

23. | 3. | 2023
cilt | sayı | kasım
volume | issue | november

e-ISSN: 2757-9425

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of
Abant Social Sciences

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

ASBİ

Cilt: 23 Sayı: 3, Kasım 2023

E-ISSN: 2757-9425

SAHİBİ

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rektör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

BİLİMSEL YAYIN VE DERGİLER KOORDİNATORLUGÜ

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

Koordinatör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

SORUMLU MÜDÜR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Müdür, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu-Türkiye

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Dr. Kasım TİMUR
Arş. Gör. Dr. Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ

Arş. Gör. Mehmet Akif DOĞAN
Arş. Gör. Serkan ÇELİK
Arş. Gör. Dr. Veysi TANRIVERDİ
Arş. Gör. Yunus UĞUR

Çukurova Üniversitesi, İİBF, Adana-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, LEE, Bolu-Türkiye
Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Uyg. Bil. Fak., Kırklareli-Türkiye
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, FEF, Zonguldak-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Üzeyir OK
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Doç. Dr. Reşat SADIK
Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU
Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER
Doç. Dr. Aliye AKIN
Doç. Dr. Gökhan TELATAR
Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM
Doç. Dr. Kılıç Aslan MAVİL
Doç. Dr. Mehmet SÜME
Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BİRİ
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk AKBEN
Doç. Dr. Hüsamettin AKAR
Doç. Dr. Murat ÖZCAN
Doç. Dr. Orhan EROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN
Doç. Dr. Uluhan ÖZALAN
Dr. Öğr. Üyesi Özgür BAŞYİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bolu-Türkiye
Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Türkiye
Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerente Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Bolu-Türkiye

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Fatma Demiray AKBULUT
Arş. Gör. Dr. Gülderen TOKMAK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yük., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

SAYFA DÜZENLEME

Arş. Gör. Dr. Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

HAKEM KURULU

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır

ADRES

Yazışma Adresi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Müdürlüğü, 14280 Bolu-Türkiye

Telefon

0374 253 49 70

E-Posta

sbedergi@ibu.edu.tr

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali BALCI
Prof. Dr. Asım SALDAMLI
Prof. Dr. Bilal GÖKKIR
Prof. Dr. Fatih KONUR
Prof. Dr. Fatma TÛTÛNCÛ
Prof. Dr. Hakan KİTAPÇI
Prof. Dr. Hamit COŞKUN
Prof. Dr. Hasan Birol YALÇIN
Prof. Dr. Hatice YUTRSEVER
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV
Prof. Dr. Mehmet DALAR
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN
Prof. Dr. Ruziye COP
Prof. Dr. Samettin GÛNDÛZ
Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Suat ÜNLÛ
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER
Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÛDÛNOV
Prof. Dr. Cahid KARA
Assoc. Prof. Dr. Ergin Jable
Doç. Dr. Faris AHMADOV
Doç. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN
Doç. Dr. Mehmet SÛME
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN
Dr. Gulzhanat TAYAUOVA

Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Gebze Teknik Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
University of Pristina, Kosova
Azerbaycan State Economic University, Azerbaycan
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Turan University, Kazakistan

DİZİNLENME BİLGİLERİ

“**Abant Sosyal Bilimler Dergisi [ASBİ]**” yılda üç kez (Mart – Temmuz– Kasım) yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. ASBİ’de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayımlanmaktadır. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları ASBİ’ye ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur. Ayrıca Abant Sosyal Bilimler Dergisi Dergipark üyesidir.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİ);

TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor ve Asos İndeks tarafından taranmaktadır.

Journal of Abant Social Sciences

ASBİ

Volume: 23 Issue: 3, November 2023

E-ISSN: 2757-9425

OWNER

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rector, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

SCIENTIFIC PUBLICATIONS AND JOURNALS COORDINATOR

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr
Coordinator, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assist. Prof. Dr. Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

RESPONSIBLE MANAGING EDITOR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Manager, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, The Institute of Graduate Studies, Bolu-Türkiye

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-Türkiye

CO-EDITORS

RA Dr. Kasım TİMUR
RA Dr. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ
RA Mehmet Akif DOĞAN
RA Serkan ÇELİK
RA Dr. Veysi TANRIVERDİ
RA Yunus UĞUR

Çukurova Uni., Faculty of Eco. And Adm. Sci., Adana-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., The Ins. of Graduate Studies, Bolu-Türkiye
Kırklareli Uni., Lüleburgaz Fac. of Applied Sci., Kırklareli -Türkiye
Zonguldak Bülent Ecevit Uni., F. of Arts and Sci., Zonguldak-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Üzeyir OK
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Assoc. Prof. Dr. Reşat SADIK
Assoc. Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER
Assoc. Prof. Dr. Aliye AKIN
Assoc. Prof. Dr. Gökhan TELATAR
Assoc. Prof. Dr. Cengizhan YILDIRIM
Assoc. Prof. Dr. Kılıç Aslan MAVİL
Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÜME
Assoc. Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK
Assist. Prof. Dr. İbrahim BİRİ
Assist. Prof. Dr. Cantürk AKBEN
Assoc. Prof. Dr. Hüsametdin AKAR
Assoc. Prof. Dr. Murat ÖZCAN
Assoc. Prof. Dr. Orhan EROĞLU
Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN
Assoc. Prof. Dr. Uluhan ÖZALAN
Assist. Prof. Dr. Özgür BAŞYİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Education , Bolu-Türkiye
Sakarya University, Faculty of Business, Türkiye
Düzce University, Faculty of Sport Sciences, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Gerede Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Tourism Faculty, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Theology, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Communication, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
İstanbul 29 Mayıs Uni., Faculty of Law, İstanbul-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Faculty of Law, Bolu-Türkiye

TURKISH/ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Fatma Demiray
AKBULUT
RA Dr. Gülderem TOKMAK

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., School of Foreign Languages, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

PAGE EDITING

RA Dr. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

REFEREE BOARD

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

ADDRESS

Correspondence Adress

Phone
E-Mail

Bolu Abant İzzet Baysal University, The Institution of Graduate Studies,
14280 Bolu-Türkiye
0374 253 49 70
sbedergi@ibu.edu.tr

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali BALCI
Prof. Dr. Asım SALDAMLI
Prof. Dr. Bilal GÖKKIR
Prof. Dr. Fatih KONUR
Prof. Dr. Fatma TÛTÛNCÛ
Prof. Dr. Hakan KİTAPÇI
Prof. Dr. Hamit COŞKUN
Prof. Dr. Hasan Birol YALÇIN
Prof. Dr. Hatice YUTRSEVER
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV
Prof. Dr. Mehmet DALAR
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN
Prof. Dr. Ruziye COP
Prof. Dr. Samettin GÛNDÛZ
Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Suat ÜNLÛ
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER
Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÛDÛNOV
Prof. Dr. Cahid KARA
Assoc. Prof. Dr. Ergin Jable
Assoc. Prof. Dr. Faris AHMADOV
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN
Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÛME
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN
Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN
Dr. Gulzhanat TAYAUOVA

Sakarya University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
İstanbul University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Gebze Technical University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Celal Bayar University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kocaeli University, Türkiye
Karadeniz Technical University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Akdeniz University, Türkiye
İstanbul Medeniyet University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
University of Pristina, Kosova
Azerbaijan State Economic University, Azerbaijan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Turan University, Kazakistan

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

“**Journal of Abant Social Sciences [ASBİ]**” is a peer-reviewed, international journal published three times a year (March-July-October). The scientific and legal responsibility of the articles published in **ASBİ** belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to **ASBİ** and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles.

Journal of Abant Social Sciences (ASBİ); indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor and Asos İndeks

İçindekiler / Contents

i-viii | Jenerik / Generic

Makaleler / Articles

- 1282-1292 Canan ÇİTİL AKYOL, Ezgi SUMBAS
Sosyal Medyada Ebeveyn Olmak: Babalar Nerede?
Being A Parent on Social Media: Where Are The Dads?
- 1293-1314 Furkan BÖRÜ, Emine TAHSİN
Türkiye'nin Endüstri 4.0'a Geçiş Sürecinin Teknoloji Kapasitesi Yaklaşımları Temelli Analizi
An Analysis of Türkiye's Transition to Industry 4.0 Based on Technology Capacity Approaches
- 1315-1332 Betül TAMKOÇ, Hilal KÖK, Zeynep ATALAY
Türkiye'de Yalnız Yaşayan Yaşlıların Covid-19 Sürecindeki Deneyimleri: Ankara İli Örneği
The Experiences of The Elderly Living Alone in Turkey in The Covid-19 Process: The Case of Ankara
- 1333-1350 Oğuzhan ACAR, Çağatan TAŞKIN
Tüketici Satın Alma Niyetinde Algılanan Değer ve Tüketici Etnosentrizminin Etkisi: TOGG Markası Üzerine Bir Araştırma
The Effect of Perceived Value and Consumer Ethnocentrism on Consumer Purchase Intention: A Study on TOGG Brand
- 1351-1368 Işık DAĞDEVİREN, Umut KEDİKLİ
Devletin Güvenlik ve Terörle Mücadele Aracı Olarak İstihbarat Yöntemleri ve Önemli Uygulama Örnekleri: İngiltere, ABD, İsrail ve Türkiye
Intelligence Methods as a State Security and Counter-Terrorism Tool And Examples of Important Practices: The UK, USA, Israel and Türkiye
- 1369-1386 Buse IŞIKHAN
Entegrasyon Aşamaları ve Kültürel Aktarım Süreci Açısından Avatar (2009) Filminin İncelenmesi
Examination of the Movie Avatar (2009) in Terms of Integration Stages and the Cultural Transfer Process
- 1387-1404 Ahmet Tuncay ERDEM, Orhan ALAV
İletişim İsteksizliği Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
The Unwillingness-to-Communicate: The Study of Adaptation to Turkish, Validity and Reliability

- 1405-1432 Mustafa BOSTANCI, Nevzat UYSAL
Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983)
Turkish Foreign Policy during the National Security Council (NSC) Era (1980-1983)
- 1433-1445 İbrahim Halil ÇELİK
The Effect of Perceived Organizational Support on Employees' Job Satisfaction in Organizations: A Study on Firefighters
Kurumlarda Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş Tatminine Etkisi: İtfaiyeciler Üzerine Bir Araştırma
- 1446-1453 Ramazan ERDEM, Ahmet ALKAN, Sıddıka ÇAM
Türk Sağlık Sisteminde Pandemi Sonrası Değişim Trendleri
Post-Pandemic Change Trends in Turkish Health System
- 1454-1474 Ahmed Yusuf SARIHAN, Beyhan MARŞAP
İhracatçı İşletmelerde Lojistik Yeteneklerin Tedarik Zinciri Performansı ile İlişkisi Üzerine Keşfedici Bir Araştırma
An Exploratory Research on the Relationship between Logistics Capabilities and Supply Chain Performance in Exporting Enterprises
- 1475-1495 Murat KAYA
BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile Fosil Yakıt Fiyatları Arasındaki İlişkinin Analizi
Analysis of the Relationship Between BIST Sustainability Index and Fossil Fuel Prices
- 1496-1512 Mustafa Kemal ŞAN, Emine YILDIRIM
Eritme Potasından Kültürel Çoğulculuğa Amerikan Deneyimi: "Crash/ Çarpışma" Filmi Bağlamında Bir Çözümleme
The American Experience from the Melting Pot to Cultural Pluralism: An Analyze in the Context of the Movie "Crash"
- 1513-1531 F. Güzin AĞCA VAROĞLU, Sabanur YILMAZ
"Kapımızdaki Çocuklar": Dönme Dolap'tan Çocuk Coğrafyalarına Bakış
"Children at Our Door": An Insight into Children's Geographies from *The Ferris Wheel*
- 1532-1551 Bengü HIRLAK, Emre ÇOLAKOĞLU
Marka Vatandaşlık Davranışı Literatürünün Bibliyometrik Analizi
Bibliometric Analysis of Brand Citizenship Behaviour Literature

- 1552-1568 Şefika YURDAKUL SAYGILI
Kadın Odaklı Habercilik Perspektifinden Yerel Medyada Kadın Haberleri: Kocaeli Örneği
Local Media From The Perspective Of Women-Based Journalism: The Case Of Kocaeli
- 1569-1584 Umut Turgut YILDIRIM
An Analysis of Bülent Ecevit's Policies, Decisions, and Attitudes Towards the European Union Membership Process of Türkiye
Bülent Ecevit'in Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Yönelik Politikaları, Kararları ve Tutumlarının Bir Analizi
- 1585-1608 Murat ERKOYUNCU, Volkan AŞKUN
Sustainability of Human Development Through Governance: A Qualitative Comparative Analysis of Countries
Yönetişim ile İnsani Gelişmişliğin Sürdürülebilirliği: Ülkelerin Nitel Karşılaştırmalı Analizi
- 1609-1620 Mehmet ELA, Selim COŞKUN
Mavi Sukuk: Bir Model Önerisi ve Potansiyeli
Blue Sukuk: A Model Proposal and Its Potential
- 1621-1641 Oğuzhan KODALAK, Abdullah Zübeyr AKMAN
İşyerinde Dışlanma Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi
A Bibliometric Analysis of Workplace Ostracism Studies
- 1642-1663 Gülüm Burcu DALKIRAN, Kadir Kaan GÖNCÜ
Ekonomik Sürdürülebilirlik Açısından Sınır Şehirlerinde Sağlık Turizmi Pazarının SWOT AHP Yöntemiyle Analizi: Edirne Örneği
Analysis of the Health Tourism Market in Border Cities in Terms of Economic Sustainability By SWOT AHP: The Case of Edirne
- 1664-1679 Mete SAĞLAM
İngiliz Manda Yönetimi Altındaki Filistin'de Yahudilerin Uyguladığı Baskı ve Şiddet (1920-1948)
Oppression and Violence by Jews in Palestine under British Mandate (1920-1948)
- 1680-1705 Berrin KARACAER, Ganite KURT
Türkiye'de Faaliyet Gösteren Faizsiz Finans Kurumlarının Yönetişim Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma
A Study on Governance Practices of Islamic Financial Institutions Operating in Turkey

- 1706-1720 Beyza Nur SARI, Selami ALAN
Türk Kadın Edebiyatçılarının İntiharı ve Eserlerine Yansıyan Ölüm Olgusu
Suicide of Turkish Female Writers and The Consept of Death Reflected in Their Works
- 1721-1743 Melih DİNÇER
İngiliz Dış Politikasında Rusya-Ukrayna Savaşı: Putin Hükümetinin Güvenlikleştirilmesi
The Russia-Ukraine War in English Foreign Policy: Securitization of the Putin Government
- 1744-1766 Fidan ALHAS
Nepotizm ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
A Study of the Relationship Between Nepotism and Organizational Silence
- 1767-1780 Nurettin BİLMEZ
R. B. Denhardt'ın Eleştirel Teori Yaklaşımı ve Kamu Yönetimine Yansıması: Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi
R. B. Denhardt's Critical Theory Approach and Its Reflection on Public Administration: Critical Public Administration Theory
- 1781-1794 Salih Zeki İMAMOĞLU, Serhat ERAT, Veciye TAŞCI
Açık İnovasyon, Örgütsel Çeviklik ve Firma Performansı İlişkisi
The Relationship Between Open Innovation, Organizational Agility and Firm Performance
- 1795-1805 Emre EZGİN
Neoliberalizmin Özne Yönetimi Sürecinde Sağ Popülizmin İşlevi: Sınıfsal Düzlemde Kaçış
The Function of Right Populism in the Subject Management Process of Neoliberalism: Escape from the Class Plane
- 1806-1821 Banu ÇETİN ÜNAL
Kültürel ve Entelektüel Canlanmanın Öncüleri: 14. ve 15. Yüzyıl Rönesans Hümanistleri
Pioneers of Cultural and Intellectual Revival: 14th and 15th Century Renaissance Humanists
- 1822-1835 Vahide ÇETİN
Trablusgarp Savaşı Sırasında Deniz Hakimiyeti Mücadelesinin The New York Times Gazetesi Haberlerine Yansıması
The Reflection of the Struggle for Naval Domination During the Tripoli War on The New York Times Newspaper

- 1836-1853 Ömer DEMİR, Orhan CENGİZ, Şahin NAS
The Impact of Digitalization and Globalization on Income Distribution in Emerging Industrial Economies
Yükselen Sanayi Ekonomilerinde Dijitalleşme ve Küreselleşmenin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi
- 1854-1872 Gülçin CEBECİOĞLU, İpek Beyza ALTIPARMAK
The Role of Women's Socio-Economic Status in Divorce Decision
Kadınların Sahip Olduğu Sosyo-Ekonomik Durumun Boşanma Kararı Üzerindeki Etkisi
- 1873-1888 Feryade TOKAN ŞENOL
Milli Mücadele Dönemi Rum Kamuoyuna Yönelik Bir Gazete: Neologos
A Newspaper for The Greek Public in the National Struggle: Neologos
- 1889-1907 Ramazan ERTURGUT, Nesrin KOÇ USTALI, Hayrullah ALTINOK
Savunma Lojistiği Kapsamında Askeri Kontratçı Firmaların Vizyon ve Misyon İfadelerinin Lojistik Temelinde İncelenmesi
Investigation of Vision and Mission Statements of Military Contracting Firms on the Basis of Defense Logistics
- 1908 DÜZELTME

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1282-1292, doi: 10.11616/asbi.1265506

Sosyal Medyada Ebeveyn Olmak: Babalar Nerede?

Being A Parent on Social Media: Where Are The Dads?

Canan ÇİTİL AKYOL¹, Ezgi SUMBAS²

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 01.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı, sosyal medya kullanan babaların ebeveynlik deneyimlerini çocuklarının fotoğraflarını paylaşma ve ebeveynlik sayfalarını takip etme hakkındaki görüşleri üzerinden keşfetmektir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Sosyal medya kullanan 31 baba ile yapılandırılmış görüşme formları üzerinden veriler toplanmıştır. Görüşme formlarından elde edilen veriler tematik analiz prosedürleri göz önünde tutularak analiz edilmiştir. Babaların çocuklarının fotoğraflarını paylaşma üzerine düşünceleri analiz edildiğinde "dijital günlük" ve "tehlikeli sular" olmak üzere iki tema ortaya çıkmıştır. Babaların sosyal medyada var olan ebeveynlik sayfaları hakkındaki görüşleri analiz edildiğinde ise "sanal baba olmanın ötesi" başlıklı tek bir temanın ortaya çıktığı görülmüştür. Sosyal medyada baba olma deneyimi ile ilgili araştırmaların artırılması, ebeveynlik sayfaları takip eden veya sharenting davranışı olan babalarla daha derinlemesine çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sharenting, Babalık, Sosyal Medya, Nitel Araştırma

&

Abstract: This research, designed on fathers who are less visible on social media, was conducted to explore the parenting experiences of fathers using social media through their views on sharing their children's photos and following parenting pages. Phenomenological research design, one of the qualitative research methods, was used. Data were collected through structured interview forms with 31 fathers using social media. When the fathers' thoughts on sharing their children's photos were analyzed, two themes emerged as "digital diary" and "dangerous waters". When fathers' views on parenting pages on social media were analyzed, it was seen that a single theme titled "beyond being a virtual father" emerged. Increasing research on the experience of being a father on social media, and conducting more in-depth studies with fathers who follow parenting pages or engage in sharenting behavior, is recommended.

Keywords: Sharenting, Fatherhood, Social Media, Qualitative Research

Atf/Cite as: Çitil Akyol, C., Sumbas, E. (2023). Sosyal Medyada Ebeveyn Olmak: Babalar Nerede?. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1282-1292. doi: 10.11616/asbi.1265506

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Canan Çitil Akyol, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, canancitilakyol@cumhuriyet.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Arş. Gör. Dr., Ezgi Sumbas, İnönü Üniversitesi, ezgi.sumbas@inonu.edu.tr.

1. Giriş

Ebeveynlik, toplumun temel taşlarından biri olarak, geleneksel rollerin evrildiği ve yeni dinamiklerin ortaya çıktığı bir alan olarak sürekli değişen bir dünyada önemli bir rol oynamaktadır. Ebeveynlik sözcüğü konusu olduğunda pek çok kültürde annenin çocuk/ların bakımıyla ilgilenen kişi, babanın ise ailenin geçimini sağlayan kişi olduğu görüşü egemendir. Ancak, 21. yüzyılın başlarından itibaren kadınların iş hayatında daha görünür hale gelmesi, annelerin aile bütçesine katkısının artması ve babaların da ebeveynlik rollerinde dönüşüm yaşamaya başlamasıyla bu geleneksel rol dağılımı önemli ölçüde değişmeye başlamıştır (Bettany vd., 2014; Bureau of Labor Statistics, 2020).

Ebeveyn olmak hem kadın hem erkek için kimliğin önemli bir bileşenidir denilebilir. Annelik ile ilgili algılar, anne çalışma hayatının içerisindeyken bile sevgi ve şefkat odağında kalırken; babalık rolleri günümüzde aileyi geçindiren kişi, akıl hocası görünümünden uzaklaşarak bakım veren, duygusal olarak da kapsayan kişiye dönüşmektedir (Ammari ve Schoenebeck, 2015; Duggan vd., 2015). Scheibling (2019), babaların blog gönderilerini, saha çalışması gözlemlerini ve röportajları veri olarak kullanarak, baba blog yazarlarının geleneksel erkeklik kavramlarına nasıl meydan okuduğunu, araştırmacının deyimleriyle "şefkatli erkeklikler" inşa ettiğini ve feminist yanlısı bir bakış açısını benimsediğini gösteren niteliksel bulgular sunmaktadır. Dolayısıyla, ebeveynlik, artık sadece bakım ve sevgi verme üzerine sınırlı kalmamaktadır; aynı zamanda dijital dünyanın içine de entegre edilmiş ve online etkileşimlerin bir parçası haline gelmiştir.

Anne babaların sosyal medya kullanımları, online çalışma saatleri, dijital platformlarda oyun oynama/dizi izleme gibi davranışları kısaca ebeveynin dijital dünyadaki yeri, çocuğa rol model olabilmektedir (Yay, 2019). Aynı zamanda ebeveynler, çocuklarının sosyal, duygusal, psikolojik, zihinsel ve fiziksel gelişimlerini çeşitli açılardan etkileyen dijital dünyada iyi birer rehber olmaya çalışmaktadır. Bu noktada, sosyal medya kullanımının ebeveynlik rollerini nasıl etkilediği ve bu yeni dijital dünyada anne ve baba kimliklerinin nasıl şekillendiği önemli bir araştırma alanı haline gelmektedir (Porfirio ve Jorge, 2022; Ogel-Balaban, 2022).

Dijital dünya, teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte bireylerin hayatlarına derinlemesine etkiler bırakmaktadır. Dijital dünyada, bireyler özel hayatlarından kesitleri paylaşarak hem gerçekliğe yakın hem de arzulanın yönleri yansıtan bir mecra olan sosyal medya hesaplarına yönelmektedir. Bugünlerde, ekonomiden psikolojiye, felsefeden tıp bilimine kadar geniş bir yelpazedeki bilgileri takip etmek için sosyal medya hesapları önemli bir kaynak haline gelmiştir (Scheibling, 2019). Ebeveynler de bu dijital dünyada kendilerine yer bulmaktadır. Kimi babalar, ebeveynlik ve çocuklarıyla ilgili bilgilerini artırmak veya birlikte geçirdikleri anları paylaşmak amacıyla takip ettikleri hesapları tercih ederken; bazıları ise sosyal medyanın bilgi karmaşasından ve gizlilik ihlallerinden uzak durmaya çalışmaktadır. Teague ve Shatte (2018) erkeklerin babalığa geçiş sürecini web tabanlı ebeveynlik toplulukları üzerinden 5853 kullanıcının ifadelerini değerlendirerek, çalışmalarında sosyal medyada kullanılan ifadelerin hızla analiz edilebileceğini göstererek babalığı araştıran araştırmacılar için sosyal medya kullanımının ek bir araç olabileceğini vurgulamışlardır. Bununla birlikte, yurt dışında yapılan çalışmalar, babaların anneler kadar aktif olmadıklarını ve paylaşımların sıklığının da anneler kadar yoğun olmadığını göstermektedir (Duggan vd., 2018). Babalar genellikle sosyal medya platformlarında güzel yaşantılarını paylaşırken, bilgi sahibi oldukları konularda dostlarına yardımcı olmaya çalışmakta ve bu platformları bilgi paylaşımı açısından kullanışlı bulmaktadır (Laws, vd., 2019).

Değişen çağın koşulları, babaların ebeveynlik rolünü daha etkin bir şekilde üstlenmelerini gerektirmektedir. Bu bağlamda, yeni baba olan erkeklerin babalık kavramıyla ilgili deneyimleri sosyal medya kullanımından etkilenebilmektedir. Babaların kullandıkları sosyal medya mecraları farklı olsa da genel olarak çocuklarıyla etkileşim ve iletişimlerini şekillendirmede etkili bir rol oynamaktadır (Ammari

ve Schoenbeck, 2015). Ayrıca araştırmalar, yeni baba olan erkeklerin doğum sonrası depresyon deneyimi yaşayabileceklerini ve bu durumda yardım arayışında isteksiz olabileceklerini ortaya koymaktadır (Goodman, 2008; Pedersen, Maindal ve Ryom, 2021). Ancak, ilginç bir şekilde, baba adaylarının depresyon belirtileri ve duygusal zorlukları, sosyal medya platformları aracılığıyla daha kolay fark edilebilmektedir (Ansari, vd., 2021; Kim, vd., 2016; McLeod, 2020; Shatte, vd., 2019).

Dijital sosyal ağların hızla yaygınlaşması, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili fotoğraf ve videoları paylaşma eğilimini artırmıştır. Günümüzde bu tür paylaşımlar "sharenting" fenomeni olarak açıklanmaktadır. Terim, İngilizce'deki "share" (paylaşmak) ve "parenting" (ebeveynlik) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur (Damkjaer, 2018). Sharenting çocukların mahremiyetini tehlikeye sokan dijital bir eylemdir. Ebeveyn bu paylaşımları doğal olarak yaptığından çoğunlukla riskin farkında da değildir (Latipah, Kistoro, Hasanah ve Putranta, 2020). Cataldo, vd. (2022) yaptıkları araştırmada Amerika Birleşik Devletleri'nde annelerin %91'inin en az bir sosyal medya platformu kullandığını göstermiştir. Bir diğer çalışma sonucuna göre annelerin %84'ü babaların %70'i sosyal medya hesapları kullanmakta ve bu annelerin %56'sı babaların ise %34'ü her gün çocukları ya da ebeveynlikleri ile ilgili paylaşımlarda bulunmaktadır (Omur ve Uyar, 2022). Babaların sharenting davranışlarını açıklamayı amaç edinen bir çalışmada ise Instagram üzerinden çocuklarının fotoğraflarını paylaşan 21 "instadad" ile görüşmeler düzenlenmiş, babaların sharenting davranışlarının erkek ebeveyn bakım faaliyetlerine meşruiyet kazandırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Campana, Van den Bossche, ve Miller, 2020).

Literatürde sosyal medya kullanımının kadınlar ve erkekler açısından karşılaştırmalarına yer verilse de ebeveynlik üzerine yapılan akademik çalışmaların çoğunlukla anne rolleri üzerinde durduğu görülmektedir (Fogel ve Nehmad, 2009; Huang vd., 2018.) Bu nedenle, babalar yeterince keşfedilmemiş bir kesim olarak kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada babaların sosyal medya kullanımlarına ve babalık rollerine odaklanmak literatüre katkı sağlayabilir. Ayrıca, babaların sharenting davranışlarına ışık tutarak, çocukların mahremiyeti ve güvenliği konusunda farkındalığı artırabilir. Bu araştırma, erkeklerin babalık deneyimlerinin dijital dünya ile nasıl ilişki içerisinde olduğunun olumlu yönlerini vurgulamak, aynı zamanda olası risklerini ele almak açısından da öneme sahiptir. Sonuç olarak bu tür araştırmalar, toplumun ebeveynlik anlayışını zenginleştirerek bakımverenlere ve çocuklara daha iyi bir dijital deneyim sunma amacı taşımaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bu araştırmanın amacı, sosyal medya kullanan babaların ebeveynlik deneyimlerini çocuklarının fotoğraflarını paylaşma ve ebeveynlik sayfalarını takip etme hakkındaki görüşleri üzerinden keşfetmektir. Araştırmanın iki temel sorusu şu şekildedir:

- 1- Sosyal medya kullanan babalar çocuklarının fotoğraflarını paylaşma konusunda neler düşünüyor?
- 2- Sosyal medya kullanan babaların ebeveynlik sayfaları hakkındaki düşünceleri neler?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Creswell (2007), fenomenolojik araştırma deseninin bireylerin yaşam deneyimlerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapmayı amaçladığını belirtmektedir.

Bu noktada sadece algı ve deneyim değil, bu algı ve deneyimlerin nasıl oluştuğu da bu desende ele alınmaktadır (Miller ve Salkind, 2002). Bu araştırmada sosyal medya kullanan babaların ebeveynlik deneyimlerine ilişkin ayrıntılı veri elde edebilmek için fenomenolojik araştırma deseni tercih edilmiştir.

2.2. Örneklem

Araştırmada sosyal medya kullanan babaların ebeveynlik deneyimlerine yönelik derinlemesine zengin veri toplamak için nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan (Patton, 2002) kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya sosyal medya kullanan 31 baba katılmıştır. Katılımcıların yaşları 32-48 arasında değişmekle birlikte yaş ortalamaları 37,7'dir. Katılımcıların eğitim düzeyleri lise (n=1), ön lisans (n=1), lisans (n=24) ve yüksek lisans (n=5) şeklindedir. Katılımcılardan bir çocuğa sahip olanlar örneklemin %51,6'sını (n=16), iki çocuğa sahip olanlar örneklemin %45,2'sini (n=14) ve üç çocuğa sahip olanlar örneklemin %3,2'sini (n=1) oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada kullanılmak üzere yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular Google Forms uygulamasına aktarılmıştır. Form içerisinde katılımcılara ait çeşitli demografik bilgileri almaya yönelik sorular bulunmaktadır. Ayrıca "sosyal medyada baba olmak ve ebeveynlik üzerine sayfalar takip ediyorsanız bunun baba olmanıza olumlu etkileri neler?", "sosyal medyada var olan ebeveynlik sayfaları hakkında neler düşünüyorsunuz?" ve "sosyal medyada çocuklarınızın fotoğrafını paylaşmak ile ilgili düşünceleriniz neler?" şeklinde açık uçlu sorular kullanılarak yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Soruların oluşturulmasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzman olarak 2 Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümü öğretim üyesi, 1 Eğitimde Ölçme Değerlendirme bölümü öğretim üyesine danışılmıştır. Uzmanlardan gelen geri dönütler çevrimiçi veri toplanması sürecinde daha derin bilgilerin elde edilmesini kolaylaştırıcı yönde soruların düzenlenmesine yönelik olmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan 2022/21-3 sayılı etik kurul onayı alındıktan sonra, demografik bilgilerin ve araştırma sorularının yer aldığı yapılandırılmış görüşme formu çevrimiçi doldurulabilir hale getirildi. Çevrimiçi form (Google Forms) araştırmacıların sosyal medya hesapları kullanılarak araştırmaya katılmak isteyen kişiler ile paylaşıldı ve iki hafta süreyle veriler toplanmaya açık bırakıldı. Araştırmaya gönüllü olarak katılan 31 babaya ait veriler, katılımcıların kimlikleri gizlenerek veri havuzunda toplanmış ve transkript edilmiştir. Transkript edilen veriler EXCEL programına taşınmış ve bu program üzerinde gerekli kodlama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait ifadeler bulgular bölümünde Baba-1, Baba-2 vb şekilde kodlanarak gösterilmiştir.

Veri analizinde Braun ve Clarke (2006) tarafından tanımlanan tematik analiz prosedürleri kullanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak için çoklu veri kaynağı (görüşme sorularına verilen yanıtlar, babaların sosyal medya mecralarındaki paylaşımları ve babalar ile yapılan kısa görüşmelerden elde edilen bilgiler) kullanılmış ve bunlardan elde edilen bilgiler paylaşılmıştır (Lincoln ve Guba, 1985). Buna göre, verilere aşına olmak için öncelikle transkriptler herhangi bir kodlama yapılmadan baştan sona yazarlar tarafından ayrı ayrı olmak üzere okunmuştur. İkinci adımda, veri seti yeniden okunmuş ve kodlanmıştır. Birinci yazar 18 (dijital günlük, paylaşımsız gibi), ikinci yazar ise 14 (anı defteri, fotoğraf albümü gibi) kod çıkarmıştır. Bunun ardından yazarlar görüşme gerçekleştirmiş ve katılımcıların sosyal medya kullanan bir baba olmaya dair deneyimlerini tasvir eden ortak 15 ilk kodu ortaya çıkartmıştır. Analiz sürecinde verilerin derinliği tartışılmış, olası tema başlıkları değerlendirilmiştir. Örneğin birinci tema için ana tema başlığının anı defteri olması üzerinde durulmuş ancak katılımcıların farklı ifadeleri (yakınlar ile paylaşım, büyüme takibi gibi) dijital günlük temasında anlaşılmasını sağlamıştır. Daha sonra bu kodlar sekiz alt tema üç ana tema altında toplanmıştır. Bu yol ile kodlayıcı güvenilirliği sağlanmak istenmiştir. Farklı zaman aralıkları ile tekrar yapılandırma işlemi ile kodlayıcı güvenilirliği sağlanmaktadır (Miles ve Huberman, 2016). Üçüncü adımda, rastgele seçilen beş veri seti, Danışmanlık ve Rehberlik bölümünde doktora derecesine sahip iki öğretim üyesine verilip analiz edilmesi ve üye kontrolü prosedürünün (Lincoln ve Guba, 1985) gereği farklı

uzmanların bakış açısıyla kontrol edilmesini sağlamak için verilmiştir. Uzmanlar kodlar, alt temalar ve ana temalar arasında bazı tutarsızlıklar tespit etmiştir. Örneğin “reklamcı” alt teması ilk aşamada “tehlikeli sular” teması altında değerlendirilirken daha sonra “sanal baba olmanın ötesinde” temasının altında taşınmıştır. Kodlamalara ilişkin farklılıklar ve bu farklılıkların gerekçeleri incelendikten sonra nihai kodlar, alt temalar ve ana temalar üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Dördüncü adımda, araştırmanın yazarları tarafından tanımlanan kodlanmış alıntılar, tüm veri seti karşılaştırılarak yeniden kontrol edilmiştir. Beşinci adımda temaların içerikleri ve sınırları netleştirilerek diğer temalarla olası ilişkileri gözden geçirilmiştir. Altıncı adımda, veri seti ve ortaya çıkan temalar son bir analize (yazarlar tarafından) tabi tutulmuş ve nihai rapora dahil edilmek üzere canlı, net ve ikna edici veri alıntıları, yani katılımcıların sesleri seçilmiştir. Son olarak tematik analiz sonuçları, araştırma soruları ve ilgili literatürle ilişkilendirilerek yazılmıştır.

3. Bulgular

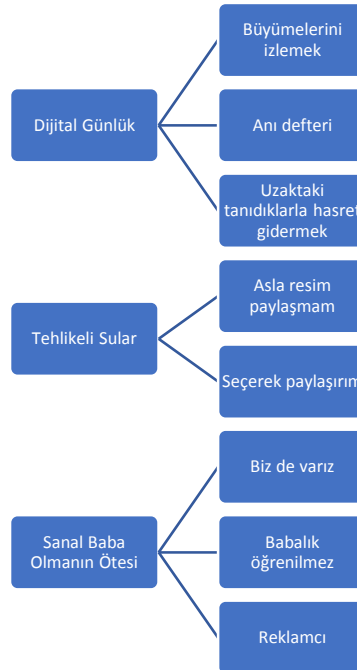
Bu bölümde araştırmanın nitel bulguları paylaşılmadan önce, katılımcıların araştırmaya katkı sağlayacak çeşitli bilgileri sunulmuştur. Bu kapsamda, yapılandırılmış formda yer alan ve araştırmaya katılan 31 babanın sosyal medya kullanımına dair sorulara verdiği yanıtlar incelenmiştir.

Katılımcıların sıklıkla kullandığı sosyal medya hesapları Instagram (n=30), Twitter (n=27) ve Facebook (n=22) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %67,7’si (n=21) sadece tanıdığı kişilerden oluşan gizli bir profil kullanmayı, %32,3’ü (n=10) ise herkese açık bir profil kullanmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %74,2’si (n=23) baba olmak/ebeveynlik ile ilgili içerik üreten sayfaları takip etmediğini, %25,8’i (n=8) ise bu tür içeriklere sahip sayfaları takip ettiğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan 31 babanın en sık takip ettiği ilk üç sosyal medya içerikleri sırasıyla müzik/sanat (f=15), spor (f=11), eğitim (f=10) olarak bulunmuştur.

Bu araştırma iki nitel soru odağında ilerlemektedir. Bu çalışmanın ilk araştırma sorusu olan “sosyal medya kullanan babalar çocuklarının fotoğraflarını paylaşma konusunda neler düşünüyor?” üzerine katılımcıların verdiği yanıtlar analiz edildiğinde iki tema ortaya çıkmıştır. Bu temalardan ilki “dijital günlük” diğeri ise “tehlikeli sular” şeklinde adlandırılmıştır. Aşağıda bu temalara ait bulgular katılımcı ifadeleri ile güçlendirilerek sunulmuştur.

Şekil 1

Elde edilen tema ve alt temalar

3.1. Dijital Günlük

Araştırmaya katılan babalardan sosyal medyada çocuklarının fotoğraflarını paylaşanlar çoğunlukla çocuklarının büyümelerini kayıt altına almak, anı defteri tutmak, uzaktaki arkadaş ve akrabalarla hasret gidermek gibi nedenlerle paylaşım yaptıklarını ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkılarak büyümelerini izlemek, anı defteri ve uzaktaki tanıdıklarla hasret gidermek alt temalarına ulaşılmıştır.

Çocuklarının günden güne büyümesini izlemek ve takip edebilmek; çocukları büyüdüğünde anıları onlarla paylaşmak için sosyal medyayı bir araç olarak görmektedirler. Baba-6 bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Çocuğumla ilgili paylaşımlarım minimumda tutulduğu sürece, public olmadığı sürece, merak eden arkadaşlar yakın çevre açısından iyi oluyor. Bir de aslında güzel anılar orada arşivlenmiş oluyor.” (anı defteri)

Baba-18 de mutlu paylaşımların kayıtlı kalmasına ilişkin şöyle demektedir: “Sınırlı sayıda olmak kaydıyla, mutlu anları paylaşmak iyi hissettiriyor. Bir nevi dijital günlük gibi.” (anı defteri)

Baba-20 benzer deneyimini şu sözleri ile ifade etmektedir: “Çocuğumun mutlu anlarını beraber paylaşmak bana huzur veriyor.” (anı defteri)

Akrabaların, arkadaşların ve hatta çocukların bizzat büyüdüklerinde görebilecekleri bir arşiv oluşturma fikrinin önemli olduğu belirlenmiştir. Bu duruma ilişkin örnek katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

Baba-5: “Çocuklarımızın resimlerini uzaktaki akrabalarımızın rahat görebilmesi için paylaşıyoruz.” (Uzaktaki tanıdıklarla hasret gidermek)

Baba-25: “Çocuk sahibi olduktan sonra hayatınızdaki odak noktanız o oluyor. Sevinç, üzüntü her şeyin merkezi o olduğundan...Ağırlıklı olarak onunla geçirdiğiniz mutlu anları paylaşmayı tercih ediyorsunuz...Kısaca Sevincinize, sevdiklerinizi de dahil etmek istiyorsunuz.” diyerek çocuklarının her anını hatırlamak istediğini açıklamıştır. (Uzaktaki tanıdıklarla hasret gidermek)

Benzer şekilde Baba-21 şunları ifade etmektedir: “Çocuklarımın hoşuna gidiyor ayrıca uzaklarda olan tanıdıklarım özlem gideriyor.” (Uzaktaki tanıdıklarla hasret gidermek)

Baba-28: “Mutlu anlarımızı paylaşmak sevdiğim insanlarla paylaşmak beni mutlu ediyor. Kızımın büyüdüğünde bunları göreceğ olması beni heyecanlandırıyor.” (Büyümelerini izlemek)

Görüldüğü üzere babalar çocuklarına dair anıları arşivlemek, yakınları ile paylaşmak ve bir anlamda dijital bir günlük olarak sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Yani babaların sosyal medya kullanımındaki temel amacın eskiden tutulan fotoğraf albümleri ile aynı olduğu görülmektedir. Babalar hem çocuklarının yaptıkları anıları saklamakta hem de tanıdık ve akrabaları ile çocuklarının nasıl büyüdüklerini paylaşmaktadırlar.

3.2. Tehlikeli Sular

Katılımcılardan 8'i (herkese açık profili olan kişiler) hiçbir koşulda çocuklarının fotoğraflarını paylaşmayı uygun bulmadıklarını belirtmişlerdir. Baba-27: “Paylaşmıyorum çünkü artık nazara inanıyorum” (asla resim paylaşmam) derken Baba-5: “ben paylaşmıyorum ve kimsenin de paylaşmasını doğru bulmuyorum” (asla resim paylaşmam) diyerek düşüncelerini ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkılarak, asla resim paylaşmam ve seçerek paylaşım alt temalarına ulaşılmıştır.

Çocuklarının fotoğraflarını paylaşanların da sadece olumlu duygu ve düşüncelere sahip olmadıkları görülmüştür. Her ne kadar çalışmaya katılan babaların birçoğu çocukları ile ilgili paylaşımlar yapmış ya da yapmakta olsalar da aslında sosyal medyayı tehlikeli görmektedirler. Bu noktada ya paylaşımların

içeriğini ya da paylaştıkları kişileri dikkatli seçmeye çalıştıklarını ifade etmektedirler. Baba-21 bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Her anını paylaşmayı sevmiyorum sadece özel zamanlarda aile bireyleriyle paylaşırım.” (seçerek paylaşırım)

Baba-16'nın çocukları ile sık sık paylaşım yapan babalara ilişkin görüşü ise şu şekildedir:

“Genel olarak çocukların ticari çıkar amacıyla reklam yüzü olarak kullanıldığını düşünüyorum.” (seçerek paylaşırım)

Benzer şekilde Baba-13 çocuklarına dair paylaşımları ile ilişkili olarak şunları söylemektedir: “Nadir paylaşım yapıyorum. 18 yaşından önce sosyal medyada olmalarını doğru bulmuyorum. Önümüzdeki 3-5 yıl içinde ciddi kısıtlamalar gelecektir.” (seçerek paylaşırım.)

Her ne kadar babalar için olumlu yönleri olsa da sosyal medya paylaşımlarının tehlikeli bir yanı olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Babalar bir fotoğraf albümü gibi kullandıklarını belirttikleri sosyal mecraların aslında tehlikeli bir tarafı olduğunu da kabul etmektedirler. Aile ve yakınları ile sınırlı paylaşımlar yapmayı sıklıkla tercih eden babaların yanı sıra çocuklarına dair asla bir paylaşım yapmayacaklarını söyleyen babalar da bulunmaktadır.

Araştırmanın ikinci sorusu olan “sosyal medyada var olan ebeveynlik sayfaları hakkındaki düşünceleriniz neler?” üzerine katılımcıların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde “sanal baba olmanın ötesi” başlıklı tek bir temanın ortaya çıktığı görülmüştür.

3.3. Sanal Baba Olmanın Ötesi

Araştırmaya katılmış olan babalar sosyal medya araçları üzerinde babaların bir anlamda görmezden gelindiğinden, sadece annelerin ebeveyn rollerinin ön planda tutulduğundan şikâyetçidirler. Babaların bu şikâyetleri sosyal medya üzerinden herhangi yeni bir babalık becerisi öğrenmediklerini ifade etmeleriyle de pekişmektedir. Buradan yola çıkılarak biz de varız, babalık öğrenilmez ve reklamcı alt temalarına ulaşılmıştır. Baba-6 ebeveynlik sayfaları ile ilgili şunları söylemektedir:

“Çok cinsiyetçi, normatif. Babalara dair, babalık deneyimine dair çok fazla paylaşım yok. Babalar çok konuşmuyorlar veya bu konuda alan bulamıyorlar. Toplumsal roller ve baskıdan dolayı olabilir. Bazen çok toplumsal cinsiyet rolleri dayatılıyor ve babalar sanki hiçbir şey yapmıyor çocuk bakımında rol almıyormuş gibi içerikler bazen abartı ve can sıkıcı oluyor.” (biz de varız)

Baba-5 ise sosyal medyadan babalık öğrenilemeyeceğini şöyle ifade etmektedir: “Sosyal medyadan ebeveynlik öğrenmiyorum. Kendi aldığımız eğitim ve düşüncesine güvendiğimiz arkadaşlarımızın fikirlerine başvuruyoruz. Teknolojiden babalığı öğrenmek, geleneksel yöntemlerle çatışıyor. Bu da ebeveynde davranış bozukluğu yaratıyor.” (babalık öğrenilmez)

Baba-8 ebeveynlik sayfalarını takip ederken daha sonra bu sayfalardan öğrendiği şeyler olmadığını fark etmesini “bizim Türk toplum ve aile yapısına çok uygun paylaşımlar yapıldığını düşünmüyorum” şeklinde ifade ederek açıklamıştır. (babalık öğrenilmez)

Sosyal medyadaki ebeveynlik sayfalarının işe yaramadığını baba olmanın ötesinde kaygularla işletildiğini düşünen katılımcıların ifadeleri de aşağıda verilmiştir:

“Genel olarak çocukların ticari çıkar amacıyla reklam yüzü olarak kullanıldığını düşünüyorum” (Baba-11) (reklamcı)

“Çoğu yapmacık reklam peşinde ve yanlış bilgi paylaşıyorlar.” (Baba-26) (reklamcı)

Özetle babaların sosyal medya deneyimleri kendilerinin yok sayıldığı yönünde ve bu sebeple yaşantı ve yeni şeyler öğrenme konusunda mesafeli durabilmektedirler. Günümüzde sosyal medya kullanım sıklığı

artış göstermektedir. Kullanım amaçları farklılaşsa da çoğunlukla çocuğu ile ilgili paylaşımlar yapan ve öğrendiklerini birbirleri ile paylaşan anneler kullanıcıların büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu noktada babaların bulunduğu konuma değinmek istenilmiştir. Araştırmamızın sonucuna göre babaların sosyal medyada kendilerinin yeterince temsil edilmediğini, annelerin ön plana çıkarıldığını ve kendilerinin görmezden gelindiğini ifade etmektedirler. Babalığa dair bilgilerin sosyal mecralardan öğrenilemeyeceğini düşünen katılımcıların paylaşımlarının sınırlı olması ve bir fotoğraf albümünden öteye geçememesi hem kültürel olarak baba kavramına biçilen anlam hem de belki babalığın anneliğin yanında anneye destek bir rol olarak algılanması ile ilgili olabilir. Ya da katılımcıların da belirttiği gibi çocuklarına dair paylaşımlar birer reklam olarak kullanılıyor, ne kadar iyi bir baba olduğuna dair gerçek ya da gerçekçi olmayan yaşantıların ortaya koyulmasına sebep oluyor olabilir.

4. Sonuç

Bu çalışma sosyal medya kullanan babaların çocuklarının fotoğraflarını paylaşmaları ve ebeveyn olma içerikli sosyal medya sayfaları hakkındaki düşüncelerini keşfetmek için tasarlanmıştır. Sonuç olarak, babaların çocuklarının fotoğraflarını paylaşma konusunda ikili bir düşünce yapısı olduğu bulundu. Buna göre sosyal medya kullanan bazı babalar çocuk fotoğraflarını yakınlarıyla iletişim kurabilmek için paylaşmakta ve birlikte geçirdikleri güzel günleri kayıt altına almaktadırlar.

Sosyal medya platformları günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çevrimiçi kişisel profiller artık sadece yeni ve eski arkadaşlarla tanışmak için kişisel alanlar değil, ebeveynlik de dahil olmak üzere kişisel deneyimlerin metinlerini, resimlerini ve videolarını ifade etmek ve paylaşmak için sanal bir alana dönüşmüştür. 2013 yılında paylaşmak (sharing) ile ebeveynlik (parenting) kelimelerinin birleşiminden oluşan sharenting kavramı literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre de sosyal medya kullanan babaların bir kısmının sharenting yaptığı söylenebilir.

Bu araştırma anne ve babaların sharenting davranışlarını karşılaştırmamaktadır. Yine de alanyazındaki araştırmalar incelendiğinde babaların daha düşük oranda sharenting davranışı sergilemesi, bu araştırmaya katılan babaların içerisinde de sharenting eylemi olanların daha az olmasıyla tutarlıdır denilebilir (Akpınar, Paylan, Etlik, Erus, ve Karakoç, 2020; Bartholomew, Schoppe-Sullivan, vd., 2012).

Ayrıca sosyal medya kullanan bazı babalar ise çocuk fotoğraflarının paylaşılmasını kesinlikle uygun bulmadıklarını, paylaşım yapılmasının ticari reklam amaçlı işler olabileceğini dile getirmişlerdir. Fox, Grubbs-Hoy ve Carter (2022) ilk kez baba olan erkeklerin çocuk fotoğraflarını paylaşmalarına ilişkin düşüncelerini öğrendikleri çalışmalarında babaların paylaşım yapmaya istekli olmadıklarını sadece reklam amaçlı işbirliklerine olumlu baktıklarını raporlamışlardır. Bu çalışma kapsamında çocuk fotoğraflarını paylaşmayı doğru bulmayan tüm katılımcıların herkese açık bir profil ile sosyal medya hesapları kullanmaları dikkat çekicidir. Tanımadıkları kişilerin de hesaplarını takip ediyor olma ihtimalleri babaların mahremiyet içeren çocuklarının fotoğraflarını paylaşma konusunda istekli olmamalarının nedeni olabilir. Bu sonuç literatürdeki babalardansa annelerin çocuk mahremiyeti konusunda daha hassas olabildiğini, babaların bilgi gizliliği konusunda daha az dikkatli olduklarını gösteren çalışmalardan farklıdır (Li, 2011). Gizli bir profil ile sosyal medya kullanan babaların çocuk fotoğraflarını paylaşmalarında bir sakınca görmemelerinin en büyük nedeni aile olarak tanıdıkları kişilerle çocuklarının özel anları paylaşmaya istekli olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucu sosyal medya kullanan babaların, ebeveynlik ile ilgili bilgileri içeren sayfalara karşı mesafeli olmalarıdır. Katılımcılar sosyal medyada yer alan sayfalardan ebeveynlik bilgileri öğrenmeye uzak olduklarını dile getirmektedirler. Ayrıca katılımcılar ebeveynlik sayfalarının geleneksellikten kopuk ya da toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden anneliğe daha fazla anlam yüklediğini düşünmektedirler. Babaların sosyal medyada var oluşları daha çok ilgilendikleri müzik, sanat, spor, haber

içerikleri, borsa vb. sayfaları takip etmek üzerinedir. Bunun sebebi babaların anneler kadar sosyal medyayı ebeveynlik rolleri için kullanmıyor oluşları olabilir (Duggan vd., 2015). Bununla birlikte her ne kadar sosyal medya içinde dostları ve yakın arkadaşları ile paylaşımlarda bulunsalar da babaların bu tür paylaşımlar konusunda isteksiz olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Ammari ve Schoenebeck, 2015; Duggan vd., 2015).

Ebeveyn ve baba olmak üzerine sayfaları takip eden katılımcıların çoğu bu sayfaları teknik bulmaktadır. Sayfaların doğal olmaktan uzak olduklarına inansalar da bazı babalar gördükleri ebeveyn çocuk ilişkisinin kimi ailelere model olabileceğini, bilimsel bilgilerin aileler için ulaşılabilir olmasından memnuniyet duyduklarını dile getirmişlerdir. Bauchaccourt, vd. (2023) baba olan ve bebek bekleyen erkeklerin COVID-19 pandemisi sırasındaki web tabanlı konuşmalarını inceledikleri çalışmada, erkeklerin bebek ürünlerinin reklamını yapmak ya da bebekle ilgili kaynakları tanıtmak için sosyal medyayı kullandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Babalığın sosyal medyada nasıl icra ettiğini anlamaya çalışan Diniz ve Sepulveda (2022), Instagramda "babalık(fatherhood)" hashtag'i kullanarak 121 gönderiye ulaşmışlardır. Sonuç olarak çocuk bakımıyla ilgilenen, çocuğuna kendini adayan, çocuğun sevgi kaynağı olan babaların görünür olduğunu bulmuşlardır. Sosyal medyaya yansıyan olumsuz barındırmayan içerikler nedeniyle babaların ebeveynlik sayfalarını doğal bulmadıkları ve ticari kaygı nedeniyle sayfaların teknik göründüklerini düşünmeleri bu araştırma sonuçlarıyla tutarlıdır.

Babaların aile içinde çocukları ile etkileşimlerinin artması ve toplumsal düzeyde babaların çocuk bakımı ve çocuk ile ilgili işlerde sorumluluk alması beklenmektedir. Bu noktada babaların birincil bilgi erişim kaynağı çağın getirdiği bir durum olarak telefonlardır. Dolayısıyla babaların karşılaştıkları sorunları çözmek ve çözüm yolları bulmak için sosyal medyadan faydalanmaları makul görülmektedir. Caperton, vd. (2020) çalışmayan evde kalan babalar ile ilgili çalışmalarında 12 katılımcı ile görüşmeler düzenlemişler, sonuç olarak evde kalan babaların yardım arama davranışlarını çevrimiçi siteler üzerinden gerçekleştirdikleri ve sevgi dolu bir baba olarak sosyal ağlar kurduklarını bulmuşlardır.

Sonuç olarak, bu araştırma ile birlikte babaların ebeveynlik rollerini sosyal medya üzerinde de devam ettirdikleri görülmektedir. Araştırma bulguları sonucunda, dijital dünyada baba olmak üzerine nicel araştırmaların artırılması ve böylece daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilmesi önerilebilir. Ebeveynlik sayfaları takip eden veya sharenting davranışı olan babalarla ayrı örneklemeler oluşturularak daha derinlemesine nitel çalışmalar yapılabilir. Bu araştırma soruları paralelinde anne ve babaların yer aldığı örneklemeler ile araştırmalar tasarlanabilir ve karşılaştırmalı sonuçlar elde edilebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akpınar, B. S., Paylan, N., Etlik, Ş., Erus, B., ve Karakoç, H. (2020). "Sharenting" konusunda ebeveynlerin farkındalık düzeyleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), s.8-18.
- Ammari, T., ve Schoenebeck, S. (2015). *Understanding and supporting fathers and fatherhood on social media sites*. Proceedings of the 33rd annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems, Seoul Republic of Korea, (s.1905–1914). New York, NY. <https://doi.org/10.1145/2702123.2702205>
- Ansari, N. S., vd. (2021). Risk factors for postpartum depressive symptoms among fathers: A systematic review and meta-analysis. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 100(7), 1186-1199. <https://doi.org/10.1111/aogs.14109>
- Bauchacourt, L., vd. (2023). Web-based conversations regarding fathers before and during the COVID-19 pandemic: Qualitative content analysis. *JMIR Pediatrics and Parenting*, 6. doi: 10.2196/40371
- Bartholomew M., Schoppe-Sullivan S., Glassman M., Kamp Dush C., ve Sullivan J. (2012). New parents' facebook use at the transition to parenthood. *Family Relations*, 61(3), s.455-469.
- Bettany, S. M., Kerrane, B., ve Hogg, M. K. (2014). The material-semiotics of fatherhood: The co-emergence of technology and contemporary fatherhood. *Journal of Business Research*, 67(7), s.1544–1551. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.01.012>
- Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, s.77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Campana, M., Van den Bossche, A., ve Miller, B. (2020). #dadtiribe: Performing sharenting labour to commercialise involved fatherhood. *Journal of Macromarketing*, 40(4), 475-491. <https://doi.org/10.1177/0276146720933334>
- Damkjaer, M. S. (2018). *Sahrenting=good parenting?: Four parental approaches to sharenting on Facebook*. Gothenburg: Nordicom, University of Gothenburg.
- Das, R., ve Hodkinson, P. (2019). *New fathers, mental health and social media*. University of Surrey Publisher.
- Dinis, E., ve Sepulveda, R. (2022). Depicting #fatherhood involvement on Instagram: Caregiving, affection, and stimulation. *Communication & Society*, 35(4), 1-18. <https://doi.org/10.15581/003.35.4.1-18>
- Duggan, M., Lenhart, A., Lampe, C., ve Ellison, N. B. (2015). *Parents and social media*. Pew Research Center. <http://www.pewinternet.org/2015/07/16/parents-and-social-media/>
- Fogel, J., ve Nehmad, E. (2009). Internet social network communities: Risk taking, trust, and privacy concerns. *Computers in Human Behavior*, 25(1), s.153–160. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.08.006>
- Fox, A., K., Grubbs-Hoy, M., ve Carter, A. E. (2022). An exploration on first-time dads sharenting with social media marketers: Implications for children's online privacy. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 31, s.185-196. <https://doi.org/10.1080/10696679.2021.2024441>
- Goodman, J. H. (2008). Influences of maternal postpartum depression on fathers and on father-infant interaction. *Infant Mental Health Journal*, 29(6), 624-643. <https://doi.org/10.1002/imhj.20199>
- Huang, J., Kumar, S., ve Hu, C. (2018). Gender differences in motivations for identity reconstruction on social network sites. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(7), s.591–602. <https://doi.org/10.1080/10447318.2017.1383061>
- Kim, H. N., vd., (2016). Use of social media by fathers of premature infants. *The Journal of Perinatal & Neonatal Nursing*, 30(4), 359-366. DOI: 10.1097/JPN.0000000000000214
- Latipah, E., Kistoro, H. C. A., Hasanah, ve Putranta, H. (2020). Elaborating motive and psychological impact of sharenting in millennial parents. *Universal Journal of Educational Research*, 8(10), s.4807-4817, 2020.

- Laws, R., vd. (2019). Differences between mothers and fathers of young children in their use of the internet to support healthy family lifestyle behaviors: Cross-sectional Study. *Journal of Medical Internet Research*, 21(1). doi: 10.2196/11454
- Li, Y. (2011). Empirical studies on online information privacy concerns: Literature review and an integrative framework. *Communications of the Association for Information Systems*, 28(1), s.28-35. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.02828>
- Lincoln, Y. S., ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Livingstone, S., Blum-Ross, A., ve Zhang, D. (2018). *What do parents think, and do, about their children's online privacy?* The London School of Economics and Political Science. http://eprints.lse.ac.uk/87954/1/Livingstone_Parenting%20Digital%20Survey%20Report%203_Published.pdf
- McLeod, B. A. (2020). "Hello group, I need advice": A textual analysis of black fathers' help-seeking posts on Facebook. *Family Relations*, 69(5), 944-955. <https://doi.org/10.1111/fare.12500>
- Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (2016). *Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap: Nitel Veri Analizi*. (S. A Altun, A. Ersoy çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Ogel-Balaban, H. (2022). Demographic, social network structure-and instagram-use-related factors predicting parents' sharenting behaviors. *Current Approaches in Psychiatry*, 14(1), 28-36. DOI: 10.18863/pgy.1026147
- Omur, S., ve Uyar, M. (2022). Sharenting: Türkiye'de ebeveynlerin paylaşım eğilimleri üzerine bir değerlendirme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 9, s.23-45. <https://doi.org/10.56676/kiad.1162288>
- Pedersen, S. C., Maindal, H. T., ve Ryom, K. (2021). "I wanted to be there as a father, but I couldn't": A qualitative study of fathers' experiences of postpartum depression and their help-seeking behavior. *American Journal of Men's Health*. 15(3). doi:10.1177/15579883211024375
- Porfirio, F., ve Jorge, A. (2022). Sharenting of portuguese male and female celebrities on Instagram. *Journalism and Media*, 3, 521-537. <https://doi.org/10.3390/journalmedia3030036>
- Scheibling, C. (2019). Doing fatherhood online: Men's parental identities, experiences, and ideologies on social media. *Symbolic Interaction*, 43(3), 472-492. <https://doi.org/10.1002/symb.459>
- Teague, S. J., ve Shatte, A., B., R. (2018). Exploring the transition to fatherhood: Feasibility study using social media and machine learning. *JMIR Pediatrics and Parenting*, 1(2). <http://pediatrics.jmir.org/2018/2/e12371/>
- Yay, M. (2019). *Dijital Ebeveynlik*. (2. Baskı). Yeşilay Yayınları: İstanbul.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1293-1314, doi: 10.11616/asbi.1265937

Türkiye'nin Endüstri 4.0'a Geçiş Sürecinin Teknoloji Kapasitesi Yaklaşımları Temelli Analizi

An Analysis of Türkiye's Transition to Industry 4.0 Based on Technology Capacity Approaches

Furkan BÖRÜ¹, Emine TAHSİN²

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 28.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Teknoloji kapasitesi yaklaşımları özellikle de gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları teknoloji düzeyinin geliştirilmesine yönelik yapabilirliklerini, üretim alanındaki koşulları da dikkate alarak analiz etmektedir. Bu çalışma da bu olgulardan yola çıkarak Türkiye'nin Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerin alınması ve geliştirilmesi için gerekli olan teknoloji kapasitesini (özelde tasarım kapasitesi) ortaya koymayı hedeflemektedir. Türkiye'nin tasarım kapasitesi alanındaki durumu, 2000-2020 yılları arasında, AR-GE sektöründeki araştırmacı sayısı, AR-GE harcamaları, yüksek teknoloji ihracatı, patent başvuruları ve endüstriyel tasarım başvuruları verileri kullanılarak türetilen endeksler üzerinden değerlendirilmektedir. Tasarım kapasitesi ile ilgili endekslerin ölçeklendirilmesinde Endüstri 4.0 sürecini başlatan öncü ülkelerden biri olması nedeni ile Almanya temelli bir hesaplama yapılmıştır. Buna ek olarak ilgili veriler, Türkiye dışında, Güney Kore, Çin, İspanya, Polonya, Meksika ve Brezilya dahil edilerek üretilmiştir. Böylelikle seçilmiş ülkelerin yapabilirlikleri tasarım kapasitesi temelli olarak analiz edilmiştir. Türkiye'nin tasarım kapasitesi, endüstriyel tasarım başvuruları dışındaki alanlarda başta Almanya olmak üzere Çin ve Güney Kore'nin gerisinde bulunmaktadır. Temel bulgular, aynı zamanda Türkiye'nin ileri düzey teknoloji üretme kapasitesine erişme olanaklarının sınırlarını ortaya koymuştur

Anahtar Kelimeler: Teknoloji kapasitesi, Endüstri 4.0 ve Türkiye, Tasarım Kapasitesi, Türkiye imalat sanayi, Türkiye teknoloji politikaları

&

Abstract: Technological capacity approaches, in particular, analyze the capabilities of developing countries to develop technology levels in connection with production capabilities. Based on these facts, this study aims to reveal the technological capacity (specifically design capacity) required for the acquisition and development of technologies on which Türkiye's Industry 4.0 process is based. The conditions of Türkiye in the field of design capacity are analyzed by the indices derived from the data on the number of researchers in the R&D sector, R&D expenditures, high technology exports, patent applications, and industrial design applications between the years 2000 and 2020. In scaling the indices related to design capacity, considering the technology level related to industry 4.0, Germany is taken as a proxy. In addition, relevant data including South Korea, China, Spain, Poland, Mexico, and Brazil is considered for a comparative analysis based on the design capacity. Turkey's design capacity is behind Germany, China and South Korea in areas other than industrial design applications. The basic findings also reveal the limits of Turkey's ability to achieve advanced technology production capacity.

Keywords: Technological capacity, Industry 4.0 and Türkiye, Design Capacity, Turkish manufacturing industry, Technology policies and Türkiye

Atıf/Cite as: Börü, F., Tahsin, E. (2023). Türkiye'nin Endüstri 4.0'a Geçiş Sürecinin Teknoloji Kapasitesi Yaklaşımları Temelli Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1293-1314. doi: 10.11616/asbi.1265937

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Furkan Börü, Vakıflar Bankası T.A.O., furkanboru@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Emine Tahsin, İstanbul Üniversitesi, tahsin@istanbul.edu.tr.

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin büyüme sürecinde önemli rol oynayan imalat sanayinin ekonomi içindeki ağırlığı, özellikle 1990 sonrası dönemde giderek azalmaktadır. Doğu Asya'da bulunan sanayileşmiş ülkeler dışında, çoğu geliştirmekte olan ülkede görülen bu eğilim, "erken sanayisizleşme" olarak da adlandırılmaktadır (Rodrik, 2016: 2). Bu eğilime, aynı zamanda, imalat sanayini farklı değişimlere zorlayan, yeni koşullar eşlik etmektedir. 21 yy.'da özellikle üç eğilim, imalat sanayini değiştirmeye zorlamaktadır (Bartodziej, 2017: 27). Buna göre; bireyselleşme ile birlikte değişen tüketim kalıplarına uyum, enerji alanındaki kaynakların daha etkin kullanılması gerekliliği ile iktisadi dalgalanmalar (kırılganlıklar), imalat sanayinin yapısında değişimi gerektirmektedir. Genel olarak, imalat sanayinin ürün yapısı ve süreçlerinin daha esnek hale getirilmesine yönelik iş organizasyonlarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Bartodziej, 2017: 27-29). Bu kapsamda, Endüstri 4.0 adı altında söz konusu geçiş sürecini özetleyen stratejiler gündeme gelirken, ülkeleri sanayi alanında yeni değişimlere zorlayan koşullar söz konusudur. Türkiye özelinde de Endüstri 4.0'a geçiş kapsamında imalat sanayinin uluslararası rekabet edebilirlik koşullarının artırılması öngörüsü öne çıkmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021). Bu öngörü kaçınılmaz olarak Türkiye'nin genel olarak Endüstri 4.0 sürecinin neresinde bulunduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bu kapsamda öncelikle imalat sanayi ile ulusal yenilik sisteminin verili koşulları dikkate alınarak karşılaşılan sorunların tespiti (Türkmen, 2018; Erdil ve Ertekin, 2018) yaygın olarak ele alınan başlıklar arasında yer almaktadır.

Türkiye imalat sanayinin Endüstri 4.0'a geçiş sürecinde karşı karşıya olduğu sorunlara yönelik analizler, aynı zamanda Türkiye'nin sahip olduğu teknoloji kapasitesinin sınırlarını ortaya koyduğunu temel almaktadır. Ülkelerin teknoloji kapasitesi genel olarak teknoloji alanında yapabilirliklerini ortaya koymakta (Lall, 1992; Kim,1999; Lee vd.,2019) ve daha ileri düzey teknolojilere geçiş süreci hakkında önemli bir referans noktasını oluşturmaktadır. Türkiye özelinde Endüstri 4.0'a geçiş sürecinin "teknoloji kapasitesi"(Lall, 1992; Lee vd.,2019) odaklı analizi daha geri planda kalmaktadır.

Çalışma bu olgulardan yola çıkarak, özellikle geliştirmekte olan ülkelerin "teknoloji alanında yapabilirliklerinin" (Lall, 1992; Kim,1999; Lee vd.,2019) analizini temel alan bir bakış açısı sunmayı öngörmektedir. Böylelikle, Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerin alınması ve geliştirmesi için gerekli olan teknoloji kapasitesinin Türkiye'deki düzeyi ortaya konulması amaçlanmaktadır. Teknoloji kapasitesi ilgili yaklaşımlarında, bu alanda "ilerlemeler" elde eden ülkeler ve bunun dışında teknoloji kapasitesi alanında belli tuzaklarla karşılaşan ülkeler arasında karşılaştırmalar yaygın olarak yapılmaktadır (Yeon vd. 2022; Lee vd.,2009).

Bu kapsamda, teknoloji kapasitesi farklı ölçütler üzerinden analiz edilebilmektedir (Lall,1992; Lee vd., 2019). Çalışmada teknoloji kapasitesi ölçütü olarak Lee vd. (2019) tarafından geliştirilen endeks kullanılacaktır. Endeksin üretilmesinde, Endüstri 4.0 alanında öncü ülke olarak değerlendirilen Almanya'yı (Kagerman vd.,2013; Kuo vd., 2019) temel alan bir ölçeklendirme kullanılarak Türkiye ve diğer ülkelerin bu alandaki durumu analiz edilecektir. Türkiye dışında, 6 ülkenin (G.Kore, Brezilya, Çin, İspanya, Meksika, Polonya) dahil edileceği örneklem üzerinden ülkelerin teknoloji kapasitesi karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Söz konusu ülkelerin teknoloji kapasitesi endeksi için örnekleme dahil edilmesinin çıkış noktası iki temel nedene dayanmaktadır.

G.Kore, Çin, Polonya öncelikle Endüstri 4.0' A geçiş sürecinde yaygın olarak tartışılan, ileri düzey teknoloji üretimi alanında belli bir düzeyi yakalayan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer ülkeler ise Türkiye ile benzer şekilde, belli bir gelir düzeyinin üzerinde ancak orta düzey teknoloji üretiminin bir üst aşamasına geçemeyen, bu alanda belli tuzaklarla yüzleşen ülkeler arasında yer almaktadır (Lee vd., 2009; Pruchnik ve Zowczak ,2017). Bu iki temel sınıflandırma, ülkelerin teknoloji kapasitesi açısından nerede durduklarını, Türkiye'nin görece konumunu analizi için önemsenmektedir.

Çalışma dört temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Endüstri 4.0 kavramının kapsamı özetlenmektedir. İkinci bölümde Türkiye'de imalat sanayinin temel karakteristikleri anlatılırken; Endüstri 4.0 karşısındaki engellere yönelik yürütülen temel tartışmaların çerçevesi aktarılmaktadır. Üçüncü bölümde teknoloji kapasitesi yaklaşımlarının teorik çerçevesi ortaya konmaktadır. Dördüncü bölümde ise,

teknoloji kapasitesine yönelik ölçütler dikkate alınarak, Lee vd. (2019) tarafından geliştirilen kapasite endeksinin temel metodolojisi açıklanmakta, sonrasında ilgili endeks, Türkiye özelinde diğer ülkelerle karşılaştırılmalı olarak analiz edilmektedir.

2. Endüstri 4.0 Kavramının Çıkış Noktası ve Kapsamı

Endüstri 4.0 kavramının çıkış noktasını, Almanya'nın, imalat sanayini değişime zorlayan gelişmelerin sonucunda başlattığı stratejiler oluşturmaktadır. Endüstri 4.0, ilk defa 2011 yılında Hannover Fuarında tanıtılmış; resmi olarak ise 2013 yılında, imalat sanayini dijital teknolojiler ile dönüştürmeyi amaçlayan Alman stratejik girişimi olarak duyurulmuştur (Xu vd., 2018: 1). Almanya'nın başlattığı Endüstri 4.0 sürecine benzer girişimler başka ülkelerde de gündeme gelmiştir (Bartodziej, 2017: 38). Genel Electric, 2012 yılında ABD'de endüstriyel nesnelere interneti kavramını tanıtmıştır. Endüstri 4.0'a benzer diğer bir girişim, 2015 yılında Japonya'da başlatılmıştır. Endüstriyel değer zinciri adlı girişimin amacı, imalat sanayinin dijitalleşmesini teşvik etmek ve firmaların bu konuda birbirleri ile iletişim kurabileceği bir platform oluşturmaktır. İmalat sanayinde dijital teknolojilerin kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan başka bir girişim, 2015 yılında Çin'de başlatılmıştır. Bu çerçevede, Çin, imalat sanayinde ileri konumda bulunan ülkeleri yakalamak amacı ile imalat sanayisinin yenilik kapasitesini geliştirmeye çalışmakta ve bilgi teknolojilerinin imalat sanayine entegrasyonunu teşvik etmektedir (Zhong vd., 2017: 624-625).

Endüstri 4.0 en genel anlamda, ürün ve üretim süreçlerinde, akıllı tasarım ve yapay zeka uygulamalarını kapsayan yeni bir aşamayı içermektedir. Endüstri 4.0 bir "etiket" olarak, imalat sanayinin bilgi ve iletişim (ICT) teknolojileri yönelimli yenilikleri kapsayan aşaması olarak tanımlanabilmektedir (Culot vd., 2020). İmalat sanayinin yeni bir aşaması olan Endüstri 4.0, "dijitalleşme" adı altında da özetlenebilmektedir. Endüstri 4.0 adı altında anılan teknolojiler; Fiziksel-dijital arayüz teknolojileri (siber fiziksel sistemler, nesnelere dönüşümü), network (ağ) teknolojileri (bulut teknolojileri), veri oluşturma teknolojileri (makine öğrenmesi, yapay öğrenme) ile fiziksel-dijital süreç teknolojilerini (ileri robotik) içermektedir (Hermann vd., 2015: 11; Culot vd., 2020:7).

Endüstri 4.0 ile tanımlanan teknolojilerin kapsamı, imalat sanayinde sekiz temel alanda dönüşüm sağlamayı (Salkin vd., 2018: 5) gerekli kılmaktadır. Buna göre; i) eklemeli imalat, ii) siber fiziksel sistemler, iii) simülasyon araçlarında meydana gelen gelişmeler, iv) robot teknolojisi v) veri analitiği ve yapay zeka, vi) görselleştirme teknolojilerinde meydana gelen ilerlemeler, vii) bulut teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, viii) nesnelere interneti, Endüstri 4.0 süreci ile birlikte ortaya çıkabilecek dönüşümleri içermektedir.

Söz konusu teknolojilerin gelişimi ve kullanımı, kaçınılmaz olarak, firmalar açısından yeni organizasyon biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olurken; firmaların uluslararası rekabet düzeyini artıran verimlilik kazanımlarına da yol açmaktadır (Schuh vd., 2014: 51). Özellikle dört mekanizma, dijital teknolojiler ile imalat sürecini bütünleştiren firmalarda, üretkenlik artışı sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Schuh vd., 2014: 53). Bu mekanizmalar; ürün geliştirme sürecinin kısalması, değer zincirlerinin kısalması, değer zincirlerinin görsel mühendisliğinin ortaya çıkması ve kendi kendini en iyi duruma getiren üretim sistemlerinin gelişimidir (Schuh vd., 2014: 54-55).

Özet olarak, Endüstri 4.0'ın dayandığı teknolojilerin kapsamı gereği imalat sanayini yeni bir aşamaya taşıyacağı ve Dördüncü Endüstri Devrimi'ni başlatacağı iddia edilmektedir (Kagermann vd., 2013: 13-14). Fakat bu yaklaşıma karşı çıkan görüşler de mevcuttur. Reischauer (2018), Endüstri 4.0'ı, yeni bir sanayi devrimi olarak değil; Almanya (özelinde) devleti tarafından devam ettirilen yenilik söylemi olarak tanımlamaktadır. Reischauer (2018)'e göre, Endüstri 4.0'ın amacı, imalat sanayinde, dijital teknolojilere dayalı yenilik sistemini kalıcı hale getirmektir. Endüstri 4.0'a geçiş sürecinin firmaların uluslararası rekabet koşullarının korunması ya da artırılması amacı ile bir gereklilik olarak değerlendirilmesi de bir eleştiri konusu olabilmektedir. Endüstri 4.0 adı altında yürütülen tartışmaların gelişmekte olan ülkeleri belli yapısal dönüşümlere zorlamasının, olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde de durulmaktadır.

Sonuç olarak, Endsütri 4.0 ile başlayan süreç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayilerinin yapısal meydan okumalar ile karşı karşıya (Garzarain ve Errasti, 2016: 1122) olduğunun somut örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu tartışmalar, aynı zamanda, teknoloji odaklı politikaların kapsamı ve bunun hangi aktör ve kurumlar üzerinden ilerleyeceği gibi birçok sorunsalı da gündeme getirmektedir. İmalat sanayinin yapısal olarak değişime zorlayan koşulların hangi olgular üzerinden analiz edileceği, gelişmekte olan ülkeler açısından, teknoloji kapasitesi yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

3. Türkiye'de İmalat Sanayinin Yapısı ve Endüstri 4.0 Karşısında Engellere Yönelik Yaklaşımlar

Türkiye'de imalat sanayinin yapısı temel alındığında, Endüstri 4.0 olarak tanımlanan sürece geçiş aşamasında belli sınırları olduğu ve sorunlarla yüzleştiği saptanmaktadır. İmalat sanayi katma değer ve istihdam payı ile verimlilik düzeyindeki görece değişimler, Türkiye'de imalat sanayinin erken sanayisizleşme (Taymaz ve Voyvoda, 2015; Bakır vd., 2017) olgusu içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu olgu, 2000'li yıllarda sanayinin özellikle de imalat sanayinin hızla büyüyen lokomotif sektör olma özelliğini yitirmesi, hizmetler sektörünün ekonomi içindeki artan önemi ve imalat sanayinin yarattığı katma değer GSYH içindeki payının düşmesi ile beraber değerlendirildiğinde; daha net olarak ortaya çıkmaktadır (Soydan, 2018: 402). Türkiye'de imalat sanayindeki katma değer artışına rağmen; esas olarak katma değer artış hızının durağanlaştığı ve istihdam yaratma koşullarının yavaşladığı bir durum söz konusudur. İmalat sanayinde, hizmet odaklı sektörlerle oranla, verimlilik düzeyindeki artışın ivmesi de sınırlı kalmıştır (Taymaz ve Voyvoda, 2015: 33-34; Atiyas ve Bakis, 2015: 1214; Bakır vd., 2017: 164).

Türkiye'de imalat sanayinin içsel yapısı, ekonomideki ağırlığının gerilediği 2000'li yıllarda önemli değişimler geçirmiştir. En belirgin değişim, makine ve metal eşya sektörlerinin imalat sanayi katma değeri içindeki paylarında, 2002 sonrası dönemde önemli artışlar meydana gelmesi ile ilgili olmuştur. 2002 sonrası dönemde, Türkiye imalat sanayi, mühendislik sanayilerine doğru bir dönüşüm içerisindedir. Ancak, bu değişim daha çok yüksek teknoloji sektörleri yerine, makine ve metal eşya gibi orta teknoloji sektörlerinin imalat sanayi katma değeri içindeki paylarının artması sonucu ortaya çıkmıştır (Taymaz ve Voyvoda, 2015: 33-34). Orta teknoloji ürünlerin imalat sanayi üretimindeki payında meydana gelen bu artış eğilimine karşılık, yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayi üretimindeki payında azalma meydana gelmiştir. 2003'te %5.7 olan yüksek teknoloji ürünlerin payı, 2013 yılında %3.4'e gerilemiştir (Soydan, 2018: 407). Yine bu gelişme, imalat sanayinin ihracat yapısına da yansımış, ihracat içinde orta teknoloji ürünlerin payı artmıştır (Wigley vd., 2018: 226). Ancak Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracatın yabancı katma değer içeriğini ölçen geri eklenme endeksi, 2000 ile 2011 arasındaki dönemde neredeyse iki kat artmıştır. Yabancı ülkelerin yaptığı ihracata Türkiye'nin yaptığı katma değeri ifade eden ileri katılım endeksi ise, 2000 ile 2011 arasındaki dönemde hemen hemen aynı kalmıştır (Ziemann ve Guérard, 2016: 7- 8). Diğer yandan, imalat sanayi ihracatında AR-GE içeren yüksek teknoloji ürünlerinin payının 2007 ile 2018 arasındaki dönemde, ortalama olarak yüzde 2 düzeyinde kalması, imalat sanayi yapısının yüzleştiği sınırlar olarak değerlendirilmektedir. (World Bank, 2020).

Türkiye'de imalat sanayi alanında faaliyet gösteren firmalar, Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerin kullanımında başlangıç aşamasında (Gökbulut vd., 2017) olduğu gibi; Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerden faydalanmak için gerekli olan dijital teknolojilerin kullanımında da, birçok Avrupa ülkesinin gerisinde bulunmaktadır. Türkiye'de imalat sanayinde web üzerinden e-ticaret yapan firmaların imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara oranı, 2016 yılında, %11'dir. AB (Avrupa Birliği) ülkeleri için aynı oran, 2016 yılında %19'dur. Türkiye, imalat sanayinde web üzerinden e-ticaret yapan firmaların imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara oranında, tüm AB ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Benzer bir durum, Türkiye imalat sanayinde bulut bilişim kullanımı için de söz konusudur. AB imalat sanayinde bulut bilişim kullanan firmaların imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara oranı, 2016 yılında %17'dir. Türkiye'de ise aynı oran 2016 yılında %10'dur. Türkiye imalat sanayi, bulut bilişim kullanımında bütün AB ülkelerinin gerisinde bulunmaktadır. Türkiye imalat sanayi, önemli bulut bilişim teknolojilerinden olan müşteri ilişkileri yönetiminin (CRM) kullanımında, 2015 yılında, tüm AB ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Türkiye imalat sanayinde CRM yazılımı kullanan firmaların oranı, %7'dir. AB

ülkelerinde ise aynı oran, %33'tür. Türkiye imalat sanayi, bir diğer önemli bulut bilişim teknolojisi olan kurumsal kaynak planlaması (ERP) kullanımında, CRM kullanımında olduğu gibi, AB ülkelerinin gerisindedir. AB imalat sanayinde kurumsal kaynak planlaması (ERP) kullanım oranı, %45'tir. Türkiye'de ise aynı oran, %24'tür. Türkiye imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalar, Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerde yeterli kapasiteye sahip olmadıkları gibi, Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerden faydalanmak için gerekli olan dijital uygulamalarda da, AB ülkeleri ile rekabet edebilecek durumda değildirler (Taymaz vd., 2018: 49-59).

Endüstri 4.0'a geçiş süreci ile birlikte ortaya çıkacak olan avantaj ve dezavantajları tartışmaya açan çalışmalar, Endüstri 4.0'a geçiş sürecinde karşılaşılan engelleri de tanımlanmaya çalışmaktadır (Koca, 2018; TÜSİAD ve BCG, 2016). Buna göre, yatırım ve finansman sorunları karşısında yatırımcı piyasaların geliştirilmesi başlıca gereksinimler arasında yer almaktadır. Ulusal yenilik sisteminin zayıflıkları, teknoloji ve bilim politikalarının kapsamının dönüştürülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Beşeri sermayenin uzmanlaşma alanları ile nitelikli iş gücü eksikliği, eğitim alanı ile üretim alanı arasındaki bağlantıların zayıflıklarına işaret etmektedir. Diğer yandan firmaların sahip olduğu teknoloji düzeyi ile Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanmak ve geliştirmek için gerekli olan düzey arasındaki fark, en temel engeller arasında yer almaktadır. Bu engeller ve politika gereksinimleri, aşağıda bulunan Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Endüstri 4.0 Sürecinde Karşılaşılan Engeller ve Politika Gereksinimleri

Engeller	Gereksinimler
Yatırım ve finansman sorunları (Türkmen, 2018; Gökbulut vd., 2017).	Yatırımlardan elde edilecek geri dönüşlere yönelik belirsizliklerin giderilmesi. Yenilikçi firmaların finansmanına yönelik teşvikler artırılması. Risk sermayesi ve melek yatırımcı piyasasının geliştirilmesi (Aydoğan, Erdil ve Pamukçu, 2017: 693).
Ulusal Yenilik sisteminin zayıflıkları (Erkan ve Erdil, 2018) ve bilimde uzmanlaşan alanlar ile teknolojiye uzmanlaşılacak alanları örtüşmemesi ; (Aydoğan, Erdil ve Pamukçu, 2017)	Üniversite-sanayi işbirliğinin yeniden düzenlenmesi. Arz yönlü teknoloji politikalarının üretilmesi. Bilim politikalarının yeniden düzenlenmesi. AR-GE harcamalarının artırılması. Bilişim altyapısının geliştirilmesi. Sensör teknolojilerinin geliştirilmesi (Koca, 2018).
Firmaların sahip olduğu kapasitelerin sınırlı olması ile Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerin yabancı firmalardan tedarik edilmesi ile ilgili sorunlar (Gökbulut vd., 2017)	AR-GE ve öğrenme kapasitesinin geliştirilmesi. Firmaların sahip olduğu teknoloji düzeyi ile Endüstri 4.0 teknolojileri için gerekli olan düzey arasındaki açıkların giderilmesi.
Nitelikli iş gücü eksikliği ve istihdamı ile ilgili sorunlar (Taymaz vd., 2018; Aydoğan, Erdil ve Pamukçu, 2017)	Araştırmacı sayısının istihdam içindeki payının artırılması. AR-GE personelinin niceliği ve niteliğinin artırılması. Bilişim teknolojileri alanındaki uzmanı eksikliğini giderilmesi. STEM alanında eğitim almış uzman eksikliğini giderilmesi.
Eğitim sisteminin kapasitesinin yetersizliği (Erdil ve Ertekin, 2018)	Beşeri sermayenin niteliğinin ve istihdamının artırılması.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Endüstri 4.0 ve Türkiye bağlantısını analiz eden çalışmalarda, genel olarak, Endüstri 4.0'a geçiş sürecine yönelik durum değerlendirilmesi ve farkındalık olgusu özellikle firma düzeyinde ortaya konmaktadır. Bu çalışmalar, genel hatlarıyla, aşağıda bulunan Tablo 2'de özetlenmektedir. Firma düzeyinde yapılan çalışmalarda, KOBİ'lerin Endüstri 4.0'a geçiş sürecine yönelik farkındalık ve yol haritası çıkarabilme koşulları dikkate alınmaktadır. KOBİ'lerin teknoloji düzeyi, organizasyon biçimleri, AR-GE birimlerinin durumu ve Endüstri 4.0'a geçişe yönelik yol haritası oluşturabilme koşulları, nitel ve nicel olarak analiz edilmektedir.

Tablo 2: Endüstri 4.0 ve Türkiye’de Firmaların Koşullarının Analizine Yönelik Çalışmalar

Çalışma	Konusu
Çalış ve Akdemir (2021)	İşletmelerin Endüstri 4.0 teknolojilerinin kullanım düzeyinin belirlenmesine yönelik ölçek geliştirilmiştir
Türkmen (2018)	Endüstri 4.0’ın finansal etkileri incelenmiştir.
Güleş, Yiğitol ve Sarı (2020)	Konya imalat sanayi KOBİ’lerinin teknoloji seviyelerinin belirlenmesine çalışılmıştır.
Gül, Bolat ve Gözül (2018)	Endüstri 4.0 okur-yazarlık yol haritası ve farkındalık oluşturma üzerine çalışılmıştır.
Ersoz, Merdin ve Ersoz (2018)	Endüstri 4.0 farkındalık düzeyinin analizi yapılmıştır.
Yüksel (2020)	KOBİ’lere anket uygulaması yapılmıştır.
Atık ve Ünlü (2019; 2020)	İşletmelerin Endüstri 4.0 performansının, Endüstri 4.0 endeksi temelli analizi, Türkiye ve AB karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.
Gergin ve Diğerleri, (2018)	Sanayileşmiş şehirlerde yer alan KOBİ’lerin Endüstri 4.0 farkındalığı ve gerekliliğine yönelik puanlama sisteminin geliştirilmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye’nin Endüstri 4.0 karşısında karşılaştığı sorunlara yönelik olarak “teknoloji” düzeyi ile ilgili saptamalar, Türkiye’nin sahip olduğu teknoloji kapasitesinin sınırlarını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada, Türkiye’nin Endüstri 4.0 karşısında sahip olduğu avantaj ve dezavantajlarına odaklanmak yerine, teknoloji olgusundan yola çıkarak teknoloji kapasitesi temelli bir analiz öngörülmüştür.

4. Teknoloji Kapasitesi Yaklaşımlarının Temel Çerçevesi

Kapasite eksikleri, gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun üretimden bilgi yoğun üretime geçiş sürecinde karşı karşıya oldukları en büyük sorunlardan biri olarak tanımlanmakla birlikte, neoklasik yaklaşımlarda ihmal edilmektedir. Neoklasik yaklaşımlara alternatif olarak ortaya atılan “teknoloji kapasitesi” yaklaşımı, temelde teknolojinin kamusal mal olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır (Morrison, Pietrobelli ve Rabbellotti, 2008). Bundan yola çıkarak, “teknoloji kapasitesi” yaklaşımı, teknolojinin, hem firmalar arasında, hem de ülkeler arasında serbestçe transfer edilemediği gerçeğini veri almaktadır. Teknolojik bilginin kapalı ve maddi olmayan doğası, kaçınılmaz olarak teknolojinin üretim ve kullanımının kısıtlarını ortaya koymaktadır. Örneğin, firmalar, teknoloji kapasitelerini arttırmak için yatırım yaptıklarında, başarılı olup olmayacaklarını bilmemektedirler. Bu durum, teknoloji kapasitesi birikim sürecinin hem maliyetli hem de riskli olmasına neden olmaktadır. Teknoloji kapasitesinin birikim süreci, firmaların karşı karşıya olduğu bu risk ve maliyetler nedeniyle, otomatik olarak değil; amaçlı ve bilinçli olarak yapılan yatırımların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Whitfield vd., 2020).

Amaçlı ve bilinçli yatırımlar sonucunda ortaya çıkan teknoloji kapasitesinin özelliklerini geliştirmekte olan ülkeler bağlamında inceleyen öncül çalışmalar (Bell ve Pavitt, 1992; Lall, 1992), temel olarak, ülkelerin sahip olduğu teknoloji kapasitesi ile üretim kapasitesi arasındaki farka vurgu yapmaktadırlar. Bell ve Pavitt (1992)’e göre üretim kapasitesi, verili verimlilik düzeyi ve üretimde kullanılan girdi birleşiminde, sanayi üretimi için gerekli olan kaynakları içermektedir. Bu kaynaklar, makineler, üretim sürecinde kullanılan emek, ürün ile girdilerin başlıca özellikleri ve işletmelerin sahip olduğu organizasyon yapılarıdır. Teknoloji kapasitesi ise, üretim kapasitesinden tamamen farklı kaynaklara işaret etmektedir. Yetenekler, bilgi ile deneyimler, kurumsal yapılar ve bağlantılar, teknoloji kapasitesini meydana getirmektedirler. Teknoloji kapasitesi sayesinde teknolojik değişim yaratılmakta ve yönetilmektedir. Teknoloji kapasitesi, üretim kapasitesinin gelişmesinin sonucu olarak, kendiliğinden ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle, geliştirmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeleri yakalama sürecinde kritik rol oynayan teknoloji kapasitesinin birikimi için gerekli olan sanayi ve teknoloji politikalarını özel olarak tasarlamaları önemsenmektedir (Bell ve Pavitt, 1992).

Lall (1992) ise, ülkelerin sahip olduğu teknoloji kapasitesini iki düzeyde; firma ve ulusal düzeydeki teknoloji kapasiteleri olarak analiz etmektedir. Firma düzeyinde teknoloji kapasitesi, yerine getirilen fonksiyonlar ve karmaşıklık derecesi dikkate alınarak, yatırım kapasitesi, üretim kapasitesi ve bağlantı kapasitesi olarak, üçe ayrılmaktadır. Bu kapasiteler birbirlerinden farklı olsalar da, aralarında ortak noktalar bulunmaktadır (Morrison, Pietrobelli ve Rabellotti, 2008). İkinci düzeyde ise ülkelerin sahip olduğu teknoloji düzeyi, ulusal teknoloji kapasitesi üzerinden tanımlanmaktadır. Ulusal teknoloji kapasitesi, sadece firmaların sahip olduğu teknoloji kapasitelerinin toplamı olarak değil; hem dışsalıklar, hem de firmaların başka firmalar ve kurumlar ile kurduğu ilişkilere bağlı olarak ifade edilmektedir. Aynı ülkede faaliyet gösteren firmalar, teknoloji kapasiteleri farklı olmasına rağmen; hükümetlerin uyguladıkları politikalara veya piyasalardan gelen sinyallere benzer cevaplar verebilmektedirler. Farklı teknoloji kapasitelerine sahip firmaların verdiği bu ortak tepkiler, ulusal teknoloji kapasitesinin önemine işaret etmektedir. Ulusal düzeyde teknoloji kapasitesi kendi içinde üç düzeyde analiz edilmektedir (Lall,1992). Bu düzeyler, teşvikler, kapasiteler ve kurumlardır. Teşvikler, kurumlar ve kapasiteler arasında bulunan ilişkiler, ülkelerin endüstriyel kapasitesinin gelişiminde oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Ülkelerin sahip olduğu ulusal teknoloji kapasitesinin bileşenlerinden biri olan teşvikler, ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulayan ülkeler arasında çok az değişmektedir. Bu nedenle, ülkelerin sahip olduğu ulusal teknoloji kapasiteleri arasındaki farkları, esas olarak kurumlar ve kapasiteler belirlemektedir (Lall, 1992). Dolayısıyla, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri karşılaştırılırken; ulusal teknoloji kapasitesinin bileşenleri olan kurumlar ve kapasiteler oldukça önemli rol oynamaktadırlar.

Kim (1999) ise Güney Kore'nin, 1980 sonrası dönemde gelişmiş ülkeleri yakalayan performansında, teknoloji kapasitesinin oynadığı role dikkat çekmektedir. Güney Kore deneyimi üzerinden, Kim (1999), ülkelerin sahip olduğu teknoloji kapasitesini üç kısma ayırmıştır. Bunlardan ilki, üretim kapasitesi, fabrikaları ve diğer tesisleri işletmek için gerekli olan yetenekleri ifade etmektedir. İkinci kısım olan yatırım kapasitesi, yeni fabrikalar ile tesisler kurmak ve mevcut olan fabrikalar ile tesisleri geliştirmek için gerekli olan yetenekleri göstermektedir. Teknoloji kapasitesinin son parçası ise inovasyon kapasitesidir. İnovasyon kapasitesi, Kim (1999) tarafından, ekonomik pratikler yolu ile, yeni teknoloji olanaklarının yaratılmasını olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik gelişmenin farklı aşamalarında, farklı kapasiteler ön plana çıkabilmektedir. Ekonomik gelişmenin erken evrelerinde, üretim kapasitesi önemli rol oynarken; ekonomik gelişmenin ileriki aşamalarında inovasyon kapasitesi ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler, teknoloji kapasitelerini geliştirecek sanayi ve teknoloji politikalarını tasarlarken; buldukları gelişme aşamasını dikkate almak zorundadırlar (Kim, 1999).

Lee vd. (2019) ise, ülkelerin ileri teknoloji geliştirecek yeterli kapasiteye sahip olmamalarını, orta gelir tuzağından çıkamamalarının temel nedeni olarak tanımlamakta; teknoloji kapasitesi ile orta gelir tuzağı arasındaki bağlantıları incelemektedir. Orta gelir tuzağında olan ülkelerde ulusal yenilik sisteminin yapılabirliklerine odaklanmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bundan yola çıkarak, Lee vd. (2019), ülkelerin sahip olduğu teknoloji kapasitesini iki kısma ayırmaktadır. Bu kısımlar, uygulama ve tasarım kapasiteleridir. Aşağıda bulunan Tablo 3, uygulama ve tasarım kapasiteleri arasında bulunan farkları göstermektedir. Uygulama kapasitesi, verili bir tasarımı gerçekleştirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Uygulama kapasitesini geliştirmek için gerekli olan bilgiler herkese açıktır. Bu bilgilere, kullanıcı dokümanı gibi belgelerden rahatlıkla erişilebilmektedir. Bu nedenle, uygulama kapasitesinin dış kaynaklardan alınması oldukça kolaydır. Uygulama kapasitesinin gelişmişliğini değerlendirmek için kullanılan kriterler, zaman ve maliyet etkinliğidir. Uygulama kapasitesini geliştirmek için gerekli olan zaman ve maliyet, tasarım kapasitesine göre daha düşüktür. Uygulama kapasitesinin birikimi, yaparak öğrenme yolu ile gerçekleşmektedir. Tasarım kapasitesi ise, yeni ürünler ve tasarımlar ortaya çıkarma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Yeni tasarımlar ve ürünler ortaya çıkarmak için gerekli olan bilgi, kapalı özelliğe sahiptir. Bu bilgi, ürünleri ve tasarımları geliştiren profesyonellerin birikmiş deneyimlerinde ve organizasyonların hafızalarında bulunmaktadır. Tasarım kapasitesi değerlendirmek için temel kriter, geliştirilen ürün ve hizmetlerin özgünlüğüdür. Yaratıcı ve yenilikçi ürün ve hizmetler ortaya çıkarmak için gerekli olan tasarım kapasitesinin birikimi, deneme ve yanılma yolu ile gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, tasarım kapasitesini, uygulama kapasitesinde olduğu gibi, gelişmiş ülkelere alması oldukça

zordur. Bu duruma neden olan temel faktör, tasarım kapasitesini geliştirmek için gerekli olan bilginin kapalı niteliğidir. Tasarım kapasitesi, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeler karşısında sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğün en önemli nedenidir (Lee vd., 2019).

Tablo 3: Uygulama ve Tasarım Kapasitelerinin Temel Özellikleri

Tanım	Tanımın Kapsamı	Temel Yönleri	Temel Kapsam
Uygulama Kapasitesi	Belirli bir ürün veya hizmet tasarımını gerçekleştirme ve üretim operasyonlarda yeterlilik kazanma becerisi.	Bir şeyi yapabileme bilgisine sahip olma. Yaparak öğrenme süreci.	Dünyada geliştirilen yeni teknolojileri olmasa da, belirli kalitede ürün ve hizmetlere sahip olma veya bağımsız markalar ile üretim tesislerini yönetebilme ve işletebilme beceresi. Ürünleri ve hizmetleri yerel olarak üretme ve mühendislik ile imalatın yan ürünü gibi üretim tesislerinde teknolojik olarak öğrenme kapasitesi.
Tasarım Kapasitesi	Yeni spesifikasyonlar veya işlevler tanımlayarak yeni planlar, iş modelleri veya yeni ürün ile hizmetlerin standart seviyelerini oluşturma becerisi.	Bir şeyin neden olduğu bilgisine sahip olma. İnşa ederek öğrenme süreci.	Teknolojilerin ilkelerini yeniden birleştirerek özgün ürün tasarımları oluşturabilme veya yeni özellik ve işlevlere sahip teknolojiler önerebilme. Yeni tasarlanmış teknolojileri ölçeklendirme ve amaca yönelik çabalar ile yaratıcı deneme yanılma yolu ile teknolojik olarak öğrenme kapasitesi.

Kaynak: Lee vd., (2019)'dan yararlanarak, yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Aşağıda bulunan Tablo 4, yukarıda açıklanan temel teknoloji kapasitesi yaklaşımlarını özetlemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunun orta gelir seviyesinin üst kısmına ulaşmayı başaramaması, teknolojik alanda yapabilirliklerin sınırlarına bağlı olarak açıklanmaktadır. Söz konusu sınırlar, ülkelerin esas olarak orta inovasyon tuzağına girmelerini beraberinde getirmektedir. Bu ülkeler teknoloji alanındaki yapabilirlikler açısından uygulama aşamasından tasarım aşamasına geçiş sürecini tamamlayamamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunun yeterli tasarım kapasitesi birikimine sahip olmaması, bu durumun en temel nedeni olarak (Lee vd., 2019) gösterilmektedir. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelerin, Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojiler gibi ileri teknolojileri geliştirmeleri için gerekli olan tasarım kapasitesinde yeterli birikimi sağlamaları, kilit bir işleve sahiptir.

Tablo 4: Kapasite Yaklaşımları ve Teknoloji Kapasitesi Tanımları

Çalışma	Teknoloji Kapasitesi ve Düzeyleri	
Bell and Pavitt, (1992)	Yetenekler, bilgi ile deneyimler, kurumsal yapılar ve bağlantılar	
Lall, (1992)	1-Firma düzeyi	2-Ulusal düzey
	Yatırım kapasitesi Üretim kapasitesi Bağlantı kapasitesi	Kurumlar Teşvikler Kapasiteler (fiziksel, yatırımlar, insan sermayesi, teknolojik çabalar)
	İnovasyon kapasitesi; ekonomik pratikler yolu ile yeni teknoloji olanaklarının yaratılması	
Lee et al., (2019)	1-Uygulama kapasitesi verili bir tasarımı gerçekleştirme yeteneği	2-Tasarım kapasitesi yeni ürünler ve tasarımlar ortaya çıkarma yeteneği

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

5.1 Metodoloji ve Veri

Lee vd. (2019) tarafından bir önceki bölümde açıklanan bir ülkenin sahip olduğu teknoloji kapasitesi (özelde de tasarım kapasitesi), Türkiye'nin Endüstri 4.0 sürecine dayalı teknolojilere geçişinin olanakları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Türkiye'nin Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojileri geliştirmesi ve bu teknolojilerden faydalanabilmesi için yeterli tasarım kapasitesine sahip olması gerekmektedir.

Bir ülkenin sahip olduğu tasarım kapasitesi, beş temel veri üzerinden açıklanmaktadır. Bu veriler, patent başvuruları, endüstriyel tasarım başvuruları, yüksek teknoloji ihracatı, AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısı ve AR-GE harcamalarıdır (Yeon vd. 2022). Nicel olarak verilerin analizi, ülkelerin kapasite olarak nerede durdukları ve yönelimleri hakkında fikir vermektedir. Bu çalışmada, patent başvuruları, endüstriyel tasarım başvuruları, AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısı ve AR-GE harcamaları değişkenlerinin 2000 ile 2020 yılları arasındaki değerleri kullanılmıştır. Yerleşikler tarafından yapılan toplam patent başvurularının sayısı, bu çalışmada, ülkelerin gerçekleştirdiği patent başvurularını belirtmek için kullanılmıştır. Bu veriler WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) veri tabanından alınmıştır. Yerleşikler tarafından yapılan toplam endüstriyel tasarım başvurularının sayısı, endüstriyel tasarım başvuruları faktörünü ifade etmektedir. Bu veri, yerleşikler tarafından yapılan toplam patent başvurusu sayısı gibi, WIPO veri tabanından alınmıştır. AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısı, bu çalışmada, milyon kişi başına düşen araştırmacı sayısı olarak gösterilmiştir. AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısı (milyon kişi başına düşen) için UNESCO veri tabanından faydalanılmıştır. Çalışmada bulunan ülkelerin gerçekleştirdiği AR-GE harcamaları, milli gelir içindeki oranı olarak ifade edilmiştir. AR-GE harcamalarının milli gelir içindeki payı, UNESCO veri tabanından alınmıştır. Ülkelerin gerçekleştirdiği yüksek teknoloji ihracatı, kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatı olarak bu çalışmada kullanılmıştır. Bu veriler için, Dünya Bankası'nın veri tabanından yararlanılmıştır. Yüksek teknoloji ihracatının ise, Dünya Bankası veri tabanında 2000 ile 2006 yılları arasındaki değerleri bulunmadığı için; 2007 ile 2020 yılları arasındaki değerlerinden faydalanılmıştır. Değişkenlerin değerleri, bazı yıllarda bulunmamaktadır. Bu nedenle, ilk aşamada, değeri olmayan bu yıllar, R paket programında bulunan "imputeTS" atama yöntemi ile doldurulmuştur (Moritz ve Bartz-Beielstein, 2017). İkinci aşamada ise, tasarım kapasitesi açıklayan her bir değişken, minimum maksimum metoduna göre ölçeklendirilmiştir (Yeon vd., 2022; Miola ve Schiltz, 2019). Bu sayede, tasarım kapasitesini ifade eden her bir değişkenin, 0 ile 1 arasında değerler alması sağlanmıştır. Ölçeklendirme işlemi, aşağıda bulunan Denklem 1'e göre yapılmıştır.

$$X_{i,t}^{\text{Normal}} = (X_{i,t} - X^{\text{Min}})/(X^{\text{Max}} - X^{\text{Min}}) \quad (1)$$

$X_{i,t}$: Tasarım kapasitesi gösteren her bir değişkenin i ülkesindeki t zamandaki değeri.

X^{Max} : Tasarım kapasitesi gösteren her bir değişkenin en büyük değeri.

X^{Min} : Tasarım kapasitesi gösteren her bir değişkenin en küçük değeri

Tasarım kapasitesi ifade eden değişkenlerin 0 ile 1 arasındaki değerleri bulduktan sonra; her bir değişkenin belirli bir yıl ve ülke için değeri ile bu değişkenin aynı yıl Almanya için olan değeri arasındaki fark hesaplanmıştır. Bu işlemi yapmanın temel nedeni, tasarım kapasitesi değişkenlerinin belirli bir yıldaki ve ülkedeki değerlerinin Almanya'nın aynı yılda sahip olduğu değerden ne ölçüde farklılaştığını bulmaktır.

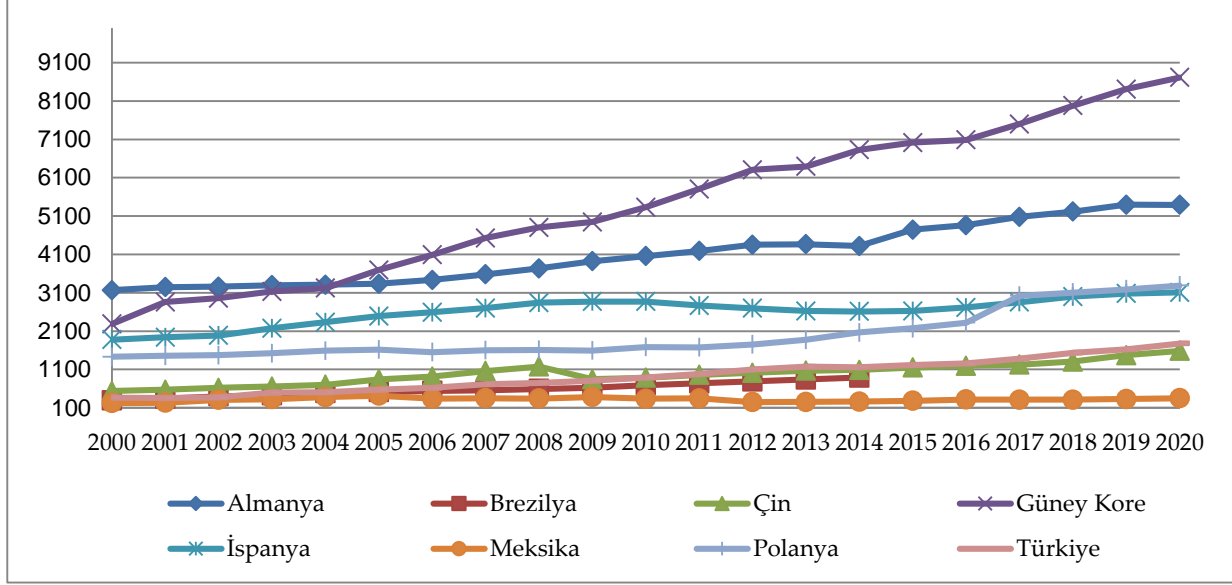
Karşılaştırma için temel ülke olarak Almanya'nın seçilmesinin nedeni, hem Endüstri 4.0 sürecini başlatan öncü ülke olması (Kagerman vd., 2014), hem de dünyada gelişmiş tasarım kapasitesine sahip ülkelerden biri olmasıdır. Bununla birlikte ilgili örneklem, teknoloji kapasitesi yazının en yaygın olarak ele aldığı ülkeler ve de teknoloji kapasitesi alanında belli kısıtları olan Türkiye ile benzer gelir düzeyine sahip ülkeler arasından seçilmiştir. Böylelikle Endüstri 4.0'a geçiş noktasında Almanya bir çıpa olarak değerlendirilken, Endüstri 4.0'a geçişte teknoloji kapasitesi açısından daha avantajlı olan, diğer yandan belirgin bir şekilde kısıtları olan ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılması öngörülmüştür. G.Kore ve Çin

teknoloji kapasitesi yazının en yaygın olarak incelediği ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkeler teknoloji alanında elde ettikleri ilerlemeler ile “orta gelir tuzağını” aşabilen ülkeler arasında yer almaktadır (Lee vd., 2019). Lee vd., (2019)'un teknoloji kapasitesi ölçütünü türetmesinde G.Kore deneyimi önemli bir yere sahiptir. Polonya ise benzer şekilde ileri düzey teknoloji alanında önemli ilerlemeler elde eden başlıca Avrupa ülkelerinden biridir (Pruchnik, 2014). Diğer yandan gelişmişlik düzeyi ile teknoloji alanında yapabilirlikler arasında bağlantıyı irdeleyen teknoloji kapasitesi yaklaşımları ülkelerin teknoloji alanında hangi kısıtlarla yüzleştiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda belli bir gelir düzeyini yakalayan ancak teknoloji alanında ileri düzey teknolojiye geçiş aşamasını tamamlayamayan ülkeler dikkate alınmaktadır. Meksika, Brezilya, İspanya bu tartışmalara dahil edilen ülkeler arasında yer almaktadır. Böylelikle Türkiye'nin verili durumu, orta gelir tuzağından çıkan ya da bu eşik değerler arasında kalan başlıca ülkeler ile karşılaştırılmaktadır (Han ve Wei, 2017). Bu ülkeler açısından gerek daha ileri düzey teknolojiye geçiş, gerekse Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı teknolojilerinin alınması, önemli bir hedef olarak tanımlanmaktadır.

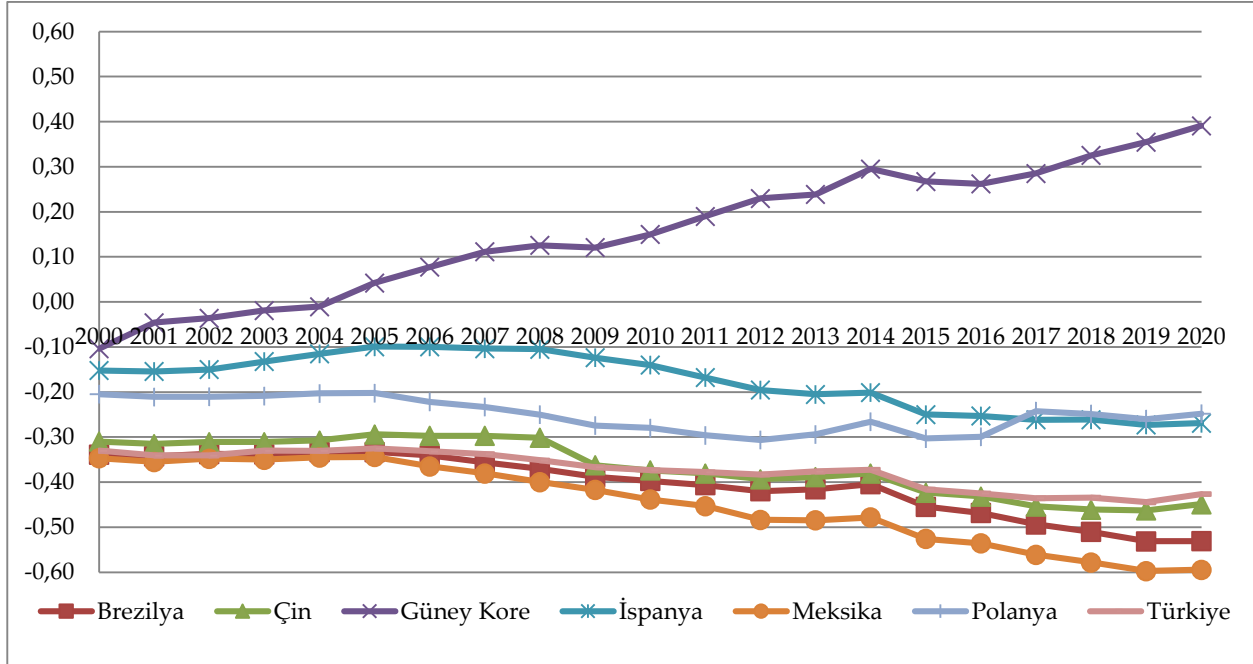
5.2 Türkiye'de Teknoloji Kapasitesinin Sınırları ve Temel Bulgular

Ülkelerin sahip olduğu tasarım kapasitesini açıklayan ilk değişken, AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısıdır. Deneme yanılma sonucunda ortaya çıkan yaparak öğrenme, ülkelerin tasarım kapasitesinin gelişmesinde oldukça önemli rol oynamaktadır. AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısı, ülkelerin yaparak öğrenme yeteneğine sahip insan kaynağının başlıca göstergesidir. Bu nedenle, AR-GE sektöründe bulunan araştırmacı sayısı, bu çalışmada, ülkelerin yaparak öğrenme kapasitesini temsil eden değişken olarak kullanılmıştır. (Yeon et al., 2022). Aşağıda bulunan Şekil 1, AR-GE sektöründe milyon kişi başına düşen araştırmacı sayısını, sekiz ülke için göstermektedir. Almanya, incelenen dönemde, AR-GE sektöründe milyon kişi başına düşen araştırmacı sayısını, 3167'den 5393'e çıkarmıştır. Fakat bu dönemde en hızlı artış gösteren ülke Güney Kore'dir. Güney Kore'de 2000 yılında, 2287 olan milyon kişi başına düşen araştırmacı sayısı, 2020 yılında yaklaşık 4 kat artış göstererek, 8713'e çıkmıştır. Benzer bir gelişim eğilimini, araştırmada bulunan diğer ülkeler sergileyememiştir. Meksika, Polonya, Brezilya, Çin ve Türkiye, hem Almanya'nın, hem de Güney Kore'nin oldukça gerisinde kalmışlardır. Türkiye'de 2000 yılında 365 olan milyon kişi başına olan araştırmacı sayısı, 2020 yılında 1775 çıkmıştır. Bu artış eğilimi, sadece Güney Kore ve Almanya'yı değil; Polonya gibi Doğu Avrupa ülkelerini de yakalamaktan uzaktır. Şekil 2, Almanya dışında kalan ülkelerin, ölçeklendirme yapıldıktan sonra Almanya ile farkını göstermektedir. Bu dönemde, Almanya ile arasında bulunan farkı kapatın ve onu geçen tek ülke Güney Kore'dir. Diğer ülkeler ile Almanya arasındaki fark ise açılmıştır. Türkiye'nin Almanya ile olan farkı, 2020 yılında, 2000 yılına göre daha fazladır. Bu durum, Türkiye'nin milyon kişi başına olan araştırmacı sayısında Almanya'yı yakalama çabalarının yetersizliğine işaret etmektedir.

Şekil 1: AR-GE Sektöründe Milyon Kişi Başına Düşen Araştırmacı Sayısı (UNESCO, 2022).

Şekil 2: AR-GE Sektöründe Milyon Kişi Başına Düşen Araştırmacı Sayısı (Ölçeklendirme Sonrasında Almanya ile Fark).

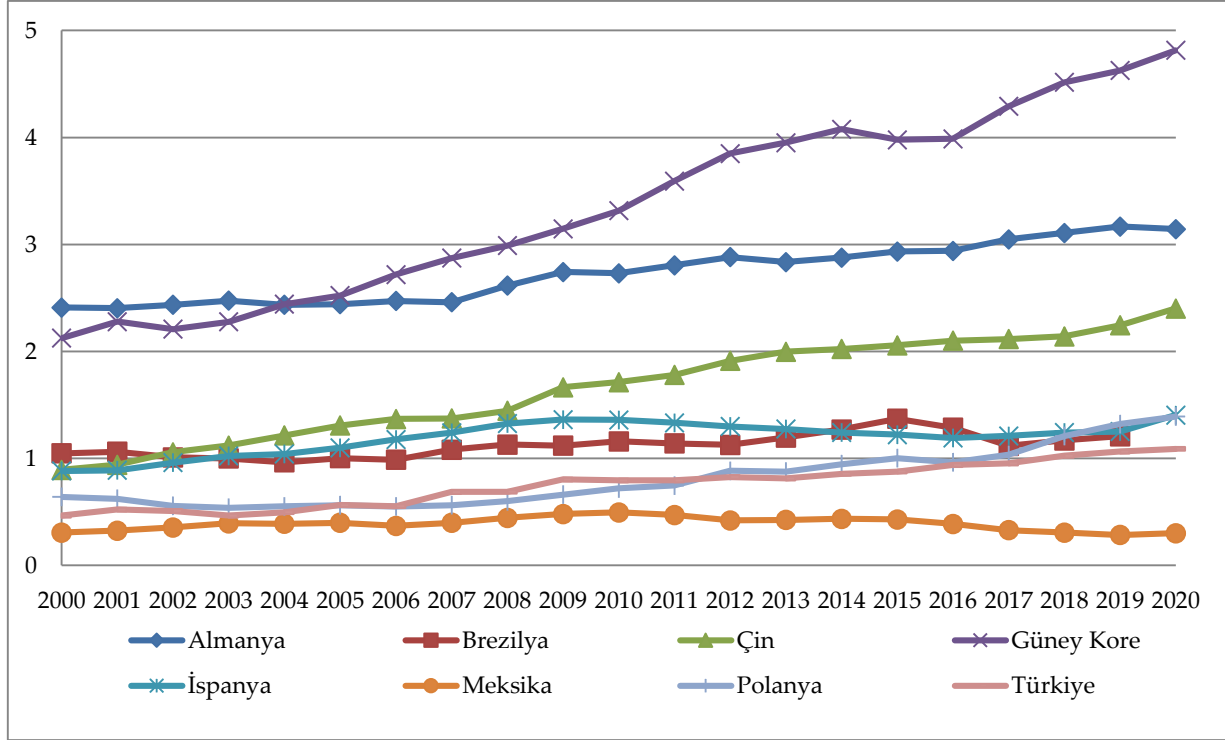

Tasarım kapasitesini gösteren ikinci değişken olan AR-GE harcamaları, inovasyon ile ilgili faaliyetleri desteklemek ve teşvik etmek için ülkelerin sahip olduğu yatırım kapasitesini temsil etmektedir (Yeon vd., 2022). Aşağıda bulunan Şekil 3, AR-GE harcamalarının milli gelire oranının 2000 ile 2020 yılları arasındaki gelişimini göstermektedir. Almanya'da 2000 yılında %2,4 olan AR-GE harcamalarının milli gelire oranı, 2020 yılında %3,1'e çıkmıştır. Güney Kore, bu dönemde, Almanya'yı yakalayıp geçebilen tek ülkedir. Güney Kore'de 2000 yılında %2,1 olan AR-GE harcamalarının milli gelire oranı, 2020 yılında %4,8'e yükselmiştir. Araştırmada bulunan diğer ülkeler ise, ilgili dönemde, Almanya ve Güney Kore'nin oldukça gerisinde kalmışlardır. Çin, AR-GE harcamalarında, 2000 ile 2020 yılları arasındaki dönemde, hızlı artış eğilimi göstermesine rağmen; Almanya ve Güney Kore'yi yakalayamamıştır. Türkiye'de AR-GE harcamalarının milli gelire oranı, bu dönemde artmıştır. Fakat, bu oran, 2020 yılında %1 seviyesinin ancak üzerine çıkabilmiştir. Şekil 4, araştırmada bulunan ülkelerin, ölçeklendirme yapıldıktan sonra Almanya ile

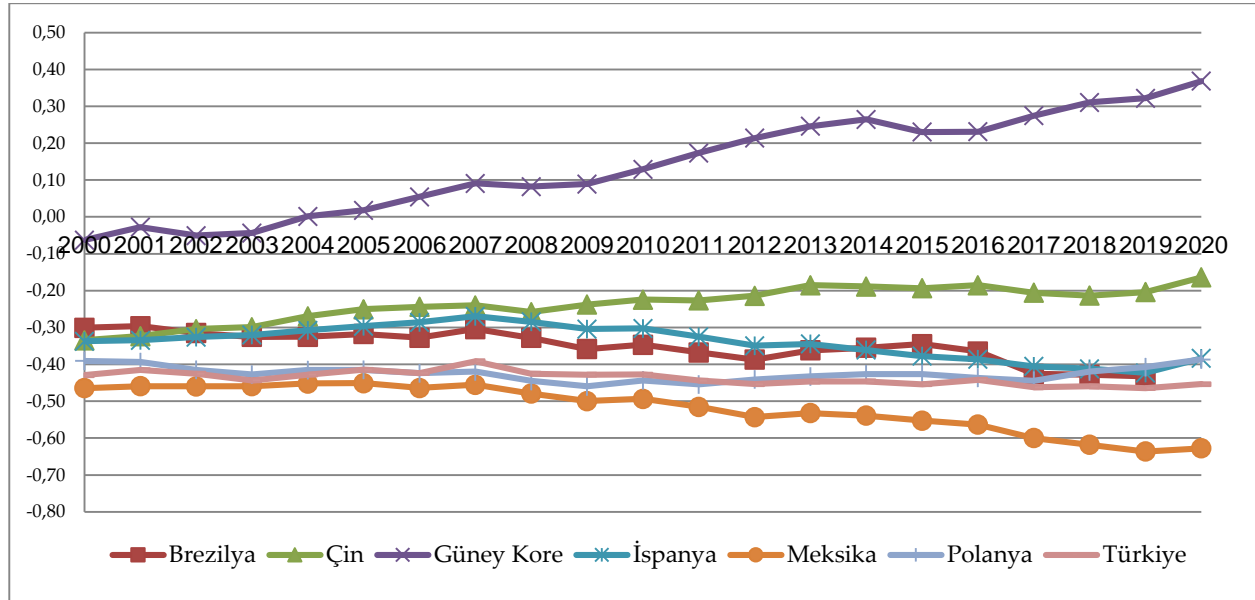

aralarında bulunan açığı göstermektedir. İncelenen dönemde Almanya ile arasındaki farkı kapatan ve onu geçebilen tek ülke Güney Kore'dir. Diğer ülkeler ise Almanya ile olan farklarını kapatamamışlardır. Çin, Almanya ile olan açığını bir ölçüde kapatmasına rağmen; Almanya'yı yakalayamamıştır. Meksika ile Almanya arasında olan fark, incelenen dönemde artmıştır. Türkiye ve Brezilya'nın Almanya ile olan farkı ise, hemen hemen değişmeden kalmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin 2000 ile 2020 arasındaki dönemde, AR-GE harcamaları alanında, iyi bir performans sergileyemediği iddia edilebilmektedir.

Şekil 3: AR-GE Harcamalarının Milli Gelire Oranı (World Bank, 2022).

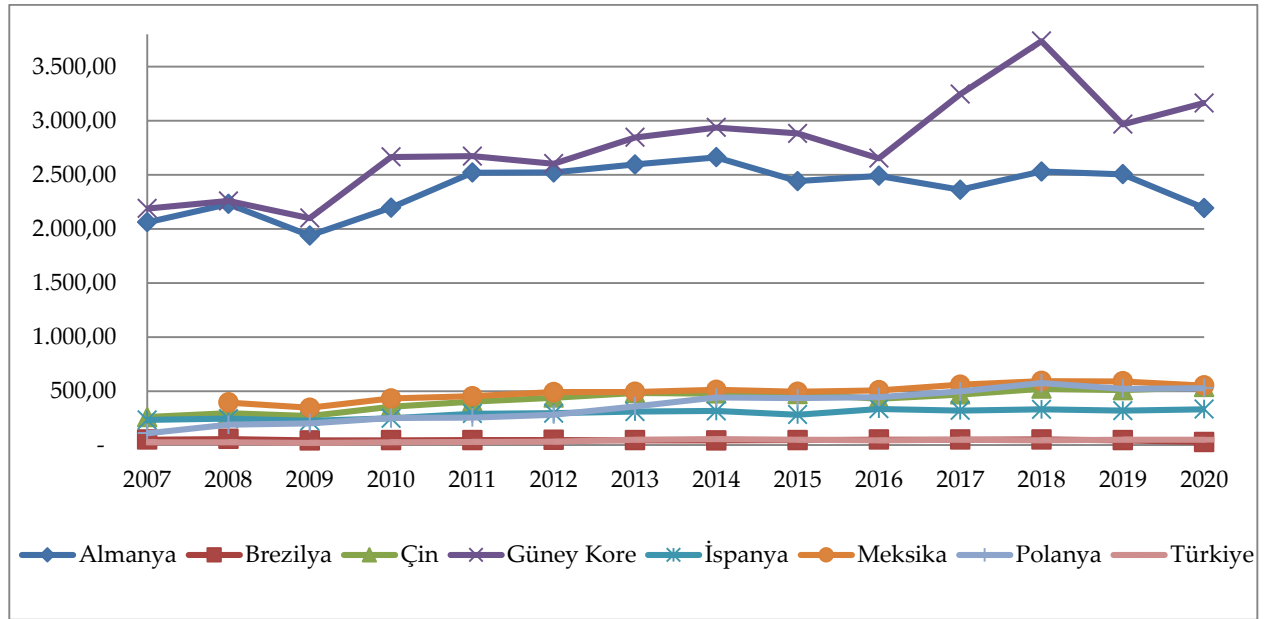
Şekil 4: AR-GE Harcamalarının Milli Gelire Oranı (Ölçeklendirme Sonrasında Almanya ile Fark).

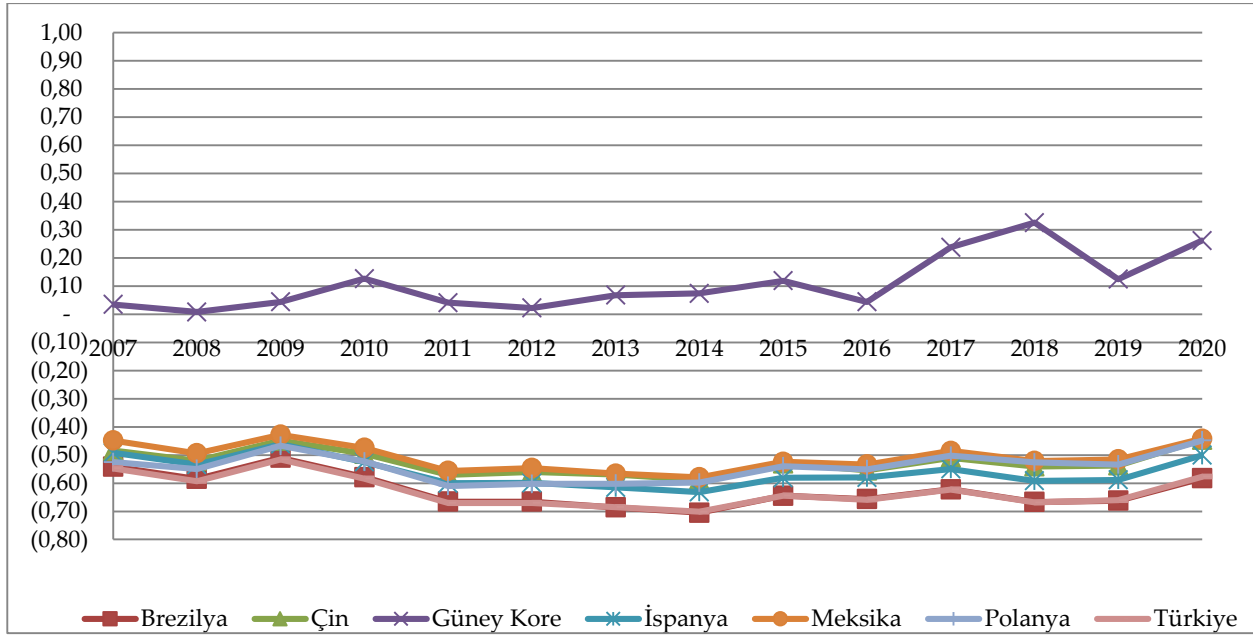

Ülkelerin sahip olduğu tasarım kapasitesini gösteren üçüncü değişken, kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatıdır. Kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatı, ülkelerin geliştirdikleri veya ortaya çıkardıkları teknolojilerin dünya pazarlarındaki ağırlığını ifade etmektedir (Yeon vd., 2022). Güney Kore, çalışmada bulunan ülkeler içinde, 2007 ile 2020 yılları arasındaki dönemde, kişi başına düşen yüksek teknoloji

ihracatında en iyi performansı sergileyen ülkedir. Bu durum, aşağıda bulunan Şekil 5'te de görülmektedir. Güney Kore'de 2007 yılında 2188 dolar olan kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatı, 2020 yılında 3.163 dolara çıkmıştır. Güney Kore, bu dönemde, Almanya'yı yakalayıp geçmeyi başarmıştır. Almanya ise, 2000 yılında 2060 dolar olan kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatını, 2020 yılında, 2.192 dolar çıkarmıştır. Meksika, Brezilya, İspanya, Türkiye, Polonya ve Çin'de kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatı, bu dönemde, Almanya ve Güney Kore'nin çok gerisinde kalmıştır. Türkiye'de kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatı, 2007 yılı ile 2020 yılı arası dönemde artış gösterse de; Almanya ve Güney Kore'yi yakalayacak düzeye ulaşamamıştır. 2020 yılında Almanya'da kişi başına düşen yüksek teknoloji ihracatı, Türkiye'nin yaklaşık 45 katıdır. Şekil 6, ölçeklendirme yapıldıktan sonra, Almanya ile diğer ülkeler arasında bulunan açığı göstermektedir. Güney Kore dışındaki hiçbir ülke, Şekil 6'da görüldüğü gibi, incelenen dönemde Almanya ile arasında bulunan farkı kapatamamıştır. Güney Kore ise, ilgili dönemde, Almanya ile arasındaki açığı kapatmakla kalmamış, Almanya'yı geçmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Almanya ile olan farkı hemen hemen değişmeden kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin yüksek teknoloji ihracatı alanında Almanya gibi gelişmiş ülkeleri yakalamaktan uzak olduğunu göstermektedir.

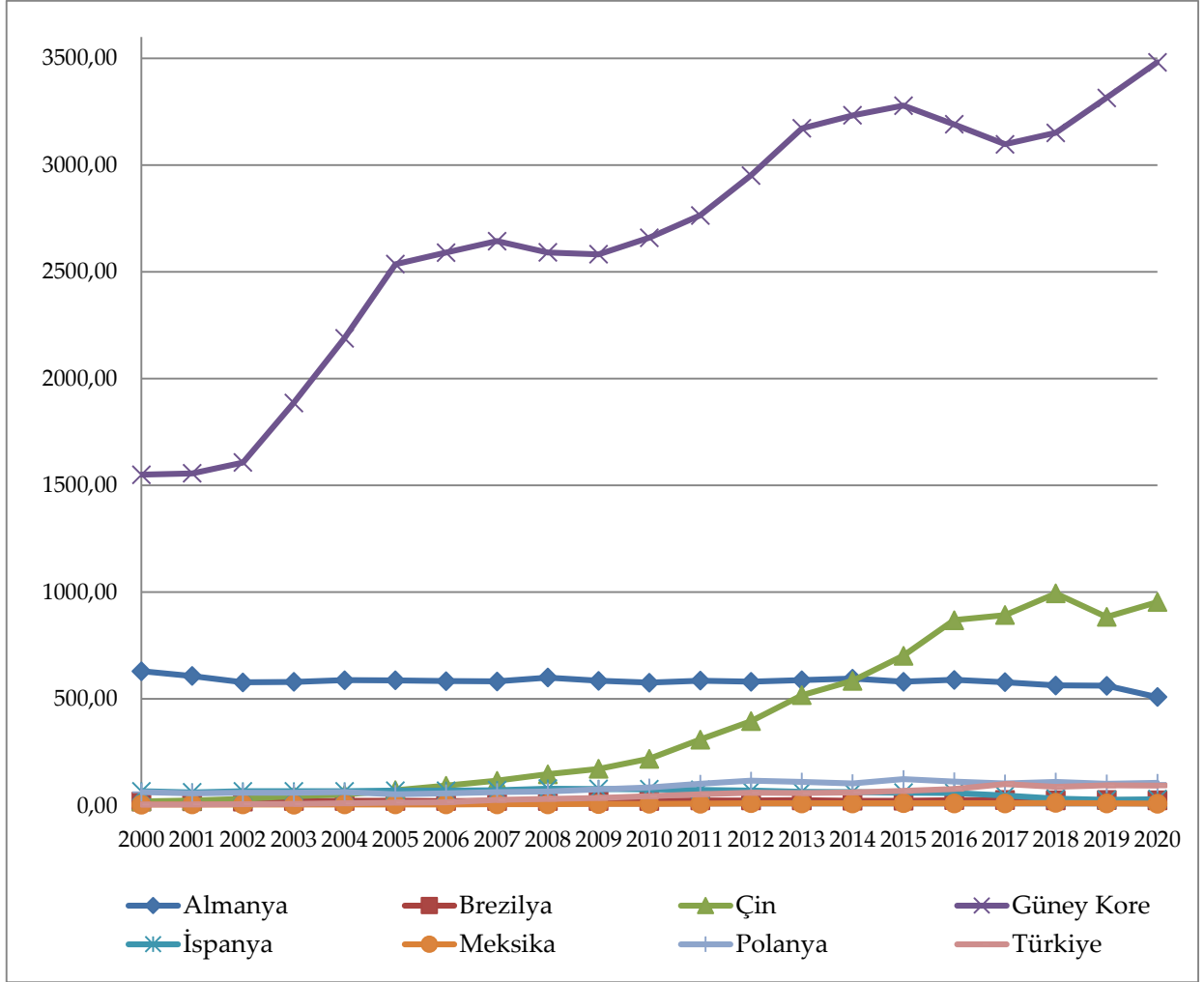
Şekil 5: Kişi Başına Düşen Yüksek Teknoloji İhracatı (Cari USD) (World Bank, 2022).

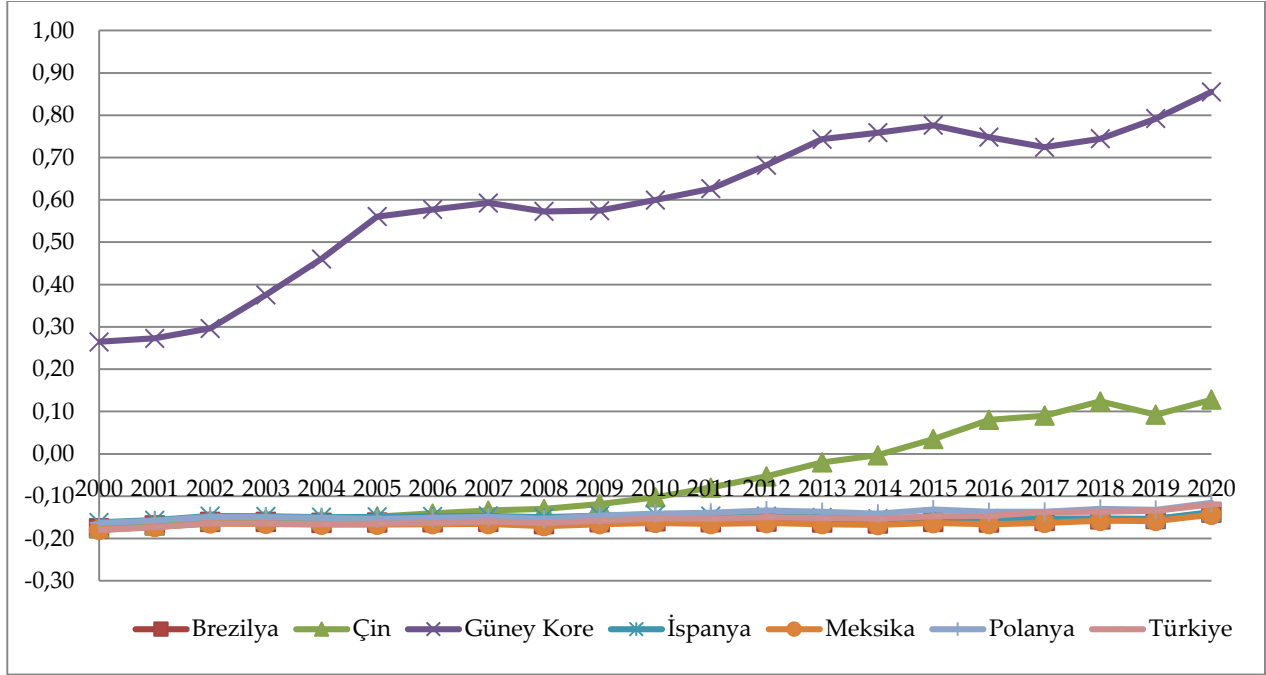
Şekil 6: Kişi Başına Düşen Yüksek Teknoloji İhracatı (Ölçeklendirme Sonrasında Almanya ile Fark).

Ülkelerin sahip olduğu tasarım kapasitesini gösteren dördüncü değişken, patent başvuruları, ülkelerin yeni özellikleri ve fonksiyonları olan teknolojileri geliştirme kapasitesini temsil etmektedir (Yeon vd., 2022). Aşağıda bulunan Şekil 7, çalışmada bulunan ülkelere yerleşikler tarafından yapılan milyon kişi başına düşen patent başvurularını, 2000 ile 2020 yılları arasındaki dönem için göstermektedir. Güney Kore, bu dönemde, en iyi performansı sergileyen ülkedir. Güney Kore, 2000 yılında 1549 olan yerleşikler tarafından yapılan milyon kişi başına düşen patent başvuru sayısını, 2020 yılında 3481'e çıkarmıştır. Almanya, bu dönemde Güney Kore'nin oldukça gerisinde kalmıştır. Almanya'da 2020 yılında yerleşikler tarafından yapılan milyon kişi başına düşen patent başvuru sayısı 508'dir. Bu rakam, Almanya'nın 2000 yılında gerçekleştirdiği yerleşikler tarafından yapılan milyon kişi başına düşen patent başvuru sayısı olan 629'un dahi gerisindedir. Çin, bu dönemde, hızlı bir artış yakalayarak, 2015 yılında Almanya'yı geride bırakmıştır. Polonya ve Türkiye, 2000 ile 2020 yılları arasındaki dönemde, yerleşikler tarafından yapılan milyon kişi başına düşen patent başvurularını arttırmalarına rağmen; Almanya'yı hatta Çin'i yakalamaktan çok uzaktırlar. Şekil 8, ölçeklendirme yapıldıktan sonra, Almanya ile diğer ülkeler arasında bulunan açığı ifade etmektedir. Güney Kore, dönem boyunca, Almanya ile arasında bulunan farkı arttırmıştır. Çin, Güney Kore dışında, incelenen dönemde, Almanya'yı yakalayıp geçmeyi başaran tek ülkedir. Diğer ülkeler ise, Almanya ile aralarında bulunan açığı kapatamamışlardır. Türkiye, 2000 yılı ile 2020 yılı arasındaki dönemde Almanya ile arasında bulunan açığı azaltsa da; Almanya ile arasındaki farkı kapatamamıştır. Bu durum, Türkiye'nin patent başvuruları alanında yeterli performansı gösteremediğine işaret etmektedir.

Şekil 7: Yerleşikler Tarafından Yapılan Milyon Kişi Başına Düşen Toplam Patent Başvurusu (WİPO, 2022).

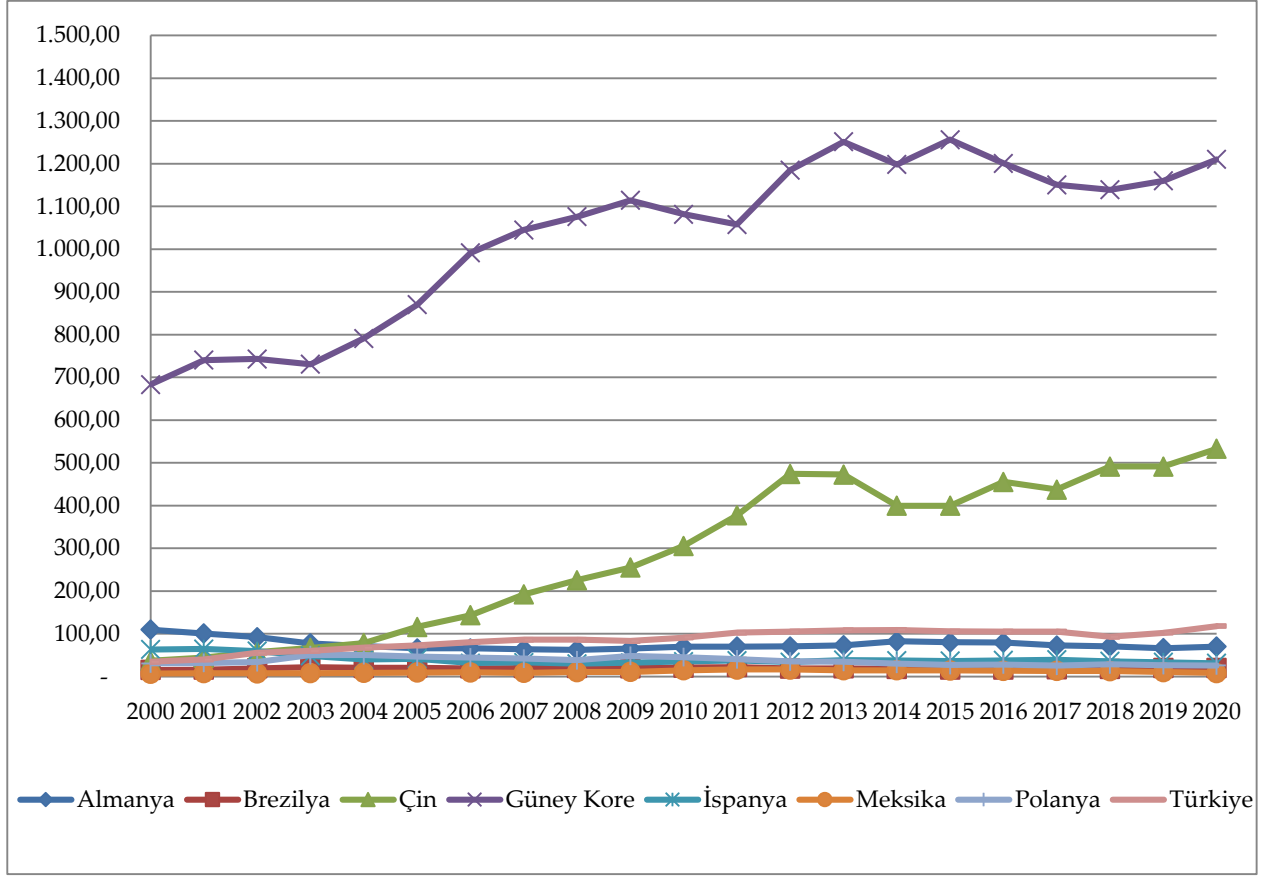

Şekil 8: Yerleşikler Tarafından Yapılan Milyon Kişi Başına Düşen Toplam Patent Başvurusu (Ölçeklendirme Sonrasında Almanya ile Fark).

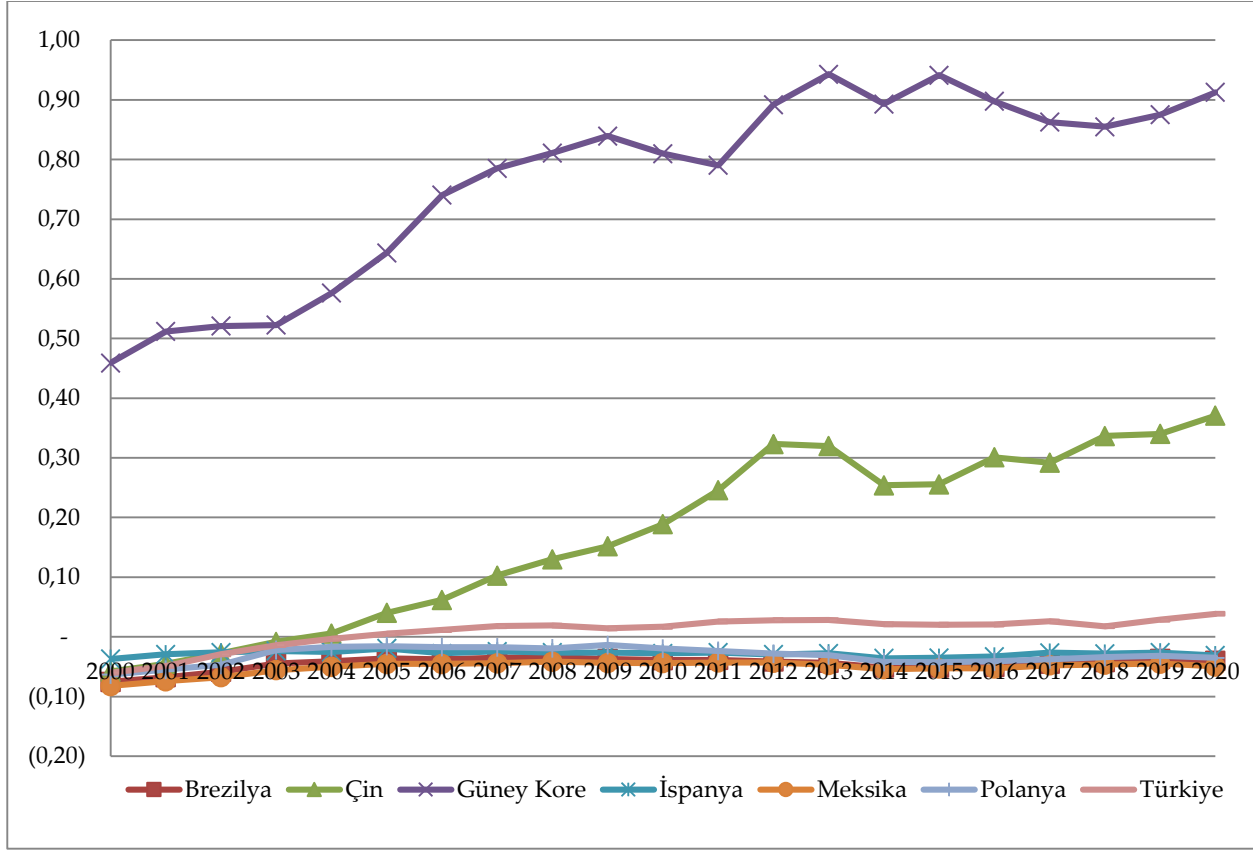

Aşağıda bulunan Şekil 9, 2000 ile 2020 yılları arasında incelenen sekiz ülkede yerleşikler tarafından yapılan milyon kişi başına düşen toplam endüstriyel tasarım başvurularını göstermektedir. Güney Kore, incelenen dönem boyunca en iyi performansı sergileyen ülkedir. Güney Kore, 2000 yılında 683 olan milyon kişi başına düşen toplam endüstriyel tasarım başvuru sayısını 2020 yılında 1210'a çıkarmıştır. Almanya, diğer tasarım kapasitesi değişkenlerinin aksine, endüstriyel tasarım başvuruları alanında iyi bir performans göstermemiştir. Almanya'nın 2000 yılında 109 olan milyon kişi başına düşen toplam endüstriyel tasarım başvuru sayısı, 2020 yılında 70'e düşmüştür. Çin, Almanya'nın düşüş yaşadığı bu dönemde, en hızlı artış gösteren ülkedir. Çin'de 2000 yılında 36 olan milyon kişi başına düşen toplam endüstriyel tasarım başvuru sayısı, 2020 yılında 533'e çıkmıştır. Türkiye, 2000 yılı ile 2020 arasındaki dönemde, görece iyi bir performans sergilemiştir. Türkiye'de 2000 yılında 34 olan milyon kişi başına düşen toplam endüstriyel tasarım başvuru sayısı, 2020 yılında 118'e yükselmiştir. Çalışmada bulunan diğer ülkeler ise, bu dönemde, milyon kişi başına düşen toplam endüstriyel tasarım başvuruları alanında ciddi bir başarı yakalayamamışlardır. Şekil 10, çalışmada bulunan ülkelerin 2000 ile 2020 arasındaki dönemde Almanya ile arasındaki farkı göstermektedir. Güney Kore, Şekil 10'da görüldüğü gibi, incelenen bütün dönem boyunca Almanya'dan çok iyi bir performans sergilemiştir. Çin ve Türkiye, 2000 ile 2020 arasında dönemde, Almanya'yı ilk önce yakalamışlar, daha sonra geçmişlerdir. Brezilya, Polonya, Meksika ve İspanya ise, 2000 ile 2020 arasındaki dönemde, Almanya ile aralarındaki farkı kapatamamışlardır. Bu nedenle, Türkiye'nin 2000 yılı ile 2020 yılı arasındaki dönemde, endüstriyel tasarım başvuruları alanında iyi performans gösterdiği iddia edilebilmektedir.

Şekil 9: Yerleşikler Tarafından Yapılan Milyon Kişi Başına Düşen Toplam Endüstriyel Tasarım Başvurusu (WIPO, 2022).

Şekil 10: Yerleşikler Tarafından Yapılan Milyon Kişi Başına Düşen Toplam Endüstriyel Tasarım Başvurusu (Ölçeklendirme Sonrasında Almanya ile Fark).

6. Sonuç

Türkiye'nin, Endüstri 4.0'a geçiş sürecinde önemli engeller ile yüzleştiği saptaması birçok çalışmanın temel konusunu oluşturmuştur. Yatırım ve finansman sorunları, ulusal yenilik sisteminin zayıflıkları, nitelikli iş gücünün eksikliği, eğitim sisteminin kapasite yetersizliği, firmaların sahip olduğu teknoloji kapasitesinin yeterli düzeyde gelişmemesi ile Endüstri 4.0 teknolojilerinin yabancı firmalardan tedarik edilmesi karşısındaki sıkıntılar, Türkiye'nin Endüstri 4.0 geçiş sürecini zorlaştıran önemli engeller arasında yer almaktadır. Türkiye'nin karşılaştığı bu sorunlar yakından incelendiğinde, Türkiye'nin Endüstri 4.0 sürecinde karşılaştığı temel problemin Türkiye'nin teknoloji kapasitesinin yetersizliği ile bağlantılı olarak açıklanabileceği yaklaşımlarının geçerliliğini güçlendirmektedir. Teknoloji kapasitesi yaklaşımlarının temel alınması aynı zamanda Endüstri 4.0 gündeminden bağımsız olarak, gelişmekte olan ülkelerin teknoloji alanında karşılaştığı açmazların tanımlanması ve üretim süreci ile bağlantıların kurulması açısından benimsenen temel çerçeve olmuştur. Buradan yola çıkarak, bu çalışma, Türkiye'nin sahip olduğu teknoloji kapasitesini, Almanya, Brezilya, Çin, Güney Kore, İspanya, Meksika ve Polonya ile karşılaştırarak ortaya koymuştur. Teknoloji alanında yapabilirliklerin temel ölçütlerinin değerlendirildiği bu çalışmada, Türkiye açısından üretim ile teknoloji kapasitesi arasındaki bağlantıların ne şekilde kurulduğunu somutlamaktadır. Türkiye'nin tasarım kapasitesi, endüstriyel tasarım başvuruları dışındaki alanlarda başta Almanya olmak üzere Çin ve Güney Kore'nin gerisinde bulunmaktadır. Temel bulgular, aynı zamanda Türkiye'nin ileri düzey teknoloji üretme kapasitesine erişme olanaklarının sınırlarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin, Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı yüksek düzey teknolojileri geliştirmek ve kendi ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlamak için gerekli olan kapasiteye sahip olmadığı iddia edilebilmektedir. Türkiye, uygulama kapasitesinden tasarım kapasitesine geçiş aşamasını tamamlayamayan ülke özelliklerini göstermektedir. Bu olgu aynı zamanda teknoloji alanındaki yapabilirlikleri sınırlandırmakta, orta düzey teknoloji tuzağı ile yüzleşmesini beraberinde getirmektedir. Özellikle AR-GE sektöründeki araştırmacı sayısı, yüksek düzey teknoloji ihracatı ile patent başvurusu sayısına ilişkin verilerin düzeyi, tasarım kapasitesinin zayıflıklarını belirlemektedir. İlgili veriler bilim

alanında uzmanlaşma süreci ile üretim yapısındaki uzmanlaşma dinamiklerinin Endüstri 4.0 sürecini yakalamanın uzağında olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Bunun ötesinde ilgili veriler bilim, teknoloji ve eğitim politikalarının çıktılarını somutlarken, üretim ve teknoloji kapasitesi arasındaki bağlantıların biçimini ve sonuç olarak zayıflıklarını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada diğer çalışmalara ek olarak, tasarım kapasitesine yönelik nicel ölçütlere odaklanması, bilim teknoloji politikaları ile üretim alanı arasındaki bağlantıların kurulması gerekliliği görüşünü güçlendirmiştir. Böylelikle orta düzey teknoloji tuzağından çıkışa ve Endüstri 4.0 sürecinin dayandığı yüksek düzey teknolojilerin geliştirilmesine yönelik politikaların uygulanıp uygulanmayacağı sorusunun yanıtlanması daha olanaklı hale gelebilmektedir.

İlgili verilerin diğer ülkeleri "yakalayabilmesi" üretim alanına yönelik yatırımların kapsamı ile sanayi-ticaret-teknoloji ve bilim politikaları arasındaki eş güdümün önemini ortaya koymaktadır. Tasarım kapasitesi ve daha genel olarak ulusal yenilik sisteminin yapabilirlerinin genişletilmesi ve güçlendirilmesi, kendiliğinden ortaya çıkan süreçler olarak değerlendirmek mümkün olamamaktadır. Bilimsel ve teknolojik bilginin üretim süreci ile eğitim politikaları arasındaki bağlantılar, diğer yandan üretim sürecinin yapısı çok boyutlu stratejilerin gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Türkiye özelinde teknoloji alanındaki yapabilirliklerin uygulama aşamasından tasarım aşamasına geçiş sürecini tamamlayabilmesine yönelik hedeflerin net bir şekilde tanımlanması, çıktıların güçlendirilmesi açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda sanayi ticaret politikalarına eşlik edecek olan bilim ve teknoloji politikalarının tasarlanması öncelikler arasında yer almaktadır. Devlet-firma ve iş gücü arzı arasındaki bağlantılar, üniversite-sanayi işbirliklerinin hangi hedefler üzerine kurulacağı somutlanması söz konusu politikaların eş güdüm ve koordinasyonun başarısına bağlı olarak şekillenecektir. Türkiye ekonomisi açısından büyümenin itici gücünün teknolojinin içselleştirilmesine yönelik stratejilerden oluşması, üretim-teknoloji arasındaki bağlantıların tasarım kapasitesi özelliklerine bağlı olarak tanımlanması temel politika önermeleri arasında yer almaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aydoğan, S., Erdil, E., ve Pamukçu, T. (2017). Türkiye Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikasının 1980 Sonrası Tarihi ve Gelişimi., *Bilim, Teknoloji ve Yenilik: Kavramlar, Kuramlar ve Politika*, (Editorler: Engin, N., Aslanoğlu, E., Erdoğan O., Karahasan, B., ve Tata, K.), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, s.381-421.
- Atik, H., ve Ünlü, F. (2019). The Measurement of Industry 4.0 Performance Through Industry 4.0 Index: An Empirical Investigation for Turkey and European Countries., *Procedia Computer Science*, 158, s.852-860.
- Atiyas, İ., and Bakis, O. (2015). Structural Change and Industrial Policy in Turkey., *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(6), s.1209-1229.
- Bakır, E., Özçelik, E., Özmen ve E., Taşiran, C., (2017). Türkiye'de Erken Sanayisizleşme, *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, (Editorler: Koyuncu, M., Mıhçı, H. ve Yeldan, E.), İstanbul, İletişim Yayınları, s.157-191.
- Bartodziej, C. J. (2017). *The concept industry 4.0*, Wiesbaden, Springer Gabler.
- Bell, M., and Pavitt, K. (1992). Accumulating Technological Capability in Developing Countries., *The World Bank Economic Review*, 6(suppl_1), s.257-281.
- Culot, G., Nassimbeni, G., Orzes, G., and Sartor, M. (2020). Behind the Definition of Industry 4.0: Analysis and Open Questions, *International Journal of Production Economics*, 226, 107617. s.1-15
- Çalış Duman, M., ve Akdemir, B. (2021). İşletmelerin Endüstri 4.0 Teknolojileri Kullanım Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması., *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), s.923-940.
- Erdil, E. and Ertekin, Ş. (2018). Industry 4.0 And Turkish National Innovation System: Challenges And Prospects, *Teknopol Working Paper Series*, STPS-WP-18/01, Science and Technology Policies Research Center
- Ganzarain, J., and Errasti, N. (2016). Three Stage Maturity Model in SME's Toward Industry 4.0., *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM)*, 9(5), s.1119-1128.
- Gergin, Z., Üney-Yüksektepe, F., Güneş Gençyılmaz, M., Tülin Aktin, A., Gülen, K. G., İlhan, D. A., ... and Çavdarlı, A. İ. (2019). Industry 4.0 Scorecard of Turkish SMEs., *Proceedings of the International Symposium for Production Research 2018*. (Editors: Durakbasa, N., Gencyilmaz, M.), Springer, Cham, s.426-437
- Gökbulut, A., Ülgen, M., Vural, E., ve Ataoğlu, E. (2017). *Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği*, TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2017, 12 - 589.
- Han, X., and Wei, S. J. (2017). Re-examining the Middle-Income Trap Hypothesis (MITH): What to Reject and What to Revive?. *Journal of International Money and Finance*, 73, s.41-61.
- Hermann, M., Pentek, T., and Otto, B. (2015). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios, *Working Paper No. 01 / 2015*, Technische Universität Dortmund Fakultät Maschinenbau
- Kagermann, H., Helbig, J., Hellinger, A., and Wahlster, W. (2013). Recommendations for Implementing the Strategic Initiative INDUSTRIE 4.0: Securing the future of German Manufacturing Industry, *Final Report of the Industrie 4.0 Working Group*, Forschungsunion.
- Kim, L. (1999). Building Technological Capability for Industrialization: Analytical Frameworks and Korea's Experience., *Industrial and Corporate Change*, 8(1), s.111-136.
- Koca, K. C. (2018). Sanayi 4.0: Türkiye Açısından Fırsatlar ve Tehditler. *Sosyoekonomi*, 26(36), s.245-252.
- Kuo, C. C., Shyu, J. Z., and Ding, K. (2019). Industrial revitalization via industry 4.0—A comparative policy analysis among China, Germany and the USA., *Global Transitions*, 1, s.3-14.

- Lall, S. (1992). Technological Capabilities and Industrialization., *World Development*, 20(2), s.165-186.
- Lee, J.-D., Baek, C., Malipho, S. and Yeon, J.-I. (2019). Middle Innovation Trap., *Foresight and STI Governance*, 13(1), s.6-18.
- Merdin, D., ve Ersöz, F. (2019). Evaluation of The Applicability of Industry 4.0 Processes in Businesses and Supply Chain Applications., *2019 3rd International Symposium on Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies (ISMSIT)* (1-10). October 2019. IEEE.
- Miola, A., and Schiltz, F. (2019). Measuring Sustainable Development Goals Performance: How to Monitor Policy Action in the 2030 Agenda Implementation?, *Ecological Economics*, 13(1), 164, 106373. s.1-10
- Moritz, S., and Bartz-Beielstein, T. (2017). ImputeTS: Time Series Missing Value Imputation R, *The R Journal*, 9(1): s.207-218.
- Morrison, A., Pietrobelli, C., and Rabelotti, R. (2008), Global Value Chains and Technological Capabilities: A Framework to Study Learning and Innovation in Developing Countries., *Oxford Development Studies*, 36(1), s.39-58.
- Pruchnik, K., (2014), Low Level of Innovativeness and the Middle Income Trap–Polish., *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 10(2), s. 141-157.
- Pruchnik, K., and Zowczak, J. (2017). Middle-income trap: Review of the conceptual framework., *ADB Working Paper*, No. 760, Asian Development Bank Institute (ADB), Tokyo
- Reischauer, G. (2018). Industry 4.0 as Policy-driven Discourse to Institutionalize Innovation Systems in Manufacturing., *Technological Forecasting and Social Change*, 132, s. 26-33.
- Salkin, C., Oner, M., Ustundag, A., and Cevikcan, E. (2018). A Conceptual Framework for Industry 4.0., *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*, (Editors: Üstündağ, A., ve Cevikcan, E.), Cham, Springer., s.3-23.
- Sarı, T., Güleş, H. K., and Yiğitöl, B. (2020). Awareness and Readiness of Industry 4.0: The Case of Turkish Manufacturing Industry., *Advances in Production Engineering & Management*, 15(1), s.57-68.
- Schuh, G., Potente, T., Wesch-Potente, C., Weber, A. R., and Prote, J. P. (2014). Collaboration Mechanisms to increase Productivity in the Context of Industrie 4.0., *Procedia Cirp*, 19, s.51-56.
- Soydan, A., (2018). Türkiye Ekonomisinde Finasallaşma ve Sanayisizleşme Deneyimi, *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma ve Dönüşüm*, (Editorler: Engin, N., Aslanoğlu, E., Erdoğan O., Karahasan, B., ve Tata, K.), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, s.381-421.
- Taymaz, E., İzmen, Ü., Gürel, Y., Kılıçaslan, Y., ve Uğur A., (2018). *Türkiye'nin Dijital Ekonomiye Dönüşümü Türkiye Birleşim Sektörü: Yeri, Önemi, Evrimi ve Yetenekleri*, İstanbul, Tübisad.
- Taymaz, E., ve Voyvoda, E. (2015). 2023'e Doğru Sanayi, Yapısal Dönüşüm ve Sanayi Politikaları., *İktisat İşletme ve Finans*, 30(350), s.25-62
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.
- Temur, G. T., Bolat, H. B., and Gözlü, S. (2019). Evaluation of Industry 4.0 Readiness Level: Cases from Turkey., *Proceedings of the International Symposium for Production Research 2018*. (Editors: Durakbasa, N., Gencyilmaz, M.), Springer, Cham, s.412-425
- TÜSİAD ve BCG (2016). Industry 4.0 in Turkey as an Imperative for Global Competitiveness - An Emerging Market Perspective. <https://tusiad.org/en/reports/item/9011-industry-40-inturkey-as-an-imperative-for-global-competitiveness>, 2 Aralık 2022.

- Türkmen, S. Y. (2018). Industry 4.0 and Turkey: A financial Perspective., *Strategic Design and Innovative Thinking in Business Operations*, (Editors: Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., ve Yüksel, S.), Cham, Springer., s.273-291.
- UNESCO, (2022) <http://data.uis.unesco.org/#>, 18 Eylül 2022.
- Whitfield, L., Staritz, C., Melese, A. T., and Azizi, S. (2020), Technological Capabilities, Upgrading, and Value Capture in Global Value Chains: Local Apparel and Floriculture Firms in Sub-Saharan Africa., *Economic Geography*, 96(3), s.195-218.
- Wigley, A., Mihçı, S., ve Ataç, K. (2018). Türkiye İmalat Sanayii Sektörlerinin Küresel Değer Zincirleri İçerisindeki Konumu ve Rekabet Gücü 2000-2011, *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma ve Dönüşüm*, (Editorler: Engin, N., Aslanoğlu, E., Erdoğan O., Karahasan, B., ve Tata, K.), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, s.217-249.
- WIPO, (2022) <https://www3.wipo.int/ipstats/IpsStatsResultvalue>, 18 Eylül 2022.
- World Bank (2020). World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?locations=TR>, 26 Kasım 2020
- World Bank (2022). <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>, 18 Eylül 2022.
- Xu, L. D., Xu, E. L., and Li, L. (2018). Industry 4.0: State of the Art and Future Trends., *International Journal of Production Research*, 56(8), s.2941-2962.
- Yeon, J. I., Lee, J. D., and Baek, C. (2021). A Tale of Two Technological Capabilities: Economic Growth Revisited from a Technological Capability Transition Perspective., *The Journal of Technology Transfer*, 46, s.574-605.
- Yüksel, H. (2020). An Empirical Evaluation of Industry 4.0 Applications of Companies in Turkey: The Case of a Developing Country., *The Journal of Technology Transfer*, 46, s.574-605.
- Zhong, R. Y., Xu, X., Klotz, E., and Newman, S. T. (2017). Intelligent Manufacturing in the Context of Industry 4.0: A Review., *Engineering*, 3(5), s.616-630.
- Ziemann, V., and Guérard, B. (2017). Reaping the Benefits of Global Value Chains in Turkey., *OECD Economics Department Working Papers*, No. 1366. Paris

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1315-1332, doi: 10.11616/asbi.1265973

Türkiye’de Yalnız Yaşayan Yaşlıların Covid-19 Sürecindeki Deneyimleri: Ankara İli Örneği

The Experiences of The Elderly Living Alone in Turkey in The Covid-19 Process: The Case of Ankara

Betül TAMKOÇ¹ ID, Hilal KÖK² ID, Zeynep ATALAY³ ID

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 29.07.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Yaşlıların Covid-19 pandemi sürecine ilişkin deneyimlerini öğrenmek amacıyla nitel araştırma tasarımı kullanılarak yapılan bu çalışmada, Ankara ilinde Covid-19 sürecinde yalnız yaşayan 65 yaş ve üzeri 11 yaşlıya yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanan veriler MAXQDA 2020 programı kullanılarak çözümlenmiş olup “yaşlıların Covid-19 sürecine ilişkin deneyimleri”, “yaşlıların Covid-19 sürecinde karşılaştıkları sorunlar”, “sosyal izolasyon ve yalnızlık”, “yaşlıların Covid-19 ile baş etme stratejileri” ve “yaşlıların hizmet beklentileri” olmak üzere 6 tema belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yaşlıların pandemi sürecindeki deneyimleri bireysel ve sosyal özelliklerine, sahip oldukları maddi ve manevi kaynaklarına ve sağlık durumlarına göre değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte yakın çevre ile görüşmemek en önemli sorunlardan biri iken sosyal destek mekanizmaları arasında aile, komşu ve kamu tarafından sunulan destekler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaş, Yaşlanma, Yalnız Yaşamak, Covid-19 ve Yaşlı

&

Abstract: In this study, which was carried out using a qualitative research design to learn the experiences of the elderly regarding the Covid-19 pandemic process, face-to-face interviews were conducted with 11 elderly people aged 65 and over who lived alone in Ankara during the Covid-19 process. The data collected through the semi-structured interview form were analyzed using the MAXQDA 2020 program and six themes have been identified "the experiences of the elderly regarding the Covid-19 process", "problems faced by the elderly during the Covid-19 process", "social isolation and loneliness", "Covid-19 Older people aged 19", "coping strategies" and "service expectations of the elderly". According to the results of the research, the experiences of the elderly during this process differ according to their individual and social characteristics, material and spiritual resources, and health status. While not being able to meet with the immediate environment is one of the most important problems, social support mechanisms include the support offered by family, neighbors and the public.

Keywords: Age, Ageing, Living Alone, Covid-19 and Older People.

Atıf/Cite as: Tamkoç, B., Kök, H., Atalay, Z. (2023). Türkiye’de Yalnız Yaşayan Yaşlıların Covid-19 Sürecindeki Deneyimleri: Ankara İli Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1315-1332. doi: 10.11616/asbi.1265973

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Uzm., Betül Tamkoç, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, betultamkoc@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Dr., Hilal Kök, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, hilal.ture@aile.gov.tr.

³ Arş. Gör. Zeynep Atalay, Sakarya Üniversitesi, zeynepatalay@sakarya.edu.tr.

1. Giriş

İlk olarak 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkisi altına alan Yeni Koronavirüs (Covid-19), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir. Bu virüsle ilk defa karşılaşılıyor olması bir taraftan yeni bir literatür oluşmasına katkı sağlamış bir taraftan da bulaşma hızının yüksek olması nedeniyle toplumda panik ve endişenin artmasına, korunma yollarının aranmasına sebep olmuştur (Altın, 2020: 50). Virüsün yayılmasını kontrol altında tutabilmek ve yaşanan ya da yaşanması muhtemel sorunları en aza indirebilmek adına dünya genelinde çeşitli tedbirler hayata geçirilmiştir. Bu tedbirlerden biri ve sosyal hayatı en çok etkileyeni ise yüz yüze iletişimin sınırlandırılarak mümkün olduğunca evde kalınmasıdır (Fingerman vd., 2021: e116). Sosyal, kültürel, eğitim, sağlık, ekonomi olmak üzere birçok açıdan toplumun bütün kesimlerini etkileyen Covid-19 pandemisi nedeniyle uygulanmakta olan bu tür tedbirlerden en çok etkilenen yaş grubunu ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından yaşlı olarak tanımlanan 65 yaş ve üzeri bireyler (WHO, 2015: 25) oluşturmaktadır. Bu yaş grubu içerisinde ise yalnız yaşayan yaşlılar kuşkusuz sosyal izolasyonu derinden deneyimlemiştir.

Yaşlılık döneminde yalnızlık sorunu giderek artmaktadır. Demografik yapıda meydana gelen değişim sosyal ve ekonomik hayatı da etkilemektedir. Doğum oranlarının azalması, boşanma oranlarının artması, kırdan kente ve uluslararası göçün artması, genç jenerasyon arasında eğitim seviyesinin yükselmesi yaşlı bireylerin yaşam düzenlemelerini, hane büyüklüklerini ve kompozisyonu değiştirmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde birden çok kuşaklı haneler hızlı bir şekilde azalmış olup yaşlı bireyler artık yalnız yaşamakta ya da hanelerinde yalnızca bir çift bulunmaktadır (United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2020: 3). Türkiye'de yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 yaş ve üzeri yaştaki nüfus 8 milyon 451 bin 669 kişi ile toplam nüfusun %9,9'unu oluşturmaktadır. Bu nüfus grubu içerisinde ise 1 milyon 632 bin 874 yaşlı tek başına yaşamakta olup yalnız yaşayanların %74,7'sini yaşlı kadınlar, %25,3'ünü ise yaşlı erkekler oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2023).

Batı'nın gelişmiş ülkelerinde bireyler yetişkin çocuklarıyla yaşamaktansa kendi başlarına yaşamayı tercih etmektedir. Bu yalnız yaşama döngüsü eşin hayatını kaybetmesiyle başlayabilmekte ya da bireyler evlilik bağı kurmayarak yalnız yaşamayı da tercih edebilmektedir (Chou ve Chi, 2000). Yaşlılık döneminde yalnızlığın sebepleri incelendiğinde ise karşımıza pek çok neden çıkmaktadır. Doğum hızının düşmesi bu nedenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra bireylerin gelir seviyeleri arttıkça kendilerine ait yaşam alanları oluşturma ihtiyaçları da artmaktadır. Ayrıca kültürel faktörler de yaşlıların yalnız yaşama nedenleri arasında gösterilebilmektedir (Gustavson ve Lee, 2004).

Yaşlılar fiziksel hassasiyetlerinin yanı sıra aile ve yakın çevrelerinde meydana gelen ölümler nedeniyle daha fazla sosyal izolasyon riski taşımaktadırlar (Klinenberg, 2016: 786). Kendi kendine izolasyon özellikle sosyal teması gündüz bakım merkezi, toplum merkezi, ibadethane gibi yalnızca ev dışında olan yaşlıları etkilemiştir (Armitage ve Nellums, 2020: e256). Pandemi sürecinde Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşlıların fiziksel mesafe kuralına ne ölçüde bağlı kaldıklarını ve yaşlıların en zorlayıcı bulunduğu salgınla ilgili deneyimleri inceleyen bir araştırmada katılımcıların %70'inden fazlasının fiziksel mesafe kuralına bağlı kaldıkları ancak salgın nedeniyle yaşadıkları en büyük zorluğun sosyal temas eksikliği olduğunu ortaya çıkarmıştır (Heid, Cartwright, Wilson-Genderson ve Pruchno, 2021: 48).

Yalnızlığın yaşlı bireyler üzerindeki etkileri incelendiğinde ise durumu yaşlanma deneyimi üzerinden ele almak gerekmektedir. Yaşlılığa bağlı olarak bireylerin fiziksel, sosyal, bilişsel ve ekonomik kaynaklarında çeşitli değişimler meydana gelebilmektedir. Yalnız yaşayan yaşlılarda da bu değişimlerin yaşandığı ve çeşitli düzeylerde sosyal kayıpların olduğu bilinmektedir (Verbrugge, 1976; Choi, 1999; akt. Lysack ve ark., 2002). Yaşanan sosyal kayıplara bağlı olarak da bireylerin sosyal destek mekanizmaları azalabilmekte ve iyilik halleri düşebilmektedir (Chou ve Chi, 2000). Bu nedenle toplumsal sistemlerin yaşlı bireylerin aktif katılımını sağlayacak şekilde düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşlı bireylerin yaşama aktif bir şekilde katılmasını sağlayan politikalar geliştirilmeli, yerel yönetimlere ve hükümete bağlı kuruluşlardan destek alınmalı ve sosyal hizmet uzmanları ve diğer meslek elemanlarından alınan destek ile çeşitli fırsatlar ve programlar geliştirilmelidir (Tong, Lai ve Walsh, 2019). Çünkü yalnız yaşayan yaşlı bireylerin yaşama katılma ve sosyal temasları arttıkça iyilik halleri de artmaktadır. İyilik hali depresyonla ilişkilidir ve sosyal

çevreleriyle daha sık temas gösteren yaşlıların daha az depresyon belirtisi gösterdikleri bilinmektedir (Chou, Chi ve Boey, 2000).

Covid-19 süreci ve sosyal mesafe kuralları toplumun hemen her kesimini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Ancak yaşlılar, tartışmasız bu süreçten en ağır şekilde etkilenen nüfus grubunu oluşturmaktadır. Bu grup içerisinde ise yalnız yaşayanlar daha da şiddetli olarak pandemi sürecinin zorluklarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Armitage ve Nellums, 2020: e256). Yüz yüze iletişim yaşlıların, özellikle de yalnız yaşayanların iyilik hali için oldukça önemlidir (Fingerman vd., 2021: 118). Ancak tüm dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinde hayata geçirilen sosyal mesafe ve sokağa çıkma tedbirleri salgını kontrol altına almak adına oldukça önemli olmakla birlikte yalnız yaşayan yaşlıların etkileşim ağlarından uzak kalmalarına, sosyal ve ekonomik açıdan sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur.

Bu süreçte yaşlılar uzun süreler sosyal izolasyonu deneyimlemek durumunda kalmışlardır. Ancak sosyal izolasyon, yüksek kardiyovasküler bilişsel ve zihinsel sağlık problemleri nedeniyle yaşlı bireyler arasında ciddi kamu sağlık konusudur (Armitage ve Nellums, 2020: e256). Sokağa çıkmaları sınırlandırılan/yasaklanan yaşlı bireylerden bazıları ise kendi ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmektedir. Bu kişilerin ekonomik olarak desteklenmesi, sağlık ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir (Gencer, 2020: 35). Tüm bu bilgilere bağlı olarak bu araştırmanın amacı; Türkiye’de yalnız yaşayan yaşlıların Ankara ili özelinde Covid-19 sürecindeki deneyimlerini açığa çıkarmak, sorun ve ihtiyaçlarını görünür kılmak, politika geliştirilmesine katkı sunmaktır.

2. Yöntem

Yalnız yaşayan yaşlıların Covid-19 pandemi sürecindeki deneyimlerini açığa çıkarmak, bu dönemdeki sorun ve ihtiyaçlarını görünür kılmak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma nitel desende tasarlanmıştır. Nitel araştırma deseninin kullanılmasının sebebi yalnız yaşayan yaşlıların pandemi sürecinde karşılaştıkları sorun ve ihtiyaçlarına ilişkin ayrıntılı bilgilerin elde edilmek istenmesidir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı yalnız yaşayan yaşlıların Covid-19 pandemi sürecindeki deneyimlerini açığa çıkarmak, bu dönemdeki sorun ve ihtiyaçlarını görünür kılmaktır. Bu temel çerçevesinde aşağıdaki alt amaçlara yanıt aranmaktadır:

- 1 Yaşlıların sosyo-kültürel özellikleri nelerdir?
- 2 Yaşlıların pandemi sürecine ilişkin sorun, ihtiyaç ve beklentileri nelerdir?
- 3 Yaşlıların pandemi sürecine ilişkin deneyimleri nelerdir?
- 4 Yaşlıların deneyimleri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

Covid-19 pandemisi döneminde yalnız yaşayan yaşlıların bu sürece ilişkin deneyimlerini, bu dönemde yaşadıkları sorunları açığa çıkarmak bu alandaki politikalara yön vermek ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayarak yaşlıların yaşam kalitesini geliştirmek için önemlidir. Bu araştırmanın, yalnız yaşayan yaşlıların Covid-19 dönemindeki sorun ve ihtiyaçları, bu sorunlarla baş etmek için kullandıkları yöntemler bizzat onların gözünden değerlendirilerek bu tür acil durumların tekrarlanması halinde konuyla ilgili sorunlara çözüm üretilmesinde yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de Covid-19 döneminde yaşlıların durumunu ele alan ve bu alana ilişkin araştırmalar bulunmakla birlikte yalnız yaşayan yaşlıların deneyimlerine odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Yapılan bu araştırma ile literatürde bulunan söz konusu eksikliğe de katkı sunulabileceği düşünülmektedir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ilinde yalnız yaşayan 65 yaş ve üstü on bir yaşlı oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında bu yaşlılar arasından amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak gönüllülük esasına dayalı olarak 6 kadın, 5 erkek olmak üzere toplamda 11 yaşlıyla görüşülmüştür. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların kimliklerinin gizli kalması amacıyla her bir katılımcıya Katılımcı 1, Katılımcı 2 şeklinde kod isim verilmiştir. Katılımcılara ilişkin tanıtıcı bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

<i>Katılımcı</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Yaş</i>	<i>Medeni Durum</i>	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>Çocuk Sayısı</i>	<i>Gelir Durumu</i>	<i>Yalnız Yaşama Süresi</i>	
<i>Katılımcı 1</i>	Kadın	80	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul	Terk	4	Dul Aylığı	17 Yıl
<i>Katılımcı 2</i>	Kadın	65	Boşanmış	Lise		3	Emekli Aylığı	5 Yıl
<i>Katılımcı 3</i>	Kadın	72	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul		3	Dul Aylığı	13 Yıl
<i>Katılımcı 4</i>	Erkek	66	Eşi Vefat Etmiş	Üniversite		3	Emekli Aylığı	5 Yıl
<i>Katılımcı 5</i>	Erkek	81	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul		3	Emekli Aylığı	5 Yıl
<i>Katılımcı 6</i>	Erkek	76	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul		8	Emekli Aylığı	29 Yıl
<i>Katılımcı 7</i>	Erkek	65	Eşi Vefat Etmiş	Lise		2	Emekli Aylığı	4 Yıl
<i>Katılımcı 8</i>	Erkek	74	Eşi Vefat Etmiş	Ortaokul		2	Emekli Aylığı	2 Yıl
<i>Katılımcı 9</i>	Kadın	65	Eşi Vefat Etmiş	Lise		0	Emekli Aylığı	5 Yıl
<i>Katılımcı 10</i>	Kadın	68	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul		2	Dul Aylığı	5 Yıl
<i>Katılımcı 11</i>	Kadın	65	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul		2	Dul Aylığı	30 Yıl

2.3. Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında ilk olarak alanyazın taraması yapılarak konuya ilişkin araştırmalar incelenmiştir. Bu çalışmanın tamamlanmasından sonra araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Sakarya Üniversitesi Etik Kurul izni için başvuru yapılmış olup Sakarya Üniversitesi'nin 05.03.2021 tarihli ve E-16540 sayılı izni ile araştırmaya ilişkin çalışmalar başlatılmıştır. Araştırma kapsamında görüşme yapılan yaşlılara ilk olarak araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Daha sonra katılımcı bilgilerinin gizli tutulacağı açıklanarak gönüllülük esasına dayalı olarak görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırma deseni ile yapılan bu araştırmada görüşmeler esnasında araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu görüşme formu aracılığıyla veri doygunluğu esasına göre 22.01.2022-22.12.2022 tarihleri arasında 11 yaşlıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler ortalama olarak 45-55 dakika sürmüş olup sessiz bir ortamda yapılmıştır. Görüşmeler katılımcıların onayı alınarak ses kaydı yapılmıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

Veri toplama sürecinin tamamlanmasının ardından görüşmeler esnasında elde edilen ses kayıtları araştırmacılar tarafından deşifre edilmiştir. Görüşme kayıtlarının yazılı hale getirilmesi işleminin tamamlanmasının ardından verilerin çözümlemesi sürecine başlanmıştır. Verilerin çözümlemesi esnasında MAXQDA 2020 paket programı kullanılmış olup sık tekrar eden tematik kodlar belirlenmiştir. Elde edilen bu kodlar aracılığıyla pandemi sürecinde yalnız yaşayan yaşlıların karşılaştıkları sorunlar ve baş etme mekanizmalarına ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler tematik kodlara göre belirlenen "yaşlıların Covid-19 sürecine ilişkin deneyimleri", "yaşlıların Covid-19 sürecinde karşılaştıkları sorunlar", "yaşlıların Covid-19 sürecindeki sosyal destek mekanizmaları", "sosyal izolasyon ve yalnızlık", "yaşlıların Covid-19 ile baş etme stratejileri" ve "yaşlıların hizmet beklentileri" olmak üzere 5 başlık altında analiz edilmiştir.

3.1. Yaşlıların Covid-19 Sürecine İlişkin Deneyimleri

Yaşlılığın olumlu veya olumsuz bir yaşam deneyimi olarak değerlendirilmesi, yaşlılık ile sağlık alanında yaşanan sorunlar, ekonomik olarak iş yaşamından çekilme, bakım sorunu ve yaşlıların sosyal alanlarının kısıtlanması gibi faktörlere bağlı olabilmektedir (Kök, 2022). Covid-19 pandemisi yaşlı nüfus grubunu derinden etkilemiştir. Ancak yaşlıların sahip oldukları bireysel ve sosyal özellikler Covid-19 sürecindeki deneyimlerini etkilemiştir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan yaşlıların bir kısmı Covid-19 nedeniyle büyük bir korku ve panik yaşadığını, yaşamının ciddi ölçüde kısıtlandığını ifade ederken bir kısmı bu durumu sıradan bir hastalık olarak gördüğünü ve bu nedenle bir korku yaşamadığını belirtmiştir.

“Covid olmadım ama olursam diye de korkuyordum tabii. Dışarı çıkmıyordum, çıkarsam da maskeyi takıyordum.” (Katılımcı 1)

“Ağzımıza maske taktık, bir yere gidip gelmedik. Evde durduk, dışarı hiç çıkmadık. Müsaade ettikleri zaman çıktık.” (Katılımcı 6)

“Hastalığa yakalanmaktan korktum tabii.” (Katılımcı 8)

Katılımcı 1, Katılımcı 6 ve Katılımcı 8 Covid-19 olmaktan korktuklarını bu nedenle mümkün olduğunca evde kalmayı tercih ettiklerini, dışarı çıkmaları gerektiğinde de maske vb. tedbir kurallarına olabildiğince dikkat ederek virüsten korunmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmanın bulguları ile benzer şekilde literatürde yer alan farklı çalışmalarda da yaşlıların salgından korunmak için kısıtlamalara uydukları tespit edilmiştir (Kahraman, Uğur, Girgin ve Koçak, 2022; Doğanay ve Çopur, 2020).

“Çok korku yaşadım. Pencere dahi açtığımda mikrobun içeri gireceğini düşündüm. Tabii ki yani ölüm korkusu oluştu. Nasıl bir hastalık, nelerle karşılaşacağız, nasıl atlatacağız veya atlatacağımız... Basından duyduğumuz kadarıyla her gün ölenler, o haberlerin verdiği endişe tabii ki kaygıyı artırdı. ...Hastalığa kapılırsam atlatacağım mıyım endişesi yaşadım.” (Katılımcı 2)

“Çin’deki o ilk görüntüleri gördüğümde ürkmeye başlamıştım. Yolda yürüyen adamlar patır patır yere dökülüyor, düşüyor falan bu şekilde.” (Katılımcı 4)

“Haberlerdeki ölenleri görünce korktum korktum çok korktum. Bir de en çok ne beni korkutuyordu. Öyle yoğun bakımlarda nefes alamamak, onlar beni çok korkuttu. Allah’ım beni bu hale koyma diye dua ettim.” (Katılımcı 11)

Doğal afet, salgın hastalıklar vb. durumlarda olayların basına yansıma şekli de bireylerin olaya ilişkin algıları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Katılımcı 2, Katılımcı 4 ve Katılımcı 11, haberlerde her gün ölüm haberleri görmenin virüs ile ilgili endişe ve korkularını daha arttırdığını belirtmişlerdir. Covid-19 sürecindeki ölüm haberlerinin “yaşlı” vurgusuyla verilmesi ve doğruluğu teyit edilmeyen bilgilerin genel olarak yaşlılar açısından olumsuzluk teşkil etmesi yaşlıları psikososyal bakımdan daha kırılgan hale getirmiştir. Toplumda ve medya kaynaklarında Covid-19 pandemisinde yaşlıların daha fazla etkilendikleri ve onların daha savunmasız olduklarına vurgu yapılması, yaşlıların stres düzeylerini artırarak ölüm korkusu yaşamalarına yol açmıştır (Türk, 2020: 39).

“Covid olursam ölürsem bir gece, evde yalnızken kimse öldüğümü de duymaz dedim. Çocuklarımın da haberi olmaz dedim. Çok korktum yavrum. Yoğun bakımlara alınıyor dediler, yoğun bakımlarda nefes alınmıyor dediler. Onun için eğer yoğun bakıma alınırsam diye çok korkmuştum.” (Katılımcı 10)

Sosyal izolasyon süreci ile daha da yalnızlaşan yaşlılar ise pandemi nedeniyle artan ölümler sonucunda yalnız ölüm korkusu yaşamaya başlamışlardır. Katılımcı 10, Covid-19 olursa ve o nedenle ölürse yalnız yaşadığı için öldüğünü bile kimsenin duymayacağından korktuğunu belirtmiştir.

“Gribin adını korona koydular dedim.” (Katılımcı 3)

“İnan hiç korkmadım kızım. Allah’ın verdiklerine şükrettim. Hiçbir sıkıntı çekmedim. Yani öyle sıkıntılı değildim.” (Katılımcı 5)

“Covide yakalanırım diye hiç korkmadım.” (Katılımcı 7)

“Korkmadım işte. Grip nasılsa onun gibi bir mikrop.” (Katılımcı 9)

Araştırma kapsamında görüşme yapılan yaşlıların bir kısmı pandemi nedeniyle korku ve panik yaşadıklarını ifade ederken Katılımcı 3, Katılımcı 5, Katılımcı 7 ve Katılımcı 9 herhangi bir korku duymadıklarını ifade etmişlerdir.

Pandemi sürecinde yalnız yaşayan yaşlıların deneyimleri cinsiyet temelinde incelendiğinde ise kadın yaşlıların erkek yaşlılara kıyasla daha fazla yalnızlığı deneyimlediği, hastalığa yakalanmakta dolayı daha fazla kaygı duydukları bulguları elde edilmiştir.

3.2. Yaşlıların Covid-19 Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar

Covid-19 pandemisi dünya genelinde hemen her yaş grubunu olumsuz olarak etkilemiştir. Ancak orta yaş ve üzeri bireyler bu virüsten diğer yaş gruplarına kıyasla daha fazla etkilenmiştir. Roland ve Markus (2020) tarafından da belirtildiği üzere özellikle zayıf ve birden fazla hastalığa maruz kalan yaşlılar yüksek risk grubunu oluşturmuştur. Bir gelişim evresi olan yaşlılık; biyo-psiko-sosyal ve kültürel olarak çok boyutlu ele alınması gereken bir dönemdir (Tamkoç ve Bilgin, 2020). Bu nedenle pandemi nedeniyle yaşanan sorunlar bireylerin sahip oldukları sosyal ve ekonomik kaynaklara, sağlık durumlarına ve pandemiye ilişkin algılarına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

“Torunlarla o dönem hiç görüşemedik. Telefonda görüntülü görüşebiliyorduk. Ama telefonda interneti kullanmayı bilemiyorum. Eğer onlar görüntülü ararlarsa ben açabiliyorum, kendim de arayamıyorum, bilemiyorum aramayı.” (Katılımcı 1)

“Çocuklarım aynı anda korona olmuştu. Komşuyla onlara çorba gönderdim. Onları göremedikçe hep ağladım. Telefonda çok ağır geçiriyoruz hastalığı dediklerinde çok çok üzülüyordum. Kendi adıma değil çocuklarım, torunlarım için çok korktum.” (Katılımcı 3)

“Yasaklar yüzünden torunlarla da görüşemedik. Kızımın oraya varırdım eve giremezdim hani belki bende hastalık olur onlara bulaşır veya onlarda olur bana bulaşır diye. Onlar bana balkondan el sallardı. Torunlarla görüşmeye ihtiyacım vardı. Benim telefon eski, görüntülü konuşulanlardan değil. O yüzden görüntülü görüşme de yapamadık.” (Katılımcı 7)

“İki kızım var, onlar bazen gelir giderler ama yalnızım. Covid-19 sürecinde de bu yalnızlıkta Covid olursam nasıl ederim diye çok korktum. ...Alışverişimi her zaman kendim yapamadım. Çocuklarımla da görüşemiyorduk pek. Yalnızlık çok zor yavrurum, çok zor çok.” (Katılımcı 10)

Katılımcı 1, görüntülü arama yapmayı bilmediği için ancak torunları kendisini aradığında görüntülü konuşma yapabildiklerini; Katılımcı 3, çocuklarının aynı anda Covid-19 olması nedeniyle görüşmediğini ve bundan dolayı daha fazla kaygılandığını, Katılımcı 7 ise telefonunun görüntülü görüşme için uyumlu olmadığını sadece balkondan torunları ile görüşebildiğini ifade etmiştir. Kızları tarafından arada ziyaret edilen Katılımcı 10 ise yalnızlığı sebebiyle Covid-19 olmaktan korktuğunu belirtmiştir. Covid-19 sürecinde sosyal izolasyon, mesafe, sokağa çıkma vb. tedbirlerin etkisi ile yaşlılar sevdiklerinden uzak kalmıştır. Daha genç olan bireyler teknoloji aracılığı ile sevdikleri ile iletişimde kalırken, yaşlılar teknoloji kullanımı konusunda da genç kuşaklar kadar aktif olmadıkları için bu süreçte sevdikleri ile iletişim konusunda daha fazla sorun yaşamışlardır.

“Alışveriş konusunda biraz sıkıntı yaşadım dışarı çıkamadığım için. ...O süreçte bayağı panik yaşadım.” (Katılımcı 2)

“Dışarıya bir ihtiyaç için alışverişe gitmek zorunda kalsak gelince bir hafta sayıyorduk acaba hani Covide yakalandık mı, şöyle mi böyle mi diye günler geçirdik o zamanlar.” (Katılımcı 4)

“Dışarı çıkamıyorduk, evdeydik, evde sıkılıyorduk. Yemek sorunu vardı, alışveriş sorunu vardı. Sıkıntı çoktu yani.” (Katılımcı 7)

Katılımcıların Covid-19 nedeniyle karşı karşıya kaldıkları sorunlardan biri de alışveriştir. Özellikle sokağa çıkma yasaklarının olduğu dönemde bazı yaşlılar izin veriler sürelerde alışverişlerini yaptıklarını, bazı yaşlılar ise alışveriş yapamadıkları için bir başkasının desteğine ihtiyaç duyduklarını ve bu kapsamda

ağırlıklı olarak çocuk ve komşularından destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Kayseri ilinde ikamet eden yirmi üç 65 yaş ve üzeri birey ile gerçekleştirilen bir araştırmada da katılımcılar alışveriş yapamadıkları durumlarda ağırlıklı olarak çocuk ve torunlarının onlar için alışveriş yaptığını belirtmiştir (Kahraman, Uğur, Girgin ve Koçak, 2022).

“Hastalık çıktığında yasaklar olduğunda ben yaşlı olduğumdan maaşımı çekmeye çıkamıyordum. Burada bir komşuma maaşımı çektiriyordum.” (Katılımcı 8)

Pandemi sürecinde yaşlıların karşılaştıkları sorunlardan biri de sokağa çıkma yasakları ve hasta olursam korkusu ile evden çıkmadıkları için maaşlarını çekememektir. Katılımcı 8, bu sorununu komşularından destek alarak çözdüğünü belirtmiştir.

“Hep birlikte Covid olduk. O zaman huzurlu değildik, çalışmadık. ...Maddi anlamda çok zorlandık. Benim maaşım az olduğu için, o zaman 1.350 TL alıyordum herhalde o zaman öyleydi, maaşım yetmedi. Borçlarım da vardı yetmedi. Benim dizlerimde de sıkıntım var, çalışmıyorum. Sürekli içerdeydik, sıkıntımız oluyordu. Oğlum da çalışmadı. Öbür oğlum kaç zamanda bir işe gidiyordu, maaşları verilmiyordu. Lokantada çalışan oğlum hiç çalışmadı. Herkes gibi biz de çok sıkıntı çektik. Öbür oğlum güvenlikti, arada bir gidip geliyordu. Ama lokantada çalışan oğluma çok zor geçti hiç çalışmadı. Dedim ki köye gideyim biraz köyde kalayım. O da olmadı, soğuktu. Ordan da sıkıntı olunca geri tekrar geldim.” (Katılımcı 11)

Covid-19 pandemisi yalnızca sağlık alanında etkili olan bir sorun olmayıp toplumsal hayatı sosyal ve ekonomik olmak üzere birçok açıdan olumsuz olarak etkileyen sosyal bir sorundur. Özellikle ekonomik yetersizlikler sebebiyle çalışma hayatı içerisinde yer alan 65 yaş ve üzeri bireyler bu durumdan en çok etkilenen gruplar arasında yer almaktadır. Pandemi sürecinde uygulanan tedbirlerden biri olan sokağa çıkma yasakları aktif olarak çalışma hayatı içerisinde bulunan yaşlıların maddi anlamda çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Nitekim araştırma kapsamında görüşme yapılan Katılımcı 11 maaşı az olduğu için çalışmaya devam ettiğini ancak pandemi ve sağlık sebepleriyle çalışmaya devam edemediğini, oğullarının da çalışmaya devam edemediğini ve bu nedenle ekonomik anlamda sorunlar yaşadıklarını ifade etmiştir.

“Pek bir sorun yaşamadık. ...Müsaade ettikleri zaman çıktık. Alışverişimi bakkallardan falan kendim yapıyordum. Sağlık sorunum şükür yok. Ama yeri geliyor başım ağrıyor, midem ağrıyor. Pandemide de ihtiyacım olduğunda hastaneye gidip ilaçlarımı alabiliyordum. Tansiyon hapi kullanıyorum. Eczaneye gidip devamlı aldım, hiç sorun olmadı. Maaşımı gidip ATM’den kendim çekebiliyorum.” (Katılımcı 6)

“Ben pek bir sorun yaşamadım. Ben kendim her yere gidip gelebiliyordum maskeyle. Sağlığım da yerinde. Hastaneye hiç gitmedim. Dikkat ettim hep. Çok şükür rahatsız da olmadım, evdeydim. Maaşımı da kendim bankamatikten çekebiliyordum, o konuda da sıkıntı yaşamadım.” (Katılımcı 9)

Bazı katılımcılar Covid-19 kaynaklı olarak alışveriş, sağlık, iletişim, ekonomik vb. alanlarda sorunlar yaşadıklarını ifade ederken bazı katılımcılar herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Yaşlılar homojen bir grup olmadığı için ihtiyaç ve sorunları bireysel özellikleri ve sahip oldukları kaynaklara göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle yaşlıların insan onuruna yakışır şekilde hayatlarını devam ettirmeleri, onların bireysel ve sosyal farklılıklarını göz önünde bulundurarak hayata geçirilen sosyal hizmet ve sosyal politikalara bağlıdır (Bilgin, Tamkoç ve Aydoğdu, 2021).

3.3. Yaşlıların Covid-19 Sürecindeki Sosyal Destek Mekanizmaları

Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşlılar karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilmek için maddi ve manevi olmak üzere desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Araştırma kapsamında görüşme yapılan yaşlılar bu süreçte ağırlıklı olarak çocukları ve komşuları tarafından desteklendiklerini ifade etmişlerdir.

“Gerekirse çocuklarımdan yardım aldım. Onların desteğiyle aşmaya çalıştım. Alışveriş konusunda, çok bunaldığımda hava almak istediğimde yardım istedim. Çok bunaldığımda ziyaretlerine pek nadir de olsa gidebiliyordum, onlar da gelebiliyordu.” (Katılımcı 2)

"Yalnız yiyecek ihtiyacımız oldu. Yiyeceklerimi de kimi zaman oğlum kimi zaman kızım aldı kapıma getirdi."

(Katılımcı 3)

"Pandemide zaman zaman buradaki çocuklarımla görüşüyorduk, müsait olduklarında. Onlarla görüşmek iyi geliyordu bana. Bazen gelinim yemeği yapıyor getiriyordu. Yemekten yana da bir sıkıntım olmadı. Hiçbir sıkıntım olmadı yani." **(Katılımcı 6)**

Katılımcı 1, yardıma ihtiyaç duyduğunda çocuklarından destek istediğini; Katılımcı 2, Katılımcı 3 ve Katılımcı 6 ise yemeklerini çocuklarının yaptığını ifade etmişlerdir. İnce (2020) tarafından 65 yaş ve üzeri bireylerin Covid-19 sürecindeki deneyimlerine odaklanan çalışmada da benzer şekilde en önemli sosyal desteklerinin çocukları ve torunları olduğu sonucu elde edilmiştir.

"Kızım bazen gelip yemeğimi yapar işlerimi yapar gider. Çocukların okulu var, okul tatil olduğu zaman ara sıra Cumartesi, Pazar bazen gelirler, geri giderler. Kızım bazen yemek yapar getirir ben de onu dolaba koyarım ısıtır ısıtır yerim. Bazen kendim yemek yaparım. Patates yemeği yaparım, patlıcan yemeği yaparım bazen tarhana çorbası yaparım. Vefa gruplarını da duydum. Ama onlara hiç şey yapmadım yani bilmiyorum, başvurmadım hiç. Bazıları belediyeden yemek falan alıyormuş. Ben de aman ben belediyeden ne yemek falan alırım ne bir şey ederim, evimde soğan ekmekek yerim hiç kimseye muhtaç olmam dedim. Belediyelerden veya hiçbir yerden de yardım almadım." **(Katılımcı 8)**

Katılımcı 8, kızının getirdiği yemekleri ısıtarak yediğini onun getiremediği dönemlerde ise kendisinin yaptığını, VEFA Sosyal Destek Grupları ve belediye tarafından yapılan yardımlardan da haberdar olduğunu ancak herhangi bir talebi olmadığını ifade etmiştir.

"Kimseden yardım almadım. Her şeyimi kendim karşılıyordum. Ben Covid zamanında hasta da olsam hastaneye de kendim gittim yavrum. Çocuklar beni götürmüyor. Sadece bir kere tansiyonum çok yükseldiğinde dışarı yalnız çıkamıyordum, oğlum beni götürdü. Çünkü ayakta duracak şeyim yoktu. Covide yakalanınca gelinin yanına gittim, onlar da Coviddi. Onlar bir odada ben bir odada kaldım. Çok sıkıntılı geçti. 14 gün mü 15 gün mü tek başıma odada kaldım. Gelin yemeği kapıma getiriyordu, ben yiyordum. Kapıyı açtığım zaman oğlum bana bağıriyordu, aman sen gelme sen Covidsin diyordu. Hâlbuki onlar benden daha beterdi. Covid olduğumda Allah razı olsun oğlum beni doktora götürdü, kızım da telefon etti. Ondan sonra hep kendim gittim hastaneye." **(Katılımcı 11)**

Katılımcı 11 ise normalde her ihtiyacını kendisinin karşıladığını pandemi döneminde de yalnızca hastaneye giderken çocuklarından destek aldığını onun dışında her şeyi kendi başına yaptığını, Covid-19 olduğunda oğlunun evinde yaşadığını ifade etmiştir.

"Alışverişimi falan yapamıyordum ben gitmiyordum Allah esirgesin hastalık falan bulaşacak diye. Komşularım alıveriyordu, ...Komşularımın çok desteğini aldım. ...Oğlumdan çok, şimdi Allah var komşularım yardım etti. Pazarıma marketime gider, getirirlerdi, alırlardı." **(Katılımcı 1)**

"Komşularım Allah var hep söylediler, ihtiyacın olursa şey yaparız diye yani. Komşularımdan da destek aldım." **(Katılımcı 9)**

Katılımcı 1 ve Katılımcı 9 ise pandemi sürecinde özellikle komşularının desteği ile ihtiyaçlarını karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum modernleşme ile birlikte Türkiye'de komşuluk ilişkilerinin eskiye kıyasla azalsa da hala da devam ettiğini göstermektedir.

"Vefa grupları var. Geliyorlardı amca ne ihtiyacın varsa söyle biz alalım, alışverişini yapalım diyorlardı. Bazen onları veriyordum bazen de kendim alıyordum. Ben kâğıda yazıyordum, alışveriş listemi yapıyordum. Onlar alıyorlardı, getiriyorlardı bana teslim ediyorlardı." **(Katılımcı 7)**

Pandemi sürecinde karşılaşılan olumsuzlukları azaltmak için hayata geçirilen uygulamalardan biri de kamu görevlilerin yer aldığı; yaşlı, engelli ve kronik rahatsızlığı olan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan VEFA Sosyal Destek Grubu'dur (Bilge, 2020). VEFA Sosyal Destek Grupları, pandemi sürecinin olumsuz etkilerini azaltmada önemli bir hizmet modelidir. Ancak görüşme yapılan yaşlılardan yalnızca bir tanesi bu hizmetten yararlandığını ifade etmiştir. Diğer katılımcıların

yararlanmamasının sebebinin çocuk, torun ve komşu aracılığıyla ihtiyaçlarını giderebilmeleri olduğu düşünülmektedir.

“Belediye bir ara bana yemek getirdi kızım. 3 ay kadar bir yemek getirdiler Belediyeden. Sormuşlar muhtarlara, ondan sonra da komşular dediler ki böyle böyleymiş teyze dediler. Yalnız yaşayan yaşlılara dışarı çıkmamaları için yemek getireceklermiş dediler. Ben de yavrum, mahallemize yemek getiriyorlardı, onları gördüm söyledim. Yemek getirdiler, adresime getirdiler. Çok iyi oldu bana bu hizmet. 3 aydan sonra ben artık istemedim, kendim yapayım dedim.” (Katılımcı 10)

“Ben bir arada belediyeden yardım aldım sonradan kestiler. Kendileri verdiler, kendileri kestiler. Ramazandı, bir kere 500 bir kere de 600 TL verdiler. Başka da yardım almadım.” (Katılımcı 11)

Covid-19 kaynaklı olumsuz etkilerle mücadelede yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetler de önemli bir bileşeni oluşturmaktadır. Bu kapsamda özellikle eve yemek hizmeti yaşlıların hayat kalitesini yükseltmek açısından oldukça önemli bir hizmettir. Katılımcı 10 ve Katılımcı 11, bu hizmetin özellikle pandemi döneminde hayat kalitelerini yükseltmedeki olumlu etkisine vurgu yapmıştır.

3.4. Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık

Yaşlıların Covid-19’un olumsuz etkilerine maruz kalma risklerinin daha fazla olması onları korumak amaçlı olarak sokağa çıkma yasağı vb. tedbirlerin diğer nüfus gruplarına kıyasla daha önce uygulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Bu durum zaten yalnızlık ile mücadele eden yaşlıların daha da yalnızlaşmasına ve bu sebeple daha fazla sorunla karşılaşmalarına neden olmuştur.

“Gitmedik bir yere, gelmedik. Konu komşuyu, geleni kabul etmedik. Kendimiz yalnız durduk. 2 yıldır bazen oğlum gelir ama Covid zamanı hep yalnızdım. Yalnızlık zor ama Covid zamanı daha zordu. Konu komşuyu bırak aileyle görüşemiyorduk. En çok beni zorlayan şey yalnızlık oldu.” (Katılımcı 1)

“En çok yalnızlık zor geldi. Arkadaşa ihtiyaç duydum tabi ki, sosyalliğe, sosyal ortamlara ihtiyaç duydum tabi ki. Daha önce arkadaşlarımla görüşüyordum, bu süreçte görüşemedim ve yalnız yaşamamın zorluğunu daha çok hissettim. ...Çocuklarımla aynı şehirde olmama rağmen ortalama olarak ayda bir görüşebildim.” (Katılımcı 2)

“Eode yalnız kaldım, kimse gelemedi. ...Komşularımızla gelip gidemedik. ...Gelinim doktor, o da torunlarla görüşmemi yasakladı. Çocuklarla ve torunlarla görüşmemek sorun oldu tabi.” (Katılımcı 3)

“Yalnızsın bir yere gidemiyorsun edemiyorsun, evdesin. İşte bir televizyona bakıyorsun.” (Katılımcı 7)

Yaşlıların en sık iletişim kurdukları kişiler arasında çocukları, torunları ve komşuları oluşturmaktadır. Ancak pandemi zamanında hem bulaş riski kaygısı hem de sokağa çıkma tedbirlerinin uygulanması ile yaşlıların sosyal çevreleri ile iletişimleri ciddi düzeyde azalmıştır. Katılımcı 1, Covid-19 öncesi dönemde ara sıra gelen oğlunun pandemi nedeniyle gelemediğini bu nedenle pandemi döneminde tamamen yalnız kaldığını; Katılımcı 2, sosyalliğe ihtiyaç duyduğunu, yalnız yaşamamın zorluğunu daha da hissettiğini; Katılımcı 3 ise gelinin torunları ile görüşmesini yasakladığını onu en çok zorlayan şeyin bu olduğunu ifade etmiştir.

“5 yıldaki o yalnızlığım şeyini Covid ile daha çok hissetmeye başladık. Yani eşimin vefatından sonra çocuklar yine gelip gidebiliyordu. Ama Covid üzerine eklenince onlar da gelip gidemez oldu. Tamamen yalnızlığa düştük. En zoruma giden şeylerden biri oydu zaten.” (Katılımcı 4)

“Eee tabi kimse gelip gidemiyor, yalnızlık çekilmiyor kızım. Yalnızlık çok zor, benim yanımda birisinin olmasını isterdim. ...Beni en çok zorlayan şey yalnızlıktı bunu pandemide daha iyi anladım. Ben hep yalnız kaldım. Bazen çocuklar geldiler ama hemen gittiler. Yalnızlık zor ama zor demek ne demek kızım. Hayatın en zor tarafı bu, yalnızlık. En zor tarafı. Pandemide iyice yalnız kaldık.” (Katılımcı 5)

Covid-19 kaynaklı bulaş riskini azaltmak amacıyla alınan tedbirlerden biri olan sosyal mesafe kuralı “sosyal izolasyon”a dönüşmüştür (Altın, 2020). Bu durum yaşlıların yalnızlık halini daha da derinleştirmiştir. Katılımcı 4 ve Katılımcı 5 bu durumu pandemi döneminde en çok zorlandıkları şeyin

yalnızlık olduğunu ve pandemi ile tamamen yalnız kaldıklarını ifade ederek açıklamışlardır. Pandemi sürecinde yaşlıların karşılaştıkları önemli bir sorun da yaş ayrımcılığıdır. Genel olarak pek çok toplumda yaşlıların bakıma muhtaç olarak algılanmaları, sosyal hayattan dışlanmaları ile karşılaşabilmektedir. Yaşlıların yaşları nedeniyle maruz kaldıkları ayrımcılığın tarafı kimi zaman aile üyeleri ve arkadaşlar olurken kimi zaman medya, hükümetler, yerel topluluklar olabilmektedir (Previtali vd., 2020).

“Hanım 15 yıldır akciğer hastasıydı. Hep hastaneye getirip götürüyordum. Sonra birden çok hastalandı. Allah rahmetine kavuştum. Eşim vefat edince pandemi beni en çok zorlayan şey yalnızlık oldu. Kızın oraya gittim. Ne kadar kızın da olsa oğlun da olsa rahat edemiyorsun yani. Kendi evimde yatıyorum ediyorum istediğim gibi yiyip içiyorum. Pandemi sadece bir ay kızımın yanında kaldım, sonra evime geldim. Bir daha da gitmedim. Hep yalnız yaşadım. Oğlum da zaten hiç gelmedi. Sadece annesi öldüğünde 40’ına geldi, sonra da bir daha gelmedi. 2 senedir onunla da görüşemiyorum, sadece telefonda görüşüyorum.” (Katılımcı 8)

“Dede (eşinden bahsediyor) yanımda olsaydı, beraber bir yere gidemesek de evde yine beraber otursaydık, danışsaydık, konuşsaydık. Böyle yalnız kalmazdım, bunalmazdım dedim. Yavaş yavaş şöyle sakin yerlere çıksaydık, onu istedim. Ama yavrurum Müslüman yalnız olmaz, Allah yanımda. Evde yalnız yemek yemek zor oluyor. Pişirsen canın istemiyor, pişirmesen acıkıyorsun.” (Katılımcı 10)

Yaşlılık dönemi ile emeklilik, çocukların evden ayrılması, özellikle eş ve yakın arkadaşların kaybı gibi nedenlerle yaşlıların sosyal çevresi daralmakta ve yalnızlık sorunu güdeme gelmektedir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan Katılımcı 8 ve Katılımcı 10 da eşlerinin kaybı ile yüzleştikleri yalnızlığın pandemi süreci ile daha da arttığını belirtmişlerdir.

3.5. Yaşlıların Covid-19 ile Baş Etme Stratejileri

Covid-19 kaynaklı problemlerle baş etmek için yaşlıların kullandıkları baş etme stratejileri bireysel özelliklerine, dini inançlarına, teknoloji kullanım düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

“Kuranımızı okuyup namazımızı kılıyorduk. Sıkıldığımız zaman da oluyordu tabi. Haberleri dinliyorduk, filmlerimize bakardık.” (Katılımcı 1)

“Sabah ezanında kalkıp namazı kılıyordum. Sonra biraz yatıyordum saat 08.00’e 09.00’a kadar. ...Kahvaltıyı yaptıktan sonra abdest alıp öğle namazına kadar Kur’an okurdum. Vaktim evde ibadetle geçti”. (Katılımcı 5)

“İbadet ettim, televizyon izledim.” (Katılımcı 7)

“Kızım ben hep evde ibadet ettim o dönem. Evde Kur’an’ımı okuyordum. Ben 65 yaşından sonra Kur’an öğrendim. Kendimi ibadete verdim Allah’ın izniyle, öyle geçirdim günlerimi yani.” (Katılımcı 8)

“Covid olduğumu ilk duyduğumda çok panik oldum. Ertesi gece baktım nefes alamıyorum, eyvah dediğim öleceğim. Öyle korktum, korkmaz olur muyum? Ondan sonra dinimize bağlı olduğumuz için Allah’ımıza şükrettik.” (Katılımcı 11)

Katılımcı 1, Katılımcı 5, Katılımcı 7, Katılımcı 8 ve Katılımcı 11 pandemi zamanında vakitlerini ibadet ederek geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Covid-19 sürecinde Giresun ilinde yaşayan yaşlıların sürece ilişkin görüşlerini açığa çıkarmak amacıyla 20 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilen bir araştırmada da ibadet ile günleri geçirmenin ve ölümün Allaha geldiği inancının, salgınla değişen yaşam koşullarına uyumda etkili olan başlıca faktör olduğu bulgusu elde edilmiştir (Doğanay ve Çopur, 2020).

“Akıllı telefon ve internet kullanıyorum. Covid-19 sürecinde bunlardan çokça faydalandım. O dönemde AVM’lere gidilmediği için mümkün olduğu kadar internetten alışveriş yapmayı tercih ettim. Çocuklarla görüşme imkânı yoktu görüşemedik. Onlardan destek almayı gerektirecek kadar Allah’a şükür bir sıkıntım olmadı.” (Katılımcı 4)

“Akıllı telefon kullanabiliyorum. Ama o dönem internetten alışveriş yapmadım. Benim tercihim hep görerek almak oldu. Ama istesem yaparım tabi ki.” (Katılımcı 9)

Katılımcı 4 ve Katılımcı 9 ise teknoloji sayesinde birçok alanda hayatlarının daha kolaylaşmış olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmanın bulguları ile benzer şekilde literatürde yapılan farklı araştırmalarda da akıllı telefon vb. teknolojik araçları kullanabilen yaşlıların pandemi sürecini daha kolay geçirdikleri tespit edilmiştir (Doğanay ve Çopur, 2020).

“Öyle olunca evde nakış yaptım, el işi yaptım. Boş zamanımı nakış yaparak değerlendirdim.” (Katılımcı 3)

“Evde maç izleyerek, televizyon izleyerek geçirdik zamanı. ...Pandemide evde oturuyorduk işte balkona falan çıkıyorduk.” (Katılımcı 6)

Yaşlıların pandemi sürecinde karşılaştıkları sorunlarla mücadele etmek için kullandıkları kaynaklara bakıldığında genel olarak manevi destek ile kaygılarını azalttıkları görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinden ibadet etmenin bu süreçteki zorluklarla mücadele konusunda önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte internet üzerinden alışveriş, görüntülü görüşme gibi teknoloji kullanımı ve zaman değerlendirme aktiviteleri ile zorlukları aşmaya çalıştıkları görülmektedir.

3.6. Yaşlıların Hizmet Beklentileri

Yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının artması kronik hastalık vb. sağlık sorunları olan yaşlı sayısının artması gibi sonuçları da beraberinde getirmiştir (Tamkoç, 2020). Acil durumlarda var olan sağlık sorunları, hareket kabiliyetlerinin daha sınırlı olması, engel vb. durumlar nedeniyle yaşamını idame ettirebilmek için başkalarına olan bağımlılığın artması gibi nedenlerle yaşlılar daha fazla olumsuzluk yaşamaktadır. Bu durum afet ve acil durumlarda yaşlıların korunabilmesi ve yaşlılara ilişkin risklerin azaltılabilmesi için yaşlılara özgü sosyal politika ve hizmetlerin hayata geçirilmesini gerektirmektedir. Araştırma kapsamında da yaşlıların Covid-19 pandemisinde deneyimledikleri olumsuzluklar üzerinden ihtiyaç duydukları hizmetlerin belirlenebilmesi amaçlanmıştır.

“Yaşlılara telefonla ulaşıp ihtiyaçları sorulabilirdi. Bizler teknolojiyi çok kullanamadığımız için çok ulaşamadık, nasıl ulaşacağımızı bilemedik. Yani belediyeler veya mahallelerde oluşan görevli gruplar olabilir onların bizi arayıp destek olmalarını beklerdim. Veya bize irtibat numarası bırakılabilirdi, ihtiyaç duyduğumuzda biz arardık. Ben alışveriş konusunda daha fazla destek almak isterdim. Mesele market harici alışverişlerim için olabilir.” (Katılımcı 2)

Katılımcı 2, teknoloji kullanımı konusunda sorunlar yaşadıkları için hizmetlere erişim sorunu yaşadıklarını bu nedenle hizmetlerin onların talebi doğrultusunda sunulması yerine telefon aracılığıyla kendilerine ulaşılarak hizmet taleplerinin olup olmadığına ilişkin bir sorgulama yapılmasına ihtiyaç duyduklarını bununla birlikte kendilerine bir irtibat numarası bırakılmasının da yararlı olabileceğini ifade etmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçları incelendiğinde 2016 yılında %8,8 olan 65-74 arası yaş grubunda internet kullanım oranının 4 kat artarak 2021 yılında %32,5'e yükseldiği görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu , 2022). Yaşlıların teknoloji kullanım düzeyleri geçmişe kıyasla artış gösterse de diğer nüfus gruplarına kıyasla hala düşüktür. 2022 yılında cinsiyet ve yaş grubuna göre bireylerin son 3 ayda internet kullanım oranları incelendiğinde 65-74 nüfus grubunda bu oran yalnızca %36,6 iken 16-24 yaş grubunda bu oranın %95,5; 25-34 yaş grubunda %96,5; 35-44 yaş grubunda %92,6; 45-54 yaş grubunda %83,6 ve 55-64 yaş grubunda 64,2 olduğu görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu , 2022). Bu durum dikkate alındığında yaşlıların talepleri olmaksızın ihtiyaç durumlarının yetkililer tarafından kontrol edilmesinin haklı bir talep olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte ALO 183, VEFA sosyal destek grupları vb. uygulamalar Katılımcı 2'nin belirttiği irtibat numarası talebini hali hazırda karşılayan bir uygulamadır.

“Yaşlılar için televizyonlarda bir kanal olabilirdi. Akıllı telefon kullanamayan internet kullanamayan yaşlılar için bir kanal mesela. Her yaşlı interneti, akıllı telefonu kullanamıyor. Televizyonda bizim gibi yalnız, kendimiz gibi birilerini gördükçe iyi olurdu. Yaşımıza göre programlar yapılıyor ama bizim gibi yaşlıların evine çekim yapmaya gitselerdi onları da görürdük. Yalnız yaşayan yaşlıyı izlerken ben de tek başıma değilmişim derdim kızım.” (Katılımcı 3)

Pandemi sürecinde görüntülü konuşma programları, sanal platformlar vb. uygulamalar aracılığıyla bireyler yalnızlıklarının üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Ancak yaşlı nüfus grubunun akıllı telefon ve internet kullanım oranları son zamanlarda bir artış göstermeye başlamış olsa da hala diğer nüfus gruplarına kıyasla daha düşüktür (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2022). Bu durumun sebepleri arasından hem kullanımın yaşlılar tarafından zor bulunması hem maliyetlerin daha yüksek olması, kırsal bölgede yaşayan yaşlılar açısından internete erişim olmaması gösterilebilir. Altın'ın (2020) da belirttiği gibi sanal bir sosyalleşmeye geçişin ve toplumdaki kaynakların sana olarak erişime açılmasının, telefon görüşmesi yapmak için bile sınırlı erişime sahip olan yaşlılar olduğu düşünüldüğünde tüm toplum için kapsayıcı olacağını varsaymak mümkün değildir. Katılımcı 3'ün ifadelerinden de anlaşılacağı üzere televizyon nispeten daha yaygın ve erişimi daha kolay bir iletişim aracıdır. Bu nedenle TV programı aracılığıyla yaşlılara ulaşılmalarının daha kolay olacağı varsayımından hareketle bu tür acil durumlarda hem doğru bilgilendirme yapılması hem de kaygı durumlarının azaltılması açısından yaşlılara TV programları yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

“Arkadaşlarımızla bir araya gelip sohbet etmeye ihtiyaç duyduk kızım. Arkadaşlarımızla görüşme zamanının daha uzun olmasını isterdim.” (Katılımcı 7)

“Bizim gibi yalnız yaşayan yaşlılara bir destek gerekir. Böyle bir sığınma yeri gibi veyahut bir toplu yaşlıların olduğu yere götürürlerse daha iyi olur. Yalnızlıktan insan çok korkuyor. Devlet bu desteği verirse çok iyi olur. Hani bir iki tane de olsa yaşlılarla birlikte belki bir evde yaşayıp... Yanımıza bir şenlik olur.” (Katılımcı 10)

Yaşlılar arasında yalnızlık, modernite ve geleneksel aile tiplerinin terk edilmesi ile giderek önemli bir sosyal sorun haline gelmektedir. Covid-19 pandemisinde ise alınan tedbirlerden biri olan sokağa çıkma yasakları vb. uygulamalar bir yandan bulaş riskinin azalmasına katkı sağlarken diğer taraftan zaten yalnız olan yaşlıların bu yalnızlığının daha derinleşmesine sebep olmuştur. Katılımcı 7 ve Katılımcı 10, pandemi sürecindeki hizmet beklentilerini bu ihtiyaçları üzerinden yorumlamış ve bu süreçte arkadaşları ile daha fazla zaman geçirmeye ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir.

“Tabi ki maddi destek bekledik. Hatta başvurduk da olmadı. ...Devletimiz elinden geleni yapıyordu. Devletimiz bizim için çalışıyordu zaten ona bir şey diyemem. Devletimiz geldi ilaçlarını verdiler. Sağlık Bakanlığı'ndan geldiler. Aile hekimimiz birkaç kez aradı. Bunlardan memnun kaldım.” (Katılımcı 11)

Türkiye’de Covid-19 salgınının ekonomik olarak olumsuz etkileri ile mücadele kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından Nisan 2020-Temmuz 2021 dönemini kapsayan tarihlerde çeşitli programlar hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda hayata geçirilen, ekonomik zorluklar yaşayan haneleri desteklemek amacıyla başlatılan programlardan biri de ödeme işlemleri üç fazda gerçekleştirilen Pandemi Sosyal Destek Programıdır. Program kapsamında, I. Fazda düzenli sosyal yardım alan haneler; II. Fazda Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca ihtiyaç sahibi olduğu tespit edilen haneler; III. Fazda ise ilk iki fazdan yararlanmayan ve daha çok salgın sebebiyle dönemsel ihtiyaç sahipliği oluşmuş haneler 1000 TL nakdi yardım ile desteklenmiştir. Ancak hanesinde kamu işçisi ve memur bulunanların, emekli olanları, kısa çalışma ödeneği ile işsizlik ödeneğinden faydalananların başvuruları yardım programı kapsamında değerlendirmeye alınmamıştır. 30 Mart 2020 tarihinde başlatılan Biz Bize Yeteriz Türkiyem Millî Dayanışma Bağış Kampanyası kapsamında da ihtiyaç sahibi haneler 1000 TL nakdi yardım ile desteklenmiştir. 30 Nisan-17 Mayıs 2021 tarihleri arasında ise Tam Kapanma Sosyal Yardım Programı hayata geçirilmiştir. Bu program kapsamında da ihtiyaç sahibi olduğu tespit edilen haneler 1100 TL nakdi yardım ile desteklenmiştir. Bu programlar kapsamında yaklaşık 7 milyon tekil haneye 10,6 milyar TL nakdi destek yapılmıştır. Bununla birlikte pandemi önemine özel olarak yürütülmekte olan belirli sosyal yardım programlarının tutarlarında %18 ile %50 arasında değişen oranlarda artış sağlanmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). Katılımcı 11 ise pandemi sürecinde maddi desteğe ihtiyaç duyduğunu var olan maddi destek programları için başvuru yaptığını ancak herhangi bir destek alamadığını belirtmiştir. Bu durumun kişinin hizmet için gerekli kriterleri karşılamaması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

“Valla ben hiçbir şey beklemedim. Param da vardı, istediğimi de alıyordum, izin verdikleri zaman gidip.” (Katılımcı 6)

Araştırma kapsamında görüşme yapılan yaşlılara Covid-19 sürecindeki ihtiyaçlarına ilişkin de soru yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya yanıtları; telefonla kendilerine ulaşıp ihtiyaçlarının sorulması, kendi yaş gruplarına özel bir televizyon programı oluşturulması, sokağa çıkma sürelerinin daha uzun olması, eve yemek hizmeti, maddi destek olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların hizmet beklentilerine ilişkin cevaplar incelendiğinde genel olarak var olan hizmetlerin ihtiyaç duyulan bir hizmet olarak ifade edildiği dikkat çekmektedir. Bunun hizmetlerin bilinirliğinin düşük olması ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu durumun ise iki şekilde açıklanabilmesi mümkündür; biri hizmetlere ilişkin yeterli bilgilendirmenin yapılmamış olması, diğeri ise bilgilendirmenin yaşlılara ulaşacak kanallar aracılığıyla yapılmamasıdır. Bir katılımcı ise herhangi bir hizmete ihtiyaç duymadığını, izinli olunan sürelerde ihtiyaçlarını karşılayabildiğini ifade etmiştir.

5. Tartışma ve Sonuç

Covid-19, tüm dünyayı belirli ölçülerde etkileyen bir pandemi olarak ortaya çıkmış ve henüz etkileri tam olarak kesinleştirilememiştir (Sayın Kasar ve Karaman, 2021). Pandemi sürecinde virüsün yaygınlaşmaması ve salgın oranlarının düşmesi için sosyal mesafe kuralları uygulanmıştır. Bunun yanı sıra enfekte olan bireylerin de karantina altına alınması istenmiştir (Hwang vd., 2020; Palmer vd., 2020). Bu pandeminin pek çok yaş grubunu etkilediği ancak bunlar arasında en çok yaşlı nüfusun olduğunu ifade etmek mümkündür (Sayın Kasar ve Karaman, 2021). Yaşlı nüfusa bu hastalıktan korunmaları için fiziksel mesafe önerilmiştir (Gorenko vd., 2021). Bu sebeple Covid-19 pandemisinde yaşlılar yalnızlığı ve izolasyonu en çok deneyimleyen gruplar arasında yer almıştır (Roy vd., 2020). Fakat bu süreçteki sosyal izolasyon ve yalnızlık, yaşlıların sağlıklarını etkileyen birincil çıktılar arasında yer almıştır (Wu, 2020). Pandemi nedeniyle önerilen sosyal mesafe birçok yerde yanlış anlaşılmış bu durum özellikle yaşlılar açısından “sosyal izolasyon” a dönüşmüştür (Altın, 2020: 54). Sosyal izolasyon ve yalnızlık arttıkça da yaşlı nüfustaki hastalık (Roy vd., 2020) anksiyete, depresyon, biliş düzeyinde düşüş ve ölüm oranları artmıştır (Gorenko vd., 2021). Covid-19 döneminde alınan önlem ve yapılan müdahalelerde kronolojik yaşa göre ayırım yapılması eksik bir uygulama olarak nitelendirilmektedir (Previtali vd., 2020). Yaşlıların kronolojik yaşlarından dolayı maruz kaldıkları ayrımcılığı önlemek için kültürel düzeyde müdahalenin önemi büyüktür. Bunun yanında yaşlı bireylere yönelik toplumsal bilincin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır (Türk, 2020, s.39).

Pandeminin yalnız yaşayan yaşlılar üzerinde uykusuzluk sorunlarına sebep olduğu da bulunmuştur. Bunun yanı sıra kadınların ve dörtten fazla kronik hastalığı olan yaşlıların daha fazla yalnız kaldığı da tespit edilmiştir. Bu nedenle Covid-19 salgını, yaşlıların psikososyal sağlığını olumsuz yönde etkileyen bir sağlık sorunu olarak değerlendirilmiştir (Wong vd., 2020).

Bu çalışma ile de Covid-19 pandemisinde yalnız yaşayan yaşlıların sorunlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın gerçekleştirilmesi için nitel desen kullanılmış ve betimsel analiz yapılmıştır. Çalışma kapsamında yalnız yaşayan 11 yaşlıya ulaşılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pandemi döneminde yalnız yaşamanın cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesi amacıyla katılımcılara eşit fırsat sunulmuş ve çalışmaya altı kadın beş erkek katılmıştır. Katılımcıların çoğunun düşük eğitim düzeyinde yer aldığı, biri dışında tamamının çocuğunun olduğu ve düzenli gelirlerinin bulunduğu bu çalışmada, yaşlıların yalnız yaşama süresinin yaklaşık olarak 11 yıl olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Bu çalışma kapsamında beş tema meydana gelmiş ve bunlar; “yaşlıların Covid-19 sürecine ilişkin deneyimleri”, “yaşlıların Covid-19 sürecinde karşılaştıkları sorunlar”, “yaşlıların Covid-19 sürecindeki sosyal destek mekanizmaları”, “sosyal izolasyon ve yalnızlık”, “yaşlıların Covid-19 ile baş etme stratejileri” ve “yaşlıların hizmet beklentileri” şeklinde belirlenmiştir. Yapılan analiz

sonrasında katılımcıların Covid-19 nedeniyle büyük bir korku ve panik yaşadıkları ve yaşamlarını ciddi ölçüde kısıtladıkları tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmış ve pandemide yalnız yaşamının ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur (Creese vd., 2021).

Katılımcıların ekonomik, sosyal ve sağlık sorunlarının olduğu çalışma kapsamında bulunmuştur. Kişilerin bu sorunları çözmek için farklı kaynakları kullandıkları da tespit edilmiştir. Bu kaynaklardan biri de teknolojidir. Teknolojik araçları kullanan yaşlıların yaşadıkları yalnızlık sorununu daha rahat çözdükleri tespit edilmiştir. Farklı bir çalışmada da benzer sonuçlar çıkmış; aile üyelerinden alınan sosyal kaynaklar, teknolojiye dayalı müdahalelerle sosyal ağların geliştirilmesi, yalnızlık ve sosyal izolasyona karşı sağlık hizmetlerinin artırılması öneriler arasında yer almıştır (Wu, 2020). Başka bir çalışmada da yaşlıların yaşadıkları sosyal izolasyon ve yalnızlık sorunlarının çözülmesi için teknolojiye dayalı bireysel müdahalelerin kullanılması, kendine yardım gruplarının kurulması ve video görüşmelerinin yapılması önerilmiştir (Gorenko vd., 2021).

Çalışma kapsamında, farklı araçlarla yalnızlığını gideremeyen katılımcıların daha depresif tutumlar sergiledikleri ve hastalığa yakalanacaklarına dair kaygılar yaşadıkları bulunmuştur. Başka bir çalışmada da yaşlıların Covid-19 sürecinde yalnızlıkları sebebiyle kaygılarının olduğu ve depresif davranışlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kişilerin yalnızlık seviyesi arttıkça depresyon, kaygı ve sinirlilik hallerinin de arttığı tespit edilmiştir. Covid-19'un yaşlılar üzerinde fiziksel ve ruhsal açıdan ciddi etkileri bulunması sebebiyle bu yaş grubuna yönelik özel önlemlerin alınması gerektiği düşünülmektedir (Dziedzic vd., 2021). Diğer bir çalışmaya katılan yaşlılar da yaşadıkları yalnızlık ve sosyal izolasyondan dolayı temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun ise yaşlıların depresyon ve anksiyete oranlarının artmasına sebep olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda teknoloji kaynaklı sosyalleşme imkanlarının yaşlılara iyi gelebileceği öngörülmüştür (Kotwal vd., 2021).

Çalışmadaki diğer bir sonuç ise yalnız yaşayan yaşlıların toplumsal kaynakları kullanma biçimlerine dayanmaktadır. Bazı katılımcılar sosyal destek ağları üzerinden sorunlarının ve ihtiyaçlarının giderilmesi için çabaladığını belirtirken bazı katılımcılar Vefa Sosyal Destek Grupları'ndan yararlandığını beyan etmiştir. Kişilerin hem sosyal ağlarının olması hem de devlet kaynaklarından yararlanmaları, pandemi sürecini daha kolay atlatalmaları için bir imkân sunmaktadır. Bu bağlamda ilgili devlet kaynaklarından yararlanan yaşlıların daha az sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada ise yaşlıların pandemiye ilişkin endişeleri ve toplumsal kurumlara olan güvenlerinin azalması sebebiyle zihinsel sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir ve ilgili çalışmada bu durum çoğunlukla duygusal yalnızlıkla ilişkilendirilmiştir (van Tilburg vd., 2021).

Sonuç olarak Covid-19 pandemisinin tüm yaş grupları üzerinde etkili olduğu ancak yaşlı nüfusun daha hassas gruplar içerisinde yer aldığı, yalnızlığın ve sosyal izolasyonun sürecin ciddiyetinin artmasına ve yaşlıların depresyon, anksiyete, biliş düzeyinde düşüş gibi sorunlar yaşamalarına sebep olduğu bulunmuştur.

Çalışma bulgularının, yalnız yaşayan yaşlıların pandemi sürecinde karşılaştıkları sorunları, ihtiyaçlarını ve beklentilerini açığa çıkarmasının bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında pandemi vb. acil durumlarda yalnız yaşayan yaşlıların karşılaştıkları sorunlarının çözümünde yapılabileceklerle ilişkin aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Pandemi vb. acil durumlarda ve kriz anlarında doğruluğu teyit edilmeksizin sosyal medyada dolaşıma giren yanlış bilgiler yaşlıların kaygı düzeylerini arttırmaktadır. Bu kapsamda dezenformasyonla mücadele çalışmalarının artırılmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.
- Yaşlıların teknoloji kullanımı konusunda aktif olamamaları sevdikleri ile iletişim kurmak konusunda sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Bu kapsamda, yaşlıların teknoloji ile bir araya getirilmesi için hem var olan teknolojilere adaptasyonu arttırmak amacıyla teknoloji kullanımı konusunda eğitimler verilmesi, dijital okur-yazarlık çalışmalarının yapılması hem de teknolojik ürünlerin yaşlıların daha kolay kullanacağı şekilde tasarlanması gerekmektedir.

- Hem yaşanması muhtemel salgın hastalık süreçlerinde hem de normal şartlarda yalnız yaşayan yaşlıların sosyal hayata katılımın artırılarak ve yeterli gelirin sağlanarak sosyal ve ekonomik açılarından desteklenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.
- Yaşlıların var olan sosyal ve ekonomik destek hizmetlerinden haberdar olmaları hizmetlerin amacına ulaşması konusunda büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda hizmet ve politikalara ilişkin bilinç ve farkındalık oluşturma çalışmalarının artırılması gerekmektedir.
- Tek sosyalleşme kaynağı komşuları, çocukları vb. olan yaşlılar pandemi nedeniyle onlardan uzak kalmış ve bu da sosyal izolasyonu arttırmıştır. Bu doğrultuda tele sosyal hizmet uygulamaları vb. teknoloji temelli müdahale kaynaklarının yaygınlaştırılmasının yaşlıların sosyal izolasyonu ve yalnızlığını azaltmak konusunda önemli araçlar olduğu değerlendirilmektedir.
- Yaşlılık döneminde sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç artmaktadır. Pandemi vb. kriz durumlarında yaşlılar bu ihtiyaçlarını karşılamakta güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Bu kapsamda pandemi vb. kriz durumlarında yaşlıların sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasında sorun yaşanmaması ve yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmak amacıyla tele-tıp hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerektiği değerlendirilmektedir.
- Kriz ve acil durumlar gibi zorlu yaşam olaylarına karşı yaşlıların verdikleri tepkiler ve baş etme stratejileri bireysel ve sosyal özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda yalnız yaşayan yaşlıların sorun, ihtiyaç ve hizmet beklentilerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi, uygun hizmet modellerinin hayata geçirilmesi ve doğru bir hizmet planlaması yapılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu minvalde bu alanda yapılan çalışmaların artırılması hem kaynakların daha etkin kullanılabilmesi hem de yaşlıların ihtiyaç tespitinin daha doğru bir şekilde yapılmasına olanak sağlayacağından önem taşımaktadır.
- Pandemi vb. acil durumlarda ve kriz anlarında yalnız yaşayan yaşlılara yönelik koruyucu ve önleyici tedbirlerin geliştirilmesi gerekmektedir.
- Pandemi vb. kriz durumlarında yalnız yaşayan yaşlılara sunulacak hizmet ve politikalara, alınacak önlemlere ilişkin acil durum planları oluşturulması gerekmektedir.
- Bütün bu önerilerin yanı sıra var olan politika ve hizmetlerle yalnız yaşayan yaşlıların buluşturulması hem de yaşlıların ihtiyaçlarına göre hizmet ve politikaların geliştirilmesi hususunda sosyal hizmet çalışmaları önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda yalnız yaşayan yaşlılara ilişkin çalışmalarına ağırlık verilmesi, bu alanda çalışan profesyonel sayısının artırılması gerekmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%20)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%30), Author-3 (%20)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%20)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%30), Author-3 (%20)
Veri Analizi: Yazar-1 Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%20)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%30), Author-3 (%20)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%20)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%30), Author-3 (%20)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%20), Yazar-3 (%10)
Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%20), Author-3 (%10)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021, Temmuz 24). *Haberler*. <https://www.aile.gov.tr/haberler/kovid-19la-mucadele-surecinde-yaklasik-7-milyon-aileye-10-6-milyar-lira-destek-saglandi/> adresinden alındı
- Altın, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, s. 49-57.
- Armitage, R., & Nellums, L. B. (2020). Covid-19 and the Consequences of Isolating the Elderly. *The Lancet Public Health*, 5(5), s. e256. doi:10.1016/S2468-2667(20)30061-X
- Bilge, M. (2020). Türkiye'de Covid-19 Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Bireylere Yönelik Uygulamaların İncelenmesi: "VEFA Sosyal Destek Grubu" Örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (16), s. 101-114.
- Bilgin, Ö. F., Tamkoç, B., & Aydoğdu, Ö. (2021). Türkiye'de Yaşlılara Yönelik Hizmetlerin Yerinde Yaşlanma Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21 (53), s. 963-977.
- Chou, K.-L., & Chi, I. (2000). Comparison Between Elderly Chinese Living Alone and Those Living with Others. *Journal of Gerontological Social Work*, 33 (4), s. 51-66, DOI: 10.1300/J083v33n04_05.
- Chou, K.-L., Chi, I., & Boey, K. W. (2000). Determinants of Depressive Symptoms Among Elderly Chinese Living Alone. *Clinical Gerontologist*, 20 (4), s. 15-27, DOI: 10.1300/J018v20n04_03.
- Creese, B., Khan, Z., Henley, W., O'Dwyer, S., Corbett, A., Da Silva, M. V., Ballard, C. (2021). Loneliness, Physical Activity, and Mental Health During Covid-19: A Longitudinal Analysis of Depression and Anxiety in Adults Over the Age of 50 Between 2015 and 2020. *International Psychogeriatrics*, 33 (5), s. 505-514.
- Doğanay, G. & Çopur, Z. (2020). Yaşlı Nüfusun Covid-19 Salgınına İlişkin Görüşleri: Giresun İli Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı , 59-74 . DOI: 10.17211/tcd.796128.
- Dziedzic, B., Idzik, A., Kobos, E., Sienkiewicz, Z., Kryczka, T., Fidecki, W., & Wysokiński, M. (2021). Loneliness and Mental Health Among the Elderly in Poland During The Covid-19 Pandemic. *BMC Public Health*, 21(1), 1976.
- Fingerman, K. L., Ng, Y. T., Zhang, S., Britt, K., Colera, G., Birditt, K. S., & Charles, S. T. (2021). Living Alone During Covid-19: Social Contact and Emotional Well-being Among Older Adults. *The Journals of Gerontology: Series B*, 76(3), s. e116-e121.

- Gencer, N. (2020). Kovid-19 Sürecinde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üzeri Vatandaşlar İçin Uygulanan Sokağa Çıkma Yasağı Üzerine Değerlendirmeler ve Manevi Sosyal Hizmet. *Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(31), s. 35-42.
- Gorenko, J. A., Moran, C., Flynn, M., Dobson, K., & Konnert, C. (2021). Social Isolation and Psychological Distress Among Older Adults Related to Covid-19: A Narrative Review of Remotely-Delivered Interventions and Recommendations. *Journal of Applied Gerontology : The Official Journal of The Southern Gerontological Society*, 40(1), s. 3–13.
- Gustavson, K., & Lee, C. D. (2004). Alone and Content: Frail Seniors Living in Their Own Home Compared to Those Who Live with Others. *Journal of Women & Aging*, 16(3-4), s. 3-18, DOI: 10.1300/J074v16n03_02.
- Heid, A. R., Cartwright, F., Wilson-Genderson, M., & Pruchno, R. (2021). Challenges Experienced by Older People During the Initial Months of the Covid-19 Pandemic. *The Gerontologist*, 61(1), s. 48–58.
- Hwang, T.-J., Rabheru, K., Peisah, C., Reichman, W., & Ikeda, M. (2020). Loneliness and Social Isolation During the Covid-19 Pandemic. *International Psychogeriatrics*, 32(10), s. 1217–1220.
- İnce, C. (2020). Afetlerde Sosyal Savunmasız Bir Grup Olarak Yaşlılar: Covid-19 Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(9), s. 184-198.
- Kahraman, B., Uğur, T. D., Girgin, D., & Koçak, A. B. (2022). COVID-19 Döneminde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üzeri Bireylerin Pandemi Sürecinde Yaşadığı Sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), s. 124-143.
- Klinenberg, E. (2016). Social Isolation, Loneliness, and Living Alone: Identifying the Risks for Public Health. *American Journal of Public Health*, s. 786-787. doi:10.2015/AJPH.2016.303166
- Kök, H. (2022). Alzheimer Hastaları ve Bakım Verenleri İçin Gündüz Bakım Hizmetleri. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 22(2), s. 195-213.
- Kotwal, A. A., Holt-Lunstad, J., Newmark, R. L., Cenzer, I., Smith, A. K., Covinsky, K. E., Perissinotto, C. M. (2021). Social Isolation and Loneliness Among San Francisco Bay Area Older Adults During the Covid-19 Shelter-in-Place Orders. *Journal of the American Geriatrics Society*, 69(1), s. 20–29.
- Lysack, C. L., Neufeld, S. W., Macneil, S. E., & Lichtenberg, P. A. (2002). At Risk in Old Age. *Clinical Gerontologist*, 24(3-4), s. 77-91, DOI: 10.1300/J018v24n03_07.
- Maltais, D. (2019). Elderly People with disabilities and natural disasters: Vulnerability of seniors and post trauma. *J Gerontol Geriatr Med* 5: 041., 5(4), s. 1-7.
- Palmer, K., Monaco, A., Kivipelto, M., Onder, G., Maggi, S., Michel, J.-P., Donde, S. (2020). The Potential Long-Term Impact of the Covid-19 Outbreak on Patients with Non-Communicable Diseases in Europe: Consequences for Healthy Ageing. *Aging Clinical and Experimental Research*, 32(7), s. 1189–1194.
- Previtali, F., Allen, L.D., Varlamova, M. (2020). Not Only Virus Spread: The Diffusion of Ageism During the Outbreak Of Covid-19. *Journal of Aging and Social Policy*, 32(4-5), 506-514. DOI: <https://doi.org/10.1080/08959420.2020.1772002>.
- Roland, K., & Markus, M. (2020). Covid-19 Pandemic: Palliative Care For Elderly and Frail Patients at Home and in Residential and Nursing Homes. *Swiss Med Wkly*, 150, s. w20235. doi:10.4414/smw.2020.20235
- Roy, J., Jain, R., Golamari, R., Vunnam, R., & Sahu, N. (2020). Covid-19 in the Geriatric Population. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 35(12), s. 1437–1441.

- Sayın Kasar, K., & Karaman, E. (2021). Life in Lockdown: Social Isolation, Loneliness and Quality of Life in The Elderly During the Covid-19 Pandemic: A Scoping Review. *Geriatric Nursing (New York, N.Y.)*, 42(5), s. 1222–1229.
- Tamkoç, B. (2020). Esping-Andersen'in Refah Rejimleri Sınıflandırmasına Göre Farklı Refah Rejimlerinde Alzheimerlı Bireylere Yönelik Hizmetlerin İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmalar*, 4(3), s. 1-12.
- Tamkoç, B., & Bilgin, Ö. F. (2020). Aktif Yaşlanma Bağlamında Yaş Dostu Kent Kavramı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2("Erişilebilirlik" Özel Sayısı), s. 211-226.
- Tong, H., Lai, D. W., & Walsh, C. A. (2019). Formal Social Participation and Utilization of Community-based Services among Urban Elderly Chinese Living Alone in Shanghai, China. *Journal of Social Service Research*, 45(4), s. 520-529, DOI: 10.1080/01488376.2018.1481172.
- Türk, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Yaşlılara Yönelik Uygulamalar ve Yaşlıların Psiko-Sosyal Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, 35.
- Türkiye İstatistik Kurumu . (2022, Ağustos 26). *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587) adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Mart 17). *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. İstatistiklerle Yaşlılar, 2022: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle> adresinden alındı
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2020). *World Population Ageing 2020 Highlights: Living Arrangements of Older Persons*. New York: United Nations Publication.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2019). *World Population Prospects 2019: Highlights*. New York: United Nations.
- van Tilburg, T. G., Steinmetz, S., Stolte, E., van der Roest, H., & de Vries, D. H. (2021). Loneliness and Mental Health During the Covid-19 Pandemic: A Study Among Dutch Older Adults. *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 76(7), s. e249–e255.
- Wong, S. Y., Zhang, D., Sit, R. W., Yip, B. H., Chung, Y.-N., Wong, C. K., Mercer, S. W. (2020). Impact of Covid-19 on Loneliness, Mental Health, And Health Service Utilisation: A Prospective Cohort Study of Older Adults with Multimorbidity in Primary Care. *The Journal of The Royal College of General Practitioners*, 70(700), s. e817–e824.
- WHO. (2015). *World Report on Ageing and Health*. Luxembourg: World Health Organization.
- Wu, B. (2020). Social Isolation and Loneliness among Older Adults in the Context of Covid-19: A Global Challenge. *Global Health Research and Policy*, 5 (1), s. 27.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (10. Baskı)*. Ankara: Seçkin.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1333-1350, doi: 10.11616/asbi.1327845

Tüketici Satın Alma Niyetinde Algılanan Değer ve Tüketici Etnosentrizminin Etkisi: TOGG Markası Üzerine Bir Araştırma*

The Effect of Perceived Value and Consumer Ethnocentrism on Consumer Purchase Intention: A Study on TOGG Brand

Oğuzhan ACAR¹ , Çağatan TAŞKIN²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 03.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışma, TOGG markasının elektrikli otomobil ürününe yönelik tüketicilerin satın alma niyetlerinde algılanan değer ve tüketici etnosentrizminin etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda online bir anket formu aracılığıyla 293 katılımcıdan kolayda örnekleme yöntemiyle veriler toplanmıştır ve bu veriler SPSS ve PLS-SEM programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, finansal teşviklerin, sürüş menziline, epistemik değer ve sosyal imajın (algılanan değer öncülleri) TOGG'un algılanan değerini olumlu yönde etkilediği, TOGG'un algılanan değerinin TOGG'u satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği ve tüketici etnosentrizminin TOGG'un algılanan değeri ile TOGG'u satın alma niyeti arasındaki ilişkide bir düzenleyici etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: TOGG, Elektrikli Otomobil, Otomotiv Endüstrisi, Tüketici Etnosentrizmi, PLS-SEM

&

Abstract: This study aims to investigate the impact of perceived value and consumer ethnocentrism on consumers' purchase intentions towards the electric car product of TOGG brand. For this purpose, data were collected from 293 participants through an online questionnaire by convenience sampling method and analyzed using SPSS and PLS-SEM programs. As a result of the research, it was determined that financial incentives, driving range, epistemic value and social image (antecedents of perceived value), positively affect the perceived value of TOGG, the perceived value of TOGG positively affects the purchase intention of TOGG, and consumer ethnocentrism doesn't have a moderating effect on the relationship between the perceived value of TOGG and the purchase intention of TOGG.

Keywords: TOGG, Electric Automobile, Automotive Industry, Consumer Ethnocentrism, PLS-SEM

Atıf/Cite as: Acar, O., Taşkın, Ç. (2023). Tüketici Satın Alma Niyetinde Algılanan Değer ve Tüketici Etnosentrizminin Etkisi: TOGG Markası Üzerine Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1333-1350. doi: 10.11616/asbi.1327845

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doktorant, Oğuzhan Acar, Bursa Uludağ Üniversitesi, oguzhnacr@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Çağatan Taşkın, Bursa Uludağ Üniversitesi, ctaskin@uludag.edu.tr.

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde ekonomik faktörlerden politik faktörlere kadar birçok etki ile otomotiv endüstrisinde çeşitli dönüşümlere tanıklık edilmiştir. Buharlı olarak başlayan, sonrasında petrol ve türevi ürünler ile devam eden otomobilin hareketini sağlayan kaynaklar, özellikle canlı yaşamını tehlikeye sürükleyen zararlı gazların etkilerinin azaltılması prensibi ve küresel çevrecilik parolası sonucu elektrifikasyona doğru evrilmeye başlamıştır.

Ekonomik olarak farklı sektörler ile yakından ilişki içerisinde olan ve bu bağlamda çarpan etkisi yüksek olarak ifade edilen otomotiv endüstrisi yıldan yıla büyümesini sürdürmektedir. Özellikle 4 Kasım 2016 tarihinde birçok ülkenin katılımı ile yürürlüğe koyulan Paris Anlaşmasının 2. Maddesi gereğince iklim değişikliğine yönelik önlemler doğrultusunda ülkelerin gelecek projeksiyonlarında elektrikli araçlara yer vermeye başlaması, otomotiv endüstrisine ekonomik boyutta bir büyüme trendi olarak yansımıştır (United Nations, 2015:3). Covid ve üretimdeki çip krizine rağmen 2021 yılında 2,86 trilyon dolar hacminde olan otomotiv imalat endüstrisi, 2022 yılındaki ön sonuçları doğrultusunda 2,95 trilyon dolar hacmine ulaşacağı görülmüştür ve özellikle birbirlerine göre farklılık göstermesine rağmen elektrikli araçlara geçilip, içten yanmalı araçlardan vazgeçileceğine dair tarihler belirleyen ülkelerin bu büyümede payı büyüktür. Ayrıca 2030 yılına gelindiğinde de yeni araç satışlarının yaklaşık olarak %26'sının elektrikli olması öngörüsü de bu endüstrinin büyümesine yönelik önemli bir işaret olarak değerlendirilmektedir (Statista, 2022:1).

Paris anlaşmasına taraf olması sonrası net sıfır karbon hedefini ortaya koyan Türkiye, bu hedefe ulaşmak için elektrikli araçlara gereken değeri gösteren ülkeler arasında bulunmaktadır. 2023 yılının mayıs ayı itibarıyla 14.630.136 adeti otomobil olmak üzere toplam 27.334.424 adet trafiğe kayıtlı motorlu taşıt bulunmaktadır ve 2011 yılından itibaren elektrikli otomobillerin sayısında artış gözlemlenmektedir. 2011 yılında 24 tane tamamen elektrikli ve 23 tane hibrit olarak kayıtlı gözüken otomobil sayısı, 2023 yılının Mayıs ayında tamamen elektrikli olanların sayısı 24.499 ve hibritlerin sayısı ise 165.617 seviyesine ulaşmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023:1). Artan bu elektrikli araç sayısının gereksinim duyduğu şarj altyapısı noktasında ise Türkiye, 81 il genelinde yavaş ve hızlı olmak üzere 6.500 halka açık şarj ünitesine sahiptir (Çağatay, 2023:1). Elektrikli araçlara geçişin artması noktasında ise özellikle içten yanmalı araçlara göre bazı vergisel avantajlar sunulmaktadır. Türkiye'de, elektrikli araçlardan %25 oranında motorlu taşıtlar vergisi alınmaktadır ve içten yanmalı araçlara göre görece üstünlüğü bulunmaktadır (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2003:4-5). Bunun yanı sıra elektrikli bir otomobilin motor gücü ve vergi matrahı kriterlerine bağlı olarak ÖTV avantajı da sağlanmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 2023:1).

Bugüne dek otomotiv endüstrisinin ana ve yan sanayisinde etkili bir oyuncu olan Türkiye, 11. Kalkınma Plan'ı doğrultusunda Cumhuriyetin 100. Yılında yerli bir marka otomobilin gerçekleştirilmesi için teşvik mekanizmasını önceliklendirmiştir (T.C Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:29;84-85). 1961'de Devrim adı altında bir yerli otomobil girişiminde bulunan ama çeşitli sebeplerden dolayı başarılı olamayan Türkiye, otomotivde elektrifikasyon çağının başlaması ile bir fırsat yakalamıştır ve bu doğrultuda 27 Aralık 2019 tarihinde TOGG markasını duyurmuştur (T.C Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2019:1). Üretim süreçleri sonucunda, 2023 yılının temmuz ayında ilk ürünlerini pazara sunan TOGG, hem talebi artırabilmek hem de Türkiye'nin elektrikli otomobillere geçişini hızlandırabilmek amaçları doğrultusunda Trugo markasını kurmuş ve Shell&Turcas ile hızlı şarj cihazları kurulumuna yönelik anlaşma yapmıştır (Shell, 2022:1).

Bu çalışma, Türkiye'nin 100. Yıl hedefleri doğrultusunda devletin önemli destekleri sonucu kurulan ve üretime başlayan TOGG markasının elektrikli otomobil ürününe yönelik tüketicilerin satın alma niyetlerinde algılanan değer ve tüketici etnosentrizminin etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin yerli otomobilinin detaylı bir bakış açısı ile ele alındığı bu çalışma, TOGG'un ilk piyasaya sunulan ürünü hakkındaki görüş ve beklentileri bütüncül olarak sunmasından dolayı hem tüketiciler hem de marka açısından önemlidir. Literatürde yerli otomobil projesine yönelik kamuoyu algısına (Aktan, 2013:1), yerli otomobilin üretim yerinin seçimine (Yıldız ve Demir, 2019:1427) ve yerli otomobil satın alma niyetine (Avcı, 2020:439) yönelik çalışmalar bulunmasına rağmen, bu araştırma TOGG'un üretiminden ve pazarda

satılmaya başlanmasından sonra gerçekleştirilmesinden dolayı tüketici niyetinin anlaşılmasına önemli bir ışık tutmaktadır.

2. Teorik Çerçeve ve Araştırma Hipotezleri

2.1. Elektrikli Otomobil Satın Alma Niyetine İlişkin Literatür Taraması

Ulusal ve uluslararası literatür tarandığında sosyal bilimler alanında tüketicilerin elektrikli otomobillere yönelik satın alma, benimseme ve marka tercihi davranışlarını etkileyen faktörlerin ve bu faktörlerin önem sırasının araştırıldığı çalışmaların 2010 yılından itibaren ağırlık kazandığı görülmektedir. Jayaraman vd., Malezya’da tüketicilerin elektrikli bir araç satın alma niyetinde sorumluluk bilincinin ve çevresel tutumun doğrudan etkisi olduğunu belirlemişlerdir (Jayaraman vd., 2015:308). Jiang, Çin’de tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetinde algılanan duygusal değer, algılanan sosyal değer, algılanan fonksiyonel değer, algılanan performans riskinin, algılanan finansal riskin ve algılanan psikolojik riskin satın alma niyetine olumlu olarak etki ettiğini belirlemiştir (Jiang, 2016:651). Huang ve Ge, Pekin’de tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetinde algılanan davranışsal kontrolün, tutumun, ürün algısının, parasal teşvik politikasının ve bilişsel durumun pozitif yönde bir etkisi olduğunu bulmuşlardır (Huang ve Ge, 2019:368-369). Dong ve arkadaşları., Çin’in birkaç farklı ekonomik bölgesinde tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetlerine etki eden faktörleri araştırmışlardır ve olumlu duyguların ve hislerin, öznel normun, kişisel normların ve algılanan davranışsal kontrolün olumlu yönde etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir (Dong vd. 2020:191). Brinkmann ve Bhatiasevi, Bangkok’da genç yetişkin tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetlerinde yüksek çevre bilincinin ve ilk satın alma fiyatındaki azalışın etkisi olduğunu belirlemişlerdir (Brinkmann ve Bhatiasevi, 2021:7). Kim ve arkadaşları, Güney Kore’de tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetlerinde pil teknolojisi ve güvenliğinin, şarj altyapısının, dahili sistemlerin sürüşteki etkisinin, vergi indirimi ve müşteri hizmetlerinin ücretlendirilmesinin direkt etkisi olduğunu belirlemişlerdir (Kim vd., 2022:13). Genel olarak tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetinin yanı sıra tüketicilerin yerli marka elektrikli bir araç satın alma niyetinin incelendiği bazı çalışmalarda yer almaktadır. Avcı, Türkiye’de TOGG markası üretime başlamadan önce tüketicilerin yerli marka bir elektrikli araç satın alma niyetini incelediği çalışmada, tüketici yenilikçiliğinin ve tüketici etnosentrizminin etkisi olduğunu belirlemiştir (Avcı, 2020:457). Jiang ve arkadaşları, Çin’de tüketicilerin yerli marka bir elektrikli araç satın alma niyetinde marka imajı ve marka kimliğinin olumlu, algılanan riskin olumsuz bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir (Jiang vd., 2021:13). Wang ve arkadaşları, Çin’de tüketicilerin yerli marka bir elektrikli araç satın alma niyetinde tüketici etnosentrizmi, algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı ve tutumun doğrudan etkisini tespit etmişlerdir (Wang vd., 2022a:11). Wang ve arkadaşları, Çin’de tüketicilerin yerli marka bir elektrikli araç satın alma niyetinde tutumun, sübjektif normun, algılanan davranışsal kontrolün ve tüketici etnosentrizminin etkisini bulmuşlardır (Wang vd., 2022b:68).

2.2. Algılanan Değer Öncülleri ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki

Tüketiciler, bir ürün ya da hizmete yönelik tercihlerinin ana nedenlerini ortaya koyarken fonksiyonel ve fonksiyonel olmayan değerler üzerinden bir yorumlama yapmaktadırlar (Sheth vd., 1991:160). Tüketicilerin bir ürün doğrultusunda sahip oldukları olumlu ya da olumsuz düşünceler onların algıladıkları değeri oluşturmaktadır. Bu değerler elektrikli araç ürünü olarak düşünüldüğünde, başta fonksiyonel değerler olmak üzere fonksiyonel olmayan değerler de algılanan değer üzerinde önem arz etmektedir. Tüketiciler, elektrikli araç kullanmanın getirdiği hem somut hem de soyut faydaların maliyetlerden yüksek olması durumunda ürüne yönelik algılanan değerleri de yüksek olarak değerlendirmektedir (He ve Hu, 2022:96). Elektrikli ürün bağlamında finansal teşvikler, sürüş menzili, epistemik değer ve sosyal imaj algılanan değer öncüllerini oluşturmaktadır.

Finansal teşvikler, içerisinde bulunduğumuz zaman diliminde elektrikli araçların satın alımında finansal kısım oldukça gündemde durmaktadır. Fiyatların kabul edilebilir düzeye gelmesi ve ülkelerin yol haritalarındaki hedeflerine ulaşabilmeleri için tüketicilerin satın alma niyetlerinin artırılmasına yönelik devlet sübvansiyonu ve vergi muafiyeti veya indirimi gibi bazı teşvikler sağlanmaktadır. Türkiye’de,

motor gücü 160 kW'ı ve ÖTV matrahı 1.250.000 TL'yi aşmayan tamamen elektrikli otomobiller %10, motor gücü 160 kW'ı aşmayan ama ÖTV matrahı 1.250.000 TL'yi aşan tamamen elektrikli otomobiller %40, motor gücü 160 kW'ı aşan ve ÖTV matrahı 1.350.000 TL'yi aşmayan tamamen elektrikli otomobiller %50, motor gücü 160 kW'ı ve ÖTV matrahı 1.350.000 TL'yi aşan tamamen elektrikli otomobiller ise %60 oranında bir vergilendirmeye tabi tutulmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 2023:1). Malezya'da elektrikli otomobil satın alma niyetinin araştırılmasına yönelik yapılan bir çalışmada parasal yönlü teşviklerin satın alma niyetine doğrudan etkisi olduğu bulunmuştur (Huang ve Ge, 2019:366). Ayrıca elektrikli otomobil satın alma niyetinin araştırıldığı başka bir çalışmada da yine finansal teşviklerin satın alma niyetine olumlu yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Lim vd., 2019:5).

Sürüş menzili, tüketiciler hedef noktalarına şu an kullandıkları içten yanmalı araçlar ile ulaşma konusunda herhangi bir kaygı yaşamazlarken, elektrikli otomobillere geçiş sonrası köklü bir değişiklikle karşı karşıya kalacaklardır. Mevcut içten yanmalı araçların hareketini sağlayan depodaki petrol ve türevi ürünler gibi elektrikli araçların bataryasında bulunan elektrik enerjisi de birçok faktörden etkilenerek tükenmektedir. İki tür araç arasındaki en önemli fark içten yanmalı araçların gereksinim duyduğu yakıt ikmali çok kısa sürede gerçekleşirken, elektrikli araçların bataryadan şarj ünitesine kadar değişkenlik gösteren görece uzun bir süreye ihtiyacı bulunmasıdır. Hava koşullarına, klima gibi yardımcı unsurlara, yol topografyasına, trafik yoğunluğuna, taşınan yükün ağırlığına ve sürücünün araç kullanımına bağlı değişkenlik gösteren elektrikli araç menzili tüketicilerin önem ve özen gösterdiği fonksiyonel değerlerin başında gelmektedir (Skuzza ve Jurecki, 2022:5). Bir elektrikli aracın, kullanıcıya vaat ettiği sürüş menzili satın alma niyetinde önemli bir etkiye sahiptir (Shareeda vd., 2021:335;Wang vd., 2017:1007).

Epistemik değer, tüketicilerin kararlarının altında yatan sebepler yalnızca parasal ağırlığı ve somut özellikleri kapsayıcı nitelikte değildir. Tüketiciler, satın aldığı ürünler ya da tercih ettiği hizmetler ile benliğini ve sosyal kimliğini de yansıtmak isterler. Epistemik değer, kişinin yeniliklere yatkınlığını ve bilgi düzeyinin yüksekliğini çevresine gösterme istekliliği olarak ifade edilmektedir (Sheth vd., 1991:160). Elektrikli araçlara yönelik tüketicilerin davranışlarına yönelik tutumda epistemik değerın etkisi bulunmaktadır (Han vd., 2017:193).

Sosyal imaj, tüketicinin bir ürüne yönelik sahip olduğu imaj ile kendi imajını eşleştirmesi, konumunu diğer bireylere karşı göstermek için sahip olduğu motivasyon kaynağıdır ve yeşil ürün satın alma davranışlarında önemli olarak değerlendirilmektedir. Sosyal imaj, yeni ürün veya hizmetin benimsenmesi, satın alınması veya reddedilmesi kararlarında doğrudan etkiye sahip bir faktördür (Rogers, 1983:16). Ekoloji temelli yeni ürünlerin imaj ve sembolik anlamlarından dolayı, çevre dostu olarak ifade edilebilecek olan yeniliklerin, benimsenmesi ve satın alınması davranışlarında soyut yönlü etkili bir değerdir (Graham-Rowe, 2012:151). Yüksek çevrecilik prensibiyle hareket eden elektrikli araçlara yönelik tercihlerdeki tüketici davranışları da bunu destekler niteliktedir (Jayaraman vd., 2015:309;Lakshika ve Hemamali, 2020:17).

Tüketici etnosentrizmi, yerli marka ürünlerin olduğu pazar araştırmalarında tüketicilerin algıladıkları değer ve satın alma niyetleri arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü etkilemesi beklenen bir öncüdür. 1906 yılında William Sumner tarafından "başka bir kültürü kendi düşünce temeliyle yargılama eylemi" olarak tanımlanan etnosentrizm kavramı, Shimp ve Sharma'nın katkılarıyla pazarlama disiplinine kazandırılmıştır. Shimp ve Sharma'ya (1987) göre, insanlar dahil olduğu grubu merkez alır ve bu perspektif ile kültürel olarak farklı olanları hiçbir neden sunmaksızın reddeder. Etnosentrizm kavramına sahip tüketiciler, ithal olan ürünlerin satın alınmasını yanlış görür ve bu ürünlerin satın alınmasının ülkenin mevcut ekonomisine zarar vereceği, ülkedeki istihdamı olumsuz etkileyeceği yönünde değerlendirme yapar. Etnosentrizm kavramına sahip olmayan tüketiciler ise, ürünlerin nerede yapıldığına ya da geldiğine bakmaksızın kendileri için getireceği faydaya odaklanır (Shimp ve Sharma, 1987:280). Etnosentrizm kavramına sahip tüketiciler, ithal ürünlerin kendi ülkelerinin ekonomisine ve kültürüne tehdit oluşturduğunu düşünürler (Steenkamp vd., 2003:56-57). Bazen etnosentrik tüketiciler kalite, tasarım ve paketleme gibi unsurlarda kendi ülkelerinde üretilmeyen ürünleri kötü olarak yorumlarlar (Wang vd., 2016:329). Bu bilgiler ışığında, etnosentrizm seviyesinin yüksek olduğu tüketicilerin, özellikleri yabancı menşeli bir elektrikli araç kadar iyi olmasa da yerli bir marka elektrikli aracı satın alma niyetinin yüksek

olması beklenmektedir. Bu varsayım otomotiv endüstrisine ve elektrikli araçlara yönelik tüketici etnosentrizminin etkisinin değerlendirildiği çalışmalarda kabul görmüştür (Avcı, 2020:457;Thomas vd., 2019:5;Wang vd., 2022a:11;Wang vd., 2022b:68).

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Türkiye'nin 100. Yıl hedefleri doğrultusunda devletin önemli destekleri sonucu kurulan ve üretime başlayan TOGG markasının elektrikli otomobil ürününe yönelik tüketicilerin satın alma niyetlerinde algılanan değer ve tüketici etnosentrizminin etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin yerli otomobilinin detaylı bir bakış açısı ile ele alındığı bu çalışma, TOGG'un ilk piyasaya sunulan ürünü hakkındaki görüş ve beklentileri bütüncül olarak sunmasından dolayı hem tüketiciler hem de marka açısından önem arz etmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Büyüklüğü

Araştırmada veriler, 2023 yılının haziran ve temmuz ayları arasında Google Formlar ile oluşturulan ve ortalama olarak cevaplanma süresi 7 dakika süren bir anket aracılığıyla Bursa şehir merkezinde ikamet eden tüketicilerden toplanmıştır. Fiil ehliyeti ve borç yükümlülüğü yetisine sahip olunması kriterleri çerçevesinde 18 yaş ve üzeri tüketicilerin hedeflendiği araştırmada, veri toplama yöntemi olarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme seçilmiştir. Bu örnekleme yönteminin tercih edilmesinin nedeni ana evrendeki sayının tam olarak belirlenememesidir. Araştırma bağlamında gönderilen anket formuna 309 katılımcı geri dönüş sağlamıştır ve araştırmacılar tarafından yapılan kontroller sonucunda 293 anket formunun analize uygun olduğu belirlenmiştir. Katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ankette yer alan ölçekler konuyu en iyi şekilde yansıtması amacıyla geniş bir literatür taraması sonucunda belirlenmiştir. Araştırmacılar, ölçeklerde yer alan ifadelerin orijinal dili İngilizce olmasından dolayı önce İngilizce-Türkçe, sonra Türkçe-İngilizce çevirilerini yaparak iki taraflı kontrol sağlamıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin detaylar Tablo 1. içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçekler

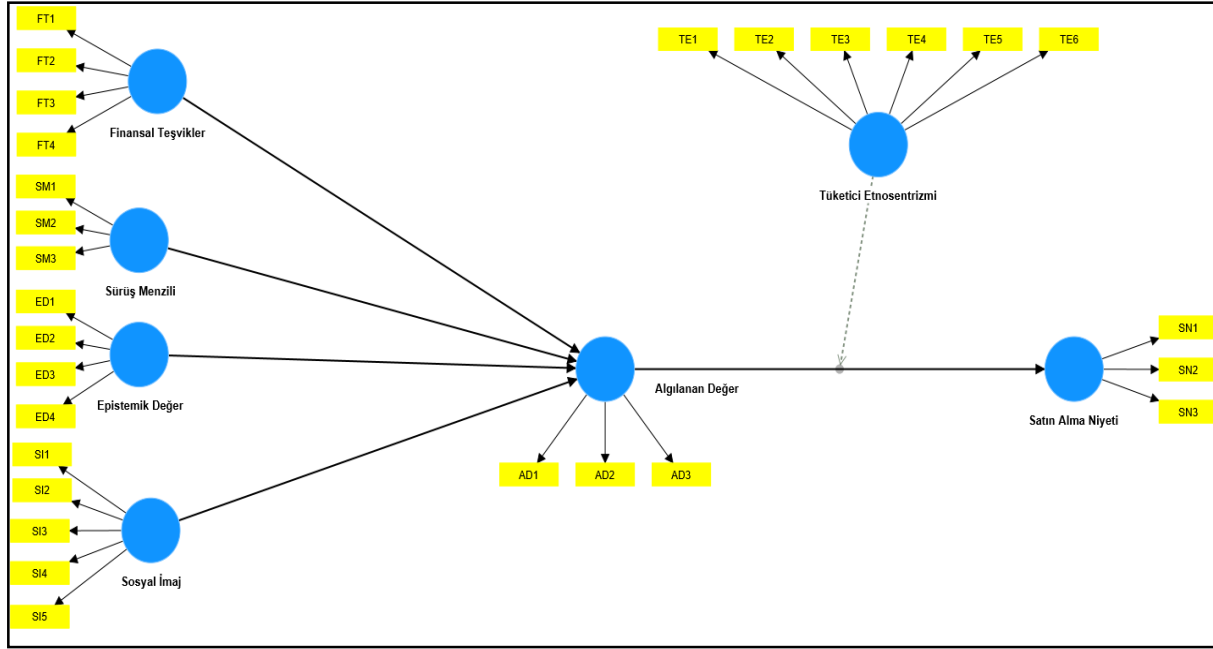
Değişkenler	Kaynaklar
Finansal Teşvikler	Jaiswal vd. (2021)
Sürüş Menzili	Wang vd. (2017)
Epistemik Değer	Han vd. (2017)
Sosyal İmaj	Petschnig vd. (2014)
Tüketici Etnosentrizmi	Wang vd. (2022)
Algılanan Değer	Kim vd. (2018)
Satın Alma Niyeti	Wang&Dong (2016)

3.4. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmada kullanılan anket formunu cevaplandıran katılımcılara ilişkin bilgiler ve verdikleri cevaplar analiz edilirken, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ve SmartPLS (Partial Least Squares) istatistik programlarından faydalanılmıştır. Bu bölüm içerisinde katılımcıların demografik bilgileri, ölçüm modeline ilişkin detaylar, modelin değerlendirilmesi ve bulguların yorumlanması kısımlarına değinilmiştir.

3.4.1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın modeli çerçevesindeki hipotezler;

H₁: Finansal teşvikler, TOGG'un algılanan değerini olumlu yönde etkiler.

H₂: Sürüş menzili, TOGG'un algılanan değerini olumlu yönde etkiler.

H₃: Epistemik değer, TOGG'un algılanan değerini olumlu yönde etkiler.

H₄: Sosyal imaj, TOGG'un algılanan değerini olumlu yönde etkiler.

H₅: Tüketici etnosentrizminin, TOGG'un algılanan değeri ile TOGG'u satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi düzenleyici etkisi vardır.

H₆: Algılanan değer, TOGG'u satın alma niyetini olumlu yönde etkiler.

3.4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2: Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

Cinsiyet	Frekans	%	Yaş	Frekans	%
Kadın	142	48,5	18-30	142	48,5
Erkek	151	51,5	31-40	84	28,7
Toplam	293	100	41-50	35	11,9
			51-60	29	9,9
			61 ve üzeri	3	1,0
			Toplam	293	100
Medeni Durum	Frekans	%	Eğitim	Frekans	%
Evli	145	50,5	İlköğretim Mezunu	3	1,0
Bekar	148	49,5	Lise Mezunu	46	15,7
Toplam	293	100	Ön lisans/Lisans Mezunu	155	52,9
			Yüksek Lisans Mezunu	63	21,5
			Doktora Mezunu	26	8,9
			Toplam	293	100
Hane Halkının Geliri	Frekans	%	Sürücü Belgesi Sahipliği	Frekans	%
8.500 TL ve altı	12	4,1	1-3 yıl	46	15,7
8.501 TL-15.000 TL	47	16,0	4-6 yıl	49	16,7
15.001 TL -25.000 TL	82	28,0	7-9 yıl	27	9,2
25.001 TL-35.000 TL	67	22,9	10 yıl ve üzeri	138	47,1
35.001 TL ve üzeri	85	29,0	Sürücü belgesi yok	33	11,3
Toplam	293	100	Toplam	293	100
Otomobilinizin Yakıt Türü	Frekans	%			
Benzin	93	31,8			
Dizel	90	30,7			
LPG	15	5,1			
Hibrit	5	1,7			
Plug-in	1	0,3			
Tamamen elektrikli	2	0,7			
Otomobilim yok	87	29,7			
Toplam	293	100			

Araştırmada yer alan 293 katılımcının %51,5'i erkek ve %48,5'i kadın bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların %48,5'i 18-30 yaş, %28,7'si 31-40 yaş, %11,9'u 41-50 yaş, %9,9'u 51-60 yaş ve %1,0'i 61 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların, %50,5'ini evli ve %49,5'ini bekar bireyler oluşturmuştur. Araştırmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde, %52,9'unun ön lisans/lisans mezunu, %21,5'inin yüksek lisans mezunu, %15,7'sinin lise mezunu, %8,9'unun doktora mezunu ve %1,0'inin ilköğretim mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %29,0'u 35.001 TL ve üzeri, %28,0'i 15.001 TL-25.000 TL, %22,9'u 25.001 TL-35.000 TL, %16,0'si 8.501 TL-15.000 TL ve %4,1'i 8.500TL ve altı aralığında bir hane halkı gelirine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %47,1'i 10 yıl ve üzeri, %16,7'si 4-6 yıl, %15,7'si 1-3 yıl, %9,2'si 7-9 yıl aralığında sürücü belgesine sahip olduklarını ifade ederlerken, %11,3'ü ise sürücü belgesine sahip olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %31,8'i benzin, %30,7'si dizel, %5,1'i LPG, %1,7'si hibrit, %0,7'si tamamen elektrikli ve %0,3'ü Plug-in hibrit bir otomobile sahip olduğunu söylerken, %29,7'si ise bir otomobil sahibi olmadığını söylemiştir.

Tablo 3: Katılımcıların TOGG Markasına Yönelik Görüşleri

TOGG markasının modelleri hakkında bilgi sahibi misiniz?	Frekans	%	TOGG markasının tanıttığı renklerden hangisini daha çok beğendiniz?	Frekans	%
Evet	176	60,1	Anadolu/Kırmızı	100	34,2
Hayır	117	39,9	Pamukkale/Beyaz	15	5,1
Toplam	293	100	Gemlik/Mavi	84	28,7
			Kapadokya/Bej	30	10,2
			Oltu/Siyah	37	12,6
			Kula/Gri	27	9,2
			Toplam	293	100
TOGG'un Shell ile yaptığı şarj cihazları işbirliği hakkında bilgi sahibi misiniz?	Frekans	%	TOGG'un gelecekte ulusal düzeyde başarılı bir marka olacağını düşünüyor musunuz?	Frekans	%
Evet	107	36,5	Evet	219	74,7
Hayır	186	63,5	Hayır	74	25,3
Toplam	293	100	Toplam	293	100
TOGG'un gelecekte uluslar arası düzeyde başarılı bir marka olacağını düşünüyor musunuz?	Frekans	%			
Evet	181	61,8			
Hayır	112	38,2			
Toplam	293	100			

Araştırmada yer alan 293 katılımcının %60,1'i TOGG markasının modelleri hakkında bilgisi olduğunu ve %39,9'u ise bilgisi olmadığını belirtmiştir. TOGG markasının sunduğu renklere yönelik katılımcıların %34,2'si Anadolu/Kırmızı, %28,7'si Gemlik/Mavi, %12,6'sı Oltu/Siyah, %10,2'si Kapadokya/Bej, %9,2'si Kula/Gri ve %5,1'i Pamukkale/Beyaz beğendiğini ifade etmişlerdir. TOGG markası ile Shell markası arasında yapılan şarj cihazları işbirliğinden %63,5 katılımcının haberi olmadığı, %36,5 katılımcının ise bilgisi olduğu görülmüştür. Katılımcıların %74,7'si TOGG'un gelecekte ulusal düzeyde başarılı olacağını, %25,3'ü ise başarılı olmayacağını düşünmektedir. Katılımcıların %61,8'i TOGG'un gelecekte uluslararası düzeyde başarılı olacağını, %38,2'si ise başarılı olmayacağını düşünmektedir.

3.4.3. Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

Araştırma modelinin analizinden önce ilk aşama olarak yapıların geçerlik ve güvenirlik incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenirlik çalışması çerçevesinde iç tutarlılık güvenirliliği, birleşme geçerliliği ve ayırma geçerliliği incelenmiştir. İç tutarlılık güvenirliliği noktasında Cronbach's Alfa ve CR, birleşme geçerliliği noktasında ise faktör yüklerine ile AVE değerlerine bakılmıştır. Ölçüm modeline ilişkin sonuçlar Tablo 4. İçerisinde sunulmuştur.

Tablo 4: Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Değişken	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach's Alfa	CR	AVE
Finansal Teşvikler	FT1	0,845	0,779	0,787	0,561
	FT2	0,828			
	FT3	0,532			
Sürüş Menzili	SM1	0,488	0,761	0,772	0,542
	SM2	0,820			
	SM3	0,847			
Epistemik Değer	ED1	0,820	0,936	0,937	0,788
	ED2	0,900			
	ED3	0,916			
	ED4	0,911			
Sosyal İmaj	SI1	0,784	0,955	0,956	0,812
	SI2	0,928			
	SI3	0,929			
	SI4	0,893			
	SI5	0,961			
Algılanan Değer	AD1	0,882	0,932	0,932	0,821
	AD2	0,893			
	AD3	0,942			
Tüketici Etnosentrizmi	TE1	0,897	0,896	0,895	0,592
	TE2	0,734			
	TE3	0,880			
	TE4	0,610			
	TE5	0,757			
	TE6	0,698			
Satın Alma Niyeti	SN1	0,958	0,970	0,970	0,914
	SN2	0,947			
	SN3	0,962			

Faktör yüklerinin $\geq 0,708$ olması beklenmektedir. Bunun yanı sıra faktör yükü 0,40 ile 0,70 aralığında ise AVE ve CR değerlerinin incelenmesi ve faktör yükü $< 0,40$ olan ifadelerin ise modelden çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır (Hair vd., 2016:137). Finansal teşvikler değişkeninin 4 numaralı ifadesinin faktör yükü 0,353 olduğu ve eşik değeri sağlamadığından dolayı direkt çıkarılmıştır. Ayrıca finansal teşvikler değişkeninin 3 numaralı, sürüş menzili değişkeninin 1 numaralı, tüketici etnosentrizmi değişkeninin 4 ve 6 numaralı ifadelerinin faktör yükleri eşik değerinin altında kalmasına rağmen AVE'nin $\geq 0,50$ ve CR'nin $\geq 0,70$ olması kriterini karşıladığından dolayı ölçüm modelinde tutulmuştur. Modelde yer alan yapıların Cronbach's Alfa değerlerinin 0,761-0,970; CR değerlerinin 0,772-0,970; AVE değerlerinin 0,542-0,914 aralığında olmalarından dolayı iç tutarlılık güvenilirliği ve birleşme geçerliliği sağlanmıştır. Ayrışma geçerliliğinin incelenmesinde ise Fornell-Larcker ölçütüne ve HTMT (the heterotrait-monotrait ratio of correlations) kriterine bakılmıştır.

Tablo 5: Ayrışma Geçerliği Sonuçları (Fornell-Larcker ölçütü)

	Algılanan Değer	Epistemik Değer	Finansal Teşvikler	Satın Alma Niyeti	Sosyal İmaj	Sürüş Menzili	Tüketici Etnosentrizmi	AVE
Algılanan Değer	1	0,667	0,483	0,579	0,559	0,380	0,267	0,821
Epistemik Değer	0,667	1	0,386	0,490	0,674	0,321	0,321	0,788
Finansal Teşvikler	0,483	0,386	1	0,419	0,310	0,314	0,224	0,561
Satın Alma Niyeti	0,579	0,490	0,419	1	0,373	0,367	0,336	0,914
Sosyal İmaj	0,559	0,674	0,310	0,373	1	0,256	0,264	0,812
Sürüş Menzili	0,380	0,321	0,314	0,367	0,256	1	0,202	0,542
Tüketici Etnosentrizmi	0,267	0,321	0,224	0,336	0,264	0,202	1	0,788

Fornell-Larcker ölçütüne göre, araştırma modelinde bulunan her bir boyuta ait AVE değerinin diğer boyutlar ile olan korelasyonlarının karesinden büyük olması beklenmektedir. Tablo 5 incelendiğinde her bir yapıya ait AVE değerlerinin her satırdaki diğer boyutlarının birbiriyle olan korelasyonlarının karesinden büyük olduğu görülmektedir ve ayrışma geçerliği için gereken beklentiyi karşılamaktadır.

Tablo 6: Ayrışma Geçerliği Sonuçları (HTMT Kriteri)

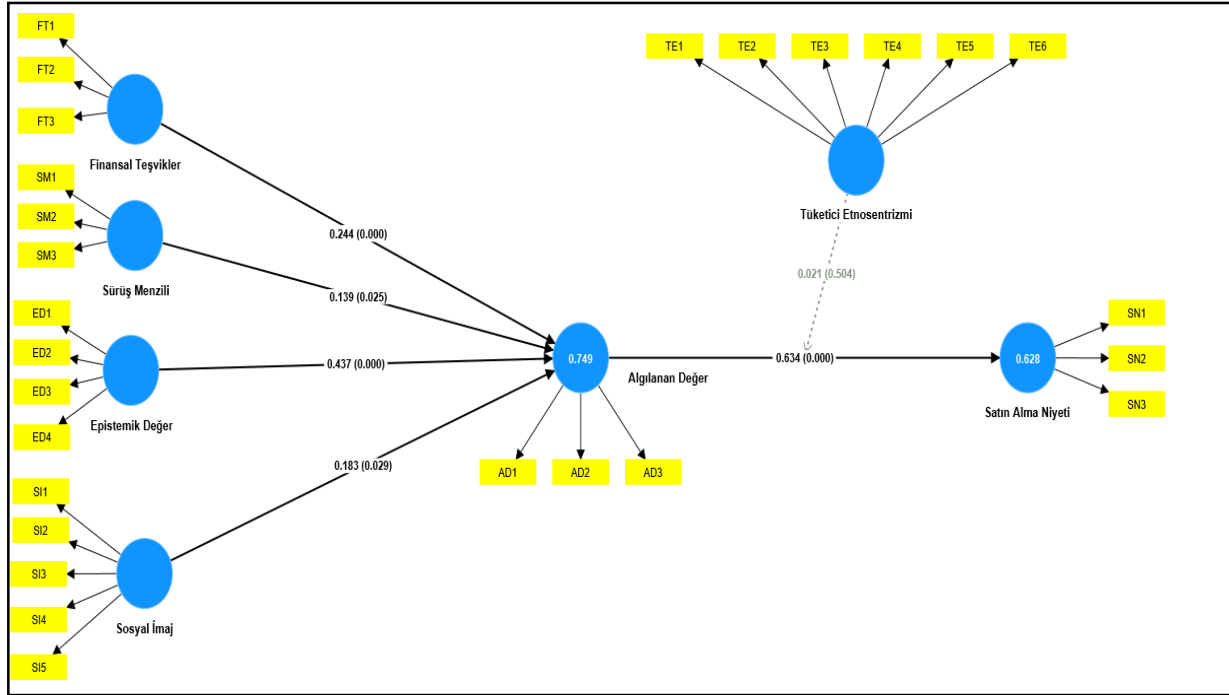
	Algılanan Değer	Epistemik Değer	Finansal Teşvikler	Satın Alma Niyeti	Sosyal İmaj	Sürüş Menzili	Tüketici Etnosentrizmi
Algılanan Değer							
Epistemik Değer	0.817						
Finansal Teşvikler	0.694	0.632					
Satın Alma Niyeti	0.761	0.701	0.659				
Sosyal İmaj	0.748	0.823	0.557	0.611			
Sürüş Menzili	0.617	0.575	0.569	0.623	0.518		
Tüketici Etnosentrizmi	0.515	0.570	0.495	0.576	0.513	0.460	

HTMT kriteri, model içerisinde yer alan bütün değişkenleri oluşturan ifadelerin korelasyon ortalamaları ile aynı değişkenin ifadelerinin korelasyonlarının geometrik ortalamalarına oranlanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Teorik olarak kavramlar birbirine yakın ise HTMT <0,90 ve teorik olarak kavramlar birbirine uzak ise HTMT <0,85 olarak kabul edilebilir görülmektedir (Henseler vd., 2015:121). Tablo 6 değerlendirildiğinde HTMT kriterinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin sonucunda Fornell-Larcker ölçütü ve HTMT kriterinin karşılanmasından hareketle ayrışma geçerliği sağlanmıştır.

3.4.4. Araştırma Modelinin Test Edilmesi ve Sonuçlar

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Modelin analizi gerçekleştirilirken SmartPLS 4.0.9.3 istatistik programından faydalanılmıştır. Araştırma modelinin analizinde gereken ölçümlerin yapılabilmesi için PLS algoritması ve PLSpredict gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yeniden örnekleme ile 5.000 alt örneklem alınmıştır ve yol katsayılarına ilişkin t değerleri ifade edilmiştir. Analiz sonucunda bulunan VIF, R², f² ve Q² değerleri ile araştırma modeli katsayıları tablo 7 ve tablo 8 içerisinde aktarılmıştır.

Tablo 7: Araştırma Modeli Sonuçları

Değişkenler		VIF	R ²	f ²	Q ²
Finansal Teşvikler	Algılanan Değer	1,832	0,749	0,130	0,659
Sürüş Menzili		1,632		0,047	
Epistemik Değer		3,627		0,209	
Sosyal İmaj		3,109		0,043	
Algılanan Değer	Satın Alma Niyeti	1,392	0,628	0,776	0,541
Tüketici Etnosentrizmi		1,365		0,128	
Tüketici Etnosentrizmi x Algılanan Değer		1,025		0,002	

Modelin doğrusallığı için VIF (variance inflation factor) hesaplaması yapılır ve bir modelde yer alan değişkenler arasındaki VIF değerinin 5'in altında olması beklenmektedir (Hair vd., 2016:170). Tablo 7'de yer alan VIF değerlerinin 5'in altında olduğu görülmektedir ve dolayısıyla doğrusallık problemi bulunmamaktadır. Analiz sonucu elde edilen ve tablo 7'de yer alan R² değerlerine bakıldığında algılanan değer değişkeninin %75'i ve satın alma niyeti değişkeninin ise %63'ünün açıklandığı görülmüştür. Etki büyüklüğünün (f²) değerlendirilmesinde, değer $\geq 0,02$ düşük, $\geq 0,15$ orta ve $\geq 0,35$ ise yüksek olarak kabul görmektedir (Cohen, 1988:413-414). Tablo 7 içerisinde bulunan f² değerleri incelendiğinde, algılanan değer değişkeni üzerinde finansal teşvikler, sürüş menzili ve sosyal imaj değişkenlerinin etkisinin düşük olduğu, epistemik değer ise orta düzey bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca satın alma niyeti değişkeni üzerinde tüketici etnosentrizmi ve etkileşim teriminin düşük etkisi, algılanan değer değişkeninin ise

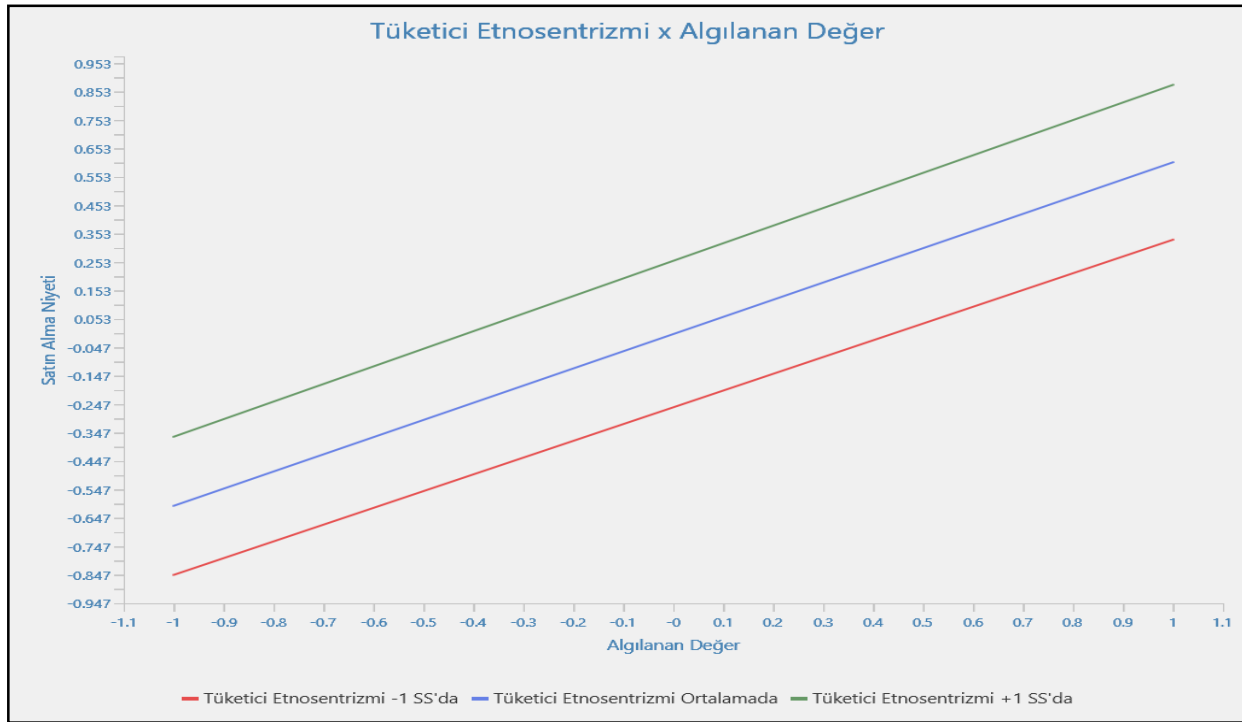
yüksek bir etki düzeyi söz konusudur. Endojen değişkenler üzerindeki tahmin gücü katsayı değerlerinin (Q^2) " >0 " olması beklenmektedir ve böyle bir durumda araştırma modelinin gereken yeterlilikte bir tahmin gücüne sahip olduğu biçiminde yorumlanmaktadır (Hair vd., 2016:216). Modelde yer alan algılanan değer ve satın alma niyeti endojen değişkenlerinin tablo 7'de sunulan Q^2 değerlerinin sırasıyla 0,659 ve 0,541 oluşu değişkenler üzerinde yeterli tahmin gücüne sahip olunması anlamını taşımaktadır.

Tablo 8: Araştırma Modeline İlişkin Katsayılar

	Standardize β	Standart Sapma	t değeri	P Değeri	%2,5	%97,5
Finansal Teşvikler -> Algılanan Değer	0,244	0,065	3,770	0,000	0,120	0,376
Sürüş Menzili -> Algılanan Değer	0,139	0,062	2,242	0,025	0,029	0,270
Epistemik Değer -> Algılanan Değer	0,437	0,084	5,174	0,000	0,275	0,606
Sosyal İmaj -> Algılanan Değer	0,183	0,084	2,185	0,029	0,011	0,338
Tüketici Etnosentrizmi x Algılanan Değer -> Satın Alma Niyeti	0,021	0,032	0,668	0,504	-0,039	0,084
Algılanan Değer -> Satın Alma Niyeti	0,634	0,052	12,169	0,000	0,527	0,728

Tablo 8 içerisinde, %95 güven aralığında, finansal teşviklerin algılanan değer değişkeni üzerindeki etkisinden ($\beta=0,244$; $p<0,05$), sürüş menziline algılanan değer değişkeni üzerindeki etkisinden ($\beta=0,139$; $p<0,05$), epistemik değer algılanan değer değişkeni üzerindeki etkisinden ($\beta=0,437$; $p<0,05$), sosyal imajın algılanan değer değişkeni üzerindeki etkisinden ($\beta=0,183$; $p<0,05$) ve algılanan değer satın alma niyeti değişkeni üzerindeki etkisinden ($\beta=0,634$; $p<0,05$) hareketle **H₁**, **H₂**, **H₃**, **H₄** ve **H₆** hipotezleri kabul olmuştur. Bir değişkenin düzenleyici etkisinin varlığından söz edilebilmesi için bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkide şiddet ve yön değişikliği oluşturması gerekir. Bu bağlamda tüketici etnosentrizmi değişkeninin algılanan değer ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide istatistiksel bir anlamlılığa sahip olmadığı tespit edilmiştir ve **H₅** hipotezi ($\beta=0,021$; $p<0,504$) kabul olmamıştır. Düzenleyici etkiye ilişkin SmartPLS programı tarafından sunulan eğim grafiği şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Düzenleyici Etkiye İlişkin Eğim Grafiği

Eğim grafiği tüketici etnosentrizmi değişkeninin ortalaması ile -1 ile +1 standart sapma değerlerine göre oluşturulmuştur. Eğim grafiğinde düzenleyici etkinin olmaması durumunda grafikte yer alan doğrular

birbirlerine paralel olarak görüntü oluşturur. Buradaki eğim grafiğine bakıldığında doğruların birbirine paralel olduğu görülmektedir ve bu da H₅ hipotezinin desteklenmediği anlamına gelmektedir.

4. Sonuç

Türkiye'nin 100. yıl hedefleri doğrultusunda devletin önemli destekleri sonucu kurulan ve üretime başlayan TOGG markasının elektrikli otomobil ürününe yönelik tüketicilerin satın alma niyetlerini açıklamak amacıyla yapılan bu çalışma, algılanan değere etki eden faktörleri incelemiştir. Ayrıca TOGG'un yerli bir marka oluşundan hareketle tüketici etnosentrizminin algılanan değer ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide bir düzenleyici etkiye sahip olup olmadığı da değerlendirilmiştir.

TOGG güncel olarak Anadolu/Kırmızı, Pamukkale/Beyaz, Gemlik/Mavi, Kapadokya/Bej, Oltu/Siyah ve Kula/Gri olmak üzere altı farklı renk seçeneği sunmaktadır. Gerçekleştirilmiş olan bu araştırma çerçevesinde yer alan katılımcılar ve genel olarak değerlendirmeler ışığında Anadolu/Kırmızı ve Gemlik/Mavi renklerine yönelik beğenilerin yüksek olduğu görülmektedir. Markanın bu iki renk yoğunlukta bir pazar arzı gerçekleştirilmesi ve pazarlama karması içerisindeki tutundurma araçlarında bunlara vurgu yapması talebin artırılmasına destek olacaktır.

Elektrikli araçlar noktasında tüketici zihninde oluşan soru işaretlerinden birisi şarj unsurudur. Türkiye'de özellikle az elektrikli araç bulunduğu için şarj üniteleri ile oransal olarak değerlendirildiğinde yeterli bir altyapı olduğu ifade edilmektedir. Ancak Türkiye'nin yol haritası doğrultusunda getirdiği/getireceği regülasyonlar ve yol haritaları çerçevesinde elektrikli kategorisinde değerlendirilen bütün tür araçların artışı mevcut altyapıyı yetersiz kılabilir. Türkiye, 2030 yılı için 2,5 milyon elektrikli araç hacmine ulaşma hedefindedir (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022:112). Bu hacme ulaşılması sonucu altyapı anlamında bir problem yaşamamak için 2022 yılı içerisinde sağlamış olduğu teşvikleri mevcut ekonomik koşullara uygun olarak revize ederek tekrar sunması olumlu bir etki oluşturacaktır. Bunun yanı sıra TOGG altyapı çerçevesinde önemli bir adım atıp Shell markası ile 1000 adet yüksek hızlı şarj cihazı kurulumu anlaşması yapmıştır. Ancak katılımcıların büyük bir çoğunluğu bu anlaşmadan haberdar olmadığını ifade etmiştir. Bu anlaşmadan tüketici tarafının yeterli düzeyde haberdar edilmesine yönelik medya araçları vasıtasıyla yazılı, görsel ve işitsel reklamların gerçekleştirilmesi marka açısından olumlu bir imaj yaratabilir.

Elektrikli araçlara geçiş sürecinde ülkelerin yol haritaları içerisinde belirledikleri hedeflere ulaşmada tüketicilerin kabul sürecinde teşvikler önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de bu teşvikler, ÖTV ve MTV noktasında yoğunlaşmaktadır ve içten yanmalı araçlar ile karşılaştırıldığında göreceli üstünlük getirmektedir. Elektrikli otomobillere yönelik satın alma niyetinin değerlendirildiği önceki çalışmalarda sıklıkla finansal teşviklerin etkisi değerlendirilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda olduğu gibi (Huang ve Ge, 2019:366; Lim vd. 2019:259; Xu vd., 2019:11) finansal teşviklerin tüketiciler tarafından önemsendiği görülmüştür. Yerli ve milli vurgusu ile önemli bir devlet desteği bulunan markaya olan talebi artırabilmek için hem markanın hem de devletin bazı finansal temelli ek katkıları sağlaması faydalı olabilir. TOGG, geçmiş dönemde MG markasının yapmış olduğu gibi araç satın alanlara ücretsiz şarj ünitesi verebilir ve kurulumunu yapabilir, Renault markasının yaptığı gibi anlaşmalı operatörlerden şarj işleminin yapılmasında indirimler sunabilir ya da Shell ile yaptığı ortaklık sonucu kendi ünitelerinden belirli bir süre için ücretsiz kullanım sağlayabilir. Devlet, yerli ürünün özellikle pazardaki kabulünü artırmak ve satışını hızlandırmak için MTV'den vazgeçebilir, ÖTV'de kayda değer oranlar sunabilir, kamu bankaları aracılığıyla kredi kolaylığı getirebilir, otoyol geçişlerinde belirli indirimler sağlayabilir ve başta büyükşehirlerde olmak üzere belediyelerin işlettiği otoparklarda indirimler getirebilir.

Elektrikli araçlar şu an mevcut olan teknoloji çerçevesinde değerlendirildiğinde içten yanmalı araçlara göre daha uzun sürede yakıt ikmali yapabilmektedir ve belirli koşullara bağlı olarak menzilleri değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişkenlik tüketicilerde bulunan alışkanlık süreçlerinden kaynaklı olarak kaygı yaratabilmektedir. Elektrikli otomobillerin satın alma niyetleri üzerinde önemli bir faktör olarak yer alan

sürüş menzili literatürde yer alan çalışmaların (Shareeda vd., 2021:15;Wang vd., 2017:20) aksine, tüketiciler TOGG'un sürüş menzilinı yeterli ve kabul edilebilir gördüklerini ifade etmişlerdir. Değirmenci ve Breitner (2017) tarafından yapılan satın alma niyeti araştırması da bu araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir. Dünya'nın diğer bölümlerine paralel olarak Türkiye'de de genel itibariyle otomobiller kısa mesafeler kullanılmasına rağmen, tüketicide var olan yolda kalma endişesinin ortadan kaldırılması adına ortalama bir otomobil ile olan günlük kullanım mesafeleri üzerinden TOGG'un sunduğu sürüş menzilinın karşılaştırmalı olarak vurgulamasının yapılması, batarya teknolojilerinde gelişimleri izlemek ve menzilin artırılması için çalışmalar yapmak için Farasis şirketi ile ortak olarak kurduğu Siro şirketini çeşitli platformlardan yararlanarak duyurmak markaya yönelik ilgiyi yükseltmek için katkı sunabilir.

Elektrikli araç pazarına yeni giriş yapması, yerli bir marka olması ve önemli bir teknolojiyi vadedmesinden dolayı TOGG markası, özellikle ülke sınırları içerisinde ilgi çekici bir pozisyon almıştır. Elektrikli araçlar bağlamında literatürde yer alan çalışmanın (Han vd., 2017:193) aksine, tüketicilerin epistemik değerleri dikkate aldıkları belirlenmiştir. TOGG, sunduğu ve sunmayı vaat ettiği teknolojiler ile bir otomobilin ötesinde "akıllı bir cihaz" konumlandırmasını bir araya getirdiği kullanıcı odaklı, akıllı, empatik, bağlantılı, otonom sürüşe hazır, paylaşımlı ve elektrikli vurgusunu tüketicilere anlatarak ürünün satın alımı sonrası onların hem yakın çevresinden hem de diğer insanlardan ilgi göreceklere yönelik ikna edici çalışmaların yapılması talebe doğrudan etki edecektir.

Elektrikli araçlar, çevrecilik prensipleri ile doğmuş özellikli ve yeni ürünlerdir. Özellikle ekoloji temelli yeni ürünlerin satın alınmasına yönelik tüketici araştırmalarında sosyal imaj, değerli bir öncül olarak kabul görmektedir. Tamamen elektrikli bir marka olarak doğan TOGG'un, toplum içerisindeki sosyal etkilerine yönelik tüketicilerin önem atfettiği görülmüştür ve elektrikli araçların satın alım niyetindeki diğer çalışmalar ile paralel bir sonuca sahiptir (Cui vd., 2021:6;Krishnana ve Koshy, 2021:5; Lakshika ve Hemamali, 2020:15). Çevreye yönelik bilinçlilik esasına sahip, gelecek nesillere karşı sorumlu, toplumun sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlayan ve bu bağlamda toplumu oluşturan bireyler arasında değerli bir sosyal tüketici imajının çizilmesi ikna sürecine hız kazandırılmasına destek sağlar.

Elektrikli araç pazarına özellikle iç pazarda oldukça yoğun bir ilgi ile dahil olan TOGG markası, yerli ve milli parolasını taşıyan katma değeri yüksek bir üründür. TOGG, yalnızca iç pazarda elektrikli araçların kabulüne ve satın alınmasına destek değil aynı zamanda iç ve dış pazarlarda ülke imajına, istihdama, doğrudan ve dolaylı ekonomik gelire de destek sağlayacak nitelikte bir değerdir. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden beri temelini oluşturan paydaşlarının milli duygularını ön plana koyduğu bir ülkedir. Birçok alanda olduğu gibi pazarlama literatüründe de bu milli duygular bireylerin davranışlarına yön vermekte etkilidir. TOGG markasının Türk menşeli bir ürün olmasından hareketle tüketici etnosentrizminin etkisi değerlendirilmiştir. Elektrikli araç pazarında yerli ürünlere yönelik satın alma niyetini araştıran çalışmalardan (Avcı, 2020:457;Thomas vd., 2019:326; Wang vd., 2022a:11;Wang vd., 2022b:68) farklı olarak algılanan değer ve satın alma niyeti arasında bir düzenleyici etki incelemesi yapılmıştır. Ancak tüketici etnosentrizminin, tüketicilerinin algılanan değer ve satın alma niyetlerinde bir düzenleyici etkisi olmadığı saptanmıştır. Araştırmada verilerin elde edildiği örneklemden çıkan bu sonuç genelleştirilemez, daha büyük bir örneklem ve katılımcı grubunda tekrarlanması sonucu değiştirebilir. Ayrıca bu araştırma sonucundan hareket ile TOGG markasının iç pazardaki etkisini artırması, talebin gelişimine katkı sağlaması için yerlilik ve millilik temelini süreç içerisinde daha iyi işlemesi gerektiği düşünülmektedir.

Elektrikli araçlar birçok somut ve soyut özelliği beraberinde getirmektedir ve tüketiciler bu özellikler doğrultusunda ürüne yönelik bir algısal değer oluşturmaktadırlar. Diğer çalışmalarda (He ve Hu, 2022:96;Kim vd., 2018:804) olduğu gibi tüketicilerin belirli faktörler doğrultusunda algısal değerlerinin etkilendiği ve bunun da niyet üzerinde önemli bir karşılık bulunduğu görülmüştür. Finansal teşvikler, sürüş menzili, epistemik değer ve sosyal değer, algılanan değerlerin %75'ini (R^2) açıklamaktadır. Ayrıca algılanan değerlerin satın alma niyetinin %63'ünü açıkladığı belirlenmiştir.

TOGG'un üretilmesi ve satışının başlamasından sonra gerçekleştirilen bu çalışma, tüketicilerin görüş ve beklentilerini bütüncül olarak sunmasından dolayı tüketicilerin beklentilerini ifade etmesi doğrultusunda markanın stratejik iş birimlerinde ve süreçlerinde değişiklikler yapabilmesine yönelik değerlendirmeleri elde edebilmesi ve karar alıcıların TOGG markası başta olmak üzere elektrikli araçlar pazarına yönelik tüketici beklentileri perspektifinde düzenlemeler getirebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Gelecekte bu araştırmanın daha büyük örneklem ile ve özellikle Türkiye'de hane halklarına Sosyo-Ekonomik Statü (S.E.S) grupları çerçevesinde kotalar getirilerek yapılması Türkiye'nin yerli elektrikli otomobili olan TOGG'a yönelik yeni yönler kazandırabilir. Ayrıca TOGG'a yönelik satın alma niyetinin Türkiye'deki bölgeler açısından ya da şehirler açısından karşılaştırmalı olarak ele alınması hem literatüre hem de markaya katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra TOGG markasının yöneticilerinin ve elektrikli otomobil pazarında karar alıcı pozisyonunda bulunan ilgili bakanlıkların bürokratlarının dahil edildiği bir nitel araştırmanın yapılması da her paydaş grup için değerli çıktılar sunar nitelikte olacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aktan, M. (2013), Kamuoyunun Yerli Otomobil Projesini Algısı, *Öneri Dergisi*, 10(39), s. 1-9.

Avcı, İ. (2020), Yerli Markalı Otomobil Satın Alma Niyetinde Etnosentrizm, Ülke İmajı ve Yenilikçiliğin Etkisi: Türkiye'nin Otomobili (TOGG) Bağlamında Bir Araştırma, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, s. 439-466.

Brinkmann, D. ve Bhatiasevi, V. (2021), Purchase Intention for Electric Vehicles Among Young Adults in Thailand, *Vision: Journal of Business Perspective*, 27(1), s. 1-10.

Cui, L., Wang, Y., Chen, W., Wen, W. ve Han, M. S. (2021), Predicting Determinants of Consumers' Purchase Motivation for Electric Vehicles: An Application of Maslow's Hierarchy of Needs Model, *Energy Policy*, 151, s. 1-8.

Chen, K., Ren, C., Gu, R. ve Zhang, P. (2019), Exploring Purchase Intentions of New Energy Vehicles: From the Perspective of Frugality and the Concept of Mianzi, *Journal of Cleaner Production*, 230, s. 700-708.

Cohen, J. (1988), *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*, 2. Baskı, New York: Routledge.

- Çağatay, G. (2023). *Türkiye genelinde elektrikli araç şarj istasyonu sayısının yıl sonuna kadar 10 bine ulaşabileceği öngörülüyor*, <https://www.aa.com.tr/tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2023).
- Değirmenci, K., ve Breitner, M. H. (2017), Consumer Purchase Intentions for Electric Vehicles: Is Green More Important Than Price and Range?, *Transportation Research Part D*, 51, s. 250-260.
- Dong, X., Zhang, B., Wang, B. ve Wang, Z. (2020), Urban Households' Purchase Intentions for Pure Electric Vehicles Under Subsidy Contexts in China: Do Cost Factors Matter?, *Transportation Research Part A*, 135, s. 183-197.
- Fornell C. ve Larcker D. F. (1981), Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error, *Journal of Marketing Research*, 18(1), s. 39-50.
- Graham-Rowe, E., Gardner, B., Abraham, C., Skippon, S., Dittmar, H., Hutchins, R. ve Stannard, J. (2022), Mainstream Consumers Driving Plug-in Battery-Electric and Plug-in Hybrid Electric Cars: A Qualitative Analysis of Responses and Evaluations, *Transportation Research Part A*, 46(1), s. 140-153.
- Gunawan, I., Redi, A. A. P., Santosa, A. A., Maghfiroh, M. F. N., Pandiyaswargo, A. H. ve Kurniawan, A. C. (2022), Determinants of Customer Intentions to Use Electric Vehicle in Indonesia: An Integrated Model Analysis", *Sustainability*, 14, s. 1-22.
- Hair, Jr. J. F., Hulth, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2016), *A Primer On Partial Least Squares Structural Equation Modelling (PLS-SEM)*, 2. Baskı, Kaliforniya: Sage.
- Han, L., Wang, S., Zhao, D., Li, J. (2017), The Intention to Adopt Electric Vehicles: Driven by Functional and Non-Functional Values, *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 103, s. 185-197.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015), A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, s. 115-135.
- He, X., Hu ve Y. (2022), Understanding the Role of Emotions in Consumer Adoption of Electric Vehicles: The Mediating Effect of Perceived Value, *Environmental Planning and Management*, 65(1), s. 84-104.
- Huang, X. ve Ge, J. (2019), Electric Vehicle Development in Beijing: An Analysis of Consumer Purchase Intention, *Journal of Cleaner Production*, 216, s. 361-372.
- International Energy Agency (2022). *Global EV Outlook 2023- Catching up with Climate Ambitions*, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/dacf14d2-eabc-498a-8263-9f97fd5dc327/GEVO2023.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.06.2023).
- Jaiswal, D., Kaushal, V., Deshmukh, A. K., Kant, R. ve Kautish, P. (2022), What Drives Electric Vehicles in an Emerging Market?, *Marketing Intelligence and Planning*, 40(6), s. 738-754.
- Jayaraman, K., Yun, W. W., Yong, W. S. ve Joo, H. Y. (2015), Customers' Reflections on the Intention to Purchase Hybrid Cars: An Empirical Study from Malaysia", *Problems and Perspectives in Management*, 13(2), s. 304-312.
- Jiang, Q., Wei, W., Guan, X. ve Yang, D. (2021), What Increases Consumers' Purchase Intention of Battery Electric Vehicles from Chinese Electric Vehicle Start-Ups? Taking NIO as an Example, *World Electric Vehicle Journal*, 2(2), s. 1-19.
- Jiang, S. (2016), Purchase Intention for Electric Vehicles in China from a Customer Value Perspective, *Social Behavior and Personality*, 44(4), s. 641-656.
- Kim, M-K., Oh, J., Park, J-H ve Joo, C. (2018), Perceived Value and Adoption Intention for Electric Vehicles in Korea: Moderating Effects of Environmental Traits and Government Supports, *Energy*, 159, s. 799-809.
- Kim, S., Choi, J., Yi, Y. ve Kim, H. (2022), Analysis of Influencing Factors in Purchasing Electric Vehicles Using a Structural Equation Model: Focused on Suwon City, *Sustainability*, s. 1-17.

- Krishnan, V. V. ve Koshy, B. I. (2021), Evaluating the Factors Influencing Purchase Intention of Electric Vehicles in Households Owning Conventional Vehicles, *Case Studies on Transport Policy*, 9, s. 1122-1129.
- Lakshika, V. G. P. ve Hemamali, A. G. A. (2020), Antecedents of the Green Purchase Intention towards Electric Cars: The Sri Lankan Customers' Perspective, *Journal of Business Studies*, 7(1), s. 1-28.
- Lim, Y. J., Pemural, S. ve Ahmad, N. (2019), The Antecedents of Green Car Purchase Intention among Malaysian Consumers, *European Journal of Business and Management Research*, 4(2), s. 1-8.
- Petschnig, M., Heidenreich, S. ve Spieth, P. (2014), Innovative Alternatives Take Action – Investigating Determinants of Alternative Fuel Vehicle Adoption, *Transportation Research Part A*, 61, s. 68-83.
- Rogers, E. M. (1983), *Diffusion of Innovations*, 3. Baskı, New York: The Free Press.
- Schuitema G., Anable, J., Skippon, S. ve Kinnear, N. (2013), The Role of Instrumental, Hedonic and Symbolic Attributes in the Intention to Adopt Electric Vehicles, *Transportation Research Part A*, 48, s. 39-49.
- Shareeda, A., Al-Hashimi, M. ve Hamdan, A. (2021), Smart cities and electric vehicles adoption in Bahrain", *Journal of Decision Systems*, 30(2-3), s. 321-343.
- Shell (2022), TOGG TRUGO ve SHELL, Türkiye'yi Şarj Cihazlarıyla Donatmak için Güçlerini Birleştirdi, <https://www.shell.com.tr/medya/media-2022/togg-trugo-ve-shell-turkiye-yi-sarj-cihazlariyla-donatmak-icin-guclerini-birlestirdi.html>, (Erişim: 19.05.2023).
- Sheth, N. J., Newman, B. I. ve Gross, B. L. (1991), Why We Buy What We Buy: A Theory of Consumption Values, *Journal of Business Research*, 22(2), s. 159-170.
- Shimp, T. A. ve Sharma, S. (1987), Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE, *Journal of Marketing Research*, 24(3), s. 280-289.
- Skuza, A. ve Jureski, R. S. (2022), *Analysis of Factors Affecting the Energy Consumption of an EV Vehicle- A Literature Study*, Klauza/Slovakia: IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, The 13th International Conference on Automotive Safety (Automotive Safety 2022).
- Statista (2022), *Global Automotive Manufacturing Industry Revenue Between 2019 and 2022 (in trillion U.S dollars)*, <https://www.statista.com/statistics/574151/global-automotive-industry-revenue/#:~:text=Revenue%20%2D%20automotive%20manufacturing%20industry%20worldwide%202019%2D2022&text=The%20global%20automotive%20manufacturing%20market,the%20industry's%202019%20market%20size.>, (Erişim Tarihi: 06.05.2023).
- Steenkam J-B. E. M., Batra, R. ve Alden, D. L. (2003), How Perceived Brand Globalness Creates Brand Value, *Journal of International Business Studies*, 34(1), s. 54-65.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2019), *Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Yerli Otomobil Tanıtım Toplantısına Katıldı*, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-yerli-otomobil-tanitim-toplantisina-katildi, (Erişim Tarihi: 09.05.2023).
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2003), Ankara: *Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu*, Kanun No: 197, Değişik: 25/12/2003-5035/23 md.
- T.C. Resmî Gazete (2023), Ankara: *2/3/2023 tarihli ve 6885 sayılı cumhurbaşkanı kararının Eki*, Sayı: 32121.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022), Ankara: *Mobilite Araç ve Teknolojileri Yol Haritası*, s. 1-188.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), Ankara: *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*, Karar No: 1225, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, (Erişim Tarihi: 06.06.2023).

- Thomas, T., Singh, N. ve Ambady, K. G. (2019), Effect of Ethnocentrism and Attitude Towards Foreign Brands in Purchase Decision, *Vision*, 24(3), s. 1-10.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Ankara: *Motorlu kara taşıtları- Mayıs 2023*, Sayı: 49426.
- United Nations (2015), Paris: Paris Agreement.
- Yıldız, A. ve Demir, Y. (2019), Bulanık TOPSIS Yöntemiyle Türkiye'nin Yerli Otomobili İçin En Uygun Fabrika Yerinin Seçimi, *Business&Management Studies: An International Journal*, 7(4), s. 1427-1445.
- Wang, Z. ve Dong, X. (2016), Determinants and Policy Implications of Residents' New Energy Vehicle Purchases: The Evidence from China, *Nat Hazards*, 82, s. 155-173.
- Wang, W., HE, H., Sahadev S. ve Song, W. (2018), U.K. Consumers' Perceived Risk of Buying Products from Emerging Economies: A Moderated Mediation Model, *Journal of Consumer Behaviour*, 17, s. 326-339.
- Wang, Z., Zhao, C., Yin, J. ve Zhang, B. (2017), Purchasing Intentions of Chinese Citizens on New Energy Vehicles: How Should one Respond to Current Preferential Policy?, *Journal of Cleaner Production*, 161, s. 1000-1010.
- Wang, Z-X., Jantan, A. H. B., Wu, R-X., Gong, Y., Cao, M-R., Wong, P. P. W. Ve Wang, L. (2022a), Exploring Consumers' Intention Toward Domestic Energy-Saving Vehicles: Some Insights from China, *Frontiers*, 13, 2022, ss. 1-16.
- Wang, Z-X, Wong, P. P. W. ve Wang, L. (2022b), The Influence of Consumer Ethnocentrism on Intention Toward Domestic Electric Vehicle Selection, *Journal of Business Administration and Social Studies*, 6(2), s. 62-72.
- Xu, Y., Zhang, W., Bao, H., Zhang, S. ve Xiang, Y. (2019), A SEM-Neural Network Approach to Predict Customers' Intention to Purchase Battery Electric Vehicles in China's Zhejiang Province, *Sustainability*, 11, s. 1-19.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1351-1368, doi: 10.11616/asbi.1327856

Devletin Güvenlik ve Terörle Mücadele Aracı Olarak İstihbarat Yöntemleri ve Önemli Uygulama Örnekleri: İngiltere, ABD, İsrail ve Türkiye*

Intelligence Methods as a State Security and Counter-Terrorism Tool And Examples of Important Practices: The UK, USA, Israel and Türkiye

Işık DAĞDEVİREN¹ , Umut KEDİKLİ²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 23.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Devletlerin iç ve dış güvenlik tehditleriyle mücadele araçlarından önemli bir tanesi de istihbarat yapılanmalarıdır. Her devletin kendine özgü istihbarat kurumları olmakla birlikte güvenliği sağlamada ve terörle mücadelede kullandıkları istihbarat yöntemleri ise birbirine benzemektedir. İstihbarat kurumlarının kullandıkları belli başlı yöntemler ise İnsan İstihbaratı, Açık Kaynak İstihbaratı ve Teknik İstihbarattır. Teknik istihbarat ise kendi içerisinde sinyal, görüntü, radar, uydur, akustik ve tıbbi istihbarat olmak üzere çeşitlere ayrılmaktadır. Devletler güvenlik politikalarını ve stratejilerini oluşturmak ve uygulamak için ekonomik, askeri, sosyal ve teknolojik imkanları kapsamında bu yöntemlere başvurmaktadır. Bu çalışmada da öncelikle istihbarat yöntemleri ele alındıktan sonra özellikle İngiltere, ABD, İsrail ve Türkiye'nin istihbarat yapılanmaları ve kullandıkları istihbarat yöntemleri karşılaştırmalı şekilde analiz edilmektedir. İncelenen devletlerin istihbarat yöntemleri birbirleriyle kıyaslandığında olumlu ve olumsuz yönler bakımından değişiklikler gösterdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Terörizm, ABD, İsrail, Türkiye

&

Abstract: One of the most important tools of states to engage internal and external security threats is their intelligence organizations. Although each state has its own intelligence agencies, the intelligence methods they use in providing security and combating terrorism are similar to each other. The main methods used by intelligence agencies are Human Intelligence, Open Source Intelligence and Technical Intelligence. Technical intelligence is divided into signal, image, radar, satellite, acoustic and medical intelligence. States resort to these methods within the scope of their economic, military, social and technological capabilities to create and implement their security policies and strategies. In this study, firstly, intelligence methods are discussed and then the intelligence structures of the UK, the USA, Israel and Türkiye and the intelligence methods they use are analyzed comparatively. When the intelligence methods of the analyzed states are compared with each other, it is seen that there are changes in terms of positive and negative aspects.

Keywords: Intelligence, Terrorism, USA, Israel, Türkiye

Atıf/Cite as: Dağdeviren, I., Kedikli, U. (2023). Devletin Güvenlik ve Terörle Mücadele Aracı Olarak İstihbarat Yöntemleri ve Önemli Uygulama Örnekleri: İngiltere, ABD, İsrail ve Türkiye. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1351-1368. doi: 10.11616/asbi.1327856

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu makale Işık Dağdeviren tarafından Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı bünyesinde 2017 yılında Yrd. Doç. Dr. Umut Kedikli'nin danışmanlığında yazılan "İstihbarat ve Türkiye'de Terörizmle Mücadelede İstihbaratın Önemi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Işık Dağdeviren, Sinop Üniversitesi, isikdagdeviren@gmail.com.

² Doç. Dr., Umut Kedikli, Celal Bayar Üniversitesi, umutkedikli@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Devletin güvenlik politikalarının oluşturulmasında ve özellikle terörizmle mücadelede istihbaratın rolü önemlidir. Günümüzde diğer devletlerden kaynaklanan tehditler kadar devlet dışı aktörlerden kaynaklanan tehditler de devletler için ciddi güvenlik sorunları yaratmaktadır. Dolayısıyla devletlerin güvenliklerini sağlamak amacıyla geçmiş dönemlerden beri istihbarat amaçlı kullandıkları yapılar ve yöntemler, günümüzün teknik ve bilimsel gelişmelerini de içine alarak yoğun şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Soğuk Savaş döneminde askeri tehditler ön planda olduğundan askeri istihbarat daha fazla gündemdeyken 1990 sonrası dönemde farklı coğrafyalarda devletler arası çatışmaların yaşanması, iç çatışmaların olması ve terör örgütlerinden kaynaklanan tehditlerin artması, devletlerin askeri güvenlik konuları dışındaki istihbarata da ağırlık vermesine neden olmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan sonra uluslararası terör örgütlerinden kaynaklanan tehditlerdeki artış, devletlerin de gerek istihbarat yapılanmalarının da değişikliğe gitmesine gerekse istihbarat toplama yöntemlerinde çeşitliliğe gitmesine yol açmıştır.

Devlet güvenliğinin sağlanmasında ve terörizmle mücadelede tehditlere karşı önleyici ve etkin olmak isteniyorsa farklı istihbarat yöntemlerinin ihtiyaca göre seçilmesi veya uygun olanlarının eş zamanlı şekilde kullanılması gerekmektedir. Ayrıca tehditlerle mücadelede seçilen istihbarat yöntemlerinden derlenen bilgilerin uzman istihbarat elemanları tarafından analizi, raporlanması ve değerlendirilmesi de bu mücadelenin başarısını etkileyecektir. Belli başlı istihbarat yöntemleri olarak İnsan İstihbaratı, Açık Kaynak İstihbaratı ve Teknik İstihbaratı saymak mümkündür. Teknik istihbarat da kendi içerisinde sinyal, görüntü ve uydu istihbaratı gibi farklı yöntemlere ayrılmaktadır. Bu çalışmada da devletlerin kullandıkları belli başlı istihbarat yöntemleri incelendikten sonra dünyada bu istihbarat yöntemlerini diğer devletlere kıyasla başarılı şekilde uyguladığı düşünülen İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İsrail ve Türkiye gibi devletlerin istihbarat yapılanmaları ve kullandıkları yöntemler ele alınmaktadır.

2. Devlet Güvenliğinde ve Terörle Mücadelede İstihbaratın Önemi

İstihbarat, çok eski dönemlerde ağırlıklı olarak keşif ve yabancı ülkelere casus sokma biçiminde veya insanın şahsi özelliklerine göre falcılık ve yıldız bilimi biçiminde gerçekleştirilmiştir. (İlter, n.d.) Milattan önce Çin'de yaşamış olan ünlü komutan Sun Tzu, "Savaş Sanatı" adlı eserinde istihbarata değinmiş ve hatta kitabının bir bölümünde istihbarat konusuna yer vermiştir. Sun Tzu, çalışmasında komutanların ve devlet adamlarının fetihlerden önce düşmanla ilgili bilgi toplamanın önemini açıklamıştır. (Tzu, Çev. Sawyer ve Sawyer, 1994:231) Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde de Nizamülmülk, tacir görünümünde kişileri komşu ülkelere göndererek İmparatorluğa karşı tehdit olabilecek gelişmelerin kendisine iletilmesini sağlayarak istihbarat toplamıştır. (Özdağ, 2014:41) Devletler için istihbarat, hayati önem taşımaktadır. Devlet kurumları iç ve dış politika hakkında karar alırken ve uygularken bu kararlarda devletin güvenlik ayağını da dikkate almalıdır. (Kavıracı, 2020:703) Dolayısıyla devletin güvenlik alanındaki kararlarının belirlenmesinde istihbarat stratejilerini ve yöntemlerini belirleyen ve izleyen kurumların olması gereklidir. Geçmişten günümüze devletlerin aslında hemen hemen bütün faaliyetlerini bir istihbarat türüne bağlı olarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu nedenle istihbarat, devletin varlığını sürdürmesi açısından elzemdir. İstihbaratın tüm devletler için önemli olduğu ön kabulüyle birlikte devletlerin istihbarata yükledikleri anlam da birbirlerinden farklı olabilmektedir.

Devletler farklı yönetim şekillerine sahip olsa da iç ve dış siyasette güvenliklerini sağlamak ve sürdürmek için istihbarat faaliyetlerini özellikle Soğuk Savaş döneminden itibaren daha etkin şekilde kullanmaya başlamıştır. İstihbarat teşkilatları, kendi devletlerinin öncelikli güvenlik çıkarlarına göre istihbarat toplar, analiz eder ve raporlarlar. (Kavıracı ve Demirbaş, 2020:53,56) Analiz ve raporlama faaliyetleri devletin istihbarat uzmanları tarafından yapılarak ilgili devlet kurumlarına ve karar verici yapılara sunulur. Devletin ve toplumun karşı karşıya kalabileceği her türlü tehdide ve saldırılara karşı ön almak için istihbarata ihtiyaç vardır ve istihbaratta da bilginin toplanmasında farklı yöntemlerin geliştirilmesi ve kullanılması elzemdir. Soğuk Savaş döneminde öne çıkan askeri istihbarat daha çok devletlerin birbirlerinin askeri güçlerini öğrenerek analiz etmeye odaklanmışken 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırıları sonrasında askeri istihbaratın dışında terör saldırılarına karşı da istihbarat

toplamanın önemi daha da anlaşılmıştır. (Özer, 2015:3) Klasik devlet merkezli tehditlere karşı o devletin gücünü dengeleyebilmek adına yapılan faaliyetler, milli güvenliğin korunması ve diğer bir güç unsurunun uluslararası ilişkilerde egemen bir aktör olarak belirmemesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. (Karabulut, 2021:63) Dolayısıyla devletler istihbaratın hem devletlerarası güç ilişkilerinde kendi güvenliğinin sağlanmasında hem de terörizmle mücadele önemli bir araç olduğu gerçeğiyle yüz yüze gelmiştir. Terör örgütlerinin yapısının, örgütlenme şekillerinin, potansiyel güçlerinin ve eylem stratejilerinin istihbarat örgütleri tarafından bilinmesi terörle mücadelenin de başarısını etkileyecek unsurlardan biridir. Terörizmle mücadelede devletlerin ne ölçüde bir istihbarat kapasitesine sahip oldukları da önemli bir sorundur. İstihbari bilginin kesin, eşzamanlı elde edilmiş ve dağıtılmış olması, terörizmle mücadelenin de başarısını etkileyecektir. (Özer, 2015:57,59) Dolayısıyla terörizmle mücadelede elde edilen istihbaratın temel amacı, terör eyleminin gerçekleştirileceği zamanın, yerin ve eylem şeklinin önceden tespit edilmesi olmalıdır. Bununla birlikte terör örgütleri, varlığını sürdürülebilmek için insan kaynağına ihtiyaç duyar. Gerek terör eylemlerini gerçekleştirecek militan kadrosu için gerekse örgüte çeşitli kademelerde lojistik destek sağlamak için terör örgütlerinin yeni üyelere gereksinimi vardır. Bu noktada örgüte üye katılımının önlenmesinde de istihbarata önemli rol düşmektedir. (Çetin ve İnan, 2021:109) Öte yandan terörizmle karşı istihbarat faaliyetleri yürütülürken terör örgütünün eylem stratejilerini ve hedef seçimini çözümlenmek daha kritik ve önemli bir aşamadır. (Özer, 2015: 60; Çetin ve İnan, 2021:110) Bu noktada da farklı istihbarat yöntemlerinin birlikte kullanılması önem kazanmaktadır. Sonuç olarak devletin güvenlik politikalarının oluşturulmasında ve terörizmle mücadelede farklı boyutları içeren ve çok yönlü ve bütüncül bir istihbarat stratejisi benimsenmelidir.

3. Belli Başlı İstihbarat Yöntemleri

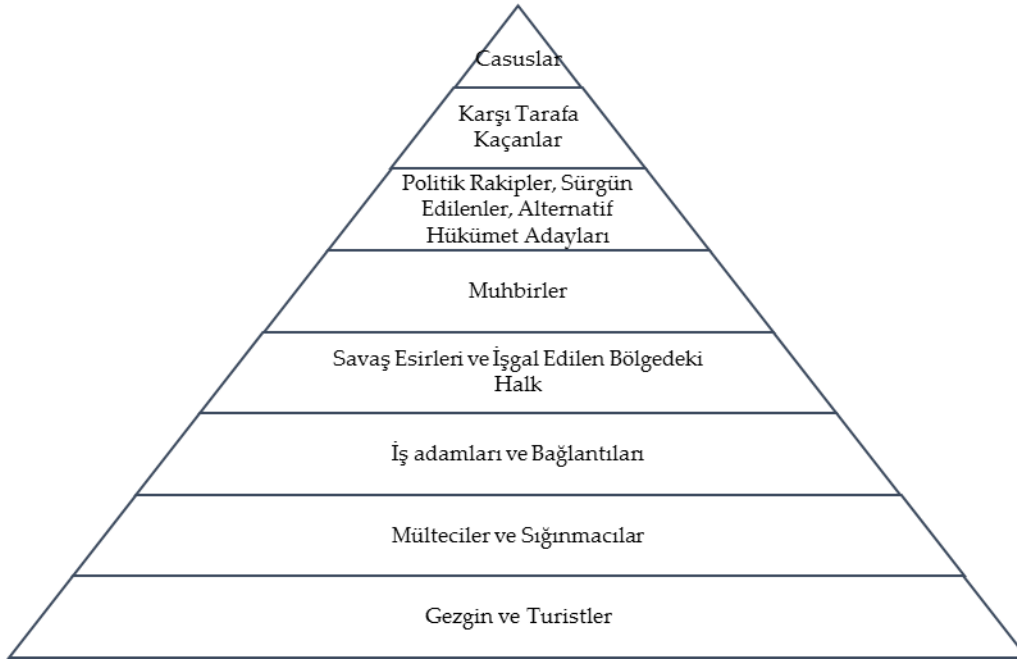
İstihbaratın elde edilmek istenen bilgiyle ilgili bir süreç, bilginin işlenmesi ve çıktı elde etme faaliyeti olduğu düşünüldüğünde bir devlette bu faaliyetlerin her birinin aynı kurum içerisinde veya farklı kurumlar tarafından yerine getirilmesi mümkündür. Siyasi, askeri, ekonomik, sosyal, bilimsel ve teknik alanlarda yürütülen istihbaratın farklı yöntemlerle toplanması söz konudur.

İstihbarat toplama yöntemlerinden ilki *insan istihbaratıdır* (İNİS/HUMINT). Bu istihbarat yönteminde insanın ana aktör olduğu bir istihbarat söz konusudur. (Army, 2006:1-7) İnsan istihbaratının sürdürülebilmesi için gizlilik çok önemlidir. (Goodman, 2003:68) Gizli yürütülen bu süreçte istihbarat personeli hedefle bağlantı kurar; sezileri ve gözlemleri yoluyla bilgi toplar. (U.S. Department of Justice, 2007:40) İnsan istihbaratı, teknolojinin gelişmesiyle daha çok kullanılan iletişim araçlarının dinlenmesi ve izlenmesine karşı önlem alan terör örgütlerine ve onun üyelerine yönelik olarak gayet etkili bir yöntemdir. (Marrin, 2005:553) İstihbarat toplayan kişilerin devletin bir kurumuyla *de jure* (hukuki) bir bağının olması da gerekmemektedir. Bu kişiler, çeşitli yollarla istihbarat sürecine dahil olabilirler veya sürece dahil edilebilirler.

İnsan istihbaratı bir piramit şeklinde ifade edilecek olursa yaygın olarak bilgi temin edilenlerden başlayarak yukarı kademelere doğru insan istihbaratının parçası olanların hacim olarak daraldığı görülmektedir. Aşağıda da ifade edildiği gibi insan istihbaratı piramidi, (Herman, 1997:63) bilgi kaynakları sınıflandırılarak kişilerin ne oranda İNİS içinde yer aldıklarını göstermektedir. Bu piramitteki kişiler, sekiz basamakta yer almaktadır. Birinci basamakta en geniş ölçekte, diğer ülkelere giden turistler bulunmaktadır. İkinci basamakta ise ülkelerinden çeşitli sebeplerle kaçan ve sığınacak bir başka ülke arayan mülteciler yer almaktadır. Üçüncü basamakta, yabancı ülkelere iş yapan iş adamları ve bu iş adamlarının o ülkelerdeki yerel bağlantıları bulunmaktadır. Dördüncü basamakta, devletin ülke dışında giriştiği silahlı çatışmalar sırasında ele geçirdiği savaş esirleri yer almakta ve eğer yabancı bir ülke toprağı işgal edilmişse orada yaşayan halktan da istihbarat toplanmaktadır. Yukarı doğru çıktığında beşinci basamakta, belli aralıklarla bilgi getiren muhbirler bulunmaktadır. Muhbirleri, gönüllü, ücretli ve amaçlarını gizleyen muhbirler olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Muhbirler, devletin güvenlik politikaları için lazım olabilecek her türlü bilgiyi gerekli makamlara kendi rızalarıyla iletirler. (Kavısracı,

2020:710) Altıncı basamakta ise hakkında istihbarat toplanan ülkedeki yönetime muhalif olan politikacılar, o ülkeden sürgün edilen kişiler veya o ülkede yönetimin değişmesi halinde alternatif görülen hükümete aday kişiler bulunmaktadır. Yedinci basamakta, siyasi, sosyal veya ekonomik sebeplerle ülkesinden kaçan kişiler bulunmaktadır. Piramidin en üst basamağında ise, devletin hedef yerde bulundurduğu casuslar yer almaktadır. Bu casusların adına hareket ettikleri devletle de jure bağının olması, istihbarat konusunda özel eğitim almış ve o devletin istihbarat teşkilatlarının personeli olan kişileri ifade etmektedir. Ajan adı da verilen bu kişiler, insan istihbaratında istihbaratın öznesi olmasına rağmen bir belge, bilgi veya insana ulaşma görevi üstlenmiştir. Bunun için gerçek kimliklerini gizleyerek, göreve uygun bir kimlik ve hayat hikayesi yaratırlar. Bu duruma istihbarat literatüründe “maskeleye” denilmektedir. (Kavsıracı, 2020:708-709)

Şekil 1: İnsan İstihbaratının Duyarlılık, Miktar ve Değerini Gösteren Piramidi.

İnsan istihbaratı, teknolojik araçların gündelik hayatta yoğun kullanıldığı çağımızda etkisiz görünmesine karşın aslında istihbarat toplama teknikleri içerisinde en etkili olanlardan biridir. Sun Tzu'nun, "Casuslar kullanılarak başarılar elde etmek, zeki bir devlet yöneticisinin ve başarılı bir ordu komutanının işidir." ifadesi, insan istihbaratının, istihbarat yöntemleri içerisindeki önemini ortaya koymaktadır. (Aktaran Kavsıracı, 2020:711) Zira terör örgütleri teknolojik aygıtların takibinin kolay olması nedeniyle bu tür cihazların kullanımını azaltarak görünmezlik kazanmak istemekte ve çoğu zaman teknik takipten uzak kalabilmektedir. (Fink, Pagliery, ve Segall, 2015) Teknik takibe yakalanmayan ve teknolojik cihazları kullanmaktan imtina eden terör örgütlerinin eylemselliği, devletler için daha riskli olduğundan insan istihbaratı ile bilgi toplamak da bu noktada önem kazanmaktadır. Terör örgütlerinin yapısı ve faaliyetleri hakkında örgüte ajan sızdırmak veya muhbirler üzerinden bilgi temin etmek, yakalanan veya teslim olan örgüt üyelerinden bilgi sağlamak, olası terör eylemlerinin de önlenmesinde önemli bir araçtır. (Kavsıracı, 2020:712) Bu noktada terör örgütlerinin doğduğu ve kök saldıği alanlarda yürütülecek operasyonel faaliyetler için insan istihbaratının bir parçasını oluşturan kültürel istihbaratın da önemini vurgulamak gerekir. Kültürel istihbarat, örgüt üyelerinin saklanması ve eyleme hazırlanmasını kolaylaştıran bölgenin kültürel açıdan tanınmasını ve anlaşılmasını sağlayacak bilginin toplanmasına, ayrıştırılmasına ve analizine dayanan bir istihbarattır. (Özer, 2015:67) Öte yandan insan istihbaratında bilgi kaynaklarının güvenilirliği de önemli bir sorundur. Zira, bu kaynakların yanıltıcı veya yanlış bilgi sağlaması, elde edilen istihbaratın da yanlış analiz edilmesine ve hatalı kararlar alınmasına neden olabilir. Bazı durumlarda

istihbarat kaynağı olan kişilerin bilgi temin ettikleri devlet aleyhine çalışması da söz konusu olabilmektedir. Bilgi akışının güvenliği için bu kaynaklarla irtibat süreklilik arz etmeli ve elde edilen bilgilerin doğruluğu farklı kaynaklardan kontrol edilmelidir. (Kavıracı, 2020:713)

Bir diğer istihbarat yöntemi, *açık kaynak istihbaratıdır*. (AKİS/OSINT) Açık kaynak istihbaratı, kamuoyunun erişimine açık olan kaynaklardaki bilgilerin toplanmasıyla yapılan bir istihbari bilgi üretme sürecidir. Bu istihbarat yönteminin en önemli özelliği ise gizli bir kaynağa erişme durumunun olmamasıdır. (Best ve Cumming, 2007:CRS-5) Açık kaynak istihbaratı, herkesin erişimine açık olan ve yasal yollarla ulaşılabilen bilgilerden derlenen, sınıflandırılan ve analiz edilen bir istihbarat ürünüdür. (Schauer ve Storger, 2013:53) Diğer bir ifadeyle açık kaynak istihbaratı, küresel bilgi ortamında gizli saklı olmayan bilgilerden ulaşılan istihbarattır. (Seng, 2007:118) Özellikle internet ortamında arama motorları yoluyla haber sitelerinden, dijital içerik üreticilerinin sayfalarındaki uzman görüşlerinden, röportajlardan, raporlardan, video ve fotoğraflardan elde edilen tüm bilgiler açık kaynak istihbaratının kapsamına girmektedir. (Ökten, 2023:21) Günümüzdeki istihbarat kaynaklarının yüzde doksanı açık kaynak istihbarat yöntemi ile elde edilmektedir. (Johnson, 2003:648)

Açık kaynak istihbaratının terörle mücadelede genel bilgilere ulaşmanın dışında nitelikli bilgiler elde etme noktasında etkisi sınırlıdır. (Ökten, 2023:23) Örneğin, terör örgütü üyesinin kullandığı bir cep telefonunun kimin adına kayıtlı olduğunun bulunması açık kaynak istihbaratı ile sağlanabilir. Ancak, terör örgüt ve üyeleri hakkında daha detaylı bilgi edinebilmek için cep telefonunun ele geçirilmesi gereklidir. Öte yandan terörle mücadelede açık kaynak istihbaratı, örgüt yapısının ve faaliyetlerinin soruşturulmasında etkili bir yöntemdir. Örgüt hakkında gölgede kalan bazı noktalar bu yöntemle elde edilen bilgilerin analiz edilmesi yoluyla aydınlatılabilir. (Ökten, 2023:29) Örgütün yayın organlarında yer alan haberlerden veya örgüt üyelerinin yazılı, görsel veya sosyal medyaya vermiş olduğu demeçlerden elde edilen verilerin analizi örgüt ve muhtemel eylemleri hakkında ipuçları verebilmektedir. Ayrıca terör örgütüne karşı yapılacak bir operasyon öncesinde örgütün üstlendiği bölgenin coğrafi ve demografik yapısı, kültürel dokusu, örgüt ile yerel halk arasındaki ilişki hakkındaki AKİS yoluyla elde edilen veriler önemli bir nitelik taşımaktadır. (Erol, 2022:31)

Açık kaynak istihbaratı, devletlerin kolayca başvurabileceği bir istihbarat yöntemi olmakla birlikte kaynakları toplama, süzme ve tasnif etme süreçleri bakımından nitelikli personel ve teknik altyapıyla desteklenmesi gerekmektedir. Zira aşırı bilgi akışı, bilgi birikmesine bağlı olarak istihbarat sürecinin yavaşlamasına veya manipüle edilmesine neden olabilir. Dolayısıyla toplanan bilginin devletin menfaatlerine kullanılacak bir niteliğinin olup olmadığının analizi ve hizmete özel hale getirilmesi süreci kolaylaştırır. Dolayısıyla toplanan bilgilerin işlenmesi gerekmektedir. İstihbarat literatüründe “tasnifleme” adı verilen ve toplanan bilginin analiz edilmesinin ilk aşaması olan bu aşamada ihtiyaç duyulmayan birçok bilgi elenmektedir. Açık kaynaklardan elde edilen bilgilerin analizi için ihtiyaç duyulan teknik uzmanlar da devletlerin istihbarat kurumlarının örgütsel yapılanmalarını zamanın ihtiyaçlarına göre güncellemelerini gerektirmektedir. (Ökten, 2023:27)

Bu iki istihbarat yöntemi dışında daha çok teknolojik imkanların kullanılarak yapıldığı *teknik istihbarat* (TEKİS/TECHINT) yöntemleri de bulunmaktadır. İstihbarat yöntemleri içerisinde insan ve açık kaynak istihbaratına kıyasla teknik istihbarat daha az kullanılsa da devlet güvenliğinde ve terörle mücadelede önemli katkıları olduğu da bir gerçektir. Teknik istihbarat yoluyla elde edilen bilgilerin analizinde İNİS ve AKİS yoluyla elde edilen bilgilere de ihtiyaç vardır. Örneğin, terör örgütü üyesi olan silahlı bir grubun sınırı geçerken İnsansız Hava Aracı (İHA), görüntü, uydu istihbaratı vb. tekniklerle elde edilen görüntüleri teknik istihbaratın bir parçasını oluştururken bu grubun ne maksatla sınırı geçtiği ise insan istihbaratı yoluyla elde edilecek bilgilerle kesinleştirilecektir. (Kavıracı ve Demirbaş, 2020:53) Teknik istihbarat yöntemlerinden ilki *sinyal istihbaratıdır*. (SİNİS/SIGINT) Bu yöntem, telefon ve telsiz gibi iletişim cihazlarının kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Silahlı çatışmalar sırasında hedef unsurlarının özellikle bir veya birkaç haberleşme aracını dinleme ve bunları analiz etme işlemidir. (US DoD, 2015:217) Bir başka deyişle, düşmanın kullandığı radar ve haberleşme cihazlarından yakalanan sinyallerden ulaşılan istihbarattır. (Clarke vd., 2014:300) Sinyal istihbaratı, *elektronik ve iletişim* istihbaratı olmak üzere iki alt dala

ayrılmaktadır. Elektronik istihbarat da sinyallerin alıcılar aracılığıyla yakalanması, analiz edilmesi ve tehdit olarak algılanan unsurların radar, atış, füze ve gözetleme gibi erken uyarı ve sinyal bozucu teknikler ile etkisiz kılınması söz konusudur. İletişim istihbaratında da takibe takılan sinyallerin analizi sonucunda iletişimin dinlenmesi ve tehdit unsurlarının amaçlarının, eylem planlarının ve yerlerinin tespiti gerçekleştirilmektedir. Açık kaynak istihbaratında olduğu gibi SİNİS için de ileri bir teknolojiye ve teknik personele ihtiyaç vardır. (Sevinç, 2023:77) Diğer bir teknik istihbarat yöntemi de *görüntü istihbaratıdır*. (GÖRİS/İMINT) Bu yöntemde fotoğraf ve benzeri görüntü çıktısı olan cihazlarla istihbarat toplama faaliyeti yürütülmektedir. (Odom, 2004: XXXV) Görüntü istihbaratında basılı veya elektronik film olarak görüntü veren fotoğraflar, kızıl ötesi sensörler, lazer, elektro-optik aletler, radarlar ve İHA (Çetin ve İnan, 2021, 100) gibi her çeşit sivil ve askeri kaynaktan toplanan bilgi işlenmektedir. (US DoD, 2015:250) Teknik istihbaratın bir diğeri *uydu istihbaratıdır*. (UYİS/SATINT) Devletler arasında uzay yarışının başlamasıyla birlikte insanlı uzay araçlarının dışında uzaya uydular gönderilerek sivil ve askeri amaçlar için uzayın kullanılması hız kazanmıştır. Bu yöntemde uzaya gönderilen uydular vasıtasıyla istihbarat toplanmaktadır. (Özdağ, 2013:127) *Radar istihbaratı* (RADİS/RADINT), diğer bir teknik istihbarat toplama yöntemidir. Bu istihbarat yönteminde radar kesit alanları, takip edilen insan veya nesne, hassas mekânsal ölçüm bileşenleri, alandaki hareketler, dinamik hedeflerin ve objelerin radar yansımaları ve emilimleri hakkında toplayıcı sisteme detaylı bilgi aktarılmaktadır. (Bolin, 1998:A4) Diğer bir teknik istihbarat yöntemi de *akustik istihbarattır* (ACINT). Denizcilikle alanında kullanılan bu istihbarat toplama yöntemi sese dayanmaktadır. Şüpheli hedef unsurlarının su üstü ve altı araçlarının sesleri takip edilmektedir. Bu yöntem sayesinde şüpheli unsurların ayırt edici sesi ile eşleştirmeye gidilmekte ve hedef unsurların coğrafi olarak yerleri kolaylıkla tespit edilmektedir. (Davies, 2005:38) Teknik istihbarat içerisindeki son yöntem, *tıbbi istihbarattır* (TİBİS/MEDINT). Yabancı veya hedef unsurun tıbbi, bio-bilimsel, çevresel bilgilerinin stratejik planlamasına dayanan veya silahlı çatışmada yer alan kuvvetlerin tıbbi durumlarının analizine dayanan bir istihbarat toplama yöntemidir. (US DoD, 2015:150)

4. Güvenlik Politikalarında ve Terörle Mücadelede İstihbarat Yöntemlerini Uygulayan Belli Başlı Ülke Örnekleri

4.1. İngiltere

İstihbaratın günümüz manasında kullanımı ilk olarak 1530'lu yıllarda "İngiliz Kraliyet Gizli Servisi" tarafından gerçekleştirilmiştir. (Acar, 2019:106) Bu servis aynı zamanda kurumsal olarak da bilinen ilk servistir. İngiltere, geçmişten gelen nüfuz alanlarını ve ana karasını korumak için güvenlik politikasının ana amaçlarını şu şekilde sıralamıştır: (Cabinet Office, 2006:1)

- (i) Birleşik Krallığı ve Büyük Britanya topraklarını, Britanya vatandaşlarını ve onların mallarını terörizm ve casusluk dâhil olmak üzere birçok tehlikeden korumak,
- (ii) Birleşik Krallığın dış politikasını yükseltmek ve korumak,
- (iii) Birleşik Krallığın ekonomik varlığını yükseltmek ve korumak,
- (iv) Önemli suçların engellenmesine ve önceden fark edilmesine yardım etmek.

Bu amaçları gerçekleştirmek için İngiliz hükümetinin karar alıcı makamlarına yardımcı olacak çeşitli istihbarat kurumları bulunmaktadır. İngiliz istihbaratının üç ana kurumu: MI5³, MI6⁴ ve GCHQ⁵'dir. İlki, İç İşleri Bakanlığı altında örgütlenen Güvenlik Servisi diğer adıyla MI5'dir. Temel görevi, Birleşik Krallığı gizlice örgütlenen tehditlere karşı korumak olan MI5, terörizm, casusluk ve kitle imha silahlarının yayılmasını da önleme sorumluluğuna sahiptir. Ayrıca devletin diğer kurumlarına da danışmanlık yapmaktadır. (Cabinet Office, 2006:10) MI5'in geniş çerçeveli görev tanımı ise 1989 tarihli Güvenlik Servisi Kanunu'nda yer almaktadır. Bu kanuna göre MI5, ulusal güvenliği korumak, özellikle de casusluk, terör ve yabancı ajanların faaliyetlerinden devleti korumak ve İngiliz parlamentosunu devirmek veya zayıflatmak için yapılan siyasi, endüstriyel ve fiziki şiddet eylemlerini engellemek görevlerini üstlenmiştir. (Leigh ve Lustgarten, 1989:805) MI5 içerisinde yer alan operasyonel destek birimleri, TEKİS kapsamında

³Military Intelligence Section 5.

⁴Military Intelligence Section 6.

⁵Government Communications Headquarters.

dinleme cihazları yerleştirerek ve GÖRİS elde etmek amacıyla da CCTV (kapalı devre televizyon) kullanarak bilgi toplamaktadır. Ayrıca bu birimler elde ettikleri istihbari bilgileri, elçiliklerin, dış ticaret temsilciliklerinin, farklı yabancı bankaların şubelerinin ve özellikle Orta Doğu ve Asya ülkelerine seyahat konusunda uzmanlaşmış turizm acentalarının uzun dönemli takibinden sorumlu olan MI5 içerisindeki A1F birimiyle de paylaşmaktadır. (Thomas, 2009:80) MI5 içerisinde dilbilimcilerin, analistlerin, psikiyatrist ve davranışsal psikoloji alanında uzmanlaşmış kişilerin yer aldığı "açık plan operasyonlar odası" özellikle terör şüphelilerinin profillerini oluşturmaktan sorumlu olarak çalışmaktadır. Örneğin bu yapı, İngiltere'de 2006 yılında okyanus ötesi uçuşlarda bombalama eylemi gerçekleştirmeyi planlayanları yakalamıştır. (Thomas, 2009:81) Oluşturduğu şüpheli terörist profillerini, MI6, GCHQ ve ihtiyaç olursa yerel polis güçleriyle de paylaşmaktadır. Bu birimin TIBİS alanında değerlendirmeler yaptığı da çalışmalarından anlaşılmaktadır. Öte yandan teşkilatın önemli soruşturma konusu hedefleri takip edecek kadar yeterli insan kaynağı olmadığından daha geniş terör soruşturmaları yerine belli başlı terör saldırılarını tespit etmeye ve önlemeye odaklandığı görülmektedir. (Field, 2009:999) 2005 yılının Temmuz ayında Londra'da gerçekleşen terör saldırıları sonrasında da istihbarat zafiyetini gören MI5, istihbarat ağını genişletmek amacıyla İngiltere'nin genelinde altı bölgesel istasyon oluşturdu. (Field, 2009:1002)

Bir diğer istihbarat kurumu ise, Gizli İstihbarat Servisi (SIS) diğer adıyla MI6'dır. MI6, güvenlik, savunma, dış ve ekonomi politikalarında Birleşik Krallık için hayati önem taşıyan bilgilerin yabancı ajanlar tarafından toplanmasının engellenmesiyle ilgilenmektedir. (Cabinet Office, 2006:6) MI6'nun devletin istihbarat yapılanmasındaki rolü, 1994 tarihli İstihbarat Servisi Kanunu ile düzenlenmiştir. Kanunda, MI6'nun sağlaması gereken istihbari bilgilerin listesi yer almaktadır. Bunlar; Kanununun 1. Maddesi'ne göre hükümetin savunma ve dış politikasına yönelik alanlarda milli güvenliği sağlayacak faaliyetler ile İngiltere'nin ekonomik refahının ve ciddi suçların önlenmesine ve önceden bilinmesine yardım edecek nitelikteki istihbarat faaliyetleridir. (Intelligence Service Act, 1994)

Son kurum olan Hükümet İletişim Merkezi (GCHQ), yukarıda adı geçen kurumlardan daha önemlidir. (Yılmaz, 2009:665) GCHQ'nun iki ana görevi vardır: Sinyal istihbaratı sağlamak ve İngiltere'nin resmî kurumlarına güvenlik konularında önerilerde bulunmaktır. (Cabinet Office 2006:8) SİNİS sayesinde kurum, karar alıcı makamlara güvenlik, askeri operasyonlar ve milli güvenliği ilgilendiren konularda bilgi sağlamaktadır. Merkez, terörle mücadele alanında da teknik istihbarat sağlamaktadır. Ayrıca, ülkenin teknolojik alt yapısının korunmasına da yardım etmektedir. Merkezin kurumsal yapısının yasal dayanağı MI6'yı da düzenleyen kanundur.

İngiltere'de istihbarat süreci, bu üç kurumdan gelen raporların hükümet içerisinde ilgili makamlara ulaştırılması yoluyla işlemektedir. Stratejik istihbaratın dışında operasyonel ve taktik alanda da faaliyet yürüten bu kurumlar, kolluk güçlerine yardım etmektedir. Burada dikkat çeken bir nokta da bu üç kurumun zaman zaman ortak çalışması ve aralarında bilgi paylaşımında bulunarak ortak raporlar da hazırlamasıdır. Bu üç kurum dışında İngiliz istihbarat yapısı içerisinde yer alan bir diğer kurum ise Savunma İstihbaratı'dır.⁶ Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet yürüten bu kurum, açık ve gizli kaynaklardan gelen istihbaratı işlemekte ve ilgili makamlara sunmaktadır. (Cabinet Office, 2006:13) Bu kurum, askeri operasyonlarla doğrudan bağlantılı çalışabilmektedir. Kurumun yasal dayanağı, 2000 yılında çıkarılan Araştırmacı Güçlerin Düzenlenmesi Kanunu'dur. (Regulation of Investigatory Powers Act)

İstihbaratla ilgili diğer bir kurum ise Ortak İstihbarat Komitesi'dir. (OİK/JIC)⁷ Komite, çeşitli bakanlıkların ve kurumların üyelerinden oluşmaktadır. Komite, bakanlara ve üst düzey bürokratlara ulusal çıkarları ilgilendiren konularda istihbarat sağlamaktan sorumludur. Komite üyeleri, Dış İşleri, İç İşleri, Savunma, Hazine bakanlıkları ile Uluslararası Kalkınma Departmanı, Kabine Ofisi ve üç istihbarat kurumunun başkanından oluşmaktadır. OİK bünyesinde yer alan Değerlendirme Ekibi, stratejik ve mevcut tehditlerle

⁶Defence Intelligence

⁷Joint Intelligence Committee

ilgili konularla değerlendirmelerinin hazırlanmasından sorumludur. Üç istihbarat kuruluşu gibi kendisine bağlı personeli ile deniz aşırı istihbarat faaliyetlerinde bulunabilmektedir.

Terörizm Ortak Analiz Merkezi (TOAM/JTAC)⁸ ise 2003 yılında uluslararası terörist tehditlere karşı istihbarat elde etmek ve bu alanda koordinasyon sağlamak için kurulmuştur. MI5, MI6, GCHQ ve Savunma istihbaratını da içine alan bir yapıya sahiptir. TOAM, istihbarat yoluyla elde edilen bilgilerin analizinde etkili bir şekilde çalışmaktadır. TOAM, tehdit düzeylerini belirlemekte ve tehditler hakkında erken uyarılarda bulunmakta ve terörist ağlar ve yetenekleri hakkında ayrıntılı raporlar hazırlamaktadır.

İngiltere'nin istihbarat alanında, bir alt başlıkta incelenen ABD'nin teknolojik alanda sahip olduğu geniş kaynaklara kendisinin sahip olmadığı söylenebilir. Ayrıca terörle mücadele alanında ABD'nin 11 Eylül saldırılarının yarattığı güvenlik iklimine bağlı olarak çıkardığı yasalarla kıyaslandığında İngiltere'deki yasalar sert olmadığından özellikle ülke içerisindeki istihbarat faaliyetleri yasal denetim mekanizmalarına takıldığından istihbarat toplama yöntemleri yavaşlamaktadır.

4.2. Amerika Birleşik Devletleri

Devletler güvenliklerini ilgilendiren konu önceliklerine göre istihbarat faaliyetlerinde bulunurlar. ABD açısından istihbarat toplamada kullanılacak yöntem belirlenirken konu öncelikleri şu şekilde değerlendirilmektedir: (i) ABD devletinin haberdar olması gereken ve ihtiyacı olan meseleler, (ii) ABD devletinin hangi mesele hakkında bilgi sahibi olmasının kendisi açısından daha yararlı olacağı değerlendirmesi, (iii) Karar alıcıların ilgilendiği meseleler, (iv) Bilgi sahibi olunması durumunda faydası olacağı düşünülen meseleler, (v) ABD Kongresinin öncelik verdiği meseleler. (Kavsıracı ve Demirbaş, 2020:53) Dolayısıyla istihbarat konusunda öncelikli meseleleri, ABD karar alıcıları ile Kongre belirlemektedir. Bu noktada ABD için terörizm, 11 Eylül terör saldırılarından sonra yeni bir hal almıştır. Dünya Ticaret Merkezi'ne ve ABD Savunma Bakanlığı'na yapılan terör saldırıları Amerikan hükümetinin istihbarat zafiyetini de açığa çıkarmıştır. (Lodge, 2016) ABD'nin teknik istihbarat alanında ileri olmasına karşın 11 Eylül saldırılarını önleyememesi insan istihbaratındaki eksikliklerini de gözler önüne sermiştir. (Kavsıracı, 2020:712) Terör saldırılarını takip eden dönemde ABD, Afganistan ve Irak'a askeri müdahalede bulunmadan önce ülke içerisinde terörizmle mücadelede güvenlik politikalarını sertleştiren bazı hukuki düzenlemeler kabul etmiştir.⁹ Bu düzenlemelerle birlikte, ABD ana karasında güvenliği sağlamak için yoğun bir çaba gösterilmiş ve güvenlik odaklı faaliyetlerin de önü açılmıştır. (Monje, 2008:283)

ABD'de de terörle mücadelede istihbarat faaliyetlerinin genişlemesi, 11 Eylül sonrası kabul edilen Vatansızlık Kanunu'yla (Patriot Act) olmuştur. Bu kanuna ek olarak, 2004 yılında istihbarat topluluğunun reform edilmesi için de Ulusal İstihbarat Reform Kanunu (National Intelligence Reform Act) çıkarılmıştır. Bu kanunla Soğuk Savaş sonrası küçülen ve bütçesi azaltılan istihbarat kurumlarında bazı değişiklikler yapılmıştır. (Yılmaz, 2014:389) Çıkarılan bu kanunlar kısmen amacına ulaşmış ancak

⁸Joint Terrorism Analysis Centre

⁹ ABD'nin kabul ettiği hukuki düzenlemeler aşağıda verilmiştir:

1. *Aviation and Transportation Security Act (2001)*
2. *USA Patriot Act (October 2001)*
3. *Military Order: Detention, Treatment, and Trial of Certain Non-Citizens in the War Against Terrorism (2001)*
4. *Executive Order Amendment to Executive Order 13223: Ordering the Ready Reserve of the Armed Forces to Active Duty and Delegating Certain Authorities to the Secretary of Defense and the Secretary of Transportation (September 2001)*
5. *Executive Order 13228: Establishing the Office of Homeland Security and the Homeland Security Council (October 2001)*
6. *Executive Order 13234: Presidential Task Force on Citizen Preparedness in the War on Terrorism (November 2001)*
7. *Executive Order 13234: Presidential Task Force on Citizen Preparedness in the War on Terrorism (November 2001)*
8. *Executive Order 13235: National Emergency Construction Authority (November 2001)*
9. *Homeland Security Presidential Directive HSPD-1: Organization and Operation of the Homeland Security Council (October 2001)*
10. *Homeland Security Presidential Directive-2: Combating Terrorism Through Immigration Policies (October 2001)*
11. *National Security Presidential Directive 1 (NSPD-1): Organization of the National Security Council System (February 2001)*
12. *Executive Order 13224 Blocking Property and Prohibiting Transactions with Persons who Commit, Threaten to Commit, or Support Terrorism (2001)*
13. *Continued Detention of Aliens Subject to Final Orders of Removal – Interim Rule (November 2001)*
14. *National Security; Prevention of Acts of Violence and Terrorism - Final Rule (October 2001)*
15. *Authorization for the Use of Military Force – Congressional Joint Resolution (September 2001)*

çoğunluğu fazladan iş yükü getirmiş ve istihbarat harcamalarının artmasına neden olmuştur. (Yılmaz 2014:85)

ABD’de istihbarat örgütlenmesinin tepesinde Ulusal İstihbarat Direktörlüğü (UİD/DNI) bulunmaktadır. Ulusal İstihbarat Direktörlüğü, planlama, organizasyon ve iş birliği sorunlarının çözüme kavuşturulması için kurulmuştur. Bununla birlikte çözümden ziyade sorun yarattığı bazı uzmanlar tarafından da iddia edilmektedir. (Russell, 2009:85) Reform Kanunuyla UİD çatısı altında 22 kurum, 200 bin civarında da çalışan yer almaktadır. Reform Kanunu ayrıca, Anavatan Güvenlik Bakanlığı’nın yapısını, FBI’nın iç istihbarat birimine dönüştürülmesini ve eyaletler düzeyinde yakalanan terörizmle irtibatlı kişilerin toplandığı terörist birleştirme merkezinin kurulmasını düzenlemektedir. (Yılmaz, 2014:85)

ABD’nin, Soğuk Savaş’ın sona ermesine rağmen istihbarat da hala aynı yöntemleri kullanması (Berkowitz, 2001:609), istihbarat topluluğunu küçültmesi ve İNİS’den ziyade teknik istihbarata yoğunlaşması, güvenlik zafiyeti yaratarak 11 Eylül gibi büyük bir terör saldırısıyla karşı karşıya kalması sonucunu doğurmuştur. 11 Eylül öncesinde istihbarat toplama faaliyetlerindeki eksiklikler (Russell, 2009:3) ve sonrasındaki operasyonlarda yeterince kullanamadığı insan istihbaratı, ABD’nin terörle mücadeledeki başarısını olumsuz etkilemiştir. (Berkowitz, 2001:609) Teknolojik imkanlar ne kadar gelişirse gelişsin, terör örgütlerinin yakalanmamak için bu imkanları en alt düzeyde kullandığı düşünüldüğünde (Yılmaz, 2007:455) yapılması gereken insan istihbaratının da mümkün olduğunca fazla kullanılmasıdır. Öte yandan ABD, 20. Yüzyılın başlarından itibaren AKİS yoluyla istihbarat elde etmek için de ciddi bir kurumsal yapı kurmuştur. Yabancı radyo kanallarını dinlemek ve dış medyanın yayınlarını toplamak ve analiz etmek için 1930 – 40’lı yıllarda “Yabancı Medya Takip Servisi”ni, 1947 yılında da “Yabancı Medya İstihbarat Servisi”ni kuran ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra da 2005 yılında “Açık Kaynak Servisi”ni oluşturmuştur. (Erol, 202:28)

Amerikan istihbarat yapılanması günümüzde en fazla teknolojik imkânı kullanan yapıdır. Özellikle TEKİS alanında ve alt alanlarda gayet başarılıdır. Farklı ülkelerdeki üsleri aracılığıyla SİNİS ve RADİS yöntemleriyle terör örgütlerinin iletişim alt yapısını takip edebilmektedir. Bunların dışında GÖRİS ve UYİS yöntemleri ile terörle mücadelede silahlı operasyonlarda görev yapan karar vericilere ve birimlere operasyonel ve taktik seviyelerde ihtiyaç duydukları istihbari bilgiyi sağlayabilmektedir. Ancak Amerikan istihbaratı, teknolojik araçlarla dakikada yüzlerce gigabaytlık veri elde ettiğinden ciddi bir bilgi birikmesi olmaktadır. Dolayısıyla ABD’nin çok daha fazla bu bilgileri analiz edecek uzmana ihtiyacı olmaktadır. Bu durum da bilgilerin işlenmesini yavaşlatmaktadır. ABD’nin İNİS alanında da birtakım sorunları vardır. Bunlardan bazıları, dil bilen yeterli yetişmiş elemanın olmaması; (Margolis, 2013:45) Afganistan’dan çekilene kadar ve Irak’ta da azalan askeri varlığından dolayı ajanlarının hareket alanlarının kısıtlı kalması ve personelinin güvenlik sorunlarının olmasıdır. ABD, bu sıkıntıları azaltmak için yerel eleman teminine geçmiştir. (Jones, 2008:99) Ayrıca Amerikan istihbaratı TIBİS kapsamında psikologlar ve psikiyatristlerden oluşan uzmanları aracılığıyla, yabancı devlet başkanlarının ve teröristlerin ruhsal sağlıklarını değerlendirmekte ve küresel sağlık sorunları üzerine de çalışmaktadır. (Windrem, 2004) CIA içerisinde Tıbbi ve Psikolojik Analiz Merkezi’nde görev yapan analistler, ABD hükümetine ABD için tehdit olabilecek kişilerin sağlık durumları hakkında raporlar sunmaktadır.

4.3. İsrail

İsrail devletinin Filistin topraklarında kurulduğu 1948 yılını, Yahudilerin karşılaştığı saldırıların ve güvenlik sorunlarının başlangıç tarihi olarak kabul etmek doğru olmaz. (Hastedt, 2011:521) Bağımsızlık öncesinde Araplarla Yahudiler arasındaki çatışmaların doğası, Yahudi toplumunun istihbarat ihtiyacını doğurmuş ve Yahudiler, SHAI (SherutYediot) adlı istihbarat teşkilatını kurmuş ve bu teşkilatı devlet kuruluncaya kadar kullanmıştır. (Karataş, 2017:180) İsrail devleti kurulduktan sonra da tek bir istihbarat kurumundan ziyade farklı alanlarda faaliyet gösteren çeşitli örgütler kurmuştur. (McGee vd., 2009:54) Zira İsrail devletinin kurulmasının ardından komşularla girişilen savaşlar, ayrılmış ve uzmanlaşmış şekilde dış, iç ve askeri istihbarat yapılarını gerektirmiştir. (Hastedt, 2011:521) İsrail hükümetleri istihbarat

faaliyetlerini, kendisine hedef olarak belirlediği devletlere ilişkin bilgi edinmek ve operasyonlar düzenlemek üzerine inşa etmiştir. (Acar, 2019:112)

İsrail'in güvenlik yapılanmasında kilit konumda olan üç adet istihbarat kurumu vardır. Bunlar, MOSSAD (Hamossad le modein u le tafkidimmeyuchadim- İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü), İsrail Milli Polisi, İsrail Savunma Kuvvetleri'dir. Günümüzde İsrail, komşu devletlerden ciddi bir tehdit algılamamaktadır. Kendisi için mücadelede öne aldığı en önemli tehdit ise terörizmdir. İsrail'in terörle mücadele yaklaşımı, hayatta kalma ve savunma üzerine olmasının dışında, caydırıcılık ve tehdidi önleme üzerinedir. (Jamwal, 2003:61) Bununla birlikte İsrail'in terörle mücadeledeki araçları etkin ve güçlü olmasına rağmen, maruz kaldığı terörü de sonlandıramamıştır. İsrail Savunma Kuvvetlerinin istihbarat önceliği düşman devletlerin kuvvetlerinin gücü, niyeti, kapasitesi, savunma sanayisi, siyasi liderliği ve halkın silahlı çatışmalara karşı koyabilme isteği hakkında bilgi toplamak ve analiz etmektir. (Bar-Joseph, 2009:7) Böylece İsrail'de askeri istihbarat önceleri Arap dünyası hakkında istihbari bilgiyi toplamak ve üretmekten birinci derecede sorumluyken zamanla Arap olmayan devletler hakkında da istihbarat faaliyetlerine başlamıştır. (Bar-Joseph, 2009:7-8) Daha sonra bu yapı, aşağıda ayrıntılı şekilde ele alınan AMAN (Agaf ha-Modi'in – Bilgi/İstihbarat Kanadı) adı altında örgütlendi. Öte yandan CIA, İsrail istihbarat topluğunu oluşturan kurumlardan biri olan MOSSAD'ı gayet etkin bir kurum olarak değerlendirmektedir. (Ege, 1982:27)

İsrail'in istihbaratında önemli yer tutan MOSSAD dışında AMAN ve SHIN BET'in kurumsal yapısının ve kullandığı istihbarat yöntemlerinin terörle mücadele kapsamında incelenmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. MOSSAD, İsrail'in birincil istihbarat teşkilatıdır. Benzerlik bakımından ABD'deki FBI'ya benzemektedir. MOSSAD, İNİS ve gizli operasyonlardan sorumludur. (Ege, 1982:27) Doğrudan İsrail Başbakanına bağlıdır. II. Dünya Savaşı sonrası kaçan Nazi üyesi savaş suçlularını yakalamak için 1951'de kurulan bu birim, ilk olarak özel kuvvetler topluluğu olarak göreve başladı. Daha sonra MOSSAD ajanları, Yahudi mültecilerin düşman bölgelerden kurtarılması, Filistinli milliyetçi gruplara sızılması ve bu grupların sabote edilmesi ile karşı istihbarat operasyonlarının yürütülmesi görevlerini de üstlendi. MOSSAD, İNİS konusunda dünya çapında geniş imkanlara sahip olmasına ve çeşitli ülkelerde örgütlenmiş Yahudi lobisine rağmen Siyonizm karşıtı kişi ve gruplar da fazlasıyla bulunmaktadır. (Ege, 1982:27) MOSSAD, operasyonel olarak sekiz bölüme sahiptir. *Siyasi Eylem ve İrtibat Bölümü* hem siyasi faaliyetler de bulunur hem de diğer devletlerin istihbarat birimleriyle iş birlikleri yapmaktadır. *Özel Operasyonlar Bölümü*, suikast, sabotaj, psikolojik savaş ve paramiliter eylemler tarzında gizli operasyonlar yürütmektedir. (Geraghty, 2009:179) *Lohama Psiklogit Bölümü* (LPD), sahtekârlıklar, dezenformasyon eylemleri ve propaganda operasyonları gibi psikolojik savaşın yürütülmesinden sorumludur. *MOSSAD Araştırma Bölümü*, kendi içerisinde coğrafi olarak uzmanlaşmış 15 alt birime ayrılmıştır. Bunlar; Kanada, ABD, Batı Avrupa, Latin Amerika, Eski Sovyetler Birliği Coğrafyası, Çin, Afrika, Mağrip bölgesi (Fas, Cezayir ve Tunus), Libya, Irak, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve İran masalarıdır. Buna ek olarak, bir de kitle imha silahları masası vardır. *Araştırma Bölümü*, istihbarat dayalı bilgi üretiminden ve analizinden sorumludur. İstihbarat çıktıları: günlük raporlar, haftalık özetler ve aylık raporları içermektedir. *Teknoloji Bölümü*, MOSSAD'ın ihtiyaç duyduğu gelişmiş teknolojik ekipmanları geliştirmektedir.

Terörle mücadele için ve devlet güvenliğini tehdit eden dış unsurlara karşı oluşturulan MOSAD'dan sonra askeri ve iç istihbarat yapısı da İsrail'in güvenlik yapılanmasında önemlidir. AMAN, İsrail ordusuna bağlı bir birimdir. (Kuperwasser, 2007:2) İsrail istihbarat yapılanmasının, yaklaşık 7000 kişilik personeliyle en kalabalık teşkilatıdır. (West, 2006:9) AMAN'ın görevi askeri bilgileri toplamak ve işlemektir. Ayrıca istihbarat kurumları arasındaki bilgi akışını ve operasyonları da koordine etmektedir. AMAN'ın görevleri arasında hükümet kurumlarının kullanımına sunulmak üzere raporlar hazırlamak da olup ordu ile hükümet arasında irtibat görevini de yürütmektedir.

AMAN, iki Bölüm şeklinde yapılandırılmıştır: *Bilgi Toplama Bölümü* ve *Araştırma Bölümü*. Toplama Bölümü, sinyal ve görüntü istihbaratından sorumludur. SİNİS yoluyla, Arap devletlerinin telefon sistemlerine müdahale edilerek ve sabit hat görüşmeleri dinlenerek istihbarat bilgisi toplanmaktadır. SİNİS dışında Toplama Bölümü ayrıca ülke dışına ajanlar göndererek ve muhbirler kullanarak insan istihbaratını da

kullanmaktadır. Toplama Bölümü, açık kaynak istihbaratı şeklinde internet tabanlı elektronik kaynaklar dahil basılı yayınları da taramak suretiyle istihbarat toplamaktan da sorumludur. (Kahana ve Suwaed, 2009:157) Ayrıca, hedef olarak seçilen devletlerin silahlı kuvvetlerinin gücü, kapasitesi, teknolojik imkanları ve silahlı kuvvet mensuplarının demografik yapısı ile silahlı çatışmalara karşı koyabilme gücü gibi konularda bilgi toplamaktadır. (Acar, 2019:112-113)

AMAN'ın en büyük birimi Araştırma Bölümü'dür. Bu bölüm, İsrail istihbarat yapılanmasının tümü tarafından toplanan bilgileri alır ve analiz eder. Yıllık Ulusal İstihbarat Değerlendirme Raporu olarak bilinen yayını ve diğer periyodik değerlendirmeleri çıkarır. Araştırma Bölümü, coğrafi ve işlevsel hedeflere göre bölünmüş alt birimleri olacak şekilde yapılandırılmıştır. AMAN, İsrail elçiliklerinde görev yapacak askeri ataşelerin atanmasından da sorumludur. Özel bir görevi de, devlet güvenliği açısından gizli olan konuların sızmasını önlemek için basın sansürü ve ilgili konuların bilgi güvenliğinin sağlanmasıdır. Son olarak AMAN, istihbarat yapılanmasına yardımcı olmak amacıyla diğer devletlerin istihbarat birimleriyle de iletişim sağlamaktadır.

SHIN BET veya diğer adıyla Shabak, İsrail istihbarat yapılanması içerisinde karşı istihbarat ve iç güvenlik operasyonlarından sorumludur. (Yesevi, 2015:83) Birim, ulusal ve bölgesel istihbarat operasyonları üzerine yoğunlaşırken, dünya çapında bir ağa da sahiptir. Birim, doğrudan Başbakan'a bağlıdır. SHIN BET, üç bölümden oluşmaktadır. (Kahana ve Suwaed, 2009:128) Arap İşleri Bölümü, Arap kökenli terörist ağları hakkında bilgi toplamakta ve Arap kökenli teröristlere karşı operasyonlar gerçekleştirmektedir. Arap Olmayanlar Bölümü, Rusya ve Doğu Avrupa'ya özel önem vermekte ve diğer milletlerle ilgilenmektedir. Her iki bölüm hem İsrail hem de yurtdışında faaliyet yürütmektedir. Üçüncü Bölüm ise Koruma Güvenliği Bölümü, İsrail diplomatik misyonlarının yanı sıra İsrail içerisindeki askeri tesislerin, hükümet binalarının, sanayi ve bilimsel tesislerin güvenliğinden sorumludur. SHIN BET, siyasi casusluk da yapmaktadır. Birim, radikal siyasi grupları izlemektedir. Ülkedeki yabancıların gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi de, SHIN BET'in görevleri arasındadır. Birimin, hükümet karşıtı faaliyetler içerisinde olduklarından şüphelendiği kişileri tutuklama ve gözaltına alma yetkisi de bulunmaktadır. (Kahana ve Suwaed, 2009:128-34) Bu istihbarat kurumları dışında Varash ve Aliyah Bet (Yer Altı Gizli İşleri Servisi) gibi istihbarat ile ilişkili servisler de bulunmaktadır. (Acar, 2019:113) Varash, farklı istihbarat servisleri arasındaki koordinasyonu sağlarken, Aliyah Beth ise kurduğu seyahat şirketleri aracılığıyla diaspora Yahudilerinin İsrail'e geri dönüşlerini sağlamaktadır.

Sonuç olarak İsrail'in, özellikle İNİS açısından dünyanın en geniş imkânlarına sahip olduğu söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında Yahudi lobisinin katkısı da aşikardır. Terörle mücadelede İNİS'i olabildiğince etkin kullanan İsrail istihbarat yapısı, TEKİS alanında ileride bulunmaktadır.

4.4. Türkiye

Türklerde istihbarat devletin varlığı ve birliği için önemlidir. Selçuklu Devleti'nin başveziri olan Nizamülmülk eseri Siyasetname'de istihbaratın devlet için önemini şu şekilde ifade etmiştir:

"Hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmaması ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahale için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak, tacir; seyyah, sûfi, yoksul, sakatatçı kılığında, dört bir yana casuslar salınmalıdır." (Nizamülmülk, Çev. A. T. Ayar, 2013:101)

Osmanlı Devleti de istihbarata önem vermiş ve kuruluşundan itibaren çeşitli istihbarat yapıları kurmuş ve bazı gruplardan insanları da istihbarat için kullanmıştır. Martoloslar (Anhegger, 1942:283), Voynuklar, (İlter, 2002:235) Ulak Teşkilâtı ve Menzilhâneler, İkâmet Elçilikleri, Yıldız İstihbarat Teşkilâtı, Teşkilât-ı Mahsûsa, gönüllü casuslar, esirler, tüccarlar, gezginler, tercümanlar, maaşlı casuslar bu teşkilat ve gruplardır. II. Abdülhamid'in kurduğu Yıldız İstihbarat Teşkilatı ise öncekilerinden farklıdır. Sadece kendisine bağlı ve özellikle devlet mekanizmasının içinde olup da devlete karşı olanlarla mücadele etmek için kurulmuştur. II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'ni içeriden zayıflatmak isteyenlere karşı oluşturduğu

istihbarat ağı ile Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklara sürüklenmemesi için çabalamıştır. II. Abdülhamit, kendisine doğrudan bağlı olan bir istihbarat yapısı kurma nedenini şu şekilde açıklamıştır:

"Yabancı devletler kendi âmâline (emellerine) hizmet edecek kimseleri ve zirve sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, devlet emniyet içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma merbüt (bağlı) bir İstihbarat Teşkilâtı kurmaya, bu düşünce ile karar verdim. İşte düşmanlarımın jurnalcilik dedikleri teşkilât budur." (İlter, 2002:250)

Yukarıda sayılan kişilerin içerisinde yer aldığı istihbarat yapılanması, önceki sayfalarda İNİS'in açıklandığı istihbarat piramidinde de ifade edilen kişilerin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış güvenlik açısından yararlandığı önemli kaynaklar olmuştur. En son kurulan istihbarat teşkilatı ise, Teşkilât-ı Mahsûsa'dır. 1913-1918 yıllarında faaliyet gösteren teşkilat, Osmanlı coğrafyasında faaliyetler göstermiş ve de büyük başarılar elde etmiştir. Teşkilat, Enver Paşa tarafından "Teşkilât-ı Mahsûsa" veya "Umûr-u Şarkıyye Dairesi" olarak kurulmuştur.¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti ise kuruluşundan itibaren güvenlik sorunları, iç isyanlar, komşu ülkelerin sınırlara ve boğazlara karşı müdahale arzularıyla karşı karşıya kalmıştır. İç isyanlar zamanla bastırılmış fakat süreç içerisinde ülke bütünlüğünü ve rejimin yapısını tehdit eden farklı terör örgütleri ortaya çıkmıştır. Terörizm faaliyetleri siyasi, dini ve etnik motiflerden oluşmaktadır. Her biri için farklı yöntemlerle mücadele stratejileri zaman içinde benimsemeye başlanmış ancak Türkiye Cumhuriyeti terörizm nedeniyle ciddi maddi ve manevi kayıplar yaşamıştır. ABD, İngiltere ve İsrail ile çeşitli alanlarda iş birliği yapan Türkiye'de istihbarat yapısı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren bu ülkelerin de etkisiyle şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki istihbarat yapılanmasında bu ülkelerin etkilerini de görmek mümkündür. Osmanlıdan günümüze ülkemizdeki istihbarat yapılanmasında odak noktası devletin güvenliğinin sağlanması olduğundan polis, asker ve jandarma gibi kolluk birimlerinin ayrı ayrı istihbarat yapılanmalarının olduğu görülmektedir. (Acar, 2019:114)

Türkiye'nin iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında ve terörizmle mücadelede önemli roller üstlenen istihbarat yapılanmaları ve kullandıkları istihbarat yöntemleri aşağıda ifade edilmektedir.

4.4.1. Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)

MİT, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik ve strateji alanlarında temel istihbarat kurumudur. MİT'in örgütsel yapısı, 01.11.1984 tarihinde yürürlüğe giren 2937 sayılı "Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu" ile güncellenmiştir. Kanunun isminde de anlaşıldığı gibi Kanunda sadece Teşkilatın yapısı değil devlet istihbarat yapısı da düzenlenmiştir. Kanuna göre Bakanlıklar, kendi alanlarında gerekli istihbaratı sağlamak; MİT tarafından istenecek bilgi ve istihbaratı temin etmek ve ülkenin güvenliğiyle ilgili bilgileri de MİT ile paylaşma yükümlülüğü altındadır. MİT, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı bir kurum olarak faaliyet yürütmektedir. Yabancı devletlerin, istihbarat birimlerinin, kurumların ve kişilerin ülkemiz aleyhinde casusluk faaliyetlerinin tespiti ve önlenmesi görevi MİT içerisinde *İstihbarata Karşı Koyma Başkanlığı* tarafından yerine getirilirken, Türkiye Cumhuriyeti'nin stratejik çıkarlarının korunması ve geliştirilmesinden sorumlu olan MİT birimi ise *Dış Operasyonlar Başkanlığı*'dır. (Çetin ve İnan, 2021:106) Ayrıca terör örgütleri ve onların faaliyetleriyle mücadele başta gelmek üzere devletimizin gücünü yıpratmaya dönük tehditlere karşı istihbarat faaliyetlerinden *Güvenlik İstihbaratı Başkanlığı* sorumludur.

Türkiye'nin yakın siyasi tarihinde yaşanan ve devletin güvenliğini hedef alan FETÖ (Fethullaç Terör Örgütü) yapılanmasının faaliyetlerinin yarattığı güvenlik sorunları nedeniyle MİT kanununda yapılan düzenleme ile MİT'in yapılanmasında bazı değişiklikler yapılmıştır. 17.04.2014 tarihli 6532 sayılı "*Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*"¹¹ MİT'in en güncel yasal dayanağıdır. 6532 sayılı Kanunun 1. Maddesiyle 2937 sayılı Kanun'da Teşkilatın görevlerinin yer aldığı 4. Maddeye eklemeler yapılmıştır. Buna göre:

¹⁰ Teşkilat-ı Mahsusa hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Ahmet Tetik'in üç cilt olarak bastırıldığı eserleri: Tetik, A. (2019), *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-i Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1974-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

¹¹ Kanunun ilgili maddesi için bakınız: "Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm> Erişim Tarihi: 14.07.2017.

“h) Dış güvenlik, terörle mücadele ve millî güvenliğe ilişkin konularda Bakanlar Kurulunca verilen görevleri yerine getirmek.

i) Dış istihbarat, millî savunma, terörle mücadele ve uluslararası suçlar ile siber güvenlik konularında her türlü teknik istihbarat ve insan istihbaratı usul, araç ve sistemlerini kullanmak suretiyle bilgi, belge, haber ve veri toplamak, kaydetmek, analiz etmek ve üretilen istihbaratı gerekli kuruluşlara ulaştırmak.

j) İstihbarat kapasitesini, niteliğini ve etkinliğini artırmak amacıyla çağdaş istihbarat usul ve yöntemlerini araştırmak, teknolojik gelişmeleri takip etmek ve uygun görülenleri temin etmek.” Maddelerine ek olarak “Millî İstihbarat Teşkilatına bu görevler dışında görev verilemez.” ifadesi de eklenmiştir.

Görüldüğü üzere eklenen H fıkrasındaki “dış güvenlik ve terörle mücadele” görevi, Türkiye’nin güvenliğinde ve terörle mücadelesinde MİT’e operasyonel, taktik ve stratejik açıdan yardımcı olabilecek bir istihbarat için kapı aralamıştır. Bununla birlikte Türkiye’nin terörizmle mücadelesinin uzun yıllardan beri devam ettiği düşünüldüğünde önceki kanunlarda terörle mücadelenin yer almaması da önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

“İ” fıkrasında yer alan “uluslararası suçlar ve siber güvenlik” alanlarında istihbarat yöntemi olarak TEKİS ve İNİS’in eklenmiş olması, geç kalınmış bir yasal düzenleme olmakla birlikte gerekli bir düzenlemedir. Uluslararası suçlar son dönemde bütün devletlerin güvenliğini etkilemektedir; devletlerin veya devlet dışı aktörlerin diğer devletleri veya onların resmi – özel kurumlarını hedef alan siber saldırı tehditlerine veya saldırılarına karşı önlem almak zaruri bir ihtiyaç olmuştur. Dolayısıyla devletlerin istihbarat yapılanmalarının bu tehditlerle mücadelede aktif rol alması kaçınılmazdır.

MİT’in yapılan son düzenlemelerle oluşan güç ve imkânlarına ek olarak TEKİS kapsamında da bazı gelişmeler olmuştur. En dikkat çekici olan ise 1971 yılında kurulan Elektronik ve Teknik İstihbarat Başkanlığı’nın alt yapısına, Genelkurmay Elektronik Sistemler (GES) Komutanlığı’nın imkanlarının devredilmesidir. 1968- 2012 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde bulunan tesis, 2012 yılında MİT’e devredilmiştir. (Akgüngör, 2017)

MİT’in, zaman içerisinde geçirdiği bu değişikliklerle kapasitesinde önemli gelişmeler olmuştur. GES’in kendisine devredilmesiyle elde ettiği TEKİS kapasitesi yadsınamaz bir seviyeye gelmiştir. Bu sayede, ABD’deki Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA – National Security Agency) gibi çalışarak bulunduğumuz coğrafyadaki bütün elektronik hareketi dinleyebilmekte ve takip edebilmektedir. MİT, SİNİS alanında da gelişmiş bir yapıya sahiptir. Sinyal İstihbaratı Başkanlığı ile her türlü sinyali yakalayarak istihbarat değeri olan bilgileri değerlendirmektedir. Bu Başkanlık, savaş sırasında ve dışında kalan sinyalleri işlemek, erken ihbar ve uyarıları da kullanmak suretiyle sinyal istihbaratı toplamak ve değerlendirmekten sorumludur. (Çetin ve İnan, 2021:106) Bir başka birimi ise, Elektronik Teknik İstihbarat Başkanlığı’dır. Birim, elektronik imkânları aracılığıyla terörle mücadele de devletin güvenlik güçlerine teknik destek sağlamaktadır. Bunun yanında GÖRİS yöntemiyle terörle mücadelede önemli olabilecek görüntüleri sağlamaktadır. Kanun değişikliğiyle geliştirilen İNİS ise, MİT’in zaten uzun yıllardır kullandığı bir istihbarat toplama yöntemidir. Yasayla birlikte, İNİS operasyonlarına katılan görevlilerin yasal bir dayanağı da oluşmuştur. İNİS geçmiş dönemlerle kıyaslandığında daha önemli bir hale gelmiştir. Örneğin MİT, çeşitli terör örgütlerinin içine sızmaktadır. Yapılan yasal değişikliklerle artık MİT görevlileri sahada daha etkin şekilde çalışmaktadır. MİT, Amerikan istihbarat sistemi gibi kalabalık bir yapıya sahip olmamakla birlikte çatı bir kurum da değildir. Amerikan istihbarat sistemi önceki sayfalarda da anlatıldığı üzere büyük oranda AKİS faaliyeti de yapmaktadır. MİT’in de AKİS alanında çalışması olduğu Elektronik Teknik İstihbarat Dairesi Başkanlığı’nın açıklamasından anlaşılmaktadır.

4.4.2. Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) İstihbarat Dairesi Başkanlığı

İçişleri Bakanlığı’na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan İstihbarat Dairesi Başkanlığı, yasal dayanağına Polis Vazife ve Salahiyeti Kanunu’na 1985 yılında eklenen Ek-7 maddesiyle kavuşmuştur. Dairenin görevi “Polis, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Anayasa düzenine ve

genel güvenliğine dair önleyici ve koruyucu tedbirleri almak, emniyet ve asayişini sağlamak üzere, ülke seviyesinde ve sanal ortamda istihbarat faaliyetlerinde bulunur, bu amaçla bilgi toplar, değerlendirir, yetkili mercilere veya kullanma alanına ulaştırır. Devletin diğer istihbarat kuruluşlarıyla iş birliği yapar.” Yapısı da 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’na uygun olarak 1989 yılında çıkarılan yönetmelikle oluşturulmuştur.

Polis teşkilatının hem kriminal istihbarat yani adi suçların işlenmesine bağlı olarak adli polisin ihtiyaç duyduğu bilgileri toplama ve değerlendirme faaliyetlerini yürütmeye çalışması hem de devletin siyasi, sosyal ve ekonomik güvenliğini esas alan stratejik istihbarat alanında faaliyetler yürütmesi gerek iş yükünü arttırmakta gerekse MİT’in görev alanına giren konularla uğraştığı için zaman zaman farklı istihbarat birimlerinin birbirleriyle çakışması da söz konusu olabilmektedir. (Acar, 2019:114)

4.4.3. Jandarma Genel Komutanlığı İstihbarat Başkanlığı

İçişleri Bakanlığı’na bağlı olan Jandarma Genel Komutanlığı’nın istihbarat faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler, 2005 yılında Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu’nda yapılan değişiklikle gelmiştir. Ek Madde 5’te “... casusluk suçları hariç, 250 nci maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (c) bentlerinde yazılı suçların işlenmesinin önlenmesi amacıyla, hâkim kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Jandarma Genel Komutanı veya istihbarat başkanının yazılı emriyle, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimi tespit edebilir, dinleyebilir, sinyal bilgilerini değerlendirebilir, kayda alabilir.”¹² düzenlemesi bulunmaktadır. Bu maddeye göre, casusluk suçları dışındaki ve ilgili maddede belirtilen suçları takipte, genel olarak SİNİS ve TEKİS yöntemi kullanılabilir.

Jandarma, faaliyet alanı olarak çoğunlukla kırsal alanda görev yapmaktadır. EGM’nin görev sahası dışında kalan yerler Jandarma personelinin sorumluluğundadır. Dolayısıyla Jandarma, kırsalda terörle mücadelede en yetkin kolluk birimlerinden biridir. İstihbarat açısından ise Jandarma, klasik olarak İNİS’i gerek kendi personeliyle gerekse yakalanan ve sorgulanan örgüt üyeleri vasıtasıyla sağlamaktadır. Ayrıca Jandarma, GÖRİS için de Elazığ’da bulunan İHA birliklerini kullanmakta olup, kırsaldaki terörle mücadele faaliyetlerini desteklemektedir. (Kokpit Aero, 2017) Adı geçen istihbarat toplama yöntemleriyle bilgiler toplamakta ve ilgili birimlerde değerlendirebilmektedir.

5. Sonuç

İstihbarat, devletin varlığını sürdürmesi açısından elzemdir. Devletler farklı yönetim şekillerine sahip olsa da iç ve dış siyasette güvenliklerini sağlamak ve sürdürmek için istihbarat faaliyetlerini özellikle Soğuk Savaş döneminden itibaren daha etkin şekilde kullanmaktadır. Devletlerin kullandıkları belli başlı istihbarat yöntemleri ise insan istihbaratı, açık kaynak istihbaratı ve teknik istihbarattır. Teknik istihbarat ise sinyal istihbaratı, görüntü istihbaratı, radar istihbaratı, uydu istihbaratı, akustik ve tıbbi istihbarat şeklinde farklı yöntemleri içerisinde barındırmaktadır. İnsan istihbaratı gizli yürütülen bir yöntemdir ve bu yöntemde istihbarat personeli hedefle bağlantı kurar; sezileri ve gözlemleri yoluyla bilgi toplar. İNİS elemanlarının devletin bir kurumuyla da *de jure* bir bağının olması gerekli değildir. Açık kaynak istihbaratı, kamuoyunun erişimine açık olan kaynaklardaki bilgilerin toplanmasıyla yapılan bir istihbari bilgi üretme sürecidir. Günümüzdeki istihbarat kaynaklarının yüzde doksanı açık kaynak istihbarat yöntemi ile elde edilmektedir. Açık kaynak istihbaratı, devletlerin kolayca başvurabileceği bir istihbarat yöntemi olmakla birlikte kaynakları toplama, süzme ve tasnif etme süreçleri bakımından nitelikli personel ve teknik altyapıyla desteklenmesi gerekmektedir. İstihbarat yöntemleri içerisinde insan ve açık kaynak istihbaratına kıyasla teknik istihbarat daha az kullanılsa da devlet güvenliğinde ve terörle mücadelede önemli katkıları olduğu da bir gerçektir. Teknik istihbarat yoluyla elde edilen bilgilerin analizinde İNİS ve AKİS yoluyla elde edilen bilgilere de ihtiyaç vardır.

Devletlerin istihbarat kurumları tarafından çeşitli düzeylerde kullanılan bu yöntemlerin terörizmle mücadele açısından da önemi vardır. Zira terörizm, devletleri hedef aldığından mücadele edilmesi gereken bir olgudur. Bir terör örgütünün kurulması, yapılanması, örgütlenmesi ve eyleme geçmesinin hepsi bir sürecin parçalarıdır. Bu bağlamda terörizmle mücadelede devletin, örgütün varlık sebebine inmesi,

¹²Kanunun ilgili maddesi için bakınız: 5453 sayılı 3.7.2005 tarihli “Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” Erişim Tarihi: 17.07.2017.

amaçlarını ve ideolojisini analiz etmesi, kuruluş safhalarının iyi incelenerek geçirdiği süreçlerin ve eylemlerinin de değerlendirilmesi gereklidir. Bu bağlamda terörizmle mücadelede istihbarat, sadece güvenlik güçlerinin örgütü ve üyelerini etkisiz hale getirmek için kullandığı bir araç olmadığı görülmekte ve istihbaratın yukarıdaki tüm safhalar hakkında analiz yapmak ve strateji geliştirmek için de gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla istihbarat kurumlarının kullandığı İNİS, AKİS ve TEKİS içerisinde yer alan SİNİS, GÖRİS, RADİS, UYİS gibi yöntemler devletin güvenlik politikalarının ve stratejilerinin oluşturulmasında önemli araçlar olmanın dışında sahada da güvenlik güçlerine üstünlük sağlamaktadır. Öte yandan bu yöntemlerin kullanımında ve analizindeki yetersizlik veya eksiklikler de devletler açısından güvenlik açıkları yaratabilmektedir. Çalışmada karşılaştırmalı bir yöntemle İngiltere, ABD, İsrail ve Türkiye'nin istihbarat yapıları ve kullandıkları yöntemlerin incelenmesi sonucunda bu yöntemlerin kullanımında bazı olumlu ve olumsuz yönler ortaya çıkarılmıştır. Örneğin İngiltere, uluslararası alanda terörle mücadelede TEKİS verilerini işleme bakımından personel yetersizliği dolayısıyla sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca İngiliz kanunlarından kaynaklanan hukuksal denetleme kurullarının varlığı da istihbarat toplama sürecini yavaşlatmaktadır. ABD'nin istihbarat yapısının da gerek personel sayısı gerekse TEKİS alanında altyapı olarak üstünlüklerinin olmasına rağmen İNİS bakımından eksikliklerinden dolayı terörle mücadele istediği başarıyı yakalayamadığı söylenebilir. Ayrıca ABD'nin 11 Eylül sonrası çıkardığı yasalarla istihbarat personellerinin görev yükleri artmış ve bu durum istihbarat sürecinin yavaşlamasına neden olmuştur. TEKİS kapsamında ise İsrail, dünyanın önde gelen devletlerinden biridir. İsrail, SİNİS ve GÖRİS gibi teknolojik yöntemleri kendisini hedef alan terör örgütlerine karşı etkin şekilde kullanmaktadır. İsrail'in terörle mücadele bağlamında İNİS faaliyetlerinin etkinliğinin yanı sıra terörle mücadelede rol alan istihbarat kurumlarının görev sahalarında keskin çizgilerle birbirinden ayrılmış olması da İsrail'in mücadeledeki başarısını arttırmaktadır. Son olarak Türkiye'de yakın dönemde devletin varlığını ve bütünlüğünü hedef alan FETÖ, PKK, PYD/YPG, IŞİD gibi iç ve dış güvenlik sorunlarının etkisiyle istihbarat yapılanmasında da hem yasal hemde kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. MİT'in İNİS'in yanı sıra TEKİS yöntemlerini de aktif şekilde kullanması sahada terörizmle mücadelede ciddi başarılar elde edilmesini sağlamıştır. Ayrıca Jandarma İstihbarat Başkanlığı'nın da teknolojik imkanlardan yararlanarak SİNİS ve GÖRİS'e dayalı yöntemlerle kırsalda terörizmle mücadele eden kolluk güçlerine destek sağladığı görülmektedir. Öte yandan İsrail'in istihbarat yapılanmasında görev ve yetki ayrımının yasal olarak net bir şekilde belirlenmiş olmasına rağmen, Türkiye'de yasal sınırlarla çizilmiş etkin bir görevlendirme olmadığı anlaşılmaktadır. Zira istihbarata bakan birçok kurum ve kurulun olması ve bunlar arasında yetki karmaşası, istihbaratta aksamalara yol açmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde güvenlik ve terörle mücadele istihbaratının gelişiminin halen devam ettiği ve eksiklikleri giderecek adımlar atıldıkça da istihbarat alanında başarının arttığı görülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Writing Up: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Submission and Revision: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Kaynaklar

- Acar, Ü. (2019), Yönlendirici Güç: İstihbarat Servisleri, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s.103-134.
- Akgüngör, İ. "MIT'e İHA'yı TÜBİTAK Yapacak", <http://www.kokpit.aero/mit-iha-tubitak> (Erişim Tarihi: 15.07.2017).
- Anhegger, R. (1942), Martoloslar Hakkında, *Journal of Turkology*, 7(0), s.281-320.
- Army, U. S. (2006), *Police Intelligence Operations, Field Manual FM 3-19.5*, Headquarters, Department of Army: Washington.
- Bar-Joseph, U. (2009), Military Intelligence as The National Intelligence Estimator, *Armed Forces & Society*, 20(10), s.1-21.
- Berkowitz, B. (2001), Better Ways to Fix U.S. Intelligence, *Orbis*, Fall, s.609-619.
- Best, Richard A, ve Cumming, A. (2007), *Open Source Intelligence (OSINT): Issues for Congress Specialist in National Defense Foreign Affairs, Report for the Congress*, <http://fas.org/sgp/crs/intel/RL34270.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Bolin, R. (1998), *Technical Intelligence FM 34-54*, Headquarters, Department of Army: Washington.
- Clarke, Richard A., Michael J. Morell, Geoffrey R. Stone, Cass R. Sunstein, ve Swire, P. (2014), *The NSA Report: Liberty and Security in a Changing World. Report and Recommendations of the President's Review Group on Intelligence and Communications Technologies*, Berkeley Technology Law Journal UNC Legal Studies Research Paper, Research Paper 2666752, https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2013-12-12_rg_final_report.pdf. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Çetin, S. ve İnan, İ.E. (2021), *Terörle Mücadelede İstihbarat Sorunsalı*, 20. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu "Terör", İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya.
- Davies, B. (2005), *The Spycraft Manual: The Insider's Guide to Espionage Techniques*, St. Paul: Zenith Press.
- E.Odom, W. (2004), *Fixing Intelligence For a More Secure America*, 2. Baskı, Yale University Press.
- Ege, K. (1982), *The CIA View of Israeli Intelligence Services*, MERIP Reports, 105, s.26-27.
- Erol, K.M. (2022), Açık Kaynak İstihbaratı ve Askeri İstihbarat, *İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s.23-59.
- Field, A. (2009), Tracking Terrorist Networks: Problems of Intelligence Sharing within The UK Intelligence Community, *Review of International Studies*, 35, s.997-1009.
- Fink, E., Jose P, ve Laurie S. (2015), *Technology and The Fight Against Terrorism*, CNN Business, <https://money.cnn.com/2015/11/24/technology/targeting-terror-intelligence-isis/index.html>. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Geraghty,T. (2009), *Black Ops The Rise Of Special Forces In The C.I.A., The S.A.S., And Mossad*, New York : Pegasus Books.
- Goodman, Melvin A. (2003), 9 / 11 : The Failure of Strategic Intelligence, *Intelligence and National Security*, 18(4), s.59-71.
- Hastedt, Glenn P. (2011), *Spies, Wiretaps, and Secret Operations: An Encyclopedia of American Espionage*, California: ABC-Clio.
- Herman, M. (1997), *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge: The Press Syndicate of The University

Of Cambridge.

- İlter, E. *Türkler 'de İstihbarat*, Milli İstihbarat Teşkilatı, http://www.mit.gov.tr/birinci_bolum_A.html. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- İlter, E. (2002), Osmanlılarda İstihbarat XIV.-XX. YÜZYILLAR, *Avrasya Dosyası*, 8(2), s.233-253.
- Intelligence Service Act (İstihbarat Hizmeti Kanunu), 1994, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/13/pdfs/ukpga_19940013_en.pdf (Erişim Tarihi: 28.06.2017).
- Jamwal, N. S. (2003), Counter Terrorism Strategy, *Strategic Analysis*, 27(1), s.56-78.
- Johnson, Loch K. (2003), Preface to a Theory of Strategic Intelligence, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 16 (4), s.638-663.
- Jones, S. G. (2008), *Counterinsurgency In Afghanistan*, Rand Counterinsurgency Study, <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG595.html>, (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Kahana, E., ve Muhammad S. (2009), *Historical Dictionary of Middle Eastern Intelligence*, Scarecrow Press.
- Karabulut, A. (2015), Dünya Tarihinde İstihbaratın Önemi, (Ed.: S.Yılmaz), *İstihbarat Bilimi*, s.239-249, Ankara: Kripto Yayınları.
- Karabulut, B. (2021), Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s.51-87.
- Karataş, K. (2017), *Dünyanın Yörüngesini Değiştiren Güçler: İstihbarat Örgütleri*, İstanbul: EN Kitap.
- Kavsıracı, O., ve Demirbaş, M. (2020), İstihbarat Faaliyetlerinin Devlet Güvenliği Açısından İncelenmesi, *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(1), s.49-64.
- Kavsıracı, O. (2020), İstihbarat Süreci ve İnsan Kaynaklı İstihbaratın Analizi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), s.700-719.
- Kokpit Aero, Jandarma'nın Bayraktar İHA'sı Elazığ'da, <http://www.kokpit.aero/jandarmaya-silahli-ih>, (Erişim Tarihi: 06.08.2017).
- Kuperwasser, Y. (2007), Lessons from Israel's Intelligence Reforms, No. 14, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/10_intelligence_kuperwasser.pdf. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Leigh, I., ve Lustgarten, L. (1989), The Security Service Act 1989, *The Modern Law Review*, 52(6), s.801-836.
- Lodge, F. (2016), The Post-9/11 U.S. Intelligence Community, The Cipher Brief, <https://www.thecipherbrief.com/article/north-america/post-911-us-intelligence-community-1089> (Erişim Tarihi: 07.06.2017).
- Margolis, G. (2013), The Lack of HUMINT: A Recurring Intelligence Problem, *Global Security Studies*, 4(2), s.43-60.
- Marrin, S. (2005), A Review of: 'Using Intelligence to Protect Homeland Security, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 18(3), s.549-559.
- McGee, S., C. Bott, V. Gupta, K. Jones, ve A. Karr. (2009), Report: Public Role And Engagement In Counterterrorism Efforts: Implications Of Israeli Practices For The U.S. Arlington, <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA533153> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Monje, S., C. (2008), *The Central Intelligence Agency A Documentary History*, Connecticut: Greenwood Publishing Group, Inc.

Nizamülmülk. (2013), *Siyasetname*. (Çev.: A.T. Ayar), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Office, Cabinet. (2006), National Intelligence Machinery, <https://www.gov.uk/government/publications/national-intelligence-machinery>, (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

Ökten, T. (2023), 21'nci Yüzyılda Açık Kaynak İstihbaratı, *İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.17-38.

Özdağ, Ü. (2013), *İstihbarat Teorisi*. 7. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.

Özer, Y. (2015), Terörizmle Mücadelede İstihbaratın Rolü: Kültürel İstihbarat Konsepti , *İGÜSBD*, 2(1), s.51-80.

Russell, R. (2007), *Sharpening Strategic Intelligence: Why the CIA Gets It Wrong and What Needs to Be Done to Get It Right*, Cambridge: Cambridge University Press.

Schaurer, F., ve Storger, J. (2013), The Evolution of Open Source Intelligence (OSINT), *Computers in Human Behavior*, 19 (1), s.53–56.

Senate, Committee on Governmental Affairs United States. (2004), National Intelligence Reform Act Of 2004, Washington., <https://www.congress.gov/108/crpt/srpt359/CRPT-108srpt359.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

Seng, Aaron Chia Eng. (2007), MASINT: The Intelligence of the Future, *DSTA Horizons*, s.117–126.

Sevinç, S. (2023), Sinyal İstihbaratı Bağlamında Bir Değerlendirme: Rubicon Operasyonu ve Türkiye, *İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.68-81.

Thomas, G. (2009), *Inside British Intelligence 100 Years of MI5 and MI6*, London: JR Books Ltd.

Tzu, S. (1994), *The Art of War*, (Çev.: R. D. Sawyer, ve M. L. Sawyer), Colorado: Westview Press Books.

U.S. Congress. (2001), Uniting And Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism (USA Patriot Act) Act Of 2001, U.S. Congress. <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

U.S. Department of Justice. (2007), Minimum Criminal Intelligence Training Standards for Law Enforcement and Other Criminal Justice Agencies in the United States, Findings and Recommendations, <http://it.ojp.gov/docdownloader.aspx?ddid=1152>. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

US DoD. (2015), *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, US Department of Defense Joint Publication.

West, N. (2006), *Historical Dictionary of International Intelligence*, Maryland:Rowman & Littlefield.

Windrem, R. (2004), CIA is Looking for a Few Good Doctors, <https://www.nbcnews.com/id/wbna6765861>, (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

Yesevi, Ç., G. (2015), İsrail'in Güvenliğinde İstihbarat Servislerinin Yeri, (Ed.: S.Yılmaz), *İstihbarat Dünyası*, s.71-93, Ankara: Kripto Yayınları.

Yılmaz, S. (2007), *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*, İstanbul: Milenyum Yayınları.

Yılmaz, S. (2009), *Ulusal Savunma Stratejisi*, İstanbul: Kumsaati Yayınları.

Yılmaz, S. (2014), *Amerika Birleşik Devletleri İstihbaratı 1947-2014*, Ankara: Kripto Yayınları.

Entegrasyon Aşamaları ve Kültürel Aktarım Süreci Açısından Avatar (2009) Filminin İncelenmesi

Examination of the Movie Avatar (2009) in Terms of Integration Stages and the Cultural Transfer Process

Buse IŞIKHAN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 09.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Göçmenin orijinal kültüründen vazgeçmeden ev sahibi toplumla bütünleşmesi anlayışı, entegrasyon kavramını asimilasyon kavramından ayıran en temel farktır. Diğer yandan Milton Myron Gordon (1964) asimilasyonun daha net anlaşılabilmesi için analitik bir ayrım ortaya koymuştur. Bunun neticesinde yedi asimilasyon aşaması oluşturmuştur. Yöntem olarak bu yedi asimilasyon aşaması referans alınarak entegrasyon aşamalarına uyarlanmıştır. Asimilasyon aşamalarındaki kriterler entegrasyon aşamalarında da kullanılmıştır. Bu entegrasyon aşamalarıyla James Cameron'un yönettiği Avatar (2009) filmi değerlendirilmiştir. Bütün entegrasyon aşamalarına uygun filmde denk gelen örnekler olduğu görülmüştür. Böylece oluşturulan entegrasyon aşamalarının örneklerle daha net bir şekilde açıklanması amaçlanmıştır. Özellikle entegrasyon aşamalarının oluşturulma sebebine makale boyunca değinilmiştir. Bu çerçevede entegrasyon ve asimilasyon anlayışları arasındaki ayrım ele alınmıştır. Bununla birlikte filmde kültürel aktarım süreçlerine değinilmiştir. Filmde geçen Na'vi halkının toplumsal örgütlenmesi detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entegrasyon Aşamaları, Kültürel Aktarım, Asimilasyon, Toplumsal Örgütlenme, Anglo-Uyum

&

Abstract: The understanding of the immigrant's integration with the host society without giving up his original culture is the most fundamental difference that separates the concept of integration from the concept of assimilation. On the other hand, Milton Myron Gordon (1964) put forward an analytical distinction in order to understand assimilation more clearly. As a method, these seven assimilation stages are taken as a reference and adapted to the integration stages. The criteria in the assimilation stages were also used in the integration stages. With these integration stages, the movie Avatar (2009) directed by James Cameron was evaluated. It has been seen that there are examples in the movie that are suitable for all integration stages. Thus, it is aimed to explain the integration stages created more clearly with examples. In particular, the reason for the creation of the integration stages is mentioned throughout the article. In this framework, the distinction between integration and assimilation approaches is discussed. In addition, the cultural transfer processes are mentioned in the movie. The social organization of the Na'vi people in the movie has been examined in detail.

Keywords: Integration Stages, Cultural Transfer, Assimilation, Social Organization, Anglo-Conformity

Atıf/Cite as: Işıkhan, B. (2023). Entegrasyon Aşamaları ve Kültürel Aktarım Süreci Açısından Avatar (2009) Filminin İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1369-1386. doi: 10.11616/asbi.1327858

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Buse Işıkhan, Bağımsız Araştırmacı, buseisikhan06@gmail.com.

1. Giriş

Bu çalışma entegrasyon aşamaları ve kültürel aktarım süreci üzerine yapılan incelemeyi kapsamaktadır. Böylece kültürel / davranışsal entegrasyon; yapısal/sosyal entegrasyon; evlilik entegrasyonu; kimlik entegrasyonu; tutumlara yönelik entegrasyon; davranışa yönelik entegrasyon; yurttaşlık entegrasyonu olmak üzere yedi entegrasyon alt tipi oluşturulmuştur. Bu entegrasyon aşamaları Milton Myron Gordon (1964)'un asimilasyon süreçlerini belirlerken yapmış olduğu analitik ayırmadan uyarlanarak oluşturulmuştur. Gümümüz göç hareketine ve göç sürecine daha uygun olması bakımından Gordon'un asimilasyon tiplerinin, entegrasyon aşamalarına dönüştürülmesi tercih edilmiştir.

Bunlara ek olarak asimilasyon ve entegrasyon anlayışının birbirlerinden en temel farkı, göçmen ve göçün doğasını değerlendirme şekli olduğu söylenebilir. Bütün süreç bu temel bakış açısının etrafında gelişmektedir. Yaygın asimilasyon anlayışının, göçün doğasını önceden belirlenebilir belli girdileri ve çıktıları olan, sonucu tahmin edilebilen bir süreç gibi varsaydığı söylenebilir. Bu sürece göçmen kendi köken kültürüyle girmektedir ve bu süreçte belli ön görülebilir keskin ve geri dönüşü olmayan değişimler yaşamaktadır. Bu öngörülebilir sürecin çıktısı ise göçmenin kendi kültüründen vaz geçmesi ve ev sahibi toplumun kültürünü kazanmasıdır. Bu sürecin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak köken kültür eski kültür haline gelmiştir ve yerini yeni kültür olarak ifade edebileceğimiz ev sahibi toplumun kültürü almıştır. Aynı şekilde asimilasyon anlayışı, göçmenin doğasını da önceden öngörülebilir atfetmektedir. Bu görüş ışığında göçmen doğasını edilgen olarak varsaydığı çıkarımı yapılabilir. Göçmenin kendi seçimleri olmadan eninde sonunda tek yönde bir değişime tabi olacağı görüşünü içermektedir.

Ancak entegrasyon, asimilasyona göre daha esnek ve ılımlı bir bakışı açısı sunmaktadır. Entegrasyon anlayışı, birbiriyle etkileşime geçen kültür sistemleri için değişken sonuçları barındırmaktadır. Bu noktada göçmen doğasına bakışının farklı olduğu görülmektedir. Göçmenler, göç ve entegrasyon sürecinde edilgen değil, aktif ve aktördür. Kültürleşme sürecinde etken bir konumda olan göçmen köken kültüründen kendine uyan unsurları korurken, ev sahibi toplumun kültüründen kendine uyan kültür öğelerini kazanmaktadır. Hangi kültür öğelerinin yerine yeni kültür öğelerinin alacağını ve hangi yeni davranış pratiklerini kazanacağını sürecin başında öngörmek imkansızdır. Kişinin köken kültürü, onun tüm seçimlerini ve davranış pratiklerini belirleyen bir referans noktasıdır. Entegrasyon anlayışında bu ön kabul gözetilmektedir. Göçmenin önceki yaşantısından ve toplumundan edindiği alışkanlıklar, değerler, değer yargıları, inançlar tamamıyla başka bir kültür içinde yok olmaz. Kültürleşme sonucu birtakım değişiklikler yaşanmaktadır ancak tamamıyla göçmen köken kültürünü kaybetmez. Aksine maruz kaldığı yeni akım kültürden kendi kimliğine yeni öğeler eklemektedir.

Bütün bunların ışığında bu çalışma, entegrasyon aşamalarını Avatar (2009) filmi üzerinden inceleyen bir araştırmayı içermektedir. Oluşturulan yedi entegrasyon aşamasının daha net ortaya konulması ve örneklendirilmesi için James Cameron'un yönettiği (2009) yapımı "Avatar" filmi analiz edilmiştir. Filmdeki kültürleşme sürecindeki olaylar değerlendirildiğinde yedi entegrasyon aşamasına işaret eden örneklerin olduğu görülmüştür. Bu sebeple filmde geçen örnekler ve bunlara karşılık gelen entegrasyon aşamaları detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Buna ek olarak filmde ev sahibi topluluğun sosyal örgütlenmesi ve yapısı çok yönlü incelenmiştir.

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada yöntem olarak, Milton Myron Gordon'un Assimilation of American Life (1964)'da sunduğu yedi asimilasyon çeşidinden uyarlanan entegrasyon tipleri kullanılmıştır. Gordon asimilasyon tiplerini oluştururken, kültürel karşılaşmayı ve devamında yaşanan etkileşim ve iletişim sürecini farklı boyutlara ayırarak ele almıştır. Bu çalışmada da Gordon'un belirlediği değerlendirme açılarından yola çıkılarak entegrasyon süreçleri boyutlandırılmıştır.

Bununla birlikte James Cameron'un yönettiği (2009) yapımı Avatar filmi analiz edilerek entegrasyon aşamaları ve kültürel aktarım süreci incelenmiştir. Kültür etkileşimi, entegrasyon ve uyarlanmış entegrasyon süreçleri filmde sadece Sully ve Na'vi halkının ilişkisi ve Sully'nin Na'vi halkıyla bütünleşmesi bağlamında ele alınmıştır. Filmde asıl ön plana çıkan konudan ya da vurgulanmak istenen

ana mesajdan veya ticari ve politik boyutundan bağımsız bir bakış açısıyla sadece iki kültürün karşılaşması bağlamında kültür etkileşimi odaklı bir analiz yapılmıştır.

Asimilasyon doğası gereği birden fazla kuşağı içeren bir süreçtir. Bu gerçeklik, büyük oranda 1960 sonrası göçle başlayan Amerikan toplumundaki tüm göçmenleri kavramamızı, yirmi birinci yüzyılın başında bile zorlaştırmaktadır (Alba ve Nee, 2003:215). Park ve Burgess'in düşüncelerinden de alıntı yapan Arnold Green, asimilasyon tanımlamasında kültürel davranış ve sosyal yapısal katılım arasında algısal bir ayrım yapmıştır. Ayrım yapılması, özellikle Amerikan deneyimindeki asimilasyon sürecinin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir (Gordon, 1964:66-67). Asimilasyonun temeli, sınırların aşılmasına ve değiştirilmesine dayanmaktadır. Örneğin bir sosyal sınır, bir toplumun üyelerinin gündelik faaliyetlerinde fark ettikleri bir durumdur ve zihinsel yönelimlerini, birbirlerine yönelik eylemlerini etkileyen kategorik bir ayrımdır (Alba ve Nee, 2003:59). Ayrıca asimilasyon kavramının gitgide daha çok itibarsızlaştığı görülmektedir. Bunun en görünür sebebi ulus çeşitliliğini meşrulaştırma çağrılarının daha kuvvetlenmesi ve nihayetinde başarılı olmasıdır (Barkan,1995:38). Gordon'un asimilasyon anlayışı göçmenin tek yönlü, zorunlu ve mutlak değişim fikrine dayanmaktadır. Diğer yandan ılımlı ve göçmenin kültürel varlığını yok saymayan entegrasyon kavramı, değişen toplumsal koşullara, sosyal yapıya ve göç süreçlerine daha uygun bir bakış açısı sunmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada Gordon'un asimilasyon süreçlerine yönelik analitik ayrımı, entegrasyon süreci olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda yapılan değişiklik çalışmanın, göç kavramına ve göç tecrübesine yönelik referans aldığı bakış açısını yansıtmaktadır.

Bu çalışma için Gordon'un asimilasyon tiplerinden yola çıkarak yapılan düzenleme şöyledir. Kültürel / davranışsal asimilasyon yerine kültürel/davranışsal entegrasyon; yapısal asimilasyon yerine, yapısal/sosyal entegrasyon; evlilik asimilasyonu yerine, evlilik entegrasyonu; kimliğe yönelik asimilasyon yerine, kimlik entegrasyonu; kabul edilmiş tutum asimilasyonu yerine tutumlara yönelik entegrasyon; davranış kabulüne yönelik asimilasyon yerine davranışa yönelik entegrasyon ve son olarak yurttaşlığa yönelik asimilasyon yerine yurttaşlık entegrasyonu ifadesi tercih edilmiştir. Gordon'un belirlediği asimilasyon türlerindeki kriterler, düzenlenen entegrasyon aşamalarında da kullanılmıştır. Çalışmada düzenlenen entegrasyon türleri tek tek başlıklarda ele alınmıştır. Detaylıca değinilen entegrasyonla ilgili kısımlarda önce Gordon'un belirlediği asimilasyon türünden bahsedilmiştir. Sonrasında her bir asimilasyon türünün hemen altında uyarlanan entegrasyon tipleri açıklanmıştır. Bunlara ek olarak Sully'nin yeni bir kültürle karşılaşma süreci incelenerek ele alınan entegrasyon türüne uyan örnekler sunulmuştur.

3.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada bir göçmenin ev sahibi toplumla bütünleşmesinde yaşadığı aşamalar ve aşamalarda ilgili kritik sosyal kırılmaların örneklendirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle bir film incelemesi tercih edilerek analizlerin görsellikle desteklenmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte çok boyutlu bir süreç olan entegrasyonun göç yazınında, farklı aşamalarından bahsedilmektedir. Örneğin Esser (2000) "sistem entegrasyonu" ve "sosyal entegrasyon "olmak üzere iki boyutta ele almıştır. Sosyal entegrasyonu da kendi içinde "kültürleşme", "sosyal-ekonomik-politik konum", "etkileşim" ve "kimlik" olmak üzere dört alt boyuta ayırmıştır. Sosyal entegrasyon diğer alt entegrasyonların etkileşimine bağlı olarak "asimilasyon", "segrasyon", "çoklu entegrasyon" ve "marjinalleşme" olarak gerçekleşmektedir. Ancak bu çalışmada özellikle Gordon (1961,1964)'un yapmış olduğu asimilasyon aşamalarından hareket edilmiştir.

Bir göçmen için ev sahibi toplumda yeni bir iletişim ve etkileşim seviyesine geçildiğini gösteren sosyal anlar bulunmaktadır. Çalışma boyunca bahsedilen anlara "kritik sosyal kırılmalar" denilmesi tercih edilmiştir. Gordon'un asimilasyon aşamaları farklı yönleriyle bu kritik sosyal kırılma anlarını ortaya koymaktadır. Filmde asimilasyon aşamalarının entegrasyon aşamalarına dönüştürülmesine uygun sosyal kırılma anlarını içeren örnekler bulunmaktadır. Bütün bu sebeplerden dolayı entegrasyona yönelik yeni boyutlandırma yapılması hedeflenmiştir. Özellikle asimilasyon aşamaları yerine entegrasyon uyarlaması kullanılmıştır. Aynı zamanda çalışmanın göç ve göçmenlik kavramlarına bakış açısının yansıtılması amaçlanmıştır. Entegrasyon anlayışı, göçmenin hiçbir zaman kendi kültürünü tamamen silmediği aksine

kendi kültüründen unsurları da var ederek üyesi olmak istediği yeni toplumun bir parçası haline gelme sürecini kapsamaktadır.

Bunlara ek olarak çalışmanın bir diğer önemli amacı, Gordon'un asimilasyon tiplerinden yola çıkarak yeni entegrasyon aşamaları oluşturmaktır. Göçmenin entegrasyon sürecini değerlendirme ve tanımlama kriteri olarak oluşturulmak istenen bu entegrasyon aşamaları, ilerideki saha araştırmaları için ön bir hazırlık çalışması olarak amaçlanmıştır. Bu sebeple uyarlanan entegrasyon aşamalarının örneklendirilmesi için bu aşamaların kriterlerine uygun belirgin kritik sosyal kırılmalar görülen Avatar (2009) filmi tercih edilmiştir. Burada amaç, bir savı ya da teoriyi kurgu ürünü olan bir film üzerinden kanıtlamak değil, daha net açıklamak için örneklendirmektir. Alt amaç olarak ise, kavram ve kuramları kullanarak sosyal olayların incelemesine dair örnek veri oluşturmaktır.

4. Gordon'un Asimilasyon Anlayışı

Birkaç yüzyıldan fazla süren göç deneyimi, Amerika'daki etnik ve ırksal çeşitliliğin artmasına ve Amerikan toplumunun değişmesine etki etmiştir. Bu değişimlerle asimilasyon kavramının tanımı ve özellikleri gelişmiştir. Bununla birlikte Şikago Okulu'nun yapmış olduğu ampirik çalışmalar, asimilasyon kavramının detaylandırılmasına katkı sağlamıştır. Thomas, Park ve Miller göçmen grupları zorlamak yerine Amerikan yaşamına kendi hızlarında uyum sağlamaya bırakmanın, daha sorunsuz bir asimilasyon sağlayacağına dikkat çekmiştir (Alba ve Nee, 2003:18,20). Asimilasyon sürecinin doğasını netleştirmek için analitik bir ayırım geliştiren Gordon (1964:71) asimilasyon sürecinin, birbirinden ayırt edilen aşamalar ya da alt süreçler içinde farklılaşan derecelerde yaşandığını belirtmiştir. United Nations (2011:24)'a göre, gelişmekte olan Avrupa ülkeleri ve Orta Asya ülkelerinde (Emerging Europe and Central Asia- EECA) özellikle çok ırklı nüfusa sahip ülkelerde tek başına ırk veya etnik köken kriteri, göçmen stoğunu tanımlamak için kullanılamaz. Aksine anadil, evde konuşulan dil, din gibi istatistiklerin sunduğu verilerin bir araya gelmesi göçmenin entegrasyon sürecine ve olası asimilasyonunu değerlendirmeye yardımcı olmaktadır.

Gordon asimilasyon sürecinin içeriğini ve somut görünümünü daha net ortaya koyabilmek ve değerlendirebilmek için özgün analitik ayırımı yapmıştır. Bu analitik ayırmada Gordon (1964:70-72), asimilasyon sürecinin belirli bir safhası ya da yönü olarak ele alınabilecek yedi temel alt süreç belirlemiştir. Diğer bir ifadeyle bu yedi aşamanın asimilasyon türleri olarak da nitelendirilebileceğinden bahsetmiştir. Bu safhalar, Kültürel / davranışsal asimilasyon, yapısal asimilasyon, evlilik asimilasyonu, kimliğe yönelik asimilasyon, kabul edilmiş tutum asimilasyonu, davranış kabulüne yönelik asimilasyon ve yurttaşlığa yönelik asimilasyondur. Gordon (1961:263; 1964:85) tarihsel süreçte asimilasyon ve entegrasyonun arka planındaki üç ideolojiye vurgu yapmıştır. "Anglo- uyum", "eritme potası" ve "kültürel çoğulculuk" ideolojilerinin "tanımlayıcı model" ve "ideal model" çatısı altında asimilasyon ve entegrasyonu açıklama yarışına girdiklerinden bahsetmiştir. Bu bağlamda asimilasyon ve entegrasyonun ne olduğuna dair tartışmalar "Tanımlayıcı model" ve ne olması gerektiğine dair tartışmalar ise "ideal model" çatısı altında ele alınmıştır. Bu tartışmalar Amerika örneği özelinde yapılmasına rağmen aslında bir ulusun izlediği yol ve geçirdiği süreçler ele alınmıştır.

Anglo- Uyum: Stewart G. Cole ve Mildred Wiese Cole 'a ait olan "Anglo uyum²" ifadesi (Gordon, 1964:85) asimilasyon ve göçle ilgili çeşitli fikirleri kapsayan bir terim olarak kullanılmıştır. Bu fikirlerin hepsi İngiliz dilinin, kurumlarının ve İngiliz yönelimli kültürel kalıpların Amerikan yaşamında baskın ve standart olarak sürdürülmesinin istenildiğini varsaymaktadır. Bu terim, Kuzey ve Batı Avrupa'dan gelen göçmenlerin ve onların nesillerinin standart Anglo-Sakson kültürel kalıplarını gereken şekilde

² Milton, "Anglo Uyum" olarak çevrilen "Anglo- Conformity" ifadesinin Stewart G. Cole ve Mildred Wiese Cole 'a ait olduğunu ve "Minorities and the American Promise", eserinde yer aldığını belirtmiştir. bkz: Stewart G. Cole and Mildred Wiese Cole, *Minorities and the American Promise*, New York, Harper and Brothers, 1954, Chapter 6.

benimsedikleri sürece, göç kaynağı olarak ve karşıt bir tutuma maruz kalmadan kabul edilebilecekleri fikrini yansıtmaktadır. Amerika 19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde göçmenlere yönelik belirsiz bir tutum içinde olmasına rağmen çeşitli amaçlar için birçok göç kabul etmiştir. Göçmenler, eyaletlerin ve bölgelerin nüfusunu ve önemini artırmak, çiftliklere insan gücü sağlamak, madenleri işletmek, demiryolları ve kanallar inşa etmek ve genişleyen sanayide çalışan eksiği için talep edilmiştir (Gordon, 1961:265,267). Anglo uyum daha ılımlı bir tutum içinde olmasına rağmen, temelinde göçmenlerin atalarından miras kalan kültürü tamamen terk etmesi ve Anglo-Sakson köken grubunun davranış ve değerlerini benimsemesi yönünde net bir sistem olarak formüle edilmiş bir teoridir (Gordon, 1964:85). Anglo-uyum ise göçmen grupların köken kültürlerinden vazgeçmek zorunda kalarak Anglo-Amerikan kültürünü olduğu gibi benimsemeleri gerektiği beklentisinin bir ön modeli sayılmaktadır (Alba ve Nee,2003:17).

Eritme Potası: Eritme potası düşüncesinde Anglo Sakson halkla göçmen grupların biyolojik olarak karışması ve göçmen grupların kültürlerinin yeni bir yerli Amerika modeli içinde kaynaşması tasarısı yer almaktadır (Gordon, 1964:85). Günümüz etnisite araştırmacıları, eritme potası görüşüne karşı çıkmışlardır. Amerika toplumunun, ayırt edici etnik özellikleri eriten görünüşünden ziyade bu etnik farklılaşmanın Amerika'nın sosyal yapısını temsil ettiğini savunmuşlardır (Alba,1976:1044).

Kültürel Çoğulculuk: Kültürel çoğulculuk anlayışı, Amerikan toplumundaki siyasi, ekonomik ve vatandaşlığa dair entegrasyonda göçmen grupların kendi toplumsal yaşamlarının ve kültürlerinin önemli bir parçasını hala koruduklarını varsaymaktadır (Gordon, 1964:85).

5.Avatar (2009) Filminin Özeti

Epik bir bilim kurgu olan Avatar (2009) filmindeki olaylar Pandora gezegeninde geçmektedir. Ölen ikizinin yerine geçmesi istenen filmin başrol karakteri Jake Sully, görevi gereği Pandora gezegenine giden ekibe dahil olmuştur. Bu yolculuğun amacı gezegendeki değerli bir madene ulaşmaktır. O bölgede yaşayan yerlilerin yaşam alanlarından çekilmesini sağlamak için oraya bilim insanlarından ve askerlerden oluşan bir ekip gitmiştir. Bununla birlikte bu amaçlarını gerçekleştirmek için başvurdukları yöntem karşısında yerlilerin verdikleri tepkiler ve Sully'nin Na'vi halkının yanında yer alması filmin görünen ana konusunu oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmada yapılan analizin net anlaşılabilmesi için filmde örnek gösterilen kısımlar daha detaylı anlatılmıştır.

Pandora gezegeninde Sully'nin, kendine özgü bir kültüre ve dile sahip Na'vi halkıyla iletişim kurması ve aralarına katılması gerekmektedir. Filmde genel hatlarıyla Sully'nin doğal süreçte içselleştirdiği köken kültürü ve Na'vi halkının kültürü olmak üzere iki farklı kültürün karşılaşması yaşanmaktadır. Kültürel ilişki ve iletişim bağlamında değerlendirildiğinde şöyle bir alt detay vermek gerekmektedir. Sully'nin Pandora gezegenine geldiği ekip daha önce Na'vi halkıyla iletişim kurmaya ve kendi konuştukları dil olan İngilizceyi Na'vi halkına öğretmeye çalışmıştır. Filmde bu yerel halkın kültürünü ve dilini öğrenmeye ve kendi kültürlerini öğretmeye çalıştıkları bir süreç yaşandığı görülmektedir. İngilizceyi öğrenen bazı Na'vi halkı üyeleri olmasına rağmen bu süreç iki taraf için birbirini anlama bakımından olumsuz geçmiştir.

Bu anlamda bu halkla tekrar temas kurmaya ve aralarına girmeye çalışan Sully, Na'vi halkının liderine kültürlerini öğrenmek için geldiğini ve bunu istediğini belirtmektedir. Na'vi halkı ise, yabancı ve tehlikeli olarak gördüğü bu kişiyi aralarına almak istememektedir. Ancak bu halkın gündelik yaşantısının, ritüellerinin, inançlarının ve değerlerinin şekillenmesinde doğanın ve doğayla kurdukları iletişimin büyük bir payı olduğu görülmektedir. Değerlerinin, inançlarının ve yaşamın kaynağı olarak kabul edilen Eywa denilen kutsal güce inanmaktadırlar. Halkın, tanrıça Eywa'nın sözcüsü kabul edilen ve aynı zamanda da şifacı olan bir inanç önderi bulunmaktadır. Kadın olan bu inanç önderinin halkın aldığı kararlarda etkisi büyüktür. Bu sebeple doğanın özellikle de kutsal olarak attettikleri ağacın, kendilerine bir işaret yolladığını ve Sully'e şans vermeleri gerektiğine karar vermişlerdir. Buna göre kendi kültürlerini, yaşam tarzlarını, inançlarını, doğaya bakış açılarını kısaca yaşamlarına dair her şeyi bu yabancıya öğretmeye karar vermişlerdir. Bunun neticesinde, Sully, Na'vi halkının beklediği şekilde bir davranış değişikliği gösterirse ve özellikle doğayı, yaşamı, değerlerini onlar gibi algılasa toplumun bir parçası olmaya hak kazanacaktır.

Başta görev olarak Na'vi halkının arasına katılması gereken Sully zamanla kendini bu halkın bir parçası olarak hissetmiştir. Öyle ki halkı yaşadığı topraklardan zorla çıkarmak isteyen askeri ekibe karşı bu halkla birlikte savaşmıştır. Sully'nin Na'vi halkının yanında savaşması, Pandora gezegeninde bulunan ve amaçlarının kötü olduğuna inandığı dünyadan gelen insanlara karşıdır. Amacı sahiplendiği bu yeni gezegeni ve ailesi olarak gördüğü Na'vi halkını korumaktır. Çalışmanın başında belirttiği gibi kültürel ve fiziksel olarak Pandora gezegenin sınırlarında yaşanan ilişkilere ve olaylara göre kültürel boyutta bir analiz yapılmıştır. Dolayısıyla Sully'nin köken kültürünü ve yetiştiği dünyayı yok sayması gibi bir durumdan bahsedilemez. Bu sebeple bir asimilasyon söz konusu değildir ve çalışmanın amacına uygun olarak entegrasyon süreçleri bağlamında analiz yapılmıştır.

5.1.Na'vi Halkının Toplumsal Örgütlenmesi

Pandora gezegeninin dünyadan farklı kendine özgü bir doğası ve canlı türleri bulunmaktadır. Na'vi olarak adlandırılan yerli halkı oluşturan kabileler yaşamaktadır, Sully'nin iletişim kurduğu kabile ise Omaticaya'lardır. Na'viler dünyadaki gibi bir teknolojinin olmadığı, kentleşmenin görülmediği, doğayla bütünleşik bir yaşam sürmektedir. Ancak toplumsal örgütlenmeleri, değerleri, dini ritüelleri, gündelik hayattaki alışkanlıkları, davranış pratikleri ve din-toplum ilişkileri ele alındığında ilkel topluluklardaki yaşam şeklini andırdığı görülmektedir. Özellikle ilkel topluluklardaki dini inançların ve ritüellerin topluluğa ve gündelik hayata yansıma şekillerinden örnekler görmek mümkündür. Malinowki (2000:50; 1999:28; 2003:44) ilkel toplumlardaki dinlerin en dikkat çeken yanının tapınma ritüellerinin törensel ve kamusal özellikte oluşundan bahsetmektedir. Şenlik biçiminde geçen dua etmek, şükretme gibi kutsal eylemler topluluk içinde gerçekleşmektedir.

Bu yönüyle Na'vi halkı değerlendirildiğinde, o kabileden olan herkesin kutsal ağacın etrafında toplanıp dinsel ritüellerini birlikte törensel bir düzeyde yapmaları ilk göze çarpan benzerliği oluşturmaktadır. Burada inançlarını kamusal olarak eyleme dönüştürdükleri ve topluluk olarak birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Yerliler acılarını birlikte yaşamak için bir araya gelmektedir. Bu kamusal dini törenler aynı zamanda aralarındaki duygusal paylaşımı artırırken kolektif bilinci de pekiştirmektedir. Bu durum daha çok birey olmaktan ziyade topluluk olarak hareket etmenin önemli olduğu bir yapılanmaya işaret etmektedir. Malinowski (2003: 44)'ye göre ölümler için yas tutma ya da üzüntüyü yaşama ritüelleri törensel yaşamın bir parçasıdır ve duyguların herkesin önünde ve birlikte yaşanmasını içermektedir. Diğer yandan Malinowski (2000:50) ilkel toplumlarda görülen dini inanç ve toplumsal örgütlenme arasındaki ilişkinin yüksek kültürlerdeki kadar belirgin olduğunu vurgulamıştır.

Orman insanları olan Omaticaya'lar avcı bir topluluktur. Doğayla uyumlu hareket etmeleri ve düzenlerini koruma eğilimleri en dikkat çeken özellikleridir. Ancak kendilerini koruma amaçlı savaşçı yanları da gelişmiştir ve avcılık becerilerinin bunda etkisi çoktur. Silah olarak kullandıkları aletler doğadaki malzemelerle yaptıkları ok-yay ve bıçaklardır. İnanırları kutsal gücün şekillendirdiği bir toplumsal yapılanma söz konusudur. Yaşam kaynağı olan bu kutsal gücün kendileriyle doğa vasıtasıyla iletişime geçtiğine inanmaktadırlar. Eywa denilen bu kutsal gücün doğadaki iletişim kuran tezahürü kutsal ağaçtır. Bunun yanı sıra aralarından şifacı olan bir kadının, tanrıçalarının yeryüzündeki sözcüsü olduğuna inanmaktadırlar. Tanrıçalarıyla kutsal ağaç ve inanç önderleri sayesinde iletişim kurmaktadırlar. Tanrıçalarının hem doğadan hem de Na'vi halkından bir sözcü ile bir iletişim kanalı kurması, doğanın varlığının halkın varlığıyla aynı değerde görüldüğünü göstermektedir. Halkın bunun bilincinde olduğunu, doğaya saygılı ve özen gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin kritik bir karar alınması gerektiğinde doğadan özellikle kutsal ağaçtan gelecek işaretlere bakılmaktadır. Dini önderlerine danışarak tanrıça Eywa'nın istediği yönde bir karar alma eğilimi göstermektedirler. Din-toplum ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde inançlarının, toplumsal örgütlenmelerini yüksek düzeyde şekillendirdiği görülmektedir. Tüm ihtiyaçlarını doğadan karşılamaktadırlar. Bu anlamda doğayla ilişkilerini ve doğaya yönelik davranışlarını, inançlarının ve bu inançlar çerçevesinde oluşan geleneklerinin belirlediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Na'vi halkının eylemlerini Weber'in geleneksel eylem tipiyle açıklamak uygundur.

Weber rasyonel olmayan geleneksel eylem tipini, alışkanlıktan ya da gelenekten ötürü yapılan eylemler olarak açıklamıştır (Ritzer ve Stepnisky 2012:27). Örneğin Na'vilerin doğada bir hayvanı avladıktan sonraki, o canlıya saygı ve şükür için söyledikleri sözleri kapsayan küçük ritüelleri tamamıyla geleneksel eylemin bir ürünü olarak oluşmaktadır. Sully'nin ise ilk baştaki davranışlarını Weber'in Araçsal-rasyonel eylem ile açıklamak mümkündür. Ancak yaşadığı kültürleşme sonucu davranışlarının çoğunun kaynağını gelenek oluşturmaya başlamıştır. Sully'nin ormanda bir hayvanı avladıktan sonra tıpkı Na'viler gibi hissederek, şükür ritüelini yapması (bir sosyal kırılma anıdır) geleneksel eyleme bir örnek oluşturmaktadır. Yaptığı eylem rasyonel bir seçimin ürünü değil tamamıyla geleneğin içselleştirilmesinin bir yansımasıdır. Sully'nin Pandora'ya gidecek ekibe katılmasındaki ve Na'vi halkıyla iletişim kurmasındaki ilk amacı tamamıyla kendi bireyselliğine hizmet eden rasyonel bir seçim oluşturmaktadır. Öncelikle bu ekibe katılması için cazip bir ücret teklif edilmiştir, diğerinde ise tedavisinin sağlanacağı vaat edilmiştir. Bireysel bir amacı gerçekleştirmek için seçeneklerden en makul ve rasyonel olanın seçilmesi ve eyleme dönüştürülmesi söz konusudur. Ritzer ve Stepnisky (2012:27) Weber'in araçsal- rasyonel eylemini, aktörün herhangi bir değerden ya da gelenekten bağımsız olarak sadece kendi amacını gerçekleştirmek üzere eylemde bulunması olarak tanımlamıştır.

Bunların dışında kabile halkı geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlamaktadır. Kadın ve erkeklerin toplumsal rollerinin eşit olduğu görülmektedir. Topluluktaki kadınların da tıpkı erkekler gibi ata ve "ikran" denilen uçan büyük canlılara binmeleri gerekmektedir. Topluluklarındaki her kadının ve erkeğin bir atı ve bir ikranla bağı bulunmaktadır. Aynı zamanda kendilerini bir avcı olarak yetiştiren kadınların bu yönde katkı sağlaması toplumsal bir beklentidir. Avcılık yaparak yiyecek bulma sadece erkeklere atfedilmiş bir rol değildir, aynı şekilde kadınlara da verilmiş toplumsal bir roldür. Aynı zamanda herhangi bir savaş durumunda kadınlar da savaşmaktadır. Buna ek olarak kadının halkın yönetilmesinde ve alınan kararlarda büyük etkisi bulunmaktadır. Bunun kaynağını erkek olan kabile liderinin yanında güçlü bir statüye sahip kadın bir dini önderin olmasından almaktadır. Kutsal saydıkları Eywa'nın bir tanrıça olması ve her şeyin yaratıcısı olarak görülen bu gücü "ulu annemiz" olarak konumlandırmaları topluluk içindeki kadının önemini göstermektedir. Nesillerin ve yaşamın sürekliliği bağlamında her şeyin yaratıcısı olan "ulu anne" ile doğurganlık özelliği olan kadın arasında bir ilişki kurulduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ulu anne denilen tanrıçanın yeryüzündeki isteklerini dillendirmesi için seçtiği kadın, dini lider olarak kabilenin başına geçmektedir. Na'vi halkında kararlar gelenek ve inanç merkezli alındığı için Eywa'nın sözcüsü olan kadın dini önderinin topluluk yaşamındaki statüsü çok önemlidir. Tarihsel olarak önceki toplumlarda kişinin statüsünü ve sınıfını soy belirlerken günümüz toplumunda dikey hareketliliğin eğitim ağırlıklı olduğu görülmektedir. Buna istinaden Na'vi halkını incelediğimizde, kabile lideri olabilmek için soy şartı gerekmediği görülmektedir. Örneğin kabile liderinin ve onun eşi olan dini inanç önderinin Neytiri adında bir kız çocuğu bulunmaktadır. Ancak ilerleyen zamanda kabilenin başına geçmek için Neytiri ile evlenip lider olacak kişi topluluktaki en başarılı ve güçlü gördükleri bir erkektir. Topluluktaki herhangi bir erkek avcılıkta ve topluluk yaşamında en güçlü ve başarılı olduğu takdirde lider olmaya hak kazanmaktadır. Bunun en belirgin örneği, sonradan kabilenin bir üyesi kabul edilen Sully'nin kabile lideri haline gelmesidir. Na'vi halkında ikran kullanmak, başarılı bir savaşçı ve avcı olmak güç ve beceri istemektedir. Ayrıca "Toruk (son gölge)" denilen Pandora gezegeninin en büyük uçan canlısına binmek çok önemli bir başarıdır ve filmde sadece beş kişinin bunu başarabildiği vurgulanmıştır. Bunu başarabilenlere "Toruk Macto (Son gölgenin sürücüsü)" denilmektedir. Filmde bu başarıyla elde edilen statünün diğer kabileler tarafından da kabul edildiği vurgulanmıştır. Diğer klanların Toruk Macto'nun çağrılarını ve emirlerini dikkate aldığı, tüm kabileleri savaş anında birleştirdiği belirtilmiştir. Sully'nin aidiyet hissettiği yeni topluluğunu korumak ve tekrar bu topluluk içinde itibar kazanmak ve kabul görmek için Toruk Macto olmayı başardığı görülmektedir. Nadir yaşanan bu başarıyla itibar ve güven kazanması, toplum karşısında ona meşru bir iktidar atfetmiştir. Bu yönüyle doğadaki canlılar ile ilişkilerinin birkaç yönden önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Ata ya da ikrana binmeleri örgütlenmelerinde önemli bir statüsel unsurdur. Na'viler için bu canlılar bir ulaşım aracı olmasının yanı sıra topluluk içinde beceri ve güç göstergesi sayılan bir statü aracı olduğu söylenebilir. Bunun yanında sosyal yapılanmalarında kendini

diğer üyelere ispatlamak için gerekli bir unsur görülmektedir. En önemlisi ise doğayla daha derin bağ kurmalarını ve doğanın bir parçası gibi hareket etmelerini sağlayan bir amaç olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda Sully, bu halka özgü maddi kültür unsurlarını ve bunlara atfedilen değeri öğrenmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Na'vilerin çok fazla maddi kültür unsurlarının olmadığı görülmektedir. Dünyadaki gibi bir teknolojik gelişim ve maddi kültür unsuruna sahip değillerdir. Bunun sebebi doğanın içinde ve doğaya uyum sağlayarak yaşamalarıdır. Doğanın dengesini bozmadıkları ve doğayı kendi sosyal örgütlenmeleri için değiştirmedikleri dikkat çekmektedir. Ortak alanda yaktıkları ateşin çevresinde tüm halkın oturup yemek yediği görülmektedir. Uyuma alanları ortak ve birbirlerine yakın ağaçlarda hamak benzeri yatakları bulunmaktadır. Böylece maddi kültür olarak doğanın kendilerine sunduklarını saymak görece mümkündür. Doğayı inandıkları tanrıçanın yarattığı evleri gibi görmektedirler. Elbette ki gerçek hayatta olanla aynı bir maddi kültür içeriği yoktur. Buradaki ikilem doğanın onlar için anlamı, gücünü Eywa'dan alan ve enerji döngüsünün gerçekleştiği bir maneviyat kaynağı olmasının yanı sıra görece maddi kültür unsuru sayılmasıdır. Maddi kültür, toplumun ürettiği ve somut olan unsurlardır. Doğanın karşısında konumlandırabileceğimiz ve insan eliyle oluşan somut kültürel ürünler bütünüdür. Ancak Na'vi halkı yaşadıkları ortak yaşam alanlarında kendilerine özel ev, bina ya da çadır gibi maddi kültür unsurları oluşturmamıştır. Doğanın kendisi zaten evleridir ve doğanın içinde açık alanda uyumakta ve barınmaktadırlar. Bu açıdan düşündüğümüzde maddi kültür unsuru olarak doğa varsayılabilir. Örneğin kutsal saydıkları nesne doğadaki bir ağaçtır ve o ağacın tohumlarıdır. Mümkün olduğu kadar gerçek anlamda bir maddi kültür nesnesine sahip olmadıkları (ok-yay, takılar ve örtünmede kullandıkları parçalar dışında) ve böylece doğadan uzaklaşmadıkları çıkarımında bulunulabilir. Burada maddi kültürü doğanın zıttı olarak konumlandırabiliriz. Ne kadar çok doğadan uzaklaşırsa o kadar maddi kültür unsuru artmaktadır gibi kendine özgü bir orantı çıkmaktadır. Suyu bile ağaçların yapraklarından doğrudan içen bir halk için doğayı görece maddi kültür unsuru olarak saymak çok da tezat olmamaktadır. Na'vi halkının sosyal dinamiklerinin doğadaki bu enerji ve canlılık üzerine temellendiğini söylemek mümkündür. Bu halkın vücutlarında (ensedeki saç uzantısının ucunda) bilişsel ve duygusal düzeyde doğayla ve hayvanlarla bağ kurmalarını sağlayan sinir uçları yer almaktadır. Gerçek anlamda bir maddi kültürün olması her daim bu enerjiyle ve canlılıkla bağlantılı ve iletişimde olmanın tam karşısı gibi durmaktadır. Bu durumun aynı zamanda Na'vi halkının doğayla ilişkisini ve doğaya bakış açısını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Na'vi halkı için bireyci kültür yerine toplulukçu kültüre sahip bir halk olduğunu söylemek mümkündür. Avlanma, yemek yeme, dini ritüel gibi birçok eylemlerini kolektif bir şekilde ve yardımlaşarak yaptıkları görülmektedir. Bu sebeple Na'vi halkında Emile Durkheim tarafından "De La Division Du Travail Social (1983)" da öne sürülen "mekanik dayanışma" (Thijssen,2012:455) olduğunu söylemek mümkündür. Thijssen (2012:455) Durkheim (1983)'in çalışmasını aktarmıştır. Durkheim, modernite öncesi dönemde görülen, benzerlik ve uyum arasındaki bağlantıya vurgu yapan mekanik dayanışmanın, modernite döneminde tamamlayıcı farklılıklar ve karşılıklı bağımlılıklardan oluşan organik dayanışmaya evrildiğinden bahsetmiştir.

Bu yönüyle ele aldığımızda Sully organik dayanışmanın geçerli olduğu bir toplumda yetişmiş ve oradan gelmiştir. Na'vi halkının sosyal yapılanmasında mekanik dayanışmanın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu mekanik dayanışmanın yapısal temellerini Na'vilerin kolektif (toplulukçu) bir kültüre sahip olmalarının yanı sıra ritüellerindeki kolektifliğin ve kamusalığın oluşturduğunu söylemek mümkündür.

6.Entegrasyon Aşamaları

Avatar (2009) filmi aynı zamanda bir kültürle bütünleşmenin toplumsal beklentisinin neler olduğu hakkında fikir vermektedir. Bu halkın, yabancı olarak nitelendirdikleri hiç kimseyi aralarına almak ve iletişim kurmak istememelerinden kaynaklı Sully'ye ilk karşılaşmalarında dostane bir tavır sergilemedikleri görülmektedir. Na'vi halkıyla temas kurmaya çalışan Sully'nin kendini kanıtlanması gerekmektedir. Birtakım kültürel ve toplumsal süreçleri başarıyla geçmesi ve Na'vi kültürünü, kültürel

değerlerinin çoğunu içselleştirmesi gerekmektedir. Filmde Sully'nin geçmesi gereken toplumsal ve kültürel süreçler incelendiğinde bu çalışma için oluşturulan entegrasyon aşamalarına örnekler yansıttığını görmek mümkündür. Sully'nin topluma kabul edilmesinin, Na'vi halkı üyesi sayılmasının tek şartı kolektif yapılarının şekillendirdiği doğrultuda bir değişim yaşanmasıdır. Bu süreci değerlendirmek ve örneklendirmek için Gordon (1964)'un asimilasyon süreçlerini belirlerken yapmış olduğu analitik ayırmadan uyarlanan entegrasyon tipleri kullanılmıştır.

6.1. Kültürel / Davranışsal Entegrasyon

Kültürel/ davranışsal entegrasyon, Gordon (1961,1964)'un "akültürasyon" terim ismiyle ele aldığı kültürel/ davranışsal asimilasyon tipinden uyarlanmıştır. Bu ifadeyle göç edenlerin kültürel kalıplarının (bazı toplumların dini inançları, ritüelleri de değişmiştir) ev sahibi toplumun kültür öğelerine göre değişmesini anlatmıştır. Redfield ve diğerleri (1936:149) akültürasyon kavramını, farklı kültürlerle sahip insan gruplarının ya da bireylerin birbirleriyle doğrudan ve sürekli bir şekilde ilişki ve etkileşime geçmesi sonucunda birinin veya her iki tarafın orijinal kültür kalıplarında değişiklikler yaşanması olarak ifade etmektedir. Güvenç (1994:122) kültürleşme sürecinin gerçekleşebilmesi için en az iki farklı kültür sisteminin olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Sürekli ilişki ve etkileşim yaşandığı bir süreç olması gerekmektedir. Kültürleşme kuramında, her iki kültürel sistemin de bu kültür ilişkisinden etkilendiği ve değişiklikler yaşandığı öne sürülmüştür. Alba (1976:1030) sosyal asimilasyon gerçekleşmeden de akültürasyonun oluşabileceği varsayımından bahsetmektedir. Bireyler etnik olarak farklı yapıdaki ikincil ilişkilere katılabilmektedir. Bunun sebebi, bireylerin iş yerinde ortak bir kültürü paylaşmalarına rağmen iş çıkışı kendi izole edilmiş arkadaşlık, komşuluk ve aile topluluklarına, çevrelerine geri dönmeleridir. Böylece kültürleşme derecesi ne olursa olsun bireylerin birincil ilişkilerini ve bağlılıklarını sürdürdüğü çevreleri etnik olarak homojen bir yapıdan oluşmaktadır.

Sully'nin Na'vi halkıyla ilk karşılaşması ve devamında yaşadığı tecrübeler bir kültürleşme sürecidir. Kendisinden farklı kültüre sahip bir toplulukla bireysel olarak devamlılığı olan ve doğrudan, bir temas kurmuştur. Bu noktada Berry'nin (2010) akültüratif stres çalışmasından bahsetmek mümkündür. Kültürleşme sürecini daha çok birey açısından ele alan Berry (2010:474) psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu konularını odağına alarak (acculturativ stress) akültüratif stres yaklaşımı üzerinde çalışmıştır. Kendi "akültüratif stres" modelini oluştururken, Lazaus ve Folkman'ın "stres modeli" (1984)'nden esinlenmiştir. Akültüratif stres kültürleşme deneyimine bağlı yaşam olaylarına verilen bir stres tepkisidir. Berry, sosyal desteğin ve sorunlarla uygun başa çıkma stratejilerindeki eksikliğin bu yaşam olaylarını stres kaynağı haline getirebildiğini belirtmiştir.

Sully'nin bu süreçte yaşadığı akültüratif stress unsurlarıyla başa çıkmasında kendisine rehberlik eden Neytiri'nin önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Böylece Sully, onun kılavuzluğu ve desteği eşliğinde, tek başına öğrenmek zorunda kalmadan kısa bir zamanda, daha az bir stresle, planlı, hızlandırılmış ve kasıtlı bir kültür aktarımı yaşamaktadır. Berry (2010:475) sosyal destek ve sorunlarla uygun başa çıkma stratejilerindeki eksikliğin yaşam olaylarını stres kaynağı haline getirebildiğini vurgulamıştır. Bunlara ek olarak kadınların, daha ileri yaştaki göçmenlerin ve sosyal desteği olmayan kişilerin daha fazla akültüratif stres yaşadığını belirtmiştir.

Lazarus'un stres modeline göre akültürasyona bağlı bütün değişimler akültüratif strese neden olmaz. Bu stresi önleyen aracı ve düzenleyen birtakım faktörler bulunmaktadır. Yaş, cinsiyet, sosyal destek gibi faktörler akültürasyon deneyimini algılamayı ve açıklamayı etkilemektedir (Berry, 2010:474). Bu noktada Avatar (2009) filmini ele aldığımızda Sully'nin önceki hayatında (Dünya'da) mesleğinin asker olması kendisine doğada hayatta kalma becerisi ve mücadeleci bir karakter kazandırmıştır. Ancak bu özellikler onun işine yaramasına rağmen daha farklı boyutlarda sorunlarla karşılaşmaktadır.

Yaşanan zorluklar karşısında davranış değişikliği gösterip hemen uyum sağlayamayan kişiler, çevresi tarafından sorunlu olarak nitelendirilebilmektedir. Bu durum kişinin akültüratif stres yaşamasına neden

olmaktadır (Berry (2010:474). Na'vi halkı doğayla bütünleşmiş bir hayat sürdürmesine rağmen insan-doğa ilişkisi Sully için daha önce hiç görmediği ve deneyimlemediği bir boyuttur. Bu sebeple zaman zaman stres yaşadığı görülmektedir. Çünkü üyesi olmaya çalıştığı topluluk uyum gösteremediği her konuda kendisini başarısız olarak nitelendirmekte ve aşağılama, gülme, alay etme gibi kolektif dışlama yapmaktadır.

Bir kişi yeni bir topluma girdiğinde veya yeni bir kültür yapısıyla karşılaştığında değişime açık olmasına rağmen bütün davranış pratikleri ya da farkında olmadan yaptığı ve rutinleştirdiği davranışlar köken kültürün bir yansımasıdır. Köken kültürüne ait simge ve anlamlar üzerinden diğer kültürle iletişim kurma eğilimi göstermektedir. Bu durumda zaman zaman yanlış anlaşılmalara ya da akültüratif stres oluşturabilecek karşılaşmalara sebep olmaktadır. Ancak farklılıklar ne kadar doğalsa farklılıklardan kaynaklı yanlış anlaşılmalara ya da stres de doğal bir durum olarak görülmelidir. Bu durum iki farklı toplumun, birbirinin kültürel değerlerini, anlam ve sembollerini öğrenme sürecine kadar devam edebilmektedir. Filmden bir örnek verirse Sully bir şekilde Neytiri ile karşılaşmış ve kabilenin yanına gitme fırsatı bulmuştur. Burada konuştuğu kişinin Neytiri'nin babası ve kabilenin lideri olduğunu öğrendiği zaman bir refleks olarak kendi kültüründe yapılan tanışma pratiğini yaparak lidere doğru yürüyüp tokalaşmak için elini uzatmıştır. Ancak Na'vi halkı bu hareketin taşıdığı kültürel anlamı ve sembolü bilmediği için yanlış anlamış ve bir tehdit olarak algılamıştır. Dolayısıyla savunma amaçlı silahlarını Sully'e doğrultmuşlardır. Bu durum aslında kültürel farklılıkların nasıl algılandığının bir örneğini göstermektedir. Na'vi halkı elini başına götürüp "seni görüyorum" ifadesini söyleyerek karşılaşma ve selamlama pratiğini gerçekleştirmektedir. Bu ifade ile manevi olarak algılamak ve anlamak kastedilmektedir. İki farklı kültürün selamlama sembolleri ve anlamları farklıdır. Herkes kendi kültürel sembollerine göre davranış pratiğinde bulunma ve algılama refleksi göstermiştir. Bu olaya iki farklı kültürel gösterenin karşılaşması demek mümkündür. Bu süreç Sully'nin yaşadığı tek taraflı bir değişim gibi görünmesine rağmen Na'vilerde de belli başlı değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Halkın tamamı olmasa da bir kısmı karşılaştıkları bu yeni kültüre ait dili öğrenmiştir. Dünyadan gelen kişilerin kendilerinden farklı bir anatomiye sahip olduğunu bilmektedir. Ayrıca bu yeni kültürdeki teknolojiyle belli oranda tanışmışlardır. Yaşam biçimleri, bakış açıları, günlük pratikleri, ritüelleri, bireyci-kolektif kültür ayrımı gibi farklılıklara rağmen düşünce olarak onların durumlarını kabul etmişlerdir. Sully'nin başka bir hayatı, başka bir bedeni olduğunu bilmelerine rağmen bunu kabul edip şans vermeleri ve sonunda aralarına almaları bunu göstermektedir.

Kültürleşme temel bir kavramdır. Kültürle ilgili birçok kavramı ve entegrasyon aşamalarını kültürleşmenin boyutu, yoğunluğu belirlemektedir. Avatar (2009) filminde, Sully'nin Na'vi halkıyla geçirdiği vakit bir nevi kültürel etkileşim ve toplumsal bütünleşme sürecidir. İncelenen entegrasyon çeşitlerindeki örneklerin gerçekleşebilmesi için öncelikle kültürleşme olması gerekmektedir.

6.2.Yapısal/Sosyal Entegrasyon

Yapısal/sosyal entegrasyon ifadesi, Gordon (1961,1964)'un "yapısal/sosyal asimilasyon" teriminden yola çıkılarak düzenlenmiştir. Gordon (1964:70-71)'a göre yapısal asimilasyon, göçmen grupların ya da onların çocuklarının ev sahibi toplumla geniş çapta birincil grup ilişkilerde bulunmasıyla gerçekleşmektedir. Bir toplumun sosyal gruplarına, toplumsal yapısına, kurumlarına, grupların ve kurumların oluşturduğu sosyal ağlara tam olarak katılımı gerçekleşen bir asimilasyon seviyesidir. Alba (1976:1031)'ya göre sosyal asimilasyonun belirlenmesi, araştırma yerinin seçimiyle doğrudan ilgilidir. Çünkü, en çok asimile olan kişiler yaşadıkları etnik mahalleyi genellikle terk etmektedir. Ayrıca etnik mahallede yaşayanların en az asimile edilmiş kişiler olması beklenen bir durumdur.

Asimilasyonun farklı boyutlarının olmasına rağmen özellikle akültürasyon ve yapısal /sosyal asimilasyon ön plana çıkmıştır (Alba, 1981: 90). Alba (1976:1030), Gordon (1964)'un asimilasyon ve etnisiteye dair dikkat çeken yorumları sonrasında akültürasyon ve yapısal /sosyal asimilasyon arasında ayırım yapıldığını belirtmiştir. Akültürasyon, yerli kültürünün kazanılması anlamını ifade ederken sosyal veya yapısal

asimilasyon, evliliği de kapsayan yerlilerle (ev sahibi ülkedeki yerli halk kastedilmiştir) olan birincil düzeyde bütünleşmeyi ifade etmektedir.

Yapısal/sosyal entegrasyon, uyarlanan diğer entegrasyon çeşitlerine bağlı olarak şekillenen bir bütünleşmedir. Diğer entegrasyon boyutlarındaki etkileşim seviyesi yapısal/sosyal entegrasyonu ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada diğer entegrasyon boyutları değerlendirildikten sonra bu kısım incelenmiştir. Yerli halktan birisiyle evlilik, sosyal ağlarla iletişim, kurumsal yapılarla etkileşim gibi kriterlere bakılmıştır. Örneğin dini ritüellerini yaptıkları kutsal ağacın bulunduğu kutsal yere hiçbir yabancıya girmesine izin verilmemektedir. Bu onların en temel kurumsallaşmış yapılarıdır. Bu yapıya ait bir iletişim ağı ve davranış örüntüsü mevcuttur. Diğer yandan filmde Na'vi halkı için avcılık önemli bir değerdir, ancak sadece avlanmak yeterli değildir. Avlanmanın ve avcılığın belirli kuralları ve ritüelleri olduğu görülmektedir. Aslında bu durumu kurumsallaşma açısından ele almak mümkündür. Günümüzdeki gibi bir kurumsallaşmadan söz edilmese de halkın içinde bulunduğu koşullarda kurumsallaşmanın getirdiği ilişkiler sistemini ve davranış örüntülerini karşılamaktadır. Bu haliyle avlanmanın belli bir düzeni, kuralları, işleyişi ve ritüeli bulunmaktadır. Bunu doğru yapmak ve içselleştirmek yapısal/sosyal entegrasyon örneğini yansıtmaktadır. Sully'nin Neytiri ile birbirlerini eş olarak seçmesi, diğer aşamalarda bütünleşme yaşaması, kabilenin konuştuğu dili öğrenmesi gibi örnekler Sully'nin tam olarak yapısal/sosyal entegrasyon yaşadığını göstermektedir. Ek olarak kabiledakilere kardeşlerim, kız kardeşlerim şeklinde hitabı, gündelik rutinlerini kapsayan konuşmalara dahil olması onun birincil ilişkiler düzeyinde iletişim kurduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak, Sully'nin kültürel etkileşim yaşadığı bu süreç aynı zamanda bir kültürel aktarım sürecidir. Neytiri'nin halkın kahramanlık hikayesi olan "Toruk Macto" dan bahsetmesi bir sözlü kültür aktarımı örneğidir. Erdal (2017:31)'a göre doğal süreçte yılların birikimi sonucu oluşan hazır kalıpların şekillenmesiyle ortaya çıkan sözlü kültür, halkın ortak malıdır ve halkın bilincinde sürekliliğini devam ettirmektedir. İlhan (2022:124,125,128) değerler aktarımı olan kolektif ve kültürel belleğe yönelik olarak kültürel bellek nesnesine vurgu yapmaktadır. Ele aldığı hikâyede geçen çeşitli kültürel bellek nesnelere bahsetmiştir. Örneğin Atatürk tablosu kişiye faydalı bir vatandaş olma bilincini hatırlatmaktadır. İncelediği hikayedeki diğer bir kültürel bellek nesnesi olan incir ağacından hikayedeki kahramana köklerini, aidiyetini ve geçmiş bilincini anımsatma aracı olarak bahsetmiştir.

Bu çerçevede Avatar (2009) filmini değerlendirdiğimizde Na'vilerin, "Toruk (son gölge)" un iskeletini bütün bir şekilde saklaması ve sergilemesi halk için bir kültürel bellek nesnesi anlamına gelmektedir. Bu nesne, sonraki nesillere halkın birliğini sağlayan geçmiş zamanlardaki kahramanlık hikayelerini hatırlatırken diğer yandan olası bir savaş durumunda güç alacakları bir birlik olma bilincini aktarmaktadır.

Bunlara ek olarak Sully'nin onlarla birincil grup ilişkileri kurması ve eş bulma hakkı kazanması, halkın onu bir Na'vi üyesi kabul etmesi tam bir yapısal /sosyal bütünleşme yaşadığını göstermektedir. En önemli göstergesi ise savaş durumunda kendini ait hissettiği yeni halkının yanında durmasıdır. Yaşanan bu sosyal kırılma anı, tam anlamıyla halkla bütünleştiğinin göstergesidir. Ayrıca Na'vi halkının kültürünü kazanması bir akültürasyon örneğidir. Aynı zamanda toplumla çok yönlü bütünleşmesi ve katılım sağlaması, bu sürecin yapısal/sosyal bütünleşme olduğunu göstermektedir.

6.3. Evlilik Entegrasyonu

Evlilik entegrasyonu ifadesi, Gordon (1964)'un ayrımını yaptığı asimilasyon süreçlerinden birisi olan ve terim ismine "amalgamasyon" dediği evlilik asimilasyonu türünden uyarlanmıştır. Gordon (1964:71) çok sayıda evliliğin gerçekleşmesini ifade eden evlilik asimilasyonu ile iki farklı ırk popülasyonunun evlilik yoluyla melezleşmesinden yeni bir ırk çeşitliliğini kastetmemiştir. Benzerliğin ya da farklılığın dikkate alınmaksızın sadece popülasyon olarak temsil ettikleri gen havuzunun birleşmesi ya da karışması anlamını vurgulamıştır.

Evlilik entegrasyonu, farklı kültürden ve ırktan iki kişinin evlenmesidir. Burada farklılığı belirtmek adına ırk ifadesi kullanılmıştır. Aslında göçmenin ev sahibi ülkedeki yerli halktan birisiyle olan evliliği vurgulanmaktadır. Bu entegrasyon çok fazla sayıda evliliklerin olmasıyla gerçekleşmektedir. Popülasyon olarak geniş bir alanda görülen iki farklı kültürden gelen halkın karışmasıdır. Ancak bu çalışmada bir kişi (Sully) üzerinden örnekler verilmiştir. Başından beri kültürleşmenin yaşandığı bir süreçte adım adım farklı sırada bütün entegrasyon aşamalarını yaşadığı gözükten Sully'nin içine girdiği toplulukta kabul edildiğinin en önemli göstergelerinden birisi bir eş bulmadır. Topluluğun içinde bir yabancı olarak değil, onlardan biri olarak görünür hale gelmesinin bir sonucu olarak evlilik gerçekleştirme hakkını kazanmıştır. Geline süreçte, Sully, Na'vi halkının kabul ettiği avcı niteliklerine sahip olmayı, kültürlerindeki manevi yönü, değerleri, anlamlar dünyasını ve sembolleri öğrenmeyi başarmıştır. Buradaki başarı kriteri ise Na'vi halkının onayladığı ve beklediği şekilde bir değişim yaşanmasıdır. Filmdeki Na'vi halkının yapısı değerlendirildiğinde, endogamik evliliklerin (grup içi evlilik) yaşandığı görülmektedir. Sully'de artık o grubun bir parçasıdır ve kabile içi evliliğe uygun bir üye haline gelmiştir. Bu haliyle evlilik entegrasyonuna bir örnek teşkil ettiği görülmektedir.

6.4. Kimlik Entegrasyonu

Kimlik entegrasyonu, Gordon (1964,71)'un "kimliğe yönelik asimilasyon" çeşidinden uyarlanmıştır. Bu asimilasyon türü ev sahibi topluma aidiyeti içeren kolektif duygunun oluşmasına işaret etmektedir. Yerli halkın hissettiği gibi göçmenlerin de kendilerini yaşadıkları yeni toplumun bir üyesi olarak hissetmesidir.

Kimlik entegrasyonu, bir göçmenin eski kültürel kimliğini kaybetmek zorunda kalmadan ev sahibi toplumun bir parçası olarak hissetmesidir. Burada önemli bir detay bulunmaktadır. Aynı şekilde ev sahibi toplumda bahsi geçen kişiyi artık bir yabancı olarak değil kendi toplumunun bir parçası olarak görmektedir. Avatar (2009) filmini incelediğimizde, Na'vi halkının kendi üyesine de yaptığı bir ritüel olan topluma kabul seremonisi kimlik entegrasyonunu çok net yansıtmaktadır. Düzenlenen seremoni bir sonuç ve ödül bağlamında göçmen açısından bir nevi vatandaşlığa kabuldür. Bu seremoni, saygınlık ve statü kazandığının ve o toplumun gerçek bir üyesi haline dönüştüğünün göstergesidir. Böylece çeşitli haklara sahip olma şansı bulunmaktadır. Örneğin kabile içinden istediği birisiyle evlenme hakkı ya da konuşma hakkından bahsetmek mümkündür. Topluluğun yeni üyesi, sözünün diğer üyeler tarafından dinlenmesi ve ciddiye alınması gibi sosyal iletişimde çeşitli getirilere sahip olmaktadır. Yapılan seremoni ile bir yabancı artık Omaticaya olmuştur. Filmde aynı zamanda Sully'nin sık sık kendi kimliğini tanımlarken "ben bir Omaticaya'yım" demesi, kendini toplumun bir parçası görmesi ve aidiyetini içeren kolektif bilinçle tanımlaması kimlik entegrasyonunu gösteren bir örnektir. Diğer yandan avcı bir toplum olan halkın maddi kültür unsurları olarak avlanmada kullandıkları aletler ve kullanmadaki becerileri önemli bir başarı ve statü göstergesidir. Avlanmada kullandıkları alet olan ok ve yayın yapıldığı malzeme de toplumun bir parçası olduğunu gösteren işaretlerden birisidir, aynı zamanda kazanılan bir haktır. Topluma kabul edilen bir üye yayını, kendileri için çok özel bir anlamı olan ve yaşamlarının merkezi haline getirdikleri ev ağacının³ dallarından yapabilmektedir.

Kimlik entegrasyonunda ev sahibi toplum ve toplumun üyesi olacak kişi için ırk farklılığı gözetilmemektedir. Toplumun bir üyesi sayılabilmesinin tek koşulu kendini ev sahibi toplumun bir parçası olarak hissetmesidir. Halk da ırk farklılığı gözetmeden kabul ettiği kişiyi toplumun bir parçası olarak görmektedir. Elbette ki diğer entegrasyon süreçleriyle de ilişkili bir şekilde gelişen ev sahibi toplumun kültürünü öğrenme, kurumlarına katılma, kurallara uyma ve zamanla aidiyet duymayla ilgili bir süreçtir. Ancak önemli olan kolektif bir bilinçte ve aidiyet hissinde bir araya gelmektir.

Tüm öğrenme sürecini başarıyla tamamlayan Sully'nin halktan biri sayılması için bir çeşit meşruiyet kazanma olan son bir adım kalmıştır. Yabancı, gök insanı, uyurgezer gibi isimlerle farklılaştırdıkları bu kişiyi, liderin tüm halkın önünde kabilenin bir üyesi ilan ettiği tören yapılmaktadır. Filmde sözü edilen törenin amacının şu sözlerle pekiştirildiği görülmektedir. "Herkes iki kez doğar, ikinci doğum topluluk

³ Ev ağacı: Na'viler uyumak için ağaçta asılı bulunan hamak benzeri bir yatak kullanılmaktadır. Ev ağacı denilerek uyumak için kullandıkları ağaç kastedilmektedir.

içinde sonsuza dek yerini aldığında gerçekleşmektedir.” Bu söz o kişinin toplumda kabul gördüğünü, halkın bir parçası olduğunu ve artık onlardan birisi kabul edildiğini gösteren ritüelin bir parçasıdır. Halkın kendi doğal üyelerine de yapılan tören; o kişinin avcılığını, gerekli sosyal becerilerini yapabildiğini gösteren, kısacası kendini ispatladığını gösteren bir ritüeldir. Kişi için, toplulukta prestij ve saygı kazandığını gösteren bir tören gibi değerlendirmek mümkündür. Kişinin yaşadığı toplumda nasıl görüldüğü onun kimlik tanımlamasını ve aidiyetini etkilemektedir. Diğer üyeler tarafından kabul görmüş bir kişinin o topluma yönelik aidiyeti de ona göre güçlü olmaktadır. Aynı zamanda kişi, kendini içinde bulunduğu toplumun da bir parçası hissederek kimliğini tanımlamaktadır. Bu değerlendirmelerin ışığında filmle ilgili verilen örnekler kimlik entegrasyonunu belirgin şekilde yansıtmaktadır.

Filmde Sully'nin kendinde değiştirdiği ve yerine yeni kültürden içselleştirdiği kültürel unsurlar vurgulanmıştır. Bahsi geçen kültürel unsurlar onun köken toplumunda ve kültüründe gördüğü olumsuz yönlere karşı bir eleştiri niteliğindedir. Ancak ev sahibi toplumla etkileşimi sırasında onların hayata ve doğaya bakış açısını gördükten sonra onlarla görece aynı kolektif bilinç düzeyine vardığı ve değiştiği görülmektedir. Filmde Sully'nin, maddiyatın insan ilişkilerinin önüne geçmesi, bireycilik, teknolojinin yanında doğanın yok olması gibi olumsuz gördüğü yönlere bir tepkisi söz konusudur. Neticede eleştirdiği kültürel unsurlardan vazgeçtiği ve yerine Na'vi kültüründeki unsurları ikame ettiği söylenebilir. Bunlara ek olarak yeniden kimlik inşa sürecinde, maddiyat karşısında değerlere önem verdiği, doğayı merkeze alan bir yaşam tarzını seçtiği ve kolektif bilinci kazandığı çıkarımı yapılabilir. Parsa ve Edizler (2011:625) sinemasal anlatıda Avatar (2009) filmini ele alan çalışmalarında “acımasız otoriter lider” – “hümanist ve paylaşımcı lider”, “savaş- saldırı” – “barış-savunma”, “engelli beden”- “sağlıklı beden”, “rasyonel ve bilimsel yaşam”- “mistik ve ruhani yaşam” gibi ikili karşıtlıklara da dikkat çekmiştir.

6.5. Tutumlara Yönelik Entegrasyon

Tutulmlara yönelik entegrasyon, Gordon (1964)'un “kabul edilmiş tutum asimilasyonu” aşamasından uyarlanmıştır. Bu asimilasyon türüne göre önyargısız bir şekilde karşılaşmaların yaşanması söz konusudur. Göçmen ve çocukların ev sahibi toplumda hiçbir önyargılı tavırla karşılaşmadıkları bir düzeye gelmiş olduklarını göstermektedir (Gordon,1964:70-71) Tutumlara yönelik entegrasyon aşaması, asimilasyon aşamasından farklı olarak tek taraflı değil her iki tarafın ön yargılarından kurtulması olarak belirlenmiştir. Araştırma grubuna sonradan dahil olan Jake Sully'nin Na'vi halkı hakkında herhangi bir bilgisinin ya da fikrinin olmadığı veya önyargıyı besleyen görüşlere itibar etmediği görülmektedir. Önyargılara itibar etmeyen Sully önceden olumsuz ya da olumlu bir tutum oluşturmamıştır. Halkla etkileşiminde karşılaştığı her olaya ve yaşadığı tecrübeye en doğal ve içten haliyle önyargısız bir tepki vermiştir. Halka güvenmeyi seçtiğinden öğrenmeye ve bütünleşmeye açık bir tutum içinde davrandığı ve daha rahat öğrendiği görülmektedir.

Aslında iki kültür tarafında farklı boyutlarda ve yoğunlukta değişim yaşanmıştır. Kültürel etkileşim sonucu bir yanda göçmen, ev sahibi toplumla bütünleşirken diğer yanda ev sahibi toplum göçmene alışmaya başlamaktadır. Göçmenin koruduğu farklılıklarıyla ev sahibi toplumla bütünleşmeyi başardığı nokta, toplumda büyük oranda yabancı olarak göze çarpmadığı bir entegrasyon düzeyini göstermektedir. Bunun için ev sahibi toplumun, yeni üyeyi köken kültürüne ait koruduğu kültürel unsurlarla kabul etmesi gerekmektedir.

Sully, Neytiri'den kendisine değerlerini, yaşam tarzlarını, davranış pratiklerini ve anlamlar dünyasını öğretmesini istemektedir. Ancak Neytiri “gök insanları” dediği Sully ve onla birlikte gelen hiç kimsenin Na'vi kültürünü öğrenemeyeceğini ve özellikle doğayı, doğayla bütünleşmiş bir yaşamı kendileri gibi anlamlandıramayacağını düşünmektedir. Burada yine toplumsallaşmaya vurgu yapıldığını görmek mümkündür. Hatta bunu destekleyecek bir örnek olarak kabiledaki dini önderin Sully'ye söylediği “zaten dolu olan bir şeyi doldurulamayacağı” cümlesi verilebilir. Gök insanların Na'vi halkının kültürünü, yaşam tarzını, doğaya bakışlarını içselleştiremeyeceklerini, bunu anlayamayacaklarını düşünmektedir. Halkın kendinden olmayana duyduğu güvensizliği de görmek mümkündür. Na'vilerin önyargısına bağlı güvensizlikleri daha öncesinde gök insanlarıyla temaslarının olumsuzlukla sonuçlanmasından

kaynaklanmaktadır. Bunu referans alan halk, Sully'de aynı önyargıyla yaklaşp güvenmekte tereddüt etmektedirler. Burada Na'vilerin kolektif kültürden gelmelerinin bakış açılarını şekillendirdiği çıkarımını yapmak mümkündür. Çünkü onlarda herkes kolektif bilincin bir parçasıdır. Birisi ne yaparsa diğeri ve hatta tüm kabile aynı bilinçte, kolektif akıl doğrultusunda hareket etmektedir. Kendileri böyle hareket ettikleri için Sully değerlendirirken onun geldiği topluluğun önceki davranışlarını referans almışlardır. Kendileri gibi kolektif bir yapının hâkim olduğunu, tek tek kişilerin kolektif eylemden farklı bir çizgide hareket edemeyeceğini varsaydıklarını söylemek mümkündür. Ancak Sully'nin kendini sosyal becerilerde kanıtlamasıyla ve halkın değerlerini davranışlarına yansıtıp uyguladığını gören Na'viler güven duymaya başlamışlar ve önyargılı tutumları giderek yok olmuştur.

6.6. Davranışa Yönelik Entegrasyon

Davranışa yönelik Entegrasyon, Gordon (1964: 70-71)'un "davranış kabulüne yönelik asimilasyon" aşamasından uyarlanmıştır. Bu asimilasyon aşamasında göçmen ve çocukların ev sahibi toplumda hiçbir ayrımcı davranışla karşılaşmadıkları bir seviyeye gelmiş olduklarını göstermektedir.

Sully zihin eşleştirilmesi yoluyla "avatar" denilen yapay bir bedeni yönetmektedir. Avatar, tıpkı Na'vi halkının anatomik formuna uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Ancak dikkat çeken bir nokta kültür farklılığını ortaya koymaktadır. Na'vi halkının giysi seçimi az materyallerle örtünme şeklinde olurken, avatar kullanan ekibin, dünyadaki yaygın örtünme ve giyinmeye yönelik değer yargılarını yansıttıkları görülmektedir. Halbuki avatar yapılmasındaki amaç Na'vi halkıyla iletişime geçmek için onlarla eşit fiziksel görünüme sahip olmaktır. Na'vi halkında dünyaya özgü ve genelleşmiş bir kıyafet kültürü yoktur. Avata kıyafet giydirme tamamıyla kültürel bir alışkanlıktır. Filmin ilerleyen kısımlarında Sully'nin halkın arasına girdikçe, onlara özgü şekilde giyinmeye ya da örtünmeye başladığı görülmektedir. Buna ek olarak doğadan elde ettikleri malzemelerle yaptıkları aksesuarları takmıştır. Bunların hepsi görüntü olarak onlardan birisi gibi olduğunu ve onlardan farksız bir hale geldiğini göstermektedir.

Ayrımcı davranış bir dışlama şeklidir. Na'vilerde dışlama göstergesi kişinin o topluluk içinde görünür olmaması, söz hakkının olmamasıdır. Bu yurttaşlık ve kimlik entegrasyonu da yakından ilişkilidir. Çünkü halk kendi topluluklarının üyesi gibi görmedikleri herkese doğal olarak dışlayıcı tavırlar sergilemektedir. Tutumlara yönelik entegrasyon ve davranışa yönelik entegrasyon aşaması ev sahibi toplumun göçmen üzerindeki algısı ve davranışlarının değişmesiyle ilgilidir. Elbette ki göçmenin diğer aşamalarda gösterdiği bütünleşmeyle de alakalı bir durumdur.

Na'vi halkının kendi içinde birbirleriyle iletişiminde "görmek" ifadesi çok sık kullanılmaktadır. Kendine özgü bir halkın inşa ettiği anlam ve iletişim dünyasının net bir yansıması görülmektedir. Burada görmek kelimesinin bir görme duyusunun ötesinde, değerler dünyasının anlamlandırdığı bir temsili bulunmaktadır. Dil ve kültür birbirinden beslenen bir ilişki içindedir. Bir toplumun dilinin öğrenilmesi için kültürünün bilinmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Neytiri sadece dilin bilinmesi ya da somut bir şekilde görünenin öğrenilmesinin yetmeyeceğini vurgulamaktadır. Gündelik hayatlarındaki davranış pratiklerinin ve ritüellerinin altında yatan mana ve değerler dünyasını ve bunların neyi simgelediğini ve önemini görmesini beklemektedir. Değişime neden olan sosyal kırılma anlarının bir nevi yeniden sosyalizasyona neden olduğu söylenebilir. Filmde halkın bir parçası olana kadar kimse Sully "seni görüyorum" ifadesini söylememiş ve uygun sembolü yapmamıştır. Na'vi halkındaki selamlama işareti, kişinin elini önce kendi alınının ortasına değdirip sonra bir şey sunar gibi karşı tarafa uzatmasıyla olmaktadır. Dolayısıyla kendinden olmayan birisiyle böyle bir bağ kurulamaz. Sully kabileyle belli bir noktaya kadar aynı kamusal alanı (uyuma alanı, yeme alanı) paylaşmalarına rağmen halkın bir parçası olma törenini yaşamadan onlardan birisi sayılmamış ve böyle selamlanmamıştır. Çünkü Sully son aşamaya gelene kadar hala bir yabancı görülmektedir. Bunu ona belli ettikleri yollardan birisi de kimsenin ona selamlama sembolünü yapmamasıdır. Ancak tören sonunda kabile lideri kendilerinden biri gibi ve manevi bir boyutta gördüğünü belli etmek için Sully'nin omzuna dokunmaktadır. Kabildeki herkes onların etrafına toplanıp birbirlerinin omuzlarına dokunur. Sully bu sosyal ağın ve manevi bağın bir parçası olmuştur. Artık yabancı olmaktan çıkmıştır ve ötekileştiren her şey ortadan kalkmıştır. Filmdeki yaşanan ilgili sosyal kırılma anları davranışa yönelik entegrasyonun çarpıcı örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

Kısacası, Neytiri, Sully ile karşılaştıklarında onun tepkilerinin Na'vi kültürüyle örtüşmediğini görünce kendisine "bilgisiz, ne yaptığını bilmeyen bir bebek, bir çocuk gibi cahil" olduğunu söylemiştir. Bir çocuk henüz içinde bulunduğu toplumda sosyalizasyon sürecini tamamlamadığı için davranışları toplum yapısına göre henüz şekillenmemiştir. Yaptığı davranışların ya da söylediği sözlerin toplum nezdinde karşılığını ve ne tür tepkilerle karşılaşacağını bilmeden davranmaktadır. Neytiri, kendi kültürlerine değerlerine, yaşayış tarzlarına karşı Sully'nin yabancı oluşunu bir çocuğun üyesi olduğu toplumdaki konumuyla eşleştirmiştir. İkisi de (çocuk benzetmesi ve Sully'nin bulunduğu konum) içinde yaşadıkları toplumun görece yabancısidir. Netice olarak davranış ve tutumlara yönelik entegrasyonun başarıyla sonuçlandığının göstergesi olan sosyal kırılma anı, başrol karakterine artık yabancı gibi muamele edilmemesi ve kendilerinden birisi gibi davranılmasıdır.

6.7. Yurttaşlık entegrasyonu

Yurttaşlık entegrasyonu, "yurttaşlığa dair asimilasyon (Gordon, 1964) aşamasından uyarlanmıştır. Gordon (1964: 70-71) yurttaşlığa yönelik asimilasyonu, ev sahibi toplumla değer ve güç çatışmasını içeren herhangi bir konu sebebiyle karşı karşıya kalmamayı ifade etmektedir.

Bu entegrasyon aşaması bir yönüyle kişinin kimlik tanımlamasını göstermektedir. Kişinin ben kimim sorusunu hangi kültürel öğelerle tanımladığını yansıtmaktadır. Sully kendini Omaticaya'lı olarak tanımlayarak Na'vilerle özdeşlik kurmuştur. Na'vilerin değerlerini onlar gibi algıladığı ve gördüğü için topluma kabul edilmiş ve yurttaşı olmuştur. Burada yurttaşlık, başarı gösterilen bir sürecin sonunda ödül olarak elde edilen hak kazanımıdır. Günümüz entegrasyon politikalarında gözlemlenebilen bir durumdur. Ulaşılması gereken hedefi temsil eden başarılı bir entegrasyonun sonucunda verilmiş bir ödüldür. Bir göçmenin ev sahibi toplumun değerlerinin tamamını ya da çoğunluğunu kabul etmediği durumda çatışma yaşanmaktadır. Senin kültürün ve benim kültürüm çatışmasını kapsayan bir güç çatışmasına da dönmektedir. Bunun neticesinde göçmen ve ev sahibi toplum anlaşmazlık içine girmektedir. Ancak yurttaşlık entegrasyonu o toplumun değerlerinin çoğunu kabul etmeyi ifade etmektedir. Bu entegrasyon aşamasında, asimilasyoncu bir bakıştan farklı olarak bir göçmen ev sahibi toplumun tüm değerlerini benimsemek zorunda değildir. Ev sahibi toplumun birçok değerini ya da köken kültürüyle çatışmayan değerlerini kabul etmiştir ancak kendi köken kültürüne ait değerleri de kaybetmemiştir. Buradaki asıl nokta ev sahibi toplumla en azından asgari düzeyde ortak değerler oluşturabilmektir. Bunun yanında göçmenin kendi bireysel ve toplumsal varlığıyla özdeşleşmeyen değerleri bir güç çatışmasına çevirmeden, diğerinin kültürüne saygılı olmayı ve mesafeli durmayı kapsamaktadır. Filmde Sully, Na'vilerin doğayla olan ilişkisini ve bütünleşmesini tam anlayamasa da onları böyle kabul etmiş ve yapabildiği kadar iştirak etmiştir. Çünkü geldiği kendi dünyasında doğaya böyle atfedilen bir değer yoktur. Bu sebeple doğayı, doğadaki tüm canlıları kısacası her şeyi kapsayan bir enerji döngüsüne yönelik değer atflarının tamamını anlamamasına rağmen, çatışma yaratmadan, saygı duymayı öğrenmiştir. Filmin ilerleyen sahnelerinde Na'vi halkının buna yönelik değerlerini anlamlandırabildiği kadarıyla davranışlarına yansıttığı görülmektedir. Örneğin hava insanlarıyla savaşa girmeden önce kutsal ağaç vasıtasıyla, Eywa'nın onu duyacağını düşünerek dua etme davranışı göstermiştir.

Neticede Na'vi halkı, Sully'den sosyal yapılarına uygun sosyal becerileri kazanmasını beklemektedir. Sully'nin kendi köken kültürel kalıplarıyla içinde bulunduğu topluluğun kültürüne direnmediği aksine onların kültürünü ve değerlerini öğrenmeye odaklandığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte herhangi bir konuda halkla değerler veya güç çatışmasına girmediği, onlarla karşı karşıya kalmadığı görülmektedir. Yaşanan sürecin sonunda tıpkı topluluğun bir üyesi gibi görünür olmayı ifade eden kimlik kazanma seremonisi yapılmıştır. Vecoli (1995:77) akültürasyon (kültürleşme) ve asimilasyona yönelik pratiklerin etnik kültür ve topluluk tarafından filtrelendiğini ve düzenlendiğini vurgulamıştır. Bireylerin kendi kökenlerini görmezden gelerek değişebildiklerini ancak grup statüsündeki değişikliklerin bireysel olgulardan daha çok kolektif temelli gerçekleştiğini belirtmiştir.

Ek olarak, yurttaşlık entegrasyonu dışarıdan bir kişinin Na'vilerin toplumsal beklentisine ve yapısına uygun şekilde kazandığı bir statüdür. Na'vi halkında evlilik ve eş seçme pratikleri değerlendirildiğinde

toplumsal örgütlenmelerinde endogamik evlilikler yaşandığı görülmektedir. Sully'e halkın bir üyesi olmaya hak kazandıktan sonra kabile içinden bir eş seçme fırsatı verilmiştir.

8.Sonuç

Günümüz göç sürecinde entegrasyon aşamalarının farklı yoğunluklarda ve sırada gerçekleştiğini, bazı aşamaların hiç gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Uyarlanan entegrasyon aşamalarının da mutlak şekilde birbirine bağlı bir sırada ve önceden tahmin edilebilir bir sonuçta tecrübe edilmesi söz konusu değildir. Ancak Avatar (2009) filmi ele aldığımızda entegrasyon aşamalarının birbirleriyle ilişkili ve iç içe bir süreci kapsadığı söylenebilir. Sully'nin kimlik ve yurttaşlık entegrasyonunu tamamlamadan tutumlara yönelik entegrasyonu ve davranışa yönelik entegrasyonu gerçekleşmemiştir. Davranışa ve tutumlara yönelik entegrasyon paralel gelişen bir zamanlamayı içermektedir. Sully, Na'vilerin istediği yönde bir bütünleşme yaşamıştır. Yapısal/sosyal entegrasyon, ev sahibi toplumla daha derin bir bağ kurmayı ve her yönden bütünleşmeyi ifade etmektedir. Filmde Sully'nin kimliğini bir Omaticaya olarak tanımladığı, Na'vi halkına ve onların yaşadığı sosyo-kültürel ve coğrafi alana aidiyet hissettiği, sosyal yapılarına, sosyal ağlarına, kendine özgü örgütlenmelerindeki ilişkilere katılımının olduğu gözlenmektedir.

Film boyunca önemli bir noktayı, Sully'den eski yaşamıyla bağı tamamen koparması yönünde bir istek ya da bir beklentinin olmaması şekillendirmektedir. Na'vi halkında sadece kendi toplumsal örgütlenmelerine uygun şekilde bütünleşmesini içeren bir beklenti olmuştur. Bu bağlamda bu çalışma, Gordon'un asimilasyon aşamalarının neden entegrasyon aşamaları olarak uyarlandığını da izah etmektedir. Çünkü entegrasyon bireylerin orijinal kültürlerini korumalarına imkân veren anlayışı barındırırken, asimilasyon anlayışı orijinal kültürlerinden tamamen vazgeçmelerini istemektedir. Ebetteki köken kültürün olduğu gibi korunacağı anlamına gelmemektedir. Göçmen kökenli kişi orijinal kültüründe kendini tanımladığı unsurları tutmakta, ev sahibi toplumun kültüründe kendine uyan kültür unsurları almakta ve kendi kimliğini oluşturmaktadır. Hem köken kültürüyle hem de ev sahibi toplumla geliştirdiği bağlar ve etkileşim düzeyi kimliğin ve aidiyetin oluşmasını şekillendirmektedir. Aynı zamanda bu entegrasyonun boyutunu da etkilemektedir. Diğer yandan ev sahibi toplum içinde doğan ve büyüyen göçmen kökenli nesillerin, içinde buldukları koşullardan dolayı köken kültürlerini yeteri kadar içselleştirmedikleri söylenebilir. Bunlar, köken kültürünü yeteri kadar öğrenememe, köken kültürünü yansıtan sosyal olaylara maruz kalmama veya önceki kuşaklarla hiçbir iletişimin olmaması ya da köken kültürleriyle temaslarının hiç olmaması gibi koşullardır. Böyle bir durumda görece bir asimilasyondan bahsedilebilir. Ancak bu nesillerin göç etmiş önceki kuşaklarla bağı düşünüldüğünde az ya da çok bir kültürel aktarım süreci söz konusudur. Diğer yandan, ulaşım ve iletişim alanında gelişen teknoloji köken kültürle bağların sürdürülmesini kolaylaştırmıştır. Gordon'un öne sürdüğü gibi tek boyutlu, tek yönlü mutlak bir asimilasyondan bahsetmek kültürel temasın devam ettiği şartlarda imkansızdır. Birtakım kültürel değişimler yaşanması kültürel temasın doğasında mevcuttur. Bu bir kültürün tamamen yok olması ve yerine farklı bir kültürün kazanılması demek değildir (Burada daha kapsamlı bir tartışma konusu olduğu için zorla ya da yaptırımla olan kültürel değişimler hariç tutulmuştur). Ancak kişi kendisi isterse kendi köken kültürünü görmezden gelerek var olmaya çalıştığı bu yeni toplumda daha çok yeni tanıştığı kültürel öğelerle kimlik kazanmaya ve görünür olmaya çalışabilir. Kültür, doğal süreçte içselleştirdiğimiz ve davranış pratiklerimize dönüştürdüğümüz, hatta bakış açımızı, değer yargılarımızı belirlediğimiz bir çekirdek oluşumdur. Kültür, kimlik dediğimiz kendimizi tanımlama ve var etme biçimimizi belirleyen en önemli yapı taşıdır. Dolayısıyla kendi kültürel pratiklerinden vazgeçme, görmezden gelme gibi kasıtlı davranışların köken kültürün tamamıyla yok olmasına sebep olmadığı söylenebilir. Yeni göç eden birisi için ev sahibi toplumun çekirdek(ana) kültürünü öğrenmesi ve yeniden sosyalleşmeye maruz kalması süreci, o zamana kadar edindiği köken kültürün ve yetiştirdiği çevrenin değer yargılarının ona sunduğu bakış açısı dahilinde gerçekleşmektedir. Özellikle teknolojik gelişmeler ve küreselleşme, ulaşım ve iletişimin akışkanlığını arttırmıştır. İletişim ve ulaşımındaki gelişme ve hız bir

göçmenin köken kültürüyle olan bağlarına hatırlatıcı unsurlar sağlamaktadır. Akrabalarıyla anlık görüşme, yaşanan mutlu ya da üzüntülü bir habere senkronize bir şekilde ayrı ülkelerden aynı duyguları paylaşmak, köken ülkedeki gelişmelerden her an haberdar olmak, radyo ve televizyondan kendi dilinde yayınlar gibi unsurlar köken kültürle bağların kopmamasında etkindir. Tüm bunlar günümüzde entegrasyonun daha geçerli ve makul olduğunu gözler önüne sermektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alba, R.D. (1976), Social Assimilation Among American Catholic National-Origin Groups. *American Sociological Review*, Vol. 41 (December), s.1030-1046.
- Alba, R. D. (1981), The Twilight of Ethnicity Among American Catholics of European Ancestry, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 454(1), s.86-97. doi:10.1177/000271628145400108
- Alba, R. ve Nee, V. (2003), *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*, Cambridge: Harvard University Press.
- Berry, J. W. ve Sam, D. L. (2010), Acculturation: When Individuals And Groups of Different Cultural Backgrounds Meet, *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), s. 472-481. Doi: 10.1177/1745691610373075
- Barkan, E. R. (1995), Race, Religion, and Nationality in American Society: A Model of Ethnicity: From Contact to Assimilation [with Comment, with Response], *Journal of American Ethnic History*, 14(2), s. 38-101. doi:10.2307/27500004
- Erdal, T. (2017), *Sözün Büyüsü Fuzûlî Şiirlerinde Varyantlaşma*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Esser, H. (2000), Integration and Ethnic Stratification, (Ed.: H. Esser, I. Light, C. Petry and G. Pieri), *Towards Emerging Ethnic Classes in Europe? Workshop Proceedings, Project Conclusions, Integration and Ethnic Stratification, Ethnic Economy and Social Exclusion*, Volume 1, Germany, s.49-84.
- Gordon, M. (1961), Assimilation in America: Theorie and Reality, *Ethnic Groups in American Lif.*, *The MIT Press and American Academy of Arts and Sciences*, Vol.90, No:2, Spring, s.263-285.
- Gordon, M. (1964), *Assimilation in America The Role of Race, Religion, and National Origins*, New York: Oxford University Press.
- Güvenç, B. (1994), *İnsan ve Kültür*, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İlhan, N. (2022), Türk Edebiyatında Belleğin Aktarıcısı Olarak Şehrazat'ın Çocukları: Büyükanneleler, (Ed.: N. Erbay ve Ö. F. Karataş), *Ulusal Kadın ve Medeniyet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 25-26 Mart, s.121-137, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Malinowski, B. (1999), *İlkel Toplum*, 2. Baskı, (Çev.: H. Portakal), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Malinowski, B. (2000), *Büyü, Bilim ve Din*, 2. Baskı, (Çev.: S. Özkal), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

-
- Malinowski, B. (2003), *Yabani Toplumda Suç ve Gelenek*, (Çev.: Ş. Yeğin), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Parsa, A.F. ve Edizler, G. (2011), Sinemasal Anlatıda Duygusal Zekâ Avatar (2009) Film Çözümlemesinde Olaylar ve Karakter Örüntüsü Üzerinde Duygusal Zekâ Göstergelerinin Analizi, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6, (3), s.614-630.
- Redfield, R., Linton; R., Herskovits. M., J. (1936), Memorandum for The Study of Acculturation., *American Anthropologist*, 38(1), s.149–152. doi:10.1525/aa.1936.38.1.02a00330.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2012), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, 4. Baskı, (Çev.: I. Ertuna Howison), Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Thijssen, P. (2012), From Mechanical to Organic Solidarity, and Back: With Honneth Beyond Durkheim, *European Journal of Social Theory*, 15(4), s. 454–470. doi:10.1177/1368431011423589
- United Nations Economic Commission for Europe and United Nations Population Fund, (2011), *Statistics on International Migration a Practical Guide for Countries of Eastern Europe and Central Asia*, Geneva: United Nations.
- Vecoli, R.J. (1995), Comment, Race, Religion, and Nationality in American Society: A Model of Ethnicity: From Contact to Assimilation [with Comment, with Response], *Journal of American Ethnic History*, 14(2), s.38–101. doi:10.2307/27500004.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1387-1404, doi: 10.11616/asbi.1327859

İletişim İsteksizliği Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

The Unwillingness-to-Communicate: The Study of Adaptation to Turkish, Validity and Reliability

Ahmet Tuncay ERDEM¹ , Orhan ALAV²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 03.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bireyler zaman zaman sözlü iletişimi değersiz bulur, sözlü iletişimden uzaklaşarak kaçınır ve iletişim isteksizliği yaşarlar. Toplumları da olumsuz yönde etkileyen iletişim isteksizliği kavramına yönelik yapılan bu araştırmanın amacı, Burgoon (1976) tarafından literatüre kazandırılan İletişim İsteksizliği Ölçeği'nin Türkçe diline uyarlanarak ulusal literatüre katkı sağlanması, iletişim isteksizliği etkenlerine yönelik öneriler sunulmasıdır. Bu çerçevede araştırmanın temel sorusu; "iletişim isteksizliğinin öncül ve ardılları nelerdir ve iletişim isteksizliği ölçeği Türkçeye uyarlanabilir mi" olarak belirlenmiştir. Araştırmada Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerine (n=404) yönelik uygulama yapılmış olup elde edilen veriler SPSS 25 ve AMOS 26 programlarıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda iki alt boyuttan (Yaklaşma-Kaçınma ve Ödüllendirme) ve 20 ifadeden oluşan ölçeğin Türkçeye uyarlama işlemi yapılmış, ulusal literatüre katkı sağlayan özgün bir çalışma oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde teorik ve pratik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, İsteksizlik, İletişim isteksizliği, İletişim Fakültesi.

&

Abstract: Occasionally, individuals perceive verbal communication as worthless, avoid verbal communication, and experience a disinclination to communicate. The aim of this research dealing with the concept of communication reluctance negatively affecting societies is to contribute to the national literature by adapting the communication reluctance scale introduced to the literature by Burgo (1976) to the Turkish language and to present suggestions for the factors of communication reluctance. In this regard, the main question of the research is: It was found, "what are the precursors and successors of communication unwillingness, and can the scale of unwillingness to communicate be adapted to Turkish." As part of the research, an application was submitted to students of the Communication Faculty of Bolu Abant İzzet Baysal University (n=404). The obtained data were analyzed using SPSS 25 and AMOS 26 programs. As a result of the analysis, the scale consisting of two sub-dimensions (approach-avoidance and reward) and 20 statements were adapted into Turkish, and an original study was created, which contributed to the national literature. In the final part, theoretical and practical suggestions are given.

Keywords: Communication, Unwillingness, Unwillingness-to-Communicate, Faculty of Communication.

Atf/Cite as: Erdem, A. T., Alav, O. (2023). İletişim İsteksizliği Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1387-1404. doi: 10.11616/asbi.1327859

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Ahmet Tuncay Erdem, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ahmeterdem@ibu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Gör., Orhan Alav, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, orhanalav@sdu.edu.tr.

1. Giriş

İnsanlar, sosyal varlıklar olmaları nedeniyle gruplar halinde yaşamak isterler. Gruplar ise çeşitli amaçlar doğrultusunda meydana gelmiş insan toplulukları olarak ifade edilmekle birlikte grupların birleşimi ile toplumların oluştuğu bilinmektedir. Her toplum mensubu olduğu bireylerin algı, tutum ve kişiliklerini etkileyerek bireylerin farklı davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır. Bu doğrultuda hem sosyolojik hem de psikolojik olarak bireylerin iletişim davranışları da toplumlar içerisinde zamanla değişmektedir.

Toplumunu oluşturan bireyler zaman zaman küresel iletişim yapılarına göre iletişimden kaçınarak sözlü iletişimden uzaklaşma eğilimi içerisinde olurlar ve sözlü iletişimi değersiz bularak iletişim isteksizliği yaşarlar. Özellikle COVID-19 pandemi sürecinde insanlar iletişim isteksizliği yaşayarak diğer insanlardan uzak durma eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bu süreçte hastalık kapma riskinden dolayı hem devletler hem de toplumu oluşturan bireylerin sözlü iletişimleri engellenmiştir. Akar (2017: 77) toplumu oluşturan bireylerin yüz yüze veya teknoloji araçlarını kullanarak belirli zamanda karşılıklı etkileşime girmelerini kişilerarası iletişim olarak tanımlamıştır. İşte bu süreçte iletişim isteksizliği bireylerin kişilerarası iletişim kurmalarına neden olabilir. Diğer bir ifadeyle iletişime isteksizlik durumu onları sözsüz iletişim olan dijital medya ve dijital araçlara yönelerek sözlü iletişimden kaçınmalarına neden olmuştur. Akar ve Akar'ın (2021) belirttiği üzere sosyal medyanın da iletişim alanında bazı dezavantajları bulunmakla birlikte sosyal medyanın rahatlığı ile insanlar iletişimde yüz yüze iletişimden kaçınarak isteksizlik yaşayabilir. İletişim isteksizliği durumu her geçen gün toplumları ve bireyleri tehdit eden, bireylerin içe kapanık bir hayat yaşamalarına neden olan durum olarak günümüzde de güncelliğini koruyan bir sorun olarak belirtilebilir.

İletişim isteksizliği, sözlü veya yazılı iletişim kurmaktan kaçınma veya bunu zor bulma durumudur (Burgoon, 1976). Bu durum, kişilerarası ilişkilerde sorunlara neden olabilir, kişisel ve profesyonel hayat üzerinde olumsuz etkileri oluşturabilir. Bu doğrultuda iletişim isteksizliği kısaca, sosyal hayatta aktif rol alınmasını kısıtlayan bir davranış bozukluğu olarak da nitelendirilebilir. İnsanlarla doğru düzgün iletişim kurma gücünün çeken bireylerde bu problemin varlığından bahsedilir. Diğer yandan toplumdaki bazı bireyler yanlış anlaşılmaktan ve yargılanmaktan çekinirler. Bu çekinceler de bireylerin duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini zorlaştırır. Diğer yandan bazı bireyler de etkili iletişim kurma yeteneklerini etkileyen olumsuz bir geçmiş deneyime sahip olabilirler. İletişimsizlik bireylerin düşünce ve davranışlarının toplum tarafından ya anlaşılmasından ya da yanlış anlaşılacak çatışmanın yaşanmasına sebep olabilir. Toplumdaki bireylerin bu gibi olumsuz davranış ve tecrübelerini anlamak, değerlendirmeler yapmak ve iletişim isteksizliğine yanıtlar aramak insanların birbirleriyle daha rahat iletişim kurmalarını sağlayacaktır.

İletişim isteksizliği kavramını ilk olarak Burgoon (1976) tarafından ortaya atılmış olup, ilgili yazar 2 boyuttan (Yaklaşma-Kaçınma ve Ödüllendirme) ve 20 sorudan oluşan İletişim İsteksizliği Ölçeği geliştirmiştir. Bu ölçek daha sonra 2009 yılında online olarak yayınlanmış olup günümüzde kısıtlı sayıda araştırmalarda farklı bilim alanlarında kullanılmış olup iletişim alanında herhangi ulusal araştırmaya rastlanılmamıştır.

Araştırma kapsamında toplumdaki bireylerin gerek kişisel özelliklerinden ve gerekse geçmiş yaşamlarındaki olumsuz tecrübelerinden dolayı iletişim kurmaktan kaçınmaları ve iletişimde isteksiz davranışları durumu araştırılmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın temel problemi, toplumdaki bireylerin olumsuz düşünce ve davranışlarından dolayı zaman zaman diğer bireylerle iletişim kurmada isteksiz davranışları hatta iletişim kurmalarını ile iletişim isteksizliği yaşayan bireylerin topluma uyum sağlayamayacakları düşüncesidir. Araştırmanın amacı, Burgoon (1976) tarafından literatüre kazandırılan İletişim İsteksizliği Ölçeğini Türkçe diline uyarlamak, bu ölçeği kullanarak bireylerin iletişim isteksizliği yaşayıp yaşamadıklarını belirlemek, iletişim isteksizliğini meydana getiren faktörleri belirlemek ve iletişim isteksizliğinin giderilmesine yönelik öneriler sunmaktır. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu; "iletişim isteksizliğinin öncül ve ardılları nelerdir ve iletişim isteksizliğinin ölçeği Türkçeye uyarlanabilir mi" şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sorusunun cevaplanabilmesi için Burgoon (1976) tarafından geliştirilen İletişim İsteksizliği Ölçeğinin İngilizce formu alanında uzmanlar tarafından Türkçe diline çevrilmiştir. Daha sonra İletişim Fakültesi öğrencileri örnekleminde bir uygulama yapılmıştır. Araştırma

kapsamında İletişim Fakültesi öğrencilerinin seçilmesinin temel nedeni, bu bireylerin iletişim alanında uzmanlaşma eğitimi almaları ve iletişim alanında algılarının daha yüksek olduğu düşüncesidir. Araştırmada ulusal literatürde ele alınmayan bir konu olan ancak tüm toplumları olumsuz yönde etkileyen İletişim İsteksizliği kavramının ele alınması, bu kavramın Türkçeye uyarlanarak gelecekte araştırmacılara farklı bir alan açılması açısından önemli ve özgün olduğu düşünülmektedir.

2. İletişim İsteksizliği

İletişim isteksizliği kavramı ilk olarak Burgoon (1976) tarafından ortaya atılmış olup iletişim isteksizliği iletişim kurmakta isteksizlik yapısı, anomi, endişe, yabancılaşma, düşük özgüven algısı, içe dönüklük, suskunluk veya diğer nedenlerden dolayı iletişimden kaçınmaya yönelik küresel bir eğilimi ifade edilmektedir. Sözlü iletişimden kaçınma ve/veya sözlü iletişimi değersizleştirme yönünde kronik bir eğilimi temsil eden iletişim isteksizliği, iletişim kurmakta isteksizlik yapısını destekleyen başlıca araştırma alanları anomi, içe dönüklük, özgüven, iletişim kaygısı, suskunluk ve yabancılaşmadır. Bu kapsamda iletişim isteksizliğinin 6 bileşeninden söz edilebilir.

Anomi: Toplumsal yapıda oluşan karmaşa, toplumsal durumdaki kuralsızlık ve normsuzluk olarak ifade edilmekle birlikte ilk defa Emile Durkheim tarafından ortaya atılmış, daha sonra Talcott Parsons ve Robert King Merton tarafından geliştirilmiştir (Bayhan, 1997: 3). Anomi, “kanunsuzluk” veya “normsuzluk” anlamına gelen Yunanca “anomia” kelimesinden türetilen bir terimdir. Tipik olarak insan davranışına rehberlik eden normların, değerlerin ve kuralların belirsizleştiği veya zayıfladığı toplumdaki bir durumu veya durumları ifade eder. Sosyolojide anomi kavramı, 1897’de yayınlanan “İntihar” adlı kitabında Anomi teriminden ilk defa bahseden Emile Durkheim’ın çalışmalarıyla başlamıştır. Bir başka tanıma göre anomi, faydacılık ve faydacı davranışların olumsuz hali olarak patolojik bir biçimde nitelendirilmekte ve anomi durumunun toplumda yaygınlaşması ile bireylerin faydacı yönleri ağır basmakta ve Anomi ile faydacılığı merkeze alan toplumlarda sosyal faydacılık norm haline dönüşmektedir (Erkal vd., 1997: 39). Bu da toplumlarda bencil ve narsist bireylerin yetişmesine etken olabilir.

Anominin meydana gelmesinde birçok neden olmakla birlikte toplumda ve bireylerin uydukları geleneksel ahlak kurallarında zayıflamanın olması, ekonomik olanaksızlıklar sebebiyle meydana gelen çöküntü ve bunalım halleri anominin başlıca sebepleri arasındadır (Ulaş, 2002: 70). Durkheim’a göre anomi, toplumlarda sosyal norm ve düzenlemelerin bir çöküşü veya yokluğu olduğunda durumlarda ortaya çıkar. Buna ek olarak hızlı sosyal değişim, ekonomik istikrarsızlık veya kültürel değişimler de anominin görülmesinde etken olabilir. Anomi, bir toplumdaki bireyler arasında yabancılaşma, kafa karışıklığı, amaç veya yön eksikliği duygusuna yol açabilir. Diğer yandan anomi, bireyler ve toplumlar üzerinde birçok olumsuz sonuçlar doğurabilir. İnsanlar arasında artan suç oranlarına, sapkın davranışlara ve sosyal çözülmeye neden olabilir. Bunlara ek olarak Durkheim, bireyler sosyal uyum ve ahlaki rehberliğin yokluğunda kendilerini bağlantısız ve umutsuz hissettiklerinden, aşırı düzeydeki anominin daha yüksek intihar oranlarına neden olabileceğini de savunmaktadır (Cohen, 1993; Aaby vd., 2020; Chen vd., 2023; Rahimi Zarchi vd., 2023).

“Anomi” teriminin çağdaş söylemde yaygın olarak kullanılmadığını belirtmekte fayda vardır. Ancak anomi kavramı ve bunun toplum üzerindeki etkileri sosyolojik ve kriminolojik araştırmalarla ilgili olmaya devam etmektedir. Anomi kelimesi normsuzluk ve kuralsızlık olarak nitelendirilmekle birlikte bireylerin oluşturdukları toplumların ani geçişlerle sarsılmaları durumunda ki göçler, savaşlar, ekonomik krizler gibi durumlarda bireylerin tutkuları önlenemez ve ihtiyaçlar tam olarak karşılanamaz. Normlar toplum içerisinde etkisiz hale gelerek toplumda kuralsızlaşmaya görülür (Swingewood ve Akınhay, 1998: 145; Ekmekci, 2004: 27). Sonuç olarak anomi durumu ile toplumdaki bireyleri yönetecek birçok kuvvetli güçlere ihtiyaç duyularak ruhsal durumu güçlendirecek çabalar yapılmalıdır (Ekmekci, 2004: 27; Schломann vd., 2020; Wang ve Hu, 2023).

İçe Dönüklük: İçe dönüklük, bir kişinin dış dünyaya kıyasla iç dünyasına daha fazla yönelim gösterdiği ve sosyal etkileşimlerden kaçınma veya kendin, sınırlama eğilimi olduğu kişilik özelliğidir. İçe dönük insanlar, genellikle daha fazla zamanlarını yalnız başlarına geçirmekten, düşünmekten, iç dünyalarını

keşfetmekten ve içsel deneyimlere odaklanmaktan hoşlanırlar (Gray, 1970; Aron ve Aron, 1997; Belojevic vd., 2001).

İçe dönük insanlar genellikle daha sessiz, çekingen ve düşünceli olabilirler. Bu kişiler enerjilerini sosyal etkileşimlerine yönelik harcarlar ve sosyal ortamlarda kendilerini rahat hissetmeyebilirler. Diğer insanlarla derin bağlantılar kurabilirler, ancak genellikle daha küçük bir sosyal çevre tercih ederler. İçe dönük insanlar genellikle düşünce ve duygularını açıklamakta daha zorlanırlar ve içsel dünyalarını paylaşmak için daha fazla zaman ve alana ihtiyaç duyarlar (Hills ve Argyle, 2001; Sleesman vd., 2022; Herbert vd., 2023). İçe dönüklük, ünlü psikolog Carl Jung tarafından öne sürülen kişilik teorilerinde önemli bir bileşen olarak görülür. Jung'a göre, insanlar iki temel zıt kutuplu yönelime sahiptir: içe dönüklük (introversion) ve dışa dönüklük (extraversion). Her insan her iki özelliğe de sahip olsa da, genellikle biri diğerinden daha baskın olabilir (Walker, 2020: 162; Abdumuhammadovna, 2022; Anggraini ve Subandiyah, 2022: 17-18; Johannßen vd., 2022; Merdan vd. 2022). İçe dönüklük, kişilik özelliklerinin bir boyutudur ve birçok insanın doğal eğilimleri arasında yer alır. Ancak her birey farklıdır ve kişiliklerinin oluşumu ve değişimi üzerinde diğer çevresel faktörler de etkilidir. İçe dönüklük, bir kişinin doğası gereği daha içe dönük olması anlamına gelir, ancak bu kişiler de sosyal yeteneklere sahip olabilir ve dış dünya ile etkileşim kurabilirler (Norma, 2020; Rohmah ve Rona, 2020; Anggraini ve Subandiyah, 2022; Petric, 2022).

Özgüven: Özgüven, bireylerin kendi yeteneklerine, değer yargılarına ve başarı potansiyellerine duydukları inanç ve olumlu değerlendirmelerdir. Özgüven, kişinin kendisine güven duyması, kendine olan inancı ve kendi değerini takdir etmesi anlamına gelir (Kugle vd., 1983; Feltz, 2007; Kaya ve Tastan, 2020; Gottlieb vd., 2022). Diğer bir ifadeyle özgüven, bireyin kendisine yönelik öznel değerlendirme yapması, bireysel özelliklerine ait niteliklerini yorumlaması sonucunda karşılaştığı olumlu ya da olumsuz özelliklerinin bütünü olarak da bireyin farkındalığı şeklinde ifade edilebilir (Kugle vd., 1983; Okyay, 2012: 2). Bandura (1986)'ya göre özgüven, bireylerin kendilerini değerli hissetmeleri olarak da nitelendirilmektedir.

Sağlıklı bir özgüven, bireyin kendini kabul etmesi, kendi sınırlarını ve güçlü yönlerini tanıması ve olumsuz düşünceleriyle başa çıkabilmesi anlamına gelir (Hidayat vd., 2023; Zhou vd., 2023). Özgüven, kişinin hayatta karşılaştığı zorluklarla başa çıkmasını, hedeflerine ulaşmasını ve olumlu ilişkiler kurmasını kolaylaştırmakla birlikte özgüven algısı; kişilik, deneyimler, eğitim, başarılar ve sosyal etkileşimler gibi birçok faktörden etkilenebilir (Su vd., 2022; Zhou vd., 2023; Merdan, 2018). Olumlu bir çevrede büyümek, destekleyici aile veya arkadaşlara sahip olmak, başarılar elde etmek ve bireyin yeteneklerini geliştirmesi gibi durumlar, özgüvenin gelişimini destekleyebilir. Bu çerçevede Kaya ve Tastan (2020: 2) özgüveni, bireyin kendisine güvenmesi ve kendi gücünün farkında olarak bu güçten beslenmesi olarak ifade etmektedir.

Özgüveni geliştirmek için bireyin kendini tanıması, güçlü yönlerini ve başarılarını keşfetmesi, hedefler belirlemesi ve bunları başarmak için adımlar atması önemlidir. Aynı zamanda olumsuz düşüncelerle mücadele etmek, olumlu bir iç konuşma geliştirmek, benliği sevmek ve bireyin kendisine iyi bakması da özgüveni artırıcı etkileri olan davranışlardır (Adalikuwu, 2012: 45; Gomes vd., 2017). Sonuç olarak, özgüven, bir bireyin kendine olan inancını ve değerlendirmesini ifade etmektedir. Sağlıklı bir özgüven, bireyin kendini kabul etmesini, kendi değerini takdir etmesini, kendi yeteneklerine güvenmesini ve başarı potansiyelini açığa çıkarmasını sağlar (Smith ve Roehrs, 2009; Yao vd., 2022).

Özgüven, deneyimler, başarılar ve kişilik faktörleri gibi birçok etkene bağlı olarak gelişebilir veya azalabilir. Özgüvenin düşük olması durumunda ise birey kendine olan inancını kaybedebilir, başarılarına şüpheyle yaklaşabilir, risk almaktan kaçınabilir ve sosyal ilişkilerde zorluklar yaşayabilir. Düşük özgüven genellikle olumsuz deneyimler, eleştirici bir çevre, başarısızlık yaşamalar veya kendi kendine olumsuz düşünceler gibi faktörlerden etkilenebilir. İletişim isteksizliği, insanların özgüven kaybına neden olur ve bu da hayatın birçok alanında olumsuz etkiler oluşturabilir. Birçok insan, kendilerine duydukları güvensizlik nedeniyle iletişimde zorlanır. Bireylerin korkuları ve endişeleri, onları konuşmaktan vazgeçmeye veya kaçınmaya yönlendirebilir (Hanton vd., 2004; Hamzah vd., 2020; Moneva ve Tribunalo, 2020). Özgüven eksikliği sonucunda iletişim isteksizliği yaşayan bireyler suskun kalarak fikirlerini ve projelerini açıklayamazlar. Bu durumda kaybeden yalnızca bu kişiler olmayıp aynı zamanda toplumlar hatta ülkelerdir.

İletişim Kaygısı: Bireyin iletişim kurarken duyduğu endişe, stres veya rahatsızlık hissi olan iletişim kaygısı insanlar arasındaki etkileşimleri olumsuz etkileyen ve toplumlarda yaygın görülen bir durumdur. İletişim kaygısı, bireyin sözlü veya yazılı iletişimde başarısız olacağı, olumsuz tepkiler alacağı veya toplum içinde olumsuz değerlendirileceği korkularına dayanabilir (McCroskey, 1976; 1977). İletişim kaygısı genellikle çeşitli faktörlerden kaynaklanır. Bunlar arasında düşük özgüven, sosyal fobi, olumsuz deneyimler, sosyal becerilerin yetersiz hissedilmesi, korku veya endişe bozukluğu gibi psikolojik faktörler bulunabilir. Buna ek olarak, ana dili yeterince iyi kullanamamak, yeni bir dilde iletişim kurmak, toplum içinde dikkat çekmek veya eleştirilme korkusu gibi durumlar da iletişim kaygısını tetikleyebilir (McCroskey, 2015; Çakmak, 2018).

İletişim kaygısı yaşayan bireyler, iletişim kurma durumlarında belirli belirtiler gösterebilir. Bunlar arasında terleme, kalp çarpıntısı, titreme, solunum sıkışması, konuşma engelleri, kafa karışıklığı, kelime dağarcığındaki boşalmalar, düşüncelerin karışması veya bozulması gibi fiziksel ve zihinsel belirtiler yer alabilir (Patterson ve Ritts, 1997; Dewaele vd., 2008; Brauer vd., 2023). Bu belirtiler, kişinin iletişim sürecinde zorluklar yaşamasına ve rahatsızlık hissetmesine neden olabilir.

İletişim kaygısıyla başa çıkmak için bazı stratejiler vardır. Bu stratejilerin başında farkındalık gelir. Bu bireylerin öncelikle iletişim kaygısını tanıması ve belirtileri fark etmeye çalışmaları önemlidir. Bunu yapmak, kaygıyla başa çıkmak için ilk adım olarak görülür. İkinci aşama hazırlık aşamasıdır. Bireyin iletişim durumlarına hazırlıklı olması gerekmektedir. Bireyin konuşacağı konu hakkında bilgi sahibi olması, önemli noktaları not alması ve pratik yapması iletişim kaygısını azaltacaktır. Hazırlık, bireyin kendine güvenini de artırır. İletişim kaygısını azaltmada bir diğer safha da olumlu düşünme gücünün kullanılmasıdır. Olumsuz düşünceleri pozitif düşüncelerle değiştirmek önemlidir. Bireyin kendisine destekleyici ve motive edici söylemler geliştirmesi gerekmektedir. “Ben bu işi başarabilirim”, “Konuşmamı rahatlıkla yapabilirim” gibi olumlu ifadeler kullanılması bireylerin işini kolaylaştıracaktır. Son olarak vücudumuzda yapabileceğimiz bazı davranışlar da iletişim kaygısının azalmasına neden olabilir. Nefes ve gevşeme egzersizleri gibi hareketler bu duruma örnektir. Derin nefes almak ve gevşeme egzersizleri yapmak, stresi azaltabilir ve bireylerin sakinleşmelerine yardımcı olabilir (Zakahi ve Duran, 1982; Zhao vd., 2021; Fakka vd., 2022; Arquero Montaño vd., 2023).

Suskunluk: Suskunluk, Türkçede sessizlik veya konuşmama hali olarak kullanılmaktadır. Suskunluk kelimesi, bir kişinin konuşmama veya sessiz kalma tercihini ifade etmekle birlikte suskunluk Türk Dil Kurumuna göre “çok az konuşan, sessiz, sakin olan, sükûti” olarak kullanılır (TDK, 2023). Yıldırım (2012: 112)’a göre suskunluk, bir diyalogda hem psikolojik danışmanın hem de danışanın sözel iletişiminin kesilmesidir.

Suskunluk farklı nedenlerden kaynaklanabilir, bazen insanlar düşüncelerini veya duygularını ifade etmek istemeyebilir veya iletişimde bulunmaktan kaçınabilirler. Suskunluk, iletişimde anlaşmazlık veya rahatsızlık belirtisi olabilir. İnsanlar, duygusal olarak zorlandıklarında, kızgın veya hayal kırıklığına uğramış olduklarında veya konuşmak yerine düşünmeyi tercih ettiklerinde sessiz kalabilirler (Kacperck, 1997; Hassall vd., 2005; Degerman, 2023). Suskunluğun bazen başkalarını rahatsız ettiği veya iletişim kopukluğuna neden olduğu durumlar da olabilir. Suskunluk, aynı zamanda düşünmek, içe dönmek veya huzur bulmak için bilinçli bir tercih olabilir. Kimi insanlar sessizlikten enerji alır ve kendi iç dünyalarına dalarak kendilerini daha iyi hissedebilirler (Khan, 1963: 300; Lane vd., 2002; Birbaumer, 2006; Merdan ve Erdem, 2022; Darmon ve Mort, 2023; Mason, 2023).

Suskunluğu kuram olarak ele alan ve Noelle Neumann tarafından ortaya atılan Suskunluk Sarmalı Kuramına göre toplumu oluşturan bireyler tartışmalı bir konuda veya anlaşmazlık durumlarında fikirlerini açıklamadan önce toplumda genel olan kanaatleri tespit etmeye çalışırlar. Bu tespitle bireylerin fikirleri toplumun genel fikriyle uyuyorsa bireyler fikirlerini açıklama eğiliminde olurken kendi fikirlerinin az kişi tarafından desteklenmesi veya hiç desteklenmeyeceğini görmeleri durumunda dışlanma korkusu yaşadıkları için fikirlerini beyan etmeyerek suskunlaşma yoluna giderler (Keyha, 2018; Yeşiloğlu Güler, 2022; Shukla vd., 2023).

Suskunluğun etkili bir iletişim stratejisi olabileceği durumlar da vardır. Bu kapsamda suskunluğun her zaman olumsuz bir anlamı yoktur. Özellikle grup tartışmalarında veya topluluk içindeki iletişimde suskun kalmak, başkalarının fikirlerine saygı duymak, dinlemek ve empati yapmak için fırsat oluşturabilir. Diğer yandan suskunluk, bazen bir kişinin kendini ifade etmek veya iletişim kurmak yerine dinlemeyi tercih ettiği durumlarda ortaya çıkabilir. Sonuç olarak, suskunluk kişiden kişiye ve durumdan duruma değişen bir davranıştır. İnsanlar farklı nedenlerle suskun kalabilir ve bunun çeşitli anlamları olabilir. İletişimde suskunluğun nedenini anlamak, karşılıklı anlayışı teşvik etmek ve her şeyden önemlisi iyi niyetli, anlayışlı ve saygılı olmak önemlidir.

Yabancılaşma: Yabancılaşma, bir kişinin veya bir grup insanın kendini toplumdan, çevresinden, diğer insanlardan veya kendi iç dünyasından kopmuş, yalıtılmış hissetmesi durumudur (Gülmez ve Özdemir, 2023: 428). Yabancılaşma, bireyin kendini başkalarından ve çevresinden uzaklaşmış hissettiği bir dizi durumu içerebilir. Bunlar arasında yalnızlık, anlam kaybı, değersizlik hissi, iletişim eksikliği, anlaşılama, toplumsal normlara uymama gibi unsurlar yer alabilir. Bu terim, genellikle sosyal, kültürel veya psikolojik anlamda ilişkilerin bozulduğu durumları tanımlamak için kullanılır (Seeman, 1975: 91; Younger, 1995: 54; Bousquet, 2023: 135-136).

Yabancılaşmanın nedenleri çok çeşitli olabilir. Modern toplumun karmaşıklığı, bireylerin sosyal ilişkilerini zayıflatabilir ve yabancılaşmaya yol açabilir. Teknolojik gelişmeler, sanal iletişim araçları ve dijital platformlar da insanları gerçek dünyadan uzaklaştırabilir ve yabancılaşmaya katkıda bulunabilir (de la Cruz vd., 2022; Lobato vd., 2023). Yabancılaşmanın sonuçları kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Bazı insanlar yabancılaşma hissiyle başa çıkmak için farklı stratejiler geliştirebilirken, bazıları bu durumdan olumsuz etkilenebilir ve ruh sağlığı sorunlarıyla mücadele edebilir. Yabancılaşma, insanların memnuniyetsizlik, depresyon, kaygı, öfke veya duygusal bozukluklar gibi sorunlarla karşılaşmalarına neden olabilir (Lin vd., 2023; Reinsberg vd., 2023: 24).

Yabancılaşmayla başa çıkmak için destek aramak önemlidir. Profesyonel yardım, terapi, destek grupları veya sosyal bağlantıların güçlendirilmesi gibi çeşitli stratejilerle yabancılaşma duygusunu azaltmak mümkün olabilir. Ayrıca, bireyin kendine zaman ayırması, kişisel ilgi alanlarına yönelmeleri, sosyal etkinliklere katılmaları ve sağlıklı iletişim kurmaya çalışmaları da yabancılaşmayı hafifletebilir.

3. Yöntem

Bilimsel araştırmalarda bir araştırma problemi belirlenmesiyle birlikte sistematik olarak bir araştırma modeli oluşturulmalı ve araştırma modeli çerçevesinde hipotezler geliştirilmelidir (Tutar ve Erdem, 2020: 71). Araştırma kapsamında genel tarama modeli rehberliğinde ilişkisel tarama yöntemi ile desenlenen nicel araştırma yöntemi uygulanmıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Lisans derecesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. İletişim Fakültesinde öğrenim görmekte olan 1103 öğrenci bulunmaktadır. Bu sayı araştırma evrenini oluşturmaktadır. Evrenden örneklem seçme işleminde basit tesadüfi yöntemle 403 birey örneklem olarak seçilmiştir. Tutar ve Erdem (2020: 267)'nin evren örneklem tablosuna göre %1 hata payıyla örneklem evreni temsil ettiği belirlenmiştir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada 2 alt boyuttan (Yaklaşma-Kaçınma ve Ödüllendirme) ve 20 ifadeden oluşan, Burgoon (1976) tarafından geliştirilen "İletişim İsteksizliği Ölçeği" uygulanmıştır. Ölçeğin orijinal hali olan İngilizce formu, Türkçeye çevrilmiş ve alanında uzman olan İngilizce dil bilimci akademisyenler tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Başka bir İngilizce dil uzmanı akademisyen tarafından tekrar Türkçeye çevrilen ölçek formu dikkate alınarak geri çeviri sonrasında elde edilen Türkçe ölçek formunun İngilizce forma yakın olduğu belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen ölçeğin Türkçe formu alanında uzman doktora mezunu 6 akademisyene gönderilerek uygunluğu noktasında uzman görüşü alınmıştır. Daha sonra araştırma ölçek formuna son hali verilmiştir.

İletişim İsteksizliği Ölçeğinde katılımcıların görüşlerine yönelik anket ifadelerinde kesinlikle katılmıyorum ifadesi 1 rakamıyla, katılmıyorum ifadesi 2 rakamıyla, kararsızım ifadesi 3 rakamıyla, katılıyorum ifadesi 4 rakamıyla ve kesinlikle katılıyorum ifadesi de 5 rakamıyla işaretlemeleri katılımcılardan istenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen verilere SPSS 25 programıyla Chronbach Alpha güvenirlik katsayı analizi, ortalama, standart sapma, Pearson Momentler çarpımı korelasyonu ve açıklayıcı faktör analizi uygulamaları yapılmış olup açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen araştırma modeline AMOS 24 analiz programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 2023/186 protokol numarası ile Etik Kurul izni alınmıştır. Diğer yandan araştırma kapsamında "Araştırma ve Yayın Etiğine" uyulmuştur. Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmeleri ölçüt olarak alınmıştır. Diğer yandan araştırma kapsamında "Araştırma ve Yayın Etiğine" uyulmuştur.

Ölçeğin geçerliği için benzer ölçek geçerliliğine bakılmıştır. Benzer ölçek geçerliliği için İletişim Kaygısı Ölçeği ile araştırmada ele alınan ölçek olan İletişim İsteksizliği Ölçeği arasında etkileşime bakılmıştır. Güvenirlik çalışmasına yönelik test tekrar test ve Cronbach alfa katsayısı işlemleri uygulanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmadaki katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf ve alan değişkenlerine göre demografik bilgileri, Tablo 1'te demografik bulgular gösterilmektedir.

Tablo 1: Demografik Bulgular

Cinsiyet	F (Sıklık)	% Yüzde	Alan	F (Sıklık)	% Yüzde
Kadın	194	48,1	Gazetecilik	124	30,7
Erkek	210	51,9	Radyo Televizyon Sinema	143	35,4
			Halkla İlişkiler Tanıtım	137	33,9
Toplam	404	100,00	Toplam	404	100,00
Yaş	F (Sıklık)	% Yüzde	Sınıf Düzeyi	F (Sıklık)	% Yüzde
18-20	218	53,9	1. Sınıf	114	28,3
21-24	104	25,8	2. Sınıf	89	22,0
25-30	71	17,6	3. Sınıf	81	20,0
31-35	11	2,7	4. Sınıf	120	29,7
Toplam	404	100,00	Toplam	404	100,00

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin %48,1'i kadınlardan, %51,9'u erkeklerden oluşmaktadır. Yaş değişkenine göre katılımcıların %53,9'u 18-20, %25,8'i 21-24, %17,6'sı 25-30 ve %2,7'si 31-35 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların alanlarına yönelik bulgulara göre %30,7'si Gazetecilik bölümünde, %35,4'ü Radyo Televizyon Sinema bölümünde ve %33,9'u ise Halkla İlişkiler Tanıtım bölümünde olduğu belirlenmiştir. Son olarak katılımcıların %28,3'ü 1. Sınıf, %22'si 2. Sınıf, %20'si 3. Sınıf ve %29,7'si ise 4. Sınıfta oldukları belirlenmiştir (Tablo 1).

4.2. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Araştırma verilerinin geçerliliğine yönelik ilk işlem olarak açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 2: Verilerin Faktör Analizi İçin Uygunluğunun incelenmesi (n=404)

Kaiser-mayer-Olkin (KMO)		,885
Örnekleme Ölçüm Değer Yeterliliği		
	Ki-Kare değeri	9887,88
Bartlett testi	Sd	190
	p	,000

Açıklayıcı faktör analizi bulgularına göre KMO değeri .885 olarak belirlenmiştir. Bu değer araştırmanın örneklem büyüklüğünün mükemmel düzeyde olduğunu göstermektedir. Bartlett's Test Sphericity analizi sonucunda Ki-kare değeri 9887.88 bulunmuştur ($p < 0.000$). Bu değerle örneklem yeterli olarak belirlenmiş ve verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Buna ek olarak araştırma örnekleminin yeterli düzeyde olduğu belirlenerek verilere faktör analizi uygulanabileceği sonucuna ulaşılr.

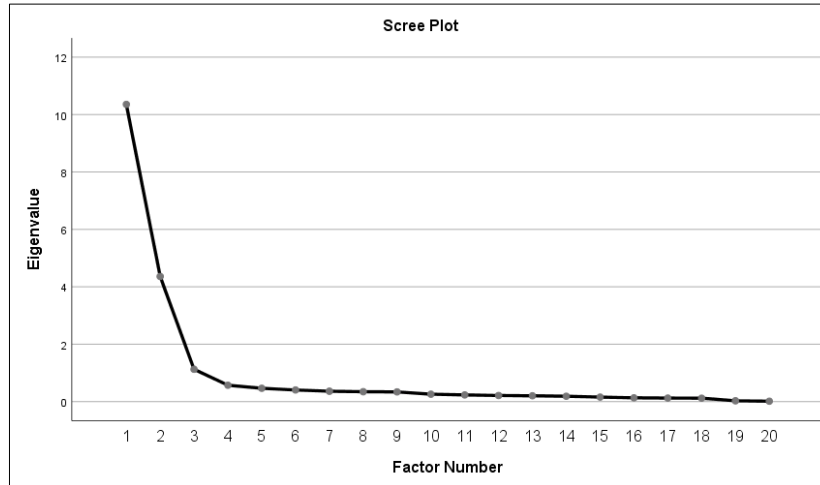
Faktör Sayısına Karar Verilmesi: Faktör sayısını belirlemeye yönelik analizde ölçek faktörlerinin açıkladıkları varyans sayıları (Tablo 2) ve çizgi grafiği (Şekil 1) aşağıda belirtilmektedir. Faktör analizinde toplam varyansın %70.726'sını açıkladığı, öz değeri 1'den yüksek olduğu iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Faktör 1'de toplam varyansın %36.335'i, Faktör 2'de %34.390'ı açıklanmaktadır.

Tablo 3: Faktörlerin Varyans Oranları (n=404)

Faktörler	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
Yaklaşma- Kaçınma	10,058	50,289	50,289	7,267	36,335	36,335
Ödüllendirme	4,087	20,437	70,726	6,878	34,390	70,726

Analiz sonucunda açıklanan varyans oranının (%70,726) yüksek olarak belirlenmesi, araştırma yapısının veya ölçeğin ölçülmek istenen konuyu iyi ölçme düzeyine sahip olduğunu göstermektedir (Geçkil ve Tikici, 2015).

Şekil 1: İletişim İsteksizliği Ölçeği Öz Değer Çizgi Grafiği (Screen Plot)

Şekil 1'deki grafiğe göre hızlı düşüşlerden meydana gelen kırılma noktaları faktör sayılarını ifade etmektedir (Çokluk vd., 2012; Tutar ve Erdem, 2020). Grafikte belirtildiği üzere 1 ve 2 numaralı faktörlerde hızlı bir düşüş görülmekte 3. faktörden sonra grafik çizgilerinin yatay olarak seyretmesiyle anlamlı faktör sayısının 2 olduğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde önce Varimaks döndürme işlemi yapılmadan tek faktörlü ölçek modeline yönelik açıklanan varyans oranı 50.289 (%50,28) olarak belirlenmiştir. Akabinde Varimaks döndürme yöntemi uygulanmasından sonra açıklanan varyans oranı 36.335 (%36,33) olarak belirlenmiştir (Tablo 3). İletişim isteksizliği ölçeğinin faktör sayısını belirlemek için öz değeri (Eigenvalues) 1 ve üzeri faktörler dikkate alınmıştır. Ölçeğin, açıklanan varyans değerinin yüksek düzeyde olarak 70.726 değeriyle açıklandığı belirlenmiştir (Tablo 3).

İletişim isteksizliği ölçeğinin Yaklaşma-Kaçınma başlıklı ilk faktörü 10 ifadeden oluşmaktadır. Faktör yüklerinin .65 ile .88 arasında olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin ikinci faktörü olan Ödüllendirme faktörüne yönelik faktör yükünde .70 ile .87 arasında faktör yükleri bulunan 10 ifade bulunmaktadır.

Tablo 4: Faktör Yapısı ile İfadelerin Faktör Yükleri (n=404)

Ölçek Maddeleri	Faktör I Yaklaşma- Kaçınma (YK)	Faktör II Ödüllendirme (O)
YK1	.658	.128
YK2	.816	.113
YK3	.854	.121
YK4	.888	.171
YK5	.883	.158
YK6	.875	.188
YK7	.838	.207
YK8	.761	.227
YK9	.750	.264
YK10	.726	.250
O1	.144	.827
O2	.183	.735
O3	.198	.840
O4	.209	.865
O5	.184	.873
O6	.160	.867
O7	.167	.877
O8	.224	.864
O9	.168	.838
O10	.206	.705

Chronbach Alpha Katsayısı: Bilimsel bir araştırmada likert tipi ölçek kullanılması durumunda bu ölçeğin güvenirliliğini test edebilmek amacıyla Cronbach alpha (α) katsayısı analizi yapılır. Cronbach α katsayısı yüksek bulunması, ölçek ifadelerinin homojenliğinin veya iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Tutar ve Erdem, 2020). İletişim İsteksizliği Ölçeğinin madde sayısı, örneklem sayısı ve alt boyutlarına ait Cronbach Alfa katsayıları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: İletişim İsteksizliği Ölçeği madde sayısı, örneklem sayısı Cronbach alfa katsayıları

Ölçek	Cronbach Alfa	Madde Sayısı	n
Faktör 1: Yaklaşma-Kaçınma	0.95	10	404
Faktör 2: Ödüllendirme	0.96	10	404
İletişim İsteksizliği Ölçeği	0.95	20	404

Tablo 5'te görüleceği üzere İletişim İsteksizliği Ölçeğine yönelik alfa katsayısı 0.95 olarak belirlenmiştir. İletişim İsteksizliği Ölçeğinin alt boyutlarının alpha katsayıları da; Faktör 1: 0.95 ve Faktör 2: 0.96 olarak belirlenmiştir. Likert tipi bir ölçeğe ilişkin α katsayı değerlerinin .90'a yakın olması "mükemmel" uyum ölçütü olarak kabul edilir (Özcan ve Balyer, 2013: 144; Tutar ve Erdem, 2020: 484). Buna göre İletişim İsteksizliği Ölçeğinin iç tutarlılık değerinin mükemmel (0.95), faktörlerin iç tutarlılıklarının da çok iyi olduğu söylenebilir.

Ölçeğin test-tekrar test güvenirliliği Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi kampüsündeki farklı fakültelerde öğrenim gören 125 katılımcı üzerinde üç hafta arayla uygulanmış, bu analiz sonucunda ölçeğin birinci ve ikinci uygulama safhalarında yüksek düzeyde, anlamlı ve pozitif ilişkinin ($r=.91$, $p<.01$) olduğu belirlenmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA): İletişim İsteksizliği Ölçeğinin Türkçeleştirme işleminde açılımlı faktör analizi işleminden sonra ölçek modelinin doğrulanması için doğrulayıcı faktör analizi işlemi uygulanmıştır. DFA ile ölçek yapısı içerisinde birbiriyle etkileşimi belirlenen değişkenlerin toplu olarak analiz edilmesiyle kavramsal olarak anlamlı olan az sayıdaki yeni faktörleri keşfedebilmek için Doğrulayıcı

Faktör Analizi uygulanır (Hair vd., 2012). Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda İletişim İsteksizliği' nin ifadelerine yönelik belirlenen modele yönelik hata payı ve uyum indeksleri belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: İletişim İsteksizliği Ölçeği Hata ve Uyum İyiliği Değerleri (n=404)

Uyum Ölçütleri	Elde Edilen Değerler
X ² /df	433.74/156=2.780**
RMSEA	0.069**
GFI	0.902**
NFI	0.957***
CFI	0.972***
TLI	0.966***
IFI	0.972***
PGFI	0.670*
AGFI	0.868*

Tablo 6'da doğrulayıcı faktör analizi bulgularına göre X² değeri 433.74 (Serbestlik derecesi-df=156) olarak belirlenmiş olup bu değeri (p<0,05) anlamlıdır. Bilimsel bir araştırmada model uyum yeterliliği olan X²/df değerinin 0-2 arasında bulunmasıyla mükemmel uyumun olduğu, bu değer 2-3 arasında olması ise iyi uyumun olduğunu göstermektedir (Kline, 2011: 307; Çokluk vd., 2012: 254; Hair vd., 2012). Araştırma bulgularına göre X²/df=2.78 değeri bulunması araştırma modelinin iyi uyum sağladığını göstermektedir (Erkorkmaz vd., 2013). Bilimsel bir araştırma modelinde RMSEA değerinin .05-.08 arasında bulunmasıyla model iyi uyumlu olarak nitelendirilir (Hair vd., 2006; MacKenzie ve Podsakoff, 2012; Kline, 2014). Tablo 6'da belirtildiği üzere RMSEA değeri .069 olarak belirlenmiştir. Bunu yanı sıra CFI=.97, TLI=.96, IFI=.96, NFI=.95 değerlerinin 1'e yakın olması iyi uyum göstergesidir (Fornell ve Larcker, 1981; Hair vd., 2006). Ölçekte AGFI=.86 ve GFI=.90 indeks değerleri bulunmuştur, AGFI ve GFI indeksleri 1'e yakın olmasıyla yine araştırma modelinin uyumlu olduğu göstergesi olarak kabul edilir (Fornell ve Larcker, 1981; Joreskog ve Sorbom, 1993; Hair vd., 2006). İletişim İsteksizliğinin doğrulayıcı faktör analizi bulguları ölçek modelinin uyumlu diğer bir ifadeyle iyi uyumlu olduğunun göstergesidir.

İletişim İsteksizliği Ölçeği faktör yüklerine yönelik path diyagramı Şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil 2'de İletişim İsteksizliği Ölçeği alt boyutlarındaki hata varyanslarının Yaklaşma-Kaçınma boyutunda 0.63-0.87, Ödüllendirme boyutunda 0.51-0.85 olarak belirlenmiştir. Bu değerlerin kabul edilebilir olduğu söylenebilir (Özcan ve Balyer, 2013: 144). Diyagramda, standartlaştırılmış parametre değerleri tablo 7'de belirtilmektedir;

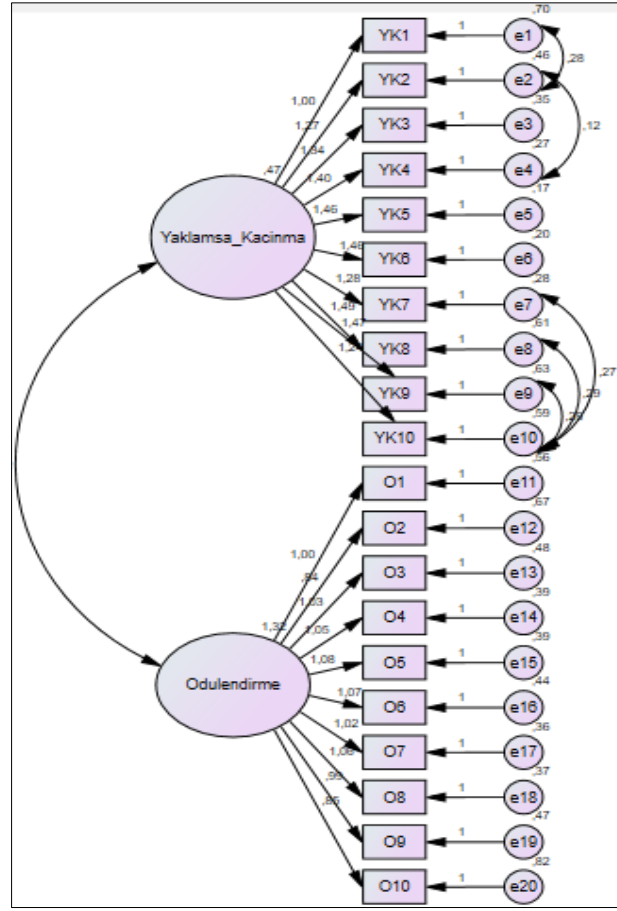
Tablo 7: İletişim İsteksizliği Ölçeği Hata ve Uyum İyiliği Değerleri (n=404)

Ölçek Kodu	Ölçek Maddeleri	Standardize Edilmiş Faktör Yükleri	t değeri
Yaklaşma-Kaçınma			
YK1	Sohbetlerde konuşmaktan korkuyorum.	.665	17.213
YK2	Utangaç olduğum için az konuşurum.	.816	19.888
YK3	Çok konuşurum çünkü utangaç değilim.	.856	15.824
YK4	Grup tartışmalarına katılmayı severim.	.902	16.343
YK5	Başkalarıyla konuşmam gerektiğinde gergin hissediyorum.	.895	16.236
YK6	Kendimi bir grup içinde ifade etme konusunda hiçbir korkum yoktur.	.895	16.238
YK7	Grup içinde kendimi ifade etmekten korkuyorum.	.866	15.597
YK8	Grup tartışmalarından kaçınırım.	.797	13.345
YK9	Bir konuşma sırasında dinlemekten çok konuşmayı tercih ederim.	.795	13.329
YK10	Yabancılarla sohbet etmeyi kolay buluyorum.	.770	13.097
Ödüllendirme			
Ö1	Arkadaşlarımın benimle iletişimlerinde dürüst olduklarını düşünmüyorum.	.838	17.564
Ö2	Arkadaşlarım ve ailem fikirlerimi ve önerilerimi dinlemiyor.	.760	22.787
Ö3	Arkadaşlarımın bana karşı dürüst olduklarını düşünüyorum.	.864	23.750
Ö4	Karar vermem gerektiğinde ailemden veya arkadaşlarımdan tavsiye istemem.	.890	24.329
Ö5	Arkadaşlarımın ve ailemin duygularımı anladıklarına inanıyorum.	.893	23.630
Ö6	Ailem ilgi alanlarımı ve faaliyetlerimi benimle tartışmaktan hoşlanmaz.	.880	23.825
Ö7	Arkadaşlarım ve ailem fikir ve önerilerimi dinler.	.890	23.261
Ö8	Arkadaşlarım benim görüş ve tavsiyemi isterler.	.894	21.729
Ö9	Diğer insanlar sadece benden bir şey istedikleri için arkadaş canlısıdırlar.	.855	17.196
Ö10	Diğer insanlarla konuşmak sadece zaman kaybıdır.	.733	17.564

Tablo 7’de görüleceği üzere İletişim İsteksizliği Ölçeği alt boyutu olan Yaklaşma-Kaçınma’ ya yönelik ölçek maddelerinin standartlaştırılmış faktör yükleri .66-.90 arasında değişmekle birlikte yine aynı ölçeğin alt boyutu olan Ödüllendirme boyutundaki ölçek maddelerin yükleri .73-.89 arasında değiştiği görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde ölçek modeline ilişkin gizil değişkenlerin (faktörlerin) gözlenen faktörler tarafından açıklanma seviyesine yönelik t değerlerinin 13.32 ile 24.32 arasında değişmekte olması ile tüm maddelerin anlamlı ($p<.01$) t değerinde olması ile İletişim İsteksizliği Ölçeğinin iyi uyum sağlayan uyumlu bir ölçek olduğunu göstermektedir (Albright ve Park, 2009).

Benzer Ölçek Geçerliği: Ölçeğin benzer ölçek geçerliliğini belirleyebilmek amacıyla McCroskey (2015) tarafından geliştirilen, Çakmak (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan 24 ifadeli “İletişim Kaygısı Ölçeği” kullanılmıştır. İletişim İsteksizliği Ölçeğinin, İletişim İsteksizliği Ölçeğinin alt boyutlarından yaklaşma-kaçınma ile .45, ödüllendirme ile de .36 düzeyinde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan iletişim kaygısı ile iletişim isteksizliği ölçeği alt boyutu olan yaklaşma-kaçınma arasında .56, ödüllendirme boyutu arasında da .62 düzeyinde anlamlı ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Son olarak genel iletişim isteksizliği ölçeği ile genel iletişim kaygısı ölçeği arasında .51 düzeyinde anlamlı ilişki belirlenmiştir.

Şekil 2: İletişim İsteksizliği İki Boyutlu Ölçek Modeli (n=404)

5. Sonuç

İletişim isteksizliği toplum bireylerinin tümünü olumsuz yönde etkileyen bir durum olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte gelişen teknolojinin olumsuz etkileri olarak yalnızlaşan bireyler de zaman zaman iletişim isteksizliği hissi yaşamaktadırlar. İletişim kuramayan toplum bireylerinin ilişkileri zamanla zayıflayarak bu toplumlar zamanla ayrılmaya mahkûm olacaklardır. Bu kapsamda iletişim isteksizliği kavramının ulusal literatürde incelenmesi önemlidir. Diğer yandan iletişim isteksizliği konusu hakkında ulusal literatürde herhangi bir araştırmaya rastlanılamaması da bu araştırmanın önemli olduğunu ve literatürdeki bir boşluğu dolduracağını göstermektedir.

Araştırma kapsamında Burgoon (1976) tarafından geliştirilen İletişim İsteksizliği Ölçeği'nin psikometrik özellikleri incelenerek Türkçe literatürde önceden ele alınmayan bir iletişim ölçeği kazandırma amaçlanmıştır. Ölçeğin dilsel eşdeğerlik sonucunda İngilizce ölçek ifadeleri (20 madde) Türkçeye çevrilmiş akabinde İngilizceye çevrilmiş ve tekrar Türkçeye çevrilerek nicel araştırma yöntemiyle Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri (n=407) örnekleminde anket uygulaması yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere önce açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Ölçeğin asıl sahibi olan Burgoon (1976: 66) orijinal ölçeğin açıklanan varyansının %44 olduğunu ve ölçek faktör yüklerinin .34 ile .76 arasında değiştiğini ifade etmektedir. Bu araştırma kapsamında Türkçeleştirilmeye çalışılan İletişim İsteksizliği Ölçeğine yönelik açıklayıcı faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyansın %70 olduğu belirlenmiştir. Ölçek ifadelerinin ise faktör yükleri .65 ile .87 arasında belirlenmiştir. Bu sonuca göre İngilizce formlara ilişkin yüksek düzeyde, anlamlı ve pozitif yönde ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu oran, ölçeğin İngilizce olan orijinal halinde olduğu ölçeğin genel bir faktöre sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca orijinal ölçeğe göre daha yüksek düzeyde güvenilirlik değerleri belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında ilgili ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış olup, DFA sonucunda uyum indekslerine göre ki-kare analizi serbestlik derecesinin (433.74/156=2.780) 5'in altında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca RMSEA= 0.069, GFI= 0.90, NFI= 0.95, CFI= 0.97, TLI= 0.96 ve IFI=0.97 olarak belirlenmiştir. Bu bulgulara göre ölçeğin kabul edilebilir uyumlara sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer ölçek geçerliliğini belirlemek amacıyla İletişim İsteksizliği Ölçeği ile İletişim Kaygısı Ölçeği arasındaki ilişkiye bakılmış olup alt boyutlarıyla birlikte ölçeklerin birbiriyle olumlu, anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir.

İletişim İsteksizliği Ölçeğinin güvenirlik çalışmasında Cronbach Alpha katsayısına bakılmış olup İletişim İsteksizliği Ölçeği alfa katsayısı 0.95 olarak belirlenmiştir. Alfa katsayısının 0.70 değerinden yüksek olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Test-tekrar test güvenirliliği uygulamasında İletişim İsteksizliği Ölçeğinin birinci ve ikinci uygulama yapılması aşamalarında pozitif, yüksek düzeyde ve anlamlı ilişki ($r=.91$, $p<0.01$) belirlenmiştir. Bu bulgular sonucunda ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. İletişim Kaygısı Ölçeğinin standartlaştırılmış faktör yükleri ile t değerlerinin anlamlı olması ($p<0.01$) da ölçek ifadelerinin güvenilir ve geçerli olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda Burgoon (1976)'un orijinal İngilizce dilinde kaleme aldığı ölçek ile bu araştırma kapsamında Türkçeleştirilen İletişim İsteksizliği Ölçeği bulguları birbirini destekleyerek örtüşmektedir.

Geçerlik ve güvenirlik çalışmasının yapıldığı İletişim İsteksizliği Ölçeği konusunda araştırma yapmak isteyen araştırmacıların kullanımına yönelik yapılan bu çalışmada İletişim İsteksizliği Ölçeği Türkçeleştirilmiştir. Araştırma kapsamında sınırlılıklara değinmek gerekirse; araştırma verileri sadece tek bir üniversite olan Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nden elde edilmesi, sadece tek bir fakülte olan İletişim Fakültesi'nden veriler elde edilmesi, çalışmada sadece nicel araştırma yönteminin uygulanması araştırmanın kısıtları arasında gösterilebilir.

Araştırma kapsamında teorik öneri olarak gelecekte bu çalışmanın Türkçe ölçek ifadelerini kullanarak konu hakkında farklı örneklerde ve farklı gruplarla araştırma yapılması tavsiye edilir. Ayrıca iletişim isteksizliğine yönelik nicel çalışmanın yapılmasının yanı sıra nitel araştırma yapılarak katılımcılarla derinlemesine mülakat yapılmasıyla farklı teorik bilgilerin keşfedilerek kuram oluşturulması da araştırmacılara önerilmektedir. Diğer yandan iletişim isteksizliği ölçeği farklı meslek grupları olan hemşirelere yönelik yapılarak sağlık sektörü çalışanlarının iletişim isteksizlikleri de araştırılabilir. Buna ek olarak polisler, gazetecilere, memurlara, akademisyenlere ve daha birçok farklı sektör ve meslek gruplarına yönelik araştırma yapılması teorik öneriler arasında sunulabilir.

Araştırma kapsamında pratik öneri olarak iletişim isteksizliği ölçeği devlet kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve diğer üçüncü şahıslar tarafından toplumları oluşturan bireylere uygulanarak iletişim isteksizliğinin hangi durumlardan kaynaklandığı, bu sayede isteksizliğin öncül ve ardıllarının belirlenmesi sağlanabilir. Bu yolla bireylerin kendi aralarında iletişim isteksizlikleri giderilerek daha şeffaf bir toplumun oluşturulması sağlanabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aaby, A., Simonsen, C. B., Ryom, K. ve Maindal, H. T. (2020). Improving organizational health literacy responsiveness in cardiac rehabilitation using a co-design methodology: results from the heart skills study. *International journal of environmental research and public health*, 17(3), 1015.
- Abdumuhammadovna, K. S. (2022). The Impact Of Extroversion And Introversion Personality Types On Writing Skill. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(6), s.436-440.
- Adalikwu, C. (2012). *How to Build Self Confidence, Happiness and Health: Part I: Self Confidence Partii: Happiness Partiii: Health*: AuthorHouse.
- Akar, H. (2017). Kişilerarası İletişim Motivasyonları: İnsanların Çevrelerindeki Kişilerle İletişime Girme Sebepleri Üzerine Bir Araştırma. *Humanities Sciences*, 12(2), 76-89.
- Akar, H. ve Akar, F. (2021). Sosyal Medyada Mahremiyet Algisi: Üniversite Öğrencileri Araştırması. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(1), 285-297.
- Albright, J. J. ve Park, H. M. (2009). Confirmatory factor analysis using amos, LISREL, Mplus, SAS/STAT CALIS.
- Anggraini, S. ve Subandiyah, H. (2022). Representasi Kepribadian Introvert Pada Tokoh Utama dalam Novel Introver Karya MF. Hazim (Tinjauan Psikoanalisis Carl Gustav Jung). *Jurnal Bapala*, 9(1), s.15-26.
- Aron, E. N. ve Aron, A. (1997). Sensory-processing sensitivity and its relation to introversion and emotionality. *Journal of personality and social psychology*, 73(2), 345.
- Arquero Montaña, J. L., Fernández Polvillo, C., Hassall, T. ve Joyce, J. (2023). Developing teamwork skills in accounting students: is communication apprehension a potential barrier? *Revista de Contabilidad-Spanish Accounting Review*, 26 (1), s.97-110.
- Bandura, A. (1986). Social Foundations of Theory of Behavioral Change. *Psychol. Rev*, 84(2), s.191-215.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma* (Vol. 195): TC Kültür Bakanlığı.
- Belojevic, G., Slepcevic, V. ve Jakovljevic, B. (2001). Mental performance in noise: The role of introversion. *Journal of environmental Psychology*, 21(2), s.209-213.

- Birbaumer, N. (2006). Breaking the silence: brain-computer interfaces (BCI) for communication and motor control. *Psychophysiology*, 43(6), s.517-532.
- Bousquet, C. (2023). Work and social alienation. *Philosophical Studies*, 180(1), s.133-158.
- Brauer, K., Barabadi, E., Aghae, E., Alrabai, F., Elahi Shirvan, M., Sendatzki, R. ve Vierow, L. M. (2023). Impostor Phenomenon and L2 willingness to communicate: Testing communication anxiety and perceived L2 competence as mediators. *Frontiers in psychology*, 13, 8357.
- Burgoon, J. K. (1976). The unwillingness-to-communicate scale: Development and validation. *Communications Monographs*, 43(1), s.60-69.
- Chen, S.-P., Shang, Y., Xie, L.-J., Song, D. ve Chen, M. (2023). The true value of extrinsic motivation? The effect of intrinsic and extrinsic sports motivation on sports anomie behavior in college students. *Current Psychology*, s.1-10.
- Cohen, D. V. (1993). Creating and maintaining ethical work climates: Anomie in the workplace and implications for managing change. *Business Ethics Quarterly*, s.343-358.
- Çakmak, V. (2018). İletişim kaygısı ve sosyal medya. *Konya: Eğitim Yayınevi*.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (Vol. 2): Pegem Akademi Ankara.
- Darmon, C. ve Mort, S. (2023). Amplification, Modulation, Transformation, and Silencing of the Political Voice in Mediated Contexts: the Communication Order (s) and Disorder (s) of Political Systems. *Call for Papers*, 28.
- de la Cruz, J. G., Guija, J. A. ve Bravo, M. d. M. P. (2022). The so-called parental alienation syndrome and its derivations. *Spanish journal of legal medicine*, 48(1), s.22-29.
- Degerman, D. (2023). Experiences of Silence in Mood Disorders. *Erkenntnis*, s.1-20.
- Dewaele, J. M., Petrides, K. V. ve Furnham, A. (2008). Effects of trait emotional intelligence and sociobiographical variables on communicative anxiety and foreign language anxiety among adult multilinguals: A review and empirical investigation. *Language learning*, 58(4), 911-960.
- Ekmekci, A. (2004). *20-40 Yaşlar Arası Hayatın İşleyişinde Anomi Problemi (Adapazarı Örneği)*. Sakarya Üniversitesi (Turkey),
- Erkal, M. E., Baloğlu, B. ve Baloğlu, F. (1997). *Ansiklopedik sosyoloji sözlüğü*: Der Yayınları.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulamalı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), s.210-223.
- Fakka, B., Asrifan, A., Syahrir, L., Hermansyah, S. ve Amran, N. A. R. (2022). Correlation Between Self-Concept and Anxiety of Communicative Competence in English Foreign Language Learner. *La Ogi: English Language Journal*, 8(1), s.25-34.
- Feltz, D. L. (2007). Self-confidence and sports performance. *studies*, 33(41), s.50-66.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), s.39-50.
- Geçkil, T. ve Tikici, M. (2015). Örgütsel Demokrasi Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4).
- Gomes, M. C., Perazzo, M. F., Neves, É. T., Martins, C. C., Paiva, S. M. ve Granville-Garcia, A. F. (2017). Oral problems and self-confidence in preschool children. *Brazilian dental journal*, 28, s.523-530.
- Gottlieb, M., Chan, T. M., Zaver, F. ve Ellaway, R. (2022). Confidence-competence alignment and the role of self-confidence in medical education: A conceptual review. *Medical Education*, 56(1), s.37-47.

- Gray, J. A. (1970). The psychophysiological basis of introversion-extraversion. *Behaviour research and therapy*, 8(3), s.249-266.
- Gülmez, H. ve Özdemir, T. (2023). Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Yabancılaşma ve Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), s.427-448.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. (2006). *Multivariate data analysis*. Uppersaddle River. In: NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Mena, J. A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the academy of marketing science*, 40(3), s.414-433.
- Hamzah, H., Sukenti, D., Tambak, S. ve Tanjung, W. U. (2020). Overcoming self-confidence of Islamic religious education students: The influence of personal learning model. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 14(4), s.582-589.
- Hanton, S., Mellalieu, S. D. ve Hall, R. (2004). Self-confidence and anxiety interpretation: A qualitative investigation. *Psychology of sport and exercise*, 5(4), s.477-495.
- Hassall, T., Joyce, J., Bramhall, M., Robinson, I. ve Arquero, J. (2005). The sound of silence? A comparative study of the barriers to communication skills development in accounting and engineering students. *Industry and Higher Education*, 19(5), s.392-398.
- Herbert, J., Ferri, L., Hernandez, B., Zamarripa, I., Hofer, K., Fazeli, M. S., Shnitsar, I. ve Abdallah, K. (2023). Personality diversity in the workplace: A systematic literature review on introversion. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 38(2), s.165-187.
- Hidayat, Y., Yudianta, Y., Hambali, B., Sultoni, K., Ustun, U. D. ve Singnoy, C. (2023). The effect of the combined self-talk and mental imagery program on the badminton motor skills and self-confidence of youth beginner student-athletes. *BMC psychology*, 11(1), 35.
- Hills, P. ve Argyle, M. (2001). Happiness, introversion-extraversion and happy introverts. *Personality and individual Differences*, 30(4), s.595-608.
- Johannßen, D., Biemann, C. ve Scheffer, D. (2022). *Classification of German Jungian Extraversion and Introversion Texts with Assessment of Changes during the COVID-19 Pandemic*. Paper presented at the Proceedings of the RaPID Workshop-Resources and Processing of linguistic, para-linguistic and extra-linguistic Data from people with various forms of cognitive/psychiatric/developmental impairments-within the 13th Language Resources and Evaluation Conference.
- Joreskog, K. ve Sorbom, D. (1993). *Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit*. NY: University Press of America.
- Kacperck, L. (1997). Non-verbal communication: the importance of listening. *British Journal of Nursing*, 6(5), s.275-279.
- Kaya, N. ve Tastan, N. (2020). Özgüven üzerine bir derleme. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), s.297-312.
- Keyha, R. Ö. (2018). Çevrimiçi medya ve suskunluk sarmalı. *Sdü İfade*, 1(1), 42-61.
- Khan, M. M. R. (1963). Silence as communication. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 27(6), 300.
- Kline, P. (2014). *An easy guide to factor analysis*: Routledge.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3. Baskı). New York, NY: Guilford.
- Kugle, C. L., Clements, R. O. ve Powell, P. M. (1983). Level and stability of self-esteem in relation to academic behavior of second graders. *Journal of personality and social psychology*, 44(1), 201.

- Lane, R. C., Koetting, M. G. ve Bishop, J. (2002). Silence as communication in psychodynamic psychotherapy. *Clinical psychology review*, 22(7), s.1091-1104.
- Lin, S., Liu, D., Zhang, H. ve Longobardi, C. (2023). Associations of resilience and respiratory sinus arrhythmia with alienation among college students. *Journal of Affective Disorders*, 322, s.24-30.
- Lobato, R. M., García-Coll, J. ve Moyano, M. (2023). Disconnected out of passion: relationship between social alienation and obsessive passion. *Journal of interpersonal violence*, 38(1-2), NP1950-NP1969.
- MacKenzie, S. B. ve Podsakoff, P. M. (2012). Common method bias in marketing: Causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of retailing*, 88(4), s.542-555.
- Mason, S. R. (2023). *The Dialectic Evolution of Analytic Thinking on Silence and Silent Communication*. California Institute of Integral Studies,
- McCroskey, J. C. (1976). The effects of communication apprehension on nonverbal behavior. *Communication Quarterly*, 24(1), s.39-44.
- McCroskey, J. C. (1977). Oral communication apprehension: A summary of recent theory and research. *Human Communication Research*, 4(1), s.78-96.
- McCroskey, J. C. (2015). *An introduction to rhetorical communication*: Routledge.
- Merdan, E. (2018). Personel güçlendirmenin performans ve verimlilik üzerindeki etkisinin incelenmesi: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(23).
- Merdan, E., & Erdem, A. T. (2022). The Moderating Role of Nomophobia in the Effect of Psychological Contract on Employee's Networking Ability. *Journal of Organizational Behavior Review*, 4(2), 127-141.
- Merdan, E., Erdem, A. T., & Gümüşsoy, Y. (2022). Boreout sendromunun üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerine etkisinde sanal kaytarmanın aracılık rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(1), 176-191.
- Moneva, J. ve Tribunalo, S. M. (2020). Students' level of self-confidence and performance tasks. *Asia Pacific Journal of Academic Research in Social Sciences*, 5(1), s.42-48.
- Norma, S. (2020). *Sikap Introvert Pada Tokoh Sawako Kuronuma Dalam Film Kimi Ni Todoke Karya Naoto Kumazawa Dengan Teori Carl Gustav Jung*. Universitas Darma Persada,
- Okyay, B. (2012). *Yönetici ve çalışanların özgüven düzeyleri ile kişisel gelişim inisiyatifi alma becerilerinin karşılaştırılması*. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.,
- Özcan, K. ve Balyer, A. (2013). Liderlik oryantasyon ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), s.136-150.
- Patterson, M. L. ve Ritts, V. (1997). Social and communicative anxiety: A review and meta-analysis. *Annals of the International Communication Association*, 20(1), s.263-303.
- Petric, D. (2022). The introvert-ambivert-extrovert spectrum. *Open Journal of Medical Psychology*, 11(3), s.103-111.
- Rahimi Zarchi, M. R., Beheshtifar, M. ve Kazemi, H. (2023). Meta-analysis of effective factors on the consequences of organizational anomie (Case study of Islamic Azad University). *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 14(1), s.1359-1370.
- Reinsberg, B., Stubbs, T. ve Bujnoch, L. (2023). Structural adjustment, alienation, and mass protest. *Social Science Research*, 109, 102777.
- Rohmah, S. R. ve Rona, H. U. (2020). The analysis of mathematical communication's ability in derivative materials observed from introvert and extrovert personality types. *Jurnal Hipotenusa*, 2(2), s.66-82.

- Schlomann, A., Seifert, A., Zank, S., Woopen, C. ve Rietz, C. (2020). Use of Information and Communication Technology (ICT) devices among the oldest-old: loneliness, anomie, and autonomy. *Innovation in Aging*, 4(2), igz050.
- Seeman, M. (1975). Alienation studies. *Annual review of sociology*, 1(1), s.91-123.
- Shukla, A., Sahasrabudhe, N. ve Moharir, S. (2023). *Opinion Dynamics: Bots and the Spiral of Silence*. Paper presented at the 2023 15th International Conference on COMmunication Systems & NETworkS (COMSNETS).
- Sleesman, D. J., Hollenbeck, J. R., Davison, R. B. ve Scott, B. A. (2022). Leader Intuition: Good or Bad for Multiteam System Performance? The Roles of Information Load and Introversion. *Group & Organization Management*, 10596011221121461.
- Smith, S. J. ve Roehrs, C. J. (2009). High-Fidelity Simulation: Factors Correlated with Nursing Student: Satisfaction: and Self-Confidence. *Nursing education perspectives*, 30(2), s.74-78.
- Su, W., Luo, D., Zhang, C. ve Zeng, S. (2022). Evaluation of online learning platforms based on probabilistic linguistic term sets with self-confidence multiple attribute group decision making method. *Expert Systems with Applications*, 208, 118153.
- Swingewood, A. ve Akinhay, O. (1998). *Sosyolojik düşünce'nin kısa tarihi: Bilim ve Sanat*.
- Tutar, H. ve Erdem, A. T. (2020). Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve-SPSS uygulamaları. *Seçkin Yayıncılık*.
- TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Suskunluk Nedir?, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 16.05.2023
- Ulaş, S. E. (2002). Felsefe Sözlüğü. *Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara*.
- Walker, D. L. (2020). Extraversion–introversion. *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Models and Theories*, s.159-163.
- Wang, X. ve Hu, Q. (2023). *Visual Truth and Image Manipulation: Visual Ethical Anomie and Reconstruction of Digital Photography*. Paper presented at the SHS Web of Conferences.
- Yao, J., Ziapour, A., Abbas, J., Toraji, R. ve Nejhadadgar, N. (2022). Assessing puberty-related health needs among 10–15-year-old boys: a cross-sectional study approach. *Archives de Pédiatrie*, 29(4), s.307-311.
- Yeşiloğlu Güler, B. (2022). Suskunluk Sarmali Kurami Bağlamında İnsan Doğasına Yaklaşım. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 31(1).
- Yıldırım, T. (2012). Grupla psikolojik danışmada duyamadığımız ses: Suskunluk.
- Younger, J. B. (1995). The alienation of the sufferer. *Advances in Nursing Science*, 17(4), s.53-72.
- Zakahi, W. R. ve Duran, R. L. (1982). All the lonely people: The relationship among loneliness, communicative competence, and communication anxiety. *Communication Quarterly*, 30(3), s.203-209.
- Zhao, Y., Segalowitz, N., Voloshyn, A., Chamoux, E. ve Ryder, A. G. (2021). Language barriers to healthcare for linguistic minorities: The case of second language-specific health communication anxiety. *Health communication*, 36(3), s.334-346.
- Zhou, M., Zheng, Y.-Q., Chen, Y.-W., Cheng, B.-Y., Herrera-Viedma, E. ve Wu, J. (2023). A large-scale group consensus reaching approach considering self-confidence with two-tuple linguistic trust/distrust relationship and its application in life cycle sustainability assessment. *Information Fusion*, 94, s.181-199.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1405-1432, doi: 10.11616/asbi.1327864

Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983)

Turkish Foreign Policy during the National Security Council (NSC) Era (1980-1983)

Mustafa BOSTANCI¹ , Nevzat UYSAL²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 17.10.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: 12 Eylül 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yönetimindeki Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından gerçekleştirilen Bayrak kod isimli askeri harekât, askeri bir darbedir. Askeri yönetimin yurt içi uygulamalarının bilançosu ağır olmuştur. Dış politikada, ulusal çıkarlarla uyumlu politikalar yanında uyumlu olmayan politikalar da izlenmiştir. Yunanistan'ın bölgesel güvenlik ve yurt içi gelişmelerin de etkisiyle şartsız olarak (Ege ve Kıbrıs konularında taviz alınmadan) Rogers Planı çerçevesinde NATO'nun askeri kanadına kabulüne onay verilirken Kıbrıs sorunu ve Ege'de 12 mil konusunda taviz verilmemesi bu politikaların çarpıcı örneklerindedir. Uygulanan dış politikanın yurt içinde de etkileri görülmüştür. Çalışmanın amacı, Türk dış politikasında MGK dönemindeki süreklilik ve değişimi ortaya koymaktır. Bu kapsamda, öncelikle darbe öncesi ve sonrası gelişmeler ele alınarak dış politik uygulamaların arka planı incelenmiştir. Müteakip maddelerde, yakın ve etkin ilişkide bulunan uluslararası örgüt ve devletlerle ilişkiler, münferit uygulamalar, 1960 darbesi ve 1971 askeri muhtıra dönemi dış politik uygulamaları ile benzerlik ve farklılıklar analiz edilmiş, sonuçları belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Darbe, NATO, Rogers Planı, Kenan Evren, Dış Politika.

&

Abstract: The military action, coded 'Flag' which was executed by the Turkish Armed Forces (TAF) under the management of the National Security Council (NSC) on the 12th of September, 1980, is a military coup. The domestic practices of military government took a heavy toll. In foreign policy, policies that were in accordance with national interests as well as policies that were not in accordance with were followed. While making no concessions about Cyprus issue and 12 miles in the Aegean sea, with the influence of regional security and domestic developments, the unconditional acceptance (without making any concessions on the Aegean and Cyprus issues) of Greece into the NATO's military wing within the Rogers plan are among the striking examples of this policy. The foreign policy appeared to have domestic implications, as well. This study aimed to analyse the continuity and change in Turkish foreign policy during the National Security Council. In this context, the background of foreign policy applications is examined through discussing the developments before and aftermath of the coup. Subsequently, the close and active relations with international organizations and foreign states, distinctive foreign policies and the similarities and differences between the foreign policy applications of 1960 coup era and 1971 military memorandum era were investigated.

Keywords: Coup, NATO, Rogers Plan, Kenan Evren, Foreign Policy.

Atıf/Cite as: Bostancı, M., Uysal, N. (2023). Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1405-1432. doi: 10.11616/asbi.1327864

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Mustafa Bostancı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, m.bostanci@hbv.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Nevzat Uysal, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, uysal.nevzat@hbv.edu.tr.

1. Giriş

Türkiye’de, kendisini laik anayasal düzeninin koruyucusu olarak da gören/konulandıran Türk Silahlı Kuvvetleri, bu bakış açısı/pozisyonu dolayısıyla darbeler yapmış, muhtıralar vermiştir. 1960’dan itibaren başlayan bu süreç 1980 yılına kadar üç kez tekrarlanmış ve her defasında farklı yöntemlerle yönetime müdahale edilmiştir (Karaca, 2017: 313). Çünkü İç Hizmet Kanununun TSK’ya verdiği ülkeyi koruma ve kollama görevi öncelikle laik anayasal düzeni korumakla mümkündür. 12 Eylül 1980 askeri darbesi de aynı amaçla, ülkedeki yoğun anarşik ve toplumsal olayları önlemek, siyasi istikrarsızlığı sonlandırmak ve devlet otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığındaki beş kişilik Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından İç Hizmet Kanununun Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) verdiği ülkeyi koruma ve kollama görevi gerekçe gösterilerek emir komuta zinciri içerisinde yapılmıştır. Etkisi günümüzde de görülmekte olan darbe bu özellikleriyle 1960 darbesi ve 1971 askeri muhtırasından farklılaşmaktadır. MGK, 12 Eylül 1980 tarihinden yeni TBMM’nin oluştuğu 6 Aralık 1983 tarihine kadar ülkeyi fiilen idare etmiştir. 20 Eylül 1980 tarihinde çıkartılan bir kanunla uygulamada kullanılan MGK adı yasalaşmış, üyeleri ve görev süresi belirlenmiştir. Konsey; bu dönem içerisinde yasama yetkisini 30 Haziran 1981 tarihine kadar kendisi, bu tarihten sonra Danışma Meclisi ve MGK üyelerinden oluşan Kurucu Meclis vasıtasıyla, yürütme yetkisini ise darbeden bir hafta sonra başbakan yapılan emekli Dz.K.K. Oramiral Bülent Ulusu vasıtasıyla kullanmıştır.

Son birkaç yıldır sahip olduğu sıkıyönetim yetkileri ve hükümet desteğine rağmen olayları önleyemeyen askeri yönetim, darbenin oluşumu ile birlikte olayları aniden sonlandırmıştır. Bu durum darbeyi daha da tartışılabilir hale getirmiştir. Bunun sebebi, askeri yönetimin olayları önlemede isteksiz davranması, siyasi iktidarla uyumlu hareket edememesi, NATO toplantılarında ABD’li yetkililerin Türk Komutanlara darbeyi ima ve teşvik eden söylemleri, darbe ile anarşik olayların aniden sonlandırılmasının doğal olmayışıdır. Darbenin bilançosu da ileriki bölümlerde açıkladığımız gibi siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuksal anlamda ağır sonuçlara yol açmıştır. MGK’nın hazırlattığı yeni anayasa 7 Kasım 1982 Anayasa referandumu ile halktan % 91.37 oy alarak kabul edilmiş, Kenan Evren de cumhurbaşkanı seçilmiştir. Anayasanın kabulü ile MGK tali kurucu iktidar niteliğine sahip olmuş ve kendi hukukunu yaratarak yerini sivil yönetime bırakmıştır. Birçok değişikliğe rağmen günümüzde geçerliliğini sürdüren 1982 Anayasası 1961 Anayasasına kıyasla kişisel hak ve özgürlüklere getirdiği kısıtlamalarla ve yürütme erkini güçlendirmesiyle anılmaktadır.

Konumuza esas olan askeri darbe ve benzeri kavramların kısaca açıklanması ve birbirleriyle ilişkilendirilmesinde yarar görülmektedir. Askeri darbe, örgütlü, cebri ve demokratik yöntemler kullanılmadan hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirme fiilidir. Askeri muhtıra cebri yöntem kullanılmadan sivil iktidarın istifaya zorlanmasıdır. Kalkışma, darbe fiilinin teşebbüs düzeyinde kalmasıdır. Devrim, belli bir alanda ve kurumlarda hızlı ve kapsamlı değişikliktir. İhtilal, kanunsuz olarak bir ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik düzenini değiştiren bir halk hareketidir. Askeri müdahale ise devlet egemenliğinin temel ilkelerini zedeleyen ve uluslararası hukuk nezdinde yasadışı bir davranış olarak kabul edilen olgudur. Kavramları mukayese ettiğimizde 12 Eylül 1980 Askeri Harekâtının askeri darbe tanımıyla örtüştüğü görülmektedir. Zira bu eylemde, muhtıradaki gibi hükümeti istifaya zorlama yoktur. Kalkışma gibi teşebbüs safhasında kalmamıştır. Devrim gibi belli bir alanda ve kurumlarda hızlı ve kapsamlı bir değişime yol açmamıştır. İhtilal gibi zor kullanmaya dayalı bir halk hareketine sebep olmamıştır. Askeri müdahale gibi devletin egemen olma biçimini değiştirmemiştir.

Çalışmamızda, Türk dış politikasının MGK döneminde ne gibi bir süreklilik ve değişime uğradığı sorunsalına cevap aranmıştır. Bu maksatla öncelikle darbe öncesi ve sonrası iç ve dış gelişmeler incelenerek, uygulanacak dış politikanın arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Devamında MGK’nın Türkiye’yi yakından ilgilendiren uluslararası örgütler ve ülkelerle olan dış politik ilişkileri analiz edilmiş, önceki darbe ve muhtıra yönetimlerinin dış politik uygulamaları ile karşılaştırma yapılarak benzerlikleri ortaya konulmuş, nihayetinde uygulanan dış politikanın olumlu ve olumsuz yönleri tespit edilmiştir.

Nitel araştırma kapsamında literatür taramasına göre yapılan çalışmada, öncelikle birincil kaynaklardan yararlanmak hedeflenmiştir. Bu maksatla, tarama arşivleri (TBMM ve Cumhuriyet Arşivi kayıtları), yazılı kaynaklar (resmi web siteleri, bu konuda yapılmış çalışmalar, anılar) ile kitle iletişim araçlarından (gazete ve video) yararlanılmıştır. Çalışma, MGK'nın iktidarda bulunduğu 12 Eylül 1980 tarihi ile 6 Aralık 1983 tarih aralığını kapsamaktadır. Anılar, Kenan Evren ve dönemin Dışişleri Bakanı İltis Türkmen'e aittir. Evren'e ait anıların yer aldığı kitap, kendisinin radyo, televizyon, gazete, dergi ve kitaplardaki beyanatlarından derlenerek oluşturulmuştur. Türkmen'in anıları ise diplomatik anı kaynaklarından elde edilmiştir. Anılar başka kaynaklarla teyit edildikten sonra değerlendirmeye alınmıştır. Bazı açıklamalar metnin akıcılığını bozmamak için dipnot yerine parantez içinde verilmiştir. Çalışmanın önemi MGK dış politikasının kapsamlı olarak ele alınması, özgünlüğü ise uygulanan dış politika alt yapısının darbe öncesi gelişmelerle ortaya konulması ve önceki darbe yönetimi dış politikalarıyla mukayese edilmesidir.

2. Darbe Öncesi ve Sonrası Gelişmeler

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren komutasında ve emir komuta zinciri içerisinde, 12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından gerçekleştirilen askeri harekât; amacı, kapsamı ve sonuçları bakımından askeri bir darbedir (TDK, 2023: <https://sozluk.gov.tr/>). Zira sivil yönetim askeri yönetim tarafından cebri yöntemlerle ve örgütlü olarak iktidardan düşürülmüştür. Askeri muhtıranın askeri darbeden farkı ise cebri yöntem kullanılmadan sivil iktidarın istifaya zorlanmasıdır. 12 Eylül darbesi anlık gelişmiş bir olay değildir. Sebep sonuç ilişkisi bakımından ele aldığımızda darbeye gerekçe oluşturacak bir takım yurt içi ve dışı gerekçeler meydana gelmiş/getirilmiştir. Darbeden sonra teşkil edilen MGK, TBMM'nin teşkil edildiği 6 Aralık 1983 tarihine kadar ülkeyi fiilen idare etmiştir. 7 Kasım 1982 tarihli referandumda anayasa % 91,37'lik bir oranda kabul edilmiş ve Kenan Evren dokuzuncu cumhurbaşkanı seçilmiştir (Sarıay, 1994: 489). Anayasanın büyük oranda kabul görmesiyle halktan da kabul gördüğü anlaşılan darbenin öncesi ve sonrasına ilişkin gelişmeleri irdelediğimizde darbenin emarelerini ve bunu gerçekleştiren MGK'nın nasıl bir dış politika uygulayacağını da görmek mümkündür. Zira izlenecek dış politikanın temelleri aslında darbeden sonra değil önce atılmıştır.

2.1. Darbe Öncesi Gelişmeler

Darbe gerekçeleri yurt içi ve yurt dışına ilişkin olarak iki türdür. MGK'nın 12 Eylül 1980 tarihli resmi gazetede bildirisine göre yurt içinde darbeye gerekçe oluşturan sebepler; siyasal ve iç güvenlik sorunları (anarşi, terör, bölücülük) ile ekonomik sorunları çözmesi gerekirken bilerek çözmeyen hatta gerilimi artıran siyasal iktidar ve partilerdir (Resmi Gazete, 12 Eylül 1980: 17103/2). Siyasal sorundan kastedilen 14 Ekim 1973 genel seçimlerinden sonra siyasal istikrarın bir türlü sağlanamamasıdır. Öyle ki 1973-1980 yılları arasında üç Ecevit Hükümeti, iki Milliyetçi Cephe Hükümeti ve bir Demirel Azınlık Hükümeti kurulmuş, Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığının sona erdiği 6 Nisan 1980 tarihinden darbe tarihine kadar cumhurbaşkanı seçilememiştir. İç güvenlik sorunları, yaklaşık 6000 kişinin öldüğü, binlerce vatandaşın yaralandığı sağ-sol çatışmaları, Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum'daki Alevi-Sünni olayları, Fatsa olayı, Taksim olayı, Güneydoğu'daki Apoculuk olayları, siyasal cinayetler, Tariş olayları, Erbakan'ın Konya Mitingi vb. iç güvenlik olaylarıdır. Ekonomik sorunlar ise, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdır (Öner, 2021: 10,64).

Olayların yoğunlaştığı 1980 yılı başlarında Genelkurmay Başkanı Kenan Evren güvenlik olaylarından siyasal iktidarı sorumlu tutarken dönemin başbakanı Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel de askeri sorumlu tutmaktaydı. Kenan Evren anılarında bu konuyu şöyle anlatmıştır:

"Kuvvet komutanlarını alarak Başbakan Demirel ile 7 Ocak 1980 tarihinde toplantı yaptım. Demirel sıkıyönetim başarısız dedi. Ben de kendisine, polis yetersiz ve bölünmüştür, sıkıyönetim kanunları çıkartılmıyor, istihbarat çalışmıyor dedim ve alınacak tedbirleri öneren altı sayfalık bir metin verdim. Demirel metni gördükten sonra bana, polis askere bağlı, MİT'in başında muvazzaf bir general var, askeri

tedirgin eden yasaları çıkartalım ama Tunceli Yasaları³ çıkartamayız cevabını verdi. Demirel anayasa değişikliği yaparak bu işin çözüleceğini sanıyor, kendisini bu hava içinde bıraktık” demiştir (Oran, 1989: 30). Evren, esasen olayları önlemek için askerin elinde gerekli imkânlar varken, çeşitli bahanelerle olayları önlemeyip darbeye önlemeye niyetli olduklarını, Demirel’in ise bunun farkında olmadığını ima etmektedir.

Olayların önlenmediğine dair somut bir örnek ise Demirel’in 1990 yılında Milliyet Gazetesine verdiği bir beyanda mevcuttur. Demirel, o dönemde Şanlıurfa-Siverek ilçesindeki bölücü terör olaylarına müdahale etmek için önceden çekilen askeri birliğin yeniden istenildiğini ancak birlik görevlendirilmediğinden terörün önlenemediğini, bundan da yine komutanların şikâyetçi olduğunu ifade etmektedir (Yetkin, 2011: 176). Ayrıca Ecevit 1 Mayıs 1977 Taksim olayları ile ilgili Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e yazdığı mektupta, olayların ABD eğitilmiş Özel Harp Dairesi tarafından çıkarılma ihtimalinden bahsetmekte, Demirel de onaylamaktadır (Yetkin, 2011: 179-180).

Ekonomik bakımdan ise Demirel, ABD’nin ekonomik çıkarları ve yenedünya düzenine (küreselleşme) uygun olarak 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanacak olan ekonomik istikrar programını 1979 yılında başbakanlık müsteşarı Turgut Özal’a hazırlatmıştır. Ayrıca önceden IMF ile birer yıl olarak yapılan stand by anlaşmalarını da (*IMF ile yapılan kredi anlaşması*) 18 Haziran 1980’de ilk kez üç yıla çıkartmıştır (Öztürk vd. 2008: 16-17). İktidarın ekonomiye sahip çıktığını gösteren bu durum MGK bildirisinde iktidarın ekonomik önlemler almadığı şeklinde açıklanmıştır (RG, 12 Eylül 1980: 17103/2). Bir diğer örnek de Ecevit’in ifadesinde mevcuttur. Ecevit, 1979 yılında OECD ve IMF’den sağlanacak kredi işlemlerinin yavaş yürüdüğünü, darbeden sonra hızlandığını belirtmektedir. Darbe sonrasında Demirel tutuklanırken bu programı uygulayacak olan Özal, darbe sonrası kurulan Bülent Ulusu Hükümetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcısı yapılmıştır. Özal, geçmişte Milli Selamet Partisinden (MSP) milletvekili aday olmuştur. Askeri kesimin görüşlerine aykırı durumuna rağmen Özal’ın daha etkili bir göreve atanmasında ABD etkisini görmek mümkündür. Zira 1983 seçimleri öncesinde ABD Dışişleri Bakanı Alexander Haig, Evren’den Özal’ın partisini veto etmemesini isteyecekti (Yetkin, 2011: 191-194). Buradan, ABD’nin siyasi iktidarı ekonomik olarak desteklemediğini, önemsemediğini ve güvenmediğini, bu suretle yola yeni bir yönetimle devam etmek istediğini düşünmek mümkündür.

Darbeye sebep olan yurt içi sebeplerin yanında yurt dışı gelişmeleri incelediğimizde TSK-NATO-ABD eksenli olayları Kenan Evren’in anılarında görmekteyiz. Buna göre, SSCB’nin Aralık 1979’da Afganistan’ı işgali, Basra Petrollerine müdahale girişimi ile aynı yıl Kasım ayında İran’daki dini rejim değişikliği NATO’nun güneydoğu kanadını (*Türkiye-Yunanistan*) ve Türkiye’deki askeri üsleri önemli hale getirmişti. Ancak Demirel Amerikalılarla inatlaşarak izinsiz üs kullandırmak istememiş, Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına kabulünü de şartlara bağlamak istemişti (Oran,1989: 32). Evren ise bu inatlaşmayı Carter Doktrini’ne (*ABD’nin SSCB karşıtı politikaları*) zorluk çıkarmak olarak nitelemektedir. Evren ayrıca 23 Şubat 1980’de NATO Başkomutanı General Bernard W.Rogers ile yapılan iki görüşme sonrasında Türkiye’nin 1974 yılında ilan ettiği Notam-714 Mor Hattı (*Notice to All Airmen*)⁴ kaldırarak Yunanistan’ın NATO’ya dönüşüne ışık yaktıklarını, buna karşı Demirel’in direnç gösteremediğini, böylece kredi ihtiyaçlarının aniden çözüldüğünü, ordu ihtiyaçlarının da hallolacağını söylemiş, ABD’nin 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından hoşnut olduğunu ifade etmişti. İki ay sonra 24 Nisan 1980 tarihindeki NATO toplantısında NATO Başkomutanı General Bernard W. Rogers, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık’a ülkedeki kargaşa hakkında ne yapacaksınız diye sormuş, ABD Genelkurmay Bşk. David Jones da bir cumhurbaşkanı seçemediniz diye Evren’e imalarda bulunmuştu. ABD’li komutanlar ülkenin durumunu fırsata çevirmek istiyordu. Aynı tarihlerde ABD’ye ait “US Armed Forces” Dergisi TSK’nın müdahaleden başka çaresinin olmadığını yazıyordu (Oran, 1989: 30-37). Bu gelişmeler ışığında Evren ABD’nin hassas noktalarını ve niyetini belirlemiş, desteğini hissetmişti. Bunlar, SSCB’nin çevrenmesi kapsamında

³ Ordu ile irtibatlı, Korkomutan rütbesine ve umum müfettiş sıfatına haiz Tunceli Valisine verilen yetki kanunu. Vali, hâkimler kanununa tabidir. İl sınırları içindeki ilçe ve nahiye sınırlarını değiştirebilir. Halkın il sınırlarında ikametini değiştirebilir veya ikamet ettirmeyebilir. Mahkeme cezalarını tecil edebilir ve tutuksuz yargılamaya izin verebilir, ilk tahkikat kararına itiraz edilemez. Bkz. Resmi Gazete, Tunceli Vilayetine İdaresi Hakkında 1936 tarih ve 3195 sayılı Kanun.

⁴ Türkiye’ye doğru gelen ve Ege’de kuzeyden güneye inen orta hatta yaklaşan yabancı uçakların İstanbul Uçuş Kontrol Merkezine durum raporu vermesi (Arı, 1995: 61).

(*containment*) Yunanistan'ın NATO'ya kabulü ve Türkiye'deki askeri üslerin kullanımı idi. Bu konularda gerekirse askeri bir darbenin gerektiği de ima ediliyordu. Askeri üslerden kastedilen ise ABD'nin bölgesel müdahale ve SSCB yayılmacılığını önlemek için 1 Mart 1980 tarihinde oluşturduğu Çevik Güç'e (*Rapid Deployment Joint Task Force*) askeri üs ve tesislerden yararlanma imkânı vermektir (Çakmak, 2010: 20). Çünkü SSCB'nin Basra petrolerine müdahalesini önlemek Türkiye'deki üslerden mümkündür (Oran, 1989: 31)

ABD'nin darbeyi teşvik etmesi ve sonrasında anlayışla karşılaşmasındaki sebeplerin temelinde yukarıda belirttiğimiz sebeplere ilaveten Demirel Hükümeti'nin imzaladığı ancak uygulamadığı SEİA'yı (*Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Antlaşma*) (RG, 1 Şubat 1981/7238: 1-4), uygulamak da vardır. Darbe gerçekleşikten sonra Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına kabulü sağlanmış, SEİA uygulanmıştır. Ancak üsler ve tesisler 1982'de imzalanan Brüksel Mutabakat Muhtırası (*Memorandum of Understanding*) ile sadece NATO kapsamında kullanılmıştır (Çakmak, 2010: 20).

Evren, 12 Eylül 1980 tarihinde darbe yapmaya karar verdiklerinde "şimdi sıkıyönetim nasıl uygulanır görürsünüz" diye düşündüğünü, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya'nın son görüşmeleri yapmak üzere 1-11 Eylül 1980 tarihleri arasında ABD'ye gönderildiğini ve ertesi gün de darbe yaptıklarını açıklamıştır (Oran, 1989: 38). Darbe öncesi gelişmeler İngiliz ve ABD Büyükelçilikleri mesajlarında, CIA raporlarında ve ABD basınında da yer almıştır. İngiliz büyükelçiliği Londra'ya, Türkiye'deki terör ve ekonomik ortamın generalleri huzursuz ettiğini ancak ne yapacakları konusunda kararsız kaldıklarını rapor etmiştir (Coşkun, 2016: 533). ABD ise 1977 yılından itibaren ülkedeki durumu izlemiş ve rapor etmiştir. Büyükelçilik; askerlerin her an müdahale edebileceğini, gelişmelerin ABD çıkarlarına göre yürüdüğünü, CIA; olaylar devam ederse ordunun 1971'deki gibi yönetime el koyabileceğini, ABD Milli Güvenlik Kurulu Uzmanı Paul Henze de; ordunun gelişmekte olan bir ülkede oynayacağı role iyi bir örnek teşkil ettiğini bildirmiştir (Özata, 2017: 50-52).

Bu gelişmeler dikkate alındığında 1980 darbesinde ABD'nin istek ve teşvikinin yadsınamayacağı, TSK'nun da yurt içi ve yurtdışındaki bölgesel gelişmeler gereği bu konuda ABD ile uyumlu hareket ettiği söylenebilir.

2.2. Darbe Sonrası Gelişmeler

12 Eylül 1980 günü Saat:03.00'da emir komuta zinciri içerisinde ve İç Hizmet Kanunu'nun verdiği yetki ile (RG, 12 Eylül 1980/17103: 6) gerçekleştirilen darbe ile ülke yönetimi fiilen Milli Güvenlik Konseyi'nin eline geçmiş, konsey 6 Aralık 1983'de yeni TBMM teşkil edilene kadar ülkeyi yönetmiştir. Kenan Evren, Genelkurmay ve MGK Başkanı sıfatıyla televizyonlardan ülke yönetimine el koymak zorunda kaldıklarını açıklamıştır (Kenan Evren'in TV'de darbe bildirisi, son güncelleme 14 Nisan, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=7Y4ifyHCeWQ>). 12 Eylül 1980 tarihli resmi gazetenin mükerrer sayısında Evren'in genel bir açıklamasından sonra dokuz adet ayrı bildiri yayımlanmıştır. Açıklama ve bildirimlerde özetle, darbenin gerekçesi, MGK'nın teşkili ve amacı, sıkıyönetim komutanlıklarına atamalar, iletişim, ulaşım, belediye hizmetleri ile bazı idari ve kurumsal faaliyetlerin nasıl yürütüleceği açıklanmıştır (RG, 12 Eylül 1980/17103: 10). 29 Haziran 1981 tarihinde çıkartılan bir yasa ile TBMM faaliyete geçene kadar Danışma Meclisi ve MGK'dan oluşan Kurucu Meclis yasama faaliyetine başlamıştır (RG, 30.6.1981/17386: 523-528). Çalışmamıza konu olan MGK'nın dış politika anlayışı da ilk açıklamada yer almıştır ve aşağıdaki şekildedir:

"Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularınız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir." (RG, 12 Eylül 1980/17103: 4)

Yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar yasama ve yürütme yetkilerinin MGK'da olacağını belirten açıklama ve 12 Aralık 1980 tarihli MGK Hakkındaki Kanun'da (RG, 12 Aralık 1980/17188) dış politikaya ilişkin başka bir hüküm yoktur. Açıklamada dikkat çeken husus ise ilk başta bölgesel bir

savunma örgütü olan NATO'ya öncelik verilerek bağlılığın vurgulanması, küresel bir örgüt olan ve o dönem itibarıyla 26 sözleşmesine imza atılan Birleşmiş Milletlerden (BM) söz edilmemesidir (Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri, son güncelleme 13.5.2023, https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktaraflioz/bm_yeni.htm). NATO'ya bağlılığın ifadesi esasen dünyaya ABD'nin yanındayız mesajı idi.

Darbeden hemen sonra MGK'nın dış politika uygulamalarında muhatap olunan uluslararası örgüt ve devletlerden olumlu veya olumsuz tepkiler alınmıştır. Genel hatlarıyla, 1980-1983 döneminde Dışişleri Bakanı olan İlder Türkmen'in de anılarında belirttiği gibi öncelikle NATO ve Avrupa Konseyi (AK) ile ilişkiler sürdürülmüş ancak Avrupa Topluğu (AT) ilişkileri (1965'den önceki ismi AET) Mart 1982 tarihinde askıya alınmıştır.⁵ Bu tarihe kadar ilişkilerin askıya alınmaması Türkiye'nin demokrasiye geçiş taahhüdü vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu arada Avrupa'da hükümetler düzeyinde Türkiye'yi dışlamama eğilimi sürerken, kamuoyu ve basında eleştiriler artmıştır (Türkmen, 12 Eylül ve Avrupa ile İlişkiler", son güncelleme 24 Şubat 2023, <https://www.diplomasikoridoru.com/anilar>). AT, darbeyi takip eden haftalarda demokrasiye dönüş adımlarının bildirilmesini istemiş (Cumhuriyet, 17 Kasım 1980: 1), Türkiye ile ilişkilerin güvencelerle gelişeceğini vurgulamış (Cumhuriyet, 29 Kasım 1980: 1) ve darbeyi anlayışla karşıladığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 28 Kasım 1980: 1). SSCB de darbeyi anlayışla karşılamış, kendi basınında iyi niyetli ve objektif haberlere yer vereceğini bildirmiştir (Hürriyet, 22 Temmuz 2023: 1). ABD'li yetkililer ise darbeyi meşru görerek Türkiye'ye yapılan yardımların devam edeceğini ifade etmiş, yardım kararını NATO ve OECD ülkelerine iletmiştir (Özata, 2017: 53-54). ABD Milli Güvenlik Kurulu Uzmanı Paul Henze; Başkan Carter'e darbe yapıldığı söylendiğinde tepki vermediğini, ertesi gün yetkililerde bir rahatlama olduğunu, Ankara'daki bir meslek memurunun ise kendisine "Ankara'daki çocuklar yaptı" (*The boys in Ankara did it*) dediğini ifade etmiştir ("ABD Milli Güvenlik Kurulu Uzmanı Paul Henze'nin darbe açıklaması", son güncelleme 15 Mayıs, 2023, <https://web.archive.org/web/20210121144746/https://www.youtube.com/watch?v=TX7nAsbSsqo>). 6 Ekim 1980 günü ABD Büyükelçisi James Spain Başkan Jimmy Carter'in mektubunu Evren'e iletmiştir. Carter, olanları anlayışla karşılamış, Türkiye'nin hangi rejimle yönetileceğine karar vermenin kendi işleri olmadığını ancak NATO'nun da demokratik ülkeler ittifakı olduğunun bilinmesini istemiştir (Oran, 1989: 48). İngiliz Büyükelçiliği de Londra'ya verdiği bilgide, darbe sonrası gelişmeleri anlattıktan sonra darbenin anayasayı korumak amacıyla yapıldığını, zorlukların parlamenter sistem ve demokratik yollarla aşılmasını umduklarını ifade etmiştir (Coşkun, 2016: 533-534).

Darbenin ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkilediği görülmektedir. MGK mevcut ekonomik antlaşma ve protokollerin devam edeceğine dair karar almış (Ek-1), Almanya'dan alınacak teçhizat yardımı onaylanmış (Ek-2), ABD'den önceki yıllarda alınan borçların vadesi uzatılmış (Ek-3), Dünya Bankasından 200 milyon dolarlık krediye ek kredi sağlanması kararlaştırılmıştır (Ek-4). Ekim 1980 tarihinde Dünya Bankasından (87) milyon dolarlık kredi, AT' den (100) milyon dolarlık hibe alınmıştır (Cumhuriyet, 29 Ekim 1980: 1). Söz konusu karar ve antlaşmaların darbeden hemen sonra 14-19 Eylül 1980 tarihleri arasında yapılması dikkat çekicidir. İlk darbe açıklamasında yeni hükümet ve yasama organına geçme mesaj veren MGK, emekli Dz.K.K. Oramiral Bülent Ulusu'yu 20 Eylül 1980 tarihinde başbakan olarak atamıştır. (Cumhuriyet, 21 Eylül 1980: 1) 13 Aralık 1983 tarihine kadar görev yapacak hükümet programı 30 Eylül 1980 tarihinde MGK tarafından kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 1 Ekim 1980: 1). Hükümet programında dış politika metni şu şekilde açıklanmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 5693).

"Dış politikada Hükümetimiz, temelleri Büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksel barışçı tutumunu sürdürecektir. Bu amaçla, tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, işçilerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine çaba harcanacaktır. Hükümetimiz, bölgede ve dünyada imkânları elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politika izleyecek ve bu politikanın temel bir unsuru olarak

⁵ 1965 yılında imzalan Füzün Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile yukarıda adı geçen üç topluluk (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturularak, bu Topluluklar, Avrupa Toplulukları adı altında anılmaya başlandı. (Avrupa Birliğinin Tarihçesi, son güncelleme 13 Mayıs, 2023, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html).

uluslararası şartların gerekli kıldığı yumuşama sürecini destekleyecektir. Bu sürecin başarıya ulaşması için, bütün ülkelerin azami dikkat ve titizliği göstermesi gerektiğine inanmaktayız. Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmalar geçerlidir. Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde hükümetimiz tüm antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirecektir.”

Görüldüğü gibi Ulusu Hükümeti dış politikası MGK dış politikası ile aynı çizgidedir. Darbenin sonrasındaki gelişmelere göre, Avrupa ülkelerinin tepkisizliğinde ve mali yardımlarında ABD'nin etkisi olduğu söylenebilir. SSCB'nin tepkisizliği ise kendi çıkarına aykırı bir durum görmemesinden ve Türkiye'yi ABD ile arasında bir denge unsuru görmesinden kaynaklanmaktadır. MGK'nın uluslararası örgütler, devletler ve diğer konulara yönelik izlediği dış politika detayları aşağıdaki maddelerde irdelenmektedir.

3. 1980-1983 Döneminde Dış Politika Uygulamaları

MGK darbe sonrası yaptığı ilk açıklamada, üzerine aldığı yürütme ve yasama yetkilerini yeni hükümet ve yasama organı kurulduktan sonra devredeceğini açıklamıştır (RG, 12 Eylül 1980/17103: 3). Bu doğrultuda, yürütme yetkisini 20 Eylül 1980 tarihinde kurulan Bülent Ulusu Hükümetine, yasama yetkisini ise 06 Kasım 1983'de yapılan milletvekiliği genel seçiminin ardından 6 Aralık 1983'de teşkil edilen TBMM'ye devretmiştir. MGK çizgisinde hareket eden Bülent Ulusu Hükümeti de görevini 13 Aralık 1983'de seçimle tek başına iktidara gelen Birinci Özal Hükümetine teslim etmiştir (Sarıay, 1994: 490). Dolayısıyla MGK'nın dış politika uygulamaları görev süresi olan 12 Eylül 1980-6 Aralık 1983 tarih aralığını kapsamaktadır.

3.1. Uluslararası Örgütlere Yönelik Dış Politika

Türkiye'nin dış politikada önemli ölçüde etkileşim içinde olduğu NATO, Avrupa Topluluğu (AT), Avrupa Konseyi (AK), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Kurucu Mecliste uluslararası örgütlere yönelik çıkartılan yasaların incelendiği bu bölümde batılı ülkeler ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin niteliği ortaya çıkmaktadır. Bu örgütlerin tercih edilmesinde MGK'nın bu örgütlerle yakın ve etkili ilişki kurması etkili olmuştur.

3.1.1. NATO (North Atlantic Treaty Organization)

Örgüt, soğuk savaş döneminde SSCB tehdidine karşın Avrupa ülkelerinin güvenliği için ABD ve 11 batılı ülke arasında 4 Nisan 1949 tarihinde kurulmuştur. Türkiye ise bu örgüte aynı tehdide karşı Kore Savaşından sonra 18 Şubat 1952 tarihinde katılmıştır. Yunanistan da aynı yıl örgüte kabul edilmiştir. Örgütün askeri kanadı dışında ekonomik, siyasi, nükleer, iletişim-ulaşım gibi komiteleri de bulunmakta ve her yıl üye ülke temsilcilerinin katılımı ile toplantılar yapılmaktadır (Şahin, 2004: 25-31).

Türkiye'nin bu dönemde NATO ile ilişkileri üç noktada gelişmiştir. Bunlar, Yunanistan'ın NATO'ya kabulü, ABD'nin SSCB'yi çevrelemek için oluşturduğu Çevik Güç'e NATO kapsamında destek verilmesi (Çakmak, 2010: 20) ve SEİA antlaşmasının NATO ile ilişkisidir (RG, 1 Şubat 1981/7238: 6). Bunlardan ilki Yunanistan'ın NATO'ya kabulü ile ilgilidir. Yunanistan 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına tepki olarak aynı yıl örgütün askeri kanadından çıkmış ancak Türkiye'yi kendisine tehdit gördüğünden (Öner, 2021: 94) 1977 yılında tekrar NATO'ya katılmak istemiştir. Demirel ve Ecevit Hükümetleri ise, ABD'nin baskılarına rağmen, Kıbrıs ve Ege'de net bir antlaşma sağlanmadığından katılıma onay vermemiştir (Erdoğan vd., 2018: 214). Yunanistan'ın katılımı ise 20 Ekim 1980 tarihinde "Rogers Planı" ile sağlanmıştır. Rogers Planı, 16 Ekim 1980 tarihli NATO-SACEUR (*Supreme Allied Commander Europe*) önerisinin 20 Ekim 1980 tarihinde NATO-DPC (*Defence Planning Committee*) onaylanmasıyla Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü sağlayan bir antlaşmadır. Bu antlaşmada Türkiye ile Yunanistan arasındaki diğer sorunlar gündeme alınmamıştır (Arı, 1995: 60-61). Kenan Evren bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"6 Ekim 1980'de ABD büyükelçisi James Spain geldi ve Yunanistan'ın NATO'ya kabulü konusunu açarak konunun Rogers Planı ile çözümlenmesini umduğunu söyledi. Ben de meseleye yumuşak bakıyoruz ama öncelikle General Rogers bize gelip Yunanistan'ın mızıkçılık yapmayacağına dair asker sözü versin dedim. Biz ABD'nin yapacağı mali, silah ve teçhizat yardımını da düşünmüştük" (Oran, 1989: 48-49). "17 Ekim'de

General Rogers geldi ve yardım isteklerimizi kabul ettiğini söyledi. Bu 21 Eylül'den sonra dördüncü geliyordu. Hiç kuşkunuz olmasın Yunanistan problem çıkartmayacak ben kefilim asker sözü dedi. Zaten Yunanistan'ın olduğu bir NATO daha güçlüydü." (Oran, 1989: 51-52).

Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına kabulü ABD açısından önemliydi. Çünkü SSCB'nin yayılmacılığı ve Körfez petrolüne müdahalesi söz konusu olduğundan NATO'nun güneydoğu kanadı (*Türkiye ve Yunanistan*) önem kazanmıştı. Her iki ülke arasında bir sorun yaşanmaması ve işbirliğinin sağlanması gerekiyordu. Yunanistan açısından önemi ise Türkiye'nin tehdidinden korunmak (Öner, 2021: 94) ve müttefik desteğini kazanmaktı. Zira NATO antlaşmasının üçüncü ve dördüncü maddeleri üyeler arasında saldırganlık ve tehdidi kabul etmiyordu (RG, 19 Şubat 1952/8038: 1-3).

NATO ile ikinci ilişki noktası, 29 Mart 1980 tarihinde Demirel Hükümeti ile imzalanan ancak 1 Şubat 1981 tarihinde yürürlüğe giren SEİA'dır. Antlaşma uyarınca alınacak tedbirlerin NATO Lojistik Başkanları çalışma konferansını tamamlayıcı ve bu çalışmalar ile uyumlu olması istenmektedir (RG, 1 Şubat 1981/7238: 6). Fakat antlaşmanın NATO dışındaki asıl önemi ileride belirteceğimiz gibi ABD'nin askeri ve ekonomik olarak Türkiye'yi kendisine tabi kılmasıdır.

NATO ile üçüncü ilişki noktası, ABD'nin SSCB'yi çevrelemek ve Ortadoğu petrolüne müdahalesini önlemek için bu ülke tarafından teşkil edilen Çevik Güç'ün Türkiye'deki üs ve tesislerden NATO kapsamında yararlanmasıdır. Bu maksatla 29 Kasım 1982'de Brüksel'de Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Muhtıra, talebin NATO yükümlülükleriyle sınırlı olması, Ortadoğu ülkelerine müdahalede Türk hava sahası ve havaalanlarının kullanılmaması, NATO maksatlı harekâtlar için Türkiye'den izin alınması ve üs komutanlarının bir Türk subayı olması gibi koşulları içermiştir. Mutabakat muhtırasından önce ABD'nin NATO dışı üs ve tesisleri kullanma isteği iki yıl boyunca kabul edilmemiştir (Çakmak, 2010: 20). MGK'nın öngörüsüne göre ABD'nin askeri üs ve tesisleri NATO maksadı dışında kullanması keyfi uygulamalara neden olabilir ve bu da ülke topraklarını tehdit altına sokabilirdi.

3.1.2. Avrupa Topluluğu (AT) ile İlişkiler

Günümüzde 27, 1980-1983 döneminde ise 10 üyesi bulunan AT, darbeden sonra Türkiye ile ilişkileri hemen askıya almamış ancak üye ülkeler arasında birtakım görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumda AT ile ters düşmek istemeyen Org. Kenan Evren ve Başbakan Bülent Ulusu, Batı ile ilişkilerde oldukça dikkatli hareket etmek durumunda kalmışlardır (Karaca ve Özalper, 2022: 181-182). İngiltere ve Almanya darbeyi, demokrasinin temini için yapıldığından bahisle olumlu karşılarken, Danimarka, Hollanda ve Fransa olumsuz karşılamıştır. AT Konseyi yaptığı açıklamada, Türkiye'nin yaptığı, demokrasiye en kısa sürede geçileceği ve insan haklarına saygılı kalınacağı konusundaki beyanını esas alarak ilişkilerin askıya alınmayacağını belirtmiş ancak, ilişkilerin devamının demokratik bir rejimin varlığına bağlı olduğunu da vurgulamıştır (Erdem, 2015: 39). Türk basını da konuya önem vermiştir. Demokrasiye dönüş adımlarının AET'ye bildirileceği (Cumhuriyet 17 Kasım 1980: 1) ilişkilerin güvencelerle gelişeceği (Cumhuriyet 29 Kasım 1980: 1), Avrupa Parlamentosunun durumu anlayışla karşılaması gerektiği (Cumhuriyet 28 Aralık 1980: 1) yazılırken, Evren'in dış baskılar ters etki yaratır sözüne de yer verilmiştir (Cumhuriyet 19 Aralık 1980: 1).

Bu ortamda 3 Aralık 1980 tarihinde yapılan ve Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye'nin Avrupa ülkelerine vize muafiyeti talebi iktidarın meşruiyet sorunu olduğu gerekçesi ile kabul edilmemiştir. Türkiye 5 Haziran 1981 tarihinde AT'ye tam üyelik başvurusu yapmış ancak iki ay içinde demokrasiye geçilme şartı konulmuş, Türkiye de bunu kınamıştır. Ayrıca Türkiye'nin oluru ile NATO'nun askeri kanadına kabul edilen Yunanistan 1 Ocak 1981 yılında AT'ye üye olduktan sonra Türkiye'nin üyeliği konusunda olumsuz tavır takınmıştır (Erdem, 2015: 41-42). İltis Türkmen de bakanlık dönemi sonrası bir köşe yazısında, Yunanistan'ın kendi AT üyeliğini Kıbrıs konusunda baskı yapmak için kullanacağını ortaya çıktığını belirtmiştir (Hürriyet 4 Aralık 2007: 5). Buna karşın AT Komisyon üyeleri Temmuz 1981'de Türkiye'yi ziyaret ederek çeşitli ticari antlaşmalar yapmış ve mali yardımları sürdürme konusunda destek vermiştir. AT, her ne kadar ilişkileri sürdürse de Uluslararası Af Örgütü, Avrupa'daki Ermeni-Rum lobileri ile Yunanistan'ın olumsuz tutumu ve çeşitli sosyalist grupların baskısıyla askeri yönetimi gerekçe göstererek ilişkileri Mart 1982 tarihinde askıya almıştır (Erdem, 2015: 42-44).

Demokratik rejime geçilmesini önemseyen AT, bu amaçla yapılan 6 Kasım 1983 seçimlerini anti demokratik ve kabul edilemez bularak ilişkileri askıda tutmaya devam etmiştir. Aynı tutum Kasım 1983'de kurulan Özal Hükümetinin isteğine rağmen devam etmiş (Erdem, 2015: 45), ilişkiler 1984 yılından itibaren normalleşmeye başlamıştır (Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", son güncelleme, 24 Mart, 2023, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-ilişkilerinin-tarihçesi_111.html). AT ile ilişkiler 1980-1983 döneminin ilk yarısına kadar askıya alınmamış hatta mali destekte bulunulmuş ancak çeşitle baskı grupları ve Yunanistan'ın etkisi ile ikinci yarıdan itibaren askıya alınmıştır. İlişkilerin seyrinde sadece baskı grupları ve Yunanistan'ın etkisini düşünmek (Erdem, 2015: 43) yetersiz kalmaktadır. Çünkü bahsettiğimiz dönem, etkisi azalsa da soğuk savaşın devam ettiği ve AT ülkeleri üzerinde SSCB tehdidinin bulunduğu bir dönemdir. Bu ülkelerin SSCB'ye karşı güvenliği NATO ile sağlandığından ABD'nin üzerlerindeki etkisi yadsınamaz. Buradan şu çıkarımı yapmak mümkündür. 1980-1982 döneminde SEİA antlaşmasını Türkiye'nin uygulaması ve Çevik Güç'e destek beklentisi ABD'nin Türkiye-AT ilişkilerine katkı vermesine yol açmıştır. Ancak Türkiye'nin 1982 yılında sadece NATO kapsamında Çevik Güç'e destek vereceği anlaşılınca ABD ilişkileri askıya aldırılmıştır.

3.1.3. Avrupa Konseyi (AK) ile İlişkiler

1980-1983 döneminde 21, günümüzde ise 46 üyesi bulunan, bünyesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini de (AİHM) barındıran, Türkiye'nin de 1949 yılında üye olduğu Avrupa Konseyi (AK); insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumayı ve güçlendirmeyi, ırkçılık, hoşgörüsüzlük, yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, uyuşturucu madde ve çevre sorunlarına çözüm aramayı, Avrupa kültürel benliğinin oluşması ve gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu maksatla hazırlanan sözleşme ve protokolleri kullanmakta, bağlı kuruluşlarıyla üye ülkelerde denetim yapmaktadır (Avrupa Konseyine Genel Bir Bakış", Son güncelleme 17 Nisan, 2023, <https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/avrupa-konseyine-genel-bir-bakis27022020030011>).

Avrupa Konseyi, darbenin Türkiye'deki kaos ortamından dolayı beklenen bir gelişme olduğunu ancak demokrasiye geçiş için askerlerin niyetlerini seçim tarihi vererek kanıtlamasını istemiştir. Aynı zamanda siyasi nedenlerle kişilerin tutuklanmasına karşı çıkmış, Türkiye'de bulunan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) üyesi 12 Türk temsilcinin toplantılara katılmasını istemiştir. Türkiye ise söz konusu üyelere tutuklanmayan dört üyesini toplantıya göndermiştir. Toplantıya katılan üyeler darbenin zorunlu sebeplerden kaynaklandığını ifade etmiş, darbe lehinde görüş bildirmiştir. Bu görüş AKPM'de bulunan sosyalist ve komünist görüşe sahip üyeler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu dönemde AK, yapılan toplantılarda Türk Dışişleri yetkililerinden demokrasiye geçişle ilgili bilgi almış, Türkiye'nin üyelik ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki (AİHS) yükümlülüklerini yerine getirmesini istemiştir (Erdem, 2015: 46-49).

07 Kasım 1982 yılında yapılan anayasa oylamasını izleyen AK gözlemcileri olumlu görüşle dönmüşler ve ilişkilerde yumuşama başlamıştır. Sonraki süreçte anayasanın uygulanmaması ve MGK'nın yaptığı kısıtlamalar eleştirilmiştir. İlişkilerin 12 Eylül öncesi döneme dönmesi ise 1986 yılından sonra gerçekleşmiştir (Erdem, 2015: 57-59). Avrupa Konseyi ilişkileri askıya almada Avrupa Topluluğu gibi davranmamış, demokrasiye geçiş sürecinde daha ılımlı bir tavır sergileyerek gelişmeleri takip etmiştir. 1980-1983 döneminde 21 üye ülkeden oluşan AK'nın 10 üyesi aynı zamanda AT üyesidir. Çoğunlukta olan AK üyeleri AT'nin siyasi ve ekonomik baskısı altında olmadığı gibi Türkiye'nin de önemini farkındadır. Dolayısıyla daha özgür karar alarak ilişkilerin kesilmeden sürdürülmesinde etkili oldukları değerlendirilmektedir.

3.1.4. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)

1969 yılında Kudüs'te Al-Aksa Camisi'nin yakılmasına tepki olarak Fas-Rabat'ta 25 ülke tarafından kurulan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), ismini 2011 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirmiştir. Türkiye örgüte kuruluşundan beri üyedir. MGK döneminde 42 olan örgütün üye sayısı günümüzde 57'dir. Teşkilatın kurucu şartı, üye ülkeler arasında dayanışma, siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve bilimsel alanda işbirliği yapmak, çatışma, kriz ve gerginlik durumlarını önlemek

için çaba göstermektedir (Uslu, 2018: 29-31). Türkiye teşkilata katılma konusunda tereddüt etmiş, katıldıktan sonra mesafeli davranmış, 1980 yılına kadar Dışişleri Bakanları düzeyinde temsil edilmiştir (Türkmen, 8 Ağustos 2006: 5).

Türkiye MGK döneminde teşkilatla yakın ilişki içinde bulunmuştur. 22 Eylül 1980 tarihinde başlayan İran-İrak savaşında arabuluculuk amacıyla örgüt bünyesinde kurulan İslami Barış Komitesinde yer almıştır. Savaşan iki ülkeye ziyaretler gerçekleştiren heyet arabuluculuk girişimlerinden ise olumlu bir sonuç alınamamıştır (Uslu, 2018: 49-50). 1981 yılında yapılan İKÖ zirvesinde ilk kez Başbakanlık düzeyinde temsil gerçekleştirilmiştir (Erdoğan vd, 2018: 206). Ocak 1982 tarihinde başbakan Bülent Ulusu İran-İrak savaşında arabuluculuk görevi üslenmiş (Yüceltay,2022: 33), üye ülkelere yapılan ihracat her yıl artış göstermiştir (Çakmak, 2012: 774). İlişkilerde görülen gelişmeye rağmen İKÖ üyesi ülkeler, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki politikalarına beklenen ilgiyi göstermemiştir (Erdoğan vd, 2018: 217). Türkiye'nin İKÖ ile yakın ilişki kurmasındaki sebep, bir İslam ülkesi olarak örgüte kuruluşundan beri üye olması, ABD'nin SSCB'yi çevrelemek için İKÖ üyesi dokuz ülkeden oluşturduğu "Yeşil Kuşak" projesi içinde yer alması (Erdoğan vd, 2018: 206) ve Kenan Evren'in "Türkiye batısız da yapar" yaklaşımıdır (Öner, 2021: 116). Bunda MGK döneminde Avrupa Topluluğu'nun Türkiye ile ilişkileri askıya alması önemli bir etkidir. İKÖ üyesi ülkelerin Suudi Arabistan dışında darbeye yönelik olumlu ya da olumsuz bir tepkisi olmamıştır. Suudi Arabistan ise darbeye desteklemiştir. Kral Halit darbeden dolayı Evren'e kutlama mesajı göndermiş, MSP lideri Necmettin Erbakan'ın askeri yönetim tarafından tutuklanmasına karşı çıkmamıştır (Bostancı, 2020: 268).

3.1.5. Uluslararası Örgütlere Yönelik Çıkarılan Yasalar

Tablo 1 incelendiğinde yukarıda bahsi geçen AK, İKÖ, AET (AT)'ye ilaveten IMF ile de yasal düzenleme kapsamında ilişkide bulunulduğu görülmektedir. Yasaların konusu ve tarihi, bu örgütlerle olan ilişkilerin amacı ve yakınlığı hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

Tablo 1: MGK döneminde uluslararası örgütlere yönelik Kurucu Meclis'te yapılan yasal düzenlemeler

Sıra No	Kanun tarihi	Kanun Numarası	İlgili uluslararası örgüt	Kanunun konusu
01	07.11.1980	2335	Uluslararası Para Fonu ve Milletlerarası İmar Bankası	Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına Katılmak İçin Hükümete Yetki Verilmesine Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
02	14.04.1982	2656	İslam Konferansı Örgütü	İslam Konferansı Örgütü Üyesi Ülkelerle Ekonomik, Sosyal, Araştırma ve Eğitim Antlaşmalarının Onayına Dair Kanun
03	14.04.1982	2657	İslam Konferansı Örgütü	İslam Konferansı Örgütü Üyesi Ülkelerle Tarih, Sanat ve Kültür İşbirliği Antlaşmalarının Onayına Dair Kanun
04	28.04.1982	2668	İslam Konferansı Örgütü	İslam Konferansı Örgütü Üyesi Ülkelerle İktisadi, Teknik ve İşbirliği Antlaşmalarının Onayına Dair Kanun
05	11.08.1982	2700	AET	AET ile Ortaklık Antlaşmasının Tamamlayıcı Protokolünün Onayına Dair Kanun

06	11.01.1983	2782	Avrupa Konseyi	Avrupa Konseyi ile İmtiyaz ve Muafiyet Ek Protokolünün Onayına Dair Kanun
07	16.08.1983	2877	Uluslararası Para Fonu ve Milletlerarası İmar Bankası	Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına Katılmak İçin Hükümete Yetki Verilmesine Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

* MGK döneminde uluslararası örgütlere yönelik Kurucu Meclis'te yapılan yasal düzenlemeler. **Kaynak:** TBMM 1. Dönem Tutanak Dergisi.

Tablo 1'e göre, İKÖ'ye ait yasalar ilişkilerin Ocak 1981 tarihinde gelişmesinden sonra, AK ile ilgili yasa ise 6 Kasım 1983 genel seçimleriyle yumuşayan ilişkilerden sonra çıkartılmıştır. Yani yasalar bu örgütlerle gelişen olumlu ilişkilere paraleldir. AET (AT) ile ilgili yasanın Mart 1982 tarihindeki ilişkilerin askıya alınmasından sonra çıkartılması olumlu bir gelişme gibi görünse de, söz konusu kanunun esasen önceki yıllara ait protokole yönelik olduğu (Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi, son güncelleme 23 Nisan, 2023. https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf) anlaşılmaktadır. Finans kuruluşlarına ait yasalar ise zaten mevcut anlaşmaların Ulusu Hükümetine yönelik olarak güncellenmesidir. Üç yıllık MGK döneminde uluslararası örgütlerle ilgili ilişkilerin sayıca az ve kapsamının İKÖ hariç önemli olmadığı dikkat çekmektedir.

3.2.Devletlere Yönelik Dış Politika

Bu bölümde ABD, SSCB, Ortadoğu ülkeleri ve Yunanistan'la ikili ilişkilere ilaveten çeşitli ülkelere ilişkin çıkartılan yasalar incelenmiştir. Bu ülkelerin tercih nedeni müttefiklik ve coğrafi olarak önemli olmaları ve etkili ilişki içinde bulunulmasıdır. İlişkilerin çerçevesi ve esasını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

3.2.1. ABD ile İlişkiler

ABD ile ilişkilerin çerçevesini; SSCB'nin çevrenmesi amacıyla Ortadoğu'da Çevik Güç'e NATO kapsamında destek verilmesi, bu güce destek amaçlı ABD tarafından oluşturulan yeşil kuşak projesinde yer alınması, Yunanistan'ın NATO'ya kabulü, SEİA'nın uygulanması (Çakmak, 2010: 20), İran İslam Devrimi ve İran-Irak Savaşı (Çakmak, 2012: 756-760) belirlemiştir.

SSCB'yi yayılmacılık amaçlarına karşı çevrelemek isteyen ABD "alan dışılık" (*out of area*) anlayışına göre Mart 1980 tarihinde Çevik Güç'ü oluşturmuş, bu maksatla Türkiye'deki üs ve tesislerden yararlanmayı planlamıştır. Türkiye ABD'nin bu talebine NATO dışı istek gerekçesiyle başlangıçta karşı çıkmış ancak 29 Kasım 1982'de Brüksel'de imzalanan mutabakat muhtırası ile talebin NATO kapsamında uygulanmasını sağlamıştır (Çakmak, 2010: 20).

Önceki maddelerde açıkladığımız gibi Yunanistan'ın NATO'ya kabulü devlet ciddiyeti ve işleyişine aykırı bir durumdur. Öyle ki, Yunanistan'a verilen taviz karşılığında Türkiye ABD'den istediği oranda mali yardım da alamamıştır. Çünkü ABD'nin Yunanistan ve Türkiye arasında yaptığı 7/10 oranındaki yardım ülkelerin büyüklük ve önemleri karşılaştırıldığında adil değildir. Bu oranlamaya göre Yunanistan yedi yardım alırken Türkiye on yardım almıştır (Erdoğan vd, 2018: 207-209). SEİA da içerik itibarıyla ABD'nin Türkiye'deki askeri tesislerde savunma amaçlı bulunmasını, karşılıklı savunma malzemesi üretimi ve satın alınması yanında uyumlu ekonomik ilişkilerde bulunulmasını öngörmektedir (RG, 1 Şubat 1981/7238: 6) ancak ülkelerin olanakları düşüldüğünde bu durumun ABD lehine olduğu değerlendirilmektedir.

Demirel Hükümeti Yunanistan'ın NATO'ya kabulünü Kıbrıs ve Ege sorunlarında antlaşma şartına bağlayarak kabul etmemiş, SEİA'yı da uygulamamıştır. Her iki konu ise MGK tarafından ABD isteklerine göre uygulanmıştır. Buradan ABD'nin neden seçilmiş iktidar yerine askeri yönetimi tercih ettiğini anlamak mümkündür. MGK'nın Çevik Güç konusunda izlediği tutum ise doğru hareket tarzı olarak

değerlendirilmektedir. Çünkü ABD'nin NATO dışı talebinin kabulü Türkiye üzerinden birtakım ülkelere tehdit oluşturacak, bu da Türkiye'yi de hedef ülke haline getirecektir. ABD ile ikili ilişkileri belirleyen Yeşil Kuşak Projesi, İran İslam Devrimi ve İran-İrak Savaşı müteakip maddelerde incelenmektedir.

3.2.2. SSCB ile İlişkiler

Darbenin hemen sonrasında SSCB darbeyi anlayışla karşılamış, kendi basınında iyi niyetli ve objektif haberlere yer vereceğini açıklamıştır (Ergin, 2022: 17). Türkiye-SSCB arasındaki ikili temaslar ise darbeden iki hafta sonra başlamış ve karşılıklı dostane ilişkilerin sürmesi arzu edilmiştir. Ayrıca 1981 yılında Seydişehir Alüminyum Tesislerinin kapasitesinin artırılmasına yönelik antlaşma imzalanmıştır (Öner: 2021: 111-113). Yine her iki ülke arasında Kars-Arpaçay sınırı ile ilgili görüşmeler yapılmış ve sınırların işaretlenmesi sağlanmıştır.⁶ Ancak ilişkilerde hem SSCB'yi hem de Türkiye'yi rahatsız eden gelişmeler de görülmektedir. SSCB'yi rahatsız eden hususlar, Türkiye'nin ABD ile yaptığı Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliği Antlaşması (SEİA), Türkiye'deki nükleer silah kapasitesinin artırılması, (Erdoğan vd, 2018: 222) sol yanlısı görüşlerin darbe sonrasında yasaklanması (Öner: 2021: 111-113) ve ABD'nin SSCB'ye karşı teşkil ettiği Çevik Güç'e Türkiye'nin NATO kapsamında destek vermesidir (Çakmak, 2012: 114-115).

Türkiye'yi rahatsız eden gelişmeler ise SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, darbe öncesi anarşik ortama SSCB'nin destek vermesi, Kıbrıs sorununda Yunan tezlerini destekleyerek bağımsız ve birleşik Kıbrıs Cumhuriyetine taraf olması, adadan askeri güçlerin çekilmesini istemesidir (Erdoğan vd, 2018: 222).

3.2.3. Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler

MGK'nın Ortadoğu ülkelerine yönelik dış politikası; SSCB'nin Ortadoğu ülkeleri ile çevrelenmesini içeren ve Wohlstetter Doktrini olarak da bilinen "Yeşil Kuşak" Projesi, İKÖ üyesi Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler, Arap-İsrail ve Filistin-İsrail sorunları ile İran-İrak Savaşı temelinde biçimlenmiştir.

ABD'li siyaset bilimci Albert Wohlstetter tarafından ortaya konulan Yeşil Kuşak Projesi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'den Pakistan'a kadar bir İslam kuşağı oluşturmasını ve aralarındaki ilişkilerin geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu maksatla Kenan Evren, Suudi Arabistan, Mısır, Tunus ve Pakistan gibi ülkelere ziyaretler yapmış (Bayram, 2015: 40), yurt içinde imam hatip liselerinin sayısı artırılarak din dersi zorunlu hale getirilmiştir (Erdoğan vd, 2018: 206). Projenin amacı, SSCB'nin çevrelenmesi yanında İran İslam Devriminden (1979) sonra gelişen radikal İslam yerine ılımlı İslam'ın konuşlandırılmasıdır. Projede yer alan ülkeler, Pakistan, Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman ve Mısır'dır (Erdoğan vd, 2018: 217). Türkiye, 1982 yılı Ocak ayında Suudi Arabistan-Taif'de düzenlenen İKÖ zirvesine başbakan düzeyinde katılarak ilişkilerin gelişmesi sağlanmıştır. Zirvede Yeşil Kuşak Projesinde yer alan İKÖ üyesi dokuz ülke dışında altı Ortadoğu ülkesi de vardır. Bunlar, İran, Irak, Ürdün, Suriye, Filistin ve Lübnan'dır (Yücealtay, 2022: 33). Bu ülkelere yapılan ihracat oranlarının da her yıl arttığı görülmektedir (Çakmak, 2012: 774). Ancak İKÖ üyesi ülkeler Kıbrıs sorunu konusunda Türkiye politikalarına destek olmamıştır (Erdoğan vd, 2018: 217). Bunun sebebi, Türkiye'nin ilk Müslüman ülke olarak 1949'da İsrail'i tanınmasıdır (Bostancı, 2020: 152).

Ortadoğu ülkeleri içinde Suudi Arabistan-Türkiye ilişkileri diğer ülkelere oranla daha fazla ön plana çıkmıştır. Çünkü Suudi Arabistan, Osmanlı Devleti ile tarihsel bir geçmişe sahiptir ve Arap Yarımadasının büyük kısmını kontrol etmektedir. Stratejik önemi yanında, kutsal toprakları ve dünya petrolünün dörtte birini elinde bulundurduğundan büyük siyasi ve mali gücü vardır (Bostancı, 2020: 3). Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi desteklemiş ve Kıbrıs Türklerine yardım etmiştir. Türkiye gibi batı yanlısı ve ABD müttefikidir (Bostancı, 2020: 13). Bu ülkenin önemine binaen Kenan Evren, 1984 Şubat ayında Suudi Arabistan'a ziyarette bulunmuş, bölgesel ve ekonomik projelerin gelişiminde önemli adımlar atılmıştır. İyi ilişkilerin

⁶"Milli Güvenlik Konseyi,1.Dönem Tutanak Dergisi", son güncelleme 25 Mart, 2023. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=51&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=671&v_gelecek_sayfa=601&v_kullanici_id=19448740

nişanesi olarak Evren'e ülkenin en büyük nişanı olan ve ilk kez bir devlet başkanına verilen "Abdulaziz Nişanı" verilmiştir (Bostancı, 2017: 112-113).

Bu dönemde, Arap-İsrail ve Filistin-İsrail sorunlarında Arap ülkeleri yanlısı bir politika izlenmiştir. Kudüs'ün 28 Ağustos 1980 tarihinde İsrail tarafından işgal edilmesine karşılık Türkiye, bu ülke ile ilişkileri 26 Kasım 1980'de maslahatgüzar seviyesine indirmiş (Çakmak, 2012: 772), Filistin'e yönelik saldırılarında ise Filistin yanlısı bir tutum izlemiştir (Erdoğan vd, 2018: 220). 1981 yılında Suriye'deki Golan Tepelerini ilhak kararı alan İsrail Parlamentosunun bu kararını protesto etmiş ve tanımamıştır (Bostancı, 2017: 109). Bölgedeki bir diğer gelişme ise 1980-1988 yılları arasında devam eden İran-İrak Savaşıdır. Türkiye bu savaşta tarafsızlık politikası izlemekle birlikte her iki ülkeye de yakın durmaya çaba göstermiş (Yücealtay, 2022: 33), savaşı kaygı verici olarak nitelemiştir (Cumhuriyet, 23 Eylül 1980: 1). Türkiye tarafsızlık politikası izlemekle beraber savaş döneminde her iki ülke ile ticaret hacmini artırmıştır. Özellikle Irak petrolünü ucuza temin ederken, bu petrolün Türkiye üzerinden ihracından ve transit ticaretten önemli ölçüde gelir elde etmiştir (Bostancı ve Karaca, 2023: 637). Savaşı durdurmak için İKÖ tarafından yapılan Taif Zirvesinde aracılık komitesinde yer almış (Yücealtay, 2022: 33), savaşı takip etmek üzere on beş kişilik bir gözlemci heyeti bulundurmıştır (Oran, 1989: 260). Savaşı hangi ülke kazanırsa kazansın dengelerin bozulacağı tezi ABD, İsrail ve Arap ülkelerinde kabul görmüştür. Teze göre, İran kazanırsa körfez ülkeleri tehlike altına girecek, Irak kazanırsa İran'ın istikrarsızlığından SSCB yararlanacaktı (Çakmak, 2012: 774).

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde; Yeşil Kuşak Projesi kapsamında hem kendi dış politikası hem ABD dış politikasını uygulamıştır. Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler, Filistin-İsrail, Arap-İsrail sorunları, İran-İrak Savaşı konularında ise kendi dış politikasına göre hareket etmiştir. Ortadoğu bölgesi ile yakın ilişkide bulunulmasında ABD etkisi bulunmakla beraber, Türkiye'nin batıdan dışlanmasına karşın Kenan Evren'in "Türkiye Batısız da yapar" yaklaşımı ile bölgeyle ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi amacı rol oynamıştır.

3.2.4. Yunanistan ile İlişkiler

1974 Kıbrıs Barış Harekâtında NATO'nun tutumunu eleştirerek askeri kanattan çekilen Yunanistan 1977 yılında tekrar bu kanada katılmak istemişti. SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile önem kazanan NATO'nun güneydoğu kanadının önem kazanması da Yunanistan'a ihtiyacı artırmış ancak Ecevit ve Demirel Hükümetlerinin vetosu ile karşılaşmıştı. Çünkü hükümetler Yunanistan'ın kabulünü Kıbrıs ve Ege sorununun çözülme şartına bağlıyor (Erdoğan vd, 2018: 187), 1981 yılında AET'ye katıldıktan sonra bu sorunların çözümünün daha da zorlaşacağını düşündüklerinden ellerindeki bu kozu kullanmak istiyordu (Erdoğan vd, 2018: 214). İşte bu noktada ABD, hükümetin direnişini kırmak için darbeyi teşvik etmiş ve sonuçta Rogers Planı ile Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına kabulünü sağlamıştı. Kenan Evren anılarında bunun gerekçesini, Yunanistan'ın üye olduğu bir NATO'nun daha güçlü olacağına bağlamış (Oran, 1989: 199), bu ülkenin mızıkçılık etmeyeceğine dair Rogers'tan "asker sözü" almıştı (Oran, 1989: 48).

Ancak Yunanistan'ın NATO'ya katılımıyla birlikte iki ülke arasında sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar; Ege sorunu (*komuta kontrol, adaların silahsızlandırılması, karasular, hava sahası, kıta sahanlığı*), Kıbrıs, Yunanistan'daki Türk Azınlıklar ve Patrikhane meselesi idi. O dönemde en çok öne çıkan ise Ege sorunu idi (Arı, 1995: 53).

Yunanistan, Ege'deki hava sahası ile eğitim ve tatbikatlardaki komuta kontrol sorunu çözülmeden diğer sorunları müzakere etmeyeceğini açıklamıştır (Erdoğan vd, 2018: 216). Buradaki amacı ise Türkiye'yi Ege'de engellemek ve tek taraflı hâkimiyet kurmaktır. Bu maksatla çeşitli engellemeler çıkarmaktadır (Fazla, 2006: 114, 129). Ayrıca, uluslararası antlaşmalara rağmen Limni Adasını silahlandırmak istemiş ancak Türkiye bu isteğe tepki göstererek ret kararında geri adım atmamıştır. ABD ise herhangi bir kriz durumunda adada kendi uçaklarını kullanacağını açıklayarak sorunu çözmüştür (Erdoğan vd, 2018: 214).

Lozan Antlaşması ile üç mil olarak tespit edilen karasularının genişliğini Yunanistan 1936, Türkiye ise 1964 yılında altı mile çıkartmıştır. Ancak 1982 tarihli BM Deniz Hukuku, ülkelerin karasularını 12 mile izin

verdiğinden Yunanistan bu hakkını kullanmak istemiş, Türkiye ise bunu “casus belli” (*savaş sebebi*) saymıştır. Buna sebep, Türkiye konum itibari ile aynı karşılığı verememesi ve Ege’de egemenlik hakkının tehlikeye girmesidir. Türkiye Deniz Hukukundan kaynaklanan 12 mil hakkını ise Karadeniz ve Akdeniz’de kullanmıştır (Arı, 1995: 54-55). Ege’deki 12 mil sorunu halen devam eden bir sorundur. Evren, 12 mil sorunundaki suçlamaları ise kabullenmemektedir (Arı, 1995: 199).

İki ülke arasında devam eden hava sahası sorunu ise FIR Hattı (*Flying Information Region*) ve Yunanistan’ın kendi hava sahasına altı milden 10 mile çıkartmak isteğidir. Yunanistan 1964-1974 yılları arasında Ege’de iki ülke arasında paylaştırılan NATO erken ihbar hattını İstanbul/Atina FIR hattına kadar uzatarak ve yine Ege’de uluslararası hava sahasının sorumluluğunun tümünü alarak, Ege’de askeri ve sivil uçakları kontrol etmede geniş bir alana hâkim olmuştur. Bu yetki askeri uçaklar için NATO, sivil uçaklar için Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü tarafından verilmiştir. Yunanistan’ın NATO’dan çıkışı ile bu düzenleme geçerliliğini yitirmiştir. Ancak yeniden NATO’ya girdikten sonra ilk düzenlemeye göre hareket etmek istemiş, Türkiye ise bu isteği reddederek düzenlemenin kendi güvenlik ihtiyacına göre yapılmasını istemiştir (Arı, 1995: 59-61). FIR hattı dışında Yunanistan’ın 10 millik hava sahası isteği ise Türkiye tarafından reddedilmiştir (Arı, 1995: 62). Dönemin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen anılarında, Yunanistan’ın Rogers Planı ile NATO’ya dönüşüyle hava sahasını 10 mile çıkarma iddiasını geri çekme şansının kaybedildiğini ifade etmiştir (Türkmen, 12 Eylül ve Avrupa ile İlişkiler”, son güncelleme 24 Şubat 2023, <https://www.diplomasikoridoru.com/anilar>).

Ege Denizindeki kıta sahanlığı (*kıyıdan 200 m. derinliğe kadar olan bölge*) sorunu da halen devam eden sorunlar arasındadır. Kıta sahanlığının sınırı her iki ülkenin altı millik karasularına göre belirlidir ancak, karasuları dışında bu sınır belli değildir. Dolayısıyla ülkelerin deniz yetki alanı sınırları tartışmalı halde bulunmaktadır (Kıta Sahanlığı”, son güncelleme 26 Nisan, 2023. <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>).

Türk-Yunan anlaşmazlığındaki sorunların çözümünde Türk tarafının elini güçlendiren ve sivil hükümetler tarafından kullanılmak istenen NATO kozunu Kenan Evren kullanmamıştır. Sorunların bu koz yerine Rogers’in Yunanistan’ın mızıkçılık yapmayacağına dair asker sözü ile aşılabileceğini düşünmüştür. Tabii bu düşüncenin altında ABD’nin Türkiye’ye yapacağı mali, silah ve teçhizat yardımı da etkilidir. Hâlbuki bir devletin çıkarlarını ilgilendiren konularda hiçbir resmiyet ve ciddiyeti olmayan bir söze göre hareket edilmesi kabul edilemez. Kaldı ki, iki kişi arasındaki sözleşmeler bile sözlü değil yazılı yapılmaktadır. Ayrıca NATO kozunun sağlayacağı getiri ile yardımların sağlayacağı getiri de bir tutulamaz. Çünkü yardımlar bir şekilde temin edilebilecek konulardır. Bu bağlamda, Evren’in dolayısıyla MGK’nın ABD yanlısı darbe tercihinde ülke idaresini ele alma eğiliminin (*pretoryanizm*) etkili olduğu düşünülmektedir. Geline nokta yapılan yanlış tercih sonunda aradaki sorunlar günümüzde de devam etmektedir. Yunanistan ise bu cesareti NATO Antlaşmasının üçüncü ve dördüncü maddelerinden (RG, 19 Şubat 1952/8038:1-3) almaktadır. Madde, taraf ülkelerin birbirlerini tehdit etmesini ve savaşmasını önlemektedir.

3.2.5. MGK Döneminde Diğer Devletlere Yönelik Çıkartılan Yasalar

Tablo 2: MGK döneminde çeşitli devletlere yönelik Kurucu Meclis’te yapılan yasal düzenlemeler

Sıra No	Kanun tarihi	Kanun Numarası	İlgili devlet	Kanunun konusu
01	06.10.1980	2306	İsveç	Türkiye-İsveç Sosyal Güvenlik Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
02	06.10.1980	2307	Norveç	Türkiye-Norveç Sosyal Güvenlik Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
03	08.10.1980	2311	İsviçre	Türkiye-İsviçre Sosyal Güvenlik Antlaşmasının Onayına Dair Kanun

Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983)
Turkish Foreign Policy during the National Security Council (NSC) Era (1980-1983)

04	11.10.1980	2315	Belçika	Türkiye-Belçika Sosyal güvenlik Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
05	08.10.1980	2312	ABD	Suçlu İade Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
06	11.12.1980	2355	SSCB	Karadeniz’de Kıta Sahaneliği Sınırlarının Tespiti Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
07	21.01.1981	2373	Hollanda	Türkiye-Hollanda Sosyal Güvenlik Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
08	23.06.1981	2481	Sierre Leona	Türkiye-Sierre Leona Kültür Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
09	25.06.1981	2482	Nijerya	Türkiye-Nijerya Kültür Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
10	08.07.1981	2492	Malezya	Türkiye-Malezya Kültür Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
11	22.01.1981	2545	Irak	Türkiye-Irak Hududunun Yeniden İşaretlenmesine Dair Protokolün Onayına Dair Kanun
12	14.01.1982	2579	SSCB	Karadeniz’deki Karasular Arasında Kalan Deniz Hududunun İşaretlenmesi Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
13	12.03.1982	2636	Bangladeş	Türkiye-Bangladeş Kültür Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
14	12.03.1982	2637	Mısır	Türkiye-Mısır Hak ve Menfaatlerin Korunması Antlaşmasının Onayına Dair Kanunu
15	27.03.1982	2641	Pakistan	Afganistan’dan Gelen Mültecilerin Kabul Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
16	26.03.1982	2647	Somali	Türkiye-Somali Ekonomik İşbirliği Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
17	26.03.1982	2650	Macaristan	Türkiye-Macaristan Adli Yardım ve Suçlu İade Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
18	22.04.1982	2663	Pakistan	Türkiye-Pakistan Adli Yardım Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
19	28.04.1982 20.05.1982	2669 2673	İspanya	İspanya’nın NATO’ya Kabulü Antlaşmasının Onayına Dair Kanun İspanya İle Hava Ulaştırma Antlaşmasının Onayına Dair Kanun

20	24.09.1982	2706	Tunus	Türkiye-Tunus Adli Yardım Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
21	19.11.1982	2710	Suriye	Türkiye-Suriye Arasında Suçlu İade Antlaşmasının Onayına Dair Kanun
22	19.11.1982 19.11.1982 11.01.1982	2711 2713 2783	Tunus	Türkiye-Tunus Hukuki ve Ticari Antlaşmalarının Onayına Dair Kanun Konsolosluk Sözleşmesinin Onayına Dair Kanun Hava Ulaştırma Sözleşmesinin Onayına Dair Kanun
23	03.06.1983	2838	SSCB	Türkiye- SSCB Kars-Arpaçay Hudut Hattının İşaretlenmesinin Onayına Dair Kanun
24	19.10.1983	2930	Libya	Türkiye-Libya Ekonomik ve Ticari İşbirliği Antlaşmasının Onayına Dair Kanun

* MGK döneminde çeşitli devletlere yönelik Kurucu Meclis'te yapılan yasal düzenlemeler. **Kaynak:** TBMM 1. Dönem Tutanak Dergisi.

Devletlere ilişkin yasalar her kıtadan çeşitli ülkelere ilişkindir ve dış politikada etki yaratacak bir niteliğe sahip değildir. Ancak, ABD ile suçlu iade antlaşmasına dair yasa ile İspanya'nın NATO'ya kabulünün onayına dair yasa dikkat çekmektedir. Suçlu iade antlaşması ABD ile ilk kez yapılmaktadır ve tarih itibarı ile darbeden yaklaşık bir ay sonradır. Yasadaki amacın, ABD'ye kaçan Türk suçluların iade edilerek askeri yönetimin elini güçlendirmek olduğu muhtemeldir. İspanya'nın NATO'ya kabulünün yasa ile yapılması ise Yunanistan'ın kabulünü hatırlatmaktadır. İstenseydi Yunanistan'ın da NATO'ya kabulü Kurucu Meclis kurulduktan sonra yasayla sağlanabilirdi ancak ABD bakımından önemli bir konunun meclis kararına ve şansa bırakılmaması gerekmektedir.

3.3.Münferit Dış Politika Uygulamaları

MGK, uluslararası örgütler ve devletler dışında Türkiye'yi yakından ilgilendiren dış gelişmelere yönelik politikalar da uygulamıştır. Bunları Kıbrıs, ASALA terör örgütü ve Rabıtat-al Âlem al-İslami Örgütleri olarak sıralamak mümkündür. Bu politikaların Kıbrıs'ta tutarlı, ASALA'da etkisiz, Rabıta Örgütünde Evren'in şahsi tasarrufu olduğunu görmekteyiz.

3.3.1. Kıbrıs

1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtından sonra 1975 yılında ilan edilen Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, 15 Kasım 1983'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini (KKTC) ilan etmiştir. KKTC'nin gerekçesi halkların eşitliği ve kendi kaderini tayin (*self determination*) hakkıydı (Çakmak, 2012: 868-873). Rum kesimi ise karara tepki göstererek konuyu BM, AT ve AK'ye taşımıştır. BM de Yunan tezleri doğrultusunda karar alarak KKTC'nin bağımsızlığını tanımamış, hiçbir devletin Kıbrıs Devleti dışında başka bir devleti tanımamasını istemiştir (Erdoğan vd, 2018: 216). Bu süreç içerisinde Evren, Kıbrıs'a her türlü desteği vereceklerini ifade etmiş (Cumhuriyet, 25 Ekim 1980: 1), bu konuda Türk tarafının Kıbrıs politikasında bir değişiklik yapması ve ödün vermesinin söz konusu olmadığı (Cumhuriyet, 26 Ekim 1980: 1) belirtilmiştir. Bağımsızlık ilanından sonra Evren, KKTC'nin bağımsızlığına saygı gösterileceğini, Kıbrıs Türk Halkına her türlü desteğin verileceğini beyan etmiştir. ABD başkanı Ronald Reagan'ın Evren'den istediği KKTC'nin bağımsızlığının geri alınması ve tanımaktan vazgeçilmesi talebi ise kararlılıkla reddedilmiştir (Bostancı, 2015: 345-349). Kıbrıs konusunda Yunanistan uluslararası örgütlerin KKTC aleyhinde karar almasında etkili olmuştur. Çünkü Evren bu konuda öngöründe bulunamayarak NATO kozunu kullanmamış ve Yunanistan'ın elini güçlendirmiştir.

3.3.2. Sözde Ermeni Soykırım Meselesi ve ASALA Terör Örgütü

Bu dönemde sözde Ermeni soykırım meselesi gündemde tutulmuş ve ASALA (*Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia*) terör örgütünün Türk Diplomatlarına yönelik eylemleri devam etmiştir. 1975-1994 yılları arasında örgütün yaptığı 27 önemli eylemden 16'sı ve 42 şehitten 14'ü MGK döneminde (Çevikbaş, 2021: 49). Ermeni lobilerinin soykırımın tanınmasına ilişkin gayretleri de ABD'de yoğun olarak görülmüş ancak ABD başkanları Türkiye'nin önemine binaen soykırım sözünü kullanmamışlardır. Türkiye ise bu çabalara karşın ABD ile ilişkilerin gözden geçirileceğini öne sürmüş ve kendilerine soykırım yapılan Yahudi Lobisini devreye sokmaya çalışmıştır (Erdoğan vd, 2018: 209).

Eylemlerin geçtiği ülkelerde yeterince kınama olmadığından örgüt cesaretlenmiş, Türkiye ise destekten yoksun bırakılmıştır (Çevikbaş, 2021: 77). Evren bu eylemlerden dolayı "Ermeniler kendi kurumlarına bomba koyup siz koydunuz diyor. Biz yapmadık Türk milleti sabırlıdır, biz yaparsak acemice yapmayız, mecbur etmeyin, sabrımızı taşırmayın (Oran, 1989: 73) devletimiz gücünü gereken yer ve zamanda gösterecektir. ASALA'yı barındırmak Rumlar için hata olur" ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 28 Ağustos 1982: 1).

MGK döneminde soykırım tanıma ve ASALA faaliyetlerine karşı dış politikada etkili olunamamış, örgütün sonlandırılma çalışmaları ise Özal'ın başbakanlığı döneminde başlamıştır. Olumlu sonuç ise Türkiye ve Ermenistan arasındaki ikili antlaşmalarla sağlanmış, 1994 yılında örgüt faaliyetlerine son vermiştir (Öztürk, 29 Kasım 2020: 14). MGK bu konularda cılız tepkiler vermiş ve sonuç alamamıştır. Buna sebep, ABD etkisindeki askeri yönetimin batılı ülkelerde yeterince demokratik görülmediğinden ciddiye alınmaması ve Ermeni Lobisinin etkili çalışmalarıdır.

3.3.3. Rabıtat-al Âlem al-İslami Örgütü ile İlişkiler

İslâm ülkeleri arasında dinî koordinasyonu ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla 1962 yılında Suudi Arabistan'da kurulan örgüt, yurt dışındaki Türk din adamlarının 1982-1984 yılları arasında 1100 dolarlık maaşlarını ödemesiyle gündeme gelmiştir. Durum, gazeteci Uğur Mumcu tarafından 19 Mart 1987 tarihinde ortaya çıkartılmış, Evren'in 1981 yılında 8/2838 sayılı kararname ile maaş ödenmesine onay verdiği anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 19 Mart 1987: 1). Örgütün Avrupa'da İslam varlığının güçlenmesi sebebiyle bu yardımı yaptığını öğrenen Evren ülkedeki döviz sıkıntısı nedeni ile bu durumu kabullenmiş, imamların Türkiye tarafından denetlenebileceğini öğrenince de tepki göstermemiştir (Oran, 1989: 127). Olayın ortaya çıkmasının ardından hata yapmadığını, her hükümetin ehven-i şer olan bu yolu seçtiğini, yine olsa yine imzalayacağını söylemiştir (Cumhuriyet, 28 Mart 1987: 1). Anayasanın, TSK'nın ve ülkenin hassasiyeti gereği laikliği ön planda tutan Evren'in yurt dışındaki Türk din adamlarını dini amaçlı bir örgüte finanse ettirmesi çelişkidir. Çünkü laik olmayan bir örgütün maaşını ödemediği Türk din adamlarına laiklik dışında dini hizmet verdireceği muhtemeldir. Ülkedeki döviz yetersizliği nedeni ile Evren'in bu durumu kabul etmesi doğru değildir ancak, İKÖ ülkeleri ile yakın ilişkilerin bozulmaması ve imamların denetime açık olmasının kararında etkili olduğu söylenebilir.

4. MGK Dış Politikasının 1960 Ve 1971 Askeri Yönetimi Dış Politikalarıyla Mukayesesi

Mukayesedeki amaç, her üç darbenin sebebini, dış politika uygulamalarını ve buradaki benzerlikleri genel hatlarıyla ortaya koymaktır. 1971 yılı askeri muhtırası 1960 ve 1980 askeri darbeleri gibi gerçekleşmese de siyasi iktidarı anti demokratik yöntemlerle istifaya zorladığı ve 1973 seçimlerine kadar güdümlü hükümetlere yol açtığı için darbe olarak nitelenebilir.

4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Dış Politika

1948 yılında CHP iktidarı ile ABD arasında imzalanan "Hilts Raporu", 1950 yılında Menderes Hükümeti ile ABD arasında imzalanan "Thornburg Raporu" ve aynı yıl Dünya Bankası ile imzalanan "Barker

Raporunun" ortak özelliği, Türkiye'de ağır sanayiden vazgeçilerek hafif sanayiye yer verilmesi, tarım ağırlıklı ekonomi politikası izlenmesi ve devletçilik yerine özelleştirmenin tercih edilmesi idi. Raporlar Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankasından kredi alabilmesi için uygulanması gereken tavsiye raporları idi (Yıldız, 2018: 310-315). Bu raporları uygulamaktan sorumlu Menderes Hükümeti ise son döneminde raporların aksine hareket ederek (Kılavuz, 2022: 19) ABD'den uzaklaşma ve SSCB'ye yakınlaşma politikası izlemiş (Yetkin, 2006: 63), ABD'nin haşhaş ekim yasağını kabul etmemiş (Bayram, 2015: 34), Kıbrıs'ta milli bir politika izleyerek Türkiye'nin söz sahibi olmasını sağlamıştır (Erdoğan vd, 2018: 150). Nihayetinde ABD çıkarlarına aykırı bu durum darbe ile sonuçlanmıştır. CIA raporlarına göre darbe yapılan kadar CIA'nın haberi olmamış ancak darbe yapıldıktan sonra Milli Birlik Komitesi (MBK)'nın batı ve ABD yanlısı politika izleyeceği anlaşılınca darbe desteklenmiş (Akça ve Kıvanç, 2018: 135), 103 milyon dolarlık mali yardım yapılmıştır (Akça ve Kıvanç, 2018: 557).

Darbe sonrasında MBK, NATO ve CENTO'ya (*Central Treaty Organization*) bağlı kalınacağını, ABD ve SSCB ile yakın ilişkilere devam edileceğini açıklamış, ABD de üç gün sonra yeni yönetimi tanımış (Erdoğan vd, 2018: 161-162), AT ile görüşmeler askıya alınmıştır (Erdoğan vd, 2018: 170). Dönem itibariyle Türkiye üzerinde ABD etkisini görmek için ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın 1964 yılında İnönü'ye emredici tarzda yazdığı "Johnson Mektubu" önem arz etmektedir. Türkiye'nin kendisinden habersiz Kıbrıs'a müdahalesine karşı çıkan ABD, Türkiye'yi ABD'nin bir bağılısı gibi görme eğilimindedir.

4.2. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ve Dış Politika

ABD karşıtı ve SSCB yanlısı sol hareketler, Demirel Hükümetinin ABD ve Türkiye arasında hükümetten habersiz yapılan bazı ikili antlaşmaları iptal etmesi, haşhaş ekim yasağına uyulmaması, SSCB ile ekonomik ve kültürel yakınlaşma (Yetkin, 2006: 107), Adalet Partisinin (AP) Demokrat Parti (DP) çizgisinde olması, hükümetin görüş, tutum ve uygulamaları (Karataş, 2019: 73) muhtıranın ana sebepleri arasındadır.

Muhtıra sonrası partiler üstü nitelikte kurulan Nihat Erim Hükümeti NATO içinde kalınacağını ifade ederken (Karataş, 2019: 92), haşhaş yasağını uygulamaya koymuştur (Erdoğan vd, 2018: 180). Avrupa ülkeleri muhtıraya soğuk yaklaşmış, ABD ise normal karşılamıştır (Çakmak, 2012: 715). AET ile başlatılan üyelik görüşmelerinde 1972 yılında katma protokol imzalanmış, Türkiye'de NATO hava üsleri kurulmuş ve ülkeye (40) adet savaş uçağı satışı yapılmıştır (Karataş, 2019: 90).

1980 darbesini ABD'nin, SEİA antlaşmasının uygulamak, SSCB'yi çevrelemek için Yunanistan'ı NATO'ya aldırarak ve Çevik Güç'e destek vermek için teşvik ettiğini belirtmiştir. Bunların ortak özelliği Türkiye'yi savunma ve ekonomik anlamda etkisi altına alarak SSCB'ye karşı kullanmak, ülkenin SSCB'ye yakınlaşmasını önlemektir. 1960 Darbesi ve 1971 Muhtırasının sebepleri de ABD karşıtı SSCB yanlısı izlenen politikalarlardır. ABD her üç durumda da çıkarlarına uygun olmayan seçilmiş siyasi iktidarları darbe ile düşürerek kendisine zorluk çıkarmayacak askeri yönetimleri iktidara getirmek istemiştir.

Her darbe veya muhtıradan sonra NATO ve diğer uluslararası örgütlere bağlılığın bildirilmesi, ABD'nin darbeye tepki göstermeyerek yeni yönetimleri tanınması, ABD çıkarları doğrultusunda hareket edilmesi, Türkiye'ye mali yardım yapılması, SSCB ile ilişkilerin askıya alınmayarak ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi, AET ile ilişkilerin askıya alınıp sonra tekrar ilişkilere devam edilmesi de darbe sonrası ortak gelişmelerdir.

5. MGK'nın Dış Politika Uygulamalarının Sonuçları

ABD'nin teşviki doğrultusunda darbe yaparak meşru siyasi yönetime el koyan, ardından ABD tarafından tanınarak ekonomik yardımlarda bulunan MGK'nın uyguladığı dış politika anlayışı da doğal olarak bu eksende olmuştur. Bunun sonucu olarak yurt içinde ve yurt dışında bir takım sorunlarla karşılaşılırken taviz verilmeyen dış politika konuları da var olmuştur.

Yurt içinde darbe ürünü ve ABD yanlısı uygulamalar gelişmiştir. Darbe ürünü antidemokratik eylemlerle; basına kısıtlama ve cezalar getirilmiş, binlerce kamu görevlisi ihraç edilmiş, 23,700 dernek kapatılmış, 650 bin kişi gözaltına alınmış, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkartılmış, 230 bin kişi sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmış, 229 kişi cezaevinde ölmüş, 48 kişi idam edilmiştir. ABD yanlısı uygulamalarla; siyasi partiler kapatılarak liderleri tutuklanmış, kapitalizm karşıtı grevler sonlandırılmıştır (Yetkin, 2006: 229-230).

Bundan başka Demirel Hükümetinin 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı ile uyumlu olarak 29 Mart 1980’de imzalayıp uygulamadığı SEİA da uygulamaya konulmuştur.

SEİA ise özü itibari ile askeri ve ekonomik anlamında Türkiye’yi ABD’ye bağımlı kılıyordu ve 24 Ocak ekonomik kararlarını bir nevi güvenceye alıyordu. Antlaşmada belirtilen “*köklü güvenlik ilişkilerin ahenkli ekonomik ilişkilerle desteklenmesi*” ibaresi (RG, 1 Şubat 1981/7238: 6) ekonomik olarak da ABD’ye tabi olmanın bir ifadesiydi. 7 Kasım 1980’de IMF ve Dünya Bankası’na katılmak için yapılan ve Tablo 2’de açıkladığımız yasal düzenlemeler de tabi olmayı güçlendiriyordu. Buradan darbeye teşvik sebeplerinden biri olan SEİA’yı uygulatmanın temelinde 24 Ocak ekonomik kararlarını da uygulatmak olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Evren de bir tv programında 12 Eylül olmasaydı 24 Ocak kararlarının uygulanamayacağını ifade etmiştir (Özallı Yıllar Belgeseli 1. Bölüm, Son güncelleme 02 Ekim 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=mz7Uspes0Tc&t=1719s>). Ekonomik programın uygulanmasıyla devalüasyon sürekli hale gelmiş, ithalatta kota kalkmış, ithalat serbest bırakılmış, özelleştirmeler artmış, kamu yatırımları azaltılmış, destekleme fiyatları kaldırılmış, ekonomi dışa açılırken ücretler düşük tutulmuş (Öztürk vd. 2008: 16-17), işçi ücretleri azaltılmış, dış borçlar her yıl artan bir eğilim göstermiştir (Yetkin, 2006: 230).

MGK’nın dış politika uygulamalarının sonuçları ise şu şekilde özetlenebilir: Yunanistan’ın 1974’de NATO’dan ayrılmasıyla Ege’deki sorunlar Türkiye lehine dönmüştü ve 1977’de tekrar kabulü konusunda sivil iktidarlar Ege ve Kıbrıs konusunda bu ülkeden ödün kopartmak istiyordu. Ancak askeri yönetimin Rogers Planı ile Yunanistan’ı koşulsuz NATO’ya kabul etmesiyle sorunlar tekrar su yüzüne çıkmış ve herhangi bir çıkar da elde edilememiştir. Bunları sıralarsak; Türkiye’nin savaş sebebi saymasına rağmen Yunanistan’ın karasularını altı milden on iki mile çıkarma isteği canlanmıştır. Bu ülkenin hava sahasını 10 milden 6 mile indirme şansı kaybedilmiştir. Ege’de Türk karasuları ve hava sahası dışındaki alanda FIR hattı, komuta-kontrol, adaların silahlandırılmama ve kıta sahanlığı sorunları çözülememiştir. 1981’de AT’ye üye olan Yunanistan Türkiye’nin AT ile ilişkilerinde olumsuz tavır takınmıştır.

SEİA’dan ve Çevik Güç’e destek verilmesinden hoşlanmayan SSCB ise Kıbrıs konusunda Yunan tezlerini desteklemiştir. Üç yıllık MGK döneminde SSCB ile ilişkiler koparılmasa da kayda değer bir ekonomik işbirliği geliştirilememiştir. Yeşil Kuşak Projesi ile SSCB karşıtı cephede yer alınması ise Türkiye için risk oluşturan bir gelişmedir. Öte yandan ASALA terör örgütünün Türk diplomatlarına yönelik suikastları önlenememiş, sözde Ermeni Soykırımı konusunda etkili olunamamıştır. ASALA’nın terör eylemleri ise Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde Ermenistan ile yapılan ikili antlaşmalarla bitirilmiştir. AT ile ilişkiler bir süre dondurulmuş ve üyelik sürecinde mesafe alınamamıştır. Ayrıca Arabistan merkezli dini bir örgüt olan Rabıtat-al Âlem al-İslami Örgütü’nce yurt dışındaki Türk din adamlarının maaşlarının ödenmesine göz yumulması MGK’nın bildirimlerinde yaptığı laiklik vurgusu ile çelişmektedir. Zira Türk din adamlarının maaşlarının bu örgütçe ödenmesi dini uygulama ve eğitimlerin de laik olmayan bu örgütün hedefleri doğrultusunda yapılacağına delalettir. Dış politikaların yurt içindeki etkisi ise 24 Ocak kararları ile enflasyon ve dış borçlanmanın artması, laiklik yanlısı askeri yönetimin Yeşil Kuşak Projesi kapsamında dini eğitime ağırlık vermesidir.

Yurt içi ve yurt dışı bu olumsuzluklar karşısında olumlu uygulamalar da mevcuttur. Bunlar, 15 Kasım 1983’de ilan edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne (KKTC) her türlü desteğin verilmesi, ABD’nin SSCB’ye karşı tek yanlı oluşturmak istediği Çevik Güç’e karşı çıkılarak sadece NATO kapsamında destek verilmesi, Limni Adasının silahlandırılmasına izin verilmemesi, İsrail-Arap-Filistin sorunlarında İslam ülkeleri ve FKÖ’ye destek verilmesi, İKÖ ülkeleri ile iyi ilişkiler kurularak ihracatın artırılması, SSCB ile ilişkilerin devam ettirilmesidir.

6. Sonuç

Darbe öncesi dönemde Türkiye’nin sahip olduğu tarihi, coğrafi, kültürel ve demografik avantajlar dış politikada elini güçlendirirken, zayıf ve dışa bağımlı ekonomisi, yeteri kadar modernize olamayan silahlı kuvvetleri ve siyasi istikrarsızlığı elini zayıflatmıştır. Türkiye bu dönemde sınır komşusu SSCB’nin askeri tehdidi altında, Yunanistan’la Ege ve Kıbrıs sorunlarının gerilimi, İran’daki İslam Devriminin rahatsızlığı

indedir. Bu koşullar altında Atatürkçü dış politika anlayışına göre barışçıl, akılcı, gerçekçi ve tam bağımsızlık esasına dayalı bir dış politika izlemesi, uluslararası örgüt ve devletlerle iyi ilişkilerde bulunulması gerekmektedir. Bülent Ulusu Hükümeti de Atatürk'ün de belirttiği bağımsız ve güvenliğe katkı yapacak dış politika izleneceğine Hükümet programında yer vermiştir.

Darbeden önce iktidarda bulunan Demirel Hükümeti ile bir önceki Ecevit Hükümeti imkânlar ölçüsünde bağımsız bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Ancak soğuk savaşın sürdüğü iki kutuplu süreçte SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimi bölgesel dengeleri ABD aleyhine değiştirmiştir. Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik konumunu SSCB'yi çevrelemek ve radikal İslam yerine ılımlı İslam'ı geliştirmek için kullanmak isteyen ABD güçlü işbirliği yapacağı bir yönetime ihtiyaç duymuştur. Türkiye'yi savunma ve ekonomik anlamda kendine tabi kılacak olan SEİA da bunda etkilidir. Geçmiş yıllardan edindiği tecrübeler ışığında mevcut siyasi iktidarlara işbirliği yapamayacağını bildiğinden askeri yönetimi tercih etmiştir. Askeri yönetimi iktidara getirmenin tek yolu olan darbeyi gerçekleştirmek için de çeşitli vesilelerle Kenan Evren ve yardımcısı Haydar Saltık teşvik edilmiş, gerekçe olarak da ülkenin içinde bulunduğu anarşik ortam ve siyasi istikrarsızlık kullanılmıştır. Darbe gerçekleşmeden önce Hv.K.K. Tahsin Şahinkaya'nın son görüşmeleri yapmak üzere ABD'ye gitmesi, darbe gerçekleştikten sonra ABD'nin askeri yönetimi hemen tanınması, ekonomik yardımda bulunması, bulundurması, darbeyi öğrenen ABD'li yetkililerde rahatlama olması ve hükümetin verdiği desteğe rağmen anarşik olayların bitirilmeyip darbeden sonra aniden bitirilmesi bu işbirliğini güçlendiren karineler olmuştur.

Askeri kesimin meşru hükümet yerine ABD işbirliği ile yaparak darbe yapmasında; demokrasinin özümsememesi, ülke idaresini ele alma eğilimi, ülke çıkarları konusunda siyasetçilere güvenmeme ve onları küçümseme ile birlikte sivil yönetimlerden daha güçlü oldukları düşüncesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Elbette dönemin güvenlik sorunları kolluk tedbirleriyle önlenemeyecek kadar ağırdır. Siyasi istikrarsızlık, emniyet teşkilatı, üniversiteler ve halk arasındaki ideolojik kutuplaşmalar da olayların önlenememesinde etkilidir. Dolayısıyla anayasal bir kurum olarak TSK'nın kendisine kanunla verilen ülkeyi koruma ve kollama görevini kullanması doğaldır. Ancak Demirel iktidarı olayları önlemek için askeri kesime mevcut sıkıyönetim yetkilerine ilaveten istediği yetkileri vermeye hazır olduğu halde bu olanakların göz ardı edilmesi, ABD'li yetkililerle olan diyaloglar, darbe sonrası dış ekonomik yardımlar, darbe ile birlikte olayların sonlanması darbe yapılmak istendiğine dair veriler olmuştur. Darbe sonunda hazırlanan ve sivil yönetime geçişi sağlayan 1982 Anayasası askeri kesimin iktidarda kalıcı niyetinin olmadığını göstermektedir ancak bu anayasa temel hak ve özgürlükleri sağlarken kısıtlamaları da beraberinde getirmiş, yürütmenin gücünü artırmıştır. "1961 Anayasası için bize bol geldi içinde oynamaya başladık" ifadesi de kısıtlama gerekçesini göstermektedir. "Düşünceyi yayma, basın hürriyeti ve toplu-gösteri düzenleme hakkı" gibi temel hak ve hürriyetlerde yoruma açık ifadeler kısıtlama olanağı getirebilmektedir. Bu haliyle 1961 Anayasasından farklılaşmıştır. Anayasanın büyük oranda kabulünde halkın anarşik olaylardan kurtulma duygusu, bunların tekrarlanma korkusu ve askeri yönetimi kurtarıcı olarak görmesi etkilidir. Zorunlu şartlar altında kabul edilen bir anayasanın darbeyi meşrulaştırmayacağı, dolayısıyla yönetime el konulmasının darbe niteliğinden kurtulamayacağı açıktır. Çünkü gerek TSK'nın sahip olduğu sıkıyönetim yetkisi, gerekse iktidardan alacağı ilave yasal yetkilerle olayları önlemesi de mümkündür. Oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün "Saltanatı kaldırması, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etmesi, 1908'de Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun II. Meşrutiyet karşıtı isyanı bastırarak 2.Abdülhamit'i tahttan indirmesi" bir darbe değildir. Çünkü yeni bir cumhuriyetin kurulması ve gerici bir ayaklanmanın bastırılması yasal yetkilerle giderilecek bir durum değildir ve bir zorunluluktur. Yeni anayasa ile birlikte sivil yönetime geçiş ve tek kutuplu dünya düzeni de sonraki iktidarların askeri ve ekonomik temelde dış politika anlayışında bir değişikliğe neden olmamıştır.

Atatürkçü düşünce sistemi doğrultusunda bağımsız bir dış politika uygulanması gerektiği halde MGK'nın dış politik uygulamaları çoğunlukla ABD çıkarları doğrultusunda gelişmiş, tam bağımsızlığı esas almayan bir politika izlenmiştir. Buna dair işaretleri MGK'nın darbe bildirisinde dış politikaya ilişkin genel ifadelerle yer verip ulusal çıkarlara dönük somut hedeflere yer vermemesinde de görebiliriz. Darbe sonrasında SSCB'nin çevrelenmesi maksadıyla Yunanistan'ın NATO'ya herhangi bir taviz elde etmeksizin kabulü, Yeşil Kuşak Projesi ile SSCB karşıtı cephede yer alınması, SEİA'nın uygulanarak savunma ve ekonomik anlamda ABD'ye tabi olunmasını bu kapsamda sayabiliriz. Bu bağlamda MGK öncesi ve sonrası

İktidarlarda da dış politikada ABD yanlısı uygulamalar var olmuştur. Menderes döneminde SSCB tehdidi nedeniyle NATO'ya katılımın sağlanması için meclis onayı alınmadan Kore'ye asker gönderilmesi, ABD ile yapılan ekonomik antlaşmalarla ülke ekonomisinin zayıflatılması, 12 Mart 1971 muhtırasından sonra mevcut iktidarların ABD'nin isteği ile haşhaş ekim yasağının uygulaması ve IMF ile stand by antlaşmalarına devam edilmesi gibi hususları örnek göstermek mümkündür.

Uluslararası örgütlerle ilişkiler konusunda müzakereleri kısa süreli sekteye uğrayan AT (AET) hariç bir sorunla karşılaşmamıştır. Bunda örgütlerin darbeyi şartlar gereği normal karşılamasının rolü olduğu değerlendirilmektedir. Devletlerle ilişkiler konusunda ise Yunanistan'ın Ege ve Kıbrıs konusunda çıkardığı sorunlar olmuş ve olmaya devam etmektedir. Yunanistan'ın mızıkçılık yapmayacağına dair Rogers'in verdiği asker sözünün bir anlamının olmadığı ve ikili ilişkilerde söz yerine resmi diplomatik ilişkilerin kullanılması gerçeği de ortaya çıkmıştır. O dönemde ASALA terör örgütünün Türk Diplomatlara yönelik cinayetleri ve sözde Ermeni soykırımı konularında ise bir mesafe alınamamıştır. MGK'nın; KKTC'nin bağımsızlığı ve Limni Adasının silahlandırılması konusunda taviz vermemesi, Çevik Güç faaliyetlerini NATO Antlaşmasına göre sınırlandırması, Arap-İsrail ve Filistin-İsrail sorunlarında Müslüman ülke yanlısı politika izlemesi ve SSCB ile dostane ilişkileri sürdürmesi gibi ulusal çıkarlara uygun dış politika uygulamaları da var olmuştur. Bu tür olumlu dış politikalara MGK öncesi ve sonrası iktidarlar tarafından da taviz verilmeden devam edilmiştir.

MGK'nın ABD uyumlu dış politikalarını uluslararası kuramlarla paralellik taşıdığını görebiliriz. Bilindiği üzere ABD dış politikada özü itibarıyla realist yani güç ve çıkar odaklı bir politika izlemekte, bu bağlamda askeri ve ekonomik gücünü kullanabilmektedir. 1980'li yıllardan itibaren izlediği neorealist dış politika ile de iki kutuplu dünyada güç dengesinin sağlanmasını arzu etmektedir. ABD'nin içinde bulunduğu NATO Paktına karşın Varşova Paktına önderlik eden SSCB'nin o dönemde Basra petrollerine müdahale niyeti ve Afganistan'ı işgali bu dengeyi bozma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Çıkarları gereği dengenin bozulmasını istemeyen ABD ise askeri ve ekonomik gücünü kullanarak bölge ülkeleri ile ilişkiye geçmiştir. Bu çerçevede Yunanistan'ın NATO'ya dâhil edilmesini sağlamış, Körfez ülkeleri ile yeşil kuşak projesini hayata geçirmiştir. Türkiye ise liberal yani barışçıl dış politika izleyen bir ülke olmakla birlikte yetersiz askeri ve ekonomik gücü, ayrıca istikrarsız görünümü nedeni ile realist/neorealist bir dış politika izleme gücüne sahip olamamıştır. Dolayısıyla bölgesel güvenlik endişesi ve ekonomik nedenlerle ABD ile uyumlu hareket etmek zorunda kalmıştır. Siyasi iktidarların ABD ile uyumlu olmaması da, ABD'yi TSK ile uyumlu hareket etmeye sevk etmiştir.

Sonuç itibarıyla 2014 yılında Evren ve Şahinkaya TCK'nın "devlet kuvvetleri aleyhine cürümler" başlıklı 146. maddesi uyarınca müebbet hapis cezasına çarptırılarak 12 Eylül Harekâtının bir darbe olduğu mahkemece tescil edilmiştir. Ayrıca, ülkelerin askeri ya da sivil darbelere maruz bırakılmaması, güçlü ve bağımsız askeri ve ekonomik potansiyele sahip olunmakla, demokrasinin yerleşmesiyle, siyasi istikrar ve toplumsal barışın sağlanmasıyla mümkündür. Darbenin olmadığı ülkelerde uygulanacak dış politikalar da doğal olarak bağımsız ve etkili olacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar**1. Arşiv Belgeleri (Cumhuriyet Arşivi)**

Ek-1. Mevcut ekonomik antlaşma ve protokollere ilişkin MGK kararı, Dosya No: 196-391/6.

Ek-2. Almanya'dan alınacak teçhizat yardımına ilişkin MGK kararı, Dosya No: 112-507/15.

Ek-3. ABD'den önceki yıllarda alınan borçlara ilişkin MGK kararı, Dosya No: 165-57/23.

Ek-4. Dünya Bankasından alınacak krediye ilişkin MGK kararı, Dosya No: 112-524/18.

2. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, "12 Eylül Bildirisi", 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 mükerrer sayılı.

Resmi Gazete, "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Türkiye Cumhuriyetinin Katılmasına Dair Kanun", 19 Şubat 1952, Sayı: 8038.

Resmi Gazete, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", 30.06.1981, Sayı: 17386 mükerrer.

Resmi Gazete, "Milletlerarası Antlaşma, SEİA", 01 Şubat 1981, Sayı: 7238.

Resmi Gazete, "Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun", 12 Aralık 1980, Sayı: 17188 mükerrer.

Resmi Gazete, "Tunceli Vilayetine İdaresi Hakkında Kanun", 02 Ocak 1936, Sayı: 3195.

3. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Sözcü Gazetesi

4. Telif-Tetkik Eserler

Akça, B. ve Kıvanç, S. (2018). CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi, *Tarih Okulu Dergisi*, 11/36, s. 528-564.

Arı, T. (1995). Ege Sorunu ve Türk-Yunan ilişkileri: Son gelişmeler ışığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50/1, s. 51-68.

Bayram, M. (2015). Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askerî Darbelerin Rolü, *Ahi Evran Üniversitesi SBE Dergisi*, 2/1, s. 31-43.

- Bostancı, M. (2015). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlânı ve Buna Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Dergisi*, 37/57, s. 317-356.
- Bostancı, M. (2017). Türk- Suud İlişkilerine Katkısı Bakımından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti (21-24 Şubat 1984), *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017/1, s. 105-119.
- Bostancı, M. (2020). *Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri, 1926-1990*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bostancı, M. ve Karaca, E. (2023). İran-İrak Savaşında Türk Dış Politikası, *Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'e Armağan*, Berikan Yayınları, Ankara, s. 625-638.
- Coşkun, Y. (2016). İngiliz Belgelerinde 12 Eylül Süreci, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42, s. 530-535.
- Çakmak, H. (2010). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikası, *Türk Yurdu Dergisi*, 99/277, s. 114-117.
- Çakmak, H. (2012). *Türk Dış Politikası 1919-2012*, Ankara, Barış Platin Yayınları.
- Çevikbaş, İ. (2021). *Ermeni Terör Örgütü Asala ve Şehit Edilen Türk Diplomatlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Erdem, G. (2015). 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa İle İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14/1, s. 29-64.
- Erdoğan, M. M. ve Yakut, K. ve Bağcı, H. (2018). *Türk Dış Politikası*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Fazla, H. (2006). *Ege'de Hava Sahası, Fır ve Komuta Kontrol Sorunları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi.
- Karaca, E. (2017). 15 Temmuz Darbe Girişimi: Deutsche Welle (DW)'nin Darbeye Dair Haberciliği ve Değerlendirmeleri, *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 12/16 (Darbeler ve Darbe Kalkışmaları Özel Sayısı), s. 309-342.
- Karaca, E. ve Özalper, M. (2022), *Avrupa ve Avrupa Birliği, Turgut Özal'ın Türkiyesi*, ed. M. Alican, S. Âşık, M. Özalper, Ankara: Berikan Yayınları.
- Karataş, M. (2019). Türkiye'de Asker ve Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2/3, s. 69-110.
- Kılavuz, N. (2022). DP'nin Sanayileşme Anlayışı ve Uygulamaları, *Ekev Akademi Dergisi*, 26/89, s. 195-210.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: 1979-1989*, Ankara, TBMM Yayınları.
- Öner, B. A. (2021). *1980 Darbesi ve Ulusu Hükümetinin Türkiye'de Dış Politikası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Özata, M. (2017). ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9, s. 48-63.
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, s. 15-32.
- Sarıнай, Y. (1994). *Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi, (1980-1983)*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Şahin, G. (2004). Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Uluslararası Sistem, NATO'nun Rolü ve Türkiye'nin Stratejik Konumu, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 25-41.

Uslu, N. (2018). İslam İşbirliği Teşkilatı ve Çatışmaların Çözümü, *İstanbul Zaim Üniversitesi Makale Koleksiyonu*, 2/54, s. 27-64.

Yetkin, Ç. (2011). *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ankara, Ümit Yayıncılık.

Yıldız, M. (2018). 1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri, *Uluslararası Türk ve Türkiye Dil, Edebiyat ve Tarihi Dergisi*, 12/31, s. 303-318.

Yücealtay, C. (2022). İran-İrak Savaşı ve Türkiye Üzerine Etkileri, *Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4/1, s. 21-34.

5. Hatıralar

Oran, B. (1989). *Kenan Evren’in Yazılmamış Anıları*, Ankara, Bilgi Yayınları.

6. İnternet Kaynakları

Google. “ABD Milli Güvenlik Kurulu Uzmanı Paul Henze’in darbe açıklaması”. Son güncelleme 15 Mayıs, 2023.

<https://web.archive.org/web/20210121144746/https://www.youtube.com/watch?v=TX7nAsbSsqo>

Google. “Avrupa Birliğinin Tarihçesi”. Son güncelleme 13 Mayıs, 2023.

https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html

Google. “Avrupa Konseyine Genel Bir Bakış”. Son güncelleme 17 Nisan, 2023.

<https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/avrupa-konseyyine-genel-bir-bakis27022020030011>

Google. “İlter Türkmen, 12 Eylül ve Avrupa ile İlişkiler”. Son güncelleme 24 Şubat, 2023.

<https://www.diplomasikoridoru.com/anilar>

Google. “Kenan Evren’in Tv’de darbe bildirisi”. Son güncelleme 14 Nisan, 2023.

<https://www.youtube.com/watch?v=7Y4ifyHCeWQ>

Google. “Kıta Sahınlığı”. Son güncelleme 26 Nisan, 2023.

<https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>

Google. “Milli Güvenlik Konseyi,1.Dönem Tutanak Dergisi”. Son güncelleme 25 Mart, 2023.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=51&v_donem=1&v_yasama_yil=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=671&v_gelecek_sayfa=601&v_kullanici_id=19448740

Google. “Özallı Yıllar Belgeseli 1. Bölüm”, Son güncelleme 02 Ekim 2023.

<https://www.youtube.com/watch?v=mz7UspeS0Tc&t=1719s>

Google. “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”. Son güncelleme, 24 Mart, 2023.

https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html

Google. “Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi”. Son güncelleme 23 Nisan, 2023.

https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf

Google. “Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri”. Son güncelleme 13 Mayıs, 2023.

https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafli-soz/bm_yeni.html

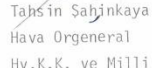
Google. “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. Son güncelleme 23 Şubat, 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

Karar No: ⁸5-1626 ^{KONSEYİ} MİLLİ GÜVENLİK KURULU KARARI 8/5-1626
Karar Tarihi: 14.9.1980

Ölkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir.

Kenan Evren
Orgeneral
Devlet Başkanı, Genelkurmay ve
Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

Nejat Tümer
Oramiral
Dz.K.K. ve Milli
Güvenlik Konseyi
Üyesi

Tahsin Şahinkaya
Hava Orgeneral
Hv.K.K. ve Milli
Güvenlik Konseyi
Üyesi

Nurettin Ersin
Orgeneral
K.K.K.ve Milli
Güvenlik Konseyi
Üyesi

Sedat Celâsun
Orgeneral
Jandarma Gn.K. ve
Milli Güvenlik Konseyi
Üyesi

196-391

6

R.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ KARARI

Sayı: 8/ 14-1635

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ile Almanya Federal Cumhuriyeti Federal İçişleri Bakanlığı arasında Teçhizat Yardımı sağlanmasına ilişkin olup 2/9/1980 tarih ve 8/1584 sayılı Kararname uyarınca aktedilmiş olan Anlaşma'nın onay tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması, Dışişleri Bakanlığının 15/9/1980 tarih ve İSBD-193/52 sayılı yazısı üzerine, Millî Güvenlik Konseyince 15/9/1980 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Kenan EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı, Genelkurmay ve
Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

Nurettin ERŞİN
Orgeneral
K. K. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Tahsin ŞAHINKAYA
Orgeneral
K. K. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Nejat TÜMER
Oramiral
Dz. K. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Sâdet CELASUN
Orgeneral
Jandarma Gn. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Dosya No :

112-507 K.K.

15

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

MILLİ GÜVENLİK KONSEYİ KARARI

Sayı: 8/21-1642

T.C. Hükümeti ile ABD Maliye Bakanlığına bağlı Federal Financing Bank arasında imzalanmış bulunan 1976 ve 1977 yıllarına ait FMS kredi anlaşmalarının bakiyelerinin kullanım sürelerinin uzatılması için iki adet Tedit Anlaşmasını ülkemiz adına imzalamaya Vaşington Büyükelçimiz Şükrü Elekdağ'ın yetkili kılınması; Dışişleri Bakanlığının 18/9/1980 tarihli ve MGGM/MGAD: 6107-FMS-80/PRE-4473 sayılı yazısı üzerine, Milli Güvenlik Konseyince 19/9/1980 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Kenan EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı, Genelkurmay ve
Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

92
Nurettin ERSİN
Orgeneral
K. K. K. ve Milli
Güvenlik Konseyi Üyesi

1. Sami
Tahsin SAHINKAYA
Orgeneral
Hv. K. K. ve Milli
Güvenlik Konseyi Üyesi

Najet TÜMER
Oramiral
Dz. K. K. ve Milli
Güvenlik Konseyi Üyesi

Sedat CELASUN
Orgeneral
Jandarma Gn. K. ve Milli
Güvenlik Konseyi Üyesi

Dosya No:

~~112-519~~

165-57

23

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ KARARI

Sayr: 18-1639

Dünya Bankasından sağlanan 200 milyon dolarlık II. Program Kredisine ek bir kredi sağlanması maksadıyla 24 Eylül - 3 Ekim 1980 tarihleri arasında Vaşington'da Dünya Bankası yetkilileriyle yapılacak müzakerelere, ülkemizi temsilen, Vaşington Büyükelçiliğimiz Maliye ve Ekonomi Başmüşaviri Tevfik Altınok'un Başkanlığında Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Müdür Başyardımcısı Kadir Günay ile Hazine Uzmanı M. Bülent Özgün'den kurulu bir Heyetin katılması ve müzakereler sonucunda üzerinde mutabakata varılacak metinleri imzalamaya Heyet Başkanının yetkili kılınması; Dışişleri Bakanlığının 17/9/1980 tarihli ve UESG/UEKD:107.107/DB-1/1680 sayılı yazısı üzerine, Millî Güvenlik Konseyince 19/9/1980 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Kenan EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı, Genelkurmay ve
Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

Nurettin ERSİN
Orgeneral
K. K. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

İbrahim ŞAHİNKAYA
Orgeneral
Hv. K. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Nejat TÜMER
Oramiral
Dz. K. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Sedat CELASUN
Orgeneral
Jandarma Gn. K. ve Millî
Güvenlik Konseyi Üyesi

Dosya No:

112-524

18

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1433-1445, doi: 10.11616/asbi.1327865

The Effect of Perceived Organizational Support on Employees' Job Satisfaction in Organizations: A Study on Firefighters

Kurumlarda Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş Tatminine Etkisi: İtfaiyeciler Üzerine Bir Araştırma

İbrahim Halil ÇELİK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 13.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Abstract: The study aims to reveal the perceived organizational support (POS) and job satisfaction (JS) levels of firefighters and to determine whether there is a relationship between them. A survey was applied to 426 firefighters working in Türkiye using convenience and snowball sampling methods. As a result of the study, POS was found to be at medium level and JS was found to be high. It was found that there was both a positive relationship between POS and JS and that POS had a significant positive effect on JS. Significant differences were found in terms of marital status, salary adequacy, age, and education regarding POS, while no difference was found in terms of years of experience variables. Regarding JS, a significant difference was found in terms of salary adequacy and educational status variables, while no difference was found in terms of marital status, age, and years of experience variables.

Keywords: Disaster and Emergency, Firefighter, Perceived Organizational Support, Job Satisfaction.

&

Öz: Çalışma, itfaiyecilerin algılanan örgütsel destek (AÖD) ve iş tatmini (İT) düzeylerini ortaya koymayı ve aralarında bir ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de çalışan 426 itfaiyeciye kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, AÖD orta düzeyde, İT ise yüksek düzeyde tespit edildi. AÖD ile İT arasında hem pozitif bir ilişki olduğu hem de AÖD'in İT üzerinde anlamlı pozitif bir etkisi olduğu bulundu. AÖD açısından medeni durum, maaş yeterliliği, yaş, eğitim durumunda anlamlı farklılıklar tespit edilmişken, deneyim yılı değişkenleri açısından farklılık tespit edilmedi. İT ile ilgili olarak maaş yeterliliği ve eğitim durumu değişkenleri açısından anlamlı farklılık tespit edilmişken, medeni durum, yaş, deneyim yılı değişkenleri açısından farklılık tespit edilmedi.

Anahtar Kelimeler: Afet ve Acil Durum, İtfaiyeci, Algılanan Örgütsel Destek, İş Tatmini.

Atıf/Cite as: Çelik, İ. H. (2023). The Effect of Perceived Organizational Support on Employees' Job Satisfaction in Organizations: A Study on Firefighters. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1433-1445. doi: 10.11616/asbi.1327865

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim Halil Çelik, Artvin Çoruh Üniversitesi, ibrahimhalil@artvin.edu.tr.

1. Introduction

Fire services are one of the most challenging jobs on earth. It is also a very risky job due to the nature of the work. In the Municipal Fire Brigade Regulation published in the Official Gazette in 2006, the main duties of the fire brigade in Türkiye were specified. These; include responding to fire, providing first aid and search and rescue in collapses, explosions, and disasters, responding to flood events, and performing the duties in the Regulation on the Protection of Buildings from Fire. In addition to them, its other duties include responding to *chemical, biological, radiological, and nuclear* (CBRN) incidents, training the public and official personnel about fire precautions and response, inspecting factories, workplaces, industrial establishments, and entertainment venues in terms of fire, and participating in activities to respond to forest fires if support is requested (URL 1). Fire brigades in Türkiye are affiliated with municipalities and have a military tradition. Due to its military tradition, it has a hierarchical and disciplined structure. Fire services are on a 24-hour basis, like other emergency teams (police, paramedics, etc.). Firefighters work in shifts in Türkiye. Working and rest hours may vary between units. Firefighters are at the forefront of many different types of disasters, especially due to the diversity of disasters in Türkiye. It is possible for them to wear out both physically and psychologically in disasters and emergencies (earthquakes, floods, traffic accidents, fire, etc.) they intervene. In this context, firefighters respond to incidents with high-stress levels and experience a continuous crisis due to the nature of the job. In addition, they are exposed to time pressure and this time pressure may cause an increase in the stress situation for the firefighters. In such professions where the stress coefficient is high, teamwork and team spirit gain importance. In this context, firefighters need the support of the team, manager, and organization while performing their risky duties. In addition, the firefighters want to be satisfied with this professional work they do for a fee. Morman et al. (2020) found that the high quality of firefighters' marital and co-worker relationships decreased job stress and increased job satisfaction. Firefighters want to feel that they are not alone in their work and that they are supported by their colleagues and managers. As in other organizations, one of the most important factors for fire brigade organizations is to get the maximum contribution from the employees in line with the mission and vision objectives. In this framework, it is important for firefighters to adopt the institution more and act for the benefit of the institution thanks to the perceived organizational support.

Perceived Organizational Support (POS) has many different consequences in the organization. One of the most important results is its effect on job satisfaction (Eisenberger et al., 1997; Rhoades & Eisenberger, 2002). Job satisfaction (JS), which is an attitudinal variable and one of the most frequently addressed issues in the context of organizational behavior in management issues, is expressed as the degree of satisfaction of employees with the process in the context of their work (Spector, 1997:2). In some studies related to job satisfaction in the literature; relationships with life satisfaction (Judge & Watanabe, 1993; Bernarto et al., 2020), job characteristics (Loher et al., 1985), and organizational working environment (Raziq & Maulabakhsh, 2015) have been identified.

This study aimed to determine the perceived organizational support and job satisfaction levels of firefighters working in Türkiye, to determine the relationship between them, and to contribute to the literature since there are not enough studies on POS and JS on firefighters. It is an important and original study that has the potential to guide managers in terms of the sample and the results obtained.

2. Literature Review

2.1. Perceived Organizational Support

Like all employees, firefighters need to be supported and valued by the organization they work for. Perceived organizational support (POS), which is the equivalent of this support in the literature, is the level of perception by the employees of the value, welfare, and happiness that the organizations give to the employees who work on behalf of them and their recognition of their contributions (Eisenberger et al, 1986: 501). Employees with a high belief that they are cared for by the organization also have high levels of trust in their organizations (Neves & Eisenberger, 2014), job attendance, and performance (Eisenberger et al., 1990). POS theory assumes that it personalizes the organization in the context of reciprocity. In this context, POS assumes that the employee perceives value from the organization in return for his/her job performance

and responds to this with increased loyalty to the organization, job satisfaction level, and performance. As the main predecessors of POS; a fair organizational climate, the support of the managers, and the suitability of the reward/work conditions as a result of the success achieved (Rhoades & Eisenberger, 2002). Some characteristics stand out in organizations that support their employees. These are listed as (Özdevecioğlu, 2003:117-118);

- ❖ Taking into account and implementing the ideas of the employees about the organization,
- ❖ Not to be strict about the mistakes of the employees and not to make them fear dismissal,
- ❖ To keep the communication and unity environment between employees at a high level,
- ❖ To treat all personnel fairly and equally,
- ❖ Making employees feel that their achievements are recognized and appreciated.

2.2. Job Satisfaction

Individuals spend a significant part of their lives at workplaces. In this respect, job satisfaction (JS), which is related to the mental and physical health and welfare level of individuals is the emotional positive reaction of employees to their work as a result of the comparison of their expectations from the organization they work for and the results obtained in line with their individual goals (Oshagbemi, 2000: 331). The opposite of this situation is seen as job dissatisfaction (Locke, 1969). Organizations should get high performance and efficiency from their employees to achieve their mission and vision goals. From this perspective, one of the basic elements that will enable the employees to reach the motivation to show this performance is satisfaction with their work (Raziq & Maulabakhsh, 2015: 718). Various factors can affect job satisfaction. These can be listed as (Aziri, 2011: 81); the nature of the job, the income earned, the opportunity for in-service promotion, management style, working groups, and working conditions. Factors affecting job satisfaction are generally considered under 2 headings personal and organizational factors (Eğinli, 2009: 38). In particular, when justice cannot be provided in the context of organizational factors, employee satisfaction, motivation, and commitment to the organization are negatively affected (Tutar, 2007: 107). It can be stated that a high level of organizational justice and trust positively affects job satisfaction (Tekingündüz et al., 2014: 63). Providing job satisfaction has positive results for the organization. These results (Sevimli & İşcan, 2005: 58-59); a high employee morale level will reflect positively on his behavior and attitude in his job. In addition, positive results can be expressed in terms of increasing the level of belonging of the employee and ensuring integration within the organization. The increase in job satisfaction, will have a positive effect on the productivity obtained from the employee (Çekmecelioğlu, 2006), individual job performance (Karaalioğlu, 2019), and commitment to the organization (Hakim & Hidayet, 2018), low job satisfaction results in not going to work on time, changing jobs, poor performance (Eğinli, 2009), unhappiness, restlessness, and various physical and mental problems (Keser & Bilir, 2019). Regarding firefighters, Zahari et al. (2019) stated that a good level of rest, a healthy, safe, fun environment, and add-ons at work will positively affect job satisfaction. In his study, he found that the firefighter's work environment and the relationship with colleagues had a positive effect on job satisfaction, while there was no relationship between promotion, reward, and leadership styles and job satisfaction.

3. Material and Method

The study aimed to determine POS and JS levels of the firefighters working in Türkiye and the relationship between POS and JS. The survey used in the study was composed of 3 parts. In addition to demographic information (7 questions), Perceived Organizational Support (POS) and Job Satisfaction (JS) scales were used in the survey. POS scale was developed by Eisenberger et al. (1986) and adapted into Turkish by Giray and Şahin (2012), was used in a 12-item short form. Giray and Şahin (2012) determined the alpha coefficient of the POS scale as 0.93. In this study, the alpha coefficient was found to be 0.90. The job satisfaction survey was developed by Brayfield and Rothe (1951), a 5-item short form was created by Judge et al. (1998), and the Turkish validity and reliability of Keser and Bilir (2019) were used. Keser and Bilir (2019) determined the alpha coefficient of the JS scale as 0.85. In this study, the alpha coefficient was found to be 0.79. A 5-

point Likert scale was used for both scale items. For the survey to be used in the study, the decision dated 01.09.2022 and numbered 60354 was taken by the Artvin Çoruh University Ethics Committee. A survey was applied to 426 firefighters who voluntarily agreed to participate in the study by convenience and snowball sampling methods through online databases. The SPSS program was used for demographic, reliability, and hypothesis tests. The AMOS program was used for validity analyses. The hypotheses created with the support of the literature within the scope of the study are as follows:

H1: There is a statistically significant difference between demographic groups (age; marital status; educational status; years of experience in the workplace; salary adequacy) in terms of POS variable.

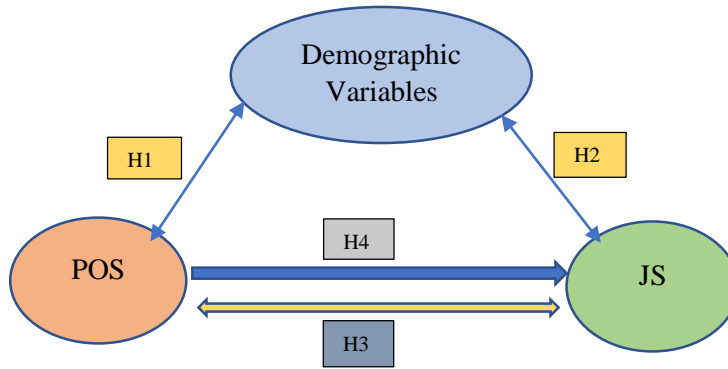
H2: There is a statistically significant difference between demographic groups (age; marital status; educational status; years of experience in the workplace; salary adequacy) in terms of JS variable.

H3: There is a statistical relationship between POS and JS variables.

H4: POS variable has a statistically significant effect on JS variable.

The study model created in line with the hypotheses is given in Figure 1. In this framework, statistically significant relationships are expected between demographic variables and both POS and JS. In addition, the relationship between POS and JS and whether POS affects JS are tested.

Figure 1: Study Model

Note: POS: Perceived Organizational Support. JS: Job Satisfaction

In the study, firstly, reverse items related to POS and JS scales were coded and converted into positive statements. Regarding the data, it was determined that there was no missing or incorrect data, and the data obtained from 426 firefighters were analyzed descriptively. Demographic statistics are given in Table 1.

Table 1: Demographic Variables

Variables	Groups	f	%
Gender	Female	30	7.0
	Male	396	93.0
Marital Status	Married	208	48.8
	Single	218	51.2
Age	≤25 years	150	35.2
	26-30 years	110	25.8
	31-35 years	41	9.6
	36-40 years	45	10.6
	41≥ years	80	18.8
Educational status	High school	96	22.5
	Associate Degree	244	57.3
	Bachelor	65	15.3
	Graduate Degree	21	4.9
Years of experience	≤5 years	253	59.4
	6-10 years	50	11.7
	11-15 years	46	10.8
	16-20 years	41	9.6
	21≥ years	36	8.5
Salary adequacy	Sufficient	114	26.8
	Insufficient	312	73.2

It is understood that the scales used in the study are normally distributed (See Table 2). KMO and Bartlett's tests were applied first to determine the validity of the scales used in the study. KMO/ Bartlett's = 0.92/0.000 for POS; For JS, it was determined as 0.76/0.000. As a result of these results, CFA analysis was started. For POS scale, 4 different covariance linkages were established respectively to ensure the fit of the model fit indices. As a result, $\chi^2 /df=3.715$, RMSEA=0.080, GFI=0.92, CFI=0.95, and POS scale was confirmed. For JS scale, on the other hand, model fit indices were obtained after establishing two different covariance connections. As a result, $\chi^2 /df=2.022$, RMSEA=0.049, GFI=0.99, CFI=0.99, and JS scale was confirmed.

4. Results

The averages, standard deviation, and normality distribution of POS and JS scales used in the study were analyzed and the findings are given in Table 2.

Table 2: Mean, Standard deviation (SD), and Normality Tests

Variables	Mean	(SD)	Skewness	Kurtosis
POS	3.151	0.839	-0.317	-0.440
JS	4.033	0.783	-1.005	1.003

When Table 2 is examined, it is seen that the averages of the POS and JS scales are 3.151 and 4.033, respectively. It appears that the research is reliable and shows normality. To test the hypotheses put forward for the study, independent sample t-tests were applied for POS and JS scales within the framework

of demographic variables. The results of independent sample t-tests obtained for POS and JS scales are given in Table 3.

Table 3: Independent Sample T-Tests

Variables	Demographic Variables	Groups	n	X̄	SD	SE	t	p
POS	Marital Status	Married	208	3.00	0.88	0.06	-3.65	0.000*
		Single	218	3.29	0.76	0.05		
	Salary adequacy	Sufficient	114	3.40	0.81	0.07	3.86	0.000*
		Insufficient	312	3.05	0.83	0.04		
JS	Marital Status	Married	208	3.98	0.78	0.05	-1.18	0.238
		Single	218	4.07	0.78	0.05		
	Salary adequacy	Sufficient	114	4.16	0.70	0.06	2.16	0.031*
		Insufficient	312	3.98	0.80	0.04		

* $p < 0.050$

In Table 3, the relationships between both POS and JS scales and demographic variables are determined. As a result of the demographic findings given in Table 1, the gender variable was not included in the analyses because the difference between the groups was too high. As a result of demographic information, one-way analysis of variance (ANOVA) was applied to both POS scale and JS scale for variables consisting of more than 2 groups. Since the ANOVA value was determined as ($p=0.093$) in terms of years of experience in POS workplace, no statistically significant difference was detected. For JS scale, no significant difference was found in terms of age and years of experience at work. The ANOVA tests applied for age and education level for POS scale and only education level for JS scale were found to be statistically significant, and the ANOVA tests are given in Table 4.

Table 4: POS and JS ANOVA Tests

		N	X	SD	Variance Source	KT	Sd	KO	F	p	
POS	Age	≤25	150	3.321	0.762	Between groups	9.563	4	2.391	3.473	0.008*
		26-30	110	3.137	0.816	Within group	289.837	421	0.688		
	31-35	41	2.884	0.785	Total	299.401	425				
	36-40	45	3.161	0.856							
	41≥	80	2.983	0.965							
Education status	High school	96	3.289	0.833	Between groups	14.519	3	4.840	7.169	0.000*	
	Associate degree	244	3.224	0.781	Within group	284.882	422	0.675			
	Bachelor degree	65	2.774	0.942	Total	299.401	425				
	Graduate Degree	21	2.833	0.824							
JS status	High school	96	4.260	0.658	Between groups	8.916	3	2.972	4.983	0.002*	
	Associate degree	244	4.017	0.775	Within group	251.691	422	0.596			
	Bachelor degree	65	3.852	0.893	Total	260.607	425				
	Graduate Degree	21	3.742	0.812							

* $p < 0.050$

First, it was determined that POS scale and the ANOVA value for the age variable ($p=0.008$). Then, the homogeneity between the groups was examined and since the homogeneity of variance ($p=0.122$) was ensured, the analysis was continued with post hoc tests. Analysis was done by choosing Hochberg's GT2 from post hoc tests. In the context of POS, firstly, a significant difference was found between the ≤ 25 group ($X=3.321$) and the 31-35 age group ($X=2.884$). Secondly, significant differences were found between ≤ 25 group ($X=3.321$) and $41 \geq$ group ($X=2.983$). ANOVA significance value ($p=0.000$) was determined for POS scale and educational status variable. Then the homogeneity of variance was examined and it was understood that it was not homogeneously distributed ($p=0.049$). Games Howell was selected from the post hoc tests and the analysis continued. In this framework, firstly, a statistical difference was determined between the high school variable ($X=3.289$) and the Bachelor's degree variable ($X=2.774$). Secondly, a statistical difference was determined between the associate degree ($X=3.224$) variable and the Bachelor's degree variable ($X=2.774$). Since the ANOVA ($p=0.093$) about years of experience at the workplace was not found to be significant, it was not included in Table 4.

ANOVA test was applied to the age groups within the scope of the job satisfaction scale, but the ANOVA value ($p=0.175$) was not found to be significant. Since the ANOVA value ($p=0.054$) between years of experience at the workplace and job satisfaction, no statistically significant difference was found. In terms of educational status groups for JS scale; A statistically significant difference was found between the high school group ($X=4.260$) and both the bachelor's degree group ($X=3.852$) and the graduate degree group ($X=3.742$).

To test whether there is a significant relationship between POS and JS within the framework of the proposed hypotheses, a correlation test was performed. The correlation findings between POS and JS are given in Table 5.

Table 5: POS and JS Correlation Test

Variables	POS	JS
POS	1	0.509**
JS	0.509**	1

**p<0.01

According to Tavşancıl (2006), the correlation values between (0.050-0.069) indicate a strong relationship. When Table 5 is examined, it has been determined that there is a strong and positive relationship ($r=0.509$) between POS and JS of firefighters. Simple linear regression analysis was performed to determine whether POS affected JS in terms of firefighters. The regression findings between POS and JS are given in Table 6.

Table 6: Regression Analysis of the Prediction of the Effect of POS on JS

Independent Variable	Dependent Variable	B	SE	β	t	P	R	R ²	F	p
POS	JS	2.536	0.127	0.509	19.94	0.000	0.509	0.259	148.46	0.000*

* p<0.050

A significant positive effect ($p=0.000$) of firefighters' POS levels on JS levels was determined. The R² value was determined as 0.259 ($R=0.509$; $R^2=0.259$; $p<0.05$). 25.9% of JS variable (variance) is explained by POS.

5. Discussion and Conclusion

In the study, Perceived Organizational Support (POS) of the firefighters was found to be moderate. Gül et al. (2020) determined POS level was below the average. Çankaya (2020), on the other hand, determined a moderate level of POS and this result is in parallel with this study. The role of the fire department in disaster management is important. It can be stated that they need more organizational support to keep the motivation of the personnel at a high level in the fire brigade organization where hierarchy, discipline, and teamwork are at the forefront.

In the study, the gender variable was not evaluated because the difference between the groups was too high. In terms of gender, mostly male personnel are employed in the fire brigade in Türkiye. Although the recruitment of female firefighters has increased recently, it can be said that it is not at a sufficient level for now. A similar situation is also found in the studies of Rubaca and Khan (2021) and Gök (2006).

When POS is analyzed in terms of age variable, there are significant differences between the group aged ≤ 25 and both the 31-35 group and the $41 \geq$ group. It is understood that the younger age group feels a higher level of organizational support in proportion to their expectations. There may be more support expectations as a result of increased fatigue, stress, and physical wear in the profession at older ages. Gül et al. (2020) and Annakkaya (2022) did not find any difference in terms of age variables. Soysal (2021) found that POS levels of employees over the age of 51 were higher. Okul (2021) obtained similar results to this study and found that the 18-29 age group was higher than those aged 50 years and over.

When firefighters were examined in terms of POS and marital status, a statistically significant difference was found between married and single firefighters ($p<0.05$). The average of single firefighters was higher than married firefighters. This may be due to the reasons stated in the POS-related age variable, considering that marriage generally occurs at older ages. When the literature is analyzed in terms of the marital status variable, Okul (2021) and Soysal (2021) found that the average of married people in their studies was

higher. Annakkaya (2022), Çağlın (2022), and Gül et al. (2020) found no difference between POS levels according to marital status. Kestek et al. (2018), in parallel with this study, found that POS levels of singles were higher than married people.

POS was analyzed in terms of the educational status variables and significant differences were found ($p < 0.05$). First, a difference was detected between the high school variable and the Bachelor's variable. In this framework, the POS level of high school graduates was found to be higher than that of Bachelor's graduates. Secondly, a statistical difference was found between the associate degree variable and the Bachelor's degree variable. In this variable, the POS level of associate degree graduates was found to be higher than that of bachelor's degree graduates. Anık (2020) found that POS averages of high school graduates were higher. Okul (2021) found that POS levels of associate degree graduates were higher than those of bachelor's degrees and graduate degrees. Soysal (2021) determined that the Bachelor group's POS level was higher than the graduate degree. The minimum criterion for graduation in firefighter recruitment in Türkiye is to be a high school graduate (URL 1). Recently, more place has been given to students who graduated from high schools and associate degree programs, especially in the field of firefighting, in the recruitment of firefighters. In this context, it can be said that the expectations of the participants from the organization are met, assuming that they receive the firefighting culture in the training processes and that the Bachelor's degrees do not receive the support they expect from the organization due to their educational status and position in the organization.

When POS was evaluated in terms of years of experience, no statistical difference was found. Similar to this study, Gül et al. (2020) also found that there was no statistical difference in terms of years of experience in the workplace.

In terms of the salary adequacy variables with POS; a statistical difference was determined ($p < 0.05$). The rate of those who consider their salary sufficient is higher than those who consider their salary insufficient. It can be said that people who are satisfied with their salaries have a more positive attitude toward the organization and their perception of support is higher in this way.

The firefighters' job satisfaction (JS) level was found to be high in the study. This study is similar to the results of other studies. Zahari et al. (2019) found job satisfaction of firefighters is above average. Traut et al. (2000) found that firefighters have high job satisfaction. In studies on different occupational groups, Atan and Tekingündüz (2014) determined that JS levels of ambulance workers are above the average. Annakkaya (2022) found teachers' job satisfaction levels to be high. Although they work in a job with a high-stress level, one of the important factors for firefighters to prefer this profession is their interest and love for the profession. Therefore, it can be said that their job satisfaction is high.

Among the hypotheses put forward in the context of JS, there was no significant difference between the groups regarding age. Gök (2006) found that older firefighters ($46 \geq$) had higher levels of job satisfaction. Traut et al. (2000) found that new employees have higher job satisfaction than older employees. In parallel with this study, Atan and Tekingündüz (2014), Kaya and Oğuzöncül (2016), and Annakkaya (2022) also found no significant difference.

It was determined that there was no statistically significant difference between the marital status groups in terms of JS variable ($p > 0.05$). Similar results were obtained in the literature (Öztekin, 2008; Atan & Tekingündüz, 2014; Kaya & Oğuzöncül, 2016; Annakkaya, 2022).

When JS and education level variables were analyzed, there was a statistically significant difference between the high school group and both the Bachelor's degree group and the graduate degrees group. It is seen that the job satisfaction level of the high school graduates group is higher in parallel with POS result. There are studies similar to the findings of the study in the literature. Gök (2006) found that higher education graduates have lower satisfaction levels compared to lower education levels. Okumuş and Bakan (2022), in their study on firefighters, found that job satisfaction decreased as the level of education increased. One of the reasons for these results, as stated by Doğan (2023) in his study, may be that career

management is not carried out at an adequate level in the fire brigade and the personnel are not encouraged in this regard.

When the variables of JS and years of experience at the workplace were analyzed; since the ANOVA value was ($p>0.05$), no statistically significant difference was found. In addition to the study conducted by Wagner and O'Neill (2012) on firefighters, Öztekin (2008), and Atan and Tekingündüz (2014) also obtained similar results to this study. Traut et al. (2000), in their study on firefighters, found that job satisfaction levels of recruits were higher.

When JS and salary adequacy variables are examined, the value ($p<0.05$) indicates a significant difference. The job satisfaction of firefighters who thought their salary was sufficient was higher than those who thought their salary was insufficient. A similar result was obtained by Gök (2006). Kaya and Oğuzöncül (2016) found that those who received higher salaries also had higher levels of job satisfaction. As with all employees, those who work in fire brigade services also perform their profession in return for wages. In this respect, it is understood that salary expectations and job satisfaction are directly proportional. Factors such as the country where the firefighter lives, the country's economic situation, the number of dependents in the family, and social life may also affect whether the salary is sufficient. In professions such as firefighting, where job hazards are high, the fact that the salaries are at a level that will satisfy the general staff can also positively affect the firefighter's efficiency and commitment to the organization.

It was analyzed whether there was a significant relationship between POS and JS for firefighters. It was determined that there was a strong and positive relationship. Similar results to the findings of the study are found in the literature (Rhoades & Eisenberger, 2002; Miao, 2010; Khan & Chandrakar, 2017).

It was analyzed whether POS has an effect on JS in terms of firefighters. It was determined that POS had a positive effect on JS. The findings obtained in the literature (Eisenberger et al., 1997; Rhoades & Eisenberger, 2002; Bernarto et al., 2020; Karaalioğlu, 2019) are in parallel with the findings of the study.

As a result, the organizational support perceived by firefighters in Türkiye was found to be at a moderate level. It can be said that if the firefighters are to be more committed to the organization and at the same time to achieve high performance and efficiency, it is necessary to make the firefighter feel the support of the organization more. The job satisfaction of the firefighters was found to be high. This result shows that firefighters love their jobs and may have a commitment to the organization. Among the age groups, the group aged ≤ 25 was found to be at a higher level in terms of POS than the other age groups. The fact that they are new in the profession and they do not wear out too much may have affected this difference. There was no difference between age groups in terms of JS. In terms of the marital status variable, POS level of single firefighters was found to be higher. The fact that the responsibility of family life is quite high for parents may have a negative impact on their work life. In terms of JS, no significant difference was found between marital status groups. In terms of education variables, both POS and JS gave similar results. According to these results, high school and associate degree groups differ from the Bachelor's degree group with higher averages in terms of POS. In terms of JS, the high school group differs from both the Bachelor's degree and the graduate degree groups with a higher average. Recently, the emphasis on high school graduates related to firefighting in the employment of firefighters may have provided this result. In this context, both POS and JS levels of graduates with fire brigade culture are expected to be high. In addition, firefighters with higher graduation levels may have expectations of career goals such as promotion opportunities as well as receiving more salary. The low perception of these expectations may also lead to a decrease in job satisfaction. Years of experience did not reveal any significant difference in terms of both POS and JS. Both POS and JS levels of firefighters who found their salary sufficient were higher. One of the main factors in the workplace preferences of the employees can be the salary. In this respect, it can be said that providing salary satisfaction positively affects the firefighter's perception of support from the organization and job satisfaction. In the context of these results, it will be important for fire brigade organizations, which fight self-sacrificingly in many disasters and emergencies they intervene in, and at the same time show examples of team spirit at the highest level, to adopt policies that will make their

personnel feel more valuable. At the same time, salary, promotion, a moderate organizational climate, in-service roles suitable for those with a higher level of education, and the leadership to be shown by managers will contribute more to both perceived organizational support and job satisfaction.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Anık, E. G. (2020), *İş Özelliği Modeli Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması ve Hemşirelerde Algılanan Örgütsel Destek ile İş Performansı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, (Doktora Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Ulusal Tez Merkezi (651676).
- Annakkaya, E. E. (2022), *Lise Öğretmenlerinin Algularına Göre Örgütsel Destek ve Psikolojik Sermaye ile İş Doyumu Arasındaki İlişki*, (Doktora tezi), T.C. İstanbul Okan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Ulusal Tez Merkezi (715179).
- Atan, M. & Tekingündüz, S. (2014), Ambulans Çalışanlarının (112) Tükenmişlik, Algılanan İş Stresi ve İş Tatminlerinin Kişisel Özelliklere Göre İncelenmesi, *Social Sciences*, 9(3), p.54-69.
- Aziri, B. (2011), Job Satisfaction: A Literature Review, *Management Research & Practice*, 3(4), p.77-86.
- Bernarto, I., Bachtiar, D., Sudibjo, N., Suryawan, I. N., Purwanto, A., & Asbari, M. (2020), Effect of Transformational Leadership, Perceived Organizational Support, Job Satisfaction Toward Life Satisfaction: Evidences From Indonesian Teachers, *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(3), p.5495 – 5503.
- Brayfield, A. H., & Rothe, H. F. (1951), An Index of Job Satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5), p.307.
- Çağlın, C. (2022), *Algılanan Örgütsel Destek ve Temel Benlik Değerlendirmesinin İşe Tutkunluk Üzerine Etkisinde İş Becerikliliğinin Aracılık Rolü*, (Doktora tezi), T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya. Ulusal Tez Merkezi (737340).
- Çankaya, M. (2020), Sağlık Çalışanlarında Algılanan Örgütsel Destek ve Psikolojik İyi Oluşun İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), p.79-98.
- Çekmecelioğlu, H. (2006), İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarının İşten Ayrılma Niyeti ve Verimlilik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma, *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), p.153-168.
- Doğan, M. (2023), *İtfaiye Teşkilatlarında Hizmet İçi Eğitim ve Kariyer Yönetim Sisteminin Değerlendirilmesi ve Türkiye İçin Yeni Bir Model Önerisi*, (Doktora Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Ulusal Tez Merkezi (788647).
- Eğinli, A. T. (2009), Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), p.35-52.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986), Perceived Organizational Support, *Journal of Applied Psychology*, 71, p.500-507.

- Eisenberger, R., Fasolo, P., & Davis-LaMastro, V. (1990), Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation, *Journal of Applied Psychology*, 75(1), p.51-59.
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S., & Lynch, P. (1997), Perceived Organizational Support, Discretionary Treatment, and Job Satisfaction, *Journal of Applied Psychology*, 82(5), p.812-820.
- Giray, M. D., & Şahin, D. N. (2012), Algılanan Örgütsel, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteği Ölçekleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(30), p.1-9.
- Gök, G. (2006), Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde Görev Yapan İtfaiye Çalışanlarının İş Tutumları İle İş Doyumlarının Analizi, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 7(25), p.40-47.
- Gül, İ., Tüfekci, N., & Sarıoğlu, D. (2020), Algılanan Örgütsel Desteğin Örgüt Sağlığı Üzerindeki Etkisi: Hastane Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Bilimi Dergisi*, 8(2), p.325-350.
- Hakim, L., & Hidayat, A. S. (2018), The Effect of Job Stress and Job Satisfaction on Organizational Commitment, *Indonesian Journal of Business and Economics*, 1(1), p.110-119.
- Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993), Another Look at The Job Satisfaction-Life Satisfaction Relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78(6), p.939-948.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., & Kluger, A. N. (1998), Dispositional Effects on Job and Life Satisfaction: The Role of Core Evaluations, *Journal of Applied Psychology*, 83(1), p.17.
- Karaalioglu, Z. F. (2019), *Algılanan Örgütsel Destek ile İş Performansı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşme, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Aracı Rolü, (Doktora tezi), T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Ulusal Tez Merkezi (546436).*
- Kaya, F. & Oğuzöncül, A. F. (2016), Birinci Basamak Sağlık Çalışanlarında İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler, *Dicle Tıp Dergisi*, 43(2), p.248-255.
- Keser, A., & Bilir, K. B. Ö. (2019), İş Tatmini Ölçeğinin Türkçe Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), p.229-239.
- Kestek, S. B., Çolakoğlu, Ü., & Atay, H. (2018), Otel Çalışanlarının Algılanan Örgütsel Destek Düzeylerinin Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi: Kuşadası Örneği, *Journal of Travel and Tourism Research*, 13, p.53-68.
- Khan, K. A. Z. & Chandrakar, S. (2017), Perceived Organizational Support and Personality Dimensions as Predictors of Job Satisfaction, *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 8(1), p.54-56.
- Locke, E. A. (1969), What is Job Satisfaction?, *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(4), p.309-336.
- Loher, B. T., Noe, R. A., Moeller, N. L., & Fitzgerald, M. P. (1985), A Meta-Analysis of the Relation of Job Characteristics to Job Satisfaction, *Journal of Applied Psychology*, 70(2), p.280-289.
- Miao, R. T. (2010), Perceived Organizational Support and Job Satisfaction on Employee Performance in Chinese SOE Settings. *2010 International Conference on E-Business and E-Government*.
- Morman, M. T., Schrod, P., & Adamson, A. (2020), Firefighters' Job Stress and The (Un) Intended Consequences of Relational Quality with Spouses and Firefighter Friends. *Journal of Social and Personal Relationships*, 37(4), p.1092-1113.
- Neves, P., & Eisenberger, R. (2014), Perceived Organizational Support and Risk Taking, *Journal of Managerial Psychology*, 29(2), p.187-205.
- Okul, F. K. (2021), Algılanan Örgütsel Destek ve Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Mersin İlinde Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), p.464-480.

- Okumuş, M. T., & Bakan, İ. (2022), Demografik Özellikler (Eğitim Düzeyi ve Kıdem) Kapsamında Çalışanların İş Tatmini ve Takım İklimi Algıları: Bir Alan Araştırması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), p.267-278.
- Oshagbemi, T. (2000), Gender Differences in the Job Satisfaction of University Teachers, *Women in Management Review*, 15(7), p.331-343.
- Özdevecioğlu, M. (2003), Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), p.113-130.
- Öztekin, Z. S. (2008), *Orduda İş Tatmini: Subayların İş Tatminini Etkileyen Faktörler Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, (Doktora Tezi), T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. Ulusal Tez Merkezi (220868).
- Raziq, A., & Maulabakhsh, R. (2015), Impact of Working Environment on Job Satisfaction. *Procedia Economics and Finance*, 23, p.717-725.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002), Perceived Organizational Support: A Review of the Literature, *Journal of Applied Psychology*, 87(4), p.698-714.
- Rubaca, U., & Khan, M. M. (2021), The Impact of Perceived Organizational Support and Job Resourcefulness on Supervisor-Rated Contextual Performance of Firefighters: Mediating Role of Job Satisfaction, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 29(3), p.281-292.
- Sevimli, F., & İşcan, Ö. F. (2005), Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu. *Ege Academic Review*, 5(1), p.55-64.
- Soysal, M. R. (2021), *Sınıf Öğretmenlerinin Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki*, (Doktora Tezi), T.C. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu. Ulusal Tez Merkezi (688362).
- Spector, P. E. (1997), *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, and Consequences* (Vol. 3). Sage, Thousand Oaks, California.
- Tavşancıl, E. (2006), Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, 3. Basım, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekingündüz, S., Aydın, M., & Polat, H. (2014), Kamu Sektöründe Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Bir Devlet Hastanesi Örneği, *Sayıştay Dergisi*, 94, p.53-72.
- Traut, C. A., Larsen, R., & Feimer, S. H. (2000), Hanging on or Fading Out? Job Satisfaction and The Long-Term Worker, *Public Personnel Management*, 29(3), p.343-351.
- Tutar, H. (2007), Erzurum'da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), p.97-120.
- URL 1. (2006), Belediye İtfaiye Yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10713&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (accessed: 20.03.2023).
- Wagner, S. L. & O'Neill, M. (2012), Job, Life, And Relationship Satisfaction for Paid-Professional Firefighters, *Journal of Loss and Trauma*, 17(5), p.423-438.
- Zahari, A. S. M., Mahmud, Y. H., & Baniamin, R. M. R. (2019), Factors Affecting Job Satisfaction: A Case Study at Fire and Rescue Department of Malaysia Terengganu (FRDMT) Fire Fighters, *International Journal of Economics and Management*, 1(3), p.24-39.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1446-1453, doi: 10.11616/asbi.1327881

Türk Sağlık Sisteminde Pandemi Sonrası Değişim Trendleri

Post-Pandemic Change Trends in Turkish Health System

Ramazan ERDEM¹, Ahmet ALKAN², Sıddıka ÇAM³

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 05.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: COVID-19 pandemisi tüm dünyayı ekonomi, sağlık, eğitim, dijitalleşme gibi çeşitli açılardan etkilemiş ve bu etki ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Bu salgın özellikle de ülkelerin sağlık sisteminin kapasitesini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin etkisiyle Türk sağlık sisteminde ortaya çıkan veya çıkması muhtemel değişim trendlerine dair genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan durum çalışması kapsamında sağlıkla ilgili (sağlık yönetimi, halk sağlığı, tıp vb.) bir alanda görev yapan 60 akademisyene ulaşılmıştır. Araştırmada çerçevesinde elde edilen veriler, tematik analize tabi tutulmuştur. Sonuç olarak, Türk sağlık sisteminde pandemi sonrasında mikro, mezo ve makro boyutta değişim trendlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, COVID-19, Pandemi, Sağlık Sistemi, Değişim Trendleri.

&

Abstract: The COVID-19 pandemic has affected the whole world in various aspects such as the economy, health, education and digitalisation, and this impact has varied from country to country. This pandemic has especially revealed the capacity of the health system of countries. This study, it is aimed to make a general evaluation of the trends of change that have emerged or are likely to emerge in the Turkish health system due to the impact of the COVID-19 pandemic. For this purpose, 60 academicians working in a field related to health (health management, public health, medicine, etc.) were reached within the scope of a case study, which is one of the qualitative research methods. The data obtained within the framework of the research were subjected to thematic analysis. As a result, it was determined that there are micro, meso and macro change trends in the Turkish health system after the pandemic.

Keywords: Türkiye, COVID-19, Pandemic, Health System, Change Trends.

Atıf/Cite as: Erdem, R., Alkan, A., Çam, S. (2023). Türk Sağlık Sisteminde Pandemi Sonrası Değişim Trendleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1446-1453. doi: 10.11616/asbi.1327881

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Ramazan Erdem, Süleyman Demirel Üniversitesi, ramazanerdem@sdu.edu.tr.

² Doç. Dr., Ahmet Alkan, Süleyman Demirel Üniversitesi, ahmetalkan@sdu.edu.tr.

³ Doktorant, Sıddıka Çam, Süleyman Demirel Üniversitesi, sddkacam@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Literatür incelendiğinde insanlığın her dönemde farklı bir hastalıkla mücadele ettiği görülmektedir. Örneğin; Irwin W. Sherman'ın (2020) "Dünyamızı Değiştiren 12 Hastalık" kitabı incelendiğinde çeşitli dönemlerde Hemofili'den Patates Mantarı'na, Çiçek Hastalığı'ndan Grip'e birçok bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkla mücadele edildiği görülmektedir. Son yılların hastalığı ise koronavirüs pandemisi olarak karşımıza çıkmaktadır. COVID-19, 2019 yılının aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve 5 Mayıs 2023 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası düzlemde halk sağlığı bakımından acil bir durum teşkil etmeyen ve devam eden bir sağlık sorunu olmadığı ifade edilmiştir (World Health Organization, 2023). Ancak salgın sürecinin ilk aylarında bu salgın "korona öncesi-sonrası" (Duran, 2020), "yeni dünya düzeni" (Aydın, 2020), "çığır açıcı" (Erşen, 2020) gibi nitelermelerle dünya tarihinin dönüm noktalarından birisi olarak görülmüştür.

Pandemi sürecinde ülkeler, özellikle sağlık sistemleri bağlamında önemli bir sınav vermiştir. Birçok ülke pandemiye hızlı refleks ile cevap vermekte (sağlık alt yapısının buna elverişli olmaması nedeniyle) zorlanmıştır. Çünkü COVID-19 ile küresel eşitsizlikler, salgının yayılması ve salgınla mücadelede yeterlilik, sağlık sistemlerinin kapasitesi ve sağlıkta küresel iş birliği konularında kralın çıplak olduğu görülmüştür (Atlı, 2020). Diğer bir taraftan ise sağlık altyapısı iyi tasarlanmış ülkeler pandemiye hızlı bir şekilde cevap verebilmiştir.

Küresel salgın, her ülkenin kendisini güçlü, zayıf, fırsat ve tehditlerini analize tabi tutabilmesine imkân vermiştir. Pandemi her ülkeyi etkilese de bu etkinin şiddeti ülkelerin sağlık alt yapılarına göre değişiklik göstermiştir. Dahası, pandemi öncesinde gündemde olmayan ya da zayıf bir şekilde dillendirilen birçok konu pandemi sonrasında gündemde yerini almıştır. Pandemi sonrasında yeni normaller ortaya çıkmış, beslenme alışkanlıklarından kişiler arası ilişkilere, ekonomi modellerinden sağlık sistemlerine birçok alanda değişimler yaşanmış ve geleceğe dönük öngörüler, komplo teorileri ortaya atılmaya başlanmıştır. Örneğin yeni bir pandemi yaşanması veya farklı bir afet durumu ihtimali herkesin gelecek planları arasına dâhil olmuştur. Pandemi süreci travma sonrası gelişme etkisiyle toplumların hafızasında izler bırakmış ve pandemiden çeşitli çıkarımlar yaparak geleceğe dönük planlar yapmalarını sağlamıştır. Salgın bir nevi öğrenmeye sebep olmuştur.

Bu analizler neticesinde, pandemi sonrası ülkelerin sağlık sisteminde yeni bir sürecin başladığını, pandeminin etkisiyle bazı değişim ve dönüşümlerin yaşanacağını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin etkisiyle Türk sağlık sisteminde ortaya çıkan veya çıkması muhtemel değişim trendlerine dair genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada, pandemi sonrasında ortaya çıkan değişim yönelimleri mikro (organizasyonel), mezo (sağlık sektörü) ve makro (ulusal/toplumsal) olmak üzere üç perspektiften ele alınmıştır.

2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Bu çerçevede çalışma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile tasarlanmıştır. Durum çalışması politika, kamu yönetimi araştırmaları, toplum psikolojisi ve sosyolojisi gibi birçok bilim dalındaki durumlar için kullanılabilen ve "nasıl" veya "neden" soruları ile güncel bir duruma odaklanıldığında tercih edilebilmektedir (Yin, 1984).

Araştırmada veri toplama aracı olarak Google Forms üzerinden yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Katılımcılar belirlenirken ölçüt ve amaçlı örnekleme yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Çalışmada ölçüt olarak; sağlıkla ilgili (sağlık yönetimi, halk sağlığı, tıp vb.) bir alanda görev yapma ve akademisyen olma kriterleri konulmuştur. Katılımcılara, "sizce pandemi sürecinde yaşananların etkisiyle Türk sağlık sisteminde mikro, mezo ve makro düzeyde ne tür değişim yönelimleri ortaya çıkmıştır?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Araştırma kapsamında 60 katılımcıdan veri toplanmıştır. Veri doygunluğuna ulaşıldığına karar verildiğinde (60 katılımcı) veri toplama işlemi sonlandırılmıştır. Katılımcı gizliliğini sağlamak adına K1, K2, K3 şeklinde kod isimler verilmiştir. Verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik

analiz, çok sayıda ve karmaşık yapıya sahip verilerin örtük ve gizli içeriklerini görünür hale getirmek için derinlemesine bir analiz ile belirli gruplara ayrılması olarak açıklanabilir (Toker, 2022).

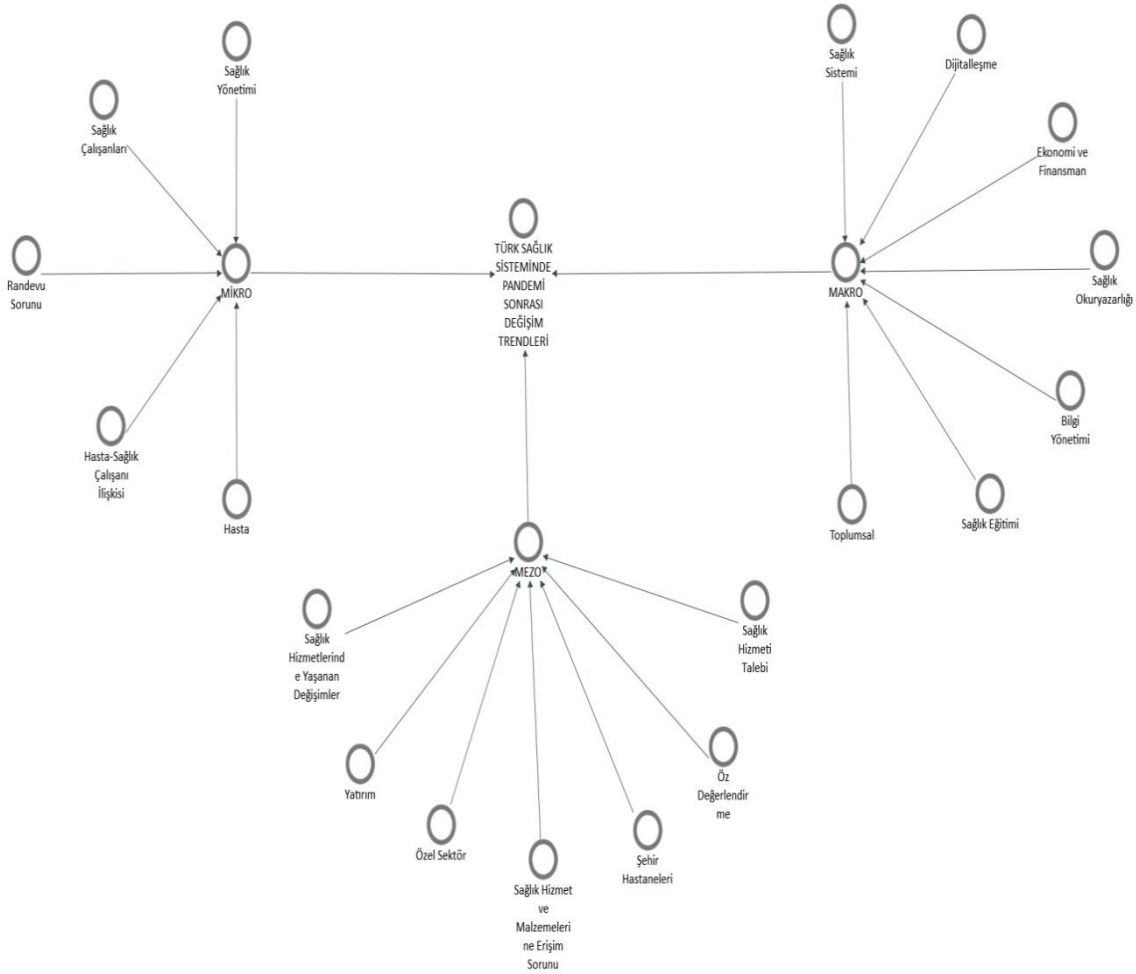
Araştırma çerçevesinde toplanan veriler, Microsoft Excel dosyasına aktarılmış ve birinci turda kodlama işlemine geçilmeden önce sadece okuma yapılmıştır. Daha sonra ikinci tura geçilerek kodlama yapılmıştır. Üçüncü turda ise benzer ve ilişkili kodlar, ilk olarak alt temalara sonrasında ise ana temalar altında toplanarak nitel veri analiz süreci tamamlanmıştır. Nvivo 14 programı aracılığıyla kavram haritası oluşturularak çalışma bulgularının genel bir görünümü verilmiştir.

Bu araştırma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'nun 20.12.2022 tarih ve 130/18 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın bulguları mikro, mezo ve makro düzey olmak üzere ana temalarda değerlendirilmiştir.

Şekil 1: Türk Sağlık Sisteminde Pandemi Sonrası Değişim Trendlerinin Kavram Haritası

3.1. Mikro Düzey

Mikro düzeydeki değişim trendleri "sağlık yönetimi", "sağlık çalışanları", "randevu problemleri", "hasta-sağlık çalışanı ilişkisi" ve "hasta" alt temalarına ayrılmıştır.

Sağlık yönetimi alt temasında K2, "sağlık çalışanlarının acil durumlarda farklı birimlerde görev alabilmeleri ile çalışma refleksleri daha esnek hale geldi", K5 "sağlık organizasyonları içinde birinci basamağın önemi anlaşıldı" ve K6 "hastane yöneticileri olağanüstü dönemlerde kriz yönetimi konusunda yetkinlik kazanmıştır" şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Sağlığın 7/24 çalışma prensibi olan bir hizmet olmasının yanı sıra COVID-19 ile sağlık personelinin iş yükü daha da artmıştır. Sağlık çalışanları alt temasında K7 “pandemi sürecinde bazı hizmetlerin askıya alınmış olması sebebiyle bazı birimlerinde **iş yükü artışı**”, K16 “personelin sabır seviyesinin düşmesi (pandemi döneminde uzun süreli çalışmaları nedeniyle), çalışanların arasındaki çekişmeler, çatışmalar, **çalışanların yaşadığı psikolojik, sosyal sorunlar vb.**” ve K18 “hakları korunmayan sağlık çalışanlarının haklı isyanı ve fedakârlığın karşılık görmediği sebebi ile **büyük istifalar** olmuştur” biçiminde değerlendirmiştir.

Pandemide sağlık hizmetlerine aşırı bir talep olması sebebiyle sağlık arz ile talebi arasındaki bir dengesizlik oluşmuştur. Randevu sorununa ilişkin K7 “**Merkezi Hekim Randevu Sistemi’nin işlemez hale gelmesi**”, K32 “kamu hastanelerinde **hekim açığının artması** (özele geçme, yurt dışına gitme gibi) nedeniyle **randevu bulamama**” ve K40 “hekim yetersizliği sebebiyle **randevu problemleri ve tıkanma**” yaşandığını dile getirmiştir.

COVID-19, hasta-hekim ilişkisini de değiştirmiştir. K11 “sağlık çalışanlarının kıymeti (sağlıkta şiddet bir nebze azalmıştı o dönemde)”, K16 “hekimlerin hasta ile **teması kesmesi, hekimlerin hasta ile daha az iletişim kurması**” ve K52 “hastalara pandemi öncesine nazaran **yeterli ilginin gösterilmeyişi**”nden bahsetmiştir.

Mikro düzeydeki son alt tema ise hasta başlığıdır. K11, “**acil ihtiyaçların önemi** (kimse gereksiz sağlık hizmeti almak için başvurmadı)”, K17 “pandemi döneminde hastanelerdeki risklerden ötürü **başvurularını erteleyen bireylerin hastalıklarının daha fazla ilerleme göstermesi**” ve K20 “hastaların **hijyene daha fazla dikkat etmesi**”ni vurgulamıştır.

3.2. Mezo Düzey

Mezo düzeydeki değişim eğilimleri “sağlık hizmetlerinde yaşanan değişimler”, “yatırım”, “özel sektör”, “sağlık hizmet ve malzemelerine erişim sorunu”, “şehir hastaneleri”, “öz değerlendirme” ve “sağlık hizmeti talebi” alt temalarından oluşmaktadır.

COVID-19’un, sağlık hizmetlerinin sunumundaki süregelen değişimi hızlandırdığı söylenebilir. K17 “**evde bakım hizmetleri yapan kuruluş sayısının artması**”, K36 “kronik hastalarda bulaş riskinden korunmak için **uzaktan sağlık hizmetlerinin sunumu doğrultusunda yönetmelikler hazırlandı**” ve K39 “**bireysel sağlığının yerini toplumsal sağlığın alması**”ndan söz etmiştir.

Pandemi, aşı ve sağlık teknolojisinin geliştirilmesini sağlamıştır. K25 “çok ciddi anlamda sağlık yatırımları oluyor, **yapay zekâ destekli cihazlar, uygulamalar, start-uplar**”, K30 “**aşı ve ilaç geliştirme çabalarında refleks gelişimi**” ve K54 “pandemi sonrası **oksijen tüpü üretiminin artırılması**”ndan bahsetmiştir.

COVID-19’un, özel sektörü hem olumlu hem de olumsuz etkilediği görülmüştür. K18 “özel kliniklerdeki artış. **Özel yapılanmaların giderek güçlenmesi**”, K23 “özel hastanelerin ve küçük hastanelerin de her türlü felakete karşı her zaman **hazırlıklı olması gerektiği**” ve K58 “kamu hastanelerinin korona haricindeki sunamadığı hizmetlerin özel hastanelerce sunulması. **Özel hastaneler böylelikle boşluğu doldurarak kamuya karşı rekabet avantajı**” elde ettiğinden söz etmiştir.

Salgın sürecinde sağlık hizmet ve malzemelerine erişim sorunları yaşanmıştır. K10 “endüstriyel üretimin yavaşlaması ile **ilaçlara ulaşım azaldı**”, K32 “Sağlık Uygulama Tebliği’ndeki fiyatların enflasyonist ortama uyum sağlayamaması gibi nedenlerle **ameliyatlar yapılamadı**”, K39 “maske gibi **koruyucu ekipmanların temin edilememesi**”, K42 “hastane yönetimi sağlık çalışanlarını ve diğer çalışanları yönlendirmede hastane içi **stok bulmada sıkıntı**” ve K56 “kanser, diyabet, hipertansiyon gibi **bulaşıcı olmayan hastalıkların takip ve tedavileri aksadı**. Koruyucu sağlık sisteminde (bağışıklama vb.) aksaklıklar yaşandı”ğini ifade etmiştir.

Şehir hastaneleri, gündeme gelmesinden bu yana maliyet, ulaşım ve sözleşme gibi çeşitli faktörlerle çok tartışılan bir proje olmuştur. Bu araştırma sonucunda ise projeye yönelik olumsuz eleştirilerin azaldığı ve şehir hastanesi algısının değiştiği tespit edilmiştir. K2 “şehir hastanelerinin aktif kullanımı ile **şehir hastanelerine gelen eleştirel haberler azaldı**”, K52 “şehir hastanelerinin öneminin farkına varılmış olması” ve K25 “birçok kesim tarafından **eleştiri alan şehir hastaneleri gerekliliği algısı kabul gördü**”ğünü ifade etmiştir.

Türk sağlık sistemi, COVID-19 ile bir öz değerlendirme yapma fırsatı bulmuştur. K8 "**stratejik sektör olduğu tekrar görülerek, önem kazandı**", K35 "**sağlık sistemi kendi gücünü daha iyi görmüştür. Sağlık sektörü kendi negatif ve pozitif yönlerini değerlendirme fırsatı bulmuştur**" ve K51 "**Devletler sağlık sistemlerini sorgulamak durumunda kaldı**"ğını belirtmiştir.

Salgınla beraber Türk vatandaşları ile yurt dışından gelen hastaların sağlık hizmet ve sigortasına olan talepte bir artış yaşanmıştır. K2 "**pandemi ile mücadeledeki başarı, pandemi sonrası güven duygusunu tetikleyerek sağlık turizminde artışa neden oldu**", K17 "**pandemi döneminde hastanelerdeki risklerden ötürü hastane başvurularını erteleyen hastaların pandemi sonrasında yoğun başvurularda bulunarak sistemi çökme noktasına getirmesi**", K27 "**birinci basamak hizmetlerinde talep artışı**" ve K29 "**olağanüstü durumlara karşı özel sağlık sigortalılarının ve tamamlayıcı sigortalara olan ilginin**" arttığından söz etmiştir.

3.3. Makro Düzey

Makro düzeydeki değişim eğilimleri "sağlık sistemi", "dijitalleşme", "ekonomi ve finansman", "sağlık okuryazarlığı", "bilgi yönetimi", "sağlık eğitimi" ve "toplumsal" alt temalarından meydana gelmektedir.

COVID-19 ile ülkeler, sağlık sisteminin dayanıklılığını görme fırsatını yakalamıştır. Katılımcılar, bu süreçte Türk sağlık sistemi hakkında iki farklı görüş ortaya koymuştur. Türk sağlık sistemine ilişkin K6 "**pandemi süreci sonrası Türk sağlık sistemi organizasyonel kapsamda daha yetkin hale gelmiştir**", K36 "**sağlık gibi ciddi bir konunun piyasa şartlarına bırakılmaması dolayısıyla Türkiye'de aşılama ya da tedavi gibi konularda kamu yararı hareket edilerek pandemi süreci daha rahat atlatılabildi**", K37 "**Türk sağlık sisteminin gücü ortaya çıktı. Dünyadan pozitif ayrıştı. AR-GE destekleri arttı**" şeklinde olumlu; K18 "**belli bir aşamadan sonra sağlık sistemine karşı güvensizliğin ortaya çıkması**" ve K39 "**sağlık sisteminin yetersiz olduğunun ortaya çıkışı**" olarak olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir.

Salgın, sağlıktaki dijitalleşmeyi hızlandırmış ve yeni uygulamalar, sağlık hizmet sunumuna entegre edilmiştir. K25 "**uzaktan sağlık hizmetleri, tele-tıp gibi şeyleri daha çok görüyoruz**", K32 "**MHRS vb. dijitalleşmeye dönük hizmetlerin kullanımı öğrenildi ve arttı**" ve K54 "**uzaktan sağlık hizmetleri sunma anlayışına bir kapı aralandı. Teknolojik alt yapı hızlı bir şekilde pandemi koşullarına adapte oldu**"ğundan söz etmiştir.

Küresel ekonomiyi negatif yönde etkileyen pandemi, sağlık ekonomisi ve finansmanında da değişikliklere sebep olmuştur. K12 "**sağlık finansmanında yetersizlik**", K32 "**medikal firmalar ödeme sürelerinin uzun olmasından dolayı finansal sorun yaşıyorlar**" ve K40 "**enflasyon nedeniyle ilaç temininde yetersizlik**" yaşandığını ifade etmiştir.

Bilinmeyenleriyle ortaya çıkan salgın, toplumun sağlık okuryazarlığının gelişmesine katkı sunmuştur. K2 "**toplumun sağlık okuryazarlığı arttı. Yeni sağlık terimleri gündeme geldi**", K14 "**sağlık eğitimi ve sağlık okuryazarlığının sistemi büyük ölçüde etkilediği ortaya çıkmıştır**" ve K17 "**halkın sağlık okuryazarlığı ve bilincinin arttığını düşünmekteyim**" şeklinde yorumlamıştır.

Yetkililerin pandemi hakkında toplumu televizyon ve sosyal medya aracılığıyla doğru bir şekilde bilgilendirmesinin kilit bir öneme sahip olduğu görülmüştür. K27 "**sağlık otoritesinin topluma her zaman doğru mesaj vermesi gerektiği**", K28 "**belli aralıklarla yeni bir salgın uydurma (x varyantı gibi) davranışı ile salgın hastalıkların hem ulusal hem de uluslararası anlamdaki etkisinin azaltılması durumu ortaya çıktı**" ve K52 "**Sağlık Bakanlığı'nın pandemi sürecinde sosyal medyayı aktif kullanmasıyla toplumu yönlendirebilmesi**"nin altını çizmiştir.

Tıp ve sağlık bilimleri eğitimi uygulama ağırlıklıdır. Olağanüstü bu süreçte mümkün olduğu kadar çevrim içi eğitime geçilmesi bazı tereddütleri meydana getirmiştir. K16 "**bu süreçte eğitim alan kişilerin ilerde sistemde görev alacak olması**", K17 "**yüz yüze eğitime verilen ara ile pek çok sağlık çalışanının eğitimini uygulama eksikliği ile tamamlamış olması, sisteme yeni eklenecek çalışanların yetersiz olabileceği tehlikesini doğurmaktadır**" ve K58 "**sağlık sektöründe tıp eğitimi, hemşirelik ve sağlık bilimleri eğitimlerinin zorunlu olarak değişime uğraması; çevrim içi eğitime dönülmesi**"nden bahsetmiştir.

Makro düzeydeki son alt tema ise salgının toplumsal boyutta oluşturduğu değişimdir. K18 “*sosyokültürel davranışların sağlık algısındaki etkileri hakkında ciddi bir farkındalık oluşumu*”, K35 “*sosyal hayatın kısıtlanmasında ortaya çıkan travmatik etkilerin neler olduğu görülmüştür*” ve K51 “*sağlık ve sağlık hizmetleri hayatımızın tam ortasındaki yerini kanıtladı*” şeklinde söz etmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

COVID-19 pandemisi iş, sosyal hayat, eğitim ve sağlık gibi alanlarda bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada sağlık sistemi bakış açısıyla pandemi sonrası değişim eğilimleri incelenmiş ve mikro düzeyde hastaların, sağlık personelinin kıymetini bildiğinden söz edilmiştir. Bakan Fahrettin Koca'nın çağrısıyla halkın, üç gün boyunca saat 21.00'de balkonlara çıkarak yoğun mesaisi sebebiyle sağlık çalışanlarını alkışlaması da bu duruma bir örnek olarak verilebilir (Anadolu Ajansı, 2020). Ancak bir araştırmada ise pandemi döneminde şiddet olaylarının pandemi öncesine göre artış gösterdiği ve sıklaştığının bulgulanması (Akca vd., 2022), hasta-sağlık çalışanı ilişkisinde bir tutarsızlık olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu salgın ile hastane yöneticileri kriz yönetimi konusunda deneyim kazanmıştır. Gemlik ve diğerlerinin (2023) araştırmasında da sağlık yöneticileri psikolojik yorgunluk, belirsizlik yaşama ve stres olma gibi kişisel; malzeme, personel ve servislerin yetersizliği için çözümler üretme gibi kurumsal zorlukların üstesinden gelmeye çalışmıştır.

Mezo düzeyde uzaktan ve evde sağlık hizmetleri sunumunda değişiklikler meydana getirmiştir. Buna yönelik, Sağlık Bakanlığı 10 Şubat 2022'de “Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik” ile uzaktan sağlık hizmet sunumunun ve 2 Haziran 2023'te ise “Evde Sağlık Hizmeti Sunumu Hakkında Yönetmelik” ile evde sağlık hizmet sunumunun usul ve esaslarını belirlemiştir (Resmî Gazete, 2022; Resmî Gazete, 2023). Sağlıkta yeni uygulamaların hayata geçtiği değinilen bir diğer husustur. Sağlık Bakanlığının, salgın sürecinde enfekte ve temaslı kişiler ile aşı durumunun takibi için Hayat Eve Sığar, Filyasyon ve İzolasyon Takip Sistemi ve Aşıla uygulamasını geliştirmesi bu bulgunun ispatı niteliğindedir.

Sağlık hizmetlerine erişimin yanı sıra tıbbi ekipmanlara ulaşımında da sorun yaşanmıştır. Ekingen ve Demir'in (2021) çalışması sonucunda salgın gibi kriz durumlarında kişisel koruyucu ekipman gibi malzemelerin temin edilmesinde proaktif bir yaklaşımın sergilenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda şehir hastanelerinin sağlık hizmetlerindeki aşırı talebi karşılayabilmesi projeye dair olumsuz eleştirileri azaltmıştır. COVID-19 pandemisi bireyin, toplulukların ve küresel sistemin olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya çıkarmakla birlikte (Karataş, 2020) Türk sağlık sistemi de mevcut durumu hakkında bir öz değerlendirme yapma fırsatı bulmuştur.

Makro düzeyde COVID-19'un dünya ekonomisini olumsuz etkilemesiyle (Duran ve Acar, 2020) sağlığa ayrılan payda artış, finans ve enflasyon sorunu ile ilaç ve medikal malzemelerde erişim sıkıntısı yaşanmıştır. Bir diğer sonuç ise sağlık otoritesi, ilk günlerde gece yarısı yapılan basın toplantısı ve ardından “<https://covid19.saglik.gov.tr/>” internet sitesi vasıtasıyla takvim benzeri görsel paylaşımlar ile halkı bilgilendirmiştir. Dahası katılımcıların çoğu, Türk sağlık sisteminin pandemiden başarıyla üstesinden geldiğini dile getirmiştir. Kibaroglu (2020), Türkiye'nin sağlık hizmetleri konusunda kendi kendine yeten bir ülke olduğunu; Duran (2020) ise milli direnç ve kriz yönetimi tecrübesi sayesinde, pandemi sonrasına geçişe hazır ülkelerden birisi olduğunu dile getirmesi bunun bir göstergesidir. Bostan ve diğerlerinin (2020) çalışmasında da yetkililere, sağlık sistemine ve hastanelere ve devletin aldığı kararlara güven duyulduğu saptanmıştır.

Pandeminin başlarında sağlık eğitimi uzaktan yürütülmüş ve bu durum katılımcılarda, geleceğin sağlık personelinin uygulama eksikliği nedeniyle yetersiz olabileceği tereddüdünü doğurmuştur. Ancak bu sürece sadece hasta perspektifinden bakılmaması gerekmektedir. Çünkü tıp fakültesi öğrencileri aldıkları eğitimin verimsiz olduğunu, internet ile yeterli ekipmana ulaşımında zorluk yaşadığını ifade etmiştir (Türk Tabipleri Birliği, 2020). Diğer taraftan ise bir çalışma öğretim üyelerinin X kuşağı olması ve %64'ünün pandemi öncesi çevrim içi eğitim deneyiminin olmaması nedeniyle teknoloji kullanım sorunu yaşamaması, çalışma pratiklerinin değişmesi ve öğrencilerle temasının azalması gibi uzaktan eğitimin negatif yönlerini dile getirmiştir (Şahin, 2021).

Toplumsal boyutta ise bireylerin sağlık algısında bir değişim olduğu, hayatın merkezinde sağlığın yer aldığı ve salgının travmatik etkilerinin olduğundan söz edilmiştir. Yaşlılar üzerinde yapılan bir araştırmada da COVID-19'a yönelik tehdit edici ve cesaret kırıcı olarak negatif bir tutumun olduğu görülmüştür (Pekesen ve Akdeniz, 2021). Sonuç olarak, Türk sağlık sisteminde pandemi sonrasında mikro (örgütsel), mezo (sektörel) ve makro (ulusal/toplumsal) boyutta değişim eğilimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma ile sağlık politikası yapıcılarını, hastane yöneticileri ve sağlık çalışanlarının kriz dönemlerinde hizmet sunumu, stok yönetimi ile çalışan ilişki ve psikolojilerine yönelik hazırlık yapması gerektiği ortaya konulmuştur. Yükseköğretim Kurumunun, uzaktan ve hibrit eğitim konusunda teknik altyapı ve sağlık eğitiminin kalitesini artırma konusunda daha fazla çalışma yapması gerekmektedir. Toplumsal açıdan ise sağlık hizmetinin rasyonel kullanımının ne kadar önemli olduğu ve sağlık otoritesinin doğru bilgi vermesinin birey davranışını olumlu ve olumsuz yönde etkileyebileceği görülmüştür. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan boyut veya ana ve alt temaların bir veya birkaçına odaklanarak derinlemesine araştırma yapılması önerilebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10), Yazar-3 (%0)
Conceiving the Study: Author-1 (%90), Author-2 (%10), Author-3 (%0)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%45), Yazar-2 (%45), Yazar-3 (%10)
Data Collection: Author-1 (%45), Author-2 (%45), Author-3 (%10)
Veri Analizi: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%10), Yazar-3 (%80)
Data Analysis: Author-1 (%10), Author-2 (%10), Author-3 (%80)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%34), Yazar-2 (%33), Yazar-3 (%33)
Writing Up: Author-1 (%34), Author-2 (%33), Author-3 (%33)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%20), Yazar-3 (%60)
Submission and Revision: Author-1 (%20), Author-2 (%20), Author-3 (%60)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akca, N., Kaya, M. ve Sönmez, S. (2022), Pandemi Döneminin Sağlık Çalışanına Yönelik Şiddet Olaylarına Etkisi: Yazılı Basın Üzerine Bir Araştırma, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(24), 178-191. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1129225>
- Anadolu Ajansı (2020), <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/bakan-kocadan-saglik-calisanlari-icin-ust-uste-3-gun-alkis-cagrısı/1772398#> (Erişim Tarihi: 28/06/2023).
- Atlı, A. (2020), COVID-19 küreselleşmenin sonunu mu getirecek? COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler içinde (s. 54-57), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Aydın, M. (2020), COVID-19 ve Uluslararası Düzen, COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler içinde (s. 40-44), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Bostan, S., Erdem, R., Öztürk, Y. E., Kılıç, T. and Yılmaz, A. (2020), The Effect of COVID-19 Pandemic on the Turkish Society. Electronic Journal of General Medicine, 17(6), em237. <https://doi.org/10.29333/ejgm/7944>

- Duran, B. (2020), Koronavirüs Sonrası Yeni Bir Dünya Düzeni mi, Düzensizliği mi? COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler içinde (s. 29-34), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Duran, M. S. ve Acar, M. (2020), Bir virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri, *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54–67.
- Ekingen, E. ve Demir, B. (2021), Covid-19 Salgın Döneminde Bir Kamu Hastanesinde Kişisel Koruyucu Ekipman Kullanımındaki Değişimin İncelenmesi, İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi, 9(2), 642-654. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.850185>
- Erşen, E. (2020), Koronavirüs, Küreselleşme ve Uluslararası Sistem, COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler içinde (s. 58-61), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Gemlik, H. N., Mutlu, R., Çatar, R. Ö. and Arslanoğlu, A. (2023), A qualitative Research on the Perspectives of Health Managers on Crisis Management and Solution Proposals During the Pandemic Period, *Trends in Business and Economics*, 37(3), 169-176. <https://doi.org/10.5152/TBE.2023.22113>
- Karataş, Z. (2020), COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-15.
- Kıbaroğlu, M. (2020), COVID-19 sonrası dönemde pozitif ayrışma, COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler içinde (s. 50-53), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Pekesen, M. ve Akdeniz, Ş. (2021), COVID-19 Metaforları: COVID-19 Pandemisinde Yaşlı Bireyler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 6394-6424. <https://doi.org/10.26466/opus.936487>
- Resmî Gazete (2022), Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/02/20220210-2.htm> (Erişim Tarihi: 28/06/2023).
- Resmî Gazete (2023), Evde Sağlık Hizmeti Sunumu Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/06/20230602-1.htm> (Erişim Tarihi: 28/06/2023).
- Sherman, I. W. (2020), Dünyamızı değiştiren 12 hastalık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şahin H. (2021), Covid-19 Pandemi Döneminde Öğretim Üyesi Olmak, *Tıp Eğitimi Dünyası*, 20(61), 53-57. <https://doi.org/10.25282/ted.795037>
- Toker, A. (2022), Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 51(Özel sayı 1), Ö319-Ö345. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1112493>
- Türk Tabipler Birliği (2020), COVID-19 Pandemisi 6. Ay Değerlendirme Raporu, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19rapor_6/covid19-rapor_6_Part66.pdf (Erişim Tarihi: 29/06/2023).
- World Health Organization (2023), [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic) (Erişim Tarihi: 26/06/2023).
- Yin, R. K. (1984), *Case Study Research: Design and Methods (Applied Social Research Methods) 2nd Edition*, SAGE Publications, California.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1454-1474, doi: 10.11616/asbi.1327882

İhracatçı İşletmelerde Lojistik Yeteneklerin Tedarik Zinciri Performansı ile İlişkisi Üzerine Keşfedici Bir Araştırma*

An Exploratory Research on the Relationship between Logistics Capabilities and Supply Chain Performance in Exporting Enterprises

Ahmed Yusuf SARIHAN¹ , Beyhan MARŞAP²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 17.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmada ihracat yapan işletmelerin lojistik yetenekleri ve tedarik zinciri performansları temel değişkenler olarak alınmış ve bunlara ek olarak alıcı-satıcı ilişkileri, şebeke ilişkileri ve teknolojik ilerleme değişkenleri ile araştırma deseni oluşturulmuştur. Araştırma tüm bu değişkenlerin işletme süreçleri içerisindeki önemi ile değişkenler arası ilişkilerin doğasını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Türkiye’de faaliyet gösteren yedi ihracatçı işletmenin tedarik zinciri süreçlerini tamamıyla yorumlayabilecek üst düzey yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır. İhracat yapan işletmelerin tedarik zinciri işleyişlerinin yerel düzeyde çalışan şirketlere göre farklılık gösterdiği göz önüne alındığında çalışma Türkiye’de bu anlamda yapılan nitel bir araştırma olma özelliği ile özgün değer taşımaktadır. Çalışma sonucunda ihracatçı işletmelerin tedarik zinciri performansı üzerinde en fazla rolü olan değişkenlerin lojistik yetenekler ve alıcı-satıcı ilişkilerinin kalitesi olduğu tespit edilirken en az rolü olan değişken şebeke ilişkileri olarak gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, İthalat-İhracat Yönetimi, Tedarik Zinciri Performansı, Nitel Araştırma &

Abstract: In this study, the logistics capabilities and supply chain performance of exporting companies were taken as two main variables. Additionally, variables such as buyer-seller relationships, network relationships, and technological advancements were included to form the research design. The aim of the research is to explore the importance of these variables within the operational processes of the companies and the nature of the relationships between the variables. Interviews were conducted with top-level managers who have a comprehensive understanding of the supply chain processes of seven exporting companies operating in Turkey. Considering that the functioning of supply chains in exporting companies differs from locally operating firms, this study carries unique value as a qualitative research conducted in Turkey. The study findings indicate that logistics capabilities and the quality of buyer-seller relationships are the variables that play the most significant role in the supply chain performance of exporting companies, while network relationships are observed to have the least impact.

Keywords: International Trade, Import-Export Management, Supply Chain Performance, Qualitative Research

Atıf/Cite as: Sarıhan, A. Y., Marşap, B. (2023). İhracatçı İşletmelerde Lojistik Yeteneklerin Tedarik Zinciri Performansı ile İlişkisi Üzerine Keşfedici Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1454-1474. doi: 10.11616/asbi.1327882

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazar tarafından yazılan “Lojistik yetenekler, şebeke ilişkileri, alıcı-satıcı ilişkileri, teknolojik ilerleme ve tedarik zinciri performansı arasındaki ilişkinin ihracatçı işletmeler üzerinde çok katmanlı olarak incelenmesi” başlıklı doktora tezinin birinci ve üçüncü bölümlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Dr., Ahmed Yusuf Sarıhan, Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, asarihan@bandirma.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Beyhan Marşap, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, beyhan.marsap@hbv.edu.tr.

1. Giriş

Dünya ekonomisi ve günümüz işletmelerinin işleyişi, küresel piyasalarda meydana gelen teknolojik atılımlar ve devrim olarak adlandırılan gelişmelerden önemli ölçülerde etkilenmektedir. İşletmeler sürdürülebilir faaliyet gücüne erişmek için uluslararası pazarlarda var olma yoluna girerken, ülkeler çeşitli ticaret politikaları uygulayarak küresel rekabette gücünü artırmayı amaçlamaktadır. Küresel pazarlara girmek; bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve altyapıların güçlenmesi ile daha kolay hale gelmektedir. İşletmelerin küresel pazarlarda daha güçlü bir rekabet konumu elde edebilmeleri için hükümetler üretimi de artıracak teşvikler vererek ihracata dayalı politikaları temel almaktadır. Böylelikle bir küreselleşme döngüsü oluşmakta ve dünyanın en küçük ülkelerinin bile pastadan pay istediği bir küresel ticaret sistemi ortaya çıkmaktadır. Böylesine karmaşık bir sistemin içerisinde sürdürülebilir olmanın yolu ise işletmelerin yürüteceği ekonomik faaliyetlerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Çünkü küresel piyasalar en temel noktalarından itibaren yerel piyasalardan ayrılmaktadır. Küresel piyasalara geçişte işletmeler sadece markalarını değil, fiyatlarını, kalitelerini, maliyetlerini, hizmetlerini süreçlerini ve ürünlerini de yarıştırmaktadır. Dolayısıyla bu noktada işletmelerin bu yarışlarında hükümetlerin politikaları ile destekleyici rol oynadıkları unutulmamalıdır. Müdahale olarak düşünülebilecek hükümet politikaları neticesinde uluslararası ticarete zaman zaman riskler ortaya çıkabilmekte ve bu risklerin yönetimi de işletme yöneticileri açısından dikkat edilmesi gereken hususlar olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası arenada yaşanabilecek bu tarz risklerin varlığı işletmelerin özellikle iç çevreleri ve içsel faaliyetlerinde kusursuz olmalarını bir zorunluluk haline getirmektedir.

İşletmeler, iç fonksiyonlarına bağlı birçok gelişmeyi sürekli olarak takip etmektedir. Muhasebe, pazarlama, yönetim, finansman ve insan kaynakları gibi alanlardaki gelişmeler, işletmelerin işleyişini geliştirerek verimliliği artırmaktadır. Artan verimlilik maliyetleri düşürür, böylece işletmelere mal ve hizmet fiyatlarında düşüş opsiyonları sunarak rekabet edebilme yeteneklerini güçlendirmektedir. Günümüzde tedarik zinciri ve lojistik fonksiyonları, temel işletme fonksiyonlarının yanı sıra verimlilik ve etkinlik gibi kavramları da sık sık ele almaktadır. Tedarik zinciri ve lojistik, işletmelerin malzeme temini, üretim, dağıtım ve satış sonrası hizmet gibi tüm süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreçler, bir dizi aktörü (toptancılar, dağıtıcılar, üreticiler, tedarikçiler, müşteriler ve perakendeciler) içerir. Fabrikalar, depolar ve mağazalar gibi diğer değişkenler de bu süreçlere dahil olmaktadır. Tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin bu aktörler ve faktörler arasındaki ilişkileri işletme lehine yönlendirebilmesine odaklanırken, lojistik yönetimi, tedarik zinciri yönetiminin akışını sağlamaya yönelik faaliyetler yürütmektedir. Her iki kavram da genellikle benzer şekilde açıklanmakta ve hala tartışmalara konu olmaktadır. Sonuç olarak, her iki kavram da işletmelerin verimlilik, etkinlik ve etkililik gibi kavramlarda söz sahibi olma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla işletmelerin lojistik yeteneklere sahip olmaları ve tedarik zinciri performansını en üst düzeyde tutmaları gerekmektedir. Bu şekilde, işletmeler etkin ve verimli bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilir ve karlılıklarını artırarak rekabet avantajı elde edebilirler.

Bilimsel bir araştırma sorusu olarak, işletmelerin sınır tanımadan rekabet avantajı aramaları sürecinde sahip oldukları lojistik yetenekler ile tedarik zinciri performansları arasındaki ilişkinin incelenmesi dikkat çekmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; işletmelerin dünyasında rekabet sadece bu iki faktörden oluşmamaktadır. Teknoloji faktörü, işletmeler arası ilişkileri ve işletmelerin dahil olduğu şebekelerdeki ilişkiler günümüz şartlarında tedarik zinciri ile ilintili hale gelmiştir. Ayrıca tüm bu faktörlerin ölçülüp test edilmesi bir yana keşfedilip anlaşılması da büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada ihracatçı işletmelerin ellerinde bulundurdukları lojistik yetenekleri ile ortaya koydukları tedarik zinciri performansı arasındaki ilişki bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak araştırma desenine alıcı-satıcı ilişkilerinin kalitesi, teknolojik ilerleme düzeyi ve şebeke ilişkilerinin kalitesi gibi faktörler de eklenmiştir. Böylelikle Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin ihracatçılarının, ekonomik kalkınmanın anahtarı olma yolunda ortaya koydukları çabalar nitel bir yöntem ile keşfedilmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Uluslararası ticareti gerek makro düzeyde gerekse mikro düzeyde açıklamaya çalışan oldukça fazla bakış açısı mevcuttur. Ancak bu çalışmada ele alınan bağlam doğrudan bir ihracat performansı yaklaşımı değildir. Ele alınan değişkenler düşünüldüğünde iki yaklaşım ile araştırmanın teorik olarak temellendirilebileceğine inanılmaktadır. Bunlardan birincisi Mathews (2006) tarafından sunulan “bağlantı-kaldıraç-öğrenme” (LLL) teorisidir. Bir diğer teori Barney (1991) tarafından sunulan “kaynak temelli bakış” (RBV) dir.

Araştırma ihracatçı işletmeler üzerinde yürütüldüğünden çalışma sürecinde uluslararasılaşmayı içeren bir teoriden yararlanmanın anlamlı olacağı düşünülmüştür. LLL teorisi gelişmekte olan ülkelerdeki çok uluslu işletmelerin uluslararasılaşmasını odak noktasına alan bir teoridir. Teoriye göre işletmelerin uluslararasılaşırken yerel ortaklıklarla bağlar kurması işletmelere yeni bilgiler öğretecek, öğrenilen bilgiler sayesinde yeni kaynaklara ulaşılmasını sağlayacak ve bir kaldıraç etkisine ulaşılacaktır. Li, Guo ve Xu (2017), gelişmekte olan ülkelere gelen şirketlerin gelişmiş ülkelerdeki rakiplerle bu şekilde rekabet edebileceğini öne sürmektedir. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olması, ihracatçıların uluslararasılaşmanın ilk adımını atıyor olmaları LLL teorisinin bu çalışma için uygun bir başlangıç olacağını göstermektedir.

Bir diğer teori RBV, rekabet avantajı elde etmenin ve bunu sürdürülebilir kılmamanın yalnızca nadir ve eşsiz işletme kaynakları ile mümkün olacağını savunmaktadır (Barney, 1986). Söz konusu işletme kaynaklarının doğal kaynaklar vb. somut kaynaklar olabileceği gibi yönetim becerileri, süreçler, bilimsel bilginin işlenmesi gibi soyut kaynaklar olabileceği de vurgulanmaktadır (Barney, Wright ve Ketchen, 2001). Araştırma sürecinde ele alınacak değişkenlere bakıldığında sahip olunan lojistik yetenekler, alıcı-satıcı ilişkilerinin kalitesi, teknolojik ilerleme düzeyi ve şebeke ilişkilerinin kalitesi gibi girdi sayılabilecek kaynakların tedarik zinciri performansı çıktısına olan etkisi düşünüldüğünde RBV'nin teorik olarak açıklayıcı olabileceğine inanılmaktadır. Ayrıca Mathews (2006) LLL yaklaşımı ile kaynakların daha iyi yönetilmesinin mümkün olabileceğini öne sürmektedir. Bu bilgiler ışığında araştırma sürecinde LLL ve RBV teorileri temel dayanaklar olarak belirlenmiş ve ilgili literatür bu doğrultuda taranmıştır.

3. Literatür Taraması ve Araştırma Soruları

3.1. Lojistik Yetenekler

Day (1994) tarafından “işletmelerin faaliyetlerini koordine etmelerini ve varlıklarını kullanmalarını sağlayan organizasyonel süreçler aracılığıyla gerçekleştirilen karmaşık beceri ve birikmiş bilgi yumakları” şeklinde tanımlanan lojistik yetenekler üzerine literatürde pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür. Değer yaratmaya odaklanan lojistik yetenekleri savunan (Morash vd., 1996), hız ve zaman temelli stratejilere odaklanan (Daugherty ve Pitmann, 1995), kalite ve insan bağlamına dikkat çeken (Fawcett vd., 1997) veya daha fazla boyutu dikkate alarak lojistik yetenekleri ele almaya çalışan (Clinton ve Closs, 1997; Stank ve Lackey, 1997) araştırmalara rastlamak mümkündür. Öte yandan lojistik yeteneklerin nelerle ilişkili olabileceğine değinen çalışmalara yönelmekte de fayda vardır.

Küresel ticaret sisteminde işletmelerin tedarik zincirleri dünyanın bir ucundan diğer ucuna ilişkilidir. Bu noktada rekabetin bağlamı lojistik yetenekler açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca işletme bazında tedarik zincirinin yönetimi de aynı oranda kıymetli bir alan olarak dikkat çekmektedir. Xu ve Wang (2012), karşılaştırmalı üstünlük kazanmanın anahtarı olarak lojistik yetenekleri gösterirken, Mentzer ve çalışma arkadaşları (2004) bu çalışmayı desteklemiş ve piyasadaki rekabet ölçüsünde lojistik yeteneğin gereklilik olduğuna vurgu yapmışlardır. Christopher (1994), piyasadaki başarıyı lojistik yeteneklerdeki kaliteye bağlamıştır. Bazı çalışmalar da ise lojistik yeteneklerin tedarik zinciri bileşenleri ile olan ilişkisine dikkat çekilmiştir. Tedarik zinciri entegrasyonu (Mandal vd., 2017); tedarik zinciri performansı (Liu ve Ma, 2005), tedarik zinciri çevikliği (Gligor ve Holcomb, 2012; 2014a), tedarik zinciri riskleri (Wang vd., 2015) ve tedarik zinciri içerisinde öncüllük ve ardıllık etkisi (Gligor ve Holcomb, 2014b) gibi konuların araştırıldığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada lojistik yeteneklerle ilgili olarak aşağıdaki araştırma sorusu belirlenmiştir:

Araştırma sorusu 1: İhracatçı işletmeler için lojistik yetenekler ne anlama gelmektedir?

3.2. Tedarik Zinciri Performansı

İşletmelerin öncelikli stratejilerinden birisi tam anlamıyla bütünleşmiş bir tedarik zinciri olmalıdır (Lee vd., 2007). Böyle bir tedarik zinciri sayesinde rekabet avantajı elde edilebileceği ve bu avantajların anahtarının tedarik zincirinin performans derecesi olduğu savunulmaktadır (Dos Santos ve Smith, 2008). Tedarik zinciri performansının ölçülmesi noktasında birbirinden farklı pek çok görüşe rastlamak mümkündür. Bazı çalışmalar maliyetler ve önleyici göstergeleri tedarik zinciri performansı ölçümünde kullanırken (Li vd., 2006; Tan vd., 1998), bazı çalışmalar kalite, güvenilebilirlik, esneklik ve verimlilik üzerinden tedarik zinciri performansının ölçülmesini önermişlerdir (Vickery vd., 2003; Angerhofer ve Angelidas, 2006; Wu vd., 2014). Bunlara ek olarak nadiren de olsa bazı çalışmalarda tedarik zinciri performansının nitel ölçüldüğüne de rastlanmaktadır (Banomyong ve Supatn, 2011). Elbette burada performansın değerlendirilmesi için sağlıklı verilere ihtiyaç duyulduğu (Foggin vd., 2004) savunulduğu gibi fazlasıyla zaman alacağını da unutmamak gerekir.

Ramdas ve Spekman (2000), envanter, sipariş tamamlama oranları, kalite, zamanlama gibi boyular üzerinden tedarik zinciri performansını nicel yöntemlerle ölçümlerken Ganeshan ve çalışma arkadaşları (2001) iletişim yöntemleri, envantere dair tahmin hataları ve planlama dönemleri gibi konular üzerinden nicel yöntemle tedarik zinciri performansını anlamaya çalışmıştır. Talep bilgisi paylaşımı (Thoneman, 2002), siparişlere ilişkin bilgi akışı (Lin vd., 2002), ürün çeşitliliği (Thoneman ve Bradley, 2002), pazarlamada kanal bütünleşmesi (Lin vd., 2010) gibi konuların tedarik zinciri performansı üzerindeki etkilerini inceleyen nicel araştırmalar görmek de mümkündür. Buna ek olarak Perona ve Miragliotta (2004) nitel bir araştırmada vaka analizi yöntemi kullanarak karmaşa yönetiminin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Gunasekaran ve çalışma arkadaşları (2004) tedarik zinciri performansı ölçümü için bir ölçüm aracı geliştirilmesi gerektiğini savunmuş ve böyle bir aracın mutlaka siparişler, üretim, teslimat, müşteri memnuniyeti ve maliyetler gibi boyutları içermesi gerektiğini savunmuşlardır.

Çalışmada tedarik zinciri performansına yönelik üç araştırma sorusu oluşturulmuştur:

Araştırma sorusu 2: İhracatçı işletmelerde tedarik zinciri performansının belirleyicileri nelerdir?

Araştırma sorusu 3: İhracatçı işletmelerde tedarik zinciri performansının boyutları nelerdir?

Araştırma sorusu 4: İhracatçı işletmelerde tedarik zinciri performansının boyutları nelere göre şekillenmektedir?

3.3. Alıcı-Satıcı İlişkileri

Birbirleriyle iş yapan şirketlerin güçlü ilişkiler geliştirmesi ve bu ortaklıkların sürdürülmesi işletmeler arası dinamikler içerisinden büyük öneme sahiptir (Hagedoorn, 2006). İrelend ve çalışma arkadaşları (2002) kurulan bu güçlü ilişkilerin işletmelerin oldukça değerli çıktılara ulaşmasına sebebiyet vereceğini aktarmışlardır. Burada belirleyici olan faktörün işletmelerin birbirleri ile kurdukları ilişkinin kalitesi olduğu vurgulanmıştır (Lahiri ve Kedia, 2010). Alıcı ve satıcı ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde ihracatçı işletmelerin kurduğu ilişkiler çoğu zaman "işletmeden işletmeye" olma özelliği taşımaktadır. Lambert ve çalışma arkadaşları (1996) iyi ilişkilerin yönetimi konusunun tedarik zinciri yönetiminin en temel noktalarından birisi olduğunu ifade etmektedir. Bu ilişkilerin yönetimi noktasında işletmeler arasında yapılan anlaşmalar (Lassar ve Zinn, 1995; Atkin ve Rinehart, 2006), müzakereler (Ramsay, 2004; Dwyer vd., 1987) ve müzakere süreçlerindeki davranışların (Perdue vd., 1986) büyük bir önemi olduğu söylenebilir.

Günümüz küresel ticaret sistemi yeniden göz önüne alındığında işletmelerin bazı süreçlerini dış kaynak kullanımı ile yönetmesi konusu akla gelmektedir. Prahalad ve Hamel (1990), dış kaynak kullanımı gibi gelişmelerin tedarik zinciri süreçlerinde farklı katmanlar oluşturduğunu ve alıcı-satıcı kapsamının da değişebileceğini ifade etmiştir. Xu ve Beamon (2006), tedarik zincirinin karakteristiğini alıcı-satıcı

ilişkilerine bağlarken Jap (2001) bu ilişkilerin dinamik olduğuna vurgu yaparak işbirliği ve rekabet noktasında çatışmalardan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Tedarik zincirinde çok çeşitli alıcı-satıcı ilişkilerinin var olabileceği ve bu ilişkilerin giderek karmaşık hale gelebileceği söylenebilir de Autry ve Golicić'in (2010) bu alanda yapılan araştırmalarda daha çok dikey ilişkileri içerdiğine yani tedarikçi işletmeler ve üretici işletmelere odaklanıldığına dikkat çekmektedir. Day (2000) bu durumu katmanlar arası ilişkileri güçlü olan işletmelerin tedarik zinciri performansının da yüksek olacağı şeklinde yorumlanabileceği şeklinde özetleyerek araştırmaların da bu yüzden böyle örneklere odaklanıldığını aktarmıştır.

Bu çalışmada alıcı-satıcı ilişkileri ile ilgili olarak iki araştırma sorusu üretilmiştir:

Araştırma sorusu 5: İhracatçı işletmelerin alıcı-satıcı ilişkileri nasıl şekillenmektedir?

Araştırma sorusu 6: İhracatçı işletmelerde alıcı-satıcı ilişkileri tedarik zinciri performansı ile nasıl bir etkileşim içerisindedir?

3.4. Teknolojik İlerleme

Yüksek teknolojik ilerleme düzeyine sahip işletmelerin farklı faydalar elde ettiğini savunan araştırmacılara rastlamak mümkündür (Zahra vd., 2003). Teknolojik ilerleyişi kapasite, yetenekler ve yeterlilik gibi bazı göstergeler üzerinden değerlendiren çalışmalara da rastlanabilir (Jin ve Von Zedwitz, 2008). Lall (1980) teknolojik ilerlemeyi "*işletmenin üretim tesislerinin işletilmesi, iyileştirilmesi ve modernleştirilmesiyle ilgili tüm teknik işlemleri yerine getirme yeteneği*" şeklinde ifade etmiştir. Schoenecker ve Swanson (2002), işletmelerde teknolojik ilerleme düzeyini anlatan göstergeler olarak; ar-ge harcamaları, ar-ge yoğunluğu, patent sayısı, bilimsel bağlantılar, teknoloji döngü süresi ve yeni ürün tanıtımları olarak ifade etmişlerdir. Coombs ve Bierly (2006) benzer şekilde bu kavramların işletmelerin teknolojik ilerleme düzeyini ölçebileceğini ve buna ek olarak ilgili kavramların işletme performansı üzerinde etkileri olabileceğini vurgulamıştır.

Teknolojinin işletme performansı üzerindeki etkisine odaklanan (Hitt vd., 2000), teknolojik ilerleme ile ihracat performansını ilişkilendiren (Chandran ve Rasiyah, 2013), teknolojik ilerlemeyi rekabet avantajı yaratmada değerli gören (Tsai, 2004) bazı çalışmalar dikkat çekmektedir. Günümüzde tedarik zinciri yönetiminin neredeyse işletme yönetimi ile eşdeğer noktaya gelmeye başladığı göz önüne alındığında tüm bu performans çıktılarının çalışılması tedarik zinciri performansının da bu bağlamda ele alınabileceğini göstermektedir. Sauvage (2003) özellikle gelişen teknoloji ile lojistik faaliyetlerin de çağ atladığını ve süreçlerin performans üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Barua ve Lee (1997) teknolojik ilerlemenin belirgin üretkenlik artışına sebep olduğunu vurgulamıştır. Üretkenlik kavramının tedarik zinciri içerisindeki önemi göz önüne alındığında bu bulgu dikkat çekici hale gelmektedir. Teknolojik ilerleme yenilik bağlamında düşünüldüğünde de işletme içerisindeki her bir süreçte faydalanan yeniliklerin genel performans göstergeleri üzerinde etkili olabileceğini varsaymak mümkün olacaktır.

Çalışmada teknolojik ilerleme değişkenine yönelik aşağıdaki araştırma sorusu oluşturulmuştur:

Araştırma sorusu 7: İhracatçı işletmelerin teknolojik ilerleme düzeyleri tedarik zinciri performansı ile ne tür bir etkileşim içerisindedir?

3.5. Şebeke İlişkileri

Hakansson ve Snehota (1989) işletmelerin birbirileri ile bağlı şekilde bir çevre ve şebeke içerisinde hareket ettiklerini açıklamışlardır. Johanson ve Mattson (1988) uluslararası işletmeciliğin ancak bir şebekenin parçası olarak mümkün olduğunu vurgulamışlardır. Porter (1985) rekabet noktasında destekleyici ve ilgili kurumların önemine atıfta bulunmuştur. Mohannak (2007), bir şebekenin parçası olmadan yenilik yapmanın mümkün olmadığını vurgulayarak işletme süreçleri açısından bir ağı parçası olmanın önemini vurgulamıştır. Burada en önemli nokta şebeke ilişkilerinin alıcı-satıcı ilişkileri noktasında ayrımının yapılmasıdır. Alıcı-satıcı ilişkileri karşılıklı satın alma süreçlerini içerirken şebeke ilişkileri bilgi paylaşımı (Olsen vd., 2012), yeniliğin hızlandırılması (Teirlinck ve Spithoven, 2013), işlem maliyetlerinin azaltılması (Musteen vd., 2010) ve daha iyi bir itibar kaynağı olma gibi kazanımları da kapsamaktadır.

İşletmelerin uluslararasılaşmasında şebeke ilişkileri fırsatları ortaya çıkarma gücüne sahiptir (Johanson ve Vahlne, 2006). Chetty ve Wilson (2003) özellikle KOBİ'lerin uluslararasılaşmasında kaynak yaratma noktasında şebekelerin rolüne vurgu yapmışlardır. Küresel piyasaların belirsizliğinde işletmeleri uluslararası rekabette güçlü tutan önemli bir destek noktası olarak şebeke ilişkilerine işaret eden araştırmalar da mevcuttur (Van Den Berg vd., 2001). Kumar ve Van Dissel (1996) şebekelerin bu süreçlerde ortaya koyacakları havuz sistemleri ve riski yaymaya yarayan yapıları ile ikame kaynaklara ulaşım sağlayarak güç kazandıracığını ifade etmektedirler. Bu bağlamda şebeke ilişkilerinin işletmelerin üyesi olduğu ticaret odaları, ihracatçı birlikleri, dahil oldukları sektörel kümeler, üniversitelerle işbirlikleri ve yazılım-donanım şirketlerine ek olarak danışmanlık şirketleri gibi kurum ve kuruluşları kapsadığını ifade etmekte yarar vardır. Bu bağlamda söz konusu yaklaşımlar tümüyle ele alındığında şebeke ilişkilerinin de tedarik zinciri ile muhtemel bir etkileşiminin söz konusu olabileceğine inanılmaktadır.

Bu çalışmada şebeke ilişkileri değişkenine yönelik iki araştırma sorusu belirlenmiştir:

Araştırma sorusu 8: İhracatçı işletmelerde şebeke ilişkilerinin genel görünümü ne durumdadır?

Araştırma sorusu 9: İhracatçı işletmelerde şebeke ilişkileri tedarik zinciri performansı bileşenleri ile nasıl bir etkileşim içerisindedir?

Bu noktaya kadar sorulan tüm sorular aslında araştırmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın temel sorusu:

“İhracatçı işletmelerin lojistik yetenekleri, alıcı-satıcı ilişkileri, teknolojik ilerlemeleri ve şebeke ilişkileri tedarik zinciri performansı ile nasıl etkileşimler içerisindedir?”

4. Yöntem

Araştırmada ihracatçı işletmelerin tedarik zinciri performanslarının; lojistik yetenek, alıcı-satıcı ilişkileri, teknolojik ilerleme ve şebeke ilişkileriyle nasıl ve ne gibi bağlantıları olduğu incelenmiştir. İhracat yapan şirketlerin lojistik yeteneklerine (işleyiş, stok yönetimi, birimler arası sipariş sistemi, lojistik faaliyetler), alıcı-satıcı ilişkilerine (tedarikçi belirleme kriterleri, iletişim kanalları, karşılıklı anlayış, risklerin yönetimi), teknolojik ilerleme düzeylerine (kullanılan bilgi teknolojileri, teknolojinin etkinlik ve verimlilikle ilişkisi, işletmenin yenilikçilik algısı, işletme için yenilik düzeyleri, patentler), şebeke ilişkilerine (üniversiteler, ticaret odaları, birlikler) ve tedarik zinciri performansına (zincirin belirlenmesi, sipariş yönetimi, kalitenin korunması, müşteri memnuniyeti, satış sonrası hizmetler) dair keşifler yapılmıştır. Araştırmanın konusu, önemi ve amacına bağlı olarak, araştırmanın Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden ihracatçı işletmeler kapsamında yürütülmesi hedeflenmişse de araştırmanın pandemi dönemine rast gelmesi ve maliyet unsuru nedeniyle Türkiye'nin iki coğrafi bölgesinden yedi ihracatçı işletme kapsamında sürdürülmesine karar verilmiştir. Araştırma için etik kurul onayı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Etik Komisyonu'ndan 02.04.2020 tarihinde 3 sayılı toplantıdan alınmıştır.

Araştırma boyunca ihracatçı işletmelerden derinlemesine bilgi almak ve bu işletmelerin ilgili konulardaki durumlarını keşfetmek amacıyla nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Silvermann (1998), nitel yaklaşımın bir konuyu tanımlama ve aydınlatma yönü olduğundan bahsetmiştir. Bunun anlamı nitel yaklaşımla yürütülen araştırmaların spesifik bir olguyu derinlemesine araştırmaya olanak tanınmasıdır. Nitel bir araştırma ile kavramlar ve konular gerçekçi ve eksiksiz bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Gallagher ve Zahavi, 2008). Leedy ve Ormrod (2005), nitel bir araştırmada araştırmayı yapan kişinin, nicel bir araştırmada ölçeğin gördüğü görevi üstlendiğini ifade etmektedir. Yani nitel bir araştırmayı yürüten araştırmacı yaptığı gözlemleri basitleştirmeye ve rakama dökmeye uğraşmaz. Araştırmacı araştırmasında bir araç haline gelmektedir. Bu sebeple araştırmacının gördüklerini, duyduklarını ve tecrübe ettiklerini yorumlama ve aktarma yeteneği olmasının çok önemli olacağı söylenebilir. Nitel araştırmanın doğası gereği sorulacak sorular büyük önem taşımaktadır. Maxwell (2012: 103), nitel araştırmada araştırma sorularının neyin anlaşılacak istendiği üzerine belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda iyi ve doğru mülakat sorularının geliştirilmesi tecrübe ve yaratıcılık gerektiren bir konu olarak dikkat

çekmektedir. Bu araştırmada sorulan sorular literatürde irdelenen konulardan hareketle uzman kişilerin görüşleri alınarak oluşturulmuştur.

Genel olarak nitel araştırmalarda istatistiki genelleme amacı güdülmemektedir. Bunun sebebi daha önce de bahsedildiği üzere araştırmaların amacının genel bir çıkarım yapmak değil belirli bir konu veya bağlamdaki süreçler hakkında detaylı keşifler yapılabilmesidir (Connolly, 1998). Dolayısıyla nitel araştırmalarda örnekleme konusu dikkat çeken ve üzerinde tartışılan bir konu olarak ifade edilebilir. Nitel araştırmalar tipik olarak küçük örneklem kullanımı üzerine odaklanmış olsa da, örneklem büyüklüğünün seçimi araştırmacının genelleme yapabilme ihtimaline istinaden önemli bir konu olarak ifade edilmektedir (Onwuegbuzie ve Leech, 2005). Maxwell (2012), nitel araştırmada, bir araştırmacının her zaman "insanları" örneklem olarak almadığını aynı zamanda "olaylar" "etkinlikler" ve "süreçleri" de örnekleme dahil ettiğini unutmaması gerektiğini vurgulamıştır. Cropley'e (2002) göre nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemede önemli olan konular araştırmacının odağı, veri miktarı ve kuramsal örneklemedir.

Kuramsal örnekleme Glaser ve Strauss (1967) tarafından ortaya atılan ve bir teori üretmek için yola çıkılan örnekleme türüdür. Bu örnekleme türünde araştırmacının istenilen veriyi her soru için doyum noktasına ulaşana kadar sorularak toplanması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla tekrar tekrar yeni yollarla veri toplanır ve araştırmacılar bu sürecin ne zaman biteceğini bilemezler. Bu çalışmada nitel yollarla toplanan verilerden yeni bir teori üretilmesi amaçlanmadığı için böyle bir örnekleme yoluna gidilmemiştir. Veri miktarı bir diğer önemli konu olarak dikkat çekmektedir. Burada anlatılmak istenen toplanan verinin araştırmacılara neler sunduğu ile ilgilidir. Bazen yapılan bir görüşmeden elde edilen veriler öylesine detaylı olur ki onlarca çalışmadan daha fazla katkıyı tek başına bir araştırmaya sunabilir. Dolayısıyla toplanan verilerin miktarı nitel araştırmalarda örneklemin belirlenmesi noktasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Son ancak en önemlisi olarak araştırmacının odağı nitel araştırmalarda örnekleme belirlemede etkilidir. Örneğin; bu çalışmada ihracatçı işletmelerin tedarik zinciri performansı ile ilgili değişkenler üzerinde bir araştırma yürütülmektedir. Öyleyse belirli özellikleri taşıyan (ihracatçı, üretici gibi) bu işletmelerden amaçlı örnekleme yoluyla veri toplamak doğru olacaktır. Dolayısıyla araştırmada "amaçlı örnekleme" (Maxwell, 1996) yöntemiyle veri toplanmıştır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacı ve popülasyon türüne dayanan olasılık dışı bir örnekleme biçimidir (Drew ve Hewitt, 2006). Araştırmada mülakat (görüşme) yöntemi ile yöneticilerden veri toplanmıştır. Verilerin sınıflandırılması, bir şekilde önemli veya anlamlı görünen birimlerin veya veri segmentlerinin tanımlanmasıyla başlar. Seidman (1998) bu durumu "*metinde neyin ilgili olduğunu işaretlemek*" olarak ifade etmektedir. Ayrıca literatürden elde edilen çıkarımlar ile sınıflandırma işlemi netleşmektedir. İkinci strateji genellikle "*açık kodlama*" olarak adlandırılır (Corbin ve Strauss, 2007). Verileri okumayı ve hangi verilerin en önemli görüldüğüne karar vermeye dayalı olarak kodlama kategorilerini geliştirmeyi içerir. Kodlama işleminde bu veri katmanları etiketlenir ve kategoriye göre gruplandırılır. Kodlama kategorileri "*topladığımız tanımlayıcı verileri sıralama aracıdır böylece belirli bir konuyla ilgili materyal diğer verilerden fiziksel olarak ayrılabilir*" (Bogdan ve Biklen, 2003).

5. Bulgular

Türkiye'nin en fazla ihracat yapan coğrafi bölgelerinden katılımcıların olduğu araştırmada birbirinden farklı sektörlerden işletmelerin yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırmacının bu heterojen örnekleme araştırmacının genelleme yapabilmesi noktasında bir sınırlılık oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda ilgili işletmelere dair bazı bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırılan İşletmelere Dair Genel Bilgiler

İşletme	Faaliyet Gösterdiği Coğrafi Bölge	Faaliyet Gösterdiği İl	Faaliyet Gösterdiği Sektör	Sağladığı İstihdam
İşletme 1	Marmara	İstanbul	Kalıp	200
İşletme 2	Marmara	Yalova	Plastik	400
İşletme 3	Ege	Manisa	Beyaz Eşya	120
İşletme 4	Marmara	Kocaeli	Ambalaj	150
İşletme 5	Ege	İzmir	Enerji	300
İşletme 6	Marmara	İstanbul	Elektrik-Elektronik	950
İşletme 7	Marmara	Bursa	Otomotiv	400

Tablo 1’de görüldüğü üzere işletmelerin 5’i Marmara bölgesinde faaliyet göstermektedir. En fazla istihdam sağlayan işletme 950 çalışana sahipken en az istihdam sağlayan işletme 120 çalışana sahiptir. Bu noktadan sonra sunulacak bulgular aslında elde edilen bulguların sadece bir kısmı olacaktır. Bunun sebebi ise toplamda 35 soru sorulmuş olmasıdır. Dolayısıyla 7 işletmeye sorulan 35 sorudan alınan tüm yanıtlar sunulmak istendiğinde büyük bir rapora ihtiyaç duyulacaktır. Aşağıdaki Tablo 2 lojistik yetenekler üzerine görüşmelerden ortaya çıkan bazı temaları ve örnek alıntılarını içermektedir.

Tablo 2: Görüşmelerde Lojistik Yetenekler Üzerine Dikkat Çeken Bazı Temalar

Tema(lar)	İşletme	Örnek Yanıt
Ana Tema Temel Lojistik İşleyiş Alt Kodlar Depolama İstifleme Paketleme Sevk	İşletme 2	<p>"Takibini sağladığımız ihracat lojistiği ile ilgili bilgi vermek istiyorum. Üretim süreci tamamlanan siparişler depolar arası kontroller ile sevk işlemleri yapılarak Mamul depoda hazır beklemektedir. Siparişte/Sözleşmede müşteri ile anlaşılan teslim şekline uygun olarak ürünlerin fabrikamızda teslimi yapılır. Denizyolu ile Konteyner, karayolu ile tır olacak şekilde yükleme günü rampalara tırlar alınmaktadır. Fabrikaya ulaşan araçlar daha önceden bilgi verdiğimiz için kayıt yapılarak içeri alınır ve paketleme listesine uygun olarak araca istiflenir. Yükleme tamamlandığında araçlar gümrük işlemleri için ilgili gümrüklere, limanlara taşınır. Ürünlerin denizde veya karada transit sürede geçirdiği zaman müşteriye bilgi olarak aktarılır ve lojistik firmalar aracılığıyla takip edilir."</p>
Ana Tema Stok Yönetimi Alt Kodlar Hammadde Siparişi Stok Maliyeti Zamanında Sipariş	İşletme 1	<p>"Hammaddemizi sipariş ediyoruz. Geldiği zaman depoya giriyor. Girişte vermiş olduğumuz sipariş ile aynı ürün olup olmadığını giriş kontroldeki arkadaşlar kontrol ediyor. Ettikten sonra üstündeki numaralara göre depolara yerleştiriliyor. Fazla stok yapmıyoruz çünkü stok maliyeti yüksek bir kayıp ondan dolayı en fazla 15 gün stok olur elimizde. O da çoğu zaman olmuyor. Hammadde stokluyoruz. Ürünler hazır olunca hemen satılıyor. Stok derken şöyle bir şey var hammaddeyi geç sipariş verirsen üretim aksar. Üretimi aksatmayacak şekilde siparişlerimizi ne kadar sürede firma tedarik ediyorsa onu önceden bildiğimiz için birkaç gün öncesinden sipariş veriyoruz zamanında getiriyorlar bize. Mümkün olduğunda elimizde stok tutmamaya gayret ediyoruz. Üretilen ürünün stoklanması hemen hemen hiç yok."</p>
Ana Tema İç Lojistik Alt Kodlar Kontrol Planlama Sevk Termini	İşletme 4	<p>"Satış Departmanı sipariş aldıktan sonra operasyon birine iletir. Operasyon birimi siparişi açar ve açılan sipariş planlama departmanına gider. Planlama birimi hammadde ve üretim tedariki tarafındaki işlemleri kontrol ederek operasyona sevk için termin iletir. İletilen termin satış departmanı ile paylaşılır ve müşteriye gider."</p>
Ana Tema Diğer Lojistik Faaliyetler Alt Kodlar Etiketleme Stoklama Dağıtım	İşletme 3	<p>"Ürünlerimiz üretim aşamasında paketlenip stoklara kaldırılıyor. Müşterilere dağıtılacağı zaman raftan çekilip sevkiyat etiketleri yapıştırılarak paletleniyor ve müşterilere dağıtılıyor."</p>

Yöneticiler ile yapılan görüşmelerden elde edilen yanıtların sunduğu temaların bir kısmına Tablo 2’de yer verilmiştir. Öte yandan lojistik yeteneklerle ilgili yapılan görüşmelerin neticesinde lojistik faaliyetlere ilişkin yeteneklerin sınıflandırılmasına bakıldığında sorulan 8 soru neticesinde 7 lojistik faaliyet için ortalama 7,7 adet alt kod tespit edilmiştir. Araştırmanın ilerleyen kısımlarında diğer değişkenlere ilişkin keşifler sürdürülmüştür. Aşağıdaki Tablo 3. alıcı-satıcı ilişkileri üzerine yapılan görüşmelerin temalarını ve örnek alıntılarını içermektedir.

Tablo 3: Görüşmelerde Alıcı-Satıcı İlişkileri Üzerine Dikkat Çeken Bazı Temalar

Tema(lar)	İşletme	Örnek Yanıt
Ana Tema Tedarikçi Seçimi Alt Kodlar Kalite Süreklilik Zamanlama	İşletme 1	"Gününde istediğimiz ürünü bize teslim etmesi. İkincisi istediğimiz ürünün kalitesi önemli. İlk sefer kalitesi iyi ürün gönderiyorlar fakat sonrakilerde kalitenin düştüğünü görebiliyoruz. Bu durum bizim kalitemizi düşürüyor. Bunları yaşamamak için sağlam tedarikçi bulduğumuz zaman onlar bizi biz de onları kaybetmemek için birlikte çalışmaya devam ediyoruz. Tedarikçilerimizle mail ve telefon yoluyla iletişim kuruyoruz. Telefonla görüşüyoruz. İşletmemizi ziyaret ediyorlar yüz yüze görüşüyoruz"
Ana Tema Müşteri İletişimi Alt Kodlar İletişim Kanalları	İşletme 2	"Müşterimizin bize ulaşması için farklı kanallar sunuyoruz, Öncelikle, Google ve websitesi, telefon e-mail, fuar organizasyonları, b2b konferanslar"
Ana Tema Karşılıklı Anlayış Alt Kodlar İletişim Zamanlaması Zamanında Ödeme Zorluk Çıkarmama	İşletme 7	"Önceden planlanmış terminlere bağlı kalarak siparişlerimizi doğru zamanda ileterek, tedarikçilerimizin üretim planlarında bir aksaklık yaratmamayı hedefliyoruz. Sözleşme ile yazılı olarak belirtilmiş vade süresi içinde de gerekli ödemelerin yapılarak maddi olarak zarara uğratmıyoruz"
Ana Tema Risklerin Yönetimi Alt Kodlar Lojistik Kanallar Kalite Standartları	İşletme 4	"Riklerimiz genelde ödeme ve tedarik odaklı oluyor. Ödeme odaklı olanlarda ya nakit ödeme ya da eximbank kredileri ile tedarik odaklı olarak hem alış hem de satış yaptığımız firmalarda kullandığımız kurumsal lojistik kanallarımız ile. Tüm şirket risklerimiz ise kalite standartlarımızı gereği teslerden başarı ile geçmektedir."

Yöneticiler ile yapılan görüşmelerden elde edilen yanıtların sunduğu temaların bir kısmına Tablo 3'de verilmiştir. Öte yandan alıcı-satıcı ilişkileri ile ilgili yapılan görüşmelerin neticesinde alıcı-satıcı ilişkilerinin kalitesini belirleyen faktörlerin sınıflandırılmasına bakıldığında sorulan 5 soru neticesinde 5 gösterge için ortalama 8,4 adet alt kod tespit edilmiştir. Araştırmanın ilerleyen kısımlarında diğer değişkenlere ilişkin keşifler sürdürülmüştür. Aşağıdaki Tablo 4. teknolojik ilerleme düzeyi üzerine yapılan görüşmelerin temalarını ve örnek alıntılarını içermektedir.

Tablo 4: Görüşmelerde Teknolojik İlerleme Düzeyi Üzerine Dikkat Çeken Bazı Temalar

Tema(lar)	İşletme	Örnek Yanıt
Ana Tema Teknoloji Kullanımı Alt Kodlar ERP MRP	İşletme 7	"En güncel MRP-ERP sistemlerini kullanarak bilgi akışını minimum problemlerle ile iletıyoruz. Karşılaştığımız sistemsel problemlere anında müdahale edilerek sistem sürekli geliştiriliyor."
Ana Tema Teknolojik Fayda Alt Kodlar Hız Güncellik Otomasyon	İşletme 2	"Sistem kullanımı iş yapış hızında ciddi bir katkı sağlar. Daha önceki yıllarda elle hazırlanan invoice –packing list – dolaşım belgesi taslakları dikkate alındığı sistem üzerinde bu belgeler otomatik oluşmaktadır. Bu belgeler alt yapılarını müşteriye sunduğumuz ilk tekliflerden alır. Tekrar tekrar aynı bilgilerin elle doldurulması önlenir. Özellikle şirket yöneticilerin bu sistemleri kullanma talebi, yıllık ve aylık raporlamaların sürekli güncel ve hazır olması sebebiyledir. Geçmiş yıllarda elle hazırlanan raporları, hatalı verileri hepimiz biliyoruz"
Ana Tema Yenilikçi Tanınırlık Alt Kodlar Sektör Standartları Yeni Ürün Tasarımı Yeni Ürün Üretimi	İşletme 3	"Evet, şirket geçmişimiz incelendiğinde şu anki sektör standartlarını ve trendlerini belirleyen birçok ürünün tasarımcısı ve üreticisi konumundayız."
Ana Tema Diğer Yenilikler Alt Kodlar Ürün Geliştirme Yazılımı Danışmanlık E-Marketing	İşletme 2	"Fabrikamızda ürün geliştirme departmanlarımız, çizim uygulamalarını kullanmakta, kendi ekipmanımız olmayan ürünler ile ilgili dışardan parası ödenerek destek alınmaktadır, Sistem ve e-marketing uygulamaları ile ilgili de yıllık abonelikler mevcut,"
Ana Tema Patent ve Teknoloji Alt Kodlar Patent Tasarım Geliştirme	İşletme 6	"Şirketimiz kendi alanında Ar-Ge ekibiyle yeni tasarımlar ve ürünler konusunda çalışmalarını devam ettirmekte ve patent almaktadır."

Yöneticiler ile yapılan görüşmelerden elde edilen yanıtların sunduğu temaların bir kısmına Tablo 4’de yer verilmiştir. Öte yandan teknolojik ilerleme düzeyi ile ilgili yapılan görüşmelerin neticesinde teknolojik ilerleme düzeyini belirleyen faktörlerin sınıflandırılmasına bakıldığında sorulan 6 soru neticesinde 6 gösterge için ortalama 5,6 adet alt kod tespit edilmiştir. Araştırmanın ilerleyen kısımlarında diğer değişkenlere ilişkin keşifler sürdürülmüştür. Aşağıdaki Tablo 5. şebeke ilişkileri üzerine yapılan görüşmelerin temalarını ve örnek alıntılarını içermektedir.

Tablo 5: Görüşmelerde Şebeke İlişkileri Üzerine Dikkat Çeken Bazı Temalar

Tema(lar)	İşletme	Örnek Yanıt
Ana Tema Diğer Kurum Bağları Alt Kodlar İSG Şirketleri Kalite Firmaları	İşletme 7	<i>"İSG ve kalite firmalarıyla düzenli olarak çalışmaktayız. Geliştirmiş ve yeni üretmiş olduğumuz ürünlerimizin uluslararası standartlara uygun olduğunu belirten test ve sertifikaları almak için kalite birimimiz aktif olarak çalışmaktadır."</i>
Ana Tema Üniversite Sanayi İşbirliği Alt Kodlar Network	İşletme 1-7	<i>İki işletmenin üniversitelerle ilişkisi olmadığı beş işletmenin ise olduğu tespit edilmiştir.</i>
Ana Tema Kümelenmeler Alt Kodlar Verimlilik Rekabet Artışı Karlılık Riskten Korunma	İşletme 1	<i>"Kümelenme bizim sektörümüzde yok. Ancak olsa daha verimli olur. Rekabet olayı böyle bir durumda o kadar yoğun olmaz ve bütün firmalar belli bir oranda kar edebilir. Aksi halde rekabet oluyor. Bazı firmalar zararına yakın yani karsız şekilde ürün satarak rekabet etmeye çalışıyor. Vatandaş için iyi ancak sanayici için kötü."</i>

Yöneticiler ile yapılan görüşmelerden elde edilen yanıtların sunduğu temaların bir kısmına Tablo 5’de yer verilmiştir. Öte yandan şebeke ilişkileri ile ilgili yapılan görüşmelerin neticesinde şebeke ilişkilerinin kalitesini belirleyen faktörlerin sınıflandırılmasına bakıldığında sorulan 4 soru neticesinde 7 gösterge için ortalama 4 adet alt kod tespit edilmiştir. Şebeke ilişkileri ile ilgili sorulan sorulara alınan yanıtlar işletmelerin şebeke ilişkileri çok sınırlı olduğundan kısıtlı kalmış ve araştırmaya farklı bir bulgu sunmuştur. Araştırma ilerleyen kısmında son ve en önemli değişken olan tedarik zinciri performansına ilişkin keşifle sürdürülmüştür. Aşağıdaki Tablo 6. tedarik zinciri performansı üzerine yapılan görüşmelerin temalarını ve örnek alıntılarını içermektedir.

Tablo 6: Görüşmelerde Tedarik Zinciri Performansı Üzerine Dikkat Çeken Bazı Temalar

Tema(lar)	İşletme	Örnek Yanıt
Ana Tema Tedarik Zinciri Alt Kodlar Hammadde Tedariği Ara Mamul Tedariği Üretim Nakliyeciyeye Teslim	İşletme 1	"Plastik hammaddesi tedarik ediyoruz, saç hammaddeleri tedarik ediyoruz. Koli tedariği var. Kalıp tedariğimiz var. Bunların hepsini hazırladıktan sonra hammaddeyi alıyoruz. Makinemize göre kimyasal katkılarını ayarlayıp makinemize döküyoruz. İlgili kalıbı bağliyoruz. Buna göre değişik ürünleri üretiyoruz. Üretim tamamlandıktan sonra çıkan ürünleri güzellene ambalaj yapıp paletleyip sevke hazır hale getiriyoruz. Ondan sonra nakliyeciler gelip onları firmamızdan alıyorlar."
Ana Tema Verilen Siparişler Alt Kodlar Emniyet Stokları Duraksama Maliyetlerinin Tedarikçiye Aktarılması	İşletme 7	"Kritik termine ve öneme sahip hammaddeler için hem kendi bünyemizde hem tedarikçide emniyet stokları tutarak ilerliyoruz. Eğer tedarikçi tarafından teyit edilmiş resmi sipariş sözleşmesine istinaden hammadde tedarik edilememişse ve bu durum üretimi aksatmışsa, planlama birimi tarafından duraksamanın maliyeti hesaplanarak sözleşmeye uymaması nedeniyle tedarikçiye fatura edilir."
Ana Tema Kalite Alt Kodlar Tedarikçi Ziyareti Performans Değerlendirme Geri Bildirim	İşletme 5	"Tedarikçilere düzenli ziyaretler düzenleriz. Tedarikçi performans değerlendirmesi yaparız. En ufak problemde problemli detayları ile tedarikçimize bildiririz."
Ana Tema Müşteri Memnuniyeti Alt Kodlar Yeni Çözümler Verilen Önem	İşletme 3	"Müşteri memnuniyeti her şirkette olduğu gibi bizim için de en önemli konu, gerek ürün kalitesi ile gerek hizmet kalitesi ile her zaman üst düzeyde tutmaya çalışmaktayız. Kendimizi her zaman daha iyi hizmet vermek adına dinç tutmaktayız ve müşterilerimize yeni çözümlerle gitmekteyiz."
Ana Tema Satış Sonrası Hizmetler Alt Kodlar Şikayet Birimi	İşletme 2	"Müşteri şikayetlerini ilk elden siparişi alan kişi takip etmektedir. Konunun direk muhatabı fabrika ve ilgili birimlerle müşterimiz ile iletişimde kalarak konuyu takip etmektedir."

Yöneticiler ile yapılan görüşmelerden elde edilen yanıtların sunduğu temaların bir kısmına Tablo 5'de yer verilmiştir. Öte yandan tedarik zinciri performansı ile ilgili yapılan görüşmelerin neticesinde tedarik zinciri performansını belirleyen faktörlerin sınıflandırılmasına bakıldığında sorulan 7 soru neticesinde 6 gösterge için ortalama 7,6 adet alt kod tespit edilmiştir. Araştırmanın ilerleyen kısmında değişkenler arası ilişkilere yönelik sorular katılımcılara sorulmuştur.

İşletmelerin lojistik yeteneklerinin tedarikçi ve müşteriler ile olan ilişkisini nasıl etkilediğine yönelik sorulan bir soruya verilen aşağıdaki yanıt dikkat çekmektedir.

[...] Termin tarihinde ürünümüzü karşı tarafa teslim etmemiz lazım. Yani bu önemli lojistik firması açısından da önemli bir konudur. Ne olur ürün buradan sayılır teslim edilir lojistik firması eksik çıkartabilir bu durum da yaşanıyor. Bazen yağmurlu havada götürüyor lojistik firması ürün ıslanıyor. Lojistik deyiş geçmemek lazım dört dörtlük bir ürün dahi

yapsak lojistik firması götürürken ambalajlar devrilsen islansa ve bozulsa müşteri lojistik firmasını değil bizi tanıyor. Bu durum bizi ve müşterimizi etkiliyor.

Burada işletme yöneticisi aslında işletme içerisindeki lojistik yeteneklerin tek başına yeterli olmadığını ve lojistik hizmet sağlayıcının da alıcı-satıcı ilişkilerinin kalitesini etkileme potansiyelinin olduğunu vurgulamaktadır. İlişkileri ve tedarik zinciri performansını teknolojinin nasıl etkileyebileceğine yönelik soruya verilen yanıtlardan birisi aşağıdaki gibidir:

[...] Teknolojik gelişmelerin iş akışında hızlanma getirdiğini düşünüyoruz. Özellikle ERP gibi sistem kullanılmayan firmalarda günde 2 ihracat yapan şirketlerin personelleri çok zorlanırken ve her evrakı elle doldurmak zorunda kalırken, sistem ve teknolojiyi aktif kullanan firmalar günlük 15-20 ihracat dosya hızına ulaşabilmektedir. Buda ihracatta satışa ve yeni Pazar arayışlarına vakit kalmasını sağlıyor

Genel anlamda teknolojik ilerlemenin alıcı-satıcı ilişkileri ve tedarik zinciri performansı ile olan etkileşimine yönelik yapılan yorumlar benzerlik göstermektedir. Daha sonrasında lojistik yeteneklerin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkisine yönelik bir puanlama sorusu katılımcılara yönlendirilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlara istinaden aşağıdaki tablo oluşmuştur.

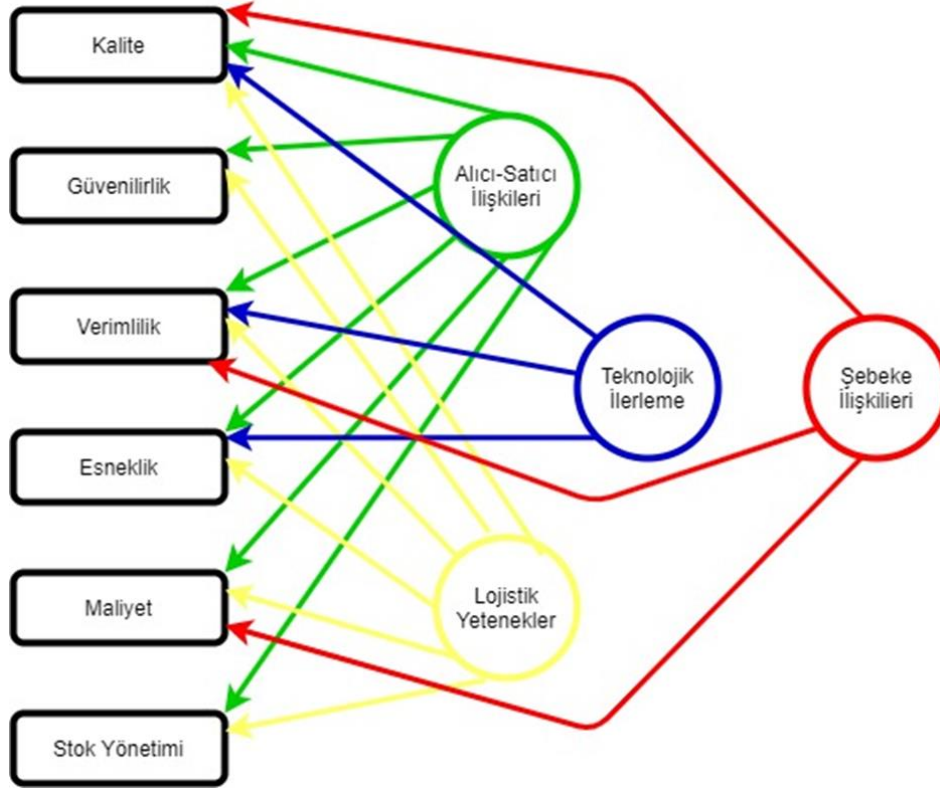
Tablo 7: TZP'na Etkisi Olduğuna İnanılan Lojistik Faaliyetlere İlişkin Yeteneklerin Önem Derecesi Sıralaması

Lojistik Faaliyet	Önem Derecesi (1: En yüksek; 9: En Düşük)									Ağırlık		Önem Sırası
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Toplam	%	
İçe Doğru Taşıma	1		1		1	1	1	1		30	11,11	4
Teslim Alma		1		1	1	1				23	8,52	5
Depolama ve Ambar Kullanımı				4	1		1	1		34	12,59	3
Stok Kontrolü ve Envanter Yönetimi			2	1	2	1		1	1	37	13,70	2
Elleçleme		1			1		3			22	8,15	6
Üretim	5							1		47	17,41	1
Sipariş Hazırlama		4				1			1	37	13,70	2
Dışa Doğru Taşıma			3			1	1	1		30	11,11	4
Tersine Lojistik						1		1	4	10	3,70	7
Toplam	6	6	6	6	6	6	6	6	6	270	100	

Ağırlıklı Toplam= "1. derece frekansı x9 + 2. derece frekansı x8 + 3. derece frekansı x7 + 4. derece frekansı x6 + 5. derece frekansı x5 + 6. derece frekansı x4 + 7. derece frekansı x3 + 8. derece frekansı x2 + 9. derece frekansı x1" şeklinde hesaplanmıştır. İşletmelerden birisi bu soruya cevap vermediği için alınan cevap sayısı 6'dır.

Tedarik zinciri performansı üzerinde en etkili lojistik yeteneklerin üretim alanında geliştirilmiş yetenekler olduğu aktarılmaktadır. Bunu takip eden yeteneklerin ise işletmelerin sipariş hazırlama aşamalarında geliştirdikleri yetenekler olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular aşağıdaki grafikte özetlenmiş ve açıklamasına sonuç bölümünde yer verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Bulgularının Özeti

Araştırma bulgularına genel bir bakış sağlayan bu modelleme ile lojistik yetenekler, alıcı-satıcı ilişkileri, teknolojik ilerleme ve şebeke ilişkilerinin tedarik zinciri performansı bileşenleriyle olan etkileşimini sağlama yaparak görmek mümkün olmuştur.

6. Sonuç ve Öneriler

İşletme yöneticileriyle yapılan görüşmeler ve bu görüşmelerin çıktıklarına uygulanan betimsel içerik analizi bulguları ile birden çok işletmenin araştırma değişkenleri bağlamında keşfedilmesi sağlanmıştır. Bu yöntemde elde edilen bulgular, sınıflandırılması yapılan tematik kodların genel bir literatür taraması neticesinde ilişkilendirildiği kavramlara bağlanarak etkileşim modellerinin oluşturulmasını sağlamıştır. Son noktada araştırmaya ait bulgular çok daha özet bir şekilde tedarik zinciri performansı ile etkileşim içerisinde olan değişkenler bağlamında sunulmuştur. Dolayısıyla bu bulguların tartışması da son modeller üzerinden yürütülmüştür. Bu bulgulara göre öncelikle lojistik yeteneklerin, tedarik zinciri performansı ile etkileşimi gözlemlenmiştir. Araştırmanın yöntem kısmında da ifade edildiği üzere görüşme yapılan 7 işletmenin farklı bölge ve sektörlerden işletmeler olması araştırmanın genellenebilir olma özelliği üzerinde bir sınırlılık olarak görülmektedir.

Lojistik yetenekler bağlamında işletmelerin en fazla önemi üretim, sipariş hazırlama ve dışa doğru taşıma faaliyetlerine ait yeteneklere attıkları gözlemlenmiştir. Etkileşime yönelik incelemelere göre ise işletmelerin üretime yönelik lojistik yeteneklerinin tedarik zinciri performansı üzerinde en fazla bağlantıya sahip yetenekler olduğu anlaşılmıştır. Buna göre işletmenin üretime yönelik lojistik yeteneklerinin, tedarik zinciri performansı içerisinde kalite, verimlilik, esneklik, maliyet ve stok yönetimi gibi değişkenlerle etkileşim içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Üretim yeteneklerinden sonra en fazla bağlantı kuran diğer lojistik yeteneklerin stok kontrolü ve envanter yönetimine yönelik yetenekler olduğu anlaşılmaktadır. İşletmeler bu lojistik yeteneklere daha az önem vermiş olsalar da görüşmelerden elde edilen bulgular tedarik zinciri performansı üzerinde çok daha fazla etkileşimi olduğunu göstermektedir. Bu yeteneklerin, kalite, güvenilirlik, maliyet ve stok yönetimine dayalı tedarik zinciri performansı göstergeleri ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yetenekleri takip eden diğer yeteneklerin içe doğru taşıma ve teslim alma (satın

almayı kapsıyor), sipariş hazırlama ve elleçleme yetenekleri olduğu görülmektedir. Tedarik zinciri performansı üzerinde en az bağlantı kurulan lojistik yeteneğin ise depolama ve ambar kullanımına yönelik yetenekler olduğu görülmektedir.

Araştırmada alıcı-satıcı ilişkilerinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileşimine bakıldığında tedarikçilerle yaşanan problemlerin, tedarik zinciri performansı içerisinde kalite, güvenilirlik, verimlilik, esneklik ve stok yönetimi göstergeleri ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda tedarik zinciri performansını en fazla tedarikçilerle yaşanan problemlerin bağladığı görülmektedir. İşletmelerin en fazla önem verdiği alıcı-satıcı ilişkileri bileşenlerine bakıldığında en fazla önemin müşterilerle yaşanan problemlere atfedildiği görülmektedir. Bu durumu takip eden diğer kriterin çalışılan işletmelerle karşılıklı anlayış olduğu görülmektedir. Ancak etkileşime yönelik betimsel analiz sonuçlarına göre bu kriter sadece verimliliği etkilemektedir. Yani güçlü iletişimle birlikte en az etki eden iki kriterden biridir. Tedarik zinciri performansına en fazla bağ kuran ikinci kriterin müşterilerle yaşanan problemler olduğu görülmektedir. Bu problemlerin kalite, güvenilirlik ve maliyetler ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular işletmelerin önem verdiği kriterleri yeniden gözden geçirmesine yönelik bir öneri olarak tartışılabilir.

Teknolojik ilerleme düzeyinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileşimine yönelik ikinci aşama keşiflerde, üretim süreçlerindeki teknolojik ilerlemenin verimlilik ve esneklik göstergeleri ile tedarik zinciri performansına bağlantısı görülmektedir. Bunun dışında organizasyon yapısında yapılan yenilikler ve teknolojik ilerlemelerin kalite ve verimlilik göstergeleri ile tedarik zinciri performansına bağlandığı tespit edilmiştir. Bunlar dışında patentler ve teknolojik keşiflerin verimliliği, pazarlama süreçlerindeki teknolojik ilerlemenin kaliteyi, organizasyon yapısındaki teknolojik ilerlemelerin kalite ve verimliliği bağladığı görülmektedir. Bu etkileşimler genel bağlamda ele alındığında teknolojik ilerleme düzeyinin en fazla verimlilik ve kalite göstergeleri üzerinden tedarik zinciri performansını etkileme potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan teknolojik ilerleme düzeyi ile güvenilirlik, stok yönetimi ve maliyetler açısından doğrudan bir bağlantı görülememiştir. Ancak verimlilik göstergesinin dolaylı yoldan maliyetleri azaltabileceği işletme biliminde araştırma yapanların yapabileceği temel bir çıkarımdır. Öte yandan işletmelerin en fazla önem verdiği teknolojik ilerleme göstergelerinin üretim süreçleri olduğu bunu pazarlama yeniliklerinin takip ettiği görülmektedir. Bu durum işletmelerin tedarik zinciri performansına yönelik bir teknoloji yönetimi anlayışı olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından birisi, şebeke ilişkilerinin tedarik zinciri performansı üzerindeki etkileşimini gösteren modeldir. Bu modele göre işletmelerin danışma şirketleri ile olan şebeke ilişkileri aracılığıyla kalite göstergesi üzerinden tedarik zinciri performansı ile etkileşim içerisinde oldukları, benzer sektörel şirketler sayesinde de verimlilik ve maliyet göstergeleri üzerinden tedarik zinciri performansına bağlandıkları görülmektedir. Bu durum şebeke ilişkilerinin tedarik zinciri performansı üzerinde çok az etkisi olabilme potansiyelini göstermektedir.

Genel olarak araştırmaya bakıldığında görüşme yapılan yedi işletmeden elde edilen betimsel analizler neticesinde tedarik zinciri performansını açıklayan bazı değişkenler incelenmiştir. Buna göre tedarik zinciri performansının en fazla lojistik yetenekler ve alıcı-satıcı ilişkilerinden etkileneceğini söylemek mümkündür. Bu muhtemel etkiyi teknolojik ilerleme düzeyinden kaynaklı etkiler takip etmektedir. Son olarak şebeke ilişkilerinin tedarik zinciri performansı üzerinde çok az bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu araştırmada incelenen değişkenler günümüz işletme literatüründe ve uygulamada güncelliğini koruyan değişkenlerdir. Türkiye’de literatür incelendiğinde, lojistik ve tedarik zinciri alanındaki araştırmaların son dönemde artış gösterdiği görülmektedir. Ancak özellikle pazarlama alanında alıcı-satıcı ilişkilerinin uzun süreden beri gündemde olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte ülkemizdeki yönetim ve strateji alanında da şebeke ilişkileri ve teknolojik ilerleme alanında sıklıkla yayınlar yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada lojistik yetenekler ve tedarik zinciri performansı arasındaki etkileşim modeline dahil edilen diğer değişkenler farklı disiplinlerden işletme süreçlerini içeren bir yaklaşımla

seçilmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu değişkenlere ek olarak finansal süreçler, örgüt kültürü, ihracat performansı vb. farklı konuların çalışılması önerilmektedir.

Uygulayıcılar açısından konu irdelendiğinde; Türkiye'deki ihracatçı işletmelerin şebeke ilişkilerine pek önem vermediği görülmektedir. Ayrıca bu ilişkilerin tedarik zinciri performansı üzerinde de etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda ticaret odaları, ihracatçı birlikleri, danışmanlık şirketleri ve eğitim kurumlarıyla ilişkilerin gözden geçirilmesi önerilmektedir. Bazı kurumlarla ilişkilerin örneğin, ihracat yapabilmek için ihracatçı birliğine üye olma zorunluluğu gibi hukuki zorunluluklardan öteye gitmediği düşünülmektedir. Bağlantılı kurumların işletmelere doğrudan fayda sağlayacak faaliyetlere önderlik etmesi gerekmektedir. İşletmelere süreçlerinde katkı sağlayacak eğitim ve danışmanlık şirketleriyle şebeke ilişkilerini güçlendirmeleri önerilmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)

Data Collection: Author-1 (%90), Author-2 (%10)

Veri Analizi: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)

Data Analysis: A Author-1 (%90), Author-2 (%10)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Angerhofer, B.J. ve Angelides, M.C. (2006). A Model And A Performance Measurement System For Collaborative Supply Chains. *Decision Support Systems*, 42, 283- 301.
- Atkin, T. S., ve Rinehart, L. M. (2006). The Effect Of Negotiation Practices On The Relationship Between Suppliers And Customers. *Negotiation Journal*, 22(1), 47-65.
- Autry, C. W., ve Golicic, S. L. (2010). Evaluating Buyer-Supplier Relationship-Performance Spirals: A Longitudinal Study. *Journal Of Operations Management*, 28(2), 87-100.
- Banomyong, R., ve Supatn, N. (2011). Developing A Supply Chain Performance Tool For Smes In Thailand. *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(1), 20-31.
- Barney, J. B. (1986). Strategic Factor Markets: Expectations, Luck, And Business Strategy. *Management Science*, 32(10), 1231-1241.
- Barney, J. B. (1991). *Firm Resources And Sustained Competitive Advantage*. Economics Meets Sociology In Strategic Management (Pp. 203-227). Emerald Group Publishing Limited.
- Barney, J., Wright, M., ve Ketchen Jr, D. J. (2001). The Resource-Based View Of The Firm: Ten Years After 1991. *Journal Of Management*, 27(6), 625-641.

- Barua, A., ve Lee, B. (1997). The Information Technology Productivity Paradox Revisited: A Theoretical And Empirical Investigation In The Manufacturing Sector. *International Journal Of Flexible Manufacturing Systems*, 9(2), 145-166.
- Bogdan, R. C., ve Biklen, S. K. (2003). *Qualitative Research For Education: An Introduction To Theory And Methods* (4th Ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Chandran, V. G. R., ve Rasiah, R. (2013). Firm Size, Technological Capability, Exports And Economic Performance: The Case Of Electronics Industry In Malaysia. *Journal Of Business Economics And Management*, 14(4), 741-757.
- Chetty, S.K. ve Wilson, H.I.M. (2003), Collaborating With Competitors To Acquire Resources, *International Business Review*, Vol. 12 No. 1, Pp. 61-81.
- Christopher, M. (1994). *Logistics And Supply Chain Management*. Burr Ridge, IL: Irwin Professional.
- Clinton, S. R., ve Closs, D. J. (1997). Logistics Strategy: Does It Exist?. *Journal Of Business Logistics*, 18(1), 19.
- Connolly, P. (1998). Dancing To The Wrong Tune': Ethnography Generalization And Research On Racism In Schools. *Researching Racism In Education: Politics, Theory, And Practice*, 122-139.
- Coombs, J. E., ve Bierly, P. E. (2006). Measuring Technological Capability And Performance". *R&D Management*, 36(4), 421-438.
- Corbin, J., ve Strauss, A. (2007). *Basics Of Qualitative Research: Techniques And Procedures For Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cropley, A. J. (2002). *Qualitative Research Methods: An Introduction For Students Of Psychology And Education*. Zinatne.
- Daugherty, P. J., ve Pittman, P. H. (1995). Utilization Of Time-Based Strategies: Creating Distribution Flexibility/Responsiveness. *International Journal Of Operations & Production Management*, 15(2), 54-60.
- Day, G. S. (2000). Managing Market Relationships. *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, 28(1), 24-30.
- Day, G. S. 1994. The Capabilities Of Market-Driven Organizations. *Journal Of Marketing* 58 (4): 36-53.
- Dos Santos, B.L. ve Smith, L.S. (2008), RFID In The Supply Chain: Panacea Or Pandora's Box, *Communications Of The ACM*, Vol. 51 No. 10, Pp. 127-31
- Drew, D., ve Hewitt, H. (2006). A Qualitative Approach To Understanding Patients' Diagnosis Of Lyme Disease. *Public Health Nursing*, 23(1), 20-26.
- Dwyer, F. R., Schurr, P. H., ve Oh, S. (1987). Developing Buyer-Seller Relationships. *Journal Of Marketing*, 51(2), 11-27.
- Fawcett, S. E., L. L. Stanley, ve S. R. Smith. 1997. Developing A Logistics Capability To Improve The Performance Of International Operations. *Journal Of Business Logistics* 18 (2): 101-27
- Foggin, J., Mentzer, J. ve Monroe, C. (2004), A Supply Chain Diagnostic Tool, *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol. 34 No. 10, Pp. 827-55.
- Gallagher, S., ve Zahavi, D. (2008). *The Phenomenological Mind: An Introduction To Philosophy Of Mind And Cognitive Science*. London: Routledge
- Ganeshan, R., Boone, T., ve Stenger, A. J. (2001). The Impact Of Inventory And Flow Planning Parameters On Supply Chain Performance: An Exploratory Study. *International Journal Of Production Economics*, 71(1-3), 111-118.
- Glaser, B., ve Strauss, A. (1967). *The Discovery Of Grounded Theory*. Chicago, IL: Aldine.

- Gligor, D. M., ve Holcomb, M. C. (2012). Understanding The Role Of Logistics Capabilities İn Achieving Supply Chain Agility: A Systematic Literature Review. *Supply Chain Management: An International Journal* 17(4), 438-453
- Gligor, D., ve Holcomb, M. (2014a). The Road To Supply Chain Agility: An RBV Perspective On The Role Of Logistics Capabilities. *The International Journal Of Logistics Management*, 25(1), 160-179.
- Gligor, D. M., ve Holcomb, M. C. (2014b). Antecedents And Consequences Of İntegrating Logistics Capabilities Across The Supply Chain. *Transportation Journal*, 53(2), 211-234.
- Gunasekaran, A., Patel, C., ve Mcgaughey, R. E. (2004). A Framework For Supply Chain Performance Measurement. *International Journal Of Production Economics*, 87(3), 333-347.
- Hagedoorn, J. (2006) Understanding The Cross-Level Embeddedness Of İnter-Firm Partnership Formation. *Academy Of Management Review* 31, 670-680.
- Håkansson, H., ve Snehota, I. (1989). No Business İs An İsland: The Network Concept Of Business Strategy. *Scandinavian Journal Of Management*, 5(3), 187-200.
- Hitt, M. A., Ireland, R. D., ve Lee, H. U. (2000). Technological Learning, Knowledge Management, Firm Growth And Performance: An İntroductory Essay. *Journal Of Engineering And Technology Management*, 17(3-4), 231-246.
- Jap, S. D. (2001). Perspectives On Joint Competitive Advantages İn Buyer-Supplier Relationships. *International Journal Of Research İn Marketing*, 18(1-2), 19-35.
- Jin, J., ve Von Zedtwitz, M. (2008). Technological Capability Development İn China's Mobile Phone İndustry. *Technovation*, 28(6), 327-334.
- Johanson, J. ve Mattsson, L. (1988), *Internationalization İn İndustrial Systems: A Network Approach*, İn Buckley, P.J. And Ghauri, P.N. (Eds), *The Internationalization Of The Firm: A Reader*, Academic Press, London, Pp. 303-21
- Johanson, J. ve Vahlne, J.-E. (2006), Commitment And Opportunity Development İn The İnternationalization Process: A Note On The Uppsala İnternationalization Process Model, *Management International Review*, Vol. 46 No. 2, Pp. 165-78.
- Kumar, K., ve Van Dissel, H. G. (1996). Sustainable Collaboration: Managing Conflict And Cooperation İn İnterorganizational Systems. *MIS Quarterly*, 20(3), 279-300
- Lahiri, S., ve Kedia, B. L. (2011). Determining Quality Of Business-To-Business Relationships: A Study Of Indian IT-Enabled Service Providers. *European Management Journal*, 29(1), 11-24.
- Lall, S., 1990. *Building Industrial Competitiveness İn Developing Countries*. OECD, Paris.
- Lambert, D. M., Emmelhainz, M. A., ve Gardner, J. T. (1996). Developing And İmplementing Supply Chain Partnerships. *The İnternational Journal Of Logistics Management*, 7(2), 1-18.
- Lassar, W. M., ve Zinn, W. (1995). Informal Channel Relationships İn Logistics. *Journal Of Business Logistics*, 16(1), 81.
- Lee, C. W., Kwon, I. W. G., ve Severance, D. (2007). Relationship Between Supply Chain Performance And Degree Of Linkage Among Supplier, İnternal İntegration, And Customer. *Supply Chain Management: An International Journal* 12(6), 444-452
- Leedy, P.D., ve Ormrod, J.E. (2005) *Practical Research Planning And Design*, Pearson Education International, 8th Edition.
- Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T.S. ve Rao, S.S. (2006), The İmpact Of Supply Chain Management Practices On Competitive Advantage And Organizational Performance, *OMEGA*, Vol. 34 No. 2, Pp. 107-24.

- Li, W., Guo, B., ve Xu, G. (2017). How Do Linking, Leveraging And Learning Capabilities Influence The Entry Mode Choice For Multinational Firms From Emerging Markets?. *Baltic Journal Of Management*, 12(2), 171-193.
- Lin, F. R., Huang, S. H., ve Lin, S. C. (2002). Effects Of Information Sharing On Supply Chain Performance İn Electronic Commerce. *IEEE Transactions On Engineering Management*, 49(3), 258-268.
- Lin, Y., Wang, Y., ve Yu, C. (2010). Investigating The Drivers Of The İnnovation İn Channel İntegration And Supply Chain Performance: A Strategy Orientated Perspective. *International Journal Of Production Economics*, 127(2), 320-332.
- Liu, X., ve Ma, S. (2005, October). *Quantitative Analysis Of Enterprise's Logistics Capability Based On Supply Chain Performance*. In IEEE International Conference On E-Business Engineering (ICEBE'05) (Pp. 191-194). IEEE.
- Mandal, S., Bhattacharya, S., Korasiga, V. R., ve Sarathy, R. (2017). The Dominant İnnuence Of Logistics Capabilities On İntegration: Empirical Evidence From Supply Chain Resilience. *International Journal Of Disaster Resilience İn The Built Environment*, 8(4), 357-374.
- Mathews, J. A. (2006). Dragon Multinationals: New Players İn 21 St Century Globalization. *Asia Pacific Journal Of Management*, 23(1), 5-27.
- Maxwell, J. A. (1996). *Qualitative Research Design: An İnteractive Approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maxwell, J. A. (2012). *A Realist Approach For Qualitative Research*. Sage.
- Mentzer, J. T., S. Min, ve L. M. Bobbitt. 2004. Toward A Unified Theory Of Logistics. *International Journal Of Physical Distribution And Logistics Management* 34 (8): 606–27.
- Mohannak, K. (2007), Innovation Networks And Capability Building İn The Australian High-Technology Smes, *European Journal Of Innovation Management*, Vol. 10 No. 2, Pp. 236-51.
- Morash, E. A., C. L. M. Dröge, ve S. K. Vickery. 1996. Strategic Logistics Capabilities For Competitive Advantage And Firm Success. *Journal Of Business Logistics* 17 (1): 1–22.
- Musteen, M., Francis, J., ve Datta, D. K. (2010). The İnnuence Of İnternational Networks On İnternationalization Speed And Performance: A Study Of Czech Smes. *Journal Of World Business*, 45(3), 197–205
- Olsen, N. V., Elvekrok, I., ve Nilsen, E. R. (2012). Drivers Of Food Smes Network Success: 101 Tales From Norway. *Trends İn Food Science & Technology*, 26(2), 120–128
- Onwuegbuzie, A. J., ve Leech, N. L. (2005). Taking The “Q” Out Of Research: Teaching Research Methodology Courses Without The Divide Between Quantitative And Qualitative Paradigms. *Quality & Quantity: International Journal Of Methodology*, 39, 267-296.
- Perona, M., ve Miragliotta, G. (2004). Complexity Management And Supply Chain Performance Assessment. A Field Study And A Conceptual Framework. *International Journal Of Production Economics*, 90(1), 103-115.
- Porter, M.E., 1985. *Competitive Advantage*. Free Press, New York.
- Prahalad, C.K. ve Hamel, G., (1990). The Core Competence Of The Corporation. *Harvard Business Review*, 6(7).
- Ramdas, K., ve Spekman, R. E. (2000). Chain Or Shackles: Understanding What Drives Supply-Chain Performance. *Interfaces*, 30(4), 3-21.
- Ramsay, J. (2004). Serendipity And The Realpolitik Of Negotiations İn Supply Chains. *Supply Chain Management: An International Journal*, 9(3), 219-229.

- Sauvage, T. (2003). The Relationship Between Technology And Logistics Third-Party Providers. *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management*, 33(3), 236-253.
- Schoenecker, T., ve Swanson, L. (2002). Indicators Of Firm Technological Capability: Validity And Performance İmplications. *IEEE Transactions On Engineering Management*, 49(1), 36-44.
- Seidman, I. E. (1998). *Interviewing As Qualitative Research (2nd Ed.)*. New York, NY: Teachers College Press.
- Silverman, D. (1998). Qualitative Research: Meanings Or Practices?. *Information Systems Journal*, 8(1), 3-20.
- Stank, T. P., ve Lackey Jr, C. W. (1997). Enhancing Performance Through Logistical Capabilities İn Mexican Maquiladora Firms. *Journal Of Business Logistics*, 18(1), 91.
- Tan, K.C., Kannan, V.R. ve Handfield, R.B. (1998), Supply Chain Management Supplier Performance And Firm Performance, *International Journal Of Purchasing And Materials Management*, Vol. 34 No. 3, Pp. 2-9.
- Teirlinck, P., ve Spithoven, A. (2013). Formal R&D Management And Strategic Decision Making İn Small Firms İn Knowledge-İntensive Business Services. *R&D Management*, 43(1), 37-51
- Thonemann, U. W. (2002). Improving Supply-Chain Performance By Sharing Advance Demand İnformation. *European Journal Of Operational Research*, 142(1), 81-107.
- Thonemann, U. W., ve Bradley, J. R. (2002). The Effect Of Product Variety On Supply-Chain Performance. *European Journal Of Operational Research*, 143(3), 548-569.
- Tsai, K. H. (2004). "The İmpact Of Technological Capability On Firm Performance İn Taiwan's Electronics İndustry." *The Journal Of High Technology Management Research*, 15(2), 183-195.
- Van Den Berg, L., Braun, E., ve Van Winden, W. (2001). *Growth Clusters İn European Metropolitan Cities, A Comparative Analysis Of Cluster Dynamics İn The Cities Of Amsterdam, Eindhoven, Helsinki, Leipzig, Lyons, Manchester, Munich, Rotterdam And Vienna*. The Netherlands/England: European Institute For Comparative Urban Research, Erasmus University Rotterdam/Ashgate Publishing Ltd.
- Vickery, S.K., Jayaram, J., Droge, C., ve Calantone, R., 2003. The Effects Of An İntegrative Supply Chain Strategy On Customer Service And Financial Performance: An Analysis Of Direct Versus İndirect Relationships. *Journal Of Operations Management* 21 (5), 523-539.
- Wang, M., Jie, F., ve Abareshi, A. (2015). Evaluating Logistics Capability For Mitigation Of Supply Chain Uncertainty And Risk İn The Australian Courier Firms. *Asia Pacific Journal Of Marketing And Logistics*, 27(3), 486-498.
- Wu, L., Chuang, C. H., ve Hsu, C. H. (2014). Information Sharing And Collaborative Behaviors İn Enabling Supply Chain Performance: A Social Exchange Perspective. *International Journal Of Production Economics*, 148, 122-132.
- Xu, L., ve Beamon, B. M. (2006). Supply Chain Coordination And Cooperation Mechanisms: An Attribute-Based Approach. *Journal Of Supply Chain Management*, 42(1), 4-12.
- Xu, L., ve S. Wang. 2012. Empirical Research On Construct Of Chain Store Logistics Capability System. *I-Business* 4 (1): 10-17
- Zahra, S. A., Matherne, B. P., ve Carleton, J. M. (2003). Technological Resource Leveraging And The İnternationalisation Of New Ventures. *Journal Of International Entrepreneurship*, 1(2), 163-186.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1475-1495, doi: 10.11616/asbi.1327883

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile Fosil Yakıt Fiyatları Arasındaki İlişkinin Analizi

Analysis of the Relationship Between BIST Sustainability Index and Fossil Fuel Prices

Murat KAYA¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 11.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmada, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıt olarak kabul edilen ham petrol, Brent petrol, kalorifer yakıtı, doğalgaz ve kömür fiyatları arasındaki ilişki TVP-VAR yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analizde 09/11/2014 – 14/05/2023 tarih aralığına ilişkin haftalık veriler kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre, BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirisinde meydana gelen değişimlerin %88.72'sinin kendisine ait geçmiş fiyat hareketlerinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Fosil yakıt getirilerinin BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirilerindeki değişimi açıklama gücü ise %11.28 olarak tespit edilmiştir. Analiz bulguları, BİST Sürdürülebilirlik Endeksinin fosil yakıt fiyatlarına esnekliğinin düşük olduğunu ifade etmekle birlikte petrol bazlı yakıt fiyatlarının doğal gaz ve kömüre oranla BİST Sürdürülebilirlik Endeksi üzerinde daha önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BİST Sürdürülebilirlik Endeksi, Fosil Yakıt, TVP-VAR.

&

Abstract: In this study, the relationship between the BIST Sustainability Index and the prices of crude oil, Brent oil, heating fuel, natural gas and coal, which are accepted as fossil fuels, was analyzed through the TVP-VAR model. Weekly data for the date range 09/11/2014 – 14/05/2023 were used in the analysis. According to the analysis findings, it has been determined that 88.72% of the changes in the BIST Sustainability Index return are due to its own past price movements. The power of fossil fuel returns to explain the change in BIST Sustainability Index returns was determined as 11.28%. The analysis findings indicate that the BIST Sustainability Index is less flexible to fossil fuel prices, but shows that petroleum-based fuel prices have a more significant impact on the BIST Sustainability Index than natural gas and coal.

Keywords: BIST Sustainability Index, Fossil Fuel, TVP-VAR.

Atf/Cite as: Kaya, M. (2023). BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile Fosil Yakıt Fiyatları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1475-1495. doi: 10.11616/asbi.1327883

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Murat KAYA, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, mkaya@mehmetakif.edu.tr.

1. Giriş

Yirminci yüzyıl, dünyada üretimin makineleşmeye dayalı olarak gerçekleştirilmeye başladığı bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir. Sanayi devrimi ile birlikte üretim, tüketim ve enerji talebine ilişkin bir döngü, ekonomik ve sosyal hayatı yakından ilgilendirmeye başlamıştır. İktisadi açıdan “sınırsız” olan insan ihtiyaçlarının karşılanması, ekonomik sistemin daha çok üretmesini ve buna bağlı olarak daha çok enerji kullanmasını zorunlu hale getirmiştir. Artan üretim kalitesi ve kapasitesi ile insan ihtiyaçlarının karşılanması tüketicileri olumlu etkilerken, üreticilerin de daha çok kazanmalarını sağlamıştır. Değişen yaşam paradigmaları ile insan ihtiyaçları sürekli değişmiş ve üretim buna bağlı olarak artmaya devam etmiştir. Daha çok tüketen insan fiziksel ve psikolojik tatmin sağlamış, buna bağlı olarak üreten insan ise daha çok kazanmıştır. Bu döngüde kaybeden ise çevre olmuştur. Bu süreçte üretimin devamlılığı için enerjiye olan talep de sürekli artış göstermiştir. Yirminci yüzyılda üretim için gerekli olan enerji ağırlıklı olarak fosil yakıt olarak da ifade edilen petrol, kömür ve doğalgaz gibi yenilenemez enerji kaynaklarından sağlanmıştır. Artan enerji talebini karşılamaya yönelik sanayide kullanılan fosil yakıtlar çevreye, havaya ve iklime daha çok zarar vermiştir. Geç de olsa insanlığın bu zararların farkına varması “sürdürülebilirlik” ile simgelenen yeni bir üretim, kalkınma ve finans paradigmasının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk olarak 1979'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda resmi olarak gündeme getirilmiştir. 1987'de BM Çevre ve Kalkınma Raporunda hükümetler ve çok taraflı kuruluşlar tarafından klasikleşmiş tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre sürdürülebilirlik; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, mevcut ihtiyaçları karşılayan kalkınmadır. Bu kavramın ilk olarak Carlowitz (1713) tarafından sürdürülebilir verim olarak kullanıldığı şekliyle, üç yüzyıldan fazla bir geçmişi olduğu düşünülmektedir (Dios-Alija vd., 2021: 2). Sürdürülebilirlik kavramı, insanlığın güncel ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde gelecek nesillerin ihtiyaç duyacakları kaynakları zarar vermeden kullanmalarını ifade etmektedir.

21. yüzyıl ile birlikte sürdürülebilirlik kelimesi tarımdan turizme, eğitimden beslenmeye kadar farklı disiplinlerde yaygın olarak kullanılırken bu çalışmada sürdürülebilirlik kavramı ekonomik ve finansal açıdan ele alınmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik, var olan kaynakların optimum biçimde kullanılmasına ilişkin stratejilere dayanmaktadır. Bu stratejiler sosyal yapıyı oluşturan toplum ile işletmeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yöneliktir (Çetiner ve Gürel, 2022: 1615). Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde sürdürülebilirlik ve kalkınma ilişkisi de ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından; günümüz ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılanmasına dayalı bir kalkınma modeli şeklinde tanımlanmıştır (Soppe, 2004: 214).

İşletmelerin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken enerjiye ihtiyaç duymaları kaçınılmaz olup bu enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğe olan etkileri enerjinin sağlandığı kaynağa göre değişkenlik göstermektedir. Tarihsel süreçte sanayi devriminin etkisi ile artan enerji talebi, kömür, petrol, doğalgaz gibi geleneksel enerji kaynakları ile karşılanma eğilimi göstermiştir. Bu eğilim beraberinde çevre ve hava kirliliğine ilişkin sorunlar yaşanmasını getirmiş olup karbondioksit ve sera gazı salınımlarının atmosfere yayılımında artış meydana gelmiştir (Canikli, 2022: 28). Geleneksel enerji kaynaklarının neden olduğu bu kirlilikler, fosil yakıt kullanımını tartışılır hale getirirken yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Bu durum sadece enerji kaynaklarının dönüşümü ile sınırlı kalmayarak ekonomik ve finansal sistemde de bir dizi paradigma değişimini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, yatırım kararlarının verilmesinde çevresel, sosyal ve kurumsal yönetime ilişkin kriterlere yönelik farkındalıkta artış meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin doğa ve sosyal yapılar üzerindeki etkileri tartışılmaya devam ederken, sürdürülebilirlik ve finans bağlantısını kurmak için farklı kavramlar tanımlanmış ve süreç içerisinde geliştirilmiştir (Migliorelli, 2021: 3).

Yeşil finans kavramı bu paradigma dönüşümü ile birlikte ortaya çıkan kavramlardan birisidir. Yeşil finans kavramı yaygın olarak tanımlanmamış olsa da genel olarak yeşil kalkınmayı ve yeşil ekonomiye geçişi desteklemeye ve olumsuz çevresel sonuçları azaltmaya yönelik finansal faaliyetleri ifade etmektedir. Yeşil finans, yenilenebilir enerjiye yatırım, endüstride emisyonun azaltılması, sürdürülebilir ulaşım, geri dönüşüm, organik tarım, atık yönetimi, su yönetimi, eko-inovasyon, kamu ve özel aktörler tarafından temiz teknoloji kullanımı gibi sürdürülebilir uygulamaları içermektedir (Ryszawska, 2016: 188). Yeşil finans uygulamaları, geleneksel finansal işlemlerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda güncellenmiş yaklaşımlarından oluşmaktadır. İklim değişikliklerinin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması ve ekonomik sistem içerisinde düşük karbon salınımının sağlanabilmesi açısından sürdürülebilir finansın önemi artmaktadır. Geleneksel finans yaklaşımları daha çok kazanç üzerine odaklanırken, sürdürülebilir finans modelleri ise finansal, çevresel ve sosyal faktörleri birlikte değerlendirerek kısa süreli kazanç elde etme hedefinden daha çok, uzun dönemli değer yaratma düşüncesine odaklanmaktadır (Şimşek ve Tunalı, 2022: 22).

Sürdürülebilir yaklaşımlar ile bankacılık ve sigortacılık sektörü gibi finansal piyasaların en aktif kurumlarında çevreci ürünler ile tüketicilere hizmet sunulurken, sermaye piyasalarında da yeşil finans açısından güncel ürün ve hizmetler yatırımcılara sunulmaktadır. Bu çerçevede menkul kıymet borsalarında finansal performans göstergesi olarak değerlendirilen endekslere, yeşil finans uygulamaları çerçevesinde sürdürülebilirlik endeksleri eklenmiştir. Sürdürülebilirlik endeksleri, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmeye yönelik hesaplanan borsa endeksleridir. Bu endeksler işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik sorumluluklarını karşılayabilme yeteneklerini ölçen endeksler olup endekse dâhil edilen şirketler sadece ekonomik faaliyetleri açısından değil çevre, iklim değişikliği, insan hakları, sağlık ve etik ilkeler özelinde de değerlendirilmektedir (Aşan, 2021: 28). Sürdürülebilirlik endeksleri, yatırımcılara, sosyal ve çevresel sorumluluğa bağlılığını kanıtlamış şirketlerin hisselerinden oluşan 'teorik portföy' sağlamayı amaçlamaktadır (Orsato vd., 2015: 162). Sürdürülebilirlik endeksleri gelişmiş ülkelerde daha yaygın olmakla birlikte, gelişmekte olan pazarlarda da bu tür endekslerin oluşturulması son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Borsalar bu tür endeksleri oluştururken kurumsal stratejilerde sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlayarak, şirketlerin ESG (Environmental, Social, Corporate Governance) olarak kısaltılan Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim performanslarının açıklanmasını teşvik etmektedirler (Arias Fogliano de Souza Cunha ve Samanez, 2013: 21-22). Dünya borsalarında hesaplanan farklı sürdürülebilirlik endeksleri bulunmaktadır. Dünyada hesaplanan ilk sürdürülebilirlik endeksi 1999 yılında oluşturulan Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi olup ayrıca Londra Borsasındaki FTSE4 Good Endeksi ve ABD'deki MSCI KLD 400 Sosyal Endeksi de şirketlerin sürdürülebilirlik performanslarının izlendiği önemli borsa endeksleri arasında yer almaktadır (Tüyid, 2020: 16).

Ülkemizde de hesaplanan sürdürülebilirlik endeksleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Borsa İstanbul'da hesaplanan ilk sürdürülebilirlik endeksi 4 Kasım 2014 tarihinde hesaplanmaya başlayan BİST Sürdürülebilirlik Endeksidir. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi çevresel, sosyal ve kurumsal yönetime ilişkin riskler karşısında şirketlere politika oluşturma noktasında yol gösterici olma ve sorumlu yatırımcılara bilgi aktarılması amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca BİST bünyesinde 21 Kasım 2022 tarihinden itibaren BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi de hesaplanmaktadır. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dahil edilecek şirketler, 2021 yılından itibaren, Refinitiv şirketi tarafından gerçekleştirilen sürdürülebilirlik değerlendirme sonuçları kullanılarak belirlenmektedir. Değerleme sürecinde şirketlerin kamuya açık bilgileri kullanılmakta olup kullanılan Refinitiv verilerine ilişkin maliyet BİST tarafından karşılanmaktadır. Sürdürülebilirlik değerlendirme gönüllülük esasına göre yapılmakta olup Yıldız Pazar, Ana Pazar ve Alt Pazar'da işlem gören şirketlerden gönüllü olanlar değerlendirme sürecine dahil edilmektedir (BİST, 2023). Refinitiv tarafından gerçekleştirilen sürdürülebilirlik değerlendirme çevresel, sosyal ve yönetim ana

başlıklarında toplanan 10 kriter dikkate alınarak yapılmaktadır. Çevresel kriterler; kaynak kullanımı, emisyonlar ve inovasyon alt başlıklarından oluşurken Sosyal kriterler ise; işgücü, insan hakları, toplum ve ürün sorumluluğu alt başlıklarından oluşmaktadır. Üçüncü ve son ana başlık olan Yönetişim kriterleri ise; yönetim, hissedarlar ve kurumsal sosyal sorumluluk alt başlıklarından oluşmaktadır. Sürdürülebilirlik puanları hesaplanırken çevresel ve sosyal kriterler sektörel ölçekte farklı ağırlıklandırmaya tabi tutulmakla birlikte yönetim kriterleri ise tüm sektörlerde aynı ağırlıklandırmaya tabi tutulmaktadır (Refinitiv, 2022: 6). 2023 yılı Ağustos ayı sonu itibarıyla BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde 73 şirket işlem görmektedir (KAP, 2023).

Enerji talebi günümüzde hala yüksek oranda kömür, doğalgaz, petrol gibi fosil yakıtlardan sağlanmakta olup bunun temel nedeni fosil yakıtların enerji içeriğinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. 2022 yılı sonu itibarıyla Dünya genelinde enerji talebinin sağlandığı kaynakların dağılımı incelendiğinde; toplam kaynaklar içerisinde petrolün % 31.5 ile ilk sırada olduğu ve petrolü sırasıyla; %26.7 ile kömür, %23.4 ile doğalgaz, %7.4 ile yenilenebilir enerji, %6.7 ile hidrolik enerji ve %3.9 ile nükleer enerjinin izlediği görülmektedir. Bu veriler ışığında Dünya genelinde 2022 yılı itibarıyla toplam enerjinin yaklaşık %81.6'sının fosil yakıtlardan sağlandığı söylemek mümkündür. Enerji kaynaklarının dağılımı 2022 yılı için ülkemiz özelinde değerlendirildiğinde ise; ilk sırada %29.9 ile petrol gelmekte ve bunu sırasıyla %26.2 ile doğal gaz, %24.9 ile kömür, %10.84 ile yenilenebilir enerji ve %8.9 ile hidrolik enerji takip etmektedir. 2022 yılı için ülkemiz özelinde fosil yakıtların toplam enerji kaynakları içerisindeki payı yaklaşık %81 olarak gerçekleşmiştir (Energy Institute, 2023: 9).

Fosil yakıt tüketim verileri dikkate alındığında, üretim süreçlerinde önemli bir girdi olarak kullanılması nedeniyle fosil yakıt fiyatlarının işletmelerin maliyetleri, karlılıkları ve ülke ekonomileri ile piyasalar üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bu nedenle fosil yakıt fiyatları ile büyüme, döviz kurları, kıymetli madenler ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiler akademik araştırmalara konu olmuştur. Özellikle fosil yakıtlar ile borsa endeksleri arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmalar iki farklı bakış açısı ile değerlendirilebilir. Çoğu araştırmanın esas aldığı ilk bakış açısı; faaliyetleri gereği yüksek miktarda fosil yakıt üretimi veya tüketimi yapan işletmelerin faaliyette bulunduğu sektörleri temsil eden ulaştırma endeksi, petrol-kimya endeksi gibi borsa endeksleri ile fosil yakıt fiyatları arasındaki ilişkilerin araştırılmasına odaklanmaktadır. İkinci bakış açısını ise sürdürülebilir finans yaklaşımı üzerinden oluşturmak mümkündür. Bu yaklaşımın odaklandığı temel hususu, fosil yakıtlar ile sürdürülebilirlik endeksleri arasındaki ilişkilerin araştırılması olarak ifade etmek mümkündür. Sürdürülebilirlik endeksleri şirketlerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performansları dikkate alınarak oluşturulmaktadır. Yeşil finans uygulamaları çerçevesinde sürdürülebilirlik endekslerinin oluşturulma felsefesi dikkate alındığında çevreye karşı olan duyarlılık dikkat çekmektedir. Sürdürülebilirlik endeksine dâhil olabilmek için işletmelerin çevreci yaklaşımlar sergilemeleri istenmekte olup bu durum bir boyutuyla işletmelerin kullandıkları enerji kaynaklarını da ön plana çıkarmaktadır. Fakat fosil yakıt kullanımının ortaya çıkardığı zararlı etkiler sürdürülebilirlik felsefesi ile çelişmekle birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının henüz istenen düzeyde kullanılmaması da sürdürülebilirlik açısından olumsuz bir etki göstermektedir. Bu gerçekliklerin, fosil yakıt fiyatları ile sürdürülebilirlik endeksleri arasındaki ilişkinin akademik olarak araştırılmasına zemin oluşturabileceği düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Dizaynı

Bu başlıkta öncelikli olarak araştırma konusuna ilişkin literatür özetine yer verilecek olup ardından araştırma yöntemi ve analiz bulguları açıklanacaktır.

2.1. Literatür Özeti

Uluslararası finans literatürü incelendiğinde, farklı ülkelerde hesaplanan sürdürülebilirlik endeksleri veya temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları ile farklı fosil yakıt fiyatları (ağırlıklı olarak petrol fiyatları

olmak üzere) arasındaki nedensellik ilişkileri ve volatilité yayılımını analiz eden çalışmalar mevcuttur. Uluslararası literatürdeki araştırmaların bazılarına ait kısa bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Henriques ve Sadorsky (2008), petrol fiyatları ile temiz enerji hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, Ocak 2001 ile Mayıs 2007 dönemi arasına ilişkin verileri kullanmışlardır. VAR modelinden elde edilen bulgular; petrol fiyatlarından, ABD borsalarında işlem gören temiz enerji hisse senedi fiyatlarına doğru Granger nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Sariannidis vd. (2010), çeşitli makroekonomik değişkenlerin Dow Jones Sürdürülebilirlik ve Dow Jones Wilshire 5000 endeksleri üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, Ocak 2000 ve Ocak 2008 dönemleri arasına ilişkin aylık verileri kullanmışlardır. GARCH modelinden elde edilen bulgular; ham petrol getirilerindeki değişimin ABD borsasını olumsuz etkilediğini ayrıca bu etkinin Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksine 1 ay gecikme ile yansıdığını göstermektedir.

Drimbetas vd. (2010), farklı makroekonomik değişkenlerin üç ayrı borsa endeksine olan etkisini araştırdıkları çalışmalarında, Ocak 2000 ile Şubat 2008 dönemleri arasına ilişkin verileri kullanmışlardır. GARCH modelinden elde edilen bulgular; petrol fiyatlarının, aralarında Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksinin de yer aldığı borsa endekslerini negatif etkilediğini göstermektedir.

Sadorsky (2012), çoklu genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modellerini kullanarak ABD borsalarında işlem gören temiz enerji ve teknoloji hisseleri ile petrol fiyatları arasındaki volatilité yayılım ilişkisini incelediği çalışmasında; temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarının, petrol fiyatlarından ziyade teknoloji hisse senedi fiyatlarıyla daha yüksek korelasyona sahip olduğunu belirlemiştir.

Kumar vd. (2012) Nisan 2005 ile Kasım 2008 dönemleri arasına ilişkin haftalık verileri kullanarak temiz enerji hisse senedi fiyatları, petrol fiyatları, faiz oranları, teknoloji hisse senedi fiyatları ve karbon tahsisat fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz bulguları; temiz enerji hisse senedi fiyatlarının, petrol fiyatları, faiz oranları ve teknoloji hisse senedi fiyatlarından etkilendiğini ancak karbon tahsisat fiyatlarından etkilenmediğini göstermektedir.

Śmiech ve Papież (2013), fosil yakıt fiyatları, döviz kurları ve Alman Hisse Senedi Endeksi (DAX) arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırdıkları çalışmalarında, Ekim 2001 ile Haziran 2012 dönemleri arasına ait haftalık verileri kullanmışlardır. VAR modelinden elde edilen bulgular; finansal piyasalardaki oynaklık düzeyine bağlı olarak değişkenler arasındaki ilişkinin zaman içinde değiştiğini göstermektedir.

Managi ve Okimoto (2013), petrol-temiz enerji hisse senedi fiyat ilişkisindeki olası yapısal değişiklikleri belirlemek amacıyla Markovswitching VAR modeli uyguladıkları çalışmalarında; 2007 yılı sonlarında yapısal bir kırılma tespit edilmiş ve o dönemden itibaren petrol fiyatları ile temiz enerji hisse senedi fiyatları arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sariannidis vd. (2016), ham petrol fiyatlarının varyans, çarpıklık ve basıklık değerlerinin Avro Bölgesi Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi (DJSI) getirileri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Kasım 2001 ile Mart 2015 dönemleri arasına ait verileri kullanmışlardır. GARCH modeli bulguları; petrol getirilerindeki artış ve petrol fiyatlarındaki oynaklığın, endeks değerinin düşmesine neden olduğunu göstermektedir.

Giannarakis vd. (2017), Baltık kuru yük endeksi, ABD ticaret dengesi, ham petrol ve altın fiyatlarının Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksine etkisini araştırdıkları çalışmalarında, Ekim 1999 ile Temmuz 2016 dönemi arasına ilişkin verileri kullanmışlardır. GARCH modelinden elde edilen bulgulara göre; Baltık kuru yük endeksi, ABD ticaret dengesi, ham petrol ve altın fiyatları, Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksini olumlu etkilemektedir.

De Oliveira vd. (2017), Brezilya kurumsal sürdürülebilirlik endeksi ile petrol fiyatları arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, Ocak 2008 ile Aralık 2015 dönemleri arasına ait verileri kullanmışlardır. Analiz bulguları; sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören firmaların, sosyal açıdan daha sorumlu olma çabalarına rağmen, ham petrol spot fiyatlarından özellikle de WTI ham petrolünden etkilendiklerini ayrıca Brezilya borsasının bir bütün olarak uluslararası ham petrol piyasasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Maraça ve Bein (2020), sürdürülebilirlik hisse senedi endeksleri, uluslararası ham petrol fiyatları ve Avrupa'nın petrol ithal eden ülkeleri (İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre ve Hollanda) ve petrol ihraç eden ülkelerinin (Norveç ve Rusya) önemli hisse senedi endeksleri arasındaki dinamik karşılıklı ilişkiyi ve volatilitte yayılımını inceledikleri çalışmalarında, Eylül 2001 ile Ocak 2020 dönemleri arasına ait verileri kullanmışlardır. DCC-MGARCH modeli bulguları; sürdürülebilirlik hisse senedi getirileri, uluslararası petrol fiyatları ve petrol ithalatçısı/ihracatçısı ülkelerin ana endeksleri arasında önemli volatilitte yayılımının varlığını ortaya koymaktadır.

Ghabri vd. (2021), Covid-19 salgını sırasında fosil yakıt (ham petrol ve doğal gaz) fiyatlarında ortaya çıkan şokların yenilenebilir temiz enerji borsaları üzerindeki dinamik etkisini analiz ettikleri çalışmalarında, 10 Mart 2020 ile 15 Mayıs 2020 tarihleri arasına ait verileri kullanmışlardır. TVP-VAR modeli kullanılarak yapılan analizlerden elde edilen bulgular; ham petrol fiyatlarındaki keskin düşüşün ardından temiz enerji hisselerinin getirilerinde önemli bir artış olduğunu göstermektedir.

Jiang vd. (2021), petrol, kömür ve gaz vadeli işlem fiyatları ile üç küresel yenilenebilir enerji hisse senedi endeksi arasındaki ilişkiyi Temmuz 2012 ile Aralık 2019 arasındaki günlük verileri kullanarak araştırmışlardır. Kantil regresyon ve Kantil nedensellik analizlerinden elde edilen bulgular; yenilenebilir enerji borsalarından petrol ve kömür piyasalarına doğru farklı dönemlerde nedensellik olduğunu gösterirken, gaz piyasaları ile bu nedenselliğin olmadığını göstermektedir. Ayrıca analiz bulguları, yenilenebilir enerji endeksleri ile doğal gaz arasındaki ilişkinin, petrol ve kömüre göre nispeten daha zayıf olduğunu da ifade etmektedir.

Tang ve Aruga (2022), Covid-19 salgını döneminde fosil yakıt, temiz enerji hisseleri, altın ve Bitcoin piyasaları arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, Ocak 2019 ile Şubat 2021 tarihleri arasındaki ABD günlük verilerini kullanmışlardır. DCC-MGARCH modellerini kullanarak yaptıkları analiz bulguları; Covid-19 salgını sırasında fosil yakıt fiyatları ile altın ve Bitcoin arasındaki ilişkinin kısa vadede negatif korelasyondan daha güçlü pozitif korelasyona dönüştüğünü göstermektedir.

Umar vd. (2022), çalışmalarında S&P Küresel Temiz Enerji Endeksi ile ham WTI petrol, doğal gaz, gaz yağı ve akaryakıt gibi fosil yakıtlar arasındaki oynaklık ilişkisini araştırmışlardır. Analiz bulguları; temiz enerji hisseleri ve fosil yakıt piyasaları arasında volatilitte bağlantısının zayıf, petrol piyasaları arasında ise güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sonuçlar enerji piyasaları arasındaki volatilitte yayılımlarının çoğunun kısa vadede devam ettiğini, uzun vadede ise piyasalar arasında volatilitte aktarımının zayıf olduğunu göstermektedir.

Sharma vd. (2023), makroekonomik değişkenler ile Hindistan Sürdürülebilirlik Endeksleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, Nisan 2012 ile Mart 2021 dönemi arasına ait verileri kullanmışlardır. ARDL modeli bulgularına göre; ham petrol fiyatları ile hem S&P BSE GRENEX hem de S&P BSE CARBONEX endeksleri arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Abakah vd. (2023), yeşil tahviller ile ABD gaz fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, Ocak 2013 ile Eylül 2020 dönemleri arasına ait verileri kullanmışlardır. Zamanla değişen nedensellik testi bulguları; düşüş yönlü piyasa koşullarında yeşil tahviller ile gaz fiyatları arasında güçlü, anlamlı ve çift

yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yeşil tahviller ile kaya gazı ve doğal gaz arasında güçlü bir korelasyon olduğu belirlenmiştir.

Ulusal finans literatürü incelendiğinde ise, BİST endeksleri ile farklı emtialar arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar bulunmakla birlikte BİST Sürdürülebilirlik Endeksi özelinde yapılan araştırmaların diğer BİST endeksleri ile kıyaslandığında sayıca az olması dikkat çekmektedir. Literatürdeki araştırmaların bazılarında ait kısa bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Acaravcı ve Reyhanlıoğlu (2013), enerji fiyatları ile Türkiye sermaye piyasasını temsil eden farklı göstergeler arasındaki ilişkileri Johansen Eşbütünleşme Testi ile araştırdıkları çalışmalarında, 2001-2010 dönemleri arasında ilişkin verileri kullanmışlar ve analiz bulgularına göre; BİST-100 Endeksi, petrol fiyatları, doğalgaz fiyatları ve sanayi üretim endeksi arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Güler ve Nalın (2013), petrol fiyatları ile BİST-100, BİST Sınai ve BİST Kimya Petrol Plastik Endeksleri arasındaki ilişkiyi Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi ile inceledikleri araştırmalarında, 1997-2012 dönemi arası verileri kullanmışlar ve analiz bulgularına göre; değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmelerine karşılık kısa dönemde nedensellik ilişkileri göstermedikleri tespit edilmiştir.

Yıldırım vd. (2014), ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının BİST sanayi sektöründeki şirketlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi ve regresyon analizi kullanmışlardır. Johansen Eşbütünleşme Testi bulgularına göre; ham petrol ve doğalgaz fiyatları ile BİST Sınai Endeksi arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir. Granger Nedensellik Testinden elde edilen bulgular, ham petrol fiyatından sınai endekse ayrıca sınai endeksten doğal gaz fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Regresyon analizi bulguları ise hisse senedi fiyatlarının ham petrol ve doğal gaz fiyatlarından pozitif yönlü etkilendiğini göstermektedir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016), petrol ve doğal gaz fiyatları ile BİST sanayi sektörleri arasındaki ilişkileri analiz ettikleri çalışmalarında, 2005-2015 dönemi arası verileri kullanarak Johansen Eşbütünleşme Testi gerçekleştirmişlerdir. Analiz bulgularına göre; petrol ve doğalgaz fiyatları ile sektör endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Yıldırım (2016), petrol fiyatları ile BİST-100 Endeksi arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında 2003-2016 dönemi arası verileri kullanarak yapmış olduğu analizde, BİST-100 Endeksinin petrol fiyatlarındaki artıştan etkilenmemekle birlikte düşüşlerden ise ters yönlü olarak etkilendiği bulgusuna ulaşmıştır.

Kendirli ve Çankaya (2016), petrol fiyatları ile BİST-100 ve BİST Ulaştırma Endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, 2000-2015 dönemleri arası verileri kullanmışlar ve Granger Nedensellik Testi bulgularına göre; BİST-100 Endeksinden diğer değişkenlere yönelik tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Ege ve Şahin (2017), petrol ve doğal gaz fiyatları ile BİST Kimya ve BİST Sınai Endeksi arasındaki ilişkileri Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile analiz etmişler ve analiz bulgularına göre; doğal gaz fiyatlarının kimya ve sanayi endeksinin nedeni olduğu tespit edilirken petrol fiyatlarının ise nedeni olmadığı belirlenmiştir.

Dursun ve Özcan (2019), OECD üyesi 25 ülkenin 2005-2017 dönemi arası verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri eşbütünleşme analizi bulgularına göre; elektrik, doğal gaz ve petrol fiyat endeksleri ile ülke borsa endeksleri arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen nedensellik analizinden elde edilen bulgular; borsa endekslerinden petrol fiyatlarına, doğal gaz fiyatlarından ise borsa endekslerine doğru bir nedensellik olduğunu desteklemektedir.

Oralbaykızı (2019), petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST Ulaştırma, BİST Kimya ve BİST Sınai Endeksi üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmada, 2001-2017 dönemi arası verileri kullanarak, etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizi gerçekleştirmiştir. Analiz bulgularından, petrol fiyatlarındaki değişimlerin BİST endekslerini sektörel bazda farklı etkilediği belirlenmiştir.

Gürlevik ve Gazel (2020), BİST Elektrik Endeksi ile elektrik, brent petrol ve gaz fiyatları arasındaki ilişkiyi, 2010 Mart-2019 Mart dönemi arası çeyrek dönemlik verileri kullanarak NARDL modeli ile analiz etmişlerdir. NARDL analiz bulgularına göre; uzun dönemde BİST Elektrik Endeksi ile gaz fiyatları arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönlü ilişki tespit edilirken, BİST Elektrik Endeksi ile elektrik ve brent petrol fiyatları arasında ilişki tespit edilememiştir.

Yavuz ve Sağlam (2020), hisse senedi fiyatları ile petrol fiyat şokları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 2003-2017 dönemi arasına ilişkin BİST-100 Endeksi ve brent petrol fiyatlarını kullanmışlardır. Dummy değişkenli kukla regresyon analizi bulgularından; hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasında negatif yönlü ilişki olduğu ve bu etkinin şiddetinin petrol fiyatlarındaki artışlarda daha güçlü olduğu belirlenmiştir.

Kakacak vd. (2020), petrol fiyatlarının BİST-100 Endeksi üzerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında, petrol fiyatlarının BİST-100 Endeksinin nedeni olduğu ve değişkenler arasında anlamlı bir etki-tepkinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Temel ve Eryiğit (2021), enerji fiyatları ile farklı BİST endeksleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, 2007-2017 dönemi arası verileri kullanarak, VAR, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi ve etki-tepki analizi uygulamışlardır. Analiz bulgularına göre; enerji fiyatları ile BİST endeksleri arasında uzun dönemli ilişki bulunamazken kısa dönemde ise enerji fiyatlarının BİST endekslerini pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Özer ve Aksoy (2021), enerji fiyatları ile seçili BİST endeksleri arasındaki ilişkiyi 2011-2020 yılları arasına ilişkin verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Johansen Eşbütünleşme Testi bulgularından, analize dâhil edilen değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilirken, nedensellik testi bulgularına göre ise doğal gaz ve petrol fiyatlarından BİST Elektrik Endeksine doğru nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Demirkale ve Ebghaei (2021), petrol fiyatları ile seçili ulusal ve uluslararası borsa endeksleri arasındaki ilişkileri analiz ettikleri çalışmalarında, 2008-2020 dönemi arası verileri kullanarak VAR modeli kurmuşlardır. Etki-tepki analizi, varyans ayrıştırma analizi ve Granger Nedensellik Testi bulgularına göre; petrol fiyatları ve borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin ülke bazında farklılık gösterdiği ayrıca petrol fiyatlarındaki şoklara karşılık endekslerin zayıf ölçekte pozitif veya negatif yönlü tepkiler verdiği tespit edilmiştir.

Karakuş (2021), ham petrol, brent petrol ve doğalgaz fiyatları ile BİST Sınai Endekste işlem gören 111 şirketin hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkileri, 2010-2019 dönemi arasına ilişkin verileri kullanarak panel eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Analiz bulgularına göre, petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlenirken, doğal gaz fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilememiştir.

Gümüş ve Cihangir (2022), doğal gaz, petrol ve kömür fiyatları ile BİST Elektrik Endeksi arasındaki ilişkiyi, 2010-2020 dönemi arası verileri kullanarak, GARCH, ADC, BEKK ve Granger Nedensellik Testi ile analiz etmişlerdir. Analiz bulgularından, BİST-100 Endeksi, petrol ve kömür fiyatlarındaki değişikliklerin, BİST Elektrik Endeksi getirisi üzerinde güçlü şekilde volatilité yayılımı etkisi gösterdiği tespit edilmiştir.

Karaoğlan vd. (2022), çalışmalarında petrol fiyatları ile BİST Sanayi Endeksi hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkilerini Granger, Toda-Yamamoto, Breitung ve Candelon frekans nedensellik

analizi ile incelemişler ve analiz bulgularına göre; Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri açısından değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizine göre ise kısa, orta ve uzun dönemde petrol fiyatlarından hisse senedi fiyatlarına yönelik nedensellik tespit edilmiştir.

Güneş ve Kaya (2022), Brent petrol fiyatları ile BİST-100, BİST Kimya, BİST Sınai ve BİST Ulaştırma Endeksleri arasındaki ilişkileri araştırdıkları çalışmalarında, 2018-2022 dönemi arası verileri kullanmışlardır. Granger Nedensellik Testi bulgularından; brent petrol ile BİST-100, BİST Sınai, BİST Ulaştırma Endeksleri arasında tek yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. DCC GARCH modeli bulguları ise, brent petrol ile analize dahil edilen BİST endeksleri arasında pozitif yönlü korelasyon olduğunu göstermiştir.

Özçim (2022), BİST Sürdürülebilirlik Endeksi volatilitesine makroekonomik değişkenlerin etkisini araştırdığı çalışmasında, 2014-2021 dönemi arası verileri kullanarak GARCH analizi gerçekleştirmiştir. Analiz bulgularına göre; BİST Sürdürülebilirlik Endeksi volatilitisini döviz kuru arttırırken faiz oranları ise düşürmektedir. Ayrıca brent petrol fiyatlarının endeks volatilitesi üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Coşkun ve Taşpınar (2022), Türkiye sermaye piyasasında işlem gören büyük enerji şirketlerinin hisse senetleri ile elektrik endeksi ve fosil yakıt emtiaları (ham petrol, doğal gaz, kömür) arasındaki volatilité yayılımını araştırdıkları çalışmalarında, Temmuz 2006 ile Aralık 2021 dönemleri arasına ait verileri kullanmışlardır. Analiz bulguları; enerji hisseleri ile fosil yakıt enerji piyasalarının yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılıklara sahip olduğunu, bunların küresel siyasi, finansal ve olağandışı olaylardan önemli ölçüde etkilendiğini ve piyasalar arasındaki volatilité yayılımının kalıcı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, reel piyasalarda yeşil finansa ilişkin farkındalıkta meydana gelen artışa bağlı olarak akademik çalışmalara da konu olan sürdürülebilirlik ve enerji ilişkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, BİST endeksleri içerisinde sürdürülebilirlik temalı olarak oluşturulan BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıt fiyatları arasındaki dinamik bağlantılılık ilişkileri analiz edilmiştir. Ulusal literatürde BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıt fiyatları veya farklı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sayısının az olması bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki temel motivasyonu oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmanın Veri Seti

Çalışmada, sürdürülebilirlik göstergesi olarak Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler arasında sürdürülebilirlik hedeflerine bağlı faaliyet gösteren şirketlerin hisse senedi fiyatlarından hesaplanan ve ülkemiz sermaye piyasaları açısından sürdürülebilirlik göstergesi olarak kabul gören BİST Sürdürülebilirlik Endeks verileri ile fosil yakıtları temsilen Brent petrol, ham petrol, kalorifer yakıtı, kömür ve doğalgaz verileri kullanılmıştır. İlgili değişkenlere ait veriler 09/11/2014 – 14/05/2023 tarih aralığına ilişkin haftalık fiyat serileri olup veriler investing.com adresinden sağlanmıştır. Değişkenlere ait fiyat serileri, kullanılan modelin geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması için fark serisi olarak analizlere dâhil edilmiştir.

2.4. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıt fiyatları arasındaki dinamik bağlantı ilişkileri TVP-VAR Modeli yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

TVP-VAR(p) modeli aşağıda ifade edildiği biçimde gösterilebilir (Antonakakis vd., 2020: 3-7):

$$y_t = A_t z_{t-1} + \epsilon_t \quad \epsilon_t | \Omega_{t-1} \sim N(0, \Sigma_t) \quad (1)$$

$$vec(A_t) = vec(A_{t-1}) + \xi_t \quad \xi_t | \Omega_{t-1} \sim N(0, \Xi_t) \quad (2)$$

$$z_{t-1} = \begin{pmatrix} y_{t-1} \\ y_{t-2} \\ \vdots \\ y_{t-p} \end{pmatrix} \quad A_t = \begin{pmatrix} A_{1t} \\ A_{2t} \\ \vdots \\ A_{pt} \end{pmatrix}$$

Yukarıdaki denklemlerde, y_t ve z_{t-1} sırasıyla $m \times 1$ ve $mp \times 1$ boyutlu matrisleri gösterirken, A_t ve A_t sırasıyla $m \times mp$ ve $m \times m$ boyutlu matrisleri temsil etmektedir. ϵ_t , $m \times 1$ boyutlu ve ξ_t ise $m^2 p \times 1$ boyutlu matrisi ifade etmektedir. Zamanla değişen varyans-kovaryans matrisleri olan Σ_t ve Ξ_t ise sırasıyla $m \times m$ ve $m^2 p \times m^2 p$ boyutlu matrisleri göstermektedir. Ayrıca $vec(A_t)$ ise $m^2 p \times 1$ boyutlu bir vektör olarak A_t 'nin vektörleştirilmiş şeklini sembolize etmektedir.

Zamana göre değişen katsayılar ve varyans kovaryans matrisleri, Diebold ve Yılmaz'ın (2014) geliştirilmiş bağlantılılık prosedürünün tahmini için kullanılmaktadır. Ayrıca bu prosedürün temelinde, Koop vd. (1996) ile Pesaran ve Shin (1998) tarafından ortaya çıkarılan geliştirilmiş etki-tepki fonksiyonları (generalized impulse response functions - GIRF) ve geliştirilmiş öngörü hata varyans ayrıştırması (generalized forecast error variance decompositions - GFEVD) bulunmaktadır. GIRF ve GFEVD hesaplanırken, Wold teoremini esas alan TVP-VAR, hareketli ortalamaya (VMA) dönüştürülmektedir.

GIRF ($\Psi_{ij,t}(R)$)'ler i değişkeninde meydana gelen bir şokun tüm j değişkenlerindeki tepkilerini açıklamakta olup aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$GIRF_t(H, \delta_{j,t}, \Omega_{t-1}) = E(y_t + H e_j | \delta_{j,t}, \Omega_{t-1}) - E(y_{t+j} | \Omega_{t-1}) \quad (3)$$

$$\Psi_{j,t}(H) = \frac{B_{H,t} \Sigma_t e_j}{\sqrt{\Sigma_{jj,t}}} \frac{\delta_{j,t}}{\sqrt{\Sigma_{jj,t}}} \quad \delta_{j,t} = \sqrt{\Sigma_{jj,t}} \quad (4)$$

$$\Psi_{j,t}(H) = \sum_{j,t}^{-\frac{1}{2}} B_{H,t} \Sigma_t e_j \quad (5)$$

GFEVD aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\phi_{ij,t}^g(J) = \frac{S_{ii,t}^{-1} \Sigma_{t=1}^{j-1} (l_i' A_t S_t l_j)^2}{\Sigma_{j=1}^N \Sigma_{t=1}^{j-1} (l_i A_t S_t A_t' l_i)} \quad \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J) = \frac{\phi_{ij,t}^g(J)}{\sum_{j=1}^N \phi_{ij,t}^g(J)} \quad (6)$$

Denklemler (6)'da l_i , i konumunda sıfır vektörüdür ve $\sum_{j=1}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J) = 1$ ve $\sum_{i,j=1}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J) = N'$ dir.

GFEVD'e dayalı olarak oluşturulan "toplam bağlantılılık" indeksi (TCI-Total Connectedness Index) aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$C_t^g(J) = \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)}{\sum_{i,j=1}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)} \quad (7)$$

Bu model, değişkenlerin birinde meydana gelen şokun diğerlerine nasıl yayıldığını ifade etmektedir.

“i” değişkeninden diğer tüm “j” değişkenlerine şokun yayılımını gösteren “Diğerlerine Toplam Yönlü Bağlantılılık” (Total Directional Connectedness **To Others**) aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$C_{i \rightarrow jt}^g(J) = \sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ijt}^g(J) \quad (8)$$

“i” değişkeninin diğer tüm “j” değişkenlerinden aldığı şoku gösteren “Diğerlerinden Toplam Yönlü Bağlantılılık” (Total Directional Connectedness **From Others**) ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$C_{i \leftarrow jt}^g(J) = \sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ijt}^g(J) \quad (9)$$

“Diğerlerine toplam yönlü bağlantılılık”tan “Diğerlerinden toplam yönlü bağlantılılık”, çıkartılması sonucunda “Net Toplam Yönlü Bağlantılılık” (**Net Total Directional Connectedness**) elde edilmektedir.

$$C_{it}^g = C_{i \rightarrow jt}^g(J) - C_{i \leftarrow jt}^g(J) \quad (10)$$

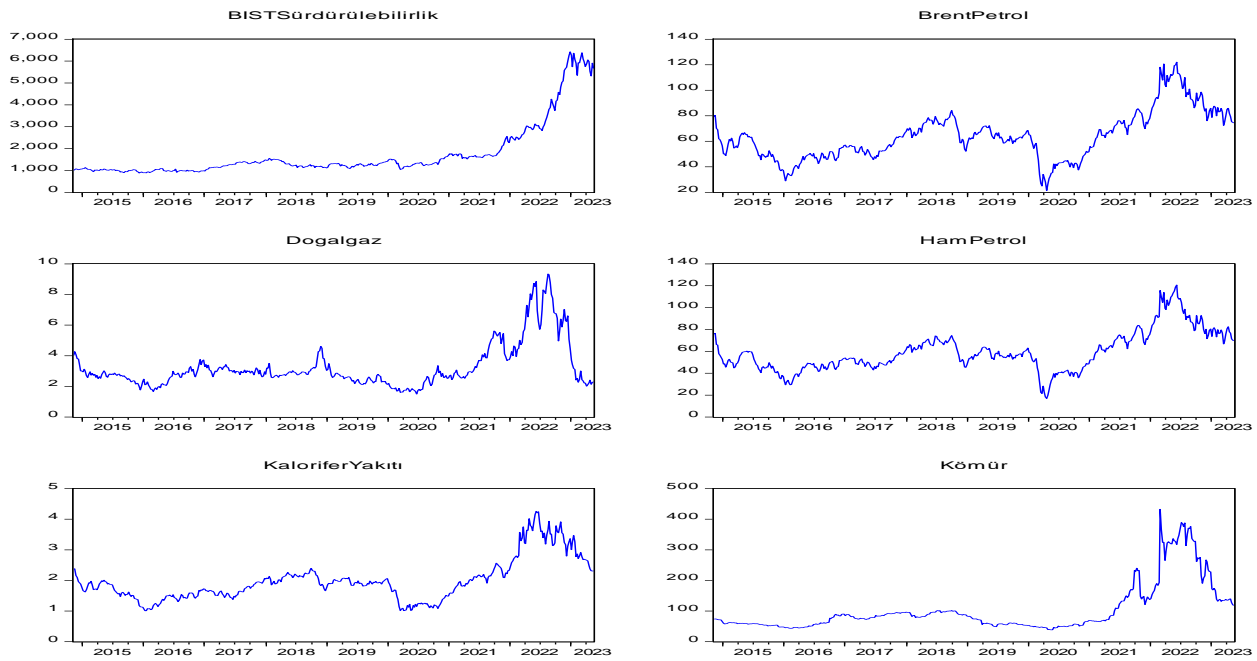
$C_{i,t}$ nin pozitif olması, “i” değişkeninin diğer değişkenlerden etkilendiğinden daha fazla analize dahil edilen diğer değişkenleri etkilediğini, diğer bir ifade ile volatilitiyi yayıcı etki gösterdiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra $C_{i,t}$ nin negatif olması ise, “i” değişkeninin volatilitiyi alıcısı olduğunu ifade etmektedir (Antonakakis vd. 2019: 8-9).

2.5. Araştırma Bulguları

Bu çalışmada BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıt fiyatları arasındaki dinamik ilişkiler TVP-VAR modeli aracılığı ile analiz edilmiştir². Aşağıda öncelikle analizde kullanılan değişkenlerin grafikleri ve tanımlayıcı istatistikleri sunulmuş olup ardından TVP-VAR analizinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

² Araştırmada uygulanan TVP-VAR analizi, David Gabauer tarafından oluşturulan https://davidgabauer.shinyapps.io/connectedness_approach/ web adresi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve bulgular raporlanmıştır.

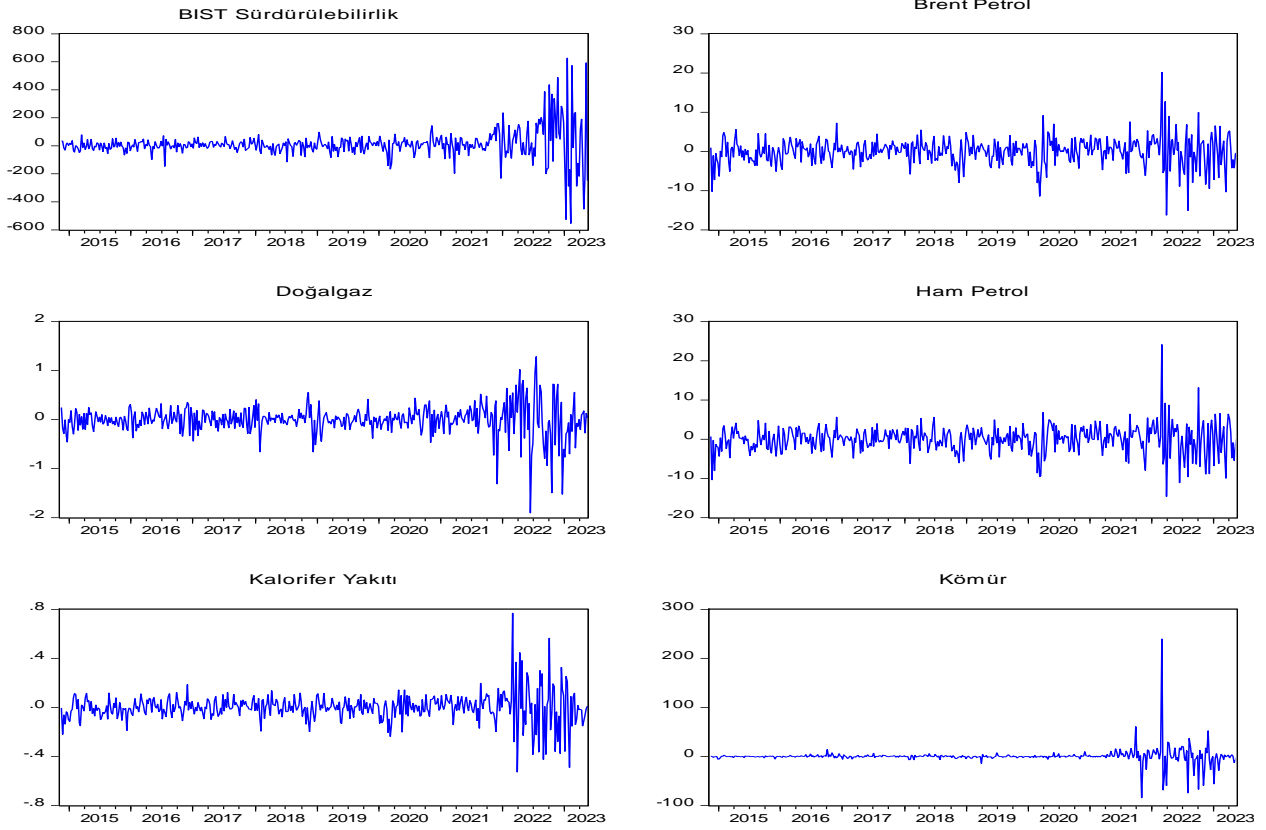
Şekil 1: Değişkenlere Ait Zaman Serisi Grafikleri

Değişkenlere ait fiyatların zaman serisi grafikleri incelendiğinde; BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin 2022 yılına kadar yatay bir seyir göstermekle birlikte 2022 yılından itibaren artış trendine geçtiği görülmektedir. Bu artışın temel sebepleri arasında, ülkemizde 2021 yılında başlayan enflasyon artışına bağlı olarak yatırımcıların borsaya yönelmeleri, kur korumalı mevduat sistemi ve kripto varlıklarda hedefledikleri getirileri elde edemeyen yatırımcıların yatırımlarını borsaya aktarmaları gösterilebilir. Enerji fiyatları incelendiğinde ise, Covid-19 Pandemisinin enerji varlıkları üzerindeki olumsuz etkisi 2020 yılında açıkça görülmektedir. Bu süreçte yaşanan ulaşım kısıtlamaları, ticari faaliyet hacimlerde ortaya çıkan kapasite azalışları gibi nedenler bu olumsuzlukların temel sebepleri arasında yer almaktadır. Pandeminin etkilerinin azalması ve uluslararası ölçekte başlayan normale süreci ile birlikte enerji varlıklarının fiyatlarında 2021 yılından itibaren artış trendinin başladığı ayrıca bu artış trendinin 2022 yılı ortalarından itibaren düşüş yönlü bir trende dönüştüğü grafiklerden görülmektedir.

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıt getirileri arasındaki dinamik ilişkileri belirlemek için değişkenlerin getirileri hesaplanmış ve getiri serilerine ilişkin grafikler aşağıda sunulmuştur.

Şekil 2: Değişkenlerin Getiri Serilerine İlişkin Zaman Yolu Grafikler

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi getirisinin 2021 yılı sonundan itibaren artış göstermekle birlikte dalgalanan bir seyir gösterdiği görülmektedir. Bu durumdaki temel nedenin, ülkemizde yaşanan kur ve enflasyona bağlı gelişmelere bağlı olarak yatırımcıların borsaya yönelmelerinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Ayrıca fosil yakıt getirilerindeki seyir incelendiğinde de Covid-19 Pandemisinin etkilerinin azalması ile birlikte varlık getirilerinde artış yaşandığı görülmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	BİST Sürdürülebilirlik	Brent Petrol	Ham Petrol	Doğalgaz	Kalorifer Yakıtı	Kömür
Ortalama	-10.479	0.011	0.013	0.004	0	-0.102
Varyans	10602.586	11.753	11.498	0.091	0.013	254.768
Çarpıklık	-0.931*** (0.000)	0.144 (0.209)	-0.292** (0.012)	1.023*** (0.000)	-0.291** (0.013)	-6.562*** (0.000)
Aşırı Basıklık	12.930*** (0.000)	4.811*** (0.000)	6.832*** (0.000)	7.782*** (0.000)	8.364*** (0.000)	118.159*** (0.000)
Jarque- Bera	3156.942*** (0.000)	429.744*** (0.000)	869.736*** (0.000)	1197.784*** (0.000)	1300.434*** (0.000)	261476.097*** (0.000)
ERS	-6.416*** (0.000)	-8.166*** (0.000)	-8.726*** (0.000)	-5.146*** (0.000)	-11.046*** (0.000)	-10.612*** (0.000)
Q(10)	22.461*** (0.000)	9.216* (0.100)	16.546*** (0.002)	14.602*** (0.007)	15.631*** (0.004)	13.380** (0.013)
Q2(10)	315.412*** (0.000)	76.808*** (0.000)	41.927*** (0.000)	121.566*** (0.000)	149.449*** (0.000)	4.679 (0.556)

( ) olasılık değerlerini, ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 oranında anlamlılığı ifade etmektedir.

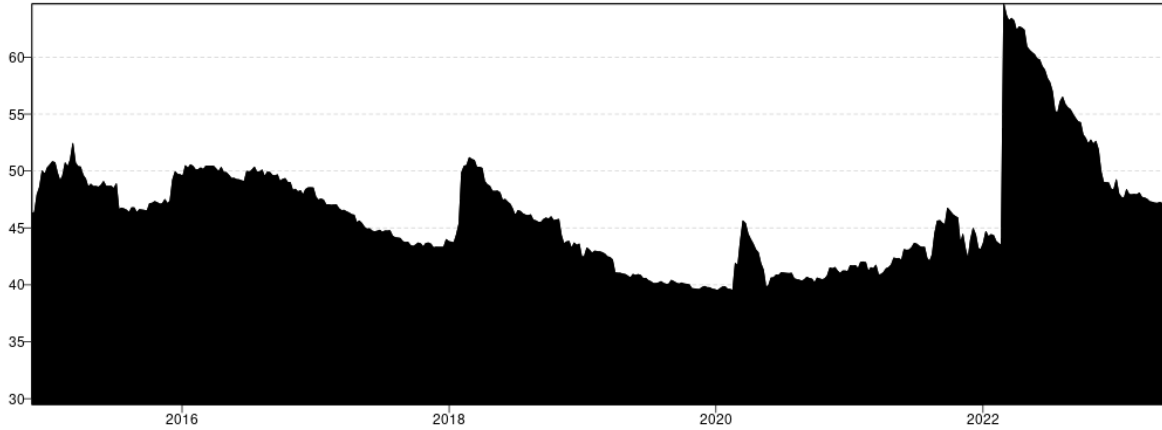
Analize dâhil edilen değişkenlerin zaman serilerine ait tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde, Jarque-Bera istatistik değerlerine göre serilerin normal dağılım göstermedikleri görülmektedir. Ayrıca ERS birim kök testi sonuçları incelendiğinde ise serilerin tümünün durağan olduğu görülmektedir. Tablodan serilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, Brent petrol ve doğalgazın sağa çarpık diğer değişkenlerin ise sola çarpık yapıda oldukları ayrıca basıklık katsayıları değerlendirildiğinde ise serilerin sivri dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2: Ortalama Dinamik Bağlantılılık Tablosu

	Brent Petrol	Doğal gaz	Kalorifer Yakıtı	BİST Sürdürülebilirlik	Ham Petrol	Kömür	Diğerlerinden (From)
Brent Petrol	35.87	1.19	28.26	1.31	30.67	2.69	64.13
Doğalgaz	3.99	83.42	4.64	1.09	5.17	1.68	16.58
Kalorifer Yakıtı	29.64	1.52	38.32	1.39	26.28	2.84	61.68
BİST Sürdürülebilirlik	2.99	0.78	3.22	88.72	3.19	1.10	11.28
Ham Petrol	31.59	1.55	25.76	1.48	37.16	2.46	62.84
Kömür	4.33	1.58	4.60	0.84	3.61	85.04	14.96
Diğerlerine (to)	72.54	6.63	66.48	6.10	68.93	10.79	231.46
Kendisi Dâhil	108.41	90.05	104.80	94.82	106.09	95.83	cTCI/TCI
NET	8.41	-9.95	4.80	-5.18	6.09	-4.17	46.29/38.58

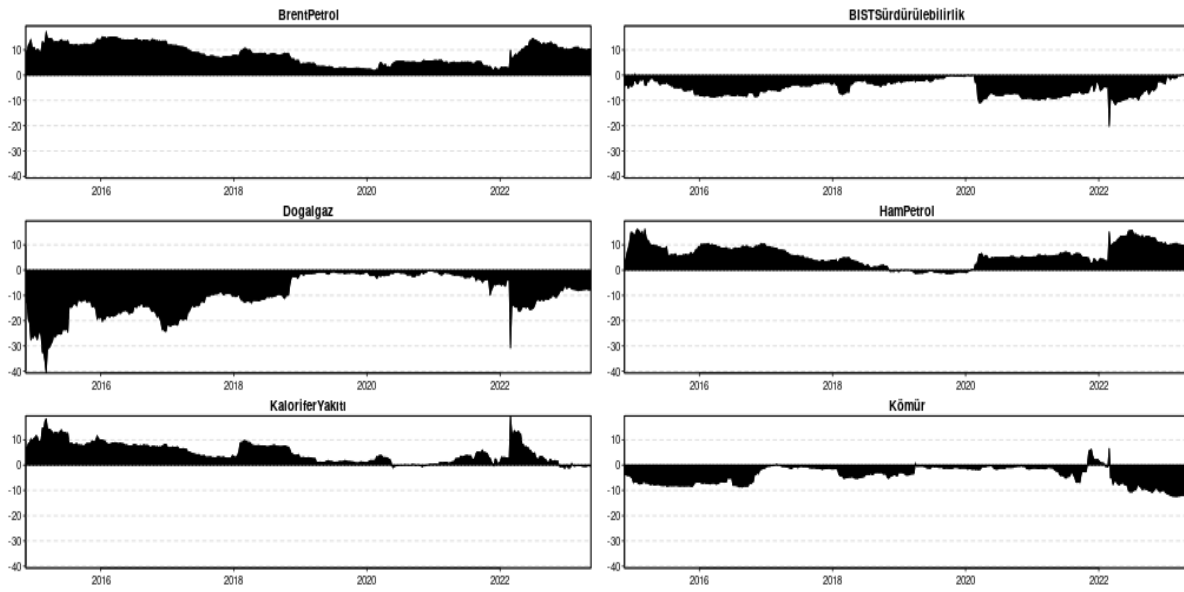
Tablo 2’de değişkenlerin getirileri arasındaki ortalama dinamik bağlantılılık ilişkileri görülmektedir. Tablodaki NET değeri, ilgili değişkenin diğer değişkenlere yaymış olduğu getiri ile diğer değişkenlerden almış olduğu getirinin farkını ifade etmektedir. Değerin pozitif olması ilgili değişkenin getiri yayıcı bir fonksiyonu olduğunu, negatif bir değer alması ise diğer değişkenlerden getiri alıcı konumda olduğunu göstermektedir. Tablodan analize dâhil edilen değişkenlerin NET değerleri incelendiğinde; Brent petrol, ham petrol ve kalorifer yakıtının getiriyi yayıcı konumda olduğu, doğalgaz, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ve kömürün ise getiriyi alıcı konumda olduğu görülmektedir. Tablodan ayrıca her bir değişkenin getirisinde meydana gelen değişimin ne kadarının kendisinden ne kadarının ise analize dâhil edilen diğer değişkenlerden kaynaklandığı yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda özellikle bu çalışmanın da amacını oluşturması bakımından, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıtlar arasındaki ilişki incelendiğinde; BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirisindeki değişimlerin %88.72’si kendi geçmiş değerlerinden kaynaklanırken, getirideki değişimin % 11.28’lik kısmı ise fosil yakıtlarda meydana gelen değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu durum BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirilerindeki değişimin fosil yakıt fiyatlarına karşı duyarlılığının düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’ndeki değişimi açıklayan fosil yakıt türleri incelendiğinde; en yüksek açıklama gücünün %3.22 ile kalorifer yakıtında olduğu görülmektedir. Diğer yakıt türlerinin BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirisindeki değişimi açıklama güçleri incelendiğinde ise; sırasıyla %3.19 ile ham petrol, %2.99 ile Brent petrol, %1.10 ile kömür ve %0.78 ile doğalgaz olduğu görülmektedir. Bu bilgiler BİST Sürdürülebilirlik Endeksinin göreceli olarak petrol bazlı enerji kaynaklarına daha duyarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Tablodan Brent petrol, ham petrol ve kalorifer yakıtının kendileri arasındaki getiri değişimlerini açıklama güçleri incelendiğinde, en önemli açıklama gücüne sahip olan değişkenin yine bu yakıt grubunun üyesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Brent petrol getirilerindeki değişimi açıklayan kendisi dışındaki en önemli değişkenin %30.67 ile ham petrol olduğu, ikinci değişkenin ise %28.26 ile kalorifer yakıtı olduğu belirlenmiştir. Bu durum ham petrol açısından değerlendirildiğinde ise, Brent petrolün % 31.59 ve kalorifer yakıtının ise %25.76 ile ham petrol getirisindeki değişimi açıklayan en önemli değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3: Toplam Dinamik Bağlantılılık

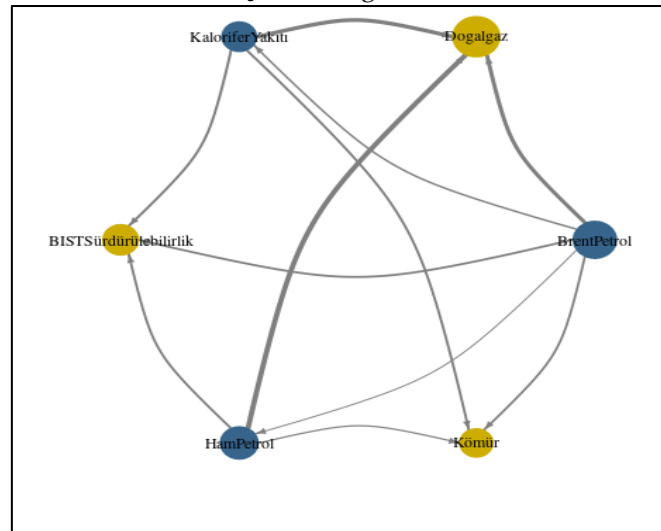
Analize dâhil edilen değişkenler arasındaki toplam dinamik bağlantılılık ilişkileri Şekil 3’te gösterilmektedir. Grafikte değişkenler arası dinamik bağlantılılığın dönemsel olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. 2018 yılında petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak değişkenler arasındaki dinamik bağlantının yükseldiği ve Covid-19 Pandemisinin ortaya çıktığı dönemde pandeminin etkisi ile birlikte dinamik bağlantının azaldığı görülmektedir. Pandeminin etkisinin azalması nedeniyle ticaretin normalleşmesi ve 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşına bağlı olarak petrol fiyatlarında yaşanan artış beraberinde değişkenler arası dinamik bağlantının yeniden yükselmesine sebep olmuştur.

Şekil 4: Net Toplam Yönel Bağlantılılık Grafiği

Analize dahil edilen değişkenlerin Net Toplam Yönel Bağlantılılıkları incelendiğinde; Brent petrol, ham petrol ve kalorifer yakıtının getiri yayıcısı konumunda olduğu, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi, doğalgaz ve kömürün ise getiri alıcısı olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki getiri transferine ilişkin süreç aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Şekil 5: Ağ Planı

Ağ planı değişkenlerin Net Volatilite sonuçlarını ifade etmektedir. Grafikte mavi renk getiri yayıcı değişkenleri sembolize ederken sarı renk ise getiri alan değişkenleri sembolize etmektedir. Grafikte okların yönü değişkenler arası getiri transferinin yönünü ifade ederken dairelerin büyüklüğü ve okların kalınlığı ise değişkenin yayıcı veya alıcı olma gücüne göre belirlenmektedir. Grafik incelendiğinde; Brent petrol, ham petrol ve kalorifer yakıtının getiri yayıcısı oldukları, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi, doğalgaz ve kömürün ise getiri alıcısı oldukları görülmektedir. Bulgular BİST Sürdürülebilirlik Endeksi özelinde

incelendiğinde, BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirisini etkileyen en önemli değişkenin kalorifer yakıtı olduğu bunu sırasıyla ham petrol ve Brent petrolün izlediği görülmektedir.

3. Sonuç

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan makineleşme üretim kapasitelerinde artışa bağlı olarak kitlesel üretimin gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında sanayi ve ekonomik sistemde meydana gelen gelişmeler, insanlığın ihtiyaçlarının kontrolsüz bir şekilde artması ve beraberinde daha fazla tüketmesini sağlamak üzere planlanmıştır. Artan ihtiyaçlar beraberinde tüketimi arttırmış ve buna bağlı olarak sanayinin çarkları üretim için dönmeyi sürdürmüştür. Tüketime dayalı olarak oluşturulan sistem 21. yüzyılda da gelişerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte üretime bağlı olarak ortaya çıkan enerji talebinde de artış meydana gelmiştir. Sanayileşme ile birlikte enerji kaynağı olarak beden gücünün yerine petrole dayalı enerji kaynakları yakıt olarak kullanılmaya başlanmıştır. Petrole dayalı fosil yakıtların üretim sürecinde kullanılmalarının çevreye ve doğaya verdiği zararlar başlangıçta karlılığı arttırıcı yönleri nedeniyle göz ardı edilmiş fakat tarihsel süreç içerisinde insanlığın çevre ve yeşile olan farkındalığındaki artış bu yakıtların kullanılmasının sorgulanmasına neden olmuştur. Çevre, su, hava ve iklim üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle enerjinin fosil yakıtlar yerine yenilenebilir kaynaklardan sağlanmasına yönelik bir paradigma dönüşümü, sosyal ve ekonomik sistemde ortaya çıkmıştır. Bu yeşil farkındalık, sadece çevreci yaklaşımlar şeklinde sosyal hayatta değil bankacılıktan sigortacılığa kadar finansal sistemin bütün sektörlerinde karşılık bulmuştur. Yeşile dayalı bir ekonominin odaklanmaya başladığı temel felsefe sürdürülebilirlik olurken sermaye piyasaları da bu paradigma dönüşümünden payını alarak borsalarda sürdürülebilirlik endeksleri hesaplanarak şirketlerin çevreye, sosyal yapıya ve kurumsal yönetişime gösterdikleri önem, sürdürülebilirlik endeksleri için temel kriterler olmuştur.

Bu çalışmada BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıtlar arasındaki ilişki, sürdürülebilirlik endekslerinin çevre farkındalığı göz önünde bulundurularak araştırılmıştır. Araştırmada ülkemiz borsasında sürdürülebilirliği temsil eden BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıtları temsilen ham petrol, Brent petrol, kalorifer yakıtı, doğalgaz ve kömür verileri değişken olarak kullanılmış ve değişkenlere ait veriler TVP-VAR modeli ile analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre, BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirisinde meydana gelen değişimlerin %88.72'sinin kendisine ait geçmiş fiyat hareketlerinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Fosil yakıt getirilerinin BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirilerini açıklama gücü ise %11.28 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca BİST Sürdürülebilirlik Endeks getirisindeki değişimi açıklayan fosil yakıt türleri etki güçleri açısından ele alındığında sıralamanın; kalorifer yakıtı (%3.22), ham petrol (%3.19), Brent petrol (2.99), kömür (%1.10) ve doğalgaz (%0.78) şeklinde olduğu analiz bulgularından elde edilmiştir. Analiz bulguları, BİST Sürdürülebilirlik Endeksinin fosil yakıt fiyatlarına esnekliğinin düşük olduğunu ifade etmekle birlikte petrol bazlı yakıt fiyatlarının doğal gaz ve kömüre oranla BİST Sürdürülebilirlik Endeksi üzerinde daha önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel nedeninin, ülkemizdeki enerji talebinin en yüksek oranda petrolden sağlanması olduğu söylenebilir. Ayrıca bu sonuç, ülkemizdeki toplam enerji talebinin en yüksek oranda petrolden sağlandığı bilgisiyle beraber değerlendirildiğinde, piyasa ve sektör gerçekleri ile örtüşür niteliktedir.

Analiz bulguları BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki değişimlerin fosil yakıt fiyatlarından ziyade farklı değişkenlerden etkilendiğini göstermektedir. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile fosil yakıtlar arasındaki ilişkinin daha yüksek ölçekte olabileceği beklentisine karşılık bu ilişkinin düşük olduğu sonucuna ulaşılması, sürdürülebilirlik endekslerinin sadece şirketlerin çevreci performanslarına odaklanmalarını, sosyal yapıya katkıları ve kurumsal yönetim yeteneklerini de içermesi ile birlikte değerlendirildiğinde beklenen bir durum olarak yorumlanabilir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular; petrol fiyatları ile

sürdürülebilirlik endeksleri arasında nispeten daha güçlü ilişkiler olduğu sonucuna ulaşan Sariannidis vd. (2010), Sariannidis vd. (2016), Drimbetas vd. (2010), Gabri vd. (2021), Giannarakis vd. (2017), Managi ve Okimoto (2013), Kumar vd.(2012), De Oliveira vd. (2017), Maraça ve Bein (2020), Tang ve Aruga (2022), Sharma vd. (2023)'ün çalışmalarından farklılık gösterirken, petrol fiyatları ile sürdürülebilirlik endeksleri arasında düşük ilişki olduğu sonucuna ulaşan Sadorsky (2012), Umar vd. (2022)'nin bulguları ile örtüşmektedir. Bu çalışmalara ek olarak Özçim (2022) yapmış olduğu çalışmasında Brent petrol fiyatlarının BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ni etkilemediği bulgusuna ulaşmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların bulguları birlikte değerlendirildiğinde; sürdürülebilirlik endeksleri ile fosil yakıtlar arasındaki ilişkilerin varlığı ve derecesi açısından, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında kesin farklılıklar olduğunu söylemek mümkün değildir.

Elde edilen bulgular yatırımcılar ve politika yapıcılar açısından değerlendirildiğinde; yatırımcıların sürdürülebilirlik endeksine ilişkin varlıklar ile fosil yakıtlara ilişkin varlıkları, farklı fosil yakıtlara ilişkin varlıkların kendi aralarındaki ilişkilerini dikkate almak kaydıyla, aynı portföyde değerlendirebilecekleri söylenebilir. Politika yapıcıların ise borsalarda mevcut sürdürülebilirlik endekslerine ilave olarak farklı endeksler oluşturmaları, farklı makroekonomik değişkenler ile sürdürülebilirlik endeksleri arasında daha rafine ve net ilişkilerin kurulmasına imkan sağlayacaktır. Ayrıca otoritelerin sürdürülebilirlik konusunda yatırımcıları ve ihraççıları daha fazla bilgilendirmeleri, sermaye piyasalarında sürdürülebilirliğe ilişkin finansal varlık türünü arttırmaları, sürdürülebilirlik kültürünün gelişmesi açısından önem taşıyacaktır. Ayrıca sürdürülebilirlik endekslerinin fosil yakıt fiyatlarından etkilenebileceği düşüncesi kadar bu endeksteeki şirketlerin yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanımından da etkilenebileceği varsayıldığında, sürdürülebilirlik endeksleri ile yenilenebilir enerji kaynakları arasındaki ilişkinin analizi farklı akademik araştırmaların konusu olabilecektir. Bunun yanı sıra farklı ülke borsalarında hesaplanan sürdürülebilirlik endekslerinin fosil yakıt fiyatları ile ilişkisinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi de bu alandaki uluslararası literatüre katkı sağlayabilecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abakah, E. J. A., Tiwari, A. K., Adekoya, O. B. ve Oteng-Abayie, E. F. (2023). An Analysis of the Time-Varying Causality and Dynamic Correlation Between Green Bonds and Us Gas Prices. *Technological Forecasting and Social Change*, 186, 122134.
- Acaravcı, S. K. ve Reyhanoğlu, A. G. İ. (2013). Enerji Fiyatları ve Hisse Senedi Getirileri: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 94-110.
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I. ve Gabauer, D. (2020). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on Time-Varying Parameter Vector Autoregressions. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(4), 84.
- Antonakakis, N., Cuñado, J., Filis, G., Gabauer, D., ve de Gracia, F., P. (2019), Oil and Asset Classes Implied Volatilities: Dynamic Connectedness And Investment Strategies (June 6, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3399996> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3399996>

- Arias Fogliano de Souza Cunha, F. ve Samanez, C. P. (2013). Performance Analysis of Sustainable Investments in The Brazilian Stock Market: A Study About The Corporate Sustainability Index (ISE). *Journal Of Business Ethics*, 117, 19-36.
- Aşan, D. (2021). Ülkemizde ve Dünyada Sürdürülebilirlik Endeksleri, *Su ve Çevre Dergisi*, 16 (161), 28-32.
- BİST. (2023). <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri>
- Canikli, S. (2022). Sürdürülebilir Finans Mekanizmaları, Araçları ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 22(1), 26-39.
- Coskun, M. ve Taşpınar, N. (2022). Volatility Spillovers Between Turkish Energy Stocks and Fossil Fuel Energy Commodities Based On Time And Frequency Domain Approaches. *Resources Policy*, 79, 102968.
- Çetiner, E.M. ve Gürel, C.A. (2022). "Covid-19 Pandemisinin Sürdürülebilir Finans Uygulamalarına Etkisi", *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:43; pp:1615-1620
- Demirkale, Ö. ve Ebghaei F. (2021). Petrol Fiyatları ile Borsa Endeksleri Arasındaki Karşılıklı İlişkinin VAR Yöntemi ile Analizi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 150-171.
- De Oliveira, E. M., Cunha, F. A. F. S., Cyrino Oliveira, F. L. ve Samanez, C. P. (2017). Dynamic Relationships Between Crude Oil Prices and Socially Responsible Investing in Brazil: Evidence For Linear And Non-Linear Causality. *Applied Economics*, 49(22), 2125-2140.
- Diebold, F. X. ve Yılmaz, K. (2014). On the Network Topology of Variance Decompositions: Measuring the Connectedness of Financial Firms. *Journal of Econometrics* 182: 119-34.
- Dios-Alija, T., del Río Caballero, M., Gil-Alana, L. A. ve Martin-Valmayor, M. (2021). *Stock Market Indices and Sustainability: A Comparison Between Them*. Journal of Sustainable Finance & Investment, Taylor & Francis, 1-16.
- Drimbetas, E., Sariannidis, N., Giannarakis, G. ve Litinas, N. (2010). The Effects of Macroeconomic Factor on the Sustainability, Large-Cap and Mid-Cap Dow Jones Indexes. *International Journal of Business Policy and Economics*, 3, 21-36.
- Dursun, A. ve Özcan, M. (2019). Enerji Fiyat Değişimleri ile Borsa Endeksleri Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 177-198.
- Ege, İ. ve Şahin, S. (2017). BİST Sinaî, BİST Kimya Endeksi ile Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı. *Alternatif Politika*, Aralık, İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı,133-155.
- Energy Institute, (2023), Statistical Review of World Energy, <https://www.energyinst.org/statistical-review>
- Eyüboğlu, K. ve Eyüboğlu, S. (2016). Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları ile BİST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 11(42), 150-162.
- Ghabri, Y., Ayadi, A. ve Guesmi, K. (2021). Fossil Energy and Clean Energy Stock Markets Under COVID-19 Pandemic. *Applied Economics*, 53(43), 4962-4974.
- Giannarakis, G., Lemonakis, C., Sormas, A. ve Georganakis, C. (2017). The Effect ff Baltic Dry Index, Gold, Oil and USA Trade Balance on Dow Jones Sustainability Index World. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(5), 155.
- Güler, S. ve Temel Nalın, H. (2013). Petrol Fiyatlarının İMKB Endeksleri Üzerindeki Etkisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Yıl:9, Sayı:2, 79-97.
- Gümüş, T. ve Cihangir, Ç. K. (2022). Dünya Petrol, Kömür ve Doğal Gaz Fiyatları ile BİST Elektrik Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Oynaklık Yayılımı. *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1587-1603.

- Güneş, H. ve Kaya, M. (2022), BİST Endeksleri ile Brent Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 3(2), 71-95.
- Gürlevik, F. ve Gazel, S. (2020). Enerji Fiyatlarındaki Değişimin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: BİST Elektrik Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *EKEV Akademi Dergisi*, (82), 119-138.
- Henriques, I. ve Sadorsky, P. (2008), Oil Prices and The Stock Prices of Alternative Energy Companies, *Energy Economics*, 30 (3), 998-1010.
- Jiang, Y., Wang, J., Lie, J. ve Mo, B. (2021). Dynamic Dependence Nexus and Causality of The Renewable Energy Stock Markets on The Fossil Energy Markets. *Energy*, 233, 121191.
- Kakacak, K., Meriç, E. ve Temizel, F. (2020). Petrol Fiyatlarının BİST-100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Yöntemi ile Analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 3751-3771.
- KAP. (2023). <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>
- Karakuş, R. (2021). Petrol ve Doğalgaz Fiyatları ile Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BİST Sınai Sektöründe Ampirik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2072-2083.
- Karaoğlan, S., Görgün, Barut, A., M. R., Demirtaş, F. ve Alpsülün, M. Ş. (2022). Petrol Fiyatları ve BİST Sanayi Endeksi İlişkisi: Frekans Nedensellik Analizi. *Avrasya Dosyası*, 13(2), 163-180.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016). Ham Petrol Fiyatlarının BİST 100 ve BİST Ulaştırma Endeksleri ile İlişkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 136-141.
- Koop, G., Pesaran, M. H. ve Potter, S. M. (1996). Impulse Response Analysis in Nonlinear Multivariate Models. *Journal of Econometrics*, 74, 119-147.
- Kumar, S., Managi, S. ve Matsuda, A. (2012), Stock Prices of Clean Energy Firms, Oil and Carbon Markets: A Vector Autoregressive Analysis, *Energy Economics*, 34 (1), 215-226.
- Maraqa, B. ve Bein, M. (2020). Dynamic Interrelationship and Volatility Spillover Among Sustainability Stock Markets, Major European Conventional Indices, and International Crude Oil. *Sustainability*, 12(9), 3908.
- Managi, S. ve Okimoto, T. (2013), Does The Price of Oil Interact With Clean Energy Prices in The Stock Market?, *Japan and the World Economy*, 27, 1-9.
- Migliorelli, M. (2021). What Do We Mean by Sustainable Finance? Assessing Existing Frameworks and Policy Risks. *Sustainability*, 13(2), 975.
- Oralbaykızı, A. S. (2019). Petrol Fiyat Değişimlerinin BİST Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 247-265.
- Orsato, R. J., Garcia, A., Mendes-Da-Silva, W., Simonetti, R. ve Monzoni, M. (2015). Sustainability Indexes: Why Join in? A Study of the 'Corporate Sustainability Index (ISE)' in Brazil. *Journal of Cleaner Production*, 96, 161-170.
- Özçim, H. (2022). BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ve Makroekonomik Veriler Arasındaki İlişkinin GARCH Modelleri Çerçevesinde İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 115-126.
- Özer, N. ve Aksoy, Tanyeli, Z. (2021). Enerji Fiyatlarının Borsa ile Etkileşimi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICOMEP Özel Sayısı, s. 192-212.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters* 58: 17-29.
- Ryszawska B. (2016). Sustainability Transition Needs Sustainable Finance. *Copernican Journal of Finance & Accounting*, 5(1), 185-194. <http://dx.doi.org/10.12775/CJFA.2016.011>

- Refinitiv, (2022). Environmental, Social and Governance Scores from Refinitiv, https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/methodology/refinitiv-esg-scores-methodology.pdf
- Sadorsky, P. (2012), Correlations and Volatility Spillovers Between Oil Prices and The Stock Prices of Clean Energy and Technology Companies, *Energy Economics*, 34(1), 248-255.
- Sariannidis, N., Giannarakis, G., Litinas, N. ve Konteos, G. (2010). A GARCH Examination of Macroeconomic Effects on US Stock Market: A Distinction Between the Total Market Index and the Sustainability Index. *European Research Studies*, XIII (1),129-142.
- Sariannidis, N., Giannarakis, G., Zafeiriou, E. ve Billias, I. (2016). The Effect of Crude Oil Price Moments on Socially Responsible Firms in Eurozone. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 356-363.
- Sharma, P., Shrivastava, A. K., Rohatgi, S. ve Mishra, B. B. (2023). Impact of Macroeconomic Variables on Sustainability Indices Using ARDL Model. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 13(1), 572-588.
- Śmiech, S. ve Papież, M. (2013). Fossil Fuel Prices, Exchange Rate, and Stock Market: A Dynamic Causality Analysis on The European Market. *Economics Letters*, 118(1), 199-202.
- Soppe, A. (2004). Sustainable Corporate Finance. *Journal of Business Ethics*, 53(1-2), 213-224.
- Şimşek, O. ve Tunalı, H. (2022). Yeşil Finansman Uygulamalarının Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Rolü: Türkiye Projeksiyonu. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 16-45.
- Tang, C. ve Aruga, K. (2021). Relationships Among The Fossil Fuel and Financial Markets During The COVID-19 Pandemic: Evidence From Bayesian DCC-MGARCH Models. *Sustainability*, 14(1), 51.
- Temel, F. ve Eryiğit, M. (2021). Testing the Relationships Between Energy Prices and the Borsa İstanbul Indices. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 370-398.
- Tüyd Yatırımcı İlişkileri Derneği. (2020). Sürdürülebilirlik 101, <https://www.tuyid.org/files/yayinlar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0RL%C4%B0K%20101.pdf>
- Umar, M., Farid, S. ve Naeem, M. A. (2022). Time-Frequency Connectedness Among Clean-Energy Stocks and Fossil Fuel Markets: Comparison Between Financial, Oil and Pandemic Crisis. *Energy*, 240, 122702.
- Yavuz, A. E. ve Sağlam, A. (2020). Petrol Fiyatlarındaki Şokların BİST-100 Endeksi Üzerine Etkisi. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 156-172.
- Yıldırım, E. (2016). Enerji Fiyat Şoklarının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi: BİST Örneğinde Asimetrik Nedensellik ve Etki-Tepki Analizi Kanıtları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 187-200.
- Yıldırım, M., Bayar, Y. ve Kaya, A. (2014). Enerji Fiyatlarının Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sanayi Sektörü Şirketleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (62), 93-108.

Eritme Potasından Kültürel Çoğulculuğa Amerikan Deneyimi: “Crash/ Çarpışma” Filmi Bağlamında Bir Çözümleme

The American Experience from the Melting Pot to Cultural Pluralism: An Analyze in the Context of the Movie “Crash”

Mustafa Kemal ŞAN¹ , Emine YILDIRIM²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 05.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Farklı kimliklerin tanınması ve kültürel farklara saygı gösterilmesini talep eden azınlık gruplarının ortaya çıkması, çok uluslu devletlerin birlikte yaşama sorununa çeşitli çoğulculuk ve çokkültürcülük politikaları geliştirmelerine neden olmuştur. Kanada ve Avustralya gibi ülkeler farklılıkları tanıyan ve “hoşgörü”yü içeren çokkültürcülüğü devlet politikası olarak kabul ederken, devlet yapısını çokkültürcü modele dayandırmayan Amerikan deneyiminde ise etnik, dini ve ulusal kimlikleri içinde eriterek yeni oluşumları ortaya çıkaracaklarına inandıkları eritme potası ve kültürel çoğulculuk gibi yaklaşımlarla bu sorunu çözmeye çalışmışlardır.

Bu makalede, 2004 Amerikan yapımı olan, Paul Haggis’in yazdığı ve yönettiği Crash filmi metin söylem analizi bağlamında değerlendirilecektir. “En İyi Film, Orijinal Senaryo ve Kurgu” dallarında Akademi ödülünü almış olan “Crash” filminde vurgulanan çarpışma metaforuyla, esasında Amerika’nın bünyesinde barındırdığı farklılıkları Amerikan kimliğinde eritmeyi hedefleyen, eritme potasından kültürel çoğulculuğa yaklaşımlarının beklenen neticeyi vermediği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: ABD, Eritme Potası, Kültürel Çoğulculuk, Çokkültürlülük, Crash Filmi

&

Abstract: The emergence of minority groups demanding recognition of different identities and respect for cultural differences has led multinational states to develop various pluralism and multiculturalism policies to address the problem of coexistence. While countries such as Canada and Australia have adopted multiculturalism, which recognizes differences and includes "tolerance" as a state policy, the American experience, which does not base its state structure on a multiculturalist model, have tried to solve this problem with approaches such as melting pot and cultural pluralism, which they believe will create new formations by melting ethnic, religious and national identities.

In this article, will be evaluated the 2004 American film Crash, written and directed by Paul Haggis, in the context of text discourse analysis. With the metaphor of collision emphasized in the movie "Crash", which won the Academy Award in the categories of "Best Film, Original Screenplay and Editing", it has been revealed that the approaches from the melting pot to cultural pluralism, which aim to dissolve the differences that America has within itself, in the American identity, did not give the expected result.

Keywords: USA, Melting Pot, Cultural Pluralism, Multiculturalism, Crash Film

Atıf/Cite as: Şan, M. K., Yıldırım, E. (2023). Eritme Potasından Kültürel Çoğulculuğa Amerikan Deneyimi: “Crash/ Çarpışma” Filmi Bağlamında Bir Çözümleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1496-1512. doi: 10.11616/asbi.1327885

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi, mksan@sakarya.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Öğr. Gör., Emine Yıldırım, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, emine.yildirim@alanya.edu.tr.

1. Giriş

Sinema her ne kadar insanlara eğlenme ve boş vakitlerini değerlendirme açısından imkân sunmak gayesini merkeze alan bir sanat olarak ortaya çıkmışsa da filmlerin sadece eğlence yönüyle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda toplumları ve kültürleri yansıtan bir ayna, zaman zaman da onları eleştiriye tabî tutan bir ödeve de sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Hollywood sineması söz konusu olunca, devasa bir ekonomik sektör olarak ABD için çok önemli bir toplumsal bilinç oluşturunca boyuta sahiptir; bu anlamda yumuşak güç olarak ifade edilebilecek ideolojik bir işlevi de yerine getiren bir bilinç endüstrisi olarak fonksiyon icra etmektedir. *The Searchers* (1956), *Malcolm X* (1992), *Goodbye Bafana* (2007), *The Revenant* (2016) gibi ırkçılık temalı filmlerde, “Siyahlar aptal ve hırsızdır”, “Meksikalılar kötü araç kullanır”, “Beyazlar güzeldir, iyidir, haklıdır, zekidir” ve benzeri pek çok kalıp yargıya yer verilmektedir. Bu kalıp yargılara hizmet edecek şekilde sinema, ideolojik işlevini yerine getirmekte ve zaten var olan bu düşünce ve kalıp yargı ve önyargıların içselleştirilmesine ve toplumsallaştırılmasına da zemin hazırlamaktadır. Hollywood sadece ABD’nin Kaliforniya Eyaleti’ndeki Los Angeles şehrinin bir yerleşkesinin adı değildir, aynı zamanda Amerikan ideolojisini yaymayı hedefleyen, küresel egemenliği bulunan ve bunu meşrulaştıracak temeller sunan on binlerce film serisi ile de özdeşleşmiş bir mit yöresinin de adıdır. Bugün bütün dünyada sinema denince neredeyse hiç abartısız Hollywood sinemasından söz açılmaktadır. Fransız, İngiliz, İran, Kore, Hint gibi son yıllarda etkili sinemalar elbette varsa da bunların hiçbiri küresel Hollywood sineması ile adlarını aynı satıra yazdıracak cesamete ve etkinliğe sahip değildir. Hollywood filmleri sinema sektöründe, tüm dünyada en çok izlenen filmler arasında ilk sırada yerlerini almaktadırlar. Hollywood filmlerinin önemli bir özelliği de izleyiciyi kendisine çekebilmesi kadar inandırıcılığının da yüksek olmasıdır. “Kültürel hegemonya kurma bakımından Hollywood Sineması mit üretme aracı olarak elbette tartışmasız bir üstünlüğe sahiptir. 1990’lardan itibaren de internetin yaygınlaşması ile sinema kültür üretimini ve özellikle de Batı kültürünün taşıyıcılığı görevini üstlenen, bir kültür endüstrisi haline gelmiştir. Örneğin, ABD gerçekte Vietnam Savaşı’nı kaybetmiş olsa da bu savaşın tarihini sinema ile yeniden yazmayı başarmış ve kazanmıştır” (Şan, 2021). İnandırıcılığının yüksek tutulması ve tek yönlü bir ileti sunması gibi sebepler buna isteyerek maruz kalan insanların yaşam tarzını, tüketim ve eğlence anlayışlarını etkileyebilmekte ve Amerika Birleşik Devletleri’nin iç ve dış politikalarının desteklenmesinde büyük fayda sağlayabilmektedir. ABD’nin dünya pazarlarını ele geçirebilmesinde Hollywood filmlerinin katkısı inkâr edilemez bir orandadır. Bu filmler, Amerikan yaşam tarzının en önemli taşıyıcısı olurken dünyanın geri kalanı açısından da yaşayacakları kültürel yozlaşmanın en önemli unsurları arasındadır. “Dünyanın değişik ülkelerinde özellikle çocuklar için üretilen filmler, dolayısıyla Hollywood benzersiz bir reklam yapar ve insanların içgüdüsel isteklerini ABD metalarına yönlendirirler. Bu anlamda aynı zamanda ABD’ye siyasal bağımlılığın zeminini inşa ederler” (Atam, 2012: 19). Böylece zihinlerin daha çocukken ele geçirilmesi kültürel emperyalizmin garanti altına alınmış olmasını mümkün hale getirmektedir.

Teknolojik gelişmelerin yaşanması ulaşım ve iletişim araçlarını geliştirmiş ve bu da uluslararası göçü arttırarak, çeşitli kültürlerin bir arada yaşamaları ve ulus devletlerin çok uluslu bir yapıya kavuşmaları sonucunu doğurmuştur. Etnik azınlıkların varlığı çok uluslu ülkelerde etnik kimliklerinin ve kültürlerinin tanınmaları ve toplumsal, siyasal ve hukuksal haklar elde edebilmeleri taleplerini getirmiştir. Bu bağlamda çok-kültürcülük teorisi, akademik çevrelerde oldukça geniş bir ilgi ve tartışma yaratmış ve azınlık sorunlarına çözüm önerisi açısından son derece fonksiyonel olmuştur. Bu anlamda çok-kültürcü yaklaşım farklı olanı tanıma ve ona hoşgörü besleme ve yaşam alanı sunma anlamında benimsenmiştir. Ancak ABD diğer ülkelere oranla daha fazla göçmen almış olsa da çok-kültürcülüğü benimsemek yerine sahip olduğu muazzam etnik çeşitliliği bir pota içinde eritme yoluna gitmiştir. Bu *melting pot*’un temel belirleyeni, Amerikan toplumunda hâkim kültürel yapı olan WASP’lı dominant (White, Anglosakson ve Protestan) gruplar olmuştur. Diğer etnik gruplar arasında özellikle siyahi nüfus kölecilik geçmişini unutamamış ve en alt toplumsal katmanlarda Porta-Rikolularla birlikte yer almışlardır. Öyle ki bu gruplar asimilasyona uğratılmaya ve toplumsal bütünleşmede yer almaya değer bile görülmemişlerdir.

Bu çalışma ile Hollywood filmlerinde, etnik ve ırkçı ayrımların yeniden üretildiği varsayımından hareket edilerek, literatür taraması yapılacak ve Amerika’da, farklı etnik gruba sahip insanların yaşam gerçeklerini

ortaya koymaya çalıştıkları, Hollywood yapımı olan ve sıradan insanların sıradan hayatlarını işledikleri Crash filmi ile Amerika'da, etnik ayrımcılık ve ırkçılık söyleminin nasıl yansıtıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, "farklı konuşma yollarıyla yapılan farklı gerçeklikler, söylem etkileri, politik ilişkiler, güç ilişkileri, bilgi ve ideoloji formları, kurumsal bağlantılar ve söylemleri kullananların oluşturduğu düzenlilikler" gibi imkânlar sunması sebebiyle, çalışmada söylem analizi kullanılarak niteliksel bir çalışma yapılacaktır (Sözen, 1999: 92). Eritme potasından kültürel çoğulculuk tartışmalarına doğru seyreden Amerikan asimilasyon olgusu, Crash filmi bağlamında görünenin altında yatan anlamı ortaya çıkarabilmek amacıyla, söylem ve diyalog analizlerinden faydalanılarak etnik çoğulculuğa sahip olan ABD'nin etnik gruplarının karşılaştığı durumlar, eritme potası ve kültürel çoğulculuk tartışmaları çerçevesinde incelenecektir.

2. Eritme Potasından Kültürel Çoğulculuğa Amerikan Deneyimi

Çok-kültürlülük kavramı cemaat, kültür ve kimlik kavramlarıyla ilişkili olarak aynı ülke içerisinde pek çok etnik kökenin ve farklı kültürel kimliklerin bulunması anlamına gelirken çok-kültürcülük kavramı ise kısaca, farklılıkların bir arada yaşamasını, örgütlü olarak siyasal hayata katılarak karar alma süreçlerini etkileyebilmesini kabul eden tanınma politikası olarak ifade edilebilir. Çokkültürcülük kavramı, farklı toplumların varlıklarının herhangi bir kıyaslamaya gidilmeden kabul edilmeleri ve azınlık halkların kültürel kimliklerinin tanınmaları talepleri sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu kavram farklı dil, din, etnisite, kültür, cinsiyete dayalı farklılıklarla birlikte yaşamayı ve eşit katılımı sağlamayı vurgulamak için tasarlanmış ve bazı ülkeler, çok-kültürcülüğü devlet politikası olarak benimsemişlerdir. Çok-kültürcülüğü devlet politikası olarak kabul eden Kanada, çok-kültürcülüğü ticari bir meta haline dönüştürerek gelir elde edebilen bir ülke konumuna geçmiştir. Kanada bu tarz bir çok-kültürcülük deneyimlerken, dünyanın en büyük göçmen ülkesi olan ABD ise bütün göçmenlerin bütün farklılıkları ile beraber içinde eriyebilecekleri ve tam anlamıyla Amerikan değerlerini benimseyerek Amerikalılaşılabilecekleri eritme potası metaforunu uygulamaya çalışmıştır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ulaşım imkânlarının sınırlı, iletişim imkânlarının henüz enformasyon devrimi olarak ortaya çıkmadığı yirminci yüzyılın başlarında, eritme potası işe yararken günümüz teknolojisinin insanlara sunduğu kolay ulaşım ve iletişim sayesinde köken kimliğinden kopamayan ve pota içerisinde eriyemeyen azınlıkların kültürel bağlılıklarının güçlü bir şekilde devam etmesi, eritme potasından kültürel çoğulculuğa yönelik yaklaşımın doğmasına sebep olmuştur.

Çokkültürlülük kavramının temellendirilmesi için çeşitli metaforlar kullanılmıştır. "Amerika'nın kültür politikaları 'eritme potası' olarak tanımlanırken Kanada'nın kültür politikası 'salata kasesi' olarak tanımlanır" (Özensel, 2012: 65). "Etnik mozayik, meyve salatası, sebze çorbası metaforları ile dile getirilen çokkültürlülük yaklaşımı" (Şan, 2006: 332) tanımları da bulunmaktadır. "Burada vurgulanmaya çalışılan Amerikan toplumuna katılım sağlayan bireylerin eritme potası içinde dönüştürülerek farklı bir kültürel yapıya büründüğü, fakat Kanada'da tıpkı salatada olduğu gibi her toplumu kendi kültürü içinde yaşamını sürdürebileceğidir" (Özensel, 2012: 65). Çok-kültürcülük ise, "çokkültürlü toplumlarda yaşam biçimlerinin eşit haklarla birlikte yaşaması, her yurttaşın bir kültürel miras dünyası içerisinde büyüme ve çocuklarını bu yüzden ayırma uğramaksızın aynı dünya içinde büyütme fırsatını sağlamak anlamına" (Jürgen, 2014: 147) gelmektedir.

Göçmenlerin etnik kimliklerinin onaylanması, kültürel farklılıklarına riayet edilmesi gibi birtakım tanınma talepleri bulunmaktadır. "Tanınma talepleri anlayış gösterilmesi için yapılan alışıldık ricaların çok ötesine geçmektedir; çünkü rica etmek, toplumun kendine hakim olacağına inandıkları anlamına gelir. Oysa onlar, toplumun kendilerini kabul etmesini, saygı duymasını ve hatta farklılıklarının toplum tarafından onaylanmasını istemektedirler" (Parekh, 2002: 2). Göçmenler, etnik kimliklerinin arkasından giderlerken daha çok kendilerine öz yönetim yapıları kurmaktan ziyade sahip oldukları farklılıkların büyük toplum tarafından tanınarak, kendilerine yasal güvenceler sağlamayı amaçlarlar (Kymlicka, 2015: 40). Sadece bireysel ve kültürel düzlemde kabul edilmelerini değil, aynı zamanda siyasal ve hukuksal düzlemde de kabul edilmelerini talep etmektedirler. Ancak "çokkültürlülüğü bir devlet politikası olarak kabul eden kimi

ülkelerde bile farklı kültürlerin tanınmış olması gerçeği bu farklı etnik ve dini unsurlara istenilen oranda bir toplumsal temsil sağlayamamaktadır" (Şan ve Haşlak, 2012: 31).

Göçmenlerin tanınma taleplerine sahip olmalarına rağmen çeşitli ülkeler bu taleplere olumlu yanıt vermemiş, hatta göçmenleri asimile etmeye çalışarak farklılıklarla mücadele yolunu seçmişlerdir. Örneğin, "Fransa, toplulukları tanımıyor ve bireyleri uyrukluğuna kabul ederek bireysel bütünleştirme yoluna başvuruyor...Fransa'da doğmuş Faslı gençlerin 1983'teki yürüyüşünde dile getirdikleri, 'Farklılıklarımızla yaşayalım, ama birlikte yaşayalım!' sloganına oranla doğrudan çokkültürcülüğe çağrıda bulunuyorlardı" (Touraine, 2017: 244). Ancak buna rağmen "Fransa'da, farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla göçmenlere karşı etkin bir asimilasyon politikası uygulanmaktadır. Göçmenler, dini inanç ve pratiklerini özel alanla sınırlı kalmak kaydıyla yaşayabilirler, fakat grup kimliği oluşturmamaya teşvik edilirler" (Davie, 2017: 212). Fransa'nın göçmenlere sunduğu tek yol tam anlamıyla Fransızlaşmak oluyordu. Fransız asimilasyonculuğunun göçmenler için uygun gördüğü model kendi toplumları ile bütünleştirmek ve böylece gerçek bir Fransız vatandaşından ayırt edilmeyecek hale gelmekti. Birleşik Devlet ise pek çok farklı ulusun bir araya geldiği tam bir göçmenler ülkesi olmasına rağmen Amerikan kimliği, beyazların egemenliği etrafında kurgulanmış ve gelen tüm göçmenlerin kendi kimlik ve kültürlerinden sıyrılarak bu kimlik içerisinde erimesini öngören bir asimilasyon yaklaşımını benimsemiştir.

Schnapper (akt. 2005: 299-300), Milton Gordon'un hem toplumsal sınıfa hem de etnik aidiyetin etkisini göz önünde bulundurduğu yedi tip asimilasyon süreçlerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Birinci yada "kültürel asimilasyon", azınlık grubunun ev sahibi topluma ait kültür modellerini benimsediği evreydi. İkinci ya da "yapısal asimilasyon", azınlık grubu üyelerinin, evsahibi toplumun birincil gruplarına, yani takımlarına, kulüplere ya da derneklere girişini betimliyordu. Üçüncü evre, yani "birleşme" sırasında azınlıklar, kendi köken gruplarının dışında eş seçiyorlardı. "Özdeşleşme"ye yönelik dördüncü evrede evsahibi toplumla özdeşleşiyorlardı. Beşinci evre, azınlık grubun, artık hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya kalmadığı durumu ifade ediyordu. Altıncıda ayrımcılığa da maruz kalmıyordu. Nihayet yedinci ve son evrede, "medeni" asimilasyonu yaşıyordu: Azınlık grubu ile toplumun bütünü arasında hiçbir siyasal çatışma yaşanmıyordu".

Ancak Afro-Amerikalıları, Gordon'un önerdiği asimilasyon evrelerinden hangisinin içine dahil edebiliriz? Siyahlar Amerikan kültürünü benimsemiş olsa da diğer asimilasyon evrelerini yaşayamamışlardır. Çünkü, Amerikan hâkim kültüründe, siyahların asimilasyonu bilerek ve isteyerek engellenmiş ve derilerinin rengi sebebiyle küçük görülmüşler ve her türlü ayrımcılığa ve mekansal dışlanmaya (segregasyon) maruz kalmışlardır. Bu anlamda, ev sahibi toplum olan Amerikan kültürünün üstünlüğü vurgulanmış ve kendilerini, öteki olarak yarattıkları siyah'a karşı tanımlamayı tercih etmişlerdir. Aynı durum çekik gözlü Asya'lı halklar için geçerli olsa da bu halklar, hiçbir zaman siyahların uğradığı kadar alçaltıcı bir muameleyle karşılaşmamışlardır.

Amerikan değerlerinin özümsemesi ve Amerikalılaşmayı öngören eritme potası metaforu, tam bir sadakat anlayışını içeren bir ulus kurulması anlamında ortaya çıkarılmış bir kavramdır. "Eritme potası metaforu, sadece dönemin siyasal düşüncesi üzerinde etkili olmamış, Amerikan tarih yazımını da kökünden değiştirmiş; kıtanın tarihini, eritme kabının işleyişini tasvir eden ideolojik bir anlatı haline dönüştürmüştür. Bazı yazarlar için eritme potası metaforuyla Amerika, göçmenlerin içinde kimlik yitimi, kimlik kazanımı yaşayarak dönüştükleri bir mekân olarak tasavvur edilmiştir" (Şan ve Haşlak, 2012: 43).

Çağdaş siyaset teorisinde liberal-sözleşmeciler ve cemaatçilik-komüniteryan olmak üzere iki farklı çokkültürcülük ve yurttaşlık modeli bulunmaktadır. Liberal-sözleşmeciler çokkültürlülük modeli, günümüzde J. Rawls, J. Raz, Kymlicka gibi düşünürlerce temsil edilmektedir. Liberal-sözleşmeciler çokkültürcülük modelinde bireyler, yurttaş kimlikleri içerisinde birer hak sahibi olarak tanımlanmakta ve bireysel haklar çerçevesinde çeşitlilik vurgulanmaktadır. Buna göre; toplumlarda pek çok iyi yaşam türü bulunmaktadır. Bu iyi yaşam biçimlerinin birbirleriyle herhangi bir kıyaslamasının yapılması doğru değildir. Liberal-sözleşmeciler çokkültürcülük modelinin önemli temsilcilerinden olan ve bu modelin dünyaca tanınırlığını sağlayan Will Kymlicka farklı azınlık taleplerine yönelik, *özyönetim hakları, çoketniklilik hakları ve özel temsil hakları* olmak üzere üç farklı ayırım belirlemiştir. Bu haklar kısaca;

“özyönetim hakları; genelde/belli bir federasyon biçimi aracılığıyla, güçlerin ulusal azınlıklara devri, çoketniklilik hakları; belli etnik ya da dinsel grupları ilgilendiren belli pratikler için mali destek ve yasal koruma ve özel temsil hakları; büyük devletin merkezi kurumlarında etnik ya da ulusal azınlıklar için ayrılmış mevkiler” (Kymlicka, 2015: 35) olarak tanımlanmıştır. Buna göre; özyönetim hakları kısmında, bir federasyon içinde yer alan ulusal azınlıkların hakları, çoketniklilik hakları kısmında, göçmenlerin hakim kültür içerisinde kendi kültürel kimliklerini iftiharla yansıtabilme hakları vurgulanmıştır. Kymlicka’nın ifade ettiği üç farklı tanınma hakları ‘kollektif haklar’ olarak tasvir edilmektedirler. Kollektif haklar kavramının iç kısıtlama ve dış koruma olmak üzere iki farklı anlamını vurgulayan Kymlicka, iç kısıtlamalar kavramıyla; grubun üyeleri üzerinde uyguladığı kısıtlamaları ifade etmektedir. Dış korumalar kavramıyla ise; “bir grubun, azınlığın bağımlı olduğu kaynakların çoğunluk kararları karşısında savunmasız kalmamasını sağlamak üzere, grup üzerinde büyük toplum tarafından uygulanan ekonomik ya da politik gücü sınırlama hakkı” (Kymlicka, 2015: 35) olarak tanımlanmaktadır. “Bir liberal sistemin en temel taahhüdünü birey olarak yurttaşlarının özgürlük ve eşitliğini savunmak olarak tanımlayan Kymlicka, bireysel hakların ötesinde kollektif grup haklarını da tanımlamaktadır” (Şan, 2005: 83). Böylece, Kymlicka liberal teoriye farklı ve yeni bir görüş getirmiştir.

Temsilcileri arasında Charles Taylor ve Michael Walzer, Alasdair MacIntyre gibi düşünürleri olan cemaatçilik-komüniteryanizm yaklaşımında ise siyasal yaşam biçiminin toplumu göz önünde bulundurarak şekillenmesi gerektiği ve bireyselliğin ancak bu şartlar altında kazanılabileceği ortaya koyulmaktadır. Yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Taylor, tanınma politikası ifadesi ile etnik azınlıkların kimliklerinin tanınması gerektiğini vurgulamaktadır: “Savunulan tez, kimliğimizin kısmen tanınma ya da tanınmama yoluyla biçimlendirildiğidir; bu nedenle çevredeki insanlar ya da toplum, onlara kendileriyle ilgili, hapsedilen, aşağılanan ya da sevilmeyen bir imaj yaratıyorsa bir insan ya da bir grup insan gerçekten zarar görebilir, gerçek bir çarpıtılmaya uğrayabilir” (Taylor, 2014: 46). Taylor, bu çarpıtılmadan kaçınmak için öncelikle “şeref” çerçevesinde belirlenen toplumsal düzenin değişmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü; “bir insanın, bu anlamda şeref taşıması için, herkesin aynı şerefi taşıyor olması temel önemdedir” (Taylor, 2014: 48). Bu sebeple, ayrılıkçı bir anlam taşıyan şeref ifadesinin yerine karşıtı olan ve herkesin insan ve vatandaş olmaktan doğan eşit haysiyete sahip olduğunu vurgulayan “haysiyet” kelimesinin kullanılmasının gerekliliğini öne sürer. Taylor farklılıklar politikasıyla, modern ve geleneksel dönemde kimlik konusunun karşılaştırmasını yapmaktadır. “Modern öncesi zamanlarda insanlar ‘kimlik’ten ve ‘tanınmak’tan söz etmiyorlardı-insanların (bizim deyişimizler) kimlikleri bulunmadığı için değil; bu kimliklerin tanınmaya dayanması nedeniyle de değil; tam tersine, bu kavramlar, sorun yaratmaktan öylesine uzaktı ki, böyle adlar altında konulaştırılmalarına gerek bile duyulmuyordu” (Taylor, 2014: 55). Bu bağlamda Taylor, modern çağın kimlik krizleri oluşturduğunu ve bu krizlerin tanınma talebini doğurduğunu ifade etmektedir. “Eşit haysiyet politikasıyla yerleştirilen şeyin, evrensel açıdan aynı şey, özdeş bir haklar ve bağımsızlıklar paketi olması gerekir; farklılıklar politikasıyla kabul etmemiz istenen şeyse, şu bireyin ya da grubun biricik kimliği, onları başkalarından farklı kılan ayırıcı özellikleridir” (Taylor, 2014: 59). Eşit haysiyet politikası; “temel hakları”, farklılıklar politikası ise; etnik azınlıkların “kamusal alanda eşit temsil haklarını” kapsamaktadır. “Güçlü ortak amaçları benimsemiş olan bir toplum, liberal olabilir; yeter ki, özellikle ortak amaçları benimseyenlere karşı davranırken, çeşitliliğe saygı gösterebilsin; yeter ki temel hakları yeterince güvence altına alabilsin” (Taylor, 2014: 79).

Cemaatçilik-komüniteryanizm yaklaşımı, kültürler arasında tarafsızlık ilkesini benimseyen liberal yaklaşımın cemaat ve grupların kültürel kimliklerini göz ardı ettiğini ileri sürerek liberal yaklaşıma karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. “Liberal gelenek içinde oluşturulmuş olan bireysel haklar çerçevesinde çeşitliliği savunan ve bireyi bir yurttaş kimliği çerçevesinde haklara kavuşturan yaklaşım ile cemaati, hakların temeline oturtan cemaatçilik yaklaşımı birbirleri ile rekabet içinde gelişmelerini sürdürmektedirler” (Şan, 2005: 77). Bu bağlamda; cemaatçilik yaklaşımı, liberalci çokkültürlü yaklaşımın öne sürdüğü gibi farklı iyi yaşam biçimlerinin üstünün örtülmesinin adaletsizlik yaratacağını iddia etmektedir. Aynı zamanda, dezavantajlı grupların etnik kimliklerine ait olan şeylerin korunmasının gerektiğini dolayısıyla hakların temelinin cemaat olduğunu öne sürmektedir.

Bu bağlamda kültürel çoğulculuk siyasi akımının özünde, liberal çoğulcu toplum tahayyülü temelinde gelişim gösterdiği söylenebilir. Bir tanınma politikası olarak kültürel çoğulculuk kavramı; bir ulus devlet

içerisinde farklı dil, din, kültür, örf, adet ve kimlik aidiyetleri olan toplulukların bir arada yaşamasını ifade etmektedir. Kavram, farklı etnik grupların toplumsal hayatın her alanına eşit katılımını ve söz hakkını içermekte aynı zamanda bu kavramla çeşitlilik vurgulanmaktadır. “Kültürel çoğulculuğu savunanların temel argümanı, farklı etnik gruplardan gelen bireylerin zaman içinde kendi özgül etnik kültürlerini sürdürmelerini öngörmektedir. Kültürel çoğulculuk genellikle farklı kültürlerden gelen etnik grupların harmonik bir uyum içinde bir arada yaşadığı bir siyaset olarak görülmektedir” (Şan & Haşlak, 2012: 46). Bu anlayışa göre; her etnik kültürel değerler tarihsel süreç içerisinde kendilerini oluşturan maddi ve manevi şartların ürünü olarak önemlidirler. Ancak bu tarz bir eşitliğin sağlanabilmesi için bir ulus devlet içinde etnik azınlıkların benzer şartlara sahip olmaları ve toplum içinde adaletli bir denge kurulması gerekmektedir.

Eritme potası metaforu ile ortaya konulan tüm etnik grupların bir pota içerisinde eritilmesi teorisi, dayanıklı kültürel değerlere sahip olan etnik grupların varlığı sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bu teorisinin başarısını sorgulayanlarca eritme potası metaforuna karşı kültürel çoğulculuk yaklaşımı benimsenmiştir. Kültürel çoğulculuk savunucularından olan Horace Kallen melting pot’un öngördüğü bir asimilasyon sürecini Amerikan toplumuna uygun bulmamakta ve buna karşı olarak farklı ulusları bir araya getiren siyasal devlet olan ABD’ye uygun olanın kültürel çoğulculuk olduğunu ifade etmektedir. “Avrupa’daki ulus devletlerin sürdürdüğü asimilasyon siyaseti de, hem demokrasi değerlerine hem de onun kurumlarının zihniyetine ters düşüyordu. Hakiki Amerikancılığa hayat veren şey kültürel çoğulculuktu” (Schnapper, 2005: 278) “Kallen’a göre çoğulculuk üç temel nedenden ötürü gereklidir. Bunlardan ilki hiç kimsenin kendi atalarını seçme şansı olmayacak olmasıdır. Amerika’ya gelen tüm etnik gruplar Amerikan kültürüne katkı sağlayacak değerlere sahiptirler ve ayrıca Amerikan anayasası da tüm insanların eşit yaratılmış olduğuna vurgu yapmaktadır” (Şan & Haşlak, 2012: 46). Böylece asimilasyonu öngören melting pottan kültürel çoğulculuğa geçiş yapılarak, bütün etnik grupların özellikle günümüz gelişen teknoloji sayesinde tek bir potada erimesinin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını fark edilmesi sonucu farklı etnik grupların birbirleriyle uyum içinde bir arada yaşayabileceklerini öngören, kültürel çoğulculuk modeli önerilmiştir.

Burada kültürel çoğulculuk, asimilasyon ve çokkültürcülük yaklaşımlarının detaylı bir şekilde ele alınmasının temel nedeni, kuşkusuz bu makalenin ana eksenini oluşturan Hollywood yapımı “Crash” filmi bağlamında Amerika’nın, etnik gruplar için öngördüğü eritme potası metaforunda başarılı olup olmadığını, kültürel çoğulculuğun bu ülkede ne kadar etkili olduğu incelenme gayretidir.

3. *Melting Pot*’un Çatırdayan Yönü: Crash Örneği

Amerikan Hollywood sineması etnik ve kültürel farklılıklar konusundan yüzlerce yapıma imza atmıştır. Ancak bu yapımlar içinde, Crash (2004) filmi kadar bu konuya eleştirel bakanına az rastlarız. Film Amerikan toplumunda yüzlerce yıldan beri cari olan ırkçılık illeti ile yüzleşmek için doğrudan bir inisiyatif girişimi olarak okunabilir. Filmde birbirlerinden oldukça farklı hayat tarzlarına sahip olan insanların geçit resmine, birbirlerine değmeden adeta paralel hayatlar yaşamalarına tanık oluruz. İrkçi bir polis memuru, biri Latin kökenli diğeri siyan olan iki sevgili polis memuru, iki hırsız siyahi genç, İranlı Müslüman bir baba ve onun kızı, Meksikalı bir çilingir ustası ve onun küçük kızı, melez bir yönetmen ve onun siyahi karısı, Amerikalı beyaz bir savcı ve yine onun kendisi gibi beyaz olan karısı ve Çinli bir çift olmak üzere pek çok etnik kökenden gelen isimlere ve hikayelere yer verilen filmde, insanların birbirleriyle adeta masalsı bir şekilde keşişen hayatları, çarpışma metaforu bağlamında son derece büyüleyici bir şekilde ortaya konulmuştur. Belli ki yönetmen etnik kimliklerin birbirine karıştığı, kimi zaman birbirlerine değmeden paralel hayatlar şeklinde yaşayan bu insanların, Los Angeles şehrinde ırkçılık illetinin en derin bir şekilde ortaya konulmasını ve adeta ırkçılığın ipinin pazara çıkarılmasını istemektedir. Film, Amerikan *melting pot*’unun kendi aralarında sürdürmüş oldukları önyargı, farklı olandan duyulan korku, İslamofobi, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık gibi kavramları karakterlerin çelişkili davranışları üzerinden sorgulamaya, siyaseten doğru olanın insani açıdan ne kadar büyük trajedileri barındırdığını ifade etmeye çalışmaktadır. Film, ayrımcılık ve dışlanma, ötekileştirme, insan kaçakçılığı, Amerikan polislerinin ırkçı tutumları gibi

Amerika'nın pek çok sosyal sorununa yönelik yönetmenin prizmasından yaptığı toplumsal bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır.

Filmde yer alan karakterlerin, siyahi bir gencin ölü bulunması haberinin ardından son otuz altı saat içinde yaşadıkları olaylar ve bu olayların birbirleriyle olan bağlantıları, sinematografik olarak konu edinmiştir. Film, Meksikalı zannedilen bir kadın ile bir Çinli'nin yaptığı trafik kazasıyla başlamakta ve sağlık merkezi müdürü olan siyahi bir kadın ve yine bir Çinli'nin (Filmde tüm çekik gözlü insanlara Çinli muamelesi yapıldığı için çekik gözlü olan kazazedenin Çinli birisi olduğu kabul edilmiştir.) yaptığı trafik kazasıyla son bulmaktadır. Filmde, başta siyahi etnik kesim olmak üzere pek çok farklı ırk ve etnik kökenden insana yer verilmiş ve Amerika'nın toplumsal yapısının çeşitliliğine dikkat çekilerek, ırkçılık, ayrımcılık, dışlanma ve ötekileştirilme konuları başarılı bir şekilde işlenmiştir. Böylece film boyunca, yönetmen tarafından Amerika'nın göçmen halklara yönelik sistemsel tutumlarına dair ciddi eleştiriler getirilmiştir. Film süresince, farklı ırktan insanların birbirlerine karşı ırkçı söylemlerine tanık olmaktayız. Filmde, Hollywood yapımlarında kendisinden olmayana yönelik sıklıkla kullanılan "suçlu, aptal, cani, mafya, barbar, yobaz vb." stereotipik ötekileştirici söylemlere yer verilmemiş ve Hollywood klişelerinden uzak durulmuştur. Film vasıtasıyla, ırkçı, ayrılıkçı ve ötekileştirici söylemler Amerikan halkının genel olarak yaşadığı günlük olaylar, toplumsal bir tenkit bağlamında ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda; "En İyi Film", "En İyi Orijinal Senaryo", ve "En İyi Kurgu" dallarında Oscar ödülünü almış olan filmde, Amerika'nın göçmenler için her zaman bir *Dreamland* olmadığı, bir Amerikan kabusunun da ülkenin hemen her yerinde karşınıza apansız çıkabilecek bir olgu olduğu gerçeğini oldukça etkileyici özgünlükte bir senaryo aracılığı ile yansıtılmıştır.

4. Crash Filminin Çözümlemesi

Bir dokunma duygusu, gerçek bir şehirde yürürken, insanlar sana çarpar durur. Los Angeles'ta kimse sana dokunmaz. Hep bir metal ya da cam ardındayız. O dokunuşları öyle özlüyoruz ki, bir şeyler hissetmek için birbirimize çarpıyoruz.

Dedektif: Graham Waters

"Crash" filminde, ırkçı ve ayrılıkçı pek çok diyaloga yer verilmiştir. Film aracılığı ile Amerika'da etnik grupların yaşadıkları sorunlara ve etnik grupların maruz kaldıkları söylemlere dikkat çekilmektedir. Bu çalışmada, azınlıkların hangi ifadeler ile tanımlandıkları ve bu tanımlamalar karşısında neler hissettiklerini açıkladıkları pek çok ibarenin bulunması ve filmde yer alan karakterlerin toplumsal konumları hakkında bilgilendirici olması sebebiyle karakterler arası diyaloglar incelenmeye değer görülmüştür.

Film, 11 Eylül 2001 saldırısından üç yıl sonra çekilmiştir. Geçen bu üç yıl içinde Amerika'da İslamofobi ciddi boyutlarda yayılmış, her Müslümanın potansiyel terörist olduğu bilinci Hollywood filmleriyle de desteklenmiştir. İslamofobinin yaygınlığına dikkat çeken yönetmen, filmin ilk sahnelerinde bu konuya yer vermiştir. Buna göre; filmin başlangıç sahnelerinden birinde İranlı baba ve kızının ticarethanelerini korumak amacıyla silah almak için silah satan bir dükkâna girdiklerini görüyoruz. Almak istedikleri silah hakkındaki düşüncelerini kendi aralarında ana dilleri olan Farsça ile gerçekleştirmeleri, silah satıcısını bir anda rahatsız etmiş ve onları 11 Eylül saldırılarının failleri ile bir anda aynı eksene oturtmasına sebep olmuştur. Silah satıcısı onlara "Hey Usame cihat planını başka zaman yap. Ne istiyorsun" diye oldukça aşağılayıcı bir üslupla hitap ediyor. İranlı baba ve kızı yaşadıkları duruma tepki gösterince de silah satıcısı onlara "Ülkeme gelmiş bana hava atıyor. Uçakları kaçırıp gökdelenlere çarpan ben değilim" diyerek İslamofobik tepkisini daha da derinleştirmeye devam ediyor. Bu ifadelerin altında aradan geçen üç yıla rağmen 11 Eylül travmasının hâlâ en canlı bir şekilde devam ettiğini, ana akım Amerikan halkının da karşılaştıkları her Doğuluyu kendilerinin radikal ötekisi olan İslam'la ve tabii ki terörist kimliği ile özdeşleştirmeye başladıklarını görüyoruz. 11 Eylül saldırısından sonra Hollywood yapımlarında İslam dini çoğu kez sertlik içeren bakış açıları ile ele alınmıştır. "Doğu'nun taşkınlıkları, yani normal değerler diye görülen şeylerin gizemli bir çekiciliğe sahip karşıtları, ussallığı baltalar. Doğu ile Batı arasındaki fark simgesi 'sertlik'" (Said, 2010:66-67) olmuştur. 11 Eylül sonrası Hollywood filmlerinde "İslam artık eski ihtişamını kaybetmekle birlikte İslam-Müslümanlar birer vahşi, adam öldürmekten hoşlanan, namaz bilmeyen, dua okuyamayan ve Hıristiyanların öldürülmesinden hoşnut, barbar bir din olarak gösterilmiştir" (Demir & Aşan, 2014: 748). Amerikan Devleti de halkta Hollywood'un desteği ile oluşturduğu bu önyargılı Müslüman kimlik inşası

aracılığıyla, demokratik yolların Irak’la kapandığını ve her nasılsa 11 Eylül saldırılarının faturasının kesildiği Irak’a, askeri müdahalenin gerekli olduğu düşüncesini meşrulaştırma çabası içerisine girmiş ve sonunda da bu çabasında başarılı olabilmıştır.

Giddens (2008: 932) kısaca terörizmi “bir hükümeti siyasalarını değiştirmeye ikna etmek ya da onun dünyadaki saygınlığını zarara uğratmak için tasarlanan, sivillere yönelik saldırılarla ilgili” olarak tanımlamıştır. Ancak Hollywood yapımı filmlerde, öteki olarak tanımladıkları halklara yönelik basmakalıp yargıların üretilmesi sebebiyle herhangi bir kişinin, Arapça konuşması, Iraklı ya da herhangi bir İslam ülkesine mensup olması veya Müslüman olması terörist olarak tanımlanması için yeterli şartların sağlandığı algısını oluşturmaktadır. ABD’de ve Avrupa’da özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra medyadan, entelektüel ve siyasi çevreden İslam dinine yönelik gerçekleştirilen saldırılar, İslamofobinin yaygınlaşmasına ve ulusal birliklerinin İslam dini sebebiyle tehdit altında olduklarına dair düşüncenin gelişip benimsenmesine neden olmuştur.

Filmin bir başka sahnesinde, siyahi iki genç bir lokantadan çıktıktan sonra, lokantada yaşadıkları durumdan yola çıkarak genel olarak siyahilerin Amerika’da yaşadıkları dışlanmışlık durumunu tartışmaya başlarlar: “İçerde bir tabak spagetti için bir buçuk saat bekleyen bir beyaz gördün mü? Sen ne zaman daha ağzını açmadan önyargıyla yaklaşmayan birini gördün peki, iki dakikada notunu verir biliyor musun? Zencinin ve zenciler bahşiş vermez. Niye boşuna zaman kaybetsin ki, onun gibiler var ya fikirlerini hiç değiştirmezler”. İki arkadaş bu şekilde konuşurken siyahi gençlerden birinin gözü onları görünce tedirgin olan beyaz bir kadına takılır. Kadının tedirgin olduğunu fark eden genç bu durumdaki rahatsızlığını arkadaşına şu şekilde dile getirir: “Hey şu kadını gördün mü?” Arkadaşı “Evet üşümüş”, “Nedense bizi görünce daha çok üşüdü. Şu çevrene bir baksana bu şehirde bundan daha aydınlık, daha sakin, daha güvenli bir yer bulamazsın, ama yine de o beyaz kadın üniversite öğrencisi gibi giyinmiş olsa da iki zenci görür görmez nasıl tedirgin oldu baksana. Bize bir baksana oğlum hırsız gibi mi giyinmişiz? Hayır. Tehlikeli görünüyor muyuz? Hayır. Aslında burada korkması gereken birisi varsa o da biziz. Tetik manyağı Los Angeles polisi tarafından kollanan aşırı kafein almış bir yığın beyaz arasında iki siyah kelle. Şimdi söyle niye korkmuyoruz?” Bu sahneler filmin sadece ilk on dakikası içinde yönetmen tarafından başarılı bir şekilde izleyicinin önüne konularak, ırkçı durumlara maruz kalan insanların penceresinden ve onların hissettiklerine yakından tanık olmamız sağlanıyor. Amin Maalouf’un *Ölümcül Kimlikler* kitabında, (2013: 39) “Dilinizin küçümsendiğini, dininizle alay edildiğini, kültürünüzün aşağılandığını hissederseniz, farklılığınızın işaretlerini abartılı bir gösterişle sergileyerek tepki verirsiniz” ifadeleri ile çapıcı bir şekilde vurguladığı gerçek, Los Angeles şehrinin ve Amerikanın her yerinde kol gezmektedir. Aslında etnik ve ırksal açıdan Amerikanın en çok çeşitlilik içeren bu kentinde bile durum bu kadar vahimse gerisini siz düşünün der gibi bir hava seziliyor senaryodan. Nitekim İspanyolca’nın İngilizceyi geçtiği bu kentte hala ırkçı beyaz üstünlüğü her enstürumunu ile dimdik ayakta görünmektedir. Kendilerini aşağılanmış ve kapana kısırlanmış hisseden siyahi gençler, Amerikan toplumunun onları tanımladığı ve görmek istediği stereotipik konularına hızla dönerek, onları görünce rahatsızlık duyan ve kendilerinden korktuğunu belli eden beyaz kadına ve onun savcı eşine saldırarak arabalarını çalıyorlar. Döngü bir kez daha devreye giriyor. Olağan şüpheliler gerçek suçluya dönüşüyor bir anda. Toplum kendi suçlularını kendisi yaratmakta ve siyahi gençlere yaptığı ayrımcılıkla onları çete kurmaya, hırsızlık yapmaya itmekte ve siyahiler de bu yönde davranışlar sergilemektedirler. Burada iki siyahi arkadaşın yaşadığı olaya benzer bir olay yaşayan Fanon (1988: 140) derisinin rengi sebebi ile yaşadığı durumu ve hislerini şu şekilde ifade etmişti:

“Aa, zenciye bak!” Öyle, geçerken kulağımı tırmalayan dışsal bir uyarıcıdan geliyor bu. Buna gülüyorum sadece. “Zenciye bak!” Evet, bu doğru. Hem de eğlenceli. “Aaa, Zenci!” Çember giderek daralıyor. Güldüğümü saklamıyorum artık. “Anne, anne zenciye bak, korkuyorum!” Korku, evet korku! Beni kaygılandıran bu işte. Katıla katıla gülmek istiyordum ama buna imkân kalmadı artık.

“Küçük bir çocuğun Fanon’un görünüşüne karşı verdiği tepki bedeninin rengi dolayısıyla ‘hayrete düşülen, farklılaşan ve en sonunda da korkulan’ duygularına sebebiyet veren ırkçılığın boyutunu ifade etmektedir” (Yıldırım, 2016: 37).

Arabasında iki siyahi hırsız tarafından gasp edilen çift, aynı akşam evlerinin anahtarlarını değiştirmek için bir çilingir firmasından çilingir çağırırlar. Evlerine gelen çilingirin, ten rengi ve konuştuğu İngilizceye bakılırsa Meksikalı görünümlü birisidir. Kadın çilingirin Meksika kökenli olmasını sorun eder ve eşine o çilingir tarafından takılan kilitlere güvenmediğini, ertesi sabah tekrar anahtarların değiştirilmesi gerektiğini söyler ve hışımla ekler: “gelecek sefer bir çete üyesi yollamazlarsa memnun olacağımızı da söyleyen fena olmaz.” Karısının bu talebine ve sözlerine şaşırın eşi “oradaki çocuk mu?” diye sorar. Karısı; “evet, kafası traşlı, bol pantolonlu, hapishane dövme olan herif” diyerek, Meksikalı çilingirden duyduğu rahatsızlığı dillendirmeye devam eder. Eşinin “onlar hapishane dövmesi değil” sözlerine karşı karısı yine öfkeli bir tondan “ah, öyle mi? Eminim dışarıya çıkar çıkmaz çete arkadaşlarına anahtarımızı satmaz” ifadeleriyle karşılık verir. Eşinin karısını sakinleştirmeye çalışması, kadını daha da öfkelenendirir. Filmde çilingir, Meksikalı olması, düşük bel pantolon giymesi, kafasını kazıtmış olması, dövmesi olması gibi sebeplerle, arabası çalınan beyaz kadın tarafından hırsız bir çete üyesi olmakla suçlanmakta ve bu suçlamalar hiç çekinmeden Meksikalı çilingirin duyabileceği şekilde yapılmaktadır. Bu durum beyaz kadının Meksikalı bireylere ve bazı fiziksel görünümlere yönelik önyargı ve kalıp yargılara sahip olduğunu göstermektedir. “Önyargının iki temel ögesi vardır: (1) Bir grup ya da kişiye karşı olumsuz bir duygu, (2) kalıp yargı, bireyleri tanımadan onları bir grubun üyesi olarak yargılamak (stereotype)” (Cüceloğlu, 2006: 543). “Geliştirdiğimiz kalıp halindeki bir tutum bize o grup hakkında kestirme yoldan bir fikir, bir bilgi verir. Bu da çoğu zaman o grubun bir üyesiyle karşılaştığımızda onun davranışı hakkındaki beklentimizi ve ona karşı davranışımızı önceden ayarlayabilmemizi sağlar” (Kağıtçıbaşı, 2008: 133). Kalıp yargılar etnosantrizm içerebilirler. “Etnosantrizm, kişinin diğer kültürleri kendi kültürünün standartlarına göre yargılamasıdır” (Macionis, 2017: 74). Bu bağlamda beyaz kadın Meksikalı çilingiri, sahip olmuş olduğu belli kalıp yargılara göre tanımlamakta ve etnosantrik bir bakış açısı ile değerlendirmekte olduğu dikkatlerden kaçmaz.

Beyaz kadın yaşadığı hırsızlık durumunu da şu şekilde ifade etmektedir: “Eğer beyaz biri iki siyahın ona doğru yürüdüğünü görürse ve yolunu değiştirirse o zaman ırkçı oluyor öyle değil mi, ben de korktum ama hiçbir şey demedim. On saniye sonra suratıma silah dayandı.” Beyaz kadın siyahi gençleri gördüğü zaman yolunu değiştirmede ancak eşinin koluna daha sıkı sarılması, başını eğerek siyahi arkadaşlarla göz teması kurmamaya çalışması gibi davranışları sergilemesi tedirginliğini gizlemesine engel oldu. Bu da ırkçılığın sadece siyahi bireyleri görünce yolunu değiştirmenin çok daha ötesine bir durum olduğunu göstermektedir. Irkçılık sadece sözel olarak ifade edilen bir durum değildir. Davranışlarda, bakışlarda ve düşüncelerde ırkçılık barındırılmadığı takdirde, gerçekten ırkçılık yapmayan, ırkçılığı desteklemeyen ve ırkçı olmayan birey olabilirsiniz.

Savcı ise arabasının çalınmasından ziyade arabayı çalan insanların siyah olmalarına sinirlenir. Bu olay sebebiyle ya siyahların ya da düzen yanlılarının oylarını kaybetmekten korkar. Yaşanan olayı örtbas etmek için itfaiye alanında başarı elde etmiş bir zencinin yakasına madalya iğnelenirken fotoğraf çekirmek ister. Ancak kendisine madalya takmak istediği kişinin bir zenci değil, Saddam adında bir Iraklı olduğu söylenir. Savcı: “Saddam adındaki bir Iraklının yakasına madalya iğneleyeceğim” sözleriyle hem şaşkınlığını hem de hayal kırıklığını vurgular. İtfaiyecinin Iraklı olması zaten bir sorun iken, birde adının Saddam olması bu kişiyi daha da “öteki” yapmıştır. Öteki kavramı, “belli bir konum ya da varlığın karşıtı olan, onun tam karşıt kutbunda bulunan konum ya da varlık” (Cevizci, 2020: 1467) olarak tanımlanabilir. Buna göre, Doğu-Batı ayrımında buldukları coğrafi konumdan dolayı farklı insan tipolojileri oluşturulmuştur. Oryantalist söylemlerde Doğulu halklar; gerilikleri, zekâ yoksulları, şehvet düşkünleri, vahşiler, cahiller vb. olarak tanımlanmış bunun karşısında konumlanan Batılı halklar ise, ilerleme anlayışları, yüksek zekâları, modern oluşları gibi üstün insan vasıflarına dikkat çekilerek tanımlanmışlardır. Bu tanımlamalar “Batı’nın merceğinden yansıyan ‘Doğu’ bilgisidir. Aynı zamanda bu bilgi, nedensel, ‘Doğu’ diye adlandırılan yerdeki insanların akıl edip üretmedikleri, onlara kendilerinden olmayan insanlarca sunulan bir bilgidir” (Arlı, 2014: 15-16). Batılılarca tanımlanan Doğu bilgisi Doğu’yu kendisinden alt bir seviyeye indirgemekte ve ötekileştirmektedir. Filmde, Doğulu bir birey olan itfaiyecinin Saddam Hüseyin ile aynı isme sahip olması onu tam olarak Doğulu insan tipolojisine sahip bir birey yapmakta, böylece kolaylıkla ötekileştirilmesine imkân vermektedir.

Çeliker ve Aksoy’un (2011: 65-81) “Emperyalizmin Aracı Olarak Sinema: Avatar Filmine İlişkin İdeolojik Bir Çözümleme” adlı makalelerinde Hollywood yapımı filmlerin ırkçı, cinsiyetçi ve bireyci burjuva

ideolojilerini ürettiğini ve bunu fantastik bir yapımla Avatar filmi ile de devam ettirdiklerini belirtmişlerdir. Ancak diğer pek çok Hollywood filmlerinden farklı olarak siyah ve beyazlar arasında yaşanan ayrımcılığın, Avatar filminde mavi ve beyaz ırkın arasında yapılmakta olduğunu ve beyazlara mavi ırka göre daha fazla yer verildiğine dikkat çekmişlerdir. Bu çalışmalarında mavi ırkın özgürleşmesini sağlayan kişinin bir beyaz olması, bu beyazın kısa sürede mavi ırkın lideri konumuna yükselmesi ve mavi ırkın da köle konumunda konumlandırılması ile klasik ırkçı söylemin Avatar filmiyle yeniden üretildiğini tespit etmişlerdir. Hollywood yapımı filmler incelendiğinde ırkçı söylem içerisinde olan pek çok film görebilmekteyiz. Beyaz nüfusun egemenliğinin pekiştirildiği filmler, emperyalist düzenin devamını sağlamakla birlikte yeni kurulacak her düzende kapitalist sömürünün devam edeceğini ve her zaman beyaz ırkın ister siyah, ister mavi, ister başka bir ırk ve renk türü olsun onlardan üstün, lider, egemen olacağını ifade etmektedirler. Hollywood’un klasikleşmiş filmlerinde, özellikle derilerinin rengi sebebiyle eritme potasının içinde eriyemeyen hatta erimesi engellenen siyah ırka yönelik tutumlar değişmemekte ve egemen ve lider olan beyaz erkek, bir kahraman figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Crash, filmde, beyaz nüfusun üstün olarak görülmesi bir sosyal sorun olarak ortaya koyulmaktadır. Bu anlamda Crash filmi, yeni zamanlarda başka örneklerini de görmeye başladığımız bir tarzda ana akım klasik Hollywood filmlerinden ciddi bir kopuşa işaret etmektedir.

Filmde melez bir kadının kendisi gibi ten rengi oldukça açık bir başka melez yönetmen olan kocasının, trafikte seyir halindeyken oral seks yaptıkları sahnesine yer veriliyor. Bu durumu fark eden beyaz bir trafik polisi tarafından oral seks yapan çift durduruluyorlar. Çifti durduran beyaz trafik polis memuru, kadını kocasının gözü önünde çok ciddi derecede taciz ediyor. Silah aramak bahanesi ile kadının mahrem yerlerinde ellerini gezdiriyor. Melez olan kadın trafik polisine “*hep bu yüzden değil mi, melez bir kadının bir zenciyle oral seks yaptığını gördün ve bu da seni delirtti*” sözleriyle yaşadıkları durumun nedenini çok iyi bildiğini belirtiyor. Melez kadın, kocasının onu taciz eden trafik polisine karşı nerede ise en ufak bir tepki koymayan aciz tavrına da öfkeleniyor ve evlerine gittiklerinde kocasına, trafik polisine en ufak bir tepki vermediği için öfke patlaması yaşıyor. Kocasını ise her akılı başında bir Amerikalı siyah/melez gibi var olan değer ve norm sisteminin en derinden farkında olan bir eda ile eşinin kendisine yönelik bu davranışına, “*karşı çıksaydım da ikimizi de vursalar mıydı?*” şeklinde soruyla karşılık veriyor. Bu bir Amerikan klasiğidir. ABD’de trafik polisleri tarafından sebepsiz yere öldürülen siyah insanların haberlerini her zaman duyarız. Konuyla ilgili olan birkaç haberi nakletmek yerinde olacaktır. 2016 yılında Amerika’da kadın bir sürücü trafik polisleri tarafından durduruluyor. Kadın ellerini kaldırıyor ve indirmiyor. Polis alkollü olduğu için kadını polis merkezine götürceklerini ve ellerini indirip onu alması için birilerini aramasını söylüyor. Kadın pek çok kişinin polis tarafından öldürüldüğü videoları izlediğini söyleyip, ellerini indirmeyi reddediyor. Polis kadının bu tavrına karşı şu ırkçı ifadeleri sarf ediyor: “O videolarda hiç beyazları öldürdüğümüzü gördün mü? Hatırla, biz sadece siyahları öldürürüz.”³ Bir diğer haber; ABD’de 2020 yılının mayıs ayında gerçekleşen George Floyd⁴ adlı siyah bir vatandaşın Minneapolis kentinde polis tarafından gözaltına alınırken, polisin Floyd’un boynuna dizini basması sonucu öldürülmesi haberidir. Ölmeden önceki son sözleri “I can’t breathe”⁵ olan Floyd vakasında, polis siyah bir vatandaşa sadece siyah olduğu için orantısız güç kullanarak ölmesine sebep olmuştur. Floyd vakası, polisler tarafından kaba ırkçılık uygulanan binlerce olaydan sadece birisini oluşturuyor. Floyd vakasıyla, özellikle pandemi gibi insan hayatını derinden etkileyen bir sürecin yaşandığı zaman diliminde olunmasına rağmen insanlar, ABD’de sosyal mesafelerine dikkat etmeden sokaklara dökülmüş ve günlerce süren protestolar gerçekleştirmişlerdir. Sadece trafik polisleri tarafından trafikte işlenen siyah cinayetleri değil, aynı zamanda parkta oyun oynayan ve elindeki oyuncakın silah olarak algılanması sonucu öldürülen siyah çocuk haberleri, öldürülen siyah bireyin çocuk olması sebebiyle oldukça dikkat çekicidir. ABD’de yedi yaşındaki bir çocuğun öğretmenine vurması ve öğretmenin saçını çekmesi sebebiyle elleri arkadan kelepçelenerek, “toplum için tehlikeli olduğu” söylenip, hastaneye götürülüyor. Haberlerde üstelik bu

³ Haberin detayları için bakınız: <https://www.youtube.com/watch?v=eSVgD-PnC4k>

⁴ Haberin detayları için bakınız:

https://www.youtube.com/watch?v=vksEJR9EPQ8&has_verified=1&bpctr=1600418097

⁵ “Nefes alamıyorum”.

durumun iki kez yaşandığı belirtiliyor. Medyada bu haber, suçlunun siyahi bir çocuk olması sebebiyle böyle bir muameleye maruz kaldığına yer verilerek, polis ırkçılığına dikkat çekilmiştir.

Filmde, siyahilerin birbirine seslenmelerine yer verilen bir başka sahnede, hırsız siyahi arkadaşlar beyaz çiftten çaldıkları araçta giderken siyahilerin birbirine hitap etme şeklini değerlendiriyorlar. “*Hey siyah bugünlerde işler nasıl*” şeklinde konuşulmasından, siyahlar şöyle, siyahlar böyle denilmesinden duydukları rahatsızlıkları dile getiriyorlar. Beyazların birbirine “*hey beyaz*” şeklinde seslenmediklerini ve siyahların neden bu şekilde seslendiklerini anlamadıklarını belirtiyorlar. Kenndy, siyahi bireylerin birbirlerine siyah diye hitap etmelerini, “siyahların Amerikan toplumundaki konumlarını betimlemek ve bunu kendilerine hatırlatmak için birbirlerine yönelik kullandıkları” şeklinde açıklamıştır (Harper, 2009: 698). Bu anlamda, siyah manasına gelen “nigger” kavramı; köle haline getirilmiş Afrikalıları tanımlamak ve küçük düşürmek niyetiyle kullanılan bir ifadedir. Kelimenin alt metninde, beyaz üstünlüğü vurgulanmakta ve siyahlara yönelik oldukça aşağılayıcı anlamlar bulunmaktadır. Bu çerçevede, siyahi gençlerin birbirlerine “siyah” diye hitap etmelerinin sebebi 1800’li yıllara dayanan, beyazlar ve siyahlar arasında oluşturulan efendi-köle anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde de “Siyahlar, beyazların değerlerini içselleştirdikleri için toplumsal örgütlenmeleri çözüyor, siyah bireyin kendi gözündeki saygınlığı ortadan kalkıyor, kendini küçük görmeye, kendinden nefret etmeye başlıyor” (Schnapper, 2005: 322). Sonunda beyazlar gibi davranan ve kendi ırkından olanları beyazların yaptığı gibi aşağılayan, küçük gören bir takım siyah topluluklar ortaya çıkmış oluyor. Benzer şekilde; “Oryantalistlerin dilinde, birinden Doğulu diye söz etmek, o kişiyi dili, coğrafyası ve tarihiyle bilgin kitaplarını dolduran biri olarak göstermekten ibaret kalmıyordu; Doğulu sözcüğü genellikle daha düşük bir insan anlamına gelen, küçültücü bir deyim olarak kullanılıyordu” (Said, 2000: 144). Oryantalistlerin söylemlerinin Doğulu halklarca benimsenerek kendi kendilerini ötekileştirmeleri, self-oryantalizm kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede siyahilerin birbirine yönelik aşağılama anlamında ‘siyah’ ifadesini kullanmaları, self-oryantalizm bağlamında okunmalıdır.

Hırsız siyahi gençler, bir başka gün karşılaştıkları başka bir siyahi hakkında konuşmakta ve onun siyahi yaşlı kadınları soyduğunu, beyazlardan korktuğu için onlardan para çalamadığını ama kendilerinin beyazlardan korkmadıkları için beyazlardan çalabildiklerini söyledikleri bir başka diyaloglarına tanık oluyoruz. Burada siyahi hırsız gençlerin, beyazlardan bir şeyler çalmalarından dolayı övünmeleri ve onlardan korkmadıklarını söylemeleri, egemen grubun hâlâ beyazlar olduğunun ironik kanıtı niteliğindedir. Ayrıca siyahi hırsız gençlerin, hırsızlık yapma eylemlerini toplumsal baskıya bir başkaldırı olarak yaptıkları anlamı çıksa da egemen toplumun hâkim söyleminde siyahilere yönelik ırkçı, ayrılıkçı ve ötekileştirici ifadeler ile tanımlanmaları sebebiyle siyahi bireyler hırsızlığa itilmektedir. “Beyaz toplum, kaç kuşaktır siyahlara kendilerinin aşağılanmış bir imgesini yansıtıyor; siyahlardan bazıları, bu imgeyi benimsemeye karşı gerekli direnci gösterememiş durumdadır” (Taylor, 2014: 47). Bu sebeple, siyahlar varlıklarını naçiz ve aciz olarak görmekte ve beyaz insanların kendilerine yönelik olumsuzluk içeren tanımlamalarına karşı mukavemet gösterememektedirler.

Filmde, siyahi/melez yönetmenin üzerinde çalıştığı bir film çekimi esnasında yaşadığı çarpıcı bir olaya yer verilen bir sahne ile karşılaşyoruz; Fred isimindeki beyaz bir çalışan, siyahi oyuncunun zenci ağzını kullanmadığı için sahnenin tekrar çekilmesi konusunda siyahi yönetmeni uyarıyor. Bu uyarısında kullandığı ifadeler siyahilerin Hollywood’daki temsilleri konusunda bilgilendirici olmaktadır. Fred siyahi yönetmene “*Yani bütün söylediğim bu onun özelliği değil, akıllı olan Edd’i Cemal (siyahi olan) değil tamam mı? Bak uzman olan sensin ama inandırıcı gelmedi bana dostum.*” Yönetmen ise, her ne kadar bu konuşmadan kendi özelinde derin rahatsızlık duymuş olsa da tıpkı beyaz polis memuru tarafından, taciz edilen eşine destek çıkacak tek bir kelime ağzından çıkmadığı gibi siyahi oyuncunun sahnelerini beğenmiş olmasına rağmen sahnenin tekrar çekilmesine yönelik teklifi, daha doğrusu beyaz dayatmasını kabul etmek zorunda hisseder. Kendisi yönetmendir; Fred onun amiri falan da değildir, ama beyazdır. Siyahlar ve beyazlar arasında müesses hiyerarşiyi iyi bildiğini bir kez daha burada göstermesi kendinden istenmiştir.

Genel olarak Hollywood sinemasında siyahiler aptal, suçlu, fakir gibi basmakalıp ifadeler ile temsil edilmişlerdir. Hollywood sinemasında sadece siyahiler değil, Amerikan toplumunda yaşayan ve WASP (*White, Anglo-Sakson, Protestant*)’lı olmayan pek çok millet ötekileştirilerek tüm ırkı temsil edecek

basmakalıp ifadeler ile tanımlanmışlardır. “Western filmlerini izleyenler, bütün Kızılderililerin acımasız ve vahşi, siyahları aşağılayan Hollywood filmlerini izleyenler, bütün siyahların tembel, güvenilmez, aptal ve suça meyilli olduğunu düşünebilirler” (İlgaz, 2012: 16). Hollywood filmleri vasıtasıyla, bütün İtalyanlar mafya, Arnavutlar çeteci, Araplar ve Müslümanlar terörist gibi basmakalıp ifadeler ile tanımlanmış ve pek çok ırk hakkında doğru olmayan bilgilerin yaygınlık kazanması sağlanmıştır. Pek çok film varsa da bu kaba oryantalist bakış açısı için örneğin Liam Neeson’un baş rolde olduğu *Taken* serisinin Arap, Arnavut ve Türk imgelerini boca ediş biçimi dikkat çekici derecede oryantalist ve ırkçıdır.

Siyah bir dedektif olan William Louis, beyaz bir polis memuru olan Kang Lee tarafından vurularak öldürülüyor ve yapılan incelemeler sonucunda Louis’in öldürüldüğünde kullandığı aracın ona ait olmadığı ve arabasının arkasında içinde para dolu bir tekerleğin bulunduğu ortaya çıkıyor. Irkçı görünerek siyahi vatandaşların oylarını kaybetmek istemeyen savcının özel işlerini yürüten Flanagan, soruşturmayı yürüten Dedektif Graham Waters’a siyahi dedektif ile birlikte üç siyahi öldürmüş olan Lee’yi suçlaması konusunda baskı yapıyor. Flanagan Dedektif Waters’a “*Yani, aaa bak! Sosyolojik nedenler yüzünden zenci mahkûm sayısının daha fazla olduğunu farkındayım. Okulları yüz karası, fırsat eşitliği yok, yargıdaki taraflılığı hepsini biliyorum. Bunlar doğru ama yine de yine de insan kızıyor. Gerçek şu ki, zencilerde kendilerine hâkim olamıyorlar işte ve ... İkimizde gerçeği biliyoruz.*” Konuşmanın devamında ise Flanagan “*Bak belki de haklısın. Belki de Louis onu kıskırttı ve başına gelenleri hakketti kafası iyi ya da değil, ama zenci olması öldürülmesi için yeterli bir neden olabilir. Biliyorsun.*” sözlerini sarf etmekten de kendisini alamıyor. Filmde yer evrilen bu sahnede, siyahilerin sırf siyahi oldukları için ötekileştirildikleri, suç işleme oranlarının fazla olduğu, eğitimde fırsat eşitliğine sahip olmadıkları ve siyahi olmalarının öldürülmeleri için yeterli bir sebep olabileceği gibi ifadelerle siyahilerin ABD’de yaşadıkları sorunlar ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda bu sahnede, siyahilere yönelik ırkçı tutum ve eylemlerin, siyahilerin kendilerine hâkim olamamasından dolayı ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu durumu van Dijk’ten aktaran Keneş, (2011: 80-81) temel inkâr stratejilerinden biri olan “kurbanın suçlanması yoluyla temize çıkma” başlığında incelemiştir. Bu inkâr stratejisi aktörlerin, kendi suçluluğunu kurbanlarını suçlayarak bastırmaları ve kendi suçluluklarını görünmez kılmaları yoluyla aklanmalarını içermektedir. Bu strateji, kurbanı olumsuz olarak betimlemek ve onu kıskırtan taraf olarak göstererek suçlamayı içermektedir. Bu açıdan incelediğimizde Flanagan’ın söylemleri, siyahilerin sahip oldukları olumsuz sosyo-ekonomik koşullar altında yaşamalarına rağmen kendilerini tutamamaları, onlara karşı uygulanan ırkçı ve ayrılıkçı eylemlerin sebebini oluşturmakta, böylece beyazların onlara yönelik davranışlarına meşruluk zeminini sağlamaktadır.

Filmde, siyahi hırsız gencin insan tacirleri tarafından satılması planlanan, çekik gözlü insanları serbest bıraktığı ve “*lanet olası aptal Çinli*” dediği bir başka dikkat çekici sahneye de yer verilmiştir. “İnsanların kanun dışı yollarla bir yerden başka bir yere ulaştırılmaları insan kaçakçılığı olarak tanımlanırken, insan ticareti insanların fiziksel ve/veya psikolojik olarak sömürülmesini, kandırılmasını, baskıyı ve şiddeti içermektedir” (Koser, 2001: 59, akt. Yılmaz, 2014: 1689). Küreselleşmeyle “insanların giderek artan küresel akıntısı, cinsel sömürü amacıyla kadınların nakledilmesi konusunda insan tacirlerine daha büyük imkânlar yaratmaktadır” (Ritzer, 2010: 474). Bu anlamda insan tacirlerinin eline düşen göçmenler istismara uğramaktadırlar. Filimde, bu bağlamda sadece göçmen ve beyaz-dışı ırk ve etnisitelerin karşılaştıkları ırkçılık sorununa değil, aynı zamanda farklı sosyal sorun alanlarına da dikkat çekildiği görülmektedir.

Film adeta pek çok ırkçı kavram, nosyon ve olayın geçit resmine dönüşmüştür. Irkçı tavır ve davranışlar öylesine toplum tarafından kanıksanmıştır ki dezavantajlı etnik gruplar bile birbirlerine bu ırkçı aura’dan sesleniyorlar. Mesela trafik kazasına karışan Çinli bir kadın: “*Bu Meksikalılar şoförlük yapmasını bilmiyor, “Çatlak Meksikalı” ifadelerini kullanarak, başka bir etnik gruba mensup üyeye yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanmada kendini rahatsız hissetmiyor. Bir başka örnek, melez kadını ırkçı damarı kabardığı için taciz eden trafik polisi, idrar yollarında ciddi sorunları olan babasına yardımcı olmak istemeyen sağlık merkezi müdürü olan bir başka siyahiye, “sana bakıp daha kalifiyeli beyazları düşünmeden edemiyorum” derken kendini yine aynı sarmalın içinde buluyor. Siyahi müdür de trafik polisinin ırkçı söylemlerinden rahatsız olduğu için trafik polisine yardımcı olmayı reddediyor. Filmin final sahnesinde, ırkçılığa şiddetle karşı olduğunu gördüğümüz başka bir beyaz polis memurunun, bir gece arabasına aldığı siyahi bir gencin elini cebine*

atmasından şüphelenmesi sonucu öldürdüğünü izliyoruz. Yazık ki öldürülen genç cebinden sadece küçük bir oyuncak ikon çıkaracaktır. Ama adeta kader ağlarını örmüş ve ırkçı karşıtı bir polis memuru bile birden kendini, öldürdüğü siyah bir gençle baş başa bulmuştur. “İrkçi, yalnızca ırk temelinde bazı bireylerin diğerlerinden daha üstün ya da daha aşağı olduğuna inanan kişidir. İrkçilikse genellikle belirli bireyler ya da grupların benimsediği tutum ve davranışlar olarak kabul edilebilir” (Giddens, 2008: 540). Beyaz olan polis memurunun yapmış olduğu ırkçı eylemin sebebi siyahilerle ilgili belli şemalara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. “Şemalar; insanların sosyal dünya ile ilgili bilgilerini temalar ya da konular çerçevesinde düzenlemek için kullandıkları ve fark ettikleri, üzerine düşündükleri ve anımsadıkları bilgileri etkileyen zihinsel yapılarıdır” (Aronson, Wilson, & Akert, 2012: 126). Belli bir cinsiyet grubu ya da ırk söz konusu olduğunda bu şemalara stereotipler (kısaca kalıp yargılar) denilmektedir. Buna göre, film boyunca Amerikan halkının toplumsal çeşitliliğine yönelik çeşitli stereotiplere yer verilmiş ve yönetmen çarpışma metaforu ile çarpışan çelişkili ilişkileri etkileyici bir biçimde ortaya koymayı başarmıştır.

Filmin belki de en can alıcı sahnesi ise, daha önce kendisini taciz eden ırkçı görünümlü polis memuru ile melez kadının bir kaza vesilesi ile tekrar yollarının kesişme anıdır. Melez kadın trafik kazası geçirmiş ve otoyolda ters dönen, benzin kaçıran aracının içinde sıkışmıştır. Kadın bu sıkıştığı yerden kendisini kurtarmaya çalışan polisi görünce can havli ile kurtulmak isterken bile o polisi, “*sen değil, sen değil*” diyerek reddetmeye çalışsa da polis gayet edepli bir şekilde ve belki de her an patlamaya hazır olan aracın altına girip, kendi hayatını riske atarak kadını kurtarıyor. *Bu sahne Crash filminin final sahnesidir.* Yönetmen ve senarist, insanların kendi çelişkili davranış ve tutumlarını ve toplumsal hayatta birbirleriyle yaşadıkları iletişim biçimlerini, tıpkı araçların çarpışmasına benzetmektedir. Böylece, çarpışma metaforuyla toplumda oluşmuş olan stereotipleri, tüm etnik kesimlerin bir pota içerisinde eritilemediğini, toplumda oluşan ırkçılık, ayrımcılık, ötekileştirme sürecinde göçmenlerin yaşadıkları toplumdaki tecrit edilmenin boyutlarını eleştirel bir şekilde ortaya koymaya muvaffak olmuşlardır.

Filmde, Meksikalı çilingirin, İranlı adamın iş yerinin kapı kilidini tamir etmek üzere evinden çıkmadan önce küçük kızıyla arasında geçen diyaloga yer verilir. Bu diyalog film boyunca gerçekleşen en masum sahneyi içermektedir. Dışarıdan gelen sesi, silah sesi zannetmesi sebebiyle yatağının altına gizlenen küçük kız, babasına silahların ne kadar uzağa gidebileceklerini sorar. Küçük kızın yeni evlerine taşınmadan önce odasından içeri bir mermi girmiştir. Küçük kız bu merminin onları bulmasından endişelendiği için silah sesinden korkmakta ve silahlar hakkında babasına sorular sormaktadır. Küçük kızında silah korkusu, vurulma endişesi gibi kaygılar belirdiğini anlayan babası, kızının endişelerini gidermek ister ve beş yaşındayken bir peri ile karşılaştığı masalını uydurur ve kızına peri ile arasında geçenleri anlatır. “*Sanki peri olduğuna inanacağım da. Bunun üzerine sana ispatlayacağım dedi. Sırt çantasına uzandı ve şu görünmez pelerini çıkardı. Bağcıklarını boynumun etrafından geçirip bağladı ve nüfuz edilemez olduğunu söyledi. Nüfuz edilemez ne demek biliyor musun? Hiçbir şey içerisinden geçemez demek, ne mermi ne de başka bir şey. Üzerimdeyken hiçbir şeyin bana zarar veremeyeceğini anlattı. Ben de giydim. Ömrüm boyunca ne vuruldum ne de bıçaklandım.*” Kızının masalına inandığına emin olduktan sonra babası, perinin pelerini “*beş yaşına girdiğinde kızıma vermem gerektiğini söyledi. Bense unuttum.*” ifadelerini kullanır ve kızına pelerini isteyip istemediğini sorar. Pelerini isteyen kızını yatağının altından çıkarır ve kızına görünmez pelerini giydirir.

Meksikalı çilingir, İranlı ailenin iş yerinin kapı kilidini tamir etmek üzere çağrılır. Çilingir kapı kilidinin yapılamayacak kadar kötü olması sebebiyle kilidi yenisiyle değiştirir. İranlı adama kapı kilidini değiştirdiğini ancak sorunlu olanın kapı olduğunu ve kapıyı değiştirmeleri gerektiğini söyler. Ertesi gün iş yerine gelen İranlı adam, gece iş yerinin soyulduğunu ve talan edildiğini görür. Sigorta, çilingirin kapının değiştirilmesi gerektiği tavsiyesine uyulmamasını ihmal olarak değerlendirilir ve sigorta ücretlerini ödemez. İranlı adam ise tüm başına gelenlerin sorumlusunun çilingir olduğunu düşünür ve çilingirin adresini ödemeyi reddettiği faturadan bulur. Daha önceden kızı ile aldıkları ruhsatlı silahla çilingiri vurmak için çilingirin adresinde beklemeye başlar. İranlı adam iş yerini soyan hırsızlara, sigortasını ödemeyen sigorta şirketine derin bir öfke duymaktadır. Elinde avucunda olan tek şey olan bu dükkânın soyulması sonucu İranlı adam, Los Angeles’ta iflasın eşiğine gelmiş, hayatla tüm bağlantılarını yitirmiştir. Bu öfke ve yıkılmışlık duygusunun bedelini aslında hiçbir suçu olmayan Meksikalı çilingire ödetmeye kararlıdır. Engellenen bireyler saldırganca davranışlarda bulunabilirler. “...pek çok durum engellenmeye sebep olan kaynağa yönelik saldırganlığı önler ya da bastırır ve engellenmenin yarattığı bütün saldırganca

duyguların başka bir hedefe kaydırılmasına yol açar; bu alternatif hedefe yönelik saldırganlık meşru karşılandığından korku duymaya gerek yoktur" (Hogg & Vaughan, 2017: 388) İranlı adam da Meksikalı çilingire yönelik engellenmenin getirmiş olduğu saldırganlık davranışı ortaya çıkmıştır. Saldırganlığın Meksikalı çilingire yönelik olmasının sebebi İranlı adamın onu günah keçisi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Çilingir evine geldiğinde İranlı adam önünü keser, silahını doğrultur ve çilingirden zararı karşılmasını ister. Bu sırada olayları camdan izleyen küçük kız "onda değil" diyerek koruyucu yeğin babasından kendisine geçtiğini ifade ederek, kendisini babasına doğrultulmuş olan silahın önüne atar, tam o sırada İranlı adam silahını ateşler. Kızının vurulduğunu zanneden çilingir ve eşi büyük bir üzüntü yaşarken bir anda kızlarının vurulmadıklarının farkına varırlar. Film burada izleyicisini gerçeklik alanından derin bir duygusallık taşıyan mit alanına yöneltir. Küçük kız babasına "geçti artık baba, seni koruyacağım" der. Keşke, Meksikalı çilingirin uydurduğu masaldaki peri, pelerinini dünyanın üzerine giydirseydi de ırkçılık, ayrımcılık, İslamofobi, ötekileştirilme, yabancı düşmanlığı, insan kaçakçılığı nüfuz edilemez olsaydı. Bizlerde, küçük kızın babasına dediği gibi "geçti, artık sorun yok, seni koruyacağım" diyerek birbirimize sarılsaydık.

5. Sonuç

Klasik Hollywood filmlerinde etnik ve ırkçı ayrımlar yeniden üretilmektedir. Bu çalışmada, Hollywood filmlerinde genel olarak yapıldığı gibi siyah ve beyaz ayırımına vurgu yapılmakta ancak klasik Hollywood yapımlarının bir eleştirisi bağlamında toplumsal ayrımcılık konusu, bir sosyal sorun alanı olarak ortaya koyulmaktadır. Böylece, Amerikan toplumunda göz ardı edilen ırkçılık, yabancılaşma, yabancı düşmanlığı, insan tacirliği, İslamofobi gibi çok çeşitli konular film boyunca görünür kılınmaktadır. Beyazların siyahlara, diğer etnik grupların da birbirlerine yaptıkları ırkçı eylemlere filmde yer verilerek, Amerikan toplumunda yer alan etnik grupların günlük hayatları ortaya koyulmuştur. Son otuz altı saat içerisinde farklı ırk ve etnik kökenden pek çok kişinin yaşadıklarına yer verilen filmde, Amerika Birleşik Devletleri'nde halkın yaşadığı günlük sorunlar sinema sanatının gücü muvacehesinde eleştiriye tabi tutulmaktadır. Film kapsamında; İranlı ailenin silah satıcısı tarafından sırf ana dillerinde konuştuğu için terörist damgası yemeleri, siyahi gençlerin lokantada spagetti yiyebilmek için bir buçuk saat beklemelerinin nedenini siyahi olmalarında görmeleri, melez bir kadının kocasının gözü önünde beyaz bir trafik polisi tarafından taciz edilmesi, siyahi yönetmenin siyahi oyuncunun çekilen sahnesinde "aptal zenci" imajını yakalayamadığı için sahnenin tekrar çekilmesi için zorlanması, ırkçı görünmek istemeyen WASP'lı bir profile sahip olan savcının siyahi bir dedektiften doğruluğu kanıtlanmamış olan bilgiler istemesi, siyahi bir sağlık merkezi müdürünün beyaz trafik polisi tarafından ırkçı ifadelerle maruz kalması gibi pek çok ayrımcılık ve ırkçılık durumu içeren sahnelere yer verilerek, etnik grupların Amerikan eritme potasındaki eşitsiz konumları sinematografik bir dille anlatılmıştır.

Film'de başta melez kadını taciz eden trafik polisinin daha sonra onun hayatını kurtarabilmek için kendi hayatını tehlikeye atması, ırkçılık karşıtı olan bir diğer trafik polisinin filmin sonunda kaderin cilvesine bakın ki bir siyahiyi istemeden de olsa öldürmek durumunda kalması ve panikle bu suçunu gizlemesi, karısının tacize uğramasına ses çıkarmayan siyahi yönetmenin filmin ikinci yarısında artık etrafında yaşanan bu pespayeliğe meydan okurcasına pek çok trafik polisinin silahlarını üzerine doğrulttukları anda ölümü göze alan hareketler yapması gibi karakterlerin farklı durumlarda farklı davranışlar gerçekleştirmeleri, filmin en dikkat çeken yönünü oluşturmaktadır. Filmde, çoğu kez siyahilere düşen rol ırkçı bir saldırıda ölmek olurken, diğer etnik grupların tacize uğramaları, terörist zannedilmeleri, insan tacirlerinin elinden son anda kurtarılmaları gibi her türden aşağılanmalara maruz kaldıklarını görmekteyiz. Bu açıdan filmde, Amerika'daki çeşitli etnik grupların günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunlar çarpışma metaforu ile görünür kılınmıştır. Böylece, karakterlerin kendileriyle ve diğer etnik topluluklarla ilgili duygu, düşünce ve davranış biçimlerinde yaşadıkları çelişki etkili bir biçimde ortaya koyulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batılı ülkelere yoğun bir göç hareketleri başlamıştır. Bu göçün çoğunlukla sömürge idarelerinin bağımsızlaşması sonucunda periferideki ülke insanların metropol ülkelere doğru

çeşitli nedenlerle hareket etmeleri şeklinde olduğunu biliyoruz. Bu güçler neticesinde ortaya çıkan göçmen diasporalarının geldikleri ülkelerden etnik azınlık olarak varlıklarının tanınması ve eşitlik gibi talepleri olmuştur. Kanada, Avustralya gibi ülkeler çokkültürcü yaklaşımı benimseyerek bu taleplere karşılık vermeye çalışmışlar hatta bu talepleri ticari bir meta haline getirerek avantaja bile dönüştürmüşlerdir. Çokkültürcülük ideolojisine yönelik yapılan eleştirilerin odağında, bu felsefenin bir toplum içerisindeki etnik azınlıkların kültürel değerleriyle ön plana çıkarılmasının farklılıklarının ötekileştirilmesine, dışlanmasına, hoşgörü ile yaklaşılması gereken zavallı varlıklar olarak görülmelerine neden olduğu şeklindeki yaklaşım gelmektedir. ABD'nin ise bambaşka bir insanlık durumuna imza atarak, "Amerikan Rüyası" diye mitleştirilen bir değer etrafında bir ulus inşası projesine giriştiğini görüyoruz. Ancak bu rüyayı yaşamanın da bir bedeli bulunmaktadır. Bunun için göçmenler, makbul Amerikan kimliğini hak edebilmek için kendi kimlik ve kültürlerinden soyundurulacakları "melting pot" da erimeyi göze almalydılar.

Ne var ki ne Amerikan rüyası ne de erime potası etnik ve ırksal toplulukları ırkçılık illetinden uzaklaştırarak onlara huzurlu bir toplum vaadini gerçek kılamamıştır. Crash filmi bize bu gerçeği tüm çıplaklığı ile ifade etmektedir. Buna göre, Amerika'da yaşayan her etnik gruba, kendi köken kimlikleri, geçmişleri, derilerinin renkleri hatırlatılmakta ve bu gruplar günlük hayatlarında çeşitli önyargılara, ırkçılığa ve aşağılanmalara maruz kalmaya devam etmektedirler. Irkçılık Batı'da adeta toplumsal genetiğe kazınmış bir olgu olarak uzun yıllar süren bir geçmişe sahip olması sebebiyle kolayca son bulacağına benzememektedir: "Örneğin, siyahlara yönelik tutumlar son yirmi beş yılda önemli ölçüde iyileşme gösterse de Avrupa'nın birçok yerinde siyahların maddi ve manevi durumlarında bir değişim olmamıştır" (Hogg & Vaughan, 2017: 372). Toplumsal rolleri açısından siyahi bireyler diğer etnik gruplara göre daha fazla ezilmiş ve dışlanmış kesimde yer almaktadırlar. Bu ezilmişlik hissi, bazen onları daha fazla suçla itmekte ve makbul bir vatandaş olarak yaşamak isteyenleri bile isyan edecek boyuta getirebilmektedir. Crash filminin görünür kıldığı gerçek, Amerika Birleşik Devletleri'nin etnik grupları bir potada eritmeyi denemesinin halklar arasında bir bütünleşme sağlamadığı, aksine var olan farklılıkları belirgin hale getirerek derinleştirmekte olduğudur: "ABD ve diğer Batılı ülkeler birçok açıdan çoğulcudur, ancak etnik farklılıklar çoğu zaman eşitlikten çok eşitsizliklerle ama yine de ulusal topluluk içinde bağımsız üyelikle ilişkilendirilir" (Giddens, 2008: 545). Irkçılığın hala yoğun bir şekilde özellikle siyahiler üzerinde gerçekleştiriliyor olması kültürel çoğulculuk yaklaşımının öngördüğü biçimde farklı etnik grupların birbirleriyle uyum içerisinde bir arada yaşayabilecekleri modelinin henüz tam olarak yerleşmediğini göstermektedir. Ancak Crash/ Çarpışma filmi, etnik ve ırksal toplulukların barış ve huzur içinde bir arada yaşama imkânının ortaya konulmasında, sosyal politikaların ve sosyal teorik yaklaşımların yanı sıra sinemanın da önemli görev ve işlevleri olduğunu bize göstermektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Analysis: A Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Writing Up: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Arlı, A. (2014). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (3. b.). Küre Yayınları.
- Aronson, E., Wilson, T. D., ve Akert, R. M. (2012). *Sosyal Psikoloji*. (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Atam, Z. (2012). Kültürel Emperyalizm mi Küreselleşme mi? Yeni Dünya Düzeni ve Kültür. T. Miller, N. Govil, J. Mcmurria, R. Maxwell, T. Wang, & Z. Atam (Dü.) içinde, *Küresel Hollywood Ekonomi-Politik* (Z. Atam, S. Türkmenoğlu, & Y. C. Ekinci, Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2020). *Büyük Felsefe Sözlüğü II Cilt (K-Z)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve Davranış Psikolojisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çeliker, D., ve Aksoy, S. (2011, Ocak). Emperyalizmin Aracı Olarak Sinema: "Avatar" Filmine İlişkin İdeolojik Bir Çözümleme. *Marmara İletişim*(18), 65-81.
- Çoban, K., H. (2011). Irkçı-Ayrımcı Söylemlerin Kurucu Ögeleri Olarak İnkâr Stratejileri. *Kültür ve İletişim*(14), 71-98.
- Davie, G. (2017). Avrupa Bir İstisna Mı? A. Köse içinde, *21. Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü* (s. 201-215). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demir, T., ve Aşan, N. (2014). Hollywood Kamerasında İslamın Ötekileştirilmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), s. 741-748.
- Erkal, M. E. (2005). *Küreselleşme Etnik Çokkültürlülük*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Fanon, F. (1988). *Siyah Deri Beyaz Maske*. (C. Koytak, Çev.) İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Harper, S. R. (2009). Niggers no more: A Critical Race Counternarrative on Black Male Student Achievement at Predominantly White Colleges and Universities. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(6), s. 697-712.
- Hogg, M. A., ve Vaughan, G. M. (2017). *Sosyal Psikoloji*. (İ. Yıldız, & A. Gelmez, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ilgaz, A. (2012). Spike Lee Filmleriyle Siyah İmgesinin Hollywood'daki Dönüşümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Jürgen, H. (2014). Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı. A. Gutmann içinde, *Çokkültürlülük Tanınma Politikası* (C. Akaş, Çev., s. 125-161). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2008). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Maalouf, A. (2013). *Ölümcül Kimlikler*. (A. Bora, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Macionis, J. J. (2017). *Sosyoloji* (13. b.). (T. P. Tacoğlu, Dü., & H. İnanç, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özensel, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 55-69.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*. (B. Tanrıseven, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ritzer, G. (2010). *Küresel Dünya*. (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Said, E. W. (2000). *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. (N. Uzel, Çev.) İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Said, E. W. (2010). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*. (B. Ülner, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki* (1. b.). (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Şan, M. K. (2005). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme. *Milel ve Nihal*, 3(1-2), s. 67-114.
- Şan, M. K. (2006). Küreselleşme Çağında Farklılık ve Çokkültürlülük Siyaseti. *Avrupa Günlüğü*(8), 299-335.
- Şan, M. K. (2021, 10 20). *Star Açık Görüş*. 02 26, 2023 tarihinde Star Açık Görüş: <https://www.star.com.tr/acik-gorus/dijital-devrim-ve-sinemanin-yeni-gorevi-haber-1661760/> adresinden alındı
- Şan, M. K., ve Haşlak, İ. (2012). Asimilasyon ve Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 29-54.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (1991, 04 12). 2023 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3713&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Taylor, C. (2014). *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*. (C. Akaş, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Touraine, A. (2017). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?* (O. Kunal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, E. (2016). Türk Televizyon Dizilerinde Oryantalizmin Etkisi: Muhteşem Yüzyıl Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), s. 1685-1704.
- Zencirkıran, M. (2019). *Sosyoloji* (8. b.). Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1513-1531, doi: 10.11616/asbi.1327913

“Kapımızdaki Çocuklar”: Dönme Dolap’tan Çocuk Coğrafyalarına Bakış*

“Children at Our Door”: An Insight into Children’s Geographies from *The Ferris Wheel*

F. Güzin AĞCA VAROĞLU¹ ID, Sabanur YILMAZ² ID

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 25.10.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: *Dönme Dolap* farklı coğrafyalardaki iki farklı çocukluk deneyimi üzerinden bir göç yolculuğunun yankılarını ele alan resimli bir kitaptır. Bu çalışmada *Dönme Dolap* göstergebilimsel analize tabi tutularak göçmenlere yönelik „Kapımızdaki Yabancılar“ tartışmasına atıfla çocuk coğrafyalarının eleştirel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Tülin Kozikoğlu’nun kaleme aldığı Hüseyin Sönmezay’ın resimlediği eser bu çalışmanın analiz nesnesidir. Gündelik hayatın mekânsal pratiği yerinden edilmiş çocuklar üzerine düşünme imkânı vermektedir. Çalışmada çocuk coğrafyaları tartışmasından hareketle zorunlu göçün yola çıkış, yol ve varış noktası olan genellenabilir üç aşamasıyla paralel üç farklı mekânsal görünüşü tespit edilmiştir. Bunlar ev, kentsel mekân, karşılaşma mekânlarıdır. Çalışmanın alana çocuk edebiyatı ve çocuk coğrafyaları ilişkisini kurması ve göç olgusuna çocuk deneyimi üzerinden yaklaşması sebebiyle katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Coğrafyaları, Göç, Göstergebilim, Yerinden Edilmiş Çocuklar.

&

Abstract: *The Ferris Wheel* is a picture book that deals with a migration journey through two different childhood experiences in different geographies. In this paper, *The Ferris Wheel* will be subjected to semiotic analyses and a critical approach of childrens’s geographies with reference to the debate "Strangers at Our Door". The book written by Tülin Kozikoğlu and illustrated by Hüseyin Sönmezay is the analytical subject of this study. The spatial practice of everyday life provides the opportunity to think about displaced children. Based on the children geographies approach, the study determined three different spatial phenomena in parallel with the three generalizable periods of the forced migration: departure, journey, and destination. These are home, urban space, and spaces of encounter. The study contributes to the field a perspective on the relationship between children's literature and children's geographies and approaches the experience of displaced children.

Keywords: Children’s Geographies, Displaced Children, Migration, Semiotic

Atıf/Cite as: Ağca Varoğlu, F. G., Yılmaz, S. (2023). “Kapımızdaki Çocuklar”: Dönme Dolap’tan Çocuk Coğrafyalarına Bakış. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1513-1531. doi: 10.11616/asbi.1327913

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu makale, Beykoz Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi tarafından 4-5 Mayıs 2023 tarihlerinde düzenlenen Sınır/sız Dünya Yapmak ve Ötesi: I. Disiplinlerarası Sanat, Tasarım ve Sosyal Bilimler Uluslararası Sempozyumu’nda sunulan “Dünyanın Bambaşka Bir Yerinde: *Dönme Dolap*’tan Sınırlara Bakmak” başlıklı bildirdiden yola çıkılarak kaleme alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, F. Güzin Ağca Varoğlu, Türk-Alman Üniversitesi, guzin.agca@tau.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Sabanur Yılmaz, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, sabanur.yilmaz@bilecik.edu.tr.

1. Giriş

Göç göçmenlerin³ çoğunluk toplumuyla etkileşimleri, eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişim ve iş piyasasına katılımları gibi birçok farklı bağlamda tartışılan bir olgudur. Göçmenlerin gittikleri ülkelerde kaynaklara erişimlerdeki imkân kısıtlılıkları, gündelik hayat etkileşimindeki ayrımcılık deneyimleri göç olgusunun ele alınmasının sosyal eşitsizliklerin görünür olmasındaki rolünü gösterir. Göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki yaşamlarını derinden sarsan olumsuz şartları değiştirme umuduyla yer değiştirmeleri zorunlu göç kavramı ile açıklanmaktadır. Fakat bu gibi kavramlar ile oluşturulan genel ifadeler göçmenlik deneyiminin de kendi içinde gerek aktörleri gerekse göç gerekçeleri ve süreçleri dikkate alınacak olursa farklı katmanları olduğu ve zorunlu göç yapan bireylerin bu yolculuktan kesişimsel olarak farklı boyutlarda etkilenebileceklerinin es geçilmesi tehlikesini içinde barındırır. Göç, özellikle de zorunlu göç herkes için aynı değildir. Göçmenin yaşı, cinsiyeti, fiziki ve mental sağlık durumu, yaşam koşulları, eğitim durumu, dil yetileri gibi etkenler göçmenlik deneyimlerinin birbirinden farklılaşmasını sağlar. Ayrıca, göçmenler geldikleri ülkelerin kodları, kültürü, yaşam tarzları, değerlerinin yanı sıra ekonomik, politik, sosyal durumu, yani zorunlu göçe zemin oluşturan koşullarından ve göç yolculuklarından bağımsız değerlendirilmemelidir. Sosyal uyum tartışmaları bütün bunları dikkate almadığında yerinden edilmiş bireyin geçmişi, şimdisi ve geleceğiyle bir bütün olduğu ihmal edilmiş, göçmen parçalara ayrılmış bir yaşam döngüsü içinde değerlendirilmiş olur. Bu noktada hem farklı göçmen grupların deneyimlerine hem de geldikleri ülke şartlarına odaklanan çalışmaların artması alanyazın açısından önem arz etmektedir.

Suriye savaşı sonrası göçmen gruplar içinde en kırılgan grubun kadınlar ve çocuklar olduğu uluslararası raporlarda da belirtilmektedir. Sayıları katlanarak artan yerinden edilmiş bireylerin yarısını çocuklar oluşturmaktadır. Bu sayının 2005-2020 arasında düzenli olarak artış göstermesi ile dünya üzerinde 43.3 milyon yerinden edilmiş çocuğun bulunduğu ön görülmektedir (UNICEF, 2021). UNHCR 2022 raporuna göre Türkiye 3.6 milyon ile dünyada en çok yerinden edilmiş nüfusa sahip ülkeyken, bu durum yerinden edilmiş çocuklar açısından da aynıdır ve 2018-2022 yılları arasında 1.9 milyon çocuk sığınmacı olarak dünyaya gelmiştir. Atasü Topçuoğlu (2014: 97-100), göçmen çocuklar ve aileleriyle yürüttüğü araştırma sonuçlarına dayanarak göç yolculuğu, geçiş bölgeleri ve varış noktalarında çocukların karşılaştıkları hak ihlallerini ve zorlukları, hijyen ve beslenme eksikliği, ebeveyn kaybı ve yalnız kalma, insan ticaretine ve çocuk işçiliğine maruz kalma, eğitimin sekteye uğraması, tıbbi yardım alamama, haklarını bilememe ve gerekli durumda ilgili mercilere ulaşamama, haksız yere alıkonma ve aile içi şiddet, psikolojik sorunlar olmak üzere sıralamıştır. Yapılan birçok araştırma bulgusu bunu destekler niteliktedir. Bu çalışmalar özellikle çocuklar ve kadınlar için zorunlu göç sürecinin ne denli tehlikeli ve fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik birçok istismara açık olduğunu göstermektedir (Buz, 2007; Demir vd., 2015; Kaya, 2017; Karakurt ve Gülerce, 2022). Türkiye’de köken ülkeleri ve göç gerekçeleri sebebiyle birbirinden farklılaşan yoğun göçmen nüfus göç çalışmacılarının odağındadır ve göçmen grupları merkezine alan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları çocukların deneyimini göçmenliğin farklılaşan bir yönü olarak gözler önüne sermektedir. Atasü Topçuoğlu’nun (2014: 94) göçmen çocuklarla yürüttüğü araştırma aynı sosyal gruba mensup olsalar bile göçmenlerin arasındaki farklılaşmaya önemli bir örnektir: Aileleri ile göç eden çocuklar ailelerinin (çoğunlukla evdeki yetişkin erkek bireyin) daha iyi hayat koşullarına ulaşma ve buldukları ülkelerdeki politik/etnik karışıklıklardan kaçma gibi göç saiklerini paylaşırken refakatsiz çocuklar bu gerekçelerin yanı sıra ilk sırada eğitim imkânlarına ulaşmayı vurgulamaktadırlar.

Çok sayıda yerinden edilmiş bireyin yaşadığı Türkiye’de refakatsiz çocuklar (Başçılar, 2020; Karataş vd. , 2014), çocuk işçiler (Dusak, 2023; Harunoğulları, 2016; Lordoğlu ve Aslan, 2018; Sallan Gül vd. , 2019), eşleri kayıp kadınlar ve çocukları (Gülerce, 2020), göç sürecindeki ergenler (Doğan ve Buz, 2022), çocukların eğitime katılımları (Çelik ve İçduygu, 2018; Gencer, 2017; Selçuk vd. , 2021), kentsel alanda mülteci çocuklar (Gencer ve Karagöz, 2016) gibi konular yerinden edilmiş çocuk ve ergenlerle ilgili odaklanılan konular

³ Göçmenlerin statüsü uluslararası anlaşmalarla ve buldukları ülkenin hukuku çerçevesinde belirlenmekte ve buna göre de adlandırılmaktadır (Yılmaz Eren, 2016). Bu şekilde göç eden kişinin hukuki statüsüne göre mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma vb. birçok farklı kullanım mevcuttur (Topal, 2015). Bu çalışmada çocuk kitabı üzerinden odaklanılan zorunlu göç mağduru çocuk ve ebeveynlerin deneyimleridir. Bu sebeple alanyazından farklı göçmen gruplarına dönük çalışmalardan örnekler verilmiştir. Makale, çocuk kitabında işlenen zorunlu göç yolculuğunu ele almasından ötürü herhangi bir grubu işaret etmemektedir ve genel bir adlandırma olarak göçmen kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir.

arasındadır. Bu araştırmalarda ortaklaşılan noktalar çocukların karşılaştıkları zorlukların, özellikle göç öncesi veya sırasında edinilmiş travmalarla baş etme, sınır geçme süreçleri, göç edilen ülkedeki bürokratik işlemler, kurumlarla ilişkiler, eğitim, sağlık, hukuki ve sosyal danışmanlık hizmetlerine erişim, beslenme ve barınma ihtiyaçları, dil bariyerini aşma çabaları vb. şeklinde kendisini gösterdiği yönündedir. Bunların yanı sıra ayrımcılık ve sosyal yaşamda ilişkilene zorlukları, okul gibi göçmen çocuğun gündelik mekânlarında karşılaştıkları olumsuz deneyimlerdir (Atasü Topçuoğlu, 2014; Buz ve Dikmen 2021; Demir, 2021). Çocuklar çoğunluk toplumu ile alışverişin mümkün olduğu gündelik hayat etkileşimlerinde ayrımcılık ile karşılaşmaktadır ve göçmenlere yönelik üretilen kalıp yargılarla kimi sosyal mekânlarda çocukların da yüzleştikleri görülmektedir (Bozok ve Bozok, 2018, Tibet, 2018).

Mekân ve çocuk ilişkisinin göçmen çocuk deneyimi üzerinden analizi bu bağlamda gelecek nesillere dair bir sorgulamayı da beraberinde getirecektir. Çocuğa bakış çocuğun hangi gruba mensup olduğundan da bağımsız olarak tarihsel bir dönüşüm geçirmiştir (Akbaş ve Topçuoğlu, 2009). Çocukluğun doğal bir olgudansa bir inşa olduğu görüşünün ön plana çıkmasıyla günümüzde çocuk üzerine yapılan araştırmalarda çocuğun doğasına, yaşamına, gelişim sürecine, sağlığına, eğitimine ve oyununa- özetle çocuk kavramına bakış açısında yaşanan olumlu yönde değişim gözlemlenmektedir (Onur, 2021: 9). Bu bağlamda çocuk coğrafyaları (James, 1990) tartışması da çocukların gündelik mekânlarını ve bu mekânlarla kurdukları etkileşimi, gerek küresel gerekse gündelik hayat ekseninde mikro tartışmalara konu eder, çocuk yoksulluğu, göç, eğitim, çocukların kent deneyimleri, küresel eşitsizlikler gibi birçok farklı konuyu ele alır (Onur, 2021: 124). Lefebvre’nin (1991) mekân tartışmalarında öne çıkan ifadeleri ile mekân boş değildir, toplumsal üretimdir, doldurulur. Mekânsal pratik gündelik hayat ile ilişki olarak analizi mümkün olabilen ve güç ilişkilerini ele veren bir özelliğe sahiptir. Şahin (1984) Mimarlık Dergisi’nde yayımlanan Çocuğun Yasaklı “Mekânı” Üzerine yazısında kentsel mekânın, sokağın çocuğun dünyasından çıkartılmasıyla ve “güvenlik” sebebiyle çocuğun eve yahut her mahallede bulunmayan oyun parklarına yönlendirildiği eleştirisinde bulunur. Çocukların o dönem evlerde yoğun olarak kullanılmaya başlanmış olan televizyondan dünyadaki birçok şehri görebildiğini ancak kendi kentini deneyimleyemediğini ifade eder (Şahin, 1984: 24-27). Çocuğun sokaktan uzaklaştığı bir kent ve gündelik hayat tasarımının sonucu olarak mekânlarının son dönemde kentten ev, okul, oyun alanları gibi tasarlanmış mekânlara kayması (Bilgin, 1984: 18) çocuğun gündelik hayatının değişimini takip edebilmek için anlamlı bir çerçeve sunmakta ve çocuğun gündelik hayatı ile mekânın ilişki olarak okuması sosyal eşitsizliğin çocuklar üzerindeki etkilerine önemli bir perspektif kazandırmaktadır. Bu etkilerden en önemlilerinden biri aidiyettir. Çocuğun yaşam alanıyla kurduğu sağlıklı bağ çocukluk döneminde olduğu kadar yaşamının diğer safhalarında da belirleyici olmaktadır (Severcan, 2017). Çocukların iyi vakit geçirdikleri oyun alanlarının yanı sıra kentsel mekânın çocuk için güvenli olması, çocuğun barınma, ulaşım, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim gibi konularda da iyi oluşunun ve refahının gözetilmesi gerekmektedir (Severcan, 2015). Uysal’ın (2015) da belirttiği gibi, çocuk coğrafyaları çalışmalarının odak noktası olan çocuğun gündelik mekânları farklı coğrafyalarda, farklı çocukluk deneyim ve pratiklerini takip etmeyi mümkün kılar. Küresel ve yerelin ilişkiselliğiyle farklı çocukluk inşalarının olması (Katz, 1994, 2004’ten akt. Uysal, 2015), bu makalenin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, yerinden edilmiş çocukların deneyimlerine çocuk edebiyatı üzerinden yaklaşmayı hedeflemektedir. Göçmen bireyler için edebiyatın bir işlevinin de görünürlüğü mümkün kılması olduğu düşünülmektedir (Şen, 2020: 259). Küresel göç dalgaları edebî üretimleri de etkilemiştir. Son yıllarda çocuk ve göç konusu ön plana çıkmaktadır (Huijsmans, 2011: 1307). Çocuk edebiyatında savaş ve göç gibi konular oldukça hassas işlenmesi gereken zor konulardır (İğit, 2022: 499-500). Ancak ele alınması oldukça önemli olan bu zor konularda verilmiş eserler göçmen çocukların ve toplumun yüksek yararına işlev görebilirler. Çünkü Nel’in (2018: 358) de belirttiği gibi, göç yahut azınlık temalı eserler çocuklara anlaşıldıklarını ve yalnız olmadıklarını hissettirir. Ayrıca çocuk edebiyatı merkezine aldığı empati, çocuğa görelilik, çocuk bakışı anlayışıyla zorunlu göç gibi travmatik deneyimler yaşamış bireylerin sesi olabilir (Nel, 2018). Göçmen deneyimini işleyen edebiyatın çocuk bakışına uygun kaleme alınmasının bir başka önemli etkisi de kapsayıcılığı, empatiyi teşvik etmesi yoluyla azınlığa mensup olmayan, göçmenlik deneyiminden uzak kimselerin, özellikle de çocuk ve ergenlerin anlayışlarını geliştirmesi ve eğitim materyali olarak sınıflarda

kullanılabilmesidir (Arıcı ve Işıtan, 2021; Bulut, 2018: 389; Cummins, 2016: 24; Dolan, 2014). Türk göç edebiyatında çocuk odaklı az sayıda eserden (Şen, 2020: 263) biri de *Dönme Dolap*'tır.

Küresel eşitsizlikleri görünürleştiren yerinden edilmiş çocukluğa (Shubin ve Lemke, 2020) dair eleştirel bir okumayı mümkün kılan bu resimli kitap, imgelerin göstergebilimsel analiziyle göçmenin "öteki" olarak konumlandırıldığı, biz ve onlar ikilemini değerlendirmeye imkân vermektedir. Bauman'ın (2018) Kapımızdaki Yabancılar olarak ifade ettiği yerinden edilmiş bireyler içinde çocuklar önemli aktörlerdir. Farklı çocuklukların gündelik yaşamı, kentsel mekân deneyimleri bu bahsi geçen hiyerarşik ayrışmada önemli ipuçları verebilir. Neredeyse eş mekânlı şekilde anlatılan iki çocuk hikâyesinde imgeler benzeşmektedir ancak duygu, atmosfer, deneyim, mekânsal pratik aynı değildir. *Dönme Dolap*, birbirinden çok uzak iki çocuk hikayesini işlerken özellikle benzer kentsel mekânlardaki (Grimshaw ve Mates, 2022) deneyimlerin böylesi farklılaşması okuyucuyu yerinden edilmiş çocuğun geçirdiği göç hikâyesi üzerinden eleştiriye ve empatiye zorlar. Bu doğrultuda makalenin ana sorusu şudur: Savaşın ortasında bir çocuk yaşamı ve barışın hâkim olduğu bir atmosferdeki hayatın akışı arasındaki uçurum bize farklı coğrafyalarda çocukluk görüngülerini hangi semboller üzerinden sunmaktadır? Kitapta çocukların gündelik hayatları ve gündelik mekânları iki farklı, birbirine zıt iki deneyimi görünür kılacak şekilde işlenmiştir. Peki bu deneyim bize ne anlatmaktadır?

2. Araştırma Yöntemi

Göstergebilim nesnelerin "nasıl anlama geldiğini", anlam katmanlarını araştırma yöntemidir (Öztokat, 1999: 141). Dilsel ya da dilsel olmayan kodları dizgenin içinde aramaya ve bu kodların ilintili olduğu göstergelerin analizine imkân verir. Kısacası göstergebilim dizgedeki ilişkisellikleri ve nedensellikleri bütün ve parça bağlantısı içinde "anlama edimi"dir (Kalelioğlu, 2021: 189-190). Dilsel olmayan ibaresi bu çalışma için önemlidir. Bu çalışmada göstergebilim yönteminin kullanılmasının sebebi Kalelioğlu'nun (2021: 190) ifade ettiği gibi göstergebilimin "(...) dilsel olsun olmasın belirtilen dizgeleri açıklama yetisine sahip bir yaklaşım" olmasıdır. Çünkü *Dönme Dolap*, yoğun anlam yüklü, dilsel olmayan göstergeler yani imgelerle ön plana çıkan bir eserdir. Öztokat'ın (1999: 139) "imgenin sözle birlikte bir ileti oluşturması" olarak ifade ettiği, imgenin de söz kadar anlamda etki sahibi olduğu *Dönme Dolap* gibi eserlerin yorumlanmasında göstergebilim önemli bir yaklaşım olarak kendini göstermektedir.

Etkileşim için kullanılan ve anlamlı bir bütünlük arz eden ifadelerin -bunlara gündelik hayatta kullandığımız jest/mimik, görsel ve yazılı yapıtlar örnek verilebilir- hepsi birer dizgedir. Dizgeler için anlamlı bir bütünlük içinde farklı göstergelerin bir aradalığı denebilir. Göstergeler, dizgelerin bütünlüğünü oluşturan birimlerdir (Rifat, 2020: 113). Rifat, dizgelerin betimlenmesi ve göstergelerarası bağıntıların belirlenmesi, anlamların birbirleri ile etkileşerek biçimlenmesini ortaya çıkarmak, dizge birimlerini kategorilere ayırmak gibi işlemlerin göstergebilimsel yöntemin içeriğini oluşturduğunu ifade etmektedir. Göstergebilim kuramsal, metodolojik ve betimsel boyutları ile tutarlı bir bütün olarak değerlendirilebilir (Rifat, 2020: 113).

Bu çalışmada Roland Barthes'ın göstergebilimsel yöntemi esas alınacaktır. Göstergebilimin konusu anlamdır, anlamlama dizgesi ise Barthes'a göre görsel ve edebî sanatlarca da ortaya konulur (Yücel, 2008: 119). Barthes, "dilini arzular, korkular, palavralar, bahaneler, imalar, gözdağı vermeler gibi saf olmayan yönlerini" önemser ve bu anlamda göstergebilimi "dilbilimin çözülmesi" olarak görür (Culler, 2008: 81). Barthes'ın (1979) ifadesiyle göstergebilimci hem ürkek hem gözüpektir:

"(...) Ürkek diyoruz, çünkü bugün için göstergebilimsel bilgi, dilbilimsel bilginin ancak bir öyküntüsü olabilir; gözüpek diyoruz, çünkü hiç değilse tasarı olarak, dilsel olmayan konulara da şimdiden uygulanabilmelidir" (Barthes, 1979: 1)

Barthes, göstergebilimin kavramlarını ve odağını bu doğrultuda geliştirerek, onu farklı gösterge sistemlerinin -giysi ve moda örneğini özellikle verir- yani anlamın olduğu her şeyin analizinde kullanmıştır (Barthes, 1979: 17). Barthes (2018: 205), göstergesel dizgede gösteren (biçim) ve gösterilen (içerik) dışında bir üçüncü boyut olduğunu, bunun "iki terimin çağrışımsal toplamı" olan gösterge olduğunu ifade eder. Ona göre, bu üçlü "arasında sıkı işlevsel içerimler (parçayı bütüne bağlayan bağ gibi) vardır."

Göstergebilimin İlkeleri adlı çalışmasında Barthes, “dilbilime dayanarak çözümsel kavramlar ortaya koyma”nın ilkelerin tek amacı olduğunu belirtir (Barthes, 1979: 1). Dilin her yerdeliğine vurgu yapar ve ikili sınıflandırmaların (gösteren-gösterilen, düzenlam-yananlam gibi) analizi mümkün kılacağını düşünür (Bircan, 2015: 19). Yani Barthes’ın bakışıyla ‘neyi ve nasıl’ soruları düzenlam ve yananlam için belirleyicidir. “Gösterge neyi temsil eder?” sorusu bir düzenlam sorusuyken, “nasıl temsil eder?” sorusu da yananlamın konusudur (Bircan, 2015: 20) ve anlamın arkasındaki toplumsal bağlamı yorumlama imkânı verir. Düzenlam Fiske’nin (2003: 116) tabiriyle “ortak duysal, aşikâr anlam”, yananlam ise “öznelerarası” ve “kültüre özgüdür”. Barthes “(...) toplum insan dilinin kendine sağladığı birinci dizgeden kalkarak ikinci anlam dizgeleri geliştirir durmaksızın” (Barthes, 1979: 88-89) diyerek anlamlandırmanın iki düzeyi içinden yananlamın önemini vurgular. Yananlam bir dizgedir, gösteren- gösterilen ikilisini ve aralarındaki bağı ifade eden anlamlamadan oluşur (Barthes, 1979: 89). Göstergenin, bireysel ve toplumsal olanın bir araya gelmesiyle ortaya çıkan etkileşimini ifade eder ve anlam, öznelerarasılığa bu etkileşimle kayar (Fiske, 2003: 116). Barthes’ın (2022: 13) fotoğrafın yananlam ve düzenlam arasındaki farklılığa iyi bir örnek teşkil ettiğine ve “iletiye ikinci bir anlamın konmasının fotoğrafın üretiminin farklı düzeylerinde yapıldığına” dair görüşünü paylaşan Fiske (2003) sokak fotoğrafı örneğini verir:

“Bir sokak manzarası fotoğrafı belirli bir sokağı gösterir; “sokak” sözcüğü binalar arasında uzanan bir şehir yolunu anlatır. Ama ben aynı sokağı önemli derecede farklı biçimlerde fotoğraflayabilirim. Renkli bir film kullanabilir, donuk bir gün ışığı seçebilir, yumuşak bir odak ayarı yapabilir ve sokağı çocuklar için mutlu, sıcak, şefkat dolu bir oyun alanı haline getirebilirim. Ya da siyah- beyaz bir film, sert odak ayarı, güçlü kontrastlar kullanabilir ve aynı sokağı oyun oynayan çocuklar için soğuk, zalim, barınılmaz ve yıkıcı bir mekân hâline getirebilirim. Bu iki fotoğraf, aynı anda ve birbirine yalnızca birkaç santimetre uzaklıkta iki fotoğraf makinesi tarafından çekilmiş olabilir. Bu iki fotoğrafın düzenlamsal anlamı aynı olacaktır. Farklılığı yaratan yananamlardır” (Fiske, 2003: 116)

Toplumsal olanın iki düzeyi olan makro toplumsal yapıları ve mikro düzlemdeki deneyimleri içeren gündelik yaşamı araştırmanın önemine değinen (Fiske, 2003), Barthes’ın (2018: 209) toplumsal yapıya duyarlı göstergebilim anlayışının bu iki düzlem arasındaki ilişkiselliği kurmak için imkân verdiğini düşünür. Ona göre etno-göstergebilim, metinleri gündelik yaşam ile ilişkilendirmektedir. Bu çalışmanın araştırma nesnesi olarak *Dönme Dolap*’ın seçilmesinin nedeni eserin tam da Fiske’nin belirttiği makro-mikro düzlemlerde yorumlanabilecek anlam katmanlarına sahip olmasıdır. Yazar, çizer ve editörün ortak çalışmasının bir ürünü olan (Özbek, 2020) kitapta ortaya çıkan anlamların izini sürebilmek amacıyla kitapta okuyucuya sunulan göstergeler ve bu göstergeler arasındaki bağlantılar çözümlenerek metnin örtük yananlamı ortaya çıkarılmaktadır.

Yazarlar duygu ve düşüncelerini kelimelere dökerek okuyucuya ulaşırlar. Resimli kitap söz konusu olduğunda ise işin içine resimlemeler de eklenmiş olur. Burada yazar ile çizer arasındaki etkileşim oldukça önemlidir. Çünkü çizerin yazarın ortaya koyduğu fikir ve metin ile uyumlu hareket etmesi, yazarın ise çizere alan açması gerekir. *Dönme Dolap*, yazar ile çizer arasındaki uyumlu çalışmaya önemli bir örnek teşkil etmektedir. Barthes’a (2022: 11) göre, resim, sinema vb. sanatlar iletiyi alımlayan toplumun belli bir kültürüne gönderme yapan yananamlara sahiptir. Göstergebilim anlam aktaran tüm dizgeleri kapsar, amacı bu evrenin işleyişini anlayabilmek ve betimleyip açıklayabilmektir (Vardar, 1998: 86). *Dönme Dolap*’ta kısa ve güçlü bir metin vardır, hikâyenin büyük bir bölümü resimlemelerle anlatılmıştır. Kitap, hem konusu itibarıyla hem de işlenişle göstergebilim yöntemiyle incelemeye uygundur. Kitapta yüzeyde anlatılan hikâyenin ve görülen resimlemelerin altında başka bir (yan)anlam yattığından dolayı görünen ve anlatılanın ötesinde anlam katmanlarıyla *Dönme Dolap* bir göstergeler bütünüdür.

2.1. Dönme Dolap Üzerine

Edebiyatımızın çağdaş çocuk kitabı yazarlarından Tülin Kozikoğlu'nun kaleme aldığı ve ilk baskısını 2020 yılında yapan *Dönme Dolap* başka dillere de çevrilmiştir. Doğan Egmont'tan çıkan kitabın resimlemeleri Hüseyin Sönmezay imzası taşır ve editörlüğünü ise Keriman Güldiken yapmıştır. Kitap yalnızca okul öncesi dönemdeki çocuklara değil her yaşta okura hitap eder ve "yaşsız kitap" tır (İgit, 2022: 503). Çocuk edebiyatının üç temel ilkesi çocuğa görelilik, çocuk gerçekliği ve çocuk bakış açısı (Şirin, 2022: 25) bağlamında, metnin bu ilkelere uygun olduğu görülmektedir. Kozikoğlu kendisiyle yapılan bir röportajda kitabı şöyle değerlendirir: "Bu öyküyü de herkes dilediği gibi okuyabilir... Mühim olan aynı sonuca varabilmemiz. *Dönme Dolap*'ın tüm okumaları empatiye çıkıyor. Benim için önemli olan bu." (Özbek, 2020) Cummins'in (2016: 27) de belirttiği gibi, göçmen çocukların aktör olduğu empatik bakış açısıyla yazılmış çocuk kitapları hâlihazırda toplumdaki konumları itibarıyla dezavantajlılık içindeki bu çocukların ötekileştirilmemesi için önemlidir. Yazarın röportajındaki ifadeleri eserin göç ve çocuk edebiyatından beklenen gizil sorumluluğu taşıyarak, kabul toplumunun göçmenler konusunda anlayışını ve empatik bakışını güçlendirecek bir işleve dönük üretildiğini düşündürür. Kitabın hemen her sayfasında en fazla iki cümle yer almakta ve sayfanın büyük bir kısmını okurun yorumlayabileceği ve anlamlandırabileceği resimlemeler oluşturmaktadır. Kitapta savaş, bomba, ölüm, göç, sınır, vb. gibi kelimeler geçmez, bu gibi ifadeler resimleme yoluyla kısmen aktarılır. Okuyucu kız çocuğu⁴ ve babasının savaştan dolayı göç ettiğini resimlemelerde görülen bombalardan, harabeye dönmüş yapılardan, yüzlerdeki ifadelerden ve çıkılan yolculuktan anlar. Eser, okuyucuya bu anlatıyı örtük bir şekilde sunar ve yaşsız kitap olma özelliğiyle okuyucunun idrak düzeyine göre katman katman yananamları açar. Kitaptaki resimlemeler iki birbirine zıt anlam evrenini göstermektedir. Bu karşıtlık sunan anlatım, kitabın okuyucuyu mikro boyutta kendi gündelik yaşamında empatiye davet etmeye yönelik yaklaşımıdır. Öte yandan bu karşıtlık esere, makro anlamda küresel eşitsizlikleri, mekânsal ayrışmaları ve farklı çocukluk inşaları ve kentsel mekân deneyimlerini de gözler önüne seren eleştirel bir boyut katar.

3. Bulgular

Dönme Dolap'ta okur birbirine paralel ilerleyen ve karşılaştırılabilir zıtlık gösteren iki hikâye ile karşılaşır ve bu hikâyeleri resimlemelerden takip eder. Bir tarafta Avrupa'da bir kentte yaşadığı hissini kentsel mekân tasvirinden tahmin ettiğimiz erkek çocuğu ile annesi, diğer tarafta savaş ortamındaki imkânı kısıtlı bir bölgede yaşayan bir kız çocuğu ve babası vardır. İgit (2022: 505-506), kitabın görsel göstergebilimsel analiz ile oldukça başarılı bir değerlendirmesini yapmış ve duvardaki çerçevedeki motifi (Görsel 2) resimlemedeki kullanımından yola çıkarak kız çocuğunun Ortadoğu coğrafyasında bulunduğu yorumunu yapmıştır. Öte yandan Avrupa kentini çağrıştıran öğeler kız çocuğunun olduğu sayfalarda da gözlemlenmektedir. Bu durum okuyucuya iç içe geçmiş zamansal ve mekânsal örüntüyle bir muğlaklık sunmaktadır.

Savaşın ortasında bir çocuk yaşamı ve barışın hâkim olduğu bir atmosferdeki hayatın akışı arasındaki farklı çocukluk deneyimlerinin analiziyle ortaya çıkan mekânsal kategoriler, zorunlu göç geçiren bireylerin göç sürecinin genellenebilir aşamalarıyla örtüşmektedir. Bu süreç şu şekilde özetlenebilir: göçmenin zorunlu göç gerekliliğiyle yüzleştğinde ev gibi güvenli olması gereken alanlarını terk etmesi, göç yolculuğu ve varış noktasındaki deneyimleri. *Dönme Dolap*'ta çocukların farklı gündelik mekânları ve deneyimlerinden öne çıkan üç mekânsal kategori ise şu şekildedir: ev, kentsel mekân, karşılaşma mekânları. Bu kategoriler bu çalışmada göçmen yolculuğunun aşamalarının mekânsal görüngülerini ifade etmektedir.

3.1. Ev

Hikayelerin ev mekân ile bağlantılı kısmında anne oğlunu dışarı, baba ise kızını yola çıkmaya davet etmektedir. Anne ile oğlu gündelik hayatlarında sıradan bir geziye çıkacaklardır. Ancak baba ile kızı savaş

⁴ Yazar, karakterleri için herhangi bir isim kullanmadığından dolayı makalede de erkek çocuğu ve annesi, kız çocuğu ve babası şeklinde ifade edilmiştir. Yazarın bunu bilinçli bir tercihle yapıp yapmadığını bilmemekle beraber karakterlere isim verilmemesi ve hikâyenin zıt deneyimleri sunan ikili anlatımı bu karakterleri farklı sosyal grupları (göçmenler ve yerel halk gibi) temsil eder duruma getirmiştir.

nedeniyle evlerinden ayrılacaklardır. İki hikâyenin “ayrışma” noktası burasıdır. Bu ayrışma noktası kitapta havai fişekler ve bombalar ikiliği üzerinden başlar.

Görsel 1

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). Dönme dolap, İstanbul: Doğan Egmont.

İlk sayfada karşılaşılan ilk resimlemenin düzenlamı evin penceresinden gökyüzünde patlayan havai fişekleri heyecanlı seyreden bir erkek çocuğunu işaret etmektedir. Yanındaki sayfada henüz uykuda olan bir kız çocuğu görülür. Resimlemenin yan anlamı ise şehirde bir kutlama olduğu şeklinde okunabilir. Kız çocuğunun penceresinde de bir ışık parlamaktadır, havai fişeğe pek benzemeyen bu ışığın bir füze olabileceği ışığın gidiş yönünden anlaşılır (Görsel 1). Çocukların biri uyanırken diğersinin uykuda olması dikkate değerdir. Bu detayın çizer tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilip edilmediğini bilmek güçtür ancak saat farkına işaret eden bir detay olarak da okunabilir. İlerleyen sayfada erkek çocuğun huzurla uyuduğunu daha yakından görürken bu defa kız çocuğunun penceresinden şehrine düşen bombaları okuyucu da onunla birlikte izler. Havai fişek sevincin bir göstergesi, çıkardığı ses ve görsel şölen ile kutlamanın, eğlenmenin, gösterinin bir ritüel aracı iken, bombalar savaşın, acının, ölümün gerçekliğini ifade eder. Bu tezatlık aynı zamanda çocukların ifadelerinden de anlaşılabilir. Havai fişek gösterisini evinin penceresinden ilgiyle seyreden oğlan çocuğu, bu gösteri sonrası huzurlu, güvenli yatağında uykuya dalacaktır. Ancak aynı şey kız çocuğu için geçerli değildir. Yukarıya doğru atılan ve gökyüzünde görsel bir şölen oluşturan havai fişeklerin aksine bombalar yere inmekte ve kenti yıkmaktadır. Uykusundan yıkılmış bir kente uyanan kız çocuğu için duygu durumu kaygıyı göstermektedir. Bir taraf ışığı ve patlama seslerini merak ve heyecan içinde deneyimler ve “seyrederken” diğeri kaygı içindedir. Bu sayfadan sonra erkek ve kız çocuğunun farklı coğrafyalarda ve buna bağlı olarak farklı gündelik deneyimlerde olduklarını anlarız.

Çocukların beden dilleri üzerinden de ifade bulan bu zıt duygu durumu deneyimin makro ve rasyonel düzlemin dışında mikro boyutta, küçük bedenler üzerindeki etkileri üzerine okuyucuyu düşünmeye sevk eder. Nitekim Türkiye’deki göçmen çocukların psikososyal iyi oluş durumları üzerine yapılan çalışmalar, çocukların deneyimledikleri göç öncesi koşulların onlarda derin izler bıraktığını ortaya koymaktadır (Kaya vd., 2020; Tatlıcıoğlu, 2019). Okuyucu bu iki zıt hikâyeyi bir bütünlük içinde sunulan yan yana sayfalardan takip ederek, zihinsel bir yapıbozum yaşar. Bachelard’ın (2014) evin güvenli bir alan, bir sığınak bir mikro kozmos olduğu fikrine bu görsel zıtlık eleştiri getirir ve Butler’inkine (2005) benzer bir sorgulamaya temel oluşturur: “Neredeki ev?” Çocuk coğrafyalarının eleştirel okuması bu sorulara cevap arayışıyla çocuk deneyimlerinin küresel eşitsizlikler, yerel çatışmalar, yoksunluk durumlarından etkilenme bağlamında homojen değerlendirilemeyeceğini açıklamaktadır (Holt ve Holloway, 2006; Yarwood ve Tyrrell, 2012). Bu noktada tek bir çocuk coğrafyası yoktur. Çocuk mekânlarının farklı deneyimlere alan açtığı farklı coğrafyalar vardır. Örneğin, Archambault (2012) Norveç’teki sığınmacı kamplarında yaşayan çocukların

yuva inşası ve aidiyet deneyimlerini araştırdığı çalışmasında çocukların her ne kadar oradaki sosyal ilişkilerin etkisiyle kampı yuva olarak algılama eğilimleri olsa da aileleriyle kamp dışında Norveçli ailelerin standartlarına uygun bir hayat kurma arzusu taşıdıklarını ifade etmektedir. Çocuklar hafızalarında göç öncesinden sahip oldukları yuva deneyimleri ile geleceğe dair tasavvurlarını birleştirmekte ve beklentilerini bu doğrultuda kurmaktadır. Ev mekân gerek gündelik döngünün merkezî bir durağı (Kıyıcı, 2016) olarak gerekse yuva olmaya dair sembolik anlamlarıyla birlikte önemli bir örnek teşkil eder.

Evden ayrılık vakti geldiğinde *Dönme Dolap* okuyucuya yine ikili bir bakış sunar. Ebeveynlerin “Haydi” demesiyle çocukların hareketlenmesi beklenmektedir (Görsel 2). Ancak ikisi de bunda isteksizdir. Oğlan çocuğu ayıcığına sarılmış, yatağında uyku hâlinin devamını ister görünmektedir. Çünkü mekânsal ve zamansal süreklilik içinde uyumasını engelleyecek bir durum söz konusu değildir. Öte yandan kızına “Haydi” diyen baba telaşlıdır ve ceketini giymektedir. Resimlemenin düz anlamına bakıldığında annesi oğluna, evin mekânsal uzamı olan sokağa, dışarıya çıkmayı teklif etmekten, babası kızına “yola çıkalım” demektedir. Yananlam olarak yol belirsizliği çağrıştıran bir ifadedir. Çünkü evden uzaklaşmayı, kopuşu ifade eden bir göstergedir.

Görsel 2

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). *Dönme dolap*, İstanbul: Doğan Egmont.

Her iki hikâyede de bir vedalaşma durumu söz konusudur ancak bu durumlar da birbirinden farklıdır. Annesi oğluna “Vedalaş artık ayıcığınla da dışarı çıkalım.” derken hemen karşısındaki sayfada babası kızına “Vedalaş artık balığınla da yola çıkalım.” der (Görsel 2). Oğlan çocuk ayıcığıyla birkaç saatliğine vedalaştığını bilmektedir, aslında bu veda gece uykusunda yatağa gidene kadardır. Ancak kız çocuğu akvaryumdaki balığını götüremeyeceği, zorlu bir yolculuğa çıkmaktadır ve balığıyla gerçekten “vedalaşmaktadır”. Bu noktada yaşam ve ölüm arasındaki bağlantı muğlaklaşır. Balık büyük ihtimalla ölecektir, kız çocuğu ve babası ise akıbetlerinin böyle olmaması için zorunlu göçe sürüklenmektedir. Kız çocuğunun balığıyla vedalaşmasına rağmen balığın onları takip etmesi de dikkat çekicidir.

Bu hikâyede balık en önemli sembollerden biridir. Yola çıkıldığı noktada balık evde kalmaz, kızın arkasından gelir. Çizer Hüseyin Sönmezay’ın imzası olarak kabul edilen, çizerin sık kullandığı bir unsur olarak hikâyenin devamında farklı boyutlarda kız çocuğunun olduğu her sayfada yer almaktadır. Yazar Kozikoğlu bir röportajında balığın önemli bir sembol olduğundan söz eder ancak editör Keriman Güldiken, çizer Sönmezay ve kendisi için balığın farklı anlamlara gelebileceğini de ekler. “Belki göç eden ailenin anılarını, belki umudu temsil ediyor.” der ve okuru kendi bakış açısına hapsedmiş olma kaygısıyla balığın kendisi için ne ifade ettiğini açıkça dile getirmez (Özbek, 2020). İgit (2022: 507-508) de *Dönme Dolap*’taki resimlemelere odaklandığı çalışmasında hem kitabın kapağında yer alan hem de eser boyunca görünen balık imgesinin kitabın iletisini güçlendiren işlevine vurgu yapmakta ve balığın ilk görülme yeri olan evden yani akvaryumundan çıkarak dış mekânda kız çocuğuna eşlik etmesini göçmenin kendi ekolojisinden ayrılıp bilmediği, tanımadığı coğrafyalara yolculuğuyla dikkate değer bir şekilde

bağlantılandırmaktadır. Bu ayrılışın bir kopuş olması yanı sıra tamamlanmamışlığı ifade etmesine bir örnek de oğlan çocuğunun duvarında asılı olan resimlerine zıt olarak kız çocuğunun masasındaki işi bitmemiş boya kalemleri ve kâğıdının (Görsel 2) yarım kalmışlığı çağrıştırmaktadır.

Göçmenler ve kabul toplumunun hassasiyet ve ihtiyaçları çerçevesinde yeni kentsel görünümünün ortaya çıktığından bahsettiği çalışmasında Kaya (2019: 72), “insan kümelenmesi, bu gruplar arasındaki etkileşim ve iletişim, örgütlenmeler, zamanla gelişen hiyerarşik tabakalanma veya sınıflaşmaların” insan ekolojisini oluşturduğunu ifade eder. Göçmen toplulukların birlikte hareket edebildikleri, geldikleri yerlerdeki alışkanlıklarını, gündelik hayat pratiklerini sürdürebildikleri ortak bir yaşam dünyası ve dayanışma ağları kurabilme yönelimiyle kimi kentsel mekânlarda yoğunlaşmaları ve oralara bir çeşit kendilerine özgülük vererek “göçmen mekânları” haline getirmeleri söz konusudur (Adıgüzel, 2012). Bu durum hangi koşullarda ve ne sebeple göç ederlerse etsinler bireyler için ekonomik, sosyal birçok sebebin yanı sıra, *Dönme Dolap*’taki balık imgesinin çocuk ve ebeveynini takip etmesi ile ifade bulan özlem, umut gibi duyguların ve süreklilik arayışının da bir sonucudur. Göçmenin mekânsal hafızası geçmiş ile geleceği birleştirme, benzeştirme eğilimindedir. Hakeza Ok Şehitoğlu (2022) zorunlu göç süreçlerinden geçmiş bireyler üzerine yaptığı dikkat çekici fenomenolojik araştırmadan yola çıkarak göçmenlerin ikamet ettikleri yerlerde çeşitli şekillerde ayrıldıkları evlerini yaşatma çabasına girdiklerini ortaya koymakta ve “yaşanan travmatik hafıza” kavramsallaştırmasında bulunmaktadır. Bu hafıza “savaş sebebiyle ülkesinden ayrılan göçmenlerin göç sürecinde (kaçak-yasal yollarla) yaşadıklarıyla, ülkelerindeki savaş ortamından etkilenmeleriyle ve göç ettikleri ülkede karşılaştıkları olaylarla ortaya çıkmaktadır.” (Ok Şehitoğlu, 2022: 466) *Dönme Dolap*’ta her ne kadar göç süreci sonrasında kurulan yaşama dair pek bilgi verilmese de balık imgesiyle göçmenin duygu dünyası ve içinden çıktığı ekolojiye dair kimi şeyleri uzun ve zorlu yolculuklar boyunca yanında sürüklediğine ve buna da devam edeceğine dair bir his verilmektedir. Kısacası, balık imgesi İgit’in (2022) ve yazar Kozikoğlu’nun ifadelerindeki gibi baba ve kız çocuğunun anılarını ya da geride bıraktıkları her şeyi temsil eden bir sembol olarak okunabileceği gibi, göçmen ekolojisi üzerinden değerlendirilecek olursa, göçmen grupların varış noktasındaki yönelimleri, kuracağı yaşam ve dahil olduğu toplumla etkileşimlerine dair de önemli bir ileti taşır.

3.2. Kentsel Mekân

Oldukça sade boyalı ve tertemiz duvarları olan evlerinin önünde anne oğlunun elini sıkı sıkı tutar, köşesinde kırık bir saksıda solmuş bir ağaç ve kurşun izleri ile dolu duvarını gördüğümüz evin önünde de baba kızının elini tutar. Balık da kız çocuğunun hemen arkasındadır. Yazılı olarak metinde “savaş” kelimesi kullanılmamıştır ancak savaşın izleri resimlemede görülür. Kente düşen bombalar ve kız çocuğu ile babasının evindeki kurşun izleri kız çocuğu ve babasının bir zorunlu göç sürecine girmekte olduklarını gösterir, evlerini terk ederler. Zorunlu olarak göç etmek gündelik yaşamlarını kesintiye uğrattır ve gündelik döngüleri bozulur, hayatları dönüşür. Oğlan çocuğu ve annesi ise bir gezintiye çıkmaktadırlar.

Görsel 3

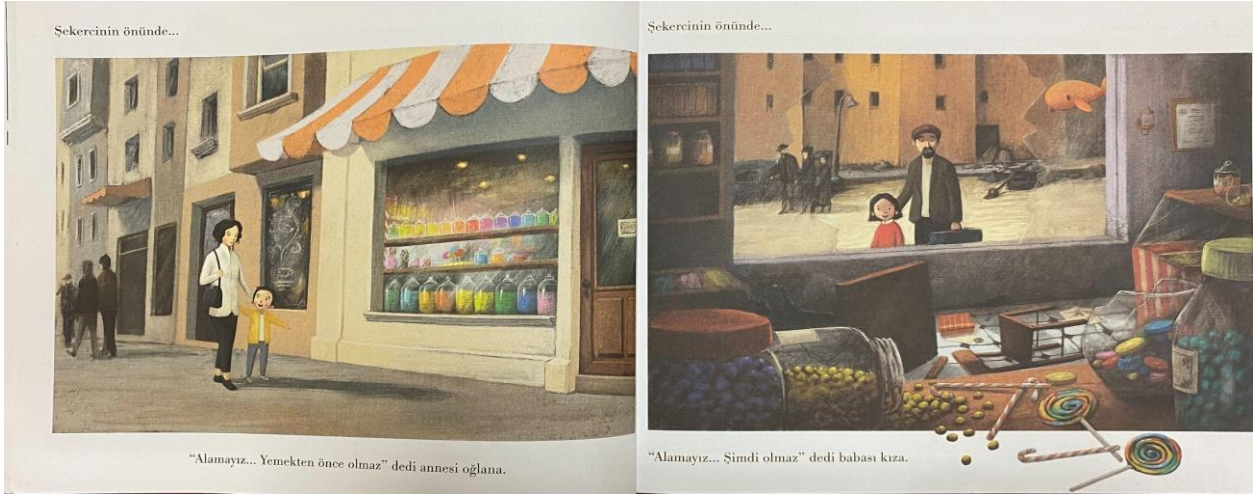

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). Dönme dolap, İstanbul: Doğan Egmont.

Kentte olağan bir inşaat alanında çalışan kepçeyi izlerler, diğer tarafta kız çocuğu babasının endişeli haline rağmen yıkılmış binalardan arda kalan bir kaya parçasının üzerinde oyun oynama derindedir (Görsel 3). Bu, çocukların mekânı yetişkinlerden farklı deneyimleyip duyumsadıklarına dair de bir örnektir. Oğlan çocuğu ve annesinin yaşadığı kent inşaatların devam ettiği, inşa edilmeye devam edilen bir kenttir, kız çocuğu ile babasının yaşadığı kent ise savaş yüzünden yıkıntılarla doludur. İgit'e (2022: 507) göre, barış içindeki kentteki inşaat alanı "nüfusta çoğalmayı, mekâna olan ihtiyacı ya da sürdürülebilir bir yaşamı" imgeleyen bir başlangıca atıf yapmaktayken, "yıkıntı, bombalanmış bina ile de son ikili karşıtlığı üzerinden anlam yaratılmış ve derinleştirilmiştir." Burada endişeli görünenlerin yalnızca anne ve baba olması da dikkate değerdir. Çocukların her koşulda eğlenecek bir oyun kurmakta yetenekli olduğunu gösterir detaylar ilerleyen sayfalarda da devam etmektedir.

Camı kırılmış şekerinin vitrinindeki şekerler de etrafa saçılmıştır (Görsel 4). Anne "Alamayız... Yemekten önce olmaz" derken, baba kızına "Alamayız... Şimdi olmaz." der. Ebeveynlerden biri gündelik döngünün rutinlerinden olan yemek vaktinin gelmesinin önemini vurgularken, diğeri ise ne zaman bir sonraki öğünün yenebileceğinin henüz belli olmadığı meçhul bir yolculuğun telaşındadır. Lefebvre (2004), gündelik hayatın ritim üzerinden analizinin mümkün olduğunu ifade ederek gündelik ritmin aksaması durumunu aritimi kavramı ile açıklar. Ritimanalitik açıdan değerlendirilecek olursa rutinlerle kurulan gündelik hayatın sıradanlığı, döngüsellığı savaş durumu ile bozuma uğramıştır. Göçmenin dünyasında yeni bir rutinin ne zaman kurulacağı gündeliğe ne zaman döneceğine dair soru işaretleri vardır. Bu durumun çocuk dünyasındaki yansımaları ise travmatiktir.

Görsel 4

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). Dönme dolap, İstanbul: Doğan Egmont.

Şekerci dükkânı bir tarafta ışıl ışıl vitriniyle tasvir edilmektedir diğer taraftaki şekerci dükkânı ise yıkılmış, şeker kavanozları kırılmış, şekerler etrafa saçılmıştır. Şekerci dükkânın yıkılması mutlu çocukluk mitinin de yapıbozumuna uğratılmasıdır. Bu yıkılmış şekerciye bakarken kız çocuğunun yüzündeki gülümseme umudun bir göstergesi olarak okunabilir. Kentsel mekândaki bir diğer karşıtlık taşıtlar ve yürüyüş yolu üzerinden oluşturulmuştur. Bir tarafta caddelerde arabalar diğer tarafta tanklar vardır (Görsel 5).

Görsel 5

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). Dönme dolap, İstanbul: Doğan Egmont.

Dikbıyık (2021: 266), kent deneyimi içinde sokak ve çocuk ilişkisinin dönüşümünü ele aldığı çalışmasında, sokağın motorlu taşıtlarla birlikte artık çocuklar için güvenli bir oyun alanı olmaktan çıkıp “yol” a dönüştüğünden bahsetmektedir. Kitapta karşıdan karşıya geçerken annenin arabalardan duyduğu tedirginliğin kesişimsel katmanlı bir görünüşü tank ile karşılaşan baba ve kızın yüzündeki kaygıda ifade bulunmaktadır.

Oğlan çocuğu ve annesi parkta yürürlerken hemen karşıdaki sayfada resimlemelerdeki tel örgülerden anlaşılır ki kız çocuğu ve babası sınıra gelmişlerdir. Çocuklardan biri fiskiye den fişkıran suda ıslanırken

diğeri yağmur dolayısıyla ıslanmaktadır. Sebepleri farklı olsa da çocukların bu eylemden keyif aldığı yüzlerinden anlaşılmaktadır. Endişeli olan ve onları uyaran ise ebeveynleridir. Tabii ki turuncu balık da kız çocuğu ve babanın olduğu sayfalarda onlarla birlikte ve her sayfada balığın boyutu büyümektedir.

Görsel 6

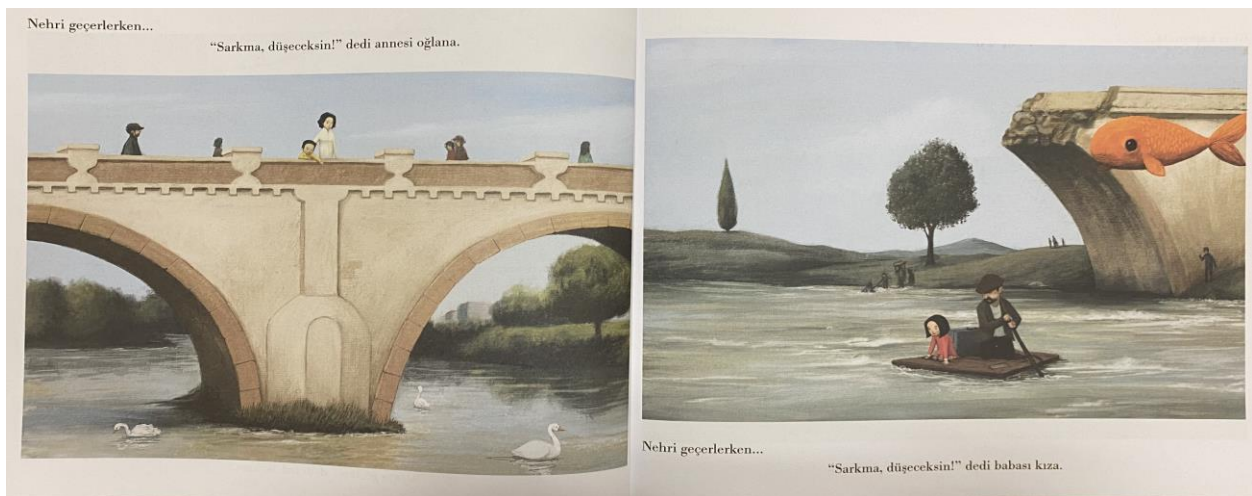

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). *Dönme dolap*, İstanbul: Doğan Egmont.

Parkta yürürken anne oğlunu köpek dışkısına basmaması için uyarırken göç yolculuğunda belirsiz bir arazideki baba ise kızına "oraya geçme" diyerek sınırı işaret etmektedir (Görsel 6). Kız tel örgülerin dibinde biten çiçek ile ilgilenmektedir. *Dönme Dolap*'ın çocuk edebiyatındaki zor konulardan olan savaşı ve zorunlu göçü anlatmadaki başarısı, kız çocuğunun yıkıntılardan kalan kayanın üzerinde oynaması, dağılmış şekercideki gülümsemesi, tel örgülerin arasındaki çiçeğe ilgisi, yağmura sevinçle yaklaşması gibi babasıyla içinde buldukları olumsuz durumu yumuşatarak çocuk dünyasına hitap edişinde bulunabilir.

Anne ve oğlu köprüünün üzerine geldiklerinde baba ve kızı ise bir salın üzerinde nehri geçerken görülür (Görsel 7). Oğlan çocuğu sağlam bir köprüde etrafı izlerken diğer tarafta yıkılmış bir köprü vardır. Köprü iki yaka arasında geçişin kolay ve mümkün olması için yapılan bir yapıdır ve iki dünyanın birbirine bağını ifade eder. Barış ortamındaki çocuk bütüncül bir mekân anlayışı içerisinde, kesintisiz bir şekilde kenti deneyimlerken zorunlu göç mağduru çocuk bir salla belirsizliğe (Bauman, 2018) doğru gitmektedir.

Görsel 7

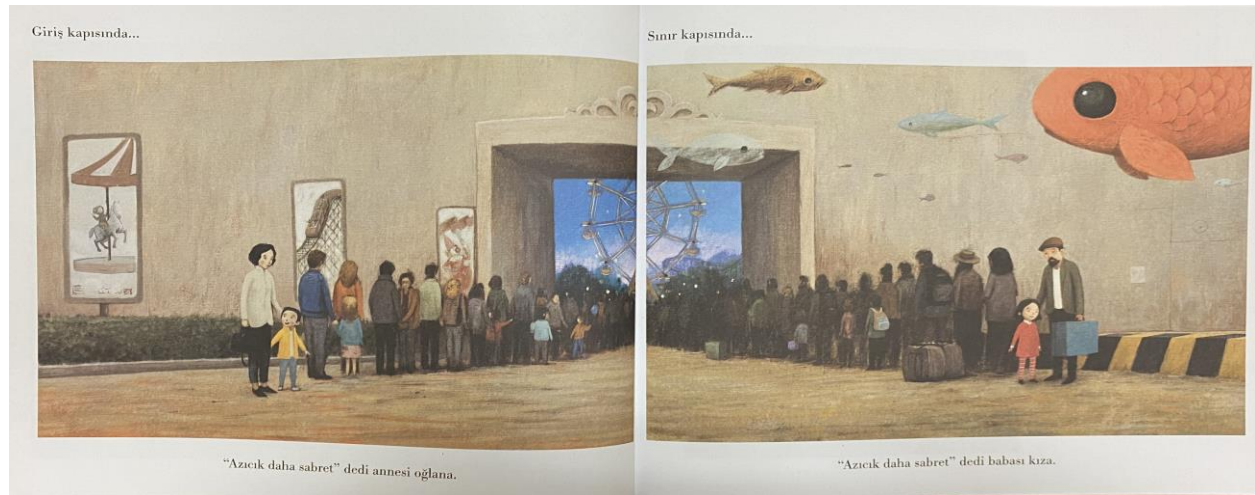
Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). *Dönme dolap*, İstanbul: Doğan Egmont.

Köprü iki taraf arasındaki iletişimi sağlayan bir unsur olarak önemli bir semboldür. Yıkılmış olan köprü, savaşın iki taraf arasındaki iletişim yollarını da yıktığı şeklinde okunabilir. Köprüler iletişimin hem o yakada hem bu yakada olabilmeyi birer imkândır. Köprünün üzerinde etrafı, göletteki kuşları seyreden oğlan çocuğu bir özgürlük yaşamaktadır. Dilediği yöne gidebilecek, dilediği gibi kentsel mekânı kullanabilecektir. Kız çocuğu ve babasının deneyimi ise farklıdır. Onlar güvenli bir alana geçebilene kadar birçok tehlikeyle yüzleşmek, zorluğu aşmak durumundadır. Köprüler yıkılmış, özgürlükler kısıtlanmış ve sınırlarla yüzleşilmiştir. Sal ile karşıya geçmeyi göze almak, savaş ortamındaki bir kentte yaşamın getireceği güvensizlik durumunun şiddetini gösterir niteliktedir. Eser burada zorunlu göçün “zorunluluğunun” boyutlarına dair bir empati kanalı açmaktadır. Kız çocuğu, refahı ve güvenliğinin sağlanması için babasıyla tehlikeli göç güzergâhlarından gitmek durumunda kalmıştır.

3.3. Karşılaşma Mekânı: Lunapark

Uzun yolculuğun sonunda çocuklar ve ebeveynleri bir lunaparkın kapısında dururlar. Lunapark önünde yan yana sayfalarda iki ayrı kuyruk görülür (Görsel 8). Kuyruğun bir tarafında oğlan çocuğu ve annesi vardır. Bu taraftaki insanların yanında bavulları yoktur. Diğer tarafta ise kız çocuğu ve babası bulunmaktadır. Bu taraftaki insanlarla birlikte kız çocuğu ve babasının da yanında bavul olması dikkat çekicidir. Bavul, zorunlu olsun ya da olmasın hangi amaç ve koşullarda göç ederse etsin her göçmenin deneyiminde sembolik anlamlara sahiptir. Göçmenlerin geride bıraktıkları belki de hiç dönemeyecekleri yurtlarından geriye kalanları ifade eder (Şahinöz ve Gülerce, 2022). Zorunlu göç yolculuğuna çıkan bireyler kitapta işlendiği şekliyle ani gelişen korku durumuyla güvenli bir bölgeye doğru yola çıkmaktadırlar. Bunu yaparken de evlerinden alabilecekleri nesnelere sınırlıdır. Koşulları gereği yolun ne gibi zorluklar barındırabileceği, ellerindeki ile ne yapabilecekleri, bu süreçte neye ihtiyaçlarının olabileceğine dair rasyonel yaklaşımlarda bulunmaya zorlanırlar. Ok Şehitoğlu’nun (2022: 472-473) çalışmasında geçici koruma statüsündeki Suriyelilerden oluşan araştırma grubunun “nesne hafızası” ile ilgili açıklamaları ön plana çıkmıştır. Araştırmada görüşmeciler giysi, para, resmî evrak gibi materyal ihtiyaca yönelik tercihlerde bulunmalarının yanında taşınabilir ağırlıkta olan mektup, fotoğraf gibi duygusal anlamları olan nesnelere de beraberlerinde getirdiklerini ifade etmektedirler⁵.

Görsel 8

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). Dönme dolap, İstanbul: Doğan Egmont.

⁵ Benzer şekilde Harran Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin Göçmen Bavulu başlıklı proje çıktılarında olan Göçmen Bavulu (2021) isimli kısa filmdeki röportajlarda da zorunlu göç süreci geçirmiş katılımcılar benzer beyanlarda bulunmaktadır. Kısa film için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=8VZzUEMEmOI> (Erişim Tarihi: 7.7.2023)

Mekân adeta iki farklı yaşam dünyasının son ayrışma noktasıymuşcasına yan yana sayfalarda ikiye bölünmüştür. Lunapark kuyruğunda göçmenlerin olduğu sıra pasaport kontrolüne çıkarken diğer taraf bilet gişesidir. Baba ve kızı sınırı geçip lunaparka gelirler. Lunapark'a giriş farklı kanallardan geçen, farklı deneyimleri yaşayan bireylerin ayrışmasına dair güçlü bir yananlam sunar. Bir sembol olarak dönme dolap, çocuk dünyasından yola çıkarak Bauman'ın (2018) altını çizdiği küresel eşitsizliği, göçmeni bir tehdit olarak gören ve hatları bu yolla belirlenen biz ve onlar ayrışmasını gözler önüne serer. Bu çerçevede Butler'in (2005: 35) sorusu daha da anlam kazanır: "Kim insan sayılır? Kimin yaşamı yaşam sayılır?"

Görsel 9

Kaynak: Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). *Dönme dolap*, İstanbul: Doğan Egmont.

Dünyanın farklı köşelerinde yaşayan çocuklar ebeveynleriyle evlerinden çıkarlar ve hikâyenin sonunda bir lunaparktaki dönme dolapta yolları kesişir. Kitap ismini bu dönme dolaptan almaktadır. Dönme dolabın yanına geldiklerinde anne ve oğlu ile baba ve kızının balık deseniyle çizilmesi ilgi çekici bir ayrıntıdır. Dönme dolap döndükçe çocuklar ve ebeveynleri kendilerini birbirlerinin yerinde bulurlar ve aynı dönme dolapta olduklarını anlarlar (Görsel 9). Bu noktalarda anlatılmak istenen empati duygusudur. Okuyucuyu göçmenin yerine kendini koymaya iten bir yananlam vardır. Bir gün herkesin "haydi" diyerek yola çıkmak zorunda kalabileceğini ifade etmektedir. İki çocuğun da dönme dolaptan gökyüzündeki havai fişekleri heyecanla göstermesi kız çocuğunun da oğlan çocuğunun refahına yaklaştığı, huzurlu bir yaşama adım attığı, iki çocuğun eşitlendiği hissini verir. Fakat zorunlu göç eden bireylerin kabul toplumdaki deneyimleri bu şekilde değildir. Aksine göçmen için varış noktası bir kurtuluş, sağlıklı yaşam koşullarına ulaşma, tehlikeden uzak olma umudunu taşısa da gündelik deneyim ve kaynaklara erişim noktasında göç eden bireylerin, özellikle "kent mültecisi" olan kadınlar, çocuklar, engelli ve yaş almış bireyler gibi imkânı kısıtlı grupların, toplumun çoğunluğunu temsil eden kimselerden farklılaştıkları, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıkla yüzleştikleri bilinmektedir (Danuş, 2018). Bauman Agier'den "Bir yanda, temiz, sağlıklı ve görünür dünya, diğer yanda kalıntı 'artık'lar'ın karanlık, hastalıklı ve görünmez dünyası" (2018: 74) ifadelerini aktarırken tam da bu gerçekliğinin altını çizmektedir. Dönme dolap bu bağlamda makro ve mikro arasındaki ilişkiselliği yani küresel ölçekteki söylem ya da üretilen politikalar ile gündelik hayatın ayrıntılarında karşımıza çıkan derin farklılıkları düşündürmektedir.

4. Sonuç

Göç gibi hassas ve aynı zamanda siyasi boyutları olan bir konunun resimli kitapta çocuğa görelilik, çocuk gerçekliği ve çocuk bakış açısı ilkelerine uygun bir şekilde işlenmesi kolay değildir. Az sözle çok şey anlatan, söyleyeceklerinin önemli bir kısmını resimlemelerle ifade eden bir kitap olan *Dönme Dolap'* ta bu zorluğun aşıldığı ve kitabın çocuk bakışını yakalamayı başarmış olduğu söylenebilir. Bomba, savaş, göç gibi kavramların kelime olarak hikâyede geçmemesi ve resimlemeyle anlatımın tercih edilmesi kitabın hem

etkileyciliğini artırmış hem de çocuk edebiyatının yukarıda sayılan temel ilkelerine uyumu kolaylaştırmıştır.

Kitabın göstergeler üzerinden analizi göç yolculuğunun süreçleri (yola çıkma, yolculuk ve varış) ile paralel mekânsallıklar ortaya koymuştur. Okur kitabın kapağını açar açmaz dünyanın farklı yerlerinde yaşayan iki çocuğun hikayesini paralel bir şekilde okuyacağını sezmektedir. Bu yönüyle *Dönme Dolap*, farklı coğrafyalardaki mekânsal pratiklerdeki tezatlıklar üzerinden küresel eşitsizliklerin ve bunların gündelikteki yansımalarının analizini mümkün kılmaktadır. Görünmez sınırlar ile iki farklı yaşam dünyasının birbirinden ayrılmasını imgeler yoluyla aktaran eser, paralel dünyalardaki benzer mekânlarda farklı mekânsal pratikler sunarak okuyucuyu empatiye teşvik etmektedir. Böylelikle eleştirel çocuk coğrafyalarında belirtilen her çocuğun aynı koşullarda yaşamını sürdürmediği, farklı coğrafyalarda farklı çocuklukların yaşandığı (Holt ve Holloway, 2006) ve bunun da küresel ile yerelin ilişkiselliğinde değerlendirilebileceği (Katz, 2004) görüşü kitaptan yola çıkılarak işlenmiştir.

Her geçen gün çocuk edebiyatının kriterlerini karşılayan, birbirinden değerli, birçok yerli veya yabancı eser yayımlanmaktadır. Söz konusu metinler arasında göç meselesini ele alan kitapların sayısı az değildir. Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı göç ile ilgili kaleme alınan tek bir kitabı ele almasıdır. Çocuk edebiyatı ve göç ilişkisini kurmak isteyen araştırmacılar özellikle Türkçe yayımlanan kitapların karşılaştırmalı bir değerlendirmesiyle göçle ilgili farklı bakış açılarını gösterebilir. Ayrıca bir diğer sınırlılık olarak eserin okuyucudaki etkilerinin çalışma kapsamı dışında olmasıdır. *Dönme Dolap* gibi zor konuların işlendiği ve empatinin teşvik edildiği kitapların çocuklar, ebeveynler, öğretmenler üzerindeki etkileri, göç ve göçmene/yerele bakışta ne gibi değişimlere yol açtıkları sosyoloji, edebiyat, sosyal hizmet, eğitim bilimleri, çocuk gelişimi gibi disiplinlerin birlikteliğiyle çok disiplinli çalışmalara konu olabilir. Yazarlar sosyal olaylardan ilham alarak üretimde bulunabilir, ancak eserin yarattığı etkinin araştırılması oldukça özgün bir çalışma konusudur. Böyle bir çalışmanın önemi edebiyatın toplumsal hayattaki karşılığının boyutlarını ve anlamını somutlaştırabilecek olmasıdır. Aynı bağlamda, göç temalı çocuk kitaplarının çoğunluk toplumu üyeleri için birer eğitim materyali olmalarının yanı sıra göçmenlere de anlaşıldıkları hissini verme işlevleri sonraki olası çalışmalarda gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü yaşamlarını tehdit eden koşullardan ötürü zorunlu göç yolculuğuna çıkmış bu bireyler karşılaşmalarda da kimi önyargılarla yüzleşmekte, ayrımcılık deneyimi yaşamaktadırlar. Bu sebeple de geçirdikleri süreçlerden bağımsız, kabul toplumundaki bakış açısına göre değerlendirilebilmekte, kırılğanlıkları gündelik hayat ilişkilerinde ve kurumlarla etkileşimlerinde es geçilebilmektedir. Toplumsal çatışma ve kutuplaşmanın doğal bir tarafı haline gelmektedirler. Yerinden edilmiş çocuklar küresel eşitsizliklerin ve yerel çatışmaların arasında dezavantajlılık durumlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Göçmenler için varış noktaları olan toplum üyeleriyle karşılaşma mekânları görünürlüklerine zemin hazırlaması açısından önem arz etmektedir. Onlar için coğrafi, politik, hukuki sınırların yanı sıra sosyal olarak da sınırların eleştiriye tabi tutulduğu bir çevrede yaşamak, makro ve mikro düzeyde etkilendikleri olumsuz koşulları dönüştürmek mümkün olamamaktadır. Bu durum Bauman’ın (2018: 66) “tamir olmaz bir şekilde biz ve onlara bölünmüş bir dünyada yaşamaya meyyaliz” ifadesini akla getirir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Adıgüzel, Y. (2012). Esenler’de Yaşamak, Memlekette Ölmek: Göç ve Kente Uyum Sürecinde Hemşehrilik. *Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde Esenler’i Anlamak*. Murat Şentürk (Ed.). İstanbul: Esenler Şehir Düşünce Merkezi Yayınları. s.185-221.
- Akbaş E. ve Topçuoğlu A. (2009). Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu- Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 20(1), s.95-103.
- Archambault, J. (2012) ‘It Can Be Good There Too’: Home and Continuity in Refugee Children's Narratives of Settlement. *Children’s Geographies*. 10(1), s.35-48. <http://dx.doi.org/10.1080/14733285.2011.638177>.
- Arcı, M. R. ve Işıtan, S. (2021). Göç ve Mülteci Konulu Resimli Çocuk Kitaplarının İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*. Türkiye’de ve Dünyada Göçmen Eğitimi, s.683-713. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.958764>.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2014). Hayatı Değiştirmek için Yola Çıkanlar- Yola Çıkınca Değişen Hayatlar: Bir Müracaatçı Grubu Olarak Göçmen Çocuklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 25 (1), s.89-108.
- Bachelard, G. (2014). *Mekânın Poetikasi*. (çev. Alp Tümertekin,). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (çev. Berke Vardar, Mehmet Rifat). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (2018). *Çağdaş Söylenler*. (çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Metis Yayınları.
- Barthes, R. (2022). *Görüntünün Retoriği, Sanat ve Müzik*. (çev. Ayşenaz Cengiz- Ömer Albayrak). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başçılar, M. (2020). Migration, Social Cohesion and Unaccompanied Children in the Context of Social Work . *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (2), s.726-742. <https://doi.org/10.33417/tsh.662978>.
- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki Yabancılar*. (çev. Emre Barca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (1984). Çocuk(lar) ve Mekânlar, *Mimarlık*, 22 (9), s.18-22.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve Göstergebilim, *SBARD*, 13(26), s.17- 41.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2018). “Göçmen İstekleri” Yaklaşımı Işığında Beykoz, Karasu Mahallesiindeki Refakatsiz Afgan Göçmen Çocukların Yaşamlarını Sürdürme Mücadeleleri. *Moment Dergi*. Yaratıcı Endüstriler ve Yaratıcı Emek, s.416-440. <https://doi.org/10.17572/mj2018.2.416440>.

- Bulut, S. (2018). Çocuk Edebiyatına Sığınanlar: Zorunlu Göç Öyküleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8 (14), s.383-410. <https://doi.org/10.26466/opus.406296>.
- Butler, J. (2005). *Kırılğan Hayat Yasın ve Şiddetin Gücü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Buz, S. (2007). Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), s.37-50.
- Buz, S. ve Dikmen, A. (2021). Zorunlu Göçe Maruz Kalan Bireylerin Psikososyal İyilik Hali. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 32(1), s.227-250. <https://doi.org/10.33417/tsh.728689>.
- Culler, J. (2008). *Barthes*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cummins, A. (2016). Refugees and Immigrants in Children's Fiction New Books to Build Understanding Across Borders. *A Journal of the Texas Council of Teachers of English Language Arts*. (46)2, s.24-29.
- Çelik, Ç. ve İçduygu, A. (2018). Schools and Refugee Children: The Case of Syrians in Turkey. *International Migration*. (57)2, s.253-267. <https://doi.org/10.1111/imig.12488>.
- Danış, D. (2018, Aralık). *Türkiye'de Kent Mültecileri ve Misafirperverlik*. TESEV. https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Turkiyede.Kent_Multecileri.ve_Misafirperverlik.Didem_Danis_.pdf (Erişim Tarihi: 1.7.2023)
- Demir, O.Ö., Atasü Topçuoğlu, R., ve Akgül, A. (2015). *Küreselleşen Dünyada "Satılık Göçmen Çocuklar"*. Global Politika ve Strateji Rapor. No:3.
- Demir, N. (2021). Mülteci Çocukların Sosyalleşmelerinde Öğretmenlerin Rolü Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2), s.390-400. <https://doi.org/10.32600/huefd.891661>.
- Dikbiyık, N. (2021, Aralık). Çocuğun Deneyimlediği Mekân Üzerinde Sokağın Etkisi. ICONSAD'21.
- Doğan, H.ve Buz, S. (2022). Göç Sürecinde Ergen Olmak. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 12 (3), s.2797-2822. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1087253>.
- Dolan, A. (2014). Intercultural Education, Picture Books and Refugees: Approaches for Language Teachers. *Children's Literature in English Language Education Journal*. 2(1), s.92-109.
- Dusak, H. (2023). *Şanlıurfa'da Çalışma Hayatındaki Suriyeli Çocukların Yaşadığı Problemler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (çev. Süleyman İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Gencer, T. E. (2017). Göç ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Suriyeli Çocukların Eğitim Gereksinimi ve Okullaşma Süreçlerinde Karşılaştıkları Güçlükler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(54), s.838-851. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434652>.
- Gencer, T. E. ve Karagöz, D. (2016). Mülteci Çocukların Mekânsal ve Psiko-sosyal Yoksunlukları: Kentel Alanlarda Mülteci Çocuk Olmak. A. Çolpan Kavuncu (Ed.). *Kentsel Güvenlik ve Çocuk Suçluluğu* (s.37-48). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Grimshaw, L. ve Mates, L. (2022). It's Part of Our Community, Where We Live: Urban Heritage and Children's Sense of Place. *Urban Studies*, 59(7), s.1334-1352. <https://doi.org/10.1177/00420980211019597>.
- Gülerce, H. (2020). Göç ve Belirsizlik: Eşleri Kayıp Suriyeli Sığınmacı Kadınlar. *İnsan ve Toplum*, 10 (3), s.217-221.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), s.29-63. <https://doi.org/10.33182/gd.v3i1.554>.

- Holt L. ve Holloway S. L. (2006). Editorial: Theorising Other Childhoods in a Globalised World. *Children's Geographies*. 4(2), s.135-142. <https://doi.org/10.1080/14733280600806817>.
- Huijsmans, R. (2011). Child Migration and Questions of Agency. *Development and Change*. 42(5), s.1307-1321. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-7660.2011.01729.x>.
- İğit, A. (2022). Savaşa Maruz Kalanları Konu Edinen Resimli Kitapların Görsel Göstergibilimsel Yöntem Aracılığıyla Çözümlemesi: Dönme Dolap Örneği. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 2(26), s.495-517. <https://doi.org/10.56074/msgsusbd.1164686>.
- James, S. (1990). Is There a 'Place' for Children in Geography?. *Area*. 22(3), s.278-283.
- Kalelioğlu, M. (2021). Göstergibilim Kuramının Genel Bir Değerlendirmesi, Türkiye'deki Yeri ve Önemi. *Söylem Filoloji Dergisi*. 6 (1), s.189-200. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.875738>.
- Karakurt, Z. ve Gülerce, H. (2022). "Suriyeli Sığınmacı Kadınların Yaşadığı Toplumsal Cinsiyete Dayalı Sorunlar ve Belirsizlik" *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 53, s.143-155. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1058828>.
- Karataş K., Rittersberger-Tılıç H., Atasü-Topçuoğlu R ve Demir O. Ö. (2014). *Türkiye'de Refakatsiz Çocuklara Erişim ve Çocuğun Yüksek Yararına Yönelik Hizmet Sunumunun Teşvik Edilmesi Projesi*. Değerlendirme Raporu.
- Katz, C. (1994). Textures of Global Changes: Eroding Ecologies of Childhood in New York and Sudan. *Childhood: A Global Journal of Childhood Research*, 2, s.03-10. <https://doi.org/10.1177/090756829400200108>.
- Katz, C. (2004). *Growing Up Global: Economic Restructuring and Children's Everyday Lives*. University of Minnesota Press. Minneapolis.
- Kaya, M. (2017). *Türkiye'deki Suriyeliler: İç İç Geçişler ve Karşılaşmalar*. İstanbul: Hiperlink.
- Kaya, M. (2019). *Kent ve Göçmen Ekolojisi. Kent Tartışmaları ve Yeni Yaklaşımlar*. Özcan Sezen ve Ahmet Kayan (Ed.). Ankara: Orion Kitabevi.
- Kaya, H., Baykuzu-Gündüz, G. ve Erden, G. (2020). Mülteci ve Sığınmacı Çocuklarda Yüksek Yararın Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), s.764-790. <https://doi.org/10.33417/tsh.649514>.
- Kıyıcı, G. (2016, Mayıs 28-29). Ev Mekânı ve Sınırlarının Anlamları Üzerine. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu Bildiri Kitabı.
- Kozikoğlu, T. ve Sönmezay H. (2020). *Dönme Dolap*, İstanbul: Doğan Egmont.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Blackwell, UK.
- Lefebvre, H. (2004). *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. Continuum. London, UK.
- Lordoğlu, K., ve Aslan, M. (2018). Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 2018/2, s.715-732.
- Nel, P. (2018). "Migration, Refugees and Diaspora in Children's Literature, *Children's Literature Association Quarterly*, 43(4), s.357-362.
- Ok Şehitoğlu, B. (2022). Göçmen Hafızasının Fenomenolojik Desen ile İncelenmesi: İstanbul'daki Suriyeli Göçmenler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 41(2), s.451-485. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.2.0050>.
- Onur, B. (2021). *Çocukluğun Coğrafyaları*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Özbek, A. (5 Eylül 2020), Savaş, Göç ve Dünyanın Farklı Şehirlerinde İki Çocuk, <https://m.bianet.org/bianet/kitap/230292-savas-goc-ve-dunyanin-farkli-sehirlerinde-iki-cocuk>. (Erişim Tarihi: 18.09.2022)

- Öztoğat, N. (1999). Görsel Nesnelere Çözümlemesinde Göstergebilimsel Yöntem. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 10, s.143-152.
- Rifat M. (2020). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sallan Gül, S., Türkmen, E., ve Kâhya Nizam, Ö. (2019). Türkiye’de Emegın En Savunmasız Hali: Şanlıurfa’da Suriyeli Mülteci Çocuk İşçi Olmak. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 61, s.917-940.
- Selçuk, O., Güzel, B. ve Buz, S. (2021). Türkiye’de Sığınmacı Çocukların Eğitime İlişkin Engellerin Fenomenolojik Yaklaşımla Değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*. 50(1), s.359-383. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.960459>.
- Severcan, Y. C. (2015). Çocukların Gözünden Çocuk Dostu Yer Kavramı ve Yaşanılan Çevrelerin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği. *İDEALKENT*, 6 (17), s.140-181.
- Severcan, Y. C. (2017). Changing Places, Changing Childhoods: Regeneration and Children’s Use of Place in Istanbul. *Urban Studies*, 55(10), s.2179–2196. <https://doi.org/10.1177/0042098017711395>.
- Shubin, S. ve Lemke, M. (2020). Children Displaced across Borders: Charting New Directions for Research from Interdisciplinary Perspectives. *Children’s Geographies*. (18)5, s.505-510.
- Şahin, K. (1984). Çocukğun Yasaklı Mekânı Üzerine Notlar. *Mimarlık*, 22(9), s.18-22.
- Şahinöz, C. ve Gülerce, H. (2022). *Göçmen Bavulu*. İstanbul: Lejand Yayınları.
- Şen, Ü. (2020). Peronun Biletsiz Yolcuları: Göç, Çocuk, Edebiyat. Çocuk Edebiyatı (ed. Esra Nur Tiryaki, Başak Uysal). Ankara: Nobel Yayınları.
- Şirin, M. R. (2022). *Çocuk, Çocukluk ve Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Uçan At Yayınları.
- Tatlıcıoğlu, O. (2019). *Suriyeli Çocukların İyi Olma Hallerinin İncelenmesi: Altındağ Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tibet, E. E. (2018). Refakatsiz Suriyeli Bir Çocukğun Mahalleli Olma Hakkı ve Sokaklarla İmtihanı: “Ben Dilenci değilim, İstanbulluyum”, *Beyond İstanbul* Mekânda Adalet ve Çocuk.
- Topal, A. H. (2015) Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (1), s.05-22
- UNİCEF (2021). Child Displacement. <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/> (Erişim Tarihi: 01.07.2023)
- UNHCR (2022). Global Trends: Forced Displacement in 2022. www.unhcr.org/global-trends-report-2022 (Erişim Tarihi: 01.07.2023)
- Uysal, A. (2015). Çocuk Coğrafyaları ve Çocukların Gündelik Mekânları. *İDEALKENT*, 6 (17), s.46-61.
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual.
- Yarwood R. ve Tyrrell N. (2012) Why Children’s Geographies?. *Geography*, (97)3, s.123-128. <http://dx.doi.org/10.1080/00167487.2012.12094350>.
- Yılmaz Eren, E. (2016). Geçici Koruma Statüsü ve Türkiye’deki Suriyelilere Sağlanan Hizmetlere İlişkin Bir Değerlendirme. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 1 (2), s.109-139. <https://doi.org/10.12738/mejrs.2016.1.2.0004>.
- Yücel, T. (2008). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1532-1551, doi: 10.11616/asbi.1327921

Marka Vatandaşlık Davranışı Literatürünün Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Brand Citizenship Behaviour Literature

Bengü HIRLAK¹ , Emre ÇOLAKOĞLU²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 23.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı marka vatandaşlık davranışıyla ilgili yayınların sistematik olarak incelenmesiyle mevcut bilgi birikimini görünür hale getirmek ve böylelikle daha sonraki araştırmaların bu bilgi birikimine katkı sağlayabilmeleri için bir yol haritası çizilebilir. Web of Science Core Collection (WOS) ve Scopus veri tabanlarından elde edilen verilerle R programı aracılığıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. Analizler sonucunda marka vatandaşlık davranışıyla ilgili yayınların, kaynakların, yazarların, ülkelerin ve kelimelerin atıf ve sıklık ölçütlerine göre performansları belirlenmiştir; konu çerçevesinde oluşan kavramsal, entelektüel ve sosyal yapılar görünür hale getirilmiştir. Yapılan bu çalışmayla kavram ile ilgili kurumların, ülkelerin ve yazarların bilimsel yayın performansları değerlendirilmeye, yayın yapılan en önemli dergileri ve makaleleri tespit etmeye, bundan sonra yapılacak araştırmaların birbirini tekrar etmemesini sağlamaya, araştırmacılara çalışma konusu belirlemede rehberlik etmeye, bu kavramın yeterince araştırılıp araştırılmadığı belirlenmeye ve böylelikle literatürdeki araştırma boşluğunu tamamlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka Vatandaşlık Davranışı, Marka Vatandaşlık Davranışı Literatürü, Bibliyometrik Analiz, WOS ve Scopus.

&

Abstract: The aim of this study is to make the existing body of knowledge visible by systematically examining the publications on brand citizenship behaviour and thus to draw a road map for future research to contribute to this body of knowledge. Bibliometric analysis was performed with the data obtained from Web of Science Core Collection (WOS) and Scopus databases through R software. As a result of the analyses, the performances of publications, sources, authors, countries and words related to brand citizenship behaviour according to citation and frequency criteria were determined; conceptual, intellectual and social structures formed within the framework of the subject were made visible. With this study, it has been tried to evaluate the scientific publication performances of institutions, countries and authors related to the concept, to identify the most important journals and articles published, to ensure that future researches do not repeat each other, to guide researchers in determining the subject of study, to determine whether this concept has been sufficiently researched and thus to complete the research gap in the literature.

Keywords: Brand Citizenship Behaviour, Brand Citizenship Behaviour Literature, Bibliometric Analysis, WOS and Scopus.

Atıf/Cite as: Hırlak, B., Çolakoğlu, E. (2023). Marka Vatandaşlık Davranışı Literatürünün Bibliyometrik Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1532-1551. doi: 10.11616/asbi.1327921

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Bengü Hırlak, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, benguhirlak@kilis.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Emre Çolakoğlu, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, emre.colakoglu@kilis.edu.tr.

1. Giriş

Günümüzde örgütler teknoloji, pazarların serbestleşmesi, müşterilerin değişen ihtiyaçları, çalışanların beklentileri ve kariyer dinamikleri tarafından şekillenen dinamik ve değişken iş çevresi nedeniyle yoğun bir rekabet içindedir (Muthuveloo vd., 2017). Rekabet avantajı elde etmek ve sürdürerek hayatta kalmak için örgütsel performans odaklı yeni stratejiler bulmak zorunda kalan yöneticilerin, müşteri ve rakipleri esas alan dış odaklı stratejiler kadar gerekli olan içe odaklı stratejileri de benimsemeleri gerekmektedir. Çalışanların, mal ve hizmetlerin üretim ve sunumunda büyük payının olması nedeniyle insan kaynaklarının örgütsel performansa etkisi modern pazarlama anlayışında önemli bir rekabet avantajı kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle hem dışa hem de içe odaklı pazarlama uygulamalarının bir arada yürütülmesi gerektiğini vurgulayan modern pazarlama anlayışında içsel pazarlama kavramı ortaya çıkmıştır (Qaisar ve Muhamad, 2021).

İçsel pazarlama, pazarlama felsefesi ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarının bir karışımı olarak dış pazar performansını arttırmayı amaçlarken (Paul ve Sahadev, 2018) örgütün müşterileri ve rakiplerinden oluşan dış çevresini hedefleyen pazarlama programlarıyla paralellik göstermektedir (Rodrigues ve Pinho, 2012). İçsel pazarlamanın hedefi çalışanların çıktılarını etkileyip, onların dış pazarlama programlarına yanıt vererek uygulamaya hazır olmalarını sağlamaktır (Ferdous vd., 2013). Ayrıca içsel pazarlama içe dönük bir yaklaşımla ilişkisel pazarlama yöntemleri yardımıyla içsel müşteri olarak da ifade edilen çalışanlar arasında değer alış verişine dayalı ilişki geliştirme sürecidir. Bu sayede oluşturulan iç ilişkiler ağı, öğrenmeyi yaratan çapraz fonksiyonel bilgi akışını geliştirerek dış pazar performansını iyileştirmek için önemli olan bilginin üretilmesini sağlar (Qaisar ve Muhamad, 2021). İçsel pazarlama, çalışanlar arasında müşteri odaklılığı geliştirmenin yanı sıra örgütler ve çalışanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık, destek ve müteakabiliyet şeklinde karakterize edilebilen örgüt-çalışan ilişkilerine değer katar (Bell vd., 2004; Ferdous vd., 2013).

İçsel pazarlamanın Berry (1981) ve Grönroos'un (1981) öncü çalışmalarıyla pazarlama literatüründe yer almaya başlamasıyla birlikte, içsel pazarlama faaliyetlerinin büyük bir parçasını oluşturan ve bu faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için önemli bir araç olan içsel markalama kavramının da ortaya çıktığı söylenebilir (Kahraman ve Ay, 2015). İç müşteriye odaklanması nedeniyle içsel pazarlamanın bir alt kümesi olarak kabul edilen içsel markalama (Du Preez vd., 2017), çalışanların marka vaadini dış müşterilere yeterince sunmasını sağlamak için örgüt içinde markayı tanıtmaya stratejisi olarak ortaya çıkmıştır (Cheung vd., 2014). Üzerinde anlaşılan genel bir tanımı olmadığından birçok araştırmacı tarafından farklı tanımları mevcut olsa da bu tanımların bazı ortak özellikleri vardır. Birincisi, çalışanların marka performansındaki önemi vurgulanarak, markaya yönelik olumlu tutum ve davranış sergilemeleri, hatta birer marka elçisi olabilmeleri için markanın çalışanlar arasında tanıtılmasıdır. İkincisi her ne kadar içsel markalama örgüt içine odaklansa da nihai amaç dış müşterilerin tutum ve davranışlarının çalışanların marka değerleriyle tutarlı hale getirilmesi sayesinde dış müşterilerin olumlu bir marka deneyimi algulamalarını sağlamaktır. Tanımlardaki ortak noktalardan üçüncüsü ise içsel markalamanın temel amaçları arasında dış ve iç marka mesajları arasında sinerji yaratmak olduğu söylenebilir. İçsel markalamanın marka iletişimi, marka kimliği, marka denkliliği, marka sadakati, marka bilgisi, iş memnuniyeti, işte kalma niyeti gibi örgütler için olumlu sonuçlar doğurduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu olumlu sonuçlardan biri de marka vatandaşlık davranışıdır (Barros-Arrieta ve García-Cali, 2021).

Örgütsel başarıda 40 yıldan daha uzun bir süre önce çalışanların iç müşteriler olarak öneminin fark edilmesine rağmen araştırmacılar ve yöneticiler tarafından marka yönetimindeki geleneksel (dışa odaklı) yaklaşım hâlâ daha çok ilgi görmektedir (Du Preez ve Bendixen, 2015). Ancak çalışanlara odaklanan yeni yaklaşımın önemi de gittikçe artmaktadır (Kang, 2016). Bu nedenle marka kimliği ve vadiyle tutarlı olan, çalışanların markayı güçlendiren tüm davranışlarını ifade eden ve içsel markalamanın temel amaçlarından biri olan marka vatandaşlık davranışı (Piehler vd., 2016) bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

Yazarlar, kurumlar, dergiler ve disiplinler için bibliyometrik çalışmaların öneminin farkındalığı giderek artmış ve son yıllarda bu çalışmalar daha popüler hale gelmiştir (Evren ve Kozak, 2014). Çalışmanın amacı

da artan önemine rağmen yeteri kadar üzerinde çalışılmamış olduğu düşünülen marka vatandaşlık davranışıyla ilgili şimdiki kadar yapılmış akademik yayınları bibliyometrik analiz yöntemiyle sistematik olarak incelemektir. Bu sayede kavramla ilgili yazarların, dergilerin ve ülkelerin etkileri ve birbirleriyle bağlantıları yoluyla oluşan yeni trendler, akademik gruplar ve ekoller, işbirliği ve rekabet yapılarını görünür hale getirerek daha sonraki araştırmalara bir yol haritası çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapılan bu çalışmayla kavram ile ilgili kurumların, ülkelerin ve yazarların bilimsel yayın performansları değerlendirilmeye, yayın yapılan en önemli dergileri ve makaleleri tespit etmeye, bundan sonra yapılacak araştırmaların birbirini tekrar etmemesini sağlamaya, araştırmacılara çalışma konusu belirlemede rehberlik etmeye, bu kavramın yeterince araştırılıp araştırılmadığı belirlenmeye ve böylelikle literatürdeki araştırma boşluğunu tamamlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle marka vatandaşlık davranışı kavramsal olarak açıklayan bölüm yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla araştırmanın yönteminin, analiz sonuçlarında elde edilen bulguların ve son olarak da araştırmanın sonuçlarının yer aldığı bölümler takip etmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Örgütlerin rakiplerine karşı rekabet avantajı elde edebilmesi için sadece emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojiye sahip olmaları yeterli olmamakta, çalışanlarının temel yeteneklere sahip olması, görevlerini teknik ve fiziki anlamda yerine getirmelerinin ötesine geçerek örgütlerinin amaç ve hedefleriyle kendi bireysel amaçlarını ve hedeflerini birleştirmeleri gerekmektedir (Öztürk vd., 2018). Yani çalışanların yaptıkları işi iş tanımlarının ötesine geçerek kalpten ve samimiyetle yürütmeleri (örgütsel vatandaşlık davranışı) örgütlerin rekabet avantajı elde etmelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Damar ve Eskiler, 2019). Marka vatandaşlık davranışı kavramı da büyük ölçüde örgüt çalışanlarının resmi iş tanımlarının ötesinde gönüllü davranışlar sergilemesi olan örgütsel vatandaşlık davranışı kavramına dayanmaktadır (Uçanok ve Karabati, 2013). Marka vatandaşlık davranışı literatürde ilk kez Burmann ve Zeplin (2005) tarafından örgütsel vatandaşlık davranışından yola çıkılarak geliştirilmiştir. Kavram içsel markalama bağlamına uyacak şekilde uyarlanmış ve değiştirilmiştir. Bu nedenle marka vatandaşlık davranışı kavramının ne olduğunu açıklamadan önce marka ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının ne anlama geldiğini ifade etmek gerekmektedir.

Marka, Türk Dil Kurumunun [TDK] (2023) sözlüğünde “Bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaret” şeklinde tanımlanmaktadır. Amerikan Pazarlama Derneği’ne (AMA) göre ise marka “bir satıcının veya satıcılar grubunun mal ve hizmetlerini tanımlamak ve bunların rekabetinden mal ve hizmetleri ayırt etmek için oluşturulmuş isim, terim, işaret, sembol, tasarım veya bunların bir bileşimidir” (Keller, 2019). Marka, bir isim ve logo olmanın daha da ilerisinde bir örgütün müşterilerine sadece fonksiyonel değil duygusal ve toplumsal olarak da markanın simgelediği şeyi verme sözü veya bir diğer deyişle müşterilerin markayla her bağlantı kurduğunda elde ettiği deneyimlere ve algılara dayalı olarak sürekli gelişen bir ilişki olarak tanımlanabilmektedir (Aaker, 2014). Örgütsel vatandaşlık davranışı ise Organ (1988) tarafından örgüt çalışanlarının iş tanımlarının dışında ekstra rol davranışı sergilemeleri ve gönüllü bir çaba sarf etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle örgütsel vatandaşlık davranışı büyük ölçüde isteğe bağlı olarak gelişen, nadiren resmi iş tanımlarına dâhil edilen, sosyal ve psikolojik çalışma ortamını geliştirerek görev performansını destekleyen bir davranıştır (Wang vd., 2005).

Örgütler, çalışanlar ve müşteriler bir araya geldiğinde marka vatandaşlık davranışından söz edilebilmektedir (Atalay, 2019). Burmann ve Zeplin’a (2005) göre bu kavram, bir markayı hayata geçiren, marka yararına sergilenen işlevsel ekstra rol davranışı şeklinde ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, marka vatandaşlık davranışı, çalışanın temel işlevlerinin, yani markayla tutarlı davranışları sergilemelerinin ötesine geçerek ekstra gayret sarf etme istekleri ile ilgilidir (Shaari vd., 2015). Hughes ve Ahearne’ye (2010) göre, çalışanın iş tanımının kapsamının dışında kalan markanın yaşayabilirliğine ve canlılığına katkıda bulunan proaktif davranışlardır. Morhart ve diğerlerine (2009) göre, ekstra rol marka oluşturma davranışı olarak da ifade edilen marka vatandaşlık davranışı, örgütün markasına fayda sağlamak adına verilen rollerin ötesine geçerek gönüllülük esasına dayanan çalışan eylemleri olarak ifade edilmektedir. Piehler’a (2011; Akt. Ravens, 2014) göre marka vatandaşlık davranışı, markayı güçlendiren,

marka kimliği ve değeri ile tutarlı olan, iç paydaşların marka ile alakalı bütün davranış performanslarını kapsayan global bir kavram olarak ifade edilmektedir. Marka vatandaşlık davranışları sergileyen çalışanlar markalarına bağlı olan, psikolojik ve duygusal olarak markayı desteklemeye kararlı olan çalışanlardır (Yang vd., 2015). Örgütler açısından çalışanların marka vatandaşlık davranışlarının ölçülmesi oldukça önemli bir konu olup, çalışanların ne düşündüklerini, nasıl ve hangi amaçla yardım ettiklerini belirlemek kolay olmadığından bu davranışların ölçülmesinin de bir hayli zor olduğu da bilinmektedir (Damar ve Eskiler, 2019).

3. Yöntem ve Metodoloji

Bu çalışmada marka vatandaşlık davranışı ile ilgili şimdiye kadar yapılmış yayınları incelemek için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların sistematik olarak incelenmesini sağlayan nicel bir analizdir (Kişi, 2022). Bir başka deyişle, belirli bir konu hakkında yapılan araştırmaların belirli nitelikler açısından hem istatistiksel hem de matematiksel metotlardan yararlanarak incelemek şeklinde ifade edilebilmektedir (Groos ve Pritchard, 1969). Bibliyometrik analiz, araştırmacıların ilgilendikleri konuyu konumlandırmaları ve sınırlarını belirleyebilmeleri için etkili olan çalışmaları, yazarları, dergileri, kurumları, ülkeleri ve eğilimleri ortaya çıkaran etkili bir yöntemdir (Ferreira, 2018). Geniş çaplı verileri anlamlandırarak toplam bilimsel bilgiyi açıklamak ve görselleştirmek için yazarların ve yayınların üretkenliklerini, performanslarını ve bağlantılarını keşfederken, yeni trendler ve akademik gruplar arasındaki iş birliğinin ve rekabet durumunun açığa çıkarılmasına olanak sağlar (Turgut, 2023). Genel olarak bibliyometrik analiz, performans analizi ve bilim haritalama olarak iki bölümden oluşur. Performans analizi, araştırma bileşenlerinin katkılarını açıklarken, bilim haritalaması araştırma bileşenleri arasındaki ilişkileri görünür hale getirir (Donthu vd., 2021).

Bibliyometrik yöntemin ayırt edici özelliği olan performans analizi doğası gereği betimleyici bir analizdir. Performans analizi için çok sayıda ölçüt olsa da en çok yayın sayısı ile yıllık ya da yayın başına düşen atıf sayısı kullanılmaktadır. Yayın sayısı üretkenliğin göstergesiyken, atıf etki ve nüfuzun göstergesidir. Yayın başına atıf ve h-indeksi gibi ölçütler araştırma bileşenlerinin performansını ölçmek için atıfların ve yayınların birleştirilmiş halidir (Donthu vd., 2021). Bu çalışmada araştırma bileşenleri olarak yayınlar, kaynaklar (dergi, kitap vs.), yazarlar, ülkeler ve kelimeler kullanılarak yayın sayısı, atıf ve sıklık ölçütlerine göre performans analizi yapılmıştır.

Bilim haritalaması bu çalışmada kavramsal yapı, entelektüel yapı ve sosyal yapı analizi olarak üç başlık altında uygulanmıştır. Bu üç başlık şu şekilde açıklanmaktadır (Karayel ve Kurutkan, 2022):

- *Kavramsal yapı analizi:* Belirli bir konu ya da alanla ilgili yayınlarda kullanılan kelimeler arasındaki ilişkilerin belirlenmesidir. Bir yayında birlikte kullanılan kelimeler bir ağ yapısı oluşturularak en etkili ve yeni kavramları tanımlayarak zaman içindeki seyrinin görülmesine yardımcı olur.
- *Entelektüel yapı analizi:* Yayınlar, yazarlar ya da kaynakların (dergi, kitap vs.) belirli bir alandaki diğer yayınlar üzerindeki etkisi, bu etkinin ilgili alanda meydana getirdiği bilimsel topluluklar ve entelektüel ekolleri ortaya çıkarmaya çalışır.
- *Sosyal yapı analizi:* Yazarların, kurumların ya da ülkelerin ilgili alanda birbirleriyle kurdukları ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla yapılır. Sosyal yapı analiziyle etkili araştırma laboratuvarları ve çalışma grupları, kurumlar ve ülkeler arası iş birlikleri görünür hale gelebilir.

Bu çalışmada kavramsal yapı analizi olarak eş kelime ağı analizi ve tematik harita yöntemleri, entelektüel yapı analizi olarak birlikte atıf ağı analizi, sosyal yapı analizi olarak da yazarlar arası iş birliği ağı, ülkeler arası iş birliği ağı ve ülke iş birliği haritası kullanılmıştır.

Çalışmada analiz edilecek verileri elde edebilmek için 05.05.2023 tarihinde WOS ve Scopus veri tabanlarında taranan yayınların başlıkları, özetleri ve anahtar kelimelerinde "brand citizenship" anahtar terimi aratılmıştır. Arama sonucunda WOS veri tabanında 79, Scopus veri tabanında da 90 yayına ulaşılmıştır. İki farklı veri tabanından elde edilen iki farklı formattaki veri dosyaları R programı aracılığıyla, bir yayının iki defa yer almasını (duplicate) engelleyecek şekilde excel formatında

birleştirilmiştir. 62 yayın hem WOS hem de Scopus veri tabanında yer aldığından sadece bir tanesi kullanılarak 107 yayından oluşan bir veri seti elde edilmiştir. Elde edilen veriler R programında bulunan Bibliyometrix paketi ve Biblioshiny web ara yüzü (Aria ve Cuccurullo, 2017) aracılığıyla analiz edilmiş ve görselleştirilmiştir.

4. Bulgular

WOS ve Scopus veri tabanlarından elde edilen veriler, marka vatandaşlık davranışı kavramıyla ilgili yayınların ilk olarak 2005 yılında literatürde yer almaya başladığını göstermektedir. 2005-2023 yılları arasında 70 farklı kaynaktan (kitap, dergi, vs.) toplam 107 yayın yapılmıştır. Bu yayınlar 85 makaleyle en fazla akademik dergilerde yer almaktadır. Yıllık ortalama 5,78 yayın yapılmışken, her yıl bu yayınların sayısı ortalama %8,01 oranında artmaktadır. 5588 farklı referansın kullanıldığı yayınlarda yazarlar 317 farklı anahtar kelimeyle marka vatandaşlık davranışı kavramını ele almışlardır. Yayınlar toplam 220 yazar tarafından yapılmıştır. Yayınların 13 tanesi tek yazarlı olsa da yayın başına ortalama 2,79 yazar düşmektedir. Uluslararası ortak yazarlık ise %21,5 olarak tespit edilmiştir. Detaylı bilgi Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Veri Setiyle İlgili Genel Bilgi

Zaman Aralığı	2005 -2023
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vs.)	70
Toplam Yayın	107
Makale	85
Kitap	1
Kitap Bölümü	10
Konferans Bildirileri	2
Bildiri Kitaplarında Yayın	6
İnceleme	3
Yayınlarmın Yıllık Büyüme Oranı (%)	8,01
Yıl Başına Düşen Yayın Sayısı	5,78
Yayın Başına Ortalama Atıf Sayısı	20,38
Referanslar	5588
Anahtar Kelime	317
Yazar	220
Tek Yazarlı Yayınlar	13
Yayın Başına Ortak Yazar	2,79
Uluslararası Ortak Yazarlık (%)	21,5

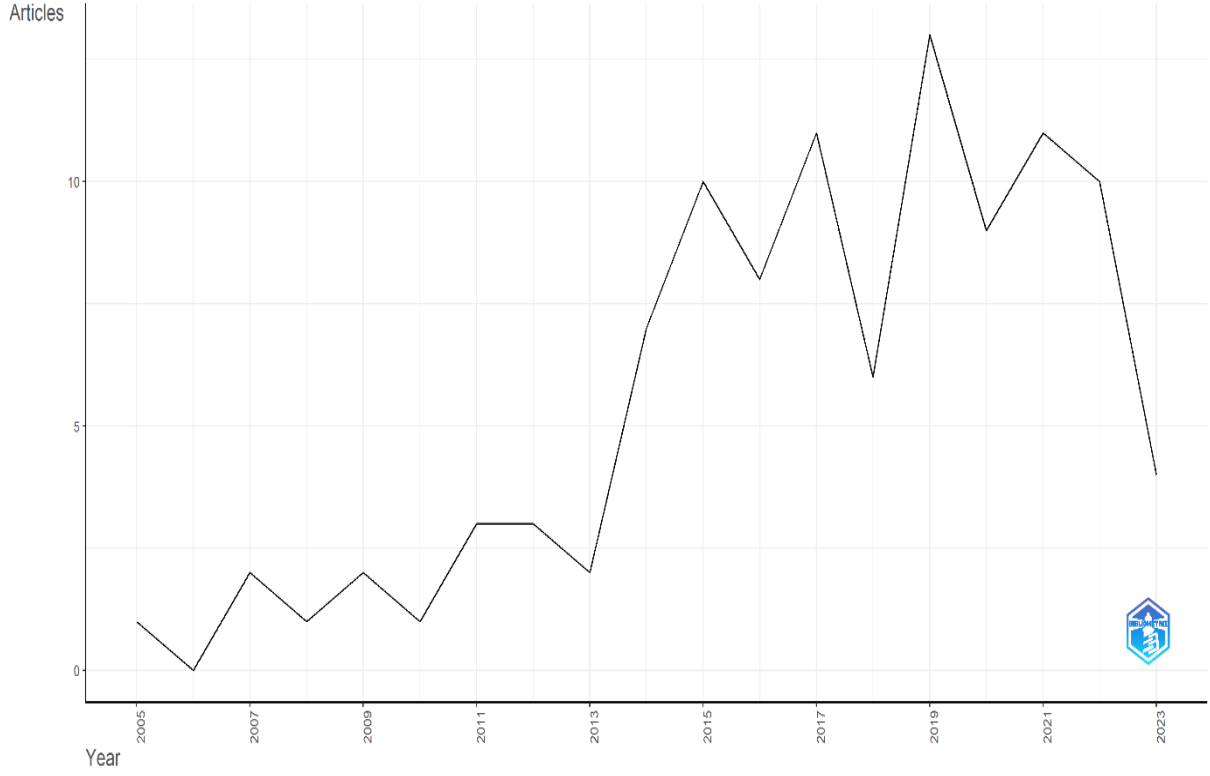
4.1. Performans Analizleri

Performans analizinde yayınlar, yayınların yer aldığı dergiler, yayınların ait olduğu yazarlar ve ülkeler ile yayınlarda kullanılan kelimeler kullanılarak, bu bileşenlerin marka vatandaşlık davranışı alanına katkıları betimleyici istatistiklerle incelenmiştir.

4.1.1. Yayınlarla Ait Betimleyici Bilgiler

Şekil 1’de marka vatandaşlık davranışı kavramıyla ilgili yayınların yıllık olarak dağılımları görülmektedir. Kavramla ilgili ilk çalışma 2005 yılında yayınlanmıştır. 2005 ile 2013 yılları arasında yatay bir seyir izleyen yayın sayısı 1 ile 3 arasında değişmektedir. 2014’de 7 yayınlı dramatik bir artış olmuştur. 2017’de 11 yayın sayısına ulaşılmışsa da 6 yayınlı 2018’de sert bir düşüş meydana gelmiştir. 2019 ise 13 çalışmayla en fazla yayın üretilen yıl olmuştur. 2023’de 4 gibi düşük bir yayın sayısı gözlemlenmesinin sebebinin veri setinin 2023 yılının başlarında elde edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şekil 1: Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Atıf sayılarına göre ilk on yayın Tablo 2’de gösterilmektedir. Burmann ve Zeplin (2005) tarafından yapılan “Building brand commitment: A behavioural approach to internal brand management” başlıklı çalışma 321 atıfla ilk sırada yer almaktadır. Marka vatandaşlık davranışı konusunda yapılan ilk çalışma olan yayında; kimlik temelli marka yönetimi yaklaşımı doğrultusunda marka vatandaşlık davranışı ve çalışan marka bağlılığı gibi iki yeni davranışsal yapı geliştirilmiştir. Bu iki yeni kavram hakkındaki teorik bilgi, marka yöneticileri ve uzmanlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen gerçek hayat örnekleriyle desteklenerek aktırılmaktadır. Kandampully ve diğerleri (2015) tarafından yapılan “Customer loyalty: A review and future directions with a special focus on the hospitality industry” başlıklı çalışma 269 atıfla ikinci sırada yer almaktadır. Çalışmada, kavramsal modeller doğrultusunda müşteri sadakati anlayışını ve bağlı müşterilerin gelişen rolünün etkisini genişletmek için teorik bir çerçeve sunulmuştur. Bu doğrultuda örgütlere müşteri bağlılığı, marka vatandaşlık davranışları, kitlesel kişiselleştirme, çalışan bağlılığı, marka elçileri, birlikte değer yaratma, birlikte tasarım, birlikte tüketim ve müşteriler ile çalışanlar arasındaki uyum gibi gelişmekte olan alanlara odaklanarak duygusal olarak bağlı, sadık marka elçileri yaratmaları tavsiye edilmektedir. Burmann ve diğerleri (2009) tarafından yapılan “Key determinants of internal brand management success: An exploratory empirical analysis” başlıklı çalışma 175 atıfla üçüncü sırada yer almaktadır. Çalışmada yazarlar tarafından daha önce teorik olarak geliştirilen içsel marka yönetimi modeli ampirik olarak test edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda altı farklı sektörde müşteriler, çalışanlar ve yöneticilerden oluşan üç ayrı örneklem istatistiksel olarak incelenerek marka bağlılığı, marka vatandaşlık davranışı ve marka-müşteri ilişkileri kavramları arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 2: Yayınlarla Ait Tanımlayıcı Bilgi

Yayın	Başlık	Atıf
Burmann ve Zeplin (2005)	"Building brand commitment: A behavioural approach to internal brand management"	321
Kandampully ve diğerleri (2015)	"Customer loyalty: A review and future directions with a special focus on the hospitality industry"	269
Burmann ve diğerleri (2009)	"Key determinants of internal brand management success: An exploratory empirical analysis"	175
King ve Grace (2009)	"Employee based brand equity: A third perspective"	108
Chang ve diğerleri (2012)	"A multilevel investigation of relationships among brand-centered HRM, brand psychological ownership, brand citizenship behaviors, and customer satisfaction"	95
King ve Grace (2012)	"Examining the antecedents of positive employee brand-related attitudes and behaviours"	86
Piehler ve diğerleri (2016)	"The importance of employee brand understanding, brand identification, and brand commitment in realizing brand citizenship behaviour"	77
Baker ve diğerleri (2014)	"The role of brand communications on front line service employee beliefs, behaviors, and performance"	65
Helm ve diğerleri (2016)	"Exploring the impact of employees' self-concept, brand identification and brand pride on brand citizenship behaviors"	57
Nyadzayo ve diğerleri (2011)	"Brand relationships and brand equity in franchising"	56

4.1.2. Dergilere Ait Betimleyici Analizler

Tablo 3'de h, g ve m indekslerine göre sıralanmış en etkili 10 dergiyle ilgili bilgiler gösterilmektedir. 2005 yılında marka vatandaşlık davranışı kavramıyla ilgili ilk makalesini yayınlayan "Journal of Brand Management" dergisinin yayın sayısı, toplam atıf ve h indeksi skorları bakımından en etkili dergi olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise 2017 gibi geç sayılabilecek yılda ilk makalesini yayınlayan "Journal of Product and Brand Management" dergisi yer almaktadır. 2015 yılında ilk makalesini yayınlayan "International Journal of Contemporary Hospitality Management" dergisi 318 atıfı ile 2. ve 3. sıradakilerden daha fazla atıfı olmasına rağmen etki büyüklüğü olarak 4. sırada yer almaktadır.

Tablo 3: Kaynaklara Ait Bilgiler

Dergiler	h	g	m	TA	YS	BY
Journal of Brand Management	7	8	0,368	597	8	2005
Journal of Product and Brand Management	5	6	0,714	81	6	2017
European Journal of Marketing	4	4	0,333	315	4	2012
International Journal of Contemporary Hospitality Management	4	4	0,444	318	4	2015
Journal of Travel & Tourism Marketing	3	3	0,5	63	3	2018
Asia Pacific Journal of Tourism Research	2	2	0,25	42	2	2016
Australasian Marketing Journal	2	2	0,4	22	2	2019
Industrial Marketing Management	2	2	0,154	104	2	2011
International Journal of Hospitality Management	2	2	0,2	69	2	2014
Journal of Destination Marketing & Management	2	2	0,2	34	2	2014

TA: Toplam Atıf; YS: Yayın Sayısı; BY: Başlangıç Yılı

4.1.3. Yazarlara Ait Betimleyici Analizler

Tablo 4'de h, g ve m indekslerine göre sıralanmış en etkili 10 yazara ait bilgiler gösterilmektedir. İlk olarak 2016 yılında yayın yapan "Insin Kim" h indeksi skoruna göre en etkili yazar olarak görünmektedir. En erken yayın yapan ve en fazla atıf sayısına sahip olmasına rağmen "Christoph Burmann" h indeksi skoruna göre ikinci sırada yer almaktadır. "Ezgi Erkmen" ve "Murat Hançer" h indeksleri eşit ve toplam atıf sayıları düşük olmasına rağmen m indeksi skorları "Michael T. Ewing" ile "Margaret J. Matanda" isimli yazarları geride bırakarak yedinci ve sekizinci sırada yer almaktadırlar.

Tablo 4: Yazarlara Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Yazarlar	h	g	m	TA	YS	BY
Insin Kim	6	7	0,75	129	7	2016
Christoph Burmann	5	8	0,263	622	8	2005
Hsu-Hsin Chiang	5	5	0,417	137	5	2012
Tzu-Shian Han	5	5	0,417	137	5	2012
Ceridwyn King	4	5	0,267	305	5	2009
Aihwa Chang	3	3	0,25	119	3	2012
Ezgi Erkmen	3	3	0,333	67	3	2015
Murat Hancer	3	3	0,333	67	3	2015
Michael T. Ewing	3	3	0,231	150	3	2011
Margaret J. Matanda	3	3	0,231	150	3	2011

TA: Toplam Atıf; YS: Yayın Sayısı; BY: Başlangıç Yılı

4.1.4. Ülkelere Ait Betimleyici Analizler

Tablo 5’de toplam yayın sayısına göre ilk on ülkenin yayın sayıları, toplam atıfları ve yayın başına düşen ortalama atıf sayıları gösterilmektedir. Çin, marka vatandaşlık davranışı konusunda en çok yayın yapan ülke olarak ilk sırada yer alsa da onu takip eden ABD ve Avusturalya’dan daha düşük toplam atıf sayısına sahiptir. Toplam 17 yayını olan Almanya toplam atıf sayısının en yüksek olduğu ülkedir. Sırasıyla Güney Kore, Malezya, Vietnam ve İspanya marka vatandaşlık davranışı konusuna yüksek oranda katkı yapan ülkelerdir. Türkiye 4 yayın ve 67 atıfla dokuzuncu sırada yer alırken, Kolombiya 2 yayın ve 18 atıfla onuncu sırada yer almaktadır.

Tablo 5: Ülkelere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Ülke	Yayın Sayısı	Toplam Atıf	Yayın Başına Ortalama Atıf
Çin	43	196	10,90
ABD	27	527	47,90
Avusturalya	18	370	41,10
Almanya	17	674	67,40
Güney Kore	14	156	19,50
Malezya	7	27	6,80
Vietnam	6	27	9,00
İspanya	6	25	8,30
Türkiye	4	67	22,30
Kolombiya	2	18	18,00

4.1.5. Kelimelere Ait Betimleyici Analizler

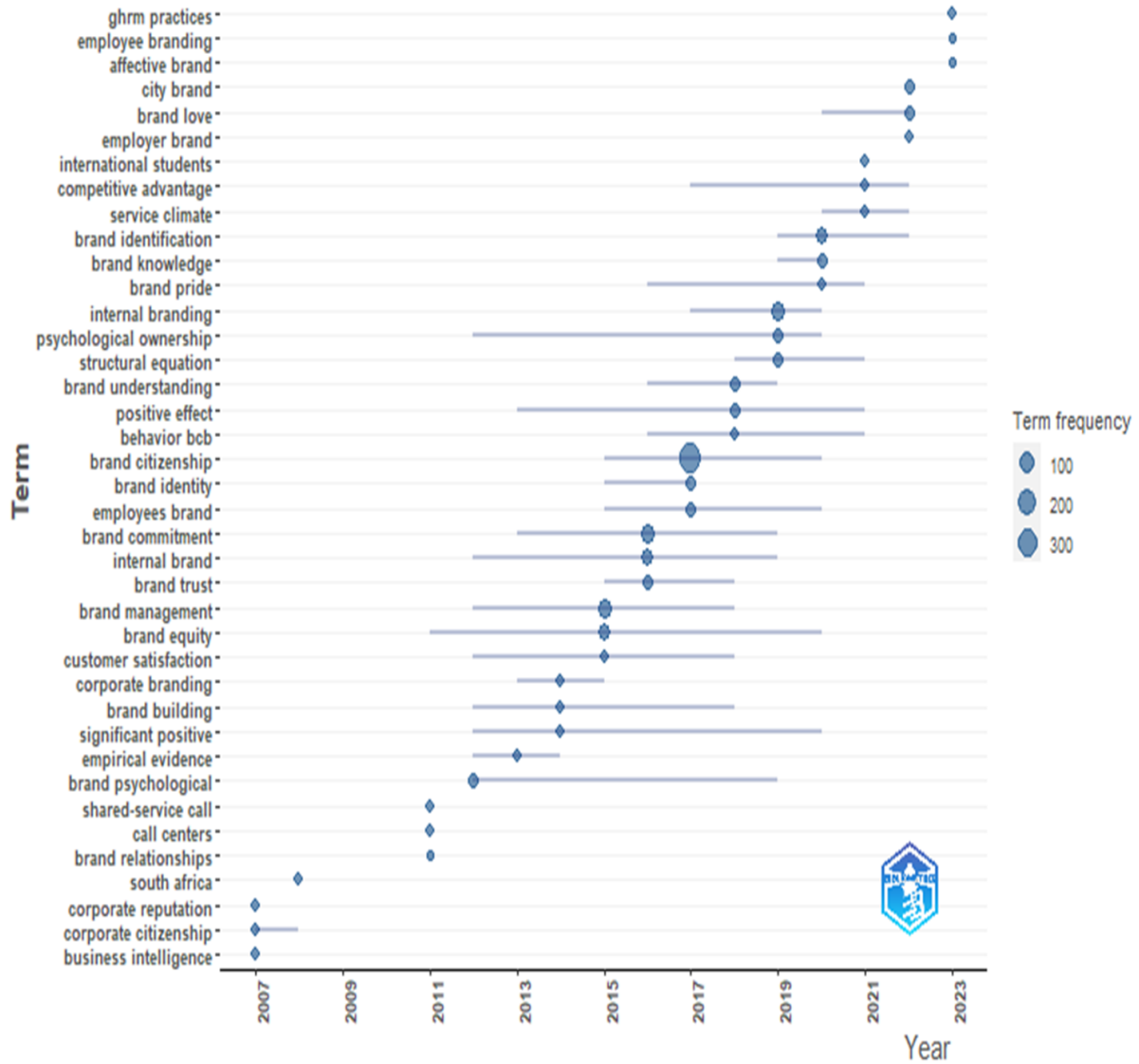
Veri setindeki yayınlarda 317 farklı anahtar kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler en sık kullanılanlardan en aza doğru sıralandığında ilk on kelime sırasıyla; commitment [bağlılık] (28), impact [etki] (18), antecedents [öncüller] (16), performance [performans] (16), management [yönetim] (15), job-satisfaction [iş tatmini] (13), identification [kimlik] (12), model [model] (12), leadership [liderlik] (10), identity [kimlik] (9) olduğu görülmüştür. Bu kelimeler ve sıklıkları esas alınarak ilk 50 kelimeyle oluşturulan bulut Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Kelime Bulutu

Şekil 3’de marka vatandaşlık davranışı kavramıyla ilgili yayınların özetlerinde yer alan kelime gruplarının yıllar içindeki seyri gösterilmektedir. Şekilde her yıl en sık kullanılan üçer kelime çifti yer almaktadır. Bir kelime çifti ancak beş defadan fazla tekrarlanınca bir daire şeklinde görüldüğünden bazı yıllarda daire görünmemektedir. Dairelerin belirgin olduğu yıllara bakıldığında corporate reputation [kurumsal itibar] (10), corporate citizenship [kurumsal vatandaşlık] (7), business intelligence [iş zekâsı] (6) kavramlarının 2007 yılında marka vatandaşlık davranışıyla birlikte daha sık yer aldığı görülmektedir. 2011 yılında brand relationships [marka ilişkileri] (5); 2012 yılında brand psychology [marka psikolojisi] (16); 2014 yılında corporate branding [kurumsal markalama] (10), brand building [marka oluşturma] (7); 2015 yılında customer satisfaction [müşteri tatmini] (10), brand equity [marka değeri] (32) ve brand management [marka yönetimi] (61); 2016 yılında brand commitment [marka bağlılığı] (80), internal brand [içsel marka] (56) ve brand trust [marka güveni] (18); 2017 yılında brand identity [marka kimliği] (27) ve employees brand [çalışan markası] (20); 2018 yılında brand understanding [marka anlayışı] (21); 2019 yılında internal branding [içsel markalama] (62) ve psychological ownership [psikolojik sahiplenme] (23); 2020 yılında brand identification [marka kimliği] (34), brand knowledge [marka bilgisi] (23) ve brand pride [marka gururu] (11); 2021 yılında competitive advantage [rekabet avantajı] (11) ve service climate [hizmet ortamı] (10); 2022 yılında brand love [marka aşkı] (16), city brand [şehir markası] (16) ve employer brand [işveren markası] (12); 2023 yılında da affective brand [duygusal markalama] (5) ve employee branding [çalışan markası] (5) kavramları ön plandadır.

Şekil 3: Özetlerdeki Kelime Gruplarının Zaman İçinde Değişimi

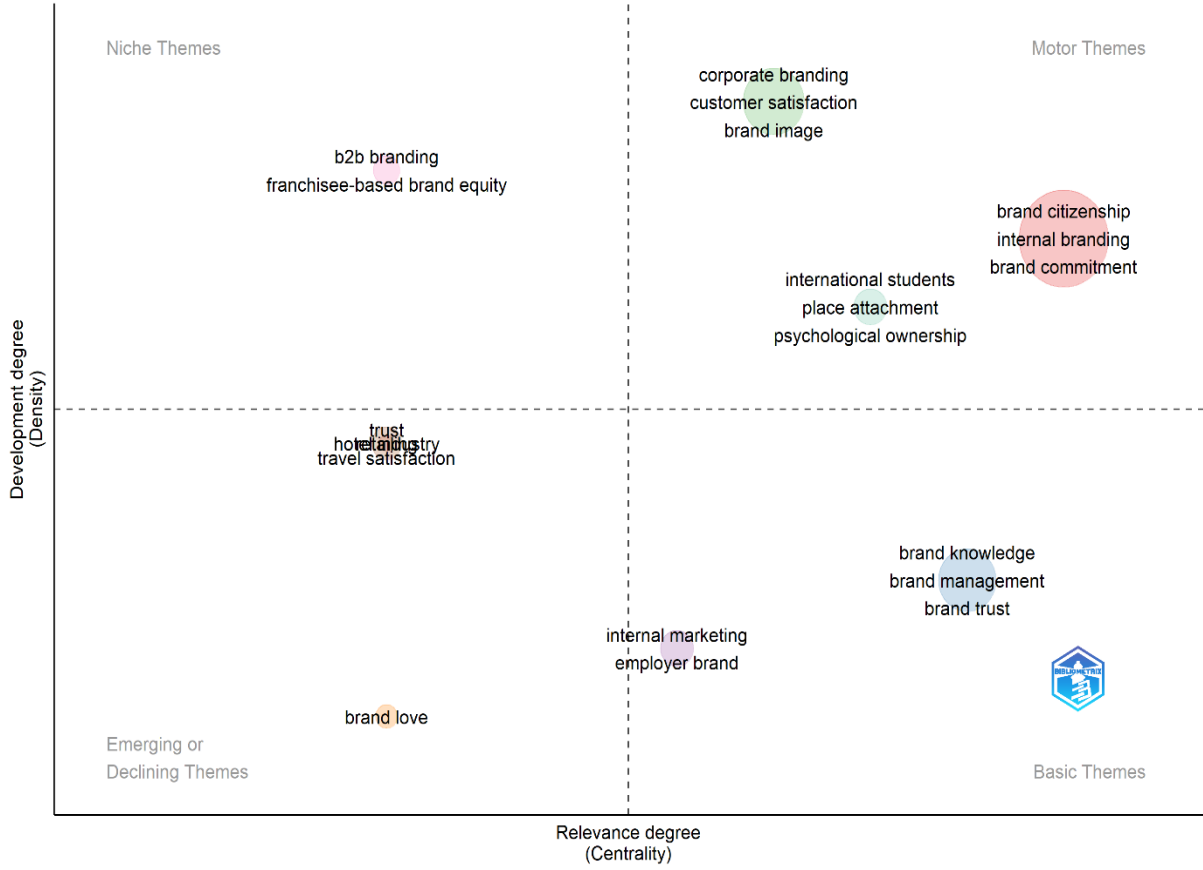

4.2. Kavramsal Yapı Analizi

Veri setinde yer alan yayınlardaki kavramsal yapılar eş kelime ağı analizi ve tematik harita yöntemleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Eş kelime ağı ya da eş birliktelik analizi, veri setinde yer alan yayınlardaki anahtar kelimelerin birlikte kullanım durumlarına göre düğümler ve bağlantılardan oluşan ağ göstermektedir. Ağda aynı renkteki düğümler kümeleri, düğümlerin büyüklüğü de kelimelerin sıklığını göstermektedir. Aynı kümedeki düğümlerin aralarındaki mesafe ve düğümler arasındaki bağlantıların kalınlığı birlikte kullanım sıklığının göstergesidir (Atabay vd., 2019). Yapılan analiz sonucunda oluşan ağ Şekil 4'de gösterilmektedir. Analiz sonucunda oluşan ağda kırmızı, mavi, yeşil ve mor renklerle gösterilen dört küme ortaya çıkmıştır. Bu durum brand citizenship (marka vatandaşlığı) kavramının dört farklı kavramsal eğilim çerçevesinde incelendiği şeklinde yorumlanabilir. En fazla kelimedenden oluşan kırmızı kümenin merkezinde düğüm büyüklüğü en fazla olan brand citizenship (marka vatandaşlığı) yer almaktadır. Brand citizenship (marka vatandaşlığı) ile internal branding (içsel markalama) arasındaki bağlantının kalınlığı ve düğümlerin birbirine yakınlığı en sık bu iki kavramın bir arada kullanıldığını göstermektedir. Mavi küme ikinci en kalabalık kümedir ve kümede en çok tekrarlanan brand commitment (marka bağlılığı) kavramıdır. Yeşil kümede corporate branding (kurumsal markalama) ve mor kümede ise B2B branding (B2B markalama) kavramlarının en belirgin olanlardır.

Şekil 5: Tematik Harita Analizi

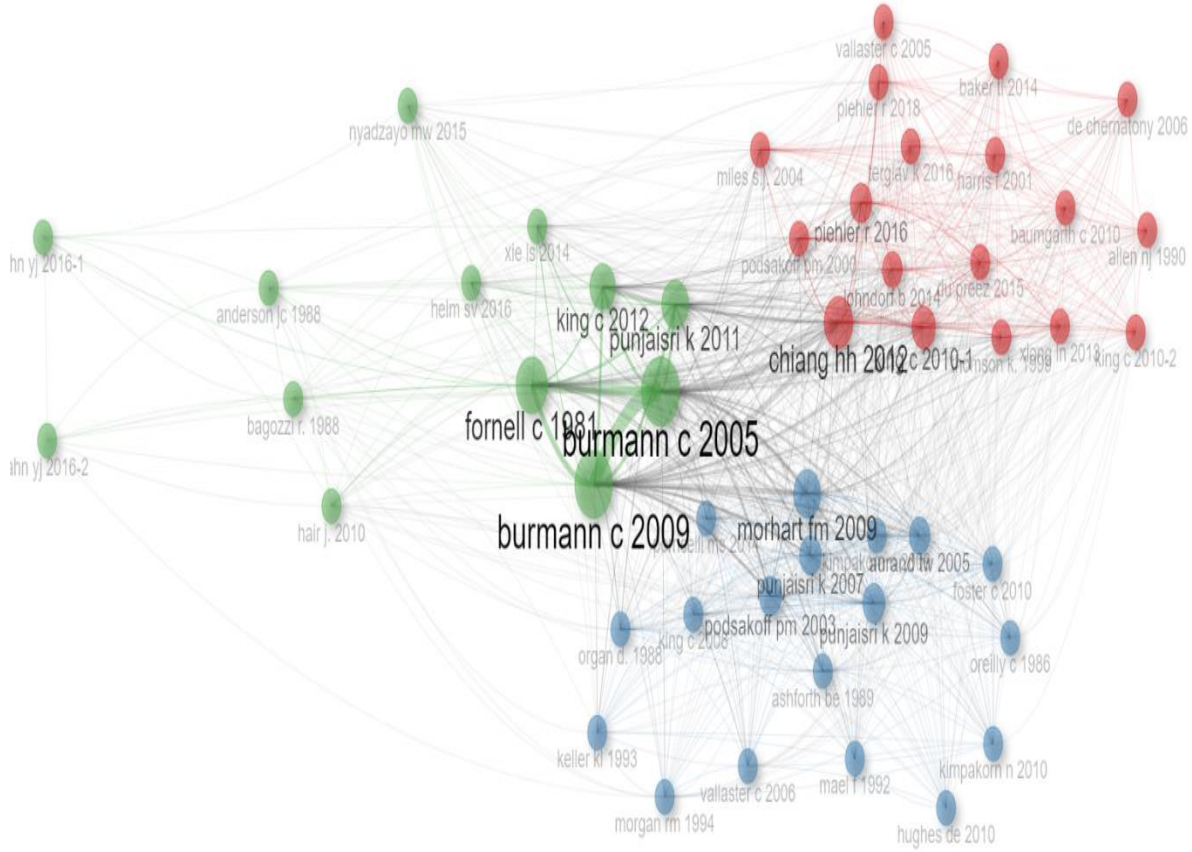

4.3. Entellektüel Yapı Analizi

Entellektüel yapı analizi olarak birlikte atıf ağı analizi kullanılmıştır. Birlikte atıf ağı analizi, veri setinde yer alan yayınların kaynakçalarında yer alan referans kaynakları kullanarak, birbiriyle ilişkili olan yayınları açığa çıkararak incelenen alanın entellektüel yapısını haritalayan bir yöntemdir (Kişi, 2022). Birlikte atıf ağları oluşturulurken iki kaynak belgenin diğer belgelerle birlikte geçme durumları incelenir. Bu kaynaklar diğer kaynaklarla ne kadar sık geçerse birlikte atıf ağındaki düğümleri o ölçüde birbirine yaklaşıyor ve büyüyor (Atabay vd., 2019). Marka vatandaşlık davranışı kavramıyla ilgili yayınların birlikte atıf ağları Şekil 6'da gösterilmektedir. Analiz sonucunda oluşan üç küme, etkilenilen kaynaklar açısından üç farklı ekolün olduğunu göstermektedir. Yani marka vatandaşlık davranışı kavramının üç ayrı entellektüel bakış açısının etkisinde şekillenmekte olduğu söylenebilir. Burmann (2005), Burman ve diğerleri (2009) yayınlarının en çok atıf gösterildiği yeşil kümenin en etkili entellektüel yapı olduğu görülmektedir.

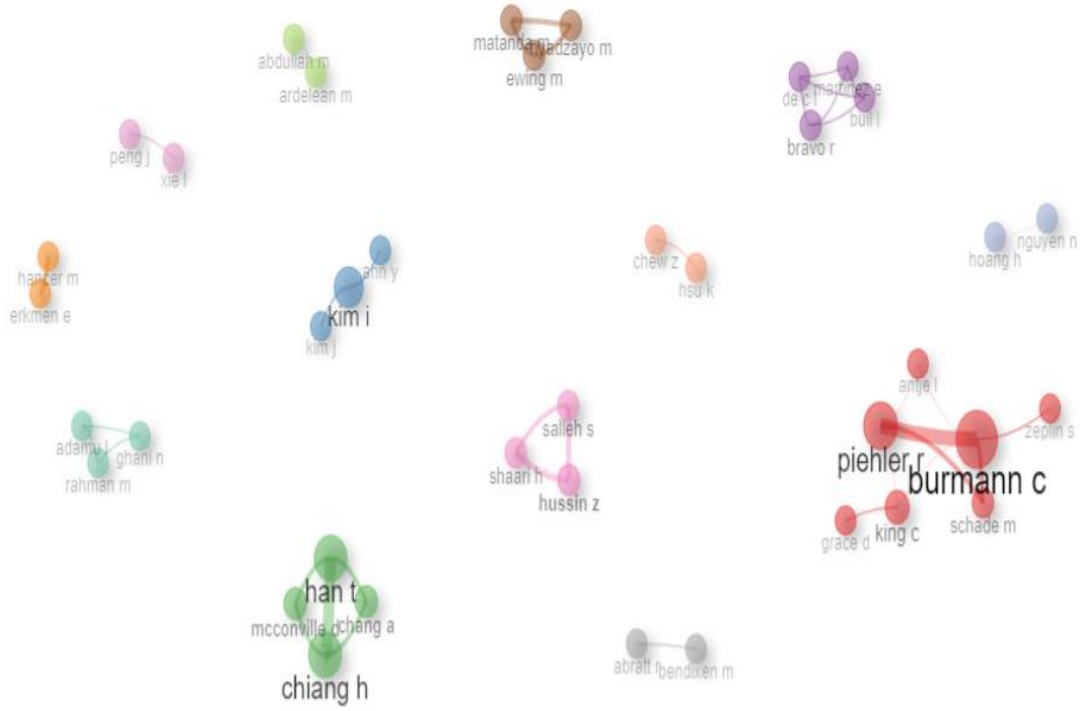
Şekil 6: Birlikte Atfı Ağı Analizi

4.4. Sosyal Yapı Analizi

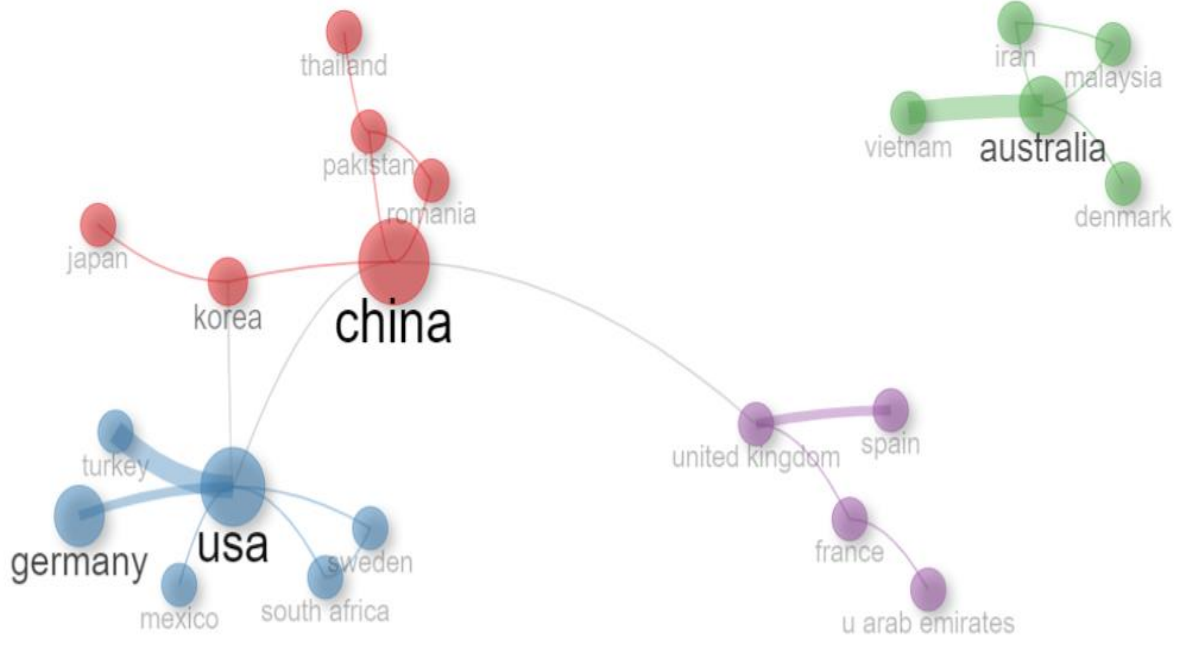
Sosyal yapı analizi yazarların ve ülkelerin iş birliği ağları oluşturularak yapılmıştır. Yazar iş birliği ağı analizi için en az 2 yazarlı yayıncıları olan 39 yazar arasındaki iş birliği yapıları incelenmiştir. Şekil 7’de düğüm ve bağlantılardan oluşan kümeler görülmektedir. Kümeleri oluşturan düğümler yazarları, bağlantılar da yazarlar arasındaki iş birliğini ifade etmektedir. Düğümlerin büyüklüğü yazarların yayın sayısını, bağlantıların kalınlığı da aralarındaki iş birliğinin gücünü temsil etmektedir (Kurnaz, 2021). Yapılan analiz sonucunda ortaya çıkan 13 iş birliği kümesi Şekil 7’de gösterilmektedir. Genel olarak iş birliği ağlarının iki ve üç yazarlı kümelerden oluştuğu görülmektedir. En büyük iş birliği ağının Christoph Burmann, Rico Piehler ve Ceridwyn King isimli yazarların merkezinde şekillenen yedi yazarlı kırmızı küme olduğu görülmektedir. İkinci büyük iş birliği ağı da Hsu-Hsin Chiang ve Tzu-Shian Han isimli yazarların etkili olduğu dört yazardan oluşan yeşil kümedir.

Şekil 7: Yazarlar Arası İş Birliği Ağı

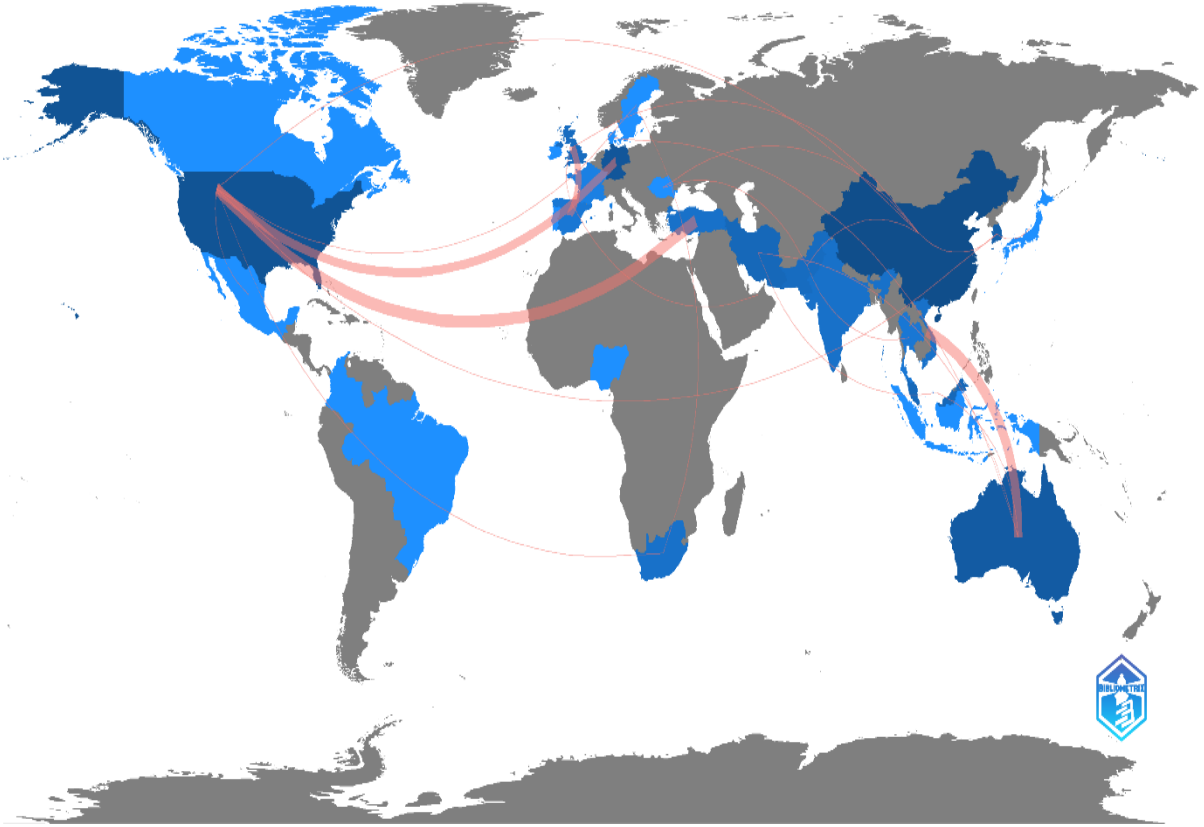
Sosyal yapı analizinin ikinci kısmında ülkeler arasındaki iş birliği durumu ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ilk önce ülkeler arası iş birliği ağı, ikinci olarak da ülkeler arası iş birliği haritası oluşturulmuştur. Ülke iş birliği ağı analizi için en az 2 yazarlı yayını olan 21 ülke arasındaki iş birliği yapıları incelenmiştir. Şekil 8’de düğüm ve bağlantılardan oluşan kümeler görülmektedir. Kümeleri oluşturan düğümler ülkeleri, bağlantılar da ülkeler arasındaki iş birliğini ifade etmektedir. Düğümlerin büyüklüğü yazarların yayın sayısını, bağlantıların kalınlığı da aralarındaki iş birliğinin gücünü temsil etmektedir. Yapılan analiz sonucunda oluşan 4 küme Şekil 8’de gösterilmektedir. Merkezinde Çin’in yer aldığı kırmızı küme altı ülkeden oluşmaktadır. Bu kümede en fazla iş birliği Çin, Japonya ve Güney Kore arasındadır. Merkezinde ABD olan mavi küme de altı kümeden oluşmaktadır. Bu kümede en fazla iş birliği ABD, Türkiye ve Almanya arasındadır. Merkezinde Avustralya’nın olduğu yeşil kümede en fazla iş birliği Avustralya ile Vietnam arasında; mor renkli kümede ise Birleşik Krallık ve İspanya arasındadır.

Şekil 8: Ülkeler Arası İş Birliği Ağı

Ortak yayın sayılarına göre en çok iş birliği içinde olan ülkeler; üçer yayımla Avusturalya ile Vietnam ve ABD ile Türkiye'dir. Daha sonra da ikişer yayımla İspanya ile Birleşik Krallık ve ABD ile Almanya yer almaktadır. Ortak yayın sayılarına göre ülkeler arasındaki iş birliği haritası Şekil 9'da gösterilmektedir.

Şekil 9: Ülkeler Arası İş Birliği Haritası

5. Sonuç

Giderek karmaşıklaşan iş dünyasında örgütler artık ürün ve hizmetleriyle alakalı en değerli varlıklarından birinin marka adı olduğunu fark etmekte, sözünü tutan güçlü markalar yaratmanın, markayı sürdürmenin ve zamanla markaların gücünü arttırmanın bir yönetim zorunluluğu olduğunu bilmektedirler (Keller, 2019). Markalama veya marka yönetimi ekonomik değişimleri ve beklenen faydaları elde etmek için stratejik pazarlama çabalarıyla markayı yönetme ve tanıtmaya sürecidir (Aydon, 2009). Markalar, örgütlerin rekabet avantajı sağlayabilmeleri için güçlü bir araç, tüketicileri etkileyebilmek, satın almalarını sağlamak, geleceğe yönelik sürdürülebilir karların güvenliğini sağlamak için oldukça önemli ve değerli yasal mülkiyet parçaları olarak değerlendirilebilmektedir (Keller, 2019). Bu nedenle de başarılı bir markalama, günümüz iş yaşamının giderek daha da vazgeçilmez bir parçası haline gelmekte, rekabet ortamında örgütlere büyük yararlar sağlamakta, hem müşteriler hem de örgütler için büyük bir önem taşımaktadır (Taşkın, 2007). Bununla birlikte başarısız bir markalama ise, örgütlerin pazar paylarını kaybetmelerine, karlılıklarının azalmasına hatta piyasadan çekilmelerine sebep olabilmektedir (Düger ve Taşkın, 2017).

Tüketiciler markaları örgütlerin sundukları hizmetlere yönelik verdikleri tüm vaatler olarak değerlendirmekte, bu vaatleri yerine getirecek olan çalışanlar ise başarılı bir marka yaratılabilmesi için en az tüketiciler kadar önemli bir unsur olmaktadır (Atalay, 2019). Bir markanın başarısı için çalışanların marka vatandaşlık davranışı sergilemesinin örgütlerin farklılaşmasına ve rekabet avantajı elde etmelerine fayda sağlayacağı söylenebilmektedir (Erkmen ve Hancer, 2015). Yani örgütlerin başarısı örgütüne bağlılık duyan, görevlerini severek yürüten, gerektiğinde görev tanımlarının da dışına çıkabilen örgütün kurumsal kimliğine ve örgütün çatısını oluşturan markaya bağlı olan, markaya heyecan duyan ve gelişim isteği içerisinde olan çalışanlara sahip olmalarına bağlıdır. Çalışanların örgütlerinin markalarını iyi anlamaları, değerlerini, vaatlerini bilmeleri, benimsemeleri ve yaşamaları, örgüt performansının artmasına, rekabet avantajı elde etmelerine ve müşteri tarafından da marka sadakati oluşturulmasına fayda sağlayacaktır (Atalay, 2019). Çalışanların bu davranışlarının artması için de öncelikle marka bağlılığının ve güveninin oluşması gerekmektedir. Bunun için de çalışanlar tüketici-müşteri marka deneyimi üzerindeki etkileri sebebiyle markayı destekleyen davranışları benimsemeli ve markayı yaşamalıdır (Erkmen ve Hancer, 2015).

Güçlü bir marka kimliği oluşturabilmek için dış pazarlara (müşterilere) odaklı marka yönetiminin kurumsallaşmış bir içsel (çalışanlara odaklı) marka yönetimiyle tamamlanması gerekir (Burman ve Zeplin, 2005). Bu nedenle başarılı bir markalama çalışanların markayı benimsemelerine ve markanın değerine uygun olacak davranışları sergilemelerine bağlıdır (Düger ve Taşkın, 2017). Bu davranışlardan biri de marka kimliği ve vaadiyle tutarlı olan, çalışanların markayı güçlendiren tüm davranışlarını ifade eden ve içsel markalamanın temel amaçlarından biri olan marka vatandaşlık davranışıdır (Piehler vd., 2016). Örgüt yöneticilerinin bütün çalışanlarında marka vatandaşlık davranışlarını geliştirmeleri, müşterileriyle çalışanları arasındaki iletişime destek vermeleri, markalama için ortak bir pazarlama ve insan kaynakları yönetimi çabası içerisinde olmaları oldukça önemlidir (Porricelli vd., 2014). Dolayısıyla örgüt içerisinde sergilenecek marka vatandaşlık davranışlarının önümüzdeki yıllar içerisinde daha da önem kazanacağı ve ileride bu alanda yapılan araştırmaların sayısında da bir artışın yaşanacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada giderek önemi artan ancak hala üzerinde çalışılması gerektiği düşünülen, içsel marka yönetiminin önemli bir bileşeni olan marka vatandaşlık davranışı bibliyometrik analiz yöntemiyle sistematik olarak incelenmiştir. WOS ve Scopus veri tabanlarında taranan yayınların başlıklarında, özetlerinde ve anahtar kelimelerinde "brand citizenship" terimi aranılarak marka vatandaşlık davranışıyla ilgili 107 yayının yer aldığı veri setine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler R programında bulunan Bibliyometrix paketi ve Biblioshiny web ara yüzü ile analiz edilmiştir. Analizler performans analizi ve bilim haritalaması olarak iki bölüme ayrılmıştır. Performans analizinde yayınların, kaynakların (dergi, kitap vs.), yazarların, ülkelerin ve kelimelerin yayın sayıları, atıfları ve sıklıkları incelenmiştir. Bilim haritalama bölümünde ise kavramsal yapı analizi olarak eş kelime ağı analizi ve tematik harita yöntemi; entelektüel yapı analizi olarak birlikte atıf ağı analizi; sosyal yapı analizi olarak da yazarlar arası iş birliği ağı, ülkeler arası iş birliği ağı ve ülke iş birliği haritası kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre marka vatandaşlık davranışıyla ilgili ilk yayının 2005 yılında literatüre girdiği, 2014 yılından itibaren yayın sayısının arttığı, 2019'un en fazla yayın yapıldığı yıl olduğu, daha sonraki yıllarda ise yayın sayılarında giderek azalan bir trend olduğu gözlemlenmiştir. En etkili yayının Burmann ve Zeplin (2005) tarafından yapılan çalışmanın, en etkili derginin "Journal of Brand Management" olduğu, en etkili yazarın h-indeksine göre "Insin Kim" ile toplam atıf sayısına göre "Christoph Burmann" olduğu, en etkili ülkenin ise yayın sayısına göre Çin ile toplam atıf sayısına göre ABD olduğu belirlenmiştir. Marka vatandaşlık davranışıyla ilgili yayınlarda bağlılık, etki, öncüller, performans, yönetim, iş tatmini, kimlik, model ve liderlik anahtar kelimelerinin en sık kullanılanlar olduğu tespit edilmiştir. Yayınların özetlerinde geçen kelime çiftlerinin yıllar içindeki seyri incelendiğinde ilk yıllarda kurumsal vatandaşlık, kurumsal itibar, iş zekâsı, marka psikoloji, kurumsal markalama gibi kavramlar daha sık yer alırken, son yıllarda müşteri tatmini, marka değeri, marka bağlılığı, içsel markalama, çalışan markası, psikolojik sahiplik, marka kimliği, marka gururu, rekabet avantajı, hizmet iklimi, marka aşkı, işveren markası, şehir markası ve işveren markası gibi kavramların daha ön planda olduğu belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bu bulgunun gelecekte yapılacak çalışmaları bu konulara yönlendirmesi bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Marka vatandaşlık davranışıyla ilgili yayınlarda temel olarak marka vatandaşlığı, içsel markalama, marka bağlılığı ve kurumsal markalama kavramların merkezinde olduğu birbiriyle ilişki dört kavramsal yapı olduğu tespit edilmiştir. Konuyla ilgili yayınların en çok içsel markalama, marka bağlılığı, kurumsal markalama, marka imajı, psikolojik sahiplik, marka güveni, içsel pazarlama, işveren markası kavramlarıyla şekillenip incelenirken, marka aşkı, marka heyecanı, bilgi paylaşımı ve yüksek ilgilenimli insan kaynakları pratiklerinin yayınları şekillendiren yeni kavramlar olduğu belirlenmiştir. Marka vatandaşlık davranışının üç entelektüel ekol tarafından şekillendiği, bu yayınlarda en çok Burmann ve Zeplin (2005) ve Burmann ve diğerlerinin (2009) kaynakçalarda yer aldığı tespit edilmiştir. Marka vatandaşlık davranışıyla ilgili yayınların sosyal yapıları incelendiğinde, birlikte çalışan yazarların oluşturduğu 13 iş birliği yapısı olduğu görülmüştür. Ülkeler açısından bakıldığında ise ABD, Çin, Avusturalya ve Birleşik Krallığın ön planda olduğu dört ülkeler arası işbirliği yapısı tespit edilmiştir. Bu ülkeler arasında en çok işbirliğinin Avusturalya ile Vietnam, ABD ile Türkiye, İspanya ile Birleşik Krallık ve ABD ile Almanya arasında yapıldığı belirlenmiştir.

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemiyle 2005 yılından itibaren literatürde yer almaya başlayan marka vatandaşlık davranışı kavramının bugüne kadar geçirdiği yol haritası ortaya koyulmuştur. Çalışmanın marka vatandaşlık davranışına ilişkin yapılan araştırmaların odak noktalarını ve odaklanılması gereken hususları ortaya koyması bakımından ileride bu kavramla ilgili yapılacak araştırmalara yol göstereceği düşünülmektedir. Ayrıca ulusal literatürde bu kavramla ilgili yapılan araştırmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile inceleyen başka bir çalışma olmadığından dolayı, çalışmanın ulusal literatürde önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilmektedir. Yine yapılan birçok araştırmada WOS ve Scopus veri tabanından bir tanesi veri elde etmek için kullanılırken, bu çalışmada her iki veri tabanından elde edilen verilerin yer almasının literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma belirli bir tarihte erişilen ve yalnızca uluslararası literatürde yer alan araştırmaları kapsamaktadır. Ek olarak yalnızca R yazılımının olanak verdiği analiz türlerinin yapılması da çalışmanın bir başka sınırlılığıdır. Yine bu alanda yapılan çalışma sayısı az olduğundan dolayı herhangi bir kısıt kullanılmadan tüm çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. İlerde yapılacak araştırmalar daha spesifik kısıtlar kullanılarak gerçekleştirilebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aaker, D. (2014), *Markalama: Başarıya Ulaştıran 20 Temel İlke*, (Çev.: N. Özata), İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017), Bibliometrix: An R-Tool for Comprehensive Science Mapping Analysis, *Journal of Informetrics*, 11(4), s.959-975.
- Atabay, E., Çizel, B. ve Ajanovic, E. (2019), Akıllı Şehir Araştırmalarının R Programı İle Bibliyometrik Analizi, (Ed.: O. Emir), 20. *Ulusal Turizm Kongresi, Cilt 3. Akıllı şehirler*, s.1130-1137, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Atalay, A. (2019), *Marka Yönelimi, Marka Vatandaşlık Davranışı ve İşletme Performansı Arasındaki İlişki: Sağlık Sektörü Üzerine Bir Analiz*, Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydon, J. (2009), "Both Sides Now": Aligning External and Internal Branding for a Socially Responsible Era, *Marketing Intelligence & Planning*, 27(5), s.681-697.
- Baker, T. L., Rapp, A., Meyer, T. ve Mullins, R. (2014), The Role of Brand Communications on Front Line Service Employee Beliefs, Behaviors, and Performance, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 42, s.642-657.
- Barros-Arrieta, D. ve García-Cali, E. (2021), Internal Branding: Conceptualization from a Literature Review and Opportunities for Future Research, *Journal of Brand Management*, 28, s.133-151.
- Bell, S. J., Mengüç, B. ve Stefani, S. L. (2004), When Customers Disappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(2), s.112-126.
- Berry, L. (1981), Internal Marketing: The Key to External Marketing Success, *Journal of Retail Banking*, 3(1), s.25-28.
- Burmam, C. ve Zeplin, S. (2005), Building Brand Commitment: A Behavioral Approach to Internal Brand Management, *Journal of Brand Management*, 12(4), s.279-300.
- Burmam, C., Zeplin, S. ve Riley, N. (2009), Key Determinants of Internal Brand Management Success: An Exploratory Empirical Analysis, *Journal of Brand Management*, 16, s.264-284.
- Chang, A., Chiang, H.-H. ve Han, T.-S. (2012), A Multilevel Investigation of Relationships among Brand-Centered HRM, Brand Psychological Ownership, Brand Citizenship Behaviors, and Customer Satisfaction, *European Journal of Marketing*, 46(5), s.626-662.
- Cheung, C., Kong, H. ve Song, H. (2014), How to Influence Hospitality Employee Perceptions on Hotel Brand Performance?, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(8), s.1162-1178.
- Damar, A. ve Eskiler, E. (2019), Örgütsel Vatandaşlıktan Marka Vatandaşlığına, (Ed.: M. Kamışlı), *İşletme ve Finans Yazıları-III*, s.255-270, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021), How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines, *Journal of Business Research*, 133, s.285-296.

- Du Preez, R., Bendixen, M. ve Abratt, R. (2017), The Behavioral Consequences of Internal Brand Management among Frontline Employees, *Journal of Product & Brand Management*, 26(3), s.251-261.
- Du Preez, R. ve Bendixen, M. (2015), The Impact of Internal Brand Management on Employee Job Satisfaction, Brand Commitment and Intention to Stay, *International Journal of Bank Marketing*, 33(1), s.78-91.
- Düger, Y. S. ve Taşkın, E. (2017), İçsel Markalaşma, Marka Vatandaşlığı Davranışı ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki, *IREM*, 5(4), s.78-96.
- Erkmen, E. ve Hancer, M. (2015), Linking Brand Commitment and Brand Citizenship Behaviors of Airline Employees: "The Role of Trust", *Journal of Air Transport Management*, 42, s.47-54.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2014), Bibliometric Analysis of Tourism and Hospitality Related Articles Published in Turkey, *Anatolia*, 25(1), s.61-80.
- Ferdous, A. S., Herington, C. ve Merrilees, B. (2013), Developing an Integrative Model of Internal and External Marketing, *Journal of Strategic Marketing*, 21(7), s.637-649.
- Ferreira, F. A. F. (2018), Mapping the Field of Arts-Based Management: Bibliographic Coupling and Co-Citation Analyses, *Journal of Business Research*, 85, s.348-357.
- Groos, O. V. ve Pritchard, A. (1969), Documentation Notes, *Journal of Documentation*, 25(4), s.344-349.
- Grönroos, C. (1981), Internal Marketing—An Integral Part of Marketing Theory, *Marketing of Services*, s.236-238.
- Helm, S. V., Renk, U. ve Mishra, A. (2016), Exploring The Impact of Employees' Self-Concept, Brand Identification and Brand Pride on Brand Citizenship Behaviors, *European Journal of Marketing*, 50(1-2), 58-77.
- Hughes, D. E. ve Ahearne, M. (2010), Energizing the Reseller's Sales Force: The Power of Brand Identification, *Journal of Marketing*, 74(4), s.81-96.
- Kahraman, A. ve Ay, C. (2015), İçsel Markalaşma Uygulamalarıyla Markanın Örgüt İçerisinde Tutundurulması: ARKAS Holding Örnek Olayı, *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), s.341-353.
- Kandampully, J., Zhang, T. (C). ve Bilgihan, A. (2015), Customer Loyalty: A Review and Future Directions with A Special Focus on the Hospitality Industry, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(3), s.379-414.
- Kang, D. (2016), Turning Inside Out: Perceived Internal Branding in Customer-Firm Relationship Building, *Journal of Services Marketing*, 30(4), s.462-475.
- Karayel, T. ve Kurutkan, M. N. (2022), Covid 19 Sürecinde Yapay Zekâ ve Bileşenleri ile ilgili Yayınların Bibliyometrik Analizi, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(3), s.220-233.
- Keller, K. L. (2019), Stratejik Marka Yönetimi-İnşası, Ölçümü ve Marka Sermayesinin Yönetimi, (Çev. Ed.: A. Candemir), (Çev.: E. Yücel), *Markalar ve Marka Yönetimi*, 4. Basımdan Çeviri, s. 1-38, 2013, 4th Ed., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- King, C. ve Grace, D. (2009), Employee Based Brand Equity: A Third Perspective, *Services Marketing Quarterly*, 30(2), 122-147.
- King, C. ve Grace, D. (2012), Examining the Antecedents of Positive Employee Brand-Related Attitudes and Behaviours, *European Journal of Marketing*, 46(3/4), 469-488.
- Kişî, N. (2022), İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zeka: Bibliyometrik Bir Analiz, *Journal of Research in Business*, 7(2), s.490-514.
- Kurnaz, A. (2021), Etnosentrizm ile ilgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Beykoz Akademi Dergisi*, 9(2), s.98-118.

- Morhart, F. M., Herzog, W. ve Tomczak, T. (2009), Brand-Specific Leadership: Turning Employees into Brand Champions, *Journal of Marketing*, 73(5), s.122-142.
- Muthuveloo, R., Shanmugam, N. ve Teoh, A. P. (2017), The Impact of Tacit Knowledge Management on Organizational Performance: Evidence from Malaysia, *Asia Pacific Management Review*, 22(4), s.192-201.
- Nyadzayo, M. W., Matanda, M. J. ve Ewing, M. T. (2011), Brand Relationships and Brand Equity in Franchising, *Industrial Marketing Management*, 40(7), s.1103-1115.
- Organ, D.W. (1988), *Organizational Citizenship Behaviour: The Good Soldier Syndrome*, Lexington: Lexington Book.
- Öztürk, M., Eryeşil, K. ve Damar, A. (2018), Psikolojik Sözleşme Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü, *Electronic Turkish Studies*, 13(26), s.985-1000.
- Paul, J. ve Sahadev, S. (2018), Service Failure and Problems: Internal Marketing Solutions for Facing the Future, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 40(November2016), s.304-311.
- Piehler, R., King, C., Burmann, C. ve Xiong, L. (2016), The Importance of Employee Brand Understanding, Brand Identification, and Brand Commitment in Realizing Brand Citizenship Behaviour, *European Journal of Marketing*, 50(9/10), s.1575-1601.
- Porricelli, S. M. Yurova, Y., Abratt, R. ve Bendixen, M. (2014), Antecedents of Brand Citizenship Behavior in Retailing, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21, s.745-752.
- Qaisar, F. S. ve Muhamad, N. (2021), Internal Marketing: A Review and Future Research Agenda, *Asia Pacific Business Review*, 27(2), 267-300.
- Ravens, C. (2014), *Internal Brand Management in an International Context*, Innovatives Markenmanagement Band 47, Germany: Springer Gabler.
- Rodrigues, A. P. ve Pinho, J. C. (2012), The Impact of Internal and External Market Orientation on Performance in Local Public Organisations, *Marketing Intelligence & Planning*, 30(3), s.284-306.
- Shaari, H., Salleh M. S. ve Hussin, Z. (2015), The Effect of Brand Leadership Styles on Employees' Brand Citizenship Behavior, *Asian Social Science*, 11(18), s.86-92.
- Taşkın, E. (2007), *Marka & Marka Stratejileri*, Yargı Yayınevi.
- Turgut, A. (2023), Lojistik ve Tedarik Zincirinde Yapay Zekâ Çalışmaları: Bibliyometrik Bir Analiz, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 7(1), s.461-480.
- TDK, (Türk Dil Kurumu), (2023), *Marka*, Güncel Türkçe sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 07.04.2023).
- Uçanok, B. ve Karabati, S. (2013), The Role of Work Centrality in the Relationship between Work Alienation and Organisational Commitment: A Study of Turkish SMEs, *Human Resource Development Quarterly*, 24(1), s.89-129.
- Wang, H., Law, K. S., Hackett, R. D., Wang, D. ve Chen, Z. X. (2005), Leader-Member Exchange as a Mediator of the Relationship between Transformational Leadership and Followers' Performance and Organizational Citizenship Behavior, *Academy of Management Journal*, 48(3), s.420-432.
- Yang, J.-T., Wan, C.-S. ve Wu, C.-W. (2015), Effect of Internal Branding on Employee Brand Commitment and Behavior in Hospitality, *Tourism and Hospitality Research*, 15(4), s.267-280.
- Yay, Ö., Güneri, B. ve Atabay, E. (2022), Turizmde Sosyal Medya Araştırmalarına Panoramik Bir İnceleme, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s.115-132.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1552-1568, doi: 10.11616/asbi.1327930

Kadın Odaklı Habercilik Perspektifinden Yerel Medyada Kadın Haberleri: Kocaeli Örneği

Local Media From The Perspective Of Women-Based Journalism: The Case Of Kocaeli

Şefika YURDAKUL SAYGILI¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 15.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Kadın odaklı habercilik, medya metinlerinin ideolojik ve ayrımcı diline vurgu yaparak kadının medyadaki sorunlu temsilinin dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı yerel medyanın kadın odaklı habercilik perspektifinden incelenmesidir. Çalışmada, Kocaeli’nde yayımlanan 5 yerel gazetenin internet siteleri taranarak 2022 yılının ilk üç ayında kadınlarla ilgili haberleri içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analize göre, yerel medyada kadın haberlerinin yoğun olarak asayiş kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca haberlerde kadının “mağdur” teması ile verildiği; anne, eş, sevgili gibi toplumsal cinsiyet rollerine vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Bu çalışma ile yerel medyanın toplumsal cinsiyet kalıplarının üretilmesinde ve dolaşıma sokulmasında aktif rol oynayarak kadının medyadaki sorunlu temsilinin kaynağını oluşturduğu vurgulanmıştır. Araştırma sonucunda, yerel medyanın eril ve cinsiyetçi dili ortaya konulmuş olup bu alanda bir dönüşümün gerekliliğine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Odaklı Habercilik, Toplumsal Cinsiyet, Yerel Medya ve Kocaeli.

&

Abstract: Women based journalism aims to transform the problematic representation of women in the media by emphasizing the ideological and discriminatory language of media texts. The aim of this study is to examine the local media from the perspective of women-oriented journalism. In the study, the websites of 5 local newspapers published in Kocaeli were scanned and the news about women in the first three months of 2022 was analyzed with the content analysis method. According to the analysis, it has been determined that women's news in the local media is heavily included in the public order category. In addition, in the news, the woman was given the theme of “victim”; It has been determined that gender roles such as mother, wife and lover are emphasized. With this study, it was emphasized that the local media played an active role in the production and circulation of gender stereotypes and constituted the source of the problematic representation of women in the media. As a result of the research, the masculine and sexist language of the local media has been revealed and the necessity of a transformation in this field has been mentioned.

Keywords: Women Based Journalism, Gender, Local Media and Kocaeli.

Atıf/Cite as: Yurdakul Saygılı, Ş. (2023). Kadın Odaklı Habercilik Perspektifinden Yerel Medyada Kadın Haberleri: Kocaeli Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1552-1568. doi: 10.11616/asbi.1327930

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör., Şefika Yurdakul Saygılı, Kocaeli Üniversitesi, sefika.yurdakul@kocaeli.edu.tr.

1. Giriş

Türkiye’de kadın odaklı habercilik denildiğinde yaygın ve yerel medyadan ziyade alternatif medya kanalları akla gelmektedir. Kadın odaklı haber metni oluşturmanın sadece alternatif mecralarda gerçekleştiriliyor olması ve yaygın medyada böylesi bir çabanın olmaması, alanda çalışma yapan araştırmacıları söz konusu durumu daha çok ele almaya ve gündeme getirmeye itmektir.

Bu çalışma, yerel medyada yayınlanan kadın haberlerinin kadın odaklı habercilik bakış açısıyla incelenmesini hedeflemektedir. Haber metinlerinin gerçekliğin yeniden inşa edildiği metinler olarak ele alınması, haberlerin hak ihlali potansiyeline sahip olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek amacıyla da hak haberciliği çalışmaları ortaya çıkmıştır. Hak haberciliği, ayrımcılığa uğrayan, ötekileştirilen insan gruplarına yer vermeyi amaçlaması ve bu insanlara yönelik hak ihlallerinin medyada temsil edilme biçimini dönüştürmeyi hedeflemesi bakımından önemlidir (Tokdoğan, 2013: 11). Kadın odaklı habercilik de hak odaklı haberciliğin bir türü olarak ortaya çıkmıştır. Kadın odaklı habercilik medyada kadın temsiline sorunlu olduğu varsayımından yola çıkarak medya metinlerinin bu temsil biçiminden arındırılmasını ve kadın hakları temelli habercilik yapılmasını amaçlamaktadır.

Günümüzde medya ona atfedilen bilgi verme işlevinin çok daha ötesine geçmiştir. Medyanın hangi olaylara ve kişilere yer verdiği ve bunları nasıl yansıttığı toplumsal kodların üretilmesinde ve meşrulaştırılmasında oldukça önemlidir. Bireylerin medyada temsil biçiminin toplumsal cinsiyet rollerine uygun ve bu rolleri pekiştiren bir anlayış üzerine kurulması bireyin kendisine atfedilen role uygun hareket etmesine neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin üretilmesinde medyanın rolü özellikle kadınların medyada temsili çerçevesinde tartışılmaktadır. Kadınların medya metinlerindeki sorunlu temsili toplumsal alandaki eşitsizliğin pekiştirilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu eşitsizliğin yaratılmasında ve özelden genele yayılmasında yerel medya platformları ilk basamağı oluşturmaktadır.

Yerel medya, ana akım medyaya alternatif sunması, çoksesliliğin korunması ve bölgesel haberciliğin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Yerel medya halkın sesi ve demokrasinin temeli olarak tanımlanmakla birlikte (Gezgin, 2007: 177), bölgesel kültürel kimliğin korunması da yerel medya araçlarına yüklenen önemli misyonların başında gelmektedir (Girgin, 2009: 238). Yerel medya, egemen medya kuruluşlarında seslerini duyuramayan yurttaşların sesi olması bakımından önemli olmakla birlikte ana akım medyanın da temelini oluşturmaktadır.

Genel yapısı ve özellikleri bakımından ana akım medyayı besleyen bir kaynak olarak görülen yerel medyada kadının temsili bu nedenle önem arz etmektedir. Özelden genele yayılan bir habercilik anlayışı ekseninde yerel medya haberlerinde kadının eksik, yanlış ve kusurlu temsili yaygın medyaya yayılan bir söylemin de ilk kaynağını oluşturmaktadır. Medyada kadın odaklı bir habercilik anlayışının sağlanması için öncelikli olarak yerel medya platformlarının cinsiyetçi dilinin dönüştürülmesi ve bu alanda bir farkındalığın oluşturulması gerekmektedir.

Bu çalışma, yerel medyada kadınların nasıl yer aldığını ortaya koymak ve kadınların yerel medyada temsil biçiminin kadın odaklı habercilik bakış açısıyla değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Kocaeli yerel medyasında kadınları konu alan haber metinleri analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın kuramsal çerçevesini kadın odaklı habercilik oluşturmaktadır. Yerel medya ve habercilik pratiklerine ilişkin bilgilerin yer aldığı çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin üretilmesinde yerel medyanın rolü irdelenmiştir. Çalışmada ayrıca Kocaeli yerel medyasının tarihsel sürecine de kısaca değinilmiştir. Kocaeli’nin hem basılı gazeteler hem de dijital platformlarda yayın yapan haber siteleri açısından zengin bir yerel medyaya sahip olması, çalışmaya dahil edilecek yayınların sınırlandırılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu kapsamda çalışma, Basın İlan Kurumu’nun verileri dikkate alınarak Kocaeli merkez ilçede yayın yapan 5 yerel gazetenin internet siteleri üzerinden yürütülmüştür. Çalışmanın zaman aralığı 2022 yılının ilk üç ayı (Ocak-Şubat-Mart) olarak belirlenmiş ve bu zaman aralığında yayımlanan kadınlarla ilgili bütün haberler araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu haberler içerik analizi yöntemi ile nicel ve nitel açıdan analiz edilmiştir. Yapılan analizle yerel medyada yayımlanan kadın haberlerinin cinsiyetçi ve eril yapısı açığa çıkarılarak kadınların yerel medyada toplumsal cinsiyet kalıplarından

arındırılmış ve eşitlikçi bir biçimde yer alması, kadın lehine bir anlayışın oluşturulması ve haber metinlerine uygulanabilmesi amacıyla bir takım öneriler sunulmuştur.

2. Bir Habercilik Türü Olarak Kadın Odaklı Habercilik

Haber üretim sürecinin temelinde yatan ideolojik boyut, medya kuruluşlarının haber içeriklerinin belirlenmesinde de önemli bir unsur oluşturmaktadır. Haber metinlerinin ideolojik işlevi, egemen toplumsal sistemlerin bu metinler aracılığıyla yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu durum, geleneksel habercilik anlayışıyla üretilen metinlerin hak ihlallerini barındırmasının temel nedeni olarak görülmektedir. Kadın odaklı habercilik kavramı ise bu durumu dönüştürme amacıyla ortaya çıkmıştır.

Haber metinlerinin güç iktidar ilişkisinin kurulmasında gerekli olan toplumsal normları egemen ideolojiyi yeniden üreterek desteklemesi onun yapısal sorunlarının da temelini oluşturmaktadır. Dursun (2007: 106), medya ve temsil ilişkisine dayanan bu durumu hem haber ve insan hakları arasında dolaylı ve örtük bağlantı hem de doğrudan ve açık bağlantı olduğuna işaret ederek aktarmaktadır. Haber metinleri yapısı gereği toplumsal ilişkileri yansıtmakta ve bu ilişkiler içerisindeki güç iktidar dengelerini yeniden üretmektedir. Bu da haberi, insan hakları ile ilgili metinler haline getiren özelliğin başında gelmektedir. Haberlerin temsil biçimi, onun konusu olan bireyin hayatına doğrudan müdahale etmektedir. Öyle ki haber metninin konusu olan insan bir anlamda sınıflandırılmış, kategorize edilmiş haberin teması ve metnin anlamı çerçevesinde iyi, kötü, güzel çirkin, kurban fail gibi konumlara hapsedilmiştir

Medya metinlerinin hak ihlalleri içeren metinler olarak görülmeye başlaması, habercilik alanında yeni tartışmaların da doğmasına neden olmuştur. Bu sorunu çözmek amacıyla geleneksel habercilik anlayışının dönüşümüne katkı sağlamak için çeşitli önlemler ve öneriler ortaya konulmuştur. Hak odaklı habercilik de bu yeni habercilik perspektiflerinden biridir. İlk olarak Bağımsız İletişim Ağı (BİA) tarafından kullanılan hak haberciliği kavramı, 1997 yılında temelleri atılan BİA projesiyle birlikte medya platformlarının demokratikleşme arayışına bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Samer, 2007: 129).

Hak haberciliği, insan haklarını görmezden gelmeyen, geleneksel medya metinlerinde hak ihlalinin konusu veya faili olduklarında yer bulan ötekilerin haklarını gözetken ve haber metinlerini herhangi bir hak ihlaline yol açmayacak şekilde oluşturulan haber türüdür (Alankuş, 2007a: 22). Bu anlayışa göre gazeteci, toplumsal eşitsizlikleri göz önünde bulundurmalı ve bu eşitsizliklerin çözümüne yönelik bir tutumla yayın yapmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için de geleneksel gazeteciliğin kodlarının dönüştürülmesi gerekmektedir (Dündar ve Deniz, 2010: 202).

Toplumsal eşitsizliklerin ve bu eşitsizliklere yönelik çözümlerin habercilik pratiklerine yansımaları gerektiğini vurgulayan hak odaklı habercilik medya platformlarında ötekileştirilen, dezavantajlı olarak yansıtılan grupların da haklarını kapsayan bir anlayıştır. Bu gruplar içerisinde çocuklar, engelli bireyler, yaşlılar gibi medyada temsil biçimi sorunlu olan kesimler yer almaktadır. Kadınların da bu gruplar arasında yer alması medya literatüründe kadın odaklı bir habercilik anlayışının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylesi bir habercilik türünün ortaya çıkış nedenini "*insana atfedilen anlamın ataerkil bir bakış açısına dayanması*" olarak yanıtlayan Alankuş, toplumsal alanda ataerkil zihniyetin dönüşümü tam anlamıyla gerçekleşene kadar maruz kaldıkları eşitsizlikler nedeniyle kadınların olumlu ayrıcalıklarla yaklaşılması gereken kesim olduğunu belirtmektedir (Alankuş, 2012: 24-25).

Medyada kadınların ikincil konumda temsilinin önüne geçmek ve bu alanda bir dönüşüm yaratmak amacıyla ortaya çıkan kadın odaklı haberciliğin temelinde kadınların uğradıkları hak ihlallerinin kadın hakları çerçevesinden ele alınarak kadınlar lehine bir haber metni oluşturulması yatmaktadır. Tokdoğan (2013: 20) kadın odaklı haberciliğin kadın hakları konusunda bilgilendirici ve kadını güçlendirici bir şekilde kurgulanması gerektiğinin altını çizmektedir. Kadın odaklı habercilik medya metinlerinin cinsiyetçi söylemlerden arındırılmasını kapsamaktadır.

Alankuş'a göre (2007b: 33-36), kadın odaklı habercilikteki temel amaç görmezden gelinen yok sayılan ve ötekileştirilen kadınları görünür kılmak ve haber metinlerinde kadınların mağdur, kurban ve eksik temsil edilmesinin önüne geçmektir. Kadın odaklı habercilik yapabilmek için geleneksel habercilik kodlarının ve habercilik pratiklerinin, haberin dil ve söyleminin de dahil edilerek yapısal bir değişikliğe uğraması

gerekmektedir. Kadınlar medyada genellikle şiddet, taciz, tecavüz gibi hak ihlallerine maruz kaldıklarında haber konusu olurken bu haberlerde yer alış biçimleri de yeni bir mağduriyet yaratmaktadır Kadın odaklı habercilik yapılırken toplumda bu alanda farkındalık yaratmak ve hak ihlallerinin duyurulmasını amaçlayan bir habercilik pratiği gerçekleştirilmektedir.

3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Üretilmesinde Yerel Medyanın Rolü

Erkeği temsil eden ataerkil sistem daima kendisinden olanı güçlü kılan, kendisinden olmayana ise ötekileştirerek zayıf ve güçsüz gösteren bir alan yaratmaktadır. Öznesi erkek olan bu sistemin ötekisini ise kadınlar oluşturmaktadır. Toplumsal alanda egemenliğini sürdürmek ve garanti altına almak isteyen ataerkil yapı erkeği ve erkekliği gücün, iktidarın ve otoritenin efendisi olarak görürken kadını ve kadınlığı aciz, muhtaç ve desteklenmesi gereken bir anlayışla öteki olarak konumlandırmaktadır. Bunu da toplumsal, siyasal, kültürel ekonomik ve daha birçok alanda üretmektedir. Erkek egemen bir yapılanma ile kurulan bu toplumsal sistem kadını belirli roller içerisine hapsederek onu sınırlandırmaktadır (Aktaş, 2013,: 57). Bu ataerkil sistem varlığını sürdürebilmek, güç ve otorite ile olan bağıyı korumak için bir takım araçlara ihtiyaç duymaktadır. Bu araçların başında ise medya gelmektedir.

Medya kuruluşları mülkiyet yapılarının bir gereği olarak iktidar grupları ile yakın ilişkiler kurarak temsil stratejisini de buna göre oluşturmaktadır. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel pek çok alanda hakim olan ataerkil sistem medyayı da içerisine almakta ve medya orta üst sınıf, beyaz ve heteroseksüel erkeği temsil etmektedir (Alankuş, 2007b: 36).

Medya, öznesi kadın olan içerikleri potansiyel haber olarak görmekte ve medyada kadının temsiline ilişkin araştırmalarla bu konu sürekli gündeme getirilmektedir. Bu çalışmalarda medyanın ataerkil yapısına dikkat çekilerek medya platformlarının toplumsal cinsiyet kalıplarının üretilmesindeki rolü üzerinde durulmaktadır (Timisi, 1997; Gencel Bek ve Binark, 2000; Dursun, 2008; Mater & Çalışlar, 2012).

Medyada kadın temsilinin çoğunlukla annelik ve eş rolleri ile sınırlandırılmaktadır. Kadını belirli roller içerisine hapseden bu anlayış kadını kimliksizleştirmekte, erkek egemen bir söyleme hapsedmektedir. Medyadaki erkek egemen söylemin temelinde ise kadın kimliğinin pasif bir biçimde konumlandırılması ve bedene indirgenerek cinsel bir nesne haline getirilmesi söz konusudur. (Saktanber, 1993: 213).

Haber metinlerinde yer alan bireyin sunumu, hikâyenin verilmiş biçimi gibi unsurlar sadece metnin inşası olarak değil aynı zamanda söz konusu kişilerin toplumsal kimliklerine dair ipuçlarını da taşımakta ve hatta bu kimlikleri yeniden üretmektedir. Haber metinlerini bir temsil aracı olarak görmek haberin toplumsal alanda var olan söylemlerin inşasında ve dolaşıma sokulmasında nasıl bir öneme sahip olduğunu anlamak açısından oldukça önemlidir. Habere konu olan bireylerin nasıl ve ne şekilde temsil edildikleri de önem kazanmaktadır. Bu temsil sürecini kolektif bir anlayışın oluşmasındaki inşa süreci olarak tanımlayan Tokdoğan, gerçekliğin eksik/yanlış ve hatalı temsilinin gerçek hayatta da bu kalıplara girme çabasını beraberinde getirdiğini belirtmektedir (Tokdoğan, 2013: 21). Medya metinlerinin bireyleri temsil biçimi toplumsal inşa olarak ele alınan toplumsal cinsiyetin (Bora, 2005), medya aracılığıyla üretilmesine neden olmaktadır.

Medya içerikleri kadının anne, eş, sevgili gibi rollerini yineleyerek toplumsal cinsiyet rollerinin dolaşıma sokulması ve pekiştirilmesi, şiddetin meşrulaştırılması ve erkekliğin yüceltilmesi gibi pek çok sorunlu temsilin kaynağını oluşturmaktadır (Alankuş, 2007b). Timisi'ye göre medyada kadının ev ve aile içerisinde konumlandırılması, kadınlıkla ilgili ideolojik yönden çarpıtılan, sınırlı ve basmakalıp imgelerin kullanılması gibi unsurlar kadının toplumsal alandaki ikincil konumunu pekiştirmektedir. Ancak medya, toplumsal sistemlerin sürdürülmesinde, pekiştirilmesinde ve dolaşıma sokulmasında büyük rol oynayanın yanı sıra bütün bu olumsuzlukların dönüştürülmesinde de önemli bir araç konumundadır (1998, s.407).

Medya, örgütlenme yapısı, haber üretim biçimi, kadın istihdamının yetersizliği ve haber söylemi gibi pek çok noktada cinsiyet eşitsizliğini üreten bir anlayışla hareket etmektedir. Kadının bu eşitliksiz temsilinin önüne geçmek amacıyla medyanın eril yapısının ve söyleminin dönüştürülmesi gereklidir. Ancak bu

alandaki öncelikle makro bir dönüşümdense mikro düzeyde bir dönüşümün gerçekleştirilmesi ve özelden genele yayılan bir çabanın yapılandırılması daha yerinde olacaktır. Ana akım medyayı dönüştürmenin yolu yerel medya araçlarından geçmektedir. Franklin (2005: 27), yerel medyayı yapısal özellikleri nedeniyle değişime yatkın bir kaynak olarak değerlendirmektedir. Yerel medyaların hem yapısal özellikleri hem de ana akım medyaya göre ulaşılabilir bir konumda yer alması teorik bilginin sahada uygulanması için de uygun bir alan olduğunu göstermektedir. Yerel medyaların büyük ölçekli medya kuruluşlarına göre daha küçük ölçekli ve ulaşılabilir olması, haber içeriklerinin sınırlı ve yereli bağlayan nitelikte olması gibi unsurlar böylesi bir dönüşümü başlatmanın ilk ayağı olarak yerel medya araçlarının seçilmesindeki geçerli nedenlerin başında gelmektedir.

Sınırları belirli bir bölgede basılan, yayımlanan medya araçları için kullanılan yerel medya tanımlamalarındaki ortak noktalar, bireylerin yaşadıkları bölge hakkındaki haberleri almasını sağlamak, kamuoyu oluşturmak, bilgilendirmek ve eğlendirmek amacıyla yayınlar yapan medya kuruluşları olarak ele alınmalarıdır (Vural, 1999: 113). Franklin'e (2005) göre, yerel medya kitlesel temsilden ziyade yerelliğin temsiline de olanak sağlaması bakımından egemen medyadan ayrılmaktadır. Yerel kimliğin oluşturulması anlamında önemli bir unsur olarak görülen yerel medya kuruluşları, bölge halkının sorunlarına dikkat çekerek yerel yöneticilerin de bu konuları gündemlerine taşımasını sağlamaktadır (Kalender, 1999: 60).

Medyada bir olayı haber yapan unsurların başında mekânsal ve kültürel yakınlık ilk sırada yer almaktadır. Buna göre çatışma, eylem ve olağandışılığa ek olarak coğrafi yakınlık, olayların haber değeri açısından da büyük önem taşımaktadır. Bireyler yakınlarında meydana gelen olaylarla daha çok ilgilenmektedirler (Gilchrist, 2010: 375). Bu durum yerel medyaların önemini sağlamakla birlikte bu medya platformlarında üretilen içeriklerin de yerel bağlamda etkin metinler haline gelmesinin temelini oluşturmaktadır.

Gürses'e göre (2015: 9-11), demokrasilerin gelişmesinde yerel medyanın işlevi demokratik katılım sağlanmasında ortaya çıkmakta ve yerel medya yöneticileri ile halk arasında köprü görevi görmektedir. Bu nedenle demokratik bir toplumun oluşturulması ve bu demokratikleşme çabasının yerelden genele yayılması açısından yerel medya önemlidir. Demokratik bir toplum düzeni oluşturmanın koşullarından olan yerel medyanın aynı zamanda yerel halkın sesini duyurması ve bu sesin yaygın medya platformlarına taşınmasını sağlamaktadır. Bulunduğu bölgenin özelliklerini temsil etmesi ve yerele özgü toplumsal normların oluşturulması açısından da önemli olan yerel medya, günümüz medya platformları arasında niceliksel olarak çoğunluğu oluşturmaktadır (Arslan & Arslan, 2018: 222).

Medya platformlarının yerel düzeyde erkek egemen bir sistem tarafından organize edilmesi ve yerel medyanın bölgesel anlamda dolaşıma soktuğu cinsiyetçi kalıplar kadının medyada sorunlu temsilinin de temelini oluşturmaktadır. Bu durum medya ve kadın çalışmalarında yerel medyanın ayrı bir öneme sahip olmasına neden olmaktadır.

Bu amaçla ilk olarak yerel medyanın cinsiyetçi ve eril dilinin açığa çıkarılarak bu alandaki eksikliklere dikkat çekmek medyadaki dönüşümün ilk adımını oluşturacaktır. Bu çalışma yerel medyanın kadın haberlerini sunuş biçimini inceleyerek medyanın cinsiyetçi dilini açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Yerel medya olarak güçlü ve köklü bir geçmişe sahip olan Kocaeli'nde yerel medya faaliyetleri matbaanın kurulmasıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. 2001 yılında gazeteci Sedat Şimşek tarafından yazılan "Başlangıcından Bugüne Kocaeli Basın Tarihi, 1848-2001" başlıklı yüksek lisans tezinde Kocaeli basın tarihi ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Şimşek'e göre (2001: 50-52), Kocaeli'nde matbaa ve basın faaliyetleri özel matbaalara sahip olan Ermeniler tarafından başlatılmakta ve onların hazırladıkları yayınlara dayanmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kentte yayınlanan gazeteler sayısal olarak artmış ve çok sayıda yerel gazete faaliyet göstermiştir.

Günümüzde de Kocaeli yerel medya alanında oldukça aktif bir profil çizmektedir. Kentte şu anda yayın hayatını sürdüren merkez ve ilçeler dahil olmak üzere toplam 14 yerel gazete bulunmaktadır. Bu gazetelerden 6'sı merkez ilçe olan İzmit'te yayın yapmakta geri kalanlar ise kentin diğer ilçelerinde faaliyet göstermektedirler.

4. Yöntem

Kocaeli merkezde yayın yapan yerel gazetelerden 5 yerel gazetenin 2022 yılının ilk 3 ayına ait kadın haberlerinin incelendiği bu çalışmada içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İletişim çalışmalarında sıklıkla kullanılan içerik analizi yöntemi içeriğin belirlenen kodlamalar çerçevesinde sistematik biçimde ele alınmasını sağlayan bir araştırma yöntemidir. İçerik analizinin temelinde, metnin içerik özelliklerinin sayısallaştırılması amacı yatmaktadır (Geray, 2011: 151).

Araştırma verilerinin anlamlı bölümlere ayrılarak kodlanması yoluyla bu verilerin altında yatan ilişkilerin açığa çıkarılmasının istendiği içerik analizi yönteminde, metin ve görsel incelemeler aracılığıyla olayların, kişilerin veya grupların temsilinin ortaya konulması söz konusudur (Yıldırım & Şimşek, 2008: 89). Bu bağlamda, kadın odaklı habercilik perspektifinden yerel medyada kadın haberlerinin yer alış biçimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmaya en uygun yöntemin de içerik analizi olacağı düşünülmüş ve yapılan araştırmada içerik analizinden faydalanılmıştır.

Çalışma kapsamında Kocaeli yerel medyasıyla ilgili bir tarama yapılmış ve Kocaeli’nde yayın yapan yerel gazeteler incelenmiştir. Bu gazetelerin belirlenmesinde Basın İlan Kurumu’nun verilerinden faydalanılmıştır. Kocaeli’nin zengin bir yerel medyaya sahip olması ele alınacak gazetelerin sınırlandırılması gerekliliğini doğurmuştur. Öncelikle araştırmanın örnekleme merkez ilçe olan İzmit ile sınırlandırılmıştır. İzmit’te yayınlanan yerel gazetelerin listesi çıkarılmış ve tiraj oranları da göz önünde bulundurularak beş gazete araştırma kapsamına dâhil edilmiştir.

Bu gazeteler: Özgür Kocaeli, Çağdaş Kocaeli, Bizim Yaka, Kocaeli Demokrat ve Kocaeli gazeteleridir. Bu gazetelerden Özgür Kocaeli Gazetesi, yayın hayatına 19 Eylül 1991 tarihinde başlamıştır. Kentin en çok okunan gazetesi olan Özgür Kocaeli’nin günlük tirajı 800’dir. Yayın hayatına 2006 yılında başlayan Çağdaş Kocaeli Gazetesi’nin günlük tirajı 750’dir. Bizim Yaka Kocaeli Gazetesi ise yayın hayatına 2012 yılında başlamış, 500 tirajı ile kentin en yüksek tirajlı üçüncü gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. Gazetecilikte bağımsızlık ve güven vurgusuyla yayın yapmaya başlayan Kocaeli Demokrat Gazetesi 2005 yılında yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin tirajı 480’dir. Araştırma kapsamına dahil edilen Kocaeli Gazetesi ise kentte kurulan ilk gazetenin devamı olarak görülmekte ve bugün 420 tiraj ile yayın hayatını sürdürmektedir.²Bu gazetelerin internet sitelerindeki haberler, 1 Ocak 2022-30 Mart 2022 olarak belirlenen tarih aralığındaki bütün günler için tek tek taranmıştır. Üç aylık zaman diliminde beş yerel gazetede toplam 25 bin 764 haberin yayımlandığı ve bu haberlerden sadece 583’ünün kadınlarla ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Örnekleme grubundaki gazetelerde yer alan bu kadın haberleri incelenerek asayiş, gündem, spor, siyaset, yaşam, kadın hakları ve ekonomi olmak üzere çalışmanın amacını yansıtacak toplam yedi kategori belirlenmiştir. Kategorilendirme, içerik analizi yönteminin bir aşamasıdır ve çalışma amacının yansıtılmasına yönelik, elde edilen dokümanlardan yola çıkılarak yapılmaktadır (Balcı, 2016: s.221). Kodlamaların yapılması ve analiz edilmesi sürecinde ise bu alanda daha önce yapılan benzer çalışmalardan faydalanılmıştır. Öztunç ve Büyükbaykal (2018), tarafından gerçekleştirilen, “Sakarya Yerel Basınında Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Farklı Boyutlardan İncelenmesi” başlıklı çalışma ile Şahin (2018) tarafından, “Kocaeli Yerel Gazetelerinde Yayınlanan Haberlerin Analizi” başlıklı çalışmaların araştırma formları incelenmiş ve bu çalışmaya özgü yeni bir araştırma formu oluşturulmuştur.

Araştırmada ilk olarak gazetelerde kadınlarla ilgili haberlerin hangi sıklıkta yer aldığı, kadın haberlerinin tonu, haber fotoğrafları ve haber aktörleri durumu, kadınların haberlerde yer alma biçimi ile kadın haberlerinin hangi kategorilerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Belirlenen yedi kategorinin alt temalar ekseninde tek tek açıklanması ve bu açıklamalara uygun kodlamaların yapılması amacıyla her bir kategori için yeni bir kodlama tablosu oluşturulmuştur. Son aşamada, tüm verilerin kodlama cetveline kaydedilmesinin ardından “Excel” programından yararlanılarak istatistiki bilgilere ulaşılmıştır. Araştırma

² Gazetelerin tiraj bilgileri Kocaeli Basın İlan Kurumu ile görüşülerek alınmış olup 2022 yılına aittir.

güvenilirliği ve tutarlılığını test etmek amacıyla verilerin tek tek kontrolü yapılmış ve rastgele seçilen tablolar araştırmacı tarafından yeniden kodlanarak aynı sonuçlara ulaşılmıştır.

5. Bulgular

Bu bölüm Kocaeli yerel medyasında 2022 yılının ilk üç ayında yayımlanan kadınlarla ilgili 583 haberin nicel analizini kapsamaktadır.

Tablo 1: Kadın Haberlerinin Gazetelere Göre Dağılımı

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka Kocaeli		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli Gazetesi		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın Haber Sayısı	116	1,8	72	2,2	103	2,1	126	2,5	166	2,7	583	2,3
Toplam Haber Sayısı	6310		3289		4841		5078		6246		25764	

Kocaeli yerel medyasında kadın haberlerinin gazetelere göre dağılımlarının yer aldığı bu tabloya göre üç aylık zaman diliminde beş yerel gazetede toplam 25 bin 764 haber yayımlanmış olup kadınlarla ilgili haber sayısı 583'tür. Yayımlanan kadın haberlerinin tüm haberlere oranı %2,3'tür. Gazetelere göre ise kadın haberlerinin dağılımı sırasıyla; Kocaeli (%2,7), Çağdaş Kocaeli (%2,5), Demokrat Kocaeli (%2,2), Bizim Yaka (%2,1) ve Özgür Kocaeli'dir. (%1,8). Gazetelerde yayınlanan haber sayıları ve kadın haberlerinin sayıları yerel medyada kadınların yeterince temsil edilmediğini ve kadınların ikincil konumda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Gazetelerdeki kadın haberlerinin tutumu

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka Kocaeli		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli Gazetesi		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tarafsız/ Nötr	42	36,2	11	15,3	38	36,9	65	51,6	76	45,8	232	39,8
Cinsiyetçi	74	63,8	61	84,7	65	63,1	61	48,4	90	54,2	351	60,2
Yapılan Toplam Haber	116		72		103		126		166		583	

Tablo 2'de yerel gazetelerin internet sitelerindeki kadın haberlerin tonu ile ilgili bulgular yer almakta olup; incelenen 5 yerel gazetede Çağdaş Kocaeli gazetesi (%51,6) tarafsız/nötr tondaki haber sayısının yoğun olduğu tek gazetedir. Diğer gazetelerde haberin tonuna ilişkin veriler sırasıyla; Özgür Kocaeli gazetesinde cinsiyetçi tondaki haber sayısı 74 tarafsız/nötr tonlu haber sayısı ise 42'dir. Demokrat Kocaeli gazetesinde cinsiyetçi tondaki haber sayısı 61, tarafsız/nötr haber sayısı 11; Bizim Yaka gazetesinde cinsiyetçi tondaki haber sayısı 65, tarafsız nötr haber sayısı 38; Kocaeli gazetesinde ise 90 haberde cinsiyetçi ton kullanılırken, 76 haber tarafsız nötr tonda yayımlanmıştır.

Kadın haberlerinin tutumuna ilişkin veriler gazetelerin internet sitelerinde yer alan haber içeriklerinin toplumsal cinsiyet kalıpları ekseninde analiz edilmesini kapsamaktadır. Buna göre kadınları haber metinlerinde anne, eş, sevgili olarak gören ve kadın haberlerinde toplumsal cinsiyet kalıplarına yoğun olarak yer veren içerikler yerel medya haberciliğinde sıklıkla kullanılmaktadır. Kadın haberleri yerel medyada yoğunlukla (%60,2) cinsiyetçi bir tonla verilmektedir. Bu durum yerel medyanın cinsiyetçi ve eril bir dili olduğunu kanıtlamaktadır. Tarafsız/nötr tondaki haberler (%39,8) ise daha çok 5N 1K'nın yer verildiği trafik kazası haberlerini, spor haberlerini ve toplantı açılış gibi rutin haberleri kapsamaktadır.

Tablo 3: Haberin Aktörü Durumu

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	56	48,3	45	62,5	52	50,5	64	50,8	52	67,5	269	46,1
Erkek	41	35,3	12	16,7	34	33	32	25,4	37	22,3	156	26,8
Diğer	19	16,4	15	20,8	17	16,5	30	23,8	77	46,4	158	27,1
Toplam	116		72		103		126		166		583	

Tablo 3, gazetelerin internet sitelerindeki kadın haberlerinin aktör durumuna ilişkin verileri içermekte olup; kadınların haber aktörü olarak en yüksek yoğunlukta yer verildiği gazeteler sırasıyla, Kocaeli gazetesi (%67,5), Demokrat Kocaeli gazetesi (%62,5), Çağdaş Kocaeli gazetesi (%50,8), Bizim Yaka gazetesi (%50,5) ve Özgür Kocaeli gazetesi (%48,3)'dir. Erkeğin haber aktörü olarak yer verildiği gazete sıralaması ise Özgür Kocaeli gazetesi (%35,3), Bizim Yaka gazetesi (%33), Çağdaş Kocaeli gazetesi (%25,4), Kocaeli gazetesi (%22,3) ve Demokrat Kocaeli (%16,7)'dir.

Tablo 4: Haber Aktörü Olarak Kadının Görünümü

	Özgür Kocaeli		Kocaeli Demokrat		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		KocaeliGazetesi		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Fotoğraflanmış	42	75	36	80	38	73,08	45	70,3	30	57,7	191	71
Bahsedilmiş	14	25	9	20	14	26,92	19	29,7	22	42,3	78	29
Toplam	56		45		52		64		52		269	

Kadınların haber aktörü olduğu haberlerle ilgili verilerin yer aldığı tabloya göre Demokrat Kocaeli gazetesi %80 (36) oranı ile kadın fotoğrafına en fazla yer veren gazete olurken, sırasıyla Özgür Kocaeli gazetesi %75 (42), Bizim Yaka gazetesi %73,8 (38) ve Çağdaş Kocaeli Gazetesi ise %70,3 oranlarıyla haberlerinde kadın fotoğrafına yer vermişlerdir. Buna göre kadınların haberin aktörü olduğu içeriklerin büyük çoğunluğunda (%71) kadın fotoğrafının kullanıldığı tespit edilmiştir. Kadın haberlerinin Tablo 6'da gösterildiği üzere üzere yoğun olarak asayiş kategorisinde yer alması kadın görsellerinin büyük çoğunluğunun da bu kategorideki haberlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Kadınlarla ilgili haberlerde özellikle şiddet ve cinayet haberleri söz konusu olduğunda şiddete uğrayan/öldürülen kadınların fotoğraflarına sosyal medyadan ulaşılmakta ve bu fotoğraflar hiçbir süzgece tabi tutulmadan aleni bir biçimde yayınlanmaktadır. Hak ihlaline uğrayan kişilerin fotoğrafını yayınlamak medya kuruluşları tarafından bir habercilik başarısı olarak görülürken insan hakları, mahremiyet ve kişilerin korunması gibi unsurlar göz önünde bulundurulmamaktadır. Aynı içerikteki haberlerde şiddet gösteren veya şüpheli durumundaki erkeğin fotoğrafları ise genellikle kimliğin belli olmaması içi buzlama tekniği ile verilmektedir. Bu durum medyada mağdur, ölen/öldürülen kişinin hak unsurunun da ortadan kalktığına dair genel bir kanı olduğunu göstermekte olup; medyada hak ve hak ihlalleri odaklı bir yaklaşımın olmadığı tezini doğrulamaktadır. Örneğin: Karısının intihar ettiğini iddia eden ve olayla ilgili şüpheli olarak gözaltına alınan adamın görüntüsü buzlanarak verilirken, intihar eden kadının gelinlikli fotoğrafı açık bir biçimde haberde kullanılmıştır. ³

³ <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/9101858/3-ay-once-evlendigi-esini-evde-olu-bulan-sanik-ben-zaten-canimi-kaybetmisim>

Tablo 5: Haber Aktörü Olarak Erkeğin Görünümü

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Fotoğraflanmış	15	36,6	3	25	9	26,5	7	21,9	30	81,1	64	41
Bahsedilmiş	26	63,4	9	75	25	73,5	25	78,1	7	18,9	92	59
Toplam	41		12		34		32		37		156	

Bu tablo, erkeğin haber aktörü olduğu içeriklerdeki görünümünü göstermektedir. Yapılan incelemelerde kadın haberlerinde erkeklerin de aktör olarak yer aldıkları belirlendiğinden haber aktörü olarak erkek kategorisinin de oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Buna göre erkeğin haber aktörü olduğu metinlerde sadece bahsedilme oranı %59 iken fotoğraflandığı haberlerin oranı ise %41'dir. Kadınlarla ilgili haberlerde erkeklerin haber aktörü olduğu içerikleri yoğun olarak asayiş haberlerinin oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda bu tarz haberlerde erkeğin fail/şüpheli olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu içeriklerde erkeğin fotoğrafına ya hiç yer verilmemiş ya da buzlama tekniği kullanılarak verilmiştir. Bu durum kişilik haklarının korunması kapsamında hak odaklı habercilik anlayışı açısından olumlu bir durum olmakla birlikte medyanın aynı tutumu kadın fotoğrafları söz konusu olduğunda göstermemesi kadınların medyada görsel açıdan temsilinin sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6: Gazetelerin İnternet Sitelerindeki Kadın Haberlerinin Kategorilere Göre Dağılımı

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Asayiş	47	40,5	19	26,4	45	43,7	26	20,6	37	22,3	174	29,8
Gündem/Güncel	27	23,3	13	18,1	27	26,2	36	28,6	60	36,1	163	28
Spor	9	7,8	10	13,9	1	1,0	24	19	20	12	64	11
Siyaset	13	11,2	14	19,4	11	10,7	15	11,9	8	4,8	61	10,5
Yaşam	8	6,9	10	13,9	10	9,7	16	12,7	14	8,4	58	9,9
Kadın Hakları	9	7,8	2	2,8	6	5,8	5	4,0	11	6,6	33	5,7
Ekonomi	3	2,6	4	5,6	3	2,9	4	3,2	16	9,6	30	5,1
Toplam	116		72		103		126		166		583	

Tablo 6'de gazetelerin internet sitelerindeki kadın haberlerinin kategorilere göre dağılımları yer almaktadır. Buna göre gazetelerin internet sitelerindeki kadın haberlerinde en yüksek düzeyde yer verilen ilk iki haber kategorisinin asayiş (%29,8) ve gündem/güncel (%28) olduğu tespit edilmiştir. Asayiş haberleri; şiddet, cinayet, taciz/tecavüz, intihar ve hırsızlık gibi bir hak ihlaline maruz kalmış kişilerin yer aldığı haber kategorisini oluşturmaktadır. Gündem güncel konulu haberler ise kadınlarla ilgili etkinlikleri, güncel yerel haberleri kapsamaktadır. Bu kategorideki haberlerin büyük çoğunluğunda erkek siyasi ve yöneticilerin kadınlar günü açıklamaları yer almaktadır. Siyaset kategorisindeki haberler (%10,5) siyasi parti temsilcisi veya siyasi lider olarak kadının yer aldığı haberleri kapsamaktadır. Spor kategorisinde yer alan haberler (%11) farklı spor dallarında ön plana çıkan kadın sporcuların haberleridir. Yaşam kategorisindeki haberler (%9,9) ise kadınlarla ilgili özel haber ve röportajları, kadınlara yönelik kurslar ile sağlık alanındaki kadın haberlerinin yanı sıra Covid-19 nedeniyle hayatını kaybeden kadın haberlerini kapsamaktadır. Kadın hakları ile ilgili haberleri kapsayan kadın hakları kategorisi (%5,7) ile ekonomi kategorisi (% 5,1), kadın haberlerinin en az yer aldığı iki kategoriyi oluşturmaktadır.

Tablo 7: Asayiş kategorisindeki kadın haberlerinin içeriği

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Şiddet	17	36,2	10	52,6	20	44,4	10	38,5	20	54,1	77	44,3
Cinayet	17	36,2	7	36,8	16	35,6	10	38,5	13	35,1	63	36,2
Taciz/Tecavüz	1	2,1	0	0	1	2,2	1	3,8	1	2,7	4	2,3
Trafik Kazası	9	19,1	1	5,3	6	13,3	4	15,4	2	5,4	22	12,6
İntihar	2	4,3	1	5,3	1	2,2	1	3,8	0	0	5	2,9
Hırsızlık	1	2,1	0	0	1	2,2	0	0	1	2,7	3	1,7
Toplam	47		19		45		26		37		174	

Tablo 7'de asayiş kategorisindeki kadın haberlerinin hangi konularla yer aldığına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu tabloya göre asayiş kategorisindeki en yüksek veriye sahip konu içeriğini sırasıyla şiddet (%44,3), cinayet (%36,2), trafik kazası (%12,6), intihar (%2,9), taciz/tecavüz (%2,3) ve hırsızlık (%1,7) oluşturmaktadır. Bu durum medyada kadınların sorunlu temsilini de ortaya koymaktadır. Alankuş'un (2007) da belirttiği gibi, kadınlar medya platformlarında ancak bir şiddet/cinayet veya taciz tecavüz gibi üçüncü sayfa haberleri olarak nitelendirilen olaylar söz konusu olduğunda geniş yer bulmakta ve bu haberler içerisinde de kadının temsili sorunlu bir hal almaktadır.

Medya kadın cinayeti ve şiddetini özellikle ölüm şekli sansasyonel olduğunda haber değeri olarak görmekte ve bu konuyu sürekli gündeme getirmektedir. Örneğin; araştırma zaman aralığında meydana gelen Kocaeli'nin Körfez ilçesinde bir kadının 7. kattan düşmesi ile ilgili olay, yerel medyada geniş yer bulmuş ve bu konu sürekli olarak gündemde tutulmuştur. Yerel medyada kadına yönelik şiddet ve cinayet haberlerinin gündemde tutulması ve konuyla ilgili kamuoyu yaratılması açısından olumlu bir durum olmakla birlikte konunun nasıl ele alındığı haber metinlerinde kadınların yeniden bir hak ihlaline maruz kalmamaları açısından önemlidir. Yerel medyada bu durumun çok önemsenmediği ve ele alınan içeriklerin yeni mağduriyetlere ve hak ihlallerine yol açtığı tespit edilmiştir. Söz konusu olay gazetelerin tamamında mağdur kadının fotoğrafı, kimlik bilgileri, eğitim durumu ve yaşı gibi içerikleri ön plana çıkararak haberleştirilmiştir. Ayrıca bu haberlerde 7'nci kattan düşen ve hastanede tedavi altında bulunan kadınıla ilgili kişisel bilgilere yer verilmiş ve hatta kimi haberlerde kadının günlüğündeki içeriklere dair detaylar yayınlanmıştır.⁴ Olayla ilgili yerel medyada öne çıkarılan bir diğer unsur ise haberlerde kadının erkek arkadaşının evine gittiği, orada kaldığı ve birlikte alkol aldıkları vurgusu olmuştur.⁵ Bu içerikler mağdur kadının erkek arkadaşı ve arkadaşları ile birlikte eğlendikleri fotoğraf kullanılarak verilmiştir. Bu durum kadının erkek ile mutlu olduğu mesajını vererek mağduriyetin önüne geçmektedir. Bütün bunlar yerel medyada kadınların kişilik haklarını temele alan kadın lehine bir habercilik anlayışının bulunmadığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Herhangi bir şiddet olayını konu edinen kadın haberlerinde olaylar daha çok hikayeleştirilerek verilirken kurgulanan bu hikayede de kadınlar eş/sevgili ve anne olarak yer almaktadır.⁶ Kadını özne olmaktan çıkararak bu haberler mağdur kadın ekseninde kurgulanmakta ve fail olan erkeğin neredeyse hiç konuşulmadığı haber metinleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kadın cinayeti/şiddeti haberlerinde olayın meydana geliş biçimi yerel gazeteler tarafından detaylı bir şekilde verilmiş ve bu durum haber başlıkları dahil olmak üzere haber metninde de yer almıştır.⁷ Kadın odaklı habercilik anlayışı çerçevesinde yayın yapmayı hedefleyen Bianet editörü Evrim Kepenek'e göre (2022) bu durum şiddetin pornografisini

⁴<https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/9108063/sedefnur-polis-sevgilisi-uyusturucu-kullandigi-icin-evlenmek-istememis>

⁵<https://www.bizimyaka.com/haber/9103841/sedefnur-olayinda-kan-donduran-detay-asagi-bile-inmediler>

⁶<https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/9108299/erkek-arkadasinin-kaldigi-pansiyondan-duserek-yasamini-yitirdi>

⁷<https://demokratkocaeli.com/haber/9813503/karisini-ekmek-bicagiyla-oldurdu>

üretmekten öteye gitmemektedir. Kepenek, medyada yer alan bu tarz cinayet ve şiddet haberlerinin son dönem kadın cinayetlerinin biçimini de etkilediğini söylemektedir. Kepenek, son yıllarda plazalardan atılarak ve yanarak öldürülen kadın sayılarındaki artışlara dikkat çekerek şiddet failinin bu haberlerden esinlendiğini ve bu tarz metinlerin kadını dert etmeyen, hak odaklı habercilik anlayışından uzak metinler olduğunu vurgulamaktadır.

Son olarak asayiş kategorisinde kadınlar şiddet ve cinayet haberleri dışında en yoğun olarak trafik kazası haberlerinde yer almıştır. Bu haber içeriklerinde ise trafik kazası olayında yaralanan, ölen veya kazayı yapan kişi kadın ise yerel medyanın bunu haber değeri olarak gördüğü ve haberlerin başlıklarında ve içeriklerinde kadın vurgusu ile bu tarz haberleri verdikleri tespit edilmiştir.⁸

Tablo 8: Gündem/Güncel kategorisindeki haber içerikleri

	Özgür Kocaeli		Kocaeli Demokrat		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadınlar günü ile ilgili toplantı ziyaret haberleri	4	14,8	5	38,5	4	80,0	11	30,6	6	10,0	30	18,4
Kadınlar günü ile ilgili kadınların açıklamaları	1	3,7	0	0,0	0	0,0	3	8,3	7	11,7	11	6,7
Kadınlar günü ile ilgili erkeklerin açıklamaları	10	37,0	2	15,4	6	22,2	12	33,3	7	11,7	37	22,7
Belediyelerin kadınlara yönelik etkinlikleri	10	37,0	3	23,1	12	44,4	6	16,7	30	50,0	61	37,4
Kadınlara ilgili diğer haberler	2	7,4	3	23,1	5	18,5	4	11,1	10	16,7	24	14,7
Toplam	27		13		27		36		60		163	

İncelenen haberlerde gündem kategorisindeki kadın haberleri en yoğun olan ikinci kategoriyi oluşturmaktadır. Bunun fazla olmasının temel nedeni çalışmanın zaman aralığı içerisinde 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nün yer almasıdır. Kadınlar günü öncesinde ve sonrasında gazeteler, kadınlarla ilgili içeriklere daha fazla yer vermişlerdir. Yerel gazetelerin internet sitelerinde gündem/güncel kategorili haberlerin ilk sırasında belediye etkinlikleri (%37,4) ikinci sırasında ise erkek siyasetçi ve yöneticilerin kadınlar günü mesajlarının (%22,7), üçüncü sırada kadınlar günü ile ilgili toplantı ve ziyaretler (%18,4), dördüncü sırada kadınlar günü ile ilgili diğer haberler (%14,7) ve son sırasında ise kadınlar günü ile ilgili kadın açıklamalarını kapsayan haberler (%6,7) olduğu tespit edilmiştir.

Yerel belediyelerin kadınlar gününe özel etkinliklerini kapsayan haber içeriklerinde kadınlar aciz/muhtaç olarak yansıtılmakta ve bu tarz haberler eril bir dil üzerinden kurgulanmaktadır. Bu haberlerde: "Kadınlara eğitim verildi, kadınlara ev kazaları anlatıldı.⁹ Kadınlara evde iş imkanı.¹⁰ gibi başlıklar atılarak kadınları "eğiten, geliştiren ve dönüştüren unsurlar olarak erkekler ön plana çıkarılmakta ve haber metninde erkeklerin açıklamaları birebir verilerek kadınların "gelişmesine" sundukları katkı yinelenmektedir.¹¹ İkinci sırada yer alan erkek siyasetçilerin ve yöneticilerin kadınlar günü ile ilgili açıklamalarını kapsayan haberlerde ataerkil söylemlerin ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Bu açıklamalarda kadının doğurganlığı, nesil yetiştiriciliği, fedakârlığı ve toplumun anası olma gibi toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten söylemler dolaşıma sokulmaktadır.¹² Kadınlar günü ile ilgili toplantı ve

⁸ <https://www.bizimyaka.com/haber/9664936/otomobilin-carptigi-kadin-yaralandi>

<https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/9333762/zeynep-bozkus-trafik-kazasinda-hayatini-kaybetti>

⁹ <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/9574217/kartepeli-kadnlara-ev-kazalari-anlatildi>

¹⁰ <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/9500462/kadnlara-evde-is-imkani>

¹¹ <https://www.bizimyaka.com/haber/9681331/bu-proje-ile-kadnlar-kale-gibi-guclu-duracak#>

¹² "Kadınlarımız, bizleri dünyaya getiren, büyüten, yetiştiren, eğiten, sevgisi ile kuşatan ve şefkatli yürekleriyle bir an olsun bile bizleri yalnız bırakmayan, en değerli varlıklarımızdır" dedi. Peygamber Efendimiz de, "Cennet annelerin ayaklarının altındadır" diyerek kadınların toplumun birliği ve dirliği için ne derecede önemli olduğunu yüzyıllar önce tüm insanlığa izah etmiştir." <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/14148747/pozitif-ayrimcilik-yapmaya-devam>

ziyaret haberleri ise etkinlik duyurusu şeklinde kısa haber metinlerinden oluşmaktadır. Kadınlar günü ile ilgili diğer haberlerin içeriğini ise yerel kurumların veya kişilerin paylaşımlarını veya etkinliklerini kapsayan, haber aktörü bulunmayan içerikler oluşturmaktadır. Bu kategorinin en az içeriğe sahip haberleri ise kadınlar günü ile ilgili kadınların açıklamaları olmuştur. Kadınları ilgilendiren ve kadınlara atfedilen bir günde dahi kadın açıklamalarının medyada en az yer alan içeriği oluşturması kadınların medya metinlerindeki yetersiz temsiline de bir göstergesi olması bakımından önemlidir.

Tablo 9: Spor kategorisindeki haber içerikleri

	Özgür Kocaeli		Kocaeli Demokrat		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın voleybol takımı	5	55,6	7	70	0	0	10	41,7	6	30	28	43,8
Kadın basketbol takımı	0	0,	0	0	0	0	1	4,2	1	5	2	3,1
Kadın futbol takımı	4	44,4	2	20	1	100	9	37,5	10	50	26	40,6
Kadın Atletizm	0	0	1	10	0	0	2	8,3	3	15	6	9,4
Kadın Kick boks	0	0	0	0,	0	0	2	8,3	0	0	2	3,1
Toplam	9		10		1		24		20		64	

Spor kategorisindeki kadınlarla ilgili haber dağılımlarının yer aldığı tabloya göre kadın voleybol takımının haberleri (%43,8) ilk sırada yer alan içeriği oluşturmaktadır. Bu kategorideki diğer içeriklerin dağılımı ise sırasıyla kadın futbol takımı (%40,6), kadın atletizm sporcularının haberleri (%9,4), kadın basketbol takımı ile ilgili haberler (%3,1) ve kadın kick boks sporcuları ile ilgili haberler (%3,1) olmak üzere sıralanmıştır. “Erkek egemen” bir alan olarak bilinen bu kategoride kadınların yer alması yerel medyada kadının görünür olması bakımından oldukça önemlidir. Farklı branşlarda kadınların başarılarının yer aldığı spor kategorisi yerel medyada kadın odaklı habercilik perspektifinden pozitif haberlerin yer aldığı tek kategori olarak değerlendirilebilir.

Tablo 10: Siyaset kategorisindeki haber içerikleri

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Siyasi parti etkinlikleri	11	84,6	12	85,7	11	100	11	73,3	5	62,5	50	82
Kadın siyasetçilerin açıklamaları	2	15,4	2	14,3	0	0	4	26,7	3	37,5	11	18
Toplam	13		14		11		15		8		61	

Tablo 10, siyaset kategorisindeki kadın haberlerinin içeriğine ilişkin verileri göstermektedir. Bu kategoride bütün gazetelerde en yüksek orandaki haber içeriği (%82) siyasi parti etkinlikleri olarak tespit edilmiştir. Kadın siyasetçilerin açıklamaları (%18) ise gazetelerdeki siyaset kategorili haberlerde en az yer alan içerik olmuştur. Siyaset kategorisinde kadın haberlerinin yer alması kadınların kamusal alanda temsili ve medyanın bu temsili yansıma biçimi açısından önemlidir. Siyaset kategorisinde yer alan haberlerde kadınlara toplantı, ziyaret ve açılış gibi siyasi parti etkinlikleri çerçevesinde yer verildiği tespit edilmiştir. Bu haberler, kısa ve bilgi amaçlı olup kadınların siyasi partinin bir uzantısı olarak ikinci planda konumlandığı içeriklerden oluşmaktadır.¹³ Yerel gazetelerin internet sitelerinde yayınlanan kadın haberlerinde siyasi lider olarak kadına oldukça az yer verilmiştir.¹⁴

¹³ <https://www.kocaeligazetesi.com.tr/haber/9397446/iyi-partili-kadınlar-kartepeli-kadınlarla-bulustu>

¹⁴ <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/9400790/selma-kavaf-bu-ulke-yoksullugu-hak-etmiyor>

Tablo 11: Yaşam kategorisindeki haber içerikleri

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Özel Haber/röportaj	1	12,5	0	0	1	10	2	12,5	0	0	4	6,9
Kadın Etkinlikleri	3	37,5	0	0	0	0	3	18,8	2	14,3	8	13,8
Pandemi veya hastalık nedeniyle hayatını kaybeden kadınlar	4	50	10	100	8	80	10	62,5	11	78,6	43	74,1
Kadın Sağlığı	0	0	0	0	1	10	1	6,3	1	7,1	3	5,2
Toplam	8		10		10		16		14		58	

Bu tabloda yaşam kategorisindeki kadın haberlerinin içeriğine ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre pandemi veya hastalık nedeniyle hayatını kaybeden kadınlarla ilgili haberler (%74,1) bu kategorinin en yoğun içeriğini oluşturmaktadır. Bu haberlerde kadının anneliği, genç oluşu ve mesleği gibi unsurlar ön plana çıkarılmıştır.¹⁵ Çalışma kapsamında üç aylık süre boyunca bütün haberler incelenmiş ancak pandemi nedeniyle hayatını kaybeden bir erkeğin/babanın haberine rastlanmamıştır. Bu durum medyanın kadına bakış açısını ortaya koymak adına önemlidir. Öyle ki içerisinde kadın olan olaylar medya için bir haber değeri taşımakta özellikle ölen bir kadınsa bu değer daha da artmaktadır. İkinci sırada yer alan haber içeriği ise kurs ve konser gibi kadınlar tarafından organize edilen etkinlikleri (%13,8) kapsamaktadır. Kadınlarla ilgili özel haberler (%6,9) ise erkek egemen alanlarda başarılı olmuş kadınların hikayelerinden oluşmaktadır.¹⁶ Son olarak kadın sağlığı konusundaki haberlerde kadın hastalıkları ile ilgili içerikler yer almaktadır.¹⁷

Tablo 12: Kadın Hakları kategorisindeki haber içerikleri

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yasa/Kanun bilgileri	2	22,2	0	0	4	66,7	0	0	0	0	6	18,2
Yürüyüş/gösteri	3	33,3	2	100	2	33,3	4	80	6	54,5	17	51,5
Davalar	0	0	0	0	0	0	1	20	0	0	1	3
Kadın Hakları	3	33,3	0	0	0	0	0	0	3	27,3	6	18,2
İstatistik bilgileri	1	11,1	0	0	0	0	0	0	2	18,2	3	9,1
Toplam	9		2		6		5		11		33	

Tablo 12, yerel gazetelerin internet sitelerinde yer alan kadınlarla ilgili haberlerden kadın hakları konusundaki haberlerin içeriğine ilişkin verileri göstermektedir. Gazetelerin kadın hakları konusundaki haberlerinde yoğun olarak yer verilen haber içerikleri sırasıyla; kadın sivil toplum örgütlerinin yer aldığı yürüyüş gösteri¹⁸(%51,5) haberleri, kadınlara yönelik yeni çıkarılan yasa/kanun bilgileri¹⁹ (%18,2) ile ilgili haberler, kadın hakları ile ilgili haberler (%18,2), kadın cinayetleri ve şiddet ile ilgili istatistik bilgileri²⁰

¹⁵ <https://demokratkocaeli.com/haber/9249518/genc-anne-koronaviruse-yenildi>

<https://www.bizimyaka.com/haber/9249401/39-yasindaki-anne-koronaviruse-yenik-dustu>

¹⁶ <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/9527039/ojeli-eller-direksiyon-salliyor-biri-tirin-digeri-traktorun-tepesinde>

<https://www.bizimyaka.com/haber/9521174/lisede-makine-egitimi-alan-genc-kadin-aradigi-isi-sanayide-buldu>

¹⁷ <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/9116923/rahim-agzi-kanseri-tarama-ve-asi-ile-kesin-olarak-olunabilir>

¹⁸ <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/9536777/kocaeli-kadin-platfomu-taciz-iddialarina-karsi-toplaniyor>

¹⁹ <https://www.bizimyaka.com/haber/9513145/cumhurbaskani-erdogan-kadin-cinayetlerine-iyi-hal-indirimi-olmayacak>

²⁰ <https://www.kocaeligazetesi.com.tr/haber/9528853/kocaelide-en-az-89-kadin-olduruldu-147-kadının-olum-nedeni-intihar-olarak-yansidi>

(%9,1) ve kadınları kapsayan davalardır (%3).²¹ Kadınların hak arayış biçimlerinin yerel medyada haber olarak yer alması kadın odaklı habercilik açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilmekte olup; gazetelerdeki genel haber dağılımına bakıldığında bu oran oldukça düşüktür.

Tablo 13: Ekonomi kategorisindeki haber içerikleri

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		%
Kadın İstihdamı	1	33,3	3	75	2	66,7	2	50	8	50	16	53,3
Erkek yöneticilerin açıklamaları	1	33,3	1	25	0	0	2	50	5	31,3	9	30
Ekonomide öne çıkan kadın etkinlikleri ve açıklamaları	1	33,3	0	0	1	33,3	0	0	3	18,8	5	16,7
Toplam	3		4		3		4		16		30	

Tablo 13'te ekonomi kategorisindeki haberlerin içeriğine ilişkin veriler gösterilmektedir. Buna göre kadın istihdamı ile ilgili haberler (%53,3) en yoğun içeriği oluşturmuştur. Bu haberler yerel kuruluşların veya sivil toplum örgütlerinin kadın istihdamına yönelik faaliyetlerini ve kadın istihdamıyla ilgili sayısal verileri kapsamaktadır.²² Erkek yöneticilerin açıklamalarını kapsayan haber içeriklerinde ise kadınların ekonomide yetersiz temsil edildiği vurgusu yer almakta ve bu konu erkek bakış açısıyla ele alınmaktadır. Kategorinin en az içeriğini oluşturan ekonomi alanında öncü kadınların etkinlikleri ve açıklamaları ise bu kategorinin en az yer alan içeriğini oluşturmaktadır. Bu haberlerde de kadın kooperatiflerinin toplantı ve açıklamalarına yer verilmiştir.²³

Tablo 14: Kadınların Haber Metinlerinde Yer Alma Biçimi

	Özgür Kocaeli		Demokrat Kocaeli		Bizim Yaka		Çağdaş Kocaeli		Kocaeli		Genel Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Anne/Eş/Sevgili	65	47,8	37	46,3	64	52	53	44,9	59	43,7	278	47
Mağdur	47	34,6	19	23,8	45	36,6	26	22	37	27,4	174	29,4
Siyasi Aktör	7	5,1	8	10,0	6	4,9	8	6,8	8	5,9	37	6,3
Yönetici/lider kadın	8	5,9	6	7,5	7	5,7	7	5,9	11	8,1	39	6,6
Sporcu	9	6,6	10	12,5	1	0,8	24	20,3	20	14,8	64	10,8
Toplam	136		80		123		118		135		592	

Tablo 14'de kadınların gazetelerin internet sitelerindeki haber metinlerinde yer alma biçimleri incelenmiştir. Tablo genelinin incelenen haber sayısından fazla olma nedeni haberlerin bazılarında kadınların birden fazla kategoride temsil edilmesidir. Örneğin asayiş haberlerinde hem anne hem eş, hem de sevgili olarak işaretlenen kadınlar mağdur kategorisinde de yer almışlardır. Çalışma kapsamında incelenen haberlerde kadınlar yoğun olarak "anne, eş, sevgili" (%47) rolleri ile yer alırken haberlerin büyük çoğunluğunda (%29,4) kadınların mağdur olarak yansıtıldığı da ortaya konulmuştur. Bu haberler ise yoğun olarak asayiş ile gündem kategorilerindeki haber metinlerinden oluşmaktadır. Bu metinlerde kadınlar şiddet/cinayet trafik kazası gibi olaylarla gündeme gelmişlerdir. Bu durum medyada kadınların

²¹ <https://www.cagaskocaeli.com.tr/haber/9536777/kocaeli-kadin-platformu-taciz-iddialarina-karsi-toplaniyor>

²² <https://demokratkocaeli.com/haber/9096808/kadin-istihdami-icin-ksodan-dev-adim>

²³ <https://www.kocaeligazetesi.com.tr/haber/9421107/marmara-kadin-kooperatifleri-birligi-subat-ayi-toplantisini-yapti>

ancak bir hak ihlalinin konusu olduğunda yer bulabildiği görüşünü doğrulamakla birlikte yerel medyada kadının toplumsal cinsiyet rolleri ile ön plana çıkarıldığını da ortaya koymaktadır.

Sporcu (%10,8) türündeki haberler ise kadın voleybol takımı, futbol takımı ve basketbol takımı haberlerinden oluşmaktadır. Yönetici/lider kadın (%6,6) haberleri ise genellikle gündem ve ekonomi kategorisinde yer alan ve kadınlar günü etkinlikleri çerçevesinde açıklama yapan kadınların ve kadın kooperatiflerin haberlerinden oluşmaktadır. Siyasi aktör olarak kadınların yer aldığı haberlerde (%6,3) dsiyasi partinin kadın kolları faaliyetlerine yoğun olarak rastlanmakta ve siyasi kadın liderlerin söylemleri bu haberlerde oldukça az sayıda yer almaktadır.

6. Sonuç ve Öneri

Yapılan analiz sonucunda, yerel medyayı temsilen incelenen gazetelerde kadın haberlerinin yoğun olarak şiddet/cinayet gibi olayları kapsayan asayiş kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen verilerde kadınların 278 haberde anne/eş/sevgili gibi toplumsal cinsiyet rolleriyle ön plana çıkarıldığı, 174 haberde de mağdur olarak yer aldığı belirlenmiştir. Medyanın cinsiyetçi ve eril yapısını açığa çıkarmaya yönelik pek çok çalışma yapılmaktadır. Yerel medya özneline yapılan çalışmalarda kadın cinayeti ve şiddet üzerine odaklanmakta ve bu haberlerde kadınların nasıl temsil edildiği ortaya konulmaktadır. İlgın ve Karagül tarafından, Çanakale yerel medyası özneline yürütülen ve medyada kadın cinayetlerinin verilmiş biçiminin ele alındığı çalışmada, kadın cinayetleri ile ilgili haberlerde kadına yönelik suçlayıcı ve yargılayıcı ifadeler açığa çıkarılarak medyanın erkeği koruyan yapısına işaret edilmektedir (2023: 177). Öztunç ve Büyükbaykal, tarafından Sakarya yerel medyası özneline yürütülen çalışmada ise yerel medyanın asayiş haberlerini genellikle polis bültenlerinden alarak yayımlandığı vurgusu yer almakta olup bu durumun kadına yönelik şiddet haberlerinde sorumlu gazetecilik yapılması noktasında bir engel olarak görülmemesi gerektiği belirtilmektedir (2018: 982). Bu çalışmada ise yerel medyadaki kadın haberleri sadece şiddet ve cinayet özneline değil farklı haber türleri açısından kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışma medyanın kadın haberlerinde pek çok farklı türde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren içeriklerini ortaya koymakta ve bu içeriklerin kadın odaklı habercilik perpektifiyle değerlendirilmesini kapsamaktadır.

Kadın odaklı habercilik yapılırken sadece metnin kurgusu, cinsiyetçi kalıpların kullanılmaması gibi unsurlara dikkat etmek yeterli değildir. Haberler başlık, fotoğraf ve metin ile bir bütün olduğundan içeriğinde yer alan tüm unsurlarda kadın haklarının gözetildiği bir anlayışın korunması önem taşımaktadır. Haberlerde kullanılan fotoğraflarda etik ve ahlaki alanların gözetilmesi özellikle mağdur kadının fotoğrafının aleni bir biçimde verilmemesi gerekmektedir.

Bu çalışma ortaya koymuştur ki yerel medya haberleri; haberlerde kadının temsil biçimleri, görsel unsur olarak mağdur kadın fotoğrafı kullanma, toplumsal cinsiyet rollerine atıfta bulunma, kadınlarla ilgili ataerkil açıklamalara yer verme gibi kadın odaklı habercilik anlayışı açısından olumsuz olarak görülen pek çok unsuru barındırmaktadır. Bulunduğu bölgeyi beslemesi, geliştirmesi ve bölgedeki toplumsal normların pekiştirilmesi gibi yönleriyle etkin bir medya aracı olarak yerel medyanın bu tutumu eril zihniyetin yayılmasına da hizmet etmektedir.

Kadın odaklı haberciliğin aslında toplumsal cinsiyet odaklı habercilik anlayışının temelini oluşturduğu, medya ve kadın tartışmalarının da bu çerçevede ele alındığı günümüzde medyada bireyin temsiline dönüşümü de artık bir gerekliliktir. Bu nedenle yerel medyanın cinsiyetçi söylemlerden arındırılarak kadın odaklı habercilik anlayışını benimsemesi ve bu tutumuyla ana akım medyayı beslemesi medyadaki dönüşüm açısından oldukça önemlidir. Medyadaki dönüşümün sağlanabilmesi için küçük ölçekli ve yerel düzeyde yayın yapan yerel medya kuruluşlarının etkin ve etkili çözüm önerileri ile dönüştürülerek bu dönüşümün yaygın medyaya yayılmasını sağlamak daha mümkün görünmektedir. Bu durumun dönüştürülmesine ve yerel medya kuruluşlarının bu alanda geliştirilmesine ilişkin çözüm önerileri aşağıda sunulmuştur:

- Yerel medya çalışanlarına kadın hakları bağlamında habercilik eğitimleri verilmelidir.

- Medya metinlerinde üretilen haberlerin eril diline karşı kadın hakları temelli alternatif bir dil oluşturulmalıdır.²⁴ Bu çalışmalar alternatif medya kanalları aracılığıyla yapıyor olsa da bu çabanın yerele indirgenmesi ve medyada dönüşümün ilk basamağının yerel medya olarak belirlenmesi gerekmektedir.
- Hak haberciliği üniversitelerin iletişim fakültelerinin ders planlarına eklenmeli ve bu alanda uygulamalı eğitimlerle kadın odaklı habercilik bu ders kapsamında ele alınmalıdır.
- Gazetecilik mesleğinin kadınlar için dezavantajlı bir meslek olduğu yaklaşımının bir kenara bırakılarak yerel medyada çalışan kadın gazetecilerin sayısı artırılmalı ve bu kadın gazeteciler iletişim fakültesi mezunlarından tercih edilmelidir.
- Atölye çalışmalarıyla alanda çalışan gazetecilere toplumsal cinsiyet odaklı habercilik seminerleri verilmelidir.
- Bunların uygulanabilmesi için öncelikli olarak yerel medya kuruluşları ile iletişim fakülteleri arasında sürdürülebilir bir iletişim ortamı oluşturulmalıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aktaş, G. (2013), Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 30(1). ss. 53-72.
- Alankuş, S. (2007a). *İnsan Hakları Haberciliği*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları
- Alankuş, S. (2007b). Neden Kadın Odaklı Habercilik?, (Der.: S. Alankuş), Kadın Odaklı Habercilik, ss. 25-67, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Alankuş, S. (2012). BİA2 Ve Hak Haberciliği Eğitim Çalışmaları Üzerine (Der.: S. Alankuş), *Çocuk Odaklı Habercilik*, ss.13-27, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Arslan E. & Arslan B. (2018), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Yerel Basın ve Kadın Gazeteciler, (Ed.: Doğan E., Geçgin E.) *Current Debates in Public Relations Cultural & Media Studies*. ss.217-237, United Kingdom: Ijopce publication Limited.
- Balci, A. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İnkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bora, A. (2005). *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları."
- Dursun, Ç. (2007). *Hak Haberciliğinin Doğası Ve Olanağı*. (Der.: S. Alankuş), Kadın Odaklı Habercilik, ss. 105-127, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Dursun, Ç. (2008). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik. TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Dündar, P. & Deniz, Ş. (2010). Barış Gazeteciliği: Türk Yazılı Basımında 2003 Irak Savaşı Haberlerinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (3), ss. 200-213.

- Franklin, B. (2005). *Local Journalism And Local Media: Making The Local News*. Routledge.
- Gencel-Bek, M., & Binark, M. (2000). *Medya Ve Cinsiyetçilik*. Kasaum Yayını.
- Geray, H. (2011). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel Ve Nitel Yöntemlere Giriş: İletişim Alanından Örneklerle*. İstanbul: Genesis Kitap.
- Gezgin, S. (2007). *Türkiye’de Yerel Basın*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Gilchrist, K. (2010). “Newsworthy” victims? Exploring differences in Canadian local press coverage of missing/murdered Aboriginal and White women. *Feminist media studies*, 10(4), ss. 373-390.
- Girgin, A. (2009). *Türkiye’de Yerel Basın*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gürses, F. (2015). Demokrasi, Yurttaşlık Ve Yerel Basın: Yurttaş Katılımında Yerel Basının Önemi. (Ed.: İşman A. & Özgür A. Z.), *İletişim Çalışmaları*, ss. 41-53, Sakarya: Burak Ofset.
- Ilgın Özlem Hicran & Karagül Damla (2023). Medya ve Kadın Cinayetleri Çanakkale Yerel Medya Örneği. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(2), ss. 149-188.
- Kalender, A. (1999). *Demokrasilerde Yerel Basının Önemi*. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kepenek, E. (2022). Haber Atölyesi Podcast [H. A. Podcast tarafından kaydedildi]. İstanbul, Kocaeli/İzmit, Türkiye.
- Kocaeli Yıllık. (1973), Kocaeli yıllık. Kocaeli Valiliği.
- Mater, N. ve Çalışlar, İ. (2012). Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek. (Ed., S. Alankuş), *Kadın Odaklı Habercilik*, ss. 169- 197, İstanbul: IPS Vakfı Yayınları.
- Öztunç M. & Büyükbaykal C. (2018), Sakarya Yerel Basınında Çıkan Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Farklı Boyutlardan İncelenmesi *Turkish Studies Social Sciences*, 13(26), ss. 971-984.
- Saktanber, A. (1993), Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne, (Der.: Ş.Tekeli), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, ss.211-232, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Samer, Y. (2007). Ne Mağdur Olsun Ne Öteki Ne De Hak Haberciliği, (Der.: S.Alankuş), *İnsan Hakları Haberciliği*, ss. 128-134, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
- Şahin, T. (2017), Kocaeli Yerel Gazetelerinde Yayınlanan Haberlerin Analizi. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 4(1), ss. 29-52.
- Şimşek, S. (2001), Başlangıcından Bugüne Kocaeli Basın Tarihi 1848-2001,Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Timisi, N. (1997), *Medya Ve Cinsiyetçilik*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2013), Hak Haberciliğinde Temel Bir Uğrak: Kadın Odaklı Habercilik ve JİNHA Örneği. *Mülkiye Dergisi*, 3(37), ss. 9-35.
- Vural, A. M. (1999), *Yerel Basın Ve Kamuoyu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2008), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnternet Siteleri

- Bizim Yaka (2022), <https://www.bizimyaka.com/> (Erişim Tarihi: 17.09.2022).
- Çağdaş Kocaeli (2022), <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/> (Erişim Tarihi: 20.09.2022).
- Demokrat Kocaeli (2022), <https://demokratkocaeli.com/> (Erişim Tarihi: 15.09.2022).
- Kocaeli Gazetesi (2022), <https://www.kocaeligazetesi.com.tr/> (Erişim Tarihi: 25.09.2022).
- Özgür Kocaeli (2022), <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/> (Erişim Tarihi: 10.09.2022)

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1569-1584, doi: 10.11616/asbi.1327938

An Analysis of Bülent Ecevit's Policies, Decisions, and Attitudes Towards the European Union Membership Process of Türkiye

Bülent Ecevit'in Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Yönelik Politikaları, Kararları ve Tutumlarının Bir Analizi

Umut Turgut YILDIRIM¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 22.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Abstract: This study focuses on the analysis of the European Union (EU) membership policy of Bülent Ecevit who was a prominent political leader in Turkish political life and scrutinizes his decisions and attitudes through the lens of continuity and change, seeking to trace the imprints of influential factors and dynamics in the decision-making process. In this way, it contributes to the scholarly literature by not only revealing the influence of leaders on Türkiye's EU accession process but also explaining the effects of Ecevit's ideological orientations on the course of Türkiye-EU relations. After analysis, it is understood that Ecevit's political stance on the EU was shaped by various internal and external factors, such as the Cyprus Crisis, economic crises in the country, the attitudes of EU leaders, and individual factors such as ideological inclinations. In conclusion, it is claimed that considering the membership process, Ecevit's skepticism toward the EU in his approach ultimately did not offer an alternative to the traditional Western-oriented Turkish foreign policy.

Keywords: European Union, Türkiye's Accession Process, Bülent Ecevit, Change and Continuity.

&

Öz: Bu makale Türkiye'nin önde gelen liderlerinden Bülent Ecevit'in Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik politikasının analizine odaklanmaktadır. Ecevit'in izlediği politikalar değişim ve süreklilik perspektifinden incelenmekte ve alınan kararlarda etkili olan faktör ve dinamiklerin izleri sürülmektedir. Böylelikle hem Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci üzerindeki lider faktörü ortaya konulmakta hem de Ecevit'in ideolojik yönelimlerinin Türkiye-AB ilişkilerinin seyri üzerindeki etkileri açıklanmaktadır. Bu bağlamda, Ecevit'in AB'ye ilişkin tutumunun Kıbrıs Krizi, ülkedeki ekonomik krizler ve AB liderlerinin tutumları gibi çeşitli iç ve dış faktörler ile ideolojik eğilimler gibi bireysel faktörler tarafından şekillendiği anlaşılmaktadır. Sonuçta da Ecevit'in AB'ye yaklaşımındaki şüphesizliğinin, üyelik süreci dikkate alındığında nihai olarak geleneksel Türk dış politikasının Batı-merkezli anlayışına bir alternatif sun(a)madığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye'nin Üyelik Süreci, Bülent Ecevit, Değişim ve Süreklilik.

Atf/Cite as: Yıldırım, U. T. (2023). An Analysis of Bülent Ecevit's Policies, Decisions, and Attitudes Towards the European Union Membership Process of Türkiye. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1569-1584. doi: 10.11616/asbi.1327938

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Umut Turgut Yıldırım, İnönü Üniversitesi, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr.

1. Introduction

In the last few decades, significant changes have occurred in Türkiye-EU relations. However, the membership process has not been finished yet. As already known, the turning point in relations with Europe (then known as the European Economic Community-ECC) occurred in 1959, when Türkiye applied for association shortly after Greece. Another important one was the Ankara Agreement, which came into force in 1964 and outlined three phases for Türkiye's membership. These years coincided with the period in which Bülent Ecevit began to increasingly emerge in Turkish political life and became a highly influential leader within the Republican People's Party (RPP). With this rise within the Party, Ecevit emerged as one of the active actors in both the ruling and opposition factions in Türkiye's EU membership issue and the future of this process, following his assumption of party leadership especially in 1972 and thereafter.

In the light of the literature, these years can be considered as a period when both Ecevit and Türkiye-EU relations were increasingly analyzed in numerous studies. For instance, the relationship between Türkiye and the EU has been extensively examined and debated in the literature by various researchers who have made contributions to the literature in this field such as Paul Kubicek (2007), Meltem Müftüler-Baç (1998), William Hale (2003), Senem Aydın-Düzgit & Nathalie Tocci (2015), and H. Tarik Oğuzlu (2012). Moreover, studies in this field have mostly focused on examining the Türkiye-EU relations and parties' attitudes towards the EU. For instance, Ekrem Yaşar Akçay (2012; 2016) and Filiz Başkan & Selin Bengi Gümrükçü (2012) examined how political parties and leaders evaluated the EU, Uğur Ülger (2017) explored the attitude of the Milli Görüş movement towards the EU, Seçkin Barış Gülmez (2008; 2013; 2020), Ayşe Güneş-Ayata (2003), Mehmet Bardakçı (2010) and Ödül Celep (2011) scrutinized political parties and elites of in Türkiye with regard to Euro-skepticism and Ercüment Tezcan & İlhan Aras (2015) analyzed the Justice and Development Party's EU policies.

Particularly noteworthy is the limitation of such studies when it comes to Bülent Ecevit. Seçil Erdem (2008) is one of the scholars who studied the perspectives of social democrats in Türkiye regarding the EU. Duygu Yayla (2019) has investigated in her thesis whether there is a discernible change in Bülent Ecevit's policies towards the EU, focusing on a direct examination of his political strategies. In other words, Yayla's objective is to explore whether Bülent Ecevit altered his fundamental perspective on the EU throughout his career. Furthermore, Arda Ozansoy's study (2022), which examines Bülent Ecevit's policies towards the EU, specifically focusing on the decision to suspend relations in 1978, serves as another contribution to the limited body of work in this field.

As mentioned above, although there are significant changes and shifts in Bülent Ecevit's policies towards the EU there has been limited study conducted about this issue. For instance, in 1978, during the government of Bulent Ecevit, a significant event took place that marked a turning point in the relationship. Ecevit suspended the association relations outlined in the Ankara Agreement on the grounds of economic and political reasons, becoming the first leader to freeze Türkiye-EU relations in Turkish political history.

On the other hand, Ecevit was also a leader who played a crucial role in Türkiye's membership process with the EU after the mid-1990s. In 1999, when the EU decided to accept Türkiye's candidacy, Ecevit was serving as the prime minister of Türkiye. Even Ecevit's party, the Democratic Left Party (DLP), declared that Türkiye's membership in the EU was a vital foreign policy objective in its election manifestos during this time. To analyze those changes and continuity, the current study consists of four sections, excluding the introduction. The first section aims to explore the formation of Bülent Ecevit's mental map as a politician and the key characteristics of his political thought by examining his career. The second section focuses on the developments that took place during the Ecevit era and the policies he preferred. The third section analyzes and discusses Ecevit's decisions in the perspective of the historical trajectory of Türkiye-EU relations, dynamics of Turkish foreign policy, domestic and international contexts, and ideological tendencies. Finally, the study ends with some concluding remarks. The study first aims to provide a comprehensive understanding of who Ecevit was. Then it examines Ecevit's foreign policy during his political career, with a particular focus on Türkiye-EU relations during his tenure as prime minister. Ultimately, the study seeks to answer the question of what factors influenced Ecevit's decisions regarding Türkiye's long-standing integration process with the EU.

2. Bülent Ecevit's Political Thought's Map: Resources Underlying His Political Program

In order to analyze Bülent Ecevit's political decisions, it would be beneficial to first examine the processes of political mindset formation. This is because the foundation of his political decisions can be traced back to this aspect. Therefore, it is necessary to initially delve into Ecevit's relationship with politics, starting from his initial exposure and tracing its development over time. Subsequently, it becomes crucial to elucidate his understanding of foreign policy within the context of our topic.

Bülent Ecevit, the third leader of the RPP and the Chairperson of DLP was a prominent figure in Turkish politics, particularly after the 1960s. He was born on May 28, 1925, in Istanbul, as the first and only son of Mehmet Fahri Bey, an academic and deputy, and Fatma Nazlı Hanım, a painter. His grandfathers were Mustafa Şükrü Bey, a religious scholar, and Hacı Mehmet Emin Pasha. He began his primary school education in Ankara in 1931. After completing his primary education, Ecevit first attended Ankara Boy's High School in 1936, and then enrolled at Robert College in 1938 (Erdoğan, 2006: 12-17). After graduating, Bülent Ecevit worked at Türkiye's Consulate in London for six years. In 1949, upon his return to Türkiye, he commenced employment as a translator at the newspaper *Ulus* with the assistance of Vice-Prime Minister Nihat Erim (Gezici, 2006: 24-25). It is worth noting that Ecevit's work in the consulate greatly contributed to his understanding of international politics and Türkiye's place in world politics. These experiences are significant as they mark the beginning of Ecevit's political orientation. Because of this, Ecevit initiated his understanding of the Western world at an early age. Additionally, he cultivated his knowledge and skills in various fields, particularly in political matters. This period of personal growth probably coincided with the formative years of his thoughts on Türkiye's relationship with the West.

Before his political endeavors, Ecevit displayed a keen interest in literature, particularly in the art of versification. He often identified himself as an author rather than a politician. Notably, Ecevit's early career involved extensive translation work from Hindi, Bengali, and English. Even at the age of sixteen, during his high school years, he translated Rabindranath Tagore's works, namely *Gitanjali* and *Wanderer Birds*. Additionally, Ecevit translated numerous poets from the English literary canon. Alongside his translations, he also authored several poems. In the 1950s, Ecevit played a significant role as a founding member of the Helicon Society (*Helikon Derneği*), aiming to introduce contemporary art movements to Turkish society (Kurt, 2002: 19; Erdoğan, 2006: 17-18). It is plausible to draw a connection between his literary expertise and his political rhetoric, as his proficiency in language, among other factors, undoubtedly facilitated his path in the political arena.

Between 1954 and 1957, Ecevit's schedule was notably hectic. He joined the youth branches of the Republican People's Party in Ankara in 1954. However, the pivotal moment in his life occurred when he became a candidate on the RPP's list before the general elections of 1957 (Çetin, 2006: 52-53). It is crucial to note that 1957 was not when Ecevit first encountered politics. His father, Fahri Bey, had previously served as a deputy for the RPP. Moreover, Ecevit himself had gained experience working for both national and international newspapers, focusing on political issues. When taken as a whole, those experiences and the atmosphere he was surrounded by might be seen as determining factors that paved the way for his engagement in politics.

The year 1957 marked a pivotal juncture in Bülent Ecevit's trajectory, as it witnessed his inaugural election as a member of parliament. During this period, Ecevit made a decisive choice to relinquish his scholarship at Harvard University and return to his home country (Harris, 2011: 203). Under the authority of the National Unity Committee, which assumed control of the junta regime, a constituent assembly was established to reshape the Turkish political landscape and draft a fresh constitution. Ecevit played an active and influential role within this assembly. Subsequently, Ecevit assumed the post of Minister of Labor in the VIII, IX, and X İnönü Governments from 1961 to 1965 (Kurt, 2002: 42-44). Approximately four years after his parliamentary duties, Ecevit became a minister within a coalition government. It is worth emphasizing that this ministerial role wielded considerable influence in shaping Ecevit's future within the

RPP. His burgeoning reputation during this period served as a catalyst for his emergence as a prominent and influential political figure. Furthermore, as someone with no prior experience in statesmanship, Ecevit acquired a greater understanding of state-related matters during this process. His knowledge and influence began to resonate within the societal framework.

Another significant event in Ecevit's political life occurred after March 12, 1971, The Memorandum, which contained warnings issued by the military to the government. Firstly, the government tendered its resignation following the dissolution of Süleyman Demirel's administration. Subsequently, Nihat Erim formed a new government with the support of the military. When İnönü declared his alignment with the new government and Erim, Ecevit submitted his resignation to the party, relinquishing his role as the Secretary General of the RPP (Ahmad, 2010: 328). Ecevit viewed the Memorandum as an anti-democratic act that regressed Türkiye's democratic progress. In an article published in the German journal *Der Spiegel*, he further asserted that the March 12 Memorandum was the initial attempt to obstruct the growing influence of the democratic left ideology led by the RPP in Turkish political life. However, Ecevit's resignation cannot be solely attributed to his criticism of the Memorandum. In this regard, the intervention can be seen as the culmination of Ecevit's opposition within intra-party relations. The origins of this opposition can be traced back to 1965, the year when the RPP officially adopted a "left-of-center" ideology. The party became divided into factions based on their support or lack thereof for the left-of-center approach. On one side, there were individuals like Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır, and Nihat Erim who deemed the left-of-center ideology unsuitable for the RPP. On the other side, Bülent Ecevit emerged as the main advocate for the left-of-center ideology (Günel, 2009: 245-247).

In 1972, an important change took place in the history of the Republican People's Party. İsmet İnönü, the longtime leader of the party, was defeated at the RPP's party congress and Bülent Ecevit assumed leadership of the party. In the 1973 general election, Ecevit's RPP secured approximately 33.3 percent of the valid votes, emerging as the leading party. The election results indicated that no single party could form a government without the support of others. Then, Ecevit's RPP entered into a coalition with Necmettin Erbakan's National Salvation Party. The coalition partners held contrasting political ideologies, making the formation of a coalition between Ecevit and his ideological opposite a noteworthy aspect for those examining his political stance. Apart from considerations of political power, as highlighted by Eric J. Zürcher (2015: 377) the coalition heavily relied on the shared anti-American and anti-European sentiments held by both Ecevit and Erbakan. This aspect adds further significance and provides insight into Ecevit's political views. Ecevit's formation of a coalition government with Erbakan, known for his anti-Western stance, indicates his ability to exhibit flexibility or rigidity in their policies as required by the circumstances.

Ecevit's period, which can be described as a kind of 'political second spring,' coincided with the post-1980 era in politics. Following the military coup in 1980, Bülent Ecevit resigned from his position, as chairperson of the RPP. Then he faced a political ban from 1980 to 1987, enforced by the military regime. During this period, Ecevit also received legal convictions in 1980 and 1982. Consequently, Raşan Ecevit, his wife, took the initiative to establish the Democratic Left Party on November 14, 1985, in the absence of her husband, assuming the role of party leader. The DLP comprised a diverse coalition of peasants, workers, tradesmen, and retired civil servants. However, in 1987, when a referendum was held to abolish political bans, Ecevit returned to the political scene and assumed leadership of the DLP (Heper, 2011: 185). On October 20, 1991, Ecevit once again took his place in parliament as a deputy, having been elected based on the election results. Eight years later, in 1999, he formed a minority government shortly before the subsequent election. Following the outcome of the election held on April 18, 1999, Ecevit's DLP emerged as the leading party, securing approximately 21.7 percent of the votes. Subsequently, on May 28, 1999, he assumed the position of Prime Minister in a coalition government formed with the National Action Party (NAP) and the Motherland Party (MP). This tripartite coalition government remained in power until the 2002 general elections (Kurt, 2002: 183-184).

The period spanning from 1999 to 2002, during which he held office, witnessed significant political developments. Noteworthy events during his tenure include the arrest of Abdullah Öcalan, the leader of the Kurdistan Workers' Party, terrorist organization PKK; Türkiye's attainment of candidate status for EU

membership; and a profound economic and political crisis. The fundamental qualities that Bülent Ecevit contributed to his political thought during his political career have been to some extent elucidated. Taking into account the aforementioned career, it becomes apparent that he was one of the significant actors in Türkiye's relations with the EU. In fact, his final government formation took pivotal steps in the relations between the parties. Therefore, based on these premises, it is now appropriate to delve into Ecevit's understanding of foreign policy, programs, and priorities.

3. Ecevit's Understanding of Foreign Policy: The Synthesis of Career, Ideology and Conjunction

Bülent Ecevit's approach to foreign policy, like many world leaders, encompassed both ideological and pragmatic strategies. His foreign policy was also influenced by his social democratic identity and the changing dynamics of international politics. Therefore, for a comprehensive understanding, it is necessary to consider not only his political career but also Ecevit's political ideology and the conjunction of the period.

The relationship between his political career and political thought has been discussed above. Now, the analysis of his political ideology can be initiated as a starting point. Thus, it would be more appropriate to associate ideology with his foreign policy, as it constitutes another factor that shapes Ecevit's decision-making processes. Ecevit's political ideology was primarily rooted in the concept of social democracy, which he defined as "left-of-center" and later as "democratic left" from 1970 onwards. To gain insights into Ecevit's ideology, his books "Left-of-Center" (2009) and "Democratic Left" (2008) serve as significant sources. These works summarize the left of center or democratic left as following fundamental principles (Ecevit, 2008; 2009):

- The center-left encompasses a significant majority of humanists. It centers on the human being.
- The center-left aims to address social inequalities in both opportunities and wealth.
- A social justice perspective is embraced by the center-left as it opposes the concentration of wealth in the hands of a specific group and seeks to promote equality for those oppressed by injustice.
- The center-left is characterized by its progressive and reformist stance, prioritizing the timely improvement of the welfare of the population and implementing necessary reforms promptly.
- The center-left adopts a statist approach, perceiving the state as a vehicle to serve the public interest and promote collective well-being. However, this form of statism is primarily focused on regulating public services for the betterment of society and implementing principles of social justice. It entails state intervention and control over production to benefit society, with limitations imposed on private enterprise when it conflicts with the public interest.
- While private property is acknowledged alongside state and social property, its scope is subject to constraints imposed by principles of social justice and the promotion of public welfare.
- The center-left actively pursues the necessary measures to achieve these objectives, rather than relying solely on natural processes or laissez-faire approaches.
- Moreover, the center-left firmly believes that democracy is the most effective system for attaining these goals.

In light of these principles, it is possible to say that Ecevit emphasized the importance of the necessity of having meaningful connections with society as opposed to the traditional RPP. He aimed to address the expectations of peasants and workers in both economic and political realms. Ecevit advocated for an interventionist state model, envisioning a welfare state that would organize social and economic life based on principles of social justice, social security, and economic development (Ahmad, 2010: 319-328). Taking a comprehensive look at Ecevit's foreign policy views, some insights can be drawn from his writings. Firstly, Ecevit's foreign policy approach was fundamentally rooted in a general sense of skepticism towards foreign powers. He believed that safeguarding Türkiye's national independence, security, and honor should be the cornerstone of its foreign policy strategy. According to Ecevit, any relationships with foreign powers should not impose restrictions on Türkiye's sovereignty. Security considerations were also paramount for him, leading him to advocate for the closure of foreign military bases not under Turkish

military control (Ecevit, 2009: 121-122). His foreign policy, secondly, embraced the principles set forth by Mustafa Kemal Atatürk, particularly the notion of "peace at home, peace in the world." Within this framework, Ecevit aimed to establish peace primarily in Türkiye's regional context and then extend it to the global stage (Ecevit, 2009: 124). According to his understanding, Türkiye needed to address its internal political challenges as a prerequisite for assuming the role of a regional power. Ecevit thought that Türkiye could only aspire to play a significant role in the area by resolving domestic problems (Çayhan, 2013: 84). Thirdly, Bülent Ecevit's foreign policies exhibited a more comprehensive approach, encompassing a wide range of international issues. The cornerstone of his foreign policy was a region-centered strategy, driven by national interests. In addition to maintaining strategic relations with the United States, EU, and Asian countries, Ecevit emphasized the importance of establishing strong ties with neighboring nations (DLP's Election Manifesto, 1995: 89). These principles provide a certain degree of explanation regarding the fundamental framework of Ecevit's foreign policy and the strategy he would pursue. Therefore, Ecevit's policies regarding the EU can also be analyzed within this context.

Lastly, when explaining the conjectural factor that influenced Ecevit's understanding of foreign policy, a prominent example can be provided in this regard. During the 1950s, a prominent focus of Ecevit's foreign policy was establishing close ties with the West, particularly the United States and The North Atlantic Treaty Organization (NATO). In his article titled "*Revolutions and Foreign Politics*" published in the Pazar Postası in 1951, Ecevit advocated for Türkiye's membership in NATO. He portrayed NATO not merely as a military alliance but also as a means to bridge the cultural and civilizational differences between Türkiye and the West (Ecevit, 1951: 2). However, Ecevit's stance toward the West underwent a shift when the Cyprus issue emerged in the 1950s. He adopted a position contrary to the West regarding the Cyprus dispute. Ecevit ordered the Operation in 1974 despite warnings from the US and England not to invade Cyprus, marking a shift from his former pro-Western attitude. These instances highlight the nuanced and fluctuating nature of Ecevit's foreign policy, which included periods of alignment with the West, particularly in the 1950s when he emphasized the cultural convergence between Türkiye and the West through NATO membership. Yet, in later years, he displayed a more independent and assertive approach, as evidenced by his decision to intervene in Cyprus despite objections from Western powers.

Therefore, Ecevit's foreign policy objectives can be summarized as follows: safeguarding national independence, enhancing Türkiye's regional influence, and countering threats to the country's security and economy. Recognizing the importance of both regional stability and engagement with global actors, Ecevit aimed to promote peace and maintain a delicate balance in relations between Western countries, neighboring states, and Türkiye. While embracing a region-centric approach to foreign policy, Ecevit also prioritized Türkiye's national interests due to his left-wing or socialist-oriented ideology exhibited anti-imperialist and anti-American tendencies. These principles were aligned with his broader ideological framework and influenced his foreign policy perspectives.

4. Highlights of the Türkiye-European Union Relations During Ecevit's Era

Bülent Ecevit emerged as a prominent political figure in Turkish politics during the 1960s, a period when Türkiye's relations with the EU were first established. However, the purpose of this study is not to provide a comprehensive analysis of the entire historical context. Instead, this section focuses primarily on Türkiye-EU relations during the governments led by Ecevit, which occurred five times throughout various periods (in 1974, 1977, 1978-79, 1999, and 1999-2002). However, to summarize briefly, the formalization of relations took place with the signing of the Ankara Agreement on September 12, 1963. However, Türkiye's application was not solely driven by the desire to align with Western states' foreign policy objectives. It was also a strategic response to Greece's application. Türkiye argued that if Greece were to become a member of the Single Market, Türkiye's interests would be negatively affected (Aybey, 2004: 22). The Agreement served as a guarantee that Türkiye would become a member of the European Community (EC) upon fulfilling its responsibilities in a sophisticated manner. It outlined a three-stage process consisting of preparation, transition, and the final phase, culminating in Türkiye's entry into the Customs Union in 1996 (Ankara Agreement, 12.09.1963: Article 3-4).

Türkiye-EU relations continued intermittently from 1972 to 1978 and Ecevit's influence on these relations became increasingly apparent during his two governments. Particularly, the events in 1974 led to an escalation of tension between the parties. The 1974 Cyprus Operation was one of the main catalysts for this tension. When Türkiye initiated the operation, many EU member states condemned Türkiye, and the process continued with mutual diplomatic notes exchanged between the parties. In addition, Greece's application for full membership, challenges related to the free movement of Turkish workers, and the imposition of import quotas on Turkish products by certain European states further negatively affected the relations during this period (Akçay, 2012: 33-36). Eventually, during his second government in 1978, Ecevit decided to suspend the association relations with the EU, despite the EU's offer to commence membership negotiations. Süleyman Demirel, who came to power after Ecevit, tried to take steps to improve the relations; however, on September 12, 1980, the coup d'état took place and the EU also suspended its association relations with Türkiye for a period of five years, from 1982 to 1987 (Karabulut, 2011: 74; T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

In 1987, Turgut Özal's government submitted an application to the EEC to become a full member of the Community. However, approximately three years after Türkiye's application, the EU made the decision not to initiate the membership process. Many reasons underlying this decision were articulated in the disclosed report. However, fundamentally, it was stated that the EU itself was in a state of flux and not ready to commence a new membership process. Additionally, economic, social, demographic, political, and cultural issues pertaining to Türkiye were put forward (Commission of the European Communities, 1989). Additionally, government officials in EU countries, such as the social democrat Helmut Schmidt, asserted that Türkiye was not a European country and highlighted the significant cultural differences between Türkiye and Europe. Schmidt further argued that Türkiye's membership was implausible due to its adherence to Islamic culture, which was perceived as incompatible with Christianity (Duner & Deverell, 2001: 8).

The year 1997 marked a turning point for Türkiye's aspirations for EU membership, as the country experienced disappointment following the Luxembourg Summit. While most of the other applicant countries were granted the status of candidate countries, Türkiye's membership negotiation was pushed back by the EU. The decision was primarily influenced by concerns over Türkiye's human rights record and the Cyprus issue, as explicitly stated by the EU (Duner & Deverell, 2001: 9).

After the 1999 general election, a reconfiguration of the political landscape occurred, resulting in the formation of a new coalition government following a brief period of Ecevit's administration. The election results did not provide any single political party with the authority to form a government on its own. Instead, a coalition was formed comprising the DLP, the NAP, and the MP, which governed the country from 1999 to 2002. Bülent Ecevit, as the leader of the coalition, served as the prime minister, while Devlet Bahçeli from the NAP and Mesut Yılmaz from the MP held the positions of deputy prime ministers. The issue of EU membership became a subject of controversy within the coalition partners. The NAP and the DLP adopted a cautious approach towards Türkiye's integration process with the EU. Their political programs, which prioritized nationalism, reflected their inclination to protect the country's independence and national unity. As a result, these parties displayed reluctance to implement the reforms necessary for EU membership (Yılmaz, 2011: 192-193).

Nevertheless, following the 1999 general elections, Prime Minister Ecevit emphasized the importance of promptly implementing the Copenhagen Criteria through the collective efforts of all parties. In his view, the resolution of democracy and human rights issues in Türkiye depended on the successful execution of these reforms (Taniyıcı, 2010: 186). Subsequently, at the Helsinki Summit on 10 December 1999, the EU officially accepted Türkiye as a candidate country (T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023). This decision marked the beginning of significant changes in Türkiye, aimed at aligning its legal, social, economic, and political aspects with the EU acquis. The 1982 Constitution underwent amendments, introducing thirty-six new articles that brought about substantial changes in areas such as human rights, democracy, separation

of powers, and economics. The government initiated the implementation of EU harmonization packages (Öniş, 2003: 13).

5. Assessment of Ecevit's Policies, Decisions, and Attitudes Towards the European Union

As the prime minister to suspend relations between Türkiye and the EC since 1959 Ecevit played a significant role in Türkiye-EU relations, and his decisions deserve careful consideration. From this point of view, an examination of Ecevit's era regarding Türkiye-EU relations highlights specific instances where Ecevit emerged as a key decision-maker and exerted notable influence. First of all, the escalation of tension between the parties particularly concerning the Cyprus Issue, and the subsequent freezing of relations are significant points of focus. Additionally, Ecevit's stance during the 1990s assumes significance in this regard. During this period, Ecevit portrayed himself as a supporter of EU membership, which was reflected in his policies. Consequently, Türkiye, under the leadership of Ecevit, attained the status of a candidate country, marking a substantial step in its candidacy process.

In this context, to assess Ecevit's policies, decisions, and attitudes towards the EU, first and foremost, it is essential to address the question of why Ecevit decided to halt relations and examine the significant reasons behind this decision. Before going forward with this study, it is necessary to mention that Ecevit's decision was highly criticized by a number of circles. For instance, one of those criticisms was that Ecevit's decision to suspend relations would adversely affect the future of the ongoing membership process and due to that decision Türkiye missed a big chance (Ozansoy, 2022: 103). The other was the foreign affairs bureaucracy of the period, namely the ambassadors. They emphasized the necessity of applying for full EU membership. Turkish businesspeople were also of the opinion that EU membership would be beneficial for Türkiye. Despite these demands, Ecevit still made the decision to suspend relations (Kabaalioglu, 2023). On the other hand, some of the scholars argued that attributing the decision to suspend relations in 1978 solely to Ecevit would be erroneous in their writings published in newspapers. According to this kind of view, the rising anti-Western sentiment in Türkiye's political and social life during the 1970s also played a role in Ecevit's decisions (Pekiner, 2004). In a statement made years later, Ecevit also explained that during the relevant period, the society was also anti-European, and he took the suspension decision due to the unfair practices of the EEC towards Türkiye (Hürriyet, 2004).

The first reason underlying Ecevit's decision is related to Türkiye's domestic politics. The 1970s were a critical period for Turkish politics and its main political parties. It was marked by significant instability in the politics of Türkiye. Moreover, political stability was elusive, with more than ten coalition governments formed between 1970 and 1980. Rising political violence among student groups and terrorist organizations further exacerbated social insecurity (Zürcher, 2015: 379). In such a political environment, it is highly likely that Ecevit, instead of addressing foreign policy issues, shifted his focus toward domestic politics. Indeed, as mentioned earlier, Ecevit's understanding of foreign policy was linked to the success of his domestic politics, aiming for Türkiye to emerge as a regional actor.

Another significant factor that influenced Ecevit's decision was the emergence of economic problems both within and outside the country. In 1973, the world witnessed the Oil Crisis, triggered by the decision of the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) to raise petroleum prices. The sharp increase in crude oil prices disrupted the global economic balance and tripled Türkiye's foreign trade deficit. This, along with a rapid rise in the balance of payments deficit, led to a foreign exchange shortage in Türkiye. Consequently, Türkiye faced a significant budget deficit. To mitigate the effects of the economic crises, Türkiye sought assistance from the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank (WB). However, these institutions rejected providing economic aid to Türkiye. These responses further deepened Türkiye's sense of insecurity regarding the West and its institutions (Çayhan & Ateşoğlu Güney, 1996: 99-101; Zürcher, 2015: 386; Öztürk, & Saygın, 2017: 6-7). Türkiye faced economic crises that could not be resolved without foreign aid, yet the West and Europe showed reluctance in extending support to Türkiye during that time. This response from Western countries may have created a sense of suspicion in Ecevit's mind regarding their trustworthiness and deepened his Euro-Skepticism (Güneş-Ayata, 2003: 213).

Moreover, of greater significance is the mounting tension between Türkiye and the West since the 1974 Cyprus Operation, which has brought bilateral relations to the brink of rupture. Western countries, including European actors, strategically chose to isolate Türkiye on the international stage and implemented a series of embargoes from 1974 to 1978 (Kaya, 2018: 187). This concerted effort to marginalize Türkiye prompted a shift in the country's multidimensional foreign policy, which had been evolving since the Johnson Letter of 1964. Given these facts, it is possible to assert that the attitudes of European governments played a role in the decision of Ecevit.

The positions of both Türkiye and European political leaders could have had a negative impact on Ecevit's stance towards the EU. European politicians were opposing Türkiye's EU membership for the following reasons (Aydın & Açıkmeşe, 2004: 117-118):

- The institutional structure of the EU would change to Türkiye's advantage.
- Türkiye would gain more influence in the decision-making process, particularly through its relationship with Germany.
- Türkiye's geographic location, situated at the intersection of the Balkans, the Middle East, and the Caucasus, would pose security problems for the EU.

Such statements caused frustration among both Turkish society and political leaders. Ecevit's attitude also can be read as the reflection of historical sentiments of animosity associated with these views. In addition, the fact that England, France, Italy, and Germany indicated that their assistance in resolving Türkiye's economic crisis in the 1970s would be limited, and Germany's announcement that it would not make any improvements in the socio-economic situation of Turkish workers, also influenced Ecevit's decisions (Ozansoy, 2022: 107-108). On the other hand, there were also groups in Türkiye that opposed European Union membership. These segments were mainly composed of Marxists who rejected Europe as a capitalist union and Nationalists who argued that Türkiye had a distinct identity from Europe (Canbolat, 2004: 161). For instance, the leader of the Nationalist Movement Party at that time, Alparslan Türkeş, was against Türkiye's entry into the Common Market (now known as the European Union), arguing that it would be economically disadvantageous for Türkiye (Alpay, 2023). Marxists were in the same way as nationalist regarding their views on Europe. The Turkey Workers Party, a socialist/Marxist party in Turkish politics, defined the Common Market as an organization where imperialism and capitalism united and opposed Türkiye's membership (Akçay, 2012: 41). Furthermore, Islamic groups in Türkiye had a negative stance on the Common Market as well. Necmettin Erbakan, a prominent Islamic leader at that time, opposed Türkiye's entry into the Common Market mainly for cultural and economic reasons. According to Erbakan, Europe had not abandoned its colonialist mindset, and if Türkiye joined the Common Market, it would become a colony of the West (Erbakan, 1971: 19-20).

There are also several reasons that can be identified as ideological factors behind Ecevit's decision. As mentioned above, Ecevit's foreign policy approach was fundamentally rooted in a general sense of skepticism towards Europe and the US because of his social democrat identity. He believed that safeguarding Türkiye's national independence, security, and honor should be the cornerstone of its foreign policy strategy. Therefore, Ecevit who was already inclined towards Euro-skepticism, is highly likely to have increased the level of this skepticism due to the influence of the conjuncture (Yılmaz, 2011: 191). In other terms, Ecevit's decision to suspend relations may have stemmed from the ideological movements of the 1970s. Leftism and socialism were prevailing ideologies both in Europe and Asia since the 1960s, and they began to gain a political base in Türkiye as well (Belge, 2008: 38). As a social democrat, Ecevit had already demonstrated his ideological tendency when he abolished the ban on hash farming, which had been imposed during the Nihat Erim government under pressure from the United States. The widespread adoption of left-wing ideologies among the Turkish population, particularly among students and intellectuals, would have undoubtedly influenced the decisions of the Ecevit government.

The second dimension of assessing Ecevit's position regarding the EU is intricately tied to the subsequent developments that transpired in the 1990s and beyond. First of all, it is fair to say that Türkiye-EU relations in the 1990s undoubtedly differ from those in the 1970s. Although significant crises occurred between the

parties in both periods, the 1990s marked a phase in which Türkiye's accession process to the EU was debated within the context of structural changes (Gözen, 2006: 118). Then Ecevit's attitude towards the EU also changed by the 1990s. In most respects, it diverged from the skepticism of the 1970s and signaled a green light towards the EU. However, it cannot be claimed yet that Ecevit was entirely favorable towards EU membership. Indeed, it is known that Ecevit maintained his Euro-skeptical stance during the 1990s as well (Yılmaz, 2011: 192-193). Nevertheless, some factors influenced Ecevit's shift from strict skepticism towards lighting the green light to EU membership in the 1990s such as the election of social democrats to office in Germany, the belief that pursuing a policy aligned with the EU would be beneficial for the country following political and economic crises, the support from the United States, and the increase in sympathy towards EU countries due to their aids during the 1999 Gölcük Earthquake (Park, 2000: 33; Gözen, 2006: 123-124) It would be reasonable to define these factors as both ideological and conjectural.

Firstly, the change in the EU's politician's attitudes led to a change in Ecevit's attitudes towards the EU. Because some European leaders, unlike their predecessors, had begun to make statements indicating that Türkiye would join the EU in the near future. For instance, France's State Minister responsible for the EU, Pierre Moscovici said (ReliefWeb, 1999):

There are efforts being made concerning Turkey's becoming a member of the EU in Helsinki...Turkey's Minister of Foreign Affairs, Ismail Cem, met the French President, Jacques Chirac, and Prime Minister Lionel Jospin in Paris a short while ago. We want these sensitive issues to improve. We hope the new climate between Greece and Turkey will solve the problem easier. We feel the presence of an opportunity in the Helsinki Summit; the approach is positive. In three months, a decision will be made.

Additionally, European political leaders who were opposed to Türkiye's membership were replaced by new leaders who supported Türkiye's membership by the end of the 1990s. For instance, in Germany, a coalition government was formed by the Social Democratic Party and the Green Movement in 1998. This coalition had a positive impact on the EU's willingness to accept Türkiye's appeal during the Helsinki Summit (Park, 2000: 36; Demirkıran et al., 2010: 39). The harmony and mutual support between the German politician Gerhard Schröder and Bülent Ecevit played a significant role in Türkiye being recognized as a candidate country for the EU (Akçay & Turan, 2020: 1943). During Germany's presidency in the European Council, Schröder took a series of steps in support of Türkiye's EU membership (Aybey, 2004: 30). During this period, media organizations and newspapers in Türkiye made news that supported EU membership. Positive statements by European leaders about Türkiye were frequently covered in the Turkish press (Bek, 2001: 128). However, there were also negative opinions about Türkiye among the members of the top-level institutions of the EU. For example, Nicole Fontaine, the President of the European Parliament, expressed at the Helsinki Summit that there could never be cultural compatibility between Türkiye and the EU (European Parliament, 1999).

Because of this, Ecevit also approached the EU with a degree of skepticism when the EU membership status gained in the late 1990s. The Cyprus Issue, which was one of the important issues of the time, had not yet been resolved between Türkiye and the EU, and most Turkish leaders had pushed EU membership aside in light of the Cyprus Issue. Therefore, the Cyprus Issue, also seen as a security threat, continued to influence Ecevit's stance towards Europe in the 1990s (Gülmez & Buhari-Gülmez, 2008: 21). Therefore, the EU's acceptance of Türkiye as a candidate country should also be considered as a requirement of the conjuncture.

The increasing pressure exerted by non-governmental organizations (NGOs) on political authorities since the late 1980s can be identified as another one of these factors. Scholars in the field of international relations have long acknowledged the influence of NGOs in global politics, tracing back to the mid-20th century (Arı, 2010: 69). From the 1980s to last years of 1990, trade unions such as the Confederation of Turkish Trade Unions, the Confederation of Progressive Trade Unions of Türkiye, and the HAK-İŞ Trade Unions Confederation, as well as chambers of commerce and industry such as the Istanbul Chamber of Commerce and the Istanbul Chamber of Industry, and associations like the Turkish Union of Chambers and Commodity Exchanges, the Young Businessmen Association of Türkiye, the Turkish Industry and Business Association, and the Independent Industrialist's and Businessmen's Association have consistently tried to

persuade political decision-makers to act in their best interests on membership process (Ünalp Çepel, 2015: 275-278). Business circles and civil society organizations, as Ziya Öniş (2003: 19) noted, showed more enthusiasm than political parties when it came to EU membership. They believed that EU membership would create crucial opportunities for the Turkish economy and society. The activities of these non-governmental organizations in favor of EU membership also contributed to Türkiye paying greater attention to the issue of membership (Eylemer & Taş, 2007: 565-567). Therefore, various NGOs such as trade unions, labor unions, civil society organizations, interest groups, and pressure groups, could have played a significant role in shaping Ecevit's decision-making process regarding foreign policy.

Another factor contributing to Ecevit's shift towards supporting EU membership in the 1990s can be attributed to the emergence of a new world order following the disintegration of the Soviet Union. Indeed, the dynamics of Türkiye-EU relations were substantially shaped by the transforming global order and the strategic decisions made by both parties during the 1990s. The EU's approval of Türkiye's appeal in 1999 was largely related to the EU's strategies regarding Türkiye's position in the post-Cold War era. The EU actually wanted to see Türkiye as its ally during those years because Türkiye was the only country capable of preventing Russia's expansion in the Middle East region, where European powers sought to maximize their economic and political interests (Soytürk, 2015: 393). The dichotomy of the world characterized by the division into East and West during the Cold War era experienced a profound transformation with the collapse of the Soviet Union, the principal representative of the Eastern bloc. Due to this radical change, the Western world has become increasingly important in Türkiye's foreign policy. Accordingly, the collapse of the Soviet Union as a superpower increased Türkiye's independence in foreign policy decision-making both regionally and internationally. Consequently, Türkiye became more inclined to be a strong ally of the West, especially Europe (Sayarı, 2000: 170).

Furthermore, the waves of democratization that permeated Türkiye during this period exerted a noteworthy influence on the evolving dynamics of relations, particularly in the 1990s. Therefore, the government had to respond to domestic and international changes that raised people's expectations for a higher level of democracy, guarantees of human rights, and the freedom of civil society. The EU, as a representative of these values, started to gain more popularity among Turkish society. The growing trends in society may have also influenced Ecevit's attitudes.

In contrast to the conjectural and ideological factors that influenced Ecevit's decision to suspend relations, the fundamental principles and values of Turkish foreign policy must also be taken into consideration to better understand Ecevit's attitudes towards the EU. In this regard, especially after the establishment of the Republic of Türkiye, the founding fathers of the country made significant efforts to transform Turkish political, social, and cultural life in line with Western values. However, the state's foreign policy was not entirely shaped by those values. The new foreign policy of Türkiye aimed at the survival of the state, with its main characteristics being independence, support for the status quo, and realism (Sinkaya, 2011: 80-81). Because of this, Türkiye decided to ally itself with sovereign powers in the international system during the early years of the Republic. These powers were the United States, England, and France, which belonged to the Western bloc. The foreign policy strategy of aligning with Western states continued until the collapse of the Soviet Union in the 1990s (Duran, 2015: 35, 47-48). Due to its political and economic alignment with the West following the reordering of Europe and Western countries after World War II, Türkiye became a member of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) in 1948, the European Council in 1949, and the NATO in 1952 (Lauren & Müftüler-Baç, 2003: 197). When Ecevit decided to suspend relations with the EU, the EU was not viewed as the sole or vital ally by Türkiye. Türkiye, due to its closer alignment with the United States, was being considered as an alternative by the EU in Turkish foreign policy. The significance to be derived from this is that Ecevit's decision in 1978 did not conflict with the main goals of the country's foreign policy. However, it should also be noted that within the European context, it symbolizes change rather than continuity in foreign policy.

6. Conclusion

This study has analyzed Bülent Ecevit's policies, decisions, and attitudes towards the EU membership policy of Türkiye. The influential factors and dynamics in Bülent Ecevit's decision-making process were also taken into consideration. The following conclusions can be drawn from the present study.

Ecevit's decisions towards the EU have not remained consistent throughout his career. But his attitudes were consistent with Euro-skepticism. During the early years of his government in 1973 and 1978, Ecevit held more Eurosceptic views due to various conjectural and ideological reasons. As a fundamental aspect of his foreign policy, the preservation of national sovereignty and the economic and political independence of the country played a critical role in shaping his stance on the EU initially. Accordingly, when he believed that the EU's demands in the process of membership were incompatible with Türkiye's economic interests, he suspended the relations. Additionally, his political ideology as a democratic leftist, characterized by anti-Americanism and Euroscepticism, further contributed to his negative attitudes towards the EU. In general, therefore, it seems that Ecevit's decision to suspend relations in the 1970s and his support for the initiation of the membership process in the 1990s were shaped more around ideological and conjectural factors.

Firstly, the realization that Western states were not always the supporters of Türkiye during the economic crises of the 1970s influenced Ecevit's decision to suspend the mutual relations. The instability in domestic politics and the economic crisis were also influential factors in Ecevit's decision. Moreover, it is highly likely that the Eurosceptic attitudes of national actors played a role in Ecevit's decision to suspend relations. Finally, the European Union's criticisms, especially those related to ideological and cultural sources, also shaped Ecevit's decisions.

On the other hand, it can be argued that Ecevit's policy shift in the 1990s can be interpreted as a result of conjuncture. As mentioned above the coming to power of politicians in Germany who support Türkiye's accession to the EU, increased the belief that pursuing a policy aligned with the EU would be beneficial for the country following political and economic crises among the people and the United States' initiatives were the main dynamics behind the Ecevit's positive attitudes. Various NGOs such as trade unions, labor unions, civil society organizations, interest groups, and pressure groups have played in shaping Ecevit's decision positively. Ecevit's decision to approve EU membership in the 1990s can also be related to the establishment of a new global order that followed the collapse of the Soviet Union. However, it is essential to consider the big picture by taking into account the core principles of Turkish foreign policy and the impact of situational factors, in addition to the influence of ideological orientations within political parties in Türkiye. Historically, Turkish foreign policy was primarily designed to safeguard national unity, security, and borders, particularly during the period of One Party Rule. During the Cold War era, Türkiye's foreign policy leaned towards alignment with United States foreign policies, similarly observed in the early years of the Republic. As a result, the EU was not perceived as an alternative ally to the United States by Türkiye for a significant period after the Second World War. This approach persisted until the end of the Cold War, which marked the collapse of the bipolar world order and brought about a transformation in the structure of international politics and the roles of nation-states and international organizations. Türkiye's foreign policy began to adapt to the new world order, embracing more versatile, visionary, and proactive approaches. Consequently, the sources of Ecevit's decision to suspend relations can be traced back to the strategies of Türkiye's foreign policy at the time.

It is evident that Türkiye, in the aftermath of the reconfiguration of Europe and Western countries following World War II, strategically aligned itself with the Western bloc, exhibiting a convergence of interests in both the political and economic domains. During the period when the suspension decision was made, Türkiye's main objective in its foreign policy was to align itself with the United States and NATO rather than Europe. Thus, the EU did not hold an inherent ally status in the minds of Turkish decision-makers. Therefore, Ecevit's policies can be calculated as a stance in line with Türkiye's national interests. Given the transformative nature of the post-Cold War era, Türkiye's alignment with the Western bloc, consistent with its long-standing foreign policy orientation, could be perceived as a pragmatic choice that best served its strategic objectives and overarching national priorities. Therefore, it is important to evaluate Ecevit's

decisions in 1978 and his efforts for membership in 1999 within the conditions of those respective periods. It should be noted that, as per the theory in international relations, decision-makers in foreign policy behave rationally and choose the best option available based on their analysis of the prevailing circumstances. As such, evaluating Ecevit's decisions solely based on today's conditions may lead to inaccuracies and neglecting the contextual factors that influenced his decisions.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Ahmad, F. (2010), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Trans. Ahmet Fethi Yıldırım), İstanbul: Hil Yayın.
- Akçay, E. Y. & Turan, İ. (2020), Butterfly Effect in Turkey-European Union Relations: Turkey's Candidacy Process, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), p. 1942-1955.
- Akçay, E. Y. (2012), 1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), p. 24-45.
- Akçay, E. Y. (2016), Turgut Özal Dönemi Türkiye-Topluluk İlişkileri, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, p. 45-58.
- Alpay, H. (2023), Türkes: Avrupa Birliği'ne Hayır Çin ve Rusya'ya Evet, *Demokratik Arayış*, 28.04.2023, <http://tokatarayisgazetesi.com/yazar.asp?yaziID=5799&Baslik=turkes-avrupa-birligine-hayir-cin-ve-rusyaya-evet>
- Ankara Agreement. (12.09.1963), *Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Turkey*, http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f8e2f9f4-75c8-4f62-ae3f-b86ca5842eee.0008.02/DOC_2&format=PDF [12.09.2023].
- Arı, T. (2013), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Aybey, A. (2004), Turkey and The European Union Relations: A Historical Assesment, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), p. 19-38.
- Aydın, M. & Açıkmeşe, S. A. (2004), Waiting for December 2004: Turkey's Blues for the EU, *International Spectator*, 3, p. 111-125.
- Bardakçı, M. (2010), Turkish Parties' Positions Towards The EU: Between Europhilia and Europhobia, *Romanian Journal of European Affairs*, 10(4), p. 26-41.
- Başkan, F. & Gümrükçü, S. B. (2012), Positions of Turkish Political Parties on European Integration, *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(1), p. 25-44. <https://doi.org/10.1080/14683857.2012.661220>
- Bek, M. G. (2001), Media and the Representation of the European Union an Analysis of Press Coverage of Turkey's European Union Candidacy, *Kültür ve İletişim*, 4(2), p. 121-146.
- Belge, M. (2008), Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. (Ed. Murat Gültekingil), in *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8 (Sol)* (p. 19-48). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Canbolat, İ. S. (2004), *The European Union and Turkey*. (Ed. İdris Bal), in *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era* (p. 153-164), Florida: Brown Walker Press.
- Çayhan, E. & Ateşoğlu Güney, N. (1996), *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Çayhan, E. (2013), Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, (Ed. Haydar Çakmak), in *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları* (p. 81-92), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Celep, Ö. (2011), The Republican People's Party and Turkey's EU Membership, *South European Society and Politics*, 16(3), p. 423-434, <http://dx.doi.org/10.1080/13608746.2011.598358>
- Çetin, M. (2006), *Çinli Hoca'nın Torunu Ecevit*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Commission of the European Communities. (1989), *Commission Opinion on Turkey's Request for Accession to the Community*, SEC (89) 2290 final. Brussels: 20.12.1989. https://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/4cc1acf8-06b2-40c5-bb1e-bb3d4860e7c1/publishable_en.pdf [11.09.2023].
- Demirkıran, Ö., Çiçek, E., Eltetik, H. & Sarıkçıoğlu, M. (2010), Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde "Son Dönem", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), p. 57-75.
- Democratic Left Party. (1995), *Election Manifesto*, Ankara.
- Duner, B. & Deverel E. (2001), Country Cousin: Turkey, the European Union and Human Rights, *Turkish Studies*, 2(1), p. 1-24.
- Duran, H. (2015), Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politika Anlayışı ve İlkeleri, (Ed. Mustafa Bıyıklı), in *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi-I* (p. 35-51), İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.
- Düzgıt, S. A. & Tocci, N. (2015), *Turkey and The European Union*, New York: Palgrave Macmillan.
- Ecevit, B. (1951), İnkılaplar ve Dış Siyaset, *Pazar Postası*, 12.08.1951, retrived from <http://ecevityazilari.org/items/show/51> [18.03.2023].
- Ecevit, B. (2008), *Demokratik Sol*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ecevit, B. (2009), *Ortanın Solu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erbakan, N. (1971), *Türkiye ve Ortak Pazar*, İzmir.
- Erdem, S. (2008), Türkiye'de Sosyal Demokratların Avrupa Birliği'ne Yaklaşımları, *Toplum ve Demokrasi*, 2(2), p. 91-106.
- Erdoğan, A. (2006), *Umut Adam Ecevit*, İstanbul Kesit Yayınları.
- European Parliament. (1999), *Speech by Mrs Nicole Fontaine President of the European Parliament European Council in Helsinki*. https://www.europarl.europa.eu/summits/hel-pres_en.Nicole%20FONTAINE
- Eylemer, S. & Taş, İ. (2007), Pro-EU and Eurosceptic Circles in Turkey, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(4), p. 561-577. <https://doi.org/10.1080/13523270701674657>
- Gezici, A. (2006), *Bir Karaoğlan Masalı: Bülent Ecevit*, İstanbul: AKİS KİTAP.
- Gözen, R. (2006), Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesi'nden 2003 Irak Savaşı'na Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci, *Uluslararası İlişkiler*, 3(10), p. 115-146.
- Gülmez, S. B. & Buhari-Gülmez, D. (2008), The EU Conditionality in the Cyprus Problem: Catalyzing Euro-Scepticism in Turkey?, *Journal of Cyprus Studies*, 14, p. 1-38.
- Gülmez, S. B. (2008), The EU Policy of the Republican People's Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Skepticism in Turkey, *Turkish Studies*, 9(3), p. 423-436.
- Gülmez, S. B. (2013), Rising Euroscepticism in Turkish Politics: The Cases of the AKP and the CHP, *Acta Politica*, 48, p. 326-344, <https://doi.org/10.1057/ap.2013.2>

- Gülmez, S.B. (2020), Rethinking Euroscepticism in Turkey: Government, Opposition and Public Opinion, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), p. 1-22.
- Günel, E. (2009), *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Güneş-Ayata, A. (2003), From Euro-scepticism to Turkey-scepticism: Changing Political Attitudes on the European Union in Turkey, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 5(2), p. 205-222, <https://doi.org/10.1080/1461319032000097941>
- Hale, W. (2003), Human Rights, The European Union and the Turkish Accession Process, *Turkish Studies*, 4(1), p. 107-126, <https://doi.org/10.1080/714005714>
- Hale, W. (2005), *Türk Dış Politikası*, (Trans. Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Harris, G. S. (2011), Military Coups and Turkey Democracy, *Turkish Studies*, 12(2), p. 203-231.
- Heper, M. (2011), *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, (Trans. Kadriye Göksel), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Hürriyet. (2004). Bülent Ecevit'ten AB Açıklaması, Hürriyet, 19.01.2004, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bulent-ecevitden-ab-aciklamasi-196968>
- Kabaalıoğlu, H. (2023), Türkiye'nin AB ve Kıbrıs ile ilişkilerinde tarihe düşülen kayıtları 4 kitapta buluşturan Prof. Dr. Haluk Kabaalıoğlu'nun AB ile ilişkilerimiz, üyelik süreci ve Kıbrıs konusunda derin tarihi bir perspektif sunan konuşmasından satır başları şöyle. *Kocaeli Sanayi Odası*, <https://kosano.org.tr/wp-content/uploads/2021/07/Haluk-Kabaalioglunun-konusmasi.pdf> [12.09.2023].
- Karabulut, U. (2011), 12 Eylül Döneminden Gümrük Birliği Üyeliğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikalarına Genel Bir Bakış, *Belgi*, 1, p. 73-85.
- Kaya, F. (2018), Türkiye'nin AB Üyeliği Açısından Kıbrıs Sorunu, *Akademik Bakış Dergisi*, 66, p. 184-195.
- Kubicek, P. (2007), The European Union and Grassroots Democratization in Turkey, *Turkish Studies*, 6(3), p. 361-377, <https://doi.org/10.1080/14683840500235456>
- Kurt, S. (2002), *Bir Karaoğlan Hikayesi- Bülent Ecevit*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Lauren, M. M. & Müftüler-Baç, M. (2003), Turkish Parliamentarians' Perspectives on Turkey's Relations with the European Union, *Turkish Studies*, 4(1), p. 195-218.
- Müftüler-Baç, M. (1998), The Never-ending Story: Turkey and the European Union, *Middle Eastern Studies*, 34(4), p. 240-258, <https://doi.org/10.1080/00263209808701250>
- Oğuzlu, H. T. (2012), Turkey and The European Union: Europeanization Without Membership, *Turkish Studies*, 13(2), p. 229-243, <https://doi.org/10.1080/14683849.2012.685256>
- Öniş, Z. (2003), Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era, *Turkish Studies*, 4(1), p. 9-34, <https://doi.org/10.1080/714005718>
- Ozansoy, A. (2022), Turkey and the 'Maghrebization' of the European Economic Community: The 1978 Suspension of the Association Agreement. *Turkish Studies*, 23(1), p. 101-118, <https://doi.org/10.1080/14683849.2021.1898952>
- Öztürk, S. & Saygın, S. (2017), The Effects of the 1973 Oil Crisis and Stagflation Case, *Balkan Journal of Social Sciences*, 6(12), p. 1-12.
- Park, W. (2000), Turkey's European Union Candidacy: From Luxembourg to Helsinki to Ankara?, *Mediterranean Politics*, 5(3), p. 31-53, <https://doi.org/10.1080/13629390008414735>
- Pekiner, Y. (2004), Türkiye 1978'de Avrupa'yı Neden Reddedti?, *Toplumsal Tarih*, <https://m.bianet.org/bianet/toplum/44680-turkiye-1978de-avrupayi-neden-reddetti>

- ReliefWeb. (1999), *Approval for aid to Turkey*, 14.09.1999, <https://reliefweb.int/report/turkey/approval-aid-turkey>
- Sayarı, S. (2000), Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi Regionalism, *Journal of International Affairs*, 54(1), p. 169-182.
- Sinkaya, B. (2011), Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, *ADAM AKADEMİ*, 1, p. 79-100.
- Soytürk, M. (2012), Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci ve Avrupa Birliği'nde Türkiye Tartışmaları, *History Studies (Prof. Dr. Enver Kovukçu Armağanı)*, p. 381-397.
- T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023). *Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi*. <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/turkiye-ab-iliskileri-kronolojisi.pdf> [13.09.2023].
- Taniyici, Ş. (2010), Europeanization of Political Elite Discourses in Turkey: A Content Analysis of Parliamentary Debates 1994–2002, *Turkish Studies*, 11(2), p. 181-195.
- Tezcan, E. & Aras, İ. (2015), Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Euroseptisizm: Avrupa Birliği Desteğinin Eleştiriyeye Dönüşümü, *Uluslararası Hukuk ve Demokrasi*, 11(41), p. 1- 34.
- Ülger, U. (2017), Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(29), p. 619-632.
- Ünalp Çepel, Z. (2015), Türkiye'deki İşadamları Örgütlerinin Avrupalılaştırma Süreci, *Ege Akademik Bakış*, 15(2), p. 275-283.
- Yayla, D. (2019), Bir Siyasal Lider Olarak Ecevit'in AB'ye Yaklaşımı: Süreklilik Mi, Kopuş Mu?, *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2011), Euroscepticism in Turkey: Parties, Elites, and Public Opinion, *South European Society and Politics*, 16(1), p. 185-208.
- Zürcher, E. J. (2015), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Trans. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1585-1608, doi: 10.11616/asbi.1327959

Sustainability of Human Development Through Governance: A Qualitative Comparative Analysis of Countries

Yönetişim ile İnsani Gelişmişliğin Sürdürülebilirliği: Ülkelerin Nitel Karşılaştırmalı Analizi

Murat ERKOYUNCU¹, Volkan AŞKUN²

Geliş Tarihi (Received): 16.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 17.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Abstract: This study examines the sustainability of human development (HD) through various governance configurations using a qualitative comparative analysis of countries from a complex adaptive systems perspective. The World Bank's six governance dimensions are used, and 11 unique configurations are identified for different levels of human development. The research reveals that the relationship between governance and HD is complex and context-specific, with different governance models contributing to different outcomes. The results suggest that a universal governance approach is not effective in promoting HD, and it is crucial to customize policy interventions based on the specific governance dynamics of each country. This study emphasizes the importance of governance in sustainable development and emphasizes the need for tailored strategies considering the complex relationship between governance dimensions.

Keywords: Human development, Governance, Qualitative comparative analysis, World Bank, Complex adaptive systems

&

Öz: Çalışma, karmaşık uyarlanabilir sistemler perspektifinden ülkelerin nitel karşılaştırmalı analizini kullanarak çeşitli yönetim konfigürasyonları aracılığıyla insani gelişmişliğin sürdürülebilirliğini incelemektedir. Dünya Bankası'nın altı yönetim boyutu kullanılmış ve farklı insani gelişmişlik seviyeleri için 11 benzersiz konfigürasyon belirlenmiştir. Araştırma, yönetim ve insani gelişme arasındaki ilişkinin karmaşık ve bağlama özgü olduğunu, farklı yönetim modellerinin farklı sonuçlara katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlar, evrensel bir yönetim yaklaşımının insani gelişmişliği teşvik etmede etkili olmadığını ve politika müdahalelerinin her ülkenin kendine özgü yönetim dinamiklerine göre özelleştirilmesinin çok önemli olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma bağlamında yönetimin önemine ilişkin mevcut literatüre katkıda bulunmakta ve sürdürülebilir insani gelişmeye etkili bir şekilde teşvik etmek için farklı yönetim boyutları arasındaki karmaşık ilişkiyi dikkate alan özel stratejilere duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsani gelişmişlik, Yönetişim, Nitel karşılaştırmalı analiz, Dünya Bankası, Karmaşık uyarlanabilir sistem

Atıf/Cite as: Erkoyuncu, M., Aşkun, V. (2023). Sustainability of Human Development Through Governance: A Qualitative Comparative Analysis of Countries. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1585-1608. doi: 10.11616/asbi.1327959

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Gör., Murat Erkoyuncu, Hitit Üniversitesi, muraterkoyuncu@hitit.edu.tr.

² Dr. Öğr. Gör., Volkan Aşkun, Akdeniz Üniversitesi, volkanaskun@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Introduction

The pursuit of sustainable human development has been a prominent objective in global policy for an extended period, as evidenced by the inclusion of this goal in the United Nations Sustainable Development Goals (UN General Assembly, 2015). The pursuit of sustainable human development remains a persistent and intricate endeavor, as it is influenced by a multitude of intricate economic, social, political, and environmental dynamics. Among these factors, the level of governance within a nation emerges as a pivotal determinant of human development (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2010). Governance can be defined as the systematic way authority is wielded, decisions are formulated, and public resources are administered in order to fulfil the requirements and aspirations of a given society (World Bank, 1992). There is an increasing agreement among scholars that the presence of effective governance is crucial for the achievement of sustainable human development. However, the specific correlation between various aspects of governance and human development is still not fully understood (Fukuyama, 2013).

According to Kaufmann et al. (2010), the World Bank has identified six governance dimensions that are deemed essential for attaining favorable development outcomes. The dimensions being referred to are assessed through the utilization of the Worldwide Governance Indicators (WGI) by the World Bank. These indicators offer a comprehensive evaluation of governance quality on a global scale. The Human Development Index (HDI) is a commonly employed metric for assessing human development, which encompasses three fundamental dimensions: longevity, educational attainment, and standard of living (UNDP, 2018). HDI can be regarded as a valuable metric for assessing comprehensive human development, facilitating cross-country and temporal comparisons.

The present study employs a complex adaptive systems (CAS) framework to examine the correlation between dimensions of governance and outcomes in human development. The theory of CAS acknowledges the dynamic nature of social systems, such as nations, which are comprised of diverse and interconnected elements that interact and adapt to their environment (Aşkun, 2022; Levin, 1998; Miller & Page, 2007). By adopting this viewpoint, we can comprehend human development as a multifaceted system that arises from the interplay among diverse entities, organizations, and socio-political dynamics. This study recognizes the intricate and context-specific nature of the interactions between governance dimensions and human development outcomes, as it analyses them through the framework of CAS. The acknowledgement of the impact of feedback loops, self-organization (Kauffman, 1993), and emergent (Holland, 2014) properties on governance systems emphasizes the importance of recognizing the dynamic and adaptive characteristics of governance to effectively foster sustainable human development. The adoption of this perspective enhances our comprehension of the inherent intricacy of governance configurations and offers valuable insights for the development of effective policy interventions in the context of CAS. Considering the intricate and multifaceted characteristics of governance and human development, the utilization of Qualitative Comparative Analysis (QCA) (Ragin, 2008) proves to be an advantageous approach for investigating the interplay between these intricate phenomena. The utilization of QCA enables a more intricate comprehension of the correlation between governance and human development, as it facilitates the identification of diverse combinations of governance dimensions that are linked to different human development outcomes.

The objective of this study is to make a scholarly contribution to the current body of literature on governance and human development. This will be achieved by utilizing country-level data to identify various combinations of governance dimensions and examine their association with outcomes related to human development. This analysis investigates the six governance dimensions of the World Bank in relation to the HDI and identifies 11 distinct configurations that are linked to varying levels of human development. The findings of this study have important implications for policymakers, development practitioners, and researchers as they underscore the need for context-specific strategies that take into account the complex interplay of governance dimensions to promote sustainable human development.

2. Conceptual Framework

The traditions and institutions a nation uses to exercise its authority constitute its governance. This includes the way governments are elected, vetted and replaced; the government's ability to successfully develop and implement appropriate policies; and the respect individuals and the state have for the institutions that regulate their interactions with each other at the social and economic levels. Governance refers to the way in which public officials and institutions acquire and exercise authority to shape public policy and provide public goods and services (Fiszbein, Ringold, & Rogers, 2011).

Good governance is essential for human development as it contributes to accelerating overall development, including human development, and its role in the effective delivery of social and public services is crucial. Despite the assumption that the world has sufficient resources to meet the basic needs of people, it is also true that there are enormous problems in the exploitation, equitable sharing, and distribution of available resources. In particular, factors such as poverty, unemployment and crime are the result of gross injustice in this distribution and threaten even the most basic human right, the right to life. Therefore, it will be important for individuals to reach a state of well-being, to solve their problems and to meet their basic needs by providing social support when necessary (Yolcuoğlu, 2012), and it will be important to make a broader perspective assessment by looking at the interactions with the social environment, not only the individual causes of the problems experienced (Erkoyuncu, 2023). In addition, the emergence and development of new relations at the global level has transformed organizations from mechanical structures into organic structures that can act faster, more innovatively and flexibly, and are compatible with their internal and external environments.

The concept of governance and human development emerged in the 1980s after the failure of economic growth-based development to reduce poverty and inequality (Chaudhary, 2020). Good governance is characterized by principles such as rule of law, participation, public accountability and responsiveness, transparency, equity and inclusiveness, efficiency and decentralization (Chaudhary, 2020; Fiszbein et al., 2011). These principles are structured as performing well for set goals and objectives, making transparent decisions, focusing on the goals and outcomes of the organization, building capacity, and managing and mitigating risk factors. The literature on human development attaches great importance to the quality of governance and there are studies assessing the impact of governance on human development (Khan, 2015; Zulfiqar et al., 2023).

The following section provides a conceptual framework for the World Bank's six governance indicators, which provide a comprehensive assessment of the quality of governance across countries.

2.1. Voice and Accountability

Both the notions of voice and accountability (VOICE) are critical to human development and are key elements of successful government. The interaction between these factors is intricate since it affects several facets of social, economic, and political life. Voice, according to Sen (1999), is the capacity of individuals and organizations to communicate their ideas, take part in the decision-making process, and have an impact on laws that have an impact on their daily lives. By fostering social inclusion, eliminating inequality, and optimizing resource allocation, increased voice and involvement support human development (Gaventa & Barrett, 2012). People are more likely to achieve their basic requirements and have a greater quality of life when they have the opportunity to actively shape their surroundings (UNDP, 2013). According to Schedler, Diamond, and Plattner (1999), accountability is the responsibility of institutions, organizations, and governments to defend their decisions and respond to public requirements and concerns.

The efficient and effective use of public resources is guaranteed through accountability measures including transparency, monitoring, and assessment (Kaufmann & Kraay, 2002). These mechanisms promote the rule of law, reduce corruption, and increase trust in governance systems by holding institutions and officials responsible for their actions (Holmberg, Rothstein, & Nasiritousi, 2009). In conclusion, the partnership

between VOICE is essential for human development because it fosters inclusive and participatory governance, enhances resource allocative efficiency, and fosters institutional trust. For inclusive growth and the transition to democracy, it is also crucial that civil society organizations and women participate in decision-making processes. By guaranteeing non-discrimination, participation, the empowerment of beneficiaries, and the responsibility of duty bearers, human rights-based initiatives support sustainable development.

2.2. Political Stability and Absence of Violence/Terrorism

Human growth is significantly influenced by elements such as political stability and an absence of violence/terrorism (STABILITY). While the absence of violence and terrorism ensures a secure atmosphere for residents to seek their well-being, a stable political climate enables efficient government, economic progress, and the delivery of fundamental services (Hegre & Sambanis, 2006). Governments may concentrate on long-term goals and programs that advance human development when there is political stability (Barro, 1991). According to Alesina et al. (1996), stable political regimes are more likely to distribute resources effectively, make investments in infrastructure, health, and education, and foster favorable circumstances for economic growth. As a result, human development metrics like life expectancy, literacy rate, and per capita income are positively correlated with political stability (Chauvet & Collier, 2008). To ensure a safe and secure atmosphere where people may prosper, violence and terrorism must be eliminated. Violence and terrorism impede human development by causing destruction, loss of life, displacement, and psychological trauma (Fearon & Laitin, 2003). It also leads to increased government spending on defense and security measures, diverting resources away from critical areas such as education, health, and social welfare (Collier & Hoeffler, 2004). Thus, societies devoid of violence and terrorism possess a greater propensity to attain elevated levels of human development.

According to Aytekin (2022), in the absence of STABILITY, especially developing countries are far from the necessary conditions for human development. When the data on countries are analyzed, it is revealed that countries with poor performance in terms of governance variables in general also have low GDP per capita. In addition, Lin et al. (2012) reported that governance indicators such as VOICE, STABILITY and government effectiveness as well as urbanization are inversely related to national under-five mortality rates. Moreover, a lack of STABILITY has a significant impact on tourism. Gaberli et al. (2022) find a positive long-run relationship between the change in the number of tourists and the political stability-non-violence index. According to Piazza and Walsh (2010), terrorism is seen as a major threat to political stability in many countries. The adherence to internationally recognized human rights constitutes an intrinsic obligation incumbent upon national governments. In the realm of counterterrorism efforts, it is imperative for governments to undertake measures that effectively combat acts of terrorism, all the while ensuring the preservation and upholding of fundamental human rights.

2.3. Government Effectiveness

Government effectiveness (GOVERNMENT) encompasses the quality of public services, policy formulation and implementation, and the credibility of government commitment to those policies (Kaufmann et al., 2010). This overview emphasizes the importance of efficient and effective governance, making the relationship between GOVERNMENT and human development important. The effectiveness of a government directly affects the well-being of its citizens by influencing various aspects of human development such as education, health, and social protection (Rajkumar & Swaroop, 2008). Effective governments are more likely to design and implement policies that meet the needs of the population, reduce poverty, and promote equitable distribution of resources (Fukuyama, 2013). As a result, higher levels of GOVERNMENT are associated with better human development outcomes, such as better life expectancy, literacy rates, and overall quality of life (Besley & Persson, 2010). A strong and effective government can create an environment where businesses thrive, jobs are created, and citizens have access to opportunities to improve their lives (Acemoglu & Robinson, 2013).

GOVERNMENT is an important factor in the socio-economic development of a country. Good governance and effective government are essential for human development as they ensure the quality and capacity of

public services, policymaking, and the credibility of the government's commitment to those policies. The implementation of e-government policies, leadership commitment, and the development of the state apparatus as human resources significantly affect the performance of public services (Hardiyansyah, Koesharijadi, & Akbar, 2020). Government spending on education, health, and social protection has a positive impact on the growth rate of human development (Mailassa'adah, Pudjihardjo, & Burhan, 2019). Government capacity at both national and local levels is crucial for the success of post-decentralization development (Dzimbiri, 2016). The quality of public services in different sectors, such as tourism, is important to support human development growth in the sector (Dadang, 2021). The quality and capacity of public services, policymaking, and the credibility of government commitment to these policies are crucial for development success.

2.4. Regulatory Quality

Regulatory quality (QUALITY) refers to the government's ability to formulate and implement sound policies and regulations that promote private sector development, protect the public interest, and balance various stakeholders (Kaufmann et al., 2010). High QUALITY is characterized by transparent, efficient, and predictable rules that promote an enabling environment for economic growth and social development (Djankov et al., 2002). There are several ways in which QUALITY and human development are related. Regulations that are thoughtfully crafted and effectively put into place give businesses a stable and predictable environment that promotes innovation and investment (Aşkun, Çizel, & Çizel, 2021), which in turn generates job opportunities and aids in economic growth (Rodrik, Subramanian, & Trebbi, 2004). To enhance the funds available for government expenditure on health care, education, and other essential aspects of human development, this economy must grow. Additionally, good laws guarantee the preservation of public interests, such as consumer rights, environmental protection, and labor standards, which are essential for enhancing the general welfare (Levi-Faur, 2005). Regulations in the fields of labor and the environment, for instance, can enhance working conditions and lessen economic inequality while also reducing pollution and improving public health outcomes, all of which are beneficial to human development (Acemoglu & Robinson, 2013). In sum, QUALITY plays an important role in promoting human development by stimulating economic growth, protecting the public interest, and providing a stable and predictable environment for both businesses and citizens.

QUALITY is also a critical determinant of the volume of private sector investment (Pargal, 2003). As QUALITY reinforces private sector-led growth and macro-managed local currency appreciation, it is largely dependent on the role played by government institutions through their regulatory and policy-making functions. The study conducted in the Nigerian context (Charles & Orji, 2023) aimed to look into the relationship between foreign exchange management and economic growth, taking into account the influence of institutional quality. The findings of this study revealed a noteworthy and inverse association between the nominal effective exchange rate and economic growth, which can be attributed to a decline in institutional quality. The effectiveness of regulatory frameworks is a critical factor in any regulation of small-scale enterprises, and the regulatory system chosen by the government can significantly affect the business environment and consequently determine the competitiveness of private intermediaries and their ability to do business efficiently. The efficacy of governance is contingent upon the pivotal role assumed by governmental institutions in executing their regulatory and policy-making responsibilities, thereby fortifying the trajectory of private sector-driven expansion and the maintenance of a well-managed local currency valuation, both of which are intrinsically linked to the advancement of human development.

2.5. Rule of Law

The concept of the rule of law (LAW) encompasses the fundamental tenet that every individual, institution, and organization must adhere to and be held responsible under the legal framework. This framework is characterized by its equitable application and enforcement, marked by transparency, predictability, and impartiality (WJP, 2021). LAW is essential for creating a stable and secure environment that promotes sustainable human development (Carothers, 1998). By fostering equal protection and access to justice, the

law contributes to social inclusion and reduces disparities between various population segments. This improves the general welfare and allows individuals to reach their utmost potential (Sen, 1999). By providing a stable environment for businesses, investors, and entrepreneurs, the law also promotes economic growth (North, 1992). Individuals and organizations are more likely to invest in productive activities when property rights are protected and contracts are enforced (Acemoglu, Johnson, and Robinson, 2001). This results in an increase in employment and income opportunities. This economic growth facilitates the allocation of resources to critical human development sectors such as education, health care, and social security. In addition, LAW strengthens accountability and prevents corruption, ensuring that public resources are utilized effectively and efficiently for the public's benefit (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2004).

LAW contributes to improved governance, which is essential for attaining positive human development outcomes (Fukuyama, 2011) by fostering greater transparency and confidence in public institutions. On the other hand, law is acknowledged as a critical element of economic development (Ochoa, 2015; Ohnesorge, 2007). The concept of LAW includes property rights and contract enforcement, which are directly related to economic growth. The United Nations recognizes that law, democracy, human rights, and development have mutually reinforcing effects (Ochoa, 2015). The 2030 Agenda for Sustainable Development acknowledges that access to justice and the law are essential for the preservation of the environment and human rights (Harrison, 2018). The LAW, as a constitutional and common European value, should be bolstered through preventative and promotional measures, as it is a crucial factor in safeguarding human development, economic growth, personal liberty, and the general welfare.

2.6. Control of Corruption

Corruption, which is defined as the abuse of public power for private benefit, undermines the efficient allocation of resources, erodes public trust in institutions, and exacerbates social and economic disparities (Transparency International, 2023). Control of Corruption (CONTROL) is essential for creating an environment that promotes equitable and sustainable human development (Kaufmann et al., 2004). By reducing corruption, governments can allocate resources to critical sectors such as education, health, and social protection, which are essential for enhancing human development (Mauro, 1995). Reducing corruption in the education sector, for instance, can result in improved education quality and greater access to education for vulnerable groups, thereby enhancing human capital overall (Gupta, Davoodi, & Tiongson, 2001).

Additionally, CONTROL promotes economic growth by levelling the playing field for businesses and investors, boosting competitiveness, and fostering innovation (Svensson, 2005). This economic growth generates additional funds for public expenditure on human development initiatives and contributes to the improvement of the population's welfare through the expansion of employment opportunities (Lambsdorff, 2003). In addition, CONTROL strengthens LAW, accountability, and transparency in public institutions, which are essential for good governance and increased trust between citizens and the state (Rose-Ackerman, 1999). This trust is crucial for the legitimacy of public policies aimed at social cohesion, stability, and human development. In sum, CONTROL plays a crucial role in promoting human development by ensuring the efficient allocation of resources, stimulating economic growth, and enhancing good governance.

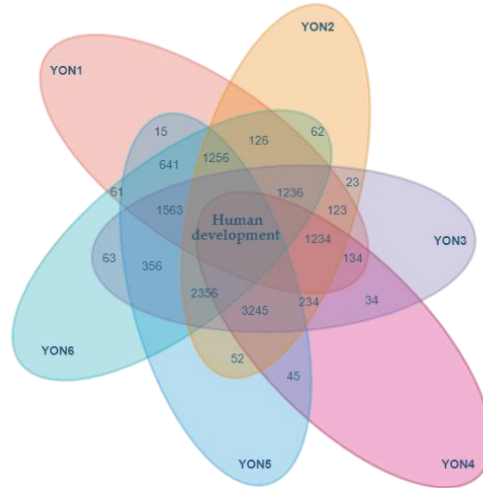
The empirical findings presented by Fagbemi et al. (2022) demonstrate a noteworthy correlation between corruption and the development of human capital. Moreover, their research underscores the significance of the frequency of corruption as a crucial determinant in the process of human capital development. The available evidence supports the notion of a bidirectional causality between corruption and human capital development, indicating a reciprocal relationship wherein low levels of corruption and human capital development are intricately connected and mutually reinforcing. Corruption is recognized as a strong barrier to economic growth and development and is a problem for all countries and therefore for world economic development (Chiricu, 2019). Corruption affects democracy, sustainable development, and human rights. In this context, it is concluded that controlling corruption is essential for human development.

3. Theoretical Framework, Research Model and Methodology

Human development is analyzed through the lens of complex adaptive systems (CAS) theory. A CAS is a system of multiple, interdependent agents (individuals, groups, organizations) that adapt their behavior to the behavior of other agents in the system (Miller & Page, 2007). The CAS perspective emphasizes non-linearity, interaction and deterministic outcomes that cannot be predicted from the characteristics of individual agents (Holland, 2014). In our study, the CAS perspective is applied to human development. Here, the agents are VOICE, STABILITY, GOVERNMENT, QUALITY, LAW, CONTROL, which are included in the concept of governance. Each of these variables does not act alone, but in a system where the elements interact and harmonize with each other, producing a higher-level result: Human Development. The CAS perspective is in line with recent calls for more dynamic and holistic models in human development research (Çizel, Aşkun, & Çizel, 2022). Such models recognize the complexity of human development and the interplay between different influences such as individual characteristics, social life, and broader societal changes.

In the depicted research model, denoted as Figure 1, it is posited that the emergence of human development is contingent upon the dynamic interplay among various governance elements. Our hypothesis posits that these interactions have the potential to generate diverse configurations that result in elevated levels of human development. This proposition is grounded in the theory of CAS, which posits that the outcomes of a system are contingent upon specific arrangements of interacting agents (Kauffman, 1993, 1995). Hence, the employment of Qualitative Comparative Analysis (QCA) is especially suitable for our investigation, given that this approach is specifically devised to discern patterns of circumstances that result in a particular outcome (Ragin, 2008). The utilization of the QCA approach enables the comprehensive examination of intricate and non-linear connections between governance dimensions and human development, which may be disregarded in conventional variable-centered analyses.

Figure 1: Research Model

This research employs QCA to investigate various combinations of governance dimensions that have an impact on human development across diverse nations. The QCA research method is a comprehensive approach that integrates the advantages of qualitative and quantitative methodologies, enabling a methodical examination of intricate and context-specific connections among variables (Ragin, 2008). The primary strength of this approach lies in its capacity to offer a comprehensive comprehension, utilising the depth of qualitative data for contextualization while upholding the precision of quantitative analysis. QCA demonstrates its strength in comparative research by enabling the identification of patterns and the development of theories across a wide range of cases. Nevertheless, this integrative approach is not without its inherent complexities. The undertaking necessitates a substantial investment of time, resources, and expertise, presenting a formidable challenge for researchers. The introduction of subjectivity through the

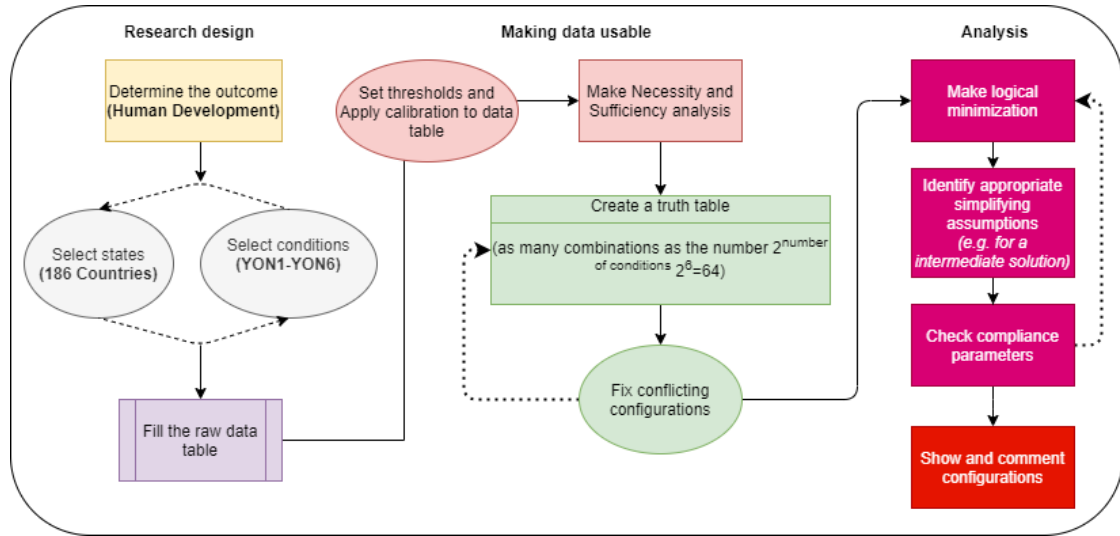
interpretation of qualitative data can present a potential drawback, while the concerns surrounding the limited generalizability of findings from small samples are also worth noting. However, when implemented meticulously, QCA serves as a robust approach to tackle complex research inquiries that can leverage the advantages of both qualitative and quantitative perspectives. In this particular scenario, the utilization of QCA enables us to discern particular amalgamations of governance dimensions that exhibit a correlation with elevated levels of human development across diverse contexts. WGI dataset in Table 1 is utilized for the purpose of conducting QCA. This dataset, as outlined by Kaufmann et al. (2010), offers annual data pertaining to six fundamental dimensions of governance. The dataset provided by WGI encompasses a comprehensive range of over 200 countries and regions, spanning from the year 1996 to 2022. This study's analysis centers on the year 2022, as it represents the most current data accessible.

Table 1: Conditions: Worldwide Governance Indicators

Cod	Conditions
YON1	Voice and Accountability (VOICE): Measures the extent to which citizens can participate in the process of electing their government, freedom of expression, freedom of association and the existence of a free media.
YON2	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism (STABILITY): Political instability measures the likelihood of politically motivated violence or terrorism and the overall stability of the political environment.
YON3	Government Effectiveness (GOVERNMENT): Assesses the quality and capacity of public services, the quality of policy formulation and implementation, and the credibility of government commitment to those policies.
YON4	Regulatory Quality (QUALITY): Measures the government's ability to create and implement sound policies and regulations that allow and encourage private sector development.
YON5	Rule of Law (LAW): Reflects the extent to which actors trust and abide by the rules of society, the quality of contract enforcement, property rights, police, and courts, as well as the likelihood of crime and violence.
YON6	Control of Corruption (CONTROL): Measures the extent to which public power is used for private gain, including both petty and grand forms of corruption, as well as the "capture" of the state by elites and private interests.

To measure human development, we use the Human Development Index (HDI), a composite index that covers three key dimensions of human development: health (measured by life expectancy at birth), education (measured by average years of schooling and expected years of schooling) and standard of living (measured by Gross National Income per capita) (UNDP, 2022). The HDI ranges from 0 to 1, with higher values indicating higher levels of human development. To harmonize both HDI and WGI data, 186 countries in Annex 1 were included in the study. After data collection, we calibrate the governance dimensions and HDI values into fuzzy sets using appropriate membership functions (Ragin, 2008). Fuzzy set calibration allows us to capture nuanced variations in the data and facilitates the identification of causal configurations leading to high human development. For the sake of this calibration and other steps, we perform QCA using fsQCA version 4.1 (Ragin, 2018), a specialized software to identify specific configurations of governance dimensions that are associated with high human development across countries. QCA generates a list of configurations, each representing a unique combination of governance dimensions associated with high human development.

Figure 2: fsQCA Implementation Steps

Source: Adapted from Çizel et al. (2022)

The configurations are presented in terms of necessary and sufficient conditions; necessary conditions are those that must be present for high human development to occur, while sufficient conditions are those that, when present, are sufficient to result in high human development. In this study, we adopt the implementation steps in Figure 2 of Çizel et al. (2022). Accordingly, after the research design step is carried out within the above information, the steps of making the conditions and results data available and analyzing them are included in the analysis and findings section.

Throughout the analysis, we carefully consider the issue of causal complexity, recognizing that there may be multiple pathways to high human development and that different configurations of governance dimensions may lead to similar outcomes (Ragin, 2008). We also acknowledge the possibility of equality, which refers to the idea that different configurations can produce the same outcome under different conditions (Aşkun, Çizel, & Çizel, 2021). In conclusion, the methodology used in this study combines the strengths of qualitative and quantitative approaches, allowing us to systematically examine the complex and context-dependent relationships between governance dimensions and human development.

4. Analysis, Findings and Discussion

Variable calibration is a specific process of fsQCA and helps to transform the original variables into continuous membership fractions in the range 0-1 (Aşkun et al., 2021; Çizel et al., 2022; Fiss, 2011; Greckhamer et al., 2018). In this study, we sought to identify the fully connected and fully unconnected intercepts between six condition variables and one outcome variable, namely human development. To accomplish this, we examined the maximum, mean, and minimum values of the participants' descriptive statistics. Subsequently, a comprehensive examination of the normal necessity and sufficiency was undertaken for every condition in the context of human development. A sufficient condition, in the context of scientific inquiry, denotes the existence of a condition that possesses the capability to accurately predict the anticipated outcome, albeit not being the exclusive causal factor responsible for the said outcome.

According to Schneider and Wagemann (2012), it is postulated that a necessary condition possesses the ability to forecast the ultimate result when combined with other conditions. Furthermore, it is asserted that a necessary condition invariably manifests itself in all instances of such combinations. The assessment of necessity or sufficiency between conditions and outcomes is often guided by two key indicators, namely consistency and coverage (Ragin, 2006). The inclusion of a superset of outcomes is an essential prerequisite. When a requirement is incorporated into the truth table for analysis, it can be succinctly expressed as a "logical remainder term" in order to facilitate simplification. Prior to conducting a truth table analysis, it is imperative to thoroughly examine and analyze the requirements, as emphasized by Çizel et al. (2022).

The six conditions depicted in Figure 3 are deemed to be valid for the purpose of scrutinizing the fundamental components that encompass the phenomenon of human development. The graphical representation clearly demonstrates that the conditions required for the formation of human development exhibit necessity values of 0.7 and above, as well as sufficiency values of 0.5 and above. These values surpass the acceptable thresholds, indicating a significant correlation between the conditions and the process of human development (Çizel et al., 2022; Rihoux & Ragin, 2008).

Figure 3: Necessity and Sufficiency of Conditions for Human Development

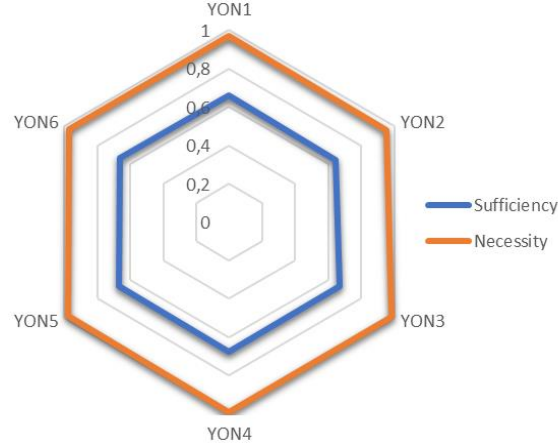

Table 2: Truth Table

YON1	YON2	YON3	YON4	YON5	YON6	Number of Countries	Human Development	Raw Consistency
1	1	1	1	1	0	2	1	0,974
1	1	1	1	0	0	2	1	0,971
1	1	1	0	1	0	1	1	0,967
0	1	1	0	0	0	1	1	0,966
1	1	1	1	1	1	49	1	0,964
0	1	1	1	1	1	9	1	0,962
1	1	0	1	1	0	1	1	0,960
1	0	1	1	1	1	3	1	0,953
1	1	0	1	1	1	4	1	0,949
0	0	1	1	1	0	2	1	0,947
0	0	1	1	1	1	4	1	0,947
0	0	1	1	0	1	1	1	0,944
1	0	0	1	1	1	1	1	0,943
1	0	1	1	1	0	1	1	0,942
0	0	1	0	1	1	1	1	0,940
1	0	1	1	0	0	2	1	0,939
0	0	1	1	0	0	4	1	0,934
0	0	1	0	1	0	2	1	0,934
1	1	1	0	1	1	3	1	0,933
1	0	1	0	0	1	1	1	0,931
1	0	0	1	0	0	3	1	0,927
1	1	0	0	1	0	1	1	0,922
0	1	0	0	0	1	1	1	0,916
1	0	0	0	1	1	1	1	0,907
1	1	0	0	1	1	3	1	0,892
1	1	0	0	0	1	3	1	0,890
1	1	0	0	0	0	2	1	0,883
1	0	0	0	0	1	1	1	0,883
0	0	0	0	0	1	3	1	0,870
0	1	0	0	0	0	4	1	0,857
1	0	0	0	0	0	4	1	0,838
0	0	0	0	0	0	60	0	0,542

In the realm of QCA, it is imperative to acknowledge that the quantity of condition combinations experiences exponential growth as additional conditions are introduced into the analysis (Rihoux & Ragin, 2008). Truth tables serve as a valuable analytical instrument rooted in the principles of formal logic, enabling the comprehensive display of all conceivable condition combinations and resultant states within a given result set. Additionally, truth tables provide a succinct account of the quantity of states present in each configuration. When creating a truth table, the condition configurations that will form the result in the form of $2^{\text{number of conditions}}$ are analyzed. In the case of 6 conditions in the study, there are $2^6 = 64$ possible configurations. By using 0.80 (Rihoux & Ragin, 2008) as the consistency threshold in the truth table analysis, which is quite high (Rihoux & Ragin, 2008), 32 meaningful configurations were reduced to 32 meaningful configurations as shown in Table 2 by correcting the conflicting configurations.

Out of 186 countries, six countries showed nonsignificant results, while 60 countries out of the remaining 180 countries received zero under all conditions, in other words, they were excluded from the configurations because they did not reach the human development level. At this point, the last 11 configurations were found by using the logical configuration minimization feature of the fsQCA version

4.1 program and by evaluating intermediate solutions. Finally, the fit parameters of these 11 configurations were checked and left as they are.

Table 3: Configurations of Human Development

	Human Development										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
YON1	•	•		⊗	⊗	•	•		•	⊗	•
YON2	•			⊗	⊗				⊗	•	⊗
YON3		⊗	⊗	•	•	•	⊗	•	⊗		
YON4		⊗	⊗	•		•		•		⊗	⊗
YON5	•	⊗	⊗		•		•	•	⊗	⊗	⊗
YON6			•			⊗	•	•	⊗	⊗	•
Consistency	,89	,82	,85	,93	,93	,94	,88	,95	,84	,86	,87
Solution Consistency	,83										
Solution Coverage	,91										

The causal configurations for the realization of human development are shown in Table 3, produced as a result of the analysis following the configurations in the truth table. The symbol "⊗", which should be used here, represents the rarity or absence of any outcome, while the symbol "•" indicates the high realization of the outcome. The blanks, on the other hand, indicate that its presence or absence in the configuration is insignificant. In this sense, as a result of the analysis, there are 11 potential configurations to achieve human development.

In Configuration 1, the countries of New Zealand, Luxembourg, Switzerland, Iceland, Liechtenstein, Norway, Sweden, Finland, Japan, Portugal, Andorra, Austria, Czech Republic, Kiribati, Netherlands, Denmark, Canada, Malta, Ireland, Uruguay have high human development when VOICE, STABILITY and LAW are high (independent of other conditions). In Configuration 2, the countries of Timor-Leste, Argentina, São Tomé and Príncipe, Belize, Solomon Islands, Guyana, Ecuador, Malawi, Mongolia, and Ukraine can be somewhat humanly developed even when VOICE is high, but GOVERNMENT, QUALITY and LAW are low. In Configuration 3, the countries of São Tomé and Príncipe, Timor-Leste, Cuba, Burkina Faso, Solomon Islands, Benin, Guyana, and Belarus show human development when GOVERNMENT, QUALITY and LAW are low, but CONTROL is high. Configuration 4; Bahrain, Saudi Arabia, Jordan, Thailand, Kazakhstan, Philippines, Azerbaijan, Serbia, Turkey, Morocco, Georgia, Saudi Arabia, Thailand, Thailand, Kazakhstan, Kazakhstan, Philippines, Azerbaijan, Serbia, Turkey, Morocco, and Georgia have human development when GOVERNMENT and QUALITY are high while VOICE, STABILITY are low.

In Configuration 5, Bahrain, Saudi Arabia, Jordan, Thailand, China, Serbia, Sri Lanka, Vietnam, and Georgia have human development when VOICE and STABILITY are low, but GOVERNMENT and LAW are high. With Configuration 6, the countries of Panama, the Dominican Republic, Indonesia, Colombia, North Macedonia, Albania, and India have human development when VOICE, GOVERNMENT, and QUALITY are high, and CONTROL is low. In Configuration 7, Tuvalu, Marshall Islands, Vanuatu, Ghana, Tunisia, Antigua and Barbuda, Armenia, Bulgaria, and Romania have human development when VOICE, LAW, and CONTROL are high, and GOVERNMENT is low. In Configuration 8, human development is observed when GOVERNMENT, QUALITY, LAW, CONTROL are high in Denmark, Finland, Singapore, Sweden, Netherlands, Switzerland, Luxembourg, Norway, Canada, Liechtenstein, Iceland, Australia, Ireland, Japan, Estonia, Hong Kong, Andorra, New Zealand, Germany, United Kingdom. In Configuration 9, the countries Brazil, Peru, Ecuador, Malawi, Ukraine, Argentina, Moldova have high VOICE and low STABILITY, GOVERNMENT, LAW, CONTROL, but somehow human development is observed. In Configuration 10, Lao PDR, Gambia, Gambia, Zambia, Paraguay, Maldives, although VOICE, QUALITY, GOVERNMENT, LAW, CONTROL are low, some form of human development is observed when STABILITY is high. In the countries of Senegal and Guyana in Configuration 11, some form of human development is observed when VOICE and CONTROL are high, but STABILITY, QUALITY, LAW are low.

Configuration 1

It found that countries with high levels of human development, including New Zealand, Luxembourg, Switzerland, Iceland, Liechtenstein, Norway, Sweden, Finland, Japan, Portugal, Andorra, Austria, Czech Republic, Kiribati, Netherlands, Denmark, Canada, Malta, Ireland, and Uruguay, tended to score high on VOICE, STABILITY and LAW. This finding supports and extends existing literature that emphasizes the importance of these dimensions of governance in promoting human development. If you want people to have a say in government and hold it responsible, you need to create a climate where they feel welcome to speak up (Kaufmann et al., 2010). Results for human development can improve when people have a greater say in shaping public policy and resources are distributed more fairly (Besley & Burgess, 2002). Similarly, the absence of violence and terrorism is crucial to establishing a safe and nurturing setting for human growth. Long-term planning and investment in human capital, infrastructure, and social services are made possible by political stability (Alesina et al., 1996; Barro, 1991), which in turn improves the quality of life for residents. Furthermore, studies have shown that violent conflict may have severe and long-lasting repercussions on human development, including loss of life but also damage to infrastructure, population relocation, and interruption of social services (Gates et al., 2012). Last but not least, LAW is crucial to effective government because it ensures that laws and contracts are really enforced. Higher levels of human development may result from a more stable and open legal system that makes it easier for people to go about their daily lives and do business (Acemoglu et al., 2001; Rodrik et al., 2004).

Overall, these findings are consistent with and build on existing research highlighting the importance of good governance in promoting human development. In this configuration, the strong performance of countries such as New Zealand, Luxembourg, Switzerland, Iceland, Liechtenstein, Norway, Sweden, Finland, Japan, Portugal, Andorra, Austria, Czech Republic, Kiribati, Netherlands, Denmark, Canada, Malta, Ireland, and Uruguay on these governance indicators suggests that these dimensions of governance may be particularly relevant for promoting human well-being and sustainable development.

Configuration 2

It shows that countries such as Timor-Leste, Argentina, São Tomé and Príncipe, Belize, Solomon Islands, Guyana, Ecuador, Malawi, Mongolia, and Ukraine can achieve some level of human development even when VOICE is high and GOVERNMENT, QUALITY and LAW are low. High levels of VOICE, characterized by increased citizen participation, freedom of expression and media freedom, can lead to more responsive governments even when GOVERNMENT, QUALITY and LAW are relatively low (Kaufmann et al., 2010). One possible explanation for this result could be that the pressure exerted by an informed and active civil society can force governments to address certain aspects of human development, such as access to basic services like education and health, even in the absence of robust institutional frameworks.

Complementing local resources and supporting the execution of human development programs, external assistance, such as foreign aid or international collaborations, can help certain nations attain some degree of human development (Clemens et al., 2012). One country whose human development indices have improved despite continuous governance issues is Timor-Leste, which has received considerable international backing for its development efforts since its independence in 2002 (La'o Hamutuk, 2013). Human development results are influenced by a wide variety of variables, not the least of which are governance indices. Developmental paths may also be influenced by a country's economic and population growth, its natural resource endowment, its cultural and historical circumstances, and other variables (Acemoglu et al., 2001; Rodrik et al., 2004). Thus, the cases of Timor-Leste, Argentina, São Tomé and Príncipe, Belize, Solomon Islands, Guyana, Ecuador, Malawi, Mongolia, and Ukraine highlight the importance of considering the broader context and interactions between different factors when examining the relationship between governance and human development. Overall, they show that human development can be achieved in these countries even with high VOICE and low GOVERNMENT, QUALITY and LAW.

Configuration 3

It reveals that countries such as São Tomé and Príncipe, Timor-Leste, Cuba, Burkina Faso, Solomon Islands, Benin, Guyana, and Belarus can achieve human development when GOVERNMENT, QUALITY and LAW are low, but CONTROL is high. CONTROL is a critical aspect of good governance that can significantly influence a country's development trajectory (Kaufmann et al., 2010). Corruption at epidemic proportions has been shown to damage the efficiency of government, erode public trust, and drain funds from vital programs and investments (Mauro, 1995; Tanzi & Davoodi, 1998). Therefore, measures to combat corruption can aid in human development by facilitating the distribution of public funds more fairly and efficiently (Keefer, 2007). São Tomé and Príncipe, Timor-Leste, Cuba, Burkina Faso, Solomon Islands, Benin, Guyana, and Belarus are all examples of countries where effective anti-corruption policies have been implemented despite challenges in other areas of government. This might be because people are more likely to have access to fundamental services like healthcare and education if public funds aren't being frittered away on corrupt practices (Gupta et al., 2001). We should not generalize from these countries' experiences, but rather use them to illustrate the potential role that CONTROL may play in fostering human growth under particular circumstances.

Since other governance characteristics, such as GOVERNMENT, QUALITY, and LAW, tend to be relatively low in these nations, this finding underscores the potential relevance of eliminating corruption as a fundamental driver of human development. It emphasizes that policymakers and development practitioners in these countries should prioritize anti-corruption efforts and implement targeted interventions aimed at curbing corruption in order to promote more inclusive and sustainable human development outcomes.

Configuration 4

It shows that countries such as Bahrain, Saudi Arabia, Jordan, Thailand, Kazakhstan, the Philippines, Azerbaijan, Serbia, Turkey, Morocco, and Georgia can show human development when VOICE and STABILITY are low, but GOVERNMENT and QUALITY are high. This finding highlights the potential role of effective state institutions and sound regulatory frameworks in driving human development, even in the presence of limited political freedoms and stability. GOVERNMENT and QUALITY are important facets of governance that may have a significant impact on public service delivery, private sector efficiency, and societal progress as a whole (Kaufmann et al., 2010). Improvements in health, education, and infrastructure are all crucial to human development, and a high standard of GOVERNMENT, characterized by effective public institutions and credible policy execution, may help bring about these changes (Rajkumar & Swaroop, 2008). In a similar vein, Besley and Persson (2010) argue that a high-QUALITY environment is conducive to private sector growth and job creation, both of which in turn improve human development outcomes. Despite a lack of political openness and stability, strong state institutions may be able to maintain the delivery of fundamental services and create an atmosphere favorable to economic growth, as seen in Turkey and other countries (Helliwell & Huang, 2008).

What they went through is not a panacea, but rather an illustration of how GOVERNMENT and QUALITY may help advance human growth in certain contexts. Therefore, even in situations of restricted political liberties and stability, these nations show the potential value of GOVERNMENT and QUALITY in boosting human development. The research emphasizes the need of strengthening government institutions and enhancing regulatory settings in order to create equitable and sustainable human development outcomes, which policymakers and development practitioners should prioritize.

Configuration 5

Human development has been achieved in nations with low levels of VOICE and STABILITY but high levels of GOVERNMENT and LAW, such as Bahrain, Saudi Arabia, Jordan, Thailand, China, Serbia, Sri Lanka, Vietnam, and Georgia. With restricted political freedoms and stability, this research underscores the potential importance of good state institutions and strong LAW in encouraging human development. Improvements in health, education, and infrastructure are all crucial to human development, and a high level of GOVERNMENT—one with efficient public institutions and trustworthy policy implementation—

can help bring about these changes (Rajkumar & Swaroop, 2008). The trust of players in social rules, contract enforcement, property rights, and the legal system are all crucial to economic growth and social cohesion (Acemoglu & Robinson, 2020; Acemoglu & Robinson, 2013) that may be fostered by a robust rule of law. These cases illustrate how solid-state institutions, and the rule of law may contribute significantly to human development even in contexts with constrained political freedoms and instability. One argument is that, even in the absence of political openness and stability, strong state institutions may continue to offer fundamental services and an atmosphere favorable to economic growth (Helliwell & Huang, 2008).

The examples of these nations are meant to show the possible role that GOVERNMENT and LAW can play in fostering human development in some contexts, rather than as a universal answer. In sum, these nations prove that, even in politically unstable environments, strong state institutions and effective LAW may help advance human development. This might be due to the fact that, even in the absence of political openness and stability, competent state institutions can continue to supply fundamental services and generate an atmosphere favorable to economic growth.

Configuration 6

Human development may be seen in places like Panama, the Dominican Republic, Indonesia, Colombia, North Macedonia, Albania, and India despite having low levels of CONTROL, thanks to high levels of VOICE, GOVERNMENT, and QUALITY. Corruption is not always fatal to human progress when combined with robust political freedoms, strong state institutions, and a well-functioning regulatory framework. Besley and Burgess (2002) argue that good governance is possible when citizens have a VOICE, which includes the ability to participate in politics and express themselves freely. Health care, schools, and roads are all essential to people's well-being and society as a whole, and they may all benefit from better government (Rajkumar & Swaroop, 2008). Stimulating economic expansion and new job creation, QUALITY is a measure of the government's success in encouraging the growth of the private sector (Dollar et al., 2005). Corruption, however, has been shown to have long-term negative effects on human development and the efficiency of governing institutions (Mauro, 1995; Tanzi & Davoodi, 1998).

Human development in these nations despite poor CONTROL may be the result of other mitigating variables or the interaction between other characteristics of governance. Additional study might investigate the underlying processes connecting governance dimensions to human development and the contextual elements that may affect the efficacy of these governance dimensions in various contexts. The relative relevance and interconnections of other governance characteristics, such as CONTROL and other governance metrics, in fostering human development might also be investigated. In conclusion, these nations demonstrate that human progress may be seen even in the absence of central control by maintaining high levels of VOICE, GOVERNMENT, and QUALITY. However, corruption's ability to weaken government institutions and slow human development must be taken into account.

Configuration 7

Tuvalu, the Marshall Islands, Vanuatu, Ghana, Tunisia, Antigua and Barbuda, Armenia, Bulgaria, and Romania all have low levels of GOVERNMENT, but high levels of VOICE, LAW, and CONTROL, which means that their citizens are able to exercise a high level of agency and flourish as a result. This study shows that other governance elements, including as political freedoms, judicial independence, and anti-corruption measures, can contribute considerably to human development, in addition to a good regulatory environment and competent government services. Increased government responsiveness to the demands of its population is one result of high VOICE, which includes political engagement and freedom of expression (Besley & Burgess, 2002). By providing a stable and predictable environment for individuals and enterprises, VOICE—which reflects the quality of contract enforcement, property rights, police, and courts—can support economic growth and human development (La Porta et al., 1997). Investment and economic growth can be boosted by stricter CONTROL, which can make government agencies more effective and level the playing field for firms and individuals. But weak government can hinder progress in areas where it matters most for people's well-being: health and education (Rajkumar & Swaroop, 2008).

This result highlights the significance of judicial independence, political freedom, and anti-corruption measures in fostering human growth. Recognizing the possible contrasts and synergies between various elements of governance and their effect on human development is also essential.

Configuration 8

Denmark, Finland, Singapore, Sweden, the Netherlands, Switzerland, Luxembourg, Norway, Canada, Liechtenstein, Iceland, Australia, Ireland, Japan, Estonia, Hong Kong, Andorra, New Zealand, Germany, and the United Kingdom are all examples of countries with high levels of GOVERNMENT, QUALITY, LAW, and CONTROL, all of which contribute to a high level of human development. When it comes to providing essentials like healthcare and education, GOVERNMENT plays a pivotal role since it reflects the quality of public services and decisions. Improved health, education, and income are all crucial to achieving positive human development outcomes. Djankov et al. (2002) found that a more QUALITY-oriented approach to government and industry can help spur economic expansion. In turn, higher incomes and more positive results in human development are a byproduct of economic expansion. By giving people and businesses the safety and predictability they need to make long-term investments in education, health, and other forms of human capital, the law, including contract enforcement, property rights, and the quality of courts, can have a major impact on human development (Knack & Keefer, 1995). By guaranteeing that everyone has the same chances to succeed, a well-crafted law may also help bring about more fair results in human growth. The level of CONTROL indicates how much of the government's resources are being exploited for private gain. Better health, education, and economic growth outcomes, as well as more effective allocation of public resources, have all been linked to lower levels of corruption (Gupta et al., 2001; Mauro, 1995). Increased prosperity and better living conditions for all of society might result from these reasons.

The high levels of human development in these nations are a direct result of their excellent performance in the areas of GOVERNMENT, QUALITY, LAW, and CONTROL. Improved health, education, and income are all hallmarks of a developed society, and they are made possible by the conditions created by good government. Human growth relies on effective governance across numerous dimensions, and future studies might investigate the relationship between these aspects and their effects on people's lives.

Configuration 9

Despite having poor STABILITY, GOVERNMENT, LAW, and CONTROL, the countries of Brazil, Peru, Ecuador, Malawi, Ukraine, Argentina, Moldova, Ukraine, Peru, Ecuador, Ecuador, Malawi, Ukraine, Argentina, and Moldova all show signs of human development. While the analysis's circumstances are often linked to greater human development, it's worth noting that there may be country-specific contextual variables that account for the reported results. Even in places with poor ratings on some governance indices, natural resource riches may nonetheless play a role in human advancement. Corruption can hinder progress towards human flourishing because it causes people to lose faith in government and causes valuable resources to be misallocated (Mauro, 1995). However, in some situations, economic development or social welfare programs can make up for corruption's ill impacts (Khan & Sundaram, 2000). As an analogy, while the rule of law is crucial to any functioning government, informal conflict resolution procedures and community-based norms can sometimes serve as adequate substitutes (North, 1992).

Configuration 10

When VOICE, QUALITY, LAW, and CONTROL are low, but STABILITY is high, like in the Lao People's Democratic Republic, the Gambia, Zambia, Paraguay, and the Maldives, some amount of human development can be observed. Although there is an interdependence between the aspects of governance, the influence on human development may vary from nation to country, and some characteristics of governance may have a greater impact on human development than others. High STABILITY can pave the way for economic development and the delivery of public services (Alesina et al., 1996). Improvements in health, education, and living standards are all possible when governments are free to focus on policy

implementation and resource allocation (Ghobarah, Huth, & Russett, 2004). In addition to fostering human progress, a calm setting is conducive to investment and increases social solidarity. The existence of poor VOICE, QUALITY, LAW, and CONTROL, however, might impede human development in the long term, and this is something that must be taken into account. Lack of VOICE can lead to ineffective government that fails to meet the demands of its population (Kaufmann et al., 2010). Inadequate governance due to poor QUALITY and LAW can have negative effects on human development. Corruption has a detrimental impact on human development because it leads to inefficient public resource allocation and less access to fundamental services.

Configuration 11

Human development may be seen in nations like Senegal and Guyana with low STABILITY, QUALITY, and LAW, but high VOICE and CONTROL. Human development outcomes can be affected by each of these facets of governance, notwithstanding their interconnected nature. VOICE, which measures individuals' engagement in politics and their power to keep their government in check, helps people thrive by making it more likely that their leaders will address their concerns (Kaufmann et al., 2010). Even in the absence of political stability, individuals may assist develop policies that prioritize public welfare if they have a say in decision-making and can hold their leaders responsible (Glaeser et al., 2004). How much governmental authority is used for private gain is an issue of CONTROL. Better health, education, and economic growth are only some of the results that may be achieved with less corruption in place (Gupta et al., 2001; Mauro, 1995). Long-term human growth can be hampered in the lack of stability, quality, and the rule of law. Lower life expectancy and lower levels of education and training are associated with lower levels of political stability (Alesina et al., 1996). As with inadequate governance, weak QUALITY and LAW can have a negative impact on human development results (Chaudhury et al., 2006). Thus, in nations like Senegal and Guyana, where VOICE and CONTROL are relatively strong, low STABILITY, QUALITY, and LAW may still be major obstacles to obtaining optimal human development results. To guarantee long-term human development gains, policymakers should work to resolve these governance issues.

5. Conclusion

The study presents a QCA using a complex adaptive systems perspective to show how different combinations of indicators can lead to favorable results for human development. Strong VOICE, STABILITY, GOVERNMENT, QUALITY, LAW, and CONTROL have been linked to advanced civilization in some cases. However, sometimes a country's human development can be supported by strengths in other areas despite poor scores on some metrics. This highlights the need for a comprehensive development method that considers various circumstances and settings. Human development is highest in Configuration 1, where countries with strong VOICE, STABILITY, and LAW achieve high human development. This aligns with the literature highlighting the importance of good governance and high-quality institutions for sustainable development goals. However, other configurations show that nations with varying levels of governance variables can still achieve high human development. For these nations to realize their potential, robust citizen engagement and bolstering democratic systems are crucial.

In Configurations 3 and 4, nations with low levels of some governance elements can still achieve high human development as long as other components of governance are robust. This highlights the importance of customizing policy interventions to individual requirements and conditions and the need for a nuanced understanding of the role of governance in achieving sustainable human development. The study's findings reveal the complex relationship between different facets of governance and the consequences of human development in different countries. New Zealand, Luxembourg, Switzerland, and Iceland are among the countries with high human development, which is crucial for effective governance to foster human growth. Countries like Timor-Leste, Argentina, and São Tomé and Príncipe have shown some human growth despite having low levels of voice, stability, law, and control. This suggests that certain aspects of governance may play a more important role in propelling human growth in different settings. Other nations, such as Bahrain, Saudi Arabia, and Jordan, have managed to advance their citizens' quality

of life while having low levels of voice and stability but high levels of governance and quality. This indicates that robust government structures and laws can help people flourish even when political freedom and stability are lacking. Countries like Brazil, Peru, and Ecuador also showed human progress while having low ratings on major governance measures. Even if STABILITY, GOVERNMENT, LAW, and CONTROL were all low, but VOICE was strong, these countries nevertheless exhibited signs of human growth.

The findings from the QCA demonstrate how nuanced and situation-dependent the connection between good governance and human development really is. Policymakers must acknowledge that there is no universally applicable model of government and should consider the multidimensionality of governance when designing and implementing development interventions. By deepening our knowledge of these relationships, we can inform more effective policies and interventions aimed at promoting human development and well-being around the world. To achieve human development and well-being, we must also pay attention to the development dimension. To achieve this, we should create a ground where people can increase their economic, social, cultural, and political options so that they can freely make decisions. A holistic perspective should be put forward by bringing together concepts based on sustainability such as empowerment, equality, justice, rights, and efficiency. Sustainable development is essential for the conservation of natural resources, sustainable economic stability, and intergenerational equity. Social equality, fulfillment of health and education needs, and participatory democracy are crucial elements of development and are closely related to sustainability (Özmete, 2010). Solutions to macro-level problems will only be possible if they are addressed with a multidisciplinary approach, including disciplines such as psychology, sociology, and social work (Özmete & Gök, 2015).

Policymakers and international development practitioners can learn from the study's findings on different governance factor configurations. Configuration 2 demonstrates how increasing VOICE may be especially useful in nations with poor governance, quality, and legal aspects. Such knowledge can be used to create development initiatives and programs that prioritize citizen engagement and democratic procedure. Policymakers may then prioritize improving the precise governance characteristics that are most important to their country's configuration using the study's findings, which can guide the establishment of targeted capacity building programs.

In conclusion, the study highlights the importance of human development, sustainable development, human rights, and social welfare for societies. It emphasizes the need for context-sensitive approaches to governance and development policy, as well as the close relationship between meeting the ideal of a healthy, sensitive, respectful, safe society, caring about social justice, and ensuring the rule of law.

Limitations of the Study

Notwithstanding the invaluable insights rendered by this study, it is imperative to acknowledge certain limitations.

Cross-sectional design: The study is predicated upon a cross-sectional design, thereby imposing constraints on its capacity to establish causal inferences pertaining to the relationship between governance factors and human development outcomes. A longitudinal analysis has the potential to offer a more comprehensive and rigorous comprehension of the causal relationships and temporal dynamics that exist among these variables.

Restricted applicability: The QCA methodology concentrates on distinct arrangements of governance variables observed within the nations encompassed in the examination, thereby potentially constraining the extensibility of the outcomes to alternative settings. Subsequent investigations may endeavor to broaden the purview of this study by incorporating a more expansive and heterogeneous array of nations, thereby delving deeper into the external applicability of the discerned configurations.

Measurement considerations: The study employs the World Governance Indicators (WGI) as a means to quantify governance elements. However, it is important to acknowledge that these indicators may be susceptible to measurement imprecision and potential biases during the data collection procedure, as noted

by Kaufmann et al. (2010). The utilization of alternative or complementary governance indicators presents a viable approach to mitigate this constraint and enhance the robustness of the outcomes.

Unaccounted Variables: The present investigation centers its attention on six pivotal governance conditions; however, it is plausible that additional unobservable variables, encompassing cultural, social, or economic factors, may exert an influence on human development outcomes. The incorporation of supplementary variables within the analysis has the potential to yield a more all-encompassing comprehension of the factors influencing sustainable human development.

Interpretation of Configurations: The utilization of Qualitative Comparative Analysis (QCA) enables the discernment of diverse governance factor configurations. However, it is important to acknowledge that the interpretation of these configurations may be influenced by the subjective judgement of researchers. Future investigations may potentially derive advantages from the incorporation of supplementary methodologies, such as case studies, expert interviews, or a combination of both (Aşkun & Çizel, 2020), in order to enhance the validation and refinement of interpretations pertaining to the identified configurations.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%25), Yazar-2 (%75)

Conceiving the Study: Author-1 (%25), Author-2 (%75)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Author-1 (%25), Author-2 (%75)

Data Analysis: Author-1 (%25), Author-2 (%75)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5), p. 1369–1401.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2020). *Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Acemoglu, Daron, & Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), p. 189–211.
- Aşkun, V. (2022). *Karmaşık uyarlanabilir sistem bakış açısıyla sürdürülebilir kariyere ilişkin bir model önerisi*. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Aşkun, V., & Çizel, R. (2020). Twenty years of research on mixed methods. *Journal of Mixed Methods Studies*, 1(1), p. 26-40.

- Aşkun, V., Çizel, R., & Çizel, B. (2021). Ülkelerin inovasyon düzeyinin sosyal sermaye, ekonomik değer algısı ve politik kültürle karmaşık ilişkisi: Bulanık küme nitel karşılaştırmalı analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), s. 317–340.
- Aytekin, M. (2022). Analysis of the relationship between countries' governance levels and economic growths. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 4(1), p. 1–19.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), p. 407–443.
- Besley, T., & Persson, T. (2010). State capacity, conflict, and development. *Econometrica*, 78(1), p. 1–34.
- Besley, Timothy, & Burgess, R. (2002). The political Economy of government responsiveness: Theory and evidence from India. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), p. 1415–1451.
- Carothers, T. (1998). The rule of law revival. *Foreign Affairs*, 77(2), p. 95–106.
- Charles, S. O., & Orji, J. O. (2023). Foreign exchange management and economic growth Nexus: The role of institutional quality in Nigeria. *British Journal of Multidisciplinary and Advanced Studies*, 4(1), p. 37–50.
- Chaudhary, D. (2020). Prospect of good governance and human development in Nepal. *Open Journal of Political Science*, 10(2), p. 135–147.
- Chauvet, L., & Collier, P. (2008). What are the preconditions for turnarounds in failing states? *Conflict Management and Peace Science*, 25(4), p. 332–348.
- Chazournes, L. B. de. (2020). The sustainable development goals (SDGs) and the rule of law: A propos SDG 6 on access to water and sanitation. *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, 114, p. 143–147.
- Chiricu, C. Ş. (2019). The analysis of the economic impact of VAT on the economic growth in Southern Europe. *REBS*, 12(2), p. 47–56.
- Çizel, R., Aşkun, V., & Çizel, B. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında bulanık küme nitel karşılaştırmalı analiz yönteminin kullanımı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42(2), s. 549–588.
- Clemens, M. A., Radelet, S., Bhavnani, R. R., & Bazzi, S. (2012). Counting chickens when they hatch: Timing and the effects of aid on growth. *The Economic Journal*, 122(561), p. 590–617.
- Collier, P., & Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, 56(4), 5 p. 63–595.
- Dadang, A. (2021). Analysis of public services quality in the tourism sector: The case study of South Garut West Java Province. *Publica: Jurnal Pemikiran Administrasi Negara*, 13(2), p. 127–133.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). The regulation of entry. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1), p. 1–37.
- Dollar, D., Hallward-Driemeier, M., & Mengistae, T. (2005). Investment climate and firm performance in developing economies. *Economic Development and Cultural Change*, 54(1), p. 1–31.
- Dzimbiri, L. B. (2016). Politics and public service human resource management systems in Malawi. *World Journal of Social Science*, 3(2), p. 9–22.
- Erkoyuncu, M. (2023). *Aile Mahkemelerinde Sosyal İnceleme*. Efe Akademi Yayınları.
- Fagbemi, F., Osinubi, T. T., Nzeribe, G. E., & Bankole, T. O. (2022). Human capital development challenge: Why corruption eradication is a panacea in Nigeria. *Journal of Development Policy and Practice*, 7(2), p. 180–205.
- Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 97(1), p. 75–90.

- Fiss, P. C. (2011). Building better causal theories: A fuzzy set approach to typologies in organization research. *Academy of Management Journal*, 54(2), p. 393–420.
- Fiszbein, A., Ringold, D., & Rogers, F. H. (2011). *Making Services Work: Indicators, Assessments, and Benchmarking of the Quality and Governance of Public Service Delivery in the Human Development Sectors*. The World Bank.
- Fukuyama, F. (2013). What Is governance? *Governance*, 26(3), p. 347–368.
- Gaberli, Y. C., Gaverli, Ü., & Güler, M. E. (2022). Impact of political stability and absence of violence/terrorism on tourism: A panel co-integration analysis. *Journal of Management and Economics Research*, 20(4), p. 387–400.
- Gates, S., Hegre, H., Nygård, H. M., & Strand, H. (2012). Development consequences of armed conflict. *World Development*, 40(9), p. 1713–1722.
- Gaventa, J., & Barrett, G. (2012). Mapping the outcomes of citizen engagement. *World Development*, 40(12), p. 2399–2410.
- Ghobarah, H. A., Huth, P., & Russett, B. (2004). The post-war public health effects of civil conflict. *Social Science & Medicine*, 59(4), p. 869–884.
- Greckhamer, T., Furnari, S., Fiss, P. C., & Aguilera, R. V. (2018). Studying configurations with qualitative comparative analysis: Best practices in strategy and organization research. *Strategic Organization*, 16(4), p. 482–495.
- Gupta, S., Davoodi, H., & Tiongson, E. (2001). Corruption and the provision of health care and education services. In *The Political Economy of Corruption* (p. 123–153). Routledge.
- Hardiyansyah, H., Koesharijadi, K., & Akbar, M. (2020). E-government policy, leadership commitment, apparatus resources development, and their implications on public service performance. *Proceedings of the 3rd Forum in Research, Science, and Technology*, p. 74–78. Atlantis Press.
- Harrison, L. (2018). Comparisons of the rule of law of China with the West – Katrin Blasek, rule of law in China: A comparative approach. *Asian Journal of Law and Society*, 5(2), p. 480–482.
- Hegre, H., & Sambanis, N. (2006). Sensitivity analysis of empirical results on civil war onset. *Journal of Conflict Resolution*, 50(4), p. 508–535.
- Helliwell, J. F., & Huang, H. (2008). How's your government? International evidence linking good government and well-being. *British Journal of Political Science*, 38(4), p. 595–619.
- Holland, J. H. (2014). *Complexity: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, S., Rothstein, B., & Nasiritousi, N. (2009). Quality of government: What you get. *Annual Review of Political Science*, 12, p. 135–161.
- Kauffman, S. A. (1993). *The origins of order: Self-organization and selection in evolution*. New York: Oxford University Press.
- Kauffman, S. A. (1995). *At Home in the Universe: The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*. New York: Oxford University Press.
- Kaufmann, D., & Kraay, A. (2002). *Growth without Governance*. World Bank.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2004). Governance Matters III: Governance Indicators for 1996–2002. In *World Bank Economic Review*. World Bank.
- Kaufmann, Daniel, Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*. World Bank.

- Keefer, P. (2007). Clientelism, credibility, and the policy choices of young democracies. *American Journal of Political Science*, 51(4), p. 804–821.
- Khan, H. A. (2015). The Idea of Good Governance and the Politics of the Global South: An Analysis of its Effects. In *The Idea of Good Governance and the Politics of the Global South: An Analysis of its Effects*. New York: Taylor and Francis Inc.
- Khan, M. H., & Sundaram, J. K. (2000). Rents, Rent-Seeking and Economic Development: Theory and Evidence in Asia—Google Books. In 2000. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics & Politics*, 7(3), p. 207–227.
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). Legal determinants of external finance. *The Journal of Finance*, 52(3), p. 1131–1150.
- Lambsdorff, J. G. (2003). How corruption affects productivity. *KYKLOS*, 56(4), p. 457–474.
- La'o Hamutuk. (2013). Whom will the land laws empower? *The La'o Hamutuk Bulletin*, p. 1–12.
- Levi-Faur, D. (2005). The global diffusion of regulatory capitalism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 598, p. 12–32.
- Levin, S. A. (1998). Ecosystems and the biosphere as complex adaptive systems. *Ecosystems*, 1(5), p. 431–436.
- Lin, R. T., Chen, Y. M., Chien, L. C., & Chan, C. C. (2012). Political and social determinants of life expectancy in less developed countries: A longitudinal study. *BMC Public Health*, 12(1), p. 1–8.
- Mailassa'adah, M., Pudjihardjo, P., & Burhan, U. (2019). The effect of government spending on education, health and social protection sectors towards the human development index in central Kalimantan. *International Journal of Social and Local Economic Governance*, 5(1), p. 42–48.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), p. 681–712.
- Miller, J. H., & Page, S. E. (2007). *Complex Adaptive Systems: An Introduction to Computational Models of Social Life*. New Jersey: Princeton University Press.
- North, D. C. (1992). *Transaction Costs, Institutions, and Economic Performance*. San Francisco: ICS Press.
- Ochoa S., J. C. (2015). Towards a holistic approach, in international practice, to the design and implementation of initiatives to promote the rule of law at the national level. *International Journal of Law in Context*, 11(1), p. 78–91.
- Ohnesorge, J. K. M. (2007). The rule of law. *Annual Review of Law and Social Science*, 3, p. 99–114.
- Özmete, D. D. E. (2010). Sosyal hizmette sürdürülebilir kalkınma anlayışı: Kavramsal analiz. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(22), s. 79–90.
- Özmete, E., & Gök, F. A. (2015). Sürdürülebilir kalkınma için sosyal inovasyon ve sosyal hizmet ilişkisinin değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), s. 127–143.
- Piazza, J. A., & Walsh, J. I. (2010). Terrorism and human rights: Editors' introduction. *PS: Political Science & Politics*, 43(3), p. 407–409.
- Ragin, C. C. (2006). Set relations in social research: Evaluating their consistency and coverage. *Political Analysis*, 14(3), p. 291–310.
- Ragin, C. C. (2008). *Redesigning Social Inquiry: Fuzzy Sets and Beyond*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ragin, C. C. (2018). *User's Guide to Fuzzy-Set/Qualitative Comparative Analysis 3.0*. Irvine, California: Department of Sociology, University of California.

- Rajkumar, A. S., & Swaroop, V. (2008). Public spending and outcomes: Does governance matter? *Journal of Development Economics*, 86(1), p. 96–111.
- Rihoux, B., & Ragin, C. C. (2008). *Configurational comparative methods: Qualitative comparative analysis (QCA) and related techniques*. California: Sage.
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9(2), p. 131–165.
- Rose-Ackerman, S. (1999). *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schedler, A., Diamond, L., & Plattner, M. F. (1999). *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Boulder. Lynne Rienner Publishers.
- Schneider, C. Q., & Wagemann, C. (2012). *Set-theoretic Methods for the Social Sciences: A Guide to Qualitative Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred A. Knopf.
- Svensson, J. (2005). Eight questions about corruption. *Journal of Economic Perspectives*, 19(3), p. 19–42.
- Tanzi, V., & Davoodi, H. (1998). Corruption, public investment, and growth. *The Welfare State, Public Investment, and Growth*, 41–60. Springer, Tokyo.
- Tanzi, V., & Davoodi, H. R. (2000). *Corruption, Growth, and Public Finances*. IMF.
- Transparency International. (2023). What is corruption? Retrieved April 9, 2023, from <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>
- UN General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. In *Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015* (Vol. 16301, p. 1–35). Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html>
- UNDP. (2013). *Humanity Divided: Confronting Inequality in Developing Countries*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP. (2022). *Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World*. New York.
- WJP. (2021). *World Justice Project: Rule of Law Index*.
- World Bank. (1992). *Governance and Development*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Türkiye’de sosyal politika ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), s. 145–158.
- Zulfiqar, K., Zahra, A., Skhtar, S., Akhlaq, S., & Nawaz, A. R. (2023). Globalization, governance, and inclusive human development: An Asian perspective. *Hong Kong Journal of Social Sciences*, 60, p. 637–649.

Annex-1: 186 Countries Covered in the Study

Countries					
Afghanistan	Central Africa	Germany	Lesotho	Oman	Switzerland
Albania	Chad	Ghana	Liberia	Pakistan	Syrian Arab Republic
Algeria	Chile	Greece	Libya	Palau	Tajikistan
Andorra	China	Grenada	Liechtenstein	Panama	Tanzania
Angola	Colombia	Guatemala	Lithuania	Papua New Guinea	Thailand
Antigua and Barbuda	Comoros	Guinea	Luxembourg	Paraguay	Timor-Leste
Argentina	Congo	Guinea-Bissau	Madagascar	Peru	Togo
Armenia	Congo, Representative.	Guyana	Malawi	Philippines	Tonga
Australia	Costa Rica	Haiti	Malaysia	Poland	Trinidad and Tobago
Austria	Côte d'Ivoire	Honduras	Maldives	Portugal	Tunisia
Azerbaijan	Croatia	Hong Kong Sar,	Mali	Qatar	Turkmenistan
Bahamas	Cuba	China	Malta	Romania	Tuvalu
Bahrain	Cyprus	Hungary	Marshall Islands	Russian Federation	Turkey
Bangladesh	Czech Republic	Iceland	Mauritania	Rwanda	Uganda
Barbados	Denmark	India	Mauritius	Samoa	Ukraine
Belarus	Djibouti	Indonesia	Mexico	Sao Tomé and Príncipe	United Arab Emirates
Belgium	Dominika	Iran, Representative of Islam.	Micronesia	Saudi Arabia	United Kingdom
Belize	Dominican	Iraq	Moldova	Senegal	United States of America
Benin	Ecuador	Ireland	Mongolia	Serbia	Uruguay
Bhutan	Egypt	Israel	Montenegro	Seychelles	Uzbekistan
Bolivia	El Salvador	Italy	Morocco	Sierra Leone	Vanuatu
Bosnia and Herzegovina	Equatorial	Jamaica	Mozambique	Singapore	Venezuela, RB
Botswana	Guinea	Japan	Myanmar	Slovak Republic	Vietnam
Brazil	Eritrea	Jordan	Namibia	Slovenia	Yemen, Representative.
Brunei	Estonia	Kazakhstan	Nepal	Solomon Islands	Zambia
Darussalam	Eswatini	Kenya	Netherlands	South Africa	Zimbabwe
Bulgaria	Ethiopia	Kiribati	New Zealand	South Sudan	
Burkina Faso	Fiji	Korea, Rep.	Nicaragua	Spain	
Burundi	Finland	Kuwait	Niger	Sri Lanka	
Cambodia	France	Kyrgyz Republic	Nigeria	Sudan	
Cameroon	Gabon	Lao PDR	North Macedonia	Suriname	
Canada	Gambia	Latvia	Norway	Sweden	
Cape Verde	Georgia	Lebanon			

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1609-1620, doi: 10.11616/asbi.1327977

Mavi Sukuk: Bir Model Önerisi ve Potansiyeli

Blue Sukuk: A Model Proposal and Its Potential

Mehmet ELA¹, Selim COŞKUN²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 23.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Mavi ekonomi gerek insan hayatı gerekse de ülke ekonomileri için önemli bir yere sahiptir. Ancak okyanus ve denizlerde ortaya çıkan kirlilik ve diğer problemler mavi ekonominin geleceğini tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin 14'üncü maddesi okyanus ve denizlerin sürdürülebilirliğine değinmektedir. Sürdürülebilirlik için atılacak çeşitli adımlar olmasına karşın, söz konusu adımlar kısıtlı kaynaklar nedeniyle yeterince etkili olamamaktadır. Kaynak kısıtına karşı son dönemde geliştirilen inovatif bir araç mavi tahvildir. Diğer yandan literatürde üzerinde durulmaya başlanan diğer bir finansal araç ise mavi sukuktur. Bu çalışmada betimsel bir analiz kullanılarak mavi sukuka ilişkin bir model önerisi şeklinde hibrid mavi sukuk ele alınmış ve mavi sukukun gelecekteki ihraç potansiyeli incelenmiştir. Mavi tahvil ihracında önemli artışlar yaşanması, birtakım ülkelerin eylem planlarında mavi sukuka yer vermesi ve çeşitli kuruluşlarca yapılan tahminler göz önüne alınarak elde edilen sonuca göre hibrid mavi sukuk, sürdürülebilirlik için atılacak adımlara kaynak sağlamak üzere kullanılabilir olup gelecek dönemlerde önemli derecede ihraç potansiyeli barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mavi Ekonomi, Okyanus Ekonomisi, Mavi Tahvil, Sukuk, Mavi Sukuk.

&

Abstract: Blue economy has an important place for both human life and national economies. However, pollution and other problems in the oceans and seas endanger the future of the blue economy. For this reason, article 14 of the Sustainable Development Goals refers to the sustainability of the oceans and seas. Although there are various steps to be taken for sustainability, these steps cannot be effective enough due to limited resources. An innovative tool developed recently against resource constraints is the blue bond. On the other hand, another financial instrument that has started to be emphasized in the literature is the blue sukuk. In this study, hybrid blue sukuk is discussed as a model proposal for blue sukuk and the future issuance potential of blue sukuk is examined using a descriptive analysis. Considering the significant increases in the issuance of blue bonds, the inclusion of blue sukuk in the action plans of some countries, and the estimates made by various institutions, the result shows that hybrid blue sukuk can be used to provide resources for the steps to be taken for sustainability and has a significant export potential in the future periods.

Keywords: Blue Economy, Ocean Economy, Blue Bond, Sukuk, Blue Sukuk.

Atf/Cite as: Ela, M., Coşkun, S. (2023). Mavi Sukuk: Bir Model Önerisi ve Potansiyeli. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1609-1620. doi: 10.11616/asbi.1327977

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Mehmet Ela, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, mehmetela@osmaniye.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Selim Coşkun, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, selimcoskun@osmaniye.edu.tr.

1. Giriş

Mavi ekonomi, ekonomik büyüme, artan geçim kaynakları ve istihdam için okyanus kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı anlamında olup, geçmişten günümüze kadar ülke ekonomilerine önemli katkılar yapmıştır. Nitekim mavi ekonomi, gıda güvenliğine, yoksullukla mücadeleye, istihdam sağlamaya ve katma değer üretmeye yaptığı katkılarla dünya ekonomisi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, okyanuslar, gezegendeki yaşam alanının %99'unu temsil etmekte olup, üç milyardan fazla insan, geçimlerini deniz ve kıyılardan sağlamaktadır. Küresel olarak, deniz ve kıyı kaynakları ile endüstrilerinin piyasa değerinin yılda 3 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Deniz balıkçılığı doğrudan veya dolaylı olarak 200 milyondan fazla kişiye istihdam sağlamaktadır. Ayrıca okyanuslar, insanlar tarafından üretilen karbondioksitin yaklaşık %30'unu emerek küresel ısınmanın etkilerini azaltmaktadır (UN, 2023a).

Son zamanlarda mavi ekonomi sektörleri, artan küresel nüfus, ekonomik büyüme, uluslararası ticaret ve gelir seviyeleri gibi faktörlerin etkisiyle artmakta olup bu artışın önümüzdeki dönemlerde de devam etmesi beklenmektedir. Ancak bu durum okyanus ve denizler (genelde ise su) üzerinde önemli baskılar oluşturabilmektedir. Nitekim, insan kaynaklı kirlilik ve karbon emisyonlarında artış, deniz sıcaklıklarının artması, biyolojik çeşitlilik ve habitat kaybı ile balık stokunda azalma gibi negatif etkilere yol açabilmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için her ne kadar Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin 14'üncü maddesinde deniz/okyanus kaynaklarının sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması çağrısında bulunulmuşsa da bu konudaki uluslararası ortak girişimler, yetersiz ve etkisiz kalmaktadır. Diğer yandan bireysel ülkelerin çabaları ise kaynak yetersizliği nedeniyle düşük düzeyde kalabilmektedir (UN, 2022; UN, 2023a; OECD, 2016: 13-14).

Ülkelerin okyanus ve denizlerin sürdürülebilirliğine yapacağı katkıların kaynak sıkıntısı nedeniyle engellenmesi problemine bir çözüm olarak sunulan mavi tahviller, son yıllarda birçok kurum ve kuruluş tarafından ihraç edilmektedir. İhraççılar arasında ise Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Çin Bankası (Bank of China) gibi finansal kuruluşlar yer almaktadır. Mavi tahvil ihraçları son dönemde artmaya devam etmekte olup ihraççıların ilgisini çekmeyi sürdürmektedir (Bosmans ve Mariz, 2023:16). Mavi tahvil ile sağlanan fonlar mavi projelere aktarılmakta ve böylece deniz ve okyanusların sürdürülebilirliğine katkı sağlanmış olmaktadır. Ancak mavi tahviller, henüz gelişim aşamasında olup başlangıca has birtakım problemlere sahiptir. Ayrıca mavi tahviller, İslami yatırımcılardan ziyade daha çok geleneksel yatırımcılar ve etki yatırımcılarına³ hitap etmektedir.

Okyanus ve denizlerin sürdürülebilir kullanımına yönelik çabalara katkı sağlayabilecek potansiyel enstrüman adaylarından birisi de hiç şüphesiz mavi sukuktur. Nitekim mavi sukuk, etki yatırımcıları yanında İslami yatırımcılara da hitap etmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyeli fark eden Umman ve Endonezya gibi ülkeler mavi sukuk ihracı için ön çalışmalara başlamışlardır (Refinitiv, 2022a:3; Refinitiv, 2022b:48). Diğer yandan literatürde okyanus ve denizlerin sürdürülebilirliğinin finansmanına yönelik olarak çeşitli mavi sukuk modelleri önerilmiştir (Mutmainah vd., 2022; Thaker vd., 2022; Maulana ve Zahro, 2021). Önerilen bu modellerin mavi sukuk potansiyelinin küçük bir bölümünü oluşturduğu ve yeşil sukukta kullanılan sukuk modellerin oldukça çeşitli olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu çalışmada literatürden farklı olarak hibrid (ijara + istisna) mavi sukuk modeli önerilmiştir. Söz konusu modelin önerilme nedenleri arasında ise (a) Hibrid sukukun dayanak varlık konusunda ihraççılara esneklik sağlaması, (b) Daha fazla kaynağa ve daha çeşitli yatırımcıya ulaşma potansiyeline sahip olması ve (c) Son dönemlerde sıklıkla ihraç edilen sukuk türlerinden birisi olması sonucunda gelen standardizasyon ile ihraç maliyetlerini azaltma potansiyelinin bulunması sayılabilmektedir.

Mavi ekonominin gelişimi ve okyanusların korunabilmesi adına İslami finans araçlarından biri olarak hibrid mavi sukuk modelini öneren ve genel anlamda mavi sukukun global olarak potansiyelini ele alan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Girişin ardından ikinci bölümde mavi ekonomi genel olarak tanıtılmış, üçüncü bölümde mavi tahvil incelenmiş ve mavi tahvile ilişkin verilere yer verilmiş, dördüncü

³ Yatırım kararında kâr güdüsünden çok sosyal ve çevresel faydalar elde etmeyi amaçlayan yatırımcı türüdür.

bölümde hibrid mavi sukuk modeli önerilmiş ve global olarak ihraç potansiyeli tartışılmış ve ardından sonuca gidilmiştir.

2. Mavi Ekonomi

Mavi ekonominin genel ve kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Bu anlamda, tanımlama yapan kurum veya kuruluşa göre tanım farklılaşmaktadır. Dünya Bankası'na göre mavi ekonomi, okyanus ekosisteminin sağlığı korunurken ekonomik büyüme, artan geçim kaynakları ve istihdam için okyanus kaynaklarının sürdürülebilir kullanımınıdır. Avrupa Komisyonu'na göre mavi ekonomi, okyanuslar, denizler ve kıyılarla ilgili tüm ekonomik faaliyetlerdir ve birbirine bağlı yerleşmiş (köklü) ve gelişmekte olan çok çeşitli sektörleri kapsamaktadır (UN, 2023b). Birleşmiş Milletler (BM), mavi ekonomiyi okyanuslar, denizler ve kıyı bölgeleriyle ilgili bir dizi ekonomik faaliyet ve bu faaliyetlerin sürdürülebilir ve sosyal açıdan eşitlikçi olup olmaması olarak tanımlamaktadır. Ayrıca BM, mavi ekonominin ekonomik büyümeyi, sosyal içermeyi (toplumsal kapsayıcılığı) ve geçim kaynaklarının korunmasını veya iyileştirilmesini teşvik ederken aynı zamanda okyanusların ve kıyı bölgelerinin çevresel sürdürülebilirliğini sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır (UN, 2022).

Mavi ekonomi, balıkçılık, kıyı turizmi ve denizcilik gibi mevcut işletmeleri içerirken, aynı zamanda 20 yıl önce neredeyse hiç olmayan yeni gelişen sektörlerin gelişimine de odaklanmaktadır. Söz konusu bu sektörler arasında mavi karbon tutma, deniz kaynaklı enerji ve biyoteknoloji; eğitim ve istihdam için potansiyel ve fırsatlar yaratan, aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadele eden sektörel faaliyetler bulunmaktadır. Bu açıdan mavi ekonomi, bünyesinde birçok sektörü barındırmaktadır. Bu sektörler şöyle açıklanabilir (European Union, 2021:14):

Cansız Kaynaklar: Mineral çıkarma, tuz çıkarma, petrol ve gaz çıkarma, açık deniz yapıları, karbondioksit depolama/karbon tutma, deniz çöpü temizleme ve gaz depolamadan oluşmaktadır.

Canlı Kaynaklar: Balık ve kabuklu deniz ürünleri yetiştirme ve işleme, deniz bitkileri ve yosun toplama, diğer amaçlar için avcılık ve koleksiyonculuk, su ürünleri ve mavi biyoekonomidir.

Yenilenebilir Enerji: Yenilenebilir enerji üretimi, elektrik iletimi ve iletişimidir.

Deniz Taşımacılığı: Ulaşım altyapısı, deniz dibi morfolojisinin (karbon tutma-ayırma) yeniden yapılandırılması, taşımacılık, gemi yapımı ve onarımıdır.

Kıyı Turizmi ve Dinlence: Turizm ve dinlence altyapısı ile turizm ve eğlence faaliyetleridir.

Kamu Sektörü: Askeri operasyonlar, araştırma ve eğitim faaliyetleri, arazi talebi, kanalizasyon ve diğer su yolları, kıyı koruma ve taşkın koruması ile atık gidermedir.

Mavi ekonominin insan yaşamına yaptığı katkı oldukça büyüktür. Nitekim dünya nüfusunun %40'ı kıyı bölgelerinde yaşamaktadır. 3 milyardan fazla insan geçimini okyanuslardan sağlamakta olup dünya ticaretinin %80'i denizler üzerinden yapılmaktadır. Okyanuslar, denizler ve kıyı bölgeleri, gıda güvenliğine ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ayrıca katkıda bulunmaktadır (UN, 2022). Örneğin balık, dünya nüfusu tarafından tüketilen hayvansal proteinin % 16'sından fazlasını ve tüketilen tüm proteinin %6,5'ini oluşturmakta olup 1 milyar insan bu protein kaynağına bağlıdır. Mavi ekonominin katkılarına yönelik tahminlere bakıldığında, Avrupa'da mavi ekonomi yaklaşık olarak 5,4 milyon istihdam sağlamakta olup yılda yaklaşık 500 milyar Euro brüt katma değer üretmektedir. Benzer şekilde, deniz ürünleri, 2013-2014 döneminde üretilen tüm balıkların %36'sının ihraç edilmesiyle, dünyada uluslararası ticareti en yüksek gıda ürünüdür (World Bank, 2016:1-3). Diğer yandan OECD hesaplamaları, okyanus ekonomisinin 2010'da yaklaşık olarak 31 milyon istihdam sağladığı ve 1,5 trilyon dolarlık katma değer yarattığı ve bu katma değerinin dünya brüt katma değerinin yaklaşık %2,5'ünü oluşturduğunu göstermektedir (OECD, 2016:13). Avrupa Birliği ise bu katma değerinin 2030 yılına kadar iki katına çıkacağını tahmin etmektedir (European Union, 2021:8). Bu tahmin, mavi ekonominin hızla genişlediğini ve genişlemeye devam edeceği yönündeki beklentileri yansıtmaktadır.

Okyanuslardaki ekonomik faaliyetler, öncelikle artan küresel nüfus, ekonomik büyüme, uluslararası ticaret ve gelir seviyeleri ile iklim, çevre ve teknolojiadaki gelişmelerin etkisiyle hızla genişlemektedir. Bununla birlikte, mavi ekonominin gelişmesine yönelik önemli bir kısıt, okyanus sağlığındaki bozulmalardır. İnsan kaynaklı karbon emisyonları zamanla arttığından, okyanus karbonun çoğunu emerek okyanus asitlenmesine yol açmaktadır. Ayrıca, deniz sıcaklıkları ve deniz seviyeleri yükselmekte ve okyanus akıntıları yön değiştirmektedir. Bütün bu etkenler, biyolojik çeşitlilik ve habitat kaybına, balık stoku bileşiminde ve göç modellerinde değişikliklere ve şiddetli okyanus hava olaylarının daha sık görülmesine neden olmaktadır. Gelecekte okyanusların gelişimine yönelik beklentiler, özellikle tarımsal amaçla kullanılan suların ve kimyasallar ile makro ve mikro plastik kirleticilerin denizlere ve okyanuslara akması sonucu oluşan kara kaynaklı kirlilik yanında, ayrıca aşırı avlanma ve tükenen balık stokları nedeniyle dünyanın birçok yerinde daha da kötüleşmektedir (OECD, 2016:123).

Mavi ekonomi ve mavi finans kavramları, 2015 yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi tarafından kabul edilen, 2016'dan 2030'a kadar bir dizi uluslararası kalkınma hedefi olan Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemine (2030 Gündemi) yansıtılmıştır. Yoksulluğu ortadan kaldırmak ve sürdürülebilir bir dünya yaratmak için 17 hedeften oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDGs), tüm ülkeler için geçerli evrensel hedeflerdir. Hedef 14 -Sudaki Yaşam- ekonomiyi korurken ekonomik kalkınmayı mümkün kılan deniz kaynaklarının sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması çağrısında bulunmaktadır (Huang ve Morgan, 2022:1-2). Ancak bu konudaki uluslararası ortak girişimler, yetersiz ve etkisiz kalmakta ve bu durum okyanusların sürdürülebilirliği konusunu daha da kötüleştirmektedir. Bireysel ülkelerin atacağı adımlar ise birtakım kısıtlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu kısıtların en başında ise kaynak yetersizliği gelmektedir. Nitekim, mavi ekonomi yaklaşımını benimsemek ve sürdürmek, uygun ölçekte uzun vadeli finansmana erişimi gerektirmektedir. Kamu sektörü finansmanı ve hayırsever (*philanthropic*) sermaye tek başına mavi ekonomiye geçişi finanse etmek için yeterli değildir. Bu konuda mavi ekonominin sürdürülebilirliği için yeterli fona ihtiyaç duyulmakta olup gerekli finansmanı sağlayan araçlardan en önemlisi mavi tahvillerdir (World Bank, 2017:26-27). Mavi sukuk ise henüz ihraç edilmemekle birlikte, etki yatırımcıları yanında İslami yatırımcı tabanına da hitap eden yapıyla bu konuda önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.

3. Mavi Tahvil

Yenilikçi bir finansman aracı olan mavi tahviller, okyanusların korunması ve mavi ekonominin desteklenmesi konusundaki projeleri finanse eden bir sürdürülebilirlik tahvili türüdür. Mavi tahviller ihraççıya fon sağlamak ve ihraççı tarafından alınan bu borç vadeye değin faiziyle birlikte geri ödenmektedir. Bu açıdan mavi tahvil diğer geleneksel borçlanma araçları ile benzer özellikler taşımaktadır. Ancak mavi tahvil ile elde edilen finansman, yalnızca biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi ve sağlıklı-sürdürülebilir balıkçılık gibi mavi projelere aktarılmaktadır (Morgan Stanley, 2019:2). Daha geniş bir ifade ile, mavi tahvillerden elde edilen finansman, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılmasına belirgin ve olumlu etkisi olan su ile ilgili ve/veya okyanus temelli projelerin finansmanına veya yeniden finanse edilmesine tahsis edilmektedir (Pelaez vd., 2021:8).

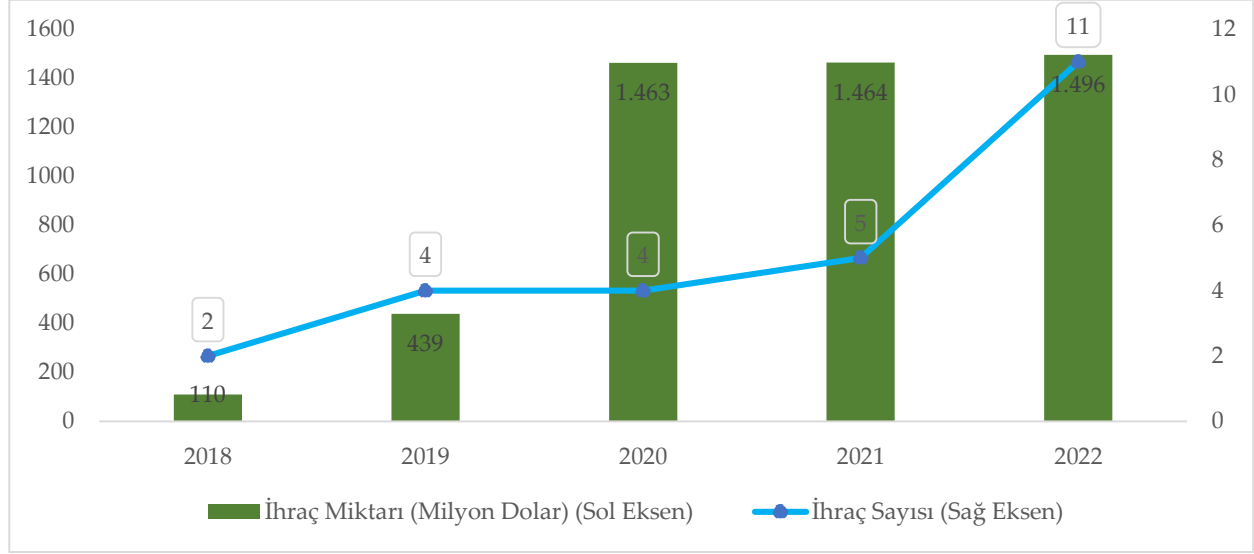
Mavi tahviller çeşitli yapılarda ihraç edilebilmektedir. Yaygın olarak mavi tahviller "gelirin kullanımı (*use of proceeds*)" yapısını kullanmaktadır. Bu yapıda (modelde), mavi tahvil ile elde edilen finansman mavi projelere aktarılmakta ve tahvilin geri ödemesi için projenin geliri kullanılmaktadır. Asya Kalkınma Bankası (ADB), Bank of China ve Nordic Investment Bank bu modeli kullanarak mavi tahvil ihraç etmiştir. Diğer bir mavi tahvil yapısı olarak Seyşel Cumhuriyeti, ihracı desteklemek için borç swapı kullanan bir mavi tahvil ihraç etmiştir (ADB, 2021a:1).

Mavi tahviller ile çeşitli mavi projeler finanse edilebilmektedir. Bunlar arasında, balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği, deniz tabanlı yenilenebilir enerji, kıyı ve deniz turizmi, ekosistem yönetimi ve iyileştirilmesi, atıksu ve sanitasyon (arıtma), katı atık yönetimi ve döngüsel ekonomi, okyanusa akan (kirli) nehirlerin rehabilitasyonu ve limanlar ve deniz taşımacılığı sayılabilmektedir (ADB, 2021a:2).⁴

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. ADB (2021b:3).

Mavi tahvilin ilk örneği, 2018 yılında Seyşeller Cumhuriyeti tarafından ihraç edilen ve 15 milyon dolar hacimli olan, Dünya Bankası destekli mavi tahvildir. Daha sonraları 2019'da Nordic Investment Bank, beş yıllık ve 2 milyar İsveç Kronu hacmine sahip mavi tahvil ihraç etmiştir. Nature Conservancy, okyanusların korunması için 1,6 milyar dolar değerinde mavi tahvil ihraç etme planını açıklamıştır (Clifford Chance, 2019:2). ADB ise çeşitli eylem planları ile mavi tahvil gibi yenilikçi araçları desteklemeyi amaçlamıştır (UN, 2020:4). Söz konusu gelişmeler sonucunda mavi tahvil ihraç sayıları ve miktarlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Nitekim Grafik 1'e göre, 2018 yılında sadece 2 mavi tahvil ihracı gerçekleşmişken, 2022 yılında 11 adet mavi tahvil ihraç edilmiştir. Benzer şekilde 2018 yılında 110 milyon dolar olan ihraç hacmi 2022 yılında 1.496 milyona ulaşmıştır. Bu gelişmeler, mavi tahvilin 2023 yılında da gerek ihraç sayısı ve gerekse de ihraç miktarı açısından artış göstereceğini göstermektedir (Bosmans ve Mariz, 2023:16).

Grafik 1: Mavi Tahvil İhraç Sayıları ve İhraç Hacmi (2018-2022)

Kaynak: Bosmans ve Mariz (2023:16).

Mavi tahviller uzun vadede ele alındığında, mavi tahvilin problemlerinin çözülmesi halinde gelişimini daha etkili biçimde sürdürebileceği açıktır. Bu açıdan mavi tahvil yapılarının standartlaştırılmasının yanı sıra mavi tahvillere yatırım yapmanın yararları ve riskleri konusunda daha fazla farkındalık ve eğitim gereklidir (Nomura, 2023:2).

4. Mavi Sukuk

Mavi tahvilin ihraçlarında son dönemde artış yaşanması ve bunun sonucunda yaygınlık kazanmaya başlamasının ardından mavi ekonominin desteklenmesi fikrinin İslami finansman araçlarına uygulanabilirliği konusunda akademik literatür oluşmaya başlamıştır. Çeşitli mavi sukuk modellerinin önerildiği söz konusu literatürün göz ardı ettiği birtakım potansiyel sukuk yapılarını mavi sukuk modelleri arasına dahil etmeyi amaçlayan bu bölümde ayrıca mavi sukukun global olarak potansiyeli de çeşitli yönleriyle tartışılmıştır.

4.1. Sukukun Tanımı

İslami finans konusunda yetkin bir kuruluş olan İslami Finans Kurumu Muhasebe ve Denetimi Örgütü (AAOIFI)'nin tanımına göre sukuk, "Bir maddi duran varlık, kullanım hakkı ve hizmetler üzerindeki veya belirli bir projenin yahut özel yatırım faaliyetinin varlıkları üzerindeki bölünmemiş (ortak) payları gösteren eşit değerdeki sertifikalar" olarak tanımlanmıştır (AAOIFI, 2004). İslami tahvil olarak da adlandırılabilir olan sukuk, halihazırda birçok çeşide sahip olup sukuk konusunda yapılan inovasyonlarla son zamanlarda sukuk çeşitliliğinde artış görülmüştür. Bu anlamda birçok ülke ve özel sektör kuruluşu, günümüzde geleneksel sukuk yapıları ve çeşitli endeksli (altına ve enflasyona endeksli) sukuklar yanında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDGs)'ne yönelik olarak yeşil sukuk, sürdürülebilirlik sukuku vb.

sukuk türleri ihraç etmektedirler. Son olarak bu konuda literatürde üzerinde durulan potansiyel bir sukuk yapısı ise mavi sukuktur. Mavi tahvillere benzer şekilde, mavi sukuk da adını mavi ekonomiden almakta ve dünya okyanuslarının sürdürülebilir kullanımına ve korunmasına yönelik girişimleri İslami finansman ilkeleri ve değerleri ile uyumlu bir şekilde finanse etmeyi amaçlamaktadır (Refinitiv, 2021:44).

4.2. Literatür Taraması

Mavi sukuk, henüz ihraç edilmeyen ve birkaç ülkenin bu konuda çaba gösterdiği yeni bir finansman alanıdır. Bu bağlamda ilgili literatür henüz mavi sukukun modellenmesi ve birtakım sınırlılıklarının ve önemli konuların belirlenmesi aşamasındadır.

Mavi sukuk konusunda model önerisi sunan çalışmalardan ilki olan Mutmainah vd. (2022), para vakıfları bağlantılı mavi sukuk modelini tanıtmıştır. Çalışma, Endonezya tarafından halihazırda ihraç edilen para vakfı bağlantılı sukuku baz alarak, para vakfınca dağıtılan karın, okyanus ekosistemini korumaya ve balıkçılığı güçlendirmeye yönelik projelere aktarıldığı bir para vakfı bağlantılı mavi sukuk modeli önermiştir. Diğer bir çalışma olan Thaker vd. (2022) ise, vakıf arazisine dayalı mavi sukuk önerisi ile denizlerdeki ve okyanuslardaki biyoplastiklerin giderilmesini hedeflemiştir. Bu öneri ile mavi sukuk ihraç edilebilirken atıl olan vakıf arazileri de değerlendirilmiş olmaktadır. Bir diğer çalışma olan Maulana ve Zahro (2021), betimsel analiz yaparak Endonezya'da mavi sukukun Covid'den etkilenen deniz endüstrisini geliştirmedeki potansiyelini araştırmıştır. Bunun için çalışmada dayanak varlığın kamu mülkiyetindeki varlıklar veya kamu iktisadi teşebbüslerinin olabileceği ijara (kiraya dayalı) temelli mavi sukuk önerilmiştir. Başarı için ayrıca mavi sukuka olan yatırımcı iştahının belirlenmesi ve yatırımcıların İslami finans konusunda bilgilendirilmesi önerilmiştir.

Mavi sukuka ilişkin sınırlılıklar ve önemli konuların belirlenmesine yönelik olan çalışmalardan ilki, Rusydiana ve Irfany (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışma Endonezya'da mavi sukuk ihracı için gerekli ve önemli konuları Yorumlayıcı Yapısal Modelleme (ISM) ile uzman görüşüne dayandırarak ele almıştır. Sonuca göre; en önemli konu düzenlemedir (yasal, düzenleyici vb.). İkinci en önemli konu, dayanak varlıktır. Çünkü, mavi sukuk finanse edilmeye elverişli projeleri gerektirmektedir. Üçüncü en önemli konu yatırımcılardır. Yatırımcı talebi bilinmelidir. Bir diğer önemli konu kurumlar arası koordinasyondur. Çünkü birçok bakanlığın mavi sukuk ihracında ve deniz endüstrisine yönelik farklı öncelik ve faydaları olabilmektedir (İslami kuruluşlar, Maliye Bakanlığı, Çevre Bakanlığı gibi). Bu konudaki bir diğer çalışma, Ramdhani vd. (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma devlet (sovereign) mavi sukukunun Endonezya'da uygulanabilmesine yönelik olarak Analitik Ağ Süreci (ANP) yöntemini uzman görüşüne dayalı olarak kullanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre mavi sukuk ile gelen; *Avantajlar*: a) Mavi sukuk ile deniz sektörü finanse edilerek toplumun refahı artırılabilir. b) İslami finansın rolü artırılabilir. c) Enstrüman (finansal araç) çeşitlendirmesi sağlanabilir. *Olanaklar*: a) İslami enstrümanlar artırılır. b) Deniz ve okyanus ekonomisinin sürdürülebilirliği sağlanabilir. c) Devlet sukuku için dayanak varlık çeşitliliği artırılır. *Temel sınırlılıklar*: a) Kurumlar arası koordinasyon maliyeti yüksek olabilir. b) Devlet bütçesine yük getirebilir. c) Uygulama maliyeti yüksek olabilir.⁵

Bu çalışmada önerilen hibrid yapıya dayalı mavi sukuk ise, ihraççılara ve yatırımcılara birtakım avantajlar sağladığından dolayı ortaya atılmıştır. İlk olarak hibrid sukuk, temel varlık havuzunun aynı anda istisna, murabaha, mudaraba ve ijaradan oluşabilen iki veya daha fazla İslami finans sözleşmesinden oluşan bir yapıdır. Bu açıdan, böyle bir yapı, ihraç eden şirket veya kuruluşun çeşitli yatırımcıların farklı taleplerini dikkate almasına olanak tanıyarak, daha geniş bir varlık sınıfı portföyünü ve daha fazla fona ulaşabilmeyi mümkün kılar. Bu duruma ek olarak hibrid sukuk, dayanak varlık konusunda esneklik tanıyarak yeterli dayanak varlığın bulunmamasından dolayı yapılamayan potansiyel ihraçların ise gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır. Nitekim hibrid sukuklar maddi varlıklar yanında maddi olmayan varlıklardan (*receivables*) da oluşabilmektedir. Bu durum ihraççılara kolaylık sağlayabilmekte ve mavi sukukun varlık havuzuna dayalı problemlerine çözüm getirebilecektir. Konuya yatırımcılar açısından bakıldığında ise yatırımcılar, hem borç hem de özsermaye payı (hisse) özelliği taşıyan hibrid sukuku, hisseye dönüştürebilme imkanına

⁵ Uygulama maliyetinin ve diğer işlem maliyetlerinin nispi değerinin düşük tutulabilmesi için UNDP (2022:38), mavi sukuk için orta ve büyük hacimli projelerin gerekli olduğunu belirtmiştir.

sahiptir (Gulf Times, 2017; Radzi, 2018:20-22). Bu duruma ek olarak, oldukça sınırlı uygulama alanı olan vakıf varlıklarına dayalı sukuklara göre hibrid sukuk ihracı oldukça yüksektir ve bu da ihraç maliyetlerini düşürme potansiyeline sahiptir. Nitekim son yıllarda hibrid sukuk ihraçları artmaktadır. Öyle ki, 2021 yılında hibrid sukuk özel sektör ihraççıları tarafından en çok tercih edilen sukuk türü iken, kamu kesimi ihraççıları tarafından en çok tercih edilen üçüncü sukuk türü olmuştur (IIFM, 2022: 67, 196). Artan hibrid sukuk ihraçları ile gelen standardizasyonun ihraç maliyetlerini düşürebileceği düşünülebilmektedir.

4.3. Model Önerisi

Sukuk oldukça çeşitli yapılarda olabilmektedir. Bu anlamda sukuk çeşitleri içerisinde ijara sukuk, selem sukuk, istisna sukuk, muşaraka sukuk ve hibrid sukuk gibi farklı sukuk yapıları bulunmaktadır. Literatürde önerilen mavi sukuk yapılarına bakıldığında oldukça dar bir çeşidin önerilmiş olduğu (ijara veya nakit vakıfları temelli sukuk gibi) görülmektedir. Ancak oldukça çeşitli olan sukuk yapıları göz önüne alındığında mavi sukukun daha çeşitli yapılarda ihraç edilebileceği düşünülebilmektedir. Nitekim mavi sukuk, esas olarak yeşil sukukun çevresel odağının bir varyasyonudur (Adil vd., 2023:153). Bu açıdan yeşil sukuk uygulamasına benzer şekilde mavi ekonomideki (İslami finans esaslarına uygun) mavi projeler de mavi sukuk ile finanse edilebilecektir. Diğer yandan sukukun projeye dayalı yapısı ve ijara, murabaha, istisna ve muşaraka sukuk gibi projeye dayalı sukukların bulunması (OECD, 2018:56), mavi sukukun dayandığı yapıların daha da çeşitlenebileceğini göstermektedir. Bu durum yeşil sukuk ihraçlarında da kendisini göstermektedir. Nitekim ihraç edilen yeşil sukuklar, murabaha sukuk ve vakala (vekalet) sukuk gibi sukuk yapıları olup, ihraçlarda genel olarak hibrid sukukun (murabaha+vakala, istisna+ijara gibi) kullanıldığı görülmektedir (World Bank, 2020:32). Buradan hareketle, bu çalışmada literatürden farklı olarak hibrid (ijara+istisna) yapıya dayalı mavi sukuk önerilmiştir. Önerilen hibrid mavi sukukun işleyişi (aşamaları) aşağıdaki gibidir⁶:

1. Özel amaçlı kuruluş (SPV), sukuk yatırımcıları adına ihraççı ile istisna, ijara, hizmet ve satın alma taahhüdü sözleşmesi imzalamak üzere sukuk yatırımcıları adına ve hesabına vekil olarak hareket eder.
2. Varlık (örneğin açık deniz rüzgâr enerjisi santrali, balık yetiştiriciliği tesisi vb.) inşasının başında ve inşa süresince;
  - 2.1. SPV ile ihraççı arasında istisna sözleşmesi imzalanır. Buna göre ihraççı, inşa edici-üstlenici (*contractor*) sıfatı ile varlığı inşa edecek ve varlığı belirlenen fiyat (istisna fiyatı) üzerinden teslim edecektir.
  - 2.2. SPV ile ihraççı arasında ileriye yönelik kiralama (*forward lease*) anlaşması imzalanır. Burada ihraççı kiracı sıfatını ve SPV ise kiraya veren sıfatını taşır. Burada ihraççı (kiracı), SPV'ye (kiraya veren) ileride tamamlanacak ve teslim edilecek varlıklar için bir peşin kiralama ücreti ödemektedir. Bu ücret, yatırımcılara verilecek periyodik ödemeye denk tutardadır.
  - 2.3. İleriye yönelik kiralama (ijara-forward lease) süresince, SPV ihraççıyı hizmet sağlayıcı olarak görevlendirir ve hizmet sağlayıcı varlığa ilişkin onarımlar, değişiklikler, işlemler, bakım işleri ve mülkiyet giderlerini öder.
3. Varlığın tamamlanmasından ve teslim edilmesinden sonra istisna sözleşmesi sona erer. Ardından;
  - 3.1. Varlık SPV tarafından ijara sözleşmesi altında ihraççıya kiraya verilir. İhraççının ödediği kira ücreti yatırımcılara periyodik ödeme olarak aktarılır.
  - 3.2. Vadede ihraççı, SPV'den varlığı satın alacağına yönelik satın alma taahhüdü gereği varlığı satın alır. Satın alma fiyatı ise, istisna fiyatı, varlığa ilişkin mülkiyet (sahiplik) giderleri ve varsa ödenmemiş periyodik ödeme tutarlarının bir toplamı olmalıdır.

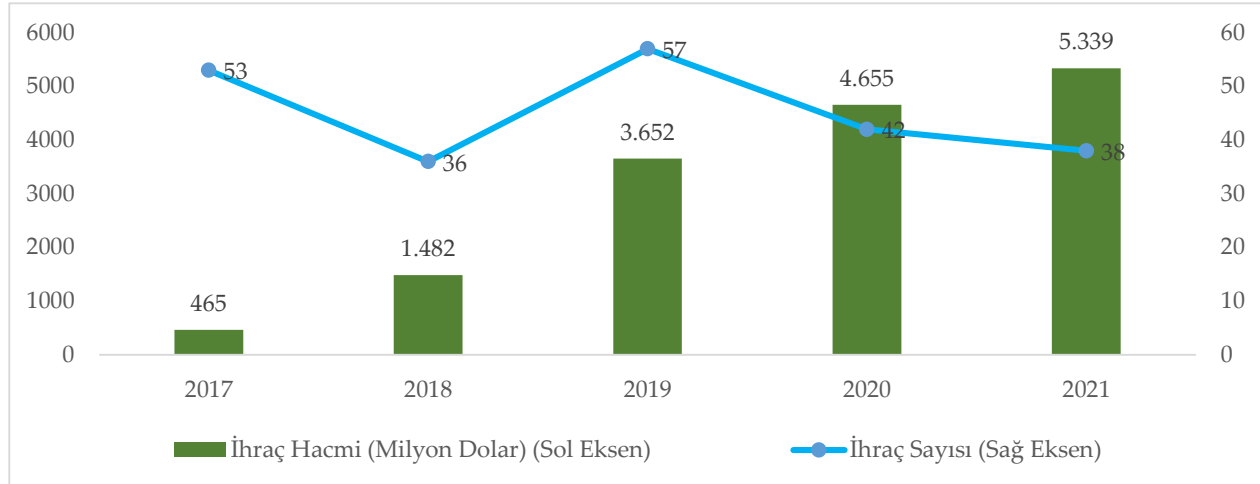
⁶ Tadau Energy (2017) ve Richardson (2019:409-410)'dan yararlanılarak Tadau Energy tarafından 2017 yılında ihraç edilen yeşil sukuk (Tadau sukuk) temel alınarak uyarlanmıştır.

4.4. Potansiyeli

Mavi sukuk, henüz bir ülke veya özel sektör tarafından ihraç edilmemekle birlikte potansiyeline ilişkin olarak Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne yönelik sukuklara (SDG sukukları) ilişkin gelişmeler bu konuda fikir verebilmektedir. SDG sukukları, yeşil sukuk başta olmak üzere sosyal yönden sorumlu yatırım (SRI) sukukları gibi diğer sukuk türlerini içermektedir. Bu açıdan SDG sukuklarına ilişkin ihraç verilerine bakıldığında (bkz. Grafik 2), oldukça yeni olan bu enstrümanların önemli gelişim kaydettiği söylenebilmektedir.

Grafik 2: ESG (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) Sukuk İhraç Sayıları ve İhraç Hacmi (2017-2021)

Kaynak: Refinitiv (2022a:3).

Nitekim Grafik 2'ye göre, 2017 yılında 465 milyon dolar olan ESG sukuk hacmi 2021 yılında 5 milyar doları aşmıştır. İhraç sayıları ise daha stabil hareket etmiştir. Bu durum özellikle ESG sukuk ihraç eden ülkelerde mavi sukukun önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu görüşü destekler nitelikte, yeşil sukuk ihraç edilen ESG sukuk hacminin 2019'da %100'ünü, 2020'de %55'ini ve 2021'de %29'unu oluşturmuştur. Buna göre, diğer ESG sukuk biçimleri - özellikle sürdürülebilirlikle ilgili olanlar - Covid krizi sırasında ilgi görmüştür (Refinitiv, 2022a:3). Bu durum yeşil sukuk haricinde ortaya çıkan inovatif ve SDG odaklı diğer sukuk türlerinin de piyasada önemli derecede ilgi gördüğünü göstermektedir. Nitekim Refinitiv (2021:44)'e göre, okyanusların sağlığının gezegenin sürdürülebilirliği üzerindeki merkezi önemi göz önüne alındığında, önümüzdeki yıllarda geçiş (dönüşüm) sukuk ve mavi sukuk gibi bugüne kadar düşük miktarda yeşil proje üzerine inşa edilen yenilikçi ürünlerin ihraçları beklenmektedir.

Mavi sukuk ile benzer amaçlar taşıyan ve halihazırda ihraç edilen mavi tahviller ise yine önemli gelişme göstermiştir. Nitekim, 2022'nin ilk yarısına kadar, toplam mavi tahvil ihracı 1,4 milyar doları bulmuştur (Refinitiv, 2022b:48). Bu durum ise yatırımcıların mavi ekonomiye ilgisini gözler önüne sermektedir.

Tablo 1: Ülkelere Göre ESG Sukuk İhraçları (2017-2021)

Ülke	İhraç Miktarı (Milyon Dolar)
Suudi Arabistan	6,429
Endonezya	4,332
Malezya	2,330
BAE	1,800
Bangladeş	351
Türkiye	350

Kaynak: Refinitiv (2022a:3).

Diğer yandan ESG sukuklar, Suudi Arabistan, Endonezya ve Türkiye gibi çeşitli ülkelere ihraç edilmektedir. Nitekim Tablo 1'e göre, 2017-2021 döneminde 5 ülke ESG sukuk ihracında bulunmuş olup ihraç hacimleri önemli ölçüdedir. ESG sukukun çeşitli ülkelere ihraç edilmesi ise bu ülkelerin

sürdürülebilirliğe ilişkin inovatif sukuk ihraçları potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Bu görüşü destekler biçimde bazı ülkeler mavi sukuka ilişkin çeşitli süreçler gerçekleştirmektedirler. Bu konuda Umman Sermaye Piyasası Kurumu, yeşil ve diğer ESG sukukları için geliştirmekte olduğu düzenleyici çerçeveye mavi tahvilleri ve mavi sukuku da dahil etmiştir. Ayrıca, Haziran 2022’de Endonezya hükümeti, Endonezya’daki okyanusla ilgili girişimleri finanse etmek için Mavi İlkeler kapsamında mavi tahvil ihraç etmeyi planladığını duyurmuştur (Refinitiv, 2022b: 48). Endonezya, Ulusal Eylem Planı’nda mavi ürünlere yer vermiş ve Eylem Planı, Deniz Atık Yönetimine ilişkin 83/2018 sayılı Cumhurbaşkanlığı Yönetmeliği’nde ana hatlarıyla belirtilmiştir. Mavi sukuktan bu konudaki destekleyici faaliyetlere fon sağlamak için yararlanılması beklenmektedir (Buana, 2020).

Mavi sukukun önemli potansiyel taşıdığı gerçeğine rağmen birtakım gereklilikleri de beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Nitekim inovatif bir ürünün ihraç aşmasına değin birtakım hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Bu konuda Pramata vd. (2022:44), inovatif mavi enstrümanlar için gerekli ön koşulları şu şekilde sıralamıştır: a) yeterli maliyet karşılama kapasitesini temsil eden, yeterli boyutta ve sağlam bir yatırıma hazır proje stokunun varlığı; b) sağlam etki ölçümleri ve izleme sistemleri; c) ilgili yatırımcıları hedefleme yeteneği; d) ihraççı, pazarlama seçenekleri ve yasal maliyetlerin ele alınmasına yönelik yapısal ve yasal kapasite; e) işlem maliyetlerini en aza indirmek için güçlü uygulama ve operasyonel kapasite ve f) özel ve kamu paydaşları arasında güçlü koordinasyondur.

Sonuç olarak mavi sukuk önemli bir potansiyel taşımakta olup ön gerekliliklerinin yerine getirilmesi ile önümüzdeki dönemlerde birçok ülke tarafından ihraç edilmesi beklenebilmektedir. Bu beklenti, Endonezya, Malezya ve Türkiye gibi genelde sukuk ve özelde ise SDG sukuk piyasasında güçlü bir yeri olan ülkelerin okyanusa veya denize kıyısı olması gerçeği ile perçinlenmektedir.

5. Sonuç

Mavi ekonomi, insan hayatı ve ülke ekonomilerine önemli katkılar yapmıştır. Öyle ki insanların protein ihtiyacının önemli bir bölümü deniz ve okyanuslardan karşılanmaktadır. Bunun yanında mavi ekonomi önemli ölçüde istihdam ve katma değer yaratmaktadır. Mavi ekonominin insan ve hayvan hayatına yaptığı katkıların ve ülke ekonomileri için oluşturduğu pozitif etkilerin devam etmesi için okyanusların ve denizlerin (genelde ise suyun) korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bunun için okyanus ve denizlerin karşılaştığı problemlerin aşılması gerekmekte olup bu konuda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin 14’üncü maddesi açık bir sürdürülebilirlik çağrısı yapmaktadır. Bu çağrıya binaen yapılan uluslararası girişimler yetersiz ve etkisiz kalırken ülkelerin girişimlerinin önünde ise kaynak yetersizliği önemli bir engel olarak durmaktadır.

Mavi ekonominin ve genelde ise suyun daha sürdürülebilir kullanımı için gerekli girişimlere kaynak sağlama yönünde son zamanlarda başvurulmuş önemli bir araç mavi tahvillerdir. Mavi tahviller ile elde edilen kaynaklar sadece mavi projelere aktarılabilen olup, mavi tahvillerin ihraç hacmi giderek artmaktadır.

Mavi ekonomiye kaynak sağlayabilme potansiyeline sahip diğer bir mavi araç ise mavi sukuktur. Son dönemde literatürde üzerinde sıklıkla durulan mavi sukuk, henüz ihraç edilmemiş bir ürün olmakla birlikte gerek çeşitli ülkelerce başlatılan girişimler gerekse de SDG sukukların son dönemde yakaladığı ilgi, mavi sukukun da gelecekte ihraç edilebilme potansiyeli yüksek bir ürün olduğunu göstermektedir.

Önemli ihraç potansiyeline sahip olan mavi sukuk için literatürde ijara temelli ve nakit vakıf arazisi temelli mavi sukuk modelleri önerilmiştir (Mutmainah vd., 2022; Thaker vd., 2022; Maulana ve Zahro, 2021). Bu çalışmada ise literatürde önerilen modellerden farklı olarak hibrid yapıya dayalı mavi sukuk önerilmiştir. Hibrid mavi sukukun önerilmesinin başlıca nedeni, hibrid yapının sağladığı birtakım esneklikler olarak gösterilebilmektedir. Gerek sukuk türlerinin çeşitliliği ve gerekse de SDG sukukları (özellikle yeşil sukuk) için çeşitli sukuk yapılarının kullanılması, mavi sukukun çeşitli yapıları kullanabilme potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan SDG sukuklar için en çok kullanılan model olan hibrid sukuk, mavi sukuk için uyarlanabilmektedir. Bu durumda ortaya çıkacak olan mavi hibrid sukuk içinse ön çalışmaların yapılması

gerekmektedir. Bunlar arasında yasal gerekliliklerin sağlanması, yatırımcı ilgisinin belirlenmesi, yeterli proje olanağının tespiti gibi hususlar yer almaktadır.

Sonuç olarak ülkelerin ön gereklilikleri sağlanması halinde mavi sukukun gelecek dönemlerde ihraç edilmesi beklenmektedir. Hem etki yatırımcıları hem de İslami yatırımcılara hitap edebilecek olan mavi sukuk bu anlamda İslami finansa ve mavi ekonomiye katkı yapabilecektir. Bu çalışmada sunulan hibrid mavi sukuk gibi, diğer sukuk yapılarının da mavi sukuka uyarlanması halinde ise mavi sukuk çeşitliliği sağlanabilecek ve daha sürdürülebilir su kaynaklarına ulaşılacaktır.

Çalışma, birtakım sınırlılıklara sahiptir. Bu anlamda mavi sukuk konusunda literatürün oldukça dar olması çalışmanın başlıca sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma, gelecek çalışmalar için birtakım öneriler ve çalışma alanları sunmaktadır. Buna göre, gelecek çalışmalar için potansiyel olarak farklı İslami finansman yapılarına dayalı mavi sukuk modelleri (vekalet sukuk vb.) geliştirilebilir, mavi sukuk için gerekli proje alanları ele alınabilir, ülkelere ve özel sektöre faydaları üzerinde durulabilir. Son olarak mavi sukukun fıkhi tahlili yapılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

AAOIFI (2004), *Shari'ah Standard No. (17) Investment Sukuk*, <https://aaoifi.com/ss-17-investment-sukuk/?lang=en>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

ADB (2021a), *Sovereign Blue Bonds Quick Start Guide*, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/731026/adb-sovereign-blue-bonds-start-guide.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

ADB (2021b), *Green and Blue Bond Framework*, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/731026/adb-green-blue-bond-framework.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Adil, M., Hoogendoorn, H. J. ve Jumat Z. H. (2023), Sukuk Innovation: Powering Sustainable Finance, Z. H. Jumat, S. H. Khateeb ve S. N. Ali (Eds), *Islamic Finance, FinTech, and the Road to Sustainability Reframing the Approach in the Post-Pandemic Era*, (s. 145-158), Switzerland: Palgrave Macmillan.

Bosmans, P. ve Mariz, F. (2023), The Blue Bond Market: A Catalyst for Ocean and Water Financing, *Journal of Risk and Financial Management*, 16(3), s.1-48.

- Buana, G. K. (2020), *Bridging Islamic finance and SDGs Impact Investing Through Sukuk*, <https://gregetkallabuana.medium.com/bridging-islamic-finance-and-sdgs-impact-investing-through-sukuk-93c8bb6ff70a>, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- Clifford Chance (2019), *Blue Bonds Expanding to The Oceans*, <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2019/11/blue-bonds-expanding-to-the-oceans.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- European Union (2021), *Sustainability Criteria for The Blue Economy Main Report*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gulf Times (2017), *Innovative Approach in Islamic Finance: Hybrid Sukuk Issue*, <https://www.gulf-times.com/story/542266/innovative-approach-in-islamic-finance-hybrid-sukuk-issue>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Huang, M. ve Morgan P. J. (2022), Overview of the Blue Economy and Blue Finance, P. J. Morgan, M. C. Huang, M. Voyer, D. Benzaken ve A. Watanabe (Eds), *Blue Economy and Blue Finance Toward Sustainable Development and Ocean Governance*, (s. 1-7), Japan: Asian Development Bank Institute.
- IIFM (2022), *IIFM Sukuk Report A Comprehensive Study Of The Global Sukuk Market*. <https://www.iifm.net/frontend/general-documents/b387b56a6a4c664ff1fa2bc16f2ef1be1662443654.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Maulana, A. ve Zahro F. (2021), Blue Sukuk as A Solution to Indonesia Maritime Economic Crisis Due to The Global Covid Pandemic, *Journal of Islamic Finance*, 10(1), s.36-45.
- Morgan Stanley (2019), *Blue Bonds: The Next Wave of Sustainable Bonds*, https://www.morganstanley.com/content/dam/msdotcom/ideas/blue-bonds/2583076-FINAL-MS_GSF_Blue_Bonds.pdf, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Mutmainah, L., Fauziyyah, N. E., Taqwa, K. Z. ve Indrawan I. W. (2022), Cash Waqf Linked Blue Sukuk (CWLBS) For Sustainable Marine Ecosystem: a Conceptual Model, *Badan Wakaf Indonesia*, Working Paper, No:3/PKTD/BWI/XI/2022.
- Nomura (2023), *Blue Bonds – A Blueprint for Ocean Conservation*, <https://www.nomuraconnects.com/focused-thinking-posts/blue-bonds-a-blueprint-for-ocean-conservation/>, (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
- OECD (2016), *The Ocean Economy in 2030*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2018), *OECD Sovereign Borrowing Outlook 2018*, Paris: OECD Publishing.
- Pelaez, P., Meirovich, H., Ruperez, V. ve Mckee C. (2021), *Accelerating Blue Bonds Issuances in Latin America and the Caribbean*, <https://www.idbinvest.org/en/publications/accelerating-blue-bonds-issuances-latin-america-and-caribbean>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Pratama, C. D., Wanta, D., Inamdar, N., Aromokeye, D. A., Ekaputra, E. Putra, J. H., Gosselin, B. M. J. J. ve Bar R. (2022), *Indonesia Blue Finance Policy Note, Ver. 3.0*, https://www.icctf.or.id/wp-content/uploads/2022/12/Blue-Finance-Policy-Note_Publish.pdf, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- Radzi, R. M. (2018), Evolution in The Sukuk (Islamic Bonds) Structure: How Do Market Demands And Shariah (Islamic Law) Solutions Shape Them, *Journal of Islamic Banking and Finance*, 6(1), s.16-28.
- Ramdhani, F. B., bin Masruhen, M. F., Ibrahim, M. Y., Pramitha, D. ve Lubis R. H. (2022), The Opportunity of Sovereign Blue Sukuk Issuance in Maritime Sectors: Case Study of Indonesia, *Al-Tasyree: Jurnal Bisnis, Keuangan dan Ekonomi Syariah*, 14(02), s.123-134.
- Refinitiv (2021), *Islamic Finance Development Report 2021. Advancing Economies #IFDI2021*, <https://static.zawya.com/pdf/Islamic%20Finance%20Development%20Reports/2021%20IFDI%20Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

- Refinitiv (2022a), *Sustainable Islamic Finance Monitor Q4 2021*, https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/reports/refinitiv-sustainable-islamic-finance-monitor-q4-2021.pdf, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- Refinitiv (2022b), *Green and Sustainability Sukuk Report 2022 Financing A Sustainable Future*, <https://www.refinitiv.com/en/resources/special-report/green-sustainability-sukuk-2022-financing-future>, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- Richardson, E. (2019), Responsible Finance Sukuk – Can They Bring Societal Value to A Value-Neutral Market?, *Capital Markets Law Journal*, 14(3), s.394-428.
- Rusydiana, A. S. ve Irfany M. I. (2021), Proposing Blue Sukuk in Indonesia: An Interpretive Structural Model, *Shirkah: Journal of Economics and Business*, 6(1), s.101-114.
- Tadau Energy (2017), *An Islamic Medium Term Notes Programme of up to RM250.0 Million in Nominal Value. Principal Terms and Conditions*, <https://fast.bnm.gov.my/fastweb/public/PublicInfoServlet.do?fileId=201700000050&fileName=PTC-Tadau.pdf&mode=DOWNLOAD&dITbl=m&module=Facility>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Thaker, M. A. M. T., Amin, M. F. B., Thaker, H. M. T., Khaliq, A., Pitchay, A. A., Fauziyyah, N. E. ve Imon R. A. (2022), Waqf Land and Sukuk Framework for Waste Disposal Management–A Conceptual Study, *Labuan E-Journal of Muamalat and Society (LJMS)*, 16, s.1-12.
- UN (2020), *Practical Guidance to Issue a Blue Bond*, <https://ungc-communications-assets.s3.amazonaws.com/docs/publications/Practical-Guidance-to-Issue-a-Blue-Bond.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- UN (2022), *Blue Economy: Oceans as The Next Great Economic Frontier*, <https://unric.org/en/blue-economy-oceans-as-the-next-great-economic-frontier/>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- UN (2023a), *Sustainable Development Goal 14. Conserve and Sustainably Use the Oceans, Seas and Marine Resources*, <https://www.un.org/en/conf/ocean/background.shtml>, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- UN (2023b), *Blue Economy Definitions*, https://www.un.org/regularprocess/sites/www.un.org.regularprocess/files/rok_part_2.pdf, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- UNDP (2022), *Blue Financing Strategic Document*, <https://www.aisforum.org/blue-financing-strategic>, (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- World Bank (2016), *Blue Economy Development Framework*, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/446441473349079068-0010022016/original/AMCOECCBlueEconomyDevelopmentFramework.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- World Bank (2017), *The Potential of the Blue Economy: Increasing Long-term Benefits of the Sustainable Use of Marine Resources for Small Island Developing States and Coastal Least Developed Countries*, Washington DC: World Bank.
- World Bank (2020), *Pioneering the Green Sukuk: Three Years On*, Washington DC: World Bank.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1621-1641, doi: 10.11616/asbi.1327985

İşyerinde Dışlanma Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi

A Bibliometric Analysis of Workplace Ostracism Studies

Oğuzhan KODALAK¹ , Abdullah Zübeyr AKMAN²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 25.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: İşyerinde dışlanma kavramı, bir bireyin özellikle de iş arkadaşları ve yöneticileri tarafından görmezden gelinmesi ya da dışlanması olarak ifade edilmektedir. İşyerinden dışlanmanın hem bireysel hem de örgütsel bazı sonuçları vardır. Bu çalışmanın amacı, işyerinde dışlanma kavramının bibliyometrik haritalama yöntemiyle ortaya konulması ve gelecekteki çalışmalara ışık tutmasıdır. Çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında arama yapılmış ve Rstudio programı kullanılarak analizler ve görselleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak işyerinde dışlanma konusunun iş tatmini, işten ayrılma niyeti, çalışan performansı ve örgütsel bağlılık gibi bazı kavramlarla ilişkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca kavramla ilgili 228 adet çalışmaya ulaşılmış olup en çok çalışma 2022 yılında gerçekleştirilmiştir. Konuyla alakalı en çok çalışma yapılan derginin Frontiers in Psychology olduğu belirlenmiştir. Kavramla alakalı öne çıkan anahtar kelimeler ise iş, performans ve sosyal dışlanma olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dışlanma, İşyerinde Dışlanma, R Studio, Bibliyometrik Analiz

&

Abstract: The concept of workplace ostracism is defined as the ignoring or ostracism of an individual, especially by colleagues and managers. Workplace ostracism has both individual and organizational implications. The aim of this study is to reveal the concept of ostracism in the workplace with the bibliometric mapping method and to shed light on future studies. A search was conducted in the Web of Science database, and analyses and visualizations were performed using the Rstudio program. As a result, it was determined that the topic of workplace ostracism is associated with concepts such as job satisfaction, turnover intention, employee performance, and organizational commitment. Moreover, a total of 228 studies related to the concept were identified, with the highest number of studies conducted in the year 2022. The journal with the highest number of publications related to the topic was identified as Frontiers in Psychology. The prominent keywords associated with the concept were found to be job, performance, and social ostracism.

Keywords: Ostracism, Workplace Ostracism, R Studio, Bibliometric Analysis

Atıf/Cite as: Kodalak, O., Akman, A. Z. (2023). İşyerinde Dışlanma Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1621-1641. doi: 10.11616/asbi.1327985

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör. Dr., Oğuzhan Kodalak, Necmettin Erbakan Üniversitesi, okodalak@erbakan.edu.tr.

² Öğr. Gör. Dr., Abdullah Zübeyr Akman, Necmettin Erbakan Üniversitesi, abdullahzubeyr.akman@erbakan.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Nezaketsiz ya da kötü davranışlar sıklıkla iş yerlerinde görülen istenmeyen davranışlardandır. Bu tarz davranışlardan bir tanesi de “işyerinde dışlanma” kavramıdır. İşyerinde dışlanma, genel olarak bireye yönelik çalışma ortamındaki çalışma arkadaşlarının ya da yöneticilerinin kötü davranması ya da onu görmezden gelmesi süreçlerine verilen genel bir addır (Williams ve Sommer, 1997).

Sosyal bir ölüm olarak kabul edilen işyerinde dışlanma, örgütlerde oldukça yaygındır ve sonuçları itibarıyla araştırılması gereken kavramlardan bir tanesidir (Li vd., 2021). Bu bağlamda işyerinde dışlanma, mağdurlar açısından sonuçları yönetim literatüründe geniş çapta araştırılmaya başlanan kavramlardan bir tanesi olmuştur (Mao vd., 2018). İster kasıtlı ister bilinçsiz olsun, dışlama bir cezalandırma biçimidir ve dışlanan mağdurların acı çekmesine ve ihtiyaçlarını görememesi tehdidiyle karşılaşmasına neden olmaktadır (Williams, 2009).

İşyerinde dışlanma davranışlarına maruz kalan bireyler/çalışanlar için birçok olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Örneğin işyerinde dışlanma, mağdurun acı ve hayal kırıklığı yaşamasına neden olabilir ve bu durum da bireyin/çalışanın temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılamasını engelleyerek örgüte karşı bağlılığın azalması veya ayrılmaya neden olabilir (Zheng vd., 2016). Bunun sonucunda da bireylerin/çalışanların bağlı oldukları örgütlerde bu olumsuz durumlardan etkilenebilmektedir. Hatta işletmeler açısından işgücü devir oranı yükselebilmekte, iş yeri çalışma iklimi bozulabilmekte ve örgütsel vatandaşlık algısı kaybedebilmektedir (O'Reilly vd., 2015; Zhao vd., 2016; Mohsin vd., 2022; Zhang vd., 2023).

İşyerinde dışlanma kavramının literatür gelişiminin incelenmesi ve gelecek çalışmalar açısından bir kaynak oluşturması amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple özellikle çalışanların son zamanlarda maruz kaldıkları ve dile getirmekte zorlandıkları dışlanma ve işyerinde dışlanma kavramlarının önemi dolayısıyla da bu çalışma gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu araştırma kapsamında işyerinde dışlanma kavramına ait bibliyometrik göstergeler çerçevesinde analizler ve görselleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırma, gelecekteki araştırmacılara, bu alanda mevcut literatürdeki anahtar kelimeler, tematik içerik ve boşlukların bir listesini sunmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın literatüre katkı sunması amaçlanmıştır.

2. Literatür

2.1. Dışlanma

Örgütlerde meydana gelen ve kurumsal normlara ve değerlere aykırı olarak ortaya çıkan davranışlar sapkın davranış olarak kabul edilir ve bunların hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli bazı yıkıcı maliyetleri vardır (Bennett ve Robinson, 2000; Ferris vd., 2008). İşyerinde kötü muamele, bir çalışanın başka bir çalışana karşı normlara aykırı olumsuz eylemler başlattığı veya normlara uygun olumlu eylemleri terk ettiği kişiler arası herhangi bir durumdur (Yang vd., 2014). Bu davranışlar oldukça geniş kapsamlıdır ve doğrudan saldırgan (örneğin sözlü ya da fiziksel taciz) veya üstü kapalı davranışlar (örneğin kötü bakışlar ve dedikodu) olabilmektedir (Estes ve Wang, 2008). Bu iş yerinde kötü davranışlardan birisi olan “dışlanma” kavramı, tam olarak acı verici bir deneyim olarak belirtilmektedir (DeWall ve Baumeister, 2006; Riva vd., 2011).

Dışlanma kavramı farklı olgularla da gösterilmektedir. Araştırmanın konusu olan dışlanma olgusu ya da bir bireyin başkaları tarafından görmezden gelindiğini ya da dışlandığını algılama derecesi, halihazırda küresel bir kavramdır ve cinsiyet, yaş ve demografik gibi özelliklerin ötesinde ortaya çıkan bir olgudur (Williams ve Sommer, 1997). Dışlanma kavramı, “kötü niyetli kontrol, beceriksizlik ya da doğrudan zorbalık” gibi örgütsel davranışın “karanlık” yönlerini gösteren bireyler arası psikolojik bir kötü davranışla alakalıdır (Bozdoğan, 2021). Ayrıca sadece ulusal boyutta değil, uluslararası boyutta da örgütler için dışlanma kavramı oldukça önemlidir ve üstesinden gelinmesi gereken bir konudur.

Gerçekleştirilen çalışmalar “dışlanma” olgusunun evrensel bir deneyim olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin beş binden fazla çalışanla yapılan bir anket çalışmasında, katılımcıların %13'ünün son 6 ay içinde

iş yerinde dışlandığını göstermiştir (Hitlan vd., 2006). Hatta araştırma kapsamında bu oranın ileriki yıllarda daha da aratacağı öngörülmüştür.

2.2. İşyerinde Dışlanma

Dışlanma sosyal bilimler literatüründe sıklıkla incelenmesine rağmen, örgüt içinde yaşanan dışlanma başlangıçta araştırmacıların çok fazla ilgisini çekmemiştir (Ferris vd., 2008). Ancak daha sonra yapılan çalışmalar, işyerinde dışlanmanın hem çalışanlar hem de örgütler üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermiştir (O'Reilly vd., 2015).

Toplum tarafından iş arkadaşlarının “soğuk davranması”, “sessiz davranışa maruz bırakılması” ya da “dışlaması” olarak görülen işyerinde dışlanma kavramını ilk olarak Williams (2001) ortaya atmıştır. Kısaca işyerinde dışlanmayı, bireyin işyerindeki diğer çalışanlar tarafından tutum veya eylemleri nedeniyle önemsenmediğini veya dışlandığını hissetmesi olarak tanımlamak mümkündür (Baş ve Şirin, 2023).

İşyerinde dışlanma yaygın bir tanıma göre “bir bireyin işyerinde diğerleri tarafından görmezden geldiğini veya dışlandığını algılama derecesi” (Ferris vd., 2008) ve diğer bir tanıma göre ise “bir bireyin veya grubun, sosyal olarak kabul edilebilir olduğunda başka bir örgüt üyesinin katılımını sağlayacak eylemlerde bulunmayı ihmal etmesi” (Robinson vd., 2013) şeklinde tanımlamaları mevcuttur.

İş yerinde dışlanma genel olarak daha az iş tatmini, işten ayrılma niyetinde artış, uyku kalitesinin bozulması ve ihtiyaçların karşılanmamasına neden olan sosyal bir sömürü biçimine verilen isimdir (Ferris vd., 2019; Wu vd., 2019). Bu kapsamda iş yerinde dışlanma örgütlerde stresin başlıca nedenlerinden birisi olarak görülmektedir (Liu vd., 2013). Diğer yandan bireyler arasındaki istismarın bir biçimi olarak işyerinde dışlanma yaşayan kişiler olumsuz, acı verici ve hoş olmayan bireysel arası etkileşimlerle karşı karşıya kalabilmektedir (Zhao vd., 2016). Yine işyerinde dışlanmaya maruz kalmak, sosyal etkileşim avantajlarının kaçırılmasına, bireylerin özellikle de psikolojik ve fiziksel durumlarını kaybetmesine, psikolojik refahın bozulmasına ve örgüte duyulan vatandaşlık davranışlarının azalmasına neden olmaktadır (Williams, 2001; Wu vd., 2012).

İşyerinde dışlanma çalışmaları her ne kadar örgütsel psikologlar tarafından göz ardı edilse de (Ferris vd., 2008) son zamanlarda oldukça artış göstermiştir (Howard vd., 2020). Bu araştırmalar genel olarak işyerinde dışlanmaya maruz kalan mağdurları konu alan bilimsel çalışmalar etrafında toplanmıştır (Ferris vd., 2017). Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar mağdurların psikolojik durumuna verilen zararları ve bu bağlamda örgütlerde meydana gelen durumları (işten ayrılma, çalışan performansı, işten ayrılma niyeti vb.) etkilemektedir (Leung vd., 2011).

Önceki yazarlar, iş yerinde dışlanmanın hem bir kötü muamele hem de nezaketsizlik biçimi olduğunu öne sürmüştür (Ferris vd., 2017; Robinson vd., 2013; Scott ve Duffy, 2015). Dışlama, duruma bağlı olarak, karşıt normatif olumsuz eylemlerin başlatılması veya normatif olumlu eylemlerden vazgeçilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu da dışlamanın kötü muamele kriterlerine uyduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Howard ve diğerleri (2020), iş yerinde dışlanma konusunun nezaketsizlik ve kötü muamelenin alt boyutları olduğunu ve bu iki kavramın iş yerinde dışlanma kavramını kapsadığını ortaya koymuşlardır.

Örgütsel dışlanmaya karşı ortaya konulan davranışlar üç aşamadan meydana gelmektedir. İlk olarak kişinin dışlanma davranışına göre göstermiş olduğu ilk tepkiler (anlık tepkiler) vardır. İkinci sırada olan aşamada ise kişi, karşı karşıya kaldığı dışlanma davranışından kurtulma çabaları yer almaktadır. Son sırada ise kişinin dışlanma davranışına karşı boyun eğme aşaması yani bir nevi pes etme aşaması yer almaktadır (Williams ve Nida, 2011; Yıldırım ve Akın, 2018).

2.3. Literatür Taraması

Balliet ve Ferris (2013) gerçekleştirdikleri çalışmada işyerinde dışlanmanın insanların prososyal davranışlarını nasıl etkilediğinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Daha önce gerçekleştirilen ve iş yerinde dışlanmanın insanların prososyal davranışları üzerinde etkisini araştıran çalışmaların bazıları dışlamanın prososyal davranışları azalttığını bazıları ise arttırdığına ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Bu doğrultuda

işyerinde dışlanmanın insanların prososyal davranışlarına olan etkisini belirlemek amacıyla çalışma 3 aşamadan oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Bu çalışmada ilk olarak senaryo, ikinci olarak deneysel bir çalışma ve son olarak da bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda insanların dışlanma sonucunda daha az prososyal davranışlar sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Howard ve diğerleri (2020), gerçekleştirdikleri çalışmada işyerinde dışlanmanın birçok alandaki sonuçları da etkilediğini bulmuşlardır. İşyerinde dışlanma; performans, sapma, sessizlik, duygusal tükenme, depresyon, psikolojik iyi oluş, iş gerilimi, aidiyet (iyi oluş), olumsuz duygular, olumlu duygular, olumlu benlik algıları, memnuniyet, özdeşleşme, bağlılık, adalet algıları (örgütsel algılar), işten ayrılma niyetleri ve işten ayrılma dahil olmak üzere birçok farklı değişkenle önemli ölçüde ilişkilidir.

Kaushal ve diğerleri (2020), işyerinde dışlanma konusunda Web of Science ve Scopus veri tabanlarından elde edilen 144 dokümandan üzerinden içerik analizi, bibliyometrik ve ağ analizleri gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak kavram, sonuçlar, iş performansı, sosyal dışlanma, işyeri nezaketsizliği, duygusal tükenme, psikolojik güçlendirme, üretkenlik karşıtı iş davranışı, proaktif müşteri hizmetleri performansı, proaktif kişilik ve politik beceri ve duygusal sessizlik kavramlarıyla yakın ilişkili çıkmıştır.

Uslukaya ve Demirtaş (2020) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin bakış açısından işyerindeki dışlanmanın kapsamlı bir şekilde belirlenmesini ve bu unsuru oluşturan bileşenlerin saptanmasını amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Elazığ ilinde görev yapan 24 öğretmenin görüşü fenomenolojik araştırma deseni kullanılarak incelenmiştir. Verilerin analizi neticesinde işyerinde dışlanmanın görmezden gelme, fikirlerin önemsenmemesi, gruba dahil edilmeme ve iletişim kurmama boyutlarını kapsadığını belirlemişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen sonuçlar neticesinde işyerindeki dışlanmanın nedeninin hem dışlamaya maruz kalanlardan hem de dışlanmayı uygulayanlardan kaynaklandığı ve bu durumun bireysel ve örgütsel açıdan olumsuz sonuçlarının olduğunu ifade etmişlerdir.

Akın ve Özdevecioğlu (2021), gerçekleştirdikleri çalışmada işyerinde dışlanan çalışanların sapkın davranışlarına odaklanmışlardır. Araştırma Kayseri'de 278 sağlık çalışanı üzerinde anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak işyerinde dışlanmanın bazı sapkın davranışlara yol açtığı, sapkın davranışlar üzerinde önleyici odağın pozitif, ödül odağın ise negatif etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Uslu (2021), işyerinde dışlanma ve işyerinde yalnızlığın çalışan performansına etkisine bakmıştır. Farklı sektörlerden 349 çalışan ile anket gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak işyerinde dışlanmanın işyeri yalnızlığı ile pozitif, çalışan performansı ile negatif ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Minocha ve diğerleri (2022), işyerinde dışlanma ve işyeri şiddeti arasındaki ilişkiye yönelik bir bibliyometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda Scopus veri tabanından toplam 140 belge seçmişlerdir. Sonuçlar, dışlama ve nezaketsizlik konusunda %17,93'lük bir büyüme oranına işaret etmektedir. Ayrıca en çok atıf yapılan ülke 1167 toplam atıf ile Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Yine son zamanlarda Pakistanlı araştırmacı Profesör Tehreen Fatima'nın da en çok atıf alan ve en üretken yazar olarak popülerlik kazandığı belirtilmiştir.

Özcan (2022), işyerinde dışlanma ve psikolojik performans arasındaki ilişkiyi kaynakların korunması teorisi kapsamında incelemeyi hedeflemişlerdir. Çalışmanın verileri 238 beyaz yakalı çalışandan kolayda örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma sonucunda işyerinde dışlanmanın psikolojik performans boyutlarından negatif enerjiyi olumlu yönde etkilediği belirlenirken pozitif enerji, kendini kontrol etme ve zihinsel durumu ise olumsuz olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların kaynakların korunması teorisi ile uyumlu olmasının yanı sıra işyerinde dışlanmanın önemli bir kaynak kaybına neden olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.

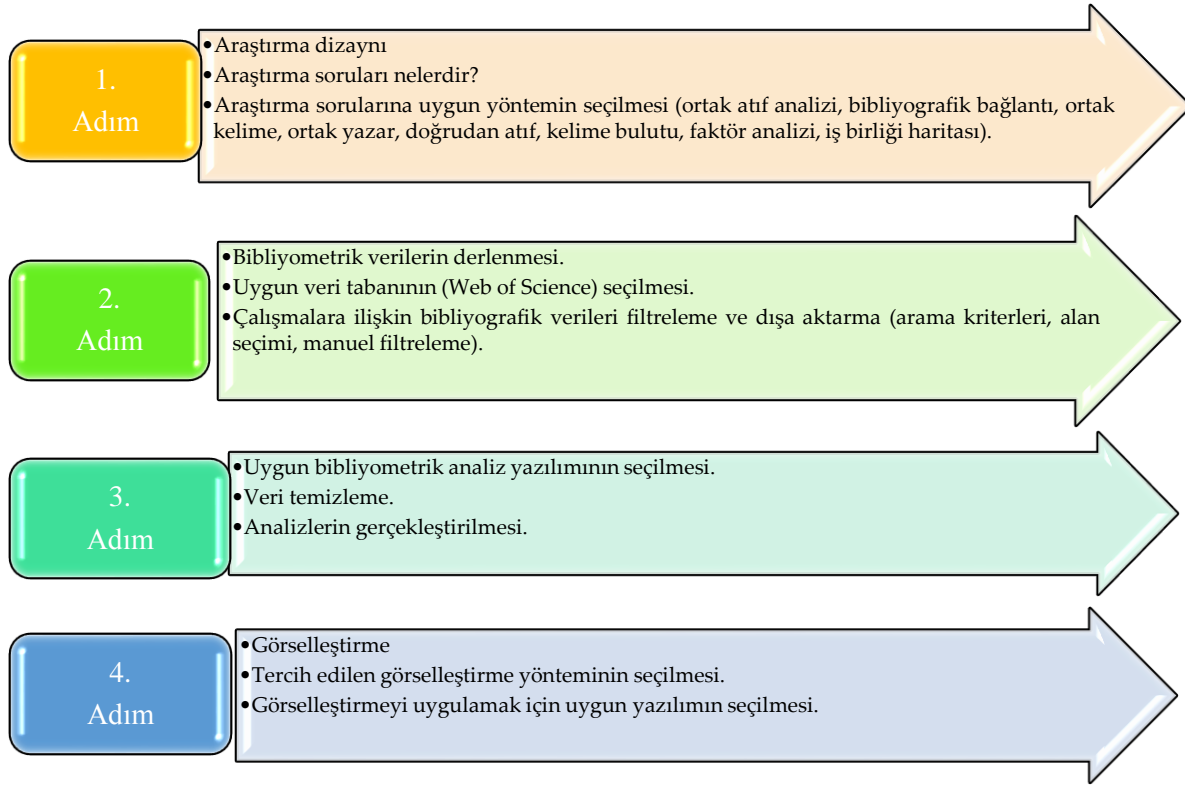
Karakiraz ve diğerleri (2023) gerçekleştirdikleri çalışmada Ferris ve diğerlerinin (2008) gerçekleştirdikleri iş yerinde dışlanma ölçeğini iki ayrı çalışma ile Türkçe'ye çevrilmesini amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda işyerinde dışlanma ölçeğinin faktör yapısı, yapısal geçerliliği ve ölçüt geçerliliği test edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde işyerinde dışlanma ölçeğinin Türkçe formunun iç tutarlılık oranının ve faktör dağılımının asıl ölçekle uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşyerinde dışlanma kavramıyla ilgili yapılan bibliyometrik çalışmalar sınırlı sayıda olduğu için örgütsel demokrasi kavramıyla ilgili olduğu düşünülen diğer çalışmalarda literatür incelemesinde göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Genel olarak literatür incelemesinde “işyerinde dışlanma” kavramı ile aşağıda sayılan kavramlar çalışmalarda sıkça kullanılmıştır: saldırganlık (Neuman ve Baron, 1998), kişilerarası sapkınlık (Bennett ve Robinson, 2000), sosyal küçümseme (Duffy vd., 2002), işyeri zorbalığı (Fox ve Stallworth 2005), örgütsel bağlılık (Hitlan vd, 2006), iş performansı ve örgütsel bağlılık (Ferris vd., 2008), duygusal tükenme (Wu vd., 2012), stres (Liu vd., 2013), iş tatmini (Fatima, 2016), örgütsel özdeşleşme (Wu vd., 2016), bilgi saklama (Zhao vd., 2016), (Jahanzeb vd., 2020), azalan iş performansı ve iş arkadaşı kıskançlığı (Mao vd., 2020), duygusal tükenme (Qi vd., 2020), psikolojik dayanıklılık ve sanal kaytarma (Baş ve Şirin, 2023), işten ayrılma niyeti (Zhang vd., 2023).

3. Araştırmanın Yöntemi

Bibliyometrik analiz bilimsel bilginin üretim ve yayılma göstergelerini ölçmek için kullanılan nicel ve istatistiksel bir tekniktir (Araujo, 2006). Bibliyometrik yöntem bilimsel yapıyı ve süreci incelemek amacıyla kullanılan güçlü bir ölçüm yapısı sunmaktadır (Borgman ve Furner, 1990). Bibliyometrik yöntemlerin iki kullanım alanı bulunmaktadır. Bunlar performans analizi ve bilimsel haritalamadır (Cobo vd., 2011). Bibliyometrik analizler genellikle bir makalenin yayınlandığı dergi, başlığı, anahtar kelimeler ve bağlantılar hakkında bilgi sunmaktadır (Dolati Neghabadi vd., 2018). Her ne kadar makaleler, kitaplar, raporlar, tezler ve patentler bibliyometrik analizlerin temel öğeleri olarak kabul edilseler de yayın ve yazar sayıları ve yayınlara yapılan atıflar da bibliyometrik analizin amacını oluşturmaktadır (Karasözen, vd., 2009). Bibliyometrik analizler uygulayıcıların okumaya başlamadan önce literatürü keşfetmelerinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca biyometrik analizler uygulayıcıları elde ettikleri bulguları alanda yer alan diğer bilim adamlarının verileri ile ilişkilendirerek fikirlerini ifade etmelerine yardımcı olmaktadır (Zupic ve Čater, 2014). Bibliyometrik yöntemler literatürün öznel olarak değerlendirilmesinin önüne geçmekle birlikte çalışmalara nicellik katmakta ayrıca teorik olarak üretilmiş olan yayınlar içinde kanıt oluşturmaktadır (Zupic ve Čater 2014).

Grafik 1: Bibliyometrik Analiz Akış Şeması

Kaynak: (Zupic ve Čater, 2014'den uyarlanmıştır).

Bibliyometrik bir analiz süreci tasarlanırken süreç Grafik 1'de gösterildiği gibi yürütülmektedir. Bu çalışmada sürecin işleyişini belirlemek amacıyla Web of Science veri tabanından "Workplace Ostracism (İşyerinde Dışlanma)" ifadesi yazılarak 25.06.2023 tarihinde arama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda "Yönetim" alanında İngilizce olarak yazılan 2006-2023 yılları arasındaki çalışmalar göz önünde tutularak filtreleme işlemi uygulanmıştır. Filtreleme işlemi öncesinde 328 olan çalışma sayısı filtreleme işlemi sonrasında 228 çalışmayla sınırlandırılmıştır. Sonrasında elde edilen veriler BibTeX dosyası olarak indirilmiş ve R Studio programının ara yüzü olan Biblioshiny ile analiz ve görselleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir.

Araştırma planlanırken aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin en fazla atıf alan yazarlar kimlerdir?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin en verimli üniversiteler hangileridir?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin en fazla atıf alan makaleler hangileridir?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin yapılan yayınlarda yazarların en fazla kullandıkları anahtar kelimeler nelerdir?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin en fazla atıf alan ülkeler hangileridir?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin en fazla yayın yapılan dergiler hangileridir?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin yayınlar Bradford yasasına uyum sağlamakta mıdır?
- Web of Science veri tabanında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin yayınlar Lotka yasasına uyum sağlamakta mıdır?

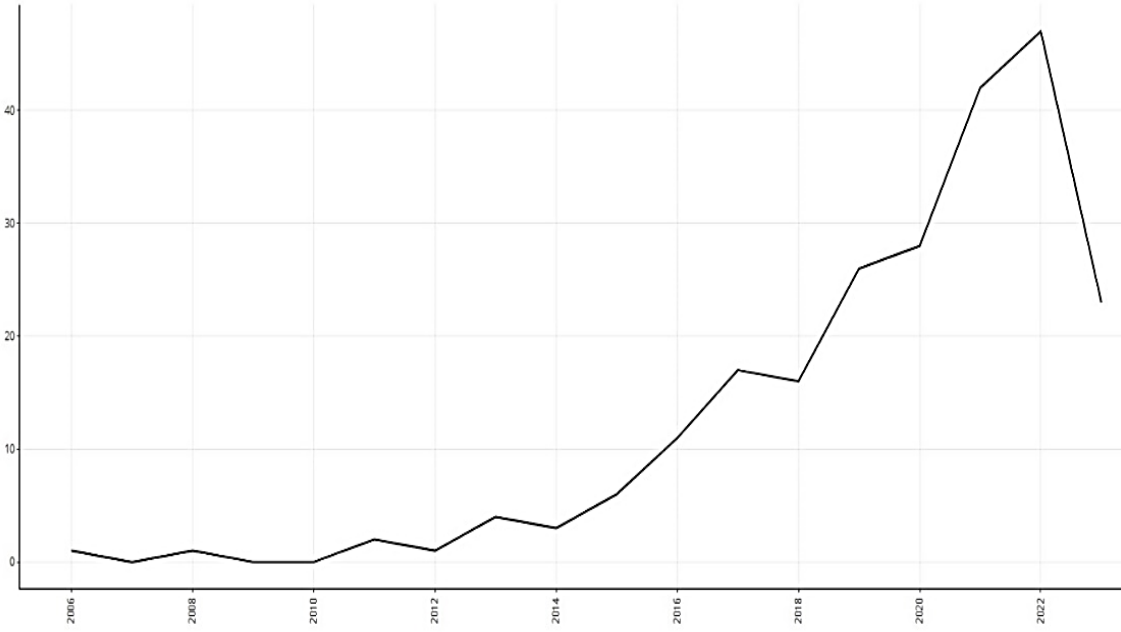
4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu kısmında “İşyerinde Dışlanma” kavramına ilişkin elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilen analizlere ve haritalama tekniklerine yer verilmiştir.

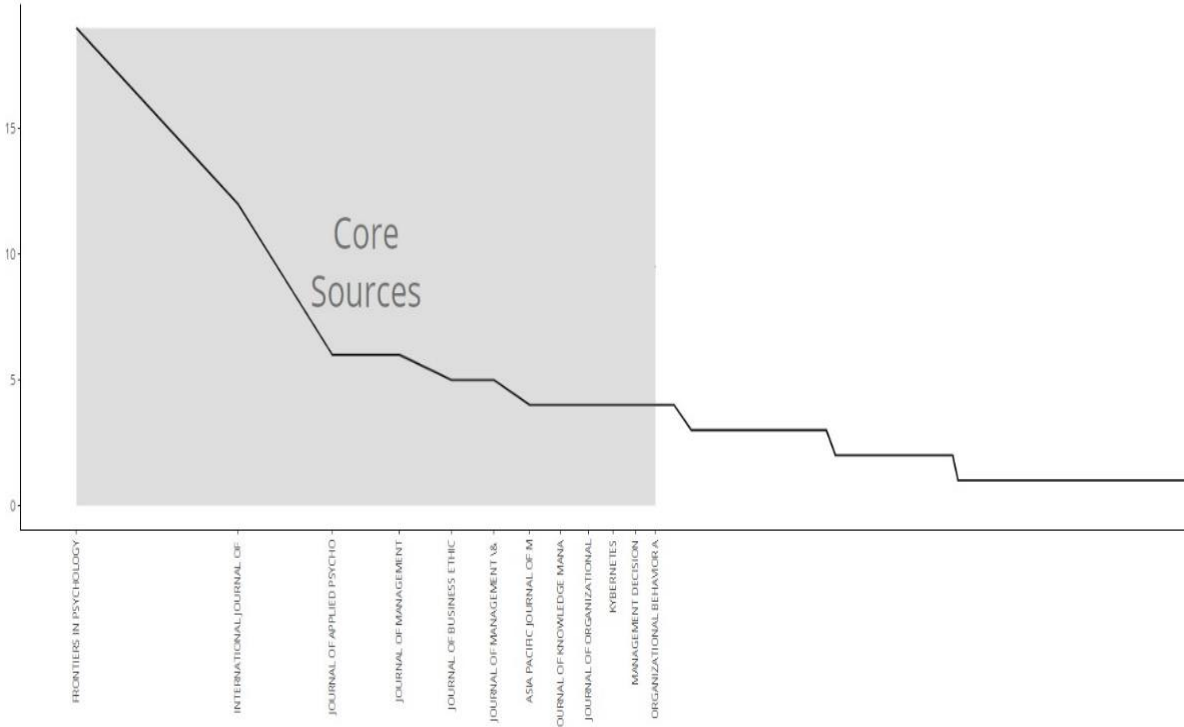
Tablo 1: İşyerinde Dışlanma Kavramına İlişkin Genel Bilgiler

Veriler Hakkında Ana Bilgiler	
Zaman Aralığı	2006-2023
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar vb.)	118
Yayınlar	228
Yıllık Artış Hızı %	20.25
Yayınlara Ortalama Yaşı	3,33
Yayın Başına Düşen Ortalama Atıf	25.42
Referanslar	1
Yayınlara Kapsamı	
Anahtar Kelimeler (ID)	536
Yazarların Anahtar Kelimeleri (DE)	709
Yazarlar	
Yazarlar	546
Tek Yazarlı Yayınlar	13
Yazarların İş Birliği	
Yayın Başına Ortak Yazar Sayısı	3,26
Uluslararası Ortak Yazar %	40,35
Yayın Türleri	
Makaleler	199
Kitap Bölümü	2
Makale; Erken Erişim	10
Düzeltilme	2
Bildiri	2
Eleştiri Yazısı	13

Web of Science veri tabanı üzerinden yapılan “İşyerinde Dışlanma” kavramına ilişkin elde edilen ana istatistikler Tablo 1.’de gösterilmektedir. Bu tabloda 2006-2023 yılları arasında İngilizce yazılan ve yönetim alanında yapılan 228 çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Bu kavrama ilişkin tek yazarlı yayın sayısı 13 olup yayınların ortalama yaşı 3.33 ve yayın başına düşen ortalama atıf sayısı ise 25.42 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca yazarların kullandıkları anahtar kelimelerin 709, yıllık yayın artış hızı %20.25 ve yayınların 546 farklı yazar tarafından ortaya konulduğu belirlenmiştir. Yayın türleri değerlendirmeye tutulduğunda ise makale sayısının 199 yayın ile tüm yayınların yaklaşık %88’ini oluşturduğu belirlenmiştir.

Grafik 2: Yıllık Bilimsel Üretim**Makale Sayısı**

Grafik 2. incelendiğinde “İşyerinde Dışlanma” kavramına ilişkin ilk yayının 2006 yılında yapıldığı ve 2015 yılından 2022 yılına kadar bu sayının sürekli artış göstererek 2022 yılında (n=47) ile zirveyi gördüğü anlaşılmıştır. 2023 yılında ise halihazırda (n=23) yayının yapıldığı belirlenmiştir. Grafik 2.’den de anlaşılacağı üzere “İşyerinde Dışlanma” kavramının zaman geçtikçe popüler bir konu haline geldiği ve araştırmacıların konuya olan ilgilerinin arttığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3: Bradford Yasasına Göre Kaynaklar

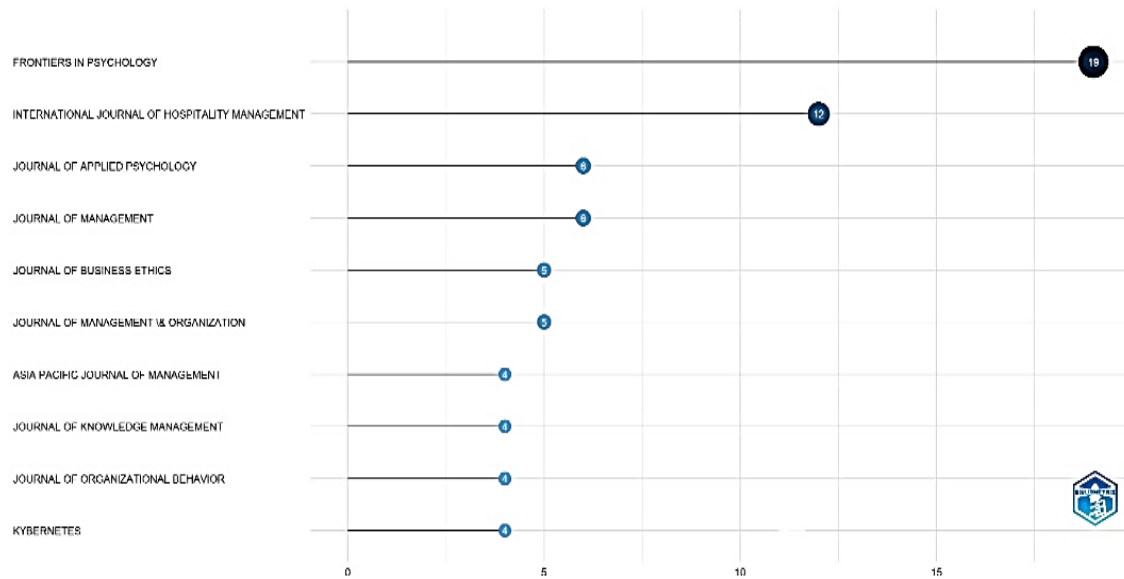
İlk olarak 1934 yılında kullanılan Bradford yasası belirli bir alanla ilgili kaynakça düzenlemek istediğinizde, küçük bir çekirdek grup dergi ya da o konunun üçte birini içerdiğini, daha sonra ikinci ve daha fazla sayıda dergi içeren çok daha büyük dergi grubunun ikinci üçte birini çok daha fazla sayıda dergi içeren grubun son üçte birini içerdiğini belirtmektedir (Tonta ve Al 2007: 44). “İşyerinde Dışlanma” ilişkin çekirdek dergiler ise şunlardır. *Frontiers in Psychology*, *International Journal of Hospitality Management*, *Journal of Applied Psychology*, *Journal of Management*, *Journal of Business Ethics*, *Journal of Management and Organization*, *Asia Pacific Journal of Management*, *Journal of Knowledge Management*, *Journal of Organizational Behaviour*, *Kybernetes*, *Management Decision*, *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*dir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Verilerin Bradford Yasası Kapsamında Değerlendirilmesi

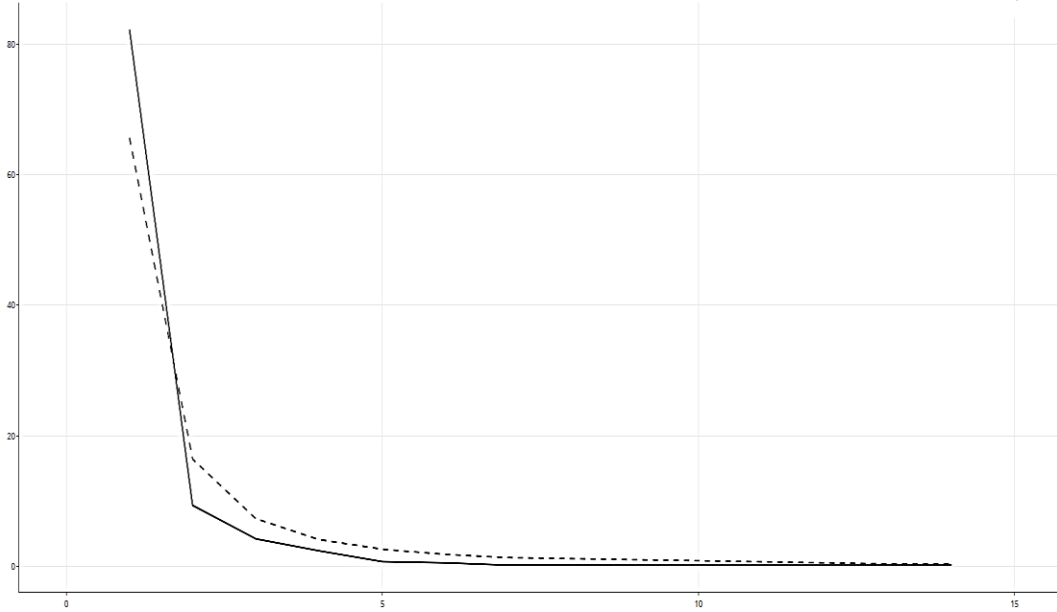
Bölge	Dergi Sayısı		Makale Sayısı	
	N	%	N	%
1	12	10,34	77	33,77
2	31	26,72	76	33,33
3	73	62,94	75	32,90
Toplam	100	100,00	228	100,00

Tablo 2. değerlendirildiğinde işyerinde dışlanma kavramına ilişkin makalelerin Bradford yasasına uyum sağladığı belirlenmiştir. Bradford yasasına göre ilk bölgede yer alan makalelerin toplam makalelerin üçte birini ikinci bölgede yer alan 76 makalenin ikinci üçte birini ve üçüncü bölgede yer alan 75 makalenin de son üçte birini kapsadığı belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde öngörülen ve gerçekleşen değerlerin yakın oldukları görülmüştür.

Grafik 4: Konuyla Alakalı En İlişkili Kaynaklar

“İşyerinde Dışlanma” kavramına ilişkin en fazla yayın yapılan dergiler incelendiğinde *Frontiers in Psychology* (n=19) konuyla alakalı en fazla yayın yapılan dergi iken onu sırasıyla *International Journal of Hospitality Management* (n=12), *Journal of Applied Psychology* (n=6), *Journal of Management* (n=6), *Journal of Business Ethic* (n=5), *Journal of Management & Organization* (n=5), *Asia Pacific Journal of Management* (n=4), *Journal of Knowledge Management* (n=4), *Journal of Organizational Behaviour* (n=4) ve *Kybernetes* (n=4) takip etmektedir.

Grafik 5: Lotka Yasası

Lotka yasası iki yazı yazarın sayısının bir yazı yazarların yaklaşık $1/4$ 'ü; üç yazı yazarın sayısı bir yazı yazarın $1/9$ 'u; n sayıda yazı yazarların sayısının ise bir yazı yazarın yaklaşık $1/n^2$ kadar olduğu ayrıca yazı yazarlar içerisinde bir yazı yazarların oranının yaklaşık % 60 olduğu varsayımına dayanmaktadır (Lotka 1926:323). "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin veriler değerlendirildiğinde tek yazarlı yayınların (n=449) olduğu ve yazarların oranının % 82.2 olduğu iki yazı yazarların (n=51) olup tüm çalışmaların % 9'una üç yazı yazarların (n=23) ve % 4'üne denk geldiği belirlenmiştir. Dolayısıyla işyerinde dışlanma kavramına ilişkin verilerin Lotka yasasına uyum sağlamadığı anlaşılmıştır.

Tablo 3: Yazar Etkisi

Yazarlar	H İndeks	G İndeks	M İndeks	Toplam Atıf	Makale Sayısı	Yayın Başlangıç Yılı
Kwan Hk	11	14	0.917	685	14	2012
Chung Yw	6	7	0.667	215	7	2015
Fatıma T	6	13	1.000	171	13	2018
Ferris DI	6	6	0.375	852	6	2008
Imran Mk	5	6	1.000	65	6	2019
Abdullah Mı	4	4	0.800	60	4	2019
Ayub A	4	5	1.333	37	5	2021
Chafra J	4	4	0.500	40	4	2016
Chen Y	4	4	0.500	150	4	2016
Chen S	4	5	0.571	55	5	2017

H indeksi San Diegoda bir fizikçi olan Jorhe E. Hirsch tarafından geliştirilmiştir. H indeksi atıf sayısına göre azalan sırada yayınlanan bir yayın listesine göre belirlenmektedir. H değeri listedeki N ya da daha fazla alıntı içeren makale sayısına denk gelmektedir. G indeksi ise Leo Egghe tarafından önerilmiş puanlamaya dayalı bir yöntemdir. G indeksini hesaplamak için yazarın atıf sayıları azalacak biçimde düzenlenir. En yüksek atıf alan g adet makalenin toplam atıf sayısının, en az g^2 değerine sahip en büyük sayı olarak belirlenmesi şeklinde ifade edilmektedir (Okuyucu vd., 2022). M indeksi ise yazarın ilk yayınladığı makaleden itibaren geçen yıl süresinin oranı olarak ifade edilmektedir. Kariyerinin başında olan uygulamacılar açısından kullanışlı bir sistem değildir. Tablo 3. İncelendiğinde H indeksi ve G indeksi en yüksek yazarın Kwan Hk (sırasıyla n=11; n=14) olduğu M indeksi en yüksek yazarın Ayub A (n= 1.333) olduğu, toplam atıf sayısı en yüksek yazarın Ferris DI (n=852) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: İşyerinde Dışlanma Kavramına İlişkin En Verimli Üniversiteler

Üniversiteler	Makaleler
University of Lahore	25
Islamia University Bahawalpur	16
Shanghai University Finance and Economics	15
Comsats University Islamabad	14
Tongji University	14
Hong Kong Baptist University	12
Renmin University China	12
University Suwon	12
Brock University	10
Xiamen University	10

Tablo 4.'te "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin en fazla yayın yapan 10 üniversite gösterilmektedir. Tabloya göre University of Lahore (n=25) konuyla alakalı en fazla yayın yapan üniversite iken onu sırasıyla Islamia University Bahawalpur (n=16), Shanghai University Finance and Economics (n=15), Comsats University Islamabad (n=14), Tongji University (n=14), Hong Kong Baptist University (n=12), Renmin University China (n=12), University Suwon (n=12), Brock University (n=10) ve Xiamen University (n=10) izlemektedir.

Tablo 5: En fazla Atıf Alan Makaleler

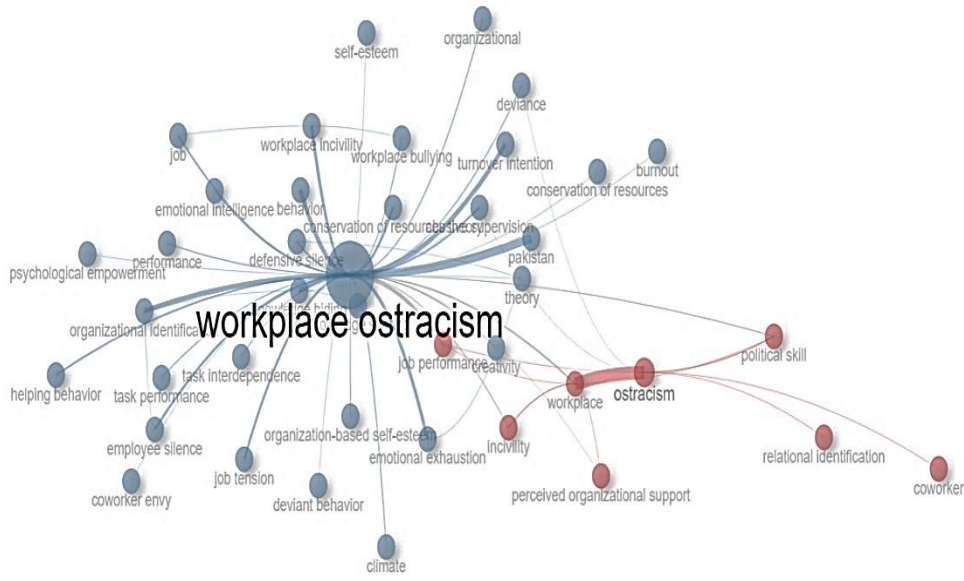
Makale	Doi	Toplam Atıf	Toplam Yıllık Atıf	Normalize Edilmiş Toplam Atıf
Ferris, D.L, 2008, Journal of Applied Psychology	10.1037/a0012743	493	30.81	1.00
Robinson, S, 2013, Journal of Management	10.1177/0149206312466141	272	24.73	1.74
Zhao, H, 2016, International Journal of Hospitality Management	10.1016/j.ijhm.2016.09.009	203	25.38	3.44
Wu, L.Z, 2012, Journal of Management Studies	10.1111/j.1467-6486.2011.01017.x	203	16.92	1.00
Wu, C.H, 2016, Journal of Applied Psychology	10.1037/apl0000063	158	19.75	2.67
Leung, A, 2011, International Journal of Hospitality Management	10.1016/j.ijhm.2011.01.004	141	10.85	1.29
Zhao, H, 2013, International Journal of Hospitality Management	10.1016/j.ijhm.2012.08.006	130	11.82	0.83
Balliet, D, Organizational Behaviour and Human Decision Processes	10.1016/j.obhdp.2012.04.004	128	11.64	0.82
Howard, M.C, 2020, Journal of Applied Psychology	10.1016/j.tourman.2016.01.002	126	31.50	5.98
Hitlan, R.T, 2006, Group Dynamics, Theory, Research and Practise	10.1037/1089-2699.10.1.56	107	5.94	1.00

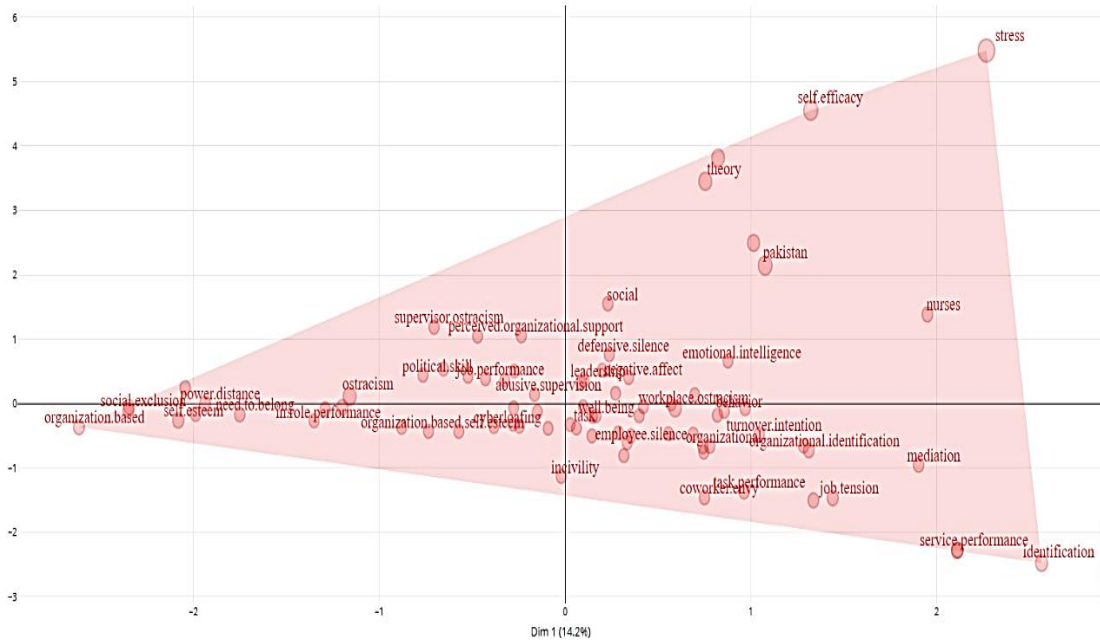

Metin madenciliği yöntemlerinden birisi de kelime ağacıdır (World Tree Map). Kelime ağacı haritası bir metin ya da paragrafta en çok kullanılan kelimeleri göstermektedir. Grafik 7. ağaç haritasında Web of Science veri tabanındaki 228 adet yayında “İşyerinde Dışlanma” kavramına ilişkin yazarların kullandıkları anahtar kelimeler incelenmiştir. Grafik 7’de yazarların kullanmış olduğu ilk 10 kelime analiz edilmiştir. Analiz neticesinde en çok kullanılan kelimeler sırasıyla İşyerinde Dışlanma (Workplace Ostracism) (n=120) ile anahtar kelimelerin % 47’sine karşılık gelirken, Dışlanma (Ostracism) (n=40) % 16’sına, İşyeri (Workplace) (n=16) % 6’sına, Bilgi Saklama (Knowledge Hiding) (n=14) % 6’sına, İş Performansı (Job Performance) (n=12) % 5’ine, Kötü Niyetli Denetim (Abusive Supervision) (n=11) % 4’üne karşılık gelmektedir.

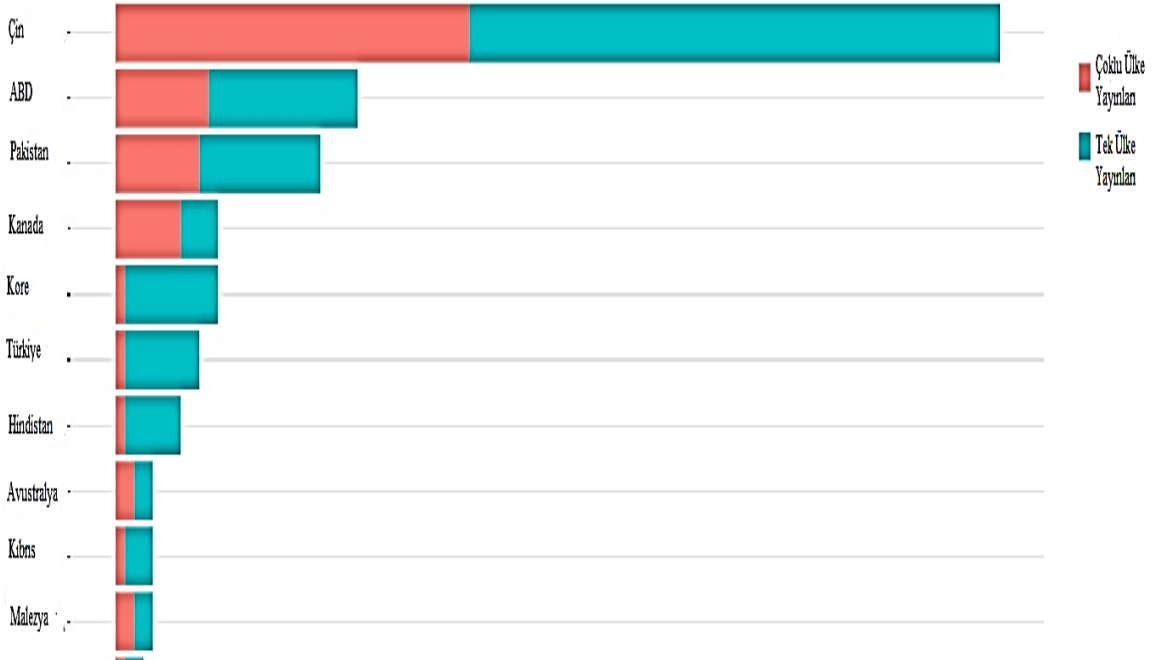
Grafik 8: Birlikte Oluşum Ağı

“İşyerinde Dışlanma” alanında yapılan yayınlarda birlikte kullanmış olduğu anahtar kelimeler biblioshiny uygulaması yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz gerçekleştirilirken kümelenme algoritması için walktrap kullanılmıştır. Grafik 2 küme ve 41 düğümden oluşmaktadır. Yazarların kullanmış oldukları anahtar kelimeler arasındaki çizgilerin kalınlığı ve dairelerin büyüklüğü iş birliğinin gücünü temsil etmektedir (Van vd., 2018). İki küme ayrı ayrı incelendiğinde yazarların en fazla kullandıkları anahtar kelimelerin “İşyerinde Dışlanma” ve “Dışlanma” kavramları olduğu belirlenmiştir. Mavi kümede “İşyerinde Dışlanma” kavramıyla ilişkili “Bilgi Gizleme”, “Sapkın Davranışlar”, “Savunmacı Sessizlik” gibi terimler yer alırken kırmızı kümede ise “Dışlanma” kavramıyla ilişkili “İş Performansı”, “İlişkisel Özdeşleşme”, “Algılanan Örgütsel” destek terimleri yer almaktadır.

Grafik 9: Faktör Analizi

Yazarların anahtar kelimeler kullanılarak gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda “İşyerinde Dışlanma” kavramına ilişkin anahtar kelimelerin tek faktörde gerçekleştiği bulunmuştur. Bu faktörde “İş Performansı”, “Öfke”, “Kötü Niyetli Denetim”, “Liderlik”, “Psikolojik Sıkıntı”, “İşyerinde Dışlanma”, “Sanal Kaytarma” kavramlarının ön planda olduğu belirlenmiştir.

Grafik 10: Ülkelere Göre İş Birlikleri

Grafik 10. incelendiğinde çalışmayı gerçekleştiren sorumlu yazarların ülkeleri gösterilmektedir. SCP (Single Country Publications) olarak adlandırılan bölüm aynı ülkede yayın yapan araştırmacıların sayısını, MCP (Multiple Country Publications) olarak nitelendirilen kısım ise birden fazla ülkedeki araştırmacıların yaptığı yayınları göstermektedir (Köse, 2020). Sorumlu yazarların ülkeleri incelendiğinde toplamda Çin 95

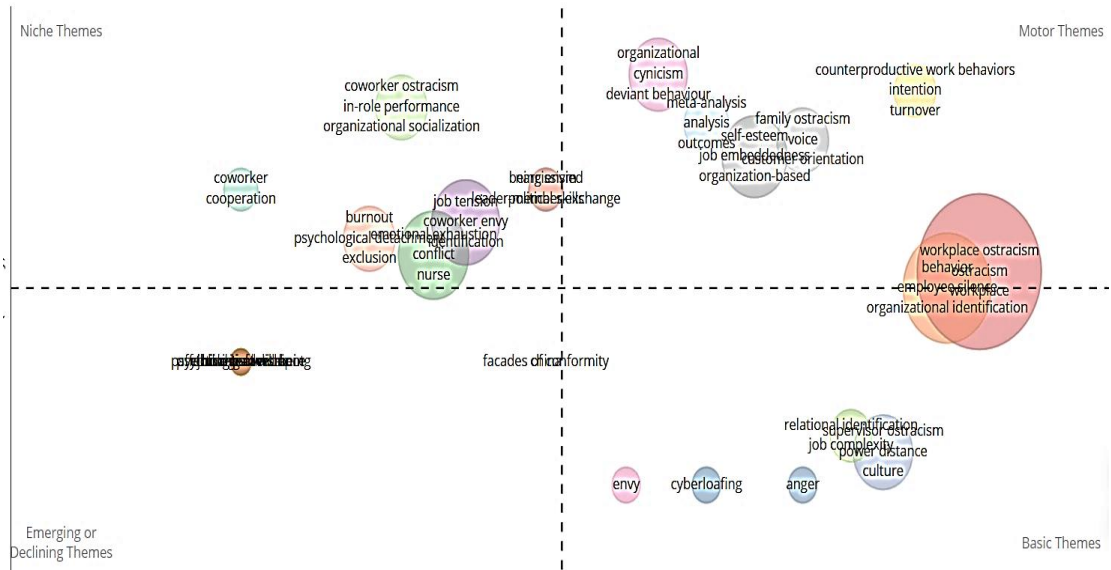
makaleyle (SCP: 57, MCP:38), ABD 26 makaleyle (SCP: 16, MCP:10), Pakistan 22 (SCP: 13, MCP:9), Kanada 11 (SCP:4, MCP: 7), Kore 11 (SCP: 10, MCP:1) ve Türkiye 9 (SCP:8, MCP:1) yayın yaptıkları belirlenmiştir.

Tablo 6: Ülkelerin Makale Sayısı, SCP ve MCP Değerleri

Ülke	Makale	SCP	MCP	Frekans	MCP Oranı
Çin	95	57	38	0.417	0.400
ABD	26	16	10	0.114	0.385
Pakistan	22	13	9	0.096	0.409
Kanada	11	4	7	0.048	0.636
Kore	11	10	1	0.048	0.091
Türkiye	9	8	1	0.039	0.111
Hindistan	7	6	1	0.031	0.143
Avustralya	4	2	2	0.018	0.250
Kıbrıs	4	3	1	0.018	0.250
Malezya	4	2	2	0.018	0.500

Tablo 6. incelendiğinde sorumlu yazarların ülkeleri dikkate alınarak bir sıralama yapılmıştır. Tabloya göre makale sayısı açısından ilk üç sırada yer alan Çin, ABD ve Pakistan ilk sıralarda yer almasına karşılık MCP oranı açısından bir değerlendirmeye tutulduklarında Kanada'nın ilk sırada Malezya'nın ikinci Pakistan'ın ise üçüncü sırada yer aldığı belirlenmiştir. Türkiye ise 0.111 MCP oranı ile dokuzuncu sırada yer almaktadır.

Grafik 11: Tematik Haritalama

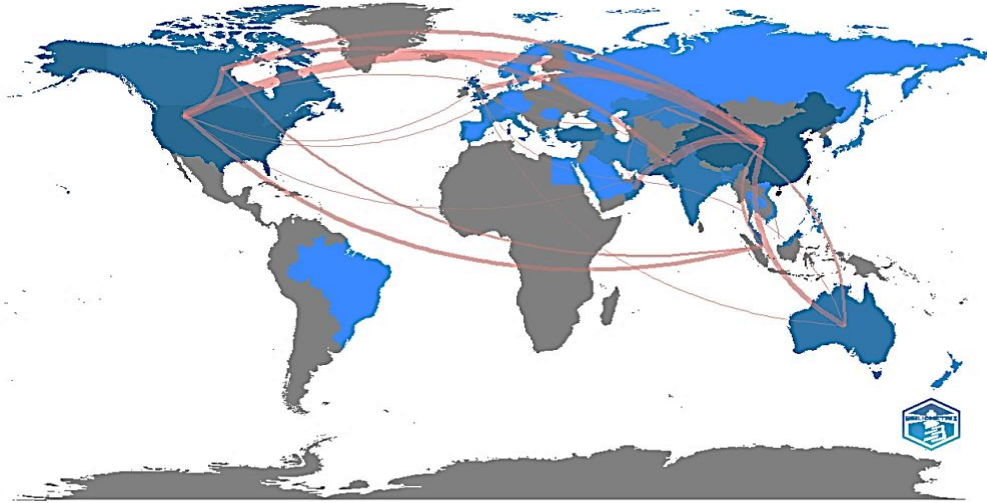
Tematik haritalama tekniği incelendiğinde farklı temaları ifade eden dört alan ortaya çıkmaktadır. Bu alanlar merkezilik ve yoğunluk dereceleri kullanılarak oluşturulmuştur. Merkezilik yatay eksenle temsil edilirken yoğunluk dikey eksenle yer almaktadır (Esfahani vd., 2019). Merkezilik belirlenen temanın önemini vurgulamak amacıyla kullanılırken yoğunluk ise belirlenen temanın gelişimini belirtmek amacıyla kullanılmaktadır (Cobo vd., 2011; Nasir vd., 2020).

Grafik 11.'de "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin tematik harita gösterilmektedir. Kümelerde yer alan ilk kelimeler en yüksek frekansa sahip olan anahtar kelimelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada tematik

analiz yapılırken yazarların anahtar (Author's Keywords) kelimelerinden yararlanılmış olup ilk 250 kelime kullanılmış ve her temadaki temsil edilen etiketlerin sayısı 3 olarak ayarlanmıştır. Gerçekleştirilen tematik analiz neticesinde 4 temada toplam 27 kümenin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu temalar sırasıyla değerlendirildiğinde sağ üst bölge yüksek yoğunluk (gelişme derecesi) ve yüksek merkezilikle (önem derecesi) olan kavramlar motor temalar yer almakta olup çalışma alanı için gerekli olan temaları içermektedir. Bu kısımda yer alan kümeler incelendiğinde "İşyerinde Dışlanma" (n=120) ve "Davranışlar" (n=9) kavramlarının basit temalardan motor temalara taşındığı gözlemlenmiştir. Bu da bu iki konunun merkezi bir konumda olduklarını düşündürmektedir. Daha sonra ise "Özsaygı" (n=5), "Organizasyon" (n=4), "Meta Analiz" (n=3) ve "Verimsiz İş Davranışları" (n=2) kelimeleri tarafından temsil edildikleri belirlenmiştir.

Haritanın sol üst kısmında yer alan izole temalar (niş temalar) ise yüksek yoğunluk ve daha düşük merkeziliği betimlemektedir (Orhan, 2022). İzole temalarda yer alan kümelerde ise "Duygusal Tükenmişlik" (n=12), "İş Gerilimi" (n=5), "İş Arkadaşı Dışlanması" (n=3), "Psikolojik Yıpranma" (n=3), "Kıskanılmak" (n=2) kavramlarının frekanslarla temsil edildikleri saptanmıştır. Kıskanılmak kavramının motor temalardan bu temaya geçmiş olması bu kavramın daha az merkezilik özelliği gösterdiğini belirtmektedir. Sol alt kısımda yer alan temalar ise azalan temalar olarak adlandırılmakla birlikte yeni ortaya çıkan ve azalma eğiliminde olan temaları temsil etmektedir. Azalan temalarda yer alan iki kümede "Etik Liderlik" (n=2), "Uygunluk Cepheleri" (n=2) kavramlarının frekanslarla temsil ettikleri bulunmuştur. "Uygunluk Cepheleri" kavramının temel temalardan azalan cephelere geçtiği ve azalma eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Sağ alt kısımda yer alan basit temalar ise düşük yoğunluk ve merkeziliğe sahiptir. Bu bölgede "Yönetici Dışlaması" (n=5), "İlişkisel Özdeşleşme" (n=4), "Kızgınlık" (n=3), "Sanal Aylaklık" (n=3), "Kıskançlık" (n=3) kavramlarının frekanslarla temsil edildiği anlaşılmıştır.

Grafik 12: Ülke İş birliği Dünya Haritası

Grafik 12. yazarların görüşlerinin ülkeye göre değerlendirilmesinin coğrafi bir dağılımını göstermektedir. Grafikteki mavi renkler katkıyı sunarken gri renkler katkı olmadığını göstermektedir. Kırmızı çizgiler ise işbirliğinin yönünü ifade etmektedir (Liu, 2022: 16). İş birliği yapılan ülkeler listelendiğinde ilk sırada Çin ve ABD (n=19), Çin ile Pakistan (n=16), Çin ile Avusturya (n=16), Çin ile İngiltere (n=6), Pakistan ve Umman (n=6), Çin ve Kanada (n=5) ve ABD ile Kanada (n=5) en fazla iş birliği yapan ülkeler olarak belirlenmiştir.

5. Sonuç

İşyerinde dışlanma kavramı yaygın bir şekilde işyerindeki davranışları temsil eden bir kavramdır. Son yıllarda özellikle sosyal bilimlerde çalışmalara konu olmuştur. Konu hakkında çalışan yazarlar, kavramla alakalı tanımlamalarda ortak bir paydada buluşmamışlardır. Ancak birçoğu işyerinde dışlanma

kavramının örgütler ve üyeleri üzerinde zararlı etkisi olan bir davranış türü olduğunu benimsemektedirler (Liu ve Xia, 2016).

Çalışanlar, işyerinde dışlanma maruz kaldıkça işyerlerine duydukları güven ve bağlılık azalır ve daha çok yabancılaşma duyarlar. Bu durum da çalışanların etkisiz ve verimsiz çalışarak hem bireysel olarak mutsuz olmalarına hem de örgütsel bazı olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olur. Bu bağlamda motivasyonu düşen çalışanlar, örgütün verimliliğini de azaltır (Riaz vd., 2019). Giderek artan sayıda kuruluş sosyal dışlanma, kötü muamele ve işyerinde dışlanma konularıyla ilgilenmeye başlamıştır. Sosyal acı oluşturduğu için hem bireysel hem de örgütsel manada birçok olumsuz sonucu vardır (Mohsin vd., 2022).

Bibliyometrik yöntemler herhangi bir alandaki çalışmaların bilimsel yöntemlerden yararlanılarak literatürdeki gelişimin incelenmesi ve genel bir çerçevesinin ortaya konulmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada Web of Science veri tabanından 2006-2023 yılları arasında yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda Web of Science veri tabanında "Workplace Ostracism" başlığı altında 25.06.2023 tarihinde 328 adet çalışmaya ulaşılmış daha sonra ise uygulanan kısıtlar neticesinde 228 adet çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma kapsamında "İşyerinde Dışlanma" kavramına ilişkin genel bilgiler, yıllık bilimsel üretim, en ilişkili kaynaklar, Bradford yasasına göre kaynakların dağılımı, Lotka yasası, en ilişkili kaynaklar, yazar etkisi, en verimli üniversiteler, kelime bulutu, tree map, birlikte oluşum ağı, faktör analizi, ülkelere göre iş birlikleri, tematik haritalama ve ülke iş birliği dünya haritası gibi verilere yer verilmiştir.

Bu çalışmada sadece Web of Science veri tabanından yararlanılması ve 2006-2023 yılları arasındaki İngilizce yazılmış çalışmalar ile yönetim alanında yapılan çalışmaların dikkate alınması çalışmanın kısıtlarındandır. Gelecek yıllarda çalışma yapacak yazarların farklı veri tabanlarından yararlanması ve diğer bilim dalları ile farklı diller kullanılarak daha geniş bir araştırma gerçekleştirmelerinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gerçekleştirilen çalışmada "işyerinde dışlanma" kavramına ilişkin detaylı bir literatür çalışmasına yer verilmiş, çalışmalar sınıflandırılarak yorumlanmış ve görsel haritalama tekniğinden yararlanılarak sunulmuştur. "işyerinde dışlanma" kavramına olan ilginin her geçen gün artması, konuyla ilgili Türkçe yapılmış bir çalışmanın olmaması dolayısıyla bu çalışmanın gelecek araştırmalar için bir rehber olma özelliği göstereceği düşünülmektedir.

Bu çalışma sonucunda kavramın performans, işyerinde dışlanma ve sosyal dışlanma kavramlarıyla sıklıkla birlikte kullanıldığı görülmüştür, literatürde bu bulguları destekleyecek sonuçlar bulunmaktadır (Kaushal vd., 2020). Yine Fatıma T.'nin işyerinde dışlanma kavramıyla ilgili yapılan çalışmalarda ön sıralarda olduğu görülmektedir. Literatürde bu bulguyu destekleyecek çalışmalar mevcuttur (Minocha vd., 2022).

İşyerinde dışlanma kavramının direkt etkisini inceleyen yazarlar, özellikle çalışanlar arası çatışma, birey örgüt uyumsuzluğu, kurumsal kimlik, özsaygı ve işyerinde haset gibi faktörlerinde bu kavram üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Bozdoğan, 2021). Sonuç olarak işyerinde dışlanma kavramının çalışanlar ve işyeri açısından bazı olumsuz sonuçlara yol açtığı belirlenmiştir. Bu olumsuz sonuçların azaltılması hem bireylerin hem de örgütlerin refahı ve mutluluğu açısından önemli bir noktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%60)
Writing Up: Author-1 (%40), Author-2 (%60)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akın, M. ve Özdevecioğlu, M. (2021), İşyerindeki Dışlanmanın, İşyerindeki Sapkın Davranışlar Üzerindeki Etkisi: Personelin Düzenleyici Odağının Rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), s. 2916-2926.
- Araujo, C. A. (2006), Bibliometria: Evolução Histórica e Questões Atuais, *Em Questão*, 12(1), s. 11-32.
- Balliet D. ve Ferris. (2013), Ostracism and Prosocial Behavior: A Social Dilemma Perspective, *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 120, s. 298-308.
- Baş, M. ve Şirin, M.S. (2023), How does Workplace Ostracism Affect Employee Performance? Mediating Role of Psychological Resilience, Moderated Mediation Role of Cyberloafing. *Organizacija*, 56(1), s. 51-65.
- Bennett, R. J. ve Robinson, S. L. (2000), Development of a Measure of Workplace Deviance, *Journal of Applied Psychology*, 85, s. 349-360.
- Borgman, Christine L. ve Furner, J. (1990), Scholarly Communication and Bibliometrics, Communication and Collaboration, *Annual Review of Information Science and Technology*, 36(1), s. 1-72.
- Bozdoğan, S. C. (2021). İşyeri Dışlanmasının Bilgi Paylaşımına Etkisinde Örgütsel Sessizliğin Aracı Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), s. 2992-3012.
- Cobo, M. J., Herrera Lopez A. G., Herrera E. V. ve Herrera F. (2011), Science Mapping Software Tools: Review, Analysis, and Cooperative Study Among Tools, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), s. 1382-1402.
- De Wall, C. N. ve Baumeister, R. F. (2006), Alone but Feeling No Pain: Effects of Social Exclusion on Physical Pain Tolerance and Pain Threshold, Affective Forecasting, and Interpersonal Empathy, *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, s. 1-15.
- Dolati Neghabadi, P., Karine E. S. ve Marie L. E. (2018), Systematic Literature Review on City Logistics: Overview, Classification and Analysis, *International Journal of Production Research*, 57(3), s. 1-23.
- Duffy, M. K., Ganster, D. C. ve Pagon, M. (2002), Social Undermining in the Workplace, *Academy of Management Journal*, 45, s. 331-351.

- Esfahani, H. J., Keyvan T. ve Armin J. (2019), Big Data and Social Media: A Scientometrics Analysis, *International Journal of Data and Network Science*, 3(3), s. 145-164.
- Estes, B. ve Wang, J. (2008), Integrative Literature Review: Workplace Incivility: Impacts on Individual and Organizational Performance, *Human Resource Development Review*, 7, s. 218-240.
- Fatima, A. (2016), Impact of Workplace Ostracism on Counter Productive Work Behaviors: Mediating Role of Job Satisfaction, *Abasyn Journal of Social Sciences*, 9(2), s. 388-408.
- Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W. ve Lian, H. (2008), The Development and Validation of the Workplace Ostracism Scale, *Journal of Applied Psychology*, 93, s. 1348-1366.
- Ferris, D. L., Chen, M. ve Lim, S. (2017), Comparing and Contrasting Workplace Ostracism and Incivility, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, s. 315-338.
- Ferris D. L., Fatimah S., Yan M., Liang L.H., Lian H. ve Brown D.J. (2019), Being Sensitive to Positives has its Negatives: An Approach/Avoidance Perspective on Reactivity to Ostracism, *Organ Behav Hum Decis Process*, 152, s. 138-149.
- Fox S. ve Stallworth L.E. (2005), Racial/Ethnic Bullying: Exploring Links Between Bullying and Racism in the US Workplace, *J Vocat Behav*, 66(3), s. 438-456.
- Hitlan, R. T., Kelly, K. M., Schepman, S., Schneider, K. T. ve Zarate, M. A. (2006), Language Exclusion and the Consequences of Perceived Ostracism in the Workplace, *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10, s. 56-70.
- Howard, M. C., Cogswell, J. E. ve Smith, M. B. (2020), The Antecedents and Outcomes of Workplace Ostracism: A Meta-Analysis, *Journal of Applied Psychology*, 105(6), s. 577-596.
- Jahanzeb S., Fatima T., Javed B. ve Giles J.P. (2020), Can Mindfulness Overcome the Effects of Workplace Ostracism on Job Performance? *J Soc Psychol*, 160(5), s. 589-602.
- Karakiraz, A., Uslu, O. ve Özsoy, E. (2023), Turkish Adaptation of The Workplace Ostracism Scale, *Gazi Journal of Economics and Business*, 9(2), s. 151-161.
- Karasözen, B., Bayram, Ö. ve Zan, B.U. (2009), 1997-2006 Türkiye Bilim Göstergeleri Analizi, *Türk Kütüphaneciliği*, 1(23), s.4-21.
- Kaushal, N., Kaushik, N. ve Sivathanu, B. (2020), Workplace Ostracism in Various Organizations: A Systematic Review and Bibliometric Analysis, *Management Review Quarterly*, 71, s. 783-818.
- Köse, M. (2020), Pedagojik Alan Bilgisine Yönelik Bibliyometrik Bir Araştırma: 1987-2020 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Analizi, *GEFAD*, 41(3), s. 2217-2250.
- Leung, A., Wu, L., Chen, Y. ve Young, M. (2011), The Impact of Workplace Ostracism in Service Organizations, *International Journal of Hospitality Management*, 30, s. 836-844.
- Li, M., Xu, X. ve Kwan, H. K. (2021), Consequences of Workplace Ostracism: A Meta-Analytic Review, *Frontiers in Psychology*, 12, s. 1-14.
- Liu J., Kwan H.K., Lee C. ve Hui C. (2013), Work-to-Family Spillover Effects of Workplace Ostracism: The Role of Work-home Segmentation Preferences, *Hum Resour Manag*, 52(1), s. 75-93.
- Liu, H., & Xia, H. (2016). Workplace Ostracism: A Review and Directions for Future Research, *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 4(3), s. 197-201.
- Liu, Z. (2022), Mapping the Research Trends of Third Language Acquisition: A Bibliometric Analysis Based on Scopus, *Frontiers in Psychology*, 13(November), s. 1-25.
- Lotka, A. (1926), The Frequency Distribution of Scientific Productivity, *Journal of Washington Academy of Sciences*, 16(12), s. 317-323.

- Mao, Y., Liu, Y., Jiang, C. ve Zhang, I. D. (2018), Why am I Ostracized and How Would I React? A Review of Workplace Ostracism Research, *Asia. Pac. J. Manag.*, 35, s. 745-767.
- Mao Y., He J. ve Yang D. (2020), The Dark Sides of Engaging in Creative Processes: Coworker Envy, Workplace Ostracism, and Incivility, *Asia Pac J Manag.*, 38, s. 1261-1281.
- Minocha, A., Gen, M., Soni, O. P. ve Sinha, S. (2022), Linking Workplace Ostracism and Workplace Incivility: A Bibliometric Analysis, *Elementary Education Online*, 20(4), s. 4420-4420.
- Mohsin, M., Jamil, K., Naseem, S., Sarfraz, M. ve Ivascu, L. (2022), Elongating Nexus Between Workplace Factors and Knowledge Hiding Behavior: Mediating Role of Job Anxiety, *Psychology Research and Behavior Management*, 15, s. 441-457.
- Nasir, A., Kamran S., Ibrahim A. H., Suhuai L., Talha M. ve Farhat I. (2020), A Bibliometric Analysis of Corona Pandemic in Social Sciences: A Review of Influential Aspects and Conceptual Structure, *IEEE Access*, 8, s. 377-402.
- Neuman, J. H. ve Baron, R. A. (1998), Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence Concerning Specific Forms, Potential Causes, and Preferred Targets, *Journal of Management*, 24, s. 391-419.
- O'Reilly, J., Robinson, S. L., Berdahl, J. L. ve Banki, S. (2015), Is Negative Attention Better Than No Attention? The Comparative Effects of Ostracism and Harassment at Work, *Organization Science*, 26(3), s. 774-793.
- Okuyucu, M., Atay, H. ve Öztürk, O. (2022), *Akademik Kavramlar İçinde Aile Hekimliği Literatürü ve Akademik Süreç Yönetimi*, (ed.) O. Öztürk.
- Orhan, F. (2022), Sağlık Turizmi Yayınlarının Bilim Haritalama Yöntemi ile Bibliyometrik Analizi, *Journal of Social and Analytical Health*, 2(1), s. 33-47.
- Özcan, H. M. (2022), İş Yerinde Dışlanmanın Psikolojik Performans Üzerindeki Etkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), s. 221-238.
- Qi, L., Cai, D., Liu, B. ve Feng, T. (2020). Effect of Workplace Ostracism on Emotional Exhaustion and Unethical Behaviour Among Chinese Nurses: A Time-Lagged Three-Wave Survey. *Journal of Advanced Nursing*, 76(8), s. 2094-2103.
- Riaz S., Xu Y. ve Hussain S. (2019), Workplace Ostracism and Knowledge Hiding: The Mediating Role of Job Tension, *Sustainability*, 11(20), s. 1-16.
- Riva, P., Wirth, J. H. ve Williams, K. D. (2011), The Consequences of Pain: The Social and Physical Pain Overlap on Psychological Responses, *European Journal of Social Psychology*, 41(6), s. 681-687.
- Robinson, S. L., O'Reilly, J. ve Wang, W. (2013), Invisible at Work: An Integrated Model of Workplace Ostracism, *Journal of Management*, 39, s. 203-231.
- Scott, K. L. ve Duffy, M. K. (2015), Antecedents of Workplace Ostracism: New Directions in Research and Intervention, *Mistreatment in Organizations*, 13, s. 137-165.
- Tonta, Y. ve Al, U. (2007), Türkçe Makalelerin Dergilere Dağılımı ve Bradford Yasası, *Bilgi Dünyası*, 9(1), s. 41-66.
- Uslu, O. (2021), 'Being Alone Is More Painful than Getting Hurt': The Moderating Role of Workplace Loneliness in the Association between Workplace Ostracism and Job Performance, *Central European Business Review*, 10(1), s. 19-38.
- Uslukaya, A ve Demirtaş Z. (2020), Öğretmen Algılarına Göre İşyerinde Dışlama: Eğitim Kurumlarında Nitel Bir Araştırma, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 11(22), s. 230-256.
- Van N., Karolien, J. L., Genserik R. ve Koen P. (2018), Bibliometric Analysis of Safety Culture Research. *Safety Science*, 108, s. 248-258.

- Williams, K. D. ve Sommer, K. L. (1997), Social Ostracism by Coworkers: Does Rejection Lead to Loafing or Compensation? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, s. 693-706.
- Williams, K. D. (2001), *Ostracism: The Power of Silence*, New York: Guilford Press.
- Williams, K. D. (2009), *Ostracism: A Temporal Need-threat Model* in *Advances in Experimental Social Psychology*, (ed.) M. P. Zanna (San Diego, CA: Elsevier Academic Press), s. 275-314.
- Williams, K. D. ve Nida, S. A. (2011), Ostracism: Consequences and Coping, *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), s. 71-75.
- Wu, L., Yim, F. H., Kwan, H. K. ve Zhang, X. (2012), Coping with Workplace Ostracism: The Roles of Ingratiation and Political Skill in Employee Psychological Distress, *Journal of Management Studies*, 49(1), s. 178-199.
- Wu, C. H., Liu, J., Kwan, H. K. ve Lee, C. (2016), Why and When Workplace Ostracism Inhibits Organizational Citizenship Behaviors: An Organizational Identification Perspective, *J. Appl. Psychol*, 101, s. 362-378.
- Wu W., Qu Y., Zhang Y., Hao S., Tang F., Zhao N. ve Si H. (2019), Needs Frustration Makes Me Silent: Workplace Ostracism and Newcomers' Voice Behavior, *J Manag Organ*, 25(5), s. 635-652.
- Yang, L. Q., Caughlin, D. E., Gazica, M. W., Truxillo, D. M. ve Spector, P. E. (2014), Workplace Mistreatment Climate and Potential Employee and Organizational Outcomes: A Meta-analytic Review from the Target's Perspective, *Journal of Occupational Health Psychology*, 19, s. 315-335.
- Yıldırım E. ve Akın M. (2018), Örgütlerde Dışlanma, Sinizm ve Pozitif-Negatif Duygusallık Arasındaki İlişkiler: Pozitif ve Negatif Duygusallığın Aracılık Rolü, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), s. 427-449.
- Zhang, R., Niu, X. ve Zhang, B. (2023), Workplace Ostracism and Turnover Intention: A Moderated Mediation Model of Job Insecurity and Coaching Leadership, *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, s. 1-14.
- Zhao, H., Xia, Q., He, P., Sheard, G. ve Wan, P. (2016), Workplace Ostracism and Knowledge Hiding in Service Organizations, *International Journal of Hospitality Management*, 59, s. 84-94.
- Zheng, X. M., Yang, J., Ngo, H. Y., Liu, X. Y. ve Jiao, W. J. (2016), Workplace Ostracism and its Negative Outcomes Psychological Capital as a Moderator, *J. Pers. Psychol*, 15, s. 143-151.
- Zupic, I. ve Tomaž Č. (2014), Bibliometric Methods in Management ve Organization, *Organizational Research Methods*, 18(3), s. 429-472.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1642-1663, doi: 10.11616/asbi.1328142

Ekonomik Sürdürülebilirlik Açısından Sınır Şehirlerinde Sağlık Turizmi Pazarının SWOT AHP Yöntemiyle Analizi: Edirne Örneği

Analysis of the Health Tourism Market in Border Cities in Terms of Economic Sustainability By SWOT AHP: The Case of Edirne

Gülüm Burcu DALKIRAN¹ , Kadir Kaan GÖNCÜ²

Geliş Tarihi (Received): 16.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 08.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı; karayoluyla seyahat eden yabancıların geçiş ve varış noktası olan sınır şehri Edirne'nin sağlık turizmine yönelik mevcut durumunu ortaya koyarak, pazarın gelişmesine yönelik stratejileri belirleyebilmektir. Bu amaçla; ilgili literatür desteği ve 2023 yılı haziran ayında oluşturulan uzman havuzu görüşleriyle ilin sağlık turizmine yönelik SWOT matrisi oluşturulmuştur. Oluşturulan matris bileşenleri, önem derecelerinin belirlenmesi için Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi ile uzman değerlendirmesine sunulmuştur. Araştırma bulgularına göre en güçlü matris elemanı G1 (Sağlık Kurumlarının Yetkinliği) ve en düşük önem seviyesine sahip olan ise şehirdeki sağlık turizmi yetki belgeli kurumlarda uluslararası akreditasyon olmamasıdır (Z3). Şehirde sağlık turizmi pazarının gelişmesi için özelleştirilmiş dış pazar tanıtımlarıyla nitelikli turist sayısının artırılabilmesi önemlidir. Bu sayede sektörde yer alan işletmelerin ve bölgenin gelirlerini arttırarak ekonomik sürdürülebilirlik sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık turizmi, Edirne, Sınır şehri, SWOT-AHP, Ekonomik sürdürülebilirlik.

&

Abstract: The aim of this study is to determine the strategies for the development of the market by revealing the current situation of the border city Edirne, which is the transit and destination point of foreigners traveling by road for health tourism. For this purpose, the related literature support and as a result of the interviews with the expert pool created in June 2023, the SWOT matrix for the health tourism of the province was created. The created matrix components with Analytical Hierarchy Process (AHP) method and presented to expert evaluation in order to determine their degree of importance. According to the research findings, the strongest matrix element is G1 (Competence of Health Institutions) and the one with the lowest level of importance is the absence of international accreditation in health tourism authorized institutions in the city (Z3). For the development of the health tourism market in the city, it is important to increase the number of qualified tourists with customized foreign market promotions. In this way, economic sustainability will be ensured by increasing the income of the businesses in the sector and the region.

Keywords: Health tourism, Edirne, Border city, SWOT-AHP, Economic sustainability.

Atıf/Cite as: Dalkıran, G. B., Göncü, K. K. (2023). Ekonomik Sürdürülebilirlik Açısından Sınır Şehirlerinde Sağlık Turizmi Pazarının SWOT AHP Yöntemiyle Analizi: Edirne Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1642-1663. doi: 10.11616/asbi.1328142

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gülüm Burcu Dalkıran, Trakya Üniversitesi, burcudalkiran@trakya.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Gör., Kadir Kaan Göncü, Trakya Üniversitesi, kkaangoncu@trakya.edu.tr.

Giriş

Ekonomik etkileri sebebiyle turizme verilen sektörel desteklerin hedefinde turist sayısı ve turizm gelirini arttırmak yer almaktadır. Turizm gelirinin artışı ise sadece turist sayısı ile ilişkili olmayıp, gelen turistlerin harcama yapısıyla da ilgilidir. Kişi başına harcama miktarı yüksek olan, yüksek gelirli kişiler olarak 'nitelikli turistler' gelir artışını sağlamada önemli bir hedef grubu oluşturmaktadır. Özellikle kitlesel turizmin olumsuz etkileri düşünüldüğünde, nitelikli turistlere yönelik alternatif turizm türleri daha da önem kazanmaktadır. Bu turizm türlerinden biri olarak sağlık turizmi artan pazar payıyla önemli bir döviz kaynağı olarak gelişmeye devam etmektedir.

Seyahatin temel sebebinin tedavi olmak ya da hasta olmayan bireylerin bu sağlıklı olma durumlarını sürdürmek olduğu sağlık turizmi başta medikal turizm olmak üzere; termal turizm, ileri yaş turizmi ve wellness turizmi ile geniş bir pazarı oluşturmaktadır. Sağlık turizminin en büyük ve en çok bilinen pazarı olan medikal turizm (tıp turizmi) insanların tıbbi tedavi alabilmek için ülkeler arası seyahatlerini içermektedir. Ülke içerisinde tıbbi tedavi amaçlı yapılan seyahatler turizm faaliyeti olmasına rağmen, aynı sosyal güvenlik sistemi içerisinde değerlendirildiğinden, sağlık turizmi kayıtlarına girmemektedir. Sağlık turistleri (medikal turistler) varılan ülkede sosyal güvenlik sistemine dahil olmayan, ikametgahı ülke dışında olan bireylerdir. Medikal turizm kalp ameliyatlarından, tüp bebek tedavilerine; estetik cerrahiden, organ nakline kadar tüm alanlarda hastaların ülkeler arası seyahatlerine konu olmaktadır. Ülkelerin sağlık sistemleri arasındaki farklılıklar, hastane ve hekim yetkinlikleri, sağlık hizmetlerine erişebilme durumu ve hizmet maliyetleri medikal turizmi ortaya çıkaran başlıca unsurlardandır (SHGM, 2023:11).

Sağlık turizminin yılın her döneminde ortaya çıkan talep yapısına sahip olması ve seyahatin temel motivasyonunun sağlık olması sebebiyle diğer turizm türlerine göre talep esnekliğinin de düşük olmasını sağlayabilmektedir. Bu durum sağlık hizmeti almak isteyen kişilerin kendi ülkelerinde alamadıkları hizmet için başka ülkelere seyahat etmelerine neden olmaktadır. Tedavi ve rehabilitasyon seçeneği sunan destinasyon sayısı ne kadar azsa esnekliğin o kadar düştüğü yani talebin fiyata olan duyarlılığının o kadar azaldığı bilinmektedir (Dalkıran, 2017: 165).

Sağlık turizmi sektörü hem turizm hem de sağlık hizmeti veren işletmeleri içerisinde alarak, iki sektörün entegrasyonunu gerekli kılmaktadır. Bu entegrasyonu sağlamada turistler (hastalar) için ilk bağlantı noktası olan aracı kurumlar öne çıkmaktadır. Potansiyel turistlere seyahatin ana hedefinde olan sağlık hizmetini almaları konusunda tanıtım ve bilgilendirme yapmak, sağlık kuruluşlarıyla bağlantı kurmak, seyahatin turizm faaliyetlerini planlamak gibi faaliyetlerle bu kurumlar süreci yönetmektedir (Tontuş, 2015). Tedavi edilmesi gereken hastalık özel transfer (seyahat) koşullarını içeriyorsa bu seyahatin turistik boyutu ya da varılacak yerde planlanan turistik etkinliklerin önemi azalabilmektedir. Ancak bir tedavi hizmeti almak amacı gütmeyen, kendini daha iyi, daha sağlıklı hissetmek güdüsüyle seyahat eden bireylerin daha çok turistik hizmet alabilmeli ihtimali yükselmektedir. Bu hizmetler içerisinde doğal ortam aktiviteleri, meditasyon seansları, sağlıklı beslenmeye yönelik uygulamalı eğitimler, spiritüel terapiler, su terapileri ve masajlar gibi özel uygulamalar olabilmektedir.

Sağlık turizmi pazarında termal su kaynaklarına sahip olunan bölgelerde gerçekleştirilen termal turizm hareketleri, ileri yaş ve engelli bireylere yönelik özelleştirilmiş tedavi ve bakım hizmetlerini sunan ileri yaş ve engelli turizmi de önemli rol oynamaktadır. Geriatri (yaşlılık hekimliği) hizmetleri ve bu hizmetlerin sunulduğu özel merkezlerin gelişmiş olması, ileri yaş sağlık turistlerinin kendi ülkesi dışında bakım alma imkânı yaratmaktadır.

Sağlık turizmi pazarının hangi alt pazarında olursa olsun yapılan faaliyetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla sürdürülebilir olması sektörün devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Nitekim turizm sektöründe arz, diğer sektörlerden farklı olarak sosyal ve kültürel özelliklerden, iklim yapısından, doğal çevresel faktörlerden oluşan çekicilik unsurlarına bağlıdır. Turistik talep bu çekicilik faktörlerine bağlı olarak ortaya çıkmakta ve onlara ekonomik değer kazandırmaktadır (Çeken, 2019:58). Ancak destinasyonlara yönelik talebi ortaya çıkaran bu çekicilikler, turizm faaliyetlerinin etkisiyle azalabilmekte,

zarar görebilmekte ya da ortadan kalkabilmektedir. Çekiciliklerin turistik talebi yaratması için tanıtılması sonucu artan turistik tüketim, zamanla taşıma kapasitesini zorlayarak çekiciliklerin yok olmaya başlamasına sebep olmakta ve bu paradoks, sürdürülebilirlik politikalarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Aynı durum sağlık turizmi açısından da yorumlanabilmektedir. Sağlık sektöründe dış kaynaklı talebi arttırmak sektörel yatırımları arttırabilmekte ancak bu talep artışının ülke vatandaşının (yerel halkın) aldığı sağlık hizmetini olumsuz etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Bunu engellemeye yönelik oluşturulacak farklılaştırılmış ürün/hizmet paketleri ya da sağlık turizmine daimi ayrılan bir kapasite uygulaması ile mümkün olabilecektir.

Turizm ve sağlık sektörlerini ortak noktada buluşturan sağlık turizmi sektörü birçok destinasyonun farklı sebeplerle tercih edilmesini sağlamaktadır. Sağlık işletmelerinin yapısı, operasyonlarda farklı teknolojilerin kullanımı, iklim ve doğa koşullarına bağlı özel tedaviler, dış ülkelerde tanınmış doktorlar hastaların kendi ülkeleri dışında tedavi almalarına sebep olabilmektedir. Bu çeşitlilik sektörün etkilediği kişi ve işletme sayısını arttırarak yaratılan turizm gelirlerinin yükselmesine sebep olmaktadır. Bu durum sektörün ekonomik sürdürülebilirliğini sağlayacak önemli bir unsur olarak kabul edilebilir.

Bir turizm şehri olarak Edirne sahip olduğu avantajlı konum itibariyle yerli ve yabancı turistler tarafından tercih edilmektedir. Euromonitor International'ın 2015 yılı 'Dünyanın en çok turist alan 100 şehri' raporuna göre Edirne 3.190.400 turist ile 61. sırada yer almıştır (EB, 2015). Yıllık ortalama 4 milyon 600 bin turist alan şehirde, sınır kapıları istatistiklerine göre 2022 yılında 4.636.437 ve 2023 Temmuz ayına kadar ise 2.717.442 araç girişi olmuştur (EKTm, 2023c).

Edirne'nin sağlık turizmi alanındaki bilinirliği 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Sultan II. Beyazıt tarafından yaptırılan ve 1488 yılında onun adıyla faaliyete geçen Sultan II. Beyazıt Külliyesi Edirne'de yer almakta ve turistik çekim noktası olarak yerli yabancı turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Osmanlı döneminin önemli sağlık, sosyal ve eğitim kurumlarından biri olan Külliye'de yer alan şifahane tıp eğitimi verilmiş ve hastalar tedavi edilmiştir. O dönemde özellikle akıl ve ruh hastalıklarına yönelik, müzik ve su sesiyle yapılan terapilerle çok kişi sağlığına kavuşmuştur. Sultan II. Beyazıt Külliyesi 1984 yılından itibaren Trakya Üniversitesi'nin himayesine geçmiş ve Üniversite tarafından külliyenin şifahane kısmı Sağlık Müzesi olarak düzenlenmiştir. Trakya Üniversitesi Sultan II. Beyazıt Külliyesi Sağlık Müzesi 2004 yılında müzecilik alanında en prestijli ödüllerden olan Avrupa Konseyi Avrupa Müze ödülüne Türkiye'de layık görülen iki müzeden biri olmuştur (EV, 2023).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2018-2021 yılları arasında şehirde hizmet alan sağlık turisti sayısı 41.555 kişidir (TCSB, 2023a). Şehrin Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan karayolu üzerinde yer alması bu sonuca ulaşmada en önemli faktör olarak sayılabilmektedir. Bu noktalardan hareketle konumu itibariyle yabancı turist geçişlerinin yüksek olduğu bir sınır şehri olarak Edirne'de sağlık turizminde rol oynayan tüm taraflar açısından ekonomik sürdürülebilirliğini sağlayabilmeye yönelik stratejiler önemlidir. Bütün bunlar göz önüne alındığında şehrin sağlık turizminden daha fazla pay alması ve pazar hedeflemesi yaparak sektörel politikalar geliştirmesi için bu çalışmada; uzman görüşleri ve ikincil verilerden yararlanılarak SWOT matrisi oluşturulmuştur. Edirne'de sağlık turizmi sektörünün güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditlerin tespiti olarak kullanılan analizde, her bir boyutta yer alan unsurların önem derecelerinin belirsiz olması sebebiyle, AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi) yöntemi kullanılmıştır. AHP ile matris elemanları ile ikili karşılaştırmalar yapılarak ağırlıklandırılmış ve yorumlanmıştır. Şehirde bir termal su kaynağının bulunmaması ve wellness pazarına ilişkin verilerin de mevcut olmaması sebebiyle, sağlık turizmi potansiyelinin medikal turizme odaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmayla hali hazırda yabancı turist akışının yoğun olduğu bir sınır şehri olarak Edirne'nin, bu avantajını sağlık turizmine yönlendirerek kullanabilme gücünü arttırabilecek stratejiler belirlenmiştir. En doğru stratejilerin belirlenebilmesi için de sektörde yer alan hem turizm hem de sağlık alanlarındaki uzman kişilerle ortaya konan mevcut durum bileşenleri temel alınmıştır. Belirlenen stratejilerle nitelikli sağlık turistlerinin sayıca artması ve şehirde buna yönelik özelleştirilmiş işletmelerin faaliyet gösterebileceği bir pazar oluşturabilmesi sektörün sürdürülebilirliğini sağlayacak önemli bir unsurdur. Çalışmanın en önemli kısıtı; sağlık turizmi sektörünün sadece medikal turizm üzerinden değerlendirilmiş olmasıdır.

Literatür

Literatür araştırmasında ilgili yazının tamamına ulaşmak ve sınıflandırma yapabilmek amacıyla SLT (Sistemik Yazın İnceleme olarak da geçmektedir) (Tranfield, Denyer & Palminder, 2003) yöntemi kullanılmıştır. Buna göre tüm veri tabanlarında içerme ve dışlama kriterleri belirlenerek, oluşturulan anahtar kelimelerle ulaşılan çalışmalar incelenerek özetlenmiştir. İçerme kriterleri konunun tüm boyutlarını içerecek şekilde oluşturulan anahtar kelimeler sonucunda; Türkçe ve İngilizce dillerinde olması, hakemli dergilerde yayınlanan makale olması şeklinde belirlenmiştir. Dışlama kriterleri olarak ise konu ile ilişkisinin zayıf olması, kitap bölümü ya da tez olması ve seçilen diller dışında yazılmış olması ele alınmıştır. Belirlenen kriterler ile yıl kısıtı kullanılmadan ulaşılan tüm çalışmalar taranarak sınıflandırılmıştır. Sistemik taramada kullanılan ("sürdürülebilirlik" OR "sustainability") AND ("medikal turizm" OR "sağlık turizmi" OR "medical tourism" OR "health tourism"), ("sağlık turizmi" OR "health tourism") AND "SWOT"), ("medikal turizm" OR "sağlık turizmi" OR "medical tourism" OR "health tourism") AND ("mca" OR "mcdm" OR "çkkv"), [{"Edirne" AND ("Sağlık turizmi" OR "medikal turizm")}] arama komutları ile ulaşılan 58 makalenin 37 tanesi içerme/dışlama kriterlerine uygun bulunarak değerlendirmeye alınmıştır. Anahtar kelimeler veri tabanı üzerinde "Title/Başlık", "Abstract/Özet" ve "Keywords/Anahtar Kelime" kısımlarında aranmıştır. Anahtar kelimelerin açılımı ise şu şekildedir: mca- multi criteria decision analysis/çok kriterli karar analizi, mcdm-multi criteria decision making/çok kriterli karar verme, çkkv- çok kriterli karar verme şeklindedir.

Tablo 1: Sistemik Literatür Taraması ile İncelenen Makaleler

1	Kaushik, N., Kaushik, VK & Sharma, P. (2007)	Medikal turizmde maliyet avantajına sahip olan Hindistan pazarının, sağlık turizmine yönelik mevcut durumu oluşturulan SWOT matrisi ile ortaya konmaktadır.
2	Pearcy, D. H. & Anderson, A. (2010)	Önemli bir turistik destinasyon olan Jamaika'daki Caribbean Adasında sağlık turizminin mevcut durumunu, büyüme potansiyelini ve sektörde yaşanan zorlukları ortaya koymayı amaçlayan çalışmada hedeflere ulaşmak için sürdürülebilir politikaların neler olduğu belirlenmiştir
3	Demir, C., & Sarıbaş, Ö. (2012)	Sürdürülebilir turizm açısından önemli olan jeotermal kaynakların kullanımı ve Türkiye'deki durumu ortaya konmaktadır. Bu bağlamda İzmir ili jeotermal kaynakları değerlendirilerek, sağlık turizmi yatırımlarına etkileri üzerinde durulmuştur.
4	Peršić, M. & Janković, S. (2012)	Hırvatistan'ın gelişmiş turizm bölgelerinden Kvarner'in sağlık turizmi potansiyelinin ortaya konmasına yönelik çalışmada, turistler, yerel halk ve yöneticilerle yapılan anket sonuçları analiz edilmiştir. Bölgede sağlık turizminin ekonomik boyutunun Hırvatistan'ın küresel pazardaki gücünü arttıracak nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır.
5	Hosseini, S. M., Maher, A., Safarian, O., Ayoubian, A., Sheibani-Tehrani, D., Amini-Anabad, H. & Hashemidehaghi, Z. (2015)	İran Tahran şehrinin medikal turizmini ortaya koymaya yönelik hastane yöneticileriyle yapılan anket sonuçları analiz edilmektedir. Bu sonuçlara göre SWOT matrisleri oluşturulmuş ve zayıf yönlerin güçlü yönlere göre fazla olduğu ve bu pazara yönelik potansiyelin zayıf olduğu değerlendirilmiştir.
6	Karaman, S., Ceylan, U. & Güven, Z. (2015)	Deniz turizmi ve kıyı otelciliğinde avantajlı olan Türkiye'nin Talassoterapi turizmine yönelik mevcut durum analizini ortaya koymaya yönelik SWOT matrisi oluşturulmuştur.

7	Lahiri, I. & PAL, S. (2016)	Hindistan'ın Batı Bengal bölgesinde bulunan turizm şehri Kalküta'nın medikal turizme yönelik SWOT matrisi analizi yapılmıştır.
8	Zengin, B. & Eker, N. (2016)	Sakarya Akyazı ilçesi termal turizm potansiyelinin araştırıldığı çalışmada SWOT matrisi oluşturulmasına yönelik yerel yönetim ve sektör temsilcileri ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.
9	Aznar, (2017)	Sürdürülebilirlik çerçevesinde sağlık turizminin erişilebilirlik açısından değerlendirilmesi ve diğer turizm pazarlarında (kültür, gastronomi, dağ turizmi, şarap turizmi) mevcut durumun ortaya konmasına yönelik yapılan çalışmada; eğitim ve teknolojinin turizme etkileri de açıklanmıştır.
10	Ajmera, P. (2017).	Hindistan medikal turizm sektörünü SWOT matrisi analizi ile ortaya konmuş, en uygun stratejiyi belirlemek amacıyla çok kriterli karar verme metodlarından TOPSIS kullanılmıştır. SWOT matrisinin en güçlü stratejisi olarak SO (Medikal turiste gelişmiş ülkelere göre sağlık hizmeti almanın kolaylaştırılması) belirlenmiştir.
11	Chung, K. C. & Chang, L. C. (2017)	Delphi yöntemi ve Analitik Ağ Süreci (ANP) kullanılarak doğrulanan medikal turizm tedarik zinciri (MTSC) için bir sürdürülebilirlik politikası değerlendirmesi geliştirmiştir. Bu çalışmada akademi ve endüstriden beş uzman tarafından analize yönelik görüş alınmıştır. Mali kriterlerin medikal turizm tedarikçileri açısından en önemli kriter olduğu sonucuna ulaşarak, finansman sağlama konusundaki alternatifler sıralanmıştır.
12	Çılgınoğlu, (2018)	Sağlık sektöründeki Kümelenme uygulamalarının, sağlık turizmine ve wellness pazarına etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.
13	Popovici, G. (2017)	Avrupa'da geleneksel kaplıca turizminden modern SPA turizmine geçişe yönelik mevcut durumu görmek ve gelişmeye yönelik stratejileri belirlemek üzere SWOT matrisi analizi yapılmıştır.
14	Grizâne, T., Jurgelâne, I., Jankova, L. & Sannikova, A. (2018)	Letonya'nın sağlık turizmi pazarındaki mevcut durumu SWOT matrisi analizi ile ortaya konarak, uzmanlaşma sağlanabilecek faaliyetler belirlenmiştir.
15	Hodzic, S. & Paleka, H. (2018)	Avrupa Birliği (AB)'nde sağlık turizmi sektörünün finansal etkilerinin analiz edildiği çalışmada; AB sağlık turizmi pazarı SWOT matrisi analizi ile ortaya konmuştur. AB üyesi hükümetlerin sağlık turizmi pazarının gelişmesi amacıyla hangi politikaları uygulayabileceğine yönelik önerilerde bulunulmuştur.
16	Libkovska, U., Muiznieks, A., Bikse, V. & Lusena-Ezera, I. (2018)	Baltık Denize kıyı ülkelerde (Litvanya, Letonya ve Estonya) su kaynaklarının (deniz, nehir ve yeraltı suları) sağlık turizminde (balneoterapi) nasıl kullanılabilirliğine yönelik öneriler getiren çalışmada, ülkelerin sağlık turizmine yönelik SWOT matrisleri üzerinden analiz yapılmıştır.
17	Zarchi, M. K. R., Jabbari, A., Hatam, N., Bastani, P., Shafaghat, T. & Fazelzadeh, O. (2018)	Karma yöntem kullanılarak Shiraz medikal turizm potansiyeli ortaya konmuştur. SWOT matrisi analizi ile mevcut durum analiz edilerek, öneriler getirilmiştir.
18	Dragičević, D. & Paleka, H. (2019)	Avrupa Birliği içerisinde Hırvatistan ve Polonya'nın sağlık turizmi potansiyeli SWOT matrisi analizi yardımıyla analiz edilmiştir.
19	Dautovic, (2019).	Sürdürülebilir kalkınma kavramını multidisipliner yaklaşımla inceleyen çalışmada; diğer ekonomik faaliyetlerle birlikte turizmin etkisini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu amaçla Karadağ ekonomisi açısından sürdürülebilir kalkınmayı, aralarında sağlık turizmi de bulunan alternatif turizm türleri üzerinden ele almıştır.
20	Kılıçarslan, M. (2019)	Türkiye sağlık turizminin SWOT matrisi analizi ikincil veriler kullanılarak oluşturulmuş, sektöre yönelik mevcut durum ortaya konmuştur.

Ekonomik Sürdürülebilirlik Açısından Sınır Şehirlerinde Sağlık Turizmi Pazarının SWOT AHP Yöntemiyle Analizi: Edirne Örneği

Analysis of the Health Tourism Market in Border Cities in Terms of Economic Sustainability By SWOT AHP: The Case of Edirne

21	Mohamad, W. N., Omar, A. & Kassim, N. M. (2019)	Medikal turizmde refakatçinin ihtiyacını, refakatçinin memnuniyetini ve refakatçinin memnuniyetini anlamının davranışsal niyet üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılan çalışmada Malezya'daki 4 özel hastanede hasta yakınları ile anket yapılmıştır. Refakatçiler aracılığıyla ağızdan ağıza pazarlamanın önemine odaklanan çalışma, sağlık turizminin gelişiminde hasta yakınlarına yönelik yapılan ilk araştırmalardandır.
22	Staneva, K. (2019)	Jeomedikal ve sosyo-ekonomik açıdan turizm kaynaklarını değerlendirerek, Bulgaristan-Sırbistan sınır ötesi bölgesi sürdürülebilir sağlık (tıbbi SPA ve SPA turizmi) destinasyonlarının geliştirilebilme potansiyelini değerlendirmek üzere 30'dan fazla mineral suyu kaynağı incelenmiştir. Bölgede önemli potansiyeli olan SPA turizminin destinasyon pazarlamasında nasıl kullanılabileceğine yönelik öneriler getirilmiştir.
23	Suna, B. (2019)	Sağlık turizmi pazarlarından olan Apiturizmin Türkiye'deki durumu SWOT matrisi analizi ile belirlenerek, ikincil veriler yardımıyla pazar büyüklüğü ortaya konmuştur. Tamamlayıcı ve alternatif tıp yöntemlerinden biri olan Apiturizmin geliştirilmesine yönelik öneriler getirilmiştir.
24	Dzurov Vargová, T., Gallo, P., Švedová, M., Litavcová, E. & Košíková, M. (2020)	Çalışmada Malezya hastanelerinin çevresel kalite standartları konusunda yetersiz olması dolayısıyla, mevcut hastanelerin çevresel etkisini azaltmak, Malezya'daki medikal turistlerin konforunu, üretkenliğini ve sağlığını artırmak için MyCREST Odaklı Güçlendirme Çerçevesi (MORF) geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla; son 3 yılda (1987 – 20018) yayınlanan yaklaşık 100 makaleden oluşan bir Sistemantik Literatür Taraması (SLR) gerçekleştirilmiştir.
25	Najafinasab, M., Agheli, L., Sadeghi, H. & Dizaji, S. F. (2020)	İran Sosyal Güvenlik Kurumu'nda medikal turizmin iyileştirilmesine yönelik stratejileri belirlemeyi ve önceliklendirmeyi amaçlayan çalışmada SWOT-AHP yöntemi kullanılmıştır. Delphi metodu ile oluşturulan SWOT matrisi ile önceliklendirme yapabilmek için 100 tıp ve turizm uzmanıyla görüşülerek uygun stratejiler geliştirilmiştir. Zayıf yönlerin diğerlerinden daha belirgin olması, zayıflıkların iyileştirilmesine yönelik stratejileri öne çıkarmıştır. Bu amaçla sağlık altyapısını iyileştirmeli ve tanıtımda kullanacağı web sitelerini geliştirmelidir.
26	Rodeljak, M. & Skoric, M. (2020)	Hırvatistan'ın Dalmaçya Bölgesine yönelik oluşturulan SWOT matrisi analizi ile sektörel stratejiler belirlenmeye çalışılmıştır.
27	Sevim, E. & Önder, E. (2020)	Türkiye medikal turizmi pazarının gelişimine yönelik durum SWOT-ANP yöntemiyle analiz edilmiş ve en uygun strateji belirlenmiştir. Medikal turizmde 20 alan uzmanıyla görüşmeler yapılarak en uygun stratejiler belirlenmiştir. Buna göre 'kurumsal ve yasal altyapının geliştirilmesi' ile 'medikal turizme yönelik fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi' stratejileri ilk sırada yer almaktadır.
28	Tahiri, A., Kovaçi, I., Agim, T. & Goga, A. J. (2020)	Bu çalışmada Kosova'da faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinin insan kaynaklarına yönelik yaptıkları iletişim, eğitim ve iş ortamını iyileştirme çalışmalarının sağlık turizmi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla 4 merkezde yönetici ve çalışanlarla yapılan anket sonuçları değerlendirilmiş ve insan kaynakları yönetimini başarılı kılan temel motivasyonlar belirlenmiştir.
29	Büyüközkan, G., Mukul, E. & Kongar, E. (2021).	İstanbul'un sağlık turizmi pazarının analizi için öncelikle SWOT matrisi oluşturulmuş ve HFL AHP yöntemi ile ağırlıklandırılarak, sonuçları HFL MABAC yöntemi ile en iyi stratejiyi belirlemede kullanılmıştır.

30	Khan, M., Ahmad, S., Sami, S. & Khaled, A. S. (2021)	Hindistan'ın diğer Asya ülkelerine kıyasla sağlık turizminde sahip olduğu avantajları ortaya koyan çalışmada, mevcut durum ve sektörel öneriler oluşturulan SWOT matrisi ile ifade edilmektedir.
31	Aladağ Bayrak,Ö. & Güler Gönenç, E. (2022)	Araştırmada Trakya Bölgesi illerinde (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) sağlık kurumları yöneticileri ile görüşmeler yapılarak BTAT (Bütüncül, Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp) bilgi düzeyleri BTAT ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. 143 yönetici ile yapılan anket çalışmasında araştırmaya dahil edilen sağlıkçıların BTAT yöntemlerine göre bilgi düzeyleri ortaya konmuştur.
32	Arslan, D. & Sevim, E. (2022)	2011-2021 yılları arasında medikal turizmde ÇKKV tekniklerinin kullanıldığı çalışmaları tespit etmek amacıyla sistematik literatür araştırması yapılarak ulaşılan 25 çalışma analiz edilmiştir. Sağlık turizmi çalışmalarının %60'ında AHP yönteminin kullanıldığı, %28'inin Bulanık AHP metodu kullandığı ve çalışmaların %36'sının Türkiye'de gerçekleştirildiğini tespit etmişlerdir.
33	Örgev, C., Mete, B., Aslan, H. & Şimşir, İ. (2022)	Yerel halkın sağlık turizmine bakış açısının, sektörün gelişimini nasıl etkileyebildiğini ortaya koymak çalışmanın temel amacıdır. Araştırma verileri, Akyazı ilçesinde ikamet eden 392 katılımcıya yüz yüze anket uygulaması yoluyla toplanmıştır ve Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmiştir. Sosyo-kültürel ve sağlıkla ilgili faktörlerin sağlık turizmi gelişiminin toplam etkisi üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik ve sağlık etkisi değişkenlerinin, yerel halkın sağlık turizminin gelişimine verdiği destek üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
34	Yıldırım, B. F. (2022)	Sağlık turizmi yetki belgeli hastanelerde dijitalleşmenin, Hasta Bilgi Yönetim Sisteminin (HBYS) etkin kullanımında, Kişisel Sağlık Kayıtlarının (PHR) ve mobil cihaz kullanımının etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla sağlık turizmi hastalarından anket yöntemiyle veri sağlanmıştır. Hastaların %75,8'inin mobil cihazlarla sağlık verilerine eriştikleri ve internet kullanımında yoğun olarak mobil cihazları kullandıkları görülmüştür. Mobil cihazların hastanelerin dijitalleşme sürecinde sürdürülebilir bir sağlık turizmi aracı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
35	Zain, N. A. M., Connell, J., Zahari, M. S. M. & Hanafiah, M. H. (2022)	Sağlık turizminde Malezya'yı tercih eden Endonezyalı turistlerin profilini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada 49 hasta ile görüşmeler yapılmış ve Malezya medikal turizmine yönelik görüşleri analiz edilmiştir.
36	Zorić, M., Farkić, J., Kebert, M., Mladenović, E., Karaklić, D., Isailović, G. & Orlović, S. (2022)	Orman terapisine dayalı yeni bir sağlık turizmi programının gelişme potansiyelini araştırmak için Sırbistan'daki Tara Ulusal Parkı'ndaki baskın iğne yapraklı türlerdeki başlıca terpenlerin içeriğini ele almaktadır. Ana terpenler, gaz-kromatografi-kütle spektrometrisi (Head-space-GC/MS) ile birleştirilmiş bir headspace sampling tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve yürüyüş parkurlarının yakınında büyüyen köknar ve ladin iğneleri, bu tür bir terapiyi gerçekleştirme olasılıkları açısından araştırılarak, sağlık turizminden kullanımı değerlendirilmiştir.
37	Xu, A., Johari, S. A., Khademolomoom, A. H., Khabaz, M. T., Umurzoqovich, R. S., Hosseini, S. & Semiromi, D. T. (2023)	Gelişmekte olan ülkelerde medikal turizmin gelişimine etki eden faktörlerin araştırılması ve değerlendirilmesi amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Bu araştırmayı yöneten yaklaşım gelişimseldir ve araştırma yöntemi tanımlayıcı ve analitiktir. Araştırmanın hipotezlerini analiz etmek için çok değişkenli regresyon testi kullanılmış ve istatistiksel analiz; Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 19.0 yazılımı kullanılarak yapılmıştır.

Turizmin ekonomik sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalar bir bölgeye, ülkeye ya da geleneksel bir faaliyete odaklanmıştır. Krsic, Petrovic ve Stanisic (2015), Sırbistan'da kaplıca turizminin Zivakovic Kerze

ve Mrkonjic (2016) Hırvatistan'daki balıkçılık faaliyetlerinin, Pickel-Chevalier, Bendesa ve Darma Putro (2021) ise Endonezya Bali'deki entegre turistik köylerin ekonomik sürdürülebilirliğine yönelik araştırma yapmışlardır. Contieras, Mancheno, Ponce ve Cifuentes (2018) ise ekonomik sürdürülebilirliği sektörel paydaşlar ve devlet arasındaki ilişki üzerinden değerlendirmiştir. Navia-Osorio, Porras, Mazarron ve Canas (2023), İspanya'da şarap üretimini incelerken Bowen ve Miller (2022) de Birleşik Krallık ve Fransa'daki butik biraçılığın turizme etkilerini incelemişlerdir. Martin, Prados-Castillo, Jimenes Aguilera ve Porras Gonzales (2023) ise sosyal sürdürülebilirlik olmadan ekonomik sürdürülebilirlik olmayacağını savunan çalışmasında Barcelona turizminde sosyal sürdürülebilirliği ölçmeye çalışmıştır.

Sağlık turizminin sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalarda ise pazarın tüm alt bileşenlerine yönelik çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Demir & Sarıbaş (2012), Zengin & Eker (2016) ve Tahiri vd., (2020) termal turizm ve jeo-termal kaynakları incelerken, Staneva (2019), SPA turizmini bölgesel olarak ele almıştır. Yıldırım (2022), sağlık turizminde sürdürülebilirlik aracı olarak mobil cihazlar üzerinden sağlanan dijital iletişimi, Mohamad vd. (2019) ise medikal turizmde refakatçi memnuniyetini araştırmışlardır. Alternatif ve tamamlayıcı tıbbaya yönelik çalışmalar da apiturizm (Suna, 2019), balneoterapi (Libkowska vd., 2018) ve orman terapisi (Zorić vd., 2022) şeklindedir.

Sağlık turizmine yönelik literatür incelendiğinde, SWOT (GZFT) analizinin mevcut durumu ortaya koymak açısından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Her destinasyonun farklı özelliklere sahip olması nedeniyle ortaya çıkan matris elemanları farklılaşsa da medikal turizme yönelik pazar analizlerinde öne çıkan birimler benzerdir. Analizde oluşturulan iç çevre faktörlerinden güçlü yanlar ve zayıf yanlar, dış çevre faktörlerinden fırsatlar ve tehditlerin belirlenmesi ile oluşturulan stratejiler daha çok pozitiflikleri (Güçlü Yön-Fırsat) kullanarak rekabet gücünü arttırabilmeye yönelik olabilmekte, negatiflikler ise (Zayıf Yön-Tehdit) azaltılma veya önlem almaya yönelik olabilmektedir.

Hindistan medikal turizmine yönelik oluşturulan SWOT matrisi ÇKKV Metotlarından TOPSİS ile ağırlıklandırılarak güçlü yönleri öne çıkaracak stratejiler (sağlık turistinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha rahat gelebilmesi avantajı) belirlenmiştir Ajmera, (2017), Chung vd. (2017) ise medikal turizmde sürdürülebilir tedarik zinciri oluşturabilmek için ANP yöntemi ile en önemli kriterin mali kriter olduğunu tespit ederek, medikal turizm tedarikçisinde finansman modelleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Benzer şekilde Türkiye medikal turizmine yönelik en uygun stratejileri belirlemek amacıyla SWOT-ANP yöntemini kullanan Sevim ve Önder (2020); Türkiye 10. Kalkınma Planı'nda yer alan medikal turizm stratejilerinin önem düzeylerini belirlemeye çalışmışlardır. Buna göre önem değeri en yüksek strateji olarak "Türkiye'de medikal turizme yönelik kurumsal ve hukuki altyapının iyileştirilmesi" belirlenmiştir. Aynı amaçla başka bir araştırma İran'da yürütülmüş ve oluşturulan SWOT matrisindeki zayıf yönler öne çıkmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan stratejiler de zayıflıkları telafi ederek tehditlere karşı önlem almaya odaklanmıştır (Najafinasab vd., 2020).

Yöntem ve Uygulama

Bütünleşik SWOT AHP, işletmelerde stratejik analizler yapmak ve karar verme süreçlerine rehberlik etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, SWOT analizi ve AHP yöntemini birleştirerek işletmelere daha kapsamlı bir stratejik değerlendirme imkânı sunmaktadır. SWOT analizi, bir işletmenin güçlü ve zayıf yönlerini (Strengths, Weaknesses) ile fırsatlarını ve tehditlerini (Opportunities, Threats) belirlemek için kullanılan bir araçtır. Güçlü yönler ve zayıf yönler, işletmenin içsel faktörlerini temsil ederken, fırsatlar ve tehditler ise dışsal faktörleri ifade etmektedir (Kurtilla vd., 2000:42) Bu analiz yardımıyla işletmeler mevcut durumlarını değerlendirmekte ve stratejik hedefler oluşturmada önemli bir referans kaynağı olarak görmektedirler. AHP ise karar verme süreçlerinde kullanılan bir analitik yöntem olarak karmaşık kararlar alınırken farklı kriterlerin ve seçeneklerin göreceli önemini değerlendirmek için kullanılmaktadır. Bu sayede, karar verme sürecini hiyerarşik bir yapıya dönüştürerek, karar vericilerin tercihlerini sistematik

bir şekilde analiz etmelerine olanak sağlamaktadır. Thomas L. Saaty tarafından 1970'li yıllarda temelleri atılan AHP, karar verme süreçlerinde nicel ve nitel faktörleri bir arada tutma imkânı sağlayan kuvvetli ve anlaşılması kolay bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Bertolini & Bevilacqua, 2006).

SWOT AHP, bu iki yöntemi birleştirerek daha kapsamlı bir stratejik analiz ve karar verme süreci sunmaktadır. İlk olarak, SWOT matrisi analizi ile güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlarını ve tehditleri ortaya konmakta ve sonrasında AHP yöntemi kullanılarak bu faktörlerin önem dereceleri belirlenmektedir. Bu önem dereceleri, işletmenin stratejik hedefleri ve kararlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır.

Bu çalışmada AHP modelinin gerektirdiği hiyerarşik formülasyon aşaması SWOT analizi ile gerçekleştirilmiştir. Geleneksel SWOT matrisi analizinde faktör büyüklüğünün ölçülememesi problemi aşmak ve SWOT analizini daha analitik ve sayısal bir yapıda ele alabilmek için, SWOT matrisi analizi AHP metodolojisi ile birleştirilmektedir. Bu yöntemle, SWOT matrisi analizinde elde edilen faktörlere öncelik ölçütleri atanabilmektedir. Çalışmada uygulanan SWOT-AHP metodolojisi 2 ana adımdan oluşmaktadır:

1. SWOT Matrisi Analizi

Analizin ilk aşamasında SWOT faktörlerini oluşturan değişkenler belirlenerek sınıflandırmaları gerçekleştirilir.

Bir sınır şehri olarak Edirne'nin sağlık turizmi sektörünün durumu SWOT matrisi analizi çerçevesinde incelenmiş, grup faktörleri (güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler) literatür taraması ve uzman görüşmeleri yöntemi ile belirlenmiştir.

Tablo 2: Edirne İli Medikal Turizm SWOT Matrisi ve AHP Kriterleri

GÜÇLÜ YÖNLER (S)		ZAYIF YÖNLER (W)	
G1	Sağlık Kurumlarının Yetkinliği	Z1:	Erişimde Sınırlılık
G2	Kara Sınır Kapıları	Z2:	Özel Hastane Sınırlılığı
G3	Sektörel STK	Z3:	Uluslararası Akreditasyon
G5	Turizm Potansiyeli	Z4	Dijital Erişilebilirlik
G6	Akademik Yetkinlik	Z5:	Yetki Belgeli Aracı Kurum Olmaması
FIRSATLAR (O)		TEHDİTLER (T)	
F1	Döviz Kurları	T1	Rekabet
F2	Devlet Teşvikleri	T2	Mevzuat
F3	Turist Sayısı	T3	Krizler
F4	Vize Kolaylığı		
F5	Yaş Ortalaması		
F6	Türkiye'nin Dünya Sağlık Turizmindeki Yeri		

G1: Sağlık Kurumlarının Yetkinliği

Şehirde Edirne Sultan 1. Murat Devlet Hastanesi, Edirne Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, Trakya Üniversitesi Hastanesi, Özel Trakya Hastanesi, Özel Ekol Hastanesi ve Özel Keşan Hastanesi Sağlık Turizmi Yetki Belgesi almıştır (EİSM, 2023). Bu hastanelerde teşhisten tedaviye gerekli tüm tıbbi donanımlar kullanılarak hizmet verilmektedir. Şehirde kalp ameliyatından organ nakline, tüp bebek tedavisinden diş ve çene cerrahisine kadar her branşta kaliteli sağlık hizmeti alınmasına yönelik ihtiyaç duyulan en yeni teknolojiler kullanılmaktadır.

G2: Kara Sınır Kapıları

Edirne; ülkemizin Avrupa'ya kara ve demiryolu ile bağlantısı sağlayan 5 sınır kapısına sahiptir. Bulgaristan'a açılan Kapıkule ve Hamzabeyli Sınır Kapıları, Yunanistan'a açılan Pazarkule ve İpsala Sınır Kapıları ile yine Yunanistan'a açılan Uzunköprü Demiryolu Sınır Kapısı (faal değil) bulunmaktadır. Kapıkule Sınır Kapısı, Türkiye'nin en büyük kara ve demiryolu sınır kapısıdır (KTB, 2023).

G3: Sektörel STK

Trakya Kalkınma Ajansının Trakya Bölgesi Sağlık Turizmi Eylem Planı'nda yer alan dernekleşme hedefine yönelik olarak 1 Temmuz 2020 tarihinde Trakya Sağlık Turizmini Geliştirme Derneği kurulmuştur. Kamu ve özel sağlık kuruluşlarının yöneticileri, hekimler ve turizm işletmelerinden oluşan üyeler Trakya Bölgesi'ni oluşturan Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerinde sağlık turizmini tüm alt pazarlarıyla geliştirmek, koordinasyon sağlayarak yeni pazarlara tanıtım yapmak ve bölge olarak sağlık turizminde tek çatı altında toplanarak güç oluşturmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir (TKA, 2023).

G5: Turizm Potansiyeli

Edirne tarihi ve kültürel zenginlikleriyle, doğal güzellikleriyle önemli bir turizm şehridir. Osmanlı Devleti'ne 92 yıl başkentlik yapan şehirde çok sayıda tarihi eser bulunmakta ve özellikle Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) Dünya Mirası listesinde yer alan Selimiye Camii ve Külliyesi'ni görmeye her yıl yüzlerce turist gelmektedir. Kırkpınar Şenlikleri, Kakava ve Hıdrellez Şenlikleri gibi etkinlikleri ile kültür turizmi, Saros Körfezine kıyı bölgelerdeki deniz turizmi, sınır şehri olması sebebiyle alışveriş turizmin yanında kongre turizmi gibi turizm türlerine yönelik çok sayıda çekiciliği barındırmaktadır. Konaklama işletmeleri kapasitesi de yıllar içerisinde artmış olup, 2022 itibarıyla merkezde 2874 oda ve 5743 yatak sayısı ile toplamda il genelinde 4668 oda ve 9357 yatak kapasitesine sahiptir. Yıldız sayısı bakımından değerlendirildiğinde merkezde yer alan 18 tesisin dağılımı: 1 tane 5 Yıldızlı, 2 tane 4 Yıldızlı, 9 tane 3 Yıldızlı, 1 tane 2 Yıldızlı ve 1 tane 1 Yıldızlı otel bulunmakta olup diğerleri özel işletme belgelidir (EKTm, 2023a).

G6: Akademik Yetkinlik

Trakya Üniversitesi'nin farklı birimlerinde sağlık turizmine bilgi ve istihdam desteği sağlayabilecek birimler ve programlar ön lisans, lisans ve lisan üstü derecelerinde eğitim öğretim faaliyetine devam etmektedir. Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Bilimleri Enstitüsü ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda sağlık ve turizm sektörlerinde istihdam edilecek meslek elemanları yetiştirilmektedir. Sağlık turizminin gelişmesi öğrenim görenlerin bölgede istihdam edilebilmesini kolaylaştırabilecektir.

Z1: Erişimde Sınırlılık

Şehirde uluslararası ulaşımı sağlayacak bir havaalanı bulunmamaktadır.

Z2: Özel Hastane Sınırlılığı

Şehirde faaliyet gösteren özel hastane sayısı 3'tür. Sayıca düşük ve özellikle yerli ya da yabancı zincir hastanelerin bulunmaması sağlık turizmi açısından önemli bir sınırlılıktır.

Z3: Uluslararası Akreditasyon

Sağlık turizminde ulusal akreditasyon sistemlerinin yanında uluslararası hastalar açısından kalitenin göstergesi olarak referans olabilen unsurlardan birisi JCI (Joint Commission International) akreditasyonudur. Sağlık hizmetlerinde ilk akreditasyon kurumu olan JCI 100'den fazla ülkede 22000 sağlık kurumuyla iş birliği içerisinde (JCI, 2019). Edirne'de bu akreditasyonu alan bir sağlık kurumu yoktur. Ancak hastaneler Bakanlık Yetki Belgesi ve sağlık işletmelerine yönelik diğer kalite sistemlerinde akreditasyonuna sahiptirler.

Z4: Dijital Erişilebilirlik

Uluslararası hastaların ilk araştırmayı bireysel olarak yapabilecekleri düşünüldüğünde, en önemli unsur sağlık turizminde yönelik web siteleri olabilmektedir. Özellikle destinasyon, şehir olarak ele alındığında sektörel bilgilerin tümünün yer alabileceği bir portalın olmaması talebin diğer pazarlara kaymasına sebep olabilecektir. Edirne sağlık turizmine yönelik bir portal bulunmamaktadır.

Z5: Yetki Belgeli Aracı Kurumun Olmaması

Edirne Merkez ilçede 24, Keşan'da 2 ve Uzunköprü'de 1 olmak üzere A Grubu Seyahat Acentası faaliyet göstermektedir (EKTm, 2023b). Ancak sağlık turizmine yönelik yasal koşul olan 'Sağlık Turizmi Aracı Kurum Yetki Belgesi' alan bir acente yoktur (TCSB, 2023b).

F1: Döviz Kurları

Türkiye sağlık turizmi pazarında döviz kur farklılıkları sebebiyle avantajlı konumdadır. Kur yükselişleri dış aktif turizmi hareketlendiren bir unsur olarak sağlık turizminde de talebi etkileyebilmektedir. Yabancı hastalar bu şekilde kaliteli bir sağlık hizmetini daha ucuz alabilmekte ve turistik olarak da satın alma gücü yükselmektedir.

F2: Devlet Teşvikleri

Türkiye'de 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile gündeme gelen Sağlık Turizmi Serbest Bölgesi kurulmasına ilişkin şehrin sahip olduğu jeo-stratejik özellikler önemlidir. Avrupa Ülkelerine sınır olması ve yatırımcılar açısından önemli bir lojistik merkezi olabilmesi sebepleriyle Türkiye'nin ilk sağlık turizmi serbest bölgesi olmaya adaydır. Diğer serbest bölgeler gibi yatırımcıların farklı şekillerde desteklendiği bu alanlarda işletmeler tamamen sağlık turizmine odaklı olarak faaliyet gösterebilmektedirler. Bu bölgeler dışında halihazırda hizmet ihracatının desteklenmesi kapsamında Ticaret Bakanlığı tarafından verilen sağlık turizmi destekleri de yürürlükte.

F3: Turist Sayısı

Edirne sınır kapıları ile geçiş ya da varış noktası olarak önemli bir konumdadır. Özellikle Avrupa ve Balkanlar üzerinden karayoluyla seyahat eden turistlerin geçiş noktasında olması en çok turist alan şehirler arasına girmesini sağlamaktadır. Gümrük kapılarından 2022 yılında karayolunda 4.619.252, Demiryolu sınırı üzerinden ise 17.185 araç geçiş yapmıştır. Geçiş yapan araçların milliyetlerine göre sıralamasında ise Bulgaristan, Yunanistan, Almanya, Romanya ve Sırbistan ilk beşte yer almaktadır (KTb, 2023).

F4: Vize Kolaylığı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Vize Rejimine göre Avrupa Konseyi Üyesi Devletler Arasında Kişilerin Seyahatleriyle İlgili Avrupa Anlaşması çerçevesinde; aralarında Edirne'ye sınır Bulgaristan ve Yunanistan'da olmak üzere 19 Avrupa ülkesi vatandaşları ulusal kimlik kartları ile Türkiye'ye giriş yapabilmektedirler. Ayrıca Bulgaristan vatandaşlarının da içinde bulunduğu sekiz ülkenin vatandaşları da süresi sona ermiş pasaport ve kimlik kartlarıyla ülkemize girebilmektedirler (TCDB, 2023).

F5: Sınır Komşusu Ülkelerdeki Yüksek Yaş Ortalaması

Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) 2021 verilerine göre Avrupa Ülkeleri yaş ortalaması 44.1'dir. Ortanca yaşın en yüksek olduğu ülkeler ise sırasıyla 47,6 ile İtalya, 45,9 ile Almanya, 45,8 ile Portekiz, 45,5 ile Yunanistan ve 45 ile Bulgaristan'dır (Sputniknews, 2021). Edirne'nin sınır komşularının da aralarında bulunduğu yaş ortalaması yüksek ülkeler önemli bir sağlık turizmi potansiyeli taşımaktadırlar.

F 6: Türkiye'nin Dünya Sağlık Turizmindeki Yeri

Türkiye de sağlık turizmi pazarında öne çıkan bir ülke olarak tercih edilmektedir. 2022 yılında 1.258.382 yabancı turist ülkemizde sağlık hizmeti almış ve 1.926.094 USD gelir bırakmıştır (USHAŞ, 2023). Sağlık sektörünün gelişmiş olması, daha düşük maliyetle daha kaliteli hizmet alma imkânı ve sağlık sisteminin birçok destinasyona göre hızlı işleyen yapısı tercih edilme sebeplerinin başında yer almaktadır.

T1: Rekabet

Edirne'nin Türkiye'nin sağlık turizminde önde gelen şehri İstanbul'a yakın olması şehirden geçen yabancı hastaların şehri ziyaret etmeden ya da burada sağlık hizmeti almayı planlamadan doğrudan İstanbul'a geçiş yapması sonucunu doğurabilmektedir.

T2: Mevzuat

Sağlık turizmi mevzuatında kamu hastanelerinde sağlık turizminde görev alan personele yönelik ayrı bir ücret uygulamasının olmaması ya da sağlık turizminde yer almak isteyen personelin çalışma koşullarına yönelik bir düzenleme olmaması kamu hastanelerinin yoğunlukta olduğu şehirde, sağlık turizminin ekonomik olarak sürdürülebilir olmasına engel teşkil edebilecektir.

T3: Krizler (Ulusal ve Küresel kaynaklı krizler)

Turizm hareketlerini etkileyebilecek diplomatik krizler ya da salgın gibi yerel, pandemi gibi bölgesel ölçekte yaşanabilecek sağlık kaynaklı krizler Türkiye'ye yönelik sağlık turizmi hareketlerini olumsuz etkileyebilecektir.

2. AHP:

AHP yönteminde karar vericiler için hem sayılabilen hem de sayılamayan verilerin ikili karşılaştırma matrisleri üzerinden değerlendirilebilmesine imkân sağlanmaktadır. Analiz sürecinde karar vericiler modele yerleştirilmiş olan kriterleri bir ölçek (Saaty Ölçeği, 1-9) aracılığıyla önemli ya da üstün olma kavramları kullanarak numerik olarak ya da sözlü değerler üzerinden karşılaştırmak üzere bir matris oluşturulmaktadır (Pan, 2018).

Tablo 3: İkili karşılaştırmalar ölçeği (Saaty, 1990)

Önem Değerleri	Tanım	Açıklama
1	Eşit Önemli	Amaç için iki faaliyet (seçenek) de eşit öneme sahiptir.
3	Orta Derece Önemli	Bir seçenek diğerine nazaran biraz daha önemlidir.
5	Yüksek Derece Önemli	Bir seçenek diğerine nazaran oldukça önemlidir.
7	Çok Yüksek Derece Önemli	Bir seçenek diğerine nazaran çok yüksek biçimde önemlidir.
9	Son Derece Önemli	Bir seçeneğin diğerine nazaran oldukça yüksek biçimde önemi vardır.
2. 4. 6. 8	Ara Değerler	İki seçenek arasında olan bir değer vermek gerektiğinde kullanılır.

Oluşturulan bu matris normalize edilerek ikili karşılaştırma matrisine ait elemanların göreceli öncelikleri hesaplanır. Bu aşamada karşılaştırma matrisleri olarak adlandırılan A matrisi ile $A \times w = \lambda_{max} \times w$ eşitliğini sağlayan λ_{max} öz vektörü elde edilmelidir. A uzman kişiler tarafından oluşturulan karşılaştırma matrisini ifade ederken w ise kriter ağırlıklarını belirtmektedir. Aşağıdaki (1) ve (2) numaralı eşitlikler yardımıyla tutarlılık oranı (CR) hesaplanır. CI, tutarlılık indeksini ve RI' da rassallık göstergesini ifade etmektedir. Rassallık göstergesi matrisin alternatif miktarına göre farklı değerler alan sabit RI değerlerinden oluşmaktadır.

$$CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1) \quad (1)$$

$$CR = CI / RI \quad (2)$$

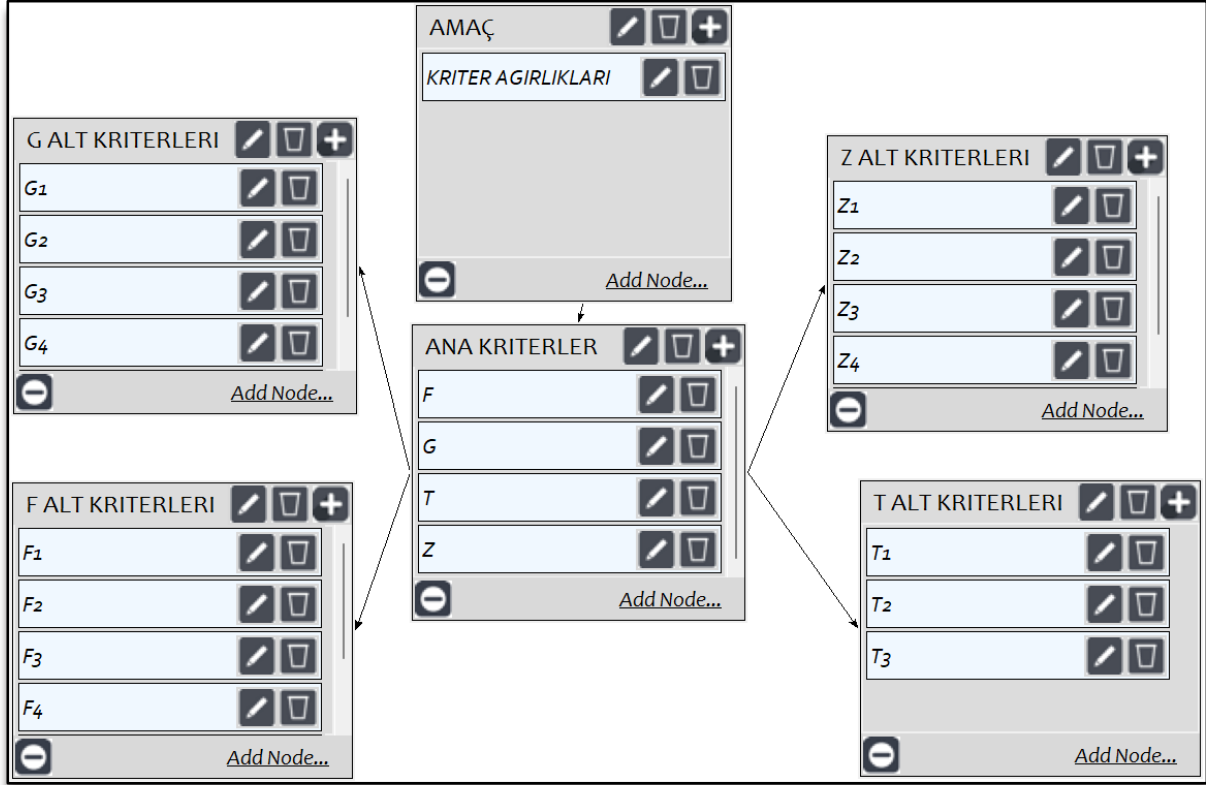
Rassallık Göstergesi (Saaty, 2008)

n	1	2	3	4	5	6	7	8
RI	0,00	0,00	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41

AHP’de $CR < 0,10$ ifadesinin olması karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğunu göstermektedir. Yapılan SWOT analizi sonucunda, sınır şehirlerinde sağlık turizminin ekonomik sürdürülebilirliği için; 6 tane güçlü, 5 tane zayıf, 6 tane fırsat ve 3 tane tehdit faktörü bulunmuş, SWOT grupları için yapılan ikili karşılaştırmalar da dahil edilince toplam 44 sorudan oluşan bir form elde edilmiştir.

Ana kriterler ve alt kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması için arka planında yukarıda teorik olarak anlatılan işlemlerin uygulandığı yaygın bir paket program olan Super Decisions tercih edilmiştir. Uzmanlara sorulan 44 karşılaştırma soruları içerisinde tutarsızlık değeri “0.10”un üzerinde olanlar değerlendirmek üzere tekrar muhataplarına iletilmiş ve gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra yeniden değerlendirmeleri istenmiştir. Uzmanlardan alınan karşılaştırma ölçeği değerlerinin aritmetik ortalaması alınarak sisteme giriş gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 1: SWOT AHP Matrisi

Araştırmada görüşüne başvuru alan uzmanların 2’si sağlık turizmi konusunda çalışmaları olan akademisyen, biri 20 yıl diğeri 25 yıllık uzman hekim ve diğeri ikisi de A grubu seyahat acentesi sahibi turizmcilerden oluşmaktadır. Uzman havuzu görüşmeleri Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı’nın 21 Haziran 2023 tarih ve 06/28 numaralı kararı ile etik kurul izninin alınmasını takiben 21 Haziran-9 Temmuz 2023 tarihleri arasında yapılmıştır.

Tablo 4: SWOT Grupları

	Ana Gruplara Ait Önem Dereceleri
G: Güçlü Yönler	0,63961
Z: Zayıf Yönler	0,06265
F: Fırsatlar	0,23509
T: Tehditler	0,06265
Tutarlılık Oranı (CR) 0,07828	

SWOT matrisi analizinden gelen ana gruplara ilişkin olarak uzman havuzunun ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları hesaplanarak, kullanılan paket programa veri girişleri sağlanmış ve neticesinde Tablo 4'teki önem değerleri elde edilmiştir. Bu aşamada karar vericilerin 0,63961 önem derecesi ile güçlü yönler ve 0,23509 önem derecesi ile de fırsatlara odaklanılması gerektiği yönünde fikir birliğinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Matrislerdeki iç faktörlerden 'Güçlü Yanlar', dış faktörlerden ise 'fırsatlar' bileşeninin öne çıkması stratejilerin güçlü yönler üzerine temellendirileceğini göstermektedir.

Tablo 5: Güçlü Yönler İkili Karşılaştırma Matrisi

	Grup İçindeki Önem Değerleri	Tüm Faktörler Arasındaki Önem Değerleri
G1: Sağlık Kurumlarının Yetkinliği	0,51534	0,16481
G2: Kara Sınır Kapıları	0,11820	0,03780
G3: Sektörel STK	0,06560	0,02098
G4: Turizm Potansiyeli	0,26384	0,08438
G5: Akademik Yetkinlik	0,03702	0,01184
Tutarlılık Oranı (CR) 0,04917		

Güçlü yönler için oluşturulan 5 alt kriter kendi aralarında ikili olarak karşılaştırılmış, değerlendirme sonucunda ortaya çıkan ağırlık değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir. Güçlü yönler içerisinde ağırlık değeri en yüksek olan alt kriter G1'DİR. Sağlık kurumlarının yetkinliği kriteri medikal turizmin en temel bileşeni olarak tüm kriterler içerisinde de 0,16481 değeri ile en yüksek ağırlığa sahiptir. Bunu sırasıyla G4, G2, G3 ve G5 kriterleri takip etmektedir. Edirne ilinde bulunan kara sınır kapıları alt bileşeni olarak G2 0,11820 önem derecesi ile güçlü yönler içerisinde oluşturulacak stratejilerde önemli bir faktör olmuştur. Nitekim şehre yabancı turist akışını sağlayan sınır kapılarının varlığı sağlık turizmi pazarının ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamada önem arz etmektedir.

Tablo 6: Zayıf Yönler İkili Karşılaştırma Matrisi

	Grup İçindeki Önem Değerleri	Tüm Faktörler içerisindeki Önem Değerleri
Z1: Erişimde Sınırlılık	0,12371	0,00388
Z2: Özel Hastane Sınırlılığı	0,56070	0,01756
Z3: Uluslararası Akreditasyon	0,03455	0,00108
Z4: Dijital Erişilebilirlik	0,21968	0,00688
Z5: Yetki Belgeli Aracı Kurumlar	0,06136	0,00192
Tutarlılık Oranı (CR) 0,08545		

Zayıf yönler için oluşturulan 5 alt kriterin kendi grubunda ve genel olarak tüm faktörler arasındaki önem değerleri Tablo 6' da yer almaktadır. En yüksek değere sahip olan kriter Z2-Özel Hastane Sınırlılığıdır. Bunu sırasıyla 0,21968 önem değeri ile Z4- Dijital Erişilebilirlik ve 0,12371 önem değeri ile Z1- Erişimde Sınırlılık kriteri izlemektedir. Medikal turizmde özel hastanelerin sayıca az olması arzı kısıtlayan bir unsur olarak tüm faktörler arasında da yüksek önem değerine sahiptir. Dijital medyada şehre özel bir sağlık turizmi/medikal turizm portalının bulunmaması geliştirilmesi gereken önemli bir iç faktör olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Fırsatlar İkili Karşılaştırma Matrisi

	Grup İçindeki Önem Değerleri	Tüm Faktörler İçerisindeki Önem Değerleri
F1: Döviz Kurları	0,40385	0,04747
F2: Devlet Teşvikleri	0,04397	0,00517
F3: Turist Sayısı	0,15528	0,01826
F4: Vize Kolaylığı	0,22628	0,02600
F5: Yüksek Yaş Ortalaması	0,06407	0,00753
F6: Sağlık Turizmindeki Sıralama	0,10656	0,1253
Tutarlılık Oranı (CR) 0,07978		

SWOT matrisinin dış çevre faktörleri arasındaki fırsatlara ilişkin belirlenen 6 alt kriter arasında en yüksek önem derecesine sahip olan faktör F1'dir. Döviz kuru farklılığını temsil eden bu dış faktör tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de (özellikle dış turizm) arz ve talep yapısını etkilemektedir. Dövizin ülkemizdeki satın alma gücünün artması dış aktif turizmi ve dolayısıyla sağlık turizmi hareketlerini arttıracak etkide bulunabilmektedir. Bu alt faktör döviz kurlarının dış pazar lehine değişimini temsil eden bir faktördür. Fırsatlar kendi kategorisi içerisinde önem derecesine göre F1, F4, F3, F6, F5 ve F2 şeklinde sıralanmaktadır. Genel tüm alt faktörlerle kıyaslandığında F6'nın 0,1253 ile G1 alt faktöründen sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Dış çevre faktörleri arasında Fırsatlara ilişkin en düşük puan F2 faktörüne aittir. 0,00517 puan alan bu faktör sağlık turizmine yönelik devlet teşviklerine yöneliktir.

Tablo 8: Tehditler İkili Karşılaştırma Matrisi

	Grup İçindeki Önem Değerleri	Tüm Faktörler Arasındaki Önem Değerleri
T1: Rekabet	0,73064	0,02289
T2: Mevzuat	0,18839	0,00590
T3: Krizler	0,08096	0,00254
Tutarlılık Oranı (CR) 0,06239		

Dış çevre faktörleri arasında belirlenen risk grubu alt kriterlerin kendi gruplarında ve genel tüm faktörler içerisindeki önem dereceleri Tablo 8'de yer almaktadır. T1, T2 ve T3 faktörlerinin grup içindeki ve geneldeki önem derecelerinin sıralaması T1>T2>T3 şeklindedir. En yüksek önem derecesine sahip T1 kriteri sağlık turizmi pazarındaki rekabet yapısına yönelik olarak matriste yer almıştır. Edirne ilinin Türkiye sağlık turizminin başkenti olan İstanbul'a yakın mesafede yer alması rekabet gücünü zayıflatabilecek bir tehdit olarak görülmektedir. Şehirde sağlık turizmi işletmeleri içerisinde devlet kurumlarının hakimiyeti mevzuat yönünden sınırlayıcı etkilere sahip olabilecek bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Hem hizmet ücretlendirmesi hem de sağlık personeli ücretlendirmesine yönelik mevzuat kamuda özel sektöre göre farklı uygulamalara tabidir. Bu bağlamda konuyu temsil eden faktör olarak T2 Tehditler içerisinde 0,18839 puan ile ikinci sırada yer almaktadır. Genel tüm faktörler içerisinde ise puanı 0,0590'dır. T3 ise genelde turizm sektörünü etkileyen yerel ve küresel kaynaklı krizleri ifade etmekte olup 0,08096 puan ile tehditler arasında son sırada yer almaktadır.

Tablo 9'da SWOT matrisi elemanları kullanılarak oluşturulan stratejiler yer almaktadır. İç çevre faktörleri olarak güçlü ve zayıf Yanlar, dış çevre faktörleri olarak fırsatlar ve tehditler üzerinden oluşturulan stratejilerde, faktörlerin önem derecesine göre stratejiler konumlandırılmıştır. Buna göre en yüksek puanı

alan güçlü yanlar ve fırsatlara odaklanarak, pazarı tanıtma ve geliştirme; zayıf yanları iyileştirme ve tehditlere karşı önlem alma yoluyla sağlık turizmi stratejileri belirlenmiştir.

Tablo 9: Edirne Sağlık Turizmine Yönelik Strateji Geliştirme Matrisi

İç Çevre Faktörleri	GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
Dış Çevre Faktörleri	G1:Sağlık Kurumları Yetkinliği G2:Kara Sınır Kapıları G3:Sektörel STK G5:Turizm Potansiyeli G6:Akademik Yetkinlik	Z1:Erişimde Sınırlılık Z2:Özel Hastane Sınırlılığı Z3:Akreditasyon Z4:Dijital Erişilebilirlik Z5:Yetki Belgeli Aracı Kurumlar
FIRSATLAR F1:Döviz Kurları F2:Devlet Teşvikleri F3:Turist Sayısı F4:Vize Kolaylığı F5:Yaş Ortalaması F6:Dünya Sağlık Turizmindeki Konum	GF STRATEJİSİ <ul style="list-style-type: none"> - Sınır komşusu ülkelere özel doktor/hastane odaklı tanıtımlar - Sınır kapılarında kullanılacak tanıtım materyalleri - İleri yaş gruplarına özel tedavi/rehabilitasyon paketleri - Sağlık Turizmi Derneği'nin Hekim ağı portföyü oluşturması	ZF STRATEJİSİ <ul style="list-style-type: none"> - Edirne sağlık turizmi dijital portalı - Seyahat Acentalarına yönelik aracı kurum eğitimleri - Özel sağlık sektörü yatırımcılarına yönelik toplantı ve organizasyonlar
TEHDİTLER T1:Rekabet T2:Mevzuat T3:Krizler	GT STRATEJİSİ <ul style="list-style-type: none"> - Sağlık turizmi serbest bölgesine yönelik fizibilite çalışması - Sınır bölgelerine özel sağlık turizmi teşviklerine yönelik	ZT STRATEJİSİ <ul style="list-style-type: none"> - İstanbul'daki Aracı Kurumlarla koordinasyon sağlama - Pandemi ve Afet Krizlerine yönelik organizasyon planlaması

Sonuç ve Öneriler

Turizm faaliyetlerinin çeşitliliği turizm gelirlerinin dönemselliğini azaltan bir faktör olarak kabul edilebilmektedir. Yılın her dönemine yayılan turizm talebi destinasyonların taşıma kapasitelerini zorlamadan, sürdürülebilir politikaların uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, potansiyeli olan şehirler açısından sağlık turizmi önemli rol oynamaktadır. Sağlık motivasyonu ile seyahat eden insanlar hem turizm hem de sağlık işletmelerine yönelik talep oluşturmaktadır. Turizm türleri arasında doğrudan sağlık turizmine yönelik yasalar oluşturulmakta ve bu yasalar çok sayıda kişi ve kurumun rol oynadığı önemli bir pazarı yönlendirmektedir.

Sağlık turizmi pazarında tıbbi tedavi ve bakımları içeren en önemli alt pazar medikal turizmdir. İnsanların kendi ülkelerinde alamadıkları ya da başka ülkelerden daha düşük maliyetle alacakları tedaviler için başka ülkelere seyahat etmeleriyle ortaya çıkan medikal turizm, organ naklinden dış tedavisine kadar farklı

ihtiyaçları karşılamada öne çıkmaktadır. Bu bağlamda medikal turizmde temel girdi, destinasyonların sağlık hizmeti üretimleridir. Bu hizmetin üretiminde sağlık kurumlarının, sağlık teknolojilerinin ve uzman personelin önemli olduğu açıktır. Bu girdilere sahip destinasyonlar, sağlık turizmine yönelik politikalarla pazardan aldıkları payı arttırma hedefindedirler. Pazar rekabetinde sadece ülkeler değil şehirler de yer almaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleri ve Balkanlara geçiş güzergâhı üzerinde yer alan sınır şehri Edirne tarihi, kültürel ve doğal özellikleri ile önemli bir turizm şehridir.

Çalışmada literatürün analizi ve uzman görüşlerinin değerlendirilmesi ile Edirne ili sağlık turizminin medikal turizme odaklı olduğu tespit edilmiştir. Mevcut durumu ortaya koyabilmek amacıyla oluşturulan SWOT matrisi analizinde, önem derecelerinin belirlenerek strateji oluşturabilmek için uygulanan AHP yöntemi ile ikili karşılaştırmalar yapılmış ve bu şekilde ortaya konacak stratejilere temel oluşturulmuştur. Bu anlamda matrisin en yüksek önem derecesine sahip ana-elemanı güçlü yanlardır. Güçlü yanlar arasında en yüksek puan, şehirdeki sağlık kurumlarının yetkin olmasına verilmiştir. Bunu sırasıyla şehrin turizm potansiyelinin yüksek olması, şehirde bulunan karayolu ve demiryolu sınır kapıları, bölgeye hizmet eden Sağlık Turizmi Derneği'nin kurulmuş olması ve Üniversitenin sağlık turizmine yönelik verdiği eğitimler ve çalışmalarla ortaya çıkan akademik yetkinliktir. Şehrin sağlık turizmine yönelik en zayıf yanı ise özel hastane sayısının yetersiz oluşudur. Aslında şehrin yabancı turistlerin, Avrupa ve Balkanlar'da yaşayan Türk vatandaşlarının ülkeye girişte kullandıkları ve konaklama yaptıkları bir güzergâhta olması sebebiyle önemli bir avantajı vardır.

Döviz kurlarındaki yükselişe birlikte yabancı turistin artan satın alma gücü turizme olumlu yansımakta ve yerel ekonomiyi canlandırmaktadır. Nitekim uzman görüşüne göre en önemli fırsat da döviz kurundaki yükseliştir. Bunun yanında sınır komşusu ülkelere yönelik geçiş kolaylığı sağlayan vize muafiyet uygulamaları da önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ancak şehre sadece karayoluyla seyahat edenler gelmekte, havayolu ile olan seyahatlerde diğer şehirler üzerinden geçiş yapılabilmektedir. Bu durum fırsatlardan daha çok gününbirlikçilerin yararlanmasına sebep olmakta ve sağlık turistinin tercihini etkileyebilmektedir.

Sağlık turizmi pazarının gelişiminde bir sınır şehri olarak Edirne'ye yönelik stratejiler; daha çok güçlü yönler ve fırsatlara odaklı olarak oluşturulmuştur. Bunların başında sınır komşusu Bulgaristan ve Yunanistan gibi Avrupa ülkelerine yönelik olarak tanıtımların yapılması, sınır kapılarında şehre uğrayacak ya da transit geçecek turistlere yapılacak tanıtımlarda kullanılacak tanıtım materyallerinin hazırlanması, Sağlık Turizmi Derneği'nin koordinasyonunda yurtdışı acente ve hekim bağlantılarının yapılması gelmektedir. Sağlıkta uzmanlaşmış branşların hekim/hastane/televizyon sürecine yönelik seçilen hedef pazarlarda farklılaştırılmış pazarlama uygulamalarına başvurmak ve bu şekilde nitelikli bir hizmet sürecinin yönetilmesi şehirde turizm çeşitliliğini sağlayarak, gelir akışı yaratabilecektir.

Bu yönüyle ele alındığında, bir sınır şehri olarak Edirne'nin belirlenecek doğru stratejiler ile kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerle, ekonomik sürdürülebilirlik kapsamında sağlık turizmi pazarının önemli aktörlerinden biri olabileceği ve sağlık turizminden daha yüksek pay alabilecek bir konuma sahip olduğu görülmüştür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Author-1 (%40), Author-2 (%60)

Data Analysis: Author-1 (%40), Author-2 (%60)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Writing Up: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Ajmera, P. (2017), Ranking the strategies for Indian medical tourism sector through the integration of SWOT analysis and TOPSIS method. *International Journal of Health Care Quality Assurances*, 30(8), 668-679.
- Aladağ Bayrak, Ö. ve Gönenç Güler, E. (2022), Bütüncül ve Tamamlayıcı Tıbbın (BTAT) Sağlık turizmi ile Bütünleştirilmesinde Sağlık Hizmeti Yöneticilerinin BTAT Bilgi Düzeyleri ve Tutumları: Trakya Bölgesi Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 522-532.
- Arslan, D., ve Sevim, E. (2022), Multi-Criteria Decision-Making Techniques in Medical Tourism Studies: A Systematic Review, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(36), 1305-1317.
- Aznar, M. (2017), 21st Century tourism: threats and opportunities, *Egitania Scientia*, (Special Edition), 7-29.
- Bertolini, M. ve Bevilacqua, M. (2006), A Combined Goal Programming-AHP Approach to Maintenance Selection Problem, *Reliability Engineering and System Safety*, 91, 839-848.
- Bowen, R. ve Miller, M. (2022), Provenance representations in craft beer, *Regional Studies*, <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2092088>, 1-11.
- Büyüközkan, G., Mukul, E., ve Kongar, E. (2021), Health tourism strategy selection via SWOT analysis and integrated hesitant fuzzy linguistic AHP-MABAC approach, Elsevier, *Socio-Economic Planning Sciences*, 74C, 1-14.
- Chung, K. C. ve Chang, L. C. (2017), A sustainability strategy assessment framework model for medical tourism supply chain in Asia, *Journal of Testing and Evaluation*, 46(2), 745-755.
- Contieras Dia, J., Mancheno Ponce, D. ve Cifuentes Vega, S. (2018), Circuitos económicos solidarios turísticos un desafío de sostenibilidad, *RETOS. Revista de Ciencias de la Administración y Economía*, 8(15), 69-81.
- Çeken, H. (2019), *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara.

- Çılgınoğlu, H. (2018), Kümelenme Bağlamında Stratejilerin Uygulanabilirliği Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Turizm Sektörü Örneği, *Turkish Studies*, 13(18), 495-508.
- Dalkıran, G.B. (2017), Bir Sağlık Turizmi Destinasyonu Olarak Trakya Bölgesi, *Social Sciences Research Journal*, 6(4),162-178.
- Dautovic, E. (2019), Contemporary Hotel Management in the Function of Sustainable Development, *KNOWLADGE- International Journal*,38(1), 277-283.
- Demir, C. ve Sarıbaş, Ö. (2012), A Critical Approach to Geothermal Energy in Turkey in Terms of Sustainability and Health Tourism, *International Journal of Contemporary Economics & Administrative Sciences*, 2(4), 192-207.
- Dragičević, D. ve Paleka, H. (2019), Health tourism market in Poland and Croatia–financial effects and potentials, *Tourism in Southern and Eastern Europe*, 5, 219-232.
- Dzurov Vargová, T., Gallo, P., Švedová, M., Litavcová, E. ve Košíková, M. (2020), Non- traditional forms of tourism in Slovakia as a concept of competitiveness, *Geojournal of Tourism and Geosites*, 30(2), 801-807.
- EB Edirne Belediyesi (2015). Edirne Dünya Sıralamasında 61. Sırada, <https://www.edirne.bel.tr/icerik/edirne-dunya-siralamasinda-61-sirada>, Erişim Tarihi: 20.06.2023.
- EİSM (Edirne İl Sağlık Müdürlüğü), Edirne Hastaneleri, <https://edirneism.saglik.gov.tr/TR,44075/hastaneler.html>, Erişim Tarihi: 01.06.2023.
- EKTM, Edirne Kültür Turizm Müdürlüğü (2023a). Edirne’de Konaklama İşletmeleri, <https://edirne.ktb.gov.tr/Eklenti/84048,edirne-ili-bakanlik-belgeli-tesislerin-listesipdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 01.05.2023.
- EKTM, Edirne Kültür Turizm Müdürlüğü (2023b). Edirne Seyahat Acentaları, <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-144555/seyahat-acentalari.html>, Erişim Tarihi:20.05.2023.
- EKTM, Edirne Kültür Turizm Müdürlüğü (2023c). Edirne Turist Sayısı İstatistikler, <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-293881/istatistikler.html>, Erişim Tarihi: 05.09.2023.
- EV Edirne Valiliği (2023). Sultan II. Beyazıt Külliyesi, <http://www.edirne.gov.tr/sultan-ii-bayezid-kulliyesi-saglik-muzesi>, Erişim Tarihi: 05.08.2023.
- Grizane, T., Jurgelāne-Kaldava, I., Jankova, L. ve Sannikova, A. (2018), Opportunities for Latvian Export of Medical Services. In: Annual 24nd International Scientific Conference "Research for Rural Development". Vol.2, Latvia, Jelgava, 23-25 May, 2018. Jelgava: LLU, 2018, 187-195.
- Hodzic, S., ve Paleka, H. (2018, October). Health Tourism in the European Union: Financial Effects and Future Prospects. In Proceedings of the International Conference of the School of Economics and Business, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, 162-174.
- Hosseini, S. M., Maher, A., Safarian, O., Ayoubian, A., Sheibani-Tehrani, D., Amini-Anabad, H. ve Hashemidehaghi, Z. (2015), Development strategy of health tourism in Iran, *International Journal of Travel Medicine, and Global Health*, 3(4), 153-158.
- JCI Joint Commission International (2023). Biz Kimiz? <https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/>, Erişim Tarihi: 05.05.2023.
- Karaman, S., Ceylan, U. ve Güven, Z. (2015), Evaluation of Thalassotherapy Potential In Turkey's Health Tourism, *Management & Education*, 1(2), 9-12.
- Kaushik, N., Kaushik, V.K. and Sharma, P. (2007), Medical Tourism in India: Opportunity & Challenges.

- Khan, M., Ahmad, S., Sami, S., & Khaled, A. S. (2021). Overview of Healthcare Tourism: An Indian Perspective. *Integral Review, A Journal of Management*, 11(1), 25-31.
- Kılıçarslan, M. (2019). Türkiye'de Sağlık Turizminin Swot Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (71), 1135-1145.
- Krstic, B., Petrovic, J ve Stanistic, T. (2015), Analysis of Key Indicators of Economic Dimensions of SPAS Sustainable Development in Serbia as Tourism Destinations, *Ekonomika, Journal for Economic Theory and Practice and Social Sciences*, 61 (3), 1-12.
- KTB, Kültür Turizm Bakanlığı, (2023), Edirne Sınır Kapıları <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-76391/sinir-kapilarimiz.html>, Erişim tarihi: 20.05.2023.
- Kurttila, M., Pesonen, M., Kangas, J. ve Kajanus, M. (2000), Utilizing the Analytic Hierarchy Process (AHP) In SWOT Analysis- A Hybrid Method and Its Application to A Forest-Certification Case. *Forest Policy And Economics*, 1(1), 41-52.
- Lahiri, I. and Pal, S. (2016), Comparative Analysis of Medical Tourism in Kolkata with Other Metropolitan Cities in India. Clear International, *Journal of Research in Commerce & Management*, 7(8), 16-21.
- Libkovska, U., Muiznieks, A., Bikse, V. ve Lusena-Ezera, I. (2018), Water Resources for Medical Tourism Development in Latvia. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM*, 18(3.1), 789-796.
- Martin, J.M., Prados-Castillo, J.F., Jimenes Aguilera, J.D.D. ve Porras Gonzales, E.(2023), Interferences generated on the well-being of local communities by the activity of online platforms for tourist accommodation. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2), 483-503.
- Mohamad, W. N., Omar, A. ve Kassim, N. M. (2019), The Effect of Understanding Companion's Needs, Companion's Satisfaction, Companion's Delight towards Behavioural Intention in Malaysia Medical Tourism, *Global Business and Management Research*, 11(2), 370-381.
- Najafinasab, M., Agheli, L., Sadeghi, H. and Dizaji, S. F. (2020), Identifying and prioritizing strategies for developing medical tourism in the social security organization of Iran: A SWOT-AHP hybrid approach, *Iranian Journal of Public Health*, 49(10), 1959.
- Navia-Osorio, E., Porras Amorres, C., Mazarron, F.ve Canas, I. (2023), Impact of climate change on sustainable production of sherry wine in nearly-zero energy buildings, *Journal of Cleaner Production*, 382, 135260, 1-11.
- Örgev, C., Vuse, M., Aslan, H. ve Şimşir, İ. (2022), Determining the Effect of Local People's Perception of Health Tourism on the Support Given to Health Tourism: Example Of Akyazı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1227-1245.
- Pan, Ü. (2018), Tedarik Zinciri Yönetimi Kapsamında Kamu Mal Alımlarında Tedarikçi Seçimi Ve Uygulama, Doktora Tezi, T.C. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pearcy, D. H. and Anderson, A. (2010), Exploring the Jamaican health tourism sector within a sustainability framework, *Journal of Tourism Challenges & Trends*, 3(2), 51-80.
- Peršić, M. and Janković, S. (2012), The assessment of opportunities and assumptions of the Croatian health tourism development, *Journal of Business Management*, 6(2), 88-104.

- Pickel-Chevalier, S., Bendesa, J.K.G and Darma Putro, I.N. (2021), The integrated touristic villages: an Indonesian model of sustainable tourism? *Tourism Geographies*, 23(3), 623-647.
- Popovi, G. (2017). The Need for Passing from Balneary Tourism to Spa Tourism in Mountainous Banat. *Analele Universitatii'Eftimie Murgu'Resita. Fascicola II. Studii Economice*, 191-197.
- Rodeljak, M. & Skoric, M. (2020). SWOT Analysis of Health Tourism Development in Dalmatia, 4th Contemporary Issues in Economy & Technology (CIET 2020),.451-459.
- Saaty T. L. (1990), How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process, *European Journal Of Operational Research* (48), 9-26.
- Sevim, E. & Önder, E. (2020). Investigation of medical tourism in Turkey through SWOT-ANP, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23(4), 605-622.
- SHGM (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2023), Sağlık Turizmi Nedir?, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/TR-23587/saglik-turizmi-nedir.html> Erişim Tarihi: 02.06.2023.
- Sputnik News Türkiye (2021), Avrupa Yaşlanmaya Devam Ediyor <https://sputniknews.com.tr/20220228/avrupa-yaşlanmaya-devam-ediyor-ortanca-yas-441e-cikti-1054299777.html>, Erişim Tarihi: 20.05.2023.
- Staneva, K. (2019), Trends and Challenges To Health Tourism Case Study Bulgaria-Serbia Region. *Knowledge-International Journal*, 30(6), 1741-1744.
- Suna, B. (2019), Sağlık Turizmi Açısından Api Turizmin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 19(1),12-18.
- Tahiri, A., Kova, I., Agim, T. ve Goga, A. J. (2020), Effects of Human Resource Management on Health Tourism in Thermal Centers in Kosovo Case study: Centre's of Thermal Tourism in Kosovo. *Acta Universitatis Danubius. (Economica*, 16(3),248-259.
- TCDB Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2023), Vize Uygulamaları, <https://www.mfa.gov.tr/vatandaslarinin-ulusal-kimlik-belgeleri-ile-ulkemize-girebilecegi-ulkelere-iliskin-liste.tr.mfa> Erişim Tarihi: 20.06.2023.
- TCSB Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2023b), Sağlık Turizmi Yetki Belgeli Kuruluşlar, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/TR-25360/yetkili-saglik-tesisleri-ve-araci-kuruluslar.html>, Erişim Tarihi:20.05.2023.
- TKA Trakya Kalkınma Ajansı (2023), Trakya Sağlık Turizmi Derneği, <https://www.trakyaka.org.tr/tr/43733/Trakya-Saglik-Turizmini-Gelistirme-Dernegi-Yeni-Yonetimini-Belirledi>, Erişim Tarihi: 01.05.2023.
- Tontuş, Ö. (2015). *Sağlık Turizminde Aracı Kurumlar*, SATURK Yayınları, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10950/0/08pdf.pdf> Erişim Tarihi: 20.05.2023.
- Tranfield, D., Denyer, D. ve Smart, P. (2003), Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207-222.
- USHAş- Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.ř. (2023), Sağlık Turizmi Verileri, <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>, Erişim Tarihi: 02.04.2023.
- Xu, A., Johari, S. A., Khademolomoom, A. H., Khabaz, M. T., Umurzoqovich, R. S., Hosseini, S. ve Semiromi, D. T. (2023), Investigation of management of international education considering sustainable medical tourism and entrepreneurship. *Heliyon*, e12691, 1-9.

- Yıldırım, B. F. (2022), Dijital Hastane Modelinin Gerçekleşmesi Bağlamında Mobil Cihazların Sağlık Turizmi Alanındaki Rolü, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(3), 250-257.
- Zain, N. A. M., Connell, J., Zahari, M. S. M. ve Hanafiah, M. H. (2022), Intra-Regional Medical Tourism Demand in Malaysia: A Qualitative Study of Indonesian Medical Tourists' Rationale and Preferences, *The Malaysian Journal of Medical Sciences: MJMS*, 29(2), 138-156.
- Zarchi, M. K. R., Jabbari, A., Hatam, N., Bastani, P., Shafaghat, T. ve Fazelzadeh, O. (2018), Strategic analysis of Shiraz medical tourism industry: a mixed method study. *Galen Medical Journal*, 7, 1021.
- Zengin, B. ve Eker, N. (2016), Sakarya ili termal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 165-181.
- Zivakovic Kerze, Z. ve Mrkonjic, D. (2016), Kopački Rit Traditional Fishing as Cultural Tourism Potential and Environmental Protection Measure, *Studia Ethnologica Croatica*, (28), 113-145.
- Zorić, M., Farkić, J., Kebert, M., Mladenović, E., Karaklić, D., Isailović, G. ve Orlović, S. (2022), Developing Forest therapy programmes based on the health benefits of terpenes in dominant tree species in Tara National Park (Serbia), *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), 5504.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1664-1679, doi: 10.11616/asbi.1328384

İngiliz Manda Yönetimi Altındaki Filistin’de Yahudilerin Uyguladığı Baskı ve Şiddet (1920-1948)

Oppression and Violence by Jews in Palestine under British Mandate (1920-1948)

Mete SAĞLAM¹

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 16.10.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Yahudiler, Filistin topraklarından sürgün edildikleri andan itibaren geri dönecekleri günü asırlarca beklemişlerdir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Theodor Herzl’in önderliğinde toplanan Siyonist Kongre ve Yahudi zenginlerin destekleriyle Filistin’de vaat edilen topraklarda Yahudi devleti kurmak için dünyanın dört bir tarafından Yahudilerin Filistin’e göç etmeleri teşvik edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, Filistin topraklarında kurulması planlanan Yahudi devletinin 1948 yılındaki kuruluşuna kadar olan süreçte kullanılan yöntemler ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, meselenin tarihsel kökeni, Yahudi terör örgütlerinin oluşum süreçleri, örgütlerin kuruluşları, yapıları, ideolojileri ve gerçekleştirdikleri terör eylemlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca o dönemde Filistin’e hâkim olan İngiliz manda yönetimi ile Yahudi terör örgütleri arasındaki ilişkiye de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Yahudi, Terör, Manda Yönetimi.

&

Abstract: From the moment they were exiled from the Palestinian lands, the Jews waited for centuries for the day they would return. Towards end of the 19th century, with the support of the Zionist Congress gathered under the leadership of Theodor Herzl and the support of the Jewish rich, Jews from all over the world were encouraged to immigrate to Palestine in order to establish a Jewish state in the promised land in Palestine. The main purpose of the study is to reveal the methods and results used in the process until the establishment of the Jewish state in 1948, which was planned to be established in Palestinian lands. For this purpose, the historical origin of the issue, the formation processes of Jewish terrorist organizations, their establishment, structures, ideologies and terrorist acts are mentioned. In addition, the relationship between the British mandate administration and Jewish terrorist organizations, which dominated Palestine at that time, was also mentioned.

Keywords: Palestine, Jew, Terror, Mandate.

Atıf/Cite as: Sağlam, M., (2023). İngiliz Manda Yönetimi Altındaki Filistin’de Yahudilerin Uyguladığı Baskı ve Şiddet (1920-1948). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1664-1679. doi: 10.11616/asbi.1328384

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Bu makalenin hem araştırma süreci hem de yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Celil Bozkurt’a teşekkür ediyorum.

¹ Doktorant, Mete Sağlam, Düzce Üniversitesi, metesaglam81@gmail.com.

1. Giriş

Tevrat’a göre İsrailoğullarının geçmişi MÖ 1750’lere dayanmaktadır. Hz. İbrahim döneminde Filistin’e yerleşen Yahudiler, Nil nehri ve Fırat nehri arasındaki toprakların kendilerine verildiğine inanırlar (Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma, 2003: Yaratılış 13-17). Hz. Yusuf döneminde Mısır’da hem nüfus hem de maddi açıdan güçlenen Yahudiler, Firavun’un baskılarına maruz kalmışlardır. Tevrat’a göre çıkış (Exodus) kabul edilen Hz. Musa liderliğinde Mısır’dan ayrılıp Sina yarımadasındaki Sina dağına göç etmişlerdir (Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma, 2003: Çıkış 1). MÖ 1020’de dağınık halde yaşayan Yahudi kabileleri birleşip Saul’u kral olarak seçmişlerdir. Saul’dan sonra oğlu Davut (MÖ 1004-965) kral olmuştur. Hz. Davut Kudüs’ü ele geçirerek Yahudi devletinin merkezi yapmıştır (Kızıloğlu, 2012:39). Hz. Davut’tan sonra oğlu Hz. Süleyman kral olmuş ve krallık en güçlü dönemini yaşamıştır. Siyasi, ekonomik hemen her alanda gelişme gösteren krallık, Mısır’dan Fırat’a kadar olan toprakları ele geçirmiştir. Ayrıca Hz. Süleyman ilk Yahudi tapınağı olan “Beyt-i Makdis’i” (Süleyman Mabedi) inşa etmiştir (Turan, 2002:17).

Babillilerin Yahudi krallığını yenmesiyle hem ilk tapınak Süleyman mabedi hem de Yahudiler yaşadıkları yerlerden sürgün edilmişlerdir. Bu esaret 70 yıl sürmüş, Babillileri yenip devletlerine son veren Pers kralı Keyhüsrev MÖ 538’de sürgündeki Yahudilerin topraklarına geri dönmelerine izin vermiştir. Babillilerin yıktığı ilk tapınağın yerine MÖ 515’te ikinci tapınak inşa edilmiştir (Armaoğlu, 1994:9). Sonrasında Büyük İskender’in bölgeyi ele geçirmesiyle Helenistik dönem yaşanmıştır. MÖ 64-MS 324 yılları arasında ise Roma İmparatorluğu Filistin topraklarına hâkim olmuştur. Roma yönetimi altında ağır vergi, zulüm gibi baskılara maruz kalan Yahudiler, kendi devletlerini kurabilmek için ayaklanmışlardır. Yahudilerin MS 66-73 yılları arasındaki ayaklanmaları, Roma ordularının Kudüs’e hareket etmesine ve ikinci tapınağı yıkmalarına neden olmuştur. Ayrıca Yahudiler imparatorluğun çeşitli yerlerine sürgün edilmiş, kaçabilenler ise başka ülkelere göç etmiştir. Yahudiler kutsal tapınağın ikinci yıkılışıyla, 1948 İsrail’in kuruluşu arasındaki süreyi “yabancıların hakimiyeti dönemi” olarak ifade etmişlerdir (Kızıloğlu, 2012:40-41). Yurtlarından kovulan Yahudilerin yüz yıllarca süreceğ sürgün günleri böylelikle başlamıştır.

Yahudiler sürgün günleri boyunca “vadedilmiş ülkelere” dönme hayaliyle yaşamışlardır. Tanrı Yahve ile İbrahim arasında vuku bulan ahitte Tanrı Yahve, “Seninle yaptığım antlaşma şudur: Birçok ulusun babası olacaksın. ....Seni çok verimli kılacağım. .... Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım.” (Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma, 2003: Yaratılış 17). Vaat edilmiş toprakların dini boyutu bu ahite dayanmaktadır. Filistin topraklarına sistemli/örgütlü göç fikrini ilk ortaya atan Oliger Paulli olmuştur. Tüccar olan Paulli, 1695 yılında İngiltere, Fransa başta olmak üzere Avrupa krallarına hazırladığı raporu sunmuştur. Filistin’de Yahudi devleti kurulması düşüncesini destekleyen ilk devlet adamı Napolyon Bonapart olmuştur. Siyonist Yahudiler tarafından Napolyon “Yahudi olmayan modern Siyonistlerin ilki” olarak takdir görmüştür (Tellioglu, 2018:9). XIX. yüzyılın sonları Yahudilerin Filistin’e göçlerinde artışın olduğu dönem olmuştur. Avrupa’dan vaat edilmiş topraklara göç eden Yahudilerin en büyük destekçisi Baron de Edmond Rothschild olmuştur. Siyonizmin fikirlerini savunan Rothschild, Filistin’de binlerce dönümlük araziler satın alarak buralara Yahudi yerleşim birimleri kurmuştur. Bu yerleşim yerlerini 1887, 1893, 1899 ve 1914 yıllarında ziyaret etmiştir (Bozkurt, 2021:33).

Siyasi Siyonizmin kurucusu Macaristan doğumlu Theodor Herzl’dir. Herzl, 1895 yılında Yahudi Devleti (Der Judenstaat) kitabını yazmıştır. Kitapta Herzl, Arjantin ya da Filistin’de Yahudi devleti kurulması gerektiğini savunmuştur (Herzl, 2012:160). Herzl, Yahudi sorunu çözümünün sağlanması için uluslararası alanda farkındalık oluşturmak istemiştir. Bunun için destek arayışına giren Herzl, Baron de Hirsch ve Rothschild ailesine başvurmuş fakat olumsuz geri dönüş almıştır (Öke, 2021:56). Yahudi zenginlerden istediği desteği bulamayan Herzl, Yahudi topluluğunun desteğini alma fikrini benimsemiştir. Bunun için Nathan Birnbaum’un önerisiyle 1897 yılında Basel’de “I. Siyonist Kongresini” toplamıştır. Kongrede Siyonistlerin hedefi Filistin’de bir devlet kurmak olarak belirlenmiştir (Engin, 2022:75).

Siyonist kongre sonrasında Herzl, 1896-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u beş kez ziyaret ederek, Yahudi devleti kurma çalışmalarını hızlandırmıştır. II. Abdülhamid ve Osmanlı devlet adamlarını ikna etmeye çalışmıştır. Herzl, Sultanla görüşebilmek için onunla dostluğu bulunan Polonyalı Newlinski'yi devreye sokmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid, 19 Haziran 1896 günü gerçekleşen ve Herzl'in katılmadığı görüşmede Filistin topraklarında Yahudi yerleşimine sıcak bakmamıştır (Kutluay, 2005:88). Burada üzerinde durulması gereken ve yıllardır yanlış bilinen konu Yahudilerin Osmanlı dış borçlarının tamamına karşılık Filistin'i istediği bilgisidir. O dönemin Osmanlı dış borcu ve Yahudi zenginlerinin maddi gücü göz önüne alındığında bu teklifin gerçek olması oldukça güçtür. Yahudilerin teklifi dış borçların bir kısmına denk gelmektedir (Engin, 2022:65). Herzl'in birçok defa deneyip başaramadığı Sultan II. Abdülhamid ile görüşmesi 17 Mayıs 1901 tarihinde sultanın yakın dostu Vambery sayesinde gerçekleşmiştir. Görüşme sırasında Herzl, Sultanın kendisinden usta bir maliyeci tavsiye etmesini istemiştir. Herzl bu görüşmeden hatıralarında uzunca bahsetmiş, fakat Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için toprak isteğine değinmemiştir (Göze, 1995:280-285; Engin, 2022:105-114). II. Abdülhamid'in hiçbir şekilde Filistin topraklarından vazgeçmemesi Siyonistlerin hayallerinin gerçekleşmesini engellemiştir (Öke, 2021:69-70). Bunun yanında II. Abdülhamid, Yahudilere farklı bir teklif sunmuştur. Sultan, Yahudilerin Filistin yerine Mezopotamya'ya yerleşmelerini, fakat tek bir bölge yerine farklı bölgelere yerleşmelerini teklif etmiştir (Bardakçı, 2009). 31 Mart Vakası sonucunda 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle Osmanlı Devleti yönetimi İttihat ve Terakki Cemiyetine geçmiştir. Cemiyet, ilk dönemlerinde Osmanlı ekonomisinin Yahudilerce düzeltileceğine olan inançlarından dolayı Siyonist fikirleri olumlu karşılamışlardır (Öke, 2021:160). İttihatçıların Siyonistlerle olumlu ilişkileri çok uzun sürmemiştir. 1909 yılında ortaya çıkan "Kann Olayı" ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. J. H. Kann 1907 yılında Filistin'e gerçekleştirdiğı gezinin ardından 1909 yılında "İsrail Ülkesi" adında kitap yayınlamıştır. Kann kitabında kurulacak Yahudi devletinin sınırlarını Mısır'dan Şam'a kadar geniş bir alanı tarif etmesi sonucunda İttihatçılar, Siyonistlerin ayrılıkçı fikirlerinden rahatsızlık duyarak bu harekete karşı Filistin'de önceden var olan yasakları geri getirmişlerdir (Öke, 2021:153).

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı, Siyonistlerin Filistin'de kurmak istedikleri devlet için yeniden umutlanmalarına neden olmuştur. Savaşın her iki bloğu da Siyonistlerin desteğini kazanmak istemişlerdir. İki ittifakın güçlü devletleri İngiltere ve Almanya Filistin'de Yahudi devleti kurulması fikrini desteklemişlerdir. İngiltere, çok önem verdiği Hindistan sömürge topraklarına giden kara ve deniz yollarının güvenliği için Filistin bölgesini kontrol etmek ve Siyonistlerin propaganda gücünden yararlanmak istemişlerdir. Almanlar ise çıkarları doğrultusunda Siyonistlerden yararlanma fikrine sıcak bakmıştır. Böylelikle Filistin'de kurulacak Yahudi devletine Almanya'daki Yahudiler sürülebilecek, ayrıca Almanlar Siyonistlerin propaganda ve maddi güçlerinden de yararlanabilecektir (Öke, 2021:239). Savaşın ilk döneminde Siyonistler, Filistin'in Osmanlı hakimiyeti altında olmasından dolayı Almanya'ya yakınlık göstermişlerdir. Fakat İngiltere'nin savaşı kazanacağına, Osmanlı'nın yıkılacağına ve Filistin'in bağımsızlığa kavuşacağına inanan Haim Weizmann, Siyonist desteğin İngiltere'ye verilmesini sağlamıştır. Bu noktadan sonra Siyonistler İngiltere ile hareket etmeye başlayarak, Filistin'in İngiliz hakimiyetine girmesi için çalışmışlardır (Bozkurt, 2021:48).

Siyonist Yahudilerin Osmanlı Devleti aleyhinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin arasında NİLİ (Netzah Yisrael Lo Yeşaker) casusluk örgütü önemli yer teşkil etmektedir. Botanik alanında uzman olan Yahudi asıllı Aaron Aaronsohn'un 1915 yılında kurduğı NİLİ örgütünün merkezi Filistin'in Hayfa şehridir (Bozkurt, 2021:57). I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz istihbaratına en önemli destek, Aaron'un kurduğı gönüllü casusluk örgütü NİLİ örgütünden gelmiştir. Örgütün üst seviyede faaliyette bulunan 23 üyesi bulunmaktaydı. Ayrıca 24 ile 27 yaşları arasında bulunan yüzlerce gönüllü gençte örgüte katkı sağlamışlardır. NİLİ örgütünün ilk kurulduğunda faaliyetleri Athlit ile sınırlı kalsa da sonrasında Filistin ve Suriye'yi içine alan bir alana yayılmıştır (Bozkurt, 2021:63). NİLİ örgütü 1917 yılında deşifre edilene kadar Osmanlı Devleti aleyhinde birçok faaliyette bulunarak İngiliz istihbaratına destek olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusu içerisinde Yahudi birliklerinin kurulması için en büyük çabayı gazeteci V. Jabotinsky ve Çarlık Rusya ordusunda subay olan Joseph Trumpeldor göstermiştir. Bu iki öncüye göre, Yahudi birliklerinin oluşturulması sonucunda Yahudi gençler İngiliz ordusunda eğitim almış olacak ve savaş tecrübesi kazanmış olacaklardır. Savaşın ardından kurulacak olan Yahudi devleti

ordusunun temelini oluşturacaklardır (Öke, 2021:310). Bu doğrultuda, Çanakkale savaşıyla birlikte Siyonistlerin, İngiliz ordusuna desteği en üst düzeye ulaşmıştır. İngiliz ordusu bünyesinde cephan ve mühimmat taşımakla görevli “Siyon Katır Alayı” kurulmuştur (Tunçoku, 1991:103). Albay J. H. Paterson’un eğittiği birlik 17 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale cephesine gönderilmiştir. 500 asker ve 20 subaydan oluşan birlik, 6 Ocak 1916 tarihine kadar Çanakkale’de kalmıştır. Katır Alayının Çanakkale cephesindeki sonucu değiştirmeye gücü yetmese de batılı güçlerin dikkatini çekmeleri açısından son derece önemlidir (Bozkurt, 2021:49; Keren ve Keren, 2007:70). I. Dünya Savaşı boyunca Siyonistlerin İngiltere’ye desteği devam etmiştir. Katır Alayında görev yapan askerlerin hayatta kalanları Filistin’e gitmişlerdir. Yahudi terör örgütlerinin temelini oluşturan Hagana’nın ilk üyeleri İngiliz ordusunda görev yapıp Filistin’e dönen askerlerden oluşmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin faaliyetlerinin bir ödülü olarak İngilizler tarafından Balfour Bildirgesi ilan edilmiştir. 2 Kasım 1917 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı James Balfour tarafından, Siyonist oluşumun önde gelen liderlerinden Jacop Rothschild’a gönderilen mektup Balfour Bildirgesi olarak ilan edilmiştir. Bildirge, İsrail’in kuruluşuna giden sürecin önemli dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir. James Balfour mektubunda, “Filistin topraklarında Yahudiler için bir yurt” vadinde bulunmuştur (Bozkurt, 2021:53). Bildirgenin ilan edilmesinden sonra Yahudiler, Filistin’de Yahudi devletinin kurulacağı günü beklemiştir.

Çalışmanın bu kısmında terörün ne olduğu ve terörle ne amaçlandığına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Terör kavramı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Terör, korku ve kaosu temsil ederken terörizm ise bu kavrama siyasi boyut ve süreklilik katmaktadır. Terör, devlet dışı aktörlerin çokça başvurdukları bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat terörü bir araç olarak kullanan devletlerde bulunmaktadır. Terör kavramı üzerinde uzlaşılan bir kavram olmasa da kavramın anlaşılmasını sağlayacak çeşitli özellikleri bulunmaktadır. İlk olarak terörizm, siyasi bir amaca ulaşmak için organize edilmiş olması gerekmektedir. İkinci özellik, siyasi amaca ulaşmak için şiddetin kullanılmasıdır. Dolayısıyla terörizm kavramı, “güç elde etmek ve gücü siyasi değişim için kullanmakla” yakından ilgilidir. Terörün politik yapısı, içerdiği şiddet biçimini normal suçlardan belirgin şekilde ayırmaktadır. Teröre başvuranlar bağımsız bir devlet kurmak ya da var olan bir hükümeti devirmek gibi siyasi amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir (Moghadam, 2006:3-5).

Bu çalışmanın giriş kısmında Siyonizmin doğuşu ve I. Dünya Savaşı sırasındaki Siyonist diplomasiden bahsedilmiştir. Birinci bölümde, Filistin’in İngiliz manda yönetimi altına girmesi ve manda yönetimi döneminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise, makalenin özünü oluşturan Hagana, Irgun Z’vai Leumi ve Stern (Lehi) örgütlerinin kuruluş süreçleri, ideolojileri ve gelişim süreçleri incelenmiştir. Yahudi terör örgütlerinin Araplara ve İngilizlere karşı yaptıkları terör eylemleri kronolojik sırada üçüncü bölümde incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise, konunun genel değerlendirmesi yapılmıştır.

2. Filistin’in İngiliz Mandasına Girmesi

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için birçok cephede zor şartlar altında devam ettiği bir süreçte savaşın sonlarına doğru 1917’de Birleşik Krallık tarafından işgal edilen Filistin topraklarında askeri bir yönetim kurulmuştur. İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918’de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşmasına kadar İngiliz hakimiyeti Filistin’de tam olarak yerleşmiştir. İngiliz manda yönetimi 1919 yılında imzalanan Milletler Cemiyeti Antlaşmasınının 22. maddesine göre kurulmuştur. Bu maddeye göre Almanya’nın sömürgeleri ile Osmanlı Devleti’nden ayrılacak olan Orta Doğu’daki toprakların İtilaf Devletleri tarafından ilhak edilmemesi, fakat bu toprakların yönetiminin Milletler Cemiyeti adına belirli devletlere verilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Manda yönetimi altına girecek olan topraklarda yaşayanların kendilerini yönetebilecek/idare edebilecek konuma ulaşana kadar manda yönetimleri altında yaşamaya devam edeceklerdir (Bozkurt, 2008:43).

18 Ocak 1919’da gerçekleştirilen Paris Barış Konferansında İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti’nin parçalanıp paylaşılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Plana göre Suriye, Filistin, Arabistan gibi bölgelerin Osmanlı’dan ayrılarak, kendilerini yönetecek kabiliyete ulaşana kadar manda yönetimleri altında

kalmamasına karar verilmiştir (Howard, 1970:20). Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki topraklarını paylaşma konusunda Birleşik Krallık ve Fransa tam bir uzlaşıya varamamıştır. İki devlet 24 Nisan 1920 tarihinde imzalanan "San Remo Antlaşmasına" göre Fransa'ya Suriye ve Lübnan, Birleşik Krallık yönetimine ise Filistin, Ürdün ve Irak'ın bırakılması konusunda anlaşmışlardır (Kasalak, 2007:189).

Filistin topraklarından Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte hem İngiliz manda yönetiminin hem de zamanı geldiğinde Yahudi devletinin kurulmasının n açılmıştır. Filistin'de İngiliz manda yönetimi kurulmadan önce Londra'da çeşitli tereddütler yaşansa da dönemin sömürge bakanı W. Churchill'in herhangi bir tereddütü bulunmuyordu. Churchill, Filistin'de İngiliz manda yönetiminin ve daha sonrasında Yahudi devletinin kurulacağını, İngiliz hükümetinin Balfour Bildirgesine sadık politikalar izleyeceğini ifade etmiştir (Kasalak, 2016:71).

Birinci Dünya Savaşı ile kaderi değişen Filistin 1917'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 1920 San Remo Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmıştır. 24 Temmuz 1922 tarihinde Filistin'de İngiliz manda yönetimi, Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır. 1923 yılında yürürlüğe giren manda yönetimi kararıyla birlikte Filistin'de yeni bir dönem başlamıştır (Bozkurt, 2008:44).

Filistin'de manda yönetimi kuran İngilizler için bu toprakları yönetmek hiç de kolay olmamıştır. Bu dönemde Avrupa lkelerinin kendi ilerinde sosyal ve ekonomik sıkıntılar Avrupa genelinde Yahudi karşıtlığının daha da artmasına neden olmuştur. Avrupalılar Yahudi sorununu geçmişte olduğu gibi Yahudileri ülkelerinden kovarak çözmeye çalışmışlardır (ke, 2021:405).

Osmanlı Devleti'nin 1878'deki nüfus sayımına göre Filistin'in Kudüs, Nablus ve Acre bölgelerinde 403 bin Müslüman, 43 bin Hristiyan ve 15 bin Yahudi yaşamaktaydı. XX. yüzyılın ilk yıllarında başlayan Yahudi g akınlarından önce Filistin'deki Yahudilerin oğunluğu Kudüs, el-Halil, Safed ve Tiberya'da yaşamaktaydı (River, 2021:76). I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan İngiliz manda yönetimi döneminde de Yahudi göçüne bazı kısıtlamalar uygulanmış olsa da 1922 yılına gelindiğinde Filistin'de 590 bin Müslüman, 84 bin Yahudi yaşarken, 1932 yılında 770 bin Müslüman, 181 bin Yahudi yaşamaktadır. Kısıtlamaların yeterli olmadığı Yahudi göçü 1933-35 arasında 134 bin kişiye ulaşmıştır (Armaoğlu, 1993:200).

Filistin topraklarının  semavi din tarafından kutsal kabul edilmesi, Yahudilerin Filistin'de Yahudi devleti kurmak istemeleri ve I. Dünya Savaşında Almanlarla ittifak yapmalarını engellemek için Filistin'de bağımsız bir devlet sözü verilen Arapların varlığı, İngiliz manda yönetiminin içinin zorluğunu göstermektedir. 1923'te resmi olarak görevine başlayan manda yönetimi, 1929 yılına kadar nispeten sakin, huzurlu dönem yaşamıştır. Bu huzur döneminin iyi değerlendiren Siyonist Yahudiler, Filistin'de kurmak istedikleri Yahudi devletinin gerçek olması için çaba sarfetmişlerdir. Filistin'e Yahudilerin g ettirilmesi, göçmenler için yeni yerleşim birimlerinin inşası için maddi-manevi her türlü desteği sağlamışlardır. Sonraki dönemde ise yeni gelen g hareketlerinin güvenle gerçekleşmesi ve Yahudi yerleşim birimlerinin güvenliğinin sağlanması için çeşitli yeraltı örgütleri kurmuşlardır. Kurulan bu örgütler çok sayıda terör eylemleri gerçekleştirerek 1948 yılında kurulacak olan İsrail'in kuruluş sürecinde önemli rol oynamışlardır.

3. Yahudi Terör rgtlerinin Oluşumu

XIX. yüzyılın sonlarında başlayan Yahudilerin Filistin'e yoğun göçü, XX. yüzyıla gelindiğinde zirve noktaya ulaşmıştır. Filistin'de yerleşim birimleri kuran Yahudiler ilk başlarda bu yerlerin güvenliğini sağlamak için İngilizlere güvenmişlerdir. İngilizlerin güvenliği sağlamada yetersiz kalmaları neticesinde Yahudiler kendilerini korumak adına savunma birlikleri kurmuşlardır. Bu birliklerin ilki 1909 yılında kurulan Hashomer (Beki) birliğidir. Görevi Yahudileri ve mülklerini korumak olan birliğin 100 yesi vardır. 1920 yılına gelindiğinde dağıtılan Hashomer'in yerini Hagana almıştır (Chazan, 2005:179). Savunma birlikleri daha sonrasında İngiliz manda yönetimi düşmanlığı ve Arap karşıtlığı politikalarını benimseyerek çeşitli terör eylemlerine girişmiştir. 1920'de Hagana ile başlayan terör örgütlerinin kuruluşu, 1930'de Irgun Z'vai Leumi ve 1940'ta Stern (Lehi) ile devam etmiştir.

3.1. Hagana (1920-1947)

Siyonist terör oluşumları arasındaki en büyük rgt Hagana rgtdr. Ayrıca rgt Siyonist terör gruplarının ve 1948'de kurulacak İsrail'in de temelini oluşurmaktadır. Hagana rgt Haziran 1920

yılında kurulmuştur. Hagana İbrani dilinde “savunma” anlamına gelmektedir. Temel hedefi, Filistin topraklarında Yahudi devleti kurmak olan örgütün ayrıca Yahudi yerleşim birimlerinin ve Siyonist Yahudilerinin toprakları/şirketlerinin güvenliğini sağlama gibi amaçları bulunmaktadır (Chazan, 2005:179). Hagana örgütü 1924 yılında yayınladığı anayasasında kendilerini, Filistin topraklarında Yahudilerin canlarını ve mallarını korumakla görevli askeri örgüt olarak tanımlamışlardır. Örgüt Filistin’e yoğun şekilde devam eden Yahudi göçünün daha da artması için çaba harcamıştır (Jewish Virtual Library, 2022). Ayrıca gelen göçmenlerin yerleştirilmesi için Filistinlilerin topraklarından terör yoluyla ayrılmasını da sağlamışlardır. Başlangıçta Hagana örgütü, İngilizler tarafından tanınarak silahlandırılacaktı fakat 1917’de Filistin’i ele geçiren İngilizler, 24 Temmuz 1922 yılında burayı yönetmek için Milletler Cemiyetinin onayını alınca bu fikirden vazgeçmişlerdir. Böylelikle Yahudiler 1920-1921 Arap isyanlarındaki İngilizlerin tutumları ve sonrasında Filistin’de manda yönetimi tesis etmelerine karşılık kendi silahlı güçlerini oluşturmaya karar vermişlerdir.

İngiliz manda yönetimi döneminde Yahudilerin, Filistin bölgesinde toprak satın almaları ve Siyonist Yahudi zenginlerinin Filistin’de faaliyette bulunmalarına izin verilmesi sonucunda bölgeye yoğun Yahudi göçü gerçekleşmiştir. Böylelikle var olan az sayıdaki Yahudi yerleşim birimlerinin sayısı giderek artmıştır. Sayıları artan bu yerleşim birimlerinin korunma ihtiyacı İngilizler ve Hashomer adında kurulan Yahudi muhafız birlikleri tarafından sağlanmıştır. Filistin’e Yahudi göçünün artması ve Yahudi yerleşim birimlerinin sayısının artması sonucunda Filistinliler, İngiliz manda yönetimine karşı ayaklanma gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Yahudi yerleşim birimlerine karşı da saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılar karşısında oluşturulan Yahudi muhafız birliklerinin yetersiz kalması ve Yahudi yerleşimlerinin İngiliz askeri karargahlarına uzak kalması neticesinde Filistin’deki Yahudilerin ve Yahudi varlıklarının korunma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Hadawi, 1989:57).

Hagana, kuruluşundan 1929 yılına kadar büyük şehirlerde ve birçok Yahudi yerleşim yerlerinde savunma birlikleri kurmuş olmasına karşın çok etkin faaliyetler gerçekleştirememiştir. 1929 yılındaki Arap isyanları Hagana örgütünün tutumunun değişmesine neden olmuştur. Öncelikle hemen her şehirde gençler ve yetişkinler arasında teşkilatlanma sağlanmıştır. Üyeleri için kapsamlı eğitim programları başlatılmış ve subay eğitim kursları açılmıştır. Avrupa’dan sürekli hafif silah akışını organize edebilmek için silah depoları kurularak, silah üretimi içinde ilk adımlar atılmaya başlanmıştır (Jewish Virtual Library, 2022). Hagana’nın gelişim süreci 1920 yılında kurulduktan sonra II. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar teşkilatlanma çabalarını, inişli-çıkışlı gelişim süreci izlemiştir. Bu dönemde Araplarla mücadele, İngiliz manda yönetimi ile mücadele ve iş birliği yapılmıştır. Ayrıca örgüt içi fikir ayrılıklarından kaynaklanan bölünmeler yaşanmıştır.

1936-1939 yılları arasındaki büyük Arap isyanları döneminde Hagana olgunlaşarak milis güçten askeri güce dönüşüm sağlamıştır. Hagana militanları bu süreçte İngilizlerden askeri eğitim ve bol miktarda silah yardımı almışlardır. İngiliz manda yönetimi, resmi olarak Hagana’yı tanımasa da İngiliz güvenlik güçlerinin yanı sıra sivil bir milis gücü olan “Yahudi Yerleşim Polisliğini” kurarak örgütle iş birliği yapmıştır. Ayrıca Siyonizm destekçisi İngiliz Yüzbaşı Orde Wingate komutasında 1938 yılında “Özel Gece Birlikleri” kurulmuştur (Simon, 2022). Hagana örgütü ve İngiliz manda yönetimi arasındaki ilişkiler sürekli olumlu seyretmemiştir. İngilizlerin 17 Mayıs 1939 yılında yayınladıkları ‘Mac Donald Beyaz Kitabı’ ile Filistin’de Filistinlilerin ve Yahudilerin yönetimde etkin olacağı bağımsız bir devlet vaat edilmiştir. Ayrıca bu kitaba göre Filistin’e Yahudi göçü ve toprak satışı kısıtlanacaktır. İngilizlerin yayınladığı kitabın en büyük amacı, II. Dünya Savaşı sırasında Arapların kendilerine karşı Almanlarla ittifak yapmalarını engellemektir (Bozkurt, 2008:130). Mac Donald Beyaz kitabına karşı Siyonistlerin ve Hagana örgütünün tepkisi savaşın ilk döneminde daha çok siyasi baskı uygulamak olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Siyonist hareket, İngilizlerden tıpkı birinci savaşta olduğu gibi İngiliz ordusu içinde bir Yahudi birliğinin kurulmasını istemişlerdir. Böylelikle savaş sonrasında kurulacak olan Yahudi devletin askerleri de yetişmiş olacaktır. Bu doğrutuda İngiliz ordusu Yahudi gönüllüleri çoğunlukla geri hizmet, nakliye, mühendislik gibi alanlarda görevlendirmiştir. Ayrıca Hagana rgt militanları, İngiliz istihbaratıyla iş birliğine giderek Orta Doğu ve orta Avrupa'da çeşitli askeri görevleri yerine getirmişlerdir. Bu iş birliğine örnek olarak 1943-1944 yıllarında 32 Yahudi paraşts Balkanlar, Macaristan ve Çekoslovakya'da görev üstlenmişlerdir (Simon, 2022). İngiliz ordusunda görev yapan Yahudiler, II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Hagana'ya katılmışlardır. Örgüt, savaş sırasında bağımsızlığını daha da perçinlemiştir. Yahudi gençlerini sistematik bir eğitime alan örgüt, 1941 yılında Filistin'deki Alman tehlikesine karşı İngiliz ordusu destekli, Palmach timini kurmuştur (Charters, 1989:43).

Hagana militanları ikinci büyük savaş süresince "Mac Donald Beyaz Kitabı" maddelerine muhalif hareket etmişlerdir. Örgüt militanları Filistin'e yasadış Yahudi göçü ve toprak satın alma işlerini organize etmiştir. Yahudi göçü için iki yol üzerinden süreç ilerletilmiştir. Bunlar, Avrupa üzerinden gelen gler ve Arap lkelerinde yaşayan Yahudilerin güçlerini kapsayan iki güzergahtır. Avrupa'dan gerçekleşen g hareketi çoğunlukla gemilerle sağlanmıştır. Gemilerin içerisinde Hagana militanları olduğu gibi gemilerin yanaştığı limanlarda da Hagana militanları onları karşılamıştır. Böylelikle gelen göçmenler gidecekleri yerleşim yerlerine Hagana gözetiminde ve kontrolünde ulaşırlardı. Deniz yolundaki hem Alman hem de İngiliz tehditlerine karşın savaş boyunca Hagana otuz beş gemi ile 52 bin Yahudi göçmenin Filistin'e yasadış yollardan g etmesini sağlamıştır (Alkhader, 2015:60). Diğer bir g yolu ise Arap ülkelerinden gelen Yahudilerin kullandığı yoldur. Bu g hareketleri gemi ile yapılandan daha masrafsız ve kara yoluyla yapıldığından daha kolay gerçekleşmiştir. Hagana militanları, Arap lkelerinde oluşturdukları slerle o ülkelerdeki Yahudilerle iletişime geçerek Filistin'e g etmelerini teşvik etmişlerdir. G etmeyi kabul edenlerin Hagana gözetiminde göç etmesi sağlanmıştır. Hagana militanları Filistin'de sadece g meselesiyle ilgilenmemiş, aynı zamanda Yahudilerin toprak satın alması ve bu topraklarda Yahudi yerleşim birimlerinin inşa edilmesiyle de ilgilenmiştir. (Alkhader, 2015:61).

Hagana militanları, Avrupa ve Kuzey Afrika'da Yahudi kamplarından sağ kurtulanları eğitip, Filistin'e g etmelerini sağlamıştır (Jewish Virtual Library, 2022). II. Dünya Savaşının ardından 29 Kasım 1947 tarihinde BM taksim planı ile İsrail'in kurulmasının n açılmıştır (Fildiş, 2012:338). 14 Mayıs 1948 tarihinde İngilizlerin Filistin Yüksek Komiseri aniden Filistin'den ayrılarak, buradaki yirmi sekiz yıllık manda yönetimini sona erdirmiştir. Aynı gün 14 Mayıs 1948'de David Ben-Gurion İsrail'in kurulduğunu ilan etmiştir (Fildiş, 2012:346). Ben-Gurion 1947 yılında Hagana rgtnn liderliğine getirilmiştir. İsrail kurulduktan kısa bir süre sonra 26 Mayıs 1948'de Hagana rgt yeni kurulan İsrail'in savunma kuvvetlerine dnştrlmştir ve böylelikle 1920 yılında başlayan serüven 1948 yılında düzenli orduya dönüşmesiyle sona ermiştir (Morris, 2008:16).

3.2. Irgun Z'vai Leumi (1931-1948)

1931 yılında, 1929 yılındaki Arap isyanlarına karşı yeteri kadar tepkiyi gösteremeyen Hagana rgtn terk ederek Hagana B'yi kuranların bir kısmı daha sonradan Irgun Z'vai Leumi'ye dönüşecek örgütün temellerini atmıştır. Hagana B lideri Avraham Tehomi, 23 Nisan 1937 tarihinde ana Hagana rgtne geri dönme kararı alınca buna karşı ıkanlar Irgun Z'vai Leumi rgtn kurmuşlardır (Jewish Virtual Library, 2022). Irgun rgtnn lideri Jabotinsky olup önde gelen isimleri ise Avraham Stern, David Raziel, H. Shalom Halevi'dir (Lapidot, 1999:15). 1937 yılında Hagana B'nin içerisinden çıkararak yeni bir örgüte dönüşen Irgun rgt, 1939 yılında yayımlanan "Mac Donald Beyaz Kitabına" karşı çıkararak İngiliz manda yönetimi ve Filistinlilere karşı saldırılarının sertliğini arttırmıştır. Bu durumun sonucunda Irgun rgtnn Yahudiler nezdinde itibarı artmaya başlamıştır (Hoffman, 2011:261). II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Jabotinsky, Irgun rgtnn İngilizlerle birlikte hareket edeceğini açıklamıştır. Jabotinsky, Nazi Almanyası ile savaşmak için askeri güç oluşturma niyetiyle gittiği ABD'de lmştir.

Ardından örgütün bir diğer önemli figürü David Raziel'in 1941 yılında Irak'ta ölmesiyle birlikte örgüt bir çıkmaza girmiştir (Hoffman, 2011:262).

Irgun örgütü liderliğine 1943 yılında Menahem Begin² getirilmiştir. Begin'in liderliğinde çıkmaza giren örgüt yeniden toparlanarak, Filistin'deki İngiliz manda yönetimine karşı terör eylemlerine başlamıştır. Begin'in ifadeleriyle: "Araplarla mücadele içinde olmadıklarını ve onları Yahudi devleti içerisinde yaşayacak vatandaş olarak kabul ettiklerini, ayrıca İngilizlerin Araplar ve Yahudileri kışkırtarak birbirleriyle savaştırmaya çalıştıklarından" bahsetmektedir (Begin, 1948:49). Begin'in bu ifadelerinin aksine uygulama farklı gerçekleşmiştir. İngilizlere karşı düzenlenen terör eylemlerinin yanında Araplara karşı da birçok terör eylemi gerçekleştirmişlerdir. Irgun örgütünün İngilizlere karşı düşmanlıklarının sonucu olarak 1946 yılına gelindiğinde İngilizler Irgun ve Stern (Lehi) örgütlerine karşı "Köpek Balığı" adındaki operasyonu başlatmıştır. Örgütlerin çok sayıda militanı yakalanmış ve silah depolarına baskınlar düzenlenmiştir. Operasyon sonucunda hem militanların yakalanması hem de silahlarına el konulmasına karşın örgütlerin güçleri kırılamamıştır (Alkhader, 2015:74). Irgun örgütünün planı İngilizleri askerî açıdan yenmek değildi, İngiliz yönetiminin prestijini ve Filistin üzerindeki kontrolünü yıpratmak için terör eylemlerini kullanmışlardır. Begin'e göre, "İngilizlerin prestijini yıpratmak, Filistin'deki yönetimlerinin sonu olacaktır." (Begin, 1948:52).

29 Kasım 1947 tarihinde BM Filistin planını açıklamasıyla birlikte Irgun örgütü de diğerleri gibi tüm Filistinlilerin topraklarından çıkarılması yönünde çaba sarfetmiştir. Irgun, başta Kudüs olmak üzere Yafa, Ramallah, Nablus, Cenin gibi şehirlerde Arapları hedef alarak birçok terör eylemi gerçekleştirmiştir. Mayıs 1948'de İsrail'in kuruluşunun ilanından sonra tüm Yahudi terör örgütlerinin birleştirilmesi için Dünya Siyonist Örgütü başta olmak üzere birçok görüşmeler yapılmıştır. Bu girişimler neticesinde Irgun lideri Menahem Begin, 1 Haziran 1948 tarihinde Irgun militanlarının İsrail Savunma Kuvvetlerine dahil olduğunu ilan etmiştir (Begin, 1948:346). İsrail'in kurulmasıyla ilgili Begin şunları ifade etmiştir: "Yıllarca süren yeraltı savaşı, yıllarca süren zulüm ve ıstırapın ardından, 1944-1948 Yahudi isyanı başarı ile taçlandı. Ülkemizde İngiliz esaret rejimi yenildi, kökünden söküldü, ufalandı, dağıtıldı ve İsrail ortaya çıktı." (Tavin ve Alexander, 1982:240).

Menahem Begin'in lideri olduğu Irgun örgütünün en önemli stratejilerinden biri de İngiliz yönetimine karşı dünya kamuoyunda propaganda yapmak olmuştur. Özellikle ABD'deki Yahudi cemaatinin ABD kongresi ve Beyaz Saray'daki temsilcileri vasıtasıyla, İngiliz hükümetine Yahudi devleti için baskı kurulması sağlanmıştır (Hoffman, 2011:265). Bu durumu bizzat Begin şu şekilde açıklamıştır: "Dünyada hiçbir partizan mücadelesinin sesi bizimki kadar duyulmamıştır. Çılgın manşetler altında operasyonlarımızdan bahseden haberler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri gazetelerinde ön sayfaları kapladı." (Begin, 1948:54-55).

Irgun, katı görüşleri/ideolojiyi benimsemiş bir örgüttür. Örgütün öne çıkan ideolojik fikirleri şunlardır: Yahudi devleti sadece silahlı mücadele ile kurulabilir ve Filistin Yahudilerindir. Yahudi devleti sadece Filistin'i değil Ürdün'ü de kapsamaktadır. Filistinlilere karşı terör eylemlerinin sayısı arttırılmalıdır. Silahlı mücadele içerisine giren tüm Yahudiler Irgun mensubudur ve Irgun mücadelesine destek olan milletler Irgun örgütünün müttefiki olarak kabul edilmiştir (Alkhader, 2015:69). Bu ideolojik fikirlere bakıldığında Irgun'un şiddet yanlısı ve çözümü silahlı mücadelede arayan bir örgüt olduğu görülmektedir. Sonuç

² 16 Ağustos 1913 Brest-Litovsk doğumlu olan Begin, 1935'te Varşova Üniversitesi hukuk bölümünden mezun olmuştur. 1930'lu yıllarda Siyonist fikirlere ilgi duymaya başlayan Begin, 1938'de amacı Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak olan "Betar" gençlik hareketinin Polonya'daki lideri olmuştur. Begin, 1942 yılında Filistin'e gelmiş ve Irgun örgütüne katılarak örgütün 1943-1948 yılları arasında komutanlığını üstlenmiştir. 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla siyasi faaliyetlerini arttıran Begin, Başbakanlık görevine kadar yükselmiştir. Başbakanlık döneminde Ortadoğu'daki barışın tesis edilmesi için Mısır lideri Enver Sedat ile imzaladıkları "Camp David Anlaşması" bu iki lidere Nobel Barış ödülü kazandırmıştır. İsrail'in kuruluşundan önce ve sonra önemli görevler üstlenen Begin, İsrail tarihinde önemli bir konumdadır (Britannica, 2023).

olarak Irgun, diğer Yahudi örgütleri içindeki en şiddet yanlısı örgüttür. Kuruluşundan itibaren İngilizlere ve Filistinlilere karşı kanlı terör eylemleri gerçekleştirmiştir.

3.3. Stern (Lehi) (1940-1948)

Stern (Lehi) örgütü, Avraham Stern tarafından 1940 yılında Irgun Z'vai Leumi örgütünden ayrılarak kurulmuştur. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irgun örgütü içerisinde İngilizlere karşı savaşıma ya da savaşıma konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Irgun örgütünün büyük bir kısmı, İngilizlere karşı savaşımayı bırakıp onlara destek olmayı savunmaktaydı. Avraham Stern liderliğindeki küçük bir grup Irgun militanı ise İngilizlere destek olma fikrine karşı çıkmışlardır. Savaşın oluşturduğu kaos ortamında İngilizlerin Avrupa'daki siyasi ve askeri meşguliyetleri, onlara karşı mücadelenin ilerletilmesi için fırsat olarak görülmüştür. IRA terör örgütünün I. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık'a karşı mücadelesine benzer şekilde Stern ve arkadaşları II. Dünya Savaşı'nı İngiliz hükümetine karşı siyasi tavizler elde etmek için fırsat olarak görmüşlerdir (Shapiro, 2013:608). Stern örgütü militanları savaş boyunca İngilizlerle ılımlı politika izlenmesine karşı çıkmışlardır. Hatta İngilizlerin düşmanları Almanya ve İtalya ile ilişkiler geliştirme yolunu denemişlerdir (Heller, 1996:6). Avraham Stern'in 1942 yılındaki ölümüyle birlikte örgütün Filistin dışında destek arayışları sona ermiş ve Filistin içerisindeki terör eylemlerine ağırlık vermeye başlanmıştır.

Stern (Lehi) örgütünün ideolojisi Yahudi inancı ve anarşist terörün birleşmesinden oluşmaktadır. Stern aşırı sağ görüşleri savunurken IRA terör örgütünün başarılarından etkilenmiştir ve İngiliz manda yönetimine karşı mücadeleyi amaç olarak benimsemişlerdir. Stern, Yahudilerin ve kurulacak Yahudi devletinin geleceğini silahlı mücadelede olduğunu düşünmektedir. Stern (Lehi) örgütünün fikirleri hiçbir zaman tüm Yahudilerin benimsediği ve birleştiği bir ortamı sağlayamamıştır. Küçük bir grupla sınırlı kalsa da silahlı mücadeleyi öncemeleri, kendi içlerinde de katı disiplini uygulamaları Yahudi terör örgütleri arasında Stern (Lehi) örgütünü ön plana çıkarmıştır. Örgüt, İsrail kurulduktan kısa bir süre sonra 29 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Savunma Kuvvetlerine katıldığını ilan etmiştir (Shapiro, 2013:608-609).

Avraham Stern'in yerini alan Yitzhak Shamir ve Natan Yellin-Mor terör saldırılarının yönetilmesinde daha pratik davranmışlardır. Stern (Lehi)'in yapısını güncelleyerek yeni militanlar, silahlar ve patlayıcılar almışlardır. İngilizlere karşı saldırılar gerçekleştirmişlerdir. En ses getiren terör eylemlerinden biri ise Birleşik Krallığın Orta Doğu'dan sorumlu devlet bakanı Lord Moyne'in Kasım 1944'te Kahire'de öldürülmesi olayıdır. İngiliz-İrlanda asıllı olan bakan, Filistin'e Yahudi göçüne yönelik getirilen kısıtlamaların arkasındaki akıl olarak görülmektedir. Bu suikast sonucu İngilizler ile Hagana örgütü, Irgun ve Stern (Lehi) örgütlerine karşı birlikte hareket ederek, birçoğunu tutuklamışlardır (Shapiro, 2013:612).

Lord Moyne suikast sonrasında Stern (Lehi)'in dikkat çeken bir diğer saldırısı ise İsveçli devlet adamı Folke Bernadotte'ye karşı gerçekleştirilmiştir. 20 Mayıs 1948'de BM Güvenlik Konseyi tarafından Arap devletleri ile İsrail arasındaki ateşkes müzakereleri için bölgeye gönderilmiştir (Shavit, 1988:235). Stern (Lehi) örgütü terör eylemlerinde çoğunlukla suikast yöntemini kullanmıştır.

Stern (Lehi) örgütü diğer Yahudi terör örgütleri içerisinde en az sayıda militana sahip olmasına karşın dikkat çekici suikast eylemleri gerçekleştirmeleri, Yahudi terör örgütleri arasında ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Örgütün saldırıları Yahudileri ve Siyonist liderleri zor durumda bıraksa da sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrası İngiliz manda yönetimine karşı tüm Yahudi örgütlerinin birleşmesi ve İsrail'in kurulması, Stern (Lehi) ve diğer örgütler için büyük başarı olmuştur.

4. Yahudi Terör Örgütlerinin Faaliyetleri

Yahudi terör örgütlerinin saldırıları örgütlerin kuruluşuyla birlikte başlasa da özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İsrail kurulana kadar ki sürede daha fazla yoğunluk kazanmıştır. 1920-1921 yılları

arasındaki Arap isyanları sırasında hem Araplar hem de Yahudilerden insan kayıpları yaşanmıştır. Bu yıllarda sistemli bir saldırı planı olmasa da öfke, nefret, korunma ihtiyacı gibi insani duyguların hükmettiği saldırılar karşılıklı gelişmiştir. 1920 ayaklanması sırasında Arap-Yahudi çatışmalarında 5 Yahudi ölümlerine 211 kişide yaralanmıştır. Araplardan da 4 kişi ölmüş, 21 kişide yaralanmıştır (Bozkurt, 2020:19). 1920 yılından Yahudi terör örgütlerinin daha aktif olmaya başladığı 1929 yılına kadar karşılıklı küçük çaplı saldırılar devam etmiştir. Özellikle Hagana, Araplara saldırmasının yanında Filistin'deki İngiliz manda hükümetine karşı da saldırgan tavır sergilemiştir. Daha sonradan Hagana'dan ayrılıp kurulan Irgun Z'vai Leumi örgütü gibi Irgun'dan ayrılıp kurulan Stern (Lehi) örgütü de hem Araplar hem de İngilizlere karşı saldırgan tavır sergilemişlerdir. Hatta bazı zamanlarda örgütlerin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklardan Yahudiler de olumsuz etkilenmiştir. Örgütlerin, çoğu bombalı saldırılarında Yahudilerden de ölenler olmuştur.

4.1. Araplara Yönelik Saldırıları

Yahudi örgütlerinin Araplara karşı saldırılarının en önemli sebebi, Filistin topraklarında kurmak istedikleri Yahudi devletinin önündeki en büyük engel olarak görmeleridir. Yahudilere vaat edilen toprakların Filistin ve Ürdün topraklarını kapsadığı ve hem Dünya Siyonist Örgütü hem de Yahudi örgütleri tarafından iddia edilmiştir. Bu iddialar kapsamında harekete geçen Yahudiler, 1917 Balfour Bildirgesinde vaat edilen Yahudi devletinin kurulması için çaba sarfetmişlerdir. Yahudilerin bu amaçları kapsamında önlerinde iki önemli engel bulunmaktaydı. Birincisi Filistinliler, ikincisi ise I. Dünya Savaşı sonrasında Filistin'de manda yönetimi tesis eden İngilizlerdi. Bu başlıkta, Araplara karşı gerçekleştirilen terör saldırıları, katliamlar incelenmiştir. Köy, kasaba, şehir, ev, hastane herhangi bir yer gözetmeden Yahudi militanları, Filistinlilere saldırarak çeşitli katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılar sonucunda birçok Filistinli öldüğü gibi geride kalanlar topraklarını terk ederek daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Filistinlilerin göç ederek boşalttıkları köylere, kasabalara, mahallelere ise Yahudi göçmenler yerleştirilerek buraların Yahudi toprağı olduğu ilan edilmiştir.

4.1.1. II. Dünya Savaşına Kadar Olan Süreçteki Saldırıları

Arap-Yahudi çatışmaları 1920 ile 1939 yılları arasında ara ara şiddetini arttırarak devam etmiştir. Bu dönemde Yahudiler ile Araplar arasındaki çatışmalar daha çok kısıtlı bölgeleri kapsar şekilde gerçekleşmiştir. Filistin'de Arap toplumunun dayanışmadan uzak oluşu, Yahudiler karşısında örgütlenmelerine engel olmuştur.

Arapların ilk ayaklanması 1920 yılında Kudüs'te meydana gelmiş ve Yahudilerle Araplar birbirlerine kanlı saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu olaylarda 4 Filistinli ölümlerine, 21'i de yaralanmıştır. Mayıs 1921'de Yafa'daki Araplar tekrar ayaklanmış ve Yahudilerle karşılıklı saldırılar gerçekleşmiştir. 1921 yılındaki olaylar sırasında 48 Filistinli ölümlerine, 73'i de yaralanmıştır (Bozkurt, 2008:48). 1920-1921 ayaklanmaları sonrasında 1929 yılına kadar büyük çaplı Arap-Yahudi olayları yaşanmamıştır. Bu zamanı Filistinli Araplar örgütlenme çabalarıyla, Yahudiler ise Filistin'e yeni göçlerin gelmesiyle ilgilenmiştir.

1929 yılı "Ağlama Duvarı" sorunu Arap-Yahudi çatışmalarının yeniden başlamasına neden olmuştur. Siyonist Yahudilerin eski Süleyman mabedi ve Mescid-i Aksa alanıyla ilgili kışkırtıcı yayınları, Araplar tarafından hoş karşılanmamıştır. 15 Ağustos günü kalabalıklar halinde Ağlama duvarına yürüyüşe geçen Yahudilere karşılık, 16 Ağustos günü Araplar da büyük bir yürüyüş düzenlemiştir. Daha sonradan çıkan olaylar sırasında her iki taraftan da çok sayıda ölü ve yaralı olmuştur (Bozkurt, 2020:19).

1933 yılı Filistin'de Arap-Yahudi anlaşmazlığının şiddetlenmeye başladığı yıl olarak görülmektedir. Çünkü, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi, Filistin'e Yahudi göçünü hızlandırmıştır. Filistin'e göçlerden ve yeni oluşturulan yerleşim yerlerinden rahatsız olan Araplar, 1933 yılında ayaklanma

başlatmıştır. Glerin durdurulmasını isteyen Arapların başlattıkları olaylar kısa sürede büyümüştür. Olaylar sırasında her iki taraftan da çok sayıda insan ölmüş ya da yaralanmıştır (Bozkurt, 2008:83).

Araplara karşı Hagana'nın ilk saldırıları 1920-1921 yıllarındaki Arap isyanları döneminde gerçekleşirken, Irgun Z'vai Leumi rgt ise 1937 tarihinde Filistin'deki Arap hedeflerine ilk saldırılarını gerçekleştirmiştir (van Tonder, 2019:8). Stern (Lehi) rgt ise kuruluş yılı olan 1940 yılında Irgun ile birçok saldırıyı gerçekleştirmiştir. Irgun militanları, 24 Temmuz 1938'de Hayfa pazaryerinde bombalı terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Eylem sonucunda 35 Filistinli yaşamını yitirirken, 70 Filistinli yaralanmıştır (Yaşar, zcan ve Kor, 2010:97).

4.1.2. II. Dünya Savaşı Sonrasındaki Saldırılar

Yahudiler, Filistin'de devlet kurmak için çoğunluk olan Arap nüfusun azaltılması, g ettirilmesi gerektiğine inanmışlardır. Böylelikle, Filistinlilerin terk ettiği yerlere Yahudi yerleşimciler gelecek ve Yahudi devleti, Yahudilerin çoğunluğunda kurulacaktır. Bu amaç doğrultusunda Yahudi örgütlerin tamamı Filistinli Araplara karşı birçok saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar çoğunlukla katliama dönüşerek, birçok acı olayın yaşanmasına neden olmuştur. Bu başlık altında saldırıların bir kısmından bahsedilecektir. 30 Ocak 1947'de 170 Hagana militanı Hayfa yakınlarındaki Balad al-Sheikh köyünde Filistinli sivillere karşı terör eylemi gerçekleştirmiştir ve bu terör eylemi sonucunda 60 Filistinli hayatını kaybetmiştir (Hadawi, 1989:88).

Yahudi militanlar, Filistinlilerin sadece canlarını değil ayrıca malları, evleri de dahil olmak üzere tümüyle yok etme politikası izlemişlerdir. 1947 yılının mayıs, ağustos ve ekim aylarında Yahudi teröristler tarafından Filistin köylerinde ve şehirlerinde çeşitli bombalı terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. Bu eylemler sonucunda aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu 15 kişi öldürülürken birçok ev de kullanılamaz hale getirilmiştir (Alkhader, 2015:67). Köyler Filistinlilerden alınarak Yahudi yerleşimcilere aılması için çok sayıda saldırı gerçekleşmiştir. Hagana militanları Filistin yerleşimi olan bir köye saldırarak köydeki evleri ateşe vermişlerdir. 22 Ocak 1948'de gerçekleşen terör saldırısında 20 Filistinli hayatını kaybetmiştir (Alkhader, 2015:67).

Hagana'ya bağlı Palmach timleri 15 şubat 1948'de Filistinlilerin yaşadığı köylerde evleri bombalayarak, 60 Filistinlinin yaşamını yitirmesine sebep olmuştur. Aynı gün Hagana militanları Kudüs'te bulunan Semiramis Otelini bombalamışlardır. Bu terör saldırısında 26 Filistinli yaşamını yitirirken, 20 kişi de yaralanmıştır (Yaşar, zcan ve Kor, 2010:97). Irgun militanları, Filistinli asker kılığına girerek Nasruddin köyüne terör saldırısı düzenlemişlerdir. 13-14 Nisan 1948'deki saldırıda 90 nüfusa sahip köyde 50 kişiyi katleden teröristlerden geri kalan köylüler komşu köylere kaçarak kurtulmuşlardır. Irgun militanları köyün tüm evlerini yıkımlışlardır (Yaşar, zcan ve Kor, 2010:97). 22 Nisan 1948 tarihinde Yahudi rgtleri Hayfa şehrini işgal ederek, 50 Filistinliyi öldürmüşler, 200 kişiyi de yaralamışlardır. Akka'ya kaçmak için yolda olan 100 kişi de yolda ldrlmştir (Yaşar, zcan ve Kor, 2010:98).

Filistinli Araplara karşı, Yahudi örgütlerinin en büyük katliamı şüphesiz 9 Nisan 1948 tarihinde gerçekleşen sarsıcı ve Yahudi terörünün yüzünü net şekilde gösteren Deir Yasin katliamıdır. Yazar Jon Kimche bu katliamı "Yahudi tarihindeki en karanlık leke" olarak ifade etmiştir (Hadawi, 1989:85). Irgun militanları tarafından gerçekleştirilen katliam, Kudüs yakınlarındaki Deir Yasin köyünde gerçekleşmiştir. Seksen kişilik terör militanları köyde yaşayan tüm insanları katletmişlerdir. Köyün tüm evleri yıkılmış, tüm insanları da kurşuna dizilmiştir. Köyde bulunan 254 sivil katledilmiştir (Clarke, 2016:294). Deir Yasin'de saldırıyı gerçekleştirenlerin en önemli amacı, diğer bölgelerde yaşayan Arapların korkması ve topraklarını terk etmelerini sağlamaktır.

14 Mayıs 1948 tarihinde Ebu şuşa köyünde İsrail'in bağımsızlığını ilan ettiği gün 60 Filistinli ldrlmştir, köydeki evler havaya uçurularak köy tamamen boşaltılmıştır (Hadawi, 1989:88). Yeni

kurulan İsrail'in savunma birliklerinin temelini oluşturan Yahudi terör örgütleri, İsrail'in kuruluşuyla birlikte de terör faaliyetlerine 'İsrail Savunma Birlikleri' adıyla devam etmiştir.

4.2. İngilizlere Yönelik Saldırıları

Yahudi terör örgütlerinin hedefindeki en önemli güçlerden biri de Filistin'de bulunan İngiliz manda yönetimi olmuştur. Manda yönetiminin askeri personeline, karargâhlarına, kamu binalarına, resmi araçlarına ve askerlerine karşı sürekli saldırılar düzenlenerek zayıflık sağlanmıştır. Aslında İngiliz ile Yahudi terör örgütleri arasındaki ilişki Birleşik Krallık yönetiminden gelen açıklamalara, mektuplara ve politikalara bağlıdır. Nitekim bu ilişki, 1917 Balfour Bildirgesi sonrasında olumlu seyrederken, 1939 Mac Donald Beyaz kitabında olduğu gibi olumsuz seyrettiği dönemlerde olmuştur. Filistin'de Yahudilere vaat edilen devletin kurulmasının İngiliz manda yönetiminin sona erdirilmesine bağlı olduğunu hem Siyonist Yahudiler hem de Yahudi terör örgütü militanları bilmekteydi. Manda yönetimine karşı her türlü saldırıyı gerçekleştiren örgütler; radyo istasyonları, karayolları, köprüler, altyapı gibi manda yönetimin sorumluluğundaki kamu alanlarına saldırmaktan çekinmemişlerdir.

4.2.1. II. Dünya Savaşı Sırasındaki Saldırıları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yahudi örgütleri, Filistin İngiliz manda yönetimini sona erdirip, Yahudi devleti kurmak için manda yönetimine karşı saldırılarını arttırmışlardır. Özellikle Irgun ve Stern (Lehi) örgütleri İngilizlere karşı saldırgan davranmışlardır. Ayrıca Palmach timleri de çok sayıda saldırı gerçekleştirmiştir. Yahudi örgütler, hedef fark etmeksizin fırsat yakaladıkları anda İngiliz manda yönetimine saldırılar gerçekleştirmişlerdir.

Manda yönetiminin zafiyete düşmesi amacına yönelik, 1944 yılının şubat ve mart aylarında Irgun militanları İngiliz otobüsleri, göçmen merkezleri ve istihbarat bürolarına çeşitli saldırılar gerçekleştirmiştir. Kudüs, Yafa, Tel Aviv ve Hayfa şehirlerinde gerçekleşen bu saldırılar sonucunda beş İngiliz askeri öldürülmüştür (van Tonder, 2019:8). Savaşın son dönemleri ve hemen bitiminde de saldırılar devam etmiştir. Örgütlerin saldırılarının temel amacı, manda yönetiminin altyapı, haberleşme, ulaşım ve kamu binalarını hedef alarak onu zayıf düşürmektir. Bu amaçla Palmach timleri, 13 Kasım 1945 tarihinde çeşitli demiryollarına saldırarak havaya uçurmuşlardır. Aynı gün Hayfa ve Yafa limanlarında da üç gemiye sabotaj yapılmıştır (Golani, 2013:75). 14 Kasım 1945 tarihinde Led yakınlarındaki demiryoluna saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıda iki İngiliz askeri öldürülmüştür. Kasım 1945'te Palmach timleri İngiliz askeri karakoluna bombalı saldırı gerçekleştirmişlerdir. Sidna Ali karakoluna bomba ihbarı yapıldıktan sonra karakol havaya uçurulmuştur (van Tonder, 2019:9).

4.2.2. II. Dünya Savaşı Sonrasındaki Saldırıları

Filistin topraklarında Yahudi devleti kurulması fikriyle kurulan Yahudi örgütleri, II. Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte bu amaçlarını gerçekleştirmek için birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Hagana, Irgun ve Stern (Lehi) örgütleri manda yönetimine son verilerek, Yahudi devleti önündeki en büyük engelin kalkmasını istiyorlardı. Bu süreçte, manda yönetimine karşı her türlü saldırı yöntemiyle hedeflerinin gerçekleşmesi için uğraşmışlardır. Bu doğrultuda, 20 Şubat 1946 tarihinde Palmach timleri tarafından deniz kıyısında bulunan İngiliz radar merkezi ve karakoluna bombalı saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırı sonucunda çok sayıda İngiliz askeri ölmüştür ve bir o kadarı da yaralanmıştır (Golani, 2013:92). 25 Şubat 1946 tarihinde Irgun ve Stern (Lehi) militanları Kfor Sirkin, Qastina gibi yerlerde Kraliyet Hava Kuvvetlerine ait uçaklara saldırmışlardır. Uçaklara yapılan saldırılar sonucunda Kraliyet Hava Kuvvetlerine 2 milyon pound zarar ettirilmiştir (van Tonder, 2019:9).

Yahudi örgütlerin İngiliz manda yönetiminin askeri araçlarına saldırıları maddi anlamda yönetime önemli kayıplar yaşatmıştır. Ayrıca örgütlerin saldırıları sonucunda, İngiliz askerlerin kendilerini güvende hissetmemeleri sağlanmıştır. İngiliz ordusunun araçlarına yapılan saldırılara bir örnek olarak da Tel Aviv ve Cenin şehirlerinde devriye gezen askerlere yönelik 1 Mart 1946'da gerçekleşen saldırılar gösterilebilir. Yahudi militanları, saldırıların sonucunda dört İngiliz askeri aracını yakmıştır (Sherman, 1998:240). İngiliz ordusunun intikal sorunları yaşamaları için de örgütler saldırılar gerçekleştirmiştir. 17 Haziran 1946 tarihinde çeşitli bölgelerdeki on bir köprü bombalama sonucunda havaya uçurulmuştur (Clarke, 2016:74).

Yahudi örgütlerin, İngiliz manda yönetimine karşı gerçekleştirdikleri en büyük saldırı 22 Temmuz 1946 tarihinde Kral Davud Oteline gerçekleştirdikleri bombalı saldırıdır. Kral Davud Oteli sadece bir otel değildir, otel hizmetinin yanında İngiliz manda yönetimi sekreterliği ve karargahına da ev sahipliği yapmaktadır (Hoffman, 2020:594). Saldırı günü Irgun militanları otel çalışanlarına ait kıyafetleri giyerek süt fiçileri içerisine saklanmış 350 kg patlayıcıyı otelin deposuna yerleştirmişlerdir. 22 Temmuz günü saat 12:07'de bombalar patlatılmıştır. Patlama sonucu otelin tüm batı kanadı yıkılmıştır ve 92 kişi bu terör saldırısında hayatını kaybetmiştir (Hoffman, 2020:595). Kral Davud Oteline bombalı saldırı haberi Londra'da korku ve öfke ile karşılanmıştır. İngiliz Başbakan Clement Attlee, Avam Kamarasında yaptığı konuşmasında bu saldırıyı, "çılgınca bir terör eylemi olarak" tanımlamıştır (Hoffman, 2020:604).

Yahudi örgütleri arasında İngiliz manda yönetimi ve askeri varlığına karşı en çok saldırı gerçekleştiren örgüt Irgun Z'vai Leumi örgütü olmuştur. Örgütün benimsediği ideoloji çerçevesinde Filistin'de Yahudi devleti kurulabilmesi için İngiliz varlığının sona ermesi gerekmektedir. Hagana örgütünde de İngilizlere karşı izlenen politikaları tasvip etmediği için ayrılan Irgun militanları İngilizlere karşı silahlı mücadeleyi savunmuşlardır. İngilizlerin idam ettiği Irgun militanlarına karşılık, 29 Mayıs 1947'de Irgun örgütü de iki İngiliz askerini kaçırmak için idam etmiştir (van Tonder, 2019:9). Ağustos 1947 tarihinde Hayfa'da bulunan İngiliz askeri karakoluna bomba yüklü araç ile saldırı düzenlenmiştir. Irgun militanları bu saldırılar sonucunda 13 İngiliz askerini öldürmüştür ve 53'ünü de yaralamıştır (Alkhader, 2015:77). 4 Nisan 1948 tarihinde Irgun militanları Ramat Gan yakınlarındaki İngiliz askeri kampına saldırmıştır ve silahlarını ele geçirmiştir. Bu saldırılar sonucunda biri rütbeli sekiz İngiliz askeri öldürülmüştür (Sherman, 1998:205).

5. Sonuç

XIX. yüzyılın sonlarında kendini göstermeye başlayan Siyonist oluşumun en önemli özelliği, Filistin topraklarına yönelik dini emellerinden çok, siyasi emellerini ön plana çıkarmasıdır. 1897 yılında Basel'deki Siyonist Kongreden sonra zaten var olan Filistin'e Yahudi göçü daha da hız kazanmıştır. Göçlerin ardından yeni kurulan Yahudi yerleşim yerlerinin güvenliği konusunda ilk başta İngilizlere güvenilmiştir. İngilizlerin bu konudaki isteksizliği neticesinde Yahudi terör örgütlerine giden süreç başlamıştır. Yerleşim yerlerinin korunması için ilk aşamada küçük çaplı birlikler oluşturularak güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır. Küçük çaplı birlikler yeterince güvenliği sağlayamadığı gibi göçün asıl amacı olan Yahudi devleti kurma girişimleri içinde yeterli olamamışlardır. Böyle bir ortamda ortaya çıkan Hagana örgütü daha sonrasında Irgun ve Stern (Lehi) ile bu amaç için çalışmışlardır. Terör örgütleri Yahudileri korumak, Araplara-İngilizlere saldırılar düzenlemek, yeni yerleşim yerleri inşa etmek, Arapları yurtlarından etmek ve birincil amaç olan Yahudi devletini kurmak için terör faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Filistin'de Yahudi terörünün temsilcileri Hagana, Irgun ve Stern'in (Lehi) amaçları, terör eylemlerini kullanarak Yahudi devletinin kurulmasını sağlamaktır. Bu amacın önündeki en büyük engel olarak İngilizler ve Filistin'deki en büyük nüfusa sahip olan Araplar görülmüştür. İngiliz manda yönetimini hem terör eylemleriyle hem de Siyonist lobinin gücünü kullanarak siyasi baskı yoluyla kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek isteyen örgütler, Arap nüfusa karşı terör eylemlerini kullanarak topraklarını bırakıp kaçmalarını hedeflemişlerdir. Kadın, kız, çocuk, yaşlı, erkek hiçbir ayırım yapmadan katliamlar yapılmış, köylere, kasabalara, şehirlere terör saldırıları düzenlenmiştir.

1948 yılına gelindiğinde İngilizler Filistin'deki manda yönetimine son vermişler ve aynı gün İsrail kurulmuştur. 1920 yılında Hagana ile başlayan Yahudi terör örgütlerinin eylemleri, 1948 yılına gelindiğinde Irgun ve Stern (Lehi) örgütlerinin saldırıları ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Yahudi terör örgütlerinin çabaları netice vermiş İsrail kurulmuştur. Terör örgütlerinin militanları İsrail'in kuruluşunda etkin rol oynarken, liderleri de İsrail'de cumhurbaşkanlığı, başbakanlık gibi üst düzey görevlere gelmişlerdir. İsrail kurulunca Hagana, Irgun ve Stern (Lehi) terör örgütleri İsrail'in savunma kuvvetlerini oluşturmuşlardır. Kuruluşundan sonra Filistin halkı üzerindeki baskı, yıldırma ve yerleşim yerlerini ele geçirme girişimleri İsrail'in bir "terör devleti" olduğu izlenimi vermektedir. Bu çalışmanın kapsamı 1920-1948 yılları arası yani İsrail'in kuruluş süreciyle alakalı olduğundan terör devleti kavramı ve İsrail'in kuruluşundan sonra izlediği politikalar başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alkhader, M. (2015). *Hagana ve Irgun Terör Örgütleri ve İsrail'in Kuruluşundaki Rollerini*, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Armaoğlu, F. (1993). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bardakçı, M. (2009). <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/217434-israil-az-kalsin-kuzey-irakta-kurulacakti>, (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- Begin, M. (1948). *The Revolt: Story of the Irgun*, Los Angeles: Nash Publishing.
- Bozkurt, C. (2008). *Türk Kamuoyunda Filistin Problemi İlk Arap-Yahudi Çatışmaları (1920-1939)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bozkurt, C. (2020). *Filistin Mektupları İngiliz Mandası Altında Filistin'de Arap-Yahudi Çatışmaları (1938-1939)*, İstanbul: Post Yayıncılık.
- Bozkurt, C. (2021). *İmparatorluğu Yıkan Örgüt Nili*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Britannica (2023). <https://www.britannica.com/biography/Menachem-Begin>, (Erişim Tarihi: 14.09.2023).
- Charters, D. (1989). *The British Army Jewish Insurgency in Palestine 1945-47*, New York: Palgrave Macmillan.
- Chazan, M. (2005). "The Efforts to Revive Hashomer", *Journal of Modern Jewish Studies*, Sayı: 4, ss.179-203.
- Clarke, T. (2016). *By Blood and Fire July 22, 1946: The Attack on Jerusalem's King David Hotel*, London: Hutchinson.
- Engin, V. (2022). *Pazarlık*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Fildiş, T. A. (2012). "Birleşmiş Milletlerin Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, ss.337-348.

- Golani, M. (2013). *Palestine between Politics and Terror*, Massachusetts: Brandeis University Press.
- Göze, E. (1995). *Siyonizmin Kurucusu Theodore Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hadawi, S. (1989). *Bitter Harvest a Modern History of Palestine*, New York: Olive Branch Press.
- Heller, J. (1996). *Stern Gang Ideology, Politics and Terror 1940-1949*, London: Routledge.
- Herzl, T. (2022). *Yahudi Devleti* (çev. Sedat Demir), İstanbul: Ataç Yayınları.
- Hoffman, B. (2011). "The rationality of terrorism and other forms of political violence: lessons from the Jewish campaign in Palestine, 1939–1947", *Small Wars & Insurgencies*, Sayı:22, ss.258-272.
- Hoffman, B. (2020). "The bombing of The King David Hotel, July 1946", *Small Wars & Insurgencies*, Sayı:31, ss.594-611.
- Howard, H. N. (1970). "Paris -San Remo- Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", (çev. Müge Yılmaz), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:35, ss.20-30.
- Jewish Virtual Library, (2022). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-haganah>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
- Kasalak, K. (2007). "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, ss.187-201.
- Kasalak, K. (2016). "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:25, ss.65-78.
- Keren, S. ve Keren, M. (2007). "The Jewish Legions in the First World Wars as a Locus of Identity Formation", *Journal of Modern Jewish Studies*, Sayı:6, ss.69-83.
- Kızıloğlu, S. (2012). "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizmin Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, ss.35-64.
- Kurt, A. O. (2007). *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, İstanbul: IQ Yayınları.
- Kutluay, Y. (2005). *Siyonizm ve Türkiye*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur, İncil). (2003). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Lapidot, Y. (1999). *The Irgun A Short History Israel*, Tel Aviv: Jabotinsky Institute Press.
- Lewis, B. (2003). *Ortadoğu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Moghadam, A. (2006). *The Roots of Terrorism*, New York: Chelsea House Publishers.
- Morris, B. (2008). *1948 A History of the First Arab-Israeli War*, London: Yale University Press.
- Öke, M. K. (2021). *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- River, C. (2021). *The Mandate for Mesopotamia and Mandate for Palestine: The History of the Former Ottoman Territories Administered by the British after World War I*, Chicago: Independently Published.
- Shavit, Y. (1988). *Jabotinsky and Revisionist Movement 1925-1948*, Oxon: Frank Cass Press.
- Sherman, A. J. (1998). *Mandate Days British Lives in Palestine 1918-1948*, London: Thames & Hudson.
- Shapiro, S. (2013). "The Intellectual Foundations of Jewish National Terrorism: Avraham Stern and the Lehi", *Terrorism and Political Violence*, Sayı:25, ss.606-620.
- Simon, S. (2022). <https://www.machal.org.il/1947-49/story-of-the-haganah-by-smoky-simon-d97/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2022).
- Tavin, E. ve Alexander, Y. (1982). *Psychological Warfare and Propaganda: Irgun Documentation*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

- Tellioglu, Ö. (2018). *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm*, İstanbul: Kitabevi.
- Tunçoku, M. (1991). "İsrail'in Kuruluşuna Varan Gelişmeler İçinde Çanakkale Savaşlarının Önemi", *Bellekten*, Sayı:212, ss.101-108.
- Turan, Ö. (2002). *Düşman Kardeşler (Siyonizm, İsrail ve Filistin Direnişi)*, İstanbul: AK-KA Yayınları.
- Van Tonder, G. (2019). *Irgun Revisionist Zionism 1931–1948*, South Yorkshire: Pen and Sword Books.
- Yaşar, F., Özcan, S., ve Kor, Z. (2010). *Siyonizmin Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, İstanbul: İHH Vakfı Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1680-1705, doi: 10.11616/asbi.1328424

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Faizsiz Finans Kurumlarının Yönetişim Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma*

A Study on Governance Practices of Islamic Financial Institutions Operating in Turkey

Berrin KARACAER¹ , Ganite KURT²

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 15.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Faizsiz finans kurumları (FFK)’nın tüm faaliyetlerinin fıkhi ilkeler çerçevesinde yürütülmesinin gerekmesi, özgün bir fıkhi yönetim sisteminin geliştirilmesi ihtiyacı ile sonuçlanmıştır. Çalışmanın amacı İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), İslami Finansal Hizmetler Kurumu (IFSB) standartları ve mevcut düzenlemeler çerçevesinde Türkiye’deki fıkhi yönetim uygulamalarını; i) Fıkhi Yönetişime Yönelik Yaklaşımlar, ii) Danışma Komitesinin Roller, iii) Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri, iv) Operasyonel Prosedürler ve v) Fıkhi Yönetişimin Gelişimine Yönelik Görüş ve Öneriler olmak üzere beş üst başlıktan oluşan bir yaklaşımla araştırmak ve analiz etmektir. Bu amaçla nitel araştırma yönteminin bir parçası olarak FFK’ların kurumsal yönetim alanında yer alan katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları belirlenen alanlarda fıkhi yönetim uygulamalarında bir takım zayıflık ve eksiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak ampirik analizlere dayalı olarak, Türkiye’deki fıkhi yönetim sistemini geliştirmek amacıyla önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Faizsiz Finans Kuruluşları, Fıkhi Yönetişim, Fıkhi Danışma Kurulu, Fıkhi Uyum

&

Abstract: The necessity for all activities of Islamic financial institutions (IFIs) to be carried out within the framework of Islamic principles has resulted in the need to develop a unique Shariah governance system. The aim of the study is the Shariah governance practices in Turkey within the framework of Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Islamic Financial Services Board (IFSB) standards and current regulations; i) Approaches to Shariah Governance, ii) Roles of the Advisory Committee, iii) Qualifications of Advisory Committee Members, iv) Operational Procedures, and v) Opinions and Recommendations for the Development of Shariah Governance, with an approach consisting of five headings. For this purpose, semi-structured interviews were conducted with the participants in the corporate governance field of IFIs as part of the qualitative research method. The findings of the study reveal that there are some weaknesses and deficiencies in the fiqh governance practices in the determined areas. Finally, based on empirical analysis, suggestions are made to improve the fiqh governance system in Turkey.

Keywords: Islamic Finance, Islamic Financial Institutions, Shariah Governance, Shariah Supervisory Board, Shariah Compliance

Atıf/Cite as: Karacaer, B., Kurt, G. (2023). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Faizsiz Finans Kurumlarının Yönetişim Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1680-1705. doi: 10.11616/asbi.1328424

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma Prof. Dr. Ganite KURT danışmanlığında yürütülen “Faizsiz Finans Kurumlarında Yönetişim ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr., Berrin Karacaer, İller Bankası A.Ş., bkaracaer@ilbank.gov.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Ganite Kurt, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ganite.kurt@hbv.edu.tr.

1. Giriş

Faizsiz finans kavramı, genel olarak her türlü finansal faaliyet ve işlemin fıkhi kurallar çerçevesinde yürütüldüğü sistemi ifade etmektedir. FFK’larda kurumsal yönetim diğer bir deyişle fıkhi yönetim ise; FFK’ların faaliyetlerinde İslami ilke ve kurallara uygun hareket etmelerini sağlayan ve bunu denetleyen iç mekanizmaları ifade etmektedir. Ancak temel amacı İslam ahlakı ve değerleri ile faizsiz finansın sosyo-ekonomik işlevini teşvik etmek olan fıkhi yönetim açısından standartlaştırılmış evrensel bir modele ulaşılabilmiş değildir. Bununla birlikte mevcut literatür, fıkhi yönetim modelinin Batılı kurumsal yönetim anlayışından farklı, kendine has özellikleri olduğu konusunda fikir birliğindedir. Bu farklılık modelin tüm yönleriyle İslami ilkelere uygun şekilde dizayn edilmesi gerekliliğinden doğmaktadır. Etkin bir fıkhi yönetim modeli için, İslami ilkelere uygunluk hedefi ile finansal hedeflerin eşzamanlı ve uyumluluk içerisinde yürütülmesini sağlayacak Batılı kurumsal yönetim anlayışının ötesinde çok daha komplike bir yaklaşım gerekmektedir. Bu noktada sorunun temel kaynağı, FFK’ların konvansiyonel finans kurumlarının maruz kaldığı risklerin yanı sıra faizsiz finans sektörünün kendine has risklerine de maruz kalması ve bu risklerin yönetiminin yeni ve zor bir alan olmasıdır.

İslami ilkeleri temel alan özellikleri nedeniyle standart bir fıkhi yönetim modeli, geleneksel kurumsal yönetimden farklı bir takım yönetim yapıları gerektirmektedir. Fıkhi yönetimin iç unsurları fıkhi danışma kurulları, fıkhi uyum ve fıkhi iç denetim fonksiyonları iken; dış unsurları ise fıkhi dış denetim ve merkezi fıkhi danışma kurullarıdır. Her ne kadar bu yapılar fıkhi yönetim sürecinin parçası olarak genel kabul görse de İslami finans sektörünün büyümesi, İslami ürünlerin çeşitlenmesi ile ülke ve kuruluşların uygulama farklılıkları sonucu zamanla sektörde standardizasyon ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın arkasındaki en büyük motivasyon kaynağı FFK’lar için son derece önemli olan fıkhi uyumsuzluk riski ve sonucunda oluşacak itibar kaybıdır. Kaldı ki İslami finansın konvansiyonel finans ile özünde aynı iken, yalnızca şeklen farklılıklar taşıdığı konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir.

Standardizasyon çalışmaları yönünde atılan ilk adım AAOIFI’nin 1997 yılında “Fıkhi Danışma Kurulu-Atama, Oluşum ve Raporlama” başlıklı (1) nolu fıkhi yönetim standardını yayınlamasıdır. 2006 yılında IFSB’nin İslami finans kuruluşları için kurumsal yönetim ilkelerini yayınlamasıyla da İslami finans sektöründe standart belirleyici iki büyük organizasyon yerini almıştır. Fıkhi yönetim sistemine yönelik AAOIFI ve IFSB standartları değerlendirildiğinde bu iki organizasyonun fıkhi yönetime farklı açılardan yaklaştığı görülmektedir. AAOIFI, finansal raporlama gereksinimleri ve bireysel FFK’ların kurumsal düzeyde denetimi için en iyi uygulamaları geliştirirken; IFSB, öncelikli olarak İslami finansal ürünlerle ilişkili riskleri belirlemeye, yönetmeye ve açıklamaya odaklanan standartlar yayınlamakta ve ilgili yargı bölgelerindeki düzenleyicileri ve denetçileri hedef almaktadır (Fatmawati ve diğerleri, 2020). İki düzenleme arasındaki en büyük farklılık fıkhi yönetim sisteminin tanımıyla ilgilidir. IFSB bir fıkhi yönetim tanımı yaparken, AAOIFI böyle bir tanıma yer vermemiştir. Bir diğer göze çarpan nokta merkezi fıkhi danışma kurulunun yalnızca AAOIFI standartlarında düzenlenmiş olmasıdır. AAOIFI fıkhi danışma kurulunun görev süresi, üye sayısı, üyelerin atanması ve görevine son verilmesi, bağımsızlığı, ücretlendirilmesi, raporlama usulleri, ürün onay süreçleri, fıkhi iç denetim bulgularının takibi ve fıkhi dış denetim konularında ayrıntılı düzenlemeler getirirken, IFSB fıkhi danışma kurulu üyelerinin yetkinlik koşulları, meslek ilkeleri, çalışma usulleri ve kurulun etkinliğinin değerlendirilmesi konularında ayrıntılı ilkeler yayınlamıştır. AAOIFI ve IFSB’nin yönergeleri ve yönetim standartları resmi olarak bağlayıcı olmasa da, bu belgelerde yer alan ilkeler politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından büyük ölçüde dikkate alınmaktadır.

Fıkhi yönetim Türkiye için de henüz çok yeni bir konudur. Yakın zamana kadar Türkiye’de katılım bankalarıyla diğer konvansiyonel bankalar arasındaki farkı belirgin şekilde ortaya koyacak hukuksal ve kurumsal bir yapı bulunmazken, fıkhi uygunluk güvencesi katılım bankalarının bünyesinde oluşturulan

danışma kurulları veya bu alanda hizmet veren kurumlardan danışmanlık alınması yoluyla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Son yıllarda faizsiz finans sektöründe devletin etki ve ağırlığının artması, sektöre ilişkin kurumsal düzenlemelerin de hayata geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. 2018 yılında katılım bankacılığının ve faizsiz finans sektörünün geliştirilmesi amacıyla birçok yeniliğe imza atılmıştır. Bunlardan ilki BDDK'nın 22/02/2018 tarih ve 7736 sayılı Kararı ile katılım bankacılığına ilişkin meslek ilke ve standartlarını belirlemek üzere TKBB bünyesinde Danışma Kurulu kurulmasına karar verilmesidir. Yine 2018 yılı içerisinde Danışma Kurulu'nun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğin amacı; katılım bankacılığı faaliyetlerinin meslek ilke ve standartlarına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak üzere TKBB nezdinde kurulan Danışma Kurulu'nun oluşumuna, çalışmasına ve görevlerine ilişkin usul ve esasları belirlemektir. Diğer önemli gelişme ise 14 Eylül 2019 tarihli Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ olmuştur. Bu Tebliğ ile müşterilerine finansman sağlayan katılım bankalarının faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygun şekilde faaliyet göstermek üzere oluşturacakları yapı ve süreçlere ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir. Son olarak; katılım bankaları, faaliyetlerinin faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygunluğunu sağlamak amacıyla bünyesinde bir danışma komitesi tesis etmekle yükümlü tutulmuş ve danışma komitesinin çalışma usul ve esasları Tebliğ kapsamında düzenlenmiştir.

Çalışmanın amacı Türkiye'de fıkhi yönetim çerçevesinin kapsamını, yaklaşımını, genel şartlarını ve niteliksel özelliklerini ortaya koymaktır.

2. Araştırma Metodolojisi

Çalışmada nitel araştırma metodolojisi kullanılmıştır. Araştırma temel olarak görüşmeler yoluyla toplanan birincil verilere dayanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de faizsiz finans sektörü içerisinde bulunan fıkhi yönetim alanında uzman yedi katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan ikisi faizsiz finans sektörünün düzenleyici kurumlarında görevli uzmanlar iken; diğer beş katılımcı aktif olarak katılım bankalarının fıkhi uyum faaliyetlerinde yer alan, çeşitli katılım bankalarında en az sekiz yıllık tecrübesi bulunan yönetici pozisyonundaki uzmanlardan oluşmaktadır. Araştırma katılımcılarının seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme büyüklüğünün, sektör katılımcılarının araştırmaya karşı isteksizlikleri nedeniyle küçük olduğu ancak, dağılım açısından Türkiye'deki faizsiz finans sektöründe faaliyet gösteren katılım bankalarını ve sektörün düzenleyici paydaşlarını temsil etmesi açısından yeterli olduğu düşünülmektedir. Görüşme sorularını tasarlarırken kilit bilgilendirici görüşme yaklaşımı tercih edilmiştir. Araştırma soruları belirli bir konuyu temsil edecek şekilde kodlama yöntemi ile oluşturulan beş bölüm ve 17 sorudan oluşmaktadır. Araştırma soruları ve kodlanmış hedefler arasındaki bağlantı Tablo: 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Sorular ve Amaçlanan Hedefler Arasındaki Bağlantı

Sorularla Bağlantılı Hedefler	Sorular
i. Fıkhi yönetime yönelik yaklaşımları araştırmak	S1-S4
ii. Danışma komitelerinin rollerini incelemek	S5-S7
iii. Danışma komitesi üyelerinin niteliklerini (bağımsızlık, yeterlilik, şeffaflık ve gizlilik) incelemek	S8-S13
iv. FFK'ların operasyonel prosedürlerini incelemek	S14-S16
v. Fıkhi yönetime yönelik diğer görüş ve önerileri değerlendirmek	S17

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin analizi kategorilere ayırma ve kodlamanın sistematik prosedürleri kullanılarak yapılmıştır. Kodlama sürecinde, katılımcıların verdikleri tüm cevaplar

beş kategoriye ayrılan araştırma soruları sırasını takip ederek (fıkhi yönetime yönelik yaklaşımların, danışma komitelerinin rollerinin, danışma komitesi üyelerinin niteliklerinin, operasyonel prosedürlerin ve fıkhi yönetime yönelik diğer görüş ve önerilerin değerlendirilmesi) betimsel olarak kodlanmıştır. Bu kodlamadan yola çıkılarak verilen cevaplar özetlenmiş ve her görüşme sorusu için bir tespit bulunulmuştur.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Fıkhi Yönetime Yönelik Yaklaşımlar

Bu bölümde katılımcılara fıkhi yönetim sorunları, AAOIFI yönetim standartları, IFSB-10 düzenlemeleri ve faizsiz finasta zayıf fıkhi yönetim uygulamalarının etkisi hakkındaki görüşlerini incelemek için dört soru yöneltilmiştir.

Soru 1: Fıkhi yönetim konusunda karşılaştığınız temel sorun nedir?

Kodlama:

- (i) Kodlama 1: Düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi;
- (ii) Kodlama 2: Düzenlemelerin kapsamı;
- (iii) Kodlama 3: Fıkhi kararlar ve
- (iv) Kodlama 4: FFK’ların yönetimi

Tespit: Düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi, düzenlemelerin kapsamı, fıkhi kararlar ve FFK’ların yönetimi olmak üzere; uygun şekilde ele alınması gereken dört ana fıkhi yönetim sorunu bulunmaktadır.

Tablo 2: 1. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Düzenleyici ve Denetleyici Makamların İşlevi	Katılımcı 1	• Zaman zaman danışma komitesinin görevi anlaşılmıyor, gereken önem verilmiyor.
	Katılımcı 2	• Faizsiz kurumsal yönetim uygulamaları konusunda denetim eksikliği var.
	Katılımcı 5	• Düzenleyici daha çok makro perspektiften bakarken, FFK’lar mikro perspektiften bakar. Bu farklı bakış açıları çatışmalara ve danışma komiteleri üzerinde sorgulamalara yol açıyor.
2) Düzenlemelerin Kapsamı	Katılımcı 4	• Fıkhi karar süreci, bağımsızlık, şeffaflık gibi konular açık değil.
	Katılımcı 6	• Komite üyelerinin çoğunluğunun yurtiçi yerleşik olma gerekliliği, uluslararası tecrübelerin aktarılmasını engelliyor.
	Katılımcı 7	• Ana konu düzenleme eksikliği. • Düzenlemeler, yönetim sistemine ilişkin denetim ve incelemelerden oluşmalıdır.
	Katılımcı 5	• Üyelik atamasının iki ile sınırlandırılması, danışmanların eksikliği sorununa yol açabiliyor. FFK’lar, İslam hukuku konusunda uzman olmayan kişileri atadığında FFK’ların onları eğitmesi gerekir ve bu da zaman ve maliyet gerektirir.
3) Fıkhi Kararlar	Katılımcı 2	• Sadece forma değil, öze odaklanmak.

Tablo 2: 1. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
3) Fıkhi Kararlar	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> Danışma komitelerinin kararlarının standardizasyonu ve uyumlaştırılması. Fıkhi hükümlerdeki farklılıklarla ilgili sorunlar.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> Tutarlılık sorunları
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> İslam bilginleri ile fiili uygulama arasında bir boşluk var.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> Mezhepsel farklılıkların etkisiyle uluslararası İslami kurulların kararlarıyla örtüşmeyebiliyor.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Hükümlerin sektörün ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirildiği oluyor.
4) FFK'ların Yönetimi	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> Banka yetkililerinin ürünleri danışma komitesine açıklama konusundaki beceri eksikliği.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Yönetim, faizsiz finans konularının kapsamını anlayamayabiliyor.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> Danışmana bazen belgeleri ve ürün ayrıntılarını incelemesi için yeterli zaman verilmeyebilir. İç denetim görevlilerinin yetersizliği.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Fıkhi konularda eksik yöneticilerin olması.

Soru 2: AAOIFI yönetim standartlarının benimsenmesinin fıkhi yönetim sorunlarını çözebileceğini düşünüyor musunuz?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Fıkhi yönetim sorunlarını olumlu bir şekilde çözer;

(ii) Kodlama 2: AAOIFI yönetim standartlarında bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar vardır.

Tespit: AAOIFI yönetim standartları, fıkhi yönetim sorunlarını olumlu bir şekilde çözebilir, ancak bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar bulunmaktadır.

Tablo 3: 2. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Fıkhi yönetim sorunlarını olumlu bir şekilde çözer.	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Evet, danışmanların nitelikleri gibi bazı temel sorunları çözer.
	Katılımcı 3 ve 4	<ul style="list-style-type: none"> Kısmen evet.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Kesinlikle AAOIFI yönetim standartlarını benimsemek doğru yönde atılmış bir adım olacaktır.
2) AAOIFI yönetim standartlarında bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar vardır.	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> FFK'lar genelinde aynı standartlar kullanılarak bazı yönetim sorunlarını çözebilir. Ancak, uygulama açısından, yine de ülkenin İslami finans sektörünün yapısına, politikalara, düzenlemelere ve ayrıca çeşitli piyasa aktörlerinin hazır olup olmamasına bağlı olacaktır.

Tablo 3: 2. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
2) AAOIFI yönetim standartlarında bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar vardır.	Katılımcı 5	• AAOIFI yönetim standartlarının kabul edilmesi tamamen yeterli denilemez, ancak bu, fıkhi yönetim konularını çözmeye yönelik iyi bir adım ve çabadır. İyi bir referanstır.
	Katılımcı 6	• Bunu benimsemek bir seçenek olmalıdır. Yasal ortam nedeniyle kendi standartlarımızın geliştirilmesi gerekir.

Soru 3: IFSB-10 hakkındaki görüşünüz nedir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: IFSB-10 kapsamlı iyi bir kılavuzdur;

(ii) Kodlama 2: Uygulanması için bazı zorluklar vardır.

Tespit: IFSB-10 iyi bir kılavuzdur ancak uygulanmasıyla ilgili bazı zorluklar bulunmaktadır.

Tablo 4: 3. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) IFSB-10 kapsamlı iyi bir klavuzdur.	Katılımcı 1	• Oldukça kapsamlıdır.
	Katılımcı 3	• Doğru yönde bir adım.
	Katılımcı 6	• AAOIFI yönetim standartlarıyla bazı benzerlikleri vardır. Fıkhi yönetim sistemi için ana referans olabilir.
	Katılımcı 7	• Daha fazla iyileştirme amacıyla FFK'ların izlemesi gereken iyi bir kılavuzdur.
	Katılımcı 5	• Benim görüşüme göre, IFSB-10, danışma komitelerinin FFK'lardaki işlevlerini ve rollerini güçlendirmek için hazırlanmış iyi bir standarttır.
2) Uygulanması için bazı zorluklar vardır.	Katılımcı 2	• Farklı hukuk sistemlerinde fıkhi kurumsal yönetim konusuna farklı yaklaşımlar olmalıdır.
	Katılımcı 4	• İyi bir kılavuz, ama uygulamak için birçok zorluk var. • IFSB için zorluk, yönergelerin farklı yargı alanlarında kabul edilebilir olup olmadığı konusuna ilişkindir.

Soru 4: FFK'lar üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak zayıf fıkhi yönetim uygulamalarına atfedilebilecek başarısızlıklar ve etkileri nelerdir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: İslami değerlerin teşvik edilmemesi;

(ii) Kodlama 2: FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim boşluğu ve

(iii) Kodlama 3: FFK'ların imajı, güvenilirliği ve itibarı üzerindeki etkisi

Tespit: İslami değerlerin teşvik edilmemesi, FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim eksikliği nedeniyle FFK'ların imajının, güvenilirliğinin ve itibarının zedelenmesi gibi riskler bulunmaktadır.

Tablo 5: 4. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) İslami değerlerin teşvik edilmemesi	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Benim gözlemim, FFK'ların amacının kâr elde etmek ve müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak olduğu yönünde. İslami değerlerde eksiklik var. Asgari bir İslami değerler standardına sahip olmamak.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> İslami kurulların başarısızlığı, saf ve orijinal İslami ürünlerin formüle edilmesinde girdi sağlayamamaktır. Şu anda mevcut ürünler genelde geleneksel ürünleri taklit ediyor.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> İslami değerlerin korunması, FFK'ların ve onların itibarının bel kemiğidir.
2) FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim boşluğu	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> İslami kurullar ile FFK'lar arasındaki iletişimin zayıflığı.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> Bazen, FFK'lar, komite üyelerinin söylediklerini dikkate almazlar. Fıkhi hükümler gerektiği gibidir ancak uygulamada sorunlar olabilir. Bu nedenle geçmişte FFK'ların İslama uymadığı durumlar oldu ve bu gerçekten etik dışıydı.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> Komite ancak FFK tarafından ilgili tüm bilgi paylaşırsa, sağlam İslami hükümlere varabilir.
3) FFK'ların imajı, güvenilirliği ve itibarı üzerindeki etkisi	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> Kötü yönetimin etkisi komite üzerinde değil, İslami finans sektörü üzerinde olacaktır.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Fıkhi uyum, FFK'ların itibarı için son derece önemlidir.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> Etki daha çok İslami kararlar, dolayısıyla da FFK'lar üzerindedir.

3.2. Danışma Komitesinin Rollerini

Katılımcılara danışma komitesinin rollerine yönelik üç soru yöneltilmiştir. İlk soru katılımcıların danışma komitesinin işlevine ilişkin anlayışlarını araştırırken, ikinci soru fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans teorileri hakkındaki görüşlerini araştırmaya yöneliktir. Üçüncü soru ise danışma komitesinin algılanan rolüne yönelik olup, danışma komitesinin kararlarını verirken sosyal boyutu dikkate alma eğilimindeki algıyı ölçmeyi sağlamaktadır.

Soru 5: Danışma komitesinin görevleri nelerdir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışmanlık Görevi;

(ii) Kodlama 2: Danışmanlık ve Denetleme Görevi

Tespit: Denetim komitesinin, FFK’larda hem danışmanlık hem de denetleme görevi bulunmaktadır.

Tablo 6: 5. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışmanlık Görevi	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • İslami konularında ve bazen başka konularda tavsiyelerde bulunmak.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • FFK’ların tüm işlerinde İslami uyum için görüş bildirmek. • Tüm görüşler güvenilir kanıtlarla desteklenmeli. • Ürünler için danışmanlık rolü sağlamak.
2) Danışmanlık ve Denetleme Görevi	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • Danışmanlık, eğitim, ürün onayı ve ürün incelemesi. • Tüm işlemleri ve ürünleri İslam ahlakına uygun olarak onaylamak.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • İslami uygunluk için operasyonları ve ürünleri denetlemek. • Danışmanlık ve denetleme. • Fıkhi uyum konusunda tavsiyelerde bulunmak.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • FFK tarafından sunulan tüm ürün ve hizmetleri incelemek, onaylamak. Bu nedenle, kurulun tüm ürün programı belgeleri, ürün geliştirme belgeleri ve diğer benzer belgeleri periyodik olarak gözden geçirme görevi vardır. • FFK’ların işleyişini incelemek ve İslama uygun olmasını sağlamak. • Tüm pazarlama materyalleri, reklamlar ve broşürler dahil olmak üzere tüm yasal sözleşmeleri, anlaşmaları ve belgeleri gözden geçirmek ve onaylamak.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Danışmanlık ve düzenli fıkhi denetim. • Ürün geliştirmek ve ürün uygulamasını denetlemek.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • FFK’lara İslami konularda tavsiyelerde bulunmak ve İslama uygunluğu sağlamak için ürün ve hizmetleri denetlemek. • Onay gerektiren çeşitli belge türlerini incelemek. • FFK personeline İslam hukuku, İslami finans/bankacılık gibi konularda konferanslar veya sunumlar yapmak.

Soru 6: “Fıkhi açıdan uygun finans İslam hukukuna uygun olmakla birlikte mutlaka İslam’ın ruhuna uymayabilirken; fıkıh temelli finans İslam’ın amacına ve ruhuna sıkı sıkıya bağlıdır.” Bu ifadeden yola çıkarak fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans konusundaki fikirleriniz nelerdir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans arasında fark yoktur;

(ii) Kodlama 2: FFK’lar fıkıhın yasal ve mekanik yönlerinin ötesine bakmalıdır.

Tespit: Katılımcıların bir kısmı, fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli ürün ve hizmetlerin aynı olduğunu düşünürken, geri kalanı FFK’ların fıkhi uyumdan daha büyük meselelerle ilgilenmesi gerektiğini vurgulayarak farkı kabul etmiştir.

Tablo 7: 6. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans arasında hiçbir fark yoktur.	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • İslam'a uygunluk, İslami ilkelerle ilgili her şey anlamına gelir. İslam'a uygun ve İslam temelli ayrıştırması kamuoyunun kafasını karıştırır. • İdeal olarak aynı olmalıdır. İslam'ın nihai amacı İslam uyumlu ürünlerin nihai sonucudur. • Her ikisi de içtihadın nihai sonucudur, eşit derecede önemlidir.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • İslam alimleri fıkıh konusuyla ilgilenirler, fıkıh ilmine yani İslami amaçlara dayalı kararlar verirler. Bu yüzden böyle bir sorun olmamalı. • İslam alimlerinin İslam'ın amacını ihmal ettikleri iddiasına katılmıyorum.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Her ikisi de kabul edilebilir ve İslam hukuku, İslami esaslara aykırı olmadığı sürece yeni sözleşmelere ve düzenlemelere açık olduğundan, her iki terminolojiyi birbirinden ayırmanın pek gerekli olmadığı kanaatindeyim. • Herhangi bir İslami kararda, İslamın amacına çok dikkat edilmelidir, ancak bu, böyle bir ayrıma bağlı olamaz. Klasik fıkıh kavramına dayanan, ancak yine de İslami hedeflerle çelişen bir ürün olabileceği görüşündeyim; örneğin, bir İslami banka, müşteriye mudaraba gibi öz sermayeye dayalı bir ürün sunduğunda, bu ürün üzerinde müşterinin güvenilirliği için gerekli özeni göstermezse ürün İslam temelli olmasına rağmen yine de İslamın amaçlarını karşılamıyor olacaktır. O yüzden İslam temelli bir ürünün İslamın amacına uyup diğerinin uymayacağına dair basit bir sonuca varmanın bir yolu yoktur.
2) FFK'lar, fıkıhın hukuki ve mekanik yönlerinin ötesine bakmalıdır.	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • İslami finansta artık İslami görüş sadece hukuki yönlerle sınırlı kalmamalı, bunun ötesine geçmelidir. Önceki uygulamaların İslamın amacını ihmal ettiği anlamına gelmez, ancak İslami finans piyasada nispeten yeni olduğundan, o zamanki durum kararları etkilemiştir. Şimdi İslami finansta yeni bir aşamaya geçme zamanı.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • İslami bankacılık, sözleşmelerin 'İslami' görünmesini sağlamak için sadece finansal mühendislik yapmanın ötesinde, tüketiciye bir katma değer sunmalıdır.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Şahsen, benim görüşüme göre, İslam uyumlu ve İslam temelli finans konusu, özden çok biçime benzer hiçbir yere gitmeyecek bir terminoloji tartışmasıdır. • Bununla birlikte, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı içinde, FFK'lar, müşterilere sunulan ürün ve hizmetlerin amaçları ve toplum geneline etkileri açısından İslam'ın ruhunu da incelemek zorundadır.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • Evet, FFK'lar, İslam'ın değerlerini ve ruhunu aşlamak için sorumluluk almmalıdır. • Bankacılık ve finans kuruluşları olarak FFK'lar, sosyal refahın ve etik değerlerin teşvik edilmesinde de rol oynamalıdır.

Soru 7: Danışma komitesinin işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutları dikkate aldığını düşünüyor musunuz?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışma komitesi, kararlarını verirken sosyal boyutu dikkate alır.

Tespit: Danışma komiteleri, işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutları dikkate almaktadır, ancak bunları gerçekleştirmede ve FFK’ları etkilemede bazı zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar.

Tablo 8: 7. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi, işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutu dikkate alır.	Katılımcı 1, 4	• Evet.
	Katılımcı 2	• Evet ama kurul sadece öneride bulunabilir, karar vermek yönetime bağlıdır. Önerilen alternatif çözümler bazı yasal kısıtlamalar nedeniyle yönetim tarafından uygulanamayabilir.
	Katılımcı 3	• Evet ama bunu tamamen başarmak zor. Sonuçta işin özü kar. Ticari amaçlar ve sosyal hassasiyetler zaman zaman çatışabiliyor.
	Katılımcı 5	• Sosyal boyut, üyelerin karar verirken dikkate aldığı konuların bir parçasıdır. İslami bankacılık ürünleri bu prensibe göre onaylanır. Ama sosyal refah hakkında düşünmek yalnızca FFK’ların sorumluluğu değildir.
	Katılımcı 6	• Bazı kurul üyelerinin sosyal boyutu çok ciddiye aldığını, bazılarının ise kararlarını verirken daha teknik yaklaştığını biliyoruz.
	Katılımcı 7	• Evet, çoğu durumda.

3.3. Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri

Danışma komitesi üyelerinin niteliklerine ilişkin sorular yeterlilik, bağımsızlık, şeffaflık ve gizlilik mekanizmaları olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Katılımcılara yeterlilik, bağımsızlık, şeffaflık ve gizlilik konularında ikişer soru yöneltilmiştir.

3.3.1. Yeterlilik

Soru 8: FFK’lar danışma komitesi üyeleri için eğitim, seminer, konferans vb. organizasyonları destekliyor mu?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Destekliyor;

(ii) Kodlama 2: Desteklemiyor.

Tespit: Danışma komitesi üyelerinin halihazırda yüksek bir yeterlilik standardına sahip olmaları beklendiğinden, çoğunlukla FFK’larda danışma komitesi üyelerinin yetkinliğini artırmaya yönelik bir girişim bulunmamaktadır.

Tablo 9: 8. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Destekliyor	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> Resmi bir kurs veya eğitim yok, ama danışma komitesi üyelerine konferans ve seminerlere katılmaları için sponsorluk yapan FFK'lar var.

Tablo 9: 8. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
2) Desteklemiyor	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> Üyelerden zaten iyi eğitilmiş olması ve bu tür niteliklere sahip olması beklenir. Tecrübelerime gelince, finans ve bankacılık konusunda hiçbir eğitim yok. Daha çok, kurul FFK çalışanlarına eğitim sağlıyor.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> En azından konferans ve seminerlere katılması gerekiyor. Bankacılık ve finansın teknik ve operasyonel yönlerine ilişkin özel bir eğitim bulunmamaktadır.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> Hayır.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> Yeterince değil. Özellikle modern bankacılık konularında eğitime ihtiyaç var.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> FFK'ların bunun için fon ayırmak istememesine bağlı.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Sektördeki en son gelişmeleri araştırmak ve güncel tutmak üyelerin görevidir. Üyeler, yeni ürünler, yasalar ve düzenlemeler konusundaki bilgilerini artırmak için ilgili eğitim kurslarına katılmak için başvurabilirler.

Soru 9: Danışma komitesinin disiplinler arası üyeleri hakkındaki görüşünüz nedir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Bazı koşullarla kabul edilebilir bir uygulamadır;

(ii) Kodlama 2: Faydadan çok sorun yaratır.

Tespit: Disiplinler arası üyelerin atanması uygulaması, ihtilaf ve sorunların önüne geçilmesi amacıyla oy haklarının olmaması ve üyelerin çoğunluğunun fıkhi konularda uzman kişilerden oluşması şartıyla, kabul edilebilir.

Tablo 10: 9. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Bazı koşullarla kabul edilebilir bir uygulamadır.	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • Komitede disiplinler arası üyeleri birleştirmek iyi bir fikir ancak oy hakları olmamalıdır.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • Diğer disiplin alanlarındaki uzmanlara oy hakkı vermek sorun değil, ancak kurulun çoğunluğunun İslam bilginlerinden oluşması gerekir. • Oy haklarıyla ilgili olarak, bu üyelerin İslami konulardaki gerekli bilgiye sahip olmalarına bağlıdır.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • Katılıyorum, ancak üyelerin çoğunluğunun İlahiyat kökenli olması ve olmayan üyelerin oy hakkının olmaması gerekir.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Bu uygulama yerindedir. Ama ben, İslami uzmanlığı olmayan üyelerin oy hakkına sahip olmaması gerektiği görüşündeyim. • Eğitim ve deneyim alışverişinde bulunmak için bu bir zorunluluktur.

Tablo 10: 9. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Bazı koşullarla kabul edilebilir bir uygulamadır.	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • Kabul edilebilir, ancak benim açımdan, komite başkanının, İslam hukuku özellikle de İslam ticaret hukuku konusunda çok bilgili ve açık fikirli olması gerekir. Ayrıca modern bankacılıkta yetkin olmalıdır.
2) Faydadan çok sorun yaratır	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • Bu uygulamaya katılmıyorum. Kurul, ilahiyatçılardan oluşmalıdır.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Kurul üyeleri yalnızca ilahiyat alanında iyi eğitim almış kişiler olmalıdır; ekonomi, finans ve hukuk gibi diğer alanlardaki uzmanlar, üye değil, uzman olarak atanmalıdır.

3.3.2. Bağımsızlık

Soru 10: Danışma komitesi üyelerini atama ve görevden alma yetkisi kimde olmalıdır?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Genel Kurul (GK);

(ii) Kodlama 2: Yönetim Kurulu (YK).

Tespit: Atama yöntemi, danışma komitesinin bağımsızlığını sağlamak için tek mekanizma olmamalıdır; şeffaflığın ve açıklamanın kapsamı gibi diğer yaklaşımlar dikkate alınmalıdır.

Tablo 11: 10. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Genel Kurul	Katılımcı 4	• Uygulamada YK görevlendirir. İdeal olarak, atayan ve görevden alan GK olmalıdır.
	Katılımcı 6	• YK'nın tavsiyelerine dayanarak GK.
	Katılımcı 7	• GK'nın üyeleri atamak için doğru organ olduğu görüşümdedir. Kurulun bağımsızlığını garanti altına almak için başka mekanizmalar da geliştirilebilir.
2) Yönetim Kurulu	Katılımcı 1	• Benim görüşüm, en azından YK'ya karşı sorumlu olması ve bundan daha düşük olmaması gerektiğidir.
	Katılımcı 2	• GK veya YK olabilir. Önemli olan hesap verebilirlik, şeffaflık ve fıkhi uyumu sağlamaktır.
	Katılımcı 3	• YK uygun organ olabilir. • YK sözleşmeyi yenileyip yenilememe yetkisine sahip olmalıdır.
	Katılımcı 5	• Üyelerin YK tarafından atanmaları halinde bu, onların bağımsız olmadıklarını söylemek için bir neden olmamalıdır. Bunun nedeni, atamanın başlı başına bağımsızlık durumunu garanti etmemesidir, şeffaflık daha önemli olmalıdır.

Soru 11: Aynı anda birden fazla danışma komitesi üyeliğine atanma konusunda görüşünüz nedir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Çıkar çatışması potansiyelini azaltmak için birden çok komite üyeliğine atanmanın kısıtlanması gereklidir, ancak aynı zamanda uzman eksikliği sorunu çözümlenmelidir;

(ii) Kodlama 2: Çok sayıda danışma komitesi üyeliğine atanma uygulaması kabul edilebilir.

Tespit: Birden çok komiteye atanma uygulaması kabul edilebilir ancak sayı sınırlaması getirilerek çıkar çatışması potansiyelini azaltmak ve uzman eksikliği sorununu çözmek de gereklidir.

Tablo 12: 11. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Çıkar çatışması potansiyelini azaltmak için birden çok komite üyeliğine atamanın kısıtlanması gereklidir, ancak aynı zamanda uzman eksikliği sorunu çözülmelidir.	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlıklı bir uygulama değildir. Bir çıkar çatışması sorununu gündeme getirebilir. • Avantajları ve dezavantajları vardır. Herhangi bir sınırlama yoksa çıkar çatışması oluşabilir. Aksi halde uzman eksikliği oluşabilir. Sektör değerlendirilerek ideal sayı belirlenmeli. Dezavantajlar, avantajların önüne geçmektedir.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Değişir. Bazen üyelerin birden çok FFK’yı denetlemek için zamanları olmadığı için ve çıkar çatışması yaratabileceği için iyi değildir, ancak diğer taraftan görüş farklılıklarından kaçınmak için iyidir.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • İyi ve kötü noktalar vardır. Negatif bir şekilde, aynı kişilere aşırı iş yükü yüklenecek ve isimlerini ürün ve hizmetleri satmak için bir pazarlama stratejisi olarak kullanma riskleri oluşabilir.
2) Çok sayıda danışma komitesi üyeliğine atanma uygulaması kabul edilebilir.	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • Zaman ayırabilmeleri ve makul sayıda olması şartıyla bir zararı yoktur. • Kişi kapasitesine göre bir üst sınır belirleyebilir. • Çıkar çatışması, gizlilik anlaşmaları gibi birçok yolla yönetilebilir.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • Görüş farklılıkları için iyi olabilir. Üyeler işlerini yapabildikleri sürece, bu iyi olur. • Düzenleyiciler farklı bir açıdan bakarlar. Bir uzmanın bir FFK için kısıtlanması fikrine katılmıyorum. Dürüst ve sorumlu davrandıkları sürece sorun olmayacaktır.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • Görünüşte ideal bir durum değil, ancak uzmanlaşmamış ya da deneyimsiz üyelerin kurulda görevlendirilmesi sektöre daha fazla zarar verecektir.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • İyi ve kötü etkileri vardır. Olumlu yönlerden, deneyimli üyeler, aynı kurulda görev alan daha az deneyimli üyelere akıl hocalığı yapabilirler. Bu nedenle, uzmanlık ve bilgiyi genç nesillere aktarmak için iyi bir uygulamadır.

3.3.3. Şeffaflık ve Gizlilik

Soru 12: Danışma komitesinin tüm bilgilere, belgelere, kayıtlara vb. erişimi var mı?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Erişim yok;

(ii) Kodlama 2: Danışma komitesinin görüş ve onayları komiteye sunulan bilgi ve belgelere dayanır.

Tespit: Teorik olarak FFK'larda danışma komitesi, fıkhi uygunluk amacıyla tüm bilgilere, belgelere, kayıtlara vb. erişime sahiptir, ancak uygulamada büyük ölçüde kendilerine sunulan bilgi ve belgelere güvenirlir.

Tablo 13: 12. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Erişim yok.	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • İdeal olan, bu ayrıcalığa sahip olmasıdır. Ama pratikte öyle olmuyor.
2) Danışma komitesinin görüş ve onayları komiteye sunulan bilgi ve belgelere dayanır.	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • Danışma komitesi yalnızca sunulan belgelere erişebilir. FFK'ların onay için belgeleri gizlemesi veya açıklamaması etik değildir.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Evet, ancak daha çok ürünlere odaklıdır. Aslında, formlar, reklamlar, broşürler ve el ilanları dahil tüm belgeler onaylanmalıdır.
	Katılımcı 1, 2, 7	<ul style="list-style-type: none"> • Evet.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Teorik olarak evet. Uygulamada, komite tarafından talep edilmediği sürece, yönetimin bunu açıklamasına bağlıdır. Şeffaflık konusunda yönetime güveniyoruz.

Soru 13: Gizlilik şartı danışma komitesi üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtilmiş midir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Belirtilmiştir.

Tespit: Gizlilik şartı danışma komitesi üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtilmektedir.

Tablo 14: 13. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Belirtilmiştir.	Katılımcı 1,2,3,4,6,7	<ul style="list-style-type: none"> • Evet.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Evet, ama gerekli değil çünkü İslam'da gizlilik ve mahremiyet kavramı zaten korunmalıdır.

3.4. Operasyonel Prosedürler

Standart operasyonel prosedürler, sağlam bir kurumsal yönetim çerçevesi için esastır. Bu açıdan, danışma komitesi için standart operasyonel prosedürlerin varlığı, danışma komitesi toplantı sıklığı ve danışma komitesinin fıkhi iç denetime güveni olmak üzere üç farklı konuda üç soru belirlenmiştir.

Soru 14: Danışma komitesi için herhangi bir standart operasyonel prosedür var mı?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Standart operasyonel prosedür var.

Tespit: Danışma komiteleri standart operasyonel prosedürlere sahiptir, ancak uygulamada belirli farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 15: 14. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Standart operasyonel prosedür var.	Katılımcı 1	• Evet, prosedürlerimiz bellidir.
	Katılımcı 2	• Kılavuzlar ve iş akış şemaları oluşturulmuştur.
	Katılımcı 3	• Evet, örneğin ürün geliştirme açısından, uyum departmanı ürün teklifini gözden geçirir ve ilgili tüm belgeleri toplantıdan bir hafta önce komite üyelerine dağıtılır.
	Katılımcı 4	• Tüm FFK’lar standart bir operasyonel prosedür geliştirir.
	Katılımcı 5	• Evet, faizsiz bankacılık uyum kılavuzu gibi.
	Katılımcı 6	• Evet, bir akış şeması var. Üyeler, ürün onayı için tüm belgeleri inceler. Üç tür karar vardır: reddedilen, değiştirilerek kabul edilen ve değiştirilmeden kabul edilen.
	Katılımcı 7	• Evet. YK tarafından incelenip, onaylanan prosedürle geliştirilmelidir.

Soru 15: Danışma komitesi toplantılarını düzenli olarak yapıyor mu? Ne sıklıkla?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışma komitesi düzenli olarak toplanır, toplantı sıklığı haftalık, iki haftada bir ya da spontane olabilir.

Tespit: Danışma komiteleri düzenli şekilde toplanmaktadır, toplantı sıklığı konusunda FFK’ların farklı uygulamaları bulunmaktadır.

Tablo 16: 15. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi düzenli olarak toplanır, toplantı sıklığı haftalık, iki haftada bir yada spontane olabilir.	Katılımcı 1	• Evet, ayrıca kurulun icracı üyesi günlük olarak iletişim kurar ve zaman zaman konferans görüşmesi yoluyla toplantı yapabilir.
	Katılımcı 2	• Düzenli takvim toplantıları var.
	Katılımcı 3	• İki haftada bir düzenli toplantı yapıyor onun dışında onay gerektiren konulara ve ürünlere bağlı olarak da toplanılır.

Tablo 16: 15. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi düzenli olarak toplanır, toplantı sıklığı haftalık, iki haftada bir yada spontane olabilir.	Katılımcı 4	• Evet, en az ayda iki kez, bazen daha sık toplanır.
	Katılımcı 5	• Sürekli iletişim halindedir. Takvim toplantıları var.
	Katılımcı 6	• Evet, kurul haftalık, iki haftada bir, aylık ve gerekmesi halinde toplantılar yapar.
	Katılımcı 7	• Takvim toplantıları, aylık toplantılar ve özel toplantılar var.

Soru 16: Danışma komitesi fıkhi iç denetim departmanına ne ölçüde güveniyor?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışma komitesi faaliyetleri büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna dayanır.

Tespit: Danışma komitesi nihai denetim işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna güvenmektedir.

Tablo 17: 16. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi faaliyetleri büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna dayanır.	Katılımcı 1	• Danışma komitesi iç denetime çok güvenir. FFK'lar bu görevi genelde iç denetim birimine yaptırır. Fıkhi iç denetim birimleri oluşturulmalı.
	Katılımcı 2	• Uygun denetim bilgi ve yeteneklere sahip oldukları için güvenilir.
	Katılımcı 3	• Genelde tek iç denetim departmanı vardır. Fıkhi denetim için önemlidir.
	Katılımcı 4	• Tüm bulgular gözden geçirilmek üzere danışma komitesine sunulur.
	Katılımcı 5	• İç denetime büyük ölçüde güvenilir.
	Katılımcı 6	• Özel bir fıkhi iç denetim birimi yok, bu görevi iç denetim birimi ile bir danışmanlık firmasına yaptırıyoruz. Oradan aldığımız bulgular güvenilirirdir.
	Katılımcı 7	• Yalnızca süreci kolaylaştırmak için yol gösterici olmakla birlikte sorumluluk danışma komitesine aittir.

3.5. Fıkhi Yönetişim Konusunda Görüş ve Öneriler

Bu bölümde katılımcılardan FFK'larda fıkhi yönetim konusundaki görüş ve önerilerini sunmaları istenmiştir.

Soru 17: Lütfen varsa fıkhi yönetim konusundaki görüş ve önerilerinizi paylaşınız.

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Güçlü düzenleyici çerçevelere ve uluslararası gelişmeleri takibe duyulan ihtiyaç;

(ii) Kodlama 2: Kurumlar arasında iletişim ortamının sağlanması;

(iii) Kodlama 3: Kurumsal yaklaşım.

Tespit: Güçlü düzenlemeler, uluslararası gelişmelerin takip edilmesi, kurumlar arası iletişim ve kurumsal yaklaşım sağlanarak fıkhi yönetim sistemi iyileştirilmelidir.

Tablo 18: 17. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Güçlü Düzenleyici Çerçeveler ve Uluslararası Gelişmelerin Takibi	Katılımcı 1	• Fıkhi uyumun denetleme ve izleme faaliyetlerinin etkinliğinin artırılmasına yönelik daha fazla düzenleme gerekli olabilir.
	Katılımcı 3	• Dünyadaki iyi uygulamalar örnek alınmalı. Çok sayıda düzenleme yapıldı ama bunlar daha çok muhasebe, finansal denetim ve raporlama üzerine yoğunlaşmış durumda. Artık daha çok kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmeli.
	Katılımcı 4	• Fıkhi uyumu sağlamak, uymayan FFK'lara karşı önlem almak için daha etkin bir mekanizma geliştirilmeli.
2) Kurumlar Arasında İletişim Ortamının Sağlanması	Katılımcı 5	• FFK'larda fıkhi uygunluk işlevlerini ve sistem içindeki iletişimi güçlendirmek gerekli.
3) Kurumsal Yaklaşım	Katılımcı 2	• Kurumsal yönetimin fıkhi uygunluk açısından daha iyi anlaşılması ve güçlendirilmesi lazım.
	Katılımcı 6	• Profesyonel bir meslek kuruluşu oluşturulup, lisanslama yapılmalı.
	Katılımcı 7	• Komite üyeleri ile fıkhi uyum faaliyetlerinde görevli olanların dürüstlüğü ve güvenilirliğini geliştirmek zorunludur. Mesleki standartlar yükseltilmelidir. Eğitim faaliyetleri artırılmalı, yeni uzmanlar yetiştirilmelidir.

4. Bulguların Analizi ve Değerlendirilmesi

4.1. Fıkhi Yönetişime Yönelik Yaklaşımlar

Fıkhi yönetim konusunda katılımcıların temel sorun olarak nitelediği dört ana konu olduğu belirlenmiştir. Bunlar düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi, düzenlemelerin kapsamı, fıkhi kararlar ve FFK'ların yönetimine ilişkin konulardır.

Katılımcılar, FFK'lar ile düzenleyici ve denetleyiciler arasında iletişim ve anlayış açısından boşluklar olduğunu; bu farklı bakış açılarının zaman zaman çatışmalara ve danışma komitesi üzerinde baskı ve sorgulamalara sebep olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca fıkhi yönetim uygulamaları alanında daha fazla düzenlemeye ihtiyaç olduğunu; fıkhi karar alma usulü ile bağımsızlık ve şeffaflık konularının netleştirilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Düzenlemeler ile ilgili olarak katılımcılar iki konu üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri danışma komitesine üye olarak atanmanın en fazla iki ile sınırlandırılması, diğeri de komite üyelerinin çoğunluğunun yurtiçi yerleşiklerden oluşması gerekliliğidir. Aynı anda farklı danışma komitesine üye olarak atanmanın en fazla iki ile sınırlandırılmasının danışman eksikliği, komite üyelerinin çoğunluğunun yurtiçi yerleşiklerden oluşması gerekliliğinin ise uluslararası tecrübelerin yurtiçine aktarılamaması gibi sorunlara yol açabileceği hususlarında endişeler bulunmaktadır. Düzenlemelerin kapsamına ilişkin bir diğeri eleştiri de fıkhi karar süreci, bağımsızlık, şeffaflık gibi konuların açık olmadığı yönündedir.

Katılımcıların fıkhi kararlar ile ilgili üzerinde durduğu ortak ana sorun tutarlılıkla ilgilidir. Sorunun çözümüyle ilgili olarak ise TKBB bünyesinde oluşturulan Danışma Kurulu olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı kararların çıkar çatışmalarından etkilenme riskini sorun olarak değerlendirirken, diğerleri kurul üyelerinin zaten İslam'ı özümsemiş kişilerden seçildiğini belirterek böyle bir sorunun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Fıkhi kararlarla ilgili ele alınması gereken diğer iki husus özden ziyade forma odaklanmak ve farklı mezhepler nedeniyle dünyadaki uygulamaların farklılaşması olarak vurgulanmıştır.

FFK'ların üst yönetiminin fıkhi uyumsuzluk riskinin boyutunu anlamada zaman zaman başarısız olması, fıkhi konulardaki eksiklikleri ve danışma komitesine ürün incelemek için yeterince bilgi, belge ve zaman verilmemesi FFK'larda karşılaşılan diğer fıkhi yönetim sorunları olarak belirtilmiştir.

AAOIFI yönetim standartlarının fıkhi yönetim sorunlarını çözebilirliği konusunda katılımcılar genel olarak olumlu görüş bildirmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılar AAOIFI standartlarının uygulama açısından tüm hukuki sistemlerde genel geçer olamayacağını da eklemiştir. Bu konuda ortak görüş; AAOIFI standartları referans alınarak sektörün yapısına, politikalarına, düzenlemelerine ve yasal ortamına uygun özgün standartlar geliştirilmesi gerektiğidir. IFSB-10 açısından da katılımcıların görüşleri AAOIFI standartlarına benzerdir. Katılımcılar tarafından AAOIFI'nin FFK'lara; IFSB'nin ise düzenleyicilere yönelik kapsamlı bir kılavuz olduğu vurgulanmış ancak her ikisinin de tüm hukuk sistemleri için uygun olup olmadığı sorgulanmıştır.

Zayıf fıkhi yönetim uygulamasının etkisi ile ilgili olarak katılımcıların endişeleri; İslami değerlerin teşvik edilmemesi, FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim eksikliği ve FFK'lar ve dolayısıyla faizsiz finans sektörünün tamamı için imaj, güvenilirlik ve itibar sorunları olmak üzere üç ana konu etrafında toplanmaktadır. Üç katılımcı, zayıf fıkhi yönetim uygulamalarının İslami değerleri teşvik etmede başarısız olduğunu vurgularken, üç katılımcı da danışma komitesinin rolünün FFK'lar tarafından anlaşılabilmesi ile ilgili endişelerini dile getirmiştir. Bu faktörlerin her ikisi de dahil olmak üzere zayıf fıkhi yönetim uygulamalarının FFK'ların imajı ve güvenilirliği üzerindeki olumsuz etkisi katılımcılar tarafından kabul edilmiştir. Özellikle İslami değerlerin korunması noktasında geleneksel ürünleri taklitten öte saf ve orijinal İslami ürünlerin formüle edilememesi ile uygulamada zaman zaman fıkhi kararlar verilirken kâr amacının ve müşteri memnuniyetinin ön planda tutulması katılımcılar tarafından dile getirilen dikkat çekici hususlardır.

4.2. Danışma Komitesinin Rollerini

Katılımcılar danışma komitesinin FFK'daki görevini danışmanlık ve denetleme olarak sınıflandırmışlardır. İki katılımcı danışma komitesinin danışmanlık rolüne vurgu yaparken, diğer katılımcılar danışma komitesinin görevini danışma ve denetim fonksiyonlarının eş zamanlı olarak yürütülmesi olarak belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından danışma fonksiyonu faizsiz finans konularında konferans, seminer, eğitim vb. faaliyetleri düzenleme ve İslami ürün geliştirme başta olmak üzere FFK'ların tüm faaliyetlerinde tavsiye ve önerilerde bulunma şeklinde tanımlanmıştır. Katılımcılar açısından denetim fonksiyonu ise FFK'ların tüm işlem ve faaliyetlerinde fıkhi uygunluk denetiminin yapılması olarak tanımlanmış ve ürün incelemesi ve onayı; tüm ürün programı belgeleri, ürün geliştirme belgeleri ve diğer benzer belgeler ile tüm pazarlama materyalleri, reklamlar ve broşürler dahil olmak üzere tüm yasal sözleşmeleri, anlaşmaları ve belgeleri periyodik olarak gözden geçirme ve onaylama ile ürün uygulamasının denetimi şeklinde detaylandırılmıştır.

Bulgular katılımcıların ürün ve hizmetlerin fıkhi uyumu konusunda danışma komitelerinin FFK'lara tavsiyede bulunma ve denetim rolüne odaklandığını göstermektedir. Katılımcılar tarafından danışma komitelerinin rolleri yalnızca fıkhi uyumu sağlamaya yönelik prosedürle ilgili noktalarla sınırlandırılmış; faizsiz finansın varoluş sebebi olan İslam ahlakı ve değerleri ile faizsiz finansın sosyo-ekonomik işlevini teşvik etme gibi temel rolleri göz ardı edilmiştir. Bu bulgudan hareketle; FFK'ların hissedar odaklı

kurumsal yönetim modeline yakın olduğu, Tevhid epistemolojisine ve paydaş değer teoremine dayanan fıkhi yönetim modelini benimseme konusunda yeterince başarılı olamadığı söylenebilir.

Katılımcıların teknik olarak uygunluğu yeterli gören fıkhi açıdan uyumlu ürünler ile fıkhi uyumun ötesinde İslam’ın amacına hizmet eden fıkıh temelli ürünler konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Katılımcıların bir kısmı fıkhi açıdan uyumlu ve fıkıh temelli finansal ürünler arasında fark olmadığını savunurken; diğerleri FFK’ların teknik açıdan fıkhi uygunluğun yanında daha büyük meselelerle ilgilenmesinin ve fıkıhın yasal ve mekanik yönlerinin ötesine bakmasının gerektiğini belirterek farkı kabul etmişlerdir. Birincisinin fıkıh meselelerine yoğunlaştığı; ikincisinin ise fıkıh, etik, İslami değerler ve İslam’ın amacı gibi diğer yönleri de dikkate aldığı bu iki farklı bakış açısı FFK’larda danışma komitelerinin rollerinin çerçevesinin belirlenmesinde paradoks yaratabilecektir. Sosyal refah ve sosyo-ekonomik kalkınma üzerinde yoğunlaşma eksikliği göz önüne alındığında, FFK’ların danışma komiteleri fıkıh temelli finans boyutunu bütüncül bir yaklaşımla genişletmek için daha etkin bir rol oynamalıdır.

Katılımcıların hiçbiri danışma komitelerinin işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutu dikkate almadığı iddiasına katılmamıştır. Ancak aynı zamanda katılımcıların tamamı sosyal amacı gerçekleştirme ve bu yönde FFK yönetimini etkileme konusunda çok sayıda zorluğun bulunduğu da altını çizmişlerdir. Katılımcılar FFK’ların neticede ticari kurumlar olması nedeniyle kar ve sosyal amaçlar arasındaki çatışmayı uzlaştırmada sorunlarla karşılaştığını, önerilen alternatif çözümlerin zaman zaman yönetim tarafından uygulanmadığını ifade etmişlerdir. Bu bulgu danışma komitesinin rollerine ilişkin daha önceki analizlerle de tutarlı olarak, FFK’ların halen kar maksimizasyonu amacıyla motive olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda; danışma komitelerinin sosyal boyutu dikkate alma çabalarının kurumsal olarak karşılık bulamaması, faizsiz finansın İslami amacına ilişkin kurumsal eğitim girişimlerinin çoğaltılması gerektiğine de işaret etmektedir. Bunun da ötesinde, bu çabalar, danışma komitelerinin oynadığı rollere ilişkin olumsuz algıları önlemek için kurumsal ifşa uygulamaları geliştirilerek kamuoyuna duyurulmalıdır.

4.3. Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri

4.3.1. Yeterlilik

Araştırma bulguları, çoğunlukla FFK’larda danışma komitesi üyelerinin yetkinliğini artırmaya yönelik bir girişim bulunmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar sebep olarak danışma komitesi üyelerinden halihazırda yüksek bir yeterlilik standardına sahip olmalarının beklenmesini ve FFK’ların eğitim için kaynak ayırmak istememesini göstermektedir. Sektördeki en son gelişmeleri araştırmak ve takip etmek üyelerin doğal görevi olarak kabul edilmektedir. FFK’ların eğitim için ayırdıkları fonlar daha çok FFK çalışanlarının eğitimi için kullanılmaktadır. Yalnızca bir katılımcı danışma komitesi üyelerine konferans ve seminerlere katılım için sponsorluk yapıldığını belirtmiştir. Özellikle modern bankacılık konularına, bankacılık ve finansın teknik ve operasyonel yönlerine ve yeni ürün, yasa ve düzenlemelere ilişkin eğitim ihtiyacı katılımcılar tarafından kabul edilmektedir.

Katılımcılar danışma komitesinin disiplinler arası üyeleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. Katılımcıların çoğu disiplinler arası üye uygulamasını pozitif olarak değerlendirirken, iki katılımcı bu uygulamanın faydadan çok sorun yaratacağını belirtmiştir. Disiplinler arası üyeler konusunda fikir birliğinde olan katılımcılar karar aşamasında oluşabilecek ihtilafların önüne geçilebilmesi için iki koşul üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar oy haklarının olmaması ve üyelerin çoğunluğunun İslami konularda uzman kişilerden oluşması şartıdır. Mevcut düzenlemeler komite üyelerinin asgari üçte ikisinin ilahiyat ve dengi alanlarda öğrenim görmüş olmasını veya faizsiz finans alanında en az üç yıl tecrübenin yanında yüksek lisans ve doktora derecesine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Disiplinler arası üyelerin yetkinliğine ilişkin ise belirlenmiş kriterler bulunmamaktadır. Üçte iki dışında kalan üyelerin oy hakkı konusunda ise engelleyici bir durumdan bahsedilmemektedir. Ancak katılım bankalarının danışma

komitesi üye kompozisyonuna bakıldığında üyelerin tamamında bahsedilen şartların aranmış olduğu ve komitelerde disiplinler arası üyelerin bulunmadığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların şerhli olarak kabul edilebilir bulunduğu disiplinler arası üye uygulamasının, yasal olarak önünde bir engel bulunmamasına rağmen pratikte kabul görmediği sonucuna varılabilir.

4.3.2. Bağımsızlık

Çalışma katılımcıların çoğunluğunun danışma komitesi üyelerini atamak ve görevden almak için YK'nın uygun organ olduğunu düşündüğünü, diğerlerinin ise ideal organ olarak genel kurulu tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Çoğu katılımcının atama ve görevden alma organı olarak YK'yı uygun bulması Türkiye'deki düzenlemelerle paralelken, atama organının genel kurul olması gerektiğini belirten AAOIFI standartları ile örtüşmemektedir. Atama konusunun danışma komitesinin bağımsızlığını sağlamak için tek mekanizma olmadığı, şeffaflığın ve ifşaatin kapsamının daha fazla dikkate alınması gerektiği konusunda ise katılımcıların tamamı ortak görüştedir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar, danışma komitesi üyelerinin bağımsızlıklarının yalnızca atama yöntemine bağlı olmadığı konusunda bir fikir birliğinin olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki bulgu, katılımcıların çoğunun danışma komitesi bağlamında bağımsızlığın gerçek anlamı konusunda bir anlayış eksikliğine sahip olduklarını ve mesleki bağımsızlık ile uygulamacı bağımsızlık arasında ayırım yapamadıklarını göstermektedir. Danışma komitesinin bağımsızlığı, işlevlerini yerine getirirken uygun bir tutumda bulunmayı ifade eden uygulamacı bağımsızlığı ile bağımsızlık algısını olumsuzlayabilecek herhangi bir görünümünden kaçınmayı gerektiren mesleki bağımsızlık kavramlarının her ikisini de içermelidir. Atama yöntemi gibi, kamuoyunun danışma komitesi üyelerinin bağımsızlığına ilişkin olumsuz algı oluşturabilecek her türlü unsur ortadan kaldırılmalıdır. Bu nedenle, atama yöntemi, kamuoyunun FFK'lara yönelik algısını ve paydaşların güvenini etkilediğinden, mesleki ve uygulamacı bağımsızlığını sağlayan ana unsurlardan biri olmalıdır.

Katılımcıların çoğunluğu aynı zamanda birden çok komiteye atanma uygulamasını kabul edilebilir bulduklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcılar görüşlerini, söz konusu üyenin her bir görevlendirme için gereken zamanı ayırabildiği, dürüst ve sorumlu davranabildiği sürece problem olmayacağı şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, birden fazla üyeliğe atanma uygulamasının sektördeki görüş farklılıklarının çözümü ile deneyimli üyeler yoluyla uzmanlık ve bilginin genç nesillere aktarımı gibi olumlu sonuçlarının olabileceğinin de altını çizmişlerdir. Bu görüşte olan katılımcılar aynı zamanda ideal olarak komite üyelerinin İslami değerlere bağlı olması gerektiğinden, oluşabilecek herhangi bir çıkar çatışması potansiyelini de reddetmektedirler. Çıkar çatışması nedeniyle değil ancak zaman ve verimlilik açısından bireyin kendi kapasitesine göre bir üst sınır belirleyebileceğini belirtmişlerdir.

Birden çok komite üyeliğine atanmanın kısıtlanması gerektiğini savunan katılımcıların öne sürdükleri görüş ise çıkar çatışması potansiyelinin bu şekilde azaltılabileceğidir. Sektörde üyelerin isimlerini ürün ve hizmetleri satmak için bir pazarlama stratejisi olarak kullanması riski de birden çok atanmanın yaratabileceği olumsuzluk olarak belirtilmiştir. Bu riskleri dile getiren katılımcılar ideal atama sayısının uzman eksikliği sorunu yaratmayacak şekilde sektörün bütün olarak değerlendirilmesi neticesinde belirlenmesi gerektiği görüşünde hem fikirlerdir.

Birden çok atama uygulamasını kabul edilebilir / edilemez bulan tüm katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde; düzenlemelerle getirilen en fazla iki komite üyeliğine atanma sınırlamasının olası çıkar çatışması potansiyelini ya da oluşabilecek olumsuz bir algıyı önlemek açısından, yerinde olduğu söylenebilir. Ancak bu düzenlemenin uzman eksikliği sorununa yol açmasının; sektöre yönelik eğitim, sertifika vb. programların teşvik edilmesi, deneyimli üyeler ile genç uzmanların fikir alışverişi yapabileceği ortamların yaratılması gibi çözüm yollarıyla önlenmesi gerekmektedir.

4.3.3. Şeffaflık ve Gizlilik

Şeffaflık açısından katılımcıların yanıtları danışma komitelerinin teorik olarak fıkhi uygunluk amacıyla tüm bilgilere, belgelere, kayıtlara vb. erişim yetkisine sahip olduğunu ancak pratikte komitenin görüş ve kararlarının kendilerine sunulan bilgi ve belgelere dayandığını göstermektedir. Danışma komiteleri erişim ayrıcalığını nadiren kullanmakta, proaktif olarak belge talep etmekten ziyade büyük ölçüde yönetime ve kendilerine sunulan belgelere güvenmektedirler. Danışma komitesinin bu pozisyonu alınan kararların FFK’ların gerekli belgeleri doğru ve eksiksiz sunma konusundaki tutumundan etkilenerek belirlenebileceğini göstermektedir.

Katılımcılardan yalnızca biri, gizlilik kavramının zaten İslami bir gereklilik olarak korunmasının zorunlu olduğunu ifade ederek, sözleşmede gizlilik yükümlülüğüne ilişkin herhangi bir hükme ihtiyaç bile duyulmayabileceğini belirtmiştir. Çalışma, gizlilik şartının komite üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtildiği konusunda katılımcıların tamamının hemfikir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, FFK’ların AAOIFI ve IFSB-10 fıkhi yönetim standartları ile uyumlu olarak gizliliği sağlamak için yeterli mekanizmalara sahip olduğunu göstermektedir.

4.4. Operasyonel Prosedürler

Katılımcıların tamamı danışma komiteleri için faizsiz bankacılık uyum kılavuzları ve iş akış şemaları gibi belirli yönergelerle düzenlenmiş standart prosedürlerin bulunduğunu belirtmiştir. Çalışma FFK’ların danışma komiteleri için belirli kılavuzlar veya operasyonel prosedürler sağlama konusunda yerinde uygulamaları olduğunu göstermektedir.

Toplantı sıklığıyla ilgili olarak, danışma komiteleri arasında ihtiyaca göre farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Katılımcılar danışma komitelerinin toplantılarını haftalık, iki haftada bir, aylık veya ihtiyaca göre daha sık olarak düzenlediklerini belirtmişlerdir. Uygulamaların tamamı, ayda en az iki kez toplanması gerektiği şeklindeki mevcut düzenlemeler dikkate alındığında olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Fıkhi yönetim süreçlerinin danışma komiteleri tarafından denetlenmesi beklense de, danışma komitelerinin özellikle nihai denetim işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde fıkhi iç denetim birimine güvendiği görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların tamamı sorumluluğun danışma komitesinde olduğunu kabul etmişlerdir. Katılımcılar tarafından üzerinde durulan bir diğer konu, çoğunlukla FFK’larda ayrı bir fıkhi iç denetim biriminin bulunmaması ve bu görevin iç denetim birimlerince ya da hizmet alımı şeklinde yerine getiriliyor olmasıdır. Danışma komitelerinin fıkhi denetim faaliyetlerinin büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna dayandığı göz önüne alındığında; FFK’ların AAOIFI standartlarında da tavsiye edildiği şekilde ayrı bir fıkhi iç denetim birimi oluşturmaları daha sağlıklı bir uygulama olacaktır.

4.5. Fıkhi Yönetişime Yönelik Görüş ve Öneriler

Çalışma, katılımcıların genel olarak mevcut fıkhi yönetim uygulamalarında birtakım eksiklik ve zayıflıklar olduğunu kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Belirtilen zayıflıklar; fıkhi denetim ve izleme faaliyetlerinin yeterince etkin olmaması, düzenlemelerin muhasebe, finansal denetim ve raporlama konuları üzerinde yoğunlaşması, fıkhi uyum sağlamayan FFK’lara yönelik etkin mekanizmaların eksikliği, sektörel iletişimsizlik, fıkhi yönetişimin yeterince anlaşılabilmesi ve eğitim faaliyetlerinin azlığı şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcılar aynı zamanda belirtilen eksiklik ve zayıflıkları göz önünde bulundurarak iyileştirme amaçlı bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler güçlü düzenleyici çerçeveler ile uluslararası

gelişmelerin takibi, kurumlar arasında iletişim ortamının iyileştirilmesi ve kurumsal bir yaklaşıma sahip olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılabilir.

Düzenleyici çerçevelerle ilgili olarak, katılımcılar güçlü bir düzenleyici ortama duyulan ihtiyacın altını çizmişlerdir. Ek olarak dünyadaki başarılı faizsiz finans uygulamalarının takip edilmesi gerektiğini ve AAOIFI standartlarının bağımsız kurullar tarafından uygun şekilde revize edilerek kabul edilebileceğini savunmuşlardır.

Fıkhi yönetim konusunda düzenleyiciler, FFK'lar, denetçiler, yöneticiler, hissedarlar ve diğer kilit paydaşlar arasındaki iletişim boşluğunu kabul eden katılımcılar, iletişim ortamını iyileştirmek için uygun koordinasyonun sağlanması gerektiği görüşündedirler. Koordinasyonun sağlanması ile, fıkhi yönetime ilişkin bilgi eksikliği hafifletilebilir. Katılımcılar fıkhi uygunluğun sağlanması için kurumsal bir yaklaşım çerçevesine sahip olunması gerektiği konusunda güçlü bir motivasyona sahiptir. Bu amaçla; kurumsal yönetimin anlatılması ve anlaşılmasının sağlanması, profesyonel meslek kuruluşları oluşturularak lisanslama yapılması, mesleki standartların yükseltilmesi, eğitim faaliyetlerinin artırılarak genç uzmanlar yetiştirilmesi önerilmektedir.

5. Sonuç

Faizsiz finans/İslami finans, her türlü finansal faaliyetin İslami kurallar temel alınarak uygulandığı sistemler bütünüdür. Fıkhi yönetim ise; FFK'ların faaliyetlerinde İslami ilke ve kurallara uygun hareket etmelerini sağlayan ve bunu denetleyen iç mekanizmaları ifade etmektedir. Fıkhi yönetim alanında standardizasyonun sağlanması amacıyla AOIFI ve IFSB tarafından önemli adımlar atılmış ve fıkhi yönetim genel çerçevesi çizilmiştir. Türkiye'de FFK'ların kurumsal yapılarına ilişkin son dönemde atılan adımların uluslararası standartlar ve dünyadaki örnek uygulamalar dikkate alınarak hayata geçirildiği görülmektedir. Ayrıca düzenlemelerden hareketle; katılım bankalarının faizsiz finans esaslarına uyumunun güçlendirilmesinin, mesleki ilke ve standartların oluşturulmasının, faizsiz finans sektörünün tüm paydaşları için sektöre güvenilirliğin sağlanmasının ve sektörün uluslararası alandaki gelişiminin yakalanmasının hedeflendiği söylenebilir.

Çalışmada Türkiye'de hayata geçirilen düzenlemelerin pratik sonuçlarının nitel araştırma metodolojisi ve görüşme yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi sağlanmıştır. Çalışmanın sonuçları aşağıda başlıklar halinde özetlenmektedir:

Fıkhi Yönetişime Yönelik Yaklaşımlar: Fıkhi yönetim konusunda katılımcıların temel sorun olarak nitelediği dört ana konu olduğu belirlenmiştir. Bunlar düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi, düzenlemelerin kapsamı, fıkhi kararlar ve FFK'ların yönetimine ilişkin konulardır.

Danışma Komitesinin Roller: Katılımcılar danışma komitesinin rolleri konusunda ürün ve hizmetlerin uyumu için fıkhi perspektifinden FFK'lara danışmanlık yapma ve denetim rolüne odaklanmaktadır. Katılımcılar tarafından danışma komitelerinin rolleri yalnızca fıkhi uyumu sağlamaya yönelik prosedürle ilgili biçimsel noktalarla sınırlandırılmış; İslam ahlakı ve değerleri ile faizsiz finansın sosyo-ekonomik işlevini teşvik etme gibi temel rolleri göz ardı edilmiştir.

Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri: Araştırma çoğunlukla FFK'larda danışma komitesi üyelerinin yetkinliğini artırmaya yönelik bir girişim bulunmadığını ortaya koymaktadır. Danışma komitesinin disiplinler arası üyeleri ile ilgili hem düzenlemelerde hem de uygulamada belirsizlikler olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun atama ve görevden alma organı olarak YK'yı uygun bulması Türkiye'deki düzenlemelerle paralelken, atama organının GK olması gerektiğini belirten AAOIFI standartları ile örtüşmemektedir. Gizlilik ilkesi açısından ise çalışma, AAOIFI ve IFSB fıkhi yönetim standartları ile uyumlu olarak gizlilik şartının komite üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtildiği konusunda katılımcıların tamamının hemfikir olduğunu ortaya koymaktadır.

Operasyonel Prosedürler: Çalışma FFK’ların danışma komiteleri için belirli kılavuzlar veya operasyonel prosedürler sağlama konusunda yerinde uygulamaları olduğunu, toplantı sıklığı ile ilgili olarak ise danışma komiteleri arasında farklı uygulamalar olsa da düzenleme ve standartlarda belirtilen asgari toplanma sıklığı şartının karşılandığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonuçları danışma komitelerinin özellikle nihai denetim işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde fihhi iç denetim birimine güvendiğini göstermektedir.

Fihhi Yönetişime Yönelik Diğer Görüş ve Öneriler: Çalışma, katılımcıların genel olarak mevcut faizsiz kurumsal yönetim uygulamalarında birtakım eksiklik ve zayıflıklar olduğunu kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Belirtilen zayıflıklar; fihhi denetim ve izleme faaliyetlerinin yeterince etkin olmaması, düzenlemelerin muhasebe, finansal denetim ve raporlama konuları üzerinde yoğunlaşması, fihhi uyum sağlamayan FFK’lara yönelik etkin mekanizmaların eksikliği, sektörel iletişimsizlik, fihhi yönetişimin yeterince anlaşılması ve eğitim faaliyetlerinin azlığı şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye’deki fihhi yönetim sistemi genel olarak değerlendirildiğinde olumlu gelişmelerin yanında halen birtakım eksiklik ve belirsizliklerin olduğu görülmektedir. Sistemin gelişiminin sağlanmasının, sektörel standardizasyona ulaşılmasının ve faizsiz finans sektöründe fihhi uyum kültürünün sağlanmasının, uluslararası standartları dikkate alarak hazırlanacak ve fihhi yönetim sürecinin tüm ayrıntılarını içerecek bütüncül bir fihhi yönetim çerçeve kılavuzunun yayınlanması ile sağlanabileceği düşünülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Governance Standards for IFIs, No. 1-5*, <https://www.aaofı.com>, (Erişim Tarihi: 25.09.2020).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Accounting, Auditing and Governance Standards*, <https://www.aaofı.com>, (Erişim Tarihi: 15.09.2020).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *External Shari’ah Audit, Auditing Standard for Islamic Financial Institutions No. 6*, <https://www.aaofı.com>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Central Shari'ah Board, Governance Standard No. 8*, <https://www.aaofl.com>, (Erişim Tarihi: 18.05.2021).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Shari'ah Compliance Function, Governance Standard No. 9*, <https://www.aaofl.com>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Internal Shari'ah Audit, Governance Standard No. 11*, <https://www.aaofl.com>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- Albarrak, H., ElHalaby, S. (2019), AAOIFI Governance Standards: Sharia Disclosure and Financial Performance for Islamic Banks, *Journal of Governance & Regulation*, 8(1), s.19-37.
- BDDK, (Bankacılık Dzenleme ve Denetleme Kurumu). (2018), *TKBB tarafından Danışma Komitesi Oluşturulmasına İlişkin Karar*, Karar No:7736, [http:// https://www.bddk.org.tr/](http://https://www.bddk.org.tr/), (Erişim Tarihi: 14.02.2021).
- BDDK, (Bankacılık Dzenleme ve Denetleme Kurumu). (2019), *Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ*, <https://www.bddk.org.tr/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2021).
- Choudhury, M. A. and Hoque, M. Z. (2017), İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim (Çev.: Erkan, M.K.), *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s.253-272.
- Çalışır, M. (2019), Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ'e Yönelik Değerlendirme Metni, <https://isefam.sakarya.edu.tr/>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
- Çekin, Ö., Soysal, B. (2014), İslami Finans Sisteminin Geliştirilmesi Sürecinde Merkezi Danışma Kurulu ve Danışma Kurulları Tespitler-Öneriler (Bildiri), *İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3*, Sakarya Üniversitesi, s.61-76.
- Çelik, İ. (2015), Din ve Kapitalizm Kıskaçındaki Katılım Bankalarının Geleceği, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015(2), s.80-97.
- Ersoy, M. ve Süner, M. (2019), AAOIFI Standartlarının Türkiye'deki Katılım Bankalarına Olası Etkileri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), s.226-245.
- Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu ile İlgili 2015/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, Resmi Gazete, Sayı:29563, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 15.12.2021).
- Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ, Resmi Gazete, Sayı: 30888, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2021).
- Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar, Resmi Gazete, Sayı:30978, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 24.12.2021).
- Fatmawati, D., Ariffin, N. M., Abidin, N., Hafizah, Z., and Osman, A. Z. (2020), *Shari'ah Governance İn Islamic Banks: Practices, Practitioners and Praxis*, Global Finance Journal, Elsevier.
- Güney, N. (2015). İslami Finansa şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış, *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 2(2), s.45-69.
- IFSB (Islamic Financial Services Board), (2008), *Survey on Shari'ah Boards of Institutions Offering Islamic Financial Services Across Jurisdictions*, Kuala Lumpur: IFSB.
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Guiding Principles of Risk Management for Institutions (Other than Insurance Institutions) Offering Only Islamic Financial Services*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 24.12.2020).
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Guiding Principles of Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services (Excluding Islamic Insurance (Takaful) Institutions and Islamic Mutual Funds)*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Disclosures to Promote Transparency and Market Discipline for Institutions Offering Islamic Financial Services*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Guiding Principles on Shari’ah Governance System in Institutions Offering Islamic Financial Services*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Core Principles for Islamic Finance Regulation (Banking Segment) (CPIFR)*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- KGK (Kamu Gözetim Kurumu), *Faizsiz Finans Denetim Standardı 6: Fıkhi Denetim (Faizsiz Finans Kuruluşlarının Fıkhi İlke ve Kurallara Uygunluk Sağlamasına Yönelik Güvence Denetimi)*, <https://www.kgk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Kartal, M. T. (2019), *Katılım Bankacılığında Danışma Komiteleri: Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyumla İlişkin Tebliğ Üzerine Bir İnceleme*, Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi, 2(2), s.93-108.
- Malik, R. (2020), *Shari’ah Governance Framework and AAOIFI*, 14th Meeting COMCEC Financial Cooperation Working Group, AAOIFI, <https://www.comcec.org/wp-content/uploads/2021/07/4-A.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- Odabaşı, M. (2017), *İslami Finanstaki Danışma Kurullarının Rolü-Türkiye Örneği*, 6.İslami Bankalar ve Finans Kurumları Şer’i Denetim Konferansı, İstanbul.
- Polat, A. (2018), *Mesleki Ahlak Kuralları ve Katılım Bankacılığı: Türk Bankacılık Etik İlkeleri ve AAOIFI Standartlarının Karşılaştırılması*, 1. Uluslararası Sigortacılık, Bankacılık ve Finans Sempozyumu “Katılım Finansın Ekonomi Politikası”, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Soysal, B. (2019), *İslami Finans Kuruluşlarında Fıkhi Uygunluk Yönetimi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı.
- Şağbanşua, L. (2016), *İslami Finans Kurumlarında İslami Danışma Kurulları: Türkiye İçin Model Önerisi* (Doktora Tezi), Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ*, Karar No:253, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında İç Yönerge*, Karar No:260/2, <https://tkbb.org.tr>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Faizsiz Finans Muhasebe Standartları İçerisinde Yer Alan Fıkhi Terimlerin Türkçe Karşılıklarının Tespit Edilmesi*, Karar No:9, <https://tkbb.org.tr>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Danışma Kurulu Sunum*, <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Tunç, H. (2012), *Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Nesil Yayınevi.
- Yanpar, A. (2014), *İslami Finans, İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yıldırım, D. Ç. ve Yıldırım, S. (2018), *İslami Bankacılık Sistemine Genel Bir Bakış*, Bursa: Ekin Yayın.
- Yücel, E. (2017), *İslam Hukukunda Tahkim ve Katılım Bankalarında Uyuşmazlıkların Tahkim Yoluyla Çözümü*, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 3(2), s.137-160.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1706-1720, doi: 10.11616/asbi.1328757

Türk Kadın Edebiyatçıların İntiharı ve Eserlerine Yansıyan Ölüm Olgusu*

Suicide of Turkish Female Writers and The Concept of Death Reflected in Their Works

Beyza Nur SARI¹ ID, Selami ALAN² ID

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 22.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Mevcut verilere göre, 15. yy. ile 20. yy. arasında birçok Türk kadın şair yaşamıştır. Değişim ve gelişmelere bağlı olarak bu oran, 19. ve 20. yüzyıllarda artış göstermiştir. Özellikle cumhuriyetin ilanından sonra sosyal ve kültürel hayatta belli bir konuma ulaşmaya başlayan Türk kadınları, edebiyat alanında daha aktif rol almışlardır. Eserlerinde ise genel konuların yanında, yaşadıkları zorlukları ve bazen de hissettikleri ölüm arzusunu anlatmışlardır. Hatta ölümlerle birlikte intihar olgusunu da ele almış ve bazıları intihara eylemsel açıdan yaklaşmıştır. Dolayısıyla ölüm ve intihar olgusundan hareketle edebiyatçıların intihara neden meylettiklerinin ipuçlarını eserlerde bulmak mümkündür. Bu bağlamda Türk edebiyatının intihar eden veya teşebbüste bulunan kadın edebiyatçıları Yaşar Nezihne Bükülmez, Rabia Bayraktar, Tezer Özlü, Nilgün Marmara, Kanat Güner ve Ayşe Altan'ın eserleri üzerine yapılan bu çalışma onların ölüm ve intihar hakkındaki düşüncelerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İntihar, Kadın, Edebiyat, Ölüm.

&

Abstract: According to the available data, between 15th and 20th century, many Turkish women poets lived. Depending on the changes and developments, this rate increased in the 19th and 20th centuries. Especially after the proclamation of the republic, Turkish women, who started to reach a certain position in social and cultural life, took a more active role in the field of literature. In their works, besides general subjects, they described the difficulties they experienced and sometimes the death wish they felt. They even dealt with the phenomenon of suicide along with death, and some of them approached suicide from an operational point of view. Therefore, it is possible to find clues about why writers tend to commit suicide, based on the phenomenon of death and suicide. In this context, this study on the works of Turkish literature female writers who committed or attempted suicide, Yaşar Nezihne Bükülmez, Rabia Bayraktar, Tezer Özlü, Nilgün Marmara, Kanat Güner and Ayşe Altan, aims to determine their thoughts on death and suicide.

Keywords: Suicide, Women, Literature, Death.

Atıf/Cite as: Sarı, B. N., Alan, S. (2023). Türk Kadın Edebiyatçıların İntiharı ve Eserlerine Yansıyan Ölüm Olgusu. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1706-1720. doi: 10.11616/asbi.1328757

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu makale Beyza Nur SARI tarafından Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamlanan, "Müntehir/Müteşebbis Türk Kadın Edebiyatçıların Eserlerinde Ölüm" adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Beyza Nur Sarı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, byza.sar19@gmail.com.

² Doç. Dr., Selami Alan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, selami.alan@ibu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Ölüm, hayatın değişmez gerçeğidir ve insan doğduğu anda öleceği tescillenmiştir. Ruhun bedenden ayrılması ve yaşamın sona ermesi demek olan ölüm, her canlı için kaçınılmaz sondur. Bu sona ulaşmak, bireyin kendi iradesi ile kendisi tarafından gerçekleştiğinde, yapılan eyleme intihar adı verilir. Kaderini kendi tayin etme isteği yüzyıllardan beri var olan bir durumdur ve özkıymına karar veren insan yaptığı seçimde bireysel bir tutum sergiler. Akıl ve irade, her insana verilmiştir ve insan bunu istediği şekilde kullanabilmektedir. Yaşamın çıkmaza giren sorunlarında umutsuzluğa kapılan insanın düşünce sistemine intihar etme fikri işler. Bu düşünce ile insanın önünde iki seçenek belirir; yaşamaya devam etmek ya da ölmek. Nitekim insan bu noktada seçimini yaparken bireysel bir tutum sergiler.

İnsanın yaşam çizgisi, doğumla başlayıp ölümle sonlanır. Bu sıralama her canlı için olağan bir durumdur. İnsan doğduğu andan itibaren öleceğini bilmesinin getirdiği bilinçle yaşar (Akoğlan, 2020: 211). “İnsanoğlu açısından değiştirilemeyen bir yazgı, bir gerçek olan bu kavramı insanlar, inançları ve düşünceleri doğrultusunda anlamaya çalışmışlardır” (Savran, 2009: 170). Bauman bu hususta; “Ölümlülüğün farkındalığı kültürel yaratıcılığın başlıca koşuludur” (2000: 13) demiştir. Bu bağlamda, insanın kendini etkin bir biçimde ifade etmesine aracı olan sanat ve edebiyat, ölüm düşüncesi ile yakın ilişki kurmuş ve bu ilişki neticesinde kültürel yaratıcılık meydana gelmiştir. Edebiyat; insana ait hisleri ve düşünceleri aktaran ve özellikle de yazılı olması dolayısıyla kalıcılık sağlayan bir sanat dalıdır. Hatta bir yazar, “çağları ve kendi bireysel kimliğini aşip bir toplumun genel hislerine tercüman olan bir kolektif şuur sözcüsüne” dönüşebilir (Tüzer-Hüküm, 2019: 125). Dolayısıyla edebiyat ve sanat eserlerinde insan hayatına dair hemen hemen her şeyi bulmak mümkündür. Kaçınılmaz bir son olan ölüm ve ölüm düşüncesi de merak ve kaygı uyandıran bir olgu olması yönüyle neredeyse tüm insanların ilgisini çekmektedir. Ölümün, hayatın en evrensel konularından biri oluşu, edebiyatın ve sanatın vazgeçilmeyen başat temalarından olmasını sağlamıştır (Çonoğlu, 2007: 16). İntihar ise ölüm üzerinden edebiyatta kendine yer bulan bir olgudur.

Bireyin, toplum temelli maddî ve manevî bir boşluk sancısı çekerek yönelmiş olduğu intihar eylemi; nedenler ve yöntemler açısından kadınlara ve erkeklere göre farklılık göstermektedir. Kadınların ve erkeklerin fizikî ve psikolojik farklılıkları, hayata bakış açılarındaki değişiklik, maruz kaldıkları ortam ve durumların etkisi, üstlerine yüklenen görevlerin zorluğu gibi durumlar genel anlamda her iki cins için de intihara meyletmelerinin nedenlerini oluşturur. Fakat kadınlar; aile ilişkilerine ve sıkıntılarına daha fazla maruz kalan, duygusal açıdan hemen hemen her durumu yoğun yaşayan, fizikî olarak erkeklere göre daha güçsüz ve daha kırılgan yapıya sahip varlıklardır. Dolayısıyla kadınların intiharında aile ve toplum baskısı veya toplumdan dışlanma başta olmak üzere, evliliklerde yaşanan sıkıntılar, kayıplar, bunalım, depresyon, melankoli gibi psikolojik ve sosyolojik etmelerin etkisi yüksektir. Erkeklerin intiharında ise daha çok ekonomik sıkıntılar gibi durumlar ön plana çıkmaktadır. Kadınların, erkeklere göre sosyal ve kültürel hayata geç katılmış olmaları da onların ruh sağlıklarını etkileyen hususlardan biridir. Öyle ki Türkiye’de 1927 yılına kadarki süreçte erkeklerin intihar oranları daha fazla iken bu tarihten sonra kadınların intiharında önemli ölçüde artış görülmüştür. Bunun nedeni ise Cumhuriyet’le gelen köklü değişimler ve ev içi dünyasına alışmış kadının birden sosyal ve kültürel yaşama ayak uyduramadığı için henüz ideallerini oluşturamamasıdır (Atlıhan, 2019: 71). Dolayısıyla Türk kadınlarının ilerledikleri yol, zorlu süreçlerden geçerek günümüze kadar ulaşmış olsa da bu sürecin, onların üzerlerinde bıraktığı etki büyüktür.

Kadınlar, toplumun devamlılığını sağlayan ve toplum ile aile arasında bağ kuran varlıklardır. Kadınların sosyal ve kültürel hayattaki konumları, toplum içerisindeki rolleri üzerinde de etkilidir. Ataerkil toplum düzeninde onlara benimsetilen rol, anneliğin yanı sıra ev işlerini de üstlenmektir. Zira ataerkil düzene sahip olan toplumlarda kadın baskı altındadır. Bunun nedeni ise ordu, üniversite, sanayi, finans vb. kurumların daha çok erkeklerin denetimi altında olmasıdır (Moran, 2020: 252). Dolayısıyla ataerkil düzende kadınlara yüklenen misyonlar; anne olup çocuğunu yetiştirmek ve eviyle ilgilenmektir. Bunun dışında kadınlardan toplum idaresine katkı anlamında bir şey beklenmez. Kadınların belli bir süre sosyal hayata karışmamış olmaları ile kendilerine yüklenen rol arasında bağlantı vardır. Ait olamadıkları alanlar ile ait olmaları zorunlu hâle gelen alan, kadınların sosyalleşmesini engellemiştir. Kadınların sosyal açıdan ev içerisinde belli bir statü ile kısıtlanması, dünyadaki şartların zamanla değişip modernleşmeye başlaması

neticesinde yeniden gözden geçirilmiş ve böylece kadınlar hem sosyal hem de kültürel hayatta atılım sağlayabilmişlerdir. Türkiye’de ve dünyada kadın hareketlerinin ortaya çıkışı ile kadınlar; hukukî, siyasî, ekonomik ve toplumsal değişimler üzerinden bir sürece girmişlerdir (Loğoğlu, 2018: 609). Dolayısıyla sosyal ve kültürel hayatta ilerleme gösteren bu süreç ile kadınlar, hayatın her alanında aktif rol almaya başlayarak kendi kimliklerini kazanabilmişlerdir.

2. Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Kadının Edebiyattaki Yeri

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Türkiye, resmî olarak Batılılaşma sürecine girmiştir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti, birçok yeni düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Askerî alanda başlayan yenilikler; idarî, ekonomi ve eğitim alanlarında devam etmiş ve hem sosyal hem de siyasî hayatta yenileşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu noktada, eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikler de mühim önem arz etmiştir. Örgün eğitimin ilk kez; ilk, orta ve yükseköğrenim şeklinde derecelendirilmesi, eğitimin taşrada yapılması gerekliliğinin farkına varılması bu dönemde gerçekleşmiştir (Sarıçay-Cansever, 2021: 295). Yaşanan değişimler doğrultusunda öne çıkan bir husus da kültürel etkilenme olmuş ve Avrupalı gibi hareket etme anlayışı önem kazanmıştır. Batılılaşma hareketi ile Türk edebiyatı da yenileşme hareketlerine dâhil olmuş ve bu modernleşme sürecinde Türk edebiyatına pek çok yeni edebî tür gelmiş, var olan edebî türlerde de değişimler başlamıştır. Modernleşme yolunda özellikle gazeteler önemli bir adım olmuştur. Gazeteciliğin Osmanlı Devleti’nde önemli bir yer edinmiş olması ile kadın yazarlar da kendilerini ifade etmek ve görünürlük kazanmak istemiştir. Neticede kadınlar, birçok güçlkle mücadele ettikten sonra, dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde yayımladıkları yazı ve şiirler ile kendilerine bir varlık alanı oluşturabilmişlerdir (Kanter, 2010: 17).

Kadının bir olgu olarak gündeme gelmesi, Tanzimat Dönemi’nde gerçekleşmiştir. Namık Kemal’in; İbret ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde kadın haklarını savunduğunu gösteren makaleleri, Ahmet Mithat’ın; birden çok kadınlı evlenmeyi eleştirmesi, Tefrik Fikret’in; “Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer” diyerek topluma seslenmesi ve Abdülhak Hamit’in; “Bir milletin kadınları o milletin ilerleme derecesinin ölçüsüdür” şeklindeki yazısı, Türk edebiyatındaki yazarların kadınları gündem hâline getirmelerinin somut örnekleridir (Feyzioğlu, 2018: 573). Bu bağlamda, toplumun Batılılaşma yolunda geri kalma nedenlerinden biri olarak kadınların eğitimsiz bırakılışı gösterilmiştir. Nitekim kadınların yetiştirilmesi için yapılan girişimlerin, “Türk toplumunun 19. yüzyıl sonunda içine girdiği toplumsal arayış ve değişim sürecinin en somut göstergesi” (Bele, 2018: 550) olduğu söylenebilir. 1844 yılında yapılan nüfus sayımı ile ilk kez kadınların varlıkları resmî olarak duyurulmuştur. 1858 Arazi Kanunnamesi ile de kız çocukları ilk kez veraset hakkı elde etmişlerdir. 1850’li yıllardan itibaren kadınlar için ilk ve ortaokullar açılmış; Ebe Mektebi, Kız Sanayi Mektebi ve Kız Öğretmen Okulu gibi meslekî eğitim veren okullar da yine ilk defa bu dönemde faaliyete başlamıştır. Bu yeniliklerle birlikte, dönemin dergi ve gazetelerin amacı, kadınların sosyal ve kültürel yaşamdaki konumunu medenî düzeye çıkartmak olmuştur (Argunşah, 2016: 18). Tanzimat Dönemi’nde kadınların yaşamlarını değiştirecek olan bu yenilikler, büyük değişimlerin başlangıcına vesile olarak Türk kadınının dönüm noktasını oluşturmuştur.

Toplum hayatının şekillenmeye ve yenilenmeye başlaması ile kadınlar, edebiyat alanındaki yerlerini daha sağlama almaya başlamışlardır. Bu dönemde kadınlara tanınan haklar ile kadın yazar/şair sayısında artış görülmüş,³ kadınlar hem “okur” hem de “yazar” olarak varlıklarını göstermeye başlamışlardır. Örneğin Fatma Aliye Hanım, fiilen de kadın hakları üzerinde durmuş ve Osmanlı-Müslüman kadın kimliği için mücadele vermiştir. Eserlerinde kahramanlarının ve şahıs kadrosunun büyük bir kısmını kadınlar üzerinden oluşturarak yerli ve evrensel birçok meseleye de değinmiştir (Demir, 2017: 8).

³ “15. yüzyılda yaşadığı bilinen ilk kadın şair Zeyneb Hatun’dan, 20. asırda vefat eden Çeşm-i Âfet’e kadar klâsik Türk edebiyatı geleneği içinde şiir söyleyen kadın şair sayısı, bugünkü tespitlerimize göre 67’dir. (...) 15. yüzyılda 1; 16. yüzyılda 5; 17. yüzyılda 2; 18. yüzyılda 4; 19. yüzyılda 29; 20. yüzyılda 24 kadın şair tespit edilebilmiş, 2’sinin ise yaşadığı asır bulunamamıştır. Günümüze yaklaşıtkça toplumsal değişim ve gelişmelere bağlı olarak kadın şair sayısında bir artış olduğu açıktır. Ancak günümüzden geriye doğru gidildikçe kadın şairlerin isimlerinin, şiirlerinin yahut divanlarının tarihe ve şartlara bağlı olarak- kaybolma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla kadın şair sayısını elbette 67 ile sınırlamak, divan sahibi kadın sayısını 12 olarak noktalamak mümkün değildir” (Çelik, 2020: 208-209).

Kadın yazar ve şair sayısının artışında basın yayın organlarının önemi büyüktür. Zira gazete ve dergiler sayfalarında kadın yazarlara aktif rol vererek onların toplum tarafından tanınmasını sağlamıştır. *Terakki Gazetesi*, *Terakki-i Muhadderat*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadın*, *Mehasin*, *Kadınlar Âlemi*, *Şüküfekar*, *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi gazete ve dergilerin varlığı, kadın yazarları ve okurları teşvik etmesi bakımından önemlidir. Dönemin önemli şair ve yazarları arasında Zafer Hanım ve Fatma Aliye Hanım başta olmak üzere, Fitnat Hanım, Arife Hanım, Leylâ (Saz) Hanım, Nigâr Hanım, Abdülhak Mihri'nisâ Hanım, Selma Rıza, Nuriye Ulviye ve Makbule Leman Hanım gibi isimler sayılabilir.

Tanzimat Dönemi'nden sonra, II. Meşrutiyet Dönemi'nin oluşturduğu özgürlük ortamında kadınlar daha rahat hareket ederek seslerini daha çok duyurmuşlardır. Bu yıllarda kadının artık sosyal hayata daha etkin bir şekilde katılmaya başladığı görülmüştür. Ev içi dünyasından çıkan ve evine yabancılaşmaya başlayan kadın, kendisine tanınan haklar ile sosyal ve kültürel yaşamlarındaki değişimleri neticesinde ev içine sığamaz olmuştur (Argunşah, 2016: 20). Kadın bu süreçte, batılı bilgiyle kendini donatmış ve modernleşmeye ayak uydurmuştur. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından sonra kadın-erkek ayrımının kaldırılması ve kadın haklarının tanınması için yapılan reform hareketleri ve inkılaplarla Türkiye ve özellikle Türk kadınları köklü bir değişime uğramıştır. Yine eğitim ve hukuk alanında yapılan değişim ve yasalar ile kadın hakları tekrar dönemin önemli meselesi hâline gelmiş ve kadınlar kendilerine tanınan haklar ile değişen hayattaki konumlarını sağlamlaştırmışlardır. Dolayısıyla Türk kadınları, milletin refaha ulaşmasında yardımcı rol üstlenen güçlü kişilikler olmuş ve birer kimlik kazanarak hayatın her alanında "ben de varım" demeye başlamışlardır.

3. Kadınlar ve İntihar

İntihar, bireyin bilerek ve isteyerek kendi hayatına kastetme eylemidir. *İntihar* adlı eseri ile intihar üzerine kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Durkheim; nasıl bir sonuç vereceği belli olan, bireyin kendisi tarafından gerçekleştirilen, bireyin yaşamındaki olumlu veya olumsuz bir edininin sonucu olan ölümü, intihar olarak açıklamıştır. İntihar girişimini ise aynı şekilde tanımlanan fakat sonucu ölüm olmayan edinim olarak ele almıştır (2021: 5). Bireyin yaşam boyunca karşılaştığı olumsuz koşullar, duygu ve düşüncelerinin gidişatını etkilemekte ve bazen onu bir çıkmaza sokmaktadır. Birey girdiği çıkmaz neticesinde; çaresizlik, umutsuzluk, kaygı, mutsuzluk, karamsarlık gibi hislere kapılarak intihar eylemine yönelebilmektedir. İntihar, bireysel bir davranış olarak ele alınsa da intihar eyleminde bulunan bireyin gösterdiği davranış; psikolojik, sosyolojik, ekonomik, siyasî ve kültürel etmenler nedeniyledir.

Küresel bir sorun olan intihar; erkekler ve kadınlar arasında farklı etmenlere dayanmakta ve uygulama yöntemleri olarak da değişiklik göstermektedir. Kadınlar, erkeklere göre daha içgüdüsel varlıklardır. Nahif tutumları ve duygusal bakış açıları ile erkeklere göre daha duygusal varlıklardır. Bu nedenle, kadınların intihar eylemini gerçekleştirmelerinin veya intihara teşebbüs etmelerinin, erkeklere oranla daha yüksek olacağı düşünülebilir. Oysa yapılan araştırmalar, erkek intihar oranlarının kadınlara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun sebebi olarak kadınların erkeklere nazaran ölümcül olan yöntemlere daha az başvurması, yine erkeklere nazaran intihar eyleminden vazgeçme isteği doğrultusunda daha az yardım isteme yöneliminde oluşları ve ergenlik dönemlerinden sonra kadınlarda duygudurum bozukluklarının daha sık görülüyor olması gibi birçok neden sayılabilir (Kınık, 2018: 13). ABD'li uzman James Kaufman; Türk, Amerikalı, Doğu Avrupalı ve Çinli yazarları ele alarak bir araştırma yapmış ve bu araştırmasında, şairlerin "en erken ölenler" olduğunu ileri sürmüştür. Kaufman, aynı zamanda şairlerin sağlıklarına dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamış ve kadın yazarlarda ruhsal sorunların daha çok görüldüğüne değinerek bu duruma; "Sylvia Plath Etkisi" adını vermiştir (Yücel, 2007: 223). Kadınların intiharında; bunalım, depresyon ve toplumsal baskı başta olmak üzere daha birçok farklı sebep vardır. Kendilerine toplumda yer bulamamaları, anlaşılmamaları, beklentilerinin karşılanmayışı, yaşadıkları kayıplar, terk edilmeleri veya erken yaşta evlilik yapmaları gibi durumlar kadınların psikolojilerini etkilemekte ve kimi zaman onları intihara sürüklemektedir.

4. Kadın Edebiyatçılarda İntihar ve Ölüm Arzusu

İnsanoğlunun en büyük ontolojik problemi olan ölüm, herkesin yaşayacağı ancak bir başkasına aktaramayacağı bir tecrübedir. Dolayısıyla bu durum, insanda bir ilgi ve merak uyandırmaktadır (Hüküm, 2019: 55). İnsanda oluşan merak hissi ise ölüm arzusunu meydana çıkarmaktadır. Nitekim ölüm arzusu iki şekilde görülmektedir. Birincisi, Tanrı'ya bir an önce kavuşma isteğinden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise melankolik bir duyuş ile ortaya çıkmakta ve bu duyuşa sahip bireylerde can sıkıntısını besleyen etmenlere bağlı şekilde gelişmektedir (Erol, 2010: 288). Ölüm arzusu, aynı zamanda duygusal ve bedensel doyum ya da doyumsuzluklardan çıkmakla beraber ölüm kavramının etrafındaki imgelem izlerini de çağrıştırebilir (akt: Sümeyra, 2018: 29). Dolayısıyla sanatçılar, ölüm arzusunu eserlerinde işlerken aynı zamanda bu arzuyu gerçekleştiren yani intihar eden sanatçılardan da etkilenmişlerdir. Nilgün Marmara'nın Plath'den, Tezer Özlü'nün Pavese'den etkilenmesi bu duruma örnektir.

Genellikle bunalım, melankoli hâli, yaşamın zorluklarına dayanamama gibi sebeplerle intihar eden kadın edebiyatçılar, hislerini eserlerine aktarmışlar ve kendi intiharlarının izlerini satır aralarına gizlemişlerdir. Türk edebiyatında; Nilgün Marmara altıncı kattaki evinin penceresinden atlayarak, Ayşe Altan kendisini asarak, Kanat Güner aşırı doz kullanarak ve Rabia Bayraktar da kendini denize atmak suretiyle boğularak hayatlarına son vermişlerdir. Yaşar Nezihe Bükülmez ve Tezer Özlü ise intihara teşebbüs etmiş kadın edebiyatçılardır. İntihar eden veya intihara teşebbüs eden bu edebiyatçıların neden bu eyleme yöneldiklerinin genel izlerini, kaleme aldıkları eserleri inceleyerek görmek mümkündür.

5. Müntehir/Müteşebbis Türk Kadın Edebiyatçıların Eserlerinde Ölüm

Bu araştırmada; müntehir/müteşebbis Türk kadın edebiyatçılarından Rabia Bayraktar'ın; *Denizde Şarkı* adlı şiiri, Yaşar Nezihe Bükülmez'in; *Bir Deste Menekşe* (1913), *Feryâdlarım* (1925) ve *Şiir Defteri*, Tezer Özlü'nün; *Çocukluğun Soğuk Geceleri* (1980) ve *Yaşamın Ucuna Yolculuk* (1984), Nilgün Marmara'nın; *Defterler* (2016) ve *Daktilyoya Çekilmiş Şiirler* (1988), Kanat Güner'in; *Eroin Günceci* (1997) ve *Ada 4-4910* (1998), Ayşe Altan'ın; *Eksik Şiir* (2017) adlı eserleri metin inceleme yönteminden yola çıkılarak nitel yöntemler bağlamında ele alınmış, bu kadın edebiyatçıların intihar nedenlerinin izleri ve ölüm olgusunun hem yaşamlarına hem de eserlerine olan etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Mevzubahis kadın sanatçılarla ilgili değerlendirme yaparken ise doğum tarihlerine göre bir sıralama esas alınmıştır.

5.1. Yaşar Nezihe Bükülmez (1882-1971)

Yaşar Nezihe, 29 Ocak 1882 tarihinde, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 13 Ocak 1882 olarak gösterilmektedir. Babası Şehremaneti Kantar İdaresi hademelerinden Kadri Efendi, annesi Bahçesaraylı Kaya (Edâ) Hanım'dır. Beş çocuklu bir ailenin üçüncü ve yaşayan tek çocuğu olan Yaşar Nezihe'ye, küçük yaşta ölen kardeşleriyle aynı kaderi paylaşmasını diye Yaşar Zeliha adı verilmiştir. Fakat Yaşar Nezihe'nin ilk eşi olan Âtîf Zahir Efendi, onun isminden hoşlanmamış ve Yaşar Nezihe olarak değiştirmiştir (Kırılmış, 2015: 5). Annesi, Nezihe altı yaşındayken vefat etmiştir. Annesinin vefatından sonra babasının teyzesi olan Zehra Hanım'ın yanında yaşamaya başlamıştır. Babası Kadri Efendi, Nezihe Hanım'ın okumasına izin vermeyince kendi çabaları ile okuma yazmayı öğrenmiştir. Babasının teyzesi olan Zehra Hanım'ın ona okuduğu şiirler ve âşıkların hikâyeleri ile edebiyata ilgi duymuştur.

Üç evlilik yapan Nezihe Hanım'ın ilk evliliği kendinden yirmi yedi yaş büyük olan Âtîf Zahir Efendi ile ve çocuğu olmadığı gerekçesiyle eşi onu boşamıştır. İkinci evliliği mühendis Mehmet Fevzi Bey ile. Bu evliliğinden Vedat, Suat ve Sedat adlı üç evladı dünyaya gelmiştir. Ancak eşinin onu aldatması neticesinde boşanan Nezihe Hanım, geçirdiği sefalet dolu günler nedeniyle Suat ve Sedat adlı iki evladını kaybetmiştir. Üçüncü evliliği ise Yusuf Niyazi ile yaptığı evliliğidir ve elli gün sürmüştür.

İki kez intihar teşebbüsünde bulunan Nezihe Hanım, yaşadığı keder dolu günlerin etkisi ile ölüm ve intihar olgularını şiirlerinde sıkça kullanmıştır. İntihar teşebbüslerinden vazgeçme sebebi sağ kalan oğlu Vedat nedeniyle. Ancak Vedat'ın evlenmesi ile beraber durum değişmiş ve Nezihe Hanım yaşadığı acı dolu günler sebebiyle intiharı arzuladığını eserlerinde belirtmiştir. Zamanla gözleri görmez olan Nezihe Hanım, 5 Kasım 1971'de İstanbul'da doksan iki yaşında vefat etmiş ve Küçükalya, Altıntepe Mezarlığı'na

gömülmüştür (Bezirci, 1993: 23). Yaşar Nezihe'nin ölüm tarihi bazı kaynaklarda 5 Kasım, bazı kaynaklarda ise 6 Kasım olarak geçmektedir.

Yaşar Nezihe, küçük yaşta annesini kaybeden, babasının yaşlı teyzesiyle büyümek zorunda kalan, babasından ilgi göremeyen, okumasına izin verilmeyen, kendinden yaşça büyük biriyle evlendirilen, aldatılan ve evlat acısı yaşayan bir kadındır. Hayat, onun için zor ve sancılı bir süreç hâlinde ilerlemiştir. Yaşadıklarını şiirlerine konu edinmesi, bir anlamda kaderinde var olan acıları göstermek içindir. Şiirlerinde sıklıkla kederden, kederden ve acı dolu günlerinden bahseden Nezihe Hanım, hayata karşı karamsar baktığını da şiirlerinde dile getirmiştir.

Yaşar Nezihe, şiirlerinde ölüme ve ölüm arzusuna oldukça fazla değinir. Hayatının keder ve gam dolu olduğundan yakındığını, dolayısıyla yaşamaktan usandığını dile getirir:

“Güldürmedi bahtım beni ateşlere yandım
Eyvah ki bu gençlikte hayatımdan usandım” (Kırılmış, 2015: 36).

Yaşar Nezihe'nin hayatını zorlaştıran ve ölümü arzulamasına neden olan hususlardan biri, sefalettir. Sefalet nedeniyle iki evladını kaybetmiştir. Dolayısıyla sefalet, onun ömrünün en zorlu savaşıdır denilebilir:

“Hep yoksuzluk, hep açlık, hep sefalet
Ölüm versin buna artık nihâyet
Sürünmekten elbet ölüm evlâdır
Sefalet insana büyük belâdır” (Kırılmış, 2015: 470).

Sefaleti ölmekten beter bir durum olarak görmektedir ve bu nedenle ölümü sefaletten kurtuluş olarak düşünmektedir.

Yaşar Nezihe'nin evlat acısı yaşaması, onu karamsarlığa ve mutsuzluk hissine sürükler. Özellikle evlatlarını, eşinin onu sefalet dolu günlere mahkûm etmesinden dolayı kaybetmesi, onun bunalıma girmesindeki neden olarak gösterilebilir. Evlatları için yazdığı şu şiirinde, bu olumsuz duygular hissedilmektedir:

“Baban safahata daldı zavallı hasta çocuk!
Zavallı hasta çocuk bak zavallı maderine
O da senin gibi küskün hayata muğberdir
Yüzüm güler sana karşı dilim mükedderdir” (Kırılmış, 2015: 63).

Eşi Fevzi Bey'e olan sitemini ve eşinin çocuklarının ölümüne göz yumuşunu bu isyanıyla dile getirmiştir. Evlatlarının acı çekmesi onun da acı çekmesine neden olmuştur. Bu nedenle hayata küstüğünü belirtmektedir.

Yaşar Nezihe'de yalnızlık; kederini ve gamını kendisinin sırtlanamayacağı noktaya geldiğinde isyan ettiği bir durumdur. İntihar etme isteğinin ve intihar girişimde bulunmasının sebeplerinden birisinin de yalnız kalmışlık hissinden kaynaklı olduğu düşünülebilir:

“Yok rahm edecek bu derd-i nâke
Kurtulmalıyım girip de hâke” (Kırılmış, 2015: 91).

Ona merhamet edecek ve onu deritten kurtaracak kimse yoktur. Bu nedenle isyan etmiş ve toprağa girmek istediğini belirtmiştir. “Kurtulmalıyım girip de hâke” (2015: 91) ifadesi ölümü istediğini göstermektedir ve ölümü bir kurtuluş olarak görmektedir.

Yaşar Nezihe için en hüznü günlerin gelişinin Vedat'ın evliliği neticesinde olduğu söylenebilir. Ona göre, Vedat evlendikten sonra değişmiştir. Annesinin onun için katlandığı fedakârlıkları unutmuş, hatta annesine şiddet uygulamıştır. Bu durum, Nezihe Hanım'ın, oğluna verdiği emeklerin boşa gittiğini düşünmesine ve tekrar intiharı düşünmesine neden olmuştur. Öyle ki şiirinde bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir:

“Ölümü göze aldım intihâr edeceğim
İçinizden sessizce çekilip gideceğim” (Kırılmış, 2015: 538).

Yaşar Nezihe'nin zor bir hayat yaşadığı, şiirlerine yansıttığı hislerinden anlaşılmaktadır. Keder ve acı dolu günlerine değinmesi, evliliklerinde aldığı yaraları belirtmesi, evlat acısını sıklıkla dile getirmesi, oğlu Vedat'ın kendisini üzmesi yaşamının ne şekilde ilerlediğini ve neden intihara yöneldiğini gösteren etmenlerdir. Babasının ilgisizliği, annesini küçük yaşta kaybetmiş olması ve yaşadığı sefalet dolu günler neticesinde evlatlarını kaybetmesi ile kendinden yaşça büyük biriyle evlendirilmesi, okumasına izin verilmemesi ve aldatılması gibi birçok etmen de ölüm olgusuna yönelik nedenlerinden olmakla birlikte intihar girişiminde bulunma nedenleri olarak ele alınabilir.

5.2.Rabia Bayraktar (1929-1954)

Rabia Bayraktar, hayatı hakkında fazla bilgiye vâkıf olmadığımız edebiyatçılardan biridir. 1929 yılında Ankara'da doğmuş ve 22 Eylül 1954 yılında intihar etmiştir. Bayraktar, Dinar'da Nedret Gürcan yönetiminde çıkartılan *Şairler Yaprağı* dergisinde yazmaya başlamıştır. *Şairler Yaprağı*'nın 1954 yılındaki Eylül-Ekim sayısında, Bayraktar'ın denize atlayıp boğulmak suretiyle gerçekleştirdiği intiharı duyurulmuştur. Rabia Bayraktar'ın hayatına dair elimizde olan bilgiler, dergiye gönderdiği biyografik nitelikteki mektupta mevcuttur. Mevzubahis mektupta Bayraktar; Ankara'da doğduğunu, yirmi beş yaşında olduğunu, ilkokul mezunu olduğunu ve kendini yetiştirmeye çalıştığını, edebiyata küçük yaşta ilgi duyduğunu, bazı gazetelerde hikâyelerinin ve şiirlerinin çıktığını aynı zamanda roman hazırlığında olduğunu belirtmiştir. Bayraktar aynı zamanda üç çocuk annesi olduğunu, on beş yaşında evlendiğini ve iyi bir sanatçı olmak istediğini zira sanata olan aşkının kocasına ve çocuklarına duyduğu sevgiden üstün olduğunu dile getirmiştir (akt: Ercan, 2016: 61).

Bayraktar'ın şiirlerinde deniz ve denize duyduğu derin tutku sık tekrarlanan bir durumdur. Şiirlerinde ölüm temasının, yalnızlığını vurgulayan bir haykırış olarak “*Denizde Şarkı*” adlı şiirinde ön plana çıktığı söylenebilir. Bu şiirinde tutkuyla bağlandığı denize bir yakarış söz konusu olduğu anlaşılabilir:

“Ama bana hiçbir parçanız bir gün
‘Güzel kız merhaba’ bile demediniz
Günler günü sahilinizde duran bu kızın
Hatırını bir defa olsun sormadınız” (Günbaş, 2007: 36).

Bayraktar'ın burada dert yandığı husus, denizin cansız, ruhsuz ve umursamaz oluşudur. Bu cansızlığın, ruhsuzluğun ve umursamazlığın farkında olan Bayraktar'ın, denizi kıymet bilmeyen bir varlık olarak yorumlamıştır.

Erken yaşta evliliğin getirdiği baskı, çocukluğunu yaşayamadan annelik görevini üstlenme ve hayatta kendi kendini yetiştirme zorluğu, Bayraktar'ın genç yaşta omuzlarına çöken yüklerdir. Yükleri taşıyamama, hayatın çıkmazında kaybolma, bunalımdan çıkamama nedeni ile derin tutkularla bağlı olduğu denize kapıldığı düşünülebilir. Bu nedenle şu dizeleri, insanlardan uzaklaşıp denizle bütünleşme ve böylece dertlerinden sıyrılma arzusuyla kaleme aldığı söylenebilir:

“Bakın, ben niçin geldim bana baksanız ya
Ben balıkçı değilim balıklarınızı çalmam
Ben gemici değilim sizi çiğneyip geçmem
Ben yüzücü değilim kollarımla sizi döğmem
Ben fırtına değilim sizi sallayıp üzmem” (Günbaş, 2007: 36).

Şairin isteği, kendini denize kabul ettirmektir. Kendisinin zararsız olduğundan ve ona zarar vermeyeceğinden bahseder. Sadece köpüklü dalgalarına kapılmak ve çekip gitmek istemektedir. Bu hayattan uzaklaşma arzusu ise ölümü çağrıştırmaktadır.

Rabia Bayraktar'ın yaşamı hakkında fazla bilgi bulunamaması, onun şiirlerinin derinlemesine incelenmesine engel olmaktadır. Fakat on yaşındayken annesini kaybetmesi ve on beş yaşında evlendirilmiş olması, yaşamının zor geçtiğini gösteren durumlar olarak gösterilebilir. Aynı zamanda küçük

yaşta annesini kaybetmesi ile annelik olgusuna karşı doyumsuzluğu ve çocuk denilebilecek yaşta evlenmesi nedeniyle evlilik kurumuna karşı tecrübesizliği dikkat çeken hususlardır. Dolayısıyla Bayraktar'ın yaşamının kolay geçmediği, yaşadıklarının ona ağır geldiği ve bu gibi etmenlerin de intihar fikrinde etkili olduğu söylenebilir.

5.3. Tezer Özlü (1943-1986)

Tezer Özlü, 10 Eylül 1942'de Kütahya ilinin Simav ilçesinde dünyaya gelmiştir. Annesi öğretmen Nimet Servet Özlü, babası ise eğitimci ve hukukçu Sabih Özlü'dür. Babası Sabih Özlü, Tezer Özlü'nün doğum tarihini nüfus kaydına 10 Eylül 1943 olarak yazdırmıştır. Annesi Kafkasya kökenli, babası ise Haleplidir. Anne ve babasının işi dolayısıyla İstanbul'dan Anadolu'ya yerleşen Özlü'nün çocukluğu Ödemiş ve Gerede'de geçmiştir. Daha sonra annesinin tayinin çıkmasıyla İstanbul'a yerleşmiş ve Taksim 29 Ekim İlkokulu'nu burada bitirmiştir. Avusturya Kız Lisesi'ndeki eğitimini tamamlamadan Ankara'ya yerleşmiştir. Babasının isteği üzerine İstanbul Erkek Lisesi sınavlarına girerek liseyi dışarıdan bitirmiştir. Ankara'da bulunduğu sıralarda AST (Ankara Sanat Tiyatrosu) ile ilişkilerde bulunmuş ve çeviriler yapmıştır. Edebiyata ilgi duymasında ağabeyi Demir Özlü'nün etkisi vardır. Küçük yaşlardayken ağabeyinin kitapları onda merak uyandırmış ve yine ağabeyinin Beyoğlu'nda gerçekleştirdiği edebiyat toplantılarına katılma şansı bulmuştur.

1968 yılında İstanbul'a dönmüş ve M.A.N ve Alman Birleşik İlaç fabrikalarında çevirmenlik yapmıştır. 1981 yılında sanatçı bursuyla Berlin'e giderek Alman radyolarında Türk edebiyatı üzerine program hazırlamıştır. 1983 yılında İstanbul'a geri dönse de buradaki koşullara dayanamayarak 1984'te Zürih'e yerleşmiştir. Üç evlilik yapmıştır. 1964 yılında Güner Sümer ile evlenmiş ve 30 Ocak 1967 tarihinde boşanmıştır. Daha sonra 1968 yılında Erden Kıral ile evlenmiş ve bu evliliğinden Deniz adlı kızı dünyaya gelmiştir. Üçüncü ve son evliliğini ise 1984 yılında kendisinden on yaş küçük olan Hans Peter Marti ile yapmıştır.

1963 yılında manik depresif tanısı konulan Özlü tedavi için kliniğe yatmıştır. Klinikte yaşadığı günleri hatırlamak istemeyen Özlü, intihar girişiminde de bulunmuştur. Yaşadıkları zamanla onda hasar bırakmış ve ölümüne neden olan meme kanserine de zemin hazırlamıştır (Kulaklı, 2022: 11). Tezer Özlü 1985 yılında meme kanseri olduğunu öğrendikten kısa bir süre sonra, 18 Şubat 1986 yılında hayatını kaybetmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve 25 Şubat 1986 tarihinde Aşiyen Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

Tezer Özlü'nün psikolojisi üzerinde Türkiye'de gerçekleşen siyasi olayların, aile evinde yaşadığı disiplin ve eğitim hayatında hissettiği kültür şokunun, toplumsal baskının, evliliklerinde yaşadığı sıkıntıların ve manik depresif hastalığının olumsuz etkileri vardır. Yaşam ve ölüm ikilemi arasında kalan Özlü, küçük yaşta okuduğu kitaplar ve Kafka, Svevo, Pavese gibi yazarların da etkisinde kalmıştır.

Özlü'nün intihar girişimi, genç yaşında gerçekleştirdiği bir başkaldırı şeklindedir:

“Ölüm düşüncesi izliyor beni. Gece gündüz kendimi öldürmeyi düşünüyorum. Bunun belli bir nedeni yok. Yaşansa da olur, yaşanmasa da. Bir kaygı yalnız. Beni, kendimi öldürmeyi denemeye iten bir kaygı” (Özlü, 2021a: 12).

Tezer Özlü, hayatı yaşanmaya değer bulmaz ancak ölümden de korkmaktadır. Ölüm olgusu onda bir kaygı ve korku hissi uyandırır. Bu hisleri yenmek için de intihar girişiminde bulunur. Özlü için intihar, fark edilmek isteği üzerine teşebbüs ettiği bir durumdur. Sessiz bir isyan değil, eylemsel bir haykırıştır.

Ölümü arzulamakta ve istemektedir. Ancak intihar girişimi sonuç vermez. Uyandığında kendini klinikte bulur:

“Kirlili bir yastık kılıfı görerek uyanıyorum. P.K. harflerini okuyorum. Kafamda hemen 'Psikiyatri Kliniği' çağrışımı uyanıyor.

-Kurtardılar beni! diye düşünüyorum

-Kurtarmasaldı.

Ağlamaya başlıyorum” (Özlü, 2021a: 13).

Ölüm arzusu, onun intihara meyletmesine sebebiyet verir. Ancak başarısız olması kliniğe yatırılmasına neden olur. Klinik sürecinin onun için iyi geçmeyeceğinin farkında olması ve ölümü arzularken başarısız bir intihar eylemi gerçekleştirmesi ise kurtulduğu için üzülmeye yol açar.

Hayata direnişi, topluma göre şekillenmek istemeyişi ve tedaviden kaçma isteği haykırışa dönüşür:

“Yaşamım boyunca içimi kemirttiniz. Evlerinizle. Okullarınızla. İş yerlerinizle. Özel ya da resmi kuruluşlarınızla içimi kemirttiniz. Ölmek istedim, dirilttiniz. Yazı yazmak istedim, aç kalırsın, dediniz. Aç kalmayı denedim, serum verdiniz. Delirdim, kafama elektrik verdiniz. Hiç aile olmayacak insanla bir araya geldim, gene aile olduk. Ben bütün bunların dışındayım” (Özlu, 2021b: 58).

Özlu'nün isteği, rahatlık ve sakinliktir. Ancak toplumun üzerindeki baskısı, sevgisiz kalışı, huzursuz ve tedirgin hissedışı hastalığının nüksetmesine neden olur. Elektroşok tedavisi görmekten ve kliniğe tekrar yatmaktan korkan Özlu, iyileşmek için tedavi sürecine katlanır ve klinikten çıkar.

Kafka, Svevo ve Pavese'nin etkisinde kalan Özlu, rol model olarak benimsediği yazarların mezarlarını ziyaret eder. Aynı zamanda Pavese'nin intihar ettiği otel odasına giderek, onun intiharının izini sürer. Arkadaşlarından Can İren, Asaf Çiyiltepe, Hayalet Oğuz ve Cem Kabağaç'ın ölümlerinin de etkisinde kalmıştır. Ölüm olgusu etrafında sürdürdüğü yaşamı, eserlerine ölüm/yaşam ikilemi hâlinde yansıtarak karşımıza çıkmaktadır.

Hem intihar girişiminde bulunması hem de elektroşok tedavisinde hissettiği acının onu ölümlerle yüz yüze getirdiğini hissetmesi, onun ölüm etrafında şekillenen düşüncelerinin nedeni olduğu söylenebilir. Meme kanseri teşhisi konulan Özlu'nün ilk başta tedaviyi reddetmesi ise ölümü, sancılı hayatından kurtuluş olarak görmesi olarak yorumlanabilir. Ölüm düşüncesi, Tezer Özlu'de bir kaygı ve korku sonucu ortaya çıkmıştır. Ölüm korkusu ve kaygısı, küçük yaşta şahit olduğu ölümlerin peşi sıra, arkadaş ölümlerinin üzerinde bıraktığı etki ile rol model olarak gördüğü yazarların hayatları ve eserlerinin etkisidir aynı zamanda. Bu nedenle Özlu, eserlerinde; ölüm, melankoli, depresyon ve intihar olgularına sık değinen bir yazar olmuştur. İntihara da ölümden korkmadığını ispatlamak ve toplumsal normlara karşı bir başkaldırı gerçekleştirmek için teşebbüs etmiştir.

5.4. Nilgün Marmara (1958-1987)

Nilgün Marmara, 13 Şubat 1958 tarihinde İstanbul, Kadıköy'de dünyaya gelmiştir. Nilgün Marmara'nın annesi Vidinli Perihan Hanım, babası yönetim koordinatörü Plevneli Fikri Bey'dir. Marmara, Kadıköy Gazi Mustafa Kemal Paşa İlkokulu'nda okumuş ve daha sonra dönemin en iyi okullarından biri olan Kadıköy Maarif Koleji'ne girmeye hak kazanmıştır. Bu okulda, iyi bir yabancı dil eğitimi görerek pek çok türde kitap okumaya başlamıştır. Nilgün Marmara, Maarif Kolejinden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazanmış, ancak üniversitedeki siyasal gruplardan ve hareketlerden rahatsızlık duyarak sınava yeniden girmeye karar vermiştir. Nitekim Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazanmış ve 1985 yılında buradan mezun olurken *Sylvia Plath'in Şairliğinin İntiharı Bağlamında Analizi* adlı bitirme tezini tamamlamıştır.

Nilgün Marmara, üniversite yıllarında gerçekleşen ev toplantılarında tanıştığı Kağan Önal ile evlenmiştir. Önal ile kendi aralarında “Terra Rosa” diye adlandırdıkları evlerinde yıllarca İkinci Yeni'yi, onların etkilediği hemen hemen herkesi ve kendi diğer arkadaşlarını ağırlamışlardır (Marmara, 2021: 151). Bu arkadaşlar arasında; Ece Ayhan, Cemal Süreya, İlhan Berk, Tomris Uyar, Lale Müldür gibi isimler bulunmaktadır. Marmara, eşi Kağan Önal'ın işi nedeniyle onunla birlikte Libya'ya gitmiştir. Burada pek çok türde kitap okuma fırsatı bulmuştur. Ayrıca dostlarına mektuplar yazıp göndermiş ve tiyatro oyunu ile öyküler yazmıştır.

Nilgün Marmara, manik-depresif hastasıdır. Libya'nın Tobruk kentinde bulunduğu sürede psikolojisinin bozulması, hastalığının gidışatını etkilemiştir. Tedavi olmayı reddeden Marmara, 1986 yılında eşi Önal ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Ancak hastalığının ilerlemesi ve çevresindeki insanlar ile ilişkilerinin bozulması gibi nedenler, onun başka bir işte çalışmasını engellemiştir. Nilgün Marmara, çok sosyal ve sevilen biridir. Fakat hastalığı nedeniyle paronoid sanrılar görmeye başlamış ve çevresindeki kişileri

düşman olarak algılamıştır. Marmara'nın bu durumu, kişilerarası ilişkilerinde sorunlar yaşamasına neden olmuştur. 13 Ekim 1987 tarihinde, depresif epizotlarının birinde, sevdiklerine özür mektubu niteliğindeki intihar notunu yazmış, doktorunun verdiği ve günlük kullanması gereken ilaçların hepsini içmeye kalkışmıştır (Öz, 2014: 31). Ancak daha sonra bundan vazgeçerek Kızıltoprak'ta, altınca katta bulunan dairelerinin penceresinden atlayarak intihar etmiştir.

Ölümü, hayatın bir gerçeği ve mutlak kaçınılmaz sonu olarak gören Marmara, bu olguyu eserlerinde sıkça işlemiştir. Onun hayatının dönüm noktası diyebileceğimiz kısım ise Libya'ya gidişidir. Libya'da kaldığı süre boyunca yazdığı mektuplardan, şiirlerden, günlüklerden ve notlarından hastalığının gidişatını, duygu durumunu ve ölüme doğru yolcuğunu görmek mümkündür. Nitekim Marmara'nın intiharının hem hastalığının hem de duygusal ve kırılmalı yapısının bir neticesi olduğu söylenebilir.

Marmara'nın Libya'da bulunduğu sıralarda yazdığı mektup, şiir, hikâye ve tiyatro denemelerinde manik depresif hastalığının izleri görülmektedir. Sylvia Plath, Tezer Özlü ve Marmara'nın aynı hastalığa yakalanmaları, Özlü ile Marmara'nın arkadaş olması ve Marmara'nın Plath'in etkisinde kalması, Marmara'nın ruh hâlinin etkilendiğini gösteren durumlardır. Libya'da eşi Önal'dan uzaklaşan ve yalnızlık hissine kapılan Marmara, Libya dönüşünde eski arkadaş ortamını bulamaz. Bu durum, Nilgün Marmara'nın hastalığı için uygulanacak tedaviyi reddetmesinin bir sebebi olarak da yorumlanabilir. Zira evlerinin boş kalışının kendisinde yarattığı yalnızlık hissini, ölümlü bağdaştırarak şu şekilde dile getirir:

“Geliyorlar, bu evde doğan yeni bir ölümü görmeye; koşarak, düşe kalka yuvarlanarak, sürünerek... Nasıl olursa olsun; görmek için bu eski dostların yeni cesetlerini ve göstermek için kendi dirimlerinin kıvılcımlarını. Geliyorlar! Uyuyan arzunun düşün imgelemenin anlağın belleğin leş kokularını duymaya geliyorlar. Ölüm sessizliği, toz ve küf kokan evden ayrıldıklarında seviniyorlar canlıyız diye” (Marmara, 2019: 397).

Arkadaşlarının artık evlerine uğramayışına dair sitemini, kendini öldürerek onu yâd etmeye geleceklerine dair bir düşünceyle göstermeye çalışır. Kendisini arkadaşları için “eski dost” yerine koymuş ve ölümünü “yeni ceset” olarak tabir etmiştir. Marmara'nın manik depresif hastalığı ile boğuşurken yalnız kalışını, evlerinin ölüm sessizliğine bürünmesi olarak görmüştür. Onun ölümünden sonra arkadaşlarının kendisini yâd etmek için evlerine gelecek olması ise ardında bıraktığı canlılığı temsil etmektedir. Nitekim ölüme yaklaştığı ve intihara meylettiği bu ifadelerinden anlaşılabilir.

İntihar ve ölüm, Marmara'nın bazı şiirlerinde daha açık şekilde görülebilmektedir. “*Nar-Gülü Rüzgârın Yönsüzlüğünde Kanıyor*” adlı şiiri bunlardan biridir:

“Bu sonsuz yeryüzü satırında
Kararması gözlerin, dönüşü başın
'Al geri ver ve yoket kendini' der
Kısa kesik hecelerle” (Marmara, 2020: 91).

Marmara'nın bu şiiri; “gözlerin kararması”, “başın dönmesi” ve başlıkta yer alan “yönsüzlük” ifadeleri ile bir savruluşu tasvir etmektedir. Kısa kesik heceler ölümün yaklaştığını, ölmeden önce sarf edilen sözlerin de “al geri ver ve yoket kendini” şeklinde ağızdan çıktığını ifade etmektedir. Özellikle “yoket kendini” söylemi, intihar olgusu üzerinde durduğunu göstermektedir. Nitekim yaşadığı durumlar ve hissettiği duygular, ölümü arzulamasına neden olur ve bu arzuyu tekrar doğum-ölüm kavramları üzerinden yansıtır:

“Sen gördün mü hiç ölümü?
Onu ben gördüm ve çok istedim,
Bir leke gibi- Karanlık-
Dünyaya getirdim ben ölümü, kendimle.
kendimi istediğim kadar
çok istedim ölümü” (Marmara, 2019: 219).

Doğum ve ölümü bir tutan Marmara'nın, doğumu ölüme giden yolculuğun başlangıcı olarak gördüğü ve bu yolculuğun son adımı olan ölümü arzuladığı anlaşılmaktadır. Ölümü karanlık bir leke gibi gören Marmara'nın, bu karanlığa ulaşmak için istekli olduğu söylenebilir.

Nilgün Marmara, yaşam yolculuğunu intihar ederek sonlandırmıştır. Marmara'nın intiharı, manik depresif hastalığının bir sonucu olmakla beraber tedaviyi reddedişinin getirdiği bir kabulleniş olarak görülebilir. Marmara'nın hüznü, acı, karamsarlık ve kayboluş gibi duygulara kapılmasının nedeni olarak ise hastalığının depresyon dönemi gösterilebilir.

5.5. Kanat Güner (1970-1998)

Türkiye'de yeraltı edebiyatının önemli eserlerinden birini *Eroin Güncesi* (1997) ile veren Kanat Antepli Güner, 1970 yılında Muş'ta dünyaya gelmiştir. Ailesinin işi dolayısıyla Anadolu şehirlerini dolaşmış ve on bir yaşında iken anne ve babasının doğup büyüdüğü şehir olan Malatya'ya gelmiştir. Altı yıl Malatya'da yaşayan Güner, on yedi yaşında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ni kazandıktan sonra İstanbul'da yaşamaya başlamıştır. Ancak üniversite öğrenimini tamamlayamamıştır. Farklı çevreler ve aktiviteler içine girdiği için derslerine odaklanamayan Kanat Güner, sekiz yıllık öğreniminden sonra kaydını dondurmuştur. 4 Nisan 1998 yılında Taksim İş Bankası Sanat Galerisi'nde düzenlenen imza gününden birkaç saat sonra Beyoğlu Sineması'nın tuvaletinde aşırı doz alarak (altın vuruş yaparak) hayatına son vermiş ve müntehir Türk kadın edebiyatçılarından biri olmuştur.

Kanat Güner, eserlerinde ölüm, intihar ve melankoli gibi kavramları oldukça fazla kullanmıştır. Öte yandan, *Eroin Güncesi*'nin (1997) ilk cümleleri bile Güner'in aşırı doz almasının intihar olduğunu gösterir niteliktedir:

“Elimde enjektör, öylece kalakaldım. Çok klasikti, ama ben de arkamda bir şeyler bırakmalıydım. En azından ölümü tercih ettiğimi bilmeliler, diye düşündüm” (Güner, 1997: 5).

Kanat Güner'in madde bağımlısı olmasında yaşadıkları ve hissettiği bazı olumsuz duygular etkili olmuştur. Bu hislerin ve yaşadığı zorlukların neticesinde Güner'in madde bağımlılığına uzanan yolculuğu, bir anlamda intihara uzanan yolculuk olarak da yorumlanabilir. Zaten kendini ve kendisi gibi madde bağımlısı olan kişileri, *Ada 4-4910* (1998) adlı eserinde şu şekilde tanımlamaktadır:

“Yollarda karşılaşmışsınızdır, belki beş on bin lira bozuk paranızı almış veya sigaranızdan otlanmışsınızdır. Bazılarınız sokak köpekleri gibi öldürülmemiz gerektiğini bile düşünüyor olabilirsiniz. Çünkü bir bağımlı para bulmak için yol keser, hırsızlık yapar, fuhuş yapar, 'siz' sağlıklı topluma zarar veririz. Birilerinin oyununa gelmiş zayıf, zavallı, aptal gençleriz” (Güner, 1998: 109).

Anlaşılmamak, toplumdan dışlanmak ve bu dışlanma sonucu psikolojik baskı hissetmek, Kanat Güner'in intihar etmesini tetikleyen durumlardır. Aslında birçok kez intihar etmek istemiş ve birçok kez de intihara teşebbüs etmiştir. Bu girişimler ise daha çok, onun erkeklerle olan ilişkilerinden sonra gerçekleşmiştir. Gerek ailesinden gerekse erkek arkadaşlarından beklentisini; “Hep ama hep aynı şeyi yaptım, sevgi aradım, sevgi istedim. Tatminsiz, doyumsuz, isterik bir şekilde, en çok sevgiye ihtiyaç duydum” cümleleriyle dile getirmiştir (Güner, 1997: 17). Sevgi duygusu, hayatının her noktasında ihtiyaç duyduğu bir duygudur.

Kanat Güner'in ilişkilerinde intihar düşüncesini tetikleyen iki kişi vardır: Çetin ve Hakan. *Eroin Güncesi*'nde (1997) bahsettiğine göre, Çetin ve Hakan, onun hayatının dönüm noktası hâline gelmiş iki kişidir. Çetin evlenmeye karar verdiği tek sevgilisidir. Hakan ise Çetin'le evliyken birlikte olduğu sevgilisidir. Hakan ile eroin, Çetin ile de akineton kullanması ruh ve beden sağlığını bozan madde kullanımlarıdır. Aynı zamanda Çetin'in onu, onun da Çetin'i aldatması ve kürtaj operasyonları geçirmesi de ruh sağlığını etkileyen başka etmenlerdir. Çetin'in askere gidişinin ardından Hakan ile ilişkisini ilerleten Güner, Hakan'ın ondan ayrılması ve eroin kullandıkları için onu suçlaması üzerine depresyona girmiştir. Bu depresyondan eroin ile kurtulmak istemiştir. Ancak parası olmadığı için yoksunluk krizlerine giren Güner'in, psikolojik olarak yıprandığı söylenebilir.

Kanat Güner'in hayatı ve psikolojisi üzerinde arkadaş ölümlerinin etkisi büyüktür. Bu arkadaş ölümlerine ressam arkadaşı Ali Kemal'in de eklenmesi üzerine bir kez daha intihar girişimde bulunur ancak başarısız olur. *Eroin Günce'si* adlı eserinde yazdığına göre, Ali Kemal'e aşırı doz uygulayarak ölmesine neden olan Güner'in kendisidir. Ali Kemal'in isteği üzerine kitabını bitiren Güner, kitabını elden satarak eroin parasını elde etmek için uğraşır. Nitekim kitabı için Taksim İş Bankası Sanat Galerisi'nde düzenlenen imza gününden birkaç saat sonra Beyoğlu Sineması'nın tuvaletinde "altın vuruş" yaparak intihar eder. Kendini yalnız hissetmesi, baskı altında büyümesi, bir topluluğa kabul edilebilmek için özgürlüğünü kısıtlamak zorunda kalması, aldatılması, aldatma sonucu vicdan azabı çekmesi, arkadaş kayıplarına şahit olması ve toplumdan dışlanması, Kanat Güner'in aklında ölüm fikrinin oluşmasına ve nihayetinde de intihar etmesine neden olan durumlar olarak değerlendirilebilir.

5.6. Ayşe Altan (1971-2017)

Kırk altı yaşında intihar eden Ayşe Altan'ın hayatına dair bilgiye, ablası Leyla Ay ile yapılan röportaj sonucunda ulaşılmıştır. Aslen Niğdeli ve beş çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşına kadar Diyarbakır'da büyüyen Altan, ilkokul eğitiminin iki yılını Niğde'de, eğitiminin kalan bölümlerini de Bursa'da tamamlamıştır. Edebiyatı çok sevdiği, edebiyat üzerine çok konuştuğu ve kendisine ait içinde beş bine yakın kitap olan bir kütüphanesinin olduğu bilinmektedir.

Ayşe Altan'ı, ablası; çok düşünceli, merhametli ve yerinde duramayan bir çocuk olarak tanımlar. Aynı zamanda herkesle anlaşabildiğini, kurallarını kendi koyan ve kararlarını kendi veren bir kişiliği olduğunu, içindeki iyi niyetinin ve samimiyetinin karşılığını alamamasının onda hayal kırıklığı yarattığını da belirtir. İntiharının ardından bir not bırakmayan Altan'ın intihar sebebi bilinmemektedir. Ablası intiharı hakkında; onun bir tek dünyaya gelişine karar vermediğini ve doğduğundan itibaren her şeye kendi karar verdiğini, dolayısıyla ölümünün de kendi tercihi olduğunu söyler. Ayşe Altan, *Eksik Şiir* (2017) adlı kitabının imza günü etkinliğinden yaklaşık bir hafta sonra Kocaeli'nin Gebze ilçesinde bulunan evinde 17 Ekim 2017 tarihinde kendini asarak intihar etmiştir.

Ayşe Altan'ın fikrine yerleşen ölüm düşüncesi ve intihar isteği, şiirlerine de yansımıştır. Onun düşüncesine göre, hislerinde hayal kırıklığı oluşması duygularında eksikliğe yol açmıştır. Eksilmek, eksik hissetmek şiirlerinde yer edinen ana düşüncelerdendir. Hisleri onda hayal kırıklığı ve yalnızlık hissi yaratmıştır ki bu kırıklığını da dizelerine aktarmıştır. Hayal kırıklıklarının yarattığı eksilme, hayattan vazgeçme ile birleşen bir duygudur ve Altan'da intihar fikrinin temelini oluşturan başlıca duygunun da bu olduğu söylenebilir:

"bütün iklimlere ve mevsimlere sırt çevirmiştim
satır satır eriyip şiir şiir eksilmiştim" (Altan, 2017: 11).

İklimler ve mevsimler hayatın getirisidir ve olağan bir durumdur. Fakat her mevsim ve iklim, her insanda aynı duyguları ortaya çıkarmaz. Dolayısıyla mevsimler her insan için farklı şeyler ifade eder. Kış ayrılık, yaz mutluluk, bahar aşk anlamına geldiği gibi farklı hisler de uyandırabilir insanlarda. Ancak bunlara sırt çevirmek hayattan kopmanın sinyallerini vermektedir. Hayatın mutlak getirisi olan olaylara karşı bile bir heves beslememek, onlardan vazgeçmek, yaşama aynı gözle bakılmadığını gösterir. Nitekim Altan'ın mevsimlere sırt çevirdiğini belirttikten sonra dile getirdiği, "satır satır eriyip şiir şiir eksilmiştim" (2017: 11) ifadeleri de duygularında beliren eksilmeyi göstermektedir. Bu eksilme ise onun bu dizelerinde kopmayı temsil etmektedir. Hayat karşısında yavaş yavaş erimekte ama bütün olarak eksilmektedir.

Eserlerine hayal kırıklığını işlerken "anıların/başını bekliyorum şimdi/direnemiyorum hayata" (Altan, 2017: 58) ifadeleriyle, anılarının acısını da eklemektedir. Anıların ona acı verdiği ve hayata direnemediğini ifade edişi, ölümü çağrıştıran düşüncelerdir. İntiharı düşündüğü ise şu dizelerinde daha açık şekilde görülebilmektedir:

"ben yaşamdan vazgeçerim
düşlerimden geçemem
geçemem sözlerimden" (Altan, 2017: 21).

Onun için hayalleri, düşleri ve söylediği sözler önemlidir. Çünkü yaşamdan bir beklentisi yoktur. Hâlbuki yaşam uğruna bir amaç beslememek tehlikeli bir durumdur. Yaşam karşısında gücünü kaybettiğini hisseden Altan, intiharı düşündüğünü göstermenin ötesinde bu düşüncesini artık eyleme dökeceğini belirtmeye başladığı şu ifadelerinden anlaşılabilir:

“Dönüp bakarsın ardına. Ne kalmıştır? Ne bırakabilirsin? Birkaç kitap, birkaç satır, belki de birkaç anı; zihninde insanların” (Altan, 2017: 95).

Ardında birkaç kitap, çevresindekilere birer anı bırakmıştır. Eserinin imza gününden sonra gerçekleştirdiği intiharı, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ayşe Altan'ın yaşadığı hayal kırıklıklarının, yalnızlık hissine kapılmasının, karamsar düşünmeye başlamasının ve bunalıma kapılarak depresyona doğru giden bir ruh hâli içerisine girmesinin, intihar fikrinde ve eyleminde rol oynadığı söylenebilir. Yaşadığı hislerin kendisine ağır gelmesi de fikrini eyleme dönüştürmeye iten temel güdü olarak görülebilir.

6. Sonuç

Türk kadınlarının, Osmanlı aydın ve yazarlarının açtıkları yolda ilerleyerek eğitimlerine önem vermeleri, onların okur/yazar olarak edebiyat alanında yer almalarını sağlamıştır. Aydın ve yazarların gösterdikleri bu çabanın etkisi, Tanzimat Dönemi'nde başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Türk kadınlarının hem sosyal hem de kültürel alanda belli bir konuma ulaşmaları, onların edebiyat alanındaki yerlerini de sağlamlaştırmıştır. Edebiyat alanında daha aktif rol alarak kendilerini geliştiren, fakat yaşamın zorluğu karşısında yıpranan müntehir/müteşebbis Türk kadınları, kaleme aldıkları eserlerinde yaşamlarından izler bırakmışlardır. Bu izlere, ölüm karşısında aldıkları tavır ve intiharları da dâhil olmuştur.

Edebiyatın toplumu yansıtması ve edebiyatçıların da toplumdan birer kişi olmaları, iki olgunun iç içe girerek bütünlük sağladığını göstermektedir. Dolayısıyla edebiyatçılar, toplumun içinden gelen kişiler oldukları için düşündükleri, şahit oldukları, duydukları ve okudukları ölümlerin veya intihar vakalarının etkisinde kalmışlardır. Bu durum hem edebiyatçıların ölüm üzerine yoğunlaşmalarına hem de ölüme arzu duymalarına neden olmuştur.

Nitekim Yaşar Nezihe'nin intiharında büyük rol oynayan evlat acısı ve çektiği sefalet; Rabia Bayraktar'ın çocuk denilecek yaşta yaptığı evlilik ve yaşadığı anne kaybı; Kanat Güner'in madde bağımlılığına yönelmesinin altında yatan merak duygusu ve hissettiği yalnızlığın ölüm arzusuna dönüşmesi; Tezer Özlü'de bir başkaldırı olarak karşımıza çıkan intihar girişiminin yanı sıra rol modellerinin ölümünün izini sürüşünün onda bıraktığı etki; Nilgün Marmara'da bipolar bozukluk hastalığının getirisi olan depresyonun onun intiharına neden olması ve Ayşe Altan'ın hissettiği hayal kırıklığının yanı sıra sevgisizliğe ve yalnızlığa tahammül edememesi, bu kadın edebiyatçıların intiharlarına ortam sağlayan durumlar olarak belirlenmiştir. Sanatçıların hayatlarına etki eden bu durumların ise kaleme aldıkları eserlerin dize ve satırlarında bazen gayet açık bazen ise üstü kapalı şekilde yansıtıldığı tespit edilmiştir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)
Submission and Revision: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akoğlan, C. (2020). *İrvin Yalom'da Ölüm Kaygısı, Ölüm Üzerine*, Ed. Nurten Gökalp, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Altan, A. (2017), *Eksik Şiir*, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları.
- Argunşah, H. (2016), *Kadın ve Edebiyat Kendini Yazmak*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atlıhan, T. (2019). *Erken Dönem Cumhuriyet'te Genç Kadın İntiharları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bauman, Z. (2000), *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bele, T. (2018), *Edebiyatımızda Kadın, Yazmak Kimlik ve Metin Odağında Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Bezirci, A. (1993), *Temele Gül Dikenler*, İstanbul: Çınar Yayınları.
- Çelik, A. (2020). "Gülün Bülbül Olduğudur: Osmanlı'nın Kadın Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (1):182-212.
- Çonoğlu, S. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Ölüm 1920-1950*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, A. (2017), *Son Dönem Osmanlı Edebiyatında Otorite Olarak Kadın Yazar ve Tek Sesli Söylem, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu*, Amasya.
- Durkheim, E. (2021). *İntihar*, İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Ercan, E. (2016), *İntihar Şairleri*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Erol, K. (2010). *Modern Türk Şiirinde Aşk, Ölüm ve İntihar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fezyioğlu, T. (2018), *Atatürk ve Kadın Hakları, Yazmak Kimlik ve Metin Odağında Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Günbaş, A. (2007), *Erken Ölümlü Şairler Antolojisi*, Ankara: Hayal Yayınları.

- Güner, K. (1997), *Eroin Güncesi*, İstanbul: Era Yayınları.
- Güner, K. (1998), *Ada 4-4910*, Haz. Sonat Antepli, İstanbul: Ada Müzik Yayınları
- Hüküm, M. (2019). Ölümünden Ölüme Kaçmak İçin Şiir, *Bizim Külliye*, 81: 51-55.
- Kanter, B. (2010), *Osmanlı Basın Hayatında Kadın Yazarlar, Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu 21-22 Ekim Bildiri Kitabı*, İstanbul.
- Kınık, K. (2018), *Nedenleri, Çeşitleri ve Çözüm Önerileri ile İntihar Olgusu*, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, İstanbul.
- Kırılmış, İ. T. (2015), *Yaşar Nezihe Bükülmez*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Kulaklı, G. (2022), *Eserlerinde Tezer Özlü'yü Aramak: Psikanalitik Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Loğoğlu, E. (2018), *Türk Toplumunda Kadın Olmak, Yazmak Kimlik ve Metin Odağında Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Marmara, N. (2019), *Defterler*, (haz. Bilge Barhana), İstanbul: Everest Yayınları.
- Marmara, N. (2020), *Daktiloya Çekilmiş Şiirler (1977-1987)*, Haz. Tülin Er, İstanbul: Everest Yayınları.
- Marmara, N. (2021), *Kağıtlar*, (haz. Bilge Barhana), İstanbul: Everest Yayınları.
- Moran, B. (2020), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, C. (2014), *Nilgün Marmara'nın Hayatı ve Şiirlerinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Özlü, T. (2021a), *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlü, T. (2021b), *Yaşamın Ucuna Yolculuk*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sarıçay, A.E., Cansever, B. A. (2021), Tanzimat Döneminde Değişme ve Eğitim Üzerine, *Sosyoloji Dergisi*, 41-42, 285-300.
- Savran, Ömer (2009). Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2: 170-188.
- Sümeýra, C. (2018). *Kendi Kalemimi Kıranlar Türk Edebiyatında İntihar*, İstanbul: Şule Yayınları.
- Tüzer, İ. – Hüküm, M. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yücel, M. (2007). *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1721-1743, doi: 10.11616/asbi.1328784

İngiliz Dış Politikasında Rusya-Ukrayna Savaşı: Putin Hükümetinin Güvenlikleştirilmesi

The Russia-Ukraine War in English Foreign Policy: Securitization of the Putin Government

Melih DİNÇER¹

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 14.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu akademik çalışmada İngiltere'nin Putin hükümetini güvenleştirdiği iddia edilmektedir. Bu makalenin amacı İngiltere'nin Putin hükümetini nasıl güvenleştirdiğini analiz etmektir. Dönemin Başbakanları Boris Johnson ve Liz Truss ve mevcut Başbakan Rishi Sunak'ın açıklamaları, başbakanlık ofisinin resmi açıklamaları, İngiltere Parlamentosu'ndaki Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nın görüşme kayıtları ve İngiliz gazeteleri analiz edilmektedir. Boris Johnson, Liz Truss ve Rishi Sunak dönemlerindeki dış politika analiz edilmektedir. YouGov kuruluşunun yaptığı anketler kullanılmıştır. Yapılan analizin sonucunda, Putin rejiminin Avrupa ülkelerinin güvenliği için varoluşsal bir tehdit olarak algılandığı sonucuna varılmıştır. İngiliz hükümetleri Putin hükümetine karşı siyasal ve olağanüstü önlemler alınmasına karar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Güvenleleştirme, İngiltere, Ukrayna-Rusya Savaşı, Putin Hükümeti, Avrupa Güvenliği.

&

Abstract: In this academic study, it is claimed that England securitized the Putin government. The aim of this article is to analyse how England securitized the Putin government. Statements of then Prime Ministers Boris Johnson and Liz Truss and current Prime Minister Rishi Sunak, official statements of prime minister's office, meeting records of the House of Commons and the House of Lords in the UK Parliament, and English newspapers are analysed. The foreign policy during periods of Boris Johnson, Liz Truss and Rishi Sunak is analysed. Surveys made by YouGov Corporation are used. As a consequence of analysis, it is concluded that the Putin regime has been perceived as an existential threat to the security of European countries. English governments decided that political and extraordinary measures should be taken against the Putin government.

Keywords: Securitisation, England, Ukraine-Russia War, Putin Government, European Security.

Atıf/Cite as: Dinçer, M. (2023). İngiliz Dış Politikasında Rusya-Ukrayna Savaşı: Putin Hükümetinin Güvenleleştirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1721-1743. doi: 10.11616/asbi.1328784

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Melih Dinçer, Bağımsız Araştırmacı, melihdincerr@gmail.com.

1. Giriş

Rusya Federasyonu'nun Ukrayna topraklarını işgal etmesi Avrupa Birliği'nin ve İngiltere'nin güvenlik kaygıları yaşamasına sebep olmuştur. Bu güvenlik kaygıları başta geleneksel güvenlik yaklaşımlarının argümanlarına uygun olarak askeri sektörden kaynaklanmaktadır. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin içinde bulunduğu birçok Avrupa ülkesi Rusya'ya karşı politikalarını revize etme ihtiyacı duymuştur (Bujon ve Mendras, 2022: 35). Özellikle, NATO üyesi ülkeler ve G7 ülkeleri güçlü bir dayanışma örneği sergileyerek Rusya'ya karşı tek bir sesle hareket etmeye başlamışlardır. Bu ülkelerin en önemli dış politika adımı Rusya'ya yönelik ağır yaptırımlar uygulamaları olmuştur. İngiltere Putin ile birlikte yakın çevresine ve genel olarak Rusya'ya ağır ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Ülkedeki politikacılar ve basın kuruluşları Rusya'nın Avrupa'nın güvenliği için büyük bir tehdit olduğunu öne sürmüşlerdir. Rus tehdidinin ve yaptırımların halk tarafından onaylandığı görülebilmektedir (YouGov, 2022a; YouGov, 2022b).

Bu makalede İngiltere'nin Putin rejimini güvenikleştirdiği argümanı ileri sürülmektedir. Güvenikleştirici aktörler olarak dönemin Başbakanları Boris Johnson ve Liz Truss, mevcut görevdeki Başbakan Rishi Sunak, İngiliz gazeteleri, İngiltere Parlamentosu ve vekiller sıralanabilir. Varoluşsal tehdit Putin rejimidir. Referans nesnesi Avrupa'nın güvenliğidir. Tehdidin kaynaklandığı alan ise askeri sektördür. Putin rejimi Rusya'nın önemli boyuttaki askeri gücünü Ukrayna topraklarında kullandığı ve bir saldırı başlattığı için İngiltere bu meseleyi tamamen askeri bir tehdit olarak algılamaktadır. Ayrıca, İngiliz politikacılar Avrupa'nın güvenliğini İngiltere'nin güvenliğiyle birleştirmektedirler. Avrupa'da gücü artacak ve yayılacak olan bir Rusya'nın demokratik Avrupa değerlerine ve uluslarına çok büyük bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedirler.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi Avrupa ülkelerinin "öteki" olarak tanımladıkları Rusya'ya karşı politikalarını sertleştirmelerine yol açmıştır. Ayrıca, Rusya'dan algıladıkları güvenlik tehdidinin de canlanmasına sebep olmuştur (Erol ve Başaran, 2022: 13). Rusya-Ukrayna Savaşı aslında temel olarak Avrupa güvenliğini ilgilendiren bir meseledir. Bu savaş genel olarak Avrupa haritasının değişmesine yol açacak dinamikleri barındırmaktadır. Ukrayna'nın toprak kaybetmesi ve Rusya'nın yeni bölgeleri ilhak etmesi Avrupa ülkeleri için bir güvenlik tehdididir. Bu sebeple genel olarak değerlendirildiğinde bu savaşın Avrupa için bir güvenlik tehdidi olduğu ileri sürülebilir. Avrupa güvenliği Avrupa'daki ülkelerin toprak bütünlüğünün NATO ve Avrupa ülkelerinin kendi dayanışmalarıyla korunması anlamına gelir. Özel olarak İngiltere için ne anlama geldiğine bakıldığında, hem askeri hem de siyasal olarak bu savaşın bir tehdit olduğu ifade edilebilir. Öncelikle, AB ülkelerinin güvenliğiyle İngiltere'nin güvenliği birbirleriyle ilişkili meselelerdir. Hollanda, Belçika ve Fransa gibi ülkelerin tehdit altına girmesi demek Rusya ile İngiltere'nin karşı karşıya gelmesi anlamına gelir. Baltık'tan Manş denizine kadar olan bölgede yaşanması muhtemel istikrarsızlıklar aynı zamanda İngiltere için sosyal ve siyasal krizlerin doğmasına sebep olabilir. Örneğin, Avrupalı bir göçmen akını bu konuda İngiltere'nin problemlerinin başında gelir. Ukrayna'dan çok sayıda insan İngiltere ve Avrupa'nın başka ülkelerine göç etmiştir. Bu durum bölgesel demografik sorunlara yol açacaktır. Rusya-Ukrayna Savaşı bölgesel olarak ve özel olarak İngiltere için siyasal, sosyal ve askeri sorunlara gebe bir durumdadır. Bu meselenin diğer boyutu da Putin rejimidir. Putin hükümeti İngiltere için bir güvenlik sorunu olarak algılanmaktadır. Başkan Putin'in 2018 yılında Salisbury'de eski bir ajanı zehirlemesi ve öldürmeye çalışması İngiltere'nin kendisini aşağılanmış hissetmesine yol açmıştır. Başka bir devletin İngiliz topraklarında operasyon yapması siyasal olarak ciddi bir sorundur. Bu sebeple Putin rejimi ile İngiltere arasındaki ilişkilerin zaten sorunlu olduğunu ve bu savaşla birlikte tamamen bozulduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Bu savaş zaten sorunlu olan ilişkileri daha da kötüleştirmiştir. Başkan Putin ile İngiltere arasındaki ilişkiler Rusya-Ukrayna Savaşı ile bağlantılıdır. Putin hükümeti zaten otoriter olduğu için Ukrayna'daki politikalarının yönetim şekliyle ilişkili olduğu ifade edilebilir.

24 Şubat 2022 günü başlayan savaşın detaylarına bakıldığında Avrupa güvenliğiyle bağlantısı daha iyi kurulabilir. Öncelikle, ABD'nin tam bir şekilde Avrupa ülkelerine destek verdiği görülmektedir. ABD Avrupa ülkeleriyle dayanışma içerisinde Ukrayna'ya silah desteği vermektedir. 2014 yılından beri, Amerika Birleşik Devletleri Ukrayna'ya 46,7 milyar dolardan daha fazla güvenlik yardımı vermiştir. Bu

yardımın amacı Ukrayna'nın askeri olarak Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünü savunmasını kolaylaştırmaktır (U.S. Department of State, 2023). Savaşın başlangıcında Rusya'nın kısa sürede zafer kazanma ihtimali bulunuyor olsa da, NATO üyelerinin büyük askeri desteğiyle Ukrayna ayakta durmaktadır. Buna rağmen, Rusya, saldırıları sonucunda üstünlük sağlamış ve Ukrayna'nın dört bölgesini ilhak etmiştir. Bu bölgeler Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporijya olarak sıralanabilir (Aljazeera, 2022). Kiev yönetimi kaybettiği yerleri geri almak ve üstünlüğünü sağlamak için karşı saldırıya geçmiştir. Bu ortamda iki tarafın da kayıpları çok yüksektir. Ukrayna ve Rusya'nın savaşta ölen veya yaralanan askerlerinin toplam sayısı 500 bine yaklaşmıştır (New York Times, 2023). Bu çok büyük bir sayı olarak ön plana çıkmaktadır. Ukrayna'nın karşı saldırısı üzerine Rus orduları Herson'dan çekilmişlerdir. Bu kazanım Ukrayna'da büyük bir zafer olarak değerlendirilmiştir. Savaş devam etmektedir ve Ukrayna'ya NATO desteği de sürmektedir. Ukrayna Batı ülkelerinden tank ve çeşitli silahlar almaktadır. Bu ülkelerin içinde İngiltere de vardır. İngiltere verdiği destekle Putin hükümeti yönetimindeki Rusya'yı tehdit olarak algıladığını göstermektedir.

İngilizlerin bu yaklaşımına karşın, Başkan Putin başlattığı operasyonun sebepleri arasında Ukrayna'yı Neo-Nazilerden temizlemeyi, Ukrayna'ya tarafsızlık statüsünün verilmesini sağlamayı ve ülkeyi askerden arındırmayı göstermiştir. Ukrayna'daki Rusların Neo-Nazilerin tehdidi altında olduğunu ve soykırıma maruz kaldıklarını iddia etmiştir. Ayrıca, Ukrayna'nın NATO üyesi olmaması Putin'in kırmızı çizgisi olarak ifade edilebilir. Ukrayna'nın NATO üyesi olması Rusya Federasyonu için direkt bir ulusal tehdit olarak algılanmaktadır.² Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında literatür taraması, araştırmanın önemi, araştırmanın yöntemi, teorik yaklaşım, analiz ve sonuç bölümleri ifade edilecektir.

2.Literatür Taraması, Araştırma Sorusu ve Çalışmanın Önemi

Literatürde yapılan çalışmaları altı başlık altında sınıflandırmak mümkündür: savaşın ekonomik etkileri, Ukrayna'da halk sağlığı, enerji politikaları, mülteci krizi, küresel gıda krizi ve Ukrayna'ya askeri yardım. Birincisi, savaşın dünya borsaları ve ABD ile Avrupa ülkeleri üzerindeki ekonomik etkileri analiz edilmiştir (Boungou ve Yatié, 2022: 1; Mbah ve Wasum, 2022: 144). Rand Corporation Başkanının başdanışmanlarından olan Brian Michael Jenkins (2023) savaşın Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin ekonomisi üzerinde ağır etkileri olduğunu ifade etmektedir. Yazar, üç temel ekonomik etkiden bahsetmektedir. Birincisi, savaş ABD ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ukrayna'ya verilen askeri yardımlar ABD ekonomisi üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. ABD Ukrayna'ya 46,7 milyar dolardan daha fazla yardım yapmıştır. Bu bütçe eğer savaş olmasaydı muhtemelen sosyal paketler veya sağlık harcamaları için kullanılabilirdi. İkincisi, savaş pandeminin ekonomik sonuçlarını daha şiddetli hâle getirmiştir. Üçüncüsü, bu savaşla dünyada ekonomik olarak Rusya izole edilmiştir, bu durum ABD için ekonomik bir zafer olarak değerlendirilebilir (Jenkins, 2023).

Literatürdeki ikinci başlık Ukrayna'daki halk sağlığıdır. Savaşın Ukrayna'da kamu sağlığını olumsuz etkilediğini anlatan ve sağlık çalışanları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar yayınlanmıştır. Ayrıca, sivillerin öldürüldüğü rapor edilmiştir (Ahsan, 2022: 896). Ukrayna'nın Buça kentinde sivillerin ölmesi Batılı ülkeler, Kiev rejimi ve Rusya arasında sorun olmuştur. Batılı ülkeler Rusya'nın savaş suçu işlediğini ve yaklaşık 300 sivil katlettiğini ifade ederken, Putin hükümeti iddiaları reddetmektedir. Buça'da sivillerin elleri bağlı bir şekilde öldürüldükleri ifade edilmektedir. Zelenski bu olayı bir soykırım olarak nitelendirmiştir (Euronews, 2022).

Literatürdeki üçüncü başlık enerji politikalarıdır. Enerji ticaretinin savaşdaki rolü tartışılmıştır. Johannesson ve Clowes (2022: 4) Rusya'nın Avrupa Birliği'ne yaptığı gaz ihracatından gelen gelire bağımlı olduğunu ve Ukrayna'nın kendi boru hatlarıyla Rusya'ya direkt olarak rakip olduğunu söylemiştir. Rusya'nın Ukrayna'nın doğusunda ve Kırım'da yaptığı işgal hareketlerinin altında yatan nedenin Ukrayna

² Başkan Putin'in iddialarını okumak için bkz. La Nouvelle République, "Aux origines du conflit entre Russie et Ukraine", <https://www.lanouvelrepublique.fr/a-la-une/aux-origines-du-conflit-entre-russie-et-ukraine> [Erişim: 11 Mayıs 2022]; BBC, "Why has Russia invaded Ukraine and what does Putin want?", <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589> [Erişim: 11 Mayıs 2022].

ile arasındaki gaz ihracatındaki rekabet olduğu ifade edilmiştir (Johannesson ve Clowes, 2022: 4). Buna ek olarak, akademik literatürde Rusya'nın AB'ye yönelik enerji politikası analiz edilmektedir. Rusya'nın Gazprom şirketi üzerinden AB pazarlarını ele geçirmeyi hedeflediği ifade edilmektedir. Putin hükümeti için Avrupa pazarları büyük bir enerji satış imkânı yaratmaktadır. Kuzey Akım 1 boru hattı bunun önemli bir örneğidir. Kuzey Akım 2 projesiyle enerji ticaretinin artırılması hedeflenmekteydi. Ancak, Rusya Ukrayna'yı işgal edince proje durdurulmuştur. Rusya'nın ekonomik, siyasal ve jeopolitik yaklaşımlarında enerji çok büyük bir role sahiptir (Tichý, 2019).

Dördüncüsü mülteci krizidir. Son yıllarda mülteciler uluslararası politikanın gündeminde olan meselelerden birisidir. Suriye krizinden bu yana bölgeden çok sayıda insan mülteci olarak Türkiye'ye ve Avrupa'nın birçok ülkesine gitmişlerdir (Byman ve Speakman, 2016). Özellikle, Almanya çok sayıda mülteciyi almakla ön plana çıkmıştır. Türkiye ise açık ara en çok mülteciyi kabul eden ülkelerin başında gelmektedir. Ukrayna'dan da gelen mülteciler düşünüldüğünde Avrupa'nın bir mülteci kriziyle karşı karşıya olduğu açıktır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin en son 10 Ekim 2023 günü güncellediği verilerine göre, 24 Şubat günü başlayan Rus işgalinden bu yana Ukrayna'dan ayrılan mülteci sayısı 6 milyon 200 bin 400 kişi olarak hesaplanmıştır (UNHCR, 2023). Bajaj ve Stanford (2022: 1) Ukrayna'da büyük bir insani krizin olduğunu, bu insani krizin mültecilere uygulanan kötü muameleyle birlikte ırkçılığı da ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Ukrayna'daki savaştan kaçmaya çalışan Afrikalı ve Güney Asyalı insanların sınırdaki görevliler tarafından uzun süreler boyunca bekletilmesi örnek oluşturur.

Beşinci başlık küresel gıda krizidir. Ukrayna-Rusya Savaşı'nın patlak vermesinin akabinde buğday meselesi bütün dünyada endişelere sebep olmuştur. Yoksul ülkelerin ve Afrika ülkelerinin halklarının geçim kaynağı olan buğdayın Karadeniz'den çıkışında çeşitli sorunlar çıkmıştır. Bu durum buğday probleminde başka devletlerin aracılık yapmaya başlamasına yol açmıştır. Türkiye buğday konusunda Rusya ile iletişim hâlinde bulunarak aracılık yapmaya çalışmıştır (Yenginar, 2022; Dinçer, 2023: 63). Rusya ile birlikte Ukrayna Afrika ülkelerinin buğday ihtiyacının ve gereksinimlerinin yüzde 40'ını sağlamaktadır. Bu durum düşünüldüğünde, savaşın Afrika ülkeleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu ve küresel gıda krizini tetikleme ihtimali olduğu açıktır. Pelin Aliyev (2023) Afrika ülkelerinin gıda krizinden olumsuz etkilenmeye açık olduğunu ifade etmektedir.

Altıncı başlık Ukrayna'ya askeri yardımdır. Nicholas Marsh (2023: 331- 334) Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin Ukrayna'ya üç alanda yardım sağladığını ifade etmektedir. Birincisi, materyal yardım diye ifade edilen askeri teçhizat ve araçların verilmesidir. İkincisi, istihbarat desteğidir. Rus yetkililerin nerede olduğu, Rus ordusunun nerelerde konuşlandırıldığı ve hangi bölgelerde Rus saldırısının yoğunlaşacağı gibi meselelerde istihbarat desteği Ukrayna'nın sahadaki askeri başarısı için çok önemlidir. Üçüncüsü, askeri eğitimidir. Ukraynalı askerlere verilen askeri eğitimin amacı sahada başarıyı artırmak ve teçhizat kullanımını geliştirmektir (Marsh, 2023: 331-334). Bu desteklerin büyük bir kısmı ABD'den gelmektedir. ABD'ye ek olarak İngiltere de önemli oranda destek sağlamaktadır. İngiltere'nin verdiği 14 tane Challenger 2 tankı Ukrayna ordusuna güç vermiştir (Sputnik, 2023).

Literatürde bu altı konu üzerine çalışmalar yayınlanmıştır. Bu çalışmalara ek olarak, güvenlikleştirme teorisi üzerinden İngiliz dış politikasına bakmak literatüre katkı sağlama potansiyeline sahiptir. İngiltere Putin hükümetini nasıl güvenlikleştirmektedir? Bu soru çalışmanın araştırma sorusudur. Bu makalenin İngiltere'nin Putin hükümetine yaklaşımını güvenlikleştirme teorisi üzerinden ele almasından ötürü literatüre katkı vermesi beklenmektedir. İngiltere'nin nasıl bir güvenlikleştirme yaptığını anlamak literatür için faydalı bir çalışma olma potansiyelini barındırmaktadır.

3.Araştırma Yöntemi ve Bilgi Toplama

Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başladığı 24 Şubat gününden sonra İngiltere'nin Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesine karşılık nasıl bir dış politika uyguladığı Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen güvenlikleştirme teorisinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Bilgilerin toplanması sürecinde dönemin Başbakanları Boris Johnson, Liz Truss ve mevcut Başbakan Rishi Sunak tarafından yapılan resmi açıklamalar ve hükümetin resmi internet sayfasındaki bildirimler, İngiltere Parlamentosu'ndaki Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nın toplantı kayıtları ve İngiliz gazeteleri kullanılmıştır. Bu kaynaklara dayanılarak

güvenlikleştirici aktörler, referans nesnesi ve tanımlanan varoluşsal tehdit açıklanmıştır. Avam Kamarası'nun yaptırımlarla ilgili 20 Nisan 2022 tarihinde yayınladığı *Rusya'ya Karşı Yaptırımlar* başlıklı rapordan yararlanılarak alınan olağanüstü önlemler açıklanmıştır.³ YouGov kuruluşunun yaptığı anketlerden faydalanılarak İngilizlerin Rusya'yı tehdit olarak gördükleri ortaya konmuştur.⁴

4. Teorik Yaklaşım: Güvenlikleştirme Teorisi

Bu bölümde makalenin teorik yaklaşımı açıklanacaktır.

4.1. Güvenlik Kavramının Tanımı

Güvenlik akademik literatürde tanımlanması zor bir kavram olarak sınıflandırılmıştır.⁵ Malik (2015: 4) güvenliğin sahip olunan değerlerin korunması anlamına geldiğini ifade etmektedir. Güvende hissetmek ve korunmak insanlığın en çok önem verdiği ihtiyaçları arasında bulunmaktadır.

Baylis'e (2001: 254) göre, güvenlik temel değerlere tehdit olmaması durumudur. Wolfers (1952: 485) güvenliğin objektif ve sübjektif olarak iki şekilde tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Objektif anlamda güvenlik kazanılmış değerlere tehdidin yokluğu anlamına gelir. Sübjektif anlamdaysa güvenlik bu kazanılmış değerlere saldırılacağı korkusunun yokluğunu ifade eder.

Bu tanımların yanı sıra Baldwin (1997: 13-17) güvenlik kavramının tanımlanmasında gerekli olan yedi unsuru şu şekilde sıralamıştır: Kim için ve hangi değerler için güvenlik, ne kadar güvenlik, hangi tehditlere karşı, hangi araçlarla, hangi maliyette ve hangi zaman diliminde güvenlik? Güvenlik tanımında bu unsurlara değinilmesi gereklidir.

Kopenhag Okulu güvenlikleştirme teorisiyle literatüre farklı bir tanım kazandırmıştır. Güvenlik varoluşsal tehditler karşısında hayatta kalmak anlamına gelir (Buzan vd., 1998: 27). Varoluşsal tehditler askeri, siyasal, çevresel, ekonomik ve toplumsal olmak üzere beş farklı kategoride ortaya çıkabilir (Nyman, 2013: 55-57).

4.2. Güvenlikleştirme Teorisi

Başar Baysal ve Çağla Lüleci (2015: 63) güvenlikleştirme teorisinin son yıllarda Türkiye'de yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir. Yazarlara göre, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra gerçekleşen askeri müdahalelerin ve operasyonların açıklanmasını kolaylaştıran bir teorik yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum tercih edilmesinin sebepleri arasında gösterilebilir. Kopenhag Okulu'nun dünya literatürüne kattığı bir teorik yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Güvenlikleştirme teorisinin literatüre kazandırdığı en önemli katkılardan birisi güvenlik kavramını söz edimi (speech act) olarak kabul etmesidir. Bu anlamda teori ilk ortaya atılmasından bu yana söyleme önem veren bir yaklaşımı benimsemiştir (Baysal ve Lüleci, 2015: 63).

Güvenlikleştirme Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen bir teoridir. Kopenhag Okulu'nun temelleri 1985 yılında Kopenhag Üniversitesi'nde Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi'nin kurulmasıyla atılmıştır. Güvenliğin askeri olmayan boyutlarını anlatması okulun uluslararası ilişkiler literatürüne önemli bir katkısıdır (Açıkmeşe, 2011: 57). Güvenlikleştirme teorisi 1998 yılında Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde tarafından yayınlanan *Güvenlik: Analiz İçin Yeni Bir Çerçeve* (Security: A New Framework For Analysis) başlıklı çalışmayla tam anlamıyla geliştirildiği ve akademik literatüre sunulduğundan beri uluslararası ilişkiler analizlerinde tercih edilen bir teorik yaklaşımdır. Güvenlikleştirme teorisine göre, bazı konular yeni söylemlerin inşa edilmesiyle öncelikle ele alınması gereken güvenlik tehditleri olarak tanımlanırlar. Güvenlikleştirici aktör korunması gereken referans nesnesine karşı varoluşsal bir tehdidin

³ Uygulanan yaptırımlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Claire Mills, Sanctions against Russia, The House of Commons: Research Briefing, 20 April 2022.

⁴ YouGov kuruluşuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://yougov.co.uk/about/>

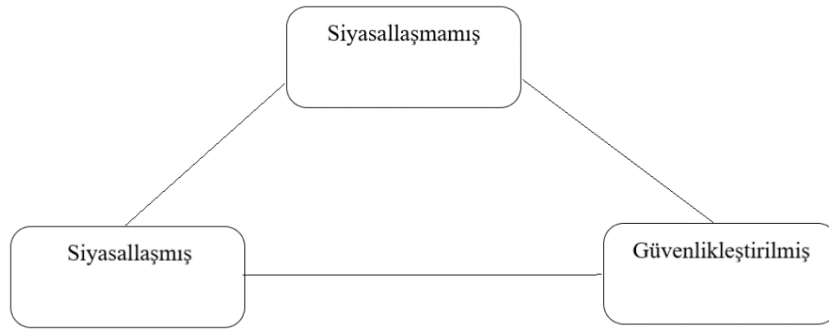
⁵ Barry Buzan güvenliğin yeterince iyi tanımlanmamış ve geliştirilememiş bir kavram olduğunu öne sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Barry Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Sussex: Wheatsheaf Books, 1983, s.3-9; John Baylis, "International and Global Security in the Post-Cold War Era" (253-276), John Baylis and Steve Smith (Ed.), *the Globalization of World Politics: an Introduction to International Relations*, Second Edition, New York: Oxford University Press, 2001, s.254.

varlığı hakkında dinleyicilerini ikna eder. Bir sorun güvenikleştirildiği zaman siyasi yönetimin en öncelikli konusu hâline gelir ve çözüm için alınacak olağanüstü önlemler meşrulaştırılır (Baysal, 2020: 5). Dönemin Başbakanı Boris Johnson'ın Başkan Putin'in diktatör olarak Avrupa için bir tehdit olduğunu ifade etmesi ve yaptırımlar uygulanması gerektiğini söylemesi bu konuya bir örnektir (Twitter, 2022c).

4.2.1. Güvenikleştirme Döngüsü

Güvenikleştirme üç aşamalı bir döngü içinde gerçekleşir: Siyasallaşmamış evre, siyasallaşmış evre ve güvenikleştirme evresi. Siyasallaşmamış evre bir konuyla devletin ilgilenmediğini ve kamuoyunun bunu tartışmadığını gösterir. Siyasallaşmış bir durumsa herhangi bir konunun kamu politikasının bir parçası olduğunu, hükümet kararlarının alınmasının ve kaynak paylaşılmasının gerektiğini gösteren durumdur. Bir konu siyasallaştırılmış noktadan güvenikleştirilmiş konuma yerleştirilebilir. Güvenikleştirme siyasallaştırmanın daha ileri bir formu olarak kabul edilebilir. Böyle bir durumda, sorun varoluşsal bir tehdit olarak sunulur, acil durum önlemlerinin gerekliliğine karar verilir ve sorunu çözmek için mevcut siyasal prosedürün sınırları dışındaki uygulamalar meşrulaştırılır. Sorunlar bu üç aşamalı döngünün herhangi bir safhasına yerleştirilebilir. Bu aşamalar arasında geçişler mümkündür. Devletler farklı zamanlarda farklı konuları döngünün herhangi bir noktasına yerleştirebilir. Ayrıca, güvenikleştirilmiş bir konu daha sonra güveniksizleştirilerek sıradan politikanın bir parçası hâline getirilebilir. Bu durum zamandan zamana ve devletten devlete değişebilir. Günümüzde, İran ve Suudi Arabistan gibi bazı devletler dini siyasallaştırabilir. Buna karşın Fransa ve ABD gibi devletlerse dini siyasallaştırmazlar. Eski dönemlerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kültürü güvenikleştirdiği ifade edilebilir (Buzan vd., 1998: 23-29).

Şekil 1: Güvenikleştirme Döngüsü

Kaynak: Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1998, 23-29.

Siyasallaştırma ve güvenikleştirme sadece devletler tarafından yapılmaz. Başka sosyal gruplar da herhangi bir konuyu güvenikleştirebilir. Örneğin, siyasal partiler göç meselesini siyasallaştırabilir veya güvenikleştirebilir. Bir meselenin güvenikleştirilmesi için temel koşul o meselenin varoluşsal bir tehdit olarak tanımlanmasıdır (McInnes ve Rushton, 2013: 119). Varoluşsal tehdit mücadele edilmediği veya çözülmeyeceği takdirde her şeyin sonunu getirecek bir tehdit olarak görülür. Bu sebeple güvenikleştirici aktör sorunla başa çıkmak için olağanüstü önlemler alınması gerektiğini öne sürer ve normal politikanın kurallarını aşma hakkı olduğunu iddia eder (Buzan vd., 1998: 24-26).

4.2.2. Başarılı Bir Güvenikleştirmenin Üç Adımı

Güvenikleştirme sürecinde gerçekten varoluşsal bir tehdidin olması gerekli değildir. Güvenikleştirici aktör herhangi bir meseleyi varoluşsal bir tehdit olarak sunabilir. Bu tamamen aktörün tercihi ve politikasıyla ilgilidir. Başarılı bir güvenikleştirmenin üç anahtar adımı vardır: Varoluşsal tehdidin tanımlanması, bu tehdide karşı olağanüstü önlemlerin alınması ve dinleyicilerin sunulan varoluşsal tehdidi kabul edip onaylaması (Açıkmeşe, 2011: 61; Buzan vd., 1998: 24-26).

Referans nesnesine karşı varoluşsal bir tehdidin olduğunu ifade etmek güvenikleştirici davranış olarak tanımlanır. Bir konu veya nesnenin güvenikleştirilmesi için dinleyicilerin varoluşsal tehdidin varlığını

kabul etmesi gerekir. Böyle bir kabul söz konusu olmadığında güvenlikleştirmeden söz edilemez, sadece güvenlikleştirici bir hareket yapılmıştır. Güvenlikleştirici aktör tezini öne sürmeli ve bunu kanıtlamak için iddiasının altını doldurmalıdır. Güvenleştirme retoriğinde hayatta kalma sorunu, devletin ve toplumun geleceğinin ve güvenliğinin tehdit altında olduğu ve sorunun büyüklüğü gibi söylem şekilleri kullanılır (Buzan vd., 1998: 25-26).

Zehra Doğan (2019: 173-176) güvenlikleştirme teorisinde önemli olan hususun süreç içinde güvenlikleştirmeyi yapan aktör ile tehdit edilen aktörün ikiye ayrılması olduğunu söylemektedir. Siyasetçiler, bürokrasi veya hükümet yetkilileri güvenlikleştirmede söz edimini kullanarak varoluşsal tehdidi tanımlayan aktörler olarak görülür. Bu durum tehdit edilenin tanımlandığını gösterir. Bu noktada tehdidin niteliğinin varoluşsal tehdit olması önemlidir. Siyasetçilere ek olarak, medya ve basın güvenlikleştirici aktörler arasında olabilir (Doğan, 2019: 173-176).

4.2.3. Güvenleştirmede Söz Edimi Teorisi

Güvenleştirme aslında bir iletişim biçimidir. Hedef kitleyle yazılı, sözlü ve görsel kanalların kullanılmasıyla iletişim kurulur ve varoluşsal bir tehdidin varlığı konusunda açıklamalar yapılır. İngilizce literatürde teorinin temeli konuşma eylemi (speech act) şeklinde ifade edilirken, Türkçe literatürde bu kavram söz edimi olarak kullanılmaktadır (Sula, 2021: 91; Zora, 2015: 118). Güvenleştirme teorisi dil felsefesinde yaygın bir şekilde kullanılan ve John L. Austin tarafından geliştirilen söz edimi teorisinden yararlanır.⁶ Bu teoriye göre, insanların kurdukları cümleler her zaman gerçekliği yansıtan yanlış veya doğru olarak nitelendirilebilecek durumlara işaret etmezler. Tümceler yeni bir gerçeklik yaratırlar. Örneğin, yeni yapılan bir geminin denize indirilme töreninde, bu gemiye *Queen Elizabeth* adının verilmesi geminin varlığına dair yeni bir tanımlama olarak karşımıza çıkar (Açıkmeşe, 2008: 170; Austin, 1962: 5). Bu gemi artık yeni adıyla anılacaktır.

Austin'in ortaya koyduğu yeni bir gerçeklik yaratma durumu Jacques Derrida'nın metin odaklı analiz anlayışıyla desteklenmiştir. Derrida (1976: 158) metin ve söylem analizlerinde ifade edilen cümlelerin dışına çıkılmaması gerektiğini öne sürmüştür. Sadece yazılı ve sözlü olarak ne ifade ediliyorsa, ona bakılmalıdır. Bu durum metin dışında hiçbir şey yoktur felsefesi olarak tanımlanır.

4.2.4. Güvenleştirici Aktörün Konumu

Güvenleştirme yapabilmek için aktörün konumu önemlidir. Bazı kişi veya kurumlar pozisyonları ve güçleri gereği güvenliği tanımlama gücüne sahiptirler. Buna rağmen, her zaman gücü elinde tutanlar hedef kitlelerinin rızasını alamayabilirler ve başkaları tarafından alternatif güvenlik söylemleri geliştirilebilir. Karşı tarafı ikna edebilme gücü ve toplum içinde sahip olunan konum kişinin veya kurumun güvenlikleştirme yapabilmek kabiliyetini belirleyen faktörler arasındadır (Buzan vd., 1998: 31-32). Örneğin, Irak işgali öncesinde ABD Başkanı Bush güvenlik tehdidini kendisi belirlemiştir. Benzer şekilde, dönemin İngiliz Başbakanı Boris Johnson Ukrayna'nın Rusya tarafından işgalini direkt bir tehdit olarak tanımlamıştır. Bu kişiler hükümetin başında olan insanlar oldukları için etkili konumlarını tehdit tanımı yapmak için kullanmışlardır. Tehdit tanımlanan bir kavramdır.

4.2.5. Analiz Birimleri

Güvenleştirme teorisinde üç anahtar analiz birimi vardır: Referans nesnesi, güvenlikleştirici aktörler ve fonksiyonel aktörler. Referans nesnesi varoluşsal tehdit altında bulunan ve hayatta kalma iddiasına sahip olan unsurlardır. Güvenleştirici aktörler meseleleri güvenlikleştiren ve referans nesnesinin varoluşsal tehdit altında olduğunu öne süren aktörlerdir. Fonksiyonel aktörler ise sektörlerin dinamiklerini etkileyen aktörlerdir. Güvenlik kararlarını etkilerler. Fonksiyonel aktörler güvenlikleştirme yapmadığı gibi referans nesnesi de değildirler (Buzan vd., 1998: 36). Referans nesnesine devletler örnek olarak verilebilir. Güvenleştirici aktörler olarak politikacılar, hükümet yetkilileri ve medya örnek olarak verilebilir.

⁶ Söz edimi teorisi John L. Austin tarafından *How to Do Things with Words* başlıklı çalışmayla geliştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. John L. Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford: Oxford University Press, 1962.

Fonksiyonel aktörler olarak örneğin çevreyi kirleten şirketlerden bahsedilebilir. Referans nesnesi değillerdir, aynı zamanda güvenlikleştirme yapmazlar. Ancak, kendi çıkarları doğrultusunda hükümet kararlarını etkileyebilirler. Çevreyi kirleten bir şirket fonksiyonel aktör olabilir. Benzer şekilde, devlet dışı örgütler de fonksiyonel aktör olabilirler.

4.2.6. Güvenlik Sektörleri

Güvenlikleştirme teorisinde güvenlik alanı sektörlere ayrılmıştır. Geleneksel siyasi ve askeri anlayışın ötesine geçilerek güvenliğe karşı oluşabilecek yeni tehditlerin tanımlanması için yeni güvenlik sektörleri belirlenmiştir. Askeri sektör, çevresel sektör, ekonomik sektör, toplumsal sektör ve siyasal sektör olmak üzere beş kategori altında bir sınıflandırma yapılmıştır. Askeri sektörde egemen devletler en önemli referans nesnesidir. Hükümetler en etkin güvenlikleştirici aktörler arasındadır. Bu sektörde genelde devletin varlığı ve toprak bütünlüğüne karşı tehditler ortaya çıkar. Çevresel sektörde ekosistem ve gezegene karşı ortaya çıkan tehditler vardır. Bu tehditler insanların faaliyetlerinden ötürü gerçekleşebileceği gibi doğal afet şeklinde de ortaya çıkabilir. Doğal afetlere deprem ve volkan patlamaları örnek verilebilir. Ekonomik sektörde devletten küresel pazarlara kadar geniş bir referans nesnesi vardır. Ekonomik krizler bu sektördeki tehditler olarak karşımıza çıkar. Toplumsal sektörde tehditler genelde kimliklere karşı ortaya çıkar. Ortak ve paylaşılmış kimlik ve değerleri olan grup ve topluluklara karşı tehditlerin varlığı bu sektörün temel özelliğidir. Siyasal sektörde devlet egemenliğine karşı ortaya çıkan ve askeri olmayan tehditler analiz edilir. Bu sektörde sivil toplum kuruluşları, medya ve siyasetçiler güvenlikleştirici aktörler olarak karşımıza çıkarlar (Nyman, 2013: 55-57). Güvenlik sektörleri Kopenhag Okulu'nun literatüre önemli bir katkısıdır. Güvenlik meselesinin sadece askeri boyutunun olmadığını, aynı zamanda sosyal, siyasal veya çevresel gibi başka alanlarda güvenlikle ilgili meselelerin ortaya çıkabileceğini göstermiştir.

4.2.7. Güvenlikleştirme Teorisinin Zayıf Yanları

McDonald (2008: 563-564) güvenlikleştirme teorisinin konuşma eylemine gereğinden fazla önem verdiğini ifade etmiştir. Ona göre, kuramın temel sorunu konuşma eylemine fazla önem vererek diğer iletişim araç ve yöntemlerini ihmal etmesidir (McDonald, 2008: 563-564). İletişim kurmanın tek yolu elbette konuşmak değildir. Medya, video, çeşitli resim ve görseller aracılığıyla kurulan iletişim süreçlerinin önemi vurgulanmamıştır (Baysal, 2020: 7). Thierry Balzacq'a (2005: 180-190) göre, güvenlikleştirme teorisi dinleyicileri ve bağlamı yeterince açıklamamıştır. Dinleyiciler olarak ifade edilebilecek insanların ne istediği ve bağlamın özellikleri bilinmelidir. Howell ve Richter-Montpetit (2020: 3) güvenlikleştirme teorisinin ve Kopenhag Okulu'nun ırkçı ve Avrupa merkezci olduğunu ifade etmiştir. Onlara göre, teori metodolojik olarak beyazların üstünlüğüne ve siyah karşıtlığına dayanmakta, tarihsel anlatıda Avrupa'yı yüceltmekte ve Afrika'yı ilkel bir anarşi formunda sunmaktadır.

5. Analiz: İngiltere'nin Putin Hükümetini Güvenliklestirmesi

Bu bölümde İngiltere'nin Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline nasıl bir tepki verdiği güvenlikleştirme teorisinden yararlanılarak analiz edilecektir. Güvenlikleştirici aktörler, varoluşsal tehdit, referans nesnesi, tehdidin sektörü, alınan olağanüstü önlemler ve dinleyicilerin tehdidi kabulü gibi hususlar açıklanacaktır.

5.1. Güvenlikleştirici Aktörler ve Varoluşsal Tehdidin Tanımlanması

Güvenlikleştirici aktörler dönemin Başbakanları Boris Johnson, Liz Truss ve mevcut Başbakan Rishi Sunak, İngiliz gazeteleri ve İngiltere Parlamentosu olarak üç başlık altında sınıflandırılabilir. Bu aktörlerin tamamı Putin rejimini Avrupa ülkelerinin güvenliği için tehdit olarak tanımlamışlardır.

5.1.1. Başbakan Boris Johnson

Rusya'nın 24 Şubat sabahı Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından dönemin İngiltere Başbakanı Boris Johnson hemen tepki vermiştir. Sabah 07.53'te attığı tweet ile Ukrayna'da yaşanan korkunç olaylardan ötürü dehşete düştüğünü söylemiştir. Ukrayna Başkanı Zelenski ile görüşerek savaşın ilerleyen safhasında ne yapılabileceğine dair konuştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Rusya Başkanı Putin'in yıkım ve kan dökme yolunu seçtiğini, İngiltere ve müttefiklerinin kararlı bir şekilde cevap vereceğini açıklamıştır (Twitter,

2022a). Daha sonra 12.50' de attığı yeni bir tweette bu işgalin Avrupa kıtası için felaket olduğunu, gün içinde ulusa sesleneceğini ve NATO liderleriyle toplantı yapacağını ifade etmiştir (Twitter, 2022b). Ukrayna NATO üyesi olmamasına rağmen Boris Johnson'ın kolektif bir güvenlik örgütü olan NATO'nun liderleriyle toplantı yapacağını ifade etmesi Rus saldırısını önemli bir güvenlik sorunu olarak algıladığını gösteriyor. Boris Johnson 24 Şubat günü öğleden sonra 15.05'te ulusa sesleniş konuşmasını attığı yeni bir tweet ile paylaşmış ve Rusya'nın işgaliyle birlikte en kötü korkularının gerçeğe dönüştüğünü ifade etmiştir. Putin'in Avrupa kıtasına savaşı getirdiğini söylemiştir. Yaptırımlarla Rus ekonomisinin çökertileceğini ve Rus petrol ve gazına olan bağımlılığın bitirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Putin'i kastederek "Rus diktatörü" tanımlamasını kullanmış ve bu saldırının sadece Ukrayna'ya yapılmadığını, aslında demokrasi ve özgürlüğe karşı yapıldığını söylemiştir (Twitter, 2022c). Aynı gün Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında büyük bir askeri gücün işgal yoluyla Avrupa devletlerinin güvenliğini ve egemenliğini tehdit ettiğini ifade etmiştir:

"Her şeyin ötesinde bu meclis sert ve ağır gerçeği anlayacak ki, artık dünyanın en heybetli askeri güçlerinden birinin sahibi olan yayılmacı bir gücün bağımsız bir devleti silah gücüyle işgal etmeye ve Avrupa haritasını kanla yeniden çizmeye çalıştığı bir kıtada yaşıyoruz. Putin'in kirli girişimi eninde sonunda başarısız olmalı ve başarısız olduğu görülmelidir. Uzun sürse de, İngiltere'nin sabit ve değişmeyen hedefi bu olacaktır (Gov UK, 2022a)."

Avrupa haritasının kanla yeniden çizileceğine dair yapılan açıklama Rusya'nın Avrupa devletlerinin egemenliğine ve güvenliğine karşı açık bir tehdit olarak tasvir edildiğini gösteriyor. 25 Şubat günü öğleden sonra Boris Johnson NATO liderlerine yaptığı konuşmasında Putin'in Soğuk Savaş sonrası kurulan düzeni intikamcı bir anlayışla değiştirmek istediğini, Rusya'nın hedefinin sadece Ukrayna olmadığını ve bu işgalin küresel sonuçları olan bir Avrupa-Atlantik krizine dönüştüğünü ifade etmiştir. Putin rejimi ve yakın çevresi üzerinde baskının yaptırımlarla artırılması gerektiğini, Rusya ile ilişkilerde bu işgalden sonra normalleşme olamayacağını söylemiştir. NATO'nun Avrupa'nın güvenliğinde önceliğe sahip olması gerektiğini ifade etmiştir (Gov UK, 2022b). Boris Johnson Avrupa güvenliğine vurgu yapmış, ayrıca Putin rejimine yaptırım uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Putin rejimini bir tehdit olarak tanımlamış ve yaptırımlardan bahsederek aslında olağanüstü önlemler alınması gerektiğine işaret etmiştir.

Boris Johnson 1 Mart günü Estonya ziyareti sırasında NATO'nun yetmiş yılı aşkın bir süredir barış ve istikrar için hayatta olan kolektif güvenlik örgütü olması sebebiyle savunma ittifaklarında nadir bir örnek olduğunu ifade etmiştir. NATO'nun Soğuk Savaş'ta, Balkan coğrafyasında ve Afganistan'da sınırdığını söyleyerek önemli bir yapılanma olduğuna dikkat çekmiştir. Dünyanın daha rekabetçi ve tehlikeli bir hâle geldiğini ifade ederek NATO'nun önemine vurgu yapmıştır (Gov UK, 2022c). Johnson bu konuşmasında açıkça NATO'nun Avrupa güvenliği için önemli olduğunu ortaya koymuştur. Rusya'ya karşı güç dengesi oluşumunda ve Avrupa devletlerinin egemenliklerinin korunmasında NATO'yu önemli ve nadir bir örgüt olarak tanımlamıştır. Boris Johnson 2 Mart günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini görüşmek için yapılan toplantıda uluslararası alanda 141 ülkenin yan yana durarak Putin'in savaşını lanetlediğini söylemiştir. Putin'in başarısız olması gerektiğini ve Rusya'nın Ukrayna'dan çekilmesinin elzem olduğunu ifade etmiştir (Gov UK, 2022d).

Boris Johnson 6 Mart günü Ukrayna üzerine bir makale yayınlamış ve Rus savaş makinesinin gururlu bir demokrasiye öfkelerini kustüğünü, Zaporizhzhya nükleer tesisine yapılan saldırının herkes için büyük riskler taşıdığını ifade etmiştir. Batı toplumunun Rus halkına karşı bir düşmanlık gütmeye başladığını söyleyerek Putin rejimiyle halkı birbirinden ayırmıştır. Putin rejiminin uluslararası ilişkilerin temellerini ve BM Şartı'nı yıkmaya çalıştığını, işgal ve saldırı korkusu olmaksızın ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkını ortadan kaldırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Ukrayna'ya yapılan bu saldırının uluslararası hukuka aykırı olduğunu söylemiştir. Sivillere karşı şiddet uygulandığını ve askeri harekâtın savaş suçlarına sebep olduğunu açıklamıştır. 2018 yılındaki Salisbury saldırısına referans vererek Rusya'nın Avrupa için en büyük güvenlik tehdidi olduğunu söylemiştir.⁷ Ukrayna için altı aşamalı bir plan önermiştir. Birincisi,

⁷ 2018 yılında eski bir Rus ajanı olan Sergei Skripal İngiltere'deki Salisbury şehrinde kimyasal silah kullanılarak öldürülmeye çalışılmıştır. Ancak saldırı başarısız olmuş ve Skripal hayatta kalmayı başarmıştır. İngiliz otoriteleri suikastı Rusya'nın düzenlediğini

Ukrayna için uluslararası insani yardım koalisyonu kurulmalıdır. İkincisi, Ukrayna'nın savunma çabaları desteklenmelidir. Üçüncüsü, Putin rejimi üzerindeki ekonomik baskı artırılmalıdır. Dördüncüsü, Rusya'nın işgali kesinlikle normalleştirilmemelidir. Bu işgalin sonuçları kabul edilmemelidir. Beşincisi, Ukrayna'nın meşru hükümetinin katılımının sağlanması hâlinde diplomasiye ve tansiyonu düşürmeye her zaman açık olunmalıdır. Altıncısı, Avrupa-Atlantik güvenliği güçlendirilmelidir (Gov UK, 2022e).

Boris Johnson 7 Mart günü Hollanda Başbakanı Mark Rutte ve Kanada Başbakanı Justin Trudeau ile ortak bir basın toplantısı düzenlemiştir. İngiltere, Hollanda ve Kanada'nın Rusya'nın barbarca istilasına karşı birlik olduğunu ifade etmiştir. Savaşın başlamasının ardından 12 gün geçtiğini ve Putin'in yanlış hesaplamalara dayanarak bu harekâtı gerçekleştirdiğini söylemiştir (Gov UK, 2022f). Johnson, 8 Mart günü gece 12.41'de attığı tweet ile Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Joe Biden ve Almanya Şansölyesi Olaf Scholz ile görüştüğünü, ekonomik ve diplomatik olarak Putin'i uluslararası toplumdan izole etmek için anlaştıklarını açıklamıştır (Twitter, 2022d). Aynı gün öğleden sonra saat 15.38'de attığı bir tweet ile Avrupa güvenliğinin tehdit altında olduğunu söylemiştir (Twitter, 2022e). Açıkça Rusya'nın Avrupa için büyük bir tehdit olduğuna işaret etmiştir.

Boris Johnson 22 Mart günü 17.08'de attığı tweet ile Putin'in Ukrayna'yı Nazilerden arındırma iddiasının büyük bir yalan olduğunu ve suçsuz insanların bombalandığını söylemiştir (Twitter, 2022f). 24 Mart tarihinde NATO toplantısında basına açıklamalar yapmış, Putin'in sivilleri öldürdüğünü, barbarca bir işgal yaptığını ve bu işgalde başarısız olmasının uluslararası toplum ve dünya için barış ve refah anlamına geleceğini söylemiştir (Gov UK, 2022g). 6 Nisan günü yaptığı açıklamada Rusya'nın işlediği korkunç suçların cezасız kalmasına izin verilmeyeceğini söylemiştir (Twitter, 2022g).

Dönemin Başbakanı Johnson, 19 Nisan günü gece 23.25'te attığı tweet ile Amerika Birleşik Devletleri Joe Biden ile Ukrayna'daki durumu konuştuğunu ve Ukrayna'nın benzer bir saldırıya uğramaması için uzun soluklu bir güvenlik çözümü bulunması konusunda anlaştıklarını ifade etmiştir (Twitter, 2022h). 23 Nisan günü yaptığı açıklamada İngiltere'nin Rusya'nın savaş suçlarına dair kanıtların toplanması için Ukraynalılara yardım ettiğini ve elçiliğin Kiev'de yeniden açılacağını duyurmuştur (Twitter, 2022i). Boris Johnson uluslararası toplumu harekete geçirmiş, Rusya'yı Avrupa için bir tehdit olarak tanımlamış ve Putin rejimine yaptırım uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu politika gösteriyor ki, varoluşsal tehdit tanımlanmış ve olağanüstü önlemlerin alınması için çağrı yapılmıştır. Boris Johnson döneminde oluşturulan bu dış politikaya daha sonra göreve gelen politikacılar sadakatle bağlı kalarak Avrupa dayanışmasını korumuşlardır. Ülkedeki skandallar sonrası görev değişimi neticesinde başbakan olan Liz Truss dış politikada Johnson tarafından ortaya konan yaklaşımı benimsemiştir.

5.1.2.Liz Truss ve Rishi Sunak Dönemleri

Dönemin Başbakanı Boris Johnson partisinin parlamento disiplininden sorumlu başkan yardımcısı ve aynı zamanda milletvekili olan Chris Pincher hakkındaki taciz suçlamalarını bilmesine rağmen bu duruma göz yummakla suçlanmıştır. Ayrıca, korona önlemleri kapsamında kendi koyduğu kurallara uymayarak partilere katıldığı için eleştirilmekteydi. Partisini kontrol edememekle suçlanmaktaydı. Aralarında Maliye Bakanı Rishi Sunak ve Sağlık Bakanı Sajid Javid'in de bulunduğu 5 bakan ve 50'in üstünde bakan yardımcısı ve hükümet yetkilisinin istifası üzerine kendisi de yapılan baskı ve çağrılar üzerine başbakanlık görevini bırakmıştır (BBC, 2022a). 2022 yılının Eylül ayında görevi Liz Truss devralmıştır. Liz Truss İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth tarafından hükümeti kurması için görevlendirilmiştir. 6 Eylül 2022 tarihinde yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında özgürlük ve demokrasi için müttefiklerle işbirliği içinde olacağını ifade etmiştir. Başbakanlığı döneminde üç temel hedefi yerine getireceğini açıklamıştır. Birincisi, vergilerden kesintilere gidip reformlar yaparak ekonomiyi büyütme. İkincisi, Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan kaynaklı enerji krizine karşı önlemler almaktır. Üçüncüsü, ulusal sağlık sistemini güçlendirmektir. Bu arada Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesini de "korkunç savaş" olarak tanımlamıştır (Gov UK, 2022h).

iddia etmiştir. Rusya ise iddiayı yalanlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. BBC, "Salisbury poisoning: What did the attack mean for the UK and Russia?", <https://www.bbc.com/news/uk-51722301> [Erişim: 22 Nisan 2022].

Liz Truss Ekim ayının sonuna kadar görev yapmıştır. Onun döneminde, Rusya'ya karşı İngiltere dış politikası değişmemiş, aynı şekilde devam etmiştir. 6 Eylül tarihinde görevi devralmış ve sadece 45 gün görev yaparak İngiltere tarihinin en kısa süre görevde kalan başbakanı olmuştur. Kısa süre görevde kaldığı için Rusya-Ukrayna Savaşı üzerine derin politika değişiklikleri yapma fırsatı olmamıştır. Vergi kesintisiyle ilgili vaatler piyasayı sarsmıştır. İngiliz sterlininin Amerikan doları karşısında değer kaybetmesi Liz Truss'ın görevini bırakmasının temel sebeplerinden birisi olarak gösterilebilir. Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar İngiltere'deki siyasi krizi etkilemiştir.

Liz Truss sonrası başbakanlık görevini Rishi Sunak devralmıştır. Rishi Sunak döneminde Rusya'ya karşı güvenlikleştirici dış politika devam etmiştir. Başbakan Sunak Putin'in dış politikasını Avrupa ülkeleri için tehdit olarak görmektedir. 2023 yılının Ocak ayında en büyük adımı atarak İngiltere 14 tane Challenger 2 tankını Ukrayna'ya vermeye karar vermiştir. Bu desteğin Ukrayna'nın Rusya'ya karşı direncini artıracığına inanılmaktadır. Ayrıca, İngiltere çok sayıda mühimmatı Ukrayna'ya vermeye karar vermiştir. Buna ek olarak, topçu birliklerinin kullandığı AS-90 tipi araçlardan verilmesi planlanmaktadır. Bunlar Ukrayna kara ordusunu büyük oranda güçlendirecektir (Sputnik, 2023).

Başbakan Rishi Sunak, göreve başladıktan sonra Kasım ayında yapılan G20 zirvesinde Rusya'nın Ukrayna'dan çıkması gerektiğini ifade ederek savaşı "barbarca" sıfatıyla tanımlamıştır. 8 Şubat 2023 Çarşamba günü Volodimir Zelenski İngiltere'ye resmi bir ziyaret yapmış ve Başbakan Rishi Sunak ile birlikte dayanışma mesajı vermişlerdir. Savaşın yıl dönümünde Başbakan Rishi Sunak 24 Şubat 2023 tarihinde G7 liderleriyle bir görüşme yapmıştır. Toplantıda Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin sadece Avrupa-Atlantik problemi olmadığını, aynı zamanda evrensel değerlere karşı bir saldırı olduğunu ifade etmiştir. Mart ayında Başbakan Rishi Sunak Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline karşılık gelecek yıl için askeri harcamaları 5 milyar pound artıracığını vaat etmiştir. Doğu Avrupa'daki savunma hattını güçlendirmek için Rishi Sunak hükümeti Polonya ile 1,9 milyar pound değerinde bir savunma antlaşması imzalamıştır. Antlaşmaya göre, İngiltere Polonya'da hava savunma sistemi kuracaktır (Allison, 2023). Dış politikadaki bu adımlar normal politikanın olağan seyri içinde gerçekleşmemektedir. İngiltere Başbakanı Rishi Sunak tıpkı Boris Johnson ve Liz Truss tarafından yapıldığı gibi Rusya'ya karşı güvenlikleştirici politikayı sürdürmektedir. Bu politika savaş devam ettikçe İngiltere'nin devlet politikası olarak yürütülecek gibi görünmektedir.

5.1.3. Gazeteler

İngiliz basını Putin rejimini güvenlikleştirmiştir. İnsanların en önemli haber alma araçları arasında yer alan gazeteler kamuoyunu yönlendirme gücüne sahiptirler. Bu sebeple konuları itibarıyla ele alınmalıdırlar. İngiltere'de basın Putin'i bir tehdit olarak tasvir etmiş ve sunmuştur. The Times gazetesi 25 Şubat 2022 tarihli sayısının baş sayfasında Avrupa için karanlık bir gün olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, yaralı bir kadının fotoğrafını koyarak savaşın neticelerini göstermeye çalışmıştır. Gazetenin Ukrayna yerine Avrupa kelimesini büyük puntuyla yazması, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin Avrupa için karanlık bir dönemin başlangıcı olarak görüldüğünü gösteriyor (BBC, 2022b).

Şekil 2: The Times Gazetesinin 25 Şubat 2022 Tarihli Sayısının Baş Sayfası

Kaynak: BBC (2022b). "Rusya'nın Ukrayna'yı işgali İngiltere basınında", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518831> [Erişim: 25 Nisan 2022].

The Sun gazetesinin 25 Şubat tarihli sayısının kapak sayfasında basında çok fazla paylaşılan yaralı bir kadının fotoğrafı yayınlanmış, kadının kanının Putin'in ellerinde olduğu ifade edilmiştir. Putin sivilleri öldüren bir katil olarak tasvir edilmiştir. Bu yaklaşım İngiliz basınının açıkça Başkan Putin'e karşı sert ve

eleştirel bir tavır aldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, insan haklarını ihlâl ettiği ifade edilmek istenmektedir. Aynı zamanda, Avrupa’da olabilecek geniş çaplı bir savaşın siviller üzerinde hangi olumsuz sonuçları doğuracağına da işaret etmektedir (BBC, 2022b).

Şekil 3: The Sun Gazetesinin 25 Şubat 2022 Tarihli Sayısının Baş Sayfası

Kaynak: BBC (2022b). "Rusya'nın Ukrayna'yı işgali İngiltere basınında", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518831> [Erişim: 25 Nisan 2022].

The Daily Telegraph gazetesinin 25 Şubat tarihli sayısının kapak sayfasında Ukrayna'nın Avrupa'nın 11 Eylül'ü olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Putin'in saldırısının yeni Soğuk Savaş anlamına geldiği yazılmıştır. Yeni Soğuk Savaş iddiası Avrupa'nın güvenliği için yeni bir tehdit anlamına geliyor (BBC, 2022b).

Şekil 4: The Daily Telegraph Gazetesinin 25 Şubat 2022 Tarihli Sayısının Baş Sayfası

Kaynak: BBC (2022b). "Rusya'nın Ukrayna'yı işgali İngiltere basınında", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518831> [Erişim: 25 Nisan 2022].

Metro gazetesinin 25 Şubat tarihli sayısının kapak sayfasında yaralı kadının fotoğrafı konularak Avrupa'da savaş olduğu yazılmıştır. Ayrıca, Putin'in 21.yüzyılın Hitler'i olduğu söylenerek Putin ve Hitler'in yan yana fotoğrafları yayınlanmıştır. Hitler'in bütün Avrupa ve İngiltere için zamanında büyük bir tehdit olduğunu unutmamak gerekir. Tarihsel hafıza bu noktada devreye girmiştir (BBC, 2022b).

Şekil 5: Metro Gazetesinin 25 Şubat 2022 Tarihli Sayısının Baş Sayfası

Kaynak: BBC (2022b). "Rusya'nın Ukrayna'yı işgali İngiltere basınında", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518831> [Erişim: 25 Nisan 2022].

Daily Express gazetesi 25 Şubat tarihli sayısının kapak sayfasında dönemin İngiltere Başbakanı Boris Johnson'dan atıf yaparak Putin'in Avrupa haritasını kanla yeniden yazmak istediğini ifade etmiştir. Ayrıca, ilgili haberinde olağanüstü önlemler alınmasına yönelik çağrı yapmıştır (BBC, 2022b).

Şekil 6: Daily Express Gazetesinin 25 Şubat 2022 Tarihli Sayısının Baş Sayfası

Kaynak: BBC (2022b). "Rusya'nın Ukrayna'yı işgali İngiltere basınında", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518831> [Erişim: 25 Nisan 2022].

Aşağıdaki görsel 10 Mart tarihli the Sun gazetesinden, 25 Mart tarihli Daily Mail gazetesinden ve 23 Nisan tarihli Daily Mail gazetesinden kopyaları gösteriyor. The Sun gazetesi Vladimir Putin'i kastederek tiranın kasaplarının bebek hastanesini bombaladığını yazmıştır. Kimyasal silah ve Çernobil tehdidinin varlığından söz etmiştir. Daily Mail gazetesi Kremlin'in açıklamasını paylaşarak Boris Johnson'un Rusya'nın bir numaralı düşmanı olduğunu ifade etmiştir. 23 Nisan tarihli Daily Mail gazetesinden alınan kopyada Boris Johnson'un tank desteği vereceğine değinilmiştir (The Sun, 2022; Daily Mail, 2022a; Daily Mail, 2022b).

Şekil 7: 10 Mart Tarihli The Sun Gazetesinden Kopya, 25 Mart Tarihli Daily Mail Gazetesinden Kopya, 23 Nisan Tarihli Daily Mail Gazetesinden Kopya

Kaynak: The Sun, "Sick Putin Plumbs New Depths", 10 March 2022; Daily Mail, "Kremlin: Boris Is Our No1 Enemy", 25 March 2022a; Daily Mail, "Boris: I'LL Send In Our Tanks", 23 April 2022b.

Gazete haberleri açıkça gösteriyor ki, İngiliz basını Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini bir Avrupa savaşı olarak görmüştür. Putin'in dış politikasının Avrupa ülkelerinin güvenliğini ve egemenliğini tehdit ettiğini göstermek istemiştir. Ukrayna'nın Avrupa'nın 11 Eylül'ü olarak tanımlanması ve yeni Soğuk Savaş'ın başlangıcı gibi söylemler kuvvetli bir güvenlik endişesine işaret ediyor. İngiliz basınının savaşın ilk dönemlerinde gösterdiği bu yaklaşım birinci yılın sonunda değişmemiştir ve aynı şekilde devam etmektedir.

Şekil 8: 24 Şubat 2023 Tarihli Daily Mail Gazetesinin Haberi

Kaynak: Daily Mail, "Daily Mail Comment", February 24, 2023.

Yukarıda Daily Mail gazetesinin savaşın birinci yıl dönümünde yaptığı haber yer almaktadır. Gazetenin yaptığı haberde açıkça İngiliz basınının Ukrayna'ya destek verdiği görülmektedir. "Slava Ukraini" sloganı gazetenin sayfasının başına yerleştirilmiştir. Rusya, Rus askerleri gibi kavramlar yerine Putin'i yenmek için Ukrayna'ya destek verilmesinin tek seçenek olduğu ifade edilmiştir. Açıkça Putin'e karşı bir duruşun var olduğu görülebilmektedir (Daily Mail, 2023).

Şekil 9: 18 Mart 2023 Tarihli Independent Gazetesinin Haberi

Kaynak: Independent, "Wanted for war crimes... and stealing Ukraine's children", March 18, 2023.

Yukarıda Independent gazetesinin 18 Mart 2023 tarihli sayısında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin hakkında Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından verilen yakalama kararının nasıl ele alındığı görülmektedir. Independent gazetesi tarafından Başkan Putin Ukrayna halkına yönelik politikası yüzünden savaş suçlusunu olarak ve Ukraynalı çocukları kaçırmakla suçlanmıştır. Varoluşsal tehdidi meydana getiren Başkan Putin'in yakalanması İngiliz basını için önemlidir (Independent, 2023).

5.1.4.Parlamento ve Vekiller

24 Şubat sabahı Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi İngiltere Parlamentosu'nda büyük bir endişe yaratmıştır. Aynı gün parlamento toplanmış Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası Ukrayna başlıklı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Avam Kamarası'nda söz alan İskoç Ulusal Partisi üyesi Ian Blackford (2022: 568-569) bu saldırının sadece Ukrayna'ya yapılmadığını aynı zamanda uluslararası hukuka, Avrupa demokrasisine ve Avrupa kıtasındaki barış ve huzura yapıldığını söylemiştir. Putin'in bir emperyalist, tiran ve diktatör olduğunu ve hem kendi halkı hem de İngiltere için bir tehdit olduğunu ifade etmiştir. Putin ve yakın çevresindeki oligarklara ekonomik yaptırım uygulanması gerektiğini ve Avrupa'nın birlik olmasının şart olduğunu söylemiştir (Blackford, 2022).

Aynı gün Lordlar Kamarası'nda da Ukrayna başlıklı bir toplantı yapılmıştır. Görüşmelerde söz alan liberal demokrat Lord Newby (2022: 440-441) Avrupa'nın uzun dönemde huzur ve refahının risk altında olduğunu ve Ukrayna'daki Rus tehdidine karşı İngiltere'nin demokratik müttefikleriyle birlik olması gerektiğini ifade etmiştir. İşçi Partisi'nin üyesi Barones Angela Evans Smith (2022: 439) "demokrasimizde Rus müdahalesine ve Rus parasına karşı sıfır toleransa ihtiyacımız var" diyerek İngiltere'nin ulusal egemenliğini önemle vurgulamış, demokrasinin diktatörlere karşı galip geleceğini ifade etmiştir.

25 Şubat tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapılan toplantıda Lord Raymond Edward Harry Collins (2022: 456) Rus saldırısının Avrupa güvenliği için uzun dönemli etkilerinin olacağını ifade etmiştir. Ona göre, Putin'in Ukrayna'daki saldırısı başarılı olursa, Polonya, Romanya, Slovakya, Macaristan, Estonya, Letonya ve Litvanya Rusya'nın yeni açacağı cepheler olacaktır. İngiltere NATO ve Avrupa müttefikleriyle olan çalışmalarını güçlendirmelidir. Putin'in ideolojisine, milliyetçi yayılmacılığına ve bu ciddi savaşa karşı gelecek bir uluslararası koalisyon kurulmalıdır (Collins, 2022).

Avam Kamarası'nın 8 Mart günü yaptığı toplantıda mültecilerin durumu görüşülmüştür. Muhafazakâr Sir Geoffrey Clifton-Brown (2022: 198) dönemin Başbakanı Boris Johnson ve hükümetinin Batı toplumunu Rusya'ya yaptırım uygulama noktasında başarıyla birleştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin Avrupa'daki kriz zamanlarında mültecileri kabul etme noktasında cömert olması gerektiğini söylemiştir. Mültecilerin kabul süreçlerinin hızlandırılması gerektiğinin altını çizmiştir (Clifton-Brown, 2022).

15 Mart 2022 tarihinde Avam Kamarası'nda yapılan görüşmede İşçi Partisi üyesi David Lammy (2022: 802) Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle dünyanın değiştiğini ifade etmiştir. Ona göre, Vladimir Putin'in barbarca işgali sadece Ukrayna halkına karşı yapılan bir saldırı suçu değildir, aynı zamanda Avrupa'nın barış, özgürlük ve ulusal egemenlik gibi temel değerlerine yapılmış bir saldırıdır. Putin'in Avrupa huzurunu tehdit ettiğini söylemiştir (Lammy, 2022).

31 Mart 2022 tarihinde Avam Kamarası'nda yapılan görüşmelerde Rus askerlerinin Ukrayna'da kadınlara ve kızlara tecavüz ettiği iddiaları ve Ukraynalı mülteciler gündemin ana maddeleri olmuştur. Rusya'nın askeri girişimi barbarca bir işgal olarak nitelendirilmiş ve Putin rejiminin kanıtlanan suçlardan sorumlu tutulması gerektiği açıklanmıştır (Ford, 2022: 987).

31 Mart günü yapılan toplantıdan sonra 24 Nisan tarihine kadar Avam Kamarası'nda Ukrayna konulu herhangi bir toplantı yapılmamıştır. Lordlar Kamarası ise 24 Nisan tarihine kadar olan süreçte beş kez toplanmıştır. 1 Nisan gününde yapılan toplantıda Ukrayna'da tecavüzün bir savaş silahı olarak kullanılması konusu işlenmiştir (Lord Ahmad, 2022a: 1784). Lordlar Kamarası'nın 4 Nisan günü yaptığı toplantıda Ukrayna'nın Bucha kentindeki olaylar konuşulmuştur. Rus güçlerinin sivillere saldırdığı ve savaş suçlarının araştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yapacağı her türlü soruşturmanın İngiltere tarafından destekleneceği söylenmiştir (Lord Ahmad, 2022b: 1836). 5 Nisan günü yapılan toplantıda Ukrayna'ya İngiltere'nin yaptığı askeri yardımlar konuşulmuştur. Barones Annabel MacNicoll Goldie (2022a: 1967) İngiltere'nin Ukrayna'nın kendisini Rusya'ya karşı savunabilmesi için desteklediğini ifade etmiştir.

Lordlar Kamarası'nın 6 Nisan günü yapılan toplantısında Ukrayna konulu bir görüşme yapılmamıştır. 7 Nisan günü yapılan toplantıda İngiltere'nin güvenliği hakkında konuşulmuştur. Barones Annabel MacNicoll Goldie (2022b: 2182-2184) Avrupa güvenliğine karşı en büyük nükleer ve askeri tehdidin Rusya'dan geldiğini söylemiştir. Ayrıca, İngiltere'nin 2019-2020 döneminde 40 milyar pound olan savunma bütçesinin 2024-2025 döneminde 47,6 milyar pounda çıkacağını açıklamıştır. Savunma bütçesi konusunda muhafazakâr Lord Andrew Robert George Robathan'ın söyledikleri İngiltere'nin güvenlik kaygılarını açıkça gösteriyor:

"Lordlarım, dünya değişti ve biz Almanlar gibi politikamızı değiştirmeliyiz. Asker, gemi ve uçak sayımızı azaltıyoruz. Politikamızı değiştirmeliyiz. Şu anda Avrupa'da savaş varken silahlı güçlerin kabiliyetlerini azaltmak mantıklı mıdır? (2022: 2183)"

Lord Andrew Robert George Robathan'ın söylemi açıkça İngiltere'nin güvenlik kaygılarını göstermektedir. Avam Kamarası'nın 22 Eylül 2022 tarihinde yaptığı toplantıda Rusya'nın din özgürlüğünü kısıtladığı ve Baptist kiliselerini yıktığı iddia edilmektedir. Rusya'nın din özgürlüğünü kısıtladığı ve Avrupa'daki ifade özgürlüğüne zarar verdiği konuşulmuştur. İngiltere Parlamentosu güvenlik kaygılarının yanı sıra Ukrayna'ya destek verme konusunda hükümetle paralel bir yol izlemiştir. 18 Ocak 2023 Çarşamba günü Lordlar Kamarası'nda yapılan görüşmede Challenger 2 tanklarının ve AS-90 topçu araçlarının verilmesinin doğru olduğu ve İngiltere'nin güvenliği için elzem olduğu dile getirilmiştir (Hansard, 2023). Ukrayna'ya verilen askeri destek İngiltere'nin dış politikada Putin rejimini güvenleştirdiğinin önemli göstergelerinden birisidir.

Tablo 1: Güvenikleştirici Aktörler, Varoluşsal Tehdit, Referans Nesnesi ve Tehdidin Sektörü

Güvenikleştirici Aktörler	Boris Johnson, Liz Truss ve Rishi Sunak	İngiliz Gazeteleri	İngiliz Parlamentosu ve Vekiller
Varoluşsal Tehdit	Putin Hükümeti		
Referans Nesnesi	Avrupa'nın Güvenliği		
Tehdidin Sektörü	Askeri Sektör		

Güvenikleştirici aktörler Boris Johnson, Liz Truss ve Rishi Sunak, İngiliz gazeteleri ve İngiliz Parlamentosu'dur. Putin rejimi Avrupa'nın güvenliğine ve egemenliğine karşı varoluşsal bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Güvenliğe tehdit oluşturan Rus ordusu olduğu için askeri sektörden gelen bir tehdidin varlığı öne sürülebilir. Güvenikleştirici aktörlerin konumu ve takip ettikleri güvenlik anlatısı ile birlikte Rusya'nın Ukrayna'daki askeri harekâtı ve yarattığı yıkım güvenikleştirme sürecinin kolaylaştırıcı faktörleri olarak tanımlanır.

5.2. Alınan Olağanüstü Önlemler

Başarılı bir güvenlikleştirmenin adımlarından birisi varoluşsal tehdide karşı olağanüstü önlemlerin alınmasıdır (Williams, 2003: 519). Bu önlemler normal zamanda söz konusu olmaz, sıra dışı durumlarda sorunları çözmek veya güvenliği sağlamak amacıyla alınan önlemlerdir. 24 Şubat sabahı Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından İngiltere Putin rejimini güvenlikleştirecek olağanüstü önlemler almıştır. Bu önlemler Ukrayna'ya silah desteği, Putin rejimine ve çevresine uygulanan ağır yaptırımlar ve NATO üyelerinin desteklenmesi için Avrupa'ya çok sayıda asker gönderilmesi gibi normal zamanlarda alınmayacak kararlardır.

Putin'in Donetsk ve Luhansk bölgelerinin bağımsızlığını tanımamasının ardından İngiltere'nin ilk yaptırım paketi 22 Şubat 2022 tarihinde açıklanmıştır. Beş Rus bankası ve Kremlin ile ilişki içinde olan üç Rus oligarkına yaptırım uygulanmasına karar verilmiştir. Gennady Timchenko, Boris Rotenberg ve Igor Rotenberg varlıklarının dondurulmasına ve seyahat yasağı konmasına karar verilen üç oligarktır. Bank Rossiya, Karadeniz Kalkınma ve İmar Bankası (Black Sea Bank for Development and Reconstruction), IS Bank, Genbank ve Promsvyazbank varlıkları dondurulan bankalardır (Mills, 2022: 11-12).

İşgalin başlamasının ardından 24 Şubat günü İngiltere ikinci yaptırım paketini açıklamıştır. Bu yaptırım paketiyle birlikte Rus elektronik, telekomünikasyon ve havacılık şirketlerine önemli teknolojilerin ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Rusya'nın bayrak taşıyıcı hava yolu şirketi olan Aeroflot'un İngiltere hava sahasına girişi yasaklanmıştır. Bazı oligark ve şirketlere yeni yaptırımlar uygulanmasına karar verilmiştir. Rusya'nın birçok finansal kuruluşunun varlıkları dondurulmuştur. Hedef alınan Rus bankalarının para birimi sterline erişimi engellenmiştir (Mills, 2022: 12-13).

Tablo 2: İkinci Yaptırım Paketinin Hedef Aldığı Kişi ve Kurumlar

VTB	154 milyar poundluk varlığıyla Rusya'nın en büyük ikinci bankası
Rostec	Yılda 10 milyar pounddan daha fazla olan ihracatıyla Rusya'nın en büyük savunma şirketi
Tactical Missile Corporation	Rusya'nın hava ve deniz füzelerinin önde gelen tedarikçisi
Uralvagonzavod	Dünyanın en büyük tank üreticilerinden birisi
United Aircraft Corporation	Rusya'nın uçak üreten tüm şirketlerini içeren ve Rus ordusuna uçak tedariki sağlayan Rus devlet şirketi
United Shipbuilding Corporation	Rusya'nın gemi üreten en büyük şirketi
Petr Fradkov	Promsvyazbank'ın başkanı
Denis Bortnikov	VTB'nin başkan yardımcısı
Kirill Shamalov	Tahmini serveti 1,4 milyar dolar olan Rusya'nın en genç milyarder ve Putin'in eski damadı

Kaynak: Mills, C. Sanctions against Russia, The House of Commons: Research Briefing, 20 April 2022.

Yukarıdaki isimlere ek olarak Chelsea futbol takımının sahibi Roman Abramoviç yaptırım uygulanan kişiler arasındadır. 25 Şubat günü Başkan Putin'e ve Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'a yaptırım uygulanmaya başlanmıştır. 28 Şubat günü İngiltere Ulaştırma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, İngiltere'deki tüm limanlara bir yazı gönderildiği ve Rus gemilerinin kesinlikle kabul edilmemesi gerektiğinin söylendiği ifade edilmiştir. Aynı gün içinde İngiltere Dışişleri Bakanı Liz Truss üç bankanın daha varlıklarının dondurulacağını açıklamıştır: Otkritie, VEB ve Sovcombank. Rusya'nın en büyük finansal kuruluşu olan Sberbank'ın da içinde bulunduğu Ruslara ait olan bütün finans şirketlerinin yaptırıma bağlanmasına karar verilmiştir. Rus devlet şirketi olan Gazprom'un da içinde bulunduğu tüm Rus şirketlerinin İngiltere sermaye piyasalarına erişimi engellenmiştir. 8 Mart günü dönemin Başbakanı

Boris Johnson İngiltere'nin 2022 yılının sonuna kadar Rusya'dan petrol ithalatını durduracağını açıklamıştır. Rusya'dan alınan petrol İngiltere'deki toplam petrol talebinin yüzde 8'ini karşılamaktadır. 9 Mart günü İngiltere İş, Enerji ve Sanayi Stratejisi Bakanı Kwasi Kwarteng parlamentodaki konuşmasında daha fazla detay vermiştir. Rusya'dan gaz alımına da son verilebileceğini ifade etmiştir. Rusya'dan ithal edilen gaz İngiltere'deki tedarik açısından sadece yüzde 4'lük bir paya sahiptir (Mills, 2022: 14-21).

6 Nisan günü Sberbank yaptırımlara bağlanmıştır. 13 Nisan günü Lavrov'un eşi Maria Lavrova yaptırıma bağlanmıştır. Şu anda bakıldığında, kendisine seyahat yasağı uygulanmakta ve varlıkları dondurulmuştur. Ayrıca, şu anda Başbakan olan Mihail Mişustin, Savunma Bakanı Sergey Şoygu ve eski Devlet Başkanı Dmitri Medvedev yaptırım uygulanan kişiler listesinde dirler. Onlara da seyahat yasağı uygulanmakta ve varlıkları dondurulmuştur. Bu yaptırımlara ek olarak Rus bankalarının SWIFT sisteminden çıkarılmasına karar verilmiştir (Mills, 2022: 13-16). Rus bankalarının SWIFT sisteminden çıkarılmasıyla Rusya'yı ekonomik olarak çöktürmek hedeflenmektedir. Böylece, Rus ordusunun ekonomik problemler yüzünden duracağı düşünülmektedir.

İngiltere'nin aldığı olağanüstü önlemlerin bir diğeri Ukrayna'ya savunma desteği sağlamaktır. İngiltere Ukrayna'ya 200 milyon pound askeri yardım yapmıştır. Bu yardımın yeni verilecek silah ve savunma sistemleriyle birlikte 500 milyon pounda çıkması beklenmektedir. İngiltere'nin askeri yardımının amacı Rusya'nın Ukrayna'da başarısız olmasıdır (Guardian, 2022). Böylece, Rusya'nın işgal girişimi Avrupa ülkelerinin güvenliği ve egemenliği için tehdit olmaktan çıkacaktır. İngiltere hükümeti Rus tehdidini öyle güçlü hissetmektedir ki, Avrupa'ya tatbikatlar için 8,000 asker gönderme kararı almıştır. Bu adım Soğuk Savaş'tan bu yana ülkenin yaptığı en büyük askeri hareketliliklerden birisi olarak kabul edilmektedir (Gov UK, 2022i). Alınan olağanüstü önlemler günümüzde devam etmektedir.

5.3. Dinleyicilerin Tehdidi Kabulü

Başarılı bir güvenlikleştirmenin adımlarından birisi dinleyicilerin varoluşsal tehdidi kabul etmesidir (Wilkinson, 2007: 9). Dinleyicilerin Putin rejimini ve Rusya'yı tehdit olarak görüp görmediklerini anlamak için İngiltere'de yapılan anketlere bakmak gereklidir. Bu makalede İngiltere'de geniş çaplı araştırmalar yapan YouGov kuruluşunun anketlerinden yararlanılmıştır. Kuruluşun yaptığı 9 Eylül 2021 tarihindeki anket sonuçlarına göre, İngilizlerin yüzde 34'ü Rusya'yı İngiltere ve Avrupa ülkeleri için tehdit olarak görüyordu. Ancak 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından bu oran değişmiştir. İşgalin başlamasından kısa bir süre sonra yapılan 28 Şubat tarihli anketin sonuçlarına göre, Rusya'yı İngiltere ve Avrupa ülkeleri için tehdit olarak gören İngilizlerin oranı yüzde 64'e yükselmiştir (YouGov, 2022a). Neredeyse iki katına çıktığı görülebilmektedir. Bu sonuçlar, İngilizlerin açık bir şekilde Rus tehdidini kabul ettiklerini göstermektedir. Burada ilginç olan nokta Rus işgalinin ardından İngilizlerin ABD'ye karşı yaklaşımlarındaki değişimdir. Eylül ayında İngilizlerin yüzde 36'sı ABD'yi dost ve müttefik ülke olarak görürken, işgal sonrasında Şubat ayındaki anket sonuçlarına göre bu oran yüzde 50'ye çıkmıştır (YouGov, 2022a).

Tablo 3: Büyük Avrupa Uluslarının Rusya'ya Karşı Önlemlere Yaklaşımı

	İngiltere	Fransa	Almanya	İtalya
Daha Fazla Ekonomik Yaptırım	%77	%60	%65	%59
Ukrayna'ya Ek Silah Desteği	%60	%47	%45	%37
Doğu Avrupa'ya NATO Üyelerini Desteklemek İçin Ek Asker Gönderilmesi	%54	%39	%50	%34
Ukrayna'ya Asker Gönderilmesi	%26	%19	%17	%21

Kaynak: YouGov (2022b), "European reaction to the Russian invasion of Ukraine", <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2022/02/28/european-reaction-russian-invasion-ukraine> [Erişim: 30 Nisan 2022].

Yukarıdaki tabloya bakıldığında İngiltere ulusunun Fransa, Almanya ve İtalya gibi diğer büyük uluslara kıyasla daha kuvvetli bir şekilde Rusya'ya karşı yaptırımları desteklediği görülebilmektedir. YouGov kuruluşunun yaptığı ankete bakıldığında yukarıdaki tabloda İngiltere'deki anket katılımcılarının yüzde 77'si Rusya'ya karşı daha fazla ekonomik yaptırım desteklemektedir. Yüzde 60'ı Ukrayna'ya ek silah desteği verilmesi gerektiğini düşünürken, yüzde 54'ü Doğu Avrupa'ya NATO üyelerini desteklemek için ek asker gönderilmesini ifade etmektedir. Yüzde 26'sı ise Ukrayna'ya asker gönderilmesini desteklemektedir. Bu oranlara bakıldığında en çok desteği Rusya'ya ekonomik yaptırım uygulamak alıyor. Ukrayna'ya asker gönderilmesi en az desteklenen tercihtir. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'da en az desteklenen tercihin Ukrayna'ya asker göndermek olduğu açıktır. Ancak yine de İngiltere'deki anket katılımcılarının yüzde 26'sının bu tercihi belirtmesi toplam katılımcıların dörtte biri anlamına gelir ki, bu oranın da küçümsenmemesi gerekir. Sonuç olarak, Doğu Avrupa'da değişen denge, hem Batı Avrupa üzerinde hem de siyasal bir birlik olan AB üzerinde önemli etkileri olacaktır. Ayrıca, yakın gelecekte Ukrayna'nın NATO üyesi olması meselesi AB ülkelerinin ve ABD'nin en önemli tartışma konusu olacaktır. Savaşı eğer Rusya Federasyonu kazanırsa Ukrayna'nın durumu ve yakın gelecekte Doğu Avrupa'nın jeopolitiği İngiltere için hayati öneme sahip olacak gibi görünmektedir.

6.Kuzey Avrupa'da Değişen Jeopolitik Denge ve Avrupa Güvenliği

Rusya Federasyonu Ukrayna'yı işgal ederek Avrupa'da yeni bir jeopolitik denge oluşturmak istemektedir. Bu yeni jeopolitik denge, Avrupa ülkeleri aleyhine ve Rusya Federasyonu lehine olacağı açıktır. Putin hükümeti işgal ettiği yerlerdeki doğal kaynakları ve insan gücünü kendi politik amaçları için kullanmayı amaçlamaktadır. Savaşın en önemli hissedilen etkileri arasında İskandinav ülkelerinin politik tercihlerindeki değişim gelmektedir. Finlandiya ve İsveç Rusya'nın politikalarından ötürü güvenlik tehdidi algılamışlar ve NATO üyeliği için başvuruda bulunmuşlardır. Bu durum açıkça göstermektedir ki, Ukrayna'daki savaş sadece bölgede kalmamış, bir Avrupa güvenliği meselesine dönüşmüştür. Avrupa güvenliği için bir tehdit hâline gelmiştir.

Bu savaşın neticesinde Kuzey Avrupa'da askeri güç dengesi değişecektir. Finlandiya'nın NATO üyesi olmasıyla NATO kuzeye doğru yayılma imkânı bulmuştur. Rusya bölgenin askeri açıdan en güçlü devletidir. Ancak, artık NATO ile karşı karşıyadır. Rusya'nın askeri birikimi, tarihsel hafızası, Sovyetler Birliği'nden aldığı teknolojik miras, onu bölgedeki diğer ülkelerden daha üstün kılmaktadır. Ayrıca, tablo 4'te görüldüğü üzere, Rusya 2021 yılında 65,9 milyar dolarlık askeri harcama yapmıştır. Bölgedeki diğer ülkeler askeri harcama açısından Rusya'nın çok gerisindedir. En çok yaklaşık 13,7 milyar dolar ile Polonya'dır. Bu büyük fark Finlandiya ve İsveç'in NATO üyesi olmasıyla değişmese bile, bu iki ülkenin NATO üyeliğinin gerçekleşmesi Kuzey Avrupa'da NATO'nun güçlerinin konuşlandırılması anlamına gelmektedir. NATO güçleri İskandinav topraklarında konuşlandırılırsa, bu durum Rusya'nın askeri açıdan hareket alanını sınırlandıracak ve daraltacaktır. Finlandiya ve İsveç NATO üyesi olduğunda Rusya'nın askeri üstünlüğü dengelenecektir. Rusya askeri açıdan üstünlüğünü ve kabiliyetlerini sürdürecektir olsa bile, NATO'nun caydırıcı kuvvetiyle karşı karşıya kalacaktır. Tıpkı Baltık coğrafyası gibi, İskandinav toprakları da NATO'nun etkisi altına girme durumuyla karşı karşıyadır.

Tablo 4: Askeri Harcamalar - 2021

Ülkeler	Askeri Harcamalar
Rusya	65.9 Milyar Dolar
Polonya	13.7 Milyar Dolar
Norveç	8.2 Milyar Dolar
İsveç	7.8 Milyar Dolar
Finlandiya	5.9 Milyar Dolar
Danimarka	5.3 Milyar Dolar
Litvanya	1.2 Milyar Dolar
Letonya	826 Milyon Dolar
Estonya	763 Milyon Dolar
Belarus	762 Milyon Dolar

Başbakan Rishi Sunak Finlandiya'nın ve İsveç'in NATO üyeliklerine tam destek vermektedir. Finlandiya'nın üyeliğinin gerçekleşmesinin akabinde, Finlandiya'nın üyeliğinin NATO'yu güçlendireceğini ve İsveç'in de tam üye olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Evening Standard, 2023).

7.Sonuç

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından İngiltere Putin rejimini güvenlikleştirmiştir. Dönemin Başbakanları Boris Johnson ve Liz Truss ve mevcut Başbakan Rishi Sunak, İngiliz gazeteleri ve İngiltere Parlamentosu güvenlikleştirici aktörlerdir. Hükümetlerin bildirimlerinde, gazete haberlerinde ve meclis kayıtlarında Putin rejiminin tehdit olduğu ve acil durum önlemlerinin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Acil durum önlemleri olarak genelde Rusya'ya ve özel olarak Putin rejimiyle yakın çevresine ağır ekonomik yaptırımlar uygulanmasına karar verilmiştir. Bu işgalin ardından İngilizlerin Rusya'ya karşı yaklaşımı da değişmiştir. YouGov şirketinin yaptığı anketlerden elde edilen bilgilere göre, İngilizlerin yüzde 64'ü Rusya'yı İngiltere ve Avrupa ülkeleri için bir tehdit olarak görmektedir. Yüzde 77'si Rusya'ya daha ağır ekonomik yaptırımlar uygulanması gerektiğini düşünürken, yüzde 26'sı ise Ukrayna'ya bizzat asker gönderilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Rusya'nın bir tehdit olarak algılanması, onun politikaları ve işgal hareketinden kaynaklanmaktadır.⁸ Aynı zamanda Putin rejiminin otoriter politikası burada bir etkidir. İngiliz gazetelerinin, başbakanlarının ve parlamentosunun tek bir sesle hareket etmesi ülkenin bütün kamuoyu önderlerinin bu meseleye aynı şekilde baktığını göstermektedir. Kamuoyu oluşturma gücüne sahip olan İngiliz başbakanları, parlamentosu ve basın Putin hükümetini güvenlikleştirmiştir. Bu politika aynı zamanda halk tarafından da desteklenmektedir. Halkın kamuoyu yapıcılarıyla aynı şekilde düşündüğü ortaya çıkmaktadır. İngiltere'nin politikasının güvenlikleştirme neticesinde Rusya'yı izole etmek olduğu açıktır. Halk tarafından bu politikanın desteklenmesi siyasi seviyede uygulanmasını kolaylaştırmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Açıkmeşe, S. A. (2008). "Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları'nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme", (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Açıkmeşe, S. A. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*, 8 (30), s.43-73.

Ahsan, S. (2022). Ukrainian health workers respond to war. *World Report*: 399, (10328), March 5.

⁸ Putin'in propagandacı olarak tanımlanan Vladimir Solovyov'un İngiltere'nin Sarmat 2 füzesiyle yok edilebileceğini ifade etmesi İngiliz basınında geniş yer bulmuştur. Savaş esnasında Putin de Ukrayna'daki savaşa NATO üyelerinin karışmaması gerektiğini söyleyerek hızlı yanıt vermekle tehdit etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mail Online, "One Sarmat missile means minus one Great Britain", <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10758463/Ukraine-war-Russian-state-media-threatens-nuke-UK.html> [Erişim: 4 Mayıs 2022]; BBC, "Putin'den uyarı: Ukrayna'ya dışarıdan müdahale edenlere yıldırım hızıyla yanıt vereceğiz", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61253194> [Erişim: 4 Mayıs 2022].

- Aliyev, P. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Afrika'da Gıda Güvenliği. *Africana*, 3 (1), 36-50.
- Aljazeera, (2022). Putin announces Russian annexation of four Ukrainian regions. <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/30/putin-announces-russian-annexation-of-four-ukrainian-regions> (Erişim: 22 Ekim 2023).
- Allison, G. (2023). UK and Poland sign huge £1.9 billion air defence deal. *UK Defence Journal*, April 28.
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*, Oxford: Oxford University Press.
- Bajaj, S. S. ve Stanford, F. C. (2022). The Ukrainian refugee crisis and the pathology of racism. *BMJ*, 2022;376:o661.
- Baldwin, D. A. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies*, 23 (1), s.5-26.
- Balzacq, T. (2005). The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*, 11 (2), s.171-201.
- Baylis, J. (2001). "International and Global Security in the Post-Cold War Era" (253-276), John Baylis and Steve Smith (Ed.), *the Globalization of World Politics: an Introduction to International Relations*, Second Edition, New York: Oxford University Press.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (22), 61-96.
- Baysal, B. (2020). 20 Years of Securitization: Strengths, Limitations and A New Dual Framework. *Uluslararası İlişkiler*, 17 (67), s.3-20.
- BBC (2022a). "Boris Johnson neden istifa etti?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62057956> [Erişim: 20 Mart 2023].
- BBC (2022b). "Rusya'nın Ukrayna'yı işgali İngiltere basınında", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518831> [Erişim: 25 Nisan 2022].
- Blackford, I. (2022). The House of Commons Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.709, No.123, Thursday 24 February 2022.
- Boungou, W. ve Yatié, A. (2022). The impact of the Ukraine-Russia war on world stock market returns. *Bordeaux Economics Working Papers*, BxWP2022-06.
- Bujon, A. L. ve Mendras, M. (2022). En Ukraine et en Russie, Le Temps de la Guerre. Introduction. *Esprit*, (4), N.484, s.35-38.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: the National Security Problem in International Relations*, Sussex: Wheatsheaf Books.
- Buzan, B., Wæver, O. ve Wilde, J. D. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Byman, D. ve Speakman, S. (2016). The Syrian Refugee Crisis: Bad and Worse Options. *The Washington Quarterly*, 39 (2), 45-60.
- Clifton-Brown, G. (2022). The House of Commons Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.710, No.130, Tuesday 8 March 2022.
- Collins, R. E. H. (2022). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.819, No.123, Friday 25 February 2022.
- Daily Mail, "Kremlin: Boris Is Our No1 Enemy", 25 March 2022a.
- Daily Mail, "Boris: I'LL Send In Our Tanks", 23 April 2022b.
- Daily Mail, "Daily Mail Comment", February 24, 2023.

- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*, çev. Gayatri Chakravorty Spivak, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Dinçer, M. (2023). Montrö Sözleşmesi Bağlamında Karadeniz'de Türkiye-Rusya İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 3 (1), 50-67.
- Doğan, Z. (2019). Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme Teorisi Bağlamında Güvenlik-Medya İlişkisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 49, 170-186.
- Erol, M. S. ve Başaran, D. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Polonya'nın Artan Jeopolitik Önemi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 13-39.
- Euronews, (2022). Rusya: Buça'daki savaş suçu ithamlarını reddediyoruz. <https://tr.euronews.com/2022/04/03/rusya-buca-daki-savas-sucu-ithamlar-n-reddediyoruz> (Erişim: 24 Ekim 2023).
- Evening Standard (2023): "Finland joining Nato is 'direct result of Putin's aggression', says UK", <https://www.standard.co.uk/news/politics/finland-rishi-sunak-james-cleverly-sweden-nato-b1072210.html> [Erişim: 29 Nisan 2023].
- Ford, V. (2022). The House of Commons Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.711, No.145, Thursday 31 March 2022.
- Goldie, A. M. (2022a). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.820, No.150, Tuesday 5 April 2022.
- Goldie, A. M. (2022b). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.820, No.152, Thursday 7 April 2022.
- Gov UK (2022a), "PM statement to the House of Commons on Ukraine: 24 February 2022", <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-to-the-house-of-commons-on-ukraine-24-february-2022> [Erişim: 15 Nisan 2022].
- Gov UK (2022b), "PM call with NATO leaders: 25 February 2022", <https://www.gov.uk/government/news/pm-call-with-nato-leaders-25-february-2022> [Erişim: 17 Nisan 2022].
- Gov UK (2022c), "Prime Minister's speech in Estonia on the Russian invasion of Ukraine: 1 March 2022", <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-in-estonia-on-the-russian-invasion-of-ukraine-1-march-2022> [Erişim: 20 Nisan 2022].
- Gov UK (2022d), "PM statement on the vote at the UN General Assembly: 2 March 2022", <https://www.gov.uk/government/news/pm-statement-on-the-vote-at-the-un-general-assembly-2-march-2022> [Erişim: 23 Nisan 2022].
- Gov UK (2022e), "PM article on Ukraine: 6 March 2022", <https://www.gov.uk/government/news/pm-article-on-ukraine-6-march-2022> [Erişim: 15 Nisan 2022].
- Gov UK (2022f), "PM statement at joint press conference on Ukraine: 7 March 2022", <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-at-joint-press-conference-on-ukraine-7-march-2022> [Erişim: 18 Nisan 2022].
- Gov UK (2022g), "PM statement at NATO press conference: 24 March 2022", <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-at-nato-press-conference-24-march-2022> [Erişim: 22 Nisan 2022].
- Gov UK (2022h), "Prime Minister Liz Truss's statement: 6 September 2022", <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-minister-liz-truss-statement-6-september-2022> [Erişim: 25 Mart 2023].

- Gov UK (2022i), "British Army exercises boost presence across Europe", <https://www.gov.uk/government/news/british-army-exercises-boost-presence-across-europe> [Erişim: 3 Mayıs 2022].
- Guardian (2022). "UK military aid to Ukraine could rise to £500m, MPs told", <https://www.theguardian.com/politics/2022/apr/25/uk-military-aid-to-ukraine-could-rise-to-500m-mps-told> [Erişim: 3 Mayıs 2022].
- Hansard, Ukraine: Challenger 2 Tanks, Wednesday 18 January 2023, House of Lords.
- Howell, A. ve Richter-Montpetit, M. (2020). Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School. *Security Dialogue*, 51 (1), s.3-22.
- Independent, "Wanted for war crimes... and stealing Ukraine's children", March 18, 2023.
- Jenkins, B. M. (2023). Consequences of the War in Ukraine: The Economic Fallout. Rand Corporation.
- Johannesson, J. ve Clowes, D. (2022). Energy Resources and Markets-Perspectives on the Russia-Ukraine War. *European Review*, 30 (1), s.4-23.
- Lammy, D. (2022). The House of Commons Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.710, No.134, Tuesday 15 March 2022.
- Lord Ahmad (2022a). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.820, No.148, Friday 1 April 2022.
- Lord Ahmad (2022b). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.820, No.149, Monday 4 April 2022.
- Lord Newby (2022). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.819, No.122, Thursday 24 February 2022.
- Malik, S. (2015). "Framing a discipline" (3-11), Peter Hough et al. (Ed.), *International Security Studies: Theory and Practice*, New York: Routledge.
- Marsh, N. (2023). Responding to needs: military aid to Ukraine during the first year after the 2022 invasion. *Defense & Security Analysis*, 39 (3), 329-352.
- Mbah, R. E. ve Wasum, D. F. (2022). Russian-Ukraine 2022 War: A Review of the Economic Impact of Russian-Ukraine Crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9 (3), s.144-153.
- McDonald, M. (2008). Securitization and the Construction of Security. *European Journal of International Relations*, 14 (4), s.563-587.
- McInnes, C. ve Rushton, S. (2013). HIV/AIDS and securitization theory. *European Journal of International Relations*, 19 (1), s.115-138.
- Mills, C. Sanctions against Russia, The House of Commons: Research Briefing, 20 April 2022.
- NATO, <https://www.nato.int/nato-on-the-map/#lat=65.51945129368599&lon=20.396882909862224&zoom=0&layer=1>
- New York Times, (2023). Troop Deaths and Injuries in Ukraine War Near 500,000, U.S. Officials Say. <https://www.nytimes.com/2023/08/18/us/politics/ukraine-russia-war-casualties.html> (Erişim: 22 Ekim 2023).
- Nyman, J. (2013). "Securitization Theory" (51-62), Laura J. Shepherd (Ed.), *Critical Approaches to Security: An Introduction to Theories and Methods*, New York: Routledge.
- Robathan, A. R. G. (2022). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.820, No.152, Thursday 7 April 2022.

- SIPRI, <https://milex.sipri.org/sipri> [Erişim: 29 Nisan 2023].
- Smith, A. E. (2022). The House of Lords Official Report: Parliamentary Debates (Hansard), Vol.819, No.122, Thursday 24 February 2022.
- Sputnik, (2023). 30 yıl aradan sonra bir ilk: İngiliz Challenger 2 tankı Ukrayna'da yok edildi. <https://sputniknews.com.tr/20230906/30-yil-aradan-sonra-bir-ilk-ingiliz-challenger-2-tanki-ukraynada-yok-edildi-1075226076.html> (Erişim: 23 Ekim 2023).
- Sula, İ. E. (2021). Güvenlikleştirme Kuramında 'Söz Edim' ve 'Pratikler': Türkçe Güvenlikleştirme Yazınında 'Yöntem' Arayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17 (37), s.85-118.
- The Sun, "Sick Putin Plumbs New Depths", 10 March 2022.
- Tichý, L. (2019). EU-Russia Energy Relations: A Discursive Approach. Switzerland: Springer Nature.
- Twitter, (2022a). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1496709938973917186> [Erişim: 15 Nisan 2022].
- Twitter, (2022b). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1496784638584360961> [Erişim: 17 Nisan 2022].
- Twitter, (2022c). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1496818439222087684> [Erişim: 17 Nisan 2022].
- Twitter, (2022d). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1500949857074307072> [Erişim: 20 Nisan 2022].
- Twitter, (2022e). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1501175422268149764> [Erişim: 19 Nisan 2022].
- Twitter, (2022f). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1506271558926544901> [Erişim: 20 Nisan 2022].
- Twitter, (2022g). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1511733917618999305> [Erişim: 23 Nisan 2022].
- Twitter, (2022h). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1516513234622234628> [Erişim: 23 Nisan 2022].
- Twitter, (2022i). <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1517925295180988419> [Erişim: 24 Nisan 2022].
- UNHCR, (2023). "Refugees from Ukraine recorded across Europe", <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> [Erişim: 6 Mayıs 2022].
- U.S. Department of State, (2023). U.S. Security Cooperation with Ukraine. <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-ukraine/> (Erişim: 22 Ekim 2023).
- Wilkinson, C. (2007). The Copenhagen School on Tour in Kyrgyzstan: Is Securitization Theory Useable Outside Europe? *Security Dialogue*, 38 (1), s.5-25.
- Williams, M. C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*, 47, s.511-531.
- Wolfers, A. (1952). "National Security" as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 67 (4), s.481-502.
- Yenginar, A. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşının Bir Sonucu Olarak İmzalanan Tahıl Koridoru Anlaşmasının Montrö Boğazlar Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Journal of Marine and Engineering Technology*, 2 (2), 101-110.
- YouGov (2022a). "Invasion of Ukraine shifts public attitudes to Russia... and the USA", <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2022/03/01/invasion-ukraine-shifts-public-attitudes-russia-an> [Erişim: 30 Nisan 2022].
- YouGov (2022b), "European reaction to the Russian invasion of Ukraine", <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2022/02/28/european-reaction-russian-invasion-ukraine> [Erişim: 30 Nisan 2022].
- Zora, K. (2015). Güvenlikleştirme: Hukuksal Meşruiyetten Siyasal Meşruiyete Evrilme ve Kopenhag Okulu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (2), s.111-126.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1744-1766, doi: 10.11616/asbi.1328815

Nepotizm ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

A Study of the Relationship Between Nepotism and Organizational Silence

Fidan ALHAS¹

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 20.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı nepotizm ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu çalışmanın örneklemini Kars İlinde'ki Devlet Su İşlerine ait 24. Bölge Müdürlüğü'nde çalışan 399 kişi oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda genel nepotizm ve genel örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik ve kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmişken terfide kayırmacılık ve korumacı sessizlik arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. İşlem kayırmacılığı ile korumacı sessizlik ve kabullenici sessizlik arasında herhangi bir ilişki bulunamamışken işlem kayırmacılığı ve korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik, korumacı sessizlik ve kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışanların hem örgütsel sessizliklerinin hem de nepotizmlerinin azaltılabilmesi amacıyla öneriler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nepotizm, Örgütsel Sessizlik, Devlet Su İşleri

&

Abstract: The scope of this study is to observe the link between nepotism and organizational silence. The sample of this study arise of 399 people working at the 24th State Hydraulic Works Directorate in Kars province. At the end of the work, it has been found that there is a positive link between general nepotism and general organizational silence. While has been found that there a positive link between nepotism in hiring and defensive silence and acquiescence silence in promotion, no link has been found between nepotism in hiring and prosocial silence in promotion. While no link has been found between nepotism in process and prosocial silence and acquiescence silence, it has been found that there has a positive link between nepotism in process and prosocial silence. Furthermore, it has been found that there is a positive link between nepotism in promotion procedure and prosocial silence, defensive silence, and acquiescence silence in the nepotism in promotion procedure. Due to these results, motions have been made in order to alleviate both the organizational silence and nepotism of employees.

Keywords: Nepotism, Organizational Silence, Directorate of State Hydraulic Works

Atf/Cite as: Alhas, F. (2023). Nepotizm İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1744-1766. doi: 10.11616/asbi.1328815

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Fidan Alhas, İnönü Üniversitesi, fdalhas@gmail.com.

1. Giriş

Kurumlarda çalışanın sahip olduğu bilgi, nitelik, beceri, kalite ve mesleki deneyimi iş yerinin faydası için kullanmaları önem arz etmektedir. Çalışanların kurum içinde sessiz kalmaları verimliliği düşürmekte (Perlow ve Williams, 2003: 56), iş tatminsizliğini arttırmakta (Soybakıcı, 2019: 30), yanlış veya eksik kararlar verme durumunda artış olmasına neden olmakta (Göktaş Kulualp ve Çakmak, 2016: 124) ve işten ayrılma niyetlerini yükseltmektedir (Yavuz, 2020: 146). Bunun yanı sıra kurumlarda çalışan personelin sessiz kalmaları yöneticiler ve çalışanlar arasında zayıf kurumsal bağlılığa, bilişsel zıtlıklara, kontrol eksikliği algısına, motivasyon düşüklüğüne ve iş doyumunun azalmasına neden olmaktadır (Bağ ve Ekinci, 2018: 570). Yukarıda bahsedilen bu nedenler dikkate alındığında kurumda çalışan personellerin sessiz kalmaları yöneticiye olan güvenlerinin sarsılmasıyla (Moçoşoğlu, 2019: 47), çalışanın kasıtlı ve bilinçli olarak ses çıkarmamasıyla (Kaya, 2022: 96) ve kurumda açık bir şekilde konuşmanın kendisi için riskli bir durum yaratacağı olan inancıyla (Premeaux ve Bedeian, 2003: 1537) ortaya çıkmaktadır. Literatürde kurumda çalışanların iş yerindeki yaratıcılıklarını, yeni fikirler sunmalarını, kurumu geliştirmelerini ve kurumdaki çalışanlara arasındaki iletişimlerini ilerletmelerini güçleştirme gibi pek çok olumlu olmayan davranışlara neden olan durumlar örgütsel sessizlik olarak ifade edilebilir (Ballı ve Çakıcı, 2016: 81).

Örgütsel sessizlik davranışı kurumda çalışanların görevde buldukları dönemlerde iş yerindeki sorunlara ilişkin düşüncelerini ve fikirlerini ifade etmenin riskli ve gereksiz bir davranış olduğunu düşünmelerinden (Morrison ve Milliken, 2000: 714), çalışanların konuşmaktan kaçınmalarından (Rosemary, 2003) ve iş yerinde meydana gelen ciddi sorunlara karşı geliştirilen çok küçük tepkilerinden sonra ortaya çıkan bir davranış (Henriksen ve Dayton, 2006: 1539) olarak bilinmektedir.

Yine örgütsel sessizlik davranışı çalışanların iş yerindeki diğer çalışanlara ve yöneticilere ait önemli olan durumları, hususları ya da sorunları başka personellerle paylaşmaları ve kendilerine saklamalarına neden olan bir davranış biçimidir (Tangirala ve Ramanujam, 2008: 39). Ayrıca çalışanın kurum ile ilgili herhangi bir sorunun yönetim ile konuşulmasının problemi çözemeyeceği inancı (Girgin, 2019: 8), iş yerinin çevresel unsurlara uyum sürecini olumlu yönde etkilemenin (Çaloğlu, 2014: 6) ve geri bildirimde bulunmanın gereksiz olduğunu düşünmelerinin (Huang vd., 2005: 476) örgütsel sessizlik davranışı içerisinde yer aldığı söylenebilir. Bu ifade edilen davranışlar sadece çalışanın kendisini ilgilendirdiği olumsuz iş yeri davranışı olarak görülebilir. Fakat çalışanların göstermiş oldukları sessiz kalma davranışları kurumdaki motivasyonlarının düşmesine (Tayfun ve Çatır, 2013: 116), fikir, düşünce ve bilgilerini ifade etmekten kaçınmalarına (Erdoğan, 2011: 34), içe dönüklükte artışa (Şahin ve Yalçın, 2017: 64) ve iş kalitesinin düşmesine (Hashimi, 2019: 31) kadar birçok olumsuz sonuca neden olmaktadır.

Kurum içinde düzenli ve istikrarlı bir şekilde sessiz kalan çalışanların belirli bir sürenin sonunda bu davranışlarını sürekli bir hale getirdikleri görülmektedir. Bu nedenle kurumda örgütsel sessizliği ortaya çıkarabilecek ya da neden olabilecek öncüllerin bilinmesi gerekmektedir. Literatür incelendiğinde örgütsel sessizliği ortaya çıkarabilecek ya da neden olabilecek öncülleri ele alan çalışmalara bakıldığında örgütsel uygulamalar, politikalar ve yapıların bozulmasının (Macit ve Erdem, 2020: 100), motivasyon düşüklüğünün (Brinsfield, 2009: 62), örgütsel muhalefetin artmasının (Behestifar vd., 2012: 277), adalet kültürünün zayıflamasının (Pinder ve Harlos, 2001), performans düşüklüğünün artmasının (Şahin ve Yalçın, 2017), güç mesafesinin kültürünün artmasının (Mıhçı, 2017: 37) ve yetersizlik ve değersizlik hissini artmasının (Çakıcı, 2008: 119) bu öncüller içerisinde yer aldığı ifade edilmektedir.

Yine literatür incelendiğinde nepotizmi ortaya çıkarabilecek ya da neden olabilecek öncülleri ele alan çalışmalara bakıldığında örgütün yapısının ve türünün bozulmasının (Dirgen, 2019: 29), kurumun büyüklüğünün değişmesinin (Ford ve McLaughlin, 1985), güven ve bağlılığın azalmasının (Yavuz vd., 2020: 469), aile işletmelerinde ekonomik seviyenin yüksek olmasının (Murder, 2008: 47), işten ayrılma niyetinin

yüksek olmasının (Abbasi, 2020: 16), toplumun gelenek ve göreneklerinin değişmesinin (Tınmaz, 2020: 34), kolektivist kültür yapısı (Kyriacou, 2016) ve yüksek güç mesafesinin olmasının (Khatri, 2009) bu öncüller içerisinde yer aldığı ifade edilmektedir.

Bu noktada kurumda nepotizm davranışı ile karşılaşan çalışanların hissettikleri duygusal durumlarını ifade etmek için örgütsel sessizlik davranışına başvurdukları söylenebilir. Bu bağlamda çalışma hipotezlerini desteklemek amacıyla Bekleyiş (Beklenti) Teorisi kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bekleyiş (Beklenti) Teorisi'ne göre kurumda çalışan personelin göstereceği çabanın sonucunda bir ödül kazanabileceğine inandığı zaman ödülü kazanmak için daha çok daha fazla çaba edecektir (Akdeniz, 2018: 23). Fakat çalışanın gösterdiği çabanın sonucunda istediği pozisyona ulaşabilme imkânı olmadığını anlayınca sessiz kalacaktır. Bu bağlamda çalışmanın Bekleyiş (Beklenti) Teorisi'ni nepotizm konusu ile bir arada ele alınmasının ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmüştür. Çalışmada kurumda nepotizm olduğunu düşünen çalışanların sessiz kalma eğiliminde olup olmadıkları araştırılmak istenmiştir. Literatürdeki çalışmalar genellikle hastanelerde, özel sektörlerde, otel işletmelerinde, inşaat sektöründe gerçekleştirilmesi nedeniyle devlet su işlerinde çalışan yöneticiler ve memurlar seçilmiştir. Bu örneklemin seçilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu konu ile ilgili devlet su işlerinde yapılmış olan bir çalışma olmayışı da araştırmayı diğer çalışmalardan farklı kılmıştır.

2. Literatür

2.1. Nepotizm (Kayırmacılık)

Son yıllarda kurumlarda çalışan personelin iş yerinde karşılaştıkları nepotizm davranışı da araştırılmaya başlanmıştır. Bu durum ise, kurumda çalışanların işe alınma sürecinde başarılarının ve yeteneklerinin dikkate alınmamasına (Büte ve Tekarslan, 2010: 4), sadece politikacı, bürokrat ve başka kamu kurumunda çalışanlarla akraba olmalarına (Akar, 2020: 244), aynı politik görüşü benimsemelerine (Özkoç vd., 2019: 2961), istihdam edilmelerine, üst düzey pozisyonlara yükselmelerine ve önemli pozisyonlara atanmalarında kan bağıının önemli olmasına (Dalkıran, 2018: 11), aynı yetenek, bilgi, beceri ve kapasitesi olan çalışanların eşit bir şekilde rekabet edememelerine (Tunçbilek ve Akkuş, 2017: 173-175) ve kurumun kurumsallıktan ve profesyonellikten uzaklaşmasına (Dirgen, 2019: 11) neden olmaktadır.

Literatürde nepotizm olarak bilinen bu kavram kurumda çalışanların buldukları konumunu aile bağı, akrabası ve eşi-dostu olan birileri için ayrımcılık yapmak, onları koruma altına almak ve kayırma davranışında bulunmak için kullanmaları olarak tanımlanmaktadır (Pelit vd., 2017: 48). Nepotizm çok farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bu tanımların birinde nepotizm kurumda atamaların yapıldığı süreç içerisinde çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerinin daha çok geri planda kalmasına neden olan bir durum olarak ifade edilmiştir (Pelit vd., 2018: 57). Yapılan başka bir tanımlamada ise, nepotizm aile içi yoğun ilişkileri olan, temel olarak geleneksel yakınlık bağlarına dayanan, çıkar ilişkisinin ağır bastığı ve daha çok az gelişen ülkelerde görülen bir kayırmacılık davranışı olarak tanımlanmaktadır (Erdem vd., 2013: 176).

Literatürde nepotizm ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında Bolat vd., (2016)'nın Balıkesir İlinde büyük ve orta ölçekli yedi adet aile işletmesinde çalışan 232 çalışan ile yaptıkları çalışmada kurumsallaşma ile nepotizm arasında olumlu olmayan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Baş (2019)'un Bursa İl'inde yer alan özel ve kamu bankalarında çalışan 306 çalışan ile yaptıkları çalışmada nepotizm ile iş stresi arasında olumlu olan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Özüren (2021)'in Türkiye Giyim Sanayicileri üyesi olan ve İstanbul'da faaliyette bulunan işletmelerde çalışan 534 çalışan ile yaptıkları çalışmada nepotizm ve üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında olumlu olan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Karacaoğlu ve Yörük (2012)'nin Orta Anadolu Bölgesi'nde faaliyette bulunan bir aile işletmesinde çalışan 129 çalışan ile yaptıkları çalışmada nepotizm ve örgütsel adalet algıları arasında olumlu olmayan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Ombando (2018)'in Kenya'daki özel sektör

ve kamu kurumlarında çalışan 357 çalışan ile yaptıkları çalışmada nepotizm ve iş performansı arasında olumlu olmayan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

2.2. Örgütsel Sessizlik

Son dönemlerde kurumlarda çalışan personelin iş yerinde sessiz kalma davranışları da araştırılmaya başlanmıştır. Bu durumun nedeni ise, kurumda çalışanların iş yerinin gelişmesini ve ilerlemesini sağlayacak bilgileri ve düşüncelerini açıklamamasına (Vakola ve Bouradas, 2005: 443), kurumdaki inovasyon yeteneğini ve değişim süreçlerini zayıflatmasının (Kalay vd., 2014: 7), çalışanların motivasyonlarının ve iş tatminlerinin düşmesine (Karagöz ve Uzunbacak, 2020: 1945), işten ayrılma isteğinin artmasına (Civelek vd., 2015: 42), kurumun yararına olabilecek kalıcı geribildirim eksikliğini arttırmasına (Burçin, 2012: 40) ve güven eksikliğinin artmasına (Bildik, 2009) neden olmaktadır.

Literatürde örgütsel sessizlik olarak bilinen bu kavram kurumda çalışanların iş yerinin mevcut olan durumunu ifade etmekten kaçınmanın yanı sıra gelecekte de faydalı olabilecek duygu, düşünce ve bilgiyi saklamak olarak tanımlanmaktadır (Tatar ve Ayık, 2020: 53). Örgütsel sessizlik çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlarında birinde örgütsel sessizlik kurumda herhangi bir değişiklik yaratabilme ya da düzeltebilme kabiliyeti olduğu bilinen çalışanların bilinçli ve kasıtlı olarak iş yerine ait durumlarla ilgili hususlarda bilişsel, duygusal ve davranışsal değerlerini söylemekten kaçınmaları şeklinde açıklanmıştır (Pinder ve Harlos, 2001: 334). Başka tanımlamada ise, örgütsel sessizlik çalışan personelin kurumda meydana gereken olayları ve davranışları onaylamamaları ve itiraz etmemeleri olarak tanımlanmaktadır (Jafary vd., 2019: 2).

Literatürde örgütsel sessizlik ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Gençer (2019)'un Kuşadası'nda faaliyette bulunan 5 ve 4 yıldızla sahip olan otel işletmelerinde çalışan 389 personel ile yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ve iş performansı arasında olumlu ilişki olduğu sonucu ortaya koymuştur. Yılmaz ve Gürhan Acarsoy (2019)'un İstanbul'da faaliyette bulunan özel sağlık sektöründe çalışan 211 personel ile yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ve dönüşümcü liderlik arasında anlamlı ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Çiftçi ve Öneren (2017)'nin Kırıkkale Valiliği ve Kırıkkale Valiliği'ne bağlı kamu kurumlarında çalışan 435 personel ile yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ile işe yabancılaşma anlamlı ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Çetinkaya ve Koçyiğit (2021)'in Afyonkarahisar İli Sandıklı İlçe merkezinde çalışan 514 personel ile yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ve örgütsel yabancılaşma arasında olumlu ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Çiftçi vd., (2015)'in Ordu İli ve Ordu İline bağlı ilçelerde faaliyette bulunan 18 özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çalışan 174 personel ile yaptıkları çalışmada örgütsel sessizlik ve tükenmişlik anlamlı ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

2.3. Nepotizm İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Nepotizm ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiye yönelik olarak ilgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların özel hastane, kamu kurumu, özel sektör ve 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları üzerinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların genellikle nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında bulunan ilişkiyi incelemek için yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Yine literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların bazılarının yapılan çalışma ile benzerlik gösterdiği diğerlerinin ise, benzerlik göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Nepotizm ve örgütsel sessizlik arasındaki çalışmalara bakıldığında Çalık ve Naktiyok (2018)'in Van İlindeki iki özel hastanede çalışan 313 personel ile yaptıkları çalışmada nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında olumlu ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Erkekli ve Yavuz (2020)'nin Ankara İlinde faaliyette bulunan 5 ve 4 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 480 personel ile yaptıkları çalışmada nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında olumlu ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Polat (2016)'nın Ankara İlinde faaliyette bulunan bir kamu

kurumunda çalışan 230 personel ile yaptıkları çalışmada nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında olumlu ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Sipahi ve Kartal (2018)'in Giresun İlinde faaliyette bulunan kamu kurumları ve özel sektörde çalışan 128 yaptıkları çalışmada nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında olumlu olmayan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

3. Gereç ve Yöntem

3.1. Çalışmanın Hipotezleri ve Modeli

Asunakutlu ve Avcı (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan ve üç boyutlu olan nepotizm ölçeği ve Çakıcı (2010) tarafından geliştirilmiş ve beş boyutlu olan örgütsel sessizlik ölçeğinden faydalanılmıştır. Kurumlardaki işlerin zamanında ve yerinde yapılabilmesi için işi yapabilecek kaliteli, aktif ve yetenekli çalışanların iş yerinde bulunması veya alınması kurumların geleceği için önemlidir. Literatürdeki araştırmalara bakıldığında kurumda nepotizmin yüksek olduğunu düşünen çalışanların diğer çalışanlara göre daha fazla sessiz kalma eğiliminde buldukları ifade edilmiştir (Çalık ve Naktiyok, 2018: 350).

Çalışmanın hipotezleri kurulmadan önce bu hipotezlerin oluşturulmasında iki değişken arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Önceki dönemlerde örgütsel sessizlik olumlu bir durum olarak görülürken son zamanlarda çalışanların kurumda sessiz kalmaları olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Bu durumun nedeni örgütsel sessizliği düşük olan çalışanların kurumda meydana gelen sorunlar ve olumsuz olaylar hakkında daha az görüş bildirmek istemeleri ve sorunların çözümü için çaba göstermek istememeleridir (Sipahi ve Kartal, 2018: 116). Ayrıca kurum içinde kendi akrabalarına pozitif ayrımcılık yapıldığını gören diğer çalışanların sessiz kalma davranışlarının giderek artacağı da söylenebilir. Çünkü kurumda nepotizmin arttığını ve buna karşı herhangi bir şey yapamayacağını düşünen çalışanların sapkın davranışlarda bulunabilecekleri söylenebilir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında Çalık ve Naktiyok (2018) nepotizmi yüksek olan çalışanların örgütsel sessizliklerinin yüksek olduğunu öne sürmüştürler. Erkekli ve Yavuz (2020) ise, kurumda nepotizm davranışına eğilimin olmasının çalışanlar arasında sessizlik davranışını arttıracığı tespit etmişlerdir. Bu bağlamda nepotizm ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1: Nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Çalışanların kurumdaki önemli pozisyonlara yükselemeyeceklerini düşündükleri için iş yerinde sessiz kalmaları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki korunmacı sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla gönüllü olarak davranışlara katılma (Akdeniz, 2018: 34) ve düşünce ve fikirlerini ifade etme konusunda istekli oldukları (Öztürk, 2019: 368) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Çalık ve Naktiyok (2018) kurumda nepotizmi yüksek olan çalışanların korunmacı sessizliklerinin de yüksek olduğunu öne sürmüştürler. Bu bağlamda terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1a: Terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Kurumda kendi beceri, bilgi ve yetenekleri sayesinde bir üst düzeye terdi edemeyeceklerini düşünen çalışanların iş yerinde sessiz kalmaları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki korunmacı sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla bilgi paylaşma isteğinde buldukları (Van Dyne vd., 2003) ve kurumu daha çok korumak istedikleri (Çakıcı, 2010: 34) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Çalık (2016) nepotizmin algıları yüksek olan çalışanların korunmacı sessizlik davranışlarının da arttığını öne sürmüştür. Bu bağlamda terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1b: Terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Çalışanın ne kadar çok performans gösterirse göstereceği iş yerinde adalet sağlanamayacağı düşüncesinden dolayı kurumda sessiz kalmaları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki kabullenici sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla üretken davranışlar sergiledikleri (Akdeniz, 2018: 30) ve mevcut olan durumu değiştirme konusunda istekli oldukları (Pinder ve Harlos, 2001: 348) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Erkekli ve Yavuz (2020) nepotizm algısı yüksek olan çalışanların kabullenici sessizliklerinin de yüksek olduğunu öne sürmüştürler. Bu bağlamda terfide kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1c: Terfide kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Çalışanların görev dağıtımında adil ve eşit bir şekilde davranılmadığını düşündükleri için iş yerinde sessiz kalmaları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki korunmacı sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla sorun çözme eğiliminde oldukları (Ersançmı, 2015: 21-22) ve yöneticilerin onların hakkındaki görüşlerinden korkmadıkları (Vakola ve Bouradas, 2015: 443) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Mako (2022), korunmacı sessizliği yüksek olan çalışanların nepotizm algılarının da yüksek olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda işlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1d: İşlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasında negatif yönlü ilişki vardır.

Kurumda çalışanların istihdam edilmesi sürecinde bazı çalışanlara kolay ve basit diğer çalışanlara ise, zor ve karmaşık görevlerin verilmesinin çalışanlarda hayal kırıklığı yaratabileceği için iş yerinde sessiz kalmaları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki korunmacı sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla açıklama yapma eğiliminde oldukları (Çalık ve Naktiyok, 2018: 346) ve hem çalışma arkadaşları hem de kurum için olumsuz durum yaratabilecek durumları önceden öngörerek ifade etmek noktasında daha istekli (Çatır, 2015: 34) oldukları görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Mako (2022), korunmacı sessizliği yüksek olan çalışanların nepotizm algılarının da yüksek olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda işlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1e: İşlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Kurumda çalışanların kendi niteliklerine uygun olmayan ve kendilerine pozitif bir ayrımcılık yaratan görevlere atanmaları çalışanların iş yerinde sessiz kalmalarına neden olacağı için önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki kabullenici sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla performans gösterdikleri (Çağatay, 2020: 38) ve iş tatminlerinin de artış olduğu (Sipahi ve Kartal, 2018: 110) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Mako (2022), kabullenici sessizliği yüksek olan çalışanların nepotizm algılarının da yüksek olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda işlem kayırmacılığı ile kabullenici sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1f: İşlem kayırmacılığı ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Kurumda işe seçim sürecinde ve atanma dönemlerinde işin gerekliliklerine uygun çalışanın işe alınmaması diğer çalışanlarda motivasyon kaybına neden olup personelin sessiz kalmasına neden olacağı için önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki korunmacı sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla verimli oldukları (Şen Bezirici, 2012: 34) ve işe devamlılığını sürdürme konusunda daha fazla istekli oldukları (Büyükbeşe, 2012: 64) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Erkekli ve Yavuz (2020) nepotizmi yüksek olan çalışanların korunmacı sessizliklerinin de yüksek olduğunu öne sürmüştürler. Bu bağlamda işe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1g: İşe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında negatif yönlü ilişki vardır.

Kurumda çalışanların işe alınması için yapılan değerlendirmelerde objektif olunması ve yeteneklerinin dışında kalan görevler için atanmaları çalışanların iş yerinde sessiz kalmalarına neden olabileceğinden

dolayı önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki korumacı sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla rekabetçi davranış sergiledikleri (Yurdağül, 2016: 36) ve bilinçli ve kasıtlı olarak bilgiyi saklamadıkları (Van Dyne vd., 2003) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Mako (2022), korumacı sessizliği yüksek olan çalışanların nepotizm algılarının da yüksek olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda işe alma sürecinde kayırmacılık ile korumacı sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1h: İşe alma sürecinde kayırmacılık ile korumacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Kurumda çalışanların işe alınması için belli bir informal gruba dahil olmadıkları için işe alınmamları çalışanların sessiz kalmalarına neden olabileceğinden dolayı önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalarda kurumdaki kabullenici sessizliği düşük olan çalışanların daha fazla sorunu çözüme kavuşturmak istedikleri (Dilek, 2014: 23) ve sorunların çözümünde değişik ve farklı çözüm yolları geliştirme konusunda istekli oldukları (Ülker ve Kanten, 2016: 115) Erkekli ve Yavuz (2020) nepotizmi yüksek olan çalışanların kabullenici sessizliklerinin de yüksek olduğunu öne sürmüştürler. Bu bağlamda işe alma sürecinde kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

H1i: İşe alma sürecinde kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Şekil 1: Çalışma Modeli

3.2. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmadaki esas amaç nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında bulunan ilişkiyi araştırmaktır. Türkiye’de faaliyet gösteren Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü çalışmanın ana kütlesini oluşturmaktadır. Fakat Türkiye’deki su işleri çalışanlarının bütününe ulaşmak mümkün olamayacağı için örneklemden seçilmiştir. Çalışmaya ait anketleri hızlı ve kolay toplayabilmek amacıyla kolayda örneklemden faydalanılmıştır. T.C. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nde toplam olarak 20,184 kişi çalışmaktadır (<https://bolge24.dsi.gov.tr/>). Çalışma için nicel değişkenli olarak tasarlanan örneklem hesaplama formülü tercih edilmektedir. Bu formüle göre 20,184 büyüklüğünde bir evren için 396 örnekleme ulaşmanın yeterli olacağı belirlenerek 399 adet ankete ulaşılmıştır. Yeterli örnekleme hesaplamak için Bartlett vd., (2001)’nin geliştirdiği ve Gürbüz ve Şahin (2018)’nin aktardığı hesaplama yönteminden faydalanılmıştır. Devlet su işlerinde çalışan personele meslek grupları temel alınarak tabakalama yapılmıştır. %95 olan güven aralığı için örneklem büyüklüğü olarak 399 kişi belirlenmiş ve personeller memur ile yönetici olmak üzere iki grup şeklinde ele alınmıştır. Çalışanların memur ve yönetici olarak ele alınmasının sebebi memur olarak personelin sayıca fazla olması ve yönetici grubunda yer alan çalışanların ise, daha az olmasından kaynaklanmaktadır.

3.3. Yöntem ve Veri Toplama Araçları

Kamu kurumları için hem yöneticiler hem de çalışanlar çok önemlidir. Kars Devlet Su İşleri’nin yoğun ve zor şartlar altında hizmet vermesi ilgi konusu olmuş ve mavi yakalı çalışan personel sayısının beyaz yakalı çalışan sayısından fazla olması nedeniyle de tercih edilmiştir. Yapılan çalışmada veriler anket yöntemiyle toplanılmıştır. “Nepotizm Ölçeği” ve “Örgütsel Sessizlik Ölçeği” çalışma için kullanılmıştır. Bu anketlerin ilk kısmında demografik bilgiler kısmına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında Asunakutlu ve Avcı

(2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan ve 14 ifade ve üç boyutu olan "Nepotizm Ölçeği" kullanılmıştır. Nepotizm ölçeğinin ilk 5 maddesi terfide kayırmacılık, ikinci 6 maddesi işlem kayırmacılığı ve son 3 maddesi ise işe alma sürecinde kayırmacılıktır. Üçüncü ve son bölümünde ise, Van Dyne vd., (2015)'in geliştirmiş olduğu ve üç boyut ile 15 maddeden oluşan örgütsel sessizlik ölçeğinden faydalanılmıştır. Örgütsel sessizlik ölçeğinin ilk 6 maddesi korunmacı sessizlik, ikinci 5 maddesi korumacı sessizlik ve son 4 maddesi kabullenici sessizliktir. Örgütsel sessizlik ölçeği ve nepotizm ölçeğinde ifadelerin puanlandırabilmek amacıyla Likert tipi 5'li ölçekleme kullanılmıştır.

Çalışmayı gerçekleştirebilmek nedeniyle İnönü Üniversitesi'nin Etik Kurulları'ndan biri olan Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma Etik Kurulu 15.06.2023 tarihi ile 5/2 sayılı kararıyla etik onayı da alınmıştır. Çalışmanın gerçekleştirildiği Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü'nden ise, 16.05.2023/E-71316372-929/3393215 sayılı kararıyla kurum izni alınmıştır. Kurumda çalışan personele gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Anketler, gönüllü katılıma dayandırılarak toplanılmıştır. Çalışma için kullanılacak olan anketler çalışanlara elden dağıtılmıştır. AMOS 25.0 ve SPSS 25.0 programları yardımıyla verilerin normal dağılımı gösterip göstermediği tespit edildikten sonra doğrulayıcı ve keşfedici faktör analizi yapılmış ve daha sonra çalışma modelini ve hipotezlerini test etmek için çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

4.1 Betimleyici İstatistikler

Katılımcıların %86,1'i erkek ve %13,9'u kadındır. Çalışmaya katılan katılımcıların %13,9 30 yaş ve bu yaşın altında, %26,2 31-40 yaş aralığında, %46,3 41-50 yaş ve %13,6 ise 51 yaş ve üzerinde yer almaktadır. Katılımcıların %36,4'ü evli ve %63,6'sı ise bekar olup katılımcıların %75,7'si memur ve %24,3'ü ise yöneticidir.

4.2. Analiz Sonuçları

4.2.1. Ortalama, Normal Dağılım, Çarpıklık, Basıklık ve Standart Sapma

Araştırmada ilk önce verilerin normal olarak dağılıp dağılmadığı araştırılması gerektiği için normal dağılımlarına bakılmıştır. Ayrıca "Skewness" ve "Kurtosis" analizi ile verilerin normal dağılımlarına bakılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Buna göre Elde edilen sonuçların +1,5 ile -1,5 aralığında yer almasının gerekli olduğu belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tablo 1: Nepotizm Ölçeğinin Ortalama, Çarpıklık, Basıklık ve Standart Sapması

SORULAR	ORTALAMA	STANDART SAPMA	SKEWNESS	KURTOSİS
NP1	4,92	0,492	0,125	0,249
NP2	4,28	0,484	0,552	-0,682
NP3	4,64	0,553	-1,221	0,514
NP4	4,29	0,513	0,283	-0,585
NP5	4,64	0,548	-1,191	0,435
NP6	4,33	0,513	0,257	-0,909
NP7	4,63	0,530	-1,027	-0,031
NP8	4,91	0,539	-1,492	1,458
NP9	4,40	0,500	0,299	-0,596
NP10	4,69	0,517	-1,389	0,967
NP11	4,36	0,502	0,335	-1,283
NP12	4,70	0,489	-1,190	0,190
NP13	4,34	0,508	0,292	-1,081
NP14	4,66	0,511	-1,020	-0,176

Tablo 2: Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin Ortalama, Çarpıklık, Basıklık ve Standart Sapması

SORULAR	ORTALAMA	STANDART SAPMA	SKEWNESS	KURTOSİS
OSZ1	4,37	0,499	0,353	-1,405
OSZ2	4,71	0,478	-1,199	0,131
OSZ3	4,34	0,494	0,437	-1,166
OSZ4	4,66	0,507	-1,024	-0,168
OSZ5	4,34	0,506	0,318	-1,054
OSZ6	4,39	0,494	-0,962	-0,459
OSZ7	4,59	0,501	0,360	-1,127
OSZ 8	4,76	0,497	-1,059	-0,151
OSZ9	4,29	0,509	0,289	-0,976
OSZ10	4,31	0,501	-1,016	-0,253
OSZ11	4,37	0,478	0,350	-1,269
OSZ12	4,41	0,520	-1,119	0,131
OSZ13	4,46	0,521	0,218	-0,612
OSZ14	4,52	0,506	0,201	-0,717
OSZ15	4,48	0,488	0,275	-1,340

4.2.2. Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Nepotizm ölçeğine ilişkin verilerin (n=396) Kaiser-Meyer Olkin katsayısı ve Bartlett küresellik değerleri ele alınmıştır. KMO değeri 0,772, Bartlett Chi-Square değeri 1822,517, serbestlik derecesi 91 olduğu için küresellik testi anlamlıdır ve faktör analizi için uygundur $p < 0.05$ (Chang vd., 2017).

KMO değeri 0,60'a eşit ya da 0,60'ın üstünde olmasının faktör analizi yapılabilmesi için yeterlidir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320). Maddelere direkt bir şekilde döndürme işlemi yapılmıştır. Direkt döndürme işleminin sonucunda üç adet faktör olduğu tespit edilmiştir. Faktörlerin toplam varyansı 53,826'dır. Nepotizm ölçeğinde özdeğeri 1'den büyük olan üç faktörü olduğu tespit edilmiştir. 1. faktörün özdeğeri: 2,529, 2. faktörün özdeğeri: 2,527 ve 3. faktörün özdeğeri: 2,480'dir. 1. faktörün varyansı: 18,061, 2. faktörün varyansı: 18,049 ve 3. faktörün varyansı: 17,715'dir.

Tablo 3: Nepotizm Ölçeği Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları

NO	SORU	FAKTÖR YÜKLERİ		
		1	2	3
1	NP2	0,463		
2	NP4	0,405		
3	NP6	0,406		
4	NP9	0,706		
5	NP11	0,805		
6	NP13	0,736		
7	NP1		0,422	
8	NP3		0,675	
9	NP5		0,760	
10	NP7		0,736	
11	NP8			0,649
12	NP10			0,692
13	NP12			0,796
14	NP14			0,701
Özdeğerler (Eigenvalues)		2,529	2,527	2,480
Varyans (%)		18,061	18,049	17,715
KMO Değeri: 0,772				
Bartlett Küresellik Testi: $\chi^2(105): 1822,517$ $p < ,000$				
Toplam Açıklanan Varyans: %53,826				

Örgütsel sessizlik ölçeğine ilişkin verilerin (n=396) Kaiser-Meyer Olkin katsayısı ve Bartlett küresellik değerleri ele alınmıştır. KMO değeri 0,893, Bartlett Chi-Square değeri 1976,885, serbestlik derecesi 105 olduğu için küresellik testi anlamlıdır ve faktör analizi için uygundur $p<0.05$ (Chang vd., 2017).

KMO değeri 0,60'a eşit veya 0,60'ın üzerinde olmasının faktör analizi yapılabilmesi için yeterlidir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320). Maddelere direkt bir şekilde döndürme işlemi yapılmıştır. Direkt döndürme işleminin sonucunda üç adet faktör olduğu tespit edilmiştir. Faktörlerin toplam varyansı 65,587'dir. Örgütsel sessizlik ölçeğinde özdeğeri 1'den büyük olan üç faktörü olduğu tespit edilmiştir. 1. faktörün özdeğeri: 4,035, 2. faktörün özdeğeri: 3,784 ve 3. faktörün özdeğeri: 2,019'dur. 1. faktörün varyansı: 26,889, 2. faktörün varyansı: 25,228 ve 3. faktörün varyansı: 13,459'dur.

Tablo 4: Örgütsel Sessizlik Ölçeği Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları

NO	SORU	FAKTÖR YÜKLERİ		
		1	2	3
1	OS1	0,480		
2	OS3	0,570		
3	OS5	0,596		
4	OS7	0,742		
5	OS9	0,806		
6	OS 11	0,858		
7	OS15	0,844		
8	OS2		0,889	
9	OS4		0,746	
10	OS6		0,659	
11	OS8		0,646	
12	OS10		0,485	
13	OS12		0,889	
14	OS13			0,950
15	OS14			0,957
Özdeğerler (Eigenvalues)		4,035	3,784	2,019
Varyans (%)		26,889	25,228	13,459
KMO Değeri: 0,893				
Bartlett Küresellik Testi: $\chi^2(105): 1976,885 p<,000$				
Toplam Açıklanan Varyans: %65,587				

4.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

4.2.3.1. Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bentler (1980)'e göre $GFI \leq 1.00$ olması, Bentler ve Bonett (1980)'e göre $NFI \leq 1.00$ olması, Kline (2011)'e göre $\chi^2/df \leq 2$ olması, Chen vd., (2008)'e göre $RMSEA \leq 0.05$ olması ve Baumgartner ve Homburg (1996)'e göre $CFI \leq 1.00$ olması modelin iyi uyum kriterlerini karşılaması için yeterlidir.

Tablo 5: Nepotizm Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

DEĞİŞKEN	χ^2/df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	CR	AVE	α
Terfide Kayırmacılık	1,57	0,027	0,963	0,987	0,976	0,701	0,511	0,732
İşlem Kayırmacılığı	1,64	0,035	0,971	0,981	0,977	0,738	0,632	0,807
İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık	1,63	0,034	0,969	0,975	0,971	0,722	0,598	0,794

Nepotizm ölçeği üç boyuttan meydana gelmektedir. Modelin iyi uyum kriterleri incelenmiştir ve terfide kayırmacılık $\chi^2/df=1,57$, $GFI=0,987$, $NFI=0,963$, $CFI=0,976$, $RMSEA=0,027$, $p<0,001$, $AVE=0,511$, $CR=0,701$ ve $\alpha=0,732$ 'dir. İşlem kayırmacılığı $\chi^2/df=1,64$; $GFI=0,981$, $NFI=0,971$, $CFI=0,977$, $RMSEA=0,035$ ve $p<0,001$,

AVE=0,632; CR=0,738 ve $\alpha=0,807$ olarak elde edilmiştir. İşe alma sürecinde kayırmacılık $\chi^2/df=1,63$, GFI=0,975, NFI=0,969, CFI=0,971, RMSEA=0,034 ve $p<0,001$, AVE=0,598, CR=0,722 ve $\alpha=0,794$ olarak tespit edilmiştir.

Modelin uyum kriterleri istenilen sınırdadır. Bu durumdan dolayı modifikasyon indekslerine bakılmamıştır. Ölçeğe ait maddeler iyi uyum kriterleri sınırları içerisinde olduğu ifade edilebilir. Nepotizm ölçeğın açıklanan ortalama varyansı $AVE \geq 0,50$ ve bileşik güvenilirliğı $CR \geq 0,70$ 'dir (Sholihin ve Ratmono, 2013). Ölçeğın alt boyutlarının CR'si 0,701 ile 0,738 arasındadır. Ölçeğın AVE'si 0,511 ile 0,632 arasındadır. Ölçeğın α ise, $\alpha > 0,70$ 'dir ve bütün alt boyutlarının α ise 0,732 ile 0,807 arasındadır.

4.2.3.2. Örgütsel Sessizlik Doğrulatoryıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bentler (1980)'e göre GFI ≤ 1.00 olması, Bentler ve Bonett (1980)'e göre NFI ≤ 1.00 olması, Kline (2011)'e göre $\chi^2/df \leq 2$ olması, Chen vd., (2008)'e göre RMSEA ≤ 0.05 olması ve Baumgartner ve Homburg (1996)'e göre CFI ≤ 1.00 olması modelin iyi uyum kriterlerini karşılaması için yeterlidir.

Tablo 6: Örgütsel Sessizlik Ölçeğine İlişkin Doğrulatoryıcı Faktör Analizinin Sonuçları

DEĞİŞKEN	χ^2/df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	CR	AVE	α
Korunmacı Sessizlik	1,73	0,031	0,975	0,988	0,973	0,733	0,543	0,749
Korunmacı Sessizlik	1,81	0,043	0,984	0,991	0,964	0,748	0,571	0,766
Kabullenici Sessizlik	1,77	0,039	0,978	0,989	0,962	0,741	0,562	0,760

Örgütsel sessizlik ölçeğı üç boyuttan meydana gelmektedir. Doğrulatoryıcı faktör analizi sonucunda modelin iyi uyum kriterleri incelenmiştir. Bunun sonucunda korunmacı sessizlik $\chi^2/df=1,73$, GFI=0,988, NFI=0,975, CFI=0,973, RMSEA=0,031, $p<0,001$, AVE=0,543, CR=0,733 ve $\alpha=0,749$ 'dur. Korunmacı sessizlik $\chi^2/df=1,81$; GFI=0,991, NFI=0,984, CFI=0,964, RMSEA=0,043 ve $p<0,001$, AVE=0,571; CR=0,748 ve $\alpha=0,766$ olarak elde edilmiştir. Kabullenici sessizlik $\chi^2/df=1,77$, GFI=0,989, NFI=0,978, CFI=0,962, RMSEA=0,039 ve $p<0,001$, AVE=0,562, CR=0,741 ve $\alpha=0,760$ olarak tespit edilmiştir.

Modelin uyum kriterleri istenilen sınırdadır. Bu durumdan dolayı modifikasyon indekslerine bakılmamıştır. Ölçeğe ait maddeler iyi uyum kriterleri sınırları içerisinde olduğu ifade edilebilir. Örgütsel sessizlik ölçeğın açıklanan ortalama varyansı $AVE \geq 0,50$ ve bileşik güvenilirliğı $CR \geq 0,70$ 'dir (Sholihin ve Ratmono, 2013). Ölçeğın alt boyutlarının CR'si 0,733 ile 0,748 arasındadır. Ölçeğın AVE'si 0,543 ile 0,571 arasındadır. Ölçeğın α ise, $\alpha > 0,70$ 'dir ve bütün alt boyutlarının α ise 0,749 ile 0,766 arasındadır.

4.2.4. Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 7: Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi

	NP-ORT.	TFK-ORT.	ISK-ORT.	IASK-ORT.	OS-ORT.	KRNMCI-ORT.	KRMC-ORT.	KBILLNC-ORT.
NP-ORT.	1	,723**	,777**	,575**	,341**	,325**	,335**	,366**
TFK-ORT.	,723**	1	,320**	,090	,168**	,093	-,071	,341**
ISK-ORT.	,777**	,320**	1	,262**	,297**	,257**	,113*	,252**
IASK-ORT.	,575**	,090	,262**	1	,258**	,370**	,014	,148**
OS-ORT.	,341**	,168*	,297**	,258**	1	,707**	,710**	,674**
KRNMCI-ORT.	,325**	,093	,257**	,370**	,707**	1	,240**	,203**
KRMC-ORT.	,335**	-,071	,113*	,014	,710**	,240**	1	,245**
KBILLNC-ORT.	,366**	,341**	,341**	,148**	,674**	,203**	,245**	1

**0.01 iki yönlü anlamlıdır. *0.05 tek yönlü anlamlıdır.

Nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,341$; $p<0.01$) ilişkilidir. Nepotizm ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,325$; $p<0.01$), nepotizm ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,335$) ve nepotizm ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,366$; $p<0.01$) ilişkilidir.

Terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında ilişki olmadığı ($r=,093$; $p<0.01$), terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında ilişki olmadığı ($r=,071$; $p<0.01$), terfide kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,341$; $p<0.01$) ilişkilidir.

Yine araştırmada işlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,257$; $p<0.01$), işlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,113$; $p<0.01$), işlem kayırmacılığı ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,252$; $p<0.01$) ilişkilidir.

Son olarak, işe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,370$; $p<0.01$), işe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında herhangi bir ilişki olmadığı ($r=,014$; $p<0.01$), işe alma sürecinde kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönde ($r=,148$; $p<0.01$) ilişkilidir.

4.2.5. Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiye Ait Regresyon Analizi

Nepotizmin yordanabilmesi amacıyla nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında çoklu regresyon yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 8, 9,10,11,12,13,14,15 ve 16' dadır.

Tablo 8: Terfide Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	4,136	0,246	-	16,785	0,007	2,870	,000
Korunmacı Sessizlik	0,092	0,055	0,083	1,694			,000

Tablo 8’de nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan terfide kayırmacılık boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan korunmacı sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamaktadır (F=2,870; p<,001). Yordayıcı değişken, korunmacı sessizlik boyutundaki değişimin %7’sini (R²=0,007) açıklamaktadır. Terfide kayırmacılık boyutu korunmacı sessizlik boyutunu (β =0,083; p<,05) pozitif yönde yordamaktadır.

Tablo 9: Terfide Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	4,793	0,217	-	22,061	0,003	1,231	,000
Korunmacı Sessizlik	-0,054	0,049	0,046	-1,105			,270

Tablo 9’da nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan terfide kayırmacılık boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan korunmacı sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamamaktadır (F=1,231; p<,001). Yordayıcı değişken, korunmacı sessizlik boyutundaki değişimin %3’ünü (R²=0,003) açıklamaktadır. Terfide kayırmacılık boyutu korunmacı sessizlik boyutunu (β =0,046; p<,05) pozitif yönde yordamamaktadır.

Tablo 10: Terfide Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	3,225	0,172	-	18,802	0,127	60,240	,000
Kabullenici Sessizlik	0,300	0,039	0,356	7,761			,000

Tablo 10’da nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan terfide kayırmacılık boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan kabullenici sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamaktadır (F=60,240; p<,001). Yordayıcı değişken, kabullenici sessizlik boyutundaki değişimin %13’ünü (R²=0,127) açıklamaktadır. Terfide kayırmacılık boyutu kabullenici sessizlik boyutunu (β =0,356; p<,05) pozitif yönde yordamaktadır.

Tablo 11: İşlem Kayırmacılığı Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	3,694	0,191	-	19,316	0,046	20,226	,000
Korunmacı Sessizlik	0,190	0,042	0,216	4,497			,000

Tablo 11’de nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işlem kayırmacılığı boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan korunmacı sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamaktadır (F=20,226; p<,001). Yordayıcı değişken, korunmacı sessizlik boyutundaki değişimin %5’ini (R²=0,046) açıklamaktadır. İşlem kayırmacılığı boyutu korunmacı sessizlik boyutunu (β =0,216; p<,05) pozitif yönde yordamaktadır.

Tablo 12: İşlem Kayırmacılığı Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	4,209	0,171	-	24,546	0,010	4,030	,000
Korunmacı Sessizlik	-0,077	0,038	0,098	-2,008			,045

Tablo 12’de nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işlem kayırmacılığı boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan korunmacı sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamamaktadır (F=4,030; p<,001). Yordayıcı değişken, korunmacı sessizlik boyutundaki değişimin %1’ini (R²=0,010) açıklamaktadır. İşlem kayırmacılığı boyutu korunmacı sessizlik boyutunu (β =0,098; p<,05) pozitif yönde yordamamaktadır.

Tablo 13: İşlem Kayırmacılığı Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	3,857	0,141	-	27,302	0,055	24,370	,000
Kabullenici Sessizlik	-0,157	0,032	0,236	-4,937			,038

Tablo 13'te nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işlem kayırmacılığı boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan kabullenici sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamamaktadır (F=24,370; p<,001). Yordayıcı değişken, kabullenici sessizlik boyutundaki değişimin %6'sını (R²=0,055) açıklamaktadır. İşlem kayırmacılığı boyutu kabullenici sessizlik boyutunu (β=0,236; p<,05) pozitif yönde yordamamaktadır.

Tablo 14: İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	1,325	0,224	-	5,912	0,336	210,089	,000
Korunmacı Sessizlik	0,719	0,050	0,580	4,494			,000

Tablo 14'te nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işe alma sürecinde kayırmacılık boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan korunmacı sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamaktadır (F=210,089; p<,001). Yordayıcı değişken, korunmacı sessizlik boyutundaki değişimin %33,6'sını (R²=0,336) açıklamaktadır. İşe alma sürecinde kayırmacılık boyutu korunmacı sessizlik boyutunu (β=0,580; p<,05) pozitif yönde yordamaktadır.

Tablo 15: İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	4,301	0,242	-	17,800	0,003	1,236	,000
Korunmacı Sessizlik	0,060	0,054	0,504	1,112			,000

Tablo 15'te nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işe alma sürecinde kayırmacılık boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan korunmacı sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamaktadır (F=1,236; p<,001). Yordayıcı değişken, korunmacı sessizlik boyutundaki değişimin %0,3'ünü (R²=0,336) açıklamaktadır. İşe alma sürecinde kayırmacılık boyutu korunmacı sessizlik boyutunu (β=0,504; p<,05) pozitif yönde yordamaktadır.

Tablo 16: İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	R ²	F	Sig.
Sabit	3,997	0,202	-	19,769	0,017	8,045	,000
Kabullenici Sessizlik	0,129	0,046	0,138	2,836			,000

Tablo 16'da nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işe alma sürecinde kayırmacılık boyutu örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutu olan kabullenici sessizlik boyutunu anlamlı şekilde yordamaktadır (F=8,045; p<,001). Yordayıcı değişken, kabullenici sessizlik boyutundaki değişimin %2'sini (R²=0,017) açıklamaktadır. İşe alma sürecinde kayırmacılık boyutu kabullenici sessizlik boyutunu (β=0,138; p<,05) pozitif yönde yordamaktadır.

Tablo 17: Hipotez Sonuçları

Hipotez	Hipotez Adı	Sonuç Durumu
H1	Nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)
H1a	Terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)
H1b	Terfide kayırmacılık ile korumacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Red)
H1c	Terfide kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)
H1d	İşlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)
H1e	İşlem kayırmacılığı ile korumacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Red)
H1f	İşlem kayırmacılığı ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Red)
H1g	İşe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)
H1h	İşe alma sürecinde kayırmacılık ile korumacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)
H1ı	İşe alma sürecinde kayırmacılık ile kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki vardır.	(Kabul)

Araştırmada elde edilen verilerin analizleri sonucunda sınanan hipotezlerden H1, H1a, H1c, H1d, H1g, H1h, H1ı hipotezleri kabul edilmiş; H1b, H1e, H1f hipotezleri ise, reddedilmiştir.

5. Sonuç

Kabiliyeti, bilgisi, becerisi ve yeteneği olan çalışanların yerine kurumda akrabası olanların daha üst pozisyonlara terfi etmesi, kurumun hedef ve amaçlarına ulaşabilmesi için gerekli liyakatli kişilerin yerine liyakatsiz kişilerin alınarak işlerin aksatılması, çalışanların işe alım sürecinde kan bağı, evlilik bağı, eş ve dost bağı sayesinde kadro almaları, kurumun kendi kimliğinden ziyade aile bağlılığı kimliğinin daha çok önem arz etmesi gibi davranışların sonucunda meydana gelen nepotizm bu çalışmada incelenmiştir. Çalışanların kurumda nepotizm davranışlarının yüksek olmasının örgütsel sessizliği ne derecede etkilediği de ele alınmıştır. Bu duruma ek olarak iki değişken arasındaki ilişkinin ele alınmasının da ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Çalışmadaki bulgulara bakıldığında, nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Nepotizmin alt boyutları ile örgütsel sessizliğin alt boyutlarına bakıldığında ise;

Terfide kayırmacılık ile korunmacı sessizlik ve kabullenici sessizlik arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Fakat bu boyutun korumacı sessizlik ile pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilememiştir. Kurumda atama yapıldığı süreç içerisinde işe alınan çalışanın bilgi, beceri ve deneyiminin dışında sadece aile bağları önemsenerak işe alınması diğer çalışanların işlerinde atılması korkusu nedeniyle sessiz kalmalarına neden olabilir. Bu nedenle kuruma karşı yoğun korunmacı ve kabullenici sessizlik davranışı göstermesi gerektiğini düşünen çalışanların performanslarının düşük olduğu ve görevlerini tamamlama konusunda çekindikleri söylenebilir.

İşlem kayırmacılığı ile korunmacı sessizlik arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Fakat bu boyutun korumacı sessizlik ve kabullenici sessizlik ile pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilememiştir. Çalışanlar

arasında görev dağıtımını sırasında kurumda eş, dost ve tanıdığı olanlar kolay ve basit görevler verilip diğer çalışanlara daha zor ve yorucu görevlerin verilmesi çalışanların sessiz kalmalarına neden olabilir. Bu nedenle kuruma karşı yoğun korunmacı sessizlik davranışı göstermesi gerektiğini düşünen çalışanların fikir ve düşüncelerini ifade etmekten kaçındıkları ve sorunların çözümünde istekli olmadıkları söylenebilir.

İşe alma sürecinde kayırmacılık ile korunmacı sessizlik, korunmacı sessizlik ve kabullenici sessizlik ile pozitif ilişkisi olduğu görülmüştür. İşe alım süreçlerinde yapılan sınavlarda sınav sonucuna göre en yüksek puanı alan adayın yerine kurumda yakını, tanıdığı veya akrabası olan ancak daha düşük puan almış olan adayın tercih edilmesine neden olabilir. Bu nedenle kuruma karşı yoğun korunmacı, korunmacı ve kabullenici sessizlik davranışı göstermesi gerektiğini düşünen çalışanların daha az fedakârlık davranışı gösterdikleri ve diğer çalışanlara yardım etmekten kaçındıkları söylenebilir.

Çalışmadaki bu bulgular, nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Polat (2016)'nın Ankara'da inşaat sektöründe çalışan 144 kamu çalışanı ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermektedir.

Terfide kayırmacılık ve korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Çalık ve Naktiyok (2018)'in Van'da iki özel hastanede istihdam edilen 313 çalışan ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermektedir.

Terfide kayırmacılık ve korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü olmayan ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Erkekli ve Yavuz (2020)'nin Ankara'da eğlence faaliyetinde bulunan 4 ile 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde 480 çalışan ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermemektedir.

Terfide kayırmacılık ve kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Çalık ve Naktiyok (2018)'in Van'da iki özel hastanede istihdam edilen 313 çalışan ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermektedir.

İşlem kayırmacılığı korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Erkekli ve Yavuz (2020)'nin Ankara ilinde bulunan eğlence faaliyetinde bulunan 4 ile 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde 480 çalışan ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermemektedir.

İşlem kayırmacılığı ve korunmacı sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Polat (2016)'nın Ankara'da inşaat sektöründe çalışan 144 kamu çalışanı ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermemektedir.

İşlem kayırmacılığı ve kabullenici sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Çalık (2016)'nın Van'da iki özel hastanede istihdam edilen 313 çalışan ile yaptıkları çalışma benzerlik göstermektedir.

Bu çalışma için toplamda on hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotezlerden yedisi kabul edilmiş ve üçü de reddedilmiştir. Kabul edilen hipotezler için birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışma ile ilgili olarak hazırlanan öneriler ise şunlardır:

Kurumda nepotizm davranışlarının azaltılabilmesi ve örgütsel sessizliğin ortadan kaldırılabilmesi için görevlendirmelerin adil ve eşit bir şekilde dağıtılması gerekmektedir. Kurumda herhangi bir pozisyona terfi yapılacağı zaman diğer personelin korkmaması ve çekimser kalmaması için terfilerin objektiflik esasına dayandırılarak yapılması önerilebilir. Yine kurumda bir pozisyona terfi yapılacağı durumlarda tanık, eş, dost atamasının yapılmaması için adil bir adalet mekanizması geliştirilebilir. Kurumda işe alınmada kolay ve basit işe akrabaların atanmaması için işe alım sürecinde liyakat temel esas olarak ele alınmalıdır. Kuruma atama yapılacağı zaman bir adayın belirli bir sosyal grup veya topluluğa bağlı olduğu için işe alınması diğer çalışanların kendilerini geri çekmelerine neden olabileceği için işe alım sürecinde şeffaf olunması önerilebilir. Yine işe alım sürecinde çalışanların görevlerinden atılma korkusuyla sessiz kalmalarının önlenmesi için yöneticiler ve çalışanlar arasında güçlü ve etkili bir iletişim mekanizması oluşturulmalıdır. Son olarak işe alınacak çalışanın kurumda bir akrabasının olmasının diğer personeller

üzerinde kabullenici bir etki bırakmaması için bu pozisyonlara bütün çalışanların atanabileceğine dair güvence verilebilir. Bu çalışma diğer kurumlarda da aynı şekilde yapılabilir. Ayrıca bu çalışma demografik değişkenler ele alınarak da yapılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abbasi, U. N. (2020), *Impact of Nepotism on Project Failure: Mediating Role of Employee Turnover and Moderating Role of Job Insecurity Climate* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Capital University of Science and Technology, Islamabad.
- Akar, S. (2020), *Örgüt Kültüründe Bir İş Ahlakı Problemi Olarak Nepotizm, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), s.241-251.
- Akdeniz, M. O. (2018), *Örgüt Sessizliğinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi ve İşletmelerde Bir Uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sivas.
- Alper Ay, F. ve Oktay, S. (2020), *Etik Çöküşü Yol Açan Nepotizm ve Uygulamalarının Örgütsel Güvene Etkisi: Bir Üniversite Hastanesinde Hekimler ve Hemşireler Üzerine Araştırma, İş Ahlakı Dergisi*, 13(1), s.135-168.
- Altıntaş, T. (2021), *Algılanan Nepotizmin Örgütsel Sessizliğe Etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Asunakutlu, T. ve Avcı, U. (2010), *Aile İşletmelerinden Algısı ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), s.93-109.
- Bağ, D. ve Ekinci, C. E. (2018), *Öğretim Elemanlarında Örgütsel Sessizlik Davranışı, Nedenleri ve Sonuçları, Journal of Human Sciences*, 15(1), s.567-580.
- Ballı, E. ve Çakıcı, A. (2016), *Otel İşletmelerinde Çalışanların Örgütsel Bağlılığının Örgütsel Sessizlikleri Üzerindeki Etkisi, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), s.79-98.
- Barçın, N. (2012), *İşletmelerde Örgütsel Sessizliğin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bartlett, J. E., Kortlik, J. W. ve Higgins, C. C. (2001), *Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research, Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19(1), s.43-50.
- Baş, F. F. (2019), *Nepotizmin Çalışan Davranışları Üzerindeki Etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Baumgartner, H. ve Homburg, C. (1996), *Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: A Review, International Journal of Research in Marketing*, 13(2), s.139-161.
- Beheshtifar M., Borhani H. ve Moghadam M. N. (2012), *Destructive Role of Employee Silence in Organizational Success, International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(11), s.275-282.

- Bekesiene, S., Petrauskaite, A. ve Markeliene, R. K. (2021), Nepotism and Related Threats to Security and Sustainability of The Country: The Case of Lithuanian Organizations, *Sustainability*, 13(1536), s.1-22.
- Bentler, P. M. (1980), Multivariate Analysis with Latent Variables: Causal Modeling, *Annual Review of Psychology*, (31), s.419-456.
- Bildik, B. (2009), *Liderlik Tarzları, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Brinsfield, C. T. (2009), Employee Silence: Investigation of Dimensionality, Development of Measures, and Examination of Related Factors. Unpublished Doctoral Dissertations, The Ohio State Üniversitesi, Amerika.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993), Alternative Ways of Assessing Model Fit. In K. A. Bollen and J. S. Long (Eds.), *Testing Structural Equation Models* (pp. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Büte, M. ve Tekarslan, E. (2010), Nepotizm'in Çalışanlar Üzerine Etkileri: Aile İşletmelerine Yönelik Bir Saha Araştırması, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(6/1), s.1-21.
- Büyükbeşe, T. (2012), *Güçlendirici Liderliğin Çalışan Performansına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Bir Model Önerisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Büyüköztürk, Ş. (2002), Factor Analysis: Basic Concepts and Using to Development Scale, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (32), s.470-483.
- Civelek, M. E., Asci, M. S. ve Çemberci, M. (2015), Identifying Silence Climate in Organizations in the Framework of Contemporary Management Approaches, *International Journal of Research in Business and Social Science*, 4(4), s.36-44.
- Çağatay, H. T. (2020), *Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin Kayırmacılık Alguları İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma (Ankara İli Örneği)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakıcı, A. (2008), Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), s.117-134.
- Çakıcı, A. (2010a), *Örgütlerde Sessizliğin Teorik Çerçevesi*, (Ed., A. Çakıcı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çalık, A. (2016), *Nepotizmin Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisinde Özyeterlilik Algısının Rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Çalık, A. ve Naktiyok, A. (2018), Nepotizmin Örgütsel Sessizliğe Etkisinde Öz Yeterlilik Algısının Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 18(3), s.343-351.
- Çaloğlu, D. Ö. (2014), *Örgütsel Sessizlik ve Kültürel Değişkenler Üzerine Ampirik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çaylak, E. ve Altuntaş, S. (2017), Organizational Silence Among Nurses: The Impact on Organizational Cynicism and Intention to Leave Work, *Journal of Nursing Research*, 25(2), s.90-98.
- Çetin, A. (2020), Organizational Silence and Organizational Commitment: A Study of Turkish Sport Managers, *Annals of Applied Sport Science*, 8(2), s.1-10.
- Çetinkaya, U. ve Koçyiğit, M. (2021), Öğretmenlerin Psikolojik Sermaye, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Yabancılaşma Düzeylerinin İncelenmesi, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(46), s.1011-1040.
- Çiftçi, G. E. ve Öneren, M. (2017), Örgütsel Sessizlik, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Güven İlişkisi, *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 3(8), s.567-583.

- Çoşguner, T. (2013), *Uluslararası Öğrenci Başarı Değerlendirme Programı (PISA) 2009 Uygulaması Okuma Becerileri Okur Yazarlığını Etkileyen Faktörler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Dalkıran, B. (2018), *Örgütlerde Nepotizm İle İntikamcı Davranış Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dilek, Y. (2014), *Kişilik ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dirgen, N. (2019), *Örgütsel Nepotizm ve Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişkide Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Doğan, S. ve Yılmaz, M. (2020), Sağlık Kurumlarında Örgüt Kültürü İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *BMIJ*, 8(2), s.1523-1545.
- Erdem, B., Ceylan, U. ve Saylan, U. (2013), Aile İşletmelerinde Nepotizm ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Kütahya'da Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXII(2), s.171-197.
- Erdoğan, E. (2011), *Örgütsel Sessizlik ve Performans İlişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkekli, S. (2020), *Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Yürüten Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Erkekli, S. ve Yavuz, E. (2020), Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), s.3313-3337.
- Ford, R. ve Mclaughlin, F. (1985), Nepotism, *Personnel Journal*, 64(9), s.57-60.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2011). *How to Design and Evaluate Research in Education*, (8th Ed.). McGraw-Hill, New York.
- Gençer, G. (2019), *Otel İşletmelerinde Örgüt Kültürü, Örgütsel Sessizlik ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Kuşadası Örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- George, D. ve Mallery, M. (2010), *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Girgin, S. (2019), *Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Düzeyleri İle Okul Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Kaynakları Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Göktaş Kulualp, H. ve Çakmak, A. F. (2016), Örgütsel Sessizlik Türlerini Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle Belirlenmesi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 12(1), s.123-146.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-Felsefe-Yöntem Analiz*, 5. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hashimi, S. H. (2019), *Öğretmenlerin Örgütsel Sessizliklerinin Bazı Değişkenler Arasında İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Hayajenh, A. F., Maghrabi, A. S. ve Al-Dabbagh, T. H. (1994), Research Note: Assessing The Effect of Nepotism on Human Resource Managers, *International Journal of Manpower*, 15(1), s.60-67.
- Henriksen, K. ve Dayton, E. (2006), Organizational Silence And Hidden Threats To Patient Safety, *Health Services Research*, 41(4), s.1539-1554.

- Huang, X., Van de Vliert, E. ve Van der Vegt, G. (2005), Breaking The Silence Culture: Stimulation of Participation and Employee Opinion Withholding Cross-Nationally, *Management and Organization Review*, 1(3), s.459-482.
- Ignatowski, G., Sułkowski, L. ve Stopczynski, B. (2021), Risk of Increased Acceptance for Organizational Nepotism and Cronyism During The COVID-19 Pandemic, *Risks*, 9(59), s.1-35.
- Jafary, H., Yazdanpanah, A. ve Masoomi, R. (2019), Identification of Factors Affecting Organizational Silence from the Viewpoint of Middle Managers of Shiraz University of Medical Sciences: A Qualitative Study, *Shiraz E-Med J.*, 20(4), s.1-7.
- Kalay, F., Oğrak, A. ve Nişancı, Z. N. (2014), Mobbing, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Örnek Bir Uygulama, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), s.127-143.
- Karagöz, Ş. ve Uzunbacak, H. H. (2020), İşte Var Olamamanın Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Turizm Sektöründe Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), s.1941-1957.
- Karahan, A. ve Yılmaz, H. (2014), Nepotizm ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Bir Uygulama, *SÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), s.123-142.
- Kawo, J. W. ve Torun, A. (2020), The Relationship between Nepotism and Disengagement: The Case of Institutions in Ethiopia, *Research Journal of Business and Management (RJBM)*, V(7/1), s.53-65.
- Kaya, B. (2022), Turizm Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerde Çalışanların Örgütsel Sessizlik Algılarının İncelenmesi, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(22), s.95-105.
- Keleş, H. N., Kırıl Özkan, T. ve Bezirci, M. (2011), A Study on The Effects of Nepotism, Favoritism and Cronyism on Organizational Trust in The Auditing Process in Family Businesses in Turkey, *International Business & Economics Research Journal*, 10(9), s.9-16.
- Khalid, J. ve Ahmed, J. (2016), Perceived Organizational Politics and Employee Silence: Supervisor Trust as a Moderator, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 21(2), s.174-195.
- Khatri, N. (2009), Consequences of Power Distance Orientation in Organisations, *VisionThe Journal of Business Perspective*, 13(1), s.1-9.
- Kılınç, E. (2012), *Hekim ve Hemşirelerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Sessizlik, Çalışan Performansı ve aralarındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Kline, R. B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, (3rd ed.). Guilford Press.
- Korkmaz, E. (2018), The Relationship between Organizational Silence and Allen-Meyer Organizational Commitment Model: A Research in The Health Sector in Turkey, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), s.202-213.
- Kyriacou, A. P. (2016), Individualism-Collectivism, Governance and Economic Development, *European Journal of Political Economy*, (42), s.91-104.
- Macit, G. ve Erdem, R. (2020), Örgütsel Sessizliğe Dair Kavramsal Bir İnceleme, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), s.93-114.
- Marsh, H.W., Hau, K.T., Artelt, C., Baumert, J. ve Peschar, J. L. (2006), OECD's Brief Self-Report Measure of Educational Psychology's Most Useful Affective Constructs: Cross-Cultural, Psychometric Comparisons Across 25 Countries, *International Journal of Testing*, 6(4), s.311-360.
- Mihçı, Y. (2021), *Psikolojik Sermayenin Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisinin İncelenmesi Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

- Moçoşoğlu, B. (2019), *Okullardaki İş Yeri Ruhsallığı, Örgütsel Sessizlik ve Sessizlik Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000), Organizational Silence: A Barrier To Change And Development In A Pluralistic World, *Academy of Management Review*, 25(4), s.706-725.
- Morrison, W. ve Milliken, F. J. (2017), Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in A Pluralistic World, *The Academy of Management Review*, 25(4), s.706-725.
- Mulder, B. K. (2008), *Risking The Business or Reaping The Benefits: The Antecedents and Consequences of Nepotism* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Depaul University, Chicago.
- Nadeem, M., Ahmad, R., Ahmad, N., Batoold, S. R. ve Shafique, N. (2015), Favoritism, Nepotism and Cronyism as Predictors of Job Satisfaction: Evidences from Pakistan, *Journal of Business and Management Research*, (8), s.224-228.
- Nafei, W. A. (2016), Organizational Silence: Its Devastating Role of Organizational Success, *Case Studies Journal*, 5(8), s.144-164.
- Oduyoye, O., Francis-Odii, M. I. ve Asikhia, O. U. (2020), Debate on The Role of Organizational Silence Behaviors and Employee Efficiency, *Global Journal of Management and Business Research: A Administration and Management*, 20(6), s.1-11.
- Ombando, P. O. (2018), Nepotism And Job Performance in The Private And Public Organizations in Kenya, *International Journal of Scientific And Research Publications*, 8(5), s.474-494.
- Özkoç, A., G., Kendir, H., Arslan, E. ve Özgün, N. (2019), İşgörenlerin Nepotizm ve Sinizm Algıları Arasındaki İlişki: Nevşehir'deki Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s.2960-2971.
- Özsemerci, K. (2003), *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Sayıştay Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi, Ankara.
- Öztürk, İ. (2019), Örgütsel Sessizlik ve Boyutları Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(2), s.365-379.
- Özüren, Ü. (2021), *Tekstil İşletmelerinde Nepotizm Uygulamalarına Bağlı Olarak Üretkenlik Karşıtı Davranışlar ve Sonuçları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pelit, E., Baytok, A., Soybalı, H. H. ve Kılıç, İ. (2017), The Role of Demographic Characteristics in The Nepotism Perception: An Application on The Hotel Business Employees, *Journal of Turkish Tourism Research*, 1(2), s.45-63.
- Pelit, E., Baytok, A., Soybalı, H. H. ve Kılıç, İ. (2018), Otel İşletmeleri İşgörenlerinin Nepotizm Algılarının Yöneticilerine Olan Güven Etkisi. Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5(1), s.53-70.
- Pelit, E., Istanbulu Dinçer, F. ve Kılıç, İ. (2015), The Effect of Nepotism on Organizational Silence, Alienation and Commitment: A Study on Hotel Employees in Turkey, *Journal of Management Research*, 7(4), s.82-110.
- Perlow, L. ve Williams, S. (2003), Is Silence Killing Your Company?, *Harvard Business Review*, 81(5), s.52-58.
- Pinder, C. C. ve Harlos, K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence And Acquiescence As Responses To Perceived Injustice, *Personnel and Human Resources Management*, (20), 331-369.
- Polat, B. (2016), *Çalışanların Kayırmacılık Algıları İle Sessizlik Davranışları Arasındaki İlişki: Kamu Sektöründe Bir Uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Ponzo, M. ve Scoppo, V. (2010), A Simple Model of Nepotism, *Working Paper*, (17), s.1-19.

- Premeaux, S. F. ve Bedeian, A. G. (2003), Breaking The Silence: The Moderating Effects of Self-Monitoring In Predicting Speaking Up In The Workplace, *Journal of Management Studies*, 40(6), s.1537-1562.
- Rosemary, M. (2003), *Organizational Discourses: Sounds of Silence*, 3rd International Critical Management Studies Conference, Lancaster University, 1-7.
- Sipahi, H. ve Kartal, Y. (2018), Nepotizmin Örgütsel Sessizlik ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi, *Journal of Behavior at Work*, 3(2), s.109-118.
- Soybakıcı, B. (2019), *İşletmelerde Örgütsel Sessizlik ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki İlişki: Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Şahin, H. ve Yalçın, B. (2017), Örgütsel Sessizlik ve Çalışanların Arasındaki Performansları Arasındaki İlişki: İzmir İli Çiğli İlçesi Devlet İlkokullarına İlişkin Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), s.60-90.
- Şen Bezirci, S. (2012), *Farklı Kuşaklardaki Hemşirelerin Meslekte ve İşten Ayrılma Niyetleri İle İş Doyumlarının İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013), *Using Multivariate Statistics*, (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- Takhsha, M., Barahimi, N., Adelpahan, A. ve Salehzadeh, R. (2020), The Effect of Workplace Ostracism on Knowledge Sharing: The Mediating Role of Organization-Based Self-Esteem and Organizational Silence, *Journal of Workplace Learning* 32(6),s. 417-435.
- Tamer, B., Seymen, O., Bolat, O. İ., Yüksel, M., Katı, Y. ve Kinter, O. (2016), Vekâlet Kuramı Bakış Açısıyla Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Nepotizm İlişkisi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 36(1), s.105-132.
- Tangirala, S. ve Ramanujam, R. (2008), Employee Silence in Critical Work Issues: The Cross Level Effects of Procedural Justice Climate, *Personnel Psychology*, (61), 3s.7-68.
- Tatar, H. ve Ayık, A. (2020), Örgüt İklimi ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 6(11), s.49-72.
- Tayfun, A. ve Çatır, O. (2013), Örgütsel Sessizlik ve Çalışanların Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s.114-134.
- Tınmaz, G. (2020), *Prososyal Davranış ve Süperego İlişkisinde Nepotizm Algısının Düzenleyici Rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Tunçbilek, M. M. ve Akkuş, A. (2017), Nepotizm (Akraba Kayırmacılığı) ve İş Tatmini Arasındaki İlişki ve Safranbolu Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), s.169-197.
- Uyumaz, G., Mor-Dirlik, E. ve Çokluk, Ö. (2016), Açımlayıcı Faktör Analizinde Tekrar Edilebilirlik: Kavram ve Uygulama, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), s.659-675.
- Ülker, F. ve Kanten, P. (2009), Örgütlerde Sessizlik İklimi, İşgören Sessizliği ve Örgütsel Bağlılık İlişkisine Yönelik Bir Araştırma, *Aksaray İİBF Dergisi*, 18(25), s.111-126.
- Vakola, M. ve Bouradas, D. (2005), Antecedents and Consequences of Organisational Silence: An Empirical Investigation, *Employee Relations*, 27(5), s.441-458.
- Van Dyne, L., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003), Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs, *Journal of Management Studies*, 40(6), s.1359-1392.
- Yangin, D. ve Elma, C. (2017), The Relationship among Interactional Justice, Manager Trust and Teachers' Organizational Silence Behavior, *Universal Journal of Educational Research*, 5(3), s.325-333.

- Yaşlıoğlu, M. M. (2017), Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *Istanbul University Journal of the School of Business*, 46(Özel Sayı), s.74-85.
- Yavuz, A. (2020), Duygusal Emek ve Örgütsel Sessizlik Arındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Pearson Journal*, 5(8), s.144-152.
- Yavuz, M., Gürhan, N. ve Geniş, B. (2020), Nepotism Perception and Job Satisfaction in Healthcare Workers, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21(5), s.468-476.
- Yıldırım, M. H. ve Oruç, Ş. (2019), Presentizm İle Örgütsel Sessizlik Arındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), s.758-774.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018), Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), s.14-28.
- Yılmaz, S. ve Gürhan Acarsoy, G. (2019), Dönüşümcü Liderlik ve Örgütsel Sessizlik Arındaki İlişki, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(40), s.2066-2087.
- Yurttagül, Z. (2016), İş-Aile Çatışmasının Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Beyaz ve Mavi Yaka Çalışanlarda Bir Uygulama (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- <https://bolge24.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/968>. Erişim Tarihi 11.07.2023.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1767-1780, doi: 10.11616/asbi.1328930

R. B. Denhardt'ın Eleştirel Teori Yaklaşımı ve Kamu Yönetimine Yansıması: Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi*

R. B. Denhardt's Critical Theory Approach and Its Reflection on Public Administration: Critical Public Administration Theory

Nurettin BİLMEZ¹

Geliş Tarihi (Received): 18.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 29.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Frankfurt Okulu tarafından 1920'lerden itibaren başlatılan çalışmalar sonucunda eleştirel teori ortaya çıkmıştır. Eleştirel teori; tahakküm ilişkileri, modernite, rasyonalite ve pozitivism başta olmak üzere birçok yerleşik kavrama karşı çıkmaktadır. Eleştirel teori, sosyal bilimlerin birçok alanına etki etmiştir. Bu alanlardan birisi kamu yönetimidir. Bu çalışmada, 1970'li ve 1980'li yıllarda Robert Bob Denhardt tarafından yapılan çalışmalarda eleştirel teorinin kamu yönetimine uyarlanması ve bu doğrultuda ortaya atılan eleştirel kamu yönetimi teorisi ele alınmaktadır. Çalışmada eleştirel kamu yönetimi teorisini ortaya koymak, temel analizlerini sunmak ve alana katkısını tartışmak amaçlanmıştır. Yapılan incelemeler sonunda, R. Denhardt'ın eleştirel teoriyi erken dönem çalışmalarında kamu yönetimine uyarlamaya çalıştığı fakat sonrasında yaptığı çalışmalarda eleştirel teoriden çok fazla yararlanmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, eleştirel kamu yönetimi teorisi kamu yönetimiyle ilgili önemli sorun alanlarına değinmekte, farklı bakış açıları sunarak alanın zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Teori, Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi, Frankfurt Okulu, Yeni Kamu Hizmeti.

&

Abstract: Critical theory emerged as a result of the studies initiated by the Frankfurt School since the 1920s. Critical theory; It opposes many established concepts, especially relations of domination, modernity, rationality and positivism. Critical theory has influenced many fields of social sciences. One of these fields is public administration. In this study, the adaptation of critical theory to public administration in the studies carried out by Robert Bob Denhardt in the 1970s and 1980s and the critical public administration theory put forward in this direction are discussed. In the study, it is aimed to reveal the critical public administration theory, to present its basic analyzes and to discuss its contribution to the field. At the end of the examinations, it was determined that R. Denhardt tried to adapt critical theory to public administration in his early studies, but he did not make much use of critical theory in his later studies. As a result, the critical public administration theory touches on important problem areas related to public administration and contributes to the enrichment of the field by presenting different perspectives.

Keywords: Critical Theory, Critical Public Administration Theory, Frankfurt School, New Public Service.

Atf/Cite as: Bilmez, N. (2023). R. B. Denhardt'ın Eleştirel Teori Yaklaşımı ve Kamu Yönetimine Yansıması: Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1767-1780. doi: 10.11616/asbi.1328930

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma, 2022 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalına sunulan "Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Eleştirel Teori ve Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Bir Eleştirisi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Gör., Nurettin Bilmez, Amasya Üniversitesi, nurettin.bilmez@amasya.edu.tr.

1. Giriş

R. Denhardt, bir dönem akademik çalışmalarında yoğun şekilde eleştirel teoriden etkilenmiştir. Erken dönem çalışmalarında eleştirel teoriyi inceleme alanı haline getirmesi, eleştirel teoriyi kamu yönetimine uyarlama çabası ve kamu yönetimi alanındaki sorunların çözülmesinde bu teorinin argümanlarına başvurması, onun bir eleştirel teorisyen olarak kamu yönetimi alanında anılmasını sağlamıştır. R. Denhardt, ilk etapta kamu yönetimi alanında adını bu yönüyle duyurmuştur. Ancak ona esas büyük popülerlik kazandıran ise J. Denhardt (2000; 2001; 2003; 2007) ile 2000'li yılların başında geliştirdikleri Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı olmuştur.

R. Denhardt, eleştirel teoriyi erken dönem çalışmalarında kamu yönetimi bağlamında ele alıp işlemiş ve hatta bu kapsamdaki görüşlerini vurgulamak için "Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi" ifadesini kullanmıştır (Denhardt, 1981). Eleştirel teorinin temel tezlerini kabul etmekle birlikte özellikle J. Habermas'ın görüşlerinden etkilendiği görülmektedir. Bu doğrultuda Habermas üzerinde yoğunlaşan R. Denhardt; iletişimsel eylem teorisi, teknik rasyonalite, demokrasi, katılım, tahakküm ilişkileri, olgu – değer ayrımı, pozitivizmin eleştirisi gibi eleştirel teoriden aldığı kavramlarla eleştirel kamu yönetimi teorisini somutlaştırmaya çalışmıştır (Denhardt ve Denhardt, 2007; Denhardt, 1981). Bazı çalışmalarda R. Denhardt'ın erken dönem çalışmalarında ortaya attığı görüşleri 2000'li yıllarında ortaya koyduğu Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımıyla bağdaştırma çabası ve bu farklı dönemlerde yürütülen çalışmalar arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu görüşü göze çarpmaktadır. Ancak burada savunulan temel düşünce R. Denhardt'ın eleştirel teoriyi ele aldığı ve kamu yönetimine uyarladığı erken dönem çalışmalarının kendi içinde bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Çünkü Eleştirel Kamu Yönetimi teorisinde 1970'li ve 1980'li yıllarda Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışında yaşanan krizin aşılması çerçevesinde çeşitli düşünceler yer alırken, 2000'li yıllarda Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı olarak sunulan ilkeler seti ise Yeni Kamu İşletmeciliğine karşı alternatif bir model sunma çabasıdır. Bu durum, R. Denhardt'ın erken dönem çalışmaları ile 2000'li yıllarda Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı çatısı altında yürüttüğü çalışmaları kendi içinde ayrı ayrı değerlendirmeyi gerektirir.

Eleştirel teori; pozitivizmi, moderniteyi, rasyonaliteyi, kapitalizmi ve aydınlanmayı eleştirmektedir. Bu teoriye göre pozitivizm, sosyal bilimleri doğa bilimleriyle eşdeğer olarak değerlendirmektedir. Toplumdaki tahakküm ilişkilerini ortadan kaldırarak özgürleşmeyi sağlamayı, verili koşullarda gerçekliği eleştirerek çözümlenmeyi hedeflemektedir. Eleştirel teori, Marksizme mesafeli olsa da mevcut iktisadi anlayışı ve onun doğurduğu sonuçları Marksizmin kavramlarıyla eleştirmeyi de ihmal etmemektedir (Kızılcılık, 2008). Eleştirel teorinin pozitivizme dönük eleştirileriyle farklı bir yöntem geliştirmesi, zamanla toplumsal alana ilişkin birçok farklı alanı etkilemesiyle sonuçlanmıştır. Eleştirel teorinin temel eleştirilerinin zamanla kamu yönetimi alanına taşındığı ve özellikle modernist, rasyonel ve pozitivist temelde yükselen yönetim anlayışına karşı farklı yönetim anlayışlarının gelişmesine kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu kapsamda R. Box, L. Zanetti ve R. Denhardt gibi kamu yönetimi alanındaki akademisyenler, eleştirel teorinin kamu yönetimindeki temsilcileri olmuşlardır (Zengin, 2015: 54).

R. Denhardt'ın erken dönem çalışmaları eleştirel teorinin kamu yönetimine aktarılmasına ve alanda yaşanan krizin aşılmasına dönük bir çabanın ürünüdür. R. Denhardt'ın 1977 yılında yayımlanan "*The Continuing Saga of the New Public Administration (Yeni Kamu Yönetiminin Devam Eden Destanı)*" başlıklı çalışması eleştirel teoriye ait olgu – değer tartışması, pozitivizm karşıtlığı, teori – pratik ilişkisinin önemi gibi konuların kamu yönetimi kapsamında ele alınmasını içermektedir. 1979 yılında G. Denhardt ile birlikte kaleme aldıkları "*Public Administration and the Critique of Domination (Kamu Yönetimi ve Takkümün Eleştirisi)*" başlıklı çalışmada eleştirel teoriyle ortaya atılan temel düşüncelerin kamu yönetimine uyarlanmasıyla kamu yönetimi alanındaki birçok sorunun çözüleceği iddia edilmektedir. Ardından 1981 tarihli "*Toward a Critical Theory of Public Organization (Bir Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisine Doğru)*" başlıklı makalesinde R. Denhardt, daha vurgulu bir anlatımla eleştirel teorinin ne olduğuna, teorisyenlerine, temel söylemlerine yer verdikten sonra "*Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi*"nden söz etmektedir. Dolayısıyla bu

saptamalar ışığında R. Denhardt'ın sırasıyla 1977, 1979 ve 1981 tarihli erken dönem çalışmalarında eleştirel teoriyi kamu yönetimi alanında tartıştığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın hipotezi, R. Denhardt'ın erken dönem çalışmalarında eleştirel teoriyi kamu yönetimine uyarlama konusunu yoğun şekilde işlendiği ve eleştirel kamu yönetimi teorisini ortaya attığıdır. Bu doğrultuda çalışmada R. Denhardt'ın 1970'li ve 1980'li yıllarda tartıştığı ve kamu yönetimiyle ilgili önemli birtakım saptamaları içeren Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi'ne değinilmektedir. Denhardt'ın bu dönemde yaptığı çalışmaların gölgede kaldığı ve yeterince literatürde tartışılmadığı anlaşılmıştır. Ancak eleştirel kamu yönetimi teorisi, kamu yönetiminin bugün bile hala tartışılan birçok sorun alanına ilişkin önemli değerlendirmeleri içinde barındırmaktadır. Bu yüzden bu çalışmanın literatürde hem eleştirel teorinin kamu yönetimine yansımaları konusuna farklı bir katkı sağlayacağı hem de günümüz kamu yönetiminin güncel birtakım sorun alanlarına ilişkin farklı perspektifler sunacağı düşünülmektedir.

2. Eleştirel Teori: Kavram ve Yaklaşım

Eleştirel teori, Almanya'da kurulan Marksist yönelimli Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün bir ürünüdür. Eleştirel teori ve Frankfurt Okulu genellikle eşdeğer kabul edilmektedir. Fakat Slater (1998: 53), Eleştirel teoriyi Marksist bir bağlamda ele aldığı "*Frankfurt Okulu*" adlı eserinde, Frankfurt Okulu niteliğinin sonradan kullanılan ancak önceki dönemi de içine alan gevşek yapı bir terim olarak belirtmiştir. Horkheimer tarafından geliştirilen nitelendirme ise eleştirel toplum (sosyal) teorisidir. Eleştirel sosyal teorinin kapsamı, Horkheimer tarafından 1937 yılında yayımlanan "*Geleneksel ve Eleştirel Teori*" adlı çalışmasında açıklığa kavuşturulmuştur. Aynı yıl içinde Marcuse, "*Felsefe ve Eleştirel Teori*" adlı makalesinde Horkheimer'ın çalışmasına katkıda bulunmuştur. Slater'in saptamalarının aksine bu geniş tartışma, sonradan Frankfurt Okulu'nun yayın organı olan Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yer alan çalışmalarda ve Marcuse'ün eserlerinde eleştirel teori kavramının oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Horkheimer, 1960'lı yıllarda kendisine ait olan çalışmaların eleştirel teori başlığı altında toplanarak tekrar yayımlanmasına izin vermiştir. Sonuç olarak, Frankfurt Okulu hem bir grup entelektüel araştırmacıyı hem de özgür bir toplum teorisi olan eleştirel teoriyi ifade etmektedir (Kızılcılık, 2008: 25-26).

Eleştirel teori, oldukça belirsiz bir kavramdır. Tarihsel açıdan genellikle bir "Düşünce (Frankfurt) Okuluna" atıfta bulunmak için kullanılır. Aynı zamanda değişim ve özgürleşmeyi hedefleyen ve kendi doktrinel varsayımını gerçekleştiren, bilinçli bir eleştiri süreciyle karakterize edilen bir düşünce biçimidir (Zanetti ve Carr, 1997: 209). Kısacası, Eleştirel teori birbirini tamamlayan iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, Frankfurt Okulu'nu ve üyelerini kastetmek için kullanılır. İkinci olarak, kendine has birtakım varsayımları içeren eleştirel bir düşünce biçimine karşılık gelmektedir.

Eleştirel teori kavramı, genel olarak Horkheimer, Adorno ve Marcuse tarafından geliştirilen felsefeye atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Parametreleri kesin olmamakla birlikte eleştirel teori, Enstitü'den çıkan çeşitli ve orijinal yazıların ortak temaları aracılığıyla Marksist düşüncenin ayırt edici bir yeniden yorumu olarak kendi kimliğini zaman içinde kazanmıştır. Horkheimer'ın "*Geleneksel ve Eleştirel teori Üzerine*" adlı çalışmasına sık başvurulmasına rağmen Eleştirel teoriyi tüm temel ilkeleriyle birlikte kapsayacak tek bir çalışma söz konusu değildir (Zanetti, 1998: 360).

Eleştirel teorinin odağında mutlak gerçekliğe ilişkin iddialar yer almaktadır. Toplumsal açıdan geleneksel sosyal teoriden farklıdır. Geleneksel sosyal teori, mevcut toplumun kendisini yeniden üretmesine izin verirken eleştirel teori, kendisini mevcut yapının dışına yerleştirerek (Zanetti, 1998: 360) kapitalist toplumun temel çelişkileri ve kapitalist sistemin getirileri üzerine inşa edilmektedir (Albayrak, 2021:388). Eleştirel teori, toplumu nesnel olarak analiz etmek için bilimsel olarak birikmiş kanıtlardan ve özne - nesne ayrımından değil, toplumu ve tarihi oluşturan insanlıktan hareket etmektedir. Eleştirel teori, metodolojik çerçevesini Marksizmden alan bir bakış açısıyla diğer sosyal teorilerin bir eleştirisini sunmaktadır (Zanetti, 1998: 360).

Geuss'a (2002: 84) göre Frankfurt Okulu üyeleri, bilimsel teoriler ile eleştirel teoriler arasında bir ayırım yaparak eleştirel teoriye açıklık getirmeyi amaçlarlar. İlk olarak, bilimsel teorilerin amacı, dünyanın başarılı şekilde kontrol edilmesidir ve araşsal kullanımları söz konusudur. Eleştirel teoriler ise, özgürleşme ve aydınlanmayı, kişilerin zorlukların farkına varmasını sağlamayı ve kişileri bu zorluklardan kurtarıp, onlara doğru çıkarlarının nerede olduğunu göstermeyi amaçlar. İkinci olarak, bilimsel teoriler, nesnelleştiricidir. Bu ise, teori ile teorinin göndermede bulunduğu nesnelere arasında bir ayırım yapılabileceğini ifade eder. Kısacası, teorinin kendisi betimlediği nesne alanının bir parçası değildir. Eleştirel teorilerin ise, dönüşlü oldukları veya kendi kendilerine gönderme yaptıkları iddiası bulunur. Kısacası bilimsel teorilerin aksine eleştirel teoriler betimledikleri nesne alanının bir parçasıdır. Üçüncü olarak, bilimsel teoriler, gözlem ve deney yardımıyla ampirik doğrulama gerektirirken eleştirel teoriler, daha karmaşık bir değerlendirme sürecini başarılı şekilde tamamlarsa ancak bilgisel açıdan kabul görürler (Geuss, 2002: 84-85). Bu ayırım yoluyla temelde Frankfurt Okulu'nun pozitivism, aydınlanma ve modernizm gibi konulara getirdiği eleştiriler de daha anlaşılır hale gelmektedir.

Eleştirel teorisyenler, bütün sosyal süreçlerde ekonominin yapıcı bir rol oynadığını kabul etmektedirler. Horkheimer Döneminde eleştirel teori kimliğine kavuşmuştur. Eleştirel teori, disiplinler arasında ilişki kurmaya çalışan, toplumun ekonomik temeliyle düşünsel yapısı arasındaki ilişkiyi gerçekleştiren Ortodoks Marksizm karşıtı yönelimli sosyo – tarihsel bir teoridir (Kızılçelik, 2008). Frankfurt Okulu üyeleri, bilimsel teoriler ile eleştirel teoriler arasında ayırım yaptıktan sonra eleştirel teorinin temel ayırıcı özelliklerini belirtmişlerdir. İlk olarak, eleştirel teoriler kişilerin aydınlanmalarını, kısacası onların gerçek çıkarlarının nerede olduğunu fark etmelerini sağlamayı amaçlar. Buna ek olarak eleştirel teori, kişileri en azından kısmen kendi kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamadan kurtararak özgürleştirici bir rol oynar (Geuss, 2002: 10-11). Hatta eleştirel teori, devam eden maddi varoluş koşullarının ortadan kaldırılmasıyla insan ilişkilerinin tümünden özgürleşebileceğini iddia etmektedir (Marcuse, 2020). Eleştirel teori, pozitivismın bilginin gözlem ve deney sonucunda elde edildiği anlamına gelen ampirisizmin aksine, belli bir akılcılığın sonucu olmak durumundadır. eleştirel teorisyenler, bilginin ve ortak insanlığın temelinde, insanın rasyonel bir varlık olması olgusunun bulunduğunu ileri sürmektedirler (Odabaş, 2018: 224). Eleştirel teori, belli bir grup tarafından benimsenip benimsenmemesinin önemsiz olmadığını söylemektedir. Sadece kişilerin (eğer varsa) belirli çıkarları için ne tür davranışlarının rasyonel olacakları konusunda bilgi vermekle kalmayıp, kişilere hangi çıkarlara sahip olmanın rasyonel olacağı konusunda bilgilendirme sağlama iddiasındadır. Başarılı bir eleştirel teorinin etkisi, özgürleşme ve aydınlanma sağlamasıdır. Daha açık bir ifadeyle bir eleştirel teorinin için amacı, bir aydınlanma ve özgürleşme sürecinin temeli olmaktır (Geuss, 2002: 89).

3. R. Denhardt'ın Eleştirel Teori'ye Yaklaşımı

Denhardt ve Denhardt, Farganis'in (1975: 487-491) çalışmasına atıf yaparak eleştirel teorinin ne olduğuna değinmektedirler. Sosyal ve politik varlığın ideolojik ve maddi boyutlarını anlamaya dönük bir akıl sunan eleştirel teorinin (Denhardt and White, 1979: 138) şekilci teoriler değil devam eden bir düşünce ve eleştiri süreci üretmek amacıyla tasarlandığı ileri sürülür. Eleştirel teoriye göre bütün, parçaların toplamından daha fazlası anlamına gelir. Ancak pozitivist yaklaşım idari süreçlerin belirli aşamalarına odaklandığı için bu noktada Eleştirel teoriden ayrılır. İkinci olarak, Eleştirel teori mevcut olguların analizini aşmaya çalışması anlamında bilinçli olarak ampirik değil, teorik kalmayı tercih eder. Üçüncü olarak Eleştirel teori, yerleşik amaçların ötesine geçme çabasıdır. Çünkü eleştirel teori verili olan gerçekliği kabul etmez, bunun ötesine geçmek için de eleştirel yaklaşır. Dördüncüsü, eleştirel teori işlevsel olmaktan ziyade diyalektik bir analize dayanır. Çünkü işlevselcilik verili koşulları kabul ederek buna uygun yorumlar getirirken diyalektik yöntem, mevcut yapıları olduğu gibi kabul etmekten uzak durarak mevcut yapıların içindeki kriz ve değişim nüvelerine odaklanır (Farganis, 1975: 487-491). Denhardt'a (1994) göre köklerini Hegelci felsefeden ve onun tarih anlayışından alan eleştirel teorinin görevi, var olanı inşa etmek yerine, mevcut tahakküm ilişkilerini sorgulayarak özgürleşimin önündeki engelleri kaldırmaktır.

Denhardt'a göre Frankfurt Okulu, modern yaşam içindeki tahakküm ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Tahakkümün kırılıp özgürleşmenin sağlanması akıl yoluyla gerçekleştirilebilir. Ancak bu aklın

ya da rasyonalitenin temellerinin de yeniden ele alınması gerektiğine değinilir. İki tür akıldan söz eden Horkhemier'a göre, bunlardan ilki belirli bir amaca ulaşmak için sadece en elverişli araçlarla daha araçsal yönü ağır basan bir akıl-araçsal akıl- biçimidir. Diğer akıl biçimi ise, doğada nesnel olarak var olan, kişinin eylemlerinin uygunluğunu/mantıklı olup olmadığını değerlendirmesini sağlayan akıldır (Denhardt, 1981: 630). Diğer bir anlatımla doğaya ve insana ilişkin varoluşsal düşünmeyi, nesnel, evrensel doğruya/gerçeğe ilişkin olan ve onu bulmayı amaçlayan, kısacası amaca odaklanan akıldır (Zengin, 2015: 57). Bu anlamda akıl, toplumsal tercihlere rehberlik etmektedir. Buna rağmen, gerçekliğin doğasının algılanmasını ve kişinin hayatındaki yol gösterici ilkeleri kavramasını sağlayan akıl önemini kaybetmiştir (Denhardt, 1981: 630). Eleştirel teori, önemini kaybeden bu akıl yaklaşımını tekrar canlandırmanın peşindedir.

Denhardt'ın 1981 tarihli çalışmasında eleştirel teorinin ne olduğu üzerinde durulmuş ve özellikle Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi açıklanmıştır. Eleştirel teorinin araçsal akıl, aydınlanma, modernizm gibi temel eleştirileri bu çalışmada yer bulmuştur. Ayrıca bu dönemde her şeyin pozitivist sosyal bilim anlayışıyla dizayn edilmesinin doğal bir sonucu olarak kamu yönetiminin de buna uygun bir yapı ve işleyiş içinde olduğu ileri sürülmüştür. Özellikle pozitivistin etkisi altında kamu yönetiminin teknik bir alan haline dönüşmesi Denhardt tarafından eleştirilmektedir. Yönetim alanında araçsal aklın hâkim kılınması, pozitivist bilim anlayışıyla kamu yönetiminin şekillendirilmesi, kamu yönetiminin sadece teknik bir meseleye indirgenmesi gibi noktaların bu çalışma boyunca eleştirildiği görülmektedir (Denhardt, 1981). Denhardt bu çalışmasında, eleştirel teori tarafından eleştirilen temel konuları kamu yönetimi alanı özelinde analize tabi tutmaktadır. Aynı zamanda Denhardt tarafından kamu yönetimi alanında yaşanan sorunlar isabetli şekilde tespit edilmektedir.

Kamu yönetimi alanıyla ilgili çok az eleştirel analiz yapma girişimi bulunmasına rağmen, eleştirel teori literatüründe bu girişimleri destekleyen birkaç önemli noktanın da öne çıktığı görülmektedir. Tıpkı Weber gibi Habermas da kamu yönetimine atıfta bulunarak teknik rasyonalitenin işleyişini göstermektedir. Çünkü haklı olarak toplumda giderek yaygın hale gelen teknik yaklaşımın ve verimlilik kaygısının temelini kamu yönetimi oluşturmaktadır. Aynı zamanda Eleştirel teorisyenlerin ifade ettiği gibi, toplumsal otorite ve yetkiler artan şekilde kamu yönetiminde toplanmaktadır. Bu durum kamu yönetiminin rolünün üstü kapalı bir biçimde yeniden tanımlanması gerektiği ve eleştirel bir perspektiften ele alınabilecek çeşitli önemli sorunların bulunduğu anlamına gelmektedir (Denhardt, 1981).

Pozitivizme alternatif olarak ortaya çıkan eleştirel teorinin kökenleri Hegel'in aklın ve özgürlüğün gelişimini sınırlandıran güçlerin eleştirisi ve ortadan kaldırılması anlamına gelen tarih görüşüne kadar geri götürülebilir. Eleştirel teori, modern toplumda akıl kavramının aydınlanmayla birlikte başlayarak yol gösterici ilkeler sunan yorumundan belirli amaçlara yönelik uygun araçlar sunan dar bir rasyonellik yorumuna indirgenmesini eleştirmektedir. Eleştirel teori, eylem odaklı ilke ve kuralın uygunluğu ve arzu edilirliği konusunda tahakkümden uzak, kamusal ve sınırsız bir tartışmayı vurgulamaktadır (Denhardt ve Baker, 2007: 137).Yine R. Denhardt, çalışanların yaratıcı, insani ihtiyaçlarına daha uygun olan örgütleri tasarlarken eleştirel teoriden yararlanmıştı (Box, 2005: 917-918).

Robert Denhardt, eleştirel bir yaklaşımla örgütsel teorinin ele alınmasının kamu yönetimi açısından faydalı olacağını düşünmektedir. Denhardt, Hegel ve Marks'tan başlayarak Frankfurt Okulu'na kadar Eleştirel teorinin kökenlerini incelemiş ve özellikle Habermas'ın görüşlerinden etkilenmiştir. Denhardt, Habermas'ın sözde değersiz bilim ve verimlilik konusundaki endişesini vurgulamış ve bürokrasinin eleştirel bir değerlendirmesinin önemli bir parçası olarak kamu kuruluşlarının daha kapsamlı tarihsel ve normatif bağlamına dikkat çekmiştir (Box, 2005: 917).

4. Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi

Denhardt, kamu yönetimi disiplinini dönüştürme çabası içinde olan bir akademisyendir. Bu açıdan kamu yönetimi alanındaki yönetsel uygulamaları iyileştirebilen teoriyi bulma arayışı içine girmiştir (Zengin, 2008: 11). Denhardt, pozitivizm dışında bir yaklaşımla hem kamu hizmetinin hem de kamu yönetiminin temeli olarak insan eyleminin anlamına odaklanan bir yaklaşımı değerli bulmaktadır (Denhardt, 1977: 260). Bu düşünceler, onu eleştirel teoriye yaklaştırmakta ve Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışından kaynaklanan yerleşik uygulamalara eleştirel yaklaşıma itmektir. Erken dönem çalışmalarında R. Denhardt, yerleşik kamu yönetimi anlayışına ve pozitivist bilim anlayışına bir alternatif bulma çabası içindedir.

Denhardt'a göre bir disiplin ve meslek olarak kamu yönetimi; teori ile pratiği, değer ile gerçeği ve siyaset ile yönetimi bir araya getirmenin yolunu aramaktadır. Siyaset ile yönetimin birbirinden ayrılıp ayrılmaması gerektiği, kamu yönetimi alanındaki en tartışmalı konulardan birisidir². Bu konuya eleştirel bir açıdan yaklaşan Denhardt'a göre; siyaset sürecinin rasyonelleşmesi yoluyla siyasete olan ilgiden kurtulan kamu yönetimi, dikkatini kamu sorunlarına dönük araçal bir yönelim geliştirmeye yönelmiştir. Disiplinin olgu – değer ayrımını benimsemesi bunun kanıtı niteliğindedir. Olgu – değer ayrımı, örgütsel davranışın bilimsel çalışmasını ilerletme açısından katkı sağlarken kamu yönetimini siyasetten ve geniş toplumsal tercihlere olan ilgisinden koparmaktadır (Denhardt, 1977: 257-258). Ancak siyasal karar alma sürecinin en önemli aktörlerinin kamu yöneticileri oldukları bir gerçektir. Rasyonel tercih yaklaşımı ve sosyal bilimlerin pozitivist yorumuyla birlikte yalnızca teknik konulara olan ilgi artmıştır. Olgu – değer ayrımını başlangıçta gerçek bir yönetim bilimi geliştirmenin yolu olarak sunan pozitivist yaklaşım, kamu yönetiminin siyasetten ve tarihsel bağlamından koparmıştır. Dolayısıyla kamu yönetimi, geniş toplumsal tercih süreçlerinden uzaklaşarak sadece genel yönetim süreçlerine odaklanır hale gelmiştir (Denhardt ve Denhardt, 1979: 112-115). W. Wilson ile başlayan yönetim - siyaset ayrılığı görüşüne (Wilson, 1887) katılmayan Denhardt, yönetim – siyaset ayrılığıyla kamu yönetiminin daha dar bir alana çekildiğini ve toplumla bağlarının zayıfladığını düşünmektedir. Denhardt, bütünlükçü bir yaklaşımla siyaset ile kamu yönetiminin ayrılmasına karşı çıkarmaktadır. Aksine bu iki alan arasında güçlü ilişki sürdüğünde kamu yönetiminin gerçek bağlamı içinde anlam kazanabileceğini düşünmektedir.

Denhardt'a göre siyasetten ayrılmasıyla birlikte kamu yönetimi, dikkatini ve çalışmasını kamu bürokrasisinin temel rolüyle sınırlandırmak durumunda kalmıştır. Böylelikle kamu yönetimi dar bir bakış açısıyla yönetim alanında karşılaşılan teknik sorunlara yoğunlaşmıştır (Denhardt ve Denhardt, 1979). Siyaset ile yönetimin birbirinden ayrılması, özelde kamu yönetiminin ilgi alanlarını sınırlandırmıştır.

Eleştirel teorinin verimlilikle ilgili değerlendirmesi dikkat çekicidir. Verimlilik kaygısı yalnızca bireylerin yaratıcı ve gelişimsel olarak hareket etme olasılığını kısıtlamakla kalmaz, aynı zamanda özgür bir toplumun temel bileşeni olan değerler hakkındaki diyalogu da azaltmaktadır (Denhardt ve Baker, 2007: 137).

Habermas, teknik rasyonaliteyi kamu yönetimi üzerinden ele almaktadır. Bunun nedeni, kamu yönetiminin teknik konulara ve verimliliğe yönelik giderek artan ilgisidir (Denhardt, 1981). Bu ilgi, kamu yönetimini esas bağlamından uzaklaştırarak dar bir alana çekmektedir. Teknik rasyonalite, belirli amaçları gerçekleştirmek için araçları belirlemekten biraz daha fazlası anlamına gelmektedir. Bu nedenle teknik rasyonalite geniş çaplı toplumsal amaçlarla ilgilenmemektedir. Devleti yalnızca idari olarak çözülebilir teknik sorunlara indirgeyen görüş, nihayetinde demokratik kamu hizmeti idealinden belirgin ölçüde bir uzaklaşmayı ifade etmektedir (Denhardt ve Denhardt, 1979). Çünkü demokrasi değerler içeren bir yaklaşımdır. Bu yüzden Denhardt, kamu yönetiminin ve daha geniş ölçekte devletin teknik konularla

² Zengin'e (2007) göre, siyaset ile yönetimi iki ayrı alan şeklinde ele alma girişimi, kapitalizmin ikili düşünme yaklaşımının bir sonucudur. Çünkü kapitalist toplumsal formasyona göre ekonomik alan ile siyasal alan ayrı olmalıdır. Ancak bu suni bir ayırmadır. Bu ayırım kapitalist toplumun oluşturulmasında ve sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan bir araçtır. Ekonomik alan ile siyasal alan ayrımı gerçekçi bir toplumsal analizi güçleştirmektedir.

ilgilenen bir konuma çekilmesine karşı çıkmaktadır. Kamu yönetiminin, kamu hizmetlerinin ve demokrasinin daha geniş ölçekte ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Kamu yönetiminin teknik sorunlara odaklanması, kamu yönetimi alanını daraltırken aynı zamanda demokratik vatandaşlığı ve katılım girişimlerini anlamsız kılmaktadır. Böylelikle kamusal alan küçülmektedir. Sonuçta vatandaşlar da giderek depolitize olmaktadır. Vatandaşların rolü ise toplumsal siyasi tercihlere dâhil olup katkıda bulunmak değil, aralıklar halinde yöneticilerini seçmeye indirgenmektedir. Bu yöneticiler; devletin, sosyal ve ekonomik sistemin düzgün şekilde işleyişini engelleyen sorunları çözmekle görevlidir (Denhardt, 1981). Kamu yönetiminin teknik konulara odaklanması kamu yönetimi ve vatandaş ilişkilerini, katılım ve demokrasinin gelişmesini olumsuz etkilediği anlamına gelmektedir.

Denhardt'a göre kamu yönetiminin teknik bir alana indirgenmesi, kamu görevlilerinin ölçülebilir sonuçlara ulaşmak için insanları ve araç – gereçleri manipüle etmeye dönük tekniklere başvurması anlamına gelmektedir. Yönetimin teknikleştirilmesi sonucunda, insanlar (görevliler ve vatandaşlar) nesneleştirilmekte, yönetsel süreçler standart hale gelmekte, katılışmakta ve hem bürokrasi hem de insanlar giderek yabacılaşmaktadır (Denhardt, 1981: 632; Yalçın, 2010: 220). Hiyerarşik bir tahakkümle ilgilenen iktidar zamanla katılım politikalarını fiilen dışarıda bırakmaktadır. Böylelikle bir zamanlar yönetim sürecinin katılımcısı olarak kabul edilen vatandaşın yerini araçsal tarzda faaliyet gösteren bürokrat almaktadır. Teknik rasyonalite değerleri, sezgiyi ve diğer insani yönleri dışlamaktadır (Denhardt ve Denhardt, 1979: 109-110).

Rasyonalite ve tahakküm kalıpları o kadar etkilidir ki, bağımsız olarak türetilen gerçeklik ile toplum tarafından dayatılan gerçeklik arasında ayırım yapmakta güçlük yaşanır (Denhardt ve Denhardt, 1979: 110-111). Denhardt ve Denhardt'a (1979: 111) göre, kamu yönetimi alanında mevcut sorunlara çözüm üretebilecek bir teorik ya da pratik gelişme henüz kaydedilememiştir. Kamu yönetimi alanında henüz demokrasinin erdemlerinden yeterince yararlanılmadığı ve siyaset alanıyla kamu yönetimi arasında güçlü ilişkilerin kurulamadığı ileri sürülmektedir.

Kamu yönetimi alanındaki meşruiyet konusuna değinen Denhardt ve Denhardt, eleştirel kamu yönetimi teorisiyle bu krizin aşılabileceğini iddia etmektedirler. Habermas'ın söylemleri doğrultusunda idari devletin yükselişi ve kamu yararına ulaşmayı sağlayan kamusal alanın gerilemesinin ardından kamu hizmetleri için önceden geçerli olan meşruiyet zemini artık ortadan kalkmıştır. Dahası kamu yönetimi alanında teori – pratik kopukluğu sorunu yaşanmaktadır. Eleştirel teorinin sunduğu yöntemle kamu yönetimi ve kamu hizmetleri alanında teori – pratik kopukluğu giderilebilir. Teori – pratik ilişkisinin güçlendirilmesiyle tüm dikkatler toplumsal düzenin dönüşümüne, toplumsal düzeyde sömürü ilişkilerinin ortadan kaldırılmasına çevrilebilir ve toplumsal yapının öz-bilinçli ve kendi kendini yöneten bir öznesi olarak insan, toplumsal değişimin merkezine yerleştirilebilir. Böylelikle pozitivist yaklaşımla kamu yönetimine kazandırılan teknik rasyonalitenin dışına çıkılarak, hiyerarşik tahakküm ilişkilerine daha az bağımlı bir toplumsal düzen oluşturulabilir (Denhardt ve Denhardt, 1979: 119).

Pozitivist yaklaşım, genel açıdan toplumun ve özde ise kamu yönetiminin rasyonelleşmesini artırmıştır. Bu durum ise yalnızca insan faaliyetlerini teknik gözlemler açısından tanımlayabilir. Böylelikle bütün ilgi örgütleri hedeflere ulaştırabilen en etkin tekniklere kaymaktadır. Zamanla bu teknik araçlar örgütsel düzeyde amaçlara dönüşmeye başlamaktadır (Denhardt ve Denhardt, 1979: 116). Çağdaş kamu yönetimi teorileri yerleşik idari uygulamalara bağlıdır ve daha çok teknik rasyonaliteye odaklanır. Bunun sonucunda kamu yönetimi tarihsel rolünden ve bağlamından kopartılır. Rasyonel yönetim modeli, kontrol ve düzenlemeyi kolaylaştırır. Fakat bu durum, mevcut sistemlerin meşrulaştırılmasına ve mutlaklaşmasına hizmet ederken alternatif birçok eylem modelinin de ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Böylelikle kamu yönetimi tarihsel bağlamından kopuk biçimde ilerlemek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla kamu yönetimi alanında yüzeysel ve kısa vadeli çözümler sunan yaklaşımlar mevcut sorunları derinlemesine

anlama imkânı tanımadığı gibi zaman içinde kamu yönetiminin tarihsel bağlamından, amaçlarından kopmasına da yol açmaktadır. Ancak eleştirel kamu yönetimi teorisinin bu durumu tersine çevirme imkânı bulunmaktadır. Çünkü eleştirel teori, kurulu bilgi birikimlerine ve kalıplaşan idari uygulamalara, hatta buna yol açan rasyonelliğe meydan okumaktadır. Eleştirel kamu yönetimi teorisiyle kamu yönetimi daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirilebilir. Bu şekilde kamu hizmetine yönelik pozitivist yaklaşımların ürettiği sahte/yanlış görünümeler ortadan kaldırılabilir (Denhardt ve Denhardt, 1979: 117). Denhardt ve Denhardt'ın bu çalışmalarında Eleştirel teorinin kamu yönetimini anlamaya ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirmeye, kamu yönetiminde yaşanan krizin aşılmasına ve kamu hizmetleri alanının onarılmasına katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir. Denhardt ve Denhardt'ın eleştirel teorinin argümanlarıyla kamu yönetiminin mevcut sorunlarını çözmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Kamu yönetimi, vatandaşlar tarafından artık kamu yararını amaçlayan bir örgüt olarak değil, ilerleme ve gelişme yolundaki bir engel olarak görülmektedir. Akademik açıdan kamu yönetiminde teori – pratik kopukluğu açık bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Kamu yönetimi, mevcut haliyle yerleşik (genellikle modası geçmiş) amaçların gerçekleştirilmesi için çeşitli teknikleri geliştirmekle ilgilenir. Toplumsal beklentileri karşılamakta yetersiz kalan bir kamu yönetimi anlayışının aynı zamanda toplumsal tahakküm kalıplarının sürdürülmesine de destek verdiği düşünülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 1979: 107).

Kamusal alan, devlet tarafından daraltılmaktadır. Bu koşullar altında, siyaset alanı artık toplumun normatif yapısı ve iyi yaşamıyla ilişkili olmaktan çıkmaktadır. Siyasetin yeni görevi, sermaye kullanımının özel biçimlerini güvence altına almak, ekonominin büyümesini kolaylaştırmak, kitleleri yeni koşullarına adapte etmek, sermaye üretimiyle ilgili riskleri ve işlevsel bozuklukları ortadan kaldırmak gibi çabalardan oluşmaktadır. Bu durumda kamu yönetiminin faaliyetleri çözülebilir teknik sorunlarla sınırlı kalmakta, pratik sorular önemini yitirmektedir. Oysa pratik sorular, toplumsal alana ilişkindir (Denhardt, 1981: 630). Bu yüzden kamu yönetiminin teknik sorulara indirgenmesi onun toplumsal konulara dönük yönünü zayıflatmaktadır.

Kamu yönetimi, hem devletin gelişim sürecinin hem de toplumdaki değerlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle kamu yönetiminin teori ve pratiği teknik kaygılardan çok daha ötesine uzanmaktadır. Denhardt, kamu yönetiminin tarihsel bağlamına vurguda bulunmaktadır. Tahakküm koşullarının eleştirisine gidilerek daha etkili kamusal faaliyetler için yeni olanaklara ulaşılabilir. Kamu yönetimi daha fazla düzenleme yapmak yerine daha fazla seçim sunma yolunu tercih ettikçe, özne ve nesne, teori ve pratik arasındaki ayrımlar ortadan kalkabilir (Denhardt, 1981: 630).

Denhardt'a (1981: 633-634) göre, eleştirel teori yalnızca kontrol etmeyi değil, bireylerin/hizmet alıcılarının kendi gelişimsel ihtiyaçlarını keşfetmelerine imkân sağlayan alternatif bir "yönetim (management)" anlayışını önerebilir. Bürokrasinin egemen değerleriyle toplumun değerlerinin aynı olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Bürokrasinin kendi ait değerleri vardır ve bunların toplumsal değerlerle örtüşmesini sorgulamak için birçok neden bulunmaktadır (Denhardt, 1981: 634).

Eleştirel bir yaklaşım, bireyin yönetim sürecini tanımasını sağlar ve ona katkısını engelleyen bürokratik teori ve pratiği anlama fırsatı sunar. Eleştirel kamu yönetimi teorisi, örgütsel üyelerin (kamu yönetiminin) ve muhatapların (vatandaşların) birbirleriyle olan ilişkilerini anlamalarına yardımcı olur (Denhardt, 1981: 633).

Denhardt (1981), bürokrasinin kendine has değerlerinden, dışı kapalı oluşundan, yabancılaşmasından ve vatandaşlarla arasındaki iletişim kopukluğundan söz etmektedir. Denhardt'a (1981: 633) göre eleştirel kamu yönetimi teorisi, mevcut iktidar ve bağımlılık ilişkileri sonucunda ortaya çıkan yabancılaşmanın sebeplerini ortaya çıkararak örgütsel yaşamın kalitesini artırmak için doğrudan çözümler önerebilir. Ayrıca akademisyenlerin ve uygulayıcıların, sosyal yapıdaki tahakkümü ve manipülasyonu eleştirel teori sayesinde daha kolay kavrayabilecekleri düşünülmektedir. Kurulu yönetsel yapı, vatandaşların bilgilendirilmesini ve yönetime katılmasını engelleyici bir görünüm sergilemektedir. Ekonomik güce ya da

iktidara sahip olan kimseler, yönetime daha kolay erişebilmektedir. Oysa vatandaşlar kamu politikalarına ya da resmi karar alma mekanizmalarına katılmamaktadırlar (Zengin, 2015: 60).

Eleştirel kamu yönetimi teorisi sayesinde kamu yöneticileri ile vatandaşların birbiriyle olan ilişkilerini daha iyi anlamaları sağlanabilir. Dahası eleştirel bir yaklaşım, vatandaşların yönetim sürecini tanumasını engelleyen ve ona katkıda bulunmasını sınırlandıran bürokratik teori ve uygulamaların açığa çıkarılmasına hizmet eder (Denhardt, 1981: 633). Denhardt, eleştirel teorini kamu yönetimindeki çeşitli açmazların aşılmasına, vatandaşlarla kamu yönetimi arasında yaşanan ya da kamu yönetiminin kendi içinde yaşadığı çeşitli sorunların anlaşılmasına yardım edeceğini savunmaktadır.

Denhardt'a (1981) göre, kamuoyu ve kamu görevlileri tarafından güdülen amaçların açık olmadığı düşünüldüğünde kamu hizmetlerinin mevcut meşruiyeti konusunda endişelenmek son derece doğaldır. Bugün kamu görevlilerinin varlığı bile vatandaşların bir kısmında güvensizlik yaratmaktadır. Bu durum kamu görevlilerinin çıkarları ile vatandaşların çıkarları arasında bir uyumsuzluk algısının varlığına işaret etmektedir. Bu koşullar altında mevcut çıkar çelişkilerinin aslında kamu görevlileri ile vatandaşlar arasında sağlıklı bir iletişim sisteminin bulunmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle Eleştirel teorinin gerektirdiği iletişimsel uygulamalardaki yapısal sınırlamaların analiz edilmesi önemli bir noktadır. Özellikle kamu yönetimine eleştirel teori açısından yaklaşıldığında ilk olarak bürokratik tahakkümün teknik temeli ve bunun ideolojik gerekçeleri incelenebilir. İkinci olarak, kamu görevlileri ve hizmet alıcılarının eylemlerine getirilen sınırlamaların daha iyi anlaşılması sağlanabilir ve yeni idari uygulama biçimleri geliştirilebilir (Denhardt, 1981). Denhardt, kamu yönetimi alanında görülen vatandaşlar ile kamu görevlileri arasındaki kopukluğun ortadan kalkabilmesi için iletişim kanallarının geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Habermas'ın temel teorik kavramlarını inceleyerek bir kamu yönetimi teorisini savunan (Knox, 2020: 1) Denhardt, 1981 tarihli makalesinin giriş kısmında şunlara yer vermektedir: Ona göre, 1980'li yılların başında kamu yönetimi alanında bir kimlik bunalımı yaşanmaktadır. Buna ek olarak, kamu yönetiminin tarihsel ve felsefi temeli belirsizlik içindedir. Kamu yönetimi alanına ilişkin kapsamlı bir birikimin bulunmasına karşın, alanda destek bulan söylemler arasında çeşitli çelişkiler mevcuttur (Zengin, 2015: 55). Örneğin, kamu yönetiminin bilimsel bir çalışma alanı yapılma isteği ile kamu yönetimi alanında demokratik yöneti(ş)i m gibi normatif ilkeleri geliştirme isteği birbiriyle çelişmektedir. Benzeri bir durumun inceleme ve fikirler bağlamında teori ile pratik arasında da söz konusu olduğu görülmektedir. Böyle bir kaygıyla Denhardt, kamu yönetimi alanının mercek altına alınması gerektiğini düşünmek ve bunu da eleştirel teori aracılığıyla yapmanın doğru olacağına inanmaktadır. Felsefi ve pratik bir disiplin olarak eleştirel teorinin gelişimini ve eleştirel teorisyenlerin çalışmalarını geleneksel teorik faaliyetlerden nasıl farklılaştıklarını ortaya koymaya çalıştığından söz etmektedir. Eleştirel teorinin ne olduğuyla ilgili tartışmanın ardından Denhardt, eleştirel teorinin en tanınmış çağdaş temsilcisi olarak sunduğu Habermas'ın çalışmalarına odaklanacağından söz etmektedir. Çalışmasının son aşamasını ise kamu yönetiminin teori ve pratiğine eleştirel teoriyi uygulamanın mümkün olup olmadığı tartışmasına ayırmıştır (Denhardt, 1981: 627). Nitekim Denhardt, çalışmasının giriş kısmında önemli bir yol haritası vererek amacını açık bir dille ortaya koymaktadır. Eleştirel teoriyle ilgili tartışma kısmında Habermas'a ayrı bir parantez açan Denhardt, iletişimsel eylem teorisinin kamu yönetiminin demokratikleşmesine katkı sağlayabileceği görüşü üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Eleştirel teorinin güç ve tahakküm ilişkilerini bilinç düzeyine çıkarmak ve özgürleşmenin yolunu açmak şeklindeki iki temel amacının (Balkız, 2004: 17) Denhardt tarafından çalışma boyunca kamu yönetimiyle ilişkili biçimde ele alındığı görülür (Denhardt, 1981). Denhardt'ın 1981 yılında kaleme aldığı çalışma ile Denhardt ve Denhardt'ın 1979 yılındaki çalışması arasında eleştirel teorinin kamu yönetimine uyarlanmasını ele almaları yönünden benzerlik görülür. Ancak 1981 yılında yazılan makalede Denhardt, bir yandan eleştirel teoriyi tanıtırken bir yandan da dikkatleri Habermas'a ve onun iletişimsel eylem teorisine çekerek bunu temel bir referans olarak sunmaktadır. İki çalışma arasında ortaya çıkan farklılığın

nedeni ise Habermas'ın iletişimsel eylem teorisini ortaya attığı yılın yine 1981 olmasıdır (Habermas, 1981). Eleştirel teoriyi erken dönem çalışmalarına konu edinen Denhardt'ın, iletişimsel eylem teorisini kamu yönetimi açısından önemli bulduğu görülür.

Habermas ile eleştirel teori salt felsefi evresinin ötesine geçmeye başlamıştır. Bu dönemde eleştirel teori daha fazla araştırma odaklı ve daha politik hale gelmiştir (Misgeld, 1985: 97). Böylelikle Denhardt, Habermas'ın çalışmalarında kamu yönetimine uyarlanabilecek daha somut fikirler elde etmiştir.

Eleştirel teoriyi kamu yönetimi alanında tartışmaya açan teorisyenlere göre, alanda hâkim olan siyaset – yönetim ayrımı, örgütlenme teknikleri, kamu personellerinin daha verimli çalıştırılması gibi noktaların ötesinde daha çok toplumsal yapıyı öne çıkaran ve insan odaklı bir bakış açısının alana yerleşmesi gerekmektedir. Amaç – araç rasyonelliği doğrultusunda kaynakların etkin ve verimli kullanılmaya çalışıldığı, tepeden inmeci bir şekilde belirlenen amaçlar doğrultusunda çalışanların yönlendirildiği bir yönetim anlayışının ötesine geçilmelidir (Zengin, 2015: 65). Geniş ölçekli kamu politikalarını geliştirme sürecinde en çok dikkat çeken sorun, sadece pozitivist sosyal bilimin standart teknikleriyle çözüme uygun politikaların uygulanabileceği düşüncesidir. Yöneticilerin amaçlar ve ölçülebilir sonuçlara dönük faaliyet göstermeleri için teknik bir bilincin yerleşmesi gerektiğini ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır. Muhtemelen bu görüş kapsamında, kamu yönetiminde karar verme süreci yalnızca hedeflerin nasıl gerçekleşeceğiyle (amaç – araç ilişkisiyle) sınırlıdır ve sonuçları ölçülemeyen amaçlara girilmemesi önerilir. Sonuçta, bürokrasinin bu işleyiş tarzının mevcut kamu yönetimi teorileri tarafından çoğunlukla üstü örtülü biçimde desteklendiği anlaşılır (Denhardt, 1981: 633).

Eleştirel teori; bürokrasi ile vatandaşlar arasında nasıl bir ilişki biçiminin bulunduğunu, bürokrasinin vatandaşlar üzerinde ne tür bir tahakküm kurduğunu, nasıl bir işleyişe sahip olduğunu ve vatandaşların yönetime yapacakları katkıyı ve yönetimle girecekleri iş birliğini sınırlandırma şeklini anlamak açısından büyük bir yarar sağlayabilir. Böyle bir bakış açısına göre, kamu yönetiminin hizmet sunumu konusunun teknik bir sorundan ibaret olmadığı görülür. Bu bağlamda, Eleştirel teori kamu yönetimi ile vatandaşları karşılıklı olarak anlama noktasında özel bir rol üstlenmektedir. Zira vatandaşlar sadece kamu hizmetlerinin tüketicisi değil, kamu hizmetlerinin hem üreticisi hem de alıcısıdır (Denhardt, 1981: 634). Burada siyasal ve yönetsel süreçlerde vatandaşların pasif değil, aktif bir role kavuşması, karar alma süreçlerine katılması gerektiğinin ipuçları verilmektedir.

Eleştirel teoriyi kamu yönetimi alanına taşıyan tek kişi R. Denhardt değildir. Özellikle Richard Box, Eleştirel teorisinin kamu yönetimi alanına uyarlanması için uğraşan bir diğer önemli teorisyendir. Denhardt daha çok Habermas merkezli bir Eleştirel teori üzerinde yoğunlaşırken Box, daha ziyade Marcuse merkezli bir eleştirel teoriyi kamu yönetimine uyarlama gayreti içindedir. Ancak her iki teorisyen de eleştirel teorisinin bir yönüyle kamu yönetimi alanına uyarlanması açısından önemli rol üstlenmişlerdir. Genel açıdan bakıldığında, mevcut kamu yönetimi disiplininin hem Denhardt hem de Box tarafından eleştiriye tabi tutulduğu görülmektedir. Denhardt, bilim dünyasında yaygın biçimde görülen teori ile pratik/uygulama arasındaki kopukluğun kamu yönetimi disiplininde de varlığını koruduğunu ve bu kopukluğun ortadan kaldırılması gerektiğini savunan kimsenin de bulunmadığını eklemektedir (Zengin, 2008: 20).

Çalışmanın bu aşamasına kadar R. Denhardt'ın erken dönem çalışmalarında eleştirel teoriyi kullanarak geliştirdiği Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi irdelenmiştir. Aşağıda yer alan tabloda ise Denhardt'ın hangi çalışmasında hangi temel görüşleri öne çıkardığı ve Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisinin ana hatlarının neler olduğu daha sistematik bir şekilde gösterilmektedir. Tablodan elden edilen verilere göre Denhardt'ın 1977 tarihli çalışmasında eleştirel teoriye sınırlı biçimde değindiği fakat 1979 ve 1981 tarihli çalışmalarında ise eleştirel teoriyi daha yoğun biçimde kamu yönetimi alanında tartıştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: R. Denhardt'ın Erken Dönem Çalışmalarında Eleştirel Teori ve Kamu Yönetimi Üzerine Yaptığı Değerlendirmeler: Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisinin Ana Hatları

Çalışmalar	Çalışmanın İçeriği
The Continuing Saga of the New Public Administration (R. Denhardt-1977)	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu yönetiminde kimlik krizi yaşanmaktadır. • Yeni Kamu Yönetimi Hareketi (YKYH) eleştirilmektedir. YKYH'nin temel argümanları: olgu – değer kopukluğu sorunu, teori – pratik ayrılığı sorunu, siyaset – yönetim ayrılığı sorunu. • Eleştirel teorinin çeşitli ilkeleri kabul edilir: olgu –değer tartışması, pozitivism karşıtlığı, teori –pratik ilişkisinin önemi gibi. • Siyaset – yönetim ayrılığı reddedilir. • Adalet, özgürlük ve topluluk gibi insan çıkarları ile kamu bürokratik sistemlerinin etkinliği/verimliliği artırma kaygısı arasında bir uzlaşmanın sağlanması gerekir.
Public Administration and the Critique of Domination (R. Denhardt & K. G. Denhardt, 1979)	<ul style="list-style-type: none"> • Habermas'ın “iletişimsel eylem teorisi” ve “amaçsal rasyonel eylem teorisi (teknik rasyonalite)” irdelenmektedir. • Eleştirel teorinin temel argümanları incelenmektedir. • Teknik rasyonaliteyle ilerletilen tahakküm ilişkilerine ve vatandaşların katılım süreçlerinden dışlanmasına değinilmektedir. • Pozitivism ve teknik rasyonalite, yürütülen faaliyetlerin ahlaki sonuçlarını ölçmeyi sağlamaz. (değer odaklılık) • Devleti teknik sorunlara indirgemek, demokratik kamu hizmetleri idealini ortadan kaldırır. • Kamu yönetimi disiplinin henüz istenen ölçüde gelişme gösteremediği ve tüm çağrılara rağmen demokrasinin kamu yönetimi alanında yeterince yer edinmediği dile getirilir. • Kamu yönetimi ve siyaset ayrılığı eleştirilerek aralarındaki sıkı bir ilişkiye vurgu yapılır. Bu ayrılık kamu yönetimini dar bir alana hapsedmiştir. Kamu yönetimi teknik sorunlarla ilgilenen bir alana indirgenmiştir. • Pozitivist yaklaşım, olgu – değer ayırımına neden olmuştur. • “Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi” ortaya konulmaktadır. Eleştirel teorinin kamu yönetimine uyarlanmasıyla kamu yönetimi alanındaki birçok sorunun çözüleceği iddia edilmektedir.
	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu yönetiminde bir kimlik krizi yaşanmaktadır. • Eleştirel teorinin gelişiminden ve eleştirel teorinin ne olduğundan söz edilmektedir. • Tahakküm ilişkilerini ortaya çıkarmak ve kişinin özgürleşmesini sağlamak eleştirel teorinin amacıdır. • Eleştirel teorinin akıl eleştirisi ele alınır.

<p>Toward a Critical Theory of Public Organization (R. Denhardt, 1981)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Eleştirel teori kapsamında Hegel'den başlanarak Marks, Horkheimer, Marcuse ve Habermas'a göndermeler yapılmaktadır. • Teori – pratik ilişkisi eleştirel düşünceyle sağlanabilir. • Denhardt, eleştirel teoriyi demokratik bir toplumdaki alternatif kamu yönetimi arayışlarını düşündürdüğü için yararlı bulmaktadır. • Her türden sosyal ilişkinin demokratikleşmesi gerekir. • Vatandaşlar, kamu hizmetlerinin hem alıcısı hem de üreticisidir. • “Demokratik kamu hizmeti” inşa etme vurgusu vardır. Bunu gerçekleştirmek için de Habermas'ın iletişimsel eylem teorisinden yararlanır. • Eleştirel kamu yönetimi teorisi, örgütsel güç ve bağımlılık ilişkilerini, yabancılaşma sorununu ortadan kaldıracı çözümler sunabilir. • Eleştirel kamu yönetimi, kamu politikalarının hazırlama ve uygulama aşamalarına, yönetimin tarihsel ve normatif bağlamının öne çıkmasına, değer odaklı olmasına imkân tanıyabilir.
--	--

Kaynak: (Denhardt, 1977; Denhardt ve Denhardt, 1979; Denhardt, 1981)

5. Sonuç

Denhardt; 1977, 1979 ve 1981 tarihli erken dönem çalışmalarında eleştirel teoriyi tartışmakta, kamu yönetimi alanındaki sorunlara karşı bir çözüm aracı olarak ona başvurmakta ve eleştirel teoriye bağlı olduğunu göstermektedir. R. Denhardt'ın kamu yönetiminin pozitivistten arındırılması gerektiğini iddia ettiği görülmektedir. Bu konuda özellikle 1979 ve 1981 yıllarına tarihlenen iki çalışması önem arz etmektedir. Söz konusu çalışmalarda Denhardt, eleştirel teoriyle kamu yönetimini bağdaştırmaya ve bu doğrultuda bir eleştirel kamu yönetimi teorisi oluşturmaya çalışmaktadır. Çünkü R. Denhardt tarafından kamu yönetimindeki sorunların ancak yeni bir bakış açısı ve yeni çözüm önerileriyle aşılabileceği savunulmaktadır. Fakat R. Denhardt'ın daha sonra kaleme aldığı ya da müşterek yazar olarak yer aldığı çalışmalarda eleştirel teoriye dayalı bir kamu yönetimi teorisi konusuna girmediği görülmektedir. Özellikle R. Denhardt'ın J. Denhardt ile birlikte 2000'li yıllarda temellerini attıkları Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı üzerine yapılan incelemelerde eleştirel teoriye doğrudan yer verilmediği de tespit edilmektedir. Bu aşamada eleştirel teorinin kamu yönetimi açısından R. Denhardt'ın erken dönem çalışmalarıyla sınırlı kaldığı ve Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımının kurgulandığı son dönem çalışmalarda eleştirel teoriye bir teorik kaynak olarak başvurulmadığı anlaşılmaktadır.

R. Denhardt, 1981 tarihli çalışmasına eleştirel teorinin ne olduğunu ortaya koyarak başlamaktadır. Hegel ve Marks'tan başlayarak M. Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse ve J. Habermas ekseninde eleştirel teoriyi irdeleyen Denhardt, özellikle Habermas'ın görüşleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. 1979 yılında eleştirel teoriyi kamu yönetimiyle bağdaştırarak tartışan Denhardt'ın, 1981 tarihli çalışmasıyla bunu daha kapsamlı biçimde sürdürdüğü görülmektedir. Bu yüzden bu iki çalışmanın Denhardt'ın Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi kapsamında birbirini tamamladığı ileri sürülebilir. Ayrıca eleştirel kamu yönetimi teorisinin süreklilik kazandığını söylemek de pek mümkün değildir. Eleştirel teoriye dayalı kamu yönetimi modelinin Denhardt'ın sonraki çalışmalarına çok fazla sirayet etmediği anlaşılmaktadır.

Günümüzde sınırlı ölçüde de olsa eleştirel teoriyi kamu yönetimi açısından tartışan çalışmalar bulunmaktadır. İşte bu noktada Denhardt'ın erken dönem çalışmalarında değindiği eleştirel kamu yönetimi teorisiyle ortaya attığı düşüncelerin, günümüz eleştirel teori tartışmalarına yeni bir soluk getireceğine inanılmaktadır.

R. Denhardt, erken dönem çalışmalarında eleştirel teoriyi kamu yönetiminin güçlü bir disiplin haline gelmesinde önemli bir araç olarak kullanmaktadır. Bu açıdan kamu yönetiminin demokratikleşmesi, sosyal adalet ekseninde harekete etmesi, olgu – değer ayrımını ortadan kaldırması, teknik konularla sınırlandırılan yapısından kurtulması, sunduğu hizmetlerin iyileştirilmesi, teori - pratik ilişkisinin kurulması ve siyaset – yönetim ayrılığından sıyrılması gibi temel düşünceler eleştirel teoriden türetilmiştir. Bu temel düşüncelerin çok sınırlı ölçüde Yeni Kamu Hizmeti anlayışına da taşındığı görülmektedir. Ancak Yeni Kamu Hizmeti anlayışının eleştirel teorinin kamu yönetimine yansımalarının bir ürünü olarak değerlendirilmesi için yeterli değildir. Çünkü R. Denhardt ve J. Denhardt aynı ismi taşıyan çalışmalarında eleştirel teoriyi bir kaynak olarak göstermemişlerdir. Çok kısıtlı şekilde ve dolaylı olarak değindikleri eleştirel teoriyle ilgili olan noktaların yeterince detaylandırmadığı da görülmektedir.

Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışının sorgulandığı 1970'li yıllarda Denhardt'ın, bu tarihlerde yaptığı çalışmalarından süreci yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde görülen meşruiyet krizi ve paradigma tartışmalarıyla birlikte Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışının artık toplumsal taleplere cevap veremediğini düşünen R. Denhardt, alternatif çözüm önerileri sunmaktadır. Kamu yönetiminin artık tıkanıp noktasında dönemin diğer araştırmacılarıyla hemfikir olan Denhardt, çözüm yolu noktasında farklılaşarak eleştirel teoriden yararlanmakta ve çözüm önerilerini de bu doğrultuda geliştirmektedir. Bu süreçte ortaya attığı fikirlerle R. Denhardt, kamu yönetimi alanındaki sorunlara geçici değil, köklü çözümler getirmeyi amaçlamadığını açıkça ortaya koymaktadır. Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisiyle kamu yönetimine ilişkin yapılan değerlendirmeler ve değinilen sorun alanları günümüzde de hala büyük oranda geçerliliğini korumaktadır. Burada ortaya atılan görüş ve önerilerin kamu yönetiminin mevcut sorunlarının farklı açılardan değerlendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Albayrak, H. (2021), Eleştirel Sosyal Hizmet Teorisi ve Uygulaması, *Journal of Society&Social Work*, 32(1), s.383-401.
- Balkız, B. (2004), Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi, *Sosyoloji Dergisi*, 12, s.1-25.
- Box, R. C. (2005), Critical Imagination in a Postmodern Environment. *International Journal of Public Administration*, 28(11-12), p.909-928.
- Denhardt, J. V. and Denhardt, R. B. (2000), New Public Service: Serving Rather Than Steering, *Public Administration Review*, 60 (6), p.549-559.
- Denhardt, J. V. and Denhardt, R. B. (2007), *The New Public Service: Serving, Not Steering*, New York: M.E. Sharpe.
- Denhardt, R. B. (1977), The Continuing Saga of The New Public Administration, *Administration and Society*, 9(2), p.253-261.

- Denhardt, R. B. (1981), Toward a Critical Theory of Public Organization, *Public Administration Review*, 41(6), p.628-635.
- Denhardt, R. B. (1994), Critical Theory Revisited, *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*,4(3), p.417-421.
- Denhardt, R. B. and Baker, D. L. (2007), Five Great Issues in Organization Theory, (Eds.: J. Rabin, W. B. Hildreth and G. J. Miller), *Handbook of Public Administration*, p.121-148, CRC Press.
- Denhardt, R. B. and Denhardt, J. V. (2001), The New Public Service: Putting Democracy First, *National Civil Review*, 90(4), p.391-400.
- Denhardt, R. B. and Denhardt, J. V. (2003), The New Public Service: An Approach to Reform, *International Review of Public Administration*, 8(1), p.3-11.
- Denhardt, R. B. and Denhardt, K. G. (1979), Public Administration and The Critique of Domination, *Administration & Society*, 11(1), p.107-120.
- Denhardt, R. B. and White, J. D. (1979), A Critique of Reason in Mainstream Policy Science. *Midwest Review of Public Administration*, 13(2), p.135-138.
- Farganis, J. (1975), A Preface to Critical Theory, *Theory ve Society*, 2, p.483-508.
- Geuss, R. (2002), *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*, (Çev.: F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, J. (1981), *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev.: M. Tüzel), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Kızılcılık, S. (2008), *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Knox, C. C. (2020), Special Issue on Contemporary Public Administration from a Habermas Perspective. *Administrative Theory a Praxis*, p.1-5.
- Marcuse, H. (2020), *Olumsuzlamalar: Eleştirel Teori Denemeleri*, (Çev.: A. Karaca vd.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Misgeld, D. (1985), Education and Cultural Invasion: Critical Social Theory, Education As İntruction, and The "Pedagogy Of The Oppressed", (Ed.: J. Forester), *Critical Theory and Public Life*, p.77-120, England: The MIT Press.
- Odabaş, U. K. (2018), Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine, *Dört Öge*, 7(14), s.211-233.
- Slater, P. (1998), *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi (Marksist Bir Yaklaşım)*, (Çev.: A. Özden), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Wilson. W. (1887), The Study of Administration. *Political Science Quarterly*, 2(2), p.197-222.
- Yalçın, L. (2010), Kamu Yönetimi Kuramları: Yöntembilimsel Bir Değerlendirme, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.
- Zanetti, L. (1998), Exploring the Psychodynamics of Political Change, *Administrative Theory & Praxis*, 20(3), p.358-376.
- Zanetti, L. and Carr. A. (1997), Putting Critical Theory to Work: Giving The Public Administrator The Critical Edge, *Administrative Theory and Praxis*, 19(2), p.208-224.
- Zengin, O. (2007), Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin ‘Özgüllük’ ve ‘Safılık’ Sorunu. (Ed.: Ş. Aksoy ve Y. Üstüner), *Kamu Yönetimi*, s.79-100, Ankara: Nobel Yayınları.
- Zengin, O. (2008), Kamu Yönetimi Disiplininde Eleştirel Kuram: Box ve Denhardt Üzerine Bir İnceleme, *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), s.1-39.
- Zengin, O. (2015), Eleştirel Kamu Yönetimi: İşletmeciliği Dengeleme Çabasında Bir Eleştiri Pratiği, (Ed.: Ç. Köseoğlu ve M. Z. Sobacı), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi*, s.47-74, Bursa: Dora Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1781-1794, doi: 10.11616/asbi.1328991

Açık İnovasyon, Örgütsel Çeviklik ve Firma Performansı İlişkisi

The Relationship Between Open Innovation, Organizational Agility and Firm Performance

Salih Zeki İMAMOĞLU¹, Serhat ERAT², Veciye TAŞCI³

Geliş Tarihi (Received): 18.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 25.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Küreselleşen ve sürekli değişen iş çevresinde sürdürülebilir bir şekilde rekabet edebilmek için örgütlerin performanslarını sürekli iyileştirmesi gerekmektedir. Açık inovasyon, bunun önemli yollarından biridir. Öbür taraftan piyasanın ve teknolojinin her an değişmesi, organizasyonların çevik bir yapı sergileyerek değişimlere hızlı cevap verebilmelerini ve dinamik koşullarda inovatif olmalarını zaruri kılmaktadır. Bu noktada açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında Gebze-Kocaeli bölgesinde imalat sanayiinde faaliyet gösteren 200 firmadaki çalışandan anket yoluyla veriler elde edilmiş ve AMOS'ta Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre açık inovasyon ve örgütsel çeviklik, örgütsel çeviklik ve firma performansı ile açık inovasyon ve firma performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Açık İnovasyon, Örgütsel Çeviklik, Firma Performansı.

&

Abstract: The purpose of this study is to empirically investigate the relationship between open innovation, organizational agility and firm performance. To compete in the globalizing and changing business environment, firms need to continuously improve their performance. Open innovation is one powerful way of achieving this. The constant change of the market and technology requires organizations to act agilely and being innovative under dynamic conditions. Therefore, analyzing their relationship with firm performance is crucial. To this end, data were obtained from employees of 200 companies operating in the manufacturing industry in Kocaeli region through a survey. Data were analyzed by exploiting the Structural Equation Modeling. Findings demonstrate a statistically significant and positive relationship between open innovation and organizational agility, organizational agility and firm performance as well as open innovation and firm performance.

Keywords: Innovation, Open Innovation, Organizational Agility, Firm Performance.

Atf/Cite as: İmamoğlu, S. Z., Erat, S., Taşcı, V. (2023). Açık İnovasyon, Örgütsel Çeviklik ve Firma Performansı İlişkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1781-1794. doi: 10.11616/asbi.1328991

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Salih Zeki İmamoğlu, Gebze Teknik Üniversitesi, imamoglu@gtu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Serhat Erat, Gebze Teknik Üniversitesi, erat@gtu.edu.tr.

³ Arş. Gör, Veciye Taşcı, Gebze Teknik Üniversitesi, vtasci@gtu.edu.tr.

1. Giriş

Modern dünyada örgütler sürekli değişimle karşı karşıyadır ve artık sadece buldukları bölge veya ülkedeki diğer organizasyonlarla değil tüm dünyadaki işletmelerle rekabet halindedirler. Küreselleşme, hızlı teknolojik ilerlemeler, rekabet, yıkıcı iş modelleri, yeni pazarların ortaya çıkması ve sürekli evrilen tüketici tercihleri gibi hususlar küçük büyük tüm kuruluşlar için gündelik zorluklardır. İş ve ekonomi yaşam döngülerinin daha geleneksel riskleriyle birleştiğinde, bu sürekli değişen zorluklar; kuruluşları hayatta kalabilmek için daha verimli ve çevik olmaya ve daha yüksek performans sergilemeye zorlamaktadır (Žitkienė ve Deksnys, 2018). Aksi takdirde piyasadan silinmeleri kaçınılmaz olacaktır. Böylesine dinamik bir çevrede performansı iyileştirmenin en etkin yollarından biri inovasyondur. İnovasyon, örgütsel yapılanma ve stratejik yönetim için önemli bir olgudur ve şirketlerin rekabet avantajını arttırmakta, sürdürülebilirliklerini ve ekonomik başarılarını geliştirmektedir (Le vd., 2019).

İnovasyonun birçok tanımı yapılmıştır. Ancak, temelde inovasyonu bir sürecin sonucu olarak gören güncel çoğu inovasyon tanımları iki belirleyici özelliğe dayanmaktadır. Bunlar, bir değişikliğin yenilik derecesi ve yeni bir şeyin uygulanmasından doğan faydanın veya başarının derecesidir. Yeni kavramı ise dünya için, bir ulus için veya bir firma için yenilik anlamına gelmektedir (Granstrand ve Holgersson, 2020). Bununla birlikte inovasyon, günümüzde sadece bir organizasyon içindeki teknolojik gelişme veya ürün ve hizmetlerin dönüştürülmesinin bir sonucu değildir. Bunun yerine, örgüt sınırlarının dışındaki bilgi ve diğer kaynaklar da önemli bir inovasyon kaynağıdır (Naqshbandi ve Jasimuddin, 2022). Bu doğrultuda açık inovasyon, örgütlerin yüksek performans sergilemesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ve kolayca erişilmesi, anlık iletişimi mümkün kıлып sınırları zayıflattığından işletmelerin dışarıdaki gelişmeleri de yakından izlemesi ve dış kaynaklardan faydalanması gerekmektedir. Örgütün inovasyon yapmak için içindeki ve dışındaki kaynakları kullanması, açık inovasyonun temelini oluşturmaktadır. Mevcut araştırmalar, bir örgütün istenen yenilikçilik düzeyine ulaşması ve bu yeteneği sürdürmesi için iç bilgi kaynaklarının yanı sıra dış kaynakların da gerekli olduğunu göstermektedir (Medase ve Abdul-Basit, 2020). Açık inovasyon farklı kaynaklardan fikirleri, teknolojileri ve iş modellerini kullanarak yenilik yapmayı mümkün kılmaktadır. Açık inovasyon sayesinde organizasyonlar yenilik yapma süreçlerinde dış kaynakları kullanarak daha hızlı ve etkili bir şekilde sonuç alabilmektedir. Aynı zamanda açık inovasyon, organizasyonların farkı müşteri ve tedarikçilerle bağlantı kurarak pazar fırsatlarını daha iyi değerlendirmelerine ve iş modellerini geliştirmelerine de yardımcı olabilmektedir (Singh vd., 2021; Popa vd., 2017; Wang vd., 2015). Bunun sonucu olarak örgütler daha yüksek bir performans sergileyebilmektedir.

Örgüt performansının yükselmesinde hız bir diğer önemli faktördür. Örneğin, bir örgüt geliştirdiği bir ürünü pazara rakiplerinden önce sürebilirse ilk olmanın avantajını yakalayabilecek ve daha yüksek bir pazar payı elde edebilecektir. Bu noktada örgütsel çeviklik ayrı bir öneme sahiptir. Örgütsel çeviklik bir organizasyonun hızlı ve etkin bir şekilde değişimlere uyum sağlaması ve bu değişimleri fırsatlara dönüştürmesi yeteneğidir (Tallon ve Pinsonneault, 2011). Çevik organizasyonlar değişen iş koşullarına hızlı bir şekilde uyum sağlayabilir ve böylece müşteri ihtiyaçlarına daha hızlı ve kaliteli karşılık verebilirler. Ayrıca, çevik organizasyonlar yenilik yapma süreçlerinde daha hızlı ve etkili olabilecekleri için, bu durum performanslarına olumlu yansıtılabilmektedir (Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley, 2016).

Açık inovasyonun örgütsel çeviklik ve firma performansı ile ilişkili olduğunu gösteren çeşitli çalışmalar mevcuttur (Hazen vd., 2017; Inman vd., 2011). Örneğin bir araştırmada, açık inovasyon ile örgütsel çeviklik arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin firma performansını yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, açık inovasyonun, örgütsel çeviklik ve firma performansını artırmak için bir araç olarak kullanılabilirliği öne sürülmüştür (Chakravarty, Grewal ve Sambamurthy; 2013; Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley, 2016). Ancak bu ilişkilerin ampirik olarak desteklendiği çalışma sayısı yeterli düzeyde değildir.

Bu çalışmanın amacı; açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemektir. Böylelikle literatüre katkı sağlamak, gelecek araştırmalar için bakış açısı oluşturmak ve yöneticilerin uygulamalarına önerilerde bulunmak hedeflenmektedir. Açık inovasyon, bir

organizasyonun farklı kaynaklardan fikirler toplayarak yenilikler meydana getirmesi için çeviklik ve esneklik sağlayabilmektedir. Bu bağlamda açık inovasyonun örgütsel çeviklik ve firma performansı ile ilişkisi önem arz etmektedir. Ancak, açık inovasyonun örgütsel çeviklik ve firma performansı üzerindeki etkisi tam olarak anlaşılammıştır ve bu konuda daha fazla ampirik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıkan çalışma; açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyip literatürdeki boşluğun giderilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada ilk olarak literatür taraması gerçekleştirilmiş, hipotezler geliştirilmiş ve araştırma modeli verilmiştir. Takip eden bölümde araştırma metodolojisi sunulmuştur. Ardından analiz sonuçları ve bulgulara yer verilmiştir. Son olarak elde edilen bulgular değerlendirilmiş, çalışmanın teorik ve pratik katkıları ile kısıtları açıklanmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Açık İnovasyon

Açık inovasyon, bir organizasyonun iç kaynaklarının yanı sıra dış kaynaklardan da fikirler, teknolojiler ve iş modelleri toplayarak yenilik yapmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Açık inovasyon, inovasyon odaklı örgütlerin hem kendi içlerindeki, hem de dışarıdaki fikirleri ve kaynakları kullanması gerektiğini varsaymaktadır. Açık inovasyon süreçleri, örgüt içindeki ve dışındaki fikirleri çeşitli platformlarda ve sistemlerde birleştirmektedir (Bogers, Chesbrough ve Moedas, 2018). Küreselleşen dünyada kendi başlarına yenilik yapmaları zorlaştığından organizasyonlar için ortak yaratıcı bir sürece katılırken diğer taraflarla iş birliği yapma zorunluluğu doğmuştur. Bu süreçte bilgi ve birikim, ekonomik ve sosyal çevre arasında gidip gelir ve bu da örgütün yeni rekabet avantajları elde etmesini sağlar (Lopes ve De Carvalho, 2018; Popa vd., 2017). Bu doğrultuda kavramın en yaygın tanımlarından biri, örgüt içindeki inovasyonu hızlandırmak ve inovasyonun dış kullanımı için pazarları genişletmek için amaca yönelik bilgi akışının ve bilgi çıkışının kullanılması ve bunun süreçlerin olağan bir parçası haline gelmesidir (Chesbrough, 2005). Bu tanım içten dışa ve dıştan içe açık inovasyon olmak üzere açık inovasyonun iki önemli boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

İçten dışa açık inovasyon türünde, organizasyon kendi bünyesindeki fikirleri ve imkânları dışarıya açmaktadır. Bilgi ve fikirlerini diğerlerinin kullanımına sunarak ticarileştirir, dolayısıyla örgüt dışına doğru bilgi çıkışı vardır. Bu yolla yeni gelir kanalları sağlanabilmektedir. Dıştan içe açık inovasyon türünde ise kaynak akışı dışarıdan içeriye doğrudur. Dıştan içe açık inovasyon, bilgi girişlerine odaklanarak bir organizasyonun yenilikçi yeteneklerini geliştirmek için diğer örgütlerle yeni ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesidir (Bogers, Chesbrough ve Moedas, 2018). Örgüt, inovasyon sürecinde ihtiyaç duyduğu girdiler için kendi kaynaklarının yanı sıra dışarıdaki kaynaklardan da faydalanır. Dıştan içe açık inovasyon stratejisi teknoloji satın almaları, firmalar arası Ar-Ge iş birlikleri, teknolojik yan ürünler ve kullanıcı temelli inovasyon şeklini alabilir. Burada önemli olan bir husus, içten dışa ve dıştan içe açık inovasyon faaliyetlerinin etkilerinin birbirinden bağımsız olmadığıdır. Gelen ve giden bilgi akışını birleştiren firmaların, yalnızca bir tür bilgi transferine güvenen firmalardan daha yüksek performans göstermesi beklenmektedir (Cassiman ve Valentini, 2016).

Açık inovasyon, özellikle iş çevresinin artan karmaşıklığı ve dinamizmi bağlamında son yıllarda önemli ölçüde ilgi gören bir kavramdır. Açık inovasyon, kuruluşların yeni ürünler, hizmetler ve süreçler geliştirmek için dış bilgi ve uzmanlık kaynaklarından yararlandığı, iş birlikçi ve ağ bağlantılı bir yaklaşımı ifade etmektedir. İnovasyonun yönlendirdiği artan rekabetçi ve küreselleşmiş koşullarla birlikte, işletmeler inovasyonu izole edilmiş katkıların sonucu olarak değil, ekonomik ve sosyal çevre içinde dolaşan bilgi ile yaratıcı bir sürecin sonucu olarak görmelidirler. Kuruluşların, süreçteki tüm aktif taraflara iş birlikçi bir iklimde inovasyonu sunması gerekmektedir (Sivam vd., 2019).

Açık inovasyonun en önemli itici güçlerinden biri, kuruluşların daha geniş bir dış paydaş yelpazesine bağlantı kurmasını ve yeni iş birliği modellerine katılmasını sağlayan iletişim teknolojilerinin ve sosyal

medya platformlarının ortaya çıkmasıdır (Chesbrough ve Brunswicker, 2014). Açık inovasyonun bir diğer önemli kolaylaştırıcısı, bilgiyi paylaşmanın ve örgütsel sınırlar arasında iş birliği yapmanın önemini vurgulayan bir açıklık kültürünün geliştirilmesidir. Çalışmalar, açık kültüre sahip kuruluşların açık inovasyona girme olasılığının daha yüksek olduğunu ve açık kültürün inovasyon performansının, çalışan memnuniyetinin ve müşteri sadakatinin artmasına yol açabileceğini göstermektedir (Van de Vrande vd., 2009).

Ayrıca araştırmalar, açık inovasyonu desteklemede stratejik uyumun ve etkili yönetim uygulamalarının önemini vurgulamaktadır. Araştırmalar, açık inovasyon için net hedefleri ve stratejileri olan ve yönetim yapıları ve fikri mülkiyet yönetimi gibi etkili yönetim uygulamalarını uygulayan kuruluşların açık inovasyonda başarılı olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Laursen ve Salter, 2014).

Son olarak, sağladığı avantajlarla birlikte açık inovasyonun zorlukları da vardır. Çalışmalar; fikri mülkiyet, kültürel farklılıklar ve paydaşların karmaşık ağlarını yönetmenin zorluğu dahil olmak üzere açık inovasyonun önünde bir dizi engel belirlemiştir (Dahlander ve Gann, 2010). Ancak, bu zorlukların üstesinden gelebilen ve etkili açık inovasyon uygulamaları geliştirebilen kuruluşların inovasyon performansı, rekabet avantajı ve paydaş katılımı açısından önemli faydalar elde etmesi muhtemeldir. Özetle, açık inovasyonla ilgili literatür, dış bilgi ve uzmanlık kaynaklarından yararlanmanın, açıklık kültürü geliştirmenin, açık inovasyonu kurumsal stratejiyle uyumlu hale getirmenin ve etkili yönetim uygulamalarının önemini vurgulamaktadır. Bunu yaparak organizasyonlar günümüzün karmaşık ve dinamik iş çevresinde kendilerine birçok fayda getirebilecek daha yenilikçi, iş birlikçi ve çevik bir yapıya kavuşabilirler (Bogers, Chesbrough ve Moedas, 2018).

2.2. Örgütsel Çeviklik

Bir organizasyonun hızlı ve etkili bir şekilde değişimlere uyum sağlaması ve bu değişimleri fırsatlara dönüştürmesi yeteneği olarak tanımlanabilecek örgütsel çeviklik, karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır. Örneğin Van Oosterhout vd. (2006) örgütsel çevikliği, bir organizasyonun belirsiz ve öngörülemeyen ortamlarda başarılı bir şekilde rekabet edebilmek için bilgi yapılarını geliştirme ve kullanma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Örgütsel çeviklik bir organizasyonun, genellikle esnek ve uyarlanabilir uygulamaların benimsenmesi yoluyla, pazardaki veya çevredeki değişikliklere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verme yeteneğini ifade etmektedir (Hazan vd., 2017). Hızla değişen pazar ortamında rekabet avantajı elde edebilmek ve sürdürülebilmek için ana araçlardan birine dönüşen örgütsel çeviklik, çalkantılı iş ortamlarına uyum sağlayıp rekabetçi kalabilmek için aranan temel kurumsal özelliklerden biridir (Žitkienė ve Deksnys, 2018).

Örgütsel çeviklik, özellikle dinamik ve hızla değişen iş ortamı bağlamında son yıllarda artarak ilgi gören bir kavramdır. Değişen pazar ortamında etkin bir şekilde rekabet edebilmek için kuruluşların proaktif olması ve değişimi öngörmesi gerekmektedir. Hatta çevik bir örgüt sadece öngörülebilir değişikliklere değil aynı zamanda öngörülemeyen değişikliklere de hızla yanıt vermeli ve uyum sağlayabilmelidir (Van Oosterhout vd., 2006). Bunu başarabilmek için organizasyonel yapılar, esneklik ve yanıt verme yoluyla daha fazla çevikliğe izin vermelidir (Žitkienė ve Deksnys, 2018). Çevikliğin ana itici güçleri değişken ve rekabetçi pazar, teknolojik yenilikler, müşteri ihtiyaçlarındaki değişiklikler, yasal-ekolojik-iş gücü/iş yeri meseleleri gibi sosyal faktörlerle ilgili değişiklikler olarak sıralanabilmektedir (Abdelilah, El Korchi ve Balambo, 2018; Tseng ve Lin, 2011).

Örgütsel çevikliğin diğer temel itici güçlerinden biri, esnekliği ve iş birliğini desteklemek için tasarlanmış çevik metodolojilerin benimsenmesidir. Çalışmalar, çevik metodolojileri benimseyen kuruluşların çevik olma olasılığının daha yüksek olduğunu ve çevik uygulamaların ürün kalitesinin yükselmesine, piyasaya daha hızlı bir şekilde ürün sürülmesine ve artan müşteri memnuniyetine yol açabileceğini göstermektedir (Inman vd., 2011). Örgütsel çevikliğin bir başka önemli itici gücü ise sürekli öğrenmenin, denemenin ve uyum sağlamanın önemini vurgulayan bir çeviklik kültürünün geliştirilmesidir. Çalışmalar, çevik bir kültüre sahip kuruluşların çevik olma olasılığının daha yüksek olduğunu ve çevik kültürün gelişmiş kurumsal performansa, çalışan memnuniyetine ve inovasyona yol açabileceğini göstermektedir (Harraf vd., 2015). Ayrıca her alanda kendini gösteren bir itici güç olarak teknoloji, özellikle dijital dönüşüm

girişimlerinin benimsenmesi yoluyla kurumsal çevikliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmalar, dijital teknolojileri benimseyen kuruluşların daha çevik olduğunu ve dijital dönüşümün gelişmiş verimlilik, üretkenlik ve müşteri deneyimine yol açabileceğini göstermektedir (Sambamurthy, Bharadwaj ve Grover, 2003).

Son olarak, tıpkı açık inovasyon gibi örgütsel çevikliğin de birtakım zorlukları mevcuttur. Çalışmalar; değişime direnç, liderlik desteğinin eksik veya yetersiz kalması ve kültürel engeller dahil olmak üzere çevikliğin önünde bir dizi engel tanımlamaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelebilen ve çevik bir zihniyet oluşturabilen kuruluşların performans, rekabet gücü ve müşteri memnuniyeti açısından önemli faydalar elde etmeleri mümkün olabilmektedir (Inman vd., 2011). Örgütsel çeviklik literatürü, çevik metodolojileri benimsemenin, çevik bir kültür geliştirmenin, teknolojiden yararlanmanın ve çevikliğin önündeki engelleri aşmanın önemini vurgulamaktadır. Bunları başarabilen örgütler, günümüzün hızla değişen iş çevresinde kendilerine birçok fayda sağlayacak daha duyarlı, adaptasyon kapasitesi yüksek ve yenilikçi bir yapıya kavuşabilmektedir.

3. Hipotez Geliştirme

3.1. Açık İnovasyon ve Örgütsel Çeviklik Arasındaki İlişki

Chesbrough (2006) açık inovasyonu, firmaların teknolojilerini ilerletmeye çalışırken, kendi bünyelerindeki içsel fikirlerin yanı sıra dışarıdaki fikirleri ve pazara giden içsel ve dışsal yolları kullanabileceğini, hatta kullanması gerektiğini varsayan bir paradigma olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, firmaların salt kendi içlerinde gerçekleştirdikleri araştırma ve geliştirme çabalarına güvenerek inovasyon yapabilecekleri anlayışının artık geçerli olmadığını, yani geleneksel kapalı inovasyonun yetersizliğini ortaya koymaktadır (Chesbrough, 2006; Felin ve Zenger, 2014). İş çevrelerinin küreselleşmesi ve dinamik bir hale gelmesi, bu durumun önemli nedenlerinden biridir. İnovasyonun yönlendirdiği artan rekabetçi ve küreselleşmiş koşullarla birlikte, işletmeler inovasyonu izole şekilde gösterdikleri çabaların sonucu olarak değil, ekonomik ve sosyal çevre içinde dolaşan bilgi ve iş birliği ile gerçekleşen yaratıcı bir sürecin sonucu olarak görmelidirler. Bunun için organizasyonların örgüt dışındaki kaynaklardan da faydalanması, örgüt dışındaki aktörlerle iş birlikleri geliştirmesi örgüte önemli faydalar sağlamaktadır (Lopes ve De Carvalho, 2018; Sivam vd., 2019). Örgütsel çeviklik, organizasyonun sürekli ve öngörülemeyen değişikliklere cevap verme yeteneğidir ve bu nedenle sürekli değişen, değişken ve öngörülemeyen bir iş ortamında özellikle gerekli ve etkili kurumsal bir özelliktir. İş çevresindeki değişikliklere uyum sağlamak örgütün çevik olmasını gerektirmektedir. Dış kaynaklardan faydalanmak için iş birlikleri geliştirmek gibi açık inovasyon mekanizmaları örgütün çevredeki değişikliklere yanıt vermesini kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Dolayısıyla açık inovasyon mekanizmaları örgütün çevikleşmesine katkı sağlamaktadır (Sindhwani ve Malhotra 2017; Teece vd., 2016).

Araştırmalar örgütsel çevikliği, örgütsel uyum yeteneği ve esneklik olmak üzere iki kurumsal kavramın birleşiminden türetmektedir (Lu ve Ramamurthy, 2011). Örgütsel uyum yeteneği bir organizasyonun işletme yapısını, kurumsal bağlamından kopmadan hızla reaksiyon gösterecek şekilde ayarlama kabiliyetini ifade eder. Örgütsel esneklik ise iş çevresindeki değişikliklere karşı örgütün süreçlerini uyarlayabilmesi ve önceden belirlenmiş bir reaksiyon doğrultusunda içsel kaynaklarını hareket ettirmesi gereken proaktif yetenek olarak tanımlanmaktadır. Açık inovasyon mekanizmaları örgütsel uyum yeteneğini ve örgütsel esnekliği geliştirerek örgütsel çevikliği de geliştirmektedir. Örgütsel çeviklik bir organizasyonun çalkantılı bir çevrede dahi verimli bir şekilde hareket edebilmek için geliştirdiği tasarlanmış bir yanıt verme yeteneğidir. Böylece örgüt öğrenme ve açık inovasyon yoluyla öngörüle bulunarak ani değişikliklere hızla cevap verebilmekte, yani çevik bir özellik gösterebilmektedir (Tallon ve Pinsonneault, 2011).

Açık inovasyon ile örgütler; müşteriler, tedarikçiler ve diğer paydaşlar gibi dış ortaklarla etkileşim kurarak daha geniş bir fikir, uzmanlık ve kaynak havuzuna erişebilmektedir. Artan iş birliği ve bilgi paylaşımı, daha hızlı ve daha etkili karar verme, pazar değişikliklerine daha hızlı uyum sağlama, gelişmiş problem

çözme yetenekleri ve değişen müşteri ihtiyaçlarına yanıt vermede daha fazla esnekliğe yol açabilmektedir. Dolayısıyla açık inovasyon daha çevik ve uyarlanabilir bir organizasyon kültürünü teşvik ederek şirketlerin dinamik ve rekabetçi ortamlarda başarılı olmalarını sağlamaktadır (Lu ve Ramamurthy, 2011; Zitzkien ve Deksnys, 2018). Bu noktalardan hareketle araştırmanın ilk hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur;

Hipotez 1: Açık inovasyon örgütsel çevikliği pozitif yönde etkilemektedir.

3.2. Örgütsel Çeviklik ve Firma Performansı İlişkisi

Örgütsel çeviklik, bir organizasyonun iş çevresindeki değişikliklere yanıt olarak hızla değişme veya uyum sağlama yeteneğini ifade etmektedir (Tallon ve Pinsonneault, 2011). Firma performansı ise bir organizasyonun belirli bir süre içindeki finansal ve operasyonel başarıları olarak tanımlanabilir de çok daha geniş bir çerçevede düşünülebilir. Çeviklik, bir örgütün çevresel değişikliklere bir amaç doğrultusunda yanıt verme ve yüksek kaliteli hizmet ve ürünler geliştirip sunma yeteneğini geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley, 2016). Dolayısıyla, örgüt performansını iyileştirmesi beklenmektedir. Örgütsel çevikliğin örgütsel performansla pozitif bir ilişkisi olduğuna dair literatürde araştırmalar mevcuttur (Hazen vd., 2017; Inman vd., 2011; Tallon ve Pinsonneault, 2011).

Organizasyonlarda çeviklik, pazar değişikliğinin hızlı bir şekilde yakalanmasıyla ilgilidir ve pazar değişikliklerini tahmin etmenin, tahminler doğrultusunda yeni stratejiler geliştirmenin, ürün ve hizmet yenilikleri gerçekleştirmek için kaynakların verimli ve hızlı bir şekilde yeniden yapılandırılmasının etkili bir yoludur. Böylece örgütler tüketicilerin talepleri ve pazardaki rekabet koşulları ile daha iyi baş edebilmektedirler. Dolayısıyla, çeviklik örgüt performansını iyileştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Tallon ve Pinsonneault, 2011; Nafei, 2016).

Çeviklik; yüksek kaliteli ürünlerin hızlı ve verimli üretimi ile maliyetlerin düşürülmesi, müşteri memnuniyeti, çalışan memnuniyeti, yeni ürünlerin piyasaya daha hızlı sürülebilmesi ve katma değeri olmayan süreçlerin ortadan kaldırılması yoluyla organizasyonların rekabetçi konumlarını sürdürmesi ve geliştirmesine fayda sağlamakta ve böylece performanslarını yükseltebilmektedir. Nitekim örgütsel çevikliğin sıklıkla belirtilen amaçları arasında artan performans kârlılığı ve pazar payında yükseliş yer almaktadır (Gunasekaran vd., 2018; Bottani, 2009; Mishra vd., 2014; Sharifi ve Zhang, 2001). Vázquez-Bustelo vd. (2007) bu amaçlara daha düşük karbon salınımı gibi çevresel hedefleri de eklemektedir. Bazı araştırmalar örgütsel çevikliğin geliştirilmiş üretim gücü aracılığıyla operasyonel, finansal ve pazar performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna da vurgu yapmaktadır (Hazen vd., 2017; Inman vd., 2011; Vázquez-Bustelo vd., 2007). Bu argümanlardan faydalanılarak araştırmanın ikinci hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir;

Hipotez 2: Örgütsel çeviklik firma performansını pozitif yönde etkilemektedir.

3.3. Açık İnovasyon ve Firma Performansı İlişkisi

Açık inovasyon; kendi fikirlerini üreten, geliştiren, inşa eden, pazarlayan, dağıtan, finanse eden ve tek başlarına destekleyen örgütlerin teknolojilerini iletme ve yeni ürünler oluşturabilmek için dış fikirlerden, kaynaklardan ve pazar kanallarından yararlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dış kaynaklardan faydalanması örgütün mevcut kaynaklarını geliştirmektedir, dolayısıyla örgütün performansına olumlu etki sağlamaktadır. Dışsal bilgi ve kaynaklar daha geniş bir veritabanı demek olduğundan, örgütlerin problem çözme kapasiteleri de gelişmektedir. Dışsal bilgi ürün özelliklerinin iyileştirilmesi, yeni teklifler geliştirilmesi ve yeni ürünlerin piyasaya çıkış süresinin kısılması gibi örgüte çeşitli ekonomik faydalar sağlamaktadır. Dışsal bilginin içsel kaynaklarla birleşmesi ise örgüt kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayabileceğinden, üretim maliyetlerinin düşüşü dolayısıyla finansal performans da iyileşebilmektedir (Hung ve Chou, 2013).

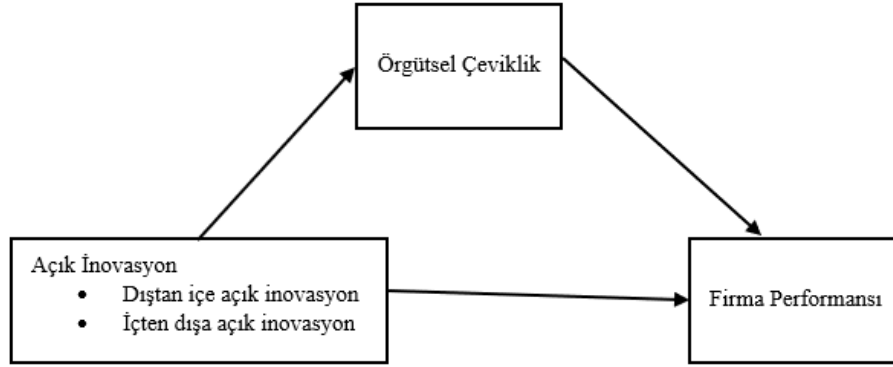
Açık inovasyon stratejisinin firmalar arası Ar-Ge iş birliklerini de kapsamı, üretim maliyetlerinde ve süresinde azalmaya yol açabileceğinden örgüt performansını olumlu etkileyebilmektedir. Ayrıca açık inovasyon yenilikçi faaliyetlerdeki içsel ve dışsal fikirleri birleştirerek örgütlerin teknolojik yeteneklerini ve genel rekabet güçlerini geliştirmektedir (Cassiman ve Valentini, 2016; Zhang vd., 2018). Dış bilgi

kaynaklarının çoğalmasıyla, işletmelerin inovasyon yapma olasılığı artmakta ve bu da daha yüksek bir finansal performansa yol açabilmektedir (Leiponen ve Helfat, 2010). Bu noktalardan hareketle araştırmanın üçüncü ve son hipotezi şu şekildedir;

Hipotez 3: Açık inovasyon firma performansını pozitif yönde etkilemektedir.

Araştırma hipotezleri doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. Yöntem

4.1. Ölçüm ve Örneklem

Çalışma bağlamında öne sürülen hipotezleri test etmek amacıyla anket yöntemi kullanılarak gerekli veriler elde edilmiştir. Hipotezleri test etmek üzere literatürde önde gelen çalışmalardan faydalanılmış ve ilgili ölçekler uyarlanmıştır. Bu bağlamda açık inovasyon için Naqshbandi'nin (2016) çalışmasından yararlanılarak 10 ifadeli bir ölçek uyarlanmıştır. 1-6 aralığındaki ifadeler dıştan içe ve 7-10 aralığındaki ifadeler içten dışa açık inovasyonu ölçülemektedir. Örgütsel çeviklik ölçeği için Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley'in 2016'da gerçekleştirdikleri çalışmadan faydalanılmış ve kullandıkları 6 ifadeli ölçek uyarlanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan firma performansı için ise Li (2022) ile Singh vd. (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan faydalanılarak 7 ifadeli bir ölçek kullanılmıştır. Değişkenlerin tamamı "1. Kesinlikle katılmıyorum" ve "5. Kesinlikle katılıyorum" şeklinde derecelendirilen 5'li Likert ölçeği ile ölçümlenmiştir. Ayrıca anketin ilk bölümünde formu dolduranlar ve çalıştıkları organizasyonlar ile ilgili genel bilgilere dair sorulara yer verilmiştir.

Alanında uzman iki akademisyenin kontrolleri neticesinde ankete son halinin verilmesinin ardından Gebze-Kocaeli bölgesinde imalat sanayiinde faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerdeki faaliyetleri ve genel durumlarına dair gerekli bilgilere haiz çalışanlarla iletişim kurulmuş ve anket formları paylaşılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 200 firma çalışanından dönüş gerçekleşmiştir. Cevaplanan anketler herhangi bir tutarsızlık veya eksiklik bulunma riskine karşın titizlikle incelenmiş ve bir problem olmadığı saptanmıştır.

Anket yoluyla elde edilen verilerin tüm analizleri AMOS 24 istatistiksel paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak demografik özelliklere dikkat edildiğinde katılımcıların %43'ü kadın ve %57'si erkektir. Yaş demografisi incelendiğinde çalışanların çoğunun (%51,0) 26-35 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Çalışanların eğitim durumları dikkate alındığında ise büyük çoğunluğun (%61,0) lisans derecesine sahip olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların %11,5'i Lise, %8,0'i Ön Lisans ve %17,5'i ise Lisansüstü eğitim derecesine sahiptir.

Bu çalışma için Gebze Teknik Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 16.05.2023 tarihli Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır.

4.2. Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

Gerekli veri sağlandıktan sonra kullanılan ölçeklerin geçerli ve güvenilir olup olmadıkları test edilmiştir. Bunun için ilk olarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Sorunlu ifadelerin elimine edilmesiyle ölçüm modelinin veri ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir (CMIN/DF: 2,152, CFI:0,946, IFI: 0,947, RMSEA: 0,076). Faktör analizi sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir. Her bir ifade ilgili değişkene anlamlı bir şekilde yüklenmektedir.

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişken	İfade	1	2	3	4
1.Dıştan İçe Açık İnovasyon	Aİ1	0,772			
	Aİ2	0,754			
	Aİ3	0,859			
	Aİ4	0,869			
	Aİ5	0,858			
	Aİ6	0,779			
2.İçten Dışa Açık İnovasyon	Aİ8		0,795		
	Aİ9		0,924		
	Aİ10		0,932		
3.Örgütsel Çeviklik	ÖÇ1			0,849	
	ÖÇ2			0,874	
	ÖÇ3			0,822	
	ÖÇ4			0,824	
	ÖÇ5			0,751	
	ÖÇ6			0,755	
4.Firma Performansı	FP1				0,843
	FP2				0,773
	FP3				0,862
	FP4				0,886
	FP5				0,884
	FP6				0,866
	FP7				0,843

CMIN/DF=2,152; CFI=0,946; IFI=0,947; TLI=0,929; RMSEA=0,076

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre CMIN/DF=2,152 ve $p=0,00$ değerlerine ulaşılmıştır. CMIN/DF değerinin 3 ve altında olması literatürde kabul edilebilir uyum düzeyi olarak nitelendirilmektedir (Kline, 1998). Burada elde edilen sonucun 3’ün altında olması ve p değerinin de 0,001’in altında olması nedeniyle elde edilen değerlerin uyum düzeyleri ve ölçüm modelinin uygun olduğu ifade edilebilir. İkincil uyum indeksleri ise modelin uygun olup olmadığının test edilmesinde kontrol edilmesi gereken diğer değerlerdir. CFI (karşılaştırmalı uyum indeksi) değeri 0,946 ve IFI (artımsal uyum indeksi) 0,947 olup her ikisi de kabul edilebilir uyum aralığındadır. Dolayısıyla elde edilen bu indeks değerleri de veri seti ve ölçüm modelinin arasında iyi bir uyumun varlığını göstermektedir. RMSEA (yaklaşık hataların ortalama karekökü) ise 0,076 olup kabul edilebilir uyum aralığındadır (MacCallum vd., 1996).

Ölçüm geçerliliğini test etmek üzere ortalama açıklanan varyans (AVE) ve AMOS-tabanlı bileşik güvenilirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Ölçüm geçerliliği bir yapının teorik olarak ilişkili olması gereken çoklu ölçümlerinin gerçekte ne derece ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Gefen, Straub, ve Boudreau, 2000). Aynı kavramı ölçen çoklu göstergeler, bu göstergelerin altta yatan yapıyı ölçmek için yakınsayıp yakınsamadığına göre değerlendirilmektedir. Bu

değerlendirme için AVE değeri kullanılmaktadır. AVE, göstergelerin varyansının ne kadarının örtük değişken tarafından açıklanabileceğini göstermektedir. AVE değerinin 0.50'den büyük olması ölçüm geçerliliği için ampirik kanıt sağlamaktadır. Çünkü, karşılık gelen örtük değişken aidiyet göstergelerindeki varyansın yarısından fazlasını açıklamaktadır (Bagozzi ve Yi, 1988). Araştırma kapsamında hesaplanan AVE değerleri 0,50'nin ve CR değerleri de 0,70'in üzerindedir. Ölçüm güvenilirliği için hesaplanan Cronbach's Alpha değerlerinin de 0,70'in üzerinde olması ölçeklerin yeterince geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Bu analizlere ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Korelasyon Katsayıları ile Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4
1.Dıştan İçe Açık İnovasyon	0,817			
2.İçten Dışa Açık İnovasyon	0,546	0,886		
3.Örgütsel Çeviklik	0,619	0,335	0,814	
4.Firma Performansı	0,726	0,403	0,642	0,852
AVE	0,667	0,785	0,662	0,725
CR	0,923	0,916	0,921	0,949
Cronbach's Alpha	0,925	0,911	0,921	0,953

4.3. Hipotez Testi

Ölçüm geçerliliği ve güvenilirliğinin test edilmesinin ardından araştırma hipotezleri Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre çalışmanın modeli veri ile uyum göstermektedir (CMIN/DF=2,141, CFI=0,946, IFI=0,947, RMSEA=0,076). Analiz sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Hipotez Testi Sonuçları

İlişki (Path)	β	t	Sonuç
Açık İnovasyon → Örgütsel Çeviklik	0,925***	5,918	Desteklendi
Örgütsel Çeviklik → Firma Performansı	0,367***	3,3	Desteklendi
Açık İnovasyon → Firma Performansı	0,956***	5,08	Desteklendi
$\chi^2/df=2,141$, CFI=0,946, IFI=0,947, RMSEA=0,076			

***p<0,001

Tablo 3'teki bulgulara göre açık inovasyon örgütsel çevikliği istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir ($\beta = 0,925$, $p < 0,001$). Benzer şekilde örgütsel çeviklik firma performansını ($\beta = 0,367$, $p < 0,001$) ve açık inovasyon firma performansını ($\beta = 0,956$, $p < 0,001$) istatistiki olarak anlamlı ve pozitif şekilde etkilemektedir. Bu sonuçlara göre H1, H2 ve H3 desteklenmektedir. Açık inovasyonun örgütsel çevikliği pozitif yönde etkilediğini öne süren H1, örgütsel çevikliğin firma performansını pozitif yönde etkilediğini öne süren H2 ve açık inovasyonun firma performansını pozitif yönde etkilediğini öne süren H3 desteklenmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı birbirleriyle etkileşim halindedir ve işletmelerin başarısı için kritik bir öneme sahiptirler. Bu araştırmanın literatüre birinci katkısı bu kavramları ve etkileşimlerini ele almasıdır. Daha detaylı olarak ise çalışma kapsamında açık inovasyon ve örgütsel çeviklik, örgütsel çeviklik ve firma performansı ile açık inovasyon ve firma performansı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bağlamda literatüre dayanarak üç adet hipotez geliştirilmiştir. Öne sürülen hipotezler sahadan verilerle test edilmiş, böylece ampirik bulgulara dayanarak literatüre katkı sağlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre açık inovasyon örgütsel çevikliği istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. İki kavramın çeşitli bağlamlarda bulunduğu kısıtlı sayıda çalışma mevcut olsa da literatür taraması sonucunda açık inovasyonun örgütsel çeviklik üzerindeki etkisinin yeterince incelenmediği sonucuna ulaşılmıştır (Pellizzoni, Trabucchi ve Buganza; 2019; Cepeda ve Arias-Pérez, 2019; Chakravarty, Grewal ve Sambamurthy; 2013; Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley, 2016). Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre ikinci katkısı söz konusu boşluğun giderilmesindeki faydasıdır. Açık inovasyon, inovasyon üretmek amacıyla örgütlerin iç kaynaklarının yanı sıra dış kaynaklardan ve fikirlerden faydalanmasını ifade etmektedir. Böylece örgüt, dışarıdaki aktörler ile iş birliği kurarak farklı bakış açıları kazanabilmekte ve farklı yeteneklerden yararlanabilmektedir. Örgüt, dışa dönüklük sayesinde esneklik ve hız kazanmakta, iş çevresindeki değişikliklere çevik bir şekilde uyum gösterebilmektedir. Dolayısıyla açık inovasyon, örgütsel çevikliği olumlu yönde etkilemektedir. Açık inovasyonun örgütsel çeviklik üzerindeki pozitif etkisinin ampirik olarak gösterilmesiyle bu çalışma literatüre katkı sağlamaktadır. Daha çevik olmak isteyen organizasyonların açık inovasyon mekanizmalarını güçlendirmeleri önem arz etmektedir. Bu maksatla dış çevreyi sürekli taramalı ve iş birlikleri geliştirebileceği fırsatlara hazırlıklı olmalıdır.

Çalışmanın ikinci bulgusu, örgütsel çevikliğin firma performansı üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç literatürdeki örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Hazen vd., 2017; Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley, 2016; Inman vd., 2011; Tallon ve Pinsonneault, 2011). Dolayısıyla performansını iyileştirmek isteyen organizasyonların çeviklik özelliğini kazanması gerekmektedir. Bunun için gerekli bilgi altyapısı kurulmalı, dış çevre iyi takip edilmeli, piyasa değişiklikleri sürekli izlenmeli ve değişimlere hızlıca cevap verebilecek örgütsel yapı kurulmalıdır.

Araştırmanın üçüncü ve son bulgusu ise açık inovasyonun firma performansını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu literatürdeki açık inovasyon ve firma performansı ilişkisini ele alan çalışmalarla tutarlıdır (Singh vd., 2021; Wang vd., 2020; Popa vd., 2017; Wang vd., 2015; Hung ve Chou, 2013). Açık inovasyon ve örgütsel çeviklik firma performansını artırmaktadır. İşletmenin yenilikçilik kapasitelerini geliştirerek rekabet avantajı kazanmasına katkı sağlamaktadır. Örgütsel performansını iyileştirmek isteyen işletmelerin açık inovasyon mekanizmalarına stratejilerinde ve uygulamalarında yer vermeleri önem arz etmektedir. Açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişki işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmesi ve sürdürülebilir bir başarı yakalayabilmesi için kritiktir. Değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmeleri ve inovasyon kapasitelerini artırmaları için işletmelerin bu faktörlerin etkileşimini anlamaları ve bunlara uyumlu stratejiler üretmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmanın birtakım kısıtları da mevcuttur. Bunlar ayrıca gelecek çalışma önerileri olarak değerlendirilebilir. İlk olarak zaman sınırlaması ve maliyet gibi nedenlerden ötürü araştırmanın örnekleme Kocaeli-Gebze bölgesinde imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmalardan oluşmaktadır. Sonuçların genelleştirilebilmesi için daha geniş bir sektör yelpazesine, farklı bölgelerden elde edilecek verilerle analizler gerçekleştirilmeli ve sonuçlar kıyaslanmalıdır. Dolayısıyla çeşitlendirilmiş ve daha büyük örneklemeler kullanılarak çalışmanın tekrar edilmesi, sonuçların genelleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın diğer bir kısıtı ise, çalışmanın kesitsel bir araştırma olmasıdır. Gelecek çalışmalarda boylamsal araştırmalar yapılması, ilgili ilişkilerin nedenselliğinin ortaya konulması açısından önemlidir. Bu çalışmada, açık inovasyon, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda çevresel değişimin bu ilişkileri nasıl etkilediğini ortaya koymak üzere düzenleyici

etkisi incelenebilir. Ayrıca örgüt kültürü, liderlik, örgütsel öğrenme ve özümseme kapasitesi gibi farklı aracı ve ılımlatıcı değişken etkileri de modele dahil edilip incelenerek söz konusu ilişkilerin daha iyi anlaşılması sağlanabilir. Bu araştırma büyük ölçekli firmalardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda küçük ölçekli firmalarla benzer ilişkiler test edilebilir ve karşılaştırmalı araştırmalar literatüre önemli katkı sağlayabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Yazar-3 (%0)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Author-3 (%0)

Veri Analizi: Yazar-1 (%25), Yazar-2 (%50), Yazar-3 (%25)

Data Analysis: Author-1 (%25), Author-2 (%50), Author-3 (%25)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%25), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%50)

Writing Up: Author-1 (%25), Author-2 (%25), Author-3 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abdelilah, B., El Korchi, A., ve Balambo, M. A. (2018), Flexibility and Agility: Evolution and Relationship, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 29(7), s.1138-1162.
- Bagozzi, R. P., ve Yi, Y. (1988), On the Evaluation of Structural Equation Models, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16, s.74-94.
- Bogers, M., Chesbrough, H., ve Moedas, C. (2018), Open Innovation: Research, Practices, and Policies, *California Management Review*, 60(2), s.5-16.
- Bottani, E. (2009), A Fuzzy QFD Approach to Achieve Agility, *International Journal of Production Economics*, 119(2), s.380-391.
- Cassiman, B., ve Valentini, G. (2016), Open Innovation: Are Inbound and Outbound Knowledge Flows Really Complementary, *Strategic Management Journal*, 37(6), s.1034-1046.
- Cegarra-Navarro, J. G., Soto-Acosta, P., ve Wensley, A. K. (2016), Structured Knowledge Processes and Firm Performance: The Role of Organizational Agility, *Journal of Business Research*, 69(5), s.1544-1549.
- Cepeda, J., ve Arias-Pérez, J. (2019), Information Technology Capabilities and Organizational Agility: The Mediating Effects of Open Innovation Capabilities, *Multinational Business Review*, 27(2), s.198-216.
- Chakravarty, A., Grewal, R., ve Sambamurthy, V. (2013), Information Technology Competencies, Organizational Agility, and Firm Performance: Enabling and Facilitating Roles, *Information Systems Research*, 24(4), s.976-997.
- Chesbrough, H. (2005), *Open Innovation: A New Paradigm for Understanding Industrial Innovation*, <http://www.joelwest.org/Research/OIRNP/Chapters/01.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.06.2023)

- Chesbrough, H. W. (2006), The Era of Open Innovation, *Managing Innovation and Change*, 127(3), s.34-41.
- Chesbrough, H., ve Brunswicker, S. (2014), A Fad or a Phenomenon: The Adoption of Open Innovation Practices in Large Firms, *Research-Technology Management*, 57(2), s.16-25.
- Dahlander, L., ve Gann, D. M. (2010), How Open is Innovation, *Research Policy*, 39(6), s.699-709.
- Felin, T., ve Zenger, T. R. (2014), Closed or Open Innovation? Problem Solving and the Governance Choice, *Research Policy*, 43(5), s.914-925.
- Gefen, D., Straub, D., ve Boudreau, M. C. (2000), Structural Equation Modeling and Regression: Guidelines for Research Practice, *Communications of the Association for Information Systems*, 4(1), s.2-77.
- Granstrand, O., ve Holgersson, M. (2020), Innovation Ecosystems: A Conceptual Review and a New Definition, *Technovation*, 90, 102098.
- Gunasekaran, A., Yusuf, Y. Y., Adeleye, E. O., ve Papadopoulos, T. (2018), Agile Manufacturing Practices: The role of Big Data and Business Analytics with Multiple Case Studies, *International Journal of Production Research*, 56(1-2), s.385-397.
- Harraf, A., Wanasika, I., Tate, K., ve Talbott, K. (2015), Organizational Agility, *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 31(2), s.675-686.
- Hazen, B. T., Bradley, R. V., Bell, J. E., In, J., ve Byrd, T. A. (2017), Enterprise Architecture: A Competence-Based Approach to Achieving Agility and Firm Performance, *International Journal of Production Economics*, 193, s.566-577.
- Hung, K. P., ve Chou, C. (2013), The Impact of Open Innovation on Firm Performance: The Moderating Effects of Internal R&D and Environmental Turbulence, *Technovation*, 33(10-11), s.368-380.
- Inman, R. A., Sale, R. S., Green Jr, K. W., ve Whitten, D. (2011), Agile Manufacturing: Relation to JIT, Operational Performance and Firm Performance, *Journal of Operations Management*, 29(4), s.343-355.
- Kline, R. B. (1998), Software Review: Software Programs for Structural Equation Modeling: Amos, EQS, and LISREL, *Journal of Psychoeducational Assessment*, 16(4), s.343-364.
- Laursen, K., ve Salter, A. J. (2014), The Paradox of Openness: Appropriability, External Search and Collaboration, *Research Policy*, 43(5), s.867-878.
- Le, H. T. T., Dao, Q. T. M., Pham, V. C., ve Tran, D. T. (2019), Global Trend of Open Innovation Research: A Bibliometric Analysis, *Cogent Business & Management*, 6(1), 1633808.
- Leiponen, A., ve Helfat, C. E. (2010), Innovation Objectives, Knowledge Sources, and the Benefits of Breadth, *Strategic Management Journal*, 31(2), s.224-236.
- Li, L. (2022), Digital Transformation and Sustainable Performance: The Moderating Role of Market Turbulence, *Industrial Marketing Management*, 104, s.28-37.
- Lopes, A. P. V. B. V., ve de Carvalho, M. M. (2018), Evolution of the Open Innovation Paradigm: Towards a Contingent Conceptual Model, *Technological Forecasting and Social Change*, 132, s.284-298.
- Lu, Y., ve Ramamurthy, K. R. (2011), Understanding the Link Between Information Technology Capability and Organizational Agility: An Empirical Examination, *MIS Quarterly*, 35(4), s.931-954.
- MacCallum, R. C., Browne, M. W., ve Sugawara, H. M. (1996), Power Analysis and Determination of Sample Size for Covariance Structure Modeling, *Psychological Methods*, 1(2), s.130-149.
- Medase, S. K., ve Abdul-Basit, S. (2020), External Knowledge Modes and Firm-Level Innovation Performance: Empirical Evidence From Sub-Saharan Africa, *Journal of Innovation & Knowledge*, 5(2), s.81-95.
- Mishra, S., Sankar Mahapatra, S., ve Datta, S. (2014), Agility Evaluation in Fuzzy Context: Influence of Decision-makers' Risk Bearing Attitude, *Benchmarking: An International Journal*, 21(6), s.1084-1119.

- Nafei, W. A. (2016), Organizational Agility: The Key to Improve Organizational Performance, *International Business Research*, 9(3), s.97-111.
- Naqshbandi, M. M. (2016), Managerial Ties and Open Innovation: Examining the Role of Absorptive Capacity, *Management Decision*, 54(9), s.2256-2276.
- Naqshbandi, M. M., ve Jasimuddin, S. M. (2022), The Linkage Between Open Innovation, Absorptive Capacity and Managerial Ties: A Cross-Country Perspective, *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(2), 100167.
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994), *Psychometric Theory*, New York: McGraw-Hill.
- Popa, S., Soto-Acosta, P., ve Martinez-Conesa, I. (2017), Antecedents, Moderators, and Outcomes of Innovation Climate and Open Innovation: An Empirical Study in SMEs, *Technological Forecasting and Social Change*, 118, s.134-142.
- Pellizzoni, E., Trabucchi, D., ve Buganza, T. (2019), When Agility Meets Open Innovation: Two Approaches to Manage Inbound Projects, *Creativity and Innovation Management*, 28(4), s.464-476.
- Sambamurthy, V., Bharadwaj, A., ve Grover, V. (2003), Shaping Agility Through Digital Options: Reconceptualizing the Role of Information Technology in Contemporary Firms, *MIS Quarterly*, s.237-263.
- Sharifi, H., ve Zhang, Z. (2001), Agile Manufacturing in Practice-Application of a Methodology, *International Journal of Operations & Production Management*, 21(5/6), s.772-794.
- Sindhwani, R., ve Malhotra, V. (2017), A Framework to Enhance Agile Manufacturing System: A Total Interpretive Structural Modelling (TISM) Approach, *Benchmark International Journal* 24(2), s.467-487.
- Singh, S. K., Del Giudice, M., Tarba, S. Y., ve De Bernardi, P. (2019), Top Management Team Shared Leadership, Market-oriented Culture, Innovation Capability, and Firm Performance, *IEEE Transactions on Engineering Management*, 69(6), s.2544-2554.
- Singh, S. K., Gupta, S., Busso, D., ve Kamboj, S. (2021), Top Management Knowledge Value, Knowledge Sharing Practices, Open Innovation and Organizational Performance, *Journal of Business Research*, 128, s.788-798.
- Sivam, A., Dieguez, T., Ferreira, L. P., ve Silva, F. J. (2019), Key Settings for Successful Open Innovation Arena, *Journal of Computational Design and Engineering*, 6(4), s.507-515.
- Tallon, P. P., ve Pinsonneault, A. (2011), Competing Perspectives on the Link Between Strategic Information Technology Alignment and Organizational Agility: Insights from a Mediation Model, *MIS Quarterly*, 35(2), s.463-486.
- Teece, D.J., Peteraf, M., ve Leih, S. (2016), Dynamic Capabilities and Organizational Agility: Risk, Uncertainty, and Strategy in the Innovation Economy, *California Management Review*, 58(4), s.13-35.
- Tseng, Y. H., ve Lin, C. T. (2011), Enhancing Enterprise Agility by Deploying Agile Drivers, Capabilities and Providers, *Information Sciences*, 181(17), s.3693-3708.
- Van de Vrande, V., De Jong, J. P., Vanhaverbeke, W., ve De Rochemont, M. (2009), Open Innovation in SMEs: Trends, Motives and Management Challenges, *Technovation*, 29(6-7), s.423-437.
- Van Oosterhout, M., Waarts, E., ve Van Hillegersberg, J. (2006), Change Factors Requiring Agility and Implications for IT, *European Journal of Information Systems*, 15(2), s.132-145.
- Vázquez-Bustelo, D., Avella, L., ve Fernández, E. (2007), Agility Drivers, Enablers and Outcomes: Empirical Test of an Integrated Agile Manufacturing Model, *International Journal of Operations & Production Management*, 27(12), s.1303-1332.

-
- Wang, C. H., Chang, C. H., ve Shen, G. C. (2015), The Effect of Inbound Open Innovation on Firm Performance: Evidence from High-tech Industry, *Technological Forecasting and Social Change*, 99, s.222-230.
- Wang, T., Wu, J., Gu, J., ve Hu, L. (2020), Impact of Open Innovation on Organizational Performance in Different Conflict Management Styles: Based on Resource Dependence Theory, *International Journal of Conflict Management*, 32(2), s.199-222.
- Zhang, S., Yang, D., Qiu, S., Bao, X., ve Li, J. (2018), Open Innovation and Firm Performance: Evidence from the Chinese Mechanical Manufacturing Industry, *Journal of Engineering and Technology Management*, 48, s.76-86.
- Žitkienė, R., ve Deksnys, M. (2018), Organizational Agility Conceptual Model, *Montenegrin Journal of Economics*, 14 (2), s.115-129.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1795-1805, doi: 10.11616/asbi.1328994

Neoliberalizmin Özne Yönetimi Sürecinde Sağ Popülizmin İşlevi: Sınıfsal Düzlemden Kaçış

The Function of Right Populism in the Subject Management Process of Neoliberalism: Escape from the Class Plane

Emre EZGİN¹

Geliş Tarihi (Received): 18.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 18.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Neoliberalizmin bünyesinde yer alan siyasal kültür ve rasyonalite; toplumun ve öznenin hayatının her zerresine etki eden önemli dönüşümleri gerektiren bütüncül bir anlayışı temsil eder. Öyle ki, söz konusu dönüşümler geleneksel ahlakçı bir düzlemde hiyerarşik ve dışlayıcı bir kültürü ihtiva emekle birlikte özneye, "özgür" ama sistemin oluşturduğu toplumsal riskleri yüklenen girişimci bir sermaye rolüyle kolektivitenden yoksun bir konumlandırmayı betimler. Bu yönetsellik anlayışı zemininde öznenin örgütlenme ve mücadele etme potansiyeli elinden alınmakla birlikte sorumluluk özneye yüklenir. Finansal sermayenin akışkanlık ve sorumluluk alanında özgürleşmesi, pazar alanının genişlemesi ve emeğin yerelleşerek yalnızlaşmasıyla oluşan eşitsizlik temelli sorunlar, sınıfsal düzlemden popülist sağın ahlaki-geleneksel söylemine aktarılır. Bu sayede sisteme yönelik eleştirel yaklaşımın önü kapatılır. Bir başka ifadeyle, ulus devletin otoriterleşerek, sermaye odaklı sorumsuzluğu besleyen tavır, neoliberal rasyonalitenin toplumsal dayanışma ve mücadele potansiyeli üzerinde yarattığı tahribatı derinleştirir. Bu çalışmanın temel amacı; neoliberal yönetselliğin emeğin özneleşme ve örgütlenme sürecinde yarattığı tahribatın sınıfsal antagonizmaları nasıl pekiştirdiğini, sağ popülizmin bu tahribatın sınıfsal yönünü nasıl gizlediğini açıklayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Sağ popülizm, Toplumsal sınıflar, Irkçılık, Öznesizleşme, Neoliberalizm

&

Abstract: Political culture and rationality in neoliberalism represent a holistic understanding that requires important transformations affecting every particle of society and the life of the subject within the framework of the ideals. So much so that while these transformations include a hierarchical and exclusionary culture on a traditional moralist plane and they describe a positioning that lacks collectivity with the role of an entrepreneurial capital that is "free" but assumes the social risks created by the system. Based on this understanding of governmentality, although the subject's potential to organize and fight is taken away, the responsibility is placed on the subject. Problems based on inequality, caused by the liberation of financial capital in the field of fluidity and responsibility, the expansion of the market space, and the localization and isolation of labor, are transferred from the class plane to the moral-traditional discourse of the populist right. Thus, the critical approach towards the system is blocked. In other words, the authoritarianism of the nation-state, which promotes capital-oriented irresponsibility, exacerbates the devastation wrought by neoliberal rationality on the potential for social solidarity and struggle. This study aims to explain how the destruction created by neoliberal governmentality in the process of labor subjectivation and organization reinforces class antagonisms, how right-wing populism conceals the class aspect of this destruction.

Keywords: Right-Wing populism, Social classes, Racism, Desubjectification, Neoliberalism

Atıf/Cite as: Ezgin, E. (2023). Neoliberalizmin Özne Yönetimi Sürecinde Sağ Popülizmin İşlevi: Sınıfsal Düzlemden Kaçış. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1795-1805. doi: 10.11616/asbi.1328994

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Emre Ezgin, Bağımsız Araştırmacı, mr.ezgin@gmail.com.

1. Giriş

1970'lerde meydana gelen stagflasyonist kriz sonucu Keynesyen müdahaleci politikalardan uzaklaşılmasıyla sermaye küresel ölçekte yoğun bir biçimde akışkanlaşarak kapitalizmin niteliksel açıdan önemli bir dönüşümünü temsil etmiştir. Söz konusu dönüşüm hem küreselleşen ve sorumsuzlaşan yeni bir finans sermaye sınıfını hem de yerleşen ve sorumluluğu bireysel olarak yüklenen bir emek sınıfını somutlaştırmıştır. Küresel finansal sermaye, 1980'lerde yaşanan teknolojik devrim sayesinde ulus devletin sınırlarını aşan siyasal bir gücü yaşamın her alanına etki edecek bir biçimde kullanmıştır. Bu bağlamda, kapitalizmin metalaştırma ve birikim süreci, toplumsal ve bireysel düzeyde bilgi akışında, üretim formasyonunda, sınıf bilinci ve gündelik yaşam düzeylerinde önemli ölçüde belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Küresel sermayenin görsel medya ve kitle iletişim araçları üzerindeki denetimi ve ideolojik açıdan yönlendiriciliği söz konusu belirleyiciliği pekiştirmiştir.

2008'e kadar etkili olan milliyetçilik odaklı aile ve cemaat vurgusunun küresel kapitalizmle adaptasyonu mülksüzleştirmeyi sürdürülebilir kılmakla birlikte, kriz sonrası sosyal devlet şeytanlaştırılarak odak noktasının kaydırılması sağlanmıştır. 2008'de oluşan krizin faturası göçmen ve azınlıklara yüklenirken, sınıfsal antagonizmaların derinliği kültürel vurgularla ırkçı siyasetle sığlaştırıldı. Bu algının oluşumunda neoliberal yönetimselliğin işlevselliği dikkate değer niteliktedir. Her yerde aynı şekilde bir yönetimsellik söz konusu olmasa da, neoliberalizm mevcut toplumsal koşullara göre işlevsel bir zemini temin etmektedir. Öyle ki, neoliberalizm, finansal sermayenin birikim sürecini sorumsuz bir biçimde sürdürmesi için gerekli altyapıyı, medya ve sivil toplum gibi kurumsal ve entelektüel ölçekte gündelik yaşama etki ederek gerçekleştirmektedir. Bu süreç, emek, sermaye ve devlet birlikteliğinde, varoluşun tüm alanlarına sirayet edebilen bir öznesizleştirme sürecine tekabül ettiği ifade edilebilir.

Neoliberal akıl, bu öznesizleştirme sürecinin işlevselliğini pekiştirmek için toplumun kolektif davranma potansiyelini tahrip edecek mekana ve zamana göre farklılıklar sergileyen bir yapı inşa eder. Bu çerçevede, ulus devletin demokratik ve yurttaş odaklı reflekslerini ve potansiyelini piyasanın rekabetçi koşullarına göre küresel ölçekte yeniden tanımlar. Buna göre, ulus devletin yerel ölçekteki yurttaş odaklı siyasal anlayışının yerini küresel kapitalizmin işlevselliğini artıracak ulus ötesi bir yönetim modeliyle doldurur. Bunun sonucunda, piyasaların işleyiş kurallarına göre tahayyül edilen bir kurumlar bütünü ve toplumdan soyutlanmış ve piyasanın ahlaki ve rekabetçi ilkelerinin gündelik yaşamının her alanına zerk edilmiş bir özne modeli somutlaşmış olur. Bu bağlamda, toplumsal ve sınıfsal açıdan yoksun bırakılan özne güvencesizliğe mahkum edilmiş bir ortamda dayanışma ve mücadele potansiyelini kullanamaz hale gelir ve piyasanın hazza dayalı motivasyon içeren tercihler bütününe özgürlük olarak değerlendirilerek, öznesizleşme sürecini özgür bir birey olma yanılgısıyla kabullenir. Bireyin yalnızlığını ve güvencesizliğini pekiştirdiği ölçüde özne toplumsal dayanışma ve sınıfsal mücadele yeteneğinden yoksunlaşır.²

Küresel kapitalizmin yarattığı eşitsizliği ve güvencesizliği sınıfsal düzlemde uzaklaştıran neoliberal akıl, siyasal demagoglar vasıtasıyla özneyi sağ popülizmin dışlayıcı bir öfkeyle kurguladığı sembolizme uyumlu hale getirir. Buna göre, neoliberalizm sermayenin akışkanlaşmasını ya da küreselleşmesini ve sorumsuzlaşmasını desteklerken, emeğin yerleşmesine ve sorumluluğu bu kesimin üstlenmesini sağlayacak meşruiyeti inşa eder. Öyle ki, neoliberalizm daha önceki kapitalist formasyonlardan farklı olarak emeğin girişimci bir refleksi ve adaptasyonu içselleştirmesini ve rekabetçi bir ortamda sürekli kendisini çalışma sürecine özgüleyen ve kendini sürekli geliştiren bir motivasyonu özümsemesini talep eder. Bu sayede, neoliberal akıl, insani değerlerin içini asli içeriğinden arındırıp, piyasa koşullarının gerekliliğini bir kültür olarak faşizmin arzuladığı ölçekte bir meşruiyet kazandırır.

Bu çalışmanın temel amacı; neoliberal yönetimselliğin emeğin özneleşme ve örgütlenme sürecinde yarattığı tahribatın sınıfsal antagonizmaları nasıl pekiştirdiğini, sağ popülizmin bu tahribatın sınıfsal yönünü nasıl gizlediğini ve dışlayıcı söylemleriyle göçmenleri bir tehdit olarak gösterilip, sınıfsal mücadelenin ırkçılık zeminine çekilerek içinin nasıl boşaltıldığını açıklamaktır. Bu sayede, sınıfların

² Çalışmada "birey" yerine "özne" ifadesinin tercih edilme nedeni; kapitalizmin işleyişinin bir gereği olarak üst kimlikler çerçevesinde kurguladığı ve inşa ettiği bir öznel toplumuna bireyleşme imkanı sunmaması ya da bireyleşme yanılsamasının hazza dayalı bir zeminde sorgulanmaksızın kabullenilmesini sağlamasıdır.

görünür olmamasının yok olması anlamına gelmediğini ve küresel kapitalizmde ulus devlet sınırları ortadan kalkma eğilimi taşısa da, milliyetçiliğin misyonunu tamamlamaktan ziyade öneminin ve yapısal işlevinin yoğunlaştığını tespit ederek; çokça ifade edilmesi gerekçesiyle sıradanlaşmış olsa da, niteliği ve toplumsal etkileri dikkate alındığında neoliberalizmin önemini vurgulama konusunda mütevazı bir katkı amaçlanmaktadır.

2. Neoliberalizmin Siyasal Kültürü ve Özne Yönetimi

1950 ve 1960'larda devletin sosyal güvenlik alanındaki uygulamalarıyla pekişen ortak mülkiyet hakları çerçevesinde gelişmiş kapitalist ülkelere önemli ölçüde refah getiren gömülü liberalizm (embedded liberalism); 1960'ların sonundan itibaren şirketlerin karlılık oranlarının düşüşe geçmesi ve 1970'lerde yaşanan OPEC ülkelerinin petrol krizine bağlı oluşan stagflasyon olgusunun Keynesyen politikaları itibarsızlaştırması, altın standardının çözülmesi ve müdahaleci politikaların gevşetilmesiyle yerini neoliberalizme bırakmıştır. Bu çerçevede arz yönlü politikalar temelinde izlenen yeni para politikalarının yüksek faiz ortamında ücretleri aşağı doğru baskılayarak servetin şirketlere kaydırılması, söz konusu faiz artışının Latin Amerika ülkelerinde borç krizine ve IMF politikalarına bağımlı kılınmasına neden olmuş ve bu sayede Güney ülkelerinde bir para ve bütçe disiplini vuku bulmuştur. Bu durum hem uluslararası hem de ulusal kapitalist ilişkilerin toplumsal sınıflar bazında yeni bir dengenin sağlandığını temsil etmektedir. Bu denge "Washington Konsensüsü" adı altında yardım talep eden ülkeleri disipline edici bir konuma, uluslararası yatırımların söz konusu ülkelere gidebilmesi için emek piyasasının esnekleştirilmesi ve vergi kolaylıklarının sağlanması gibi bir cazibe merkezi rolüne bürünmelerine neden olmuştur (Dardot ve Laval, 2018:251-254).

Küresel ölçekte finansal piyasaların genişlemesine ve etkinleşmesine neden olan neoliberalizm, şirketlerin önemli kademelerinde yer alan teknik, finans ve hukuk aygıtlarının yönetimini üstlenen unsurlar çerçevesinde, finansın hem devlet aygıtı hem de gündelik yaşam pratikleri üzerindeki kontrolünü perçinlemesine zemin hazırlamıştır (Harvey, 2015:41). Öyle ki, gömülü liberalizmin (embedded liberalism) amacına hizmet etmekten azledilerek, serbest piyasa köktencilliğini ve neoliberal ortodoksiyi uygulayan ve yaygınlaştıran kurumlara dönüştürülen IMF ve Dünya Bankası; yapısal uyum adı altında borcun ertelenmesine karşılık özelleştirme, emek piyasasına yönelik esnekleştirme ve sosyal refah politikalarının kısıtlanması gibi reformları borçlu ülkelere dayatmıştır. Böylece, borç verenlerce üstlenilen sermayenin kullanımına yönelik riskler ve maliyetler, yerel halkın refah düzeyi dikkate alınmaksızın borçlulara yüklenmiştir (Harvey, 2015:37). Bir başka ifadeyle, müdahaleci anlayıştan sermayeyi özgürleştirmeyi hedefleyen neoliberalizm (Harvey, 2015: 19-21); söz konusu özgürleştirmeyi ortak mülkiyet haklarının kamusal alandan özel alanlara aktararak mülksüzleştirme zemininde somutlaştırmıştır (Harvey, 2015:170). Bu süreci Lazzarato, neoliberal stratejinin temel hedefinin; refah devleti kazanımları olan sosyal güvenlik haklarının öncelikle tedrici olarak kamu borçlarına dönüştürmek ve sonrasında hak sahiplerinin devlete karşı borçluya evrilmesine paralel olarak kamu borçlarını özel borçlara dönüştürmek olduğunu vurgulayarak ifade eder (Lazzarato, 2020:80).

Her ne kadar 1989 Washington Konsensüsü ile somutlaşmış olsa da, neoliberalizmin düşünsel temelleri, 1938 Lippmann Kolokyumu ve akabinde gerçekleşen 1947 Mont Pelerin Cemiyeti oturumlarında ortaya konulan neoliberal enternasyonal oluşturmaya yönelik entelektüel bir çerçevede atılmıştır (Dardot ve Laval, 2018:142). Friedrich von Hayek etrafında toplanan Mont Pelerin Cemiyeti'ne Mises, Friedman ve Popper gibi düşünürler iştirak etmiş ve bunun sonucunda kapitalist toplum düzenine yönelik tehditlere ve kapitalizmin felaketlerine yönelik bir savunma mekanizması işlevi görecek liberal müdahaleci bir anlayışın entelektüel altyapısı inşa edilmiştir (Harvey, 2015:27-28). Lippmann Kolokyumu'nun oluşumunda önemli rol oynayan L. Rougier'nin; rekabete dayalı işleyen ve yaşamın tüm alanına etki eden hukuksal bir çerçevede dinamik bir yönetim anlayışı olarak neoliberalizmi açıklaması, söz konusu inşa sürecinin niteliğini ve işlevini açıkça ifade etmektedir (Dardot ve Laval, 2018:144-150).

Neoliberalizm, Rougier'nin ifade ettiği hukuksal çerçeveyi oluşturmak için, kapsamını sınırlamak ve işini keskin bir şekilde tek bir alana odaklamak gibi ikili bir amaç çerçevesinde devleti konumlandırmayı

hedeflemiştir. Klasik liberal yaklaşımda devlet bırakınız-yapsınlar ekonomik modeline ve "gece bekçisi" siyasal modeline dayanırken, neoliberal yaklaşımda birlik sağlamış güçlü bir devleti inşa ederek, onu şirket odaklı pekiştirmek ve kitlelerin taleplerini dikkate alma ve çoğulcu tavizler verme refleksi sınırlamaya dayanmaktadır. Bu sayede, Brown'un ifadesiyle; siyasal egemenlik devletin sınırlarını muğlaklaştırmayacak, demokrasi devletin odaklanmasını engellemeyecek, bürokrasi ise onu tüketemeyecektir. (Brown, 2021:74). Bu çerçevede, 1970'li yıllardan 1980'lere geçiş döneminde sağlanan neoliberal uzlaş, "piyasaya geri dönüş" olarak genel kabul görmüş olsa da bundan daha stratejik bir durumu kapsadığı göz ardı edilmemelidir. Öyle ki, neoliberal strateji "bırakınız yapsınlar" illüzyonunu kullanarak, kamu şirketlerini özelleştiren, bireyin öz-yönetimini sağlayacak bir biçimde devleti parçalayan, bireysel sorumluluğu ve çözümleri teşvik eden, emek piyasasını esnekletiren disipline edici bir anlayışı ilmek ilmek işlemiştir (Dardot ve Laval, 2018:246). Bu bağlamda devlet, uyanık bir bekçi rolüyle ya da global bir akılsallık yaklaşımıyla piyasaya özgülenmiş bir toplumsal dönüşümü sağlayacak pratikleri, söylemleri ve düzenekleri stratejik olarak uygulayacak biçimde konumlandırılmıştır (Dardot ve Laval, 2018:247). Bir başka ifadeyle, neoliberalizm hukuki ve politik açıdan kapitalizmin işlevselliğini sağlayan bir zeminde büyük bir şirket olarak devleti konumlandırıp, görüntü olarak silikleştiren ve işlevsel olarak belirginleşen bir rol atfetmiştir. Bu sayede devlet, rekabet ilkesi uyarınca görev tanımı yeniden yapılmış, şirketlere hizmet eden ve bir şirket yönetimini benimseyen bir role odaklanmıştır (Dardot ve Laval, 2018:7).

Foucault'nun, neoliberal yönetimsellik olarak adlandırdığı bu süreçte iktidar, yalnızca kurumsal çerçevede tek merkezden özneyi denetim altına alan tek parça bir yapı olarak değerlendirilmemeli, aksine öznenin gündelik hayatına, düşüncelerine ve davranışlarına sirayet eden bir bütün olarak ele alınmalıdır. (Foucault, 2005:145; Özmakas, 2012:56). Bu yönetimsellik anlayışı çerçevesinde, görüntü olarak silikleşen devlet aygıtları aracılığıyla gerçekleştirilen uygulamaların belirgin etkilerinin bireyin yaşam tarzına yönelik önemli ölçüde müdahale etmesine karşılık bunun bir tahakküm olarak algılanmaması ve rıza üretmek gibi bir çabaya ihtiyaç duyulmaması gibi bir vaziyet vuku bulmaktadır (Foucault, 2005:63). Foucault'nun "öznesiz" ya da "stratejisiz" bir strateji olarak nitelendirdiği bu global akılsallık, tek elde somutlaşan ya da tek elden yönetilen bir süreç olmak yerine, dağınık halde bulunan pratikleri zamanla sürecin doğal bir tamamlayıcısına dönüştüren bir devamlılığı tanımlamaktadır. Bu süreç öncesine dayanan yönetimselliği kapsayan ve bu yönetimselliğe sonradan eklenerek doğal bir bütünü oluşturan bir akılsallığı ifade eder. Bu süreç içinde yönetimselliğin gereğini yerine getiren aktörler önceden tespit edilmemekle birlikte sürecin doğal bir bileşeni olarak görevi üstlenir ve rekabetin devamlılığını sağlamak ve toplumsal dönüşümü bu bağlamda sağlamak üzere görevini ifa eder (Foucault, 2005:71-73; Dardot ve Laval, 2018:248-249).

Bu yönetimsellik sürecini ifa eden farklı kurumlar benliğin metalaştırılması sürecinde birbirine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, psikolojik ikna, kişisel gelişim edebiyatı, öğüt endüstrisi, devlet, ilaç şirketleri ve internet teknolojisi modern psikolojik öz benliğin özünü biçimlendirme konusunda bir sarmal halinde olmakla birlikte, piyasanın ve benliğin tedrici olarak eklenmesi ve duyguların bu sayede ölçülebilir kılınmasını - duygusal kapitalizmi - sağlamaktadırlar (Illouz, 2011:157). Illouz'un ifadesiyle duygusal kapitalizm ya da benliğin bir anlamda piyasalaştırılması süreci, benliğin kendini gerçekleştirme dayatması altında kendi ruhsal noksanlıkları ile düzenlenip tanımlanarak öğütler yoluyla gerçekleştirilmektedir ve bunu benliğin özgürleştirilmesi çerçevesinde diyalog stratejileri, tanı(n)ma ve yakınlık kodlarıyla özümsemesini sağlamaktadır (Illouz, 2011:157). Benliğin piyasalaştırılması sürecinde öznenin alışkanlıkların ve geçmişe bağlı deneyimlerinin koşullanmasıyla oluşacak kronik uyumsuzluğuna karşı neoliberalizm; çağdaş kapitalizmin egemen akılsallığı işleviyle (Dardot ve Laval, 2018:2) bu devinime uyum sağlayacak bir biçimde insanın yaşamına ve yazgısına yönelik her unsuru dönüştürme kapasitesine sahiptir (Foucault, 2005:73). Söz konusu dönüşüm; öznenin varoluş kodlarına etki edebilecek ölçüde tinsel bir yenilenmeyi sağlamak ve bu çerçevede öznenin ruhunu ekonomik ilkelere göre şekillendirerek, onun ekonomik amaçlar uğruna kendini geçekleştirebileceği bir yaşamı sağlamak çerçevesinde somutlaşmaktadır. (Rossi, 2018:122-123). Thatcher'ın ifade ettiği üzere neoliberalizm, bütün toplumsal dayanışma biçimlerini yok etmek pahasına bireysellik, bireysel sorumluluk, özel mülkiyet ve aile değerlerine atıfta bulunarak ruhu değiştirme amacını gütmekteydi (Harvey, 2015:31).

Neoliberalizmin yönetimselliği, 1980'lerden sonra finansal serbestleşmenin ve teknolojik ilerlemelerin tazyikiyle toplumsal sınıfların konumlarını ve öznenin toplumsallığını önemli ölçüde dönüştürmüştür.

Buna göre, finansal sermayenin küresel ölçekte akışkanlaşması ve sorumluluk alması, bireysel sorumlulukları teşvik ederek öznenin kendisiyle olan ilişkisinin farklılaşmasına, her öznenin sürekli geliştirmesi gereken bir beşeri sermayenin yalnız taşıyıcısı olmasına, toplumsal dayanışma koşullarının aşınmasına neden olmuştur. Bu durum kapitalist üretim ilişkilerin yeni temeller üzerinde yeniden inşa edildiğinin ve bu inşa sürecinin öznenin yaşamına derinlenmesine etki edecek bir biçimde genel rekabete dayalı bir anlayış üzerinde yükseldiğini ifade etmek yerinde olacaktır (Dardot ve Laval, 2018:255-256). Foucault bu süreci ifade ederken; homo economicus teorisinden hareket eder. Buna göre, Klasik liberal yaklaşımda homo economicus ihtiyaçları çerçevesinde mübadele sürecine dahil olan bir unsur olarak tasavvur edilirken, neoliberal yaklaşımda homo economicus kendi kendisinin şirketi ya da girişimcisi rolüyle tüm riskleri üstlenen piyasa gerekliliklerini bir anlamda özümseyerek adanmış bir hayat olarak yeniden değerlendirilir (Foucault: 2015:189-190) Neoliberal yönetimsellik sürecinde özne boş zamanını bile çalışma hayatına göre dizayn etmesiyle kendinin girişimcisi olma vasfını layıkıyla yerine getirmekle birlikte, aynı zamanda siyasal alanın temel belirleyicilerinden birine dönüşür. Bu durum Foucault'ya göre, bir tüketim toplumunda ziyade, bir homo economicuslar bütünüünün oluşturduğu ve girişimin kutsandığı bir toplum halini aldığı ifade edilebilir (Foucault, 2015:190).

Neoliberalizm, öznenin bedensel ve bilişsel üretkenliklerini piyasa koşullarının gerekliliklerine uyum sağlaması ekseninde yönlendirirken, burada oluşacak risklerin ve beklentilerin özne tarafından yüklenilmesini talep ederek güvencesizliği olağanlaştırır (Demirkaya, 2017:11). Bu bağlamda neoliberalizm bireyi yalnızca tüm davranışlarına yön verecek bir 'girişimci' kimliğiyle tahayyül etmekle yetinmeyip, toplumsal olarak yaratılan tüm risklere karşı hem sorumlu hem de sürekli kendisini geliştiren bir bireyi ön plana çıkarır. Bireyi otonomlaştıran, mikro ağlarına ve cemaat bağlarına teşvik eden bir yönetimsellik anlayışı çerçevesinde kamusal ve yurttaşlık bağlarının çözülmesi çerçevesinde bireyin "özgür" seçimlerinin yerel bağlarla sınırlı kalması içten içe tembihlenir (Özkazanç, 2011:17). Neoliberal özne çalıştığı şirketin temel değerlerini içselleştirmeli ve sorunların önceden öngörerek, bu uğurda tüm entelektüel birikimiyle yaratıcı çözümler üretebilmelidir. Varoluşunun yegane nedeni; neoliberal akıl tarafından kodlandığı üzere insan sermayesi olma vasfını sürdüreceği bir biçimde sürekli kendine yatırım yapmalı ve tüm riskleri bireysel olarak göğüslemektir (Rossi, 2018:139).

3. Sağ Popülizmin İşlevselliği ve "Aşağılık Toplum"

Neoliberal yönetimsellik anlayışı içerisinde benliği metalaştırılan ve güvencesizleştirilerek sorumlulaştırılan öznenin ya da bir başka ifadeyle öznesizleştirilen emeğin toplumsallaşma ve siyasallaşma kodları bilinçli olarak tahrip edilmiştir. Brown'ın ifadesiyle bu durum, antidemokratik kültürü aşağıdan yaratırken, antidemokratik devlet iktidarı biçimlerini yukarıdan inşa ederek meşrulaştırmanın zeminini oluşturmaktadır (Brown, 2021:39). Neoliberalizm, Hayek ve Thatcher'ın ifadelerinde yer bulduğu gibi toplumu yok sayarak aşağılar, siyasalın ve toplumsalın egemenliğini kırarak, kavramsal ve pratik düzeyde sosyal adalet ve kamu yararını içeren alanı (Brown, 2021:38), piyasa koşullarına ve geleneksel ahlak normlarına uyumlu hale getirmek için çabalar. Neoliberal yaklaşım, bu anlayışa karşı çıkabilecek olası demokratik ve siyasal talepleri totaliterlikle ve faşizmle suçlarken (Brown, 2021:72-73), sosyal devletin sorumluluk anlayışını bireye ve aileye tahvil eder. Bu sayede toplumsal ve siyasal olan işlevsizleştirilerek, özne insan sermayesine ve sorumluluk ahlaki-ekonomik ailevi birimlerine indirgenir (Brown, 2021:49-50).

Neoliberalizm, kontrol etme odaklı endişelerinin bir sonucu olarak öznelere bütünü varoluşlarını yeniden oluşturmakla birlikte ekonomik koşulların bu varoluş sürecinin temeli olduğuna özneyi inandırmak gibi bir ihtirası göstermekten imtina etmez ve bu zeminde toplumun kolektivist yapısının içini boşaltarak, toplumsuz bir toplum oluşturmayı amaçlar. Bu sayede, Margaret Thatcher'ın kalbi ve ruhu dönüştürme amacı, insan ruhsallığının tam bir dönüşümü sağlanarak, kendi kendinin girişimcisi olma şiarını sahiplenmiş öznelere bireysel sorumluluğu kucaklayan yalnızlığında somutlaşmaktadır (Rossi, 2018:128-129). Bu bağlamda, neoliberalizmin tinsel devrimi, ekonomik koşullarının tüm gereklilikleri çerçevesinde ruhun terbiye edilmiş bir biçimini sunmaktadır (Rossi, 2018:132).

Neoliberal yönetimsellik anlayışı çerçevesinde toplumsal ve siyasalın işlevsizleştirilmesi ve indirgenmesi, sınıf ve ırk alanlarındaki öznelliği görünmez kılarken, eşitsizlikleri görünür kılan ve buna karşı dayanışmayı tetikleyen toplumsal hiyerarşileri ve sınıfsal farkındalığı yok eder (Brown, 2021:51-52). Bu bağlamda, iktidara ve eşitliğe dair toplumsal kaygıların meşruluğu zedelenir ve kriminalize edilerek dışlanır. Bunun sonucunda siyasal ve toplumsal olan aşağıdan ve yukarıdan inşa edilen bir tahakküm içine tutsak edilir. Demokratik müzakere ve mücadelelerin yerini piyasa gereklilikleri ve yönetim odaklı teknokrasi alırken, toplumsallığı ve siyasallığı zedelenmiş özneler geleneksel ahlaka ve girişimci bir anlayışla insan sermayesine dönüştürülür (Brown, 2021:68).

Bu dönüşüm, özellikle küresel göçlerin olağanlaştığı bir düzlemde meydana gelen siyasal ve toplumsal boşlukta eşitsizliği ve güvencesizliği tetiklemeyle birlikte toplumsal dayanışma ve mücadele biçimlerinin tahrip edilmesi nedeniyle demokrasi karşıtı sağ popülizmin gelişimini ve dışlayıcı dilini besler (Aydın, 2022:15-16). Brown'a göre, bu durum neoliberal beklentilerle örtüşmemekle birlikte, demokratik kaygıların ve sınıfsal mücadelelerin neden olacağı bir totaliterlik yerine, toplumsuz bir özgürlük anlayışı çerçevesinde, sınıfsal farkındalığın ve toplumsal katmanların üzerini ahlaki ve geleneksel kaygılarla örten öfkeli bir sağ tepkiselliği tercih eder. 1960'larda "yeni tip bir sağcılık" tartışmalarının yaşandığı bir konjonktürde Adorno, "Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri" konuşmasında aşırı sağın yeniden güç kazandığını ve bu yeni tip sağcılığın, faşizmi tetikleyen toplumsal normlarla birlikte açıklanması gerektiğini belirterek (Weiss, 2020:31), öfkeli sağ tepkiselliği erken bir dönemde öngörmüştür. Teknolojik gelişmeler bağlamında potansiyel işsizliğe vurgu yaparak ekonomik kriz özelinde bu süreci temellendiren Adorno'nun haklılığını (Adorno, 2020:31-32), günümüzde kapitalizmin küresel dönüşümü sonucu oluşan güvencesizlik ve eşitsizlik koşullarında sınıfsal mücadeleler yerine sağ popülizmin öfkeli ve dışlayıcı tavrının daha çok kitleler tarafından karşılık bulmasında ve otoriteye bağımlı karakterlerin oluşumunda gözlemleyebiliriz.

Günümüzde krizlerin bir lider önderliğinde aşılması fikrinin yaygınlığı ve geçmişe endekslenen ırk temelli birlik hissiyatının aranan biraradallığı sağlaması, ne kadar yapay olsa da söz konusu güvencesizlik koşullarında tahrip edilmiş dayanışma biçimlerinin yerine kayda değer bir ikame oluşturmaktadır. Bu sürecin oluşumunda metalaştırılan ve sorumlulaştırılan güvencesiz öznenin yaşadığı boşluk ve bu boşluğu doldurma ihtiyacı önemli bir paya sahiptir (Adorno, 2020:71). Adorno isabetli tespitiyle, metalaştırılan öznenin güvencesizleşen hayatında insanın daha az ruhsal doyum elde edeceğini ve ancak yapay bir düzlemde bu eksikliği birarada olmak ve otoriteye boyun eğmekle gidereceğini vurgular (Adorno, 2020:73). Geçmişte olduğu gibi günümüzde de söz konusu biraradallığı sağlayan ve toplumsal boşluğu dolduran unsur milliyetçiliktir. Öyle ki, 18. yy'da sekülerleşmeyle birlikte din temelli kaderci kabullenişin yerine ekonomik ve doğuştan gelen eşitsizliklerin ve sömürünün karşısında bireyin sığınabileceği en iyi ikame milliyetçilik olmuştur (Uzun, 2003:146). Anderson'a göre, ulus-devlet temelinde milliyetçiliğin dinin en iyi ikamesi olarak yer bulmasının nedeni, milliyetçiliğin tesadüfleri kadere tahvil edebilmesidir (Anderson, 2009: 25). Bu nedenle 18. yüzyılda ulus, otoritesini vahiy yerine akıldan almakla birlikte (Horkheimer, 2005:66) milliyetçilik, rasyonelleştirici ve homojenleştirici bir işlevsellikle kökenlerden gelen bir ulusal kimliği ilmek ilmek işler (Balibar ve Wallerstein, 2013:73). 19. ve 20. yy' da her sınıftan bireyin varlığı tümüyle ulus-devletin yurttaşı statüsüne, yani belli bir milliyete aidiyet sıfatına tabi kılınmıştır (Balibar ve Wallerstein, 2013:115). Nairn milliyetçiliği, Fransız ve Sanayi devrimlerinden günümüze, kapitalizmin egemenliğinin tarihsel-toplumsal bedeli olarak ifade etmekle birlikte, milliyetçiliği doğuran ana etkenin kapitalizmin gelişimine bağlı olarak oluşan dengesiz kalkınmanın gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkeler üzerinde yarattığı baskıdır. Az gelişmiş ülkelerin bu baskı karşısında tepkiselliği kısa vadede etnik milliyetçiliği beslerken; uzun vadede, diyalektik olarak gelişmiş ülkeleri de etkisi altına alarak sivil milliyetçiliği tetiklemiştir (Nairn, 1981:320-326)

Anderson'a göre, küreselleşme, milliyetçiliğe son vermemiş, aksine dönüştürerek geliştirmiştir. Önlenebilen krizleri ihtiva eden kapitalizm, milliyetçiliğin yeni biçimlerini üretmeye mahkum olmakla birlikte milliyetçilik, göçlerden ve sürgünlerden beslendiği için bir sürgün ideolojisi olarak ifade edilebilir (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2018:342). 20. yy'ın sonlarında küresel ölçekte yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler çerçevesinde, sınırların silikleşmesi, sosyal devletin erimesi ve eşitsizliklerin derinleşmesi uluslararası göç hareketlerini ivmelendirmiştir (Hobsbawm, 2006:202-203; Balibar ve Wallerstein, 2013:38).

2008 küresel ekonomik bunalımının bir sonucu olarak meydana gelen siyasi ve ideolojik boşluk göçmenlik ve mültecilik sorunları karşısında sağ popülizm tarafından doldurulması tesadüfi değildir (Saraçoğlu, 2017:1087). Güvenlik kaygısı, terör, uluslararası tehditler, ulusal çıkar gibi gerekçeler, sağ popülizm tarafından devletin bekası zemininde ele alınarak işlenir ve hukuk devletini askıya almayı ikna edecek şekilde, ulusal içe kapanmaya ve otoriterleşme eğilimini tetikler (Aydın, 2022:21). Bu durum milliyetçiliği yeniden pekiştirmekle kalmayıp yeniden aynı zamanda dönüştürmüştür (Aydın, 2022:13). Günümüzde sağ popülist hareketlerin içeriğinde somut bir siyasi program olmamakla birlikte temel motivasyonunu milliyetçilikten aldığı aşikardır (Fassin, 2018:23). Bu bağlamda, neoliberalizmin sosyal devlet kazanımlarını aşındırmasıyla güvencesizleşen geniş çalışan kitlelere, küreselleşmenin günah keçisi ilan edilerek ulus devleti savunma ihtiyacını dayatan bir yeni milliyetçilik biçimi hasıl olmuştur (Aydın, 2022:12). Öyle ki, somut bir siyasi söylemi olmayan sağ popülizmin yaslandığı milliyetçilik nosyonu işlevini layığıyla yerine getiremediği ölçekte küresel göçler sonucu yurttaşlık entegrasyonu oturmamış göçmenler başta olmak üzere ırkçılıkla dirsek teması kurmaktan çekinmeyecektir.

Milliyetçilik, ırkçılığın görünür olmasının etken koşulu olmakla birlikte (Balibar ve Wallerstein, 2013:51) projesini tamamlamakta yetersiz kalsa da ırkçılık milliyetçiliğin inşası için her zaman gereklidir. Bu bağlamda ırkçılığın, hem milliyetçiliğin evrensellik eksikliğini kapatan, hem de yerelleştirerek özgüllük eksikliğini kapatmaya yatkın olduğu ifade edilebilir (Balibar ve Wallerstein, 2013:73). Maddi gücünü entelektüeller tarafından kuramlaştırılarak alan ırkçılık, manevi gücünü her toplumsal sınıftan insanın kendini yakın hissedeceği bir asıl kimlik imgesi oluşturabilmesinden elde eder (Balibar ve Wallerstein, 2013:28-29). Öyle ki, ırkçılık, geçmiş, bugün ve gelecek zaman arasında bağ kurabilme potansiyeli içerdiği için (Saraçoğlu, 2017:1095) söz konusu kimlik imgesini genetik ve toplumsal geçmişin sürekliliği ekseninde her zaman için bugüne uyarlanmış bir esneklikle birleştirmiştir. Bu sayede ırk temelli cemaatlerin sürekli yeniden yaratılması kaçınılmazdır. Bu sürekli yaratım süreci içinde mutlaka ötekileştirilecek ve dışlanacak ya da var olan gruplar içinde kenetlenmeyi perçinleyecek "zenci" olan birileri vardır. Eğer ortada hiç siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse "beyaz zenciler" yaratılabilir (Balibar ve Wallerstein, 2013:47).

4. Sınıfsal Düzlemden Uzaklaşma

Schumpeter'e göre, "İnsanlar şüphesiz ki, kendi düşünce ve görüşlerine göre hedef ve davranışlarını seçmektedirler; ama bu seçimde serbest bir durumun var olduğu iddia olunamaz, çünkü bütün görüşlerimiz, düşüncelerimiz dış faktörlerin etkisi altındadır" (Schumpeter, 1974:29). Küreselleşen kapitalizmin dönüşümüne bağlı olarak emeğin yaşamında ve sınıfsal pozisyonunda bu dönüşüme adaptasyonu sağlayacak unsur neoliberal yönetimsellik anlayışı olmakla birlikte bu sürecin tam tamamlayıcı unsurunun sağ popülizm olduğu açıkça ifade edilebilir. Bu tamamlayıcılık ilişkisi sayesinde, neoliberal yönetimsellik gereği, küreselleşen kapitalizmle güvencesizleşen ve sorumluluk yüklenen emekle sorumsuz sermaye sınıfı karşısındaki antagonistik ilişki sınıfsal ölçekte görünmez hale gelirken, sağ popülizmin ırkçı ve ahlaki sembolizmi görünür kılınmaktadır. Öyle ki, "ulus devletlerin sonu" ve "elveda proletarya" iddialarının eş zamanlı olarak gündeme gelmesi, batılı milliyetçiliklerde popülist bir hal almakla birlikte, sermaye sınıfının çıkarları dışında, geniş halk kesimlerini kapsayan bir sözde "halkçılık" şemsiyesi altında bir nevi "yabancı düşmanlığı"na evrilen bir süreci ifade eder. Bu durum 1929 Buhramı sonrası etnik-dinsel temeline dayanan tehditler bahane edilerek yükselişe geçen faşist partileri hatırlatmaktadır (Aydın, 2022:12). Emeğin bir nevi öznesizleşmesine neden olan bu tam tamamlayıcılık ilişkisini kısaca açıklamak gerekirse; neoliberal yönetimsellik süreci özneyi, toplumdan soyutlayarak sınıfsal bilincini ve mücadele potansiyeli tahrip ederek haz odaklı bir girişimci sermaye inşa ederken, sağ popülizm öznenin hazza dayalı ve güvencesiz yalnızlığında tutunma arayışını, ahlaki ve geleneksel kodları işleyerek oluşturduğu milliyetçi ve ırkçı sembolizmiyle kapsamakta olduğu ifade edilebilir.

Neoliberal özne yönetimi ya da öznesizleştirme süreci; kapitalizmin küresel dönüşümüne uygun olarak toplumsal sınıflar arasındaki sömürü ve tahakküm ilişkilerini piyasanın gerekliliklerine göre şekillendiren bir iktidar bloğu tarafından gerçekleştirilir. Öyle ki, devletin nüfus üzerindeki denetimi, sanayi ve onun emekten geçen sermaye birikimi ve finans gibi aktörlerin oluşturdukları güç ilişkileri çerçevesinde

zamansal ve mekânsal açıdan farklılıklar arz eden ve öngörülemez bir niteliğe sahip olmakla birlikte olası sınıfsal mücadelelerin ve farkındalıkların önünü almaya çabalayan bir refleksle hareket etmektedir. Çünkü bu iktidar bloğunu sağlamlaştıracak ya da zayıflatacak olan sınıf mücadelesinin gelişim seyridir (Lazzarato, 2020:82). Küresel kapitalizmde bir yandan akışkanlaşan finansal sermayenin kontrolünün merkezde sağlanması küresel olarak gerekli iken, diğer yandan heterojen sınıf mücadelelerin kontrol altına alınması için ulus devletin yerel politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, İktidar bloğu, piyasanın gerekliliklerine göre ulus devletin görev tanımı revize ederken, tüm diğer sınıfların statüsünü değiştirerek bir öznesizleşme sürecini tatbik ederler (Balibar ve Wallerstein, 2013:112).

Han'a göre, sınıfsal çelişkilerin belirginleşmesi kapitalizmin bu çelişkilere dair çözümsüzlük zemininde bir mutasyon geçirmesine neden olur. Bu bağlamda, endüstriyel kapitalizm gayri maddi üretim ilişkilerine, neoliberalizm ve finans kapitalizmine ya da post endüstriyel kapitalizme dönüşür. Neoliberalizm işçi sınıfının içini boşaltmakla birlikte işçiyi kendi iç savaşını veren bir girişimciye dönüştürür. Gayri maddi üretim ilişkilerinde kendi üretim aracına sahip olan ve kendisini sömüren yalnız bir girişimci olan işçi yalnızlığa mahkum edilmiştir. Bu sayede sınıfsal çelişkiler ve bu motivasyonla var olan kolektivite ortadan kaldırılarak sistemin istikrarı sağlanır (Han, 2020:14-15). Bir başka ifadeyle, neoliberalizmin yönetimselliği; özneyi sürekli kendini geliştirmek zorunda olan ve oluşacak risklere karşı sürekli sorumluluğu ve güvencesizliği öznenin yaşamına dayatan, bir anlamda kolektiviteyi parçalayan bir pratikler bütünüdür (Dardot ve Laval, 2018:265-267).

Bu süreç, emeğin güvencesizleşmesini tetiklediği ölçüde emeği kendine bağımlı kılabilen bir neo-işletmecilik anlayışından ileri gelmektedir. Sosyal güvenlik ağlarının zayıflatılması ve toplumsal dayanışma ağlarının risklerin bütününe özneye atfedilip, bireyselleşmeye tahvil edilmesiyle, şirketler emekten daha fazla bağlanma talep edebilmişlerdir. Bu çerçevede neo-işletmecilik, bürokratik akılsallaşmanın bireyselleşmiş, rekabetçi ve sofistike donanımıyla girişimci bir öznenin mükemmeliyetçi çabalarını yönetmektedir (Dardot ve Laval, 2018:368-369). Neoliberal faaliyet, emeği kendinin girişimcisi olarak kodlarken, vaat ettiği özgürlüğü ve özerkliği, rekabetçi piyasada meydana gelen risklerin özne tarafından yüklenilmesi ve rekabetçi piyasanın devinime uyum sağlama bağlamında bireyin kendini işlemesini, borçlandırılmış ve istikrarsızlaştırılmış bir yaşamın üstlenilmesine tahvil eder (Lazzarato, 2020:72-73). Devletin, gerçek ekonomi ve finans ile olan konsensüsü, ücretliler ve sosyal hak sahiplerinin asgari düzeyde kazanmalarını ve sermayenin daha az vergi ödemesini hedeflemekle birlikte, yoksullaştırılan emek ve hak sahiplerini tüketici olarak zenginleştirme vaadiyle borçlandırmaya odaklanır. Öyle ki, bu borçlandırma süreci, küreselleşme sürecinde toplumsal sınıfları yönetmenin siyasi mantığını ifade etmektedir (Lazzarato, 2020:85). Deleuze'e göre, insan artık disipline dayalı toplumlardaki gibi kapatılmış değildir, denetim toplumlarının borçlu insanıdır" (Deleuze, 2001:25).

Neoliberalizmin yönetimsellik anlayışı çerçevesinde bireyin başarısızlık durumunda sorguladığı unsur toplum ya da sistem değildir. Birey sistemin oluşturduğu başarısızlığı, sahiplenerek sorumluluk alır ve bunun utancıyla kendisiyle bir mücadeleye giriştiği için sisteme karşı bir direniş vuku bulmaz. Sınıfsal çelişkilerin neden olduğu öfke birey tarafından içselleştirilerek, devrimci bir tutum yerine depresif ve yalıtılmış bir yalnızlığa mahkumiyet söz konusu olur (Han, 2020:16). Neoliberal akıl, bireyi susturmak ve baskılayarak disipline etmek yerine, bireye sokularak onun arzularına dokunur ve dijital panoptikonlar aracılığıyla arzular ekseninde sürekli paylaşımı öğütler. Görünürlükten uzak olan neoliberal aklın bu tavrı, özgürlüğün sadece bireyin kendisine sunulanla yetinerek bir seçim yapmasına feda edilmesine sebebiyet verir. Bu aklın oluşturduğu tahakküm görünmezliğini "hoşlanma" ve "bağımlılık" mefhumlarıyla sağlar ve bireyin kendini bu çerçevede sürekli bir irade mücadelesine iterek sistem eleştirisine dair bir tasavvurda bulunulmasını engeller (Han, 2020:24-25). Bu sayede sistem tarafından borç içinde yaşamaya mahkum edilen arzularına esir olmuş öznelliklerin üretimi söz konusu olmakla birlikte üretim ilişkilerinin istikrarı sağlanır, öznelere yaşamı istikrarsızlaştırır ve sisteme yönelik bir kolektif direniş baskılanmış olur (Demirkaya, 2017:15).

Wacquant, küresel kapitalizmin bir sonucu olarak artan eşitsizliğin ve güvencesizliğin sosyal refah devletinin çöküşüyle kentlerde ileri marjinalliği beslediği, ülkeden ülkeye farklılaşsa da, toplumsal istikrarsızlığın derinlik ve genişlik kazandığını -özellikle alt sınıf aileler ve gençler, vasıfsız kadınlar,

yaftalanmış etnik sınıflar- (Wacquant, 2015:262) ve ileri marjinalliğin etkisine maruz kalanların, sınıfsal düzlemde ortak kader algısı yaratan, olası gelecek seçeneklerini yansıtan bir dilden yoksun kaldıklarını vurgular (Wacquant, 2015:271). Öyle ki, söz konusu güvencesizlik koşullarında, yoksulluğu deneyimleyen kitleler sınıfsal dayanışma etrafında ortaklaşmak yerine sembolik unsurlar etrafında sığ bir yaklaşımla olağan ve doğruyu belirleyip bir dayanışma ağı oluşturabilmektedir. Aynı vasatın bir parçası olduğunu belli bir sembolizm düzleminde kabullenen kitleler, göç dalgası ve güvencesizliği pompalayan esnek piyasa zemininde sağa eğilimi artırmıştır.

Sağ popülizm, akışkan sermayenin ve göçmenlerin oluşturacağı olası tehditlere karşı ulus devleti güçlendirmeyi ve içe kapanmayı empoze etmektedir. Böylece sosyal devleti aşındıran neoliberalizmin yarattığı güvencesizliği deneyimleyen kitleler milliyetçilik şemsiyesi altına sığınmışlardır (Aydın, 2022:17). Neoliberalizmin örgütlenmeyi ve dayanışmayı işlevsizleştiren yönetimselliği, milliyetçiliğin ve sağ popülizmin yoğunlaştığı bir ortamda, kolektif sorumluluğu olan “kamu” yerine edilgen ve durağan bir yapıyı içeren “halk” ya da “millet” tercih edilir hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak; güven ve irade üzerinden tesis edilen kamu yerine korku ve tehlike üzerinden tesis edilen halk, hukuk ve ortak refaha yönelen kamu yerine güvenliğe ve geçinmeye yönelen halk, hükümetin geçiciliğine inanan kamu yerine hükümetin değişmezliğine inanan halk tercih edilmiş olur (Aydın, 2022:18-19). Sosyal devletin aşınması ve sağ popülizmin kitleler üzerinde oluşturduğu duygusal etkiler kamudan ve kozmopolit düşünceden hızla uzaklaşılması Sennet’in ifadesiyle, yurttaşın devletle olan ilişkisini teslimiyetçi ve kanıksayıcı kılmaktadır. Bunun sonucu olarak, siyasi özne olan birey, değersizleştirilip bu değersizliğe bir haz nesnesine dönüştürülmüş bir şekilde kamu yerine militle özdeşleşir (Aydın, 2022:20).

Küresel kapitalizm sermaye birikimini artırmak için hem emek maliyetlerini hem de emeğin sınıfsal mücadelesini asgari düzeye çekmek zorundadır. Bu zorunluluk, milliyetçiliğin ve hatta ırkçılığın sınıfsallığı tahrip eden işlevselliğini talep eder (Balibar ve Wallerstein, 2013:46). Sınıf mücadelesinin pekiştiği bir düzlemde milliyetçilik ve ırkçılık işlevselliğini ve varlığını önemli ölçüde yitirirken, milliyetçiliğin ve ırkçılığın pekiştiği bir düzlemde ise geçmişe ve ahlaki geleneksel birikime yapılan sembolik atıflarla konsolide edilen kitleler sınıfsal zeminden uzaklaştırılır. Öyle ki, sınıf mücadelesinin evrenselliğini sınırlayabilecek gelmiş geçmiş en önemli tehdit milliyetçiliğin ve ırkçılığın siyasal boşlukları bir dünya görüşüne dönüşerek doldurabilme potansiyelleridir (Balibar ve Wallerstein, 2013:85). Neoliberal yönetimsellik anlayışı, bu potansiyelin farkındalığıyla, tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin genetiğinde yer alan sürekli eşitsizliği ve yeniden yapılanma ihtiyacını, hiyerarşik toplumsal ilişkiler kümesini muhafaza edecek ve sistemin meşruiyetini koruyarak emeğin davranışlarını denetim altında tutabilmek için sağ popülizmin dışlayıcı ve ırkçı söylemlerine bir zemin temin eder. Bu çerçevede, etnik grupların tekrarlanan doğuşları ve devinimleri piyasa mekanizmanın işleyişinin esnekliği açısından önemli ölçüde etkin bir araçtır. (Balibar ve Wallerstein, 2013:105).

Sağ popülizm, bir yandan kurgusal ya da gerçek bir establishment’a güç odaklarına karşı “halkı” inşa etme zeminini oluştururken, bir yandan da bu karşıtlığı güncel bir tehditle sınıfsal bağlamından koparır. Bağlamından koparıldığı ölçüde güç odakları karşısında “halk” sınıfsal mücadelesiyle değil güncel tehdit karşısındaki edilgenliğiyle pozisyon alma zorunda bırakılır (Saraçoğlu, 2017:1086). Bu koşullarda sağ populist hareketler, güvencesiz ve sınıfsal mücadeleden kopuk bir düzlemde sorumluluk yüklenmiş ve yalnızlığa mahkum edilmiş emek sınıfını ajitatif söylemler ve geleneksel semboller etrafında konsolide ederek, kendilerinden eksilenin sorumlusu olarak göçmen ve mültecileri işaret etmeleri ve ancak toplumun göçmenlerden ve mültecilerden arındırılmasıyla (Saraçoğlu, 2017:1090-1091) emeğin refah düzeyinin artacağına inandırdılar. Bu sürecin gelişiminde düzen partilerinin ve sol siyasetin emeğin yalnızlığını giderecek bir söylem üretememeleri dikkate değer niteliktedir.

5. Sonuç

Küreselleşmeyle birlikte büyüyen ekonomilerin yarattığı güvencesizlik ve telafisi mümkün olmayan bir yoksulluk olgusunun finansal sermaye sınıfı tarafından sorumluluk alınmadan pekiştirilmesi, yatırım çekmek amacıyla ulus devletlerin bu sorumsuzluğa teşne olması, yerleşen ve toplumsal dayanışma

potansiyeli önemli ölçüde tahrip edilmiş işçi sınıfının sorumluluğu kişisel olarak yüklenmek zorunda bırakılması toplumsal ve siyasal ölçekte kronik bir huzursuzluğu ihtiva etmektedir. Öyle ki, neoliberal yönetimsellik anlayışı küresel kapitalist niteliksel değişiminin neden olduğu kalıcı eşitsizlikleri ve güvencesizlikleri sınıfsal düzlemde uzaklaştırmak ve kolektif mücadeleyi işlevsizleştirmek için, öznenin gündelik hayatının her zeresine bir konsensüs halinde olan kurumlar ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla etki etmektedir. Bu süreci inşa ederken küresel göçlerin oluşturduğu etno-ırksal farklılıkların toplumsal ölçekte yarattığı yabancılaşma kaygısı, neoliberal akılla uyumlu bir biçimde sağ popülizm tarafından işlevselleştirilerek etno-ırksal bir zeminde milliyetçi ve ırkçı söylemlerle bir tehdit olarak, belli bir sembol etrafında toplanmaya müsait bir kitleye empoze edilmektedir.

Neoliberal yönetimselliği oluşturan güç odaklarının konsensüsü, küresel kapitalizmin niteliksel dönüşümüne bağlı olarak yaratılan eşitsizliği ve güvencesizliği sınıfsal düzlemde uzaklaştırmak ve toplumsal mücadeleye engel olmak için hem sağ popülizmin ayrıştırıcı ve dışlayıcı dilini kullanmakta hem de yurttaşlığı haklar ve cemiyet içerikli seküler düzlemde aile ve cemaat odaklı daha ahlaki ve geleneksel düzleme taşımaktadır. Bu sayede sorumluluğun devlete yüklendiği haklar düzleminden sorumluluğun absorbe edilebildiği aile ve cemaat düzlemine aktarılmakla birlikte, sosyal devlet anlayışının içi boşaltılır ve öznenin kendi iç mücadelesine yeniden tanımlanmış olur. Öznenin gündelik hayatına kadar sirayet etmiş olan ve rekabetçi sistem tarafından kendisine dayatılan girişimci benliği bu sorumluluğu yadırgamaz ve tutunmaya çalışır. Ancak tutunamadığı ölçekte marjinalleşerek ve kriminalleşerek sistemin dışında itilir. Toplumsal karışıklıkları ve kronik huzursuzluğu pekiştirme potansiyeli olan bu süreç devletin kolluk kuvvetleri tarafından sert müdahaleleri ve cezai işlemleri gündeme getirerek, marjinalleşen ve kriminalleşen bu kitleleri daha dar bir alan mahkum eder.

Neoliberal aklın küresel düzeyde özne yönetimini, mekana ve koşullara göre farklılıklar arz etse de, sürdürülebilir hale getirmesinin en önemli gerekçesi, bir özgürlük yanılışmasını bir kültür olarak topluma zerk edebilmiş olmasıdır. Piyasanın gerekliliklerine uyum sağlayan öznelere başarı ve haz odaklı rekabetçi yaşamlarında, toplumsal açıdan oluşabilecek her türlü risklerin sorumluluğunu koşulsuz yüklenebilmeleri bu özgürlük yanılışmasından kaynaklandığını söylemek yerinde olacaktır. Öyle ki, birey, neoliberal özgürlük pahasına gündelik yaşamın her alanına etki edebilen bir tahakkümü görmezden gelebilecek kadar hazza ve rekabetçi girişimci rolüne kenetlenmiştir. Toplumsal dayanışma ve sınıfsal mücadele pratiklerinden koparılmış olan ve yalnızlaştırılan bireyin tutunabilmesi, bir özgürlük yanılışmasının dehlizlerinde ancak kurgusal ve sembolik söylemlerle mümkündür. Sınıfsal düzlemde kopmuş olunmasının bedeli bilinç düzeyinde verilen mücadelelerden öte tepkisel düzeyde kurgusal tehditlere karşı bir savunma mekanizmasına mahkum olmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. (2020), *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?*, (Çev.: Ş. Öztürk ve T. Onur), İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, S. (2022), Ne Kadar Yeni? Neyin Devamı ya da Başlangıcı? *Yeni Milliyetçilik, Birikim*, 398-399 (Haziran/ Temmuz), s.7-24.
- Balibar, E., & Wallerstein, E. (2013), *İrk Uлуу Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (Çev.: N. Ökten), İstanbul: Metis Yayınları.

- Berardi, B. F. (2016), 'A New Fascism?' Sempozyum Konuşması, Kassel.
- Brown, W. (2021), *Neoliberalizmin Harabelerinde*, (Çev.: B. Doğan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Chul-Han, B. (2020), *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, (Çev.: H. Barışcan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Dardot, P., & Laval, C. (2018), *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, (Çev.: I. Ergüden), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deleuze, G. (2001), Denetim Toplulukları Konusunda Bir Ek, (Çev.: U. Baker), *Birikim*, 142-143 (Şubat/Mart), s.23-26.
- Demirkaya, E. (2017), Prekarlık ve Prekarite Tartışmalarına Kısa Bir Giriş, *Yaralanabilirlik, Cogito*, 7(Yaz), s.7-23.
- Dickhoff, A., & Jaffrelot, C. (2018), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, (Çev.: D. Çetinkasap), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fassin, E. (2018), *Popülizm: Büyük Hınç*, (Çev.: G. Kırnalı), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Foucault, M. (2015), *Biyopolitikanın Doğuşu*, (Çev.: A. Tayla), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2005), *Özne ve İktidar*, (Çev.: I. Ergüden ve O. Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guérin, D. (2014), *Faşizm ve Büyük Sermaye*, (Çev.: B. Tanör), İstanbul: Habitus Kitap.
- Harvey, D. (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (Çev.: A. Onacak), İstanbul: Sel Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2006), *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, (Çev.: O. Akinhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Horkheimer, M. (2005), *Akıl Tutulması*, (Çev.: O. Koçak), İstanbul: Metis Yayınları.
- Illouz, E. (2011), *Soğuk Yakınlıklar: Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi*, (Çev.: Ö. Ç. Aksoy), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lazzarato, M. (2020), *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme*, (Çev.: M. Erşen), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Marx, K. (1979), *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, (Çev.: S. Nişanyan), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Nairn, T. (1981), *The Break-up of Britain*, London: Verso.
- Özkazanç, A. (2011), *Neo-liberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özmkas, U. (2012), Foucault: İktidardan Biyoiktidara, *Cogito*, 70-71(Yaz), s.53-81.
- Robinson, W. I. (2019), Küresel Kapitalist Kriz ve 21. Yüzyıl Faşizmi: Trump'ın Ötesinde, (Çev.: G. Demir), *Praksis* 50, s.13-36.
- Rossi, A. (2018), Neoliberal Ruhlar, *Cogito* 91(Güz), s.121-153.
- Saraçoğlu, C. (2017), Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak, *Praksis*, 44-45, s.1081-1104.
- Schumpeter, J.A. (1974), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, (Çev.: T. Akoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Smith, A. D. (2002), *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, (Çev.: D. Kömürcü), İstanbul: Everest Yayınları.
- Uzun, T. (2003), Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme, *Doğu-Batı* 23, s.131-154.
- Weber, M. (2005), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev.: Z. Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1806-1821, doi: 10.11616/asbi.1329239

Kültürel ve Entelektüel Canlanmanın Öncüleri: 14. ve 15. Yüzyıl Rönesans Hümanistleri

Pioneers of Cultural and Intellectual Revival: 14th and 15th Century Renaissance Humanists

Banu ÇETİN ÜNAL¹

Geliş Tarihi (Received): 18.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 28.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Rönesans, insanlığın yeniden doğuşu anlamına gelen bir kelime olup, bu dönemde insan merkezli bir düşünce ve yaşam tarzı benimsenmiştir. Bu düşünce yapısını benimseyen Rönesans dönemi hümanistleri Antik Yunan ve Roma dönemleriyle ilgilenmişler ve bu dönemlerin felsefesi, sanatı ve edebiyatı hakkında derinlemesine çalışmalar yapmışlardır. Hümanistler, düşünce özgürlüğüne ve eleştirel düşünceye büyük önem vermişlerdir. İnsan zihninin özgürce düşünebilmesi gerektiğine inanmışlar ve bu nedenle, her türlü kısıtlamadan uzak bir düşünce yapısı benimsemişlerdir. Rönesans hümanistlerinin eğitim sisteminin şekillenmesi üzerinde de büyük etkileri olmuştur. Onlar insanların bilgiye ulaşması için eğitim sisteminin değiştirilmesi gerektiğine inanmışlar ve eğitim sisteminin, herkesin eşit bir şekilde eğitim alabileceği bir yapıya dönüştürülmesini savunmuşlardır. Çalışmamızda döneme damga vuran Rönesans hümanistlerinin hayatları, eserleri ve düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rönesans Hümanistleri, Orta Çağ, Felsefe, Hümanist Eğitim.

&

Abstract: Renaissance is a word that means the rebirth of humanity, and a human-centered thought and lifestyle was adopted during this period. Adopting this way of thinking, Renaissance humanists took an interest in the Ancient Greek and Roman periods, and conducted in-depth studies on the philosophy, art, and literature of these eras. Humanists attached great importance to freedom of thought and critical thinking. They believed that the human mind should be able to think freely, and therefore, they adopted a way of thinking that was free from any constraints. Renaissance humanists had a significant impact on shaping the education system as well. They believed that the education system needed to change in order for people to access knowledge and advocated for transforming the system into a structure where everyone could receive an equal education. In our study, we have provided detailed information on the lives, works, and thoughts of the Renaissance humanists who left their mark on the period.

Keywords: Renaissance Humanists, Middle Ages, Philosophy, Humanist Education.

Atıf/Cite as: Çetin Ünal, B. (2023). Kültürel ve Entelektüel Canlanmanın Öncüleri: 14. ve 15. Yüzyıl Rönesans Hümanistleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1806-1821. doi: 10.11616/asbi.1329239

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Banu Çetin Ünal, Bağımsız Araştırmacı, banunal@hotmail.com

1. Giriş

Rönesans dönemi, 14. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemi kapsayan bir sanat ve kültür hareketidir. Bu dönem, Orta Çağ'ın karanlık çağlarından çıkışı ve modern dünya için temel taşların atıldığı bir dönemdir. Rönesans'ın en önemli özelliklerinden biri, Antik Yunan ve Roma kültürünün yeniden keşfedilmesi ve bu kültürün sanat, edebiyat ve felsefe gibi alanlara yeniden kazandırılmasıdır.

Rönesans Hümanizmi, bu dönemin en önemli felsefi ve kültürel hareketlerinden biridir. Hümanizm, insan merkezli bir felsefe anlayışıdır. İnsanın potansiyelinin sınırsız olduğunu ve insana odaklanan bir eğitim ve kültür anlayışını benimser. Rönesans Hümanizmi, insanların kendi düşüncelerini ve dünyayı anlamalarına yardımcı olacak bir eğitim sistemi benimsemeyi hedefler. Bu felsefe, bilgiye açık, eleştirel düşünceye dayalı ve sanatsal ifadeye önem veren bir dünya görüşünü yansıtır. Rönesans Hümanizminin en önemli özelliklerinden biri, insanın kendini keşfetmesine ve geliştirmesine olanak tanınmasıdır. Bu felsefe, insanların kendilerini ve dünyayı daha iyi anlamalarına yardımcı olmuştur.

14. ve 15. yüzyıl Rönesans hümanistleri, insan merkezli bir felsefe benimseyerek Antik Roma ve Yunan kültürlerine olan ilgileriyle, Avrupa'da büyük bir kültürel ve entelektüel hareket başlatmışlardır. Hümanistlerin düşünceleri, insanların eğitim ve öğretim yoluyla daha iyi bir hayat sürdürebileceklerine inanmaları nedeniyle, eğitimin yaygınlaşmasını teşvik etmiştir. Hümanistlerin geliştirdiği eğitim programları, Antik Roma ve Yunan kültürlerinin eserlerinin okunmasını ve öğrenilmesini içermektedir. Bu, Avrupa'da genel olarak okuryazarlık oranlarının artmasına ve düşünce özgürlüğünün gelişmesine yardımcı olmuştur.

Rönesans hümanistleri Avrupa'nın gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla onlardan ayrıntılı bir şekilde bahsetmek önem teşkil etmektedir. 14. ve 15. yüzyıllara damga vuran Rönesans Hümanizminin temsilcileri arasında başta İtalyan düşünür Francesco Petrarca olmak üzere Giovanni Boccaccio, Coluccio Salutati, Manuel Chrysoloras, Leonardo Bruni ve Leon Battista Alberti bulunmaktadır. Tabii ki Rönesans dönemi hümanistleri bu isimlerle sınırlı değildir. Ancak çalışmamızda bu dönemde ön plana çıkan hümanistlerin bazılarını odaklanarak onların hayatlarını, eserlerini ve etkilerini inceleyeceğiz.

Çalışmamız Rönesans döneminin ünlü hümanistlerini hayatları, eserleri ve düşünceleriyle genel olarak ele almayı amaçlamaktadır. Ülkemizde Rönesans dönemi hümanistleri hakkında yapılmış makaleler elbetteki mevcuttur, ancak bunlar daha çok belirli konulara ya da belirli isimlere odaklanmıştır. Dolayısıyla dönemin önemli hümanistlerini genel olarak ele alan makale çalışmalarının eksik olması sebebiyle bu çalışmanın literature katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmamızda alanında uzman çeşitli araştırmacıların eserlerinden istifade etmenin yanı sıra farklı dillerdeki kaynaklardan da yararlanılarak daha kapsamlı bir çalışma ortaya konmuştur. Böylece farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler sentezlenerek dönemin önemli hümanistlerinin sanata bakış açıları, insan odaklı yaklaşımları ve eğitim konusundaki anlayışları üzerine odaklanılmıştır.

2. Rönesans Hümanizmi

Genel bir kanıya göre, 1300'lerden 1600'lere kadar olan bir zaman dilimini ifade eden "Rönesans" ilk olarak İtalya'da başlamış daha sonra kademeli olarak diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır (Barber, 2006:4). Rönesans, bilim, sanat ve siyaset gibi alanlarda meydana gelen köklü kültürel bir değişimi ifade eden ve aynı zamanda Antik Roma ve özellikle Antik Yunan kültürünün yeniden canlanmasını temsil eden bir dönem ifade etmektedir. Bu sebeple Rönesans, Latince "doğmak" anlamına gelen "nascere" eylemine eklenen re- ön ekinin birleşiminden oluşmuştur ve "yeniden doğuş" anlamını taşımaktadır. Fransızcada "renaissance" ve İtalyancada "renascimento" olarak adlandırılmaktadır (Dönmez, 2021:4).

"Rönesans" terimi, belirli bir tarihsel dönemi tanımlamak amacıyla ilk defa 19. yüzyılın ortalarında Jules Michelet (1798-1874) tarafından kullanılmıştır. Fransız tarihçi Michelet, 1855'te yayımlanan *La Renaissance* adlı eserinde Rönesans'ın tanımı yapmıştır. Michelet, Orta Çağ dünyasını "garip, doğa dışı ve yapay bir durum" olarak ifade ederken Rönesans'ı "dünya ve insanın keşfedilmesi" şeklinde değerlendirmiştir. Bu

tanımlama, Rönesans insanın kendi benliğini tekrar bulması ve mantığı temel alarak doğayı anlamaya çalışmasına vurgu yapmaktadır (Dönmez, 2021:4).

Rönesans dönemi, kiliseye ve kilise doğmalarına da etki etmiştir. Özellikle Rönesans'ın ortalarından itibaren, insanların düşüncelerinde değişimlerin yaşanması nedeniyle, kiliseye ve kilise otoritesine karşı eleştirel yaklaşımlar artmıştır. Rönesans bilginleri klasik el yazmalarını incelerken orijinal metinlerin kilise tarafından kullanılan ve öğretilen çevirilerden farklı olduğunu keşfetmişlerdir. Bu durum insanların iyi bir Hristiyan olmanın tek yolunun kilisenin öğretilerine inanmak olup olmadığını sorgulamasına neden olmuştur (Flatt, 2010:7). Anlaşılabacağı üzere Rönesans dönemi sadece sanat, bilim ve kültürde değil, aynı zamanda dini düşünce ve kilise ilişkilerinde de önemli değişimlere neden olmuştur.

İnsan odaklı her tür sistemi tanımlamak için kullanılan hümanizm, Rönesans'ı karakterize eden en önemli özelliklerden ve akımlardan birisidir. Rönesans bağlamında hümanizm, Yunan-Roma kültür mirasının tekrar ortaya çıkışı ve özellikle Yunan edebiyatı ve felsefesinin yeniden keşfi ile ilişkilidir (Yıldırım, 2020:190). Humanism, hümanizma, hümanizm, ya da insanlık kelimeleri, Latince kökenli humanismus teriminin farklı dillerdeki karşılıklarıdır. Latince-ismus eki, genel olarak bir düşünceyi, bir görüşü, bir doktrini (öğretiyi) ifade etmek için kullanılır. Bu nedenle, humanismus, insanın merkezde olduğu bir dünya görüşü olan bir düşünce sistemini ifade etmektedir. Hümanizmin temel özelliği, Rönesansla birlikte ortaya çıkan yeni insanın Antik Yunan ve Roma örnekleri üzerinden humanitas (insanlık) değerlerine yönelmesi ve bunları geliştirmesi olmuştur. Cicero², humanitas kelimesini Latinceye kazandıran kişidir ve ona göre bu kelime tam anlamıyla bir insan ideali oluşturur. Ayrıca verilmiş bir gerçekten daha çok gerçekleşecek bir amacı göstermektedir. Humanitas, insanın kendisini gerçekleştirilmesiyle ilgilidir ve insan varlığını gösteren 'homo' kelimesinden değil, ahlak beliren 'humanus/insana ait' sıfatından türetilmiştir (Çalışkan Akçetin, 2018:695).

Rönesans'ta anlaşılan hümanizm teriminin günümüzde ona atfedilen anlamından farklı olduğu söylenebilir. "Kabaca ifade edersek, günümüzdeki anlamıyla hümanizm 'herhangi bir düşünsel ve kültürel geleneğe atıfta bulunmaksızın sadece insani değerlerin vurgulanmasına' işaret eder." Rönesans döneminde ortaya çıkan hümanizm, bu tür bir anlayışın tam karşılığı olmasa da antik metinlerin incelenmesi ve aynı zamanda antik yaşam tarzının yeni bir kültür programına uygulanması olarak kabul edilmiştir (Dönmez, 2021:13).

Rönesans hümanizmi 15. ve 16. yüzyıllarda skolastik felsefeye karşı gelişen hümanist bir düşüncedir ve genellikle "Klasik Hümanizm" olarak anılmaktadır. Rönesans Hümanizmi, bireyin değerini ve saygınlığını artırmıştır. İnsan sorunu tekrar en temel sorun haline gelmiş, akla ve deneye dayalı düşünce yapısı Rönesans felsefesinin merkezine yerleşmiştir. Rönesans Hümanizmi, skolastik hümanizme yani Hristiyan hümanizmine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve bu dünyada insanların yaşamdan en fazlasını almalarını ve çok yönlü bireyler olmalarını savunur. Ayrıca, bilginin dini sınırlamalara tabi olmadığını ve inanca dayalı yaklaşımlar yerine akla güvenilmesi gerektiğini vurgular (Güler, 2018:10). Rönesans Hümanizmi bilgiye ve düşünceye özgürce yönelmeyi teşvik ettiği gibi, bilgiye, akla ve çok yönlü yeteneklere yaptığı vurguyla modern düşüncenin temel taşlarından birini oluşturmuştur.

Rönesans Hümanizmi 13. yüzyıl İtalya'sının kendine özgü sosyal ve kültürel koşullarından doğmuştur. 15. yüzyılda İtalya'da olgunlaşmış ve 16. yüzyılda Avrupa'nın geri kalanına yayılmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda, yerel edebiyatlara ve yeni bilime giderek daha fazla hâkim olunan bir dünyada Latin belâgatine odaklanma güncelliğini yitirdiği için yavaş yavaş canlılığını kaybetmiştir (Monfassani, 1998:533).

Hümanizmin felsefe üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Felsefe sunum açısından daha edebi ve retorik kaygılara daha uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Daha da önemlisi, Orta Çağ'da bilinmeyen ya da görmezden gelinen Yunan klasik metinlerinin büyük bir kısmı yeniden ele geçirilip Latinceye tercüme

² Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43), Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde siyasette önemli bir rol oynamış olan Romalı bir devlet adamı, avukat, bilgin ve filozoftur. Geniş kapsamlı yazıları arasında retorik, felsefe ve politika üzerine yazılmış eserler yer almaktadır. (Whisker & Coe, 2021:167).

edilmiştir. Platonculuk, Stoacılık, Epikuroşçuluk ve kuşkuculuk (septisizm) yeniden canlanmıştır (Monfassani, 1998:533). En belirleyici gelişme, Platon'un eserlerinin kurtarılması ve tercüme edilmesidir (Brotton, 2006:112). Rönesans döneminde, Platon'un çalışmalarının tekrar yorumlanması ve yeniden önem kazanması, felsefi ve bilimsel çalışmaların yeni perspektiflerle ele alınmasını sağlamıştır (Dönmez, 2021:20).

Rönesans Hümanizmi ne bir felsefe ne de bir ideolojidir. Dine, devlete ya da topluma karşı sabit bir duruşu yansıtmaz. Daha ziyade retorik, edebiyat ve tarih üzerine odaklanan kültürel bir harekettir. Önde gelen liderleri öncelikle dilbilgisi ve edebiyat öğretmenliği yapmışlar, ayrıca sekreterlik, elçilik ve bürokratik gibi görevlerde de bulunmuşlardır. Rönesans hümanistleri, Orta Çağ yüksek öğretiminde felsefe ve bilimin ezici egemenliğine karşı beşerî bilimlerin önemini savunmuşlardır. Hümanizm daha geniş bir kültüre nüfuz ettikçe, diğer disiplinler ve mesleklerle birleşerek hümanist filozoflar, doktorlar, teologlar, avukatlar, matematikçiler ve benzerleri ortaya çıkmıştır (Monfassani, 1998:533).

Beşerî bilimler olarak adlandırdığımız disiplinler döngüsü, modern haliyle Rönesans döneminde, 15. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Beşerî bilimler (veya *studia humanitatis*),³ bugün hümanistler olarak bilinen bilginler, öğretmenler ve yazarlar tarafından yürütülen bir eğitim ve kültür reformu hareketinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Orta Çağ skolastik eğitiminin önceliği pratik, mesleki eğitim ve bilimsel çalışmalar üzerinedir. Öğrencileri doktor, avukat veya ilahiyatçı olmaya hazırlıyordu ve mantık, doğa felsefesi, tıp, hukuk ve teoloji gibi belirli ders kitaplarına dayalıydı. Hümanist eğitimciler eğitime yönelik bu faydacı yaklaşıma tepki göstermiştir. Onlar eğitimin ahlaki bir amacı olması gerektiğine inanıyorlardı ve gençleri mahkemelerde ve sivil hayatta liderlik rolleri üstlenmeye hazırlamalıydı. Bu sonucu sağlamanın en iyi yolunun, genç erkekleri ve kadınları, klasik antik çağın edebiyatına, özellikle de şiirine, tarihine, hitabetine ve ahlaki felsefesine yönlendirmek olduğuna inanıyorlardı. Rönesans hümanistleri, Orta Çağ üniversite profesörlerinin aksine, sadece erkekleri değil, tüm sosyal ve siyasi elitleri, kadın-erkek ayırımı yapmadan eğitmeyi amaçlamışlardır (Kallendorf, 2008: vii). Bugünün perspektifinden bakıldığında, Rönesans hümanistlerinin vurguladığı beşerî değerler ve geniş kapsamlı eğitim hala önemini korumaktadır. Günümüzde de bireylerin sadece mesleki becerilere değil, aynı zamanda ahlaki değerlere, kültürel anlayışa ve toplumsal sorumluluğa sahip olmaları gerektiği fikri yaygın olarak kabul görmektedir. Eğitimde sadece pratik fayda yerine insanın içsel zenginliğini geliştiren bir yaklaşımın benimsenmesi, Rönesans hümanistlerinin vurguladığı değerlerle paralellik göstermektedir.

Studia humanitatis, dini konulara odaklanan '*studia divinitatis*'ten (ilahiyat çalışmaları) ayrılmıştır. Dolayısıyla, hümanistler, ölümden sonraki hayatın refahından ziyade bu hayatın dünyevi faaliyetlerine odaklanarak kilise merkezli değil, insan merkezli bir yaklaşım benimsemişlerdir. Genellikle dindar Hristiyanlar olmalarına rağmen, seküler değerleri destekleyerek gerçek yenilikçiler olmuşlardır (McClinton, 2006:11). Hümanistler dindar Hristiyanlar olarak seküler değerleri destekleyerek modern düşünceye katkıda bulunmuşlardır. Onlar kilisenin dogmatik hakimiyeti yerine, insanların potansiyelini gerçekleştirilmeye ve bu dünyada daha iyi bir yaşam inşa etmeye yönelik çaba ve ilerlemeye vurgu yapmışlardır.

Hümanist eğitim programlarında verilen dersler, İlk Çağ metinlerinin tercüme edilmesi ve anlaşılması üzerine odaklanarak tasarlanmıştır. Temel amaçları, İlk Çağ'ı doğru bir şekilde anlamak, aktarmak ve yazarın kastettiği anlama ulaşmak için her fikri kendi dönemi bağlamında ele almak olmuştur. Skolastik metinleri yetersiz ve kusurlu bulan hümanistler, antik metinleri özgün bir biçimde yeniden canlandırmak için çabalamışlardır. Antik metinler üzerinde çalışırken, yazarın yaşadığı tarihsel dönemi göz önünde bulundurmanın ve bilginin kapsamlı bir biçimde ele alınması gerektiğinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda hümanistler, Cicero ve Aristoteles gibi filozofların fikirlerine dair geleneksel yorumların özgün olmadığını savunarak, yeni bir yorumlama yaklaşımı benimsemişlerdir. Hümanist eğitim, insan doğası ile

³ Rönesans hümanistleri, *studia humanitatis*'i tümü Latin ve Yunan klasiklerine dayanan beş çalışma konusunun (gramer, retorik, şiir, tarih ve ahlak felsefesi) bir külliyyatı olarak yorumlamışlardır. (McClinton, 2006:11).

ilgili düşünceleri içerirken, günlük hayatta kullanılmayan mutlak hakikat ve metafiziksel konuların gereksiz olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, skolastik felsefenin vurguladığı bu konular hümanist eğitim programına dahil edilmemiştir. Petrarca'nın öğrencisi olan Coluccio Salutati, insanın Tanrı'yı bilmek gibi bir amacı olmadığını ve bu tür konuların akıl sınırlarını aşacağını belirtmiştir. Ayrıca insanın Tanrı'yı sevmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hümanistlerin düşüncesine göre, insanlar genellikle akıldan çok duygularıyla hareket ederler ve bu nedenle hümanist eğitimde, insanların günlük hayatta ahlaki kararlar verebilmeleri önemsenmiştir (Dönmez, 2021:14-15).

3. 14 - 15. Yüzyıllarda Rönesans Hümanistleri ve Düşünceleri

3.1. Francesco Petrarca (1304 –1374)

Rönesans Hümanizmi denildiğinde ilk olarak hümanizmin babası olarak görülen Francesco Petrarca (Francesco Petrarca) akıllara gelmektedir. Petrarca, 1304 yılında Toskana'daki Arezzo'da doğmuştur. Babası Noter Pietro Petrarco, annesi Eletta Canigiani'dir. Ailesi aslen Floransa'da yaşıyordu, ancak babası 1302'de Floransa'dan sürgün edildiği için aile Toskana'ya yerleşmiştir. Daha sonra Petrarca'nın babası Avignon'a taşınmış, ailesi ise Carpentras'a yerleşmiştir. Petrarca dönemin seçkin hocalarından biri olan Convenevole da Prato'dan gramer ve retorik dersleri almıştır. Ayrıca Montpellier (1316-1320) ve Bologna (1320-1326) üniversitelerinin ünlü hukuk fakültelerinde hukuk eğitimi almış ve aynı zamanda özel olarak klasik Latin yazarları, özellikle Vergil ve Horace ile yorumcuları Cicero, Livy, Valerius Maximus ve Genç Seneca üzerinde çalışmıştır (Petrarca, 2004:7; Aurnhammer ve Detering, 2019:28; Geiger, 2016:23; Enenkel, 2019:1387).

Petrarca'nın bazı klasik yazarlara hitaben yazılmış mektupları arasında Marcus Tullius Cicero'ya yazdığı mektup 14. yüzyıl hümanistlerinin Antik Dönem Latin edebiyatına duydukları heyecanın boyutunu açıkça göstermektedir: “*Ey Roma belagatinin yüce babası! Sadece ben değil, Latin dilinin zarafetinden zevk alan herkes sana müteşekkirdir. Çayırlarımızı canlandırmak için su çektiğimiz kaynak sensin. Açıkça itiraf ediyoruz ki, senin kılavuzluğunda yürüyor, senin hükümlerinden yardım alıyor, senin nurunla aydınlanıyoruz ve en önemlisi, deyim yerindeyse, senin himayende yazar olma yeteneğini (eğer varsa) kazandım ve amacıma ulaştım*” (Alatlı, 2014:436)

Petrarca, 1326'da babasının ölümünden sonra hukuk alanındaki çalışmaları bırakarak Avignon'a dönmüş ve daha sonra Kardinal Giovanni Colonna'nın yanında din görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. 14. yüzyılda Avignon'da aktif olan Petrarca, kendisine el yazmaları ve her türlü ilmi bilgiyi sağlayan Avrupa'nın önde gelen entelektüelleriyle temasa geçmiştir. Bu sayede Petrarca, zamanının en iyi özel klasik kütüphanesini kurmayı ve Sicilya'dan Aşağı Ülkelere, Polonya'dan İspanya'ya kadar 'Latin' Avrupa'nın her yerinde saygı gören bir bilgin, yazar, şair ve kitap koleksiyoncusu olarak kendini kabul ettirmeyi başarmıştır (Enenkel, 2019:1387). Petrarca'nın Avignon'da entelektüel çevrelerle etkileşime girmesi ve özel kütüphanesini kurması, onun bilgi birikiminin ve entelektüel çabalarının bir ifadesidir. Bu çabaları sayesinde sadece kendi döneminde değil, gelecek nesiller için de bir miras bırakmıştır.

Petrarca, 1333 yılında Fransa, Flandre, Brabant ve Rheinland'ı kapsayan Kuzey Avrupa yolculuğuna çıkmıştır. Roma'ya ilk yolculuğunu 1336 yılında yapmıştır. Oldukça üretken bir yazar ve şair olan Petrarca'nın pek çok eseri vardır. 1337 yılında *De Viris Illutribus* (Ünlü Erkekler) adlı eserini, 1338-1339 yıllarında *Africa* adlı şiirini ve yine aynı dönemde *Triumphus* (Utku Şiirleri) adlı eserinin “Aşkın Utkusu” bölümünü yazmıştır. Edebi başarıları sayesinde, 1340'ta hem Paris Üniversitesi hem Roma Senatosu tarafından şairlik tacı töreni için çağırılan Petrarca tahmin edileceği üzere Roma'yı tercih etmiştir. 1341 yılında Napoli'ye gitmiş, üç gün süren zorlu bir sınavdan geçerek 8 Nisan günü baş şairlik tacını giymiştir. 1342-1343'te *Canzoniere*'nin ilk biçimini hazırlamış ve *Secretum Meum*'un (İç Dünyam) ilk halini yazmıştır. Ek olarak *Rerum Memorandarum Libri*'yi (Unutulmaz Şeyler) yazmaya başlamıştır. Petrarca, 1346'da *De Vita Solitaria*'yı (Yalnız Yaşam) yazmıştır. İki yıl sonra Veba salgınında pek çok dostunun ölüm haberini alınca 1348'de *Ölümün Utkusu* adlı eserini kaleme almıştır. 1350 yılında Floransa'ya yaptığı bir seyahati esnasında Giovanni Boccaccio ile tanışmış ve bu tanışma, ömür boyu sürecek bir dostluğun başlangıcı olmuştur. Yine bu dönemde *De Viris Illutribus* ve *Canzoniere* üzerindeki çalışmalarını sürdürmüş, 1354'te ise *De Remediis Utriusque Fortune*'yi yazmaya başlamıştır. Ayrıca *Canzoniere*'yi 9 kez düzenleyerek son haline getirmiş ve

Utku şiirlerinin üzerinde çalışmaya devam etmiştir (Petrarca, 2021:7-11; Nauert, 2004:333). Eserlerinin çeşitliliği ve farklı türleri içermesi, Petrarca'nın edebi yeteneklerinin geniş yelpazesini göstermektedir.

Petrarca doyumsuz bir meraka sahipti. Klasiklere olan sevgisini, Avrupa'nın çeşitli manastırlarında gizli kalmış ve okunmamış eski el yazmalarını araştırıp kopyalayarak beslemiştir. Öldüğünde Avrupa'nın en iyi özel kütüphanelerinden birine sahip olduğu söylenmektedir. Petrarca, dönemin yöneticilerine tavsiyelerde bulunmuş, bahçecilikle yakından ilgilenmiş ve geniş bir edebiyat ve sanat dostu çevresi edinmiştir (Cunningham & Reich, 2015:318). Ayrıca geniş kapsamlı bir Latince eğitimi almış olan Petrarca, *Canzoniere* ve *Triumph* dışındaki tüm yazılarını Latince yazmıştır (Wiegman, 2003:190). Döneminin en büyük İtalyan şairlerinden ve hümanizmin öncülerinden biri olarak bilinmektedir. Hayatının büyük bir bölümünü seyahat ederek ve edebi eserler üreterek geçiren Petrarca, 1374 yılında Arquá'daki evinde ölmüştür (Hirsch, 2000:349; Weinrich, 2008:35; Feld, 2013:378). Genel olarak, Petrarca'nın hayatı ve eserleri, Rönesans döneminin entelektüel canlanmasının bir parçasını oluşturmaktadır. Onun kültürel çeşitlilikle etkileşimi ve edebi üretkenliği Rönesans'ın temel niteliklerini yansıtan bir figür olduğunu göstermektedir.

Petrarca, felsefenin teorik sorunlarından ziyade ahlaki konulara odaklanmıştır. Onun öncelikli kaygısı, yaşam sanatının kurallarını geliştirmektir ve bunu başarmak için Stoa filozoflarının öğretilerine başvurmuştur. Petrarca'ya göre, insan hayatında önemli olan şey mutluluktur ve mutluluğu elde etmek için gereken şey de iç ve dış etkilere bağımlı olmayan bir ruha sahip olmaktır. Tarihsel süreç içinde incelendiğinde, özgürlük bütün hümanistlerin temel savunusu olmuştur. İnsan, yalnızca bir duyguyla hareket etmez, çok sayıda duygunun etkisi altında bulunur. İnsan duyguları arasında denge ve uyumu sağlamak esastır. Petrarca'nın hümanizm anlayışında insan, hem inanç hem de dünyevi yönleriyle ele alınır. İnsan, akıl ile erdemlere uygun eylemler gerçekleştirerek görevini yerine getirir. Petrarca, insanlık tarafından yaratılan kültür sayesinde farklı topluluklar arasında iletişim köprüleri kurulabileceğini ve bu iletişimin zaman ve mekân sınırlamaları olmadan gerçekleşebileceğini savunmuştur. 14. yüzyılda Petrarca'nın ortaya koyduğu bu fikirler, evrensel bir kültür anlayışını ve insan doğası kavramını ortaya çıkarmış ve bu durum 17. ve 18. yüzyıl Batı felsefesini önemli ölçüde etkilemiştir (Fakılı, 2021:24).

Petrarca, şiirlerinde insanın potansiyel gücüne ve isteklerinin peşinde koşarak neler başarabileceğine odaklanmıştır. Yaratma gücü ve insanlığa yönelik sonsuz bir merhamet duygusuyla insandaki tanrısallığı anlatmaya çalışmıştır. Petrarca, insanın bu tanrısallık nitelikleri sayesinde kendini ve tarihini yaratabileceğine inanmaktadır. İnsana bu tanrısallık özelliğini veren şeyin akıl olduğunu belirtir. İnsanın içindeki bu özellikler, onun Tanrı ile bağını koparmasını gerektirmeyen niteliklerdir. Nedeni ise insanın ve Tanrı'nın farklı doğalara sahip olmasıdır (Fakılı, 2021:24). Bugünün perspektifinden bakıldığında, Petrarca'nın insanın yaratıcılığına ve potansiyeline yaptığı vurgu, bireylerin kendi yeteneklerini keşfetmeye ve geliştirmeye yönelik cesaretlendirici bir düşünceyi yansıtmaktadır.

Petrarca, hümanizm açısından oldukça önemli bir keşif olan Antik Latin ve Yunan el yazmalarını kütüphanede araştırırken bulmuştur. Bakıldığında diğer hümanist düşünürler klasik eserleri incelemelerine rağmen, el yazmalarına değil Orta Çağ'da yazılan kopyalarına erişebilmişlerdir. Matbaanın kitap basımında ilerlemesiyle birlikte, eserlerin yayılması ve üzerinde çalışılması daha da kolaylaşmıştır. Bu konuda önemli bir rol oynayan kişi ise Petrarca'dır. Cicero'nun *Pro Archia* adlı yapıtına da bu sayede erişilmiştir. Cicero bu eserde, *de studiis humanitatis* konusunda düşüncelerini dile getirmiş ve eğitilmiş bir insanın yaşamın felsefi ve pratik yönlerini birleştirebileceğini savunmuştur. Bu nedenle, hümanizm açısından önemli bir figürdür. Cicero'nun bahsetmiş olduğu, *de studiis humanitatis*, hümanizm düşüncesine göre eğitilmiş bir bireyin sahip olması gereken yedi sanatın temelini oluşturmaktadır. "Petrarch'ın hümanizminin şablonu buydu: bireysel gerçekliğin felsefi arayışıyla, ikna gücünün retorikle birleştirilmesi. Kusursuz dengeli elde edebilmek için uygar bireyin studia humanitatis disiplinlerinde, yani dilbilgisi, retorik, şiir, tarih ve ahlak felsefesi alanlarında çok yoğun eğitimden geçmesi gerekmekteydi" (Güler, 2018:59-60).

Klasik eserlerin doğru anlaşılmasının önemine vurgu yapan Petrarca, antik estetik, ahlak ve politik değerleri çağının değerleri ile karşılaştırmıştır. Erdemli olmanın, Orta Çağ düşüncesinin savunduğu gibi sadece ahlaki bir yön ya da Hristiyanlıkla ilgili bir kavram olmadığını belirtmiştir. Ona göre bir insanın erdemli kabul edilebilmesi için yaşadığı döneme kendi izini bırakması gerekmektedir. Kendisini erdemli

kabul eden bir insan hem askeri hem de politik alanlarda başarılar elde edebilmeli ve insanlığı bütünsel olarak analiz edebilmelidir. Bu amaca ulaşmak içinse, klasik ideallerin, edebiyatın ve sanatın yeniden keşfedilmesi ve insanların eğitiminin yenilenmesi gerekmektedir (Güler, 2018:60).

3.2. Giovanni Boccaccio (1313 – 1375)

Rönesans dönemi hümanistleri arasında büyük bir öneme sahip olan bir diğer isimde Giovanni Boccaccio'dur. Boccaccio, Boccaccino di Chelino adında Floransalı bir tüccarın oğlu olarak muhtemelen 1313'te Floransa'da doğmuştur (Enenkel, 2008:88; Klinke, 2010:4; Grubmüller, 2006:251). Ticaretle uğraşan babası onu 14 yaşındayken ticareti öğrenmesi için Napoli'ye göndermiştir. Burada bankacı ve tüccar olarak çalışmasının yanı sıra kanon hukuku (kilise hukuku) da okumuştur. Ancak babasının güçlü bağlantıları sayesinde Anjoulu Robert'ın sarayına girme fırsatı bulan Boccaccio, kendisini esas olarak edebiyata adanmıştır (Klinke, 2010:4; Schiwy, 2003:269). Napoli, o zamanlar İtalya'nın en parlak kültür merkezlerinden biri olduğu için, Boccaccio doğal eğilimlerini geliştirmek için son derece uygun bir ortam bulmuştur. Latincesini geliştirmiş ve birçok ünlü bilgin ve yazarla tanışmıştır. Bu kişiler arasında astronomi bilgisiyle tanınan Genovalı Andalo del Negro, geniş mitoloji bilgisiyle bilinen Paolo da Perugia, şair Cino da Pistoia, Petrarca'nın sadık dostları Giovanni Barrili ve Barbato da Sulmona gibi isimler bulunmaktaydı (Sînanoğlu, 1958:20). Latincesini geliştirmesi ve ünlü bilginler, yazarlar ve sanatçılarla etkileşimde bulunması, onun entelektüel ufkunu genişlettiğinin kanıtıdır. Özellikle, astronomi bilgisiyle tanınan Andalo del Negro, mitoloji bilgisiyle ünlü Paolo da Perugia gibi isimlerle tanışması, Boccaccio'nun farklı disiplinlerdeki bilgi birikimini artırma fırsatını yakaladığını göstermektedir.

Boccaccio, zamanının çoğunu kraliyet kütüphanesinde, Antik Çağ ve Orta Çağ klasiklerinin yanı sıra Fransa ve İtalya'nın yerel edebiyatını inceleyerek geçirmiştir (Schiwy, 2003:269). Şair Cino da Pistoia'nın genç Boccaccio ile olan tartışmaları, yazarın edebi yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir. Ayrıca Boccaccio, Calabrialı keşiş Barlaam ile tanışarak Bizans ve Yunan edebiyatıyla tanışma fırsatı elde etmiştir. Böylece, Boccaccio iki kültür arasında kültürel bağları kolaylıkla kurabilmiştir. Sanatın her türünü övmüş ve yüceltmıştır. Bu bağlamda, resim sanatını ve ressamları göz ardı etmemiştir. O dönemdeki bazı ressamların eserlerinden de ilham almıştır. Resim sanatına duyduğu bu hassasiyeti, *Genealogie* ve *Decameron*'un sonuç bölümünde şu ifadelerle dile getirmiştir: "...Ressamın fırçasına tanınan bu özgürlük, benim kalemime de tanınmalı. Ressam hiçbir kınamayla karşılaşmadan, en azından geçerli bir kınamayla karşılaşmadan, kılıç ya da mızrakla yılanı öldüren ermiş Michele'nin, canavarı istediği yerden vuran ermiş Giorgio'nun resimlerini yapabildiği gibi, Adem'i erkek, Havva'yı da kadın olarak çizebiliyor" (Koran, 2016:4-5).

Boccaccio, Napoli yıllarında rastladığı ve yapıtları üzerinde büyük bir etkisi olan Maria d'Aquino adlı bir kadına âşık olmuştur. Eserlerinde Fiammetta adını verdiği bu kadının Kral Roberto'nun gayrimeşru kızı olduğu ifade edilmektedir. Maria'sı için sayısız sonnetler, balladlar ve madrigaller yazmıştır (Sînanoğlu, 1958:20). Boccaccio'nun birçok eseri vardır. *Filocolo*, *Filostrato*, *Caccia di Diana* ve *Teseida* isimli eserlerini Napoli döneminde yazmıştır. 1340 yılında iş problemleri nedeniyle görkemli saray yaşamını bırakarak Floransa'ya geri dönen Boccaccio, burada *Commedia delle ninfe fiorentine*, *l'Elegia di Madonna Fiammetta*, *l'Amorosa visione*, *il Ninfale fiesolano* isimli yapıtlarını kaleme almıştır. 1348 yılında Avrupa, büyük bir veba salgınıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ailesini de kaybettiği bu veba salgınından büyük ölçüde etkilenen Boccaccio, 1348'de başlayıp 1351'de tamamladığı ve hem kendisi için hem de İtalyan edebiyatı için bir dönüm noktası olan *Decameron* adlı eserini yazmıştır. Gençlik yıllarının aksine zamanla daha sakin ve daha çok düşünen bir karaktere sahip olan Boccaccio, *Decameron*'un ardından daha çok filoloji çalışmalarına odaklanmıştır. Bu dönemde *Corbaccio*, *Bucolicum Carmen*, *Esposizioni Sopra la Commedia*, *Trattatello in Laude di Dante* adlı yapıtlarını yazmıştır (Koran, 2016:6-7). Görüldüğü üzere Boccaccio'nun yaşamındaki değişimler ve deneyimler, onun eserlerinin derinliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunmuştur.

Boccaccio'nun en büyük şansı 1350'de "öğretmeni" olarak saygı duyduğu Petrarca ile tanışmış olmasıdır (Schulze- Witzenrath, 2006:111; Voßler, 1948:45; Kobusch, 2011:471). Boccaccio, Petrarca ile kurduğu dostluk sayesinde, zor durumlarda ondan destek almıştır. Örneğin; 1362 baharında, Floransa'ya, kendisini ziyarete gelen Gioacchino Giani isminde bir keşiş, bir süre önce vefat eden ve azizliği ile tanınan Sienalı keşiş Pietro Petroni adına bazı ilâhî söylemlerde bulunmuştur. Boccaccio'ya yakında öleceğini söyleyerek,

lâik şiiri bırakıp dinî ve ahlâkî konularla uğraşması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu ziyaret sonrasında Boccaccio'yu tarifsiz bir ölüm korkusu sarmıştır. Öyle ki bütün eserlerini yakmasına Petrarca mâni olmuştur (Sînanoğlu, 1958: 22). Son yıllarında sık sık seyahat eden Boccaccio, sıkı dostu Petrarca'yı ziyaret ederek onunla zaman geçirmiştir. Ancak, Certaldo'ya kesin olarak dönüş yaptığında, maddi sıkıntılar ve sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 1374 yılında yakın dostu Petrarca'nın ölüm haberini almıştır (Koran, 2016:8). Kendisi ise 1375'te Certaldo'da ölmüştür (Rathgeber, 1866:470; Freund, 1872:104; Brambach, 1865:101).

Rönesans döneminin ünlü eseri *Decameron*'un yazarı olan Giovanni Boccaccio, Petrarca ve Cicero ile aynı düşünce akımının içinde yer almaktadır. Grek-Roma antikitesi hakkında derin bir bilgiye sahip olan Boccaccio, kilisenin baskıcı tutumunu detaylarıyla ortaya koymuştur. Hatta daha da öteye giderek İlk Çağ dinleri ile Hristiyanlığı eşdeğer tutmuş ve bu şekilde dinde rölatif doğruluğu savunarak yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur (Fakılı, 2021:25).

Decameron adlı eserinde, Dante ve Petrarca gibi kendinden önce gelen büyük yazarların aksine, Boccaccio'nun ölümden sonraki hayat ya da yalnızlık konularına dair bir endişesi bulunmamaktadır. "Boccaccio ne Dante gibi insanları uyarmak, onlara ahlak reformunun yollarını göstermek isteyen bir peygamber görünümündedir, ne de Petrarca gibi yalnız kendi ruhunu ortaya koyan bir ozandır. O, edebiyatı yaşamının merkezi yapan ve yöneldiği kişileri eğlendirerek onlara yaşam sanatını öğretmek amacı güden bir yazardır." Yazarın bu özelliği, hümanizm döneminin bir yazarı olmasından kaynaklıdır. Hümanist perspektifle birlikte edebiyatta baskın olan dini unsurlar yerini dünyevi unsurlara bırakacaktır (Balamir, 2019:79).

Boccaccio, acı çeken insanlara karşı duyarlı olmak gerektiğini ve acıları paylaşmanın önemini *Decameron*'da şu sözlerle ifade eder: "Acıları paylaşmak insana özgü bir davranıştır; herkese yararır, özellikle de başkalarının desteğine gereksinme duymuş ve bu desteği görmüş olanlara." Ayrıca yine bu eserde kendisine yapılan iyiliği unutmayan insanın büyük bir erdeme sahip olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Çektiklerim sona erse de, gördüğüm iyilikler, dertlerimi paylaşan dostluklar belleğimden silinmedi. Sanırım ölünceye dek de silinmeyecek. Bana göre iyilikbilirlik erdemlerin en yücesi, iyilikbilmezlik ise kusurların en büyüğü" (Boccaccio, 2002:19-20). Boccaccio'nun *Decameron*'da ifade ettiği düşünceler, insan ilişkilerinin ve duyarlılığının önemine dair derin bir anlayışı yansıtmaktadır. Boccaccio'nun bu düşünceleri, insanlığın dayanışma ve empati ile daha anlamlı bir yaşam inşa edebileceği fikrini öne çıkarmaktadır.

3.3. Coluccio Salutati (1331–1406)

Coluccio Salutati, sağlam ve kalıcı başarılarla sahip bir adam, büyük bir yönetici ve halk figürüdür. Ayrıca, pagan şiiri ve Hristiyan ahlakını, geçmiş ve bugünü uyumlu bir bütün halinde birleştirmenin zorluklarıyla mücadele eden bir yazar, düşünür ve klasik çalışmalara önemli ve ayırt edici katkılarda bulunan bir bilgidir. Hümanizmin gelişiminde Petrarca'nın ardından önem bakımından ikinci sırada yer alır ve Avrupa kültürünün en büyük akımlarından biri olarak kurulmasına büyük bir katkı sağlamıştır (Reynolds ve Wilson, 2013:135).

Coluccio Salutati, 1331'de Stignano'da doğmuştur. Ancak Bologna'da büyümüş ve eğitim görmüştür. Burada İtalyan hümanistlerinin üçüncü kuşağının bir üyesi olan Pietro da Moglio'nun yanında çalışmıştır. Noterlik eğitimi alan Salutati, 1350-1351 yıllarında babasının ölümünden sonra ailesiyle birlikte Stignano'ya dönmüş ve mesleğini icra etmeye başlamıştır. 1351 ve 1367 yılları arasında noterlik yaparak geçimini sağlayan Salutati, 1356 yılına geldiğinde Stignano'nun dört köyünden birini oluşturduğu Buggiano kırsal komününde önemli bir siyasi rol oynamaya başlamıştır (Witt, 2006:590). 1367'de Todi (Umbria) kasabasında şansölye olarak görev yapmıştır. 1367-70 yılları arasında Roma'da Papalık sarayında bulunmuş 1370-75 yılları arasında ve Lucca'da şansölyelik yapmıştır. 1375 yılında ise, Floransa Cumhuriyeti'nin şansölyesi olmuş ve 1406'daki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür (Sarti, 2004:538).

Başlıca eserleri arasında *De saeculo et religione*, *De fato, fortuna et casu*, despot Milano'ya karşı cumhuriyetçi Floransa'yı savunan *De tyranno* ve antik kahramanı öven *De laboribus Herculis* bulunmaktadır (Rebhorn, 2000:18). Salutati, klasik kaynaklara dayanan şiir ve ahlak felsefesi eserlerinin yanı sıra klasik tarzda

mektuplar da yazmıştır. Floransa'nın 15. yüzyılın başlarında Rönesans Hümanizminin merkezi haline gelmesi kısmen Salutati'nin çabaları sayesinde olmuştur (Sider, 2007:287). Coluccio Salutati'nin eserleri, dönemin düşünsel zenginliğini yansıtan ve Rönesans Hümanizmi'nin gelişimine önemli katkılarda bulunan eserlerdir.

Coluccio'nun yaşadığı dönemde seküler edebiyatın, özellikle de pagan edebiyatının incelenmesi, Roma Katolik Kilisesi tarafından şiddetle hoş görülmeleyen bir faaliyetti. Coluccio, Kilise yetkilileriyle sık sık pagan edebiyatının esasları üzerine teolojik tartışmalar yaparak bu bakış açılarını değiştirmede önemli bir rol oynamıştır (McClinton, 2006:12).

Salutati, bir dizi yazısında İncil'i ve kilise babalarını doğru bir şekilde anlamak için pagan edebiyatını incelemenin değerini şu sözlerle savunmuştur: "*studies humanitatis ve studies divinitatis birbiriyle o kadar bağlantılıdır ki, biri olmadan diğeri hakkında doğru ve eksiksiz bilgi sahibi olunamaz.*" *Studies humanitatis*, Salutati'nin büyük örnek aldığı Cicero'dan aldığı bir terimdi. Cicero'ya göre insanları hayvanlardan ayıran şey dildi ve bu nedenle dil çalışmaları yetiştirme ve eğitimin merkezinde yer almalıydı. Salutati'nin *studies humanitatis*'i gramer, retorik, şiir sanatı, tarih ve ahlak felsefesinden oluşuyordu. Bununla birlikte bir el yazması avcısı olarak, Boccaccio'nun rüyasını gerçekleştirerek, Yunanca metinleri ve Yunan bilgilerini Avrupa'daki Yunanca araştırmalarının merkezi haline gelen Floransa'ya getirmiştir (Bod, 2013:145).

3.4. Manuel Chrysoloras (1350 –1415)

Rönesans dönemi hümanistlerinin kilit isimlerinden bir diğeri de Manuel Chrysoloras'dır. Bizanslı yazar, profesör ve bilim adamı olan Manuel Chrysoloras, 1350 civarında Konstantinopolis'te soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Arabatzis, 2020:1103). Chrysoloras, Avrupa'da hümanist Rönesans'ın hızlanmasına yardımcı olan İtalyan hümanistlerin öğretmeni ve Yunan bilim adamı olarak bilinmektedir. Chrysoloras, hayatının erken dönemlerinde arkadaş olduğu Bizans İmparatoru II. Manuel Palaeologus ile aşağı yukarı aynı yaşta idi. II. Manuel, onu Osmanlılara karşı yardım almak için İtalya'ya yapmış olduğu başarısız bir seyahat de dahil olmak üzere birçok göreve göndermiştir. Chrysoloras 1390'lardaki bu gezilerinde ilk olarak Floransa'nın bazı ünlü isimleriyle temasa geçmiş ve Venedik'te İtalyan bilgilerle kaynaşmıştır (Kinsner, 2001:104). Chrysoloras'un Bizans İmparatoru II. Manuel Palaeologus ile olan yakın ilişkisi ve Osmanlılara karşı yapılan yardım amaçlı İtalya'ya gerçekleşen seyahatindeki rolü, onun dönemin önemli bir figürü olduğunu göstermektedir.

1396'da Konstantinopolis'ten ayrılmak zorunda kalmış ve 1397'den itibaren Floransa'da Yunanca öğretmeni olarak görev yapmıştır. Öğrencileri arasında Leonardo Bruni, Poggio Bracciolini, Francesco Filelfo da vardır (Kapriev, 2005:315). Chrysoloras'ın ünü İtalya geneline yayılmış ve takip eden yıllarda Pavia, Milan ve Roma şehirlerinde de benzer bir görevi üstlenmiştir. Fakat bu şehirlerde yaptığı öğretmenlik görevi, daha çok birebir dersler şeklinde, Yunan diline ilgi duyan kişilere yönelik olmuştur. Chrysoloras Floransa'da kaldığı üç yıl içinde, yeni bir edebiyat ekolu oluşturmuştur. Leonardo Bruni, Poggio Bracciolini ve Ambrogio Traversari gibi hümanizm düşüncesinin önemli isimlerinin yetişmesine katkı sağlaması ve öğretmenlik yapması dışında Rönesans'ın gelişimine sağladığı bir diğerkatkı da yaptığı çeviriler veya yazdığı eserler olmuştur (Sari Machmout, 2019:22). Floransa'da geçirdiği üç yıl içinde yeni bir edebiyat ekolu oluşturması, Chrysoloras'ın sadece bir öğretmen değil, aynı zamanda bir kültürel öncü olduğunu göstermektedir. Ancak, onun en önemli mirası, yetiştirdiği saygın düşünürler ve ürettiği eserler ile hümanizme sağladığı derin ve kalıcı katkılardır.

Platon'un *Politeia*'sının daha sonra öğrencisi Uberto Decembrio tarafından düzenlenen Latince çevirisini yazmıştır (Kapriev, 2005:315). Chrysoloras, Yunancanın daha iyi anlaşılması için, 15. yüzyılın sonlarında basılan, türünün ilk örneği olan ve sadece Chrysoloras'ın öğrencileri arasında değil, Erasmus gibi daha sonraki önde gelen hümanistler arasında da önemli bir başarı elde eden *Erotemata* (Questions) adlı bir gramer kitabı da yazmıştır. Chrysoloras'ın öğrencileri arasında bulunan başta Leonardo Bruni ve Veronali Guarino gibi isimlerin yetişmesi ve 15. yüzyılın gelişimiyle birlikte Yunancanın, *studies humanitatis*'in bir parçası olarak statüsünü yeniden kazandığı ve hümanizmin yeni bir evreye girdiği söylenebilir (Mann, 2004:16-17). Chrysoloras, öğrencilerin her dersin konusunu tartışmasının öğrenme tekniğinin bir parçası

olduğu konusuna vurgu yapmış ve Yunancadan Latinceye çevirinin pedagojik değeri üzerinde durmuştur (Arabatzis, 2020:1104).

Chrysoloras ayrıca, çeviri konusunda da bir teori ortaya koymuştur. O dönemde İtalyan bilim insanları, Antik Yunan metinlerini kelimesi kelimesine çevirmekteydiler. Chrysoloras ise, klasik Latin düşünürlerin (Cicero gibi) yöntemini benimseyerek, çevirmenin metnin özünü kavraması ve buna uygun kelimeler seçmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak metnin özgünlüğüne de sadık kalınmalıdır. Bu şekilde, çeviri hem anlaşılır hem de okunabilir olacaktır. Chrysoloras'ın teorisini öğrencisi Leonardo Bruni hayata geçirerek Platon'un diyaloglarını ve Atinalı hatiplerin çalışmalarını çevirmiştir. Aynı şekilde, Lorenzo Valla da Thukidides'in eserlerini aynı yöntemle tercüme etmiştir. Bu şekilde, Antik dünya ile ilgili yeni bilimsel tartışmalar için temel oluşturulmuştur (Sari Machmout, 2019:22-23).

Chrysoloras, 1403 yılında Konstantinopolis'e geri dönerek burada beş yıl öğretmenlik yapmıştır (Sari Machmout, 2019:23). Nisan 1411'den Haziran 1413'e kadar Roma'da kalmıştır (Schwarz, 2013:511). Uzunca bir süre İtalya'da kalan Chrysoloras, Bizans-Yunan kültürünün aracısı olmuştur. Son olarak Konstanz Konsili'nde Bizans elçisi olarak görev yapmış ve 1415'te ölmüştür (Mehnert, 2019:165; Eckstein, 1887:389). Chrysoloras, Bizans'ın ayakta kalabilmesi için Roma ve Bizans kiliselerinin birleşmesinin gerekliliğine inanmış ve bu yönde çaba göstermiştir. Yeğenine yazdığı bir mektupta "Roma sokaklarında dolaşmanın Konstantinopolis'te dolaşmaktan pek farklı olmadığını, Bizans halkı ile İtalyanların kültürel olarak birbirlerine çok benzediğini" yazmıştır. Ayrıca, Bizans İmparatoru VIII. İoannis Paleologos ile paylaştığı düşüncelerinde de ideolojik olarak bu iki halkın birbirine yakınlaşması gerektiğini vurgulamıştır (Sari Machmout, 2019:23).

3.5. Leonardo Bruni (1369–1444)

Leonardo Bruni 15. yüzyılın en etkili Rönesans hümanistleri arasındadır. Papalık mahkemesinde diplomat ve Floransa Cumhuriyeti'nin şansölyesi olarak hümanist tarih yazımına ve çeviri teorisine önemli katkılarda bulunmuştur. Salutati'den etkilenen Bruni, bilgelik idealinin peşinden gitmiştir (Barsella, 2007:312). Leonardo Bruni, 1370'te Toskana'nın Arezzo kasabasında doğmuştur. Gençliğinde Floransa'ya gelmiş ve Floransa'nın yaşlı şansölyesi Coluccio Salutati'nin çevresindeki insanlar arasına katılmıştır. Salutati, *studia humanitatis*'e hem bilgili insanlar hem de genel olarak halk arasında yeni bir odaklanmayı aktif olarak teşvik etmiştir. Bruni, 1390'ların sonunda Floransa'da Yunanca öğretmeye başlayan Bizanslı Manuel Chrysoloras'ın vesayeti altında Yunanca metinlerin Latince çevirilerini yayınlayan ilk kişiler arasındaydı. 1415'ten itibaren Floransa Cumhuriyeti'nin resmi tarihçisiydi ve 1427'den 1444'teki ölümüne kadar şehrin şansölyesi ve ara sıra sözcüsü olarak görev yapmıştır (Maxson, 2022:502).

Titiz bir çevirmen olan Bruni, Platon'un eserlerini (*Phaedo*, *Gorgias*, *Phaedrus*, *Apology*, *Crito*, *Symposium*, *Epistolae*), Aristoteles'in eserlerini (*Politics*, *Nicomachean Ethics*, *Economics*), Plutarch'ın eserlerini (*Mark Antony*, *Cato*, *Paulus Aemilius*, *Gracchi*, *Pyrrhus*, *Sertorius*, *Demosthenes*), Demosthenes'in eserlerini (*De corona*, *Pro Diopithe*, *Olynthiacae*), Aeschines'in eserini (*In Ctesiphontem*), ve Xenophon'un eserlerini (*Hieron*, *Apologia Socratis*) çevirmiştir. Bruni ayrıca *Historiae florentini populi* ve *Rerum suo tempore gestarum commentarium* adlı iki eser ve Cicero ile Aristoteles'in Latince biyografilerini yazmıştır (Brown, 1992:111). Bruni'nin çevirileri ve eserleri, antik düşünceyi Orta Çağ'dan Rönesans'a taşıyan köprüler olarak işlev görmüş ve onun döneminin entelektüel ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur.

En önemli eserlerinden biri ise hümanistlerin antik edebiyata olan hayranlığını ve Rönesans'ın kadın eğitime verdiği önemi anlatan *De Studiis et Literis* adlı eseridir. Eser 1405 ile 1429 yılları arasında tarihlenirken aynı zamanda uzun zamandır İtalyan hümanizminin eğitim ideallerinin en önemli edebi ifadelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Cox, 2009:47). Eser, Latincenin önemi, sağlam yazma becerileri ve din, ahlak, tarih ve şiir disiplinlerini keşfetme ihtiyacı dahil olmak üzere kadınlar için hümanist bir eğitim programını ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Gill, 2007:225). Yaklaşık 1405'te Urbino Kontu'nun kızı Baptista di Montefeltro'ya mektuplar biçiminde yazılmıştır. Bruni eserde Latincenin önemi şu sözlerle ifade etmiştir: "Doğru tedrisatın kaynağı sağlam ve kapsamlı bir Latince bilgisidir: Bu da engin bir ruhla, hassas bir ilimle ve ayrıntılara dikkat etme yeteneğiyle bezenmiş bir çalışma gerektirir. Bu sağlam zemin güvenceye alınmazsa kalıcı bir yapı oluşturulamaz. Latince olmadan edebiyatın büyük anıtları anlaşılabilir ve

onlardan bir kompozisyon yaratmak olanaksızdır. Bu hayati bilgiye erişmek için dilin gramerine gösterdiğimiz dikkati asla gevşetmemeli, aksine ona hakkıyla hâkim olana kadar onunla olan tanışıklığımızı sürekli olarak teyit etmeli ve genişletmeliyiz” (Alatlı, 2014:481). “De Studiis et Literis,” Bruni'nin düşüncelerini antik edebiyatın ışığında aktardığı ve Rönesans'ın entelektüel dönüşümüne katkıda bulunduğu bir eserdir. Hem Latince dilinin önemini vurgulaması hem de kadın eğitime verdiği önemi açıklaması, Bruni'nin çağının düşünce yapısını yansıtması bakımından büyük değer taşımaktadır.

Tarihi Antik Çağ, Orta Çağ ve Modern dönemlere ayıran Bruni, bu üç dönemin özelliklerini inceleyen ilk tarihçi olarak kabul edilmiştir. Dönemlerin tarihleri bugünkü tarihçilerin belirlediği tarihlerle tam olarak uyuşmasa da Bruni'nin bu üç dönemi ayırması ve “modern” terimini kullanması beşerî bir ayırım olarak değerlendirilebilir. Petrarca'nın görüşlerine benzer şekilde, Bruni de Orta Çağ'ın karanlık döneminin sona erdiğini ve insanlığın aydınlanmaya başladığını ileri sürmüştür. *Studia humanitatis* terimini, teoloji ve metafizik aleyhinde çalışmalar veren beşerî bir çalışma olarak kullanan ilk kişi olmuştur. Bruni'ye göre, *studia humanitatis* temelli bir eğitim programı, tamamen Yunan şairlerini, tarihçilerini ve düşünürlerini kapsamalıdır. Bruni, metafizik, matematik ve doğa felsefesini ise programın dışında tutmuştur. Petrus Paulus Vergerius (1370-1445) ise bu terimi ve ona dayalı olarak oluşturulacak programı geliştiren kişi olmuştur. Vergerius'a göre “insanlık özgün sanatlara göre tanımlanmıştır ve bilgi ve erdemi bulma ve ona göre yaşama arayışındadır.” Programın içeriğinde antik tarih, ahlak felsefesi ve retorik bulunmaktadır. Hem Bruni hem de Vergerius, *studia humanitatis*'i insanın ahlaki gelişimi ve kendini gerçekleştirme süreci için bir yöntem olarak kabul etmiştir (Güler, 2018:62).

Bruni, Luther'den çok önce, 1440'larda bir edebi çeviri kuramı geliştirmiştir. Bu kuram, Antik Çağ'ın sanatsal dilinin yeniden keşfine dayanır ve tını, ritim ve sıralı uzun cümlelerin uyumuna dayalı bu dili, kulağın tekrar öğrenmesi gerekmektedir. Kuramın temel ilkesi, sadakat yani doğruluk ve sorumluluktur. Amaç, kaynak metnin özelliklerini tam anlamıyla koruyarak ‘sanat kurallarına uygun’ bir çeviri gerçekleştirmektir. Kaynak metindeki kelimelerin anlamı, süsü ve ihtişamı eksiksiz olarak aktarılmalıdır. Bir başka ifadeyle, içerik ve söz düzeyinde uyum sağlanmalıdır. Kaynak metindeki her unsur çok önemli olduğu için, Yunanca metinden hiçbir şey çıkarılmadığı takdirde, kaynak dilde yarattığı olağanüstü etki, çeviride yeniden canlanacaktır. Çevirmen sadece her iki dil ve edebiyat alanında deneyimli olmakla kalmayıp aynı zamanda bu konulara tam anlamıyla hâkim olmalıdır, böylece ilkel sözcük bağımlılığın uzaklaşabilir. Metinde yer alan her sözcüğün anlamını ve değerini kavrayabilmek adına, çeviri sürecine başlamadan önce yazarın tüm eserlerini okuyarak bunları açımlayıp yorumlamak önemlidir. Çevirmen, bilim ve eğitim sayesinde geliştirilebilecek yorumlama yeteneğinin yanında, anladıklarını kaynak metinle uyumlu ve kendi ana diline uygun bir biçimde yeniden aktarabilme kabiliyetine de sahip olmalıdır. Ayrıca, yazara ve amaç dil okuyucusuna karşı taşıdığı sorumluluğun da bilincinde olmalıdır. Ancak bu koşulları sağladığında, çevirmen yazarın üslup araçları ile amaç dile yerleşmiş yapılar arasında ayırım yapabilir. Bruni, başarılı bir çeviri için göz önünde bulundurulması gereken prensipleri bu şekilde sıralar ve çeviri eserin öncelikle üslup açısından kaynak metne uyum sağlaması gerektiğini vurgular. Çünkü biçim, içerik kadar önemli olmasının yanında, aynı zamanda çevirmenin kaynak metni bir bütün olarak aktarırken takip edeceği yolu da belirler (Kızıltan, 2000:81).

3.6. Leon Battista Alberti (1404–1472)

Rönesans döneminin en etkili hümanistlerinden biri de kuşkusuz Leon Battista Alberti'dir. Müzisyen, matematikçi, şair, yazar, ressam ve mimar olarak ünlenen Alberti, 15. yüzyılda İtalyan Rönesansı'nın en önemli temsilcisiydi. Alberti, dini temellere dayalı Orta Çağ dünyasından, sorgulamaya dayalı insan merkezli değerlere ve özellikle antik Roma'nın klasik sanat ve düşünce tarzlarının yeniden canlanmasına doğru giden kültürel değişimi temsil etmiştir (Ault, 2001:10). Leon Battista Alberti, Lorenzo di Benedetto Alberti ve Bianca Fieschi'nin gayri meşru oğlu olarak 1404'te Cenova'da dünyaya gelmiştir. Babasının köklü Floransalı tüccar ailesi siyasi nedenlerle sürgüne gönderilmiş ve 1428 yılına kadar memleketlerine dönmelerine izin verilmemişti. Leon Battista ilk çocukluk dönemlerini Venedik'te geçirmiş, ardından 1415-18 yılları arasında Gasparino Barizza'nın Padua'daki okuluna gitmiştir. Burada Latince ve Yunanca öğrenmiştir. Yaklaşık 1420'den itibaren Bologna'da kanon hukuku okumaya başlamıştır. Ancak 1421'de babasının ölümüyle birlikte miras anlaşmazlıkları baş göstermiş ve bu durum onu psikolojik olarak

zorlayarak hastalanmasına yol açmıştır. Bu sebeple yorucu hukuk çalışmalarına geçici olarak ara vererek eğitime fizik ve matematik çalışarak devam etmiştir (Wulfram, 2001:7)

1428'de Floransa hükümeti aleyhlerindeki yasağı kaldırdığı ve tekrar Floransa'da yaşamalarına izin verildiği için Alberti, Floransa'ya geri dönmüştür. Aynı yıl, Bologna Üniversitesi'nden, kanon hukuku alanında doktora derecesi almıştır (Demir Yiğit, 2022: 95). Alberti 1432'de Roma'da Piskopos Biagio Molin'in sekreteri olarak çalışmıştır. Molin aynı yıl ona Papalık mahkemesinde bir kâtip olarak iş bulmuş ve onu *Vita Sancti Potiti*'yi yazması için görevlendirmiştir. Roma'da yaşadığı bu dönemlerde hem Papalık sarayındaki ünlü hümanistlere erişim sağlamış hem de kutsal şehrin yapılarını ve kalıntılarını ayrıntılı olarak inceleme fırsatı bulmuştur (Wulfram, 2001:8). 1434'te, Roma'daki siyasi durumun istikrarsızlığı nedeniyle papalık yönetimi Floransa'ya taşınmıştır. Papa Eugenius, Roma'dan kaçtığı anda, Alberti ona eşlik ederek Floransa'ya kadar gitmiş ve daha sonra ikisi birlikte Bologna'ya taşınmıştır (Demir Yiğit, 2022:98). 1443'te ise Roma'ya dönmüş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir (Ault, 2001:10). Döneminde başarılarıyla adından söz ettiren ünlü hümanist 1472'de ölmüştür (Berger, 2009:31).

Alberti'nin farklı konuları ele aldığı birçok eseri bulunmaktadır. 1429'da *Amator*, *Ecatonfilea* ve *Intercoenales* adlı üç kitap yazmıştır. *Intercoenales* adlı bir eser daha kaleme almış ve bu eseri arkadaşı Paolo Toscanelli'ye ithaf etmiştir. Daha sonra 1429-1343 yılları arasında da *Deiphira* adlı romanını yazmıştır. Bu dört eserde de aşk, erdem ve başarısız ilişkilerle ilgili konuları ele alınmıştır. 1433'te ise *Vita S. Potiti* adlı bir biyografi romanı yazmıştır (Demir Yiğit, 2022:114). Ayrıca Papalık mahkemesi için çalışırken, Roma'nın anıtlarının bir tasviri olan *Descriptio urbis Romae*'yi yazmıştır. Yaklaşık 1433'te aile ve sivil hayata adanmış bir eser olan *Della famiglia*'yı yazmış ve bu eserde karanlık tarafını ortaya koymuştur. 1435-36 yıllarında Floransa'daki sanatçı dostlarına ithafen *Della Pittura* adlı eserini yazmıştır. Aynı dönemde ilk İtalyanca dilbilgisi kitabını yazmıştır. Ayrıca heykeltıraşlık, felsefe ve matematik üzerine de yazan Alberti son olarak mimarlık üzerine *De re aedificatoria* adlı incelemesini yazmıştır (Ault, 2001:10). Görüldüğü üzere Leon Battista Alberti, geniş bir yelpazede eserler üretmiş ve farklı konulardaki derin düşüncelerini yazıya dökmüştür. Eserlerinde aşk, erdem, ilişkiler, sanat, dilbilgisi, biyografi ve mimarlık gibi çeşitli konuları ele alması, onun çok yönlü bir entelektüel olduğunu göstermektedir.

Leon Battista Alberti, akademik eğitimin temelini teşkil eden bilimsel sanat anlayışını savunmuş ve oranlar teorisi ile perspektif kuramının matematikle olan ilişkisi nedeniyle, matematiğin, sanatın ve bilimin ortak zeminini oluşturduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. *Della Pittura* isimli eserinde Alberti, deney yapan bilim insanıyla gözlem yapan sanatçı arasındaki benzerliğe işaret etmiş ve dünyayı deneyimler yoluyla anlamının ve bu deneyimlerden usçu yasalar kazanmak çabasının hem sanatçılar hem de bilim insanları için geçerli olduğunu savunmuştur (Öndin, 2021:446-447).

Della Pittura, resim sanatının doğasını anlamak için gerekli olan temel prensipler hakkında bilgiler içermektedir. Alberti resim sanatının ne kadar önemli bir konumda olduğunu şu sözlerle ifade eder: "(...) Resim tüm diğer sanatların efendisi, en azından onların temel süsü değil midir? (...) Başka hiçbir sanat yoktur ki hem o konuda cahil olanlar hem de yetenekliler tarafından öğrenilmesi ve uygulanması bu kadar zeokli olsun. İzinizle kendimden bahsedeyim; işlerim izin verdiğinde sıklıkla yaptığım gibi ne zaman keyif almak ve eğlenmek için resim yapmaya otursam, o kadar yoğunlaşıyor ve keyif alıyorum ki, fark etmeden üç dört saat geçmiş olur. Yani bu sanat, gelişim sürecinde büyük keyif verir; mükemmelleştiginizde ise onur, servet ve ebedi bir şöhret sunar (...) Resim konusunda ustalaşmayı arzularken, antik dönemdekilerin kazandığı onuru ve şöhreti her zaman gözünüzün önüne getirin (...)” (Alatlı, 2014:449)

Salt geometrik formlar estetik bir güzellik oluşturduğu için bir ressamın her şeyin ötesinde iyi bir geometri bilgisine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, Alberti, iyi bir ressam olmak için geometri bilgisinin bir zorunluluk olduğunu iddia etmiş ve geometri bilgisi olmayan birinin başarılı bir ressam olamayacağını söylemiştir: “Bir ressamın olabildiğince özgür sanatları öğrenmesi gerekir ancak her şeyden öte çok iyi bir geometri bilgisine sahip olmasını isterim. Genç soyluların resim dersi aldıkları Antik Çağ ressamı Pamphilus ile aynı görüşteyim, zira o, geometri bilmeyen birisinin iyi bir ressam olamayacağını öne sürmüştür. Eksiksiz ve mükemmel bir resim sanatını oluşturabilecek temel ilkelerimiz bir geometri uzmanınca kolayca anlaşılabilir, ancak ne temel ilkeler

ne de resim sanatının prensipleri geometri bilmeyenler tarafından anlaşılabilir. Bu nedenle ressamların geometri sanatını öğrenmeleri gerektiğine inanıyorum” (Demir Yiğit, 2022:132)

John Onians'ın görüşüne göre, Alberti, Orta Çağ'ın ahlaki ve retorik değerlerini sosyal ve estetik değerlerle değiştiren ilk kuramcıdır. Alberti, sonraki sanatçı, mimar ve teorisyenleri büyük ölçüde etkileyen çalışmaları sayesinde, yeni dönemin ve sanat anlayışının öncülerinden biri olmuştur. Alberti'nin kutsal geometrisi, Rönesans düşüncesinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. İnsan, artık her şeye kadir olan bir Tanrı karşısında güçsüz değil; aksine sanat aracılığıyla dünyayı şekillendirerek Tanrı'nın iradesini yerine getirebilen özgür bir birey haline gelmiştir (Demir Yiğit-Urfaloğlu, 2022:270-271).

Hümanizmin retoriğine bakıldığında, kadınlar için yeni entelektüel ve sosyal fırsatlar sunması beklenebilir. Ancak hümanizmin kadınlarla olan ilişkisi biraz sorunludur. Alberti'nin, *Della Famiglia (On the Family)* adlı eserinde ifade ettiğine göre kadının aldığı tek eğitim evini idare etmekle ilgilidir. Ayrıca erkekleri ilgilendiren konuları öğrenmek için çabalayan cesur ve ileri görüşlü kadınların olmasından kaygılandığını da ifade etmiştir. Hümanistler kadınların öğrenme merakını tamamen reddetmemişler, ancak bu merakın ileri seviyelere ulaşmaması gerektiğini savunmuşlardır (Brotton, 2006:45-46). Ev yönetimi dışında kadının aldığı eğitimle ilgili sınırlı bir rol öngörülmesi, hümanist düşüncenin bile kadınların eğitime ve toplumsal rolüne belirli sınırlamalar getirebildiğini göstermektedir. Alberti'nin ileri görüşlü ve bilgiye aç kadınlardan duyduğu kaygı, hümanistlerin genel düşüncesini yansıtmada, kadınların entelektüel ilerlemesine dair olumsuz bir bakış açısının mevcut olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç

Rönesans Hümanizmi, 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'nın kültürel ve entelektüel yaşamında büyük değişimlere yol açan bir düşünce akımı olmuştur. İnsan merkezli düşünce ve bireyselliği ön plana çıkaran hümanistler, eğitim, sanat ve bilimde önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Rönesans Hümanizmi sayesinde, insanın potansiyeli ve yetenekleri keşfedilmiştir. Bu dönemde, Antik Yunan ve Roma kültürlerinin eserleri yeniden keşfedilerek, klasik düşünce ve değerlerin gün yüzüne çıkması sağlanmıştır.

Rönesans Hümanizmi, aynı zamanda dönemin siyaset, toplum ve kilise yapılarına yönelik eleştirilerin de temelini atmıştır. Bu akımın etkisi, Avrupa'da ve diğer ülkelerde birçok alanda hissedilmiş ve insan odaklı düşüncenin benimsenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, hümanistler, insanın kendini keşfetmesine, düşüncelerini özgürce ifade etmesine ve bilgiye erişmesine izin veren bir ortam yaratmışlardır. Bu durum, Rönesans'ın aydınlanma çağına geçişinde önemli bir rol oynamıştır.

Hümanistlerin en önemli katkıları eğitim alanında olmuştur. Hümanistler, eğitimin önemli bir parçası olarak beşerî bilimlerin gelişimini teşvik etmiştir. Rönesans döneminde, beşerî bilimlerdeki ilerlemeler, öğrencilere insan doğası ve düşüncesi hakkında daha geniş bir perspektif sunarak, eleştirel ve analitik düşünme becerilerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Hümanistlerin eğitim alanındaki katkıları, modern eğitim sistemlerinin oluşumuna da önemli bir katkı sağlamıştır. Eğitimde insan merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre ders planlanması ve öğrenci merkezli bir ortam sağlanması, hümanist düşüncenin eğitim alanındaki etkisinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç itibarıyla Rönesans dönemi hümanistleri Avrupa'nın gelişiminde büyük bir etkiye sahip olmuşlardır. Eğitim sistemi, bilim, sanat ve mimari gibi alanlarda büyük bir ilerleme kaydedilmesine sebep olmuşlardır. Rönesans dönemindeki hümanistler, Avrupa'da kültürel, sosyal ve entelektüel bir uyanışın ortaya çıkmasına önyak olmuşlardır. Bu dönem, Avrupa'nın modernleşmesine ve bugünkü dünya kültürünün temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Hümanistlerin düşünceleri, günümüzde de hala önemli bir yere sahiptir ve çağdaş dünya kültürüne etkileri devam etmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alatlı, A (2014), *Batıya Yön Veren Metinler: Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı*, II Cilt, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Arabatzis, G. (2020), Manuel Chrysoloras, (Ed.:, Henrik Lagerlund), *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500* (s.1103-1106), Dordrecht: Springer.
- Ault, C. T. (2001), Alberti, Leon Battista (1404–72), (Ed.:, Clayton J. Drees), *The Late Medieval Age of Crisis and Renewal, 1300–1500: A Biographical Dictionary* (s.10-11), Westport: Greenwood Press.
- Aurnhammer, A. and Detering, N. (2019), *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*, Tübingen: Narr Francke Attempto.
- Balamir, E. (2019), Giovanni Boccaccio'nun Decameron Adlı Eserinde Yapısal Çerçeve, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6(5), s. 77-83.
- Barber, J. R. (2006), *Modern European History*, New York: HarperCollins.
- Barsella, S. (2007), Leonardo Bruni (ca.1370-1444), (Eds.:, Gaetana Marrone vd.), *Encyclopedia of Italian Literary Studies* (s. 312-314), New York: Routledge.
- Berger, G. (2009), *Relazioni: Internationales Wien*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Boccaccio, G. (2002), *Decameron*, (Çev.: Rekin Teksoy), 4. Basım, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Bod, R. (2013), *A New History of the Humanities: The Search for Principles and Patterns from Antiquity to the Present*, Oxford: Oxford University Press.
- Brambach, W. (1865), *Friedrich Ritschl und die Philologie in Bonn*, Leipzig: B.G. Teubner.
- Brotton, J. (2006), *The Renaissance: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Brown, V. (Ed.). (1992). *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Cox, V. (2009), Leonardo Bruni on Women and Rhetoric: *De studiis et litteris* Revisited. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 27(1), s. 47-75. DOI: 10.1525/rh.2009.27.1.47
- Cunningham, L. S & Reich, J.J. (2015), *Culture&Values: A Survey of the Humanities*, 8. Basım, USA: Cengage Learning.
- Çalışkan Akçetin, N. (2018), 'İnsancı' Olmak ya da 'İnsan' Olmak: Hümanizm'e Eleştirel Bir Bakış. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8(2), s. 691-712.
- Demir Yiğit, D. ve Urfaloğlu, N. (2022), Leon Battista Alberti'nin Cepheleri Üzerinden Antikitenin Okunması: Palazzo Rucellai ve Tempio Malatestiano Örnekleri, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 7(1), s. 269-290. DOI: 10.26835/my.1056241

- Demir Yiğit, D. (2022), *Leon Battista Alberti Mimarlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Dönmez, S. (2021), *Rönesans Hümanizmi Bağlamında Kopernik'in Heliosentrik Evren Kuramı'nın Felsefi Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Eckstein, F. A. (1887), *Lateinischer und Griechischer Unterricht*, (Hrsg.: Heinrich Heyden), Leipzig: Fues's Verlag (R. Reisland).
- Enenkel, Karl A. E. (2008), *Die Erfindung des Menschen: Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius*, Berlin: Walter De Gruyter.
- Enenkel, K. (2019), Francesco Petrarca: *Secretum* ['My Secret'; 'Secret Book'] / *De secreto conflictu curarum mearum* (Mid-14th Century) [On the Secret Struggles of My Mind]. (Ed.: Martina Wagner-Egelhaaf), *Handbook of Autobiography/Autofiction*, Volume I: Theory and Concepts (s. 1386-1396), Berlin/Boston: De Gruyter.
- Feld, H. (2013), *Das Ende des Seelenglaubens: Vom antiken Orient bis zur Spätmoderne*, Berlin: LIT Verlag.
- Flatt, L. (2010), *Religion in the Renaissance*, Canada: Crabtree Publishing.
- Freund, W. (1872), *Wie studiert man Philologie?*, Leipzig: Wilhelm Violet.
- Geiger, L. (2016), *Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland*, Cyprus: TP Verone Publishing House.
- Gill, A. (2007), Malatesta, Battista da Montefeltro (1383-1450). (Eds.: Diana Robin vd.), *Encyclopedia of Women in the Renaissance: Italy, France, and England*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
- Grubmüller, K. (2006), *Die Ordnung, der Witz und das Chaos: Eine Geschichte der europäischen Novellistik im Mittelalter: Fabliau-Mare-Novelle*, Tübingen: Max Niemeyer.
- Güler, G. (2018), *Antik Çağ Hümanizmi ile Rönesans Hümanizminin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Hirsch, E. C. (2000), *Der Berühmte Herr Leibniz: Eine Biographie*, München: C.H. Beck.
- Kallendorf, C. W. (2008), Introduction, (Çev.: Craig W. Kallendorf), *Humanist Educational Treatises* (s. vii-xvi), Cambridge, MA: The I Tatti Renaissance Library, Harvard University Press.
- Kapriev, G. (2005), *Philosophie in Byzanz*, Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Kızıltan, R. (2000), Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar Tarihte Çeviri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40/1-2, s. 71-88.
- Kinsner, C. (2001), Chrysoloras, Manuel (c. 1353-1415), (Ed.: Clayton J. Drees), *The Late Medieval Age of Crisis and Renewal, 1300-1500: A Biographical Dictionary* (s. 104-106), Westport: Greenwood Press.
- Klinke, M. (2010), *Die Darstellung der Pest in der Literatur von Giovanni Boccaccio und Francesco Petrarca*, Germany: Grin Verlag.
- Kobusch, T. (2011), *Geschichte der Philosophie Band 5: Die Philosophie des Hoch- und Spätmittelalters*, München: C.H. Beck.
- Koran, O. (2016), *Decameron'da İnsan, Kader ve Zeka*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara).
- Mann, N. (2004), The origins of humanism, (Ed.: Jill Kraye), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (s. 1-19), Cambridge: Cambridge University Press.
- Maxson, B. J. (2022), Bruni, Leonardo, (Ed.: Marco Sgarbi), *Encyclopedia of Renaissance Philosophy* (s. 502-513), Switzerland: Springer.
- McClinton, B. (2006), Humanism in the Renaissance, *Humani*, 97, s. 10-16.

- Mehnert, G. (2019), *Der Türk ist der Lutherischen Glück ... Die Reformation in Südosteuropa: Luther-der Papst-der Kaiser-der Sultan*, Berlin: LIT.
- Monfasani, J. (1998), Humanism, Renaissance, (Ed.: Edward Craig), *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (s. 533-541), London and New York: Routledge.
- Nauert, Charles G. (2004), *The A to Z of the Renaissance*, Lanham, Maryland: Scarecrow Press.
- Necla F. (2021), *Hümanizmden Posthümanizme Sıradan İnsanın Reddi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Öndin, N. (2021), Rönesans ve Eğitim, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(23), s. 444-451.
- Petrarca, F. (2004), *Epistulae Metricae Briefe in Verse*, (Hrsg.: übersetzt und erläutert von Otto und Eva Schönberger), Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Petrarca, F. (2021), *Utku Şiirleri*, (Çev.: Kemal Atakay), 2. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rathgeber, G. (1866), *Grossgriechenland und Pythagoras*, Gotha: Wilhelm Opetz.
- Rebhorn, W. A. (Ed.). (2000), *Renaissance Debates on Rhetoric*, (Çev.: Wayne A. Rebhorn), Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Reynolds, L. D. & Wilson, N.G. (2013), *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, 4. Basım, Oxford: Oxford University Press.
- Sari Machmout, B. (2019), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması Kontekstinde Yeni Yunanilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Sarti, R. (2004), *Italy: A Reference Guide from the Renaissance to the Present*, New York: Facts On File, Inc.
- Schiwy, G. (2003), *Birgitta von Schweden: Mystikerin und Visionärin des späten Mittelalters: Eine Biographie*, München: C.H. Beck.
- Schulze-Witzenrath, E. (2006), *Literaturwissenschaft für Italianisten: Eine Einführung*, 3. Basım, Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Schwarz, B. (2013), *Kuriuniversitat und stadtrömische Universität von ca. 1300 bis 1471*, Leiden: Brill.
- Sider, S. (2007), *Handbook to Life in Renaissance Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Sınanoğlu, S. (1958), Giovanni Boccaccio, *DTCF Dergisi*, 16/1-2, s. 19-40.
- Voßler, K. (1948), *Italienische Literaturgeschichte*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Weinrich, H. (2008), *Knappe Zeit: Kunst und Ökonomie des befristeten Lebens*, München: C.H. Beck.
- Whisker, J.B. and Coe, J. R. (2021), *The Citizen-Soldier in War and Peace*, Irvine: Universal Publishers.
- Wiegmann, H. (2003), *Abendlandische Literaturgeschichte*, Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Witt, R. G. (2006), Salutati, Coluccio (1331-1406), (Ed.: Richard K. Emmersons), *Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia* (s. 590-591), New York: Routledge.
- Wulfram, H. (2001), *Literarische Vitruvrezption in Leon Battista Albertis De re aedificatoria*, München-Leipzig: K.G. Saur.
- Yıldırım, M. (2020), Rönesans ve Reformasyon, *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), s. 184-210.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1822-1835, doi: 10.11616/asbi.1329486

Trablusgarp Savaşı Sırasında Deniz Hakimiyeti Mücadelesinin The New York Times Gazetesi Haberlerine Yansımaları

The Reflection of the Struggle for Naval Domination During the Tripoli War on The New York Times Newspaper

Vahide ÇETİN¹

Geliş Tarihi (Received): 18.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 16.10.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti ve İtalya arasında 13 ay sürmüştür. Bu savaş gerek yerel gerekse uluslararası basında yer almıştır. Özellikle basında kamuoyunun merak ettiği, büyük güçler olarak anılan İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın onayını ve desteğini alan İtalya'nın bu ülkelere savaşın yerel kalacağına ve Adriyatik ile Ege Denizi'ne sıçramayacağına, boğazlara saldırının olmayacağına dair sözleri tutup tutmayacağıyla ilgili konular haber olmuştur. İtalya, sömürge alanı olarak seçtiği Trablusgarp'ta mücadelenin uzaması nedeniyle ekonomisinin bozulmaya başlaması üzerine verdiği sözlerden dönerek Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakarak barış şartlarını kabul ettirmek için Farsan Adaları'nı ve 12 Ada'yı işgal etmiş ayrıca Çanakkale Boğazı'na saldırılar düzenlemiştir. Böylece savaş Kızıldeniz'e, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne yayılmıştır. Bu makalenin amacı Trablusgarp Savaşı'nda denizlerdeki hâkimiyet mücadelesinin The New York Times Gazetesi'nde nasıl ele alındığını açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İtalya, Trablusgarp Savaşı, The New York Times.

&

Abstract: The Tripoli War lasted for 13 months between the Ottoman Empire and Italy. This war took place in both local and international press. The public's curiosity, especially in the press, is about whether Italy, which received the approval and support of Great Powers England, France, Germany and Russia, will keep its promises that the war given to these countries will remain local, that it will not spread to the Adriatic and Aegean Sea, and that there will be no attack on the straits. Topics have been news. Italy broke its promises when its economy began to deteriorate due to the prolongation of the struggle in Tripoli, which it chose as a colonial area, and left the Ottoman Empire in a difficult situation, occupying the Farsan Islands and the 12 Islands in order to impose peace conditions, and also carried out attacks on the Dardanelles. The purpose of this article is to try to explain how the struggle for dominance in the seas in the Tripoli War was covered in The New York Times Newspaper.

Keywords: Ottoman Empire, Italy, Tripoli War, The New York Times Newspaper.

Atıf/Cite as: Çetin, V. (2023). Trablusgarp Savaşı Sırasında Deniz Hakimiyeti Mücadelesinin The New York Times Gazetesi Haberlerine Yansımaları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1822-1835. doi: 10.11616/asbi.1329486

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doktorant, Vahide Çetin, Bağımsız Araştırmacı, cecinvahide@gmail.com.

1. Giriş

İtalya'nın, 23 Eylül ve 27 Eylül 1911 tarihlerinde Osmanlı Devleti'ne verdiği notalar ile Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp'ın, Osmanlı Devleti'nden kopuş süreci başlamıştır. Yeni İkdâm gazetesi, durumu "Söz kalemeden top ağzına geçti" sözleriyle ifade etmiştir (Yeni İkdâm, 1911, Eylül 30). Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ile askeri alanda donanma gücünün Çanakkale Boğazı'nı koruması, Ege Denizi ve Akdeniz'in İtalyan donanmasının kontrolünde olması ve coğrafi konum itibarıyla de askeri lojistikte de üstünlüğün İtalya'da olması, İtalya açısından Trablusgarp'ın işgalinin kısa sürede biteceği düşüncesini perçinlemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, mevcut imkânlar dahilinde bölgeyi savunmak için harekete geçmiştir. Akdeniz'in güvenliği için önem arz eden ve stratejik bir noktada bulunan Osmanlı Devleti'nin Garp Ocağı olarak belirttiği Trablusgarp'ın işgaline karşı Osmanlı Devleti, Mısır ve Tunus üzerinden gönüllü subayları bölgeye sevk etmiştir. Albay Neşet Bey, Fuat (Bulca), Nuri (Killigil), Nuri (Conker), Ekrem Bey, Halil (Kut), Yakup Cemil, Ali Fethi (Okyar) Binbaşı Enver Bey ve Kolağası Mustafa Kemal Bey'in yer aldığı gönüllü subaylar yerli halkı örgütleyerek Trablus, Bingazi ve Derne olmak üzere üç merkezden Trablusgarp'ı savunmuştur. Yerli halkın göstermiş olduğu güçlü direniş karşısında İtalya; ülkesindeki mali durumun savaş masraflarını karşılamada çektiği zorluklar ve İtalyan halkının karamsar bir tablo çizmesi nedeniyle karada gösteremediği başarıyı denizde güçlü donanması ile başarmayı amaçlamıştır. İtalya, savaşın başladığı andan itibaren Osmanlı Devleti'ne ilhakın tanınması yönünde sunduğu barış şartlarını kabul ettirmek için farklı yollara başvurmuş ancak başarı elde edememiştir. İtalya, gönüllü subayların örgütlediği yerli halkın gösterdiği direniş karşısında çaresiz kalmıştır. Savaşın uzaması nedeniyle maliyetlerin artması, İtalyan halkında tedirginliğe yol açmış ve bozulan iktisadi yapı yazışmalara da yansımıştır. 1912 yılının mart ayında Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen İtalya'nın Rusya'ya göndermek istediği raporda, İtalyan askerleri arasında savaşın uzaması nedeniyle huzursuzluğun arttığı, mücadelede İtalyan bütçesinin iki ay daha dayanabileceği ve ülkenin borçlanmaya gideceği bilgisine ulaşılmıştır (Güzel, 2017:108). The New York Times'ta da zaman zaman İtalya'nın savaşını finanse etmede yaşadığı zorluklara dikkat çeken haberler yapılmıştır. Gazete, savaşın ilerleyen safhasında İtalya'nın savaşın finansmanı için altın arayışına girdiği bilgisini paylaşmıştır. Haberin devamında İtalya'nın Paris'ten borç para aldığı ve New York'tan altın ihracatının gerçekleştiği bilgisini verirken benzer bir durumun 1905 Rus-Japon savaşında da gerçekleştiğini bildirmiştir (TNT, 1912, February 7). Savaş uzadıkça İtalya'nın Trablusgarp'taki ekonomik çıkarları üzerine değerlendirmeler de gazetede yer almıştır. Baston kaynaklı haberde; Kuzey Afrika'da yıllarca bulunan kâşif Charles W. Furlang'ın İtalya'nın Trablusgarp işgali üzerine değerlendirmesi aktarılmıştır. Furlang şu sözleri sarf etmiştir. "...Kayda değer sayıdaki İtalyan'ın Birleşik Devletlere veya Arjantin'e gidebilecekken Trablusgarp sahrasının sıcak güneşle yakmış topraklarına göç edip etmeyecekleri bir ihtilaf konusu, İtalya'nın Trablus'tan kazanabileceği tek zenginlik tarımsal olmalı. Ne olursa olsun tarımda edilecek başarısı Trablusgarp tepelerinin sulandırılmasında ve yağışlı mevsimlerde suyun artezyen kuyuları ile çevrilmesinde yatmaktadır." (TNT, 1912, January 15). Trablusgarp'ın en önemli limanları olan Lebda, Trablus, Misrata, Bingazi, Derne, Mersa, Bombay ve Tobruk İtalyanlar tarafından işgal edilmiş ve işletilebilmişken, aynı başarıyı tarımsal alanda tütün, pamuk, zeytin, şarap, hurma ve ipek üretiminde sağlayamamıştır (Beehler, 2014:12). İtalya'nın ekonomi alanında yaşadığı buhranı yerel basından Tanin gazetesi, "İtalya'nın Vaziyet-i Maliyesi", "İtalya'da Açlık Belası" ve "İtalya'da Hükümet ve Ahali" başlıkları altında haber yapmıştır. Gazete, İtalya'nın iktisadi yapısı nedeniyle işgalin çok uzun sürmeyeceği üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur (Tanin, 1912, 9 Nisan; Tanin, 1912, 14 Mayıs; Tanin, 1912, 16 Mayıs). İtalya'nın bu savaştaki ekonomi alanındaki kazanımları tartışılmaya başlanmışken, İtalya büyük güçler ve Osmanlı Devleti için farklı bir stratejiyi uygulamaya koymuştur. İtalya, donanma gücünü kullanarak büyük güçlerin dikkatini çekebilme ve Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için savaşın yerel kalacağı sözünü çiğneyerek savaşın seyrini değiştirecek olan hamleleri Farsan Adaları'nı işgal ederek ve 24 Şubat 1912 tarihinde Beyrut'u bombalayarak yapmıştır. Ardından Çanakkale'ye yaptığı saldırılar ve 4 Mayıs-16 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilen 12 Ada'nın işgali ile büyük güçlerin müdahalesi sonucu Osmanlı Devleti ve İtalya arasında başlayan barış görüşmeleri Uşi Antlaşması ile noktalanmıştır (Genelkurmay, 1981:420-440).

2. Trablusgarp Savaşı'nda Denizlerde Hâkimiyet Mücadelesi

2. 1. Kızıldeniz'de Türk-İtalyan Mücadelesi

Trablusgarp Savaşı başlamadan önce İtalya, Kızıldeniz'i kontrol etmek için donanması ile bölgeyi kuşatmaya başlamış ve sömürgesi olan Eritre'nin, Osmanlı Devleti tarafından saldırıya uğramasına engel olmaya çalışmıştır. Osmanlı donanmasının aktif bir şekilde bölgede olmasına karşın, Arabistan sahili boyunca Osmanlı Devleti'ne ait her türlü tesis İtalya tarafından bombardıman edilmiştir. İtalya kıyıları sıkı bir abluka altına aldıktan sonra Türk-İtalyan mücadelesinin beşinci ayında Kızıldeniz'de bulunan Farsan Adaları'nı 500 kişilik bir kuvvetle işgal etmiştir. Beyrut'un bombalanmasından dört gün önce İtalya'nın bu işgal hareketi savaş alanını genişleteceğinin sinyalini verirken, The New York Times'da bu gelişmeyi 20 Şubat'taki sayısında haber yapmıştır (TNT 1912, February 20).

2. 2. Akdeniz'de Türk-İtalyan Mücadelesi

Ekonomisindeki bozulmanın savaşa yansımalarına son vermek ve Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için ilk ciddi eylemini İtalya, 24 Şubat 1912 tarihinde Beyrut'u bombalayarak gerçekleştirmiştir (COA, HR. SYS. 2908-114). Beyrut limanında bulunan Avnullah korveti ile Ankara torpidosu İtalyan bombardımanı sonucu batmıştır (COA, HR. SYS. 2908-121). Sözde güney sahillerimizden ve Suriye kıyılarından Trablusgarp'a yapılacak olan kaçak nakliyatı önlemek amacıyla görevli olan İtalyan donanmasının Beyrut'u bombalaması genel olarak büyük güçlerde şok etkisi yaratsa da bu duruma en fazla Fransa tepki göstermiştir. Çünkü Beyrut, Fransa'nın güç ve nüfuzu altında olup gözden kaçmayacak yoğunlukta Avrupalının yaşadığı bir merkezdi (Eker, 2020:195). Bombardıman sırasında 39 asker, 4 onbaşı, 2 çavuş, 1 mülazım ve 1 yüzbaşı şehid düşerken; 14 asker, 6 subay, 1 çavuş ve 4 onbaşı yaralanmıştır. Ayrıca sivil halktan 52 kişi vefat ederken 56 kişi de yaralanmıştır. Bombardıman sonrası şehirde oluşan kaos sonucu İtalyan olduğu düşünülerek 4 ecnebi öldürülmüştür. Açık şehrin bombardıman edilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti, İtalya'yı Lahey Antlaşması'na istinaden protesto etmiştir. Beyrut'ta örfi idare ilan edilmiştir (İrtem, 2004:201). Valtorna ve Garibaldi adlı iki İtalyan kruvazörün, Türk top çekerlerini, gümrük binasını ve limanını bombardıman etmesi sonrası rıhtımda bulunan ahalden 60 kişi hayatını kaybetmiştir (ATASE, 3-14-59; COA, HR. SYS. 2909-15). Gazete Londra kaynaklı haberinde, İtalyan savaş gemilerinin Beyrut'u bombaladığı, iki Türk savaş gemisinin battığı, altmış kişinin öldüğü ve İtalya'nın karşısında bu işgali oldubitti olarak kabul etmeyen Avusturya'nın bu hamleden sonra bu durumu kabullenmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Beyrut'un bombalamasıyla günde 400.000 \$'a mal olan bir mücadelenin kısa sürede sonlanacağını savaşın Doğu Akdeniz ülkelerine sıçradığını ifade etmiştir. Haberin devamında Çanakkale Boğazı'nı mayın savunmaları yoluyla kapatmak, tarafsız taşımacılığın geçişini yasaklamak ve prensip olarak İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilmesi ve İtalyan kurumlarının kapatılması için kabul edilen önlemleri Bab-ı Ali'nin almak zorunda kaldığı bilgisine yer verilmiştir (TNT, 1912, February 25). 26 Şubat 1912 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin, Trablus'un ilhakını kabul etmediği takdirde İtalya'nın şark sularında faaliyet gösterebileceği istihbarat raporlarına yansımıştır (ATASE, 3-14-60). Osmanlı Devleti İtalya ile mücadele ederken İtalya'yı boykot, İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilmesi gibi konular gündeme gelmiş, bunların hükümet tarafından karar olarak alınması Beyrut'un bombalanması sonrası gerçekleşmiştir (COA, MV. 164-46; COA, DH. SYS. 75-1). İlk olarak Beyrut'un bombalanması ile Bab-ı Ali Beyrut, Suriye ve Halep vilayetleri ile Kudüs Mutasarrıflığı'nda yaşayan İtalyan halkının 15 gün içinde Osmanlı topraklarını terk etmelerini istemiştir (Tanin, 1912, Şubat 28). İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilme kararı, İtalya'nın Rodos'u işgal etmesi ve Çanakkale'ye saldırılarına bağlı olarak coğrafi kapsamı genişletilmiştir. Ancak bu kararlar hiçbir zaman tam anlamıyla tatbik edilmemiştir. Buna Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi durumu elvermemiştir. Sınır dışı edilmeler Beyrut'un bombalanması ile kısmen gerçekleşmeye başlamıştır (Şeber, 2011: 243-245). İtalya'ya boykot ve İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilmesi konuları yerel basında da yer almıştır Tanin gazetesi alınan kararların tatbik edilemeyeceği hakkındaki görüşlerini "*İtalyanlara Boykotaj*", "*İtalyanların Tardı*", "*Tard ve Tebi'de*", "*İtalyanlar Kovulacak mı?*" başlıklı haberlerinde vermiştir (Tanin, 1912, Şubat 8; Tanin, 1912, Şubat 26; Tanin, 1912, 19 Nisan 1912).

Beyrut'un bombalanması ile büyük güçler ticari kayıpları ve savaşın Doğu Akdeniz ile sınırlı kalmayacağı gerçeği ile yüzleşmiştir. Büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiği arabuluculuk girişimleri sırasında İtalyan parlamentosu savaşı bir oldubittiye getirerek Trablusgarp'ta hükümlerini ilan eden kararı dünyaya duyurmuştur (ATASE, 13-56-37). The New York Times da bu gelişmeyi kamuoyu ile paylaşmıştır. Roma kaynaklı haberinde, Başbakan Giolitti'nin, Trablus'un ilhakını ilan eden kraliyet kararnamesini meclise sunduğu ve bunun içinde 21 üyeden oluşan bir komitenin seçildiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca haberde, İtalyan Parlamentosu'nun açılışında Genç Türklerden Selanik'ten gelen Salem isimli bir avukatın gayri resmi bir şekilde Türk-İtalyan barışını görüşmek için hazır bulunduğu ifade edilmiştir. (TNT, 1912, February 23).

Beyrut'un bombalanması ile savaşın yerel kalmayacağı neredeyse kesinlik kazanmışken ve büyük güçler Türk-İtalyan mücadelesine müdahalede bulunmuşken The New York Times gazetesi Batı'nın gözünden savaşı değerlendiren bir makale kaleme almıştır. Gazete, "İtalyan Savaş Ruhunu" başlığıyla kaleme aldığı makalede savaşı bir vahşet ve boşa geçen bir vakit kaybı, kötü bir iş olarak nitelendirmiştir. Savaşta İtalya'nın haklılığını şu sözlerle ifade etmiştir: "İtalya'nın Türkiye ile savaşmak için bir nedeni vardı. Türk hâkimiyetindeki İtalyanları kesin bir amaç olmasa bile düşmanlığa karşı yerleşik bir eğilim gösterecek kadar sık ve genel olarak kötü muamele görmüştür. İtalya özür dilemek, reform ve tazminat talep etmek ve talebi silahlarla güçlendirmek gibi şeyler için de oldukça haklıdır." Makalenin devamında İtalya'nın Trablus'u ele geçirmeyi, topraklarını genişletme ve ticaretini arttırma arzusu dışında herhangi bir nedeni alaycı bir tavırla karşıladığı belirtilmiştir. Ayrıca gazete, köylü bir kızın İtalyan sevgilisine "Her öpücük için bana bir Türk öldür" sözünü aktarırken bu korkunç görevi yerine getiren kaç İtalyan gencin vatanına geri döneceğinin merak konusu olduğunu ifade etmiştir (TNT,1912, February 24). Gazetenin bu tek taraflı bakış açısı karşısında Tanin gazetesi de Türk-İtalyan mücadelesinde kim haklı sorusuna "İtalyanlar Aleyhine Nümayiş-i Hasmane" başlıklı yazısında Osmanlı Devleti'ne ait bir kara parçasına göz diken ve işgali meşrulaştırmaya çalışan İtalya aleyhine değerlendirmede bulunmuştur (Tanin, 1912, Nisan 7).

Beyrut'un bombalanması ile Trablusgarp sorununa çözüm için girişimde bulunan büyük güçlerin mevcut durumu hakkında gazete değerlendirmelerde bulunmuştur. "Türk-İtalyan Savaşını Bitirin" başlıklı haberinde Türk-İtalyan Savaşı'nın sona erdirilmesi amacıyla güçlerin müdahalede arabuluculuk yaptığı, raporlarının teyit edildiği ve her iki ülkeye de yarı resmi bir nota verildiği bilgisi paylaşılmıştır. Notanın ayrıntılarında Fransa'nın, Türkiye'nin aktif temsilcisi olma niyetinde olmadığı ve Türkiye'den Osmanlı birliklerini Trablusgarp'tan geri çekilmesini isteyen diğer güçlere katılmak gibi bir amacının da bulunmadığı bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca haberin devamında, Beyrut'taki İtalyan bombardımanından Fransa'nın rahatsız olduğu bu nedenle Fransa Başbakanı Poincaré'nin bugün Roma'daki Fransız büyükelçisi M. Borrare ile İtalyan Dışişleri Bakanı Marquis di San Giuliano ile görüştüğü yer almıştır. Gazete, Fransa'nın, İtalyan Hükümeti'ne Fransız vatandaşlarına yaptığı bombardımanın sonuçlarına ilişkin tüm hakları saklı tuttuğu talimatını verdiğini ve Beyrut'ta 97 kişinin öldüğünü bildirmiştir (TNT, 1912, February 28).

Beyrut'un bombalanması ile sarsılan büyük güçler arabuluculuk görevi üstlenerek savaşın sınırlarını koruyabilmeyi amaçlamışlardır. Büyük güçlerin arabuluculuğuna dair bilgileri The New York Times'ın "İtalya ve Barış" adlı haberinden öğrenmekteyiz. "İtalya, Bay Roosevelt'in dediği gibi "iş" in (suçun) kapsamını ve üstlendiği riskleri fark ediyor. İtalya, Türkiye'yi Trablusgarp'taki şartlara getirmek için ani ve şiddetli bir saldırı yapmayı umuyor ve daha sonra kıyıdaki tutunma noktasından yavaş yavaş iç alanın kontrolünün ele geçiriyordu. İlk hedefinde başarısız oldu. Türkiye herhangi bir getiri belirtisi göstermiyor. Tripoli kıyı şeridi üzerindeki savaş devam ediyor. Hiçbir parlak ve belirleyici faaliyet gerçekleşmedi ve hiçbiri muhtemel değil. Savaş çok maliyetli idi ve şimdiye kadar sonuçsuz kaldı. Elde edilen sonuçlarda maliyetin nasıl düşürülebileceğini görmek kolay değildir. Paris'te Fransız Hükümeti'nin barışı sağlamak için kolektif harekete katılmaya hazır olduğuna dair yarı resmi not, İtalya Hükümeti ile istişare sonrasında verilmiş olabilir ve eğer varsa bu umut verici bir işaret." Bu bilgilere yer veren gazete, Fransa'nın her iki ülke için arabuluculuk liderliğini üstlenirken tarafsız ve dostça konuyu ele alacağını ifade etmiştir. Bu bilgiye ek olarak Fransa'nın, Beyrut'taki bombardımandan rahatsız olduğunu ve Başbakan Poincaré'nin Roma'daki büyükelçisi M. Borrare'nin İtalyan Dışişleri bakanı Marquis Di San

Giuliano ile görüştüğünü belirtmiştir. Ayrıca gazete bu görüşmeden İtalya Hükümeti'ne Fransa'nın Suriye limanının bombardımanı sonrası Fransız çıkarları üzerinde her türlü hakkın saklı tutulduğu talimatı çıktığı bilgisini yinelemiştir (TNT, 1912 February 29).

Türk-İtalyan mücadelesinin başladığı günden itibaren 1856 Paris Antlaşması ve Lahey Sözleşmesinin 11. maddesi ile yapılan düzenlemeyi gerekçe göstererek kaçakçılığı önlemek bahanesiyle iktisadi ve siyasi çıkarlara ket vurmak için Osmanlı Devleti ve İtalya karşılıklı gemilere el koyma eylemi gerçekleştirmiştir. Ancak her iki ülkede bu antlaşmalarda yer alan bitaraf ülkelerin gemilerindeki kaptan ve mürettebatına dokunulamayacağı ve savaş kaçağı maddesi olarak belirtilen maddeler dışında el koymaların yapılamayacağına dair taahhütleri yerine getirmemiştir (Temel, 2005: 204). Sık sık bitaraf ve mücadele halindeki ülkeler, Lahey Mahkemesi (Deniz Ganimetleri Mahkemesi) ne müracaat etmiştir. Bu gelişmeleri de The New York Times gazetesi kamuoyu ile paylaşmıştır. Paris kaynaklı haberinde, İtalyan Hükümeti'nin Fransız vapurları Kartaca ve Manouba'nın ele geçirilmesiyle ilgili tüm sorunların Lahey Mahkemesi'ne sunulmasını önerdiği Poincare'nin, İtalyanlar tarafından Monouba'da el koydukları gemiden alınan Türklerin arabuluculuk öncesi bırakılmasını istediği bilgisini paylaşmıştır (TNT, 1912, January 23). Fransız Hükümeti, el konulan vapuru ve 29 kişiden oluşan Hilali Ahmer Heyeti'nin iadesini Lahey Mahkemesine taşımadan gerçekleşmesini istemiştir. Neticede İtalyan Hükümeti, hem vapuru hem de Hilali Ahmer heyetini serbest bırakmıştır (Giolitti, 2012: 92).

Beyrut'un bombalanması sonrası güçlerin müdahalesinden tatmin olmayan İtalya, savaşı sonlandırmak için hava kuvvetlerini devreye aktif bir şekilde sokmuştur. İtalyan donanmasından Yüzbaşı Rossi tarafından Tobruk'a 60 uçuş yapılmıştır. 1 Şubat 1912 tarihinde Yüzbaşı Monte ile birlikte Rossi Tobruk'ta uçuş yaparken uçağa 5 defa tüfek mermisi isabet etmiştir. Monte vurularak hafif yaralanmıştır. The New York Times da bunu haber yapmıştır (Beehler, 2014:71). Tripoli kaynaklı haberinde, Tobruk ve Cyrenaica yakınlarında bulunan bir Arap kampını bombalayan Yüzbaşı Monte'nin uçağının Araplar tarafından vurulduğu bilgisine yer verilmiştir (TNT, 1912, February 2).

Savaşın gidişatından memnun olmayan Rusya da mücadeleyi sonlandırmak için harekete geçmiştir. Rusya adına Sazanov'un liderliğinde, Türk-İtalyan temsilcileri arasında 9 Marttan itibaren başlayan ve 24 Nisanda biten ve sonuçsuz kalan barış görüşmeleri The New York Times da haber olmuştur (Giolitti,2014:91). Şikago kaynaklı haberinde Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya büyükelçilerinin cumartesi günü Dışişleri Bakanı Marquis Di San Giuliano'yu ziyaret ettiği ve ona Türkiye ile savaşta arabuluculuk için şartlarının ne olduğunu sorduğu ancak İtalya'nın arabuluculuğa ihtiyaç duymadığı ve Türkiye'nin ise buna cevabının hayır olduğu bilgisini paylaşmıştır. Haberin devamında savaşın alanının genişleyeceği bilgisine yer verilmiştir (TNT, 1912, March 12). Büyük güçlerin arabuluculuk müdahalesinde İngiltere, İtalya'ya barış için şartları asgariye düşürmesi gerektiğini ve Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için hiçbir sebebin olmadığını ve bir sebep yaratması gerektiğine dair telkinde bulunmuştur (Yeni İkdam, 1912, Şubat 2).

2. 3. Ege Denizi'nde Türk-İtalyan Mücadelesi

İtalyan maliyesinin savaş masraflarını karşılamada yetersiz kalması ve halkının bu mücadelenin amacını tartışmaya başlaması üzerine İtalya'nın savaşı en kısa sürede sonlandırmak için gerçekleştirdiği Kızıldeniz'deki ve Akdeniz'deki faaliyetlerine bağlı olarak dünya kamuoyu bu mücadelenin hangi bölgelere sıçrayacağı konusunu merak etmeye başlamıştır. Gazete, 13 Mart 1912 tarihli haberinde İtalya'nın Çanakkale Boğazı'nı bombalayacağı bilgisini paylaşarak merak edilen konuya açıklık getirmiştir. Haberde güçlerin müdahalesinin etkisiz kaldığı ve İtalyan filosunun Çanakkale Boğazı'na karşı bir harekât düzenleyeceği, önce Jedül Bahriye, Kum Kaleh'in bombalanacağı Türk Hükümeti'nin boğazların savunulması için bağlantılı mayınları döşemeye başladığı bilgisini vermiştir (TNT, 1912, March 13). Çanakkale Boğazı'na İtalya'nın saldırmayacağına dair güvence vermeyişi ve Alman ile Fransız sefirlerin İtalya'nın Çanakkale Boğazı'na saldıracaklarına dair verdikleri bilgiler ışığında Osmanlı Devleti boğazlara takviye güç sağlamıştır (COA, HR. SYS. 2908-152; COA, HR. SYS. 2909-1).

The New York Times "Korku; Rusya İtalya'ya Katılacak" adlı başlıklı Paris kaynaklı haberinde; Türkiye'ye karşı savaşın genişlemesi ihtimalinin Avrupa'yı endişelendirdiği, bu durumu Avrupa'nın çok ciddi

bildirilerde kullandığı “uluslararası kriz” olarak tanımladığını belirtmiştir. Haberin devamında, Rusya’nın doğu politikasındaki çıkarları doğrultusunda, İtalya’nın yanında yer alacağı ve Üçlü İttifak’ın müttefiki olan Avusturya ile İtalyan sempatisi ile tanınan ve M. Tcharykoff’un yerine geçen geçici Rus Elçisi M. Switche’ nin yeni bir ittifakın doğuşuna sebep olacağı bilgisi verilmiştir. Gazete, ayrıca Balkanlarda çıkabilecek olan bir karışıklıkta Almanya’nın tavrının ne olacağını merak konusu olduğu bilgisini de paylaşmıştır (TNT, 1912, March 24). Savaşın gidişatından memnun olmayan ve boğazlar üzerinde emelleri olan Rusya, bir an önce savaşın sonuçlanmasından ve boğazların statükosunun netlik kazanmasından yanaydı. Bu yüzden Rusya, İtalya’ya Çanakkale Boğazı’na saldırarak Osmanlı Devleti’ne ağır bir darbe indirmeyi telkin etmeye başlamıştı (İrtem, 2004: 204).

Çanakkale Boğazı’na saldırı dillendirilmiş iken İtalya’nın bölgedeki mevcut durumunu gazete, Londra kaynaklı haberinde vermiştir. Trablus’taki Türk karargâhında son dört ayını geçiren ve Londra’ya geri dönen tanınmış gazeteci F. Abott’un değerlendirmelerini aktarmıştır. Gazetede, İtalyanların Trablus’taki gerçek durumunun çok kötü olduğu ve yanlış bir izlenimin dünya kamuoyuyla paylaşıldığı bilgisine yer verilmiştir. Haberin devamında Abott’un; savaşın başında İtalyanların Tripoli şehrini ele geçirdikten sonra saldırı için uygun anı kaçırdıkları ve bunun zaman kaybına yol açtığı, bu durumun Türk ve Arap birliklerini güçlendirdiği, 18 Mart’ta Trablus’tan ayrılırken Arapların hala güneyden saldırdığı sözlerini paylaşmıştır. Ayrıca Abott, İtalyanların her gün güç kaybettiğini, Müslüman dünyasından yerli direnişe para ve yiyecek yardımının en iyi şekilde tedarik edildiğini yazmıştır. Koleraya vurgu yapan Abott “*Ateş onlara İtalyan ateşinden daha zorlu olduğunu kanıtladı, ama bir hasta Arap için muhtemelen on hasta İtalyan var*”. şeklinde sözleriyle makalesini bitirmiştir (TNT, 1912, April 5).

İtalya savaşa son vermek ve istediğini alabilmek için Beyrut’un bombalanmasından kısa bir süre sonra önceden de planlandığı üzere Çanakkale Boğazı’nı 18 Nisan 1912 tarihinde bombalamıştır (ATASE, 65-312-39; COA, HR. SYS. 2909-82; COA, HR. SFR. 04..378-4). Saldırı sonrası Bab-ı Ali tarafından Çanakkale Boğazından geçişler ticaret gemilerine yasaklanmış ve boğazı mayınlama faaliyeti hızlanmıştır (Zeyrek ve İlhan, 2016:93). Büyük güçlerin tepkisine yol açan bu durum, İtalya’nın lehine gelişmiş ve barış için sunulan çözüm önerileri The New York Times’a konu olmuştur. Gazetenin “*Her hükümetin makul özsaygı ile kabul edebileceği Türkiye ile İtalya arasında barış için bir temel bulunabilir mi?*” sorusuna yanıt aradığı makalede güçlerin harekete geçtiği Osmanlı Devleti’nin Trablus’un ilhakını kabulleneceği halifelik statüsünü kullanacağı bilgisine yer verilmiştir. Haberin devamında ise şu sözler sarf edilmiştir: “*İtalyanlar gelmeden önce kabileler Padişah’ı Halife olarak saygı ile önünde eğilirken Türklerden yönetici olarak ve iyi bir sebepten nefret ediyordu. Türk Hükümeti’nin “çehresi” kurtarılabilirse ve Müslümanları Trablusgarp kaybını isyan ettiremeyecek bir antlaşmaya varılırsa...*” Bu sözlerle gazete, İtalya’nın Trablusgarp’ı ilhakının güçlerin yardımıyla gerçekleşeceğini ifade etmiştir (TNT, 1912, April 18).

Gazete 21 Nisan 1912 tarihli haberinde, Çanakkale Boğazı’nın batı ucunda yer alan kalelerin İtalya tarafından bombardıman edilmesini beyhude bir saçmalık olarak nitelemiştir. Boğazların savunma güçlerine dikkat çeken haberin devamında İtalya dâhil hiçbir filonun yıkıcı kayıplar vermeden boğazlardan geçemeyeceğini, İtalya’nın da bu başarısız girişimi diplomatik güdüyle yaptığı bilgisini paylaşmıştır. Haberde güçlerin Doğu’da genel bir isyanın oluşma ihtimalinden korktuklarından dolayı Fransa, İngiltere ve Rusya’nın Türkiye’yi ikna etmeye çalıştığı ancak bu konuda başarısız olduğu bilgisini vermiştir (TNT, 1912, April 21).

Gazete 24 Nisan 1912 tarihli sayısında; Türk Hükümeti’nin ve İtalya’nın güçlerin arabuluculuk teklifine iyimser baktığı ve Türkiye’nin Trablusgarp’taki hâkimiyetinden vazgeçmeyeceği ve İtalya’ya ekonomik taviz dışında hiçbir şey vermeyeceği bilgisini paylaşmıştır (TNT, 1912, April 24).

İtalya, Çanakkale bombardımanından istediği verimi alamayınca Avrupa’nın coğrafi olarak Rodos’u merkez alarak ifade ettiği Güney Sporadlar ya da Ege Adaları olarak bilinen 12 Ada’yı işgale başlamıştır (Tağmat, 2018:140). 1912 yılının 9 Mayıs’ında Hareke (Harki), 12 Mayıs’ta İleryo (Leros), Kilimli (Kalimnas), Batnoz (Patnos), 13 Mayıs’ta İncirli (Nisiraos), Kerpe (Kerpatos), İlkel (İlyakitilos) ve Çoban Adası (Kaşat-Kasos), 16 Mayıs’ta İstanköy (Kaş) İtalya tarafından ele geçirilmiştir (COA, HR. SYS. 2909-132; Hayta, 1994:134-137). 4 Mayıs’ta Rodos’un işgaliyle başlayan ve 16 Mayıs’ta önemli bir direnişle

karşılaşılardan ele geçirilen adalarla ilgili gelişmeleri The New York Times yakından takip etmiş ve kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Gazete 5 Mayıs 1912 tarihli Roma kaynaklı haberinde, İtalyan donanmasının bu sabah takımadalarının en büyüğü olan 550 mil karelik bir alana sahip olan ve Yunan nüfusunun fazla olduğu 30.000 kişinin yaşadığı Rodos'u ele geçirdiğini beyan etmiştir (TNT, 1912, May 5). Rodos'un işgali sırasında Hristiyan halk İtalyanlara yardımcı olmuştur (ATASE, 23-97-2). The New York Times "İtalya Yenilgi Hikâyesini Reddetti" haberinde Rodos Valiliği'nden gelen Türk birliklerinin 1000 İtalyan'ı ele geçirerek büyük bir zafer elde ettiği bilgisinin yalan olduğu, Rodos'taki Türk valinin ve sekreterinin esir olduğu ve İtalya'ya getirileceği bilgisini paylaşmıştır (TNT, 1912, May 10). İtalya, Rodos'a 10 bin kişilik bir kuvvetle çıkmıştır (ATASE, 6-27-3). İtalya, adayı savunmak için sadece jandarma kuvvetinden oluşan Rodos'u ve benzer durumdaki diğer adaları da kolay bir şekilde işgal ettiği gibi Rodos valisi, defterdarı, liman reisleri ve diğer üst düzey yetkilileri de esir almış bu davranış işgal edilen tüm adalarda uygulanmıştır (ATESE, 20-85-24; ATASE, 20-85-32; COA, HR. SYS. 2909-114; COA, HR. SYS. 2909-133; Mengeş, 2017:107). Gazetenin 21 Mayıs 1912 tarihli baskısında, Amiral Amerodan'ın, Küçük Asya'nın batı kıyısında ve Rodos'un 15 mil kuzeybatısındaki Simi Adası'nı İtalya adına işgal ettiği ve Türk yetkililerin ve jandarmanın esir olarak İtalya'ya gönderileceği bilgisi paylaşılmıştır (TNT, 1912, May 21). The New York Times Paris kaynaklı haberinde, yaşanan gelişmelere Avrupa'nın kayıtsız kalamadığı, Türk-İtalyan mücadelesini sonlandırmak için bir kongre düzenlemeye hazırlandıkları ve Türkiye'nin böyle bir öneriye sıcak baktığı bilgisine yer vermiştir. Ayrıca İtalya'nın buna muhalif olmadığını ve bunun da çatışmanın çözümü anlamına geleceğini düşündüğünü, Fransa'nın arabuluculuk konusunda herhangi bir tarafsız çabaya katılmaya hazır olduğunu ve Avrupa'nın her yerinde diplomatların uygulanabilir bir barışı tartıştığını ve bir kongre düzenlemek için gerçekçi bir yol aradıklarını ifade etmiştir (TNT, 1912, May 25).

The New York Times savaşın ilerleyen safhasında Başbakan Giolitti ile yaptığı bir röportaja yer vermiştir. Başbakan şunları söylemiştir: "Biz şu an ilkinde olduğu gibi Türkiye ile anlaşmaya oldukça istekli ve hazırız... Başlangıç olarak Trablusgarp ve Sireneyka üzerindeki egemenliğimizi tanıyacak. Bu başlangıçtan itibaren şartımız oldu...İtalya şimdiye kadar merhametli olmuştur, ama sabrı neredeyse tükenmiş durumda... İtalya süresiz olarak devam edebilir maliyesi mükemmel durumda ve halkı İtalyan bayrağına kesin zafer kazandıracak hatlarda savaşın devam etmesini dilemekte." (TNT, 1912, June 1). Başbakan Giolitti yapılan işgal hareketleriyle elini güçlendirdiğinin farkında olduğundan Osmanlı Devleti ile barış masasına oturmadan şartları kamuoyuyla paylaşmaktan çekinmemiştir.

The New York Times "İtalya'nın Ege Seferi" adlı haberinde; İtalya'nın 12 Ada'ya düzenlemiş olduğu saldırıyı Türk ve Arapların ülke hakkındaki bilgisinden büyük ölçüde avantaj sağlayabilecekleri uzun ve zor bir çöl seferi düzenlemek yerine, On iki Ada'yı işgal eden güçlü İtalyan donanmasının bu hamlesi karşısında Türk İmparatorluğu'nun hiçbir şansı olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca gazete *şu anda savunmasız olan Ege'ye* saldırmasının mantıklı bir karar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kızıldeniz ve Trablus'taki hâkimiyetini korumak adına küçük bir filonun burada bırakıldığını bildirmiştir. Gazete gelişmeleri şu sözlerle aktarmıştır:

"Toronto'dan 15 inde ayrılan ilk filo 17-18 Nisan gecesi Lemnos ve Imbros 'u ana karaya bağlayan kabloları kesti. Ve bu haberin İstanbul'a gelişiyle çakışan Bab-ı Ali'nin emriyle Çanakkale'de trafik askıya alındı. Çanakkale Boğazı'nın bu sefere kapanışını derhal Güçler protestosu izledi ve Teksas'ın batması sonrasında yüzen mayın nedeniyle Çanakkale Boğazı'nı kapatma emri iptal edildi. Boğaz, İtalyan filosunun girişini önlemek için kapatıldı ve gemiler ancak bir Türk rehberin eşliğinde geçebildi. Bununla birlikte Çanakkale Boğazı'nı zorlamak için ciddi bir girişimde bulunmanın İtalya'nın operasyon planının bir parçası olmaması muhtemeldir. 18 Nisan'da Seddülbahir ve Kum Kale'nin bombardımanı sadece Türk filosunu genel bir çarpışma için kaleleri koruması altına almak amacıyla yapıldı. Güçlerin müdahalesi anında geldi. İtalya'nın hazır olmadığı bir şeydi. Bu nedenle, filo boğazın girişinden önce kalmak yerine Ege'nin Türk Adalarına karşı operasyonlarına başladı. Neredeyse mükemmel bir iklimde ve denizlerin en mavisinde yer alan Yunanistan adaları gibi Türk adaları sadece ideal bir şekilde güzel değil aynı zamanda bitişik anakaradan daha müreffeh. Bu nedenle, toparlanmaya değer bir savaş ödülü oldular. Stampali 18 Nisanda ele geçirildi. Ve gelecekteki deniz operasyonları için bir üs haline getirildi. Ardından, Rodos'un önemli adalarının ve Karpathos, Kaxo, Piscopi ve Nisyro'nun bitişik küçük adalarının hızlı bir şekilde ele geçirilmesiyle takip etti. Pratik olarak Ege'nin Türk

kısmının güney adalarının tamamı ya şimdi İtalya'nın işgali içindedir ya da filosunun pozisyonunu kolaylık bekliyor. Kimse İtalya'nın bu adaları savaşın sonunda tutmasına izin verilmeyeceğini varsayıyordu, ancak stratejik olarak İtalya onlara el koymasıyla önemli bir noktaya geldi. Barış şartlarının çözümüne gelince ve her bir Gücün kendi isteğine göre veya Güçlerin isteği üzerine herhangi bir kazanım bekliyor. İtalya, Türkiye'nin bu adalarını Trablus'a verdikleri talepleri dikkate alarak geri vermesi için bir pozisyon alacaktır. İtalya'nın Ege'de tehlikeli bir oyun oynadığı doğrudur, ancak şu ana kadar başarılı bir şekilde oynadı ve haklı gösterdi. Ege adalarına el koyması, nihai barışı ölçülebilir şekilde yaklaşıyor" (TNT, 1911, June 2). Çanakkale'nin bombardıman edilmesi ve Almanya, Fransa ve İngiltere'nin Ege Denizi'ndeki adaların işgalini desteklemeleri sonucu İtalya, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış, Balkanlardaki hareketlilik nedeniyle barış görüşmeleri hız kazanmıştır (COA, HR. SYS. 2910-146; COA HR. SYS. 2909-124).

3. Barış Görüşmeleri ve Uşi Antlaşması

Trablusgarp Savaşı sürerken resmi olmayan barış müzakereleri haberleri de gazetede yer almıştır. The New York Times, Türkiye ile İtalya arasında barış müzakerelerinin sonlandığı, Türkiye'den barış masasına oturacak bir hükümetin olmadığı Büyük Britanya ve diğer güçlerin iki ülke arasındaki barış müzakerelerindeki çabalarının beyhude olduğu, İtalyanların savaş için artık "muzaffer" olduğu bilgisini paylaşmıştır. Haberin devamında "Araplar, vahşi, fanatik ve zalim oldukları gibi... kelimenin tam anlamıyla boyun eğdiremez olsalar da İtalyanları kovma girişiminin umutsuzluğunu gördüklerinde Cezayir ve Tunus'taki akrabalarının Fransızları kabullendikleri gibi onların da İtalyan egemenliğini kabullenmelerinin oldukça mümkün olduğu" bilgisine yer verilmiştir (TNT, 1912, January 10). Gazete, Türk-İtalyan Savaşı hakkında kamuoyunu bilgilendirirken Batı'nın bakış açısıyla haberleri ele almıştır.

İtalya'nın, Beyrut'u bombalaması sonrası İngiltere, Rusya ve Fransa Türk-İtalyan mücadelesinin sona ermesi için arabuluculuk yapmış ve Çanakkale Boğazı'na saldırması ve 12 Ada'yı işgali sonrası Temmuz 1912'de barış görüşmeleri Lozan'da başlamıştır (Tağmat, 2018:143). Adaların işgali sonrası 19 Temmuz 1912 tarihinde barış şartlarını kendi lehine düzenlemek ve nihai sonuç almak için son olarak İtalya, Çanakkale Boğazı'nı tekrar bombardıman etmiştir (COA, DH. SYS. 75-1). Osmanlı Devleti İtalya'nın son eylemi karşısında barış görüşmelerini hızlandırmıştır (Mercan, 2020:225).

The New York Times "İtalya ve Türkiye Savaşı Bitirmeye İstekli", adlı Roma kaynaklı haberinde, salgın bir hastalık olan koleranın barış görüşmelerine etkisi üzerine şöyle bir değerlendirme yapmıştır. "Geçen yıl İtalya'da kayda değer sayıda kolera vakası olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden felaketin Afrika ile temastan dolayı bu yıl daha büyük bir şiddetle tekrar ortaya çıkabileceği düşünülüyordu, ancak şimdiye kadar tıbbi yetkililer tarafından alınan sıhhi önlemler, korkunç hastalığın önemsiz bir şekilde ortaya çıkmasını bile önledi. Yine de bu İtalya'nın savaşa son vermektен memnun olmayacağı anlamına gelmez, bu da ona her gün devasa miktarda paraya mal oluyor" (TNT, 1912, August 18). The New York Times gazetesinde, 1912 yılından itibaren genel olarak İtalya'nın savaş şartlarını göğüsleyecek iktisadi yapısının savaşın uzaması nedeniyle bozulduğu ve bir an önce savaşın sonuçlanması için gayret sarf ettiği şeklinde haberler yoğunluk kazanmıştır.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 12 Ada hakkındaki görüşleri doğrultusunda barış görüşmeleri Osmanlı Devleti ve İtalya arasında gerçekleşmiştir. Fransa Başbakanı Poincare ile Lord Grey'in görüşmesinde Fransa, 12 Ada'daki işgal durumunun bitirilmesi ve adalara Sisam'a ve Lübnan'a verilen eşdeğer imtiyazların verilmesini istemiştir. Rusya ise yapılan görüşmede, adaların güçlü bir donanmaya sahip bir ülke olan İtalya'da kalmasına razı olamayacağını adaların başına bir Hristiyan vali getirilmek suretiyle Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini istemiştir (Turan, 1965: 94). Gazetenin 2 Eylül tarihli "Güçlerin Müdahalesi Barışı Kuvvettendiriyor" adlı Chiasso kaynaklı haberinde; Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Leopold Von Berchthold'un Türkiye'nin tüm Avrupa eyaletlerine özerkliğin kademeli olarak verilmesi önerisinin İsviçre'de Türkiye ile İtalya arasında devam etmekte olan ve resmi olmayan barış müzakerelerini hızlandırdığı bilgisine yer verilmiştir. Haberin devamında, barış görüşmelerinde Türk delegeleri ile eski Bayındırlık Bakanı Pietro Bertolini ve Lahey'deki son barış konferansının İtalyan delegesi olan Guido Fuinato arasında gerçekleştiği ve barış görüşmelerinde Trablus'un İtalya tarafından seçilen bir prence emanet edilmesi önerisinin ön planda olduğu bilgisini aktarmıştır. Ayrıca iki ülkenin barışa

müdahale edilmemesi konusunda hemfikir olduğu müdahalenin Bismarck'ın "tarafsız arabuluculuk" ilkesiyle gerçekleşebileceğini aktarmıştır (TNT, 1912, September 2).

The New York Times Chiasso (İsviçre) kaynaklı haberinde; İsviçre'de İtalyan delegeler ile Türk Hükümeti'nin temsilcileri arasında gayri resmi görüşmelerde ilerleme kaydedilemediği bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca gazete; İtalya'nın, Trablus ve Sireneyka'dan Türk birliklerinin tahliye edilmesini talep ettiğini ve İstanbul'daki idarenin bu bölgelerin bağımsızlığını ilan ederek, Arapların kendilerini yönetmelerine izin vermelerini, İtalyan Hükümeti'ne misilleme yapmayan Araplara genel af vermeyi taahhüt ettiğini ve Halife'nin dini meselelerde egemenliğine saygı gösterileceğini vaat ettiğini bildirmiştir. Haberin devamında Bab-ı Ali'ye; bütün hükümet mülklerinin değerine karşılık gelen bir miktarda ve Trablus'un gelirleri ile belirlenen Osmanlı borcundan Türk mahkûmlarının bakım masrafı düşecek şekilde geri ödeneceği bilgisi verilmiştir. İtalya'nın Stampalia'yı bir deniz istasyonu olarak tutacağı, ancak milliyetlerine saygı gösterilmesi ve Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Leopold Von Berchtold'un teklifinde belirtilen hatlarda siyasi ve idari organizasyonlarının gerçekleştirilmesi şartıyla Türkiye'ye, Ege'deki diğer adaların iade edilmesi şeklinde bir antlaşma metni hazırlandığı belirtilmiştir. Haberin devamında, Rodos da dahil olmak üzere bazı ada temsilcilerinin İtalyan Dışişleri Bakanı Marquis de San Giuliano'ya bir mutabakat metni sunduğu ve bu metinde İtalyan egemenliği altında kalmanın veya Yunanistan'a ilhak edilmenin imkansız olduğu durumlarda Girit'e verilen özerkliğe benzer bir yönetimin verilmesi gerektiği aksi takdirde eski düzene karşı mücadele edecekleri bilgisi yer almıştır (TNT, 1912, September 5).

The New York Times Roma kaynaklı haberinde; Türkiye ile İtalya arasında süren barış müzakerelerinin çok gizli bir şekilde ilerlediği, Türkiye'nin en büyük arzusunun yenilginin ve son Afrika mülkünün kaybının anlaşma gibi resmi ve ciddi belgelerde yer almaması olduğunu belirtmiştir. Haberde ayrıca İtalya'nın, Halife'nin Trablus ve Sireneyka Müslümanları üzerinde dini lider olarak şeklen hüküm sürmeye devam etmesi gerektiğini kabullendiğini ifade etmiştir (TNT, 1912, September 15). The New York Times Londra kaynaklı "Barış Görüşmeleri Kesildi" haberinde; İtalya'nın, Türkiye'nin Trablus ve Sireneyka'nın bağımsızlığını ilan etmesi için ısrarlı tavrının Türk delegelerinin İstanbul'a dönmesiyle sonuçlandığı Türkiye'nin Trablusgarp'a vereceği bağımsızlık sonrası "bu bağımsız" ülkeyi kendi başına ilhak edeceği düşüncesinin hâkim olduğunu ifade etmiştir (TNT, 1912, September 16). Gazete Paris kaynaklı haberinde; Türk-İtalyan barış şartlarının düzenlendiği ve İtalya'nın, Türkiye ile yapacağı antlaşmada yer alması muhtemel tazminat maddesi için Fransız, İngiliz ve Belçikalı bankacılarla iletişim kurduğu bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca 500 ile 600 milyon frank arasında (100-120 milyon dolar) kredi teklifinin finansörler tarafından değerlendirildiği ifade edilmiştir (TNT, 1912, September 17). Gazetenin 20 Eylül 1912 tarihli Chiasso kaynaklı haberinde, barış görüşmelerinde iyimser bir tablo çizen İtalya'nın, Sireneyka'dan ya da bu ülkenin bir kısmından veya iç bölgesinden vazgeçmesinin hayal ürünü olduğu belirtilmiştir. Ayrıca haberde tartışılan en önemli finansal noktanın İtalya'nın, yıllık bir milyon frank (200.000\$) tutarındaki Libya'nın gelirlerini temsil eden Türk borcunun bir kısmının devralınması konusu olduğu bilgisi verilmiştir (TNT, 1912 September 20). The New York Times 26 Eylül 1912 tarihli sayısında 12 Temmuz'dan bu yana barış görüşmelerinin devam ettiği Beurivage Otelinden The Times'ın muhabirinin edindiği bilgiyi; Paris, Temps ve diğer gazetelerde anlaşmaya varıldığı söylenen raporların yalandan ibaret olduğunu bildirmiştir. Ayrıca gazete Trablus'un, İtalya'ya ilhak sorunun çözülmediği ve Türk delegelerinden Cettinje ve Türk Bakanı Fahreddin Bey'in iyimser olduğu bilgisini paylaşmıştır (TNT, 1912, September 26).

The New York Times gazetesi, barış müzakereleri devam ederken Ege Adaları'nın İtalya'nın Trablusgarp Savaşı sırasında el konulmasının Balkan Savaşlarına önemli ölçüde yardımcı olduğu bilgisine yer vermiştir (TNT, 1912, October 3). The New York Times "Berlin Savaş Şansını Tartışıyor" adlı haberinde, müzakerelerin olumlu havada geçmesinin Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan için ne anlama geldiği sorusuna Berlin'in cevap aradığı ve Trablus ilhakını kabullenen Osmanlı Devleti'nin prestij kazanmak adına Balkan Savaşı'na verdiği önem üzerinde durulmuştur (TNT 1912, October 5). Gazetenin Cenova kaynaklı haberinde, "İtalyan Barış Elçisi Bertolini, bu sabah beklenmedik bir şekilde tam yetkilerle donatılmış olarak Uşi'ye geri döndü. Onu öğle saatlerinde Seyfeddin Bey izledi. Bunu üç saatlik bir resmi görüşme takip etti. Barışın önümüzdeki 48 saat içinde imzalanacağına inanılıyor" bilgisi paylaşılmıştır (TNT, 1912, October 7).

Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle hız kazanan barış görüşmeleri, İtalya'nın uzlaşmaz tavrı nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu durum Londra kaynaklı "Barış Görüşmeleri Kesildi" başlıklı haberinde İtalya'nın, Türkiye'nin Trablus ve Sireneyka'nın bağımsızlığını ilan etmesi için ısrarlı tavrının Türk delegelerinin İstanbul'a dönmesiyle sonuçlandığı, Türkiye'nin ilan etmesi durumunda bu bağımsız ülkeyi kendi başına ilhak edeceği niyetinde olduğunu ifade etmiştir (TNT, 1912, October 12). 12 Ekim tarihli Cenova kaynaklı haberinde, İtalya'nın yarın ya da 48 saat içinde Türkiye ile antlaşma yapacağı aksi takdirde ipleri kopartacağı, Lozan'a barış için Reşid Bey'in bu gece İstanbul'dan Uşi'ye geldiği bilgisi verilmiştir (TNT, 1912, October 12). Antlaşma imzalanmamışken İtalya ile akrabalık bağlarını kullanan Karadağ, İtalya'ya tam desteğini çekinmeden vereceğini belirtmiştir. Gazete 13 Ekim tarihli haberinde, Kral Nicholas'ın kızı olan İtalyan Kraliçesi Helena'nın ana vatanındaki olayları endişeyle takip ettiği ve pozisyonu nedeniyle savaşa katılmadığı için üzgün olduğu, Karadağ'dan gönüllülerin Türklere karşı mücadeleye katılmak için Adriyatik Denizi'ne geçtiği bilgisini paylaşmıştır (TNT, 1912, October 13). Karadağ'ın 8 Ekim'de seferberlik ilanıyla Osmanlı Devleti Uşi ya da Lozan olarak bilinen antlaşmayı 15-18 Ekim 1912 tarihinde gerçekleştirmiştir. Antlaşma ile sembolik olarak hilafet statüsünü kullanan Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki tüm haklarından feragat etmiş ve 12 Ada beliren Balkan Savaşı nedeniyle İtalya'nın garantörlüğüne verilmiştir (COA, HR. SYS. 1577-1; Mete, 1998: 284-286; Childs, 2008: 174-180). Bu gelişmeler gazetede yer almıştır.

The New York Times "Türk-İtalyan Barışı Düzenlendi" adlı haberinde Uşi protokolünün imzalandığı İtalya'nın Trablusgarp'ı aldığı ve Ege Adalarını iade edeceği bilgisini vermiştir. Ayrıca haberin devamında Balkanlar'da savaşın yerleştirilme beklentisinin güçler için arttığı, Bab-ı Ali'nin Atina, Belgrad ve Sofya'dan elçilerini geri çağırıldığını yapılan antlaşma ile Türkiye'nin Balkanlar'da sınırsız hareket özgürlüğü kazandığı bilgisini paylaşmıştır (TNT, 1912, October 16).

The New York Times Uşi kaynaklı haberinde, İtalya ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmanın imzalandığı bilgisine yer vermiştir. Haberde, "Türkiye ile İtalya arasında barış antlaşmasının sonucu 3:30'da öğleden sonra Lausanne antlaşması olarak bilinecek....Sadece Türkların duyarlılıkları antlaşma metninde korunmakla kalmadı aynı zamanda Osmanlı genel müdürlükleri, kapitülasyonlar, Müslümanlara ilişkin yargı yetkisi ve gümrük vergilerinin yanı sıra gizli bir tazminat konusunda İtalya'dan tavizler almayı başardı" şeklinde bilgilere yer verilmiştir (TNT, 1912, October 19). Gazete Roma kaynaklı haberinde, İtalyan anayasasına göre imzalanan anlaşmanın parlamento onayından geçmesi gerektiği ve Başbakan Giolitti'nin konuşmasında zafere giden yolda gösterdikleri sabır ve fedakârlıktan dolayı halkına, orduya ve donanmaya, diplomatlara teşekkür ettiği bilgisini iletmiştir (TNT, 1912, November 27).

4. Sonuç

23 Eylül 1911 tarihinde İtalya'nın, Osmanlı Devleti'ne verdiği bir nota ile başlayan Trablusgarp Savaşı 13 ay sürmüştür. Bu mücadelede İtalya; Almanya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın desteğini almıştır. Bugünkü Libya topraklarını belirten Trablusgarp'ın işgali, İtalya nezdinde sömürgeleşen dünyada sömürge alanı olarak belirlediği ilk alan olan ve başarısızlıkla sonuçlanan Habeşistan'ın yenilgisini halkına unutturacak ve dünya siyaset arenasında saygınlığını yeniden kazandıracaktı. Coğrafi yakınlığı, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ile büyük güçlerin desteğini alan İtalya, yeni sömürge alanı olarak seçtiği Trablusgarp'ı kolay bir şekilde ve kısa bir sürede işgal edeceğini düşünmüştür. Ancak gönüllü subayların yerli halkı örgütlemesiyle İtalya karşısında verilen güçlü direniş, İtalyan halkında paniğe ve savaşın uzamasıyla ülke ekonomisinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu durumu düzeltmek ve savaşı en kısa sürede bitirmek için İtalya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'ya verdiği savaşın yerel kalacağı taahhüdünü çiğneyerek savaş alanını Kızıldeniz'e, Ege Denizi'ne ve Doğu Akdeniz'e yayarak Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakmaya çalışmıştır. Bunun için Farsan Adalarını ve 12 Ada'yı işgal etmiş ayrıca Çanakkale Boğazı'na saldırmıştır. Bu gelişmeler karşısında büyük güçler harekete geçmiş ve savaşı sonlandırmak için müdahalede bulunmuştur. İtalya'nın çıkarları doğrultusunda gerçekleşen bu müdahaleler karşısında Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Uşi Antlaşmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Balkan Savaşı ile 12 Ada İtalya'ya geçici olarak verilmiş ve namı diğer Menteşe Adaları'nın elden çıkma süreci başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'in güvenliği için Kuzey Afrika'daki son toprak parçasının

elden çıkmaması amacıyla verdiği mücadele beklenen Balkan Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'ni yıpratmış bu durum devletin Birinci Dünya Savaşı öncesi daha ağır kayıplar vermesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve askeri durumunu gözler önüne seren savaşta, Balkanlardaki hareketlilik, Beyrut'un bombalanması, Çanakkale Boğazı'na yapılan saldırılar ve 12 Ada'nın işgali dünya gündemine oturmuş ve The New York Times Gazetesi de bu gelişmeleri büyük güçlerin bakış açısına göre haber yaparak kamuoyunu bilgilendirmiştir. Tarafsızlık ilkesini gözardı eden The New York Times genel olarak Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'nın haklılığını meşrulaştırmaya çalışmış ve kamuoyunu bu yönde etkilemeyi başarmıştır. Gazete de Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi, iktisadi ve askeri durumunu konu alan haberler Balkanlardaki hareketliliği hızlandıran önemli bir faktör olmuştur.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar**Arşivler**

ATASE Arşivi

ATASE, 3-14-59.

ATASE, 3-14-60.

ATASE, 6-27-3.

ATASE, 13-56-37.

ATASE, 20-85-24.

ATASE, 20-85-32.

ATASE, 23-97-2.

ATASE, 65-312-39.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

COA, DH. SYS. 75-1.

COA, HR. SYS. 2908-114.

COA, HR. SYS. 2908-121.

COA, HR. SYS. 2908-152.

COA, HR. SYS. 2909-1.

COA, HR. SYS. 2909-15.

COA, HR. SYS. 2909-82.

COA, HR. SYS. 2909-114.

COA, HR. SYS. 2909-124.

COA, HR. SYS. 2909-133.

COA, HR. SYS. 2909-132.

COA, HR. SYS. 2909-146.

COA, HR. SFR. 04.. 378-4.

Beehler, W. H. Commodore. (2014), *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, Çev: Leyla Yıldırım, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yy.

Childs Timothy W. (2008), *Trablusgarp Savaşı Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, Çev: Deniz Berktaş, TİB.

Eker, K. (2020), Osmanlı Donanma Penceresinden Türk-İtalyan Harbi ve Çanakkale Boğazı'ndaki Müşterek Savunma Konsepti , *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Hız: Gültekin Yıldız-Serkan Osmanlıoğlu, MSÜ Yayınları, Aralık, s. 173-220.

Genelkurmay. (1981), *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi: Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Giolitti, Giovanni. (2012), *Dönemin İtalyan Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraları: Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?* Hzrl: Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları.

Güzel, T. Hasan. (2017), Hasta Adam Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı, *Vakıüvis*, Mart, 2(1): 79-118.

Hayta, Necdet. (1994), Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu, *OTAM Dergisi*, 5, s. 133-137.

İrtem, S. (2004), *Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1908-1918*, İstanbul: Temel Yayınevi.

Mercan, Evren. (2020), Osmanlı Donanma Penceresinden Türk-İtalyan Harbi ve Çanakkale Boğazı'ndaki Müşterek Savunma Konsepti , *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Hız: Gültekin Yıldız-Serkan Osmanlıoğlu, MSÜ Yayınları, Aralık, s. 221-241.

Mengeş, Yeter. (2017), II. Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis Adaları), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII (34), s. 279-318.

Mete, Şengül. (1998), Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz' deki Faaliyetleri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (8) s. 261-298.

Şeber, İpek. (2011), Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları, *Osmanlı Araştırmaları*, 38, s. 237-262.

Tağmat, Ç. (2018), Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na 12 Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler, *Türkiyat Mecmuası*, 28/1, s. 139-161.

Temel, Mehmet. (2005), Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar, *HÜ Ed. Fak. Dergisi*, 22, s. 203-214.

Turan, Ş. (1965), Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı, *Bellekten*, 29/113, s. 77-120.

Zeyrek, İlhan ve İlhan, Metin. (2016), İtalya'nın Milli Birlik Sonrasında Osmanlı Devleti ve Balkan Siyaseti, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), s. 83-115.

Yeni İkdam. İlan-ı Harb, Eylül 30, 1911.

Yeni İkdam. Sulh Şaiyaları, Şubat 2, 1912

Tanin. İtalyanlara Boykotaj, Şubat 8, 1912.

Tanin. İtalyanların Tardı, Şubat 28 1912.

- Tanin.* İtalyanlar Aleyhine Nümayiş-i Hasmane, Nisan 7, 1912.
- Tanin.* İtalyanlar Kovulacak Mı?, Nisan 19, 1912.
- Tanin.* İtalya'nın Vaziyet-i Maliyesi, Nisan 9, 1912.
- Tanin.* İtalya'da Hükümet ve Ahalisi, Mayıs 14, 1912.
- Tanin.* İtalya'da Açlık Belası, Mayıs 16, 1912.
- The Ne York Times.* Says Tripoli Isnt Worth It, January 15, 1912.
- The New York Times.* Italy İn Tripoli, January 10, 1912.
- The New York Times.* French Demand On Italy, January 23, 1912.
- The New York Times.* Italian Aviator İs Shot By Arabs, February 2, 1912.
- The New York Times.* Gold Shipments Made For Italy, February 7, 1912.
- The New York Times.* Seize Red Sea Islands, February 20, 1912.
- The New York Times.* War Enthusizim İn İtaly Continue, February 23 1912.
- The New York Times.* The Italian War Spirit, February 24, 1912.
- The New York Times.* Italian Warships Bombard Beirut, February 25, 1912.
- The New York Times.* Italy and Peace, February 29, 1912.
- The New York Times.* Turks Being Reinforced, April 5, 1912.
- The New York Times.* Turkish-Italian Peace, April 18, 1912.
- The New York Times.* Italy and The Dardanelles, April 21, 1912.
- The New York Times.* Turkey Polite But Firm, April 24, 1912.
- The New York Times.* Turkish And Arabic Rally, April 29, 1912.
- The New York Times.* Italy May Extend War, March 12, 1912.
- The New York Times.* Believe Italy Will Shell Dardanelles, March 13, 1912.
- The New York Times.* Fear Russia Will Join Italy, March 24, 1912.
- The New York Times.* Italian Fleet Seizes Rhodes, May 5, 1912.
- The New York Times.* Italy Denies Defeat Story, MAY 10, 1912.
- The New York Times.* Take Another Turkish Isle, MAY 21, 1912.
- The New York Times.* Forced Ended The War, May 25, 1912.
- The New York Times.* Italy For Ending War Says Giolitti, June1, 1912.
- The New York Times.* Aegean Expedition Of Italy, June 2, 1912.
- The New York Times.* Italy and Turkey Eager To End War, August 18, 1912.
- The New York Times.* Powers' Meddling İs Hastening Peace, September 2, 1912.
- The New York Times.* Italy Says She Must Have Tripoli, September 5, 1912.
- The New York Times.* Peace Talks Broken Off, September 16, 1912.
- The New York Times.* Moves For Peace Are Kept Secret, September 15,1912.
- The New York Times.* Italian-Turkish Peace Terms Fixed, September 17, 1912.
- The New York Times.* Italy Insist in Libya, September 20, 1912.

The New York Times. No Tripoli Agreement Yet, September 26, 1912.

The New York Times. How To Leads The Crisis, October 3, 1912.

The New York Times. Berlin Weighs War Chances, October 5, 1912.

The New York Times. Peace With Italy Soon, October 7, 1912.

The New York Times. Italy Wants Immediate, October 12, 1912.

The New York Times. Peace Talks Broken Off, October 12, 1912.

The New York Times. Queen Wants To Go To War, October 13, 1912.

The New York Times. Turkish-Italian Peace Arranged, October 16, 1912.

The New York Times. Agreement With Italy Was Signed, October 19, 1912.

The New York Times. Deputies Cheer Giolitti, November 27, 1912.

The Impact of Digitalization and Globalization on Income Distribution in Emerging Industrial Economies*

Yükselen Sanayi Ekonomilerinde Dijitalleşme ve Küreselleşmenin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Ömer DEMİR¹, Orhan CENGİZ², Şahin NAS³

Geliş Tarihi (Received): 19.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 27.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Abstract: Digitalization is one of the most important indicators of technological development. More specifically, digitalization affects income distribution in different ways. Improvement in digital technologies promotes labor productivity and economic efficiency. Hence, how digitalization affects income inequality is required to obtain more evidence. This study investigates the distributional impact of digitalization in 29 Emerging Industrial Economies (EIEs) over the period 2000-2020. The cross-sectionally augmented autoregressive distributed lag (CS-ARDL) estimation results show that digitalization and globalization alleviate income inequality. Likewise, economic growth negatively affects income inequality. In contrast, political stability has a positive impact on income inequality. Moreover, the Dumitrescu-Hurlin (D-H) panel causality test result confirms the two-way causality between economic growth, globalization, political stability, and digitalization with income inequality.

Keywords: Digitalization, Income Inequality, Globalization, Emerging Industrial Economies, CS-ARDL

&

Öz: Dijitalleşme, teknolojik gelişmenin en önemli göstergelerinden birisidir. Daha spesifik olarak, dijitalleşme gelir dağılımını farklı şekillerde etkilemektedir. Dijital teknolojilerdeki gelişme işgücü verimliliğini ve ekonomik etkinliği artırmaktadır. Bu nedenle, dijitalleşmenin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğine dair daha fazla kanıt elde edilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, 2000-2020 dönemi için 29 Yükselen Sanayi Ekonomisinde (EIEs) dijitalleşmenin dağılımsal etkisini araştırmaktadır. Kesitsel olarak genişletilmiş gecikmesi dağıtılmış otoregresif (CS-ARDL) tahmin sonuçları, dijitalleşmenin ve küreselleşmenin gelir eşitsizliğini azalttığını göstermektedir. Benzer şekilde, ekonomik büyüme de gelir eşitsizliğini negatif etkilemektedir. Buna karşılık, politik istikrar gelir eşitsizliği üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ayrıca, Dumitrescu-Hurlin (D-H) panel nedensellik testi sonucu ekonomik büyüme, küreselleşme, politik istikrar ve dijitalleşme ile gelir eşitsizliği arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Gelir Eşitsizliği, Küreselleşme, Yükselen Sanayi Ekonomileri, CS-ARDL

Atıf/Cite as: Demir, Ö., Cengiz, O., Nas, Ş. (2023). The Impact of Digitalization and Globalization on Income Distribution in Emerging Industrial Economies. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1836-1853. doi: 10.11616/asbi.1329669

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* This paper is an extended version of the paper titled "Modeling the Distributional Impact of Digitalization in Emerging Industrial Economies (EIEs)" presented at the Eurasian Conference on Economics, Finance and Entrepreneurship (ECONEFE'23) held in Istanbul, Türkiye on 20-21 May 2023.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ömer Demir, Şırnak Üniversitesi, odemir@sirnak.edu.tr.

² Doç. Dr., Orhan Cengiz, Çukurova Üniversitesi, ocengiz@cu.edu.tr.

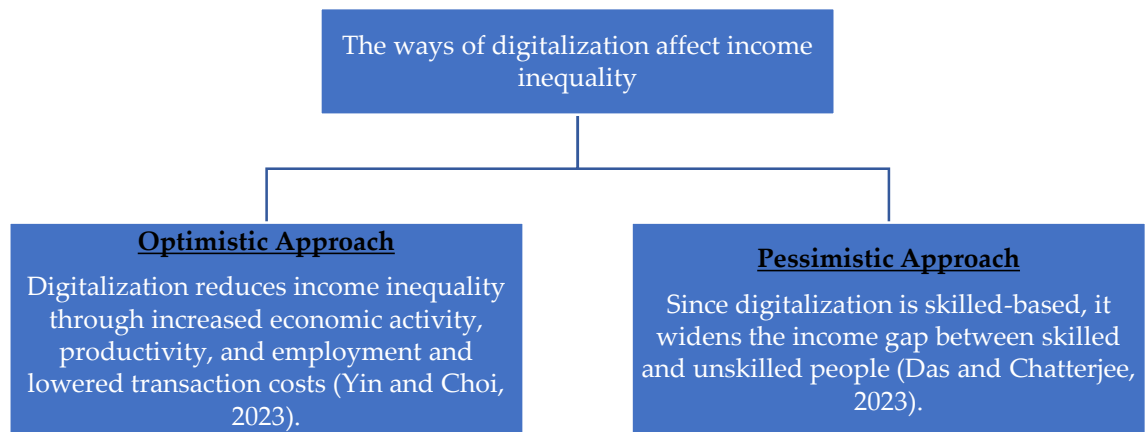
³ Dr. Öğr. Üyesi, Şahin Nas, Şırnak Üniversitesi, snas@sirnak.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Introduction

In the 21st century, digitalization rapidly shapes and transforms our world. Digitalization represents that digital technologies have a remarkable and dominant role in the economy (Namazi, 2020). In addition to robots and machines, technological improvements now also include software and artificial intelligence (AI), which significantly impact labor structure (Fiedler et al., 2021). The emergence of AI, robotics tools, and information and communication technologies (ICTs) are driving digital transformation (Huang et al., 2023). ICTs have become one of the most crucial factors influencing economic performance and social development (Habibi and Zabardast, 2020).

There exist tremendous analyses in the literature investigating the relationship between digitalization and economic growth (Aleksandrova et al., 2022; Brodny and Tutak, 2022; Habibi and Zabardast, 2020; Myovella et al., 2020; Wu and Yu, 2022; Zhang et al., 2022). It is argued that digitalization can lead to lower transaction costs and improved efficiency in the market, which in turn can boost productivity for both labor and capital. This increased productivity is a key factor in fostering economic growth (Aleksandrova et al., 2022). For instance, ICTs to incentivize e-commerce have increased financial activity while keeping transaction costs low, making it easier to access a large bundle of goods and services through digital channels (Habibi and Zabardast, 2020). The relationship between digitalization and economic growth is closely linked. However, some ambiguity surrounds the connection between digitalization and income inequality. In other words, while digitalization affects economic growth through various ways, there is a correlation between digitalization and income inequality. Researchers suggest that digitalization can improve economic activities, boost productivity, and offer low-cost financial tools for low-income individuals. Furthermore, digitalization is expected to enhance the skills of workers and create new opportunities for knowledge acquisition (Nguyen, 2022; Nguyen, 2023). In particular, digital financialization provides affordable credit facilities and financial instruments in rural areas, which can help close the income gap and reduce income inequality (Yao and Ma, 2022). In addition, digital technologies have reduced the disadvantages of trade distances between regions, resulting in increased integration both within and between international regions. This reduction in trade distances has opened up opportunities for labor and firms to benefit from networks (UNCTAD, 2023).

Figure 1: The Relationship between Digitalization and Income Inequality

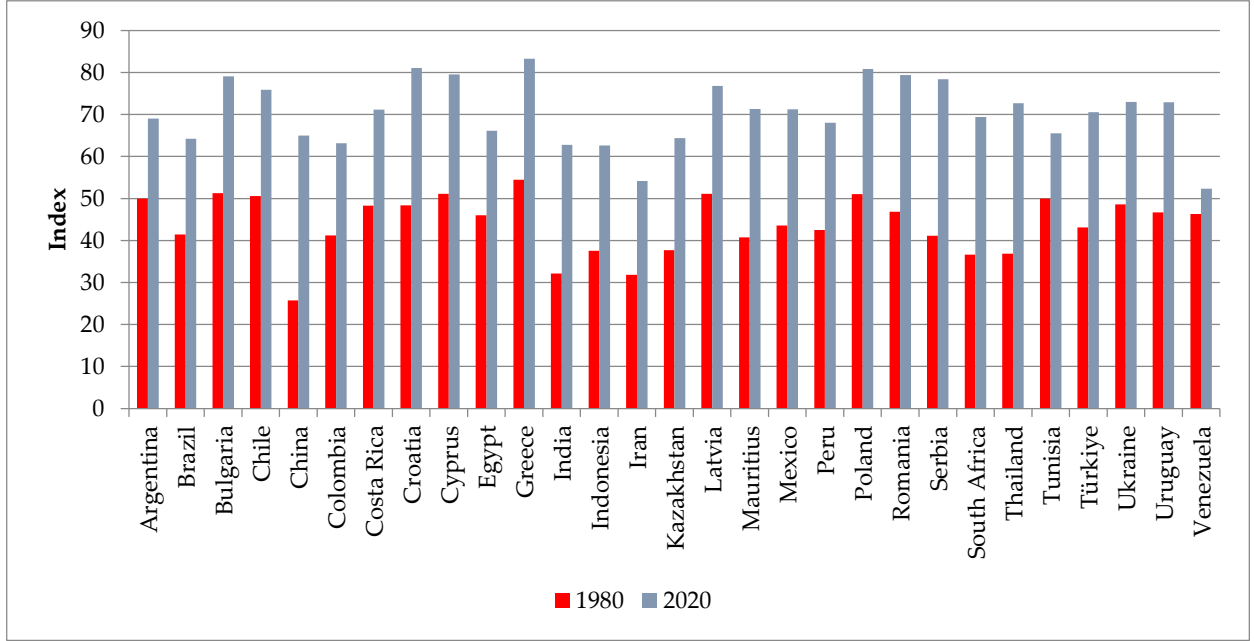

Source: Authors' compilation.

In contrast, digitalization can increase income inequality. Because in the age of digitalization, technological developments are mainly skilled-based, and it requires having a set of financial literacy. Therefore, digitalization constrains unskilled people from accessing digital economic instruments and increases inequality across unskilled and skilled labor (Das and Chatterjee, 2023). Despite the significant improvement in digitalization, the digital division is still a crucial problem. A huge gap exists between developed and less developed countries (LDCs). According to the UNCTAD (2021) report, 23% of the total

population in the LDCs have no access to mobile broadband networks, and the average internet speed of developed countries is eight times higher than LDCs. Furthermore, inequality remains a significant global issue in both developed and developing nations. Even though there was a slight improvement in global income inequalities, the inequalities within countries have risen. For example, the income gap between the top 10% and the bottom 50% increased eight to 15 times from 1980 to 2020. In this framework, our paper examines the effect of digitalization and globalization on income inequality in 29 Emerging Industrial Economies (EIEs) (Argentina, Brazil, Bulgaria, Chile, China, Colombia, Costa Rica, Croatia, Cyprus, Egypt, Greece, India, Indonesia, Iran, Kazakhstan, Latvia, Mauritius, Mexico, Peru, Poland, Romania, Serbia, South Africa, Thailand, Tunisia, Türkiye, Ukraine, Uruguay, and Venezuela) over the period 2000-2020.

Figure 2. KOF Globalization Index in the EIEs

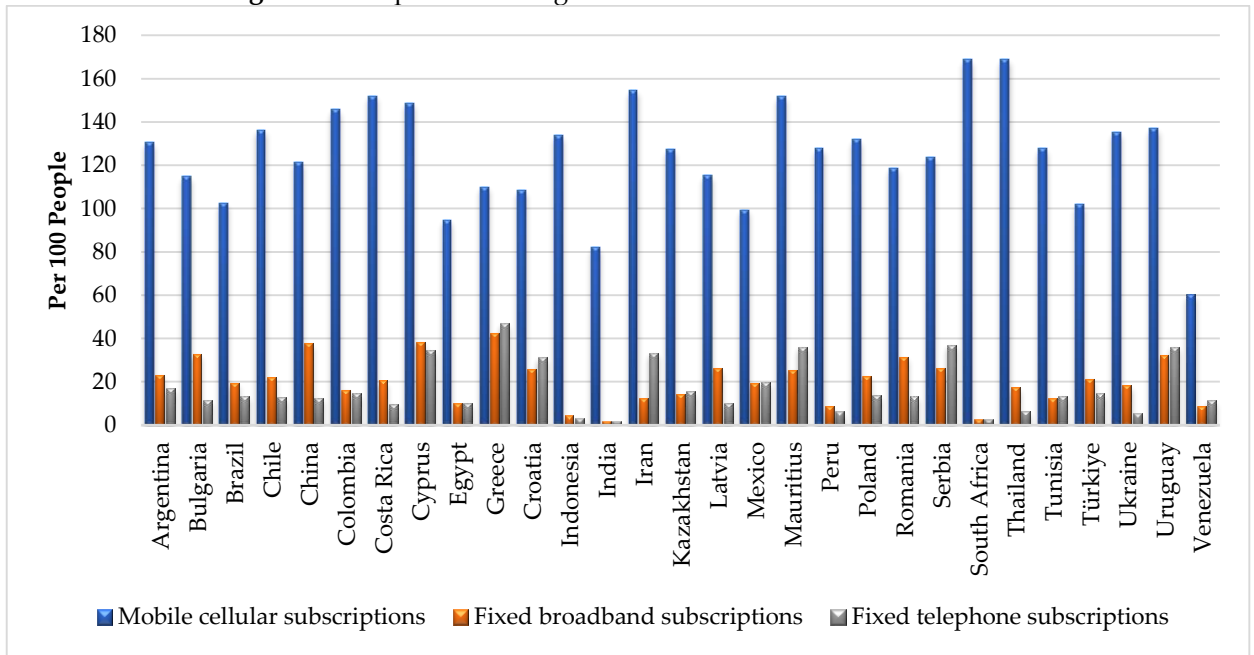

Source: Authors' compilation based on Gygli et al. (2019) data

Integrating the world economy is one of the important properties of the EIEs. Under the globalization policies, most developing countries have gradually liberalized their economy since the 1980s. As depicted in Figure 2, globalization⁴ remarkably increased in all EIEs. Since globalization surrounds all developing countries, it exposes countries to external shocks and instabilities.

⁴ In Figure 2, due to the lack of data, the KOF globalization index data for Croatia, Kazakhstan, Latvia, and Ukraine belongs to 1995.

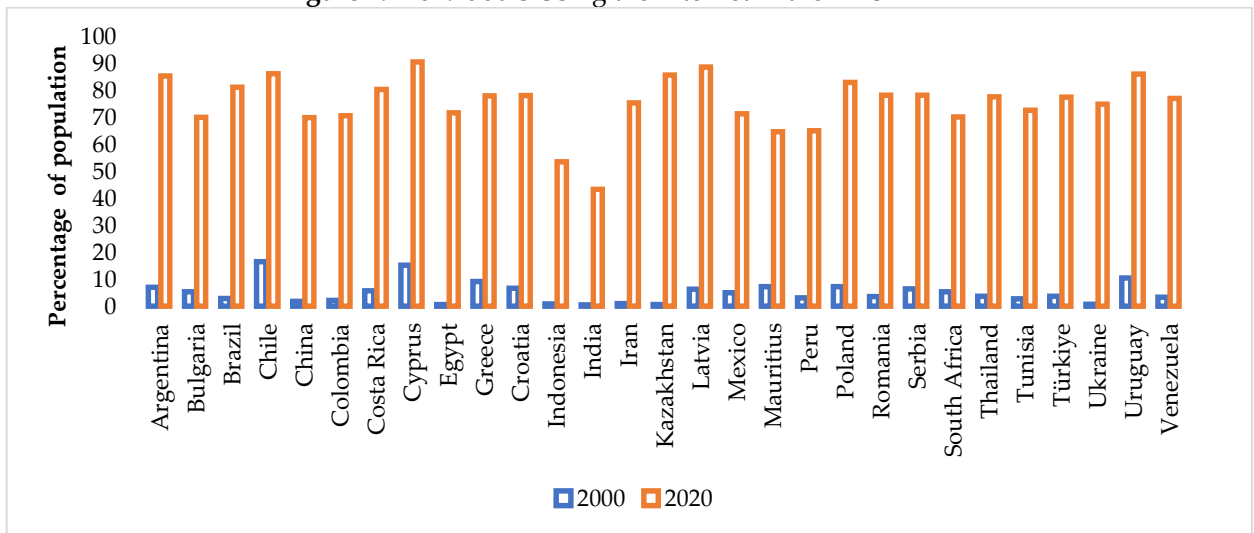
Figure 3: Components of Digitalization in the EIEs as of 2021

Source: Authors' compilation based on World Bank (2023) data

Since the 2000s, the EIEs have experienced significant growth, with a continued push towards digitalization. Figure 3 shows the various components of digitalization within these countries, with mobile cellular subscriptions being the largest aspect. South Africa, Thailand, Iran, and Costa Rica boast the highest mobile cellular subscriptions per 100 individuals, while Venezuela has the lowest level. Fixed broadband and telephone subscriptions are lower than mobile cellular subscriptions. This discrepancy is not surprising, as mobile internet has rapidly transformed the economic and social life of developing countries (UNCTAD, 2023). As a result, using the internet has significantly increased in the EIEs.

Figure 4: Individuals Using the Internet in the EIEs

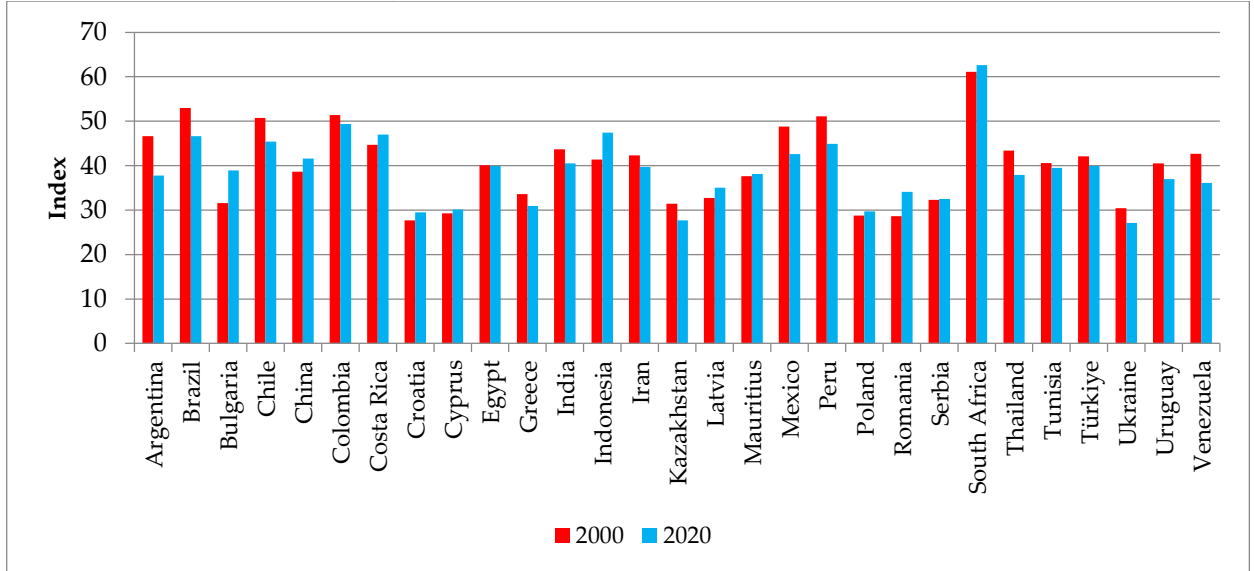

Source: Authors' compilation based on World Bank (2023) data

As depicted in Figure 4⁵, using the internet rate has risen in the EIEs over 2000-2020. In 2000, the using the internet rate was very low. However, improvement in digital technologies has continuously triggered an increase in using the internet. In 2020, the largest internet use share belongs to Cyprus, with more than 90% of the population, followed by Latvia, Uruguay, Kazakhstan, and Poland. The lowest rate is in India, thanks to its huge population. Next to the digitalization process, income inequality is still one of the crucial issues for developing countries.

Figure 5: Gini Coefficient⁶ in the EIEs

Source: Authors' compilation based on Solt (2020) data

The EIEs have an important feature regarding income inequality. Although some countries have seen a decline in inequality, it still remains high and significant. Inequality has reduced in Argentina, Brazil, Chile, Colombia, Egypt, Greece, India, Iran, Kazakhstan, Mexico, Peru, Thailand, Tunisia, Türkiye, Ukraine, Uruguay, and Venezuela. However, Bulgaria, China, Costa Rica, Croatia, Cyprus, Indonesia, Latvia, Mauritius, Poland, Romania, Serbia, and South Africa have experienced a worsening of inequality from 2000 to 2020. Essentially, there has been no noteworthy improvement in income distribution in the EIEs over the past two decades. As per Figure 5, South Africa has the worst income distribution, with a Gini index of 62.6 in 2020, followed by Colombia at 49.4, Indonesia at 47.4, and Brazil at 46.6.

In the scope of explanation mentioned above, it is crucial to assess the relationship between digitalization and income inequality in the EIEs. This paper contributes to the existing literature in three ways: i) To the best of the authors' knowledge, it is first to analyze the distributional impact of digitalization in the EIEs; ii) We calculated the information and communication technologies (ICTs) index using different indicators through principal component analysis (PCA). Therefore, a composed ICT index is utilized as a proxy for digitalization instead of a single indicator; iii) We aim to explore the effect of globalization on digitalization; iv) We perform the second-generation estimation strategy that takes into account cross-sectional dependence.

The rest of the paper is structured in the following ways: Section 2 explains the concept of income inequality, Section 3 summarizes the literature review, and Section 4 describes the data, model, and

⁵ According to the World Bank (2023), the data for Serbia starts from 2004 and Venezuela ends in 2017. Hence, the missing data completed by employing the interpolation technique.

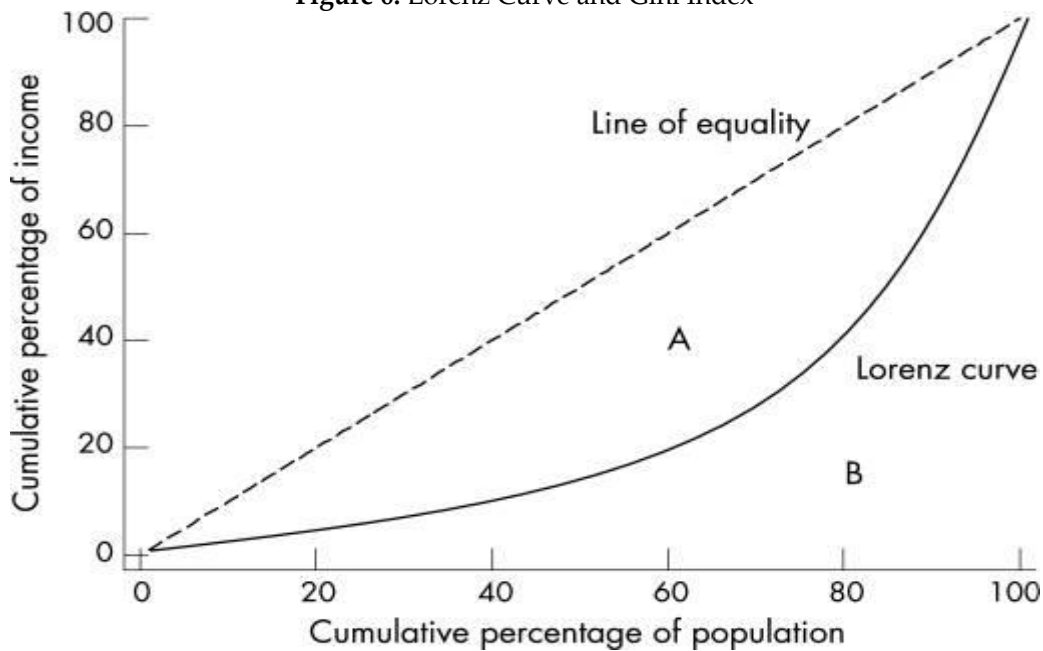
⁶ According to the Solt (2020) data, the latest Gini index for Egypt is available in 2017, Iran in 2018, Mauritius in 2017, Serbia in 2019, South Africa in 2017, Tunisia in 2015, and Ukraine in 2019. The missing data is completed by employing the interpolation technique. Thus, the Gini index of Egypt, Iran, Mauritius, Serbia, South Africa, Tunisia, and Ukraine for 2020 represents data obtained from the interpolation technique.

estimation strategy. Section 5 presents empirical findings, and Section 6 provides conclusions and policy implications based on empirical findings.

2. The Concept of Income Inequality

Income inequality is a significant aspect of income distribution. Although the classification and measurement of income inequality can be complex, there is a consensus that income inequality refers to the uneven distribution of income among individuals or households (Trapeznikova, 2019). Income covers different components, including self-employment income (wage, salary), capital income (comes from dividends or rent, interest), and government pensions (Trapeznikova, 2019; Brandolini and Smeeding, 2009). Milanovic (2006, 2012) defines three dimensions of income inequality in this framework. Based on his classification, Concept 1 represents income inequality among nations with their income levels (or gross domestic product) without weighted countries' population. Concept 2 denotes the inequality between countries with weighted countries' populations. Concept 3 represents global inequality, which considers global interpersonal inequality with individual assigned per capita income. Contrary to the first two concepts, in Concept 3, all individuals are taken into account with their actual income regardless of their country (Milanovic, 2012; Anand and Segal, 2008). In order to measure income inequality, there are different measurement tools: the Lorenz Curve, the Gini Index, the Theil Index, the Atkinson Index, decile ratios, and the Palma ratio (Trapeznikova, 2019; Manga and Cengiz, 2020). However, the Gini Index is commonly used to measure income inequality in the relevant literature.

Figure 6. Lorenz Curve and Gini Index

Source: De Maio, 2007: 850.

The Gini Index is derived from the Lorenz Curve. As depicted in Figure 6, the Lorenz Curve indicates the percentage of total income gained by the cumulative percentage of the total population. The curve of the line of equality with a 45° angle represents that the income is distributed equally. For example, the bottom 50% of the population earns 50% of the total income. However, the Lorenz curve moves from the equality line as income inequality increases. In this case, the income is unequally distributed in the country; for example, the bottom 50% of the population earns 25% of the total income. Based on the Lorenz Curve, the Gini index can be calculated. It is equal to the area between the Lorenz Curve and the equality line depicted with A in Figure 5, divided by the area under the equality line (45° angle) that is depicted with A+B. Thus, the Gini index equals $A/(A+B)$ (De Maio, 2007). The Gini index (or coefficient) changes between 0 and 1. If the Gini coefficient is 0, the income is equally distributed in the economy. In contrast, A coefficient of 1 indicates that income is perfectly unequally distributed in the economy (De Maio, 2007; Milanovic, 2012).

3. Empirical Literature Review

Economic growth and development are significantly affected by technological advancements. Economies that can quickly catch up with technological developments can achieve substantial development and economic growth. In nations where knowledge, scientific methodologies, and innovations have come to the forefront, a discernible augmentation in productivity has been observed, concomitant with a corresponding upsurge in economic expansion (Nas, 2023). In this sense, it may be claimed that technological advancements, inventions, and innovations have helped to develop (Nas, 2021). In the post-1980 period, the spread of ICTs and the increase in knowledge-based production techniques enabled the rapid development of economies. Hence, akin to the transformative advancements witnessed during the Industrial Revolution, it can be contended that the accessibility to information activities and the adoption of digital techniques in production have augmented the gap between economies. Because using ICTs to produce goods and services makes an economy more competitive, boosts industrial output, and promotes increased labor skills. Thus, the crucial question of how increasing digitalization affects income inequality arose.

The nexus between ICTs and economic growth recently has garnered remarkable attention (Odhiambo, 2022). The primary cause of this is the use of digital technology as a necessity for economic activities and a key driver of economic expansion (Noh and Yoo, 2008). In addition, investments in ICTs and digitalization increase productivity by reducing costs (Asongu et al., 2023). Consequently, the strategic measures pursued in digitalization catalyse promoting innovative practices and, in the long run, play a pivotal role in fostering sustainable economic growth. Concurrently, the expansion of the ICTs can serve as a mitigating factor in alleviating income inequality within the economy (Afzal et al., 2022). Similarly, Chipeva et al. (2018) emphasize that investing in ICTs yields substantial economic benefits, enhances productivity, lowers costs, promotes innovation, and facilitates trade. Also, Guellec and Paunov (2017) posit that an upsurge in digital innovation results in market share expansion, thereby favoring higher-income groups. According to the authors, digital innovation leads to the expansion of market power. Therefore, it is only possible for markets with digital competition to benefit from cost advantages. As a result, income inequality between nations increases. Consequently, the escalation of digital inequalities causes significant economic challenges.

There is a growing body of literature investigating digitalization and economic growth (Ali et al., 2019; Li et al., 2023; Shah and Krishnan, 2023; Wang and Xu, 2023). For instance, Tchamyu et al. (2018), in their analysis of 48 African countries for 1996-2014, stated that ICTs reduce income inequality in the financial sector. Asongu and Odhiambo (2019) also applied the system GMM for 2004-2014 for 48 African countries. The GMM analysis findings indicate that digitalization reduces income inequality. In their study conducted for 35 Sub-Saharan African countries using the Finite Mixture Model (FMM), Ndoya and Asongu (2022) suggest that in the period 2004-2016, digital inequality had a negative effect on income inequality, especially in countries with high globalization tendency, while digital inequality has a positive impact on income inequality in countries with low globalization level. Awad (2022) asserts that the expansion of ICTs positively affects poverty levels in 37 Sub-Saharan African countries. Dzator et al. (2023) researched the relationship between digitalization and poverty in Sub-Saharan African countries over the period 2010-2019 by using a system and GMM estimator. According to the results, telephone penetration, mobile phone penetration, and imported ICT products reduce poverty, whereas internet penetration, broadband penetration, and exported ICT products increase poverty. Similarly, Dossou et al. (2023) also applied the system GMM to investigate the association between ICTs and income distribution in 42 Sub-Saharan African countries for the period 1996-2020 by performing a GMM estimator. They found that ICTs positively affect income distribution. Richmond and Triplett (2018) investigated the relationship between digitalization and income inequality for a panel sample of 109 countries from 2001 to 2014. They concluded that fixed broadband subscriptions increase income inequality while mobile subscriptions decrease income inequality. In their study for Indonesia, Untari et al. (2019) state that investments in ICTs from 2011 to 2016 positively affected economic growth and indirectly positively affected income inequality. Fiedler et al. (2021) examined the relationship between robot density and the Gini coefficient in Western European

countries. According to their findings, a 1% increase in robot density in 2005-2017 increased the Gini coefficient by 4.2%, while ICT did not affect inequality.

Nguyen (2022) applied the GMM and PMG estimators for developed and developing countries for the period 2002-2020. According to the author's findings, while digitalization narrows inequality in developed economies, it widens it in developing economies. Yao and Ma (2022) investigated the relationship between digital finance and income inequality in China's regions over the period 2011-2020. Their empirical findings show an inverted U-shaped relationship between digital finance and inequality.

Patria and Erumban (2020) researched the relationship between adopting ICTs and income inequality in Indonesian provinces from 2012-2016. Their empirical findings demonstrate the inverted U-shaped association between ICT adoption and income inequality, indicating that the beginning of ICT adoption causes a rise in income inequality. However, it decreases inequality in the latter stage. Hounghbonon and Liang (2021) analyzed digitalization and income inequality in France. They used the broadband internet as a proxy for digitalization. The empirical findings documented that digitalization has a negative impact on income inequality. According to Adegboye et al. (2022), ICT adoption significantly affects inclusive human development in upper-middle-income nations. Deng et al. (2023), in their study of 202 cities in China for 2011-2019, argue that digitalization can improve the absolute income level in rural and urban areas. Das and Chatterjee (2023) emphasize that ICT diffusion reduces poverty in urban and rural areas of India. Nguyen (2023) studied the association between digitalization and income inequality by observing the role of FDI for 65 countries during the 2002-2019 period. The system GMM estimation results show that digitalization narrows income inequality in developed and developing countries. In contrast, the interaction of FDI and digitalization widens inequality in developing countries but decreases in developed countries. Yin and Choi (2023) investigated the impact of digitalization and globalization in the G-20 from 2002 to 2018. They found that digitalization and the interaction of digitalization and globalization negatively affect income inequality in the whole panel sample, but their impacts vary by income level. Jing et al. (2019) examined the impact of ICTs on income inequality for a panel sample of five ASEAN countries between 2009 and 2017 and found that ICTs narrow income inequality. Upon reviewing the literature, it is evident that more empirical findings are required to deepen our understanding of the relationship between digitalization and income inequality.

4. Data and Methodology

This section introduces the data, models, and empirical methodologies.

4.1. Data

This paper explores the dynamic nexus among economic growth, globalization, digitalization, and political stability, and income inequality in 29 EIEs over the period of 2000-2020. Following the work of Richmond and Triplett (2018), Demir et al. (2022), Yin and Choi (2023), Lee et al. (2022), and Zehra et al. (2021), we used Gini index as a proxy for income inequality.

The form of our theoretical model is as follows:

$$GIN_{it} = f(GDP_{it}, DIG_{it}, POL_{it}, KOF_{it}) \quad (1)$$

where GIN is the Gini index, GDP represents the per capita GDP, DIG refers to digitalization, which is measured using the information and communication index. This index is computed through principal component analysis (PCA), incorporating several the ICTs indicators such as the share of individuals using the internet, fixed broadband, telephone, and mobile cellular subscriptions. POL is the political stability index and KOF is the globalization index. An important point to be emphasized about the data set of the study is the following: Firstly, the missing data observed in the Gini coefficient index variable of some countries in the sample were produced by interpolation method using the SPSS program⁷.

⁷ These countries are, Egypt, Iran, Mauritius, Serbia, South Africa, Tunisia, and Ukraine.

Secondly, principal component analysis (PCA)⁸ is a widely used approach when dealing with datasets that have a large number of dimensions or features per observation. It is an effective method for handling substantial datasets, as it enhances data interpretation by preserving the most relevant information and facilitates the representation of complex multidimensional data. In simpler terms, PCA is a statistical technique employed to reduce the dimensionality of datasets, which enhances their interpretability while minimizing the loss of essential information (Krishnan, 2010).

Eq. [1] has the following semi-natural logarithmic form:

$$\ln \text{GIN}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{GDP}_{it} + \beta_2 \text{DIG}_{it} + \beta_3 \text{POL}_{it} + \beta_4 \ln \text{KOF}_{it} + \mu_{it} \tag{2}$$

where β refers to coefficients, i donates period, t refers to cross-section, and μ_{it} is the error term.

Table 1: Variables and Data Sources

Variable	Description	Unit	Source
GIN	Income inequality	Index (0-100)	Solt (2020)
GDP	Economic growth	per capita (constant 2015 USA Dollars)	World Bank (2023)
KOF	Globalization	Index (1-100)	Gygli et al. (2019)
DIG	Digitalization	PCA based index	ITU (2023)
POL	Political Stability	Index (-2.5 weak; 2.5 strong)	The Global Economy (2023)

Note: ITU: International Telecommunication Unity.

4.2. Methodology

This study proceeds in four methodological steps. Firstly, a cross-sectional dependence (CSD) test is performed. Secondly, the cross-sectional augmented IPS (CIPS) unit root test is employed to detect stationarity. In the third step, the cross-sectionally augmented autoregressive distributed lag (CS-ARDL) to estimate long-run coefficients of our model. Finally, the D-H test is performed to determine causality relationships among variables.

4.2.1. The Cross-sectional Dependence (CSD) Test

The CSD is done using several tests, such as the Breusch and Pagan (1980) LM test, Pesaran (2004) CD test, and the bias-corrected scaled LM test proposed by Pesaran et al. (2008). However, the Breusch-Pagan (1980) LM test is not applicable when the CSD dimension is larger than the temporal dimension ($N > T$). In such cases, the Pesaran (2004) and Pesaran et al. (2008) CD tests can be used. The Breusch and Pagan (1980) LM test can be represented as follows:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it}, i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T \tag{3}$$

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N P_{ij}^2 \tag{4}$$

The LM test statistic is based on two hypotheses. $H_0: Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = 0$ (There is dependency between the countries included in the model.) ve $H_1: Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) \neq 0$ (There is no dependency between the countries included in the model.). The Pesaran (2004) CD_{LM} can be written as follows:

$$CD_{LM} = \sqrt{\left(\frac{1}{N(N-1)}\right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (TP_{ij}^2 - 1)} \tag{5}$$

In Eq. (5), if $N > T$, the CD_{LM} test shows level distortions, so Pesaran (2004) CD test is as follows:

⁸ Pearson (1901) provided the first description of a method that is now known as PCA.

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{P}_{ij} - 1)} \quad (6)$$

The representation of the bias-corrected scaled LM test, introduced by Pesaran et al. (2008), is as follows, with 'k' indicating the number of regressors:

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N P_{ij} \frac{(T-k)P_{ij}^2}{\sqrt{v_{Tij}^2}}} \quad (7)$$

4.2.2. The CIPS Panel Unit Root Test

In this stage, the CIPS test is applied to assess stationarity level of variables. The Pesaran (2007)'s CIPS unit root test can be calculated using the following equation:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (8)$$

4.2.3. The CS-ARDL Estimation Method

Our study employs the CS-ARDL developed by Chudik and Pesaran (2015) as an estimator to determine the long-run dynamic relationship between income inequality, economic growth, digitalization, political stability, and globalization. This method is robust to the CSD and considers the slope heterogeneity in the model (Chudik and Pesaran, 2015; Chudik et al., 2017; Mehmood, 2022) and allows to estimate in the case of mixed-order integration (Voumik et al., 2023). The CS-ARDL regression can be written as follows (Sharif et al., 2023):

$$X_{it} = \sum_{l=0}^{P_\alpha} \delta_{l,i} X_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{P_\beta} \gamma_{l,i} Y_{i,t-1} + \sum_{l=0}^{P_\vartheta} \hat{\tau}_i I \bar{K}_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (9)$$

where $\bar{K}_{i,t-1} = (X_{i,t-1}, Y_{i,t-1})$, P_α , P_β , and P_ϑ denote the lags of each factor. Furthermore, X_{it} represents the dependent variable (GIN), and $Y_{i,t}$ denotes a set of independent variables: economic growth (GDP), globalization (KOF), digitalization (DIG), and political stability (POL). Also, $\bar{K}$ shows average of the CD.

In the CS-ARDL estimation technique, the long-run value is estimated from the coefficients of short-term correlation. Hence, long-run coefficient and mean group estimator (MG) estimations are as follows (Jian and Afshan, 2023; Okumus et al., 2021):

$$\hat{\theta}_{CS-ARDL,i} = \frac{\sum_{l=0}^{P_\alpha} \hat{\delta}_{l,i}}{1 - \sum_{l=0}^{P_\beta} \hat{\gamma}_{l,i}} \quad (10)$$

$$\hat{\theta}_{MG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\theta}_i \quad (11)$$

4.2.4. The Dumitrescu-Hurlin (D-H) Panel Causality Test

The fourth phase of our analysis involves unveiling the possible causal association among variables. Thus, we performed D-H panel causality test to examine the long-term relationships between economic development, digitalization, institutional quality, globalization, and income inequality. We estimate causality tests, which, when applied to panel data, can be visualized as bivariate regressions, as a robustness test. We will use the Granger non-causality approach to reason using panel data. The typical Granger test makes the assumption that all of the panel members' coefficients are comparable (Mabrouki,

2022). D-H test makes the assumption that the coefficients vary depending on the cross sections. The D-H test is defined as follows in the specification proposed by Dumitrescu-Hurlin (2012):

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{i=1}^K \gamma_i^k y_{i,t-k} + \sum_{i=1}^K \beta_i^k x_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \tag{12}$$

In Eq. [12], α_i represents the cross-sectional units, K stands for the lag length, t represents the time period, and β_i^k represents the slope coefficients. In the D-H test procedure, the alternative hypothesis proposes the existence of a causal relationship in at least one cross-sectional unit, whereas the null hypothesis states no causation in the panel. To test the null hypothesis, the following statistics are employed (Çetin et al., 2023):

$$\bar{W} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_i \tag{13}$$

$$\bar{Z} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (\bar{W} - K) \tag{14}$$

Eq. [13] and Eq. [14] show W-bar ($\bar{W}$) and Z-bar ($\bar{Z}$) statistics, respectively.

5. Results and Discussion

In this study, where we examine the linear impact of digitalization and globalization on income inequality, we start the econometric analysis with descriptive statistics.

Table 2: Descriptive Statistics

Variable	Mean	Median	Maximum	Minimum	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
lnGIN	3.662	3.676	4.151	3.285	0.197	0.076	2.644
lnGDP	8.822	8.921	10.247	6.648	0.685	-0.457	3.125
lnKOF	4.180	4.192	4.428	3.552	0.148	-0.897	4.194
DIG	-0.056	0.000	1.966	-2.091	0.941	-0.076	1.856
POL	-0.212	-0.131	1.116	-2.376	0.778	-0.342	2.228

In Table 2, mean and median values are highest for lnGDP and lnKOF, while the lowest are for DIG and POL. The highest standard deviation belongs to DIG (0.941), followed by POL (0.778), lnGDP (0.685), lnGIN (0.197), and lnKOF (0.148).

Table 3: The CSD Test Results

Test	lnGIN	lnGDP	lnKOF	DIG	POL
LM	4208.524 (0.000)	5733.306 (0.000)	6812.524 (0.000)	5906.452 (0.000)	1621.624 (0.000)
CD _{LM}	133.442 (0.000)	186.951 (0.000)	224.824 (0.000)	193.028 (0.000)	42.660 (0.000)
LM _{adj}	132.717 (0.000)	186.226 (0.000)	224.099 (0.000)	192.303 (0.000)	41.935 (0.000)
CD	2.947 (0.003)	65.178 (0.000)	71.442 (0.000)	47.424 (0.000)	-0.505 (0.613)

Note: Those in parentheses show probability values.

For all variables, Table 4 disproves the null hypothesis that there is no CSD between nations. In other words, there is a CSD in the panel. In this case, it can be argued that an economic, political or social shock in one of the countries may also affect other countries.

Table 4: The CIPS Unit Root Test Results

Variables	lnGIN	lnGDP	lnKOF	DIG	POL
CIPS (Level)	-1.410	-1.711	-2.137	-2.108	-2.231
CIPS (First Differences)	-2.075	-2.339	-4.810	-3.066	-4.102
Order of Integration	I (1)	I (1)	I (0)	I (0)	I (0)

Note: The critical values for the CIPS unit root test are -2.070, -2.15, and -2.32 at the 10%, 5%, and 1% significance levels, respectively.

Table 4 shows that the dependent variable, lnGIN, is integrated of I(1) while the independent variables, lnGDP is I(1), lnKOF is I(0), DIG is I(0), and POL is I(0). None of the variables pass the CIPS unit root test with an integration order greater than 1, demonstrating the applicability of the CS-ARDL.

Table 5: The CS-ARDL Estimation Results

Long-Run Results				
Dependent variable: lnGIN				
Variables	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
lnGDP	-0.092	0.034	-2.750	0.006
lnKOF	-0.093	0.042	-2.220	0.026
DIG	-0.009	0.004	-2.180	0.029
POL	0.005	0.003	2.030	0.042
Short-Run Results				
lnGDP	-0.085	0.035	-2.420	0.015
lnKOF	-0.125	0.058	-2.150	0.032
DIG	-0.011	0.005	-2.180	0.029
POL	0.008	0.004	2.220	0.026
ECT (-1)	-1.393	0.060	-23.070	0.000

According to Table 5, the model's error correction term (ECT) is statistically negatively significant, with a 99% probability that the error correction mechanism of the estimated model works. The CS-ARDL results show that digitalization alleviates income inequality in the short and long run. Likewise, globalization and economic growth also negatively affect income inequality in the short and long run. However, political stability exaggerates income inequality. Hence, digitalization narrows the income gap in the EIEs. The positive results of digitalization on income equality mean that an increase in digitalization leads to a rise in productivity, enlarging economic activity, and participation in labour markets. In the final step of our empirical analysis, we show and evaluate the results of Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality test results.

Table 6: D-H Panel Causality Test Results

Null Hypothesis:	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.	Causality
lnGDP $\nrightarrow$ lnGIN	5.012	5.226	0.000	lnGDP $\leftrightarrow$ lnGIN
lnGIN $\nrightarrow$ lnGDP	3.801	2.864	0.004	
lnKOF $\nrightarrow$ lnGIN	5.781	6.724	0.000	lnKOF $\leftrightarrow$ lnGIN
lnGIN $\nrightarrow$ lnKOF	4.578	4.379	0.000	
POL $\nrightarrow$ lnGIN	3.366	2.015	0.044	lnGIN $\leftrightarrow$ POL
lnGIN $\nrightarrow$ POL	5.793	6.748	0.000	
DIG $\nrightarrow$ lnGIN	4.998	5.197	0.000	DIG $\leftrightarrow$ lnGIN
lnGIN $\nrightarrow$ DIG	6.973	9.049	0.000	

The findings from Table 6 indicate a two-way causal relationship between economic growth, globalization, digitalization, and political stability concerning income inequality. The D-H results validate the existence of a relationship between variables obtained by the CS-ARDL.

6. Conclusions and Policy Implications

Digitalization has a significant impact on global economic structure and global society, including income inequality. This paper investigates the impact of digitalization on income inequality in 29 Emerging Industrial Economies (EIEs) from 2000-2020. According to the CS-ARDL results, globalization mitigates income inequality and show that a 1% increase in globalization causes a decrease in income equality by 0.093% in the long-run. Our negative result of globalization is in line with the study of Bechtel (2014), Han et al. (2023), and Ibrahim (2022) and contradicts the findings of Lee et al. (2020). This outcome can be attributed to the spillover effect of globalization, as the Heckscher-Ohlin theory says that globalization increases gains of abundant factors (Ibrahim, 2022). Also, globalization contributes to an increase in the labor force's productivity and closes the income gap between rich and poor (Lee et al., 2020).

Also, digitalization reduces income inequality in the EIEs. A 1 unit increase in digitalization (information and communication technology) is linked with a 0.9% decrease in income inequality in the long-run. It is consistent with previous studies of Yin and Choi (2023), Jing et al. (2019), Yao and Ma (2022), Patria and Erumban (2020), and Houngbonon and Liang (2021). As mentioned above, there are various mechanisms for decreasing income inequality. In particular, digitalization causes a decrease in transaction costs and increased productivity, resulting in increasing firms' profits and promoting new economic and employment opportunities (Yin and Choi, 2023). Furthermore, economic growth contributes to reducing income inequality; a 1% increase in economic growth reduces income inequality by 0.092% in the long-run. This finding is in line with Ha et al. (2019), Xu et al. (2021), Lee et al. (2022), and Gonese et al. (2022). However, it contradicts the findings of Rubin and Segal (2015), Munir and Sultan (2017), and Bucevska (2019). In his famous study, Kuznets (1955) pointed out an inverted U-shaped relationship between economic growth and income inequality, indicating that inequality increases in the early stage of economic growth but decreases after a threshold level. The negative effect of economic growth on inequality shows that the gap between skilled and unskilled people narrows in the long run, and economic growth stimulates social spending for poor people.

Finally, according to the results, political stability worsens income inequality. A 1 unit increase in political stability causes a rise in income inequality by 0.5% in the long-run. This result is in line with the study of Yin and Choi (2023) and Zehra et al. (2021). This is because most of the EIEs have a weak institutional capacity. Specifically, the political stability of these countries is far from the targeted level and comprehensive. Based on these findings, we suggest some policy implications. Firstly, governments in the EIEs should keep enacting laws to support the growth of digital technology. In order to fully benefit from digital technology, rules must be created to increase all workers' access to digital tools. Secondly, policymakers should extend digital financial opportunities. For example, the mobile infrastructure of countries should be strengthened, and policymakers should provide accessible digital tools for people. Also, governments of these countries should extend digital financial literacy among people. Thirdly, since economic growth positively affects income distribution, policymakers should promote sustainable and inclusive economic growth through direct taxes and tax exemptions for low-income individuals. Fourthly, the governments of these EIEs countries should implement well-developed institutional quality to realize access to digital technologies.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%33), Yazar-2 (%33), Yazar-3 (%33)
Conceiving the Study: Author-1 (%33), Author-2 (%33), Author-3 (%33)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%33), Yazar-2 (%33), Yazar-3 (%33)
Data Collection: Author-1 (%33), Author-2 (%33), Author-3 (%33)
Veri Analizi: Yazar-1 (%33), Yazar-2 (%33), Yazar-3 (%33)
Data Analysis: Author-1 (%33), Author-2 (%33), Author-3 (%33)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%33), Yazar-2 (%33), Yazar-3 (%33)
Writing Up: Author-1 (%33), Author-2 (%33), Author-3 (%33)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%33), Yazar-2 (%33), Yazar-3 (%33)
Submission and Revision: Author-1 (%33), Author-2 (%33), Author-3 (%33)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Adegboye, A., Ojeka, S. A., Tolase, O., Omoremi, O., & Jude-Okeke, Y. (2022). Technology penetration and human development nexus in middle-income countries: the synergy effect of inclusive resources distribution. *Information Technology for Development*, 28(4), p. 860-874.
- Afzal, A., Firdousi, S. F., Waqar, A., & Awais, M. (2022). The Influence of Internet Penetration on Poverty and Income Inequality, 12(3), p. 1-17.
- Aleksandrova, A., Truntsevsky, Y., & Polutova, M. (2022). Digitalization and its Impact on Economic Growth. *Brazilian Journal of Political Economy*, 42(3), p. 424-441.
- Ali, M. A., Alam, K., Taylor, B., & Rafiq, S. (2019). Do Income Distribution and Socio-Economic Inequality Affect ICT Affordability? Evidence From Australian Household Panel Data. *Economic Analysis and Policy*, 64, p. 317-238.
- Anand, S., & Segal, P. (2008). What Do We Know About Global Income Inequality? *Journal of Economic Literature*, 46(1), p. 57-94.
- Asongu, S. A., & Odhiambo, N. (2019). How Enhancing Information and Communication Technology Has Affected Inequality in Africa For Sustainable Development: An Empirical Investigation. *Sustainable Development*, 27, p. 647-656.
- Asongu, S. A., Odhiambo, N. M., & Rahman, M. (2023). Information Technology, Inequality, and Adult Literacy in Developing Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, p. 1-19.
- Awad, A. (2022). Information and Communication Technologies Role in Alleviating Poverty in Sub-Saharan Africa: Impacts and Transmission Channels. *Sustainable Development*, 31, p. 1149-1165.
- Bechtel, G. G. (2014). Does Globalization Mitigate Income Inequality? *Journal of Data Science*, 12, p. 197-215.
- Brandolini, A., & Smeeding, T. M. (2009). Income Inequality in Richer and OECD Countries. In Wiemer Salverda, Brian Nolan, & Timothy M. Smeeding (Eds.), *The Oxford Handbook of Economic Inequality* (pp. 71-100). Oxford University Press: Oxford & New York.

- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), p. 239-253.
- Brodny, J., & Tutak, M. (2022). Analyzing the Level of Digitalization among the Enterprises of the European Union Member States and Their Impact on Economic Growth. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(70), p. 1-29.
- Bucevska, V. (2019). Determinants of Income Inequality in EU Candidate Countries: A Panel Analysis. *Economic Themes*, 57(4), p. 397-413.
- Chipeva, P., Cruz-Jesus, F., Oliveira, T., & Irani, Z. (2018). Digital Divide at Individual Level: Evidence for Eastern and Western European Countries. *Government Information Quarterly*, 35, p. 460-479.
- Chudik, A., & Pesaran, M. H. (2015). Common Correlated Effects Estimation of Heterogeneous Dynamic Panel Data Models With Weakly Exogenous Regressors. *Journal of Econometrics*, 188(2), p. 393-420.
- Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M. H., & Raissi, M. (2017). Is There A Debt-Threshold Effect on Output Growth? *The Review of Economics and Statistics*, 99(1), p. 135-150.
- Çetin, M., Sarıgül, S. S., Işık, C., Avcı, P., Ahmad, M., & Alvarado, R. (2023). The Impact of Natural Resources, Economic Growth, Savings, and Current Account Balance on Financial Sector Development: Theory And Empirical Evidence. *Resources Policy*, 81, p. 1-13.
- Das, S., & Chatterjee, A. (2023). Impacts of ICT and Digital Finance on Poverty and Income Inequality: A Sub-National Study From India. *Information Technology for Development*, p. 1-29.
- De Maio, F. G. (2007). Income Inequality Measures. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 61, p. 849-852.
- Demir, A., Pesqué-Cela, V., Altunbas, Y., & Murinde, V. (2022). Fintech, Financial Inclusion and Income Inequality: A Quantile Regression Approach. *The European Journal of Finance*, 28(1), p. 86-107.
- Deng, X., Guo, M., & Liu, Y. (2023). Digital Economy Development and The Urbanrural Urban-Rural Income Gap: Evidence From Chinese Cities. *PLoS ONE*, 18(2), p. 1-25.
- Dossou, T. A., Kambaye, E. N., Berhe, M. W., & Asongu, S. A. (2023). Moderating Effect of ICT On The Relationship Between Governance Quality and Income Inequality in Sub-Saharan Africa. *Information Development*, p. 1-20.
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), p. 1450-1460.
- Dzator, J., Acheampong, A. O., Appiah-Otoo, I., & Dzator, M. (2023). Leveraging Digital Technology For Development: Does ICT Contribute to Poverty Reduction? *Telecommunications Policy*, 47(4), p. 1-34.
- Fiedler, P., Fidrmuc, J., & Reck, F. (2021). Automation, Digitalization, and Income Inequality in Europe. Finance a Uver. *Czech Journal of Economics & Finance*, 71(3), p. 203-219.
- Gonese, D., Tsegaye, A., Kapingura, F., & Khumalo, S. A. (2022). Trade Openness and Income Inequality: A Case of Southern African Development Community Countries. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 10(4), p. 135-151.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J. E. (2019). The KOF Globalisation Index Revisited. *The Review of International Organizations*, 14, p. 543-574.
- Guellec, D., & Paunov, C. (2017). Digital Innovation and The Distribution of Income. *Working Paper 23987*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w23987>
- Ha, N. M., Le, N. D., & Trung-Kien, P. (2019). The Impact of Urbanization on Income Inequality: A Study in Vietnam. *Journal of Risk and Financial Management*, 12, 146, p. 1-14.
- Habibi, F., & Zabardast, M. A. (2020). Digitalization, Education and Economic Growth: A Comparative Analysis of Middle East and OECD Countries. *Technology in Society*, 63, p. 1-9.

- Han, V., Ocal, O., & Aslan, A. (2023). A Revisit to The Relationship Between Globalization and Income Inequality: Are Levels Of Development Really Paramount? *Quality & Quantity*, 57, p. 973-990.
- Houngbonon, G. V., & Liang, J. (2021). Broadband internet and income inequality. *Review of Network Economics*, 20(2), p. 55-99.
- Huang, J., Sun, Y., & Yang, L. (2023). Does Digitalization Widen Labor Income Inequality? p. 1-46. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4471295>
- Ibrahim, C. (2022). Globalization and Income Inequality in Developing Countries: A GMM Approach. *SN Business & Economics*, 2, 98, p. 1-14.
- ITU. (2023). *ITU-D ICT Statistics*. <https://www.itu.int/itu-d/sites/statistics/>
- Jian, X., & Afshan, S. (2023) Dynamic Effect of Green Financing and Green Technology Innovation on Carbon Neutrality in G10 Countries: Fresh Insights From CS-ARDL Approach. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(2), 2130389.
- Jing, A. H. Y., Ab-Rahim, R., & Ismail, F. (2019). Information and Communication Technology (ICT) and Income Inequality in ASEAN-5 Countries. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(9), p. 359-373.
- Krishnan, V. (2010). Constructing an Area-based Socioeconomic Index: A Principal Components Analysis Approach. *Early Childhood Intervention Australia (ECIA) 2010 Conference* (p. 1-26). Canberra: National Convention Centre. <https://www.ualberta.ca/community-university-partnership/media-library/community-university-partnership/research/ecmap-reports/seicupwebsite10april13-1.pdf>
- Kuznets, S. (1995). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), p. 1-28.
- Lee, C. C., Lee, C. C., & Cheng, C. Y. (2022). The Impact of FDI on Income Inequality: Evidence From The Perspective of Financial Development. *International Journal of Finance & Economics*, 27(1), p. 137-157.
- Lee, C. C., Lee, C. C., & Lien, D. (2020). Income Inequality, Globalization, and Country Risk: A Cross-Country Analysis. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(2), p. 379-404.
- Li, C., Huo, P., Wang, Z., Zhang, W., Liang, F., & Mardani, A. (2023). Digitalization Generates Equality? Enterprises' Digital Transformation, Financing Constraints, and Labor Share in China. *Journal of Business Research*, 163, p. 1-11.
- Mabrouki, M. (2022). Patent, Education, Human Capital, and Economic Growth in Scandinavian Countries: a Dynamic Panel CS-ARDL Analysis. *Journal of the Knowledge Economy*. p. 1-16.
- Manga, M., & Cengiz, O. (2020). Yeni Küresel Düzendeki Büyüme, Eşitsizlik ve Kapsayıcılık İlişkisi. Hiperyayın: İstanbul.
- Mehmood, U. (2022). Renewable Energy and Foreign Direct Investment: Does The Governance Matter for CO2 Emissions? Application of CS-ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, p. 19816-19822.
- Milanovic, B. (2006). Global Income Inequality: A Review. *World Economics*, 7(1), p. 131-157.
- Milanovic, B. (2012). Global Income Inequality by the Numbers: In History and Now. The World Bank Policy Research Working Paper 6259, p. 1-28.
- Munir, K., & Sultan, M. (2017). Macroeconomic Determinants of Income Inequality in India and Pakistan. *Theoretical & Applied Economics*, 24(4), p. 109-120.
- Myovella, G., Karacuka, M., & Haucap, J. (2020). Digitalization and Economic Growth: A Comparative Analysis of Sub-Saharan Africa and OECD Economies. *Telecommunications Policy*, 44, p. 1-12.

- Namazi, M. (2020). The Determinant of Income Inequality: Emphasis on Digitalization. *Doctoral Dissertation*. Manchester: Southern New Hampshire.
- Nas, Ş. (2021). Yeni Yapısalıcı Kalkınma ve Dijital Eşitsizlik. S. Nerse, & A. Özkan (Ed.) içinde, *Dijital Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (p. 211-232). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Nas, Ş. (2023). Ekonomi ve Metaverse. V. Batdı, & S. Ayaz (Ed.) içinde, *İnovasyon Yönetimi ve İnovatif Metaverse Devrimi* (p. 395-412). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ndoya, H., & Asongu, S. A. (2022). Digital Divide, Globalization and Income Inequality in Sub-Saharan African Countries: Analysing Cross-Country Heterogeneity. *Social Responsibility Journal*, p. 1-19.
- Nguyen, V. B. (2022). Does Digitalization Widen Income Inequality? A Comparative Assessment for Advanced and Developing Economies. *South East European Journal of Economics and Business*, 17(2), p. 154-171.
- Nguyen, V. B. (2023). The Role of Digitalization in The FDI – Income Inequality Relationship in Developed and Developing Countries. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, p. 1-21.
- Noh, Y.-H., & Yoo, K. (2008). Internet, Inequality and Growth. *Journal of Policy Modeling*, 30(6), p. 1005–1016.
- Odhiambo, N. M. (2022). Information Technology, Income Inequality and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries. *Telecommunications Policy*, 46(6), p. 1-12.
- Okumus, I., Guzel, A. E., & Destek, M. A. (2021). Renewable, Non-Renewable Energy Consumption and Economic Growth Nexus in G7: Fresh Evidence From CS-ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, p. 56595-56605.
- Patria, H., & Erumban, A. A. (2020). Impact of ICT Adoption on Inequality. *The Journal of Indonesia Sustainable Development Planning*, 1(2), p. 125-139.
- Pearson, K. (1901). On lines and planes of closest fit to systems of points in space, *Philosophical Magazine*, Series 6, 2(11), p. 559-572.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. IZA Discussion Paper No. 1240, p. 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal Of Applied Econometrics*, 22, p. 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), p. 105-127.
- Richmond, K., & Triplett, R. E. (2018). ICT and Income Inequality: A Cross-National Perspective. *International Review of Applied Economics*, 32(2), p. 195-214.
- Rubin, A., & Segal, D. (2015). The Effects of Economic Growth on Income Inequality in The US. *Journal of Macroeconomics*, 45, p. 258-273.
- Shah, C. S., & Krishnan, S. (2023). ICT, Gender Inequality, and Income Inequality: A Panel Data Analysis Across Countries. *Information Systems Frontiers*, p. 1-19.
- Sharif, A., Kartal, M. T., Bekun, F. V., Pata, U. K., Foon, C. L., & Depren, S. K. (2023). Role of Green Technology, Environmental Taxes, and Green Energy Towards Sustainable Environment: Insights from Sovereign Nordic Countries By CS-ARDL Approach. *Gondwana Research*, 117, p. 194-206.
- Solt, F. (2020). Measuring Income Inequality Across Countries and Over Time: The Standardized World Income Inequality Database. *Social Science Quarterly*, 101(3), p. 1184-1199.
- Tchamyou, V. S., Erreygers, G., & Cassimon, D. (2018). Inequality, ICT and Financial Access in Africa. *AGDI Working Paper WP/18/048*. Africa: African Governance and Development Institute.

The Global Economy (2023). <https://www.theglobaleconomy.com/>

Trapeznikova, I. (2019). Measuring Income Inequality. IZA World of Labor.

UNCTAD. (2021). Cross-border Data Flows and Development: For Whom the Data Flow. *Digital Economy Report*. United Nations: United Nations Conference on Trade Development. <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2021>

UNCTAD. (2023). Towards Value Creation and Inclusiveness. *Digital Economy Report Pacific Edition 2022*. New York, USA: United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-pacific-edition-2022>

Untari, R., Priyarsono, D. S., & Novianti, T. (2019). Impact of Information and Communication Technology (ICT) Infrastructure on Economic Growth and Income Inequality in Indonesia. *Engineering and Technology*, 6(1), p. 109-116.

Voumik, L. C., Mimi, M. B., & Raihan, A. (2023). Nexus between Urbanization, Industrialization, Natural Resources Rent, and Anthropogenic Carbon Emissions in South Asia: CS-ARDL Approach. *Anthropocene Science*, 2(1), p. 48-61.

Wang, J., & Xu, Y. (2023). Digitalization, Income Inequality, and Public Health: Evidence From Developing Countries. *Technology in Society*, 73, p. 1-9.

World Bank. (2023). <https://data.worldbank.org/>

Wu, H. X., & Yu, C. (2022). The Impact of The Digital Economy on China's Economic Growth and Productivity Performance. *China Economic Journal*, 15(2), p.153-170.

Xu, C., Han, M., Dossou, T. A. M., & Bekun, F. V. (2021). Trade Openness, FDI, and Income Inequality: Evidence from Sub-Saharan Africa. *African Development Review*, 33, p. 193-203.

Yao, L., & Ma, X. (2022). Has Digital Finance Widened the Income Gap? *PLoS ONE*, 17(2), p. 1-20.

Yin, Z. H., & Choi, C. H. (2023). Does Digitalization Contribute to Lesser Income Inequality? Evidence From G20 Countries. *Information Technology for Development*, 29(1), p. 61-82.

Zehra, S., Majeed, M. T., & Ali, A. (2021). Quality of Institutional Indicators and Income Inequality: A Global Panel Data Analysis of 114 Economies. *Pakistan Journal of Economic Studies*, 4(2), p. 165-204.

Zhang, J., Zhao, W., Cheng, B., Li, A., Wang, Y., Yang, N., & Tian, Y. (2022). The Impact of Digital Economy on the Economic Growth and the Development Strategies in the post-COVID-19 Era: Evidence From Countries Along the "Belt and Road". *Frontiers in Public Health*, 10, p. 1-17.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1854-1872, doi: 10.11616/asbi.1330119

The Role of Women's Socio-Economic Status in Divorce Decision

Kadınların Sahip Olduğu Sosyo-Ekonomik Durumun Boşanma Kararı Üzerindeki Etkisi

Gülçin CEBECİOĞLU¹ , İpek Beyza ALTIPARMAK²

Geliş Tarihi (Received): 20.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 05.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Abstract: Today, it is very important to analyze divorce rate increases and the changes in the family structure sociologically. Based on this idea, the role of women's socio-economic characteristics on the divorce decision is discussed in this paper. In-depth interview technique was used in the research and in-depth interviews were conducted with 20 divorced women living in Nilüfer District of Bursa. It is concluded that women were negatively affected by economic problems experienced during the marriage process and this situation had an effect on the divorce decision. It is also determined that the economic situation of the woman causes such situations as tension, violence and desperation in social life, and then it has an impact on women's decision-making in the process and their attempt to get rid of problem areas.

Keywords: Woman, Socio-Economic Status, Divorce, Marriage.

&

Öz: Günümüzde boşanma oranlarındaki artışları ve aile yapısındaki değişimleri sosyolojik olarak incelemek oldukça önemlidir. Bu düşünceden hareketle çalışmada kadınların sosyo-ekonomik özelliklerinin boşanma kararlarındaki rolü tartışılmaktadır. Araştırmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış ve Bursa'nın Nilüfer İlçesinde yaşayan boşanmış 20 kadınla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Kadınların evlilik sürecinde yaşanan ekonomik sorunlardan olumsuz etkilendikleri ve bu durumun boşanma kararında etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kadının ekonomik durumunun toplumsal yaşamda gerginlik, şiddet, çaresizlik gibi durumlara neden olduğu ve aynı zamanda kadınların süreçteki karar verme ve sorun alanlarından kurtulma çabalarında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Sosyo-Ekonomik Statü, Boşanma, Evlilik.

Atıf/Cite as: Cebecioğlu, G., Altıparmak, İ. B. (2023). The Role of Women's Socio-Economic Status in Divorce Decision. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1854-1872. doi: 10.11616/asbi.1330119

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör. Dr., Gülçin Cebecioğlu, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, gulcincebecioglu@ahievran.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., İpek Beyza Altıparmak, Bursa Teknik Üniversitesi, ipek.altiparmak@btu.edu.tr.

1. Introduction

Since its emergence in the historical scene, social institutions have been seen as important social regulators. The family institution is one of them. As a group with its own rules and intense interaction, communication and sharing of experiences, the family has an important position in almost all societies. In this context, protective and supportive functions have been attributed to the family institution in an important part of history. However, with modernization, these functions were transferred to state institutions and social support mechanisms found the opportunity to develop outside the family institution. As a natural consequence of this situation, a transformation has occurred in the structure of the family institution (Kucur and Kelebek, 2021: 236). Especially in industrialized countries, the age of marriage and childbearing has increased, and there has been a significant increase in the rates of cohabitation, childbearing out of wedlock and divorce (Lesthaeghe, 2014: 18112; McLanahan, 2004: 607).

In relation to social change, nearly half of marriages in many countries are in the process of divorce. In other words, with modernization, marriages are no longer seen as an economic partnership, and with the emancipation of women, the reciprocity relationship within the family has come to the fore (Benedek and Brown, 1997: 2). Moreover, the traditional understanding of divorce has disappeared, and having children is no longer the only reason to continue the marriage; thus, married individuals can decide to divorce more easily (Amato, 1994: 207-221). On the other hand, although divorce has become more common nowadays, the negative perceptions associated with divorce maintain its place in cultural memories (Gerstel, 1987: 183). This situation results in individuals experiencing some difficulties before and after divorce, even in this century (Ilhan, 2020: 513). This situation necessitates examining the phenomenon of divorce as a social problem. With this in mind, this paper examines the effect of women's socio-economic status on divorce decisions in Turkish society, where divorce rates are increasing rapidly, as in many other societies. In this context, first of all, the socio-economic infrastructure as the reason for divorce was discussed, and then the role of the socio-economic infrastructure of women in the post-divorce process was analyzed.

2. Literature Review

2.1. Socio-economic Structure and Divorce

Divorce is a situation that develops with a legally supported process, in the event that individuals who have realized they cannot resolve the disagreements in the marriage union between themselves due to various reasons, the decision they take to end this union (Uray, 2021: 47). Although divorce can be understood as a simple matter of choice and decision, it is a very complex and multidimensional phenomenon with individual, social, cultural, legal and psychological dimensions (Dereje, 2014: 6-7). At this point, in the sociological context, divorce can be considered in various ways as a difficult and even unacceptable phenomenon (Gerstel, 1987: 172). Especially in the conservative approach, it is believed that the basic values of the society will be endangered with the moral and social corruption that emerges after this situation in which the family unity will be dissolved by divorce; for this reason, strict social and legal sanctions are applied against divorce (Halem, 1982).

Researches have shown that the phenomenon of divorce is closely related to the socio-economic structure (Afifi, et.al., 2013: 240; Toth and Kimmelmeier, 2009: 280). Accordingly, in societies where individualization and industrialization are high, women's education levels are high and economic independence is high, divorce rates are also high (Lesthaeghe, 1998: 6; Fan and Lui, 2004: 442; Tomassini, et al., 2007: 845-846; Huang, 2005: 161; Raymo, et al., 2004: 395; Tilson and Larson, 2000: 367). The change process initiated by the industrial revolution has also caused a change in the social position of women. The active participation of women in working life has greatly reduced the inequalities between women and men in the political, social and economic fields (Le Bouteillec et.al., 2011: 204). In this process, significant changes were observed in marriage and family institutions, such as the structural shrinkage of the family, the emphasis on gender equality in family relations, the change in the meaning attributed to marriage, and the fact that the choice

of spouse became a personal choice, while significant increases were experienced in divorce rates (Aydın and Baran, 2000: 119).

The meanings and roles that each society ascribes to the family institution are shaped according to their own social dynamics. From this point of view, the change in family structure and the perspective on divorce are also formed according to the effects of society on individuals (Ozankaya, 1991: 173). So much so that the change in family structure and divorce issues are handled and evaluated in different ways in regional and socio-economic terms (Lesthaeghe and Moors, 2000: 121-122). For example, according to McLanahan (2004: 608), while women with high economic status in the upper classes in developed western countries marry and have children at an older age, divorce and having children out of wedlock are more common among women without economic status. On the other hand, Raymo et.al. (2004: 393-396) state that the economic empowerment of women and the increase in their education levels have a significant impact on the change in family structure and divorce issues.

Another issue of divorce discussed in the context of socio-economic characteristics is gender. At this point, one can say that divorce causes difficulties for both women and men. However, women face different and more intense challenges than men (Cicek, 2014). As a matter of fact, researches (Can and Aksu, 2016: 889) have shown that although in traditional and many other modern societies, the rights of both genders are equally protected by the law, divorce manifests itself in a more conflictive and traumatic dimension for women in the economic, social, cultural and psychological context. So much so that many researches focusing on the devastating economic consequences for most women (Amato, 2000) show that divorce is a problem regardless of their socio-economic class and whether they are working or not. Because a woman who does not work in any job outside and shares her husband's earnings during the marriage may experience a serious economic deprivation after divorce (Eşsizoğlu, 2012: 129). On the other hand, it is also stated that women who work in high-income jobs will be affected by divorce in a positive way rather than negatively, since they will have control over the financial management of their earnings after divorce (Teachman et.al., 2000).

2.2. Divorce in Patriarchal Structure

The basic distinction between biological sex and gender is based on the facts of "*being born as a woman*" and "*being a woman*". While being born as a woman is a universal concept, being a woman corresponds to the norms and values of the society one was born and raised in (Senol and Kilic, 2021: 210). The most important role assigned to women in patriarchal structures is motherhood. Woman who exists as a mother and a wife in social life is rated with these roles and femininity is often defined in the context of motherhood. All expectations from woman emerge in relation to being a mother to her children. The only expectation of the society from the "mother" is to take care of her children and to be a faithful wife to her husband and home (Dinç Kahraman, 2010: 30).

In patriarchal structures, the man has the authority and he is the main decision-maker even on the woman's every steps. As the woman is excluded in all decision-making mechanisms, if she demands to get divorced, it is not accepted and even found strange by both men and the society (Arıkan, 1996: 175). Appealingly important decisions related with the marriage are made by man; and even if the divorce may occur it is expected that it must be the man who take the decision to divorce. Therefore, the woman's request or decision to divorce does not arouse as much respect as the man's decision (Senol and Kilic, 2021: 194). Moreover, it is not seen as an act that an ideal woman and a wife does (Ugur, 2014: 310).

The influence of the patriarchal point of view on women increases as the woman decides to get divorced by behaving outside the limits set for her. To put it more clearly, since the norms of the patriarchal system are both the reason and the result of the oppression of women, they increase the responsibilities of the woman, whose roles as a woman are determined and who do not allow her to go beyond, as a divorced woman. Thus, divorce brings the woman face to face with a more aggravated process as a divorced woman. Although being an ideal woman is a difficult and disadvantageous in patriarchal structure; being a divorced woman is much more difficult and disadvantageous (Senol and Kilic, 2021: 194).

So much so that while family pressure, violence and harassment are seen as important reasons for divorce, woman face the same problems after divorce (Bulut, 2008: 115). This situation causes woman to try to be invisible by hiding their divorce after divorce. Some women even do not take off their wedding rings long after divorce (Arikan, 1975: 220). The patriarchal understanding of gender leads to emotional violence such as jealousy, pressure, humiliation and sometimes physical violence on divorced women. Woman kicking her husband aside, getting divorced from him or disobeying their spouses see that there is no other way but to accept it (Cagirkan and Karahan, 2023: 156). As a result, since the patriarchal social structure expects women to be silent and obedient, divorced women also act in accordance with this expectation in order to be protected from oppression and harassment (Bulut, 2008: 115-117). In short, it is important to reveal in more detail the oppression and problems created by the patriarchal point of view, which imprisons women within certain limits and prevents them from doing any behavior outside these limits in more detail. In this paper, which tries to determine the roles of the socio-economic characteristics of women in the divorce processes, it is also aimed to point out the pressure and problems created by the patriarchal perspective on divorced women.

3. Methodology

3.1. Purpose and Importance of the Research

With the changing conditions and the modern effects being felt more than before, the perspective on marriage and divorce started to change (Unal, 2013: 591). At this point, women's evaluation and decision-making mechanisms have changed, and the strict patterns of divorce have begun to loosen. Although the level of influence of modern and global effects on individuals differs, the effect of organized normative values of societies cannot be ignored. From this point of view, the aim of the research is to reveal the effect of socio-economic reasons on the divorce decision of women. Revealing these effects is very important both for understanding and interpreting the increasing divorce rates and for analyzing the debates about the future position of the family. In addition, it is thought that revealing the socio-economic effects will contribute to the conceptual divorce research carried out in the field.

3.2. Universe and Target Population

One of the most important steps to analyze the social structure is to understand and interpret the family. Based on the family, it is possible to say that the social effects show themselves mostly on the social relations network. One of the factors that shape the social relations network and affect marriage and divorce is economic relations. Especially with women's greater participation in working life and gaining economic freedom, the system of relations within the family has also begun to change. At this point, the research aims to reveal the effect of the economic process of the woman both before and after the divorce decision. For this reason, the sample of the study consists of 20 divorced women living in the Nilüfer District of Bursa. Nilüfer was chosen because it is an industrial area and an economically developed district of Bursa. It is of great importance for the city, which tends to grow towards the west, in terms of creating new residential areas and making urban planning. In addition, it is the district with the highest population growth rate (<https://bursa.ktb.gov.tr>, A.D. 19.10.2022).

Within the scope of the research, 23 women were reached, but one woman wanted to end the interview halfway, and two women gave up at the last minute to participate in the research. Snowball sampling technique was used in order to reinforce the trust factor between the participant and the researcher, considering the sensitivity of the women in sharing the events they experienced in the past after the divorce process. Thus, women became a reference to another woman and a sample group was formed.

3.3. Data Collection and Analysis

Divorce is a process that has various consequences in the lives of individuals, both socially and psychologically. Individuals have to restructure their lives in various aspects during and after this process (Oksuzler Cabılar and Yılmaz, 2022: 9). In-depth interview technique was used in the research, which was carried out with an effort to understand and make sense of this process through the economic situation of women. In this way, the answers given by the women to the interview questions were analyzed systematically and the technique used gave the researcher the opportunity to probe the question during the interviews. The interviews were conducted by the researchers themselves. A semi-structured interview form was used in the research. Interviews took approximately 30-45 minutes. The data were first categorized according to the main headings and then divided into subheadings with the descriptive analysis technique. In the paper, the principle of trust and volunteerism was taken into account and the participants were informed about the research before starting the in-depth interview. In addition, the identity of the women was kept confidential due to the principle of confidentiality and such abbreviations as I.W.1 (interviewed woman 1) and I.W.2 (interviewed woman 2) were used. The ethics committee approval was obtained from the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of Bursa Technical University, with the decision dated 30.04.2022 and numbered 2022-7/ 1 during the data collection process.

4. Findings

Today it is very important to analyze the divorce rate and the changes experienced in the family structure by effects modernization from sociological perspective. The effect of the economic situation on women's view of problems and decision-making mechanisms is important in understanding and interpreting the process. In this paper, firstly, the socio-demographic characteristics of the women interviewed within the scope of the research were analyzed, and then the problems experienced in the marriage process and economic factors, the attitude of women during the divorce process, the effect of the economic situation on social adaptation after the divorce process were analyzed under different topics.

4.1. Socio-Demographical Characteristics of the Interviewees

It is very important to analyze the socio-demographic data of the women interviewed in the research, on the women's decision to divorce, the difficulties they encounter after the divorce and the attitudes they develop against it. Variables such as age, education, occupation, income status, and whether or not to have children greatly affect women's perspectives of view about divorce. Among the women participating in the research, 1 is between the ages of 15-25, 7 of them are between the ages of 26-35, 6 of them are between the ages of 36-45, 4 are between the ages of 46-55 and 2 are between the ages of 56-65. When the education level of the women is analyzed, it is seen that 7 women are graduated from primary school, 2 women are graduated from secondary school, 5 women are graduated from high school, 5 women are graduated from university and 1 woman has got her master degree. When the employment status and occupation information were gathered, it was revealed that 14 women had jobs and 6 women were unemployed.

Table 1. Socio-Demographical Characteristics of the Interviewees

Interviewed woman	Age	Education	Occupation	Number of Children	Type of Marriage	Length of Marriage	Income (TRY) ³
I.W. 1	35	High school	Accountant	2	Dating	8 years	6.000
I.W. 2	60	Primary school	Housewife	2	Arranged	20 years	2.000
I.W. 3	55	Primary school	Housewife	1	Arranged	28 years	none
I.W. 4	37	Primary school	Charlady	3	Arranged	14 years	3.500-4.000
I.W. 5	28	High school	Grapher	1	Arranged	5 years	4.250
I.W. 6	37	University	Nurse	1	Dating	10 years	7000
I.W. 7	30	High school	Housewife	1	Dating	12 years	none
I.W. 8	26	University	Web designer	1	Arranged	7 years	none
I.W. 9	29	University	Topographical engineer	1	Dating	3,5 years	8.000
I.W. 10	38	Secondary school	Officer	3	Arranged	18 years	7.000
I.W. 11	48	University	Human Resources Assistant	1	Dating	9 years	25.000
I.W. 12	44	Master degree	Food engineer	2	Arranged	12 years	13.000
I.W. 13	52	Primary school	Housewife	1	Dating	23 years	none
I.W. 14	25	High school	Shop assistant	none	Dating	2 years	6.000
I.W. 15	42	Primary school	Baby sitter	1	Dating	10 years	6.500
I.W. 16	34	Secondary school	Worker	2	Dating	10 years	5.600
I.W. 17	49	Primary school	Housewife	2	Dating	25 years	4.000
I.W. 18	61	Primary school	Housewife	2	Arranged	40 years	3.000-4.000
I.W. 19	29	High school	Employee in kindergarten	none	Dating	5 years	7.000
I.W. 20	39	University	Teacher	1	Dating	8 years	5.000

When the status of women having children is examined, it is seen that 10 women have 1 child, 6 women have 2 children, and 2 women have 3 children. 2 of women do not have any children. Having children is an important motivation for women to maintain their marital union. Although women are sometimes exposed to acts of violence, they delay the decision to divorce or give up on divorce due to child-related

³ A loaf of bread was sold for 3 TRY(0,033 Euro) in 2022.

reasons (such as the disorganization of their children, the child's growing up in a family union, or the woman's family not accepting the care of the children in case of divorce, etc.) (Altıparmak, 2018: 246).

The effects of modern life are seen in every aspect of the social structure. Considering that the transition from traditional to modernity is painful in underdeveloped or developing societies, it is not a coincidence that a reflection of this situation is also seen when it comes to women. With the advancement of women's rights in the social and public spheres and the progress of women's rights at the universal level, there have been many changes in the relations between men and women. For example, over time, the form of marriage has changed from arranged marriage to dating. Although arranged marriage has not completely disappeared, the widespread use of technology and the increased participation of women in the public sphere have increased the rates of marriage by dating (Cebecioğlu, 2019: 850-851). As a matter of fact, 11 of the women participating in the paper were dating with their spouses, and 9 of them made arranged marriages. When the length of their marriage is analyzed, 4 women were married between 1-5 years, 7 women were married between 6-10 years, 3 women were married between 11-15 years, 2 women were married between 16-20 years, 2 women were married between 21-25 years, 1 woman was married between 26-30 years and 1 woman stated that she was married for 40 years.

The economic situation of the woman affects not only the divorce process but also the adaptation to social life after the divorce. At this point, when the income status of the women interviewed is analyzed, 6 women 1.000-5.000 TLs. 8 women earn between 6,000-10,000 TLs. 1 woman earns between 11,000-15,000 TLs. 1 woman earns between 21.000-25.000 TLs. 4 women stated that they do not have any income.

4.2 Problems Experienced in the Marriage Process and Economic Factors

The problems experienced in the marriage in modern societies occur in a more complex relationship. There are many elements that make up this system of relationships. One of them is economic conditions (Altıparmak, 2019: 66). The interviewed women were asked what the source of the problems they encountered in the marriage union was and it was determined that most of the women saw the economic situation as the main problem area:

I.W.3 The lack of dialogue during the marriage is also completely based on materiality. My husband had a job, but there was no financial income.

I.W.9 Economical problems. Because we got married in debt. The fact that this beginning was due to debt also wore us out. At first, I was trying to back him. How can I say? I was just trying to appease the other side. You know, we can handle it, we will do it, we will. But he couldn't handle such a process for the first time (of course, this is my first time too). He was beating me. Then it just distanced us from each other.

I.W.13 Well... economic reasons...

I.W.15 Financial problems. He was giving his salary to his friends and family. It doesn't matter if his wife and child was hungry. This is the summary of my marriage.

I.W.16 We have always had financial problems. He didn't let us down. I mean, it's about paying the debts of your husband. It afflicts you. You work hard, you always try, but in vain.

I.W.17 There was an economic conflict in my marriage.

I.W.19 He wasn't working. We had a dog at home, he was looking after it. The life he wants that he does not work But the woman will work and take care of him. He will eat. How can you make a living with such kind of one person? You are newly married, you want to buy, you are emulating, but the money is not always enough, it is not always enough.

I.W.20 The biggest problem is financial problems caused by mindlessness. Now you will say, what is this like? Let me put it this way, your husband gives almost all of the salary he earns to his mother and siblings, and if you hardly make it to the end of the month, it means that you will experience poverty because of your spouse's foolishness. Making money is not difficult, people work and earn money. Unless it's a health

issue, of course. But if a person is still trying to be a child to his mother instead of being a family man, then there is something stupid in that situation.

Family unity is a contract that is based on love and respect, and has roles and responsibilities in itself, on the other. At this point, various expectations of men and women arise from this institutional structure. Failure to meet interests and expectations causes problems between spouses. There are many infrastructures that create the expectations that individuals have. Past experiences, education level, roles provided on men and women are also culturally shaped. In addition, violent behaviors that negatively affect the individuals that make up the society and especially the disadvantaged groups can be seen in every area of life and at every level of behavior. One of these areas is the system of economic relations. At this point, the negative effects of the fact that women are economically dependent on their spouses and do not have any income come to the fore (Gokkaya, 2011: 104).

I.W.2 What happened when he didn't work? he was trying to make me helpless and silence by leaving without money. This is one method. If you want to shut the woman's mouth, if you want her to put up with you, leave her penniless, leave both hands imprisoned. All right. That's what it used to be. I was silent too, what should I do? If you raise your voice a little, there is a beating.

I.W.3 I was exposed to economic violence. I was also subjected to physical violence when I reacted. First of all, he doesn't earn money. I couldn't go on him because he had psychological problems. This time, I had a lot of financial difficulties. For years, I tried to bring home the bread with my own effort.

I.W.6 I was taking care of my daughter's needs because I was working. I was taking care of my own needs. We were getting along without much difficulty. We paid our loan debt. I started the gym. I changed the furniture in the house. I bought electronics for myself. In my opinion a woman should definitely work anyway. If I hadn't been working, my husband would have taken care of me, of course. But earning one's own money is another matter. It's more free. The working woman is self-confident.

I.W.11 Economic violence is not always about leaving women without money. I think I was also exposed to economic violence. In a way, they lived their lives with my money. I have a luxury house and a luxury car. But in the two marriages I've had, they had worn me out economically. The men who came into my life abused me economically.

I.W.13 I generally remained silent. When I said I, my son, and the house needed money, that we had our own needs, but he generally abstained.

I.W.15 If a man pays for alcohol and cigarettes when the house is lacking, this is economic violence for me. We had this. When I think of it, I get very upset.

I.W.20 Depriving a woman of her money is violence. How do they expect a woman to do her womanly duties, then let a man take care of his house, wife and children?

The women interviewed were asked, "If you had a different socio-economic situation during your marriage, would this affect your decision to get divorced?". Participants stated that their marriage relationship would be different under different economic conditions.

I.W.4 If I had a different economic situation, I wouldn't put up with that man one day.

I.W.6 Yes, it would. So if I didn't work, I wouldn't be able to get everything I want. Even if I decided to get divorced because I have a child, I couldn't get divorced. Because after the divorce, the house, necessities, bills, school expenses would be on to me and I couldn't afford all this because I didn't work. That's why I would have to live in the same house without getting divorced.

I.W.16 It could have been different. So we wouldn't be obsessed with money. We would look after ourselves.

I.W.9 Well... It would have affected, I guess. As I said, in the earlier stages of our marriage, when we were married for three and a half years and we were married, for example, I am still paying something right now, I am paying my loan debt from my marriage. Well, here's what my husband told me, that is, as far as I know, the stress we experienced in the early days was the stress of debt, and because of that debt, we started to wear each other out for the first time. I mean, he was coming home, and she he nervous, I'm pregnant, so my hormones work differently. So at that stage, for example, there was an aggressiveness, unhappiness, such a state of stress that I couldn't understand. Okay, I understand that, but this debt was our debt, he did not accept it. If it wasn't like that, if we didn't have debt, maybe those problems wouldn't have happened. In other words, that intense state of stress, that pressure of responsibility maybe wouldn't have happened.

There are many social variables that affect marriage. In the research, the economic situation, which is one of these variables, was emphasized. At this point, the economic situation is an important determinant in the marriage union. However, considering that the system of relations that make up social relations has a complex structure, it is known that the economic situation is not the only determinant. As a matter of fact, in the study conducted, some of the women stated that the problems they experienced were not of economic origin, but that they had to struggle with different problems.

I.W.1 If the socio-economic situation was not good, this situation would not affect my marriage. So I wouldn't get divorced. If we had been still poor, I would not have divorced. At least he was loyal to me, he wasn't lying, he was by my side. That's why I wouldn't get divorced. He wouldn't get addicted to drug. Since he had a lot of money, he started to buy other items for himself this time. It wouldn't have happened if it wasn't for the money, and I wouldn't have gotten divorced either.

I.W.5 The only reason for my separation was jealousy, but the economic situation did not affect it much because it was extreme.

I.W.7 No, it has nothing to do with money. As I said, if there is a problem of loyalty, trust and lies in a marriage, there is no good in that marriage anyway. Whether you are very wealthy, have a lot of wealth, your husband is like that or you work with yours, you have a super life with yours, so after you spend that money and cannot be happy, after you can't get along without peace in the house, after constantly arguing and fighting, it means something. In fact, there was no money. How is it that he has no money, he doesn't look after his house, he doesn't buy what the child will eat, you struggle, you see that it's in vain or you're going to be subjected to violence, you say, there's nothing wrong with you from this man, but when the situation is otherwise, you know when you don't have these troubles. If your social life is good, your money and economy are good, other kinds of problems are lies, if there is insecurity and disrespect, this is the biggest problem. That means it's definitely over.

I.W.10 If he had been the richest person in the world and had drunk alcohol, I would not have made this marriage again.

I.W.12 If I had a different economic situation, that is, if I did not work and did not have an income, this marriage would still end in divorce. But I would have been divorced as a woman who had suffered more than I have now. I was deprived of everything economically by my husband. Because when love ends, you turn into two strangers. The parties become strangers to each other. Respect fades over time. That's when spouses want to inflict hostile pain on each other. My ex-husband wanted it too, but he couldn't. If he had it, he would.

Living conditions, increasing unemployment rates around the world, new consumption areas imposed by popular culture on the individual, economic crises, and unmet family expenses and expectations have made the socio-economic situation important in family relations. In this study, it was determined that women's problems in the socio-economic field were seen as one of the main problem areas in the family relations system.

4.3. Attitudes of Women in the Divorce Process

Divorce is a process that creates different life experiences for both men (Aktas, 2018: 53; Arikan and Kaplan, 2022: 113-114; Turkarlan, 2007: 101) and women. This process has social as well as psychological effects on the individual. Considering that it brings radical changes in the life of the individual, it can be said that the decision to get divorced is an important turning point. From this point of view, within the scope of the study, women were asked how they made their decision to get divorced.

I.W.1 He was going to get his salary that day, he took his salary and he didn't bring any money home. He did not bring home even 1 TLs and came home at four o'clock at night. The blind log arrived drunk. He ate all the money out; he ate in his nightlife. He was my last. That's when I decided to finish it for sure.

I.W.7 I said to him, I said frankly, look if there is anyone in his life, he said, he swore. If there is such a thing, tell me from the beginning so that I can respect myself and get out of the way. He said no, there is no such thing, he thought that these things I think will not always be in front of us. Because he is a person who likes to travel a lot and my working life is not the same as him because I work in shifts and he works stationary, I can't go to the places he wants all the time, I'm tired. It doesn't happen, that means it doesn't happen somehow. I'm telling you, I'll arrange it, you're always free, so you always have time, but it's not like that, I would spare time for him, I would do what he said, and so on. Another year passed like this. Then I said it won't happen anymore, so the coldness gets in the way, I don't know what. You slowly start to hate, you say, "Oh, it doesn't go that way," you say, you make your decision and you say to him, "I made this decision as soon as possible, so you get into the subject as soon as possible."

I.W.9 In fact, divorce is the first thing that passed, so let me say that... we got married for the first time, together with such problems and stresses, there was always something at work, "do you regret it?" He started with his words. My husband is constantly telling me at work, "Do you regret it? Here you regret it." This is how our first two years passed. Then, in the slightest argument, "Yes, you regret it. Okay, let's get divorced then," s began. These started. But I never said let's get divorced. Until this June-July last year. Well, I was very disappointed and then I said: "Okay, it's not making a run". Yes, we have a child, but the child is up to a point.

I.W.12 Let me think for a while. When the spouse feels that a stranger is walking around in the house, that marriage is over. I woke up one morning and he was a stranger to me next to me. He was even a stranger who I thought could hurt me whenever he wanted to.

I.W.14 I bought it when the slander started. If I had continued, I would have died. So I would die spiritually.

I.W.19 Will I be born again? In fact, the process progressed by itself.

Domestic violence is one of the important problem areas in women's decision to get divorced. In Bulut's (2008: 115) research titled "Divorce and culture in women", an in-depth interview was conducted with 40 divorced women diagnosed with mental breakdown in the Psychiatry Department of Ankara University Faculty of Medicine and the Social Insurance Institution Etlik Training Hospital Psychiatry Service. Although the women participating in the research were exposed to domestic violence, it was observed that they postponed the divorce due to their children. Again, in the paper titled "Divorce/ divorce process in the context of gender and women: The case of Elazig" by Karakaya (2018: 288), it was concluded that the economic and cultural factors of women are effective in the process of taking the divorce decision and for these reasons, the divorce decision can be postponed. As a matter of fact, in a research conducted as a result of a similar result, women stated that the most important factor affecting the decision they made during the divorce process was the child factor. Having children is the first reason for postponing the idea of divorce for women.

I.W.17 I had a lot of difficulties because firstly, the time to tell our children was very difficult, I always thought about that. I mean, I can't make that decision and tell you what I felt in that house. You can't sleep, you think while working, you get angry when you think of how you were good all this time and at a moment like this, you hate him more like that and you say, damn why did I meet you and come to this time and stuff. At that time, I had two friends at work, two of them who knew my every problem and everything. I was talking to him and getting comfortable with him, for example, he was giving me advice, he was saying let the divorce go. Some were saying that I am in a worse situation than you, here I am, I suffer from violence. I have two children, but I am patient.

I.W.8 Recently, my 6-year-old son said to me: When I grow up, I will beat you like my father beat you. This is normal behavior for my son so I made a decision to save myself and him.

I.W.13 There was some violence. There was emotional violence, actually. With words, with actions. He used to abuse my son by the way. After the violence he last applied to my son, I believed that I had to take this decision.

Another factor affecting the divorce decision is technological factors. It would not be wrong to say that technology has effects in all areas of life. Developing and advancing technology over time affects and shapes every aspect of individuals' lives. Many results, such as facilitating communication, using technological tools in domestic work, both facilitate family life and change family relations (Zhang, and et. al, 2018: 1). For example, the widespread use of the internet has both positively affected communication and reduced communication between spouses in various aspects. Frequent use of virtual applications has led to an increase in divorces caused by cheating (Kaya and Tan Eren, 2020: 723). In the union of marriage, the fact that the spouses are loyal to each other and monogamy is not only socially accepted, but also legally supported.

I.W.6 I am an assertive person. But we have communication problems within the family. Everyone takes their phones and retreats to their rooms. Actually, we are like 3 strangers in a house. I thought he was cheating on me with another woman. I said he can't be that cold. I was starting to doubt. I've fiddled with his phone a few times. I couldn't find anything. Then, while my husband was in the living room, I was searching his phone and saw his correspondence with a woman. Here are your messages. He wrote his name as a male name. He came into the room, saw me, and we started arguing. I showed him the messages. I yelled "Are you cheating on me?" At the end of the argument, he said he didn't love me, that's when I decided to divorce.

I.W.4 When I found out he cheated on me.

I.W.1 It was not working at first. But he started working, got a job. This time, other events started. He was going to nightlife. The cheating has begun. This time, he started to become a drug addict. It got higher as the level increased. It wasn't there when he wasn't working. Besides, he wasn't working, there was no one else in his life, but there was no money either.

The process of divorce and post-divorce indicates a change in a social and economic relationship network for individuals. In the process, it was emphasized by women that there was an economic necessity for legal business and transactions. In addition to this economic necessity, the fact that the woman is alone causes her to feel helpless and powerless. In other words, it is thought that especially family or friend support and financial strength are important in the divorce process. From this point of view, the women interviewed within the scope of the research were asked what problems they faced during the divorce process.

I.W.2 For the first time in my life, I went to the court. I hope not again. My family reluctantly stood by me. If I said "Okay, I gave up!" They would happily send me back.

I.W.3 What difficulties did I encounter? My economic situation has been effective. I am already going through difficult years economically. Since I tried to stand on my own feet, there was no contribution from my spouse, but I had to come home for many years, and I finally decided to get divorced because I lived on

my own. I also could not hire lawyers. Lawyer's fees, household expenses, taking care of the girl, of course, affect the livelihood.

I.W.6 I always questioned myself. In other words, I was constantly thinking about what I was missing, what I did wrong, was it my fault, or was it I who alienated my wife from the house? They were difficult times. My close friend helped me a lot. Fortunately, she was always behind me. Thanks to her, I survived.

I.W.8 Financial problems. I have to raise a child and that is difficult. I have only one way to continue my life and that is to find a job.

I.W.11 My second husband tried everything not to get divorced. He almost turned into an angel to dissuade me. But I could no longer bear the insults I was subjected to.

I.W.16 There are women at home who are content with little. He is always patient. He already has no property. There was no sharing. The judge even gave me alimony in court. 500 pounds. He objected that I couldn't even give it to him. Anyway, I'll say a lot... Anyway...

I.W.13 Of course I was forced. At first, I had a hard time finding a lawyer and managing the process due to the lack of financial power. To solve this, I applied to my family. Thankfully, my family was always with me. My brother has always been a supporter. My mother was with me a lot, she supported me financially. We tried to overcome it together.

Economic problems that cause problems before the divorce process create a new problem area for women after the divorce decision. To put it more clearly as legal divorce process is quite expensive, it is really difficult for women to meet this fee. At this point, it has been determined that women need an economic support. In addition, they stated that women need moral support during the divorce process and that they generally see this support as a family.

4.4. The Effect of Economic Status on Social Adaptation After Divorce

Women may face multiple difficulties after divorce in patriarchal societies. At this point, the biggest factor that women perceive as a problem while continuing their lives after divorce is the stigma: "widowed woman". The stigmatization of women causes the restriction of freedom. There are many factors that cause women to experience this problem. Low level of education, patriarchal social structure, cultural texture that dominates the social dimension, etc. many situations emerge as phenomena that trigger social exclusion and negatively affect women's social adaptation (Ilhan, 2020: 525). At this point, the women interviewed were asked about the difficulties they faced after divorce.

I.W. 20 You are a divorced woman once. So it's hard. I was divorced at a young age. Now, for example, I am different from others in many ways. When I come home late, people will think, where does she come from? Why a divorced woman? For example, what will people think when I go on vacation alone? Where is she going? Is she going alone? Who is she going with? In fact, perhaps she will think with pleasure. From where? Because this is the divorced woman. I took the risk of struggling with all this and got divorced. Now imagine how bored I am...

I.W. 2 The power of the woman is important before and after the divorce. Events are already being affected by your situation without you realizing it. If a woman has economic power, can a man beat? He knows that she can leave her, he limits himself. But he finds the helpless woman. "No matter what I do, the woman has no place to go, she needs me," he says. After that, your life is up to the conscience of the man. For example, after my divorce, I could not put up with what was done. You may be getting a divorce, but its effects do not go away from you. No matter how you look at it, I've lived for 5 years thinking about the injustices I've always experienced.

I.W. 1 Widow. I hate the name widow. Seeing through the eyes of a widow. So the widow cannot do anything. The widow cannot go out. The widow cannot travel with her friends. The widow cannot do anything. The widow will only go to work, come home. This much.

I.W. 5 My family has been very supportive. They just keep telling me that I should be more careful about going out and coming out because of social pressures.

I.W. 6 After the divorce, the neighbors tried to find me a husband, saying that you are a widow and young. How are you going to live alone at home with your daughter at this young age? Marry and have a husband, they said a lot of things like that. While renting a house, some landlords did not want to rent their house. Even when I looked at the house, the man's wife shouted from the stairs. He said, "If we take you as a tenant in this building, maybe you will take my husband away from me." What a clear intention, I don't trust widows, she said, they would be dangerous. I was very bad, I was psychologically worn out. While I was looking for a house, I was starting to get nervous. Then my friend took me to the psychologist and that's how I learned to cope. It helped me. I'm a little more relieved.

I.W.8 Because of the easy physical and verbal abuse, I started training in kickboxing. To defend myself in difficult situations.

The social structure, triggered by internal and external factors and open to development, has changed over time. The difference created by this change and development has also been reflected in the institutional structures and the view on the family structure has changed. The harsh attitudes towards the breaking up of the family have softened and the individual has become more easily able to choose the ideal lifestyle for herself (Ozkiraz and Isci Bas, 2016: 87). This choice, in other words, the decision to divorce and the subsequent process have sometimes been considered more beautiful and pleasing for women.

I.W. 11 I am not one of those who face difficulties after a divorce, but one who is relieved after a divorce. After each divorce, I felt like I was relieved of my burdens.

I.W. 14 It was easier after the divorce if you ask me. So yes, it is very difficult to return to my father's house, I can't say anything about it, but I felt that I was breathing. It was as if I was drowning, they saved me from drowning at the last moment.

I.W. 17 Divorce case has been filed. It's all over. I breathe deeply and relieved. My aunt's daughter was with me. "What happened to you sister? she said. "Look, think about it. It's like God gave me a new life. "Here, this is your second right, you deserve it," I said (She laughs)

In Turkey, with the effects of social change being seen more in the Western regions and therefore the weakening of traditional strict cultural patterns, the perspective on divorce and marriage differs compared to the Eastern regions. Marriage and divorce cases in the eastern regions are reinforced by harsher patriarchal patterns. As a reflection of this, it is seen that the divorce rates are low in the Eastern regions. The fact that the divorce phenomenon is still not accepted culturally in regions with low divorce rate and that it is rejected with harsh prejudices shows that patriarchal veils still shape the social structure in a rigid manner (Aydın and Baran, 2010: 123). As a matter of fact, I. W. 4 expressed a similar situation as follows; *The persecution of my family to keep me from leaving.*

It can be said that the problems faced by women in social life are very diverse. At this point, the economic power of women is very important (İgdeli and Ay, 2021: 16-17). The fact that the woman does not lead a dependent life and can stand on her own feet will both provide her with psychological confidence and enable her to have the power to make her own decisions freely. As a matter of fact, during the interviews, it was seen that working women made statements encouraging other women to work with self-confidence.

I.W. 1 It would change my life if I had a good financial conditions. At least I wouldn't have a financial thought. You know, I wouldn't have a financial thought to confuse and occupy my brain. The social pressure would continue in the same way. He would have continued, but financially I would have been

comfortable. Because my children were very young. They both go to school. such difficulties. The biggest factor is children financially. Because there were two children.

I.W. 2 My mother said, "Bread has left my tongue once," Come on, let's see if you can put up with this. The man gave me a house while I was divorced. I also inherited it from my father and now I don't need anyone.

I.W. 18 Oh baby. If I had retired now, if I had money... I wish, I wish... Life is so expensive now. I did a grocery shopping the other day, believe me, it cost 1000 TLs. I mean, I don't know, I wouldn't take money from children. Taking money from them puts it on me. I am mother. I wish I could give it to them. You're already falling for nothing, then your life is spent with "I wish". Look, I've been wishing you for an hour.

I.W. 9 Well, I was just a little devastated with the part with my child. The child is now accepted. But as I said economically, you are starting a new life and it necessarily falls on you as a plus expense.

I.W. 10 If I didn't have a job now, if I didn't go to my job, where would I earn this money? How about this freedom? How would I bring home the bread? I have the child. I did not leave any of my children. We all left that house together, the four of us. He even forced me to have financial difficulties. He did many things. He never sent any money to the children. We do not want it anyway, but it is very important for a woman to work and have economic freedom. It's very, very important. It is important to continue your life as a unique. Actually, I don't need anyone by myself. I am working. Not.

I.W. 11 I think my economic situation worked best after the divorce. Because I could easily go on a holiday abroad when I felt bad. After each divorce, for example, I changed my home. I had the power to leave no memories of the past in my life.

I.W. 13 Every woman should work. First of all, she must achieve her economic freedom. They should be able to stand on their own feet. It's possible. I regretted not working earlier. I wish I could work, I could find a job, but when I realized this, I was very old. I couldn't find a job and even applied to a few places. Well, I think every woman should work, she should first read and complete her education. Afterwards, I think that he should find a job according to his situation and work and live in the best conditions.

I.W. 20 The woman should work. She should stand on her own feet. No other choice.

I.W. 14 Very important. I just started working now. So now I have an income. My family doesn't buy for me. I can shop. I wouldn't change this freedom for anything.

Recently, it is seen that women are more involved in working life. Although it is seen that they are concentrated in some occupational groups with the shaping of the service sector and gender perspective, the presence of women in the economic system is considered very important for both individual and social progress. At this point, it has been seen in the study that the economic freedom of divorced women has important effects on shaping their lives in a positive way and indirectly affects participation in social life both financially and psychologically (Gunindi Ersoz, 2011: 256).

5. Conclusion and Recommendations

In this research, the role of socio-economic characteristics in the divorce process has been tried to be understood and interpreted through the perspective of women on problems. In this context, at first, it was questioned how socio-economic characteristics were experienced as a reason for divorce. Afterwards, the role of women's socio-economic characteristics in the divorce process and the post-divorce process is discussed.

It is observed that the problem area in the divorce process is generally experienced through the economic situation. Here, firstly, the situation of women who are economically dependent on their husbands and do not have any income has been put forward. Because when the participants were asked what the source of

the problems they encountered in the marriage union was, it was found out that the majority of women saw the economic situation as the main problem area. Moreover, it has been observed that women who do not have any income and are economically dependent on their husbands are exposed to economic violence during their marriage. To put it more clearly, some participants stated that during their marriages, their spouses did not meet their financial needs in order to make them dependent on them, and they even took it a step further and resorted to physical violence. It is striking that women who are not economically dependent on their husbands experience the process in different ways. In this context, one of the participants, I.W.11, emphasizes that her husband exploits her because her economic situation is good. Some participants underlined that their spouses made various mistakes (using drugs, spending money unnecessarily, etc.) because their economic situation was good, and that if their economic situation was not good, they would not have faced such problems and even divorced. Again, during the process, women underlined the need to be at a certain economic level, especially for legal affairs and transactions. Because, with the divorce decision and the start of the legal process, different expense items occur for women. At this point, it has been determined that women who do not have economic independence need an economic support.

Another socio-economic factor that plays a role in the divorce process is the level of education. Lyngstad (2004) argues that the education level of women is related to the economic situation and evaluates its role on the phenomenon of divorce from this point of view. In other words, according to Lyngstad, women with a high level of education have achieved their economic independence because they also have a job. In this context, women who have problems in their marriages approach the phenomenon of divorce more positively and can take divorce decisions more easily. In the data obtained as a result of the research in question, it was seen that female participants with a high level of education approached divorce and divorced individuals more positively. However, this situation does not directly arise from the relationship between education level and economic status as in Lyngstad's research findings. It is also related to the perspective from which the participants approached the phenomenon of divorce. To put it more clearly, divorce can be considered as an easier solution when it is understood that the marriage will not work according to the participants with a high level of education. As a matter of fact, when the duration of marriage is examined in the paper, it is seen that the marriage period of women with primary and secondary education level is longer. In other words, it has been found out that there is a significant relationship between education level and the decision to divorce, and as the education level decreases, the divorce decision is taken more difficultly. On the other hand, feelings such as pity, anger and even hatred predominate in the approach of women with low education levels to the issue of divorce. From this point of view, it can be said that the participants with a high level of education approach the phenomenon of divorce from a logical framework, while the feelings of women with a low level of education play a more dominant role in their approach.

Undoubtedly, one of the areas where the effect of social change and transformation that occurred with modernization is seen the most is the family, whose structure and functions differ. Since entrepreneurship and individuality come to the fore in the new world order, we can say that the patriarchal perspective on gender still has a significant impact, even if there has been a loosening in the approach to the family institution. As Karakaya (2018) states, the economic characteristics and cultural factors of women are effective on decisions to get divorced, and women may even delay the decision to divorce for these reasons. In this research, how the participants perceive gender emerges as a factor that plays an important role in the divorce process. It is striking that the participants internalized the gender roles that are imposed on women and cause them to be in a secondary and oppressed position as their destiny or duty. So much so that in the context of their domestic roles, since the main responsibilities of women are seen as their children, it has been determined that the participating women prioritize their children above all else. Women postpone their divorce decisions because the child's life will be adversely affected by this decision.

Gender emerges as a factor that plays an important role in women's lives in the post-divorce period. In social structures dominated by the patriarchal perspective, women are exposed to the stigma of "widowers" and therefore some freedoms of women are restricted. As Halem (1982) states, since the family, marriage and divorce phenomena are reinforced by harsher patriarchal patterns in conservative societies, the

phenomenon of divorce is not accepted and rejected both culturally and legally in these regions. Similarly, one of the participants born in the Eastern Region of Turkey who participated in the research, I.W.4 also stated that she had to cope with various pressures and difficulties during the divorce process.

It enables women to have economic power in the post-divorce period and to make their own decisions freely. Having economic power here makes it easier for women who are exposed to violence to leave their environment and start a new life. In the interviews, it was concluded that women with a certain economic power can manage the process before and after divorce more easily when compared to women who are not economically independent. Moreover, it was observed that these participants confidently made statements encouraging other women to work as well.

As a result, it has been observed that economic status, education level and gender play an important role in both before and after divorce processes in the research. In addition, the data obtained from this research includes cultural elements such as prioritizing children or being exposed to stigmas. In this context, we can say that the findings obtained from the research data show similarities with other studies in the domestic and foreign literature in some points, while the sample group includes elements related to its unique cultural characteristics.

Research data reveals that women are exposed to various difficulties in the process before and after divorce. It was concluded that the socio-economic characteristics of women, as well as the social background in which they grew up, played an important role on the basis of these difficulties. Because negative attitudes towards the phenomenon of divorce and the fact that divorced women are stigmatized in various ways are the most important indicators of this. At this point, after providing financial support for the ones who need, it is important to provide social support services, considering that women need support in solving possible problems they may face during the divorce process and in supporting them psychologically.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu alışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

ıkar atışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) ıkar atışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

alışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%90)

Data Collection: Author-1 (%10), Author-2 (%90)

Veri Analizi: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%90)

Data Analysis: A Author-1 (%10), Author-2 (%90)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)

Submission and Revision: Author-1 (%90), Author-2 (%10)

Aık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Afifi, T. D., Davis, S., Denes, A. and Merrill, A. (2013), Analyzing Divorce from Cultural and Network Approaches, *Journal of Family Studies*, 19(3), p.240-253.

Aktas, C. (2018), Boşanmanın Erkekler Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği, *İmgelem*, 2(2), p.29-57.

- Altıparmak, İ. B. (2018), Sosyal Öğrenmenin Aile İçi Şiddete Etkisi, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), p.233-262.
- Altıparmak, İ. B. (2019), Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Boyutları: Ankara Örneği, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), p.55-76.
- Amato, P. R. (1994), The Impact of Divorce on Men and Women in India and The United States, *Journal of Comparative Family Studies*, 25(2), p.207-221.
- Amato, P. R. (2000), The Consequences of Divorce for Adults and Children, *Journal of Marriage and Family*, 62(4), p.1269-1287.
- Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Arıkan, H. and Kaplan B. (2002), Boşanmanın Erkekler Üzerindeki Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), p.101-116.
- Aydın, O. and Baran, G. (2010), Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), p.117-126.
- Benedek, E. P. and Brown, C. F. (1997), *Boşanma ve Çocuğunuz: Çocuğunuzun Boşanmanızla Başetmesine Nasıl Yardımcı Olursunuz?*, Trans.. Serap Katlan, Ankara: Hib Yayıncılık.
- Bulut, M. (2008), Kadınlarda Boşanma ve Kültür İlişkisi, *Journal of Society & Social Work*, 19(2), p.111-118.
- Can, Y. and Aksu, N. B. (2016), Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın, *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58), p.888-902.
- Cebecioğlu, G. (2019), Kırşehir İlinde Çalışan Kadınların Evlilik ve Boşanma Konularına Bakışı, *Atlas Journal*, 5(23), p.841-852.
- Çağırkan, B., and Karahan, H. (2023). İzmir’de Gecekondu Mahallesinde Yaşayan Kadınların Evlilik, Boşanma ve Ataerkillik Anlayışı: Eşrefpaşa Mahallesi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), 142-158.
- Çiçek Z. (2014), *Boşanmanın Sosyolojik Analizi: Denizli Kenti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dereje, W. (2014), *The Causes and Psychosocial Impacts of Divorce on Women: The Case of Ethiopian Women Lawyer’s Association (EWLA) Supported Women*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa Üniversitesi, Etiyopya.
- Dinç Kahraman, S. (2010). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 3(1), 30-35.
- Ersöz, A. (2011), Türkiye’de Boşanma Olgusu ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 43, p.249-264.
- Eşsizoglu, A. (2012), “Medeni Kanun ve Aile.” (Ç. Yenilmez Eds) içinde *Aile Yapısı ve İlişkileri* (pp. 122- 140). Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Fan, C. S. and Lui, H. (2004), Extramarital Affairs, Marital Satisfaction, and Divorce: Evidence from Hong Kong, *Contemporary Economic Policy*, 22(4), p.442-452.
- Gerstel, N. (1987), Divorce and Stigma, *Social Problems*, 34(2), p.172-186.
- Gökkaya, V. (2011), Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), p.101-112.

- Günindi Ersöz, A. (2011), Türkiye'de Boşanma Olgusu ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 43, p.249-264.
- Halem, L, C. (1982), *Separated and Divorced Women*, London: Bloomsbury Publishing.
- <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-94934/nilufer.html>, (Access Date: 19.10.2022).
- Huang, W. (2005), An Asian Perspective on Relationship and Marriage Education, *Family Process*, 44(2), p.161-173.
- İğdeli, A. and Ay, M. (2021), Boşanmanın Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye için Bölgesel Panel Veri Analizi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), p.1-22.
- İlhan, Ü. D. (2020), 21. Yüzyılda Çalışma Hayatında Bir Damgalama ve Sosyal Dışlanma Unsuru Olmaya Devam Eden Boşanma Olgusu: Kadın Çalışanlar Üzerine Nitel Bir Analiz, *İzmir İktisat Dergisi*, 35(3), p.511-530.
- Karakaya. H. (2018), Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Boşanma/Boşanma Süreci ve Kadın: Elazığ Örneği, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(2), p.261-291.
- Kaya, K. and Tan Eren, G. (2020), Boşanma ve Erken Boşanmaların Artış Nedenleri. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(9), p.708-728.
- Kucur, F. and Kelebek, Ö. (2021), Boşanmış Kadınların Boşanma Aşaması, Süreci ve Sonrasında Yaşadıkları Zorluklar: Esenler SHM Örneği, *Journal of Social Policy Conferences*, 80, p.231-266.
- Le Bouteillec, N., Bersbo, Z. and Festy, P. (2011), Freedom to Divorce or Protection of Marriage? The Divorce Laws in Denmark, Norway, and Sweden in The Early Twentieth Century, *Journal of Family History*, 36(2), p.191-209.
- Lesthaeghe, R. (1998), On Theory Development: Applications to The Study of Family Formation, *Population and Development Review*, 24(1), p.1-14.
- Lesthaeghe, R. (2014), The Second Demographic Transition: A Concise Overview of Its Development, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(51), p.18112-18115.
- Lesthaeghe, R, and Moors, G, (2000), Recent Trends in Fertility and Household Formation in The Industrialized World, *Review of Population and Social Policy*, 9(1), p,121-170.
- Lyngstad, T. H. (2004), The Impact of Parents' and Spouses' Education on Divorce Rates in Norway, *Demographic Research*, 10, p.121-142.
- McLanahan, S. (2004), Diverging Destinies: How Children Are Faring under the Second Demographic Transition, *Demography*, 41(4), p.607-627.
- Öksüzler Cabılar, B. and Yılmaz A. E. (2022), Boşanma ve Boşanma Sonrası Uyum: Tanımlar, Modeller ve Uyumun Değerlendirilmesi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), p.1-11.
- Ozankaya. Ö. (1991), *Toplumbilim*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Özkiraz, A. and İşçi Baş, G. (2016), Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), p.87-95.
- Raymo, J. M., Iwasawa, M. and Bumpass, L. (2004), Marital Dissolution in Japan: Recent Trends and Patterns, *Demographic Research*, 11, p.395-420.
- Şenol, D., and Kiliç, S. (2021). Kadın, Namus ve Boşanma Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Pearson Journal*, 6(16), 189-213.

- Teachman, J. D., Tedrow, L. M. and Crowder, K. D. (2000), The Changing Demography of America's Families, *Journal of Marriage and Family*, 62(4), p.1234-1246.
- Tilson, D. and Larson, U. (2000), Divorce in Ethiopia: The Impact of Early Marriage and Childlessness, *Journal of Biosocial Science*, 32(3), p.355-372.
- Tomassini, C., Glaser, K. and Stuchbury, R. (2007), Family Disruption and Support in Later Life: A Comparative Study Between the United Kingdom and Italy, *Journal of Social Issues*, 63(4), p.845-863.
- Toth, K. and Kimmelmeier, M. (2009), Divorce Attitudes around the World: Distinguishing The Impact of Culture on Evaluations and Attitude Structure, *Cross-Cultural Research*, 43(3), p.280-297.
- Türkarşlan, N. (2007), Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11(11), p.99-108.
- Uğur, S. B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma, *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2): 293-326.
- Uray, D. (2021), *Erkeklerin Boşanma Süreci ve Bu Süreç ile Baş Etme Stratejileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ünal, V. (2013), Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din, *Journal of International Social Research*, 6(26), p.588- 602.
- Zhang, J., Cheng, M., Wei, X., and Gong, X. (2018). Does Mobile Phone Penetration Affect Divorce Rate? *Evidence from China. Sustainability*, 10(10), 3701.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1873-1888, doi: 10.11616/asbi.1330224

Milli Mücadele Dönemi Rum Kamuoyuna Yönelik Bir Gazete: Neologos

A Newspaper for The Greek Public in the National Struggle: Neologos

Feryade TOKAN ŞENOL¹

Geliş Tarihi (Received): 20.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 14.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Milli Mücadele Dönemi'nde, toplumsal yapıda ve Anadolu coğrafyasında yaşanan değişimin önemli aktörlerinden biri de basındır. Milli Mücadele Dönemi basını mücadeleyi destekleyenler ve desteklemeyenler şeklinde incelenebilir. Ancak Milli Mücadele'yi desteklemeyenler arasında, Osmanlı topraklarında basım ve gazetecilik faaliyetlerini başlatan azınlık toplumu mensupları da bulunmaktadır. Bu toplumlardan biri olan Rumlar tarafından çıkarılan Neologos gazetesi Rum toplumunun önemli yayınlarından biridir ve siyasi gelişmelere yönelik kendi toplumunun çıkarları doğrultusunda tavır almıştır. Çalışmanın araştırma alanı olarak seçtiğimiz Neologos gazetesinin 1919 Temmuz ve Ağustos aylarındaki sayıları, 19 Mayıs 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkmasıyla başlayan Milli Mücadele sonrası yayınlar olması nedeniyle incelenmiş; gazetenin geçmiş ve mücadele dönemindeki tavrı ve siyasi tutumu tartışmaya açılmıştır. Milli Mücadele döneminde önemli dönemeçlerden biri olan manda tartışmalarının yapıldığı dönemdeki yayınlar incelenmiş ve Neologos gazetesinin haberleri ele alışı ve oluşturduğu içerik tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İstanbul Basını, Azınlık Basını, Rum Basını, Neologos.

&

Abstract: The press played an important role in the changes experienced in the social structure and Anatolian geography during the War of Independence. The press of the National Struggle Period can be characterized as those who support the struggle and those who do not. However, among non-supporters of the War of Independence, there were also members of the minority community launching publishing and journalism activities in the Ottoman territories. Neologos newspaper, published by the Greeks, one of these societies, is one of the important publications of the Greek society and positioned itself on political developments in accordance with the interests of its community. The July and August 1919 issues of the Neologos newspaper, which we chose as the research area of the study, were examined since they were the publications after the National Struggle that started with Mustafa Kemal Atatürk's landing in Samsun on May 19, 1919; the attitude and political stance of the newspaper in the past and during the struggle period were opened to discussion. In this study, the attitude and political stance of the newspaper in the past and during the period of struggle were discussed. The publications during the period of the mandate debates, one of the important moments in the period of the National Struggle Era, were analyzed and the way Neologos newspaper handled the news and the content it created were discussed.

Keywords: National Struggle, Istanbul Press, Minority Press, Greek Press, Neologos.

Atıf/Cite as: Tokan Şenol, F. (2023). Milli Mücadele Dönemi Rum Kamuoyuna Yönelik Bir Gazete: Neologos. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1873-1888. doi: 10.11616/asbi.1330224

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Feryade Tokan Şenol, Yeditepe Üniversitesi, feryade.tokan@yeditepe.edu.tr.

1. Giriş

Avrupa'da 17. yüzyılda ortaya çıkan basın, ekonomi- ticaret ve bilim alanında meydana gelen gelişmelerden etkilenen toplum için zamanla bir gereklilik ve ihtiyaç olmuştur. Günün koşullarında, başlangıçta belli konularda bilgilendirme amaçlı çıkarılan yayınlar, zamanla kitleler üzerinde oluşturduğu etki nedeniyle, siyasi ve toplumsal değişimlerde fikirlerin paylaşımı ve yayılması, tartışmaya açma ve kamuoyu oluşturma hedefiyle hem içeriği hem de kullanım amacı değişmiştir. Avrupa'da hızla kabul edilmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaacılık ve gazetecilik faaliyetleri bir kesim için, o da gecikmeli olarak serbest edilmiştir. Osmanlı'ya 200 yıllık bir gecikmeyle giren basım faaliyetleri öncelikli olarak dini ve etnik azınlık toplumlarının dikkatinin merkezine yerleşmiştir.

Basın, kamuoyu yaratma gücü sayesinde Avrupa'dan başlayarak bütün coğrafyalarda önemli hale geldiğini belirtmiştik. Halkın düşüncesi anlamına gelen kamuoyunu tam olarak tanımlamak 19. yüzyılı bulsa da 20. yüzyılın siyasal sözlüğünde ve basın literatüründe önemli bir yer edinmiştir (Abadan Unaktan, 1973- 74: 1- 3). Sınırların değişmesi, kimlik bilinci ve ulus devlet gibi sonuçların elde edilmesi için yönlendirilebilir ve güçlü bir halk düşüncesinde birlik yani toplumun fikirleri üzerinde etki etmek hedefe konulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu değişimlerden önemli ölçüde payına düşeni almış, hatta Birinci Dünya Savaşı'nın başından sonuna doğru değişim ivmesini hızlandırmıştır.

Savaşın bitiminde başlayan Milli Mücadele ise Anadolu'nun kaderini değiştirmiştir. Osmanlı Devlet yönetimi, halk, işgalci devletler ve tabii ki basın bu mücadele sürecinde kendilerine farklı noktalarda yer bulmuşlardır. Basın bu mücadele döneminde farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Yaygın çalışma alanı olarak seçilen mücadele sürecinde Anadolu basını temelli araştırmalar yanında din ve etnik köken temelli yayımların kendi hedef kitleleri üzerinde etkin oldukları muhakkaktır. Osmanlı'nın kadim toplumlarından Rumlar kendi kültürel ve tarihsel hafıza aktarımı ile dönemin gelişmelerine birbirinden farklı duruşlarıyla fikir çeşitliliği oluşturmuşlardır. Bu yayınlardan Neologos gazetesi 1863 (bazı kaynaklarda 1861) yılından itibaren, kimi zaman kapanmalar, cezalar ve yer değiştirmeler nedeniyle sekteye uğrasa da, Osmanlı Basını ve Rum toplumunda önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışmada Neologos gazetesinin, Milli Mücadele döneminde Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma, mücadeleye, Rumların ve azınlıkların bu süreçteki statüsüne bakışı gazetede yer alan konuyla ilgili haberler incelenerek değerlendirilmiştir. Neologos gazetesi "Yakın Dönem Osmanlı Rum Basını Neologos Örneği (1873- 1874)" adlı bir çalışmada detaylı olarak ele alınmış ve alana önemli katkılar sunmuştur. Ancak hazırladığımız çalışma, azınlık basınının önemli bir gazetesi olarak kabul edilen ve yabancı basın tarafından da takip edilen Neologos gazetesinin Milli Mücadele dönemine bakmakta, mücadeleye bakışını ve politik değişimini tartışmaya açmaktadır.

2. İstanbul'un İşgali ve Toplumsal Tepki

Birinci Dünya Savaşı, İttifak Devletleri'ni oluşturan Almanya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri karşısında yenilgiye uğramasıyla sonuçlanmıştır. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasıyla Anadolu toprakları için mücadele ile geçecek uzun bir dönem başlamıştır.

Savaşın kazananları İngiltere, Fransa ve İtalya, anlaşmanın 7. maddesine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını işgal etmişlerdir (İnuğur, 2002:336). Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e girişinden dört gün sonra Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış ve Milli Mücadele başlamıştır. Osmanlı Parlamentosu ise Misak-ı Milli'yi ilan etmiştir. Ateşkes anlaşmasından dört gün sonra, İngiliz ve Fransız gemileri İstanbul limanına girmiştir. İstanbul Boğazı'nda bekleyen İngiliz ordusuna mensup 400 asker 16 Mart 1920'de İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdir (İnuğur, 2002:337). İç politikada yaşanan önemli gelişmeler²

² Söz konusu gelişmeler iktidarın devrilmesi, hükümet üyelerinden Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve ileri gelen İttihatçıların yurtdışıma kaçması şeklindedir.

neticesinde (Topuz, 2003:98) Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. İşgaller ve devlet yönetimindeki sarsıntıların akabinde, Anadolu'da topyekün mücadele başlamıştır.

Osmanlı topraklarındaki işgaller öncesinde, İstanbul ve Anadolu'da savaşın sonuçlarına tepkiler yükselmiş ve örgütlenme girişimleri başlamıştır. Anadolu'da küçük grupların başlattığı, sonra düzenli ve örgütlü müdaceleye dönüşen bu direniş hareketinin adı "Milli Mücadele" dir. Milli Mücadele Dönemi, I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun işgali ile başlamış ve bağımsızlığın elde edilmesi ile sonlandırılmıştır. Anadolu'da söz konusu direniş başlamışken aynı topraklarda Mondros Mütarekesi'ni ve işgalleri farklı karşılayan toplumlar da vardı. Osmanlı'da yaşayan farklı din ve etnik kökenden azınlıkların bir kısmı farklı amaçlarla işgalci devletlerin gelişine tepkisi destekleyici ve yardımcı niteliktedir. Özellikle Rum ve Ermeni toplumunun bazı üyelerinin İstanbul ve İzmir'in işgali sonrası işgalci devletlerin askerleri ile hareket etmesi ve işgalci askerlerle birlikte ev baskınlarına ve tutuklamalara katılması bu konudaki tavırlarını daha net ve açık ortaya koymaktadır (Erdem, 2005:683-684).

I. Dünya Savaşı öncesinde özellikle muhalif basına uygulanan sansür ve baskı savaş sonuna kadar sürmüştür. İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı kaybettikten sonra (İnuğur, 2002:317- 320) sansür yöntemlerinde farklı bir evreye geçilmiştir. İşgal kuvvetlerinin güdümündeki yeni hükümet yönetimi ele aldıktan sonra Millî Mücadele yanlısı olan ve olmayan basın ayrımı daha da netleşmiştir ve baskı derecesi artmıştır. Bu konuda atılan ilk adım, işgalci ülkelerin ve Osmanlı Hükümeti'nin temsilcilerinin birlikte yer aldıkları *Müttefiklerarası Matbuat Sansür Komisyonu* kurulması olmuştur. Tüm yayınlar bu komisyon tarafından sansürden geçirilmiş, işgal karşıtı yayın yapanlar ciddi cezalar almıştır. İşgal kuvvetleri komutanlarından Fransız d'Esperey'nin İstanbul'a törenlerle girişini, "*Kara bir gün*" başlığıyla haber yapan Hadisat gazetesi ile yazıyı yazan Süleyman Nazif'e uygulanan sansür ve baskı bu komisyonun icraatlarına örnek teşkil etmektedir. Süleyman Nazif kurşuna dizilmekten son anda kurtulmuş, Hadisat gazetesi'nin yayın hayatı da iki hafta sonra bitirilmiştir (Türkgeldi, 1987:110). Ancak işgal yanlısı yayınlarda tavrın farklı olduğu açıktır. Özellikle İstanbul'un işgalini büyük bir ümit ve heyecanla karşılayan azınlık basınından bazı yayınlar, dönemin siyasi durumunu kendi toplumları lehine yorumlamaktadırlar.

İşgal kuvvetlerinin önce basını kontrol altına alma çabasına girdiğini, sözkonusu devletlerin çıkardığı yeni yayınlar ve halihazırda İstanbul'da yayımlanan gazeteler üzerinde kurduğu kontrol ve baskıyla, öncelikli olarak İstanbul halkı arasında işgaller lehine kamuoyu oluşturmaya çabaladığı görülmektedir. Basının siyaset ve asker kadro tarafından kontrolü ve desteklenmesi yönündeki uygulamalar, Anadolu'da "Milli Mücadele Basını"nın doğmasına ve mücadele lehine propaganda aracı olarak görülmesine yol açmıştır.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Basını

Osmanlı'nın Müslüman tebaanın yayıncılık faaliyetlerine geç girmesinin etkisi gazetecilikte kısa sürede görülmüştür. Osmanlı Dönemi'nde ilk yayıncılık ve gazetecilik faaliyetleri azınlık toplumları tarafından, İstanbul dışında başlatılmıştır. Ancak devletin basın faaliyetlerini desteklemesiyle İstanbul basınının merkezi haline getirilmiştir.

Osmanlı topraklarında ilk matbaayı İspanya'dan 1429'da göç etmek zorunda bırakılan Museviler kurmuşlardır. Bu matbaanın kuruluş tarihi 1493, yani İbrahim Müteferrika'dan yaklaşık 233 yıl önce İstanbul'da, daha sonra da Selanik'te ilk matbaaları açmışlardır. Museviler Osmanlı topraklarında ilk olarak Ladino dilinde 1842- 1914 yılları arasında İzmir'de yayımlanan *La Buena Esperansa* (Levi, 1983:16) adında bir gazete çıkarmışlardır. Kahire'den Sofya'ya geniş bir coğrafyayı kaplayan çeşitli yayınların içerikleri Osmanlı ve Batı ilişkisinin yanında Musevi toplumunu ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Ladino dilinde Osmanlı döneminde 86, Cumhuriyet döneminde de 16 olmak üzere toplamda 102 gazete ve dergi yayımlanmıştır (Benbanaste, 1998:61) İspanyolca ve Ladino dillerinin yanında Ceride-i Tercüme ve Zaman gibi yayınlar İbranice harflerle Türkçe hazırlanmıştır. Ancak 19. yüzyılı incelediğimizde, artan Alliance Israelite Okulları ile Türk Yahudileri Fransızca eğitim almaya başladılar, bu vesile ile, ilerleyen

yıllarda Yahudiler Fransızca yayınlar da çıkardılar. *L'Aurore* (1908-1922), *Le Jeune Turc* (1908-1918), *La Nasion* (1919-1923), *La Gazette* (1923-1924), *La Presse* (1946), *Letoile du Levant* (1948- 1958), 2. Meşrutiyet sonrası başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden Fransızca yayınlara örnektir.

Osmanlı'daki bir diğer güçlü azınlık toplumu Ermeniler'dir. Dünyadaki ilk Ermenice gazete 1974 yılında Hindistan'da basılmıştır. Dünya ile karşılaştırdığımızda daha geç bir dönem olsa da Ermeniler'in Osmanlı topraklarında basın ve yayın işlerine başlaması yine de oldukça eskidir. İlk Ermeni matbaacı Sivashlı Apkar Tıbir'dir. Apkar, Venedik'te matbaacılığı öğrendikten sonra İstanbul'a gelmiş ve 1567'de bir matbaa kurmuştur. Osmanlı topraklarında ilk Ermenice gazete Takvim-i Vekayi'nin Lirokir adıyla 1832 yılında basılan ve 150 aboneli nüshasıdır. Bu gazetenin bir başka özelliği de Ermenice harflerle basılan Türkçe bir gazetedir ve adı farklı dönemlerde değiştirilmiştir (Topuz, 1996:85). Bağımsız ilk Ermenice gazete ise 1839'da çıkarılan İstemeran Bidani Kidelyats'dır (Topuz, 2003:51). Osmanlı'daki ilk gülmece dergi Boşboğaz Bir Adam da 1852 yılında Ermeniler tarafından çıkarılmıştır (Çeviker, 1986:21). İstanbul Ermeni toplumu için önemli bir basın merkezidir, öyle ki 1832- 1970 arasında İstanbul'da 350 yayın, İzmir'de 38 ve diğer şehirlerde 70 yayın Ermenicedir (Süllü Durul, 2002).

Rum toplumundaki ilk matbaayı ise 1627'de Rum papaz Nicodimus Metaxas ve faaliyete geçirmiştir. Bu matbaanın kuruluşunda Ortodoks Patriği Kiril Lukaris, İngiltere ve Hollanda elçiliklerinin yardımları oldukça fazladır (Adıvar, 1982:167). Osmanlı topraklarında yayımlanan ilk Rumca gazete ise İzmir'de 1831 yılında Evangelist Papaz Okulu tarafından çıkarılan *Filos ton Neon'dur* ancak üç ay sonra kapanmıştır. Astir En Ti Anatoli adlı gazete ise 1832 yılında yayımlanmış ancak bir yıl sonra adını değiştirerek İngilizce ve Rumca yayın hayatına devam etse de uzun ömürlü olmamıştır. Yine İzmir'de yayımlanmaya başlayan bir diğer önemli Rumca gazete ise *Amalthia*'dır ve 1838'den 1922'ye kadar yayın hayatını devam ettirmiştir (Aslan, 2002:51). İstanbul'daki ilk Rumca gazete de Takvim-i Vakayi'nin Rumca çevirisi *Othomanikos Minitor*'dur. Gazetenin yayımlanma zamanı 1835 ve 1832 olmak üzere iki tarihten bahsedilmektedir; gazetenin her baskısı yaklaşık 400 adettir. Rifat Bali, bu resmi gazetenin Rumca çevirisinin dağıtım noktalarından birinin Rum Ortadoks Patrikhanesi olduğunu ancak Rumların Türkçe baskıyı daha iyi anladıkları gerekçesiyle Rumca baskının Patrikhane talebiyle durdurulduğunu aktarmaktadır (Toka Şenol, 2014:102). *Othomanikos Minitor* dışında İstanbul'da basılan ilk Rumca gazete Efimeris Konstantinupoleos'tur. Daha sonra sırasıyla Melissa tu Vosporu (1841- 1842) ve Peristera tu vizandiu (1842- 1846) dergileri yayımlanmıştır. Uzun ömürlü ilk yayın ise önce haftalık sonra haftada iki ve sonrasında dört kez yayımlanmaya başlayan, Konstandinos Fotiadis'in sahibi olduğu Tilegrafos tu Vosporu (1849- 1888) adlı yayındır (Vasilyadis, 2002:70). Osmanlı Devleti'nde toplam 155 (Ebuzziya, 1985:40; Aslan, 2002:80-111) gazete ve dergi çıkardıkları kayıtlara geçen Rumların önde gelen yayınlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

“O Filos To Neon (1831), Elenikos Filolo (1864-1922), Proodos (1871- 1922), Eklisiastiki Alithia (1880- 1923) Faros Tis Anatolis (1908- 1922), Rum Cemaat-i İlmiye Dergisi, Sindağma, Hronos, Patris, Avyi, Empros, Ampotis, Panorama, Romyos, İspanoz, Análisis, Hokkabaz, Propondis, Pirazmos, Ankarondiyan, Ayamera, Ottomaniki Anekartis (Aneksartisis), Demokrat, Simea, Keri, Keravnos (1908); Neo Samos (1909); Bosforis; Metapolitefsis; Embros (1973); Anatolokos tahidromos, Aneamose, Aninikos, Efemeris, don kiryon, Etnkifoni, Hipokrat, Dikosni, Hironika, Isırmatos, Rodon, Foti, Klert (1908-1909); Tarros (1910); Akanti, Ameroliptos, Apela, Argatis, Aspis, Astrapi, Dimitra, Donkiholtos, Drasis, Fos, İkonografimni, Istatoria, Iptetioris, Kastriotis, Kriks, Omospondiyakos, Oneos, Optios (1910); Anokato, Anatolikon praktorion, Antiolifitisis, Efestetya, Efeltropitia, Evdomadya, Fimi, Keranos, Kordon, Noyima, Sinadelfosis, Tatikeanon etnos, Tehni (1911); Köylü (1911-1912); Evanglismos, Elips, Tanea (1912); Apopi, Hironos, Imera (1913); Faros (1914); Moda Melikesi (Türkçe-Rumca ve Fransızca), Anayenisis, Konopi, Krotos, Oki, Ologos, Oportisitıs, Kosmos Tukteri, Proio, Hokkabaz (Rumca- Ermenice, Türkçe ve Fransızca) (1918); Osmanlı Terakki-i Ziraat(1918-1920), Proia (1918- 1923), Epohi (1919- 1921); Gatos, To Vima, Soria, Stomatoloji (1919); Anagennisis (1919- 1922), Neos Pimin (1919 - 1923), Traki Anatolis (1919- 1929), Metaritmessis (1921), Frofro (1922), Taneotera (1923), Apoyevmatini (1925- Bugün), İho (2003- Bugün)”

1850'li yıllarda, henüz çok genç diyebileceğimiz Osmanlı basınında, iki Türkçe gazeteye karşılık 16 Türkçe olmayan (Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice, Bulgarca ve İbranice dillerinde) gazete bulunuyordu (Koloğlu, 2010:60). Cumhuriyet'e kadar gelen dönemde ise 22 dilde "(Almanca, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Çerkezce, Ermenice, Farsça, Fransızca, Gürcüce, Hırvatça, Hindçe, İngilizce, İtalyanca, Kürtçe, Rumca, Romence, Rusça, Sırpça, Urduca ve Yahudice (Ladino ve İbranice))" 2046 gazete ve dergi basılmıştır (Ebuzziya, 1995:29-45). Azınlıklar kendi dilleri dışında, Türkçe, Fransızca gibi farklı dillerde de yayınlar çıkarmışlardır. Ancak bu yayınlardan pek azı korunabilmiş ve bugüne aktarılmıştır.³

3.1. Rum Basınının Milli Mücadele'ye Bakışı

Basını bir bütün olarak düşünecek olursak şunu söyleyebiliriz, hangi dilde olursa olsun Milli Mücadele döneminde basın iki merkezli olmuştur. İstanbul ve Taşra şeklinde ikiye ayıracağımız dönemin gazeteciliğini, bu iki merkezde de Milli Mücadele'yi destekleyen ve desteklemeyen basın olarak inceleyebiliriz. Ancak tüm yayınların ortak noktası, kamuoyu oluşturmak için gazeteciliği en önemli güç olarak görmeleridir. İnuğur, Mütareke Basını olarak tanımladığı dönemi üç farklı alt başlıkla incelemiştir: "Milli Mücadele'ye öncülük edenler", "Milli Mücadele'yi destekleyenler" ve "Milli Mücadeleyi yıpratmaya çalışanlar" (İnuğur, 2002:337-362). Mücadele öncesi, "İtilaf Devletlerinin tarafında", "İstanbul Hükümetinin tarafında" ve "diğer grup" şeklinde sınıflandırılan basındaki ayrım, işgallerle daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır (İskit, 1943:161). Anadolu'da farklı bölgelerde İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet İttihat Partisi'ni destekleyen gazeteler faaliyetlerine devam etmiştir. Bağımsızlık mücadelesinin yanında ya da karşısında yer alan gazeteleri, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edilmesi ve 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı (Ayhan, 2005:84) net olarak ortaya çıkarmıştır.

Azınlık toplumlarına ait yayınlar da Anadolu'daki mücadele karşısında, mensubu oldukları toplumların birer sözcüsü olarak hareket etmişler, dönemin basınının en temel işlevi ve görevi olan halkı yönlendirmek ve içte-dışta haber akışını sağlamak gibi misyonları her şartta yerine getirmeye çalışmışlardır. Nasıl ki Milli Mücadele yanlısı taşra basınının ulusal ve uluslararası çapta kamuoyu desteğini sağlamak ve halka doğru bilgiyi aktarmak gibi görevleri bulunuyorsa sözkonusu azınlık toplumlarının sözcüsü görevini üstlenen çoğu yayın da özellikle işgalci ülkelerden aldıkları destekle kendi bağımsızlıkları ya da yabancı bir ülke güdümünde kendi sınırlarını çizmeyi hedeflerine koymuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük gayrimüslim toplum olan Rumlar da İstanbul fethedildikten sonra tüm dinlere ve ırklara tanınan serbestlikten yararlanmışlardır. Ruhani liderleri Fener Rum Patrikanesi Osmanlı'da imtiyazlı bir yer edinmiş ve dünyadaki Ortodoksların merkezi haline gelmiştir. Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik ve özgürlükçü düşünce İmparatorluk topraklarını da etkilemiş, 19. yüzyılda bağımsızlığını isteyenler arasında Rumlar da yerini almıştır. Osmanlı'daki Rumların örgütlenmesine, bağımsızlığını kazanan Yunanistan önemli ölçüde destek vermiş ve Rumlar Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğun çalışmalar neticesinde 15 kadar dernek kurmuşlardır. Bu derneklerden biri olan Rum Matbuat Cemiyeti Patrikhane'ye bağlıdır; Rum toplumunun kültürel değerleri ile ilgili araştırmalar yapmış ve bağımsızlık propagandası için çalışmıştır. Osmanlı topraklarında yayın sayısının arttığını gördüğümüz dönemlerden biri olan Milli Mücadele'de hız kazanan basınla ilgili çalışmaların ürünü olarak kaşımıza çıkan çeşitli yayınlar bulunmaktadır. Rum Matbuat Cemiyeti'nin 1919 yılında çıkardığı "Kara Kitap" adlı Yunanca ve Fransızca bir kitap, Patrikhane'nin haftalık resmi yayın organı "Eklisiyastiki Alitya" (Güler,

---

³ Çalışmanın inceleme alanı Neologos gazetesinin baskılarının tamamına erişim mümkün olmamıştır. Ayrıca yayının daha geç dönemlerini temsil eden 1919 yılı incelenmesi sırasında, gazetenin bazı sayılarının büyük oranda tahrip edilmiş, bazı sayfaları kaybedilmiş ve periyodik şekilde sıralanmış nüshalara ulaşılamamıştır.

1998:18-21) adlı dergi Rum toplumunda basın ve yayıncılığın kurumsal anlamda da önemini göstermektedir.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanan 730 gazete ve dergiden 125 tanesi Rum toplum üyelerine aittir, bunlardan 109 yayın Rumca, 16 yayın ise Türkçe-Rumca'dır (Koloğlu, 2006:86). Rum toplumu birkaç nedenle ve destekle sayıca daha fazla ve geniş bir coğrafyada etkili olacak şekilde gazeteler çıkarmışlardır. Özellikle 1821'de bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın ve yabancı elçiliklerin desteği ilham olmuşlardır. Ayrıca kurumsal destekler de diğer toplumların yayıncılığı ile karşılaştırıldığında daha fazladır. Patrikhane'nin bizzat çıkardığı gazete ve dergiler ile Rum eğitim kurumlarının yayınlar vasıtasıyla Rum toplumuna ulaşabilmesi dönem için önemlidir. Coğrafi olarak da İzmir, İstanbul ve Selanik gibi Rum toplumunun yoğun olarak yaşadığı merkezler özellikle Milli Mücadele dönemi Rumca yayınlar açısından anlamlı ve değerli bilgiler ortaya konulabilecek bir alandır.

Avrupa'da 18.yy sonunda doğru Rumca sürgün basın ortaya çıkmıştır. Özellikle Paris Viyana ve Londra'da yoğunlaşan gazeteler Osmanlı topraklarına taşınması sonrası öncelikli olarak Yunanistanın bağımsızlığı talepleri nedeniyle kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığını sonrasında çıkarılan gazetelerin Osmanlı Rumları arasında çok etkili olduğu görülmüştür (Koloğlu, 2005). Buna neden olarak gösterilen ilk üç gerekçe; dilde farklılık, kilisenin etkisi ve genç Yunan Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun imkanları ve kökleri düşünüldüğünde çok ikna edici olamamasıdır. Bu nedenle Rumca basın Milli Mücadele karşıtı olmasının yanında kendi arasında gruplara ayrılmıştır.

Geçmiş 1850 öncesine dayanan İstanbul'daki Rumca gazetecilik, Bizantis (1850-1888) ve Eklisiastiki Aitkeia (1881-1922) gibi Patrikhane sözcüsü yayınlar; Neologos (1863) gibi Helenizm'in sözcüsü yayınlar; son olarak da daha çok ticaretle ilgili, laik bir yapıyı savunanları dahil edebileceğimiz diğer yayınlar şeklinde üç grupta toplanabilir (Memet, 2021:28). Fener Rum Patrikhanesi, 1912'de yapılan seçimlerde Rumların siyasal temsilciliği, Patrikhane ile kurdukları Rum Meşrutiyet Kulübü yapmaktadır. Ancak Patrikhane siyasi faaliyetleri aralarında son derece uyumlu ve ılımlı ilişki bulunan bu kulübe devretmiş (Arıkan, 1985: 103-112) görülmektedir. Ayrıca kulüp faaliyetleri, Rumca basının önemli iki merkezi olan İstanbul ve İzmir'de çıkarılan gazeteler tarafından da desteklenmektedir. Rumca harflerle Türkçe yayınlar da yapılmış ve sayıları 1850'lerden sonra, özellikle İstanbul'da artmıştır.

Yayıncılığın tavrı ve görüş farklılığı sonraki yıllardaki yayıncılık anlayışını da etkilemiştir. Özellikle gazetelerin bir kısmı Patrikhane sözcüsü olarak modernleşme eğilimine karşıdılar ve diğer taraf olarak karşımıza çıkan Osmanlı'ya bağlı Rumların gazeteleriyle fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Anadolu özellikle İzmir'deki Rumca yayın yapan gazeteler, itilafçı gazetelerle birlikte işgaller karşısında tavrı alan ve karşı yayınlar yapan Köylü, *Duygu* ve *Anadolu* gibi gazeteleri hedef almışlardır (Arıkan, 2022:145-166).

3.2. Rumca Neologos Gazetesi ve Milli Mücadele

Dönemi toplumsal açıdan ele alan Sosyolog Armand Mattelard, "Birinci Dünya Savaşı, bazılarına göre "bilinci harekete geçirmiş", bazılarına göre ise büyük bir yönlendirici olmuştur" der (2001:51). Bu sözden hareketle Rum toplumu ve Rumca basını değerlendirecek olursak; Birinci Dünya Savaşı sonrası bazıları için Batı'ya dönme ve kendi sınırlarına sahip olma hedefiyle garantör devletlerle de olsa bir fırsat olarak görülmüş, bazıları içinse köklerinin gereği Doğu'ya doğru, içinde yer aldıkları toprakların sahibi olma yolunda çalışmak şeklinde değerlendirilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, basın Milli Mücadele dönemi öncesinde de sonrasında da tüm toplumlar için milli bilinci, kimliği ve aidiyeti parlatan ve içgüdüsel bir mücadelenin yapılmasına destek olan bir araçtır. Bu kesitin en önemli figürleri de özellikle kamuoyu üzerinde etkisi o dönemde daha da belirginleşen basındır. Çünkü kamuoyu çoğunluk ve azınlığın ya da tüm azınlıkların ortak ifadesini içerir (Albig, 1956:5). Özellikle azınlık toplumu gazeteleri ait oldukları toplumun görüşlerinin öğrenilmesi ve yansıtılması amacıyla birer referans olarak görülmektedir. Bu konuda Neologos gazetesinin özellikle sayfalarında yer verdiği konulardan biri Makedonlar ve Bulgarlar başta olmak üzere Balkanlar halklarının verdikleri mücadeledir.

Milli Mücadele dönemi basını Türk basın tarihinde özel bir yere sahiptir. Mücedelenin anlaşılması, anlatılması ve devam ettirilmesi için gerekli ağı oluşturulmasında büyük bir sorumluluk üstlenilmiştir. Anadolu'da başlayan ve farklı cephelerde mücadele verilen bağımsızlık savaşında, Anadolu halkları basın yoluyla tavrını ortaya koymuş, mücadele yanında ya da karşısında yerlerini almışlardır. Yunanistan'ın bağımsızlığı ve İzmir'in işgali ile taleplerini daha net beyan eden Rum toplumu, basın yoluyla oldukça hareketli bir dönem yaşamıştır. Bu yayınlardan Neologos gazetesi de belli dönemlerde Rum toplumunun genel halinden ayrılmış, ancak özellikle mücadele döneminde gidişatın Rum toplumu açısından değerlendirilmesi gazetesinin tavrında belirleyici olmuştur.

3.3. Neologos Gazetesinin Tarihçesi ve Kimliği

Neologos gazetesi Stavros Voutyras tarafından kimi kaynaklara göre 1861 (Arslan, 2022:86) kimilerine göre 1865 (Neologos gazetesi, 1876) kimi kaynaklara göre ise 1866 yılında (Tarinas, 2007:98) "Rum toplumunun fikri ve ahlaki biçimlenmesi" (Antonopoulos, 2007:51) amacıyla İstanbul'da çıkarılmaya başlanmıştır. Neologos gazetesinin yayın hayatını üç dönemde inceleyebiliriz (Arslan, 2022:87):

Birinci dönem: 10 Mart 1861 (kimi kaynaklarda 1867)- 21 Nisan 1897,
İkinci dönem 18 Ağustos 1897- 13 Mart 1899,
Üçüncü dönem 25 Ekim 1908- Eylül 1922 (kimi kaynaklarda 1923).

Gazete önce "Neologos Tis Anotolis" (Anadolu'nun Yeni Sözü) adıyla yayımlanmıştır. 1 Ocak 1867 tarihinde Omonoia adlı bir başka Rumca gazeteyle birleşmiş ve "Omonoia ve Neologos" adıyla yayımlanmıştır. Yaklaşık üç ay kadar sonra gazeteler ayrılarak tekrar kendi adlarıyla çıkarılmaya başlanmıştır. 205. sayıdan itibaren Neologos adıyla yayımlanmaya başlayan gazetesinin, Atina ve Patra'da yayımlanan aynı isimli gazetelerden ayrılması için "Neologos Konstantinoupoleos" adı kullanılmıştır. Basılması 1867 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında resmi makamlarca durdurulmuştur. Neologos'un bir başka ortaklığı da Melissa gazetesiyle olmuştur ve gündemde tutmak ve gazeteyi yaşatmak için çalışılmıştır. 1870- 1871 arasında Neologos'a ek olarak yıllık Hronos (Zaman), 1877-1878 yılları arasında Savvatiaia Epitheorisin (Cumartesi Revüsü), 1891'den itibaren de üç yıl boyunca Evdomadiaia Epitheorisin Neologos (Neologos'un Haftalık Revüsü) yayımlanmıştır (Memet, 2021:17-25). Gazetesinin ilk baskıları dört sayfa olarak yayımlansa da dönem dönem sayfa ekleme ve çıkarmalar yapmıştır. Yazar kadrosu dönemin Rum toplumu ve kültürü için önemli, Osmanlı basınında da önemli bir yere sahip olan S. Boytyras, I. Bretos ve Y. Ba-feiadis gibi isimlerden oluşuyordu (Neologos gazetesi, 13 Ekim 1876).

Neologos günlük bir gazete olarak basılmaya başlamış, 1867 yılında bir yıl kadar haftada üç gün (Salı, Perşembe ve Cuma), 1874- 1897 arasın Pazar ve tatil günleri dışında her gün yayımlanmıştır. 1912 yılına gelindiğinde ise sabah gazetesi olarak yayın hayatına devam etmiştir. Gazete zaman içinde farklı ekler de yayımlamıştır; 1870 yılında bir kadar Hronos (Zaman), 1877- 78 arasında Savvatiaia Epitheorisin (Cumartesi Revüsü) ve 1891- 94 arasında da Evdomadiaia Epitheorisin Neologou (Neologos'un Haftalık Revüsü) adlarıyla çıkarılmıştır. Gazetesinin kimliğine de zaman içinde eklemeler yapılmıştır. Neologos adının altına 1867 yılında "Siyasi, Edebi ve Ticari" alt başlığı eklenmiştir (Tarinas, 2007:98).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, savaşın gidişatı da dikkate alınarak devletin bütünlüğünü tartışan ya da ayak sesleri duyulan Milli Mücadele'ye karşı duruş sergileyen yayın sayısının arttığı görülmektedir. Bu yayınlar incelendiğinde büyük oranda İstanbul merkezli ve yabancı dilde ya da azınlık dillerinde olduğu saptanmaktadır. Farklı gruplara ayırarak incelemesi gereken yayınlardan özellikle çalışmanın konusu olan Neologos gazetesinin de içinde bulunduğu Rumca gazeteler önemlidir. Çünkü azınlık

yayınlarının da duruşları Türkçe yayımlanan gazetelerde olduğu gibi Anadolu mücadelesine yaklaşımları farklılık göstermektedir. Neologos gazetesinin önemi, gazetenin yayımlandığı ilk günden itibaren Rum toplumunun dil ve kültür gelişimi açısından önemli ve yol gösterici bir görev yüklenmiştir. Öyle ki Rum ve Ortodoks kilisesi müziği ile ilgili bir tartışmayı uzun süre sütunlarına taşımıştır (Erol, 2009:220-222).

Neologos gazetesinin Helenizm akımının yayın organı ve temsilcisi olarak bilinmesi (Topuz, 1873:89), Bizans'ı canlandırmak amacıyla Osmanlı koruyuculuğu altında Yunan uygarlığının doğuya doğru yayılması için çalışmayı hedeflemesini anlamlı kılmaktadır. O kadar ki, gazete Osmanlı topraklarında ekonomik girişimler ve kamu hizmetlerinin Rumlar tarafından ve Rumların sermayesi ile yapıldığını savunarak "Türkiye bir Yunan devletidir" düşüncesine inanmıştır (Koloğlu, 1994:28). Gazetesiyi Yunanistan'ı izleyen ve destekleyen diğer Rumca yayınlardan ayıran en önemli özelliği, hem Megali İdea'yı savunması hem de Helenizm değerleri ile bağımsızlığını kazanan Yunanistan'dan ayrı bir devlet olma yönünde bir söylem geliştirmesidir. Kimi zaman açıkça savunduğu bu idealini gazete yoluyla paylaşılan gazetenin sahibi Stavro Boutiras, 1877 Osmanlı- Yunan savaşı döneminde sınırdışı edilmiş ancak tekrar İstanbul'a gelerek daha açık şekilde bu düşüncüyü savunmaya çalışmıştır.

Neologos gazetesinin yayın periyodu gibi içeriğinde de zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. Gazete Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların sorunlarının tartışıldığı makale ve yazıların yanı sıra dönemin siyasi gelişmelerinin de değerlendirildiği haberlere yer vermiştir. Neologos'un geçmişinde düzenli basılamamasının en önemli nedenleri arasında bulunduğu coğrafyadaki gelişmelerden oldukça fazla etkilenmesi bulunmaktadır. Örneğin 1897 yılında Osmanlı- Rus Savaşı nedeniyle gazetenin yayınına ara verilmiş ve o dönem gazetenin başındaki Voutiras tarafından gazete Atina'ya taşınmış, orada yayınına devam edilmiştir. Bu süreç aynı zamanda yasaklar ve yüksek para cezaları ile karşılaşılan dönemdir. Bu kısıtlamalara çözüm olarak da gazetenin adı gizlenmiş, Kairoi ve Astrapi adlarıyla basılmaya devam edilmiştir (Memet, 2021:26). Neologos gazetesinin sahiplik ve yönetim değişikliklerinin yanı sıra siyasi tutumu ve dönemin şartları gereği, künyesindeki basım yeri ibaresindeki farklılıklardan anlaşıldığı üzere, İstanbul'da başlayan yayın hayatı zaman zaman Atina ve Selanik'te de sürdürülmüştür.

4. Neologos Gazetesi Haber İncelemesi

Çalışmada Neologos gazetesinin 1 Temmuz, 24 Temmuz ve 4 Ağustos baskıları incelenmiştir. Sözkonusu üç sayı 19 Mayıs 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan Milli Mücadele sonrası yayımlanmıştır. Ele alınan tarihler aynı zamanda Milli Mücadele döneminin öne çıkan tartışma konularından biri olan manda ve himaye tartışmalarının yapıldığı dönemdeki yayınlar olması nedeniyle de önem arz etmektedir. Neologos gazetesinin haberleri ele alışı ve oluşturduğu içerik gazetenin geçmiş ve mücadele dönemindeki tavrı ve siyasi tutumu tartışmaya açılmıştır.

Neologos gazetesinin haber içeriğinin Birinci Dünya Savaşı öncesi değişmeye başladığı görülmektedir. Gazetenin haberleri iç haberler ve dış haberler başlıklarıyla iki ana gruba ayrılmaktadır. Gazetenin yayın hayatına başladığı dönemde haberlerde sert ifadeler, iddialı düşüncelerden ziyade sanat, ekonomi, ticaret, gündem konuları (Saray'ın özellikle Müslüman olmayan tebaa ile ilgili açıklamaları ve kararları, toprak kayıpları vs.) eleştirel bir dil kullanılmadan haberleştirilmesi prensibi benimsenmişken, Milli Mücadele döneminde eleştirel dilin Anadolu mücadelesi ve mücadeledeki aktörlere yönelik görülmektedir.

Gazete haberler sayısının, küçük ilan ve duyuruların dışında bırakılarak incelendiğinde 4 sayfa hazırlanan baskılarda ortalama 28 ile 33 arasında değiştiğini görmekteyiz. Ancak iki sayfa olan baskılarda haber sayısı yarıya yakın azalmaktadır. Diğer taraftan, 1 Temmuz 1919 tarihli nüshasında olduğu gibi bir makalenin tek sayfada değerlendirildiği durumda, haber sayısında 8 ila 10 arasında azalan bir değişim görülmektedir. Gazetenin hemen her sayısında var olan sütun arası boşlukların, sansür uygulaması nedeniyle boş bırakıldığı düşünülmektedir ancak bunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bu yönde düşünülmesine neden olan ayrıntı ise Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Avrupa'da halkların taleplerinin

artmasıyla gazetenin çizgisinde ve dilindeki sertleşmenin ele alınan haberlerde görülmesidir. Buna örnek olarak verebileceğimiz yine 1 Temmuz 1919 tarihli nüshada, 2. ve 3. sayfalarda boşluklar dikkati çekmektedir ve gazetede konuyla ilgili bir not bulunmamaktadır.

4.1. Özgürlük Talebi ve VIVA LA FRANCE- Ω Η ΓΑΛΛΙΑ: 1 Temmuz 1919

Resim 1: Neologos Gazetesi, 1 Temmuz 1919

Neologos gazetesinin, 1 Temmuz 1919 tarihli baskısı, tam sayfa Fransızca ve Yunanca “VIVA LA FRANCE- Ω Η ΓΑΛΛΙΑ” (Yaşa Fransa) manşetiyle hem Fransız İhtilali'nin yıldönümü hem de dönemin kralının idam tarihi olan 14 Temmuz 1789 Bastil Günü'ne adanmıştır. 1789 Fransız İhtilali, anlamı ve simgeleri, bu bağımsızlığın derinliği ve dünya için önemini içeren bir haber hazırlanmıştır. İlk sayfada manşetten verilen haber için sayfanın üçte birini kaplayan, Fransız bayrağını taşıyan Fransız bayrağının renkleri olan kırmızı-beyaz ve mavi renklerle çizilmiş bir kadın figürü kullanılmıştır. Elinde ve başında defne yapraklarından taç taşıyan kadının dalgalandırdığı bayrakla birlikte Fransızca “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” yazan bir flama da dalgalanmaktadır.

Fransız bayrağının nasıl kazanıldığı ve anlamı ile başlayan haberde, “Fransız bayrağını sevgi ve saygıyla selamlıyoruz” ifadesi yer almaktadır. Bayraktaki 3 rengin anlamını öğretmenlerinden öğrendiğini ifade eden yazar “Günümüzde bu bayrak özgürlük için yeniden açıldı.” Demektedir (Neologos, 27 Ocak 1873). Fransa gazete için ideolojik bir liderdir çünkü Avrupa’da Osmanlı’ya bağlı topraklardan doğan devletler ve Anadolu’nun işgali ile hedeflenen yeni devletler için Fransız İhtilali’nin kazanımları bir hafıza tazeleme vesilesi olmuştur. Gazete önceki yıllarda da sık sık Fransa’ya özel bir haberler ve incelemeler yayımlamış, ülkedeki gelişmeler yakından takip edilmiştir. Özellikle Fransız meclisindeki hareketlilik ve diğer ülkelerle ilişkileri mercek altına alınmıştır.

4.2. Sultan Vahdettin ve Morning Post Söyleşisi: 24 Temmuz 1919

Birinci Dünya Savaşı sonunda, 4 Temmuz 1918 yılında tahta oturan Sultan Vahdettin ile İngiliz gazetesi Morning Post 15 Temmuz 1919 tarihinde yayımlanan bir söyleşi yapmıştır. Söyleşinin belli bir kısmına Neologos gazetesi de 24 Temmuz 1919 tarihli sayısında yer vermiştir. Vahdettin'in bu söyleşisinin içeriği dönem nedeniyle önemlidir. Yıldız Sarayı'nda yapılan söyleşinin alıntılanan kısmının büyük bir kısmı Anadolu'daki Milli Mücadele'ye ayrılmıştır. Vahdettin 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bir ihtilal sundular. Bu yüzden kapsamlı olmaya mecburum. Batılı diplomatların Türkiye ve Türkler hakkındaki görüşleriyle aynı fikirde olduğumu eklemeliyim. Hala dünyadan dışlanmış durumdayız, bunun da ötesinde iletişim o kadar az ki.”.

Resim 2: Neologos Gazetesi, 24 Temmuz 1919

Söyleşinin devamında, Pera'da bulunan çevrelere de bir eleştiri bulunmaktadır. Sultan Vahdettin ayrıca muhabire, “İstanbul’dasınız, Pera’ya zaten ana karakteri kötü niyetli olan, asıl görevi sistematik olarak Türkiye ve Türklere iftira atan kötü niyetli insan kategorisiyle çevrilisiniz.”. Padişahın burada ayrıca “İstanbul ile Pera arasında Avrupa ve Asya kadar fark var” ifadesi, Osmanlı'nın dışarıya yansıtılışına ve eleştirilere karşı bir eleştiridir. Çünkü Pera ağırlıklı olarak azınlıkların, yabancı aydın, gazeteci ve görevlilerin ikamet ettiği bir bölgedir. Her yer onların gördükleri gibi değildir. Padişah söyleşinin bu kısmında, “Milletimiz savaşa katılarak büyük bir hata yaptı. Türkiye'nin savaşa girmesinden sorumlu olmayan binlerce insanın cezalandırılmak istenmesi hata olur.” ifadesi mücadeleyi destekleyenlere bakışı göstermektedir. Padişah açıklamalarına Yunanistan'ın işgallerini haksız bulduğunu da aşağıdaki şekilde eklemektedir:

“Gün gelecek eminim, gerçekler bilinecek, dünya bunun haksız yere yapıldığını anlayacaktır. Ne yazık ki çok geç olacak. Bu adaletsizliğin sayısız tanığı ve kurbanını hayata döndürmek mümkün olmayacaktır. Bilindiği üzere her türlü etki devrededir. Yunanlılar'ın yüzde

99'u Müslüman olan bir ülkeyi işgal etmesine neden izin verelim? Aydın nüfus istatistikleri kadar fotoğraflar da elinizin altında, işlenen vahşeti temsi ediyor. Ermenilere karşı işlenen mezalimleri temsil edenlere benziyor. Gitmeden önce sana bazılarını vereceğim.”.

Yukarıdaki paragraftan anlaşılacağı gibi, Saray'ı temsilen konuşan Osmanlı'nın en üst yetkilisi Milli Mücadele'nin başlatılmasını bir hata olarak görüyor. Ancak Yunanistan tarafından başlatılan işgalleri ve Müslüman halka yapılanları haksız ve zalimce buluyor. Bu konuda bir de karşılaştırma yaparak elinde nüfus kayıtları dışında durumu daha açık ortaya kocayacak fotoğraflara da sahip olduğunu çıkarabiliriz. İşgallerin kendi durumunu da zorladığını ifade eden Vahdettin ayrıca halkın da “Büyük Vahşet”ten sonra çok çaresiz bırakıldığını ve heyecanlarının yüksek olduğunu söylüyor. Burada ateşkes soncunda silahsızlandırma ve Yunan ordusunun işgallerle katliama başlamasını bir kez daha vurguluyor.

Milli Mücadele'deki bağımsızlık savaşına rağmen, Vahdettin, daha önce yapılan söyleşileride ifade ettiği düşüncelerini İngiliz muhabire de tekrar ediyor: “Sevgili babam padişah Abdülmecit İngilizlerin en büyük dostudur. İngiliz politikalarını destekledi. Ümidim o ki, kibar İngiliz halkı ve onların adalet duygularıyla dolu hayırsever hükümeti bize adalet verecek.”.

Bu ifade İngiliz sempatisi bilinen padişahın Anadolu'daki mücadeleyi desteklemektense İngilizler'den barış ve huzur beklediğini açıkça göstermektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, Padişah Vahdettin'in 30 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz Mandası önerisinin olmasıdır. Söyleşinin bu düşünceden sonraki kısmındaki ana fikir, İngiltere'ye dostane duygular beslemesi bu söyleşiye has bir açıklama değildir.

Yunanistan'ın İzmir'i işgali ve bölgede yaşananlarla ilgili de görüşlerini aktaran Sultan Vahdettin'in değerlendirmelerinde dikkati çeken noktalar aşağıdaki gibidir:

“Benim gözlemime göre Rumlar ve Ermeniler korkunç acılar çektiler savaş süresince. Bu çilelerinin sebebinin az çok meşru olan sultan olduğunu ilan ettiler. Aslında sadakatsizlik başta gelir, buradaki şeylerden sorumlu kimse benim kadar pişmanlık duyamaz. Bu deneyimsizlik suçluları kovdu ve bu akılsızca projeyi gerçekleştirmek için ülkenin soyguncularını topladı. Yunanlılar ve diğer Avrupalılar, benim tasarladığım şeye karşı çıkıyorlar. Yunanlılar savaşta katledilmediler, asla acı çekmediler. Yunanlılar'ı Batı'nın büyük uluslarıyla karşılaştırmak ciddi hata olur. Bu milletler dar görüşlü, (kısa vadeli) siyasi amaçlar peşinde koşmalarına rağmen en azından insanlık ilkelerine saygı duyuyorlar. Yunanlılar gerçek kana susamış barbarlar gibi davrandılar. Bu vahşete bir son vermeliler. Halkımı, ateşe vermelerine yerlerinden etmelerine, mezbahada koyun gibi öldürmelerine izin verilmemeli. Kuvvetlerin düzeni sağlayamaması durumunda hiç şüphesiz ciddi bir huzursuzluk patlayacak. Halkımı bu baskıcı ve acımasız, afyon bağımlısı insanlar karşısında sessiz tutmak benim için zor. Adamlarımız orada namuslarını, hayatlarını ve evlerini savunmak için savaşacaklar.”.

Yukarıdaki açıklamada “akılsızca proje”, “ülkenin soyguncuları” gibi ifadelerin ne için sarfedildiği açık değildir. Dönemin “proje” sayılabilecek en önemli gelişmeleri Milli Mücadele ve İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesidir. Ancak devamında Yunan ordusunun işgal bölgelerinde yaptıklarını eleştiriyor ancak yaptırımın yönetim tarafından değil halkın hareketi ile geleceğini ifade ediyor. Rum toplumunun geleceği ve refahı için çalıştığını her fırsatta sayfalarında dile getiren bir Rumca gazetenin, Sultan Vahdettin'in Yunanistan işgali ile ilgili ifadelerinin bu kadar net ve yorum eklenmeden verilmesi Neologos'un o dönem beklentilerini tartışmak için önemli bir kaynaktır. Milli Mücadele'yi Sultan'ın desteklemediğini de Yunanistan'ın İzmir başta olmak üzere Ege'yi işgalini yine yorum eklenmeden, olağanda açıklığıyla vermesi önemli bir mesajdır. Megali İdea'dan uzak, Padişah'ın ifadelerini eleştirmeden, sarfettiği tüm ifadeleri aktarması zaman içinde gazetede gelişen bağımsız Yunanistan'ın arkasında duran değil bağımsızlığını diğer Avrupa halkları gibi elde etmeye çalışan Osmanlı Rumları

için tasarlanan bir geleceği görmekteyiz. Ayrıca Ege kıyıları İyonya, İstanbul ise Konstantinapolis olarak anılmaktadır.

Dış politika haberleri incelendiğinde Fransa, Rusya, Macaristan, İtalya gibi ülkelerden haberler, Paris Barış Konferansı gibi uluslararası gelişmeler, İşçi grevleri ve seçimler gibi özellikle toplumsal birlik ve adalet çağrısı barındıran haberler, yoğun olarak Yunanistan ve bağımsızlıkla ilgili haberler, Dış ve iç basında yer alan, özellikle dönemin sıcak gelişmeleri, Rum toplumu ile ilgili haberlere yer verilmiştir. Gazetenin ifade edilen kısıtlamalara tabi olmasındaki en önemli gerekçe olarak milliyetçi akımı benimsediği için yayın içeriklerinin dönemin padişahını ve yönetimini rahatsız etmesi gösterilebilir. Gazete İstanbul'daki milliyetçilik akımlarının temsilcisi konumundadır. İlgili duyduğu ve düzeltilmesini talep ettiği konularda eleştirel yazılar hazırlanmıştır. Kurumsal olarak Rum toplumunun bağlılığını sunduğu Patrikhane'de ise farklı görüşler oluşmuştur.

4.3. Amiral Kakolidis: 4 Ağustos 1919

Neologos gazetesi 4 Ağustos 1919 tarihli baskısında Yunan Amiral Kakolidis'in de görüşlerinin yer aldığı bir haber yapmıştır. İstanbul'a çıkan itilaf donanmasıyla gelen Yunan zırhlısı amirali Kakolidis İstanbul Rum toplumu için büyük öneme sahiptir. Kakolidis, 18 Kasım 1919'da Beyoğlu Yunan Kulübü'nde İstanbullu Rumlara hitaben etkileyici bir konuşma yapmıştır. Öyle ki dönemin yüksek tansiyonlu atmosferi ve farklı unsurlarla konuşma İstanbul ve çevresindeki Rumları cesaretlendirmiş ve zaman zaman taşkınların yaşanmasına neden olmuştur. Kakolidis konuşmasında *"Türkiye'deki Yunanlılığa, anavatanın selamı ile Parthemon'dan bir zeytin dalı getirmek şerefine kavuştuklarından dolayı, emrindeki subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetten sonra Yunan Hükümeti size, teselliye medar olmak üzere, Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olmuştur."* (Polat, 2011:265) ifadelerini kullanmıştır.

Resim 3: Neologos Gazetesi, 4 Ağustos 1919

Haberde önceki sayılarda da yer verilen Bulgarların Trakya'daki ayaklanmaları ve elde ettiklerine yer verilmiş hem diğer Balkan halklarına hem de Yunan toplumuna onların başarısı örnek olarak gösterilmiştir. Önceki sayılarda da altı çizilen bir diğer konu ise Makedonya bölgesidir. Bu haber içeriğinde de ayrıca

Bulgar halkına destek olan Rusların aksine, Yunan halkına kimsenin yardım etmediği ve yalnız bırakıldığı, Yunan halkının dostunun olmadığı ifade edilmiştir. Haberde Yunanlıların ve Rum toplumunun diğer Balkan halkları kaşısındaki durumu şe şekilde değerlendirilmiştir: “Ne bir devletleri var ne teçhizat ne asker ne de donanma. Yine de ırkımızın birleştirici gücü, çeşitli efsaneler ve yapılan haksızlıkların büyüklüğü... Bulgarları köleleştirmemiş adaletsizliğin faileri, Balkanlar'ın özgürleşmeyen Yunan nüfusunu ilgilendiren bir durumun ortaya çıkmasından memnundu.” (Neologos, 4 Ağustos 1919).

Haber metninde üç farklı konu bulunmaktadır. İlki Bulgarlar, ikincisi Makedonya üçüncüsü ise Paris Barış Konferansı'nda tartışılan maddelerdir. Ancak üç konunun da ortak ifadesi, halkların özgürlüğü ve mücadelesi idi. Haberde, Makedonya örneğinde dile getirilen tüm itirazların Trakya konusunda da tekrarlandığı, Yunanistan ve Sırbistan'ın genişlemesi için karşı karşıya kalınan tüm ekonomik ve siyasi çıkarların yeniden başlatıldığı ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca haberde, Paris Barış Konferansı günlerinde Balkan sorununun adil bir şekilde çözülmeye çalışıldığı, 1880'de başlayan ve 1913 yılına kadar süren Makedonya ve Trakya uluslarının mücadelesi, Bulgar halkının ulusal bilincinin varlığı da vurgulanmaktadır. Haberde şu soru sorulmuştur: “Bugün Trakya'da ne istiyorum?”. Yanıtı haberin başından itibaren çizilen yol haritasının hedeflenen sonucuna işaret edilmiştir: “Diplomatik bir yapı.”.

5. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 yılında mağlup devlet olarak Mondoros Mütarekesi'ni imzalamış ve mütarekenin 7. Ve 12. Maddelerine dayanarak işgaller başlamıştır (Güneş, 2023: 703- 4). Milli Mücadele Dönemi, Osmanlı sınırlarında yaşayan halkların kendi toplumlarında biraraya gelerek farklı yöntemlerle işgallere karşı mücadele ya da işgalleri haklı bulup destekleme dönemidir. Özellikle Anadolu'daki Müslüman halk bu mücadeleyi taş, sopa ya da silahla yapmıştır. Yurdun farklı bölgelerinde halk işgallere karşı tepki göstermiş ve mitingler düzenlemiştir. Milli Mücadele basındaki grupları da değiştirmiş, mücadele öncesi İstanbul ve Anadolu basını şeklindeki coğrafi gibi görülen ve zamanla aralarında da taraflara ayrılan basın artık mücadelede durdukları yere göre sınıflandırılmaktadır (Topuz, 2014:98- 99). Gazeteciler, okur yazar kesim ve mücadelenin içindeki asker ve siyasi figürler ise mücadeleyi hem içerde hem dışarda daha iyi anlatabilmek, hem de halkı daha iyi örgütleyebilmek için basın yoluyla mücadeleye de inanmışlardır . Bu inanç sadece mücadele destekçisi kesimler tarafından değil, mücadelenin karşısında ve işgallerden önce de bu topraklarda farklı tasarrufları olan halklar tarafından da benimsenmiştir. Osmanlı tebasında bulunan gayrimüslimler de basın yoluyla mücadelede önemli yayınlar yapmışlar, dönemi kendi lehlerine değerlendirmek için bir mücadele alanı yaratmışlardır. Rum toplumu, özellikle Yunanistan'ın bağımsızlığı ile bu inancı en yüksekte yaşayan halklardan biridir. Dönem, Rumca gazete örnekleri açısından çok zengindir.

Neologos gazetesi de Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda başlayan ve kısa pek çok örneğinin görüldüğü Rumca gazeteden biridir. Gazete 1866- 1922 yılları arasında, zaman zaman kapatmalar, cezalar, basım yeri değişikliği gibi kararlara rağmen ilk günkü çizgisinden şaşmamıştır (Memet, 2021:95- 96). En önemli hedefi ve misyonu Rum toplumunun kültür ve dilini korumak, tarih bütünlüğü içinde gelecekte kendi devletine sahip olması için çalışmak ve bunu tam bağımsızlık şartlarında gerçekleştirmektir. Özellikle Milli Mücadele Dönemi'nde, Anadolu'nun her karışı işgal altındayken, Padişah'a karşı duruş sergilemeyen ancak Anadolu direnişine karşı önemli bir kamuoyu gücü yaratmaya çalışan yayınları bu amacını açıkça ortaya koymaktadır.

Balkanlarda meydana gelen gelişmeler, Fransa gibi tabandan gelen ihtilal hareketini başarıya götüren örnek bir ülkeyi de yayın politikalarına ekleyen gazete, Yunanistan'ın bağımsızlığından ayrı olarak Helenizm ülküsünü ilerletmeye ve geliştirmeye çabalamıştır. Bu konuda okullar, Patrikhane, yabancı ülke konsoloslukları da daha örgütlü ve kurumsal desteklerini sunmuştur. Gazete, Rum toplumunun haklarını tehikeye atan ve milli çıkarlarına ters düşen olaylarda tepkisini göstermiştir.

Gazete Milli Mücadele döneminde incelenen sayılarında Milli Mücadele ile ilgili görüşlerini örnekler, dolaylı yoldan haberler, eleştiri ve değerlendirmeler, ilgili konulardaki haberlerini sıklaştırarak ortaya koymuştur. Dönemin Rum toplumu için kanaat önderi olma isteğini, yine Bulgar ve Makedon hareketlerini örnek göstererek, kimlik bilinci oluşturma, kültürel, siyasal ve toplumsal süreklilik oluşturma hedefiyle yaptığı haber içeriklerinde görülmektedir. Doğu sorununa değinmiş, bağımsızlığını elde eden ülke ve toplumların hikayelerini ve son durumlarını paylaşmıştır. Özellikle İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgalini gerekçelerle açıklamış ve son gelişmeleri paylaşmıştır.

Neologos, Kilise'nin yüksek yetkilere sahip kişileri ile iş birliği yaparak Rum toplumun haklarının uygulanmasına destek vermiş, üstelik milli çıkarlara ters düşen durumlar olduğunda da karşı çıkmaktan çekinmemiştir. Neologos Bulgar meselesi hakkında yayınladığı yazılarla etkili rol oynamıştır. Doğu sorunu ile ilgili makaleler yayınlamış, ayrıca kurulan Yunan Krallığı hakkında İstanbul'da yaşayan Rumlara bilgiler vermiş ve olaylarda nabız tutmuştur. Türklerle Yunanların arasında çıkan gerginlikleri kaleme alarak, Yunanistan'ın hangi sebeplere dayanarak hareket ettiği yönünde yazılar yazmıştır.

Çalışma, Neologos gazetesinin Milli Mücadelenin başlangıcı olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919 tarihinden sonra yayınladığı ve Milli Mücadele hareketini Rum toplumu için de bir özgürleşme fırsatı olarak değerlendirdiği sayılarına odaklanmıştır. Anadolu topraklarında Rum toplumunun geleceği ile ilgili gazetenin öne çıkardığı aktörler aynı zaman da Avrupa basınında da ifade ettikleri görüşleri nedeniyle değer görmekte ve öne çıkarılmaktadır. Sonraki çalışmalarda Neologos gazetesinin içerikleri Avrupa basını ile karşılaştırmalı değerlendirilebilir. Bu türlü bir yöntem Avrupa basını yoluyla Anadolu toprakları üzerinde yapılan kamuoyu ve propaganda çalışmaları tartışılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abadan Unaktan, N. (1973), *Kamuoyu Ders Notları*, 1. Baskı, Ankara: (A.Ü.S.B.F.B.Y.Y.Y).

Adıvar, A. (1982), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Albig, W. (1956), *Modern Public Opinion*, New York: McGraw-Hill Book Company.

Antonopoulos, A. (2007), *Ath. Oi Ellines Tis Othomanikis Autokratorias Kai To Anatoliko Zitima 1866-1881 İ Martiria Tou Neologou Tis Konstantinoupolis*, Atina: Tsoukatou Yayınları.

Arıkan, Z. (1985), *Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını*, TCTA, Cilt 1,.

Arıkan, Z. (1988) *İşgal Dönemi İzmir Basını*, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/55334/759046> (Erişim Tarihi: 07.03.2022).

Aslan, A. (2013) *Türkiye'de Rum Basını, Türkiye'de Rum Basını. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0 (3), Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/953/10736>, (Erişim Tarihi: 17.02.2022)

- Ayhan, B. (2005), *Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı, Mili Mücadele Dönemi Türk Basını, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, 2005.*
- Benbanaste, Nesim, *Öreklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi, İstanbul: Sümbül Basımevi, 1998.*
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1, İstanbul: Adam Yayınları, 1986.*
- Ebuzziya, Z. (1985), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkçe Dili Dışındaki Basını” Türkiye’de yabancı dilde Basın, İÜ Basın Yayın Yüksekokulu.
- Erdem, C. (2005) *İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Volume 21, Issue: 62, s. 677- 694.*
- Erol, M. (2009) “*Cultural Identifications Of The Greek Orthodox Elite Of Constantinople: Discourse On Music In The Nineteenth And Early Twentieth Centuries*”, Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Güler, A. (1998), *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları, Ankara.*
- Güneş, İ. (2023), *İşgaller ve Tepkiler, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 19. Yüzyılın İkinci Yarısının 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu, Ed: Neşe Özkan ve diğerleri, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.*
- İnuğur, N. (2002), *Basın ve Yayın Tarihi, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.*
- İskit, S. R. (1943), *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Ankara: Başvekalet Basın ve Yay. Umum Müd.Yay.*
- Levi, A. (1983), *The Newspaper Aki Yerushalayim, ‘El jurnalismo Djudio en İzmir’, Jerusalem.*
- Koloğlu, O. (1994), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İstanbul: İletişim Yayınevi.*
- Koloğlu, O. (2005), *1908 Basın Patlaması, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, (Bas- Haş): İstanbul.*
- Koloğlu, O. (2006) *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.*
- Koloğlu, O. (2010) *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği, C.I, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.*
- Mattelard, A. (2021) *İletişimin Dünyasallaşması, 1. Baskı, İstanbul: İletişim, 2001.*
- Memet, S. (2021), *Yakın Dönem Osmanlı Rum Basını: Neologos Örneği (1873- 1874), İ.Ü. SBE Tarih ABD Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,.*
- Polat, H. A. (2011), *Milli Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918–1922), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26 / 2011.*
- Tokan Şenol, F. (2014), “Bir azınlık toplumunda bağlılık aracı olarak Apoyevmatini Gazetesi”, *Marmara İletişim Dergisi / Marmara University Journal of Communication • Yıl / Year: 2014 • Sayı / Issue: 21 s. 95-110 • ISSN: 1300-4050*
- Tarinas, S. (2007), *D, O Ellinikos Tipos Tis Polis A’ Meros- Efimerides (İstanbul’daki Yunan Basını Birinci Bölüm- Gazeteler), Atina, İho Yayıncılık.*

Topuz, H. (1996), *100 Soruda Başlangıçtan Bu Güne Türk Basın Tarihi Davalar, Hapisler, Saldırıları, Faili Meçhul Cinayetler ve Holdingler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Topuz, H. (2003), *II. Mahmuttan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkgeldi, A. F. (1987), *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK.

Vasilyadis, M. (2002), "Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Basım ve Basın", *Görüş Dergisi*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, İstanbul.

Neologos Gazetesi 27 Ocak 1873

Neologos Gazetesi 13 Ekim 1876

Neologos Gazetesi 1 Temmuz 1919

Neologos Gazetesi 24 Temmuz 1919

Neologos Gazetesi 4 Ağustos 1919

Savunma Lojistiği Kapsamında Askeri Kontratçı Firmaların Vizyon ve Misyon İfadelerinin Lojistik Temelinde İncelenmesi

Investigation of Vision and Mission Statements of Military Contracting Firms on the Basis of Defense Logistics

Ramazan ERTURGUT¹ , Nesrin KOÇ USTALI² , Hayrullah ALTINOK³

Geliş Tarihi (Received): 21.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 17.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Silahlı kuvvetler, ülkelerin iç güvenliğini sağlamak ve ülke dışından gelebilecek tehditleri ortadan kaldırmak adına önemlidir. Milli güvenlik konusunda uzmanlaşma yoluna giden kuvvetler, bazı faaliyetlerini savunma lojistiği kapsamında askeri kontratçı firmalarla iş birliği yaparak gerçekleştirmektedir. Bu iş birliğinden elde edilen faydanın maksimize edilebilmesi için stratejik planlama ve yönetim konusunda uyumlu bir çalışma ortamının, ortak amaç ve beklentilerin olması önemlidir. Dolayısıyla bu konunun önemli göstergelerinden olan misyon ve vizyon ifadelerinin savunma lojistiği faaliyetleri ve süreçleriyle uyumu beklenmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmada, askeri kontratçı firmaların misyon ve vizyon ifadeleri incelenmiştir ve savunma lojistiğine vurgu yapıp yapılmadığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 242 askeri kontratçı firma incelenmiştir. Bulgulara göre firmaların %40'ına yakınının savunma lojistiği ifadelerine yer vermediği saptanmıştır. Diğer işletmelerde ise "savunma", "imalat yönetimi" ve "doğru ürün" ifadelerinin sıklıkla yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Savunma Lojistiği, Askeri Kontratçı Firmalar, Lojistik, Misyon ve Vizyon, Lojistik Faaliyetler

&

Abstract: The armed forces are important to ensure the internal security of the countries and to eliminate the threats that may come from outside the country. The forces, which specialize in national security, carry out some of their activities in cooperation with military contracting companies within the scope of defense logistics. To maximize the benefit from this cooperation, it is important to have a harmonious working environment, common goals and expectations in strategic planning and management. Therefore, it is expected that the mission and vision statements, which are important indicators of this subject, are compatible with defense logistics activities and processes. From this point of view, in this study, the mission and vision statements of military contracting companies were examined, and it was aimed to evaluate whether there was an emphasis on defense logistics. In the study, 242 military contracting firms were examined. According to the findings, it was determined that nearly 40% of the companies did not include defense logistics statements. On the other hand, it has been observed that the expressions of "defense", "manufacturing management" and "correct product" are frequently used in other businesses.

Keywords: Defense Logistics, Military Contracting Firms, Logistics, Mission and Vision, Logistics Activities

Atıf/Cite as: Erturgut, R., Koç Ustalı, N., Altınok, H. (2023). Savunma Lojistiği Kapsamında Askeri Kontratçı Firmaların Vizyon ve Misyon İfadelerinin Lojistik Temelinde İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1889-1907. doi: 10.11616/asbi.1331109

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Ramazan Erturgut, Akdeniz Üniversitesi, reerturgut@akdeniz.edu.tr.

² Arş. Gör., Nesrin Koç Ustalı, Akdeniz Üniversitesi, nesrincoc@akdeniz.edu.tr.

³ Öğr. Gör., Hayrullah Altınok, Akdeniz Üniversitesi, haltinok@bandirma.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Savunma lojistiği, kuvvetlerin hareket ve idamesini planlama, koordine etme ve yürütme sanatıdır. Konuşlandırılmış silahlı kuvvetlerin görevlerini yerine getirmek amacıyla sürekli olarak hazır olmalarını sağlamak için kullanılan tüm süreçleri içermektedir (Glas, Hofmann, & Eßig, 2013). Son yıllarda askeri teknolojinin gelişmesiyle birlikte askeri lojistik süreçleri de değişmiştir ve savunma lojistiği, askeri kurallara ve gerçek zamanlı savaş alanı durumlarına göre yeni bir savunma eylem moduna dönüşmektedir (Li, Pu, & Zhao, 2021). Bununla birlikte modern savaş giderek daha fazla yüksek teknoloji silah ve teçhizata dayanmaya başlamıştır. Ordunun muharebe etkinliği, güvenilir ve etkin bir lojistik desteğin sağlanıp sağlanamayacağı ile doğrudan ilişkili bir duruma gelmiştir (Tchokogué, Nollet, & Fortin, 2015). Dolayısıyla savunma lojistiği, önemli bir karmaşık ve akıllı karar verme eylemi haline gelmektedir (Li vd., 2021). Ayrıca son yıllarda artan müdahale sayısı nedeniyle silahlı kuvvetler, mevcut kaynakların nasıl en verimli şekilde kullanılacağı sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır (Davids, Beeres, & van Fenema, 2013). Tüm bu gelişmeler, savunma lojistiğini karakterize eden iki önemli eğilimi ortaya çıkarmıştır. Birincisi, artan dış görevlerden kaynaklanan yeni zorluklara uyum sağlama, ikincisi ise artan maliyetleri daha iyi kontrol etme çabalarıdır (Tchokogué vd., 2015). Acero, Torralba, Pérez-Moya, & Pozo (2020)'e göre bu çabaların olumlu sonuçları için savunma lojistiğinin stratejik yaklaşımı; süreçlerin, bilgi sistemlerinin, organizasyonel yapıların iyileştirilmesine ve dağıtım ve nakliye teknolojilerindeki ilerlemelere odaklanmalıdır (Acero vd., 2020). Tüm bunların gerçekleşmesi için ise özel şirketlerin, beklenenden daha yüksek verimliliği nedeniyle maliyetli kurum içi askeri lojistik için "acısız bir alternatif" olarak görevlendirilmesi gerekmektedir (Glas vd., 2013). Çünkü savunma ve güvenlik kuruluşlarının özel sektör lojistiğinin en iyi uygulamalarını göz ardı ederek kendi içlerinde faaliyet göstermeleri düşünülemez (Düzgün, 2016). Günümüzde önemli bir savunma lojistiği temasının, operasyonların etkinliği ve verimliliğinin optimal bir karışımının aranması haline geldiği (Davids vd., 2013) göz önüne alındığında teorik olarak, silahlı kuvvetler için özel kuruluşlarla ortaklık yapmak verimliliklerini artıracak ve maliyetlerini kontrol etmeye yardımcı olacaktır (Ferris & Keithly, 2001). Savunma lojistiğinde dış kaynak kullanımı kontratçı firmalar aracılığıyla yapılmaktadır ve kontratçı firmalarla ortaklık yapmanın maliyet tasarrufu sağlayacağına dair bir varsayım bulunmaktadır (Domberger vd., 2002).

Savunma lojistiği dış kaynak kullanımı, 1950 ve 1960'larda İngiliz şirketlerine ve 1960'lardan başlayarak Soğuk Savaş boyunca ise Amerika'nın kontrat yaptığı şirketlere dayanmaktadır (Yılmaz, 2015). Moore (2017)'e göre ağ merkezli bir "askeri ilişkiler devrimi" ve ABD ordusunun lojistik destek sağlamak için özel şirketlerle anlaşmalar yapması savaş coğrafyalarını yeniden şekillendirmiştir ve devrimci bir gelişme olmuştur (Moore, 2017). Benzer şekilde Çin askeri lojistik yönetiminin işlev ağırlıklı lojistikten süreç ağırlıklı lojistiğe dönüşmesi tersine çevrilemez bir gelişme eğilimi haline gelmiştir (Li & Ling, 2008). Türk Silahlı Kuvvetleri de Soğuk Savaş sonrasında yeni tehditlere karşı örgütlenme ve modernleşmeye odaklanarak, lojistik sistemini yeniden organize etmiş ve savunma sanayisini güçlendirmek için özel sektörle iş birliğini hızlandırmıştır (Oğultürk, 2015). Tüm bunlar savunma organizasyonlarının çekirdek yeteneği olmayan lojistik işlevlerin, dış kaynak kullanımı yoluyla tedarik edilmesinin giderek daha fazla kabul gördüğünü ortaya koymaktadır (Suman, 2007).

Silahlı kuvvetlerin kontratçı firmalarla işbirliği yapması, ölçek ve kapsam ekonomilerini ortaklaşa elde etmek için gerekli bir durumdur (Davids vd., 2013). Ancak bu iş birliğinde kurumların stratejik planlama ve yönetim konusunda uyumlu olması oldukça önemlidir. Stratejik planlama ve yönetim sürecinin önemli bir parçasının ise vizyon ve misyonun olduğu kabul edilmektedir (Taiwo, Lawal, & Agwu, 2016). Stratejik planlamanın başarısı büyük ölçüde vizyon ve misyon ifadelerinin doğru bir şekilde belirlenmesine ve formüle edilmesine bağlıdır (Taiwo, Lawal, & Agwu, 2016). Vizyon geleceğe yöneliktir ve bir kuruluşun 5, 10, 15 veya 20 yıl sonra pazarda nerede konumlanmak istediğini açıklamaktadır (Bowen, 2018). Misyon ise kuruluşun neden var olduğu sorusuna yanıt aramaktadır ve misyon bildirim, kuruluşun içinde bulunduğu işi dış dünyaya iletmesinin bir yolu olarak ifade edilmektedir (Papulova, 2014). Bu bağlamda kurumsal hedeflerin bir kurumun gelişimine rehberlik edeceği ve tamamlayıcı bir yol sunacağı göz önünde bulundurulduğunda, lojistik açısından sivil sektör ve ordu arasındaki kurumsal hedefler en iyi şekilde kontratçı firmaların vizyon ve misyon beyanları incelenerek görülebilir (Rutner vd., 2012). Dolayısıyla bu

çalışmanın amacı Türkiye’de savunma lojistiği kapsamında faaliyet gösteren kontratçı firmaların vizyon ve misyon ifadelerini incelemek ve kontratçı firmaların bu ifadelerde lojistik faaliyetlere ve lojistiğin 7 doğrusuna yer verme derecesini belirlemektir. Böylece sivil sektör ile silahlı kuvvetlerin işbirliği yaparak kapsam ve ölçek ekonomilerini elde etmek için uyguladıkları stratejik yönetim ve planlama konusundaki uyumları incelenecektir. Çünkü ordu ve kontratçı firmalar arasındaki sinerjiyi ve uyumu ortaya koyan bu ifadelerin incelenmesi, ülkelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için önemli endüstrilerinden biri olan savunma sanayi aktörleri için önemli içgörüler sağlayacaktır. Bununla birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için savunma harcamaları ve bu alandaki verimlilik çok önemlidir. Ayrıca savunma harcamaları ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde etkilidir (Giray, 2004). Araştırma kapsamının lojistik faaliyetler ve lojistiğin 7 doğrusu ile sınırlı tutulmasının nedeni şu şekilde açıklanmaktadır: Öncelikle lojistik faaliyetler, savunma lojistiğinde temel olarak lojistik faaliyetler dış kaynak kullanımı yoluyla tedarik edilmektedir (Tchokogué vd., 2015) İkinci olarak da lojistiğin 7 doğrusu, savunma lojistiği askeri birliklerin verimliliği için doğru miktarda ve kalitede malzeme ve hizmeti doğru yere, doğru zamanda ve doğru sırada ulaştırmakla ilgili olmuştur (Bury, 2021). Bu nedenle analizde, lojistik faaliyetler ve lojistiğin 7 doğrusu kod olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Türkiye’nin savunma sanayii alanında en büyük derneği olan Savunma ve Havaçılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SASAD)’nin bünyesinde yer alan kontratçı firmalar belirlenmiştir. Daha sonra bu firmaların internet sitelerinde yer alan vizyon ve misyon ifadeleri lojistik faaliyetler ve lojistiğin 7 doğrusu kapsamında incelenmiştir. Lojistik faaliyetler belirlenirken literatürden faydalanılmıştır. İnceleme sonucunda elde edilen bulgular ile politika önerileri sunulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre iki yönlü bir katkısı bulunmaktadır. Birincisi, kontratçı firmaların vizyon ve misyon ifadelerini lojistik faaliyetler ve lojistiğin 7 doğrusu bağlamında incelemektir. İkincisi ise elde edilen bulgular ile savunma lojistiği ve kontratçı firmalar arasında amaç birliği ve geleceğe yönelik ortak hedefler belirlenmesi ve böylece üretkenliğin ve verimliliğin sağlanması dolayısıyla maliyetlerin kontrol edilmesi konusunda öneriler sunmaktır. Tüm bunlara ek olarak, literatürde savunma lojistiği kontratçı firmalarını bu katkıları sağlamak amacıyla inceleyen bir çalışmanın mevcut olmaması çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Bu çalışma beş bölümde yapılandırılmıştır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde savunma lojistiği dış kaynak kullanımı ve kontratçı firmalar ile vizyon ve misyon ifadeleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmada kullanılan yöntem ve metodolojiye yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde analiz sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise öneriler sunulmaktadır. Teorik ve yönetimsel çıkarımlar yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

2.1. Savunma Lojistiği Dış Kaynak Kullanımı ve Kontratçı Firmalar

Savunma lojistiği, silahlı kuvvetlerin hareket ve bakımını planlama ve yürütme bilimi olarak nitelendirilmektedir (Molana, 2009). Basit bir ifadeyle savunma lojistiği, askeri güçlere zaman ve mekanda senkronize destek sağlayan bir yapıya sahiptir ve eski çağlardan modern çağa kadar savunma lojistiği her zaman askeri güçlerin mümkün olduğunca etkili olmasını sağlamak için gerekli miktarda ve kalitede malzeme ve hizmeti doğru yere, doğru zamanda ve doğru sırada ulaştırmakla ilgili olmuştur (Bury, 2021). Bununla birlikte savunma lojistiği, müşterek kuvvet malzeme gereksinimlerini karşılamak için sonuç odaklı bir yaklaşımla satın alma, tedarik, bakım ve nakliye işlevlerini fiziksel, finansal, bilgi ve iletişim ağlarıyla bütünleştiren bir sistemdir (Molana, 2009). Xiong, Fan, Wang, Li, & Wang (2020)’e göre bu sistem çeşitli fabrikalar, arz deposu, talep deposu ve lojistik cihazlardan oluşan karmaşık bir sistemi ifade etmektedir (Xiong vd., 2020).

Savunma lojistiği en genel anlamda, askeri operasyonların; malzemenin tasarımı, geliştirilmesi, edinimi, depolanması, dağıtımı, bakımı, tahliyesi ve elden çıkarılması; personelin taşınması, tahliyesi ve hastaneye yatırılması; tesislerin satın alınması veya inşası, bakımı, işletilmesi ve elden çıkarılması; hizmetlerin satın alınması veya sağlanması ile ilgilenmektedir (Molana, 2009). Savunma lojistiği, bu askeri operasyonların değişken konumu, minimum zamanı, öngörülemeyen miktarı açısından insan ve malzeme kaynaklarını sağlama yeteneğinin çok önemli olduğu özel ve karmaşık bir yapıya sahiptir (Acero, Torralba, Pérez-Moya,

& Pozo, 2020). Askeri teçhizatın gelişmesi ve modern yüksek teknoloji silahların savaşta yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte, askeri malzeme tüketimi hızla artmış, bu da savunma lojistiği tedarik sistemini giderek daha karmaşık hale getirmiştir (Xiong, Fan, Wang, Li, & Wang, 2020). Bununla birlikte çoğu ülke, savunma bütçesinden büyük harcamalar yapmak yerine bunu, halkın refahı için daha verimli bir şekilde yönlendirilebilmek için orduların savaşma potansiyellerine herhangi bir zarar vermeden harcamaları azaltmanın yollarını ve araçlarını bulmaya çalışmaktadır (Suman, 2007). Tüm bunlara ek olarak günümüz küresel rekabet ortamının askeri sistemlerde varlığını hissettirmesi, savunma lojistiği ile özel sektörün personel, bakım onarım, malzeme desteği, iletişim, ulaştırma gibi pek çok alanda etkileşim içinde olmasını gerektirmektedir (Düzgün, 2016). Dolayısıyla daha az kritik bazı işlevlerin dışarıdan temin edilmesi bu bağlamda büyük bir potansiyele sahip, uygulanabilir ve güvenilir bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır (Suman, 2007) ve askeri lojistik, finansal ve insani nedenlerden dolayı dışarıdan temin edilmektedir (Ferris & Keithly, 2001).

Dış kaynak kullanımı, temel yetkinliklere odaklanmak üzere şirketlerin diğer faaliyetlerini başka işletmelerden tedarik etmesi olarak tanımlanmaktadır (Momme, 2002). Dış kaynak kullanımı, başlangıçta tereddütlü de olsa 1990'larda kurumsal kabul görmüştür ve ekonomik faydaları, dış kaynak kullanımını şirketler dünyasındaki oldukça önemli bir gelişme ve moda sözcük haline getirmiştir (Suman, 2007). Günümüzde ise dış kaynak kullanımı, evrensel olarak bir değer katma süreci olarak kabul görmeye başlamıştır (Suman, 2007). Savunma lojistiği açısından dış kaynak kullanımı ise lojistik desteğin askeri organizasyon içinde diğer kamu ve özel kuruluşlarla iş birliği içinde ve bu kuruluşlarla sözleşme yapılarak organize edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Davids vd., 2013). Askeri dış kaynak kullanımı, daha önce üniformalı askerler tarafından yerine getirilen görevlerin özel kuruluşlara ihale edilmesi sürecidir (Suman, 2007). Bu özel kuruluşlar kontratçı firma olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2015). Suman (2007)'e göre ordular, askeri görev ve faaliyetlere odaklanabilmek için dış kaynak kullanımı yoluna gitmektedir (Suman, 2007). Savunma lojistiğinde dış kaynak kullanımı, silahlı kuvvetler ile kontratçı firmalar arasında zaman, güven, değer ve sorumlulukların paylaşımına dayalı bir ortaklık yaratır (Tchokogué, Nollet, & Fortin, 2015). Böylece silahlı kuvvetler için diğer kuruluşlarla ortaklık yapmak hizmet seviyelerini artırabilir, müdahale süresini kısaltabilir ve maliyetleri kontrol etmeye yardımcı olabilir (Ferris & Keithly, 2001).

Domberger, Jensen, & Stonecas (2002) tarafından yapılan bir araştırmada, dış kaynak kullanımının kamu tarafından finanse edilen hizmetlerin sağlanmasının maliyetini azaltmanın bir yolu olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Domberger vd., 2002). Benzer şekilde Tchokogué et al. (2015) tarafından yapılan çalışmada, dışarıdan hizmet alımının genellikle daha ucuz olduğu ve bu nedenle silahlı kuvvetlerin modernizasyonu da dahil olmak üzere başka yerlere tahsis edilebilecek fonlar yaratma imkanı sağladığı ifade edilmektedir (Tchokogué et al., 2015). Buna ek olarak, bazı lojistik faaliyetlerin dışarıya yaptırılması nitelikli askeri personelin daha askeri nitelikteki işlere atanmasına olanak sağlamaktadır (Domberger vd., 2002) ve askeri personelin yaşam kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Tchokogué et al., 2015). Tüm bu faydalarına rağmen dış kaynak kullanımı, bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Öncelikle, bazı faaliyetler üzerindeki kontrol kaybedilebilir (Ferris & Keithly, 2001) ve gelecekte ihtiyaç duyulacak iç beceri ve yetkinliklerin kaybedilmesi söz konusu olabilir (Tchokogué vd., 2015). İkinci olarak, kontratçı firma askeri operasyonların gelecekteki acil ve geçici ihtiyaçlarına uygun şekilde cevap veremeyebilir (Castillo, 2000). Üçüncüsü, askeri liderler kaynakların hızlı bir şekilde seferber edilmesi ve sahada konuşlandırılmasıyla ilgili esnekliklerinin bir kısmını kaybedebilir (Castillo, 2000).

2.2. Vizyon ve Misyon

Murphy (1998) tarafından yapılan bir araştırmada bir savaşta ilk ve en önemli ilkenin, amacın seçilmesi ve sürdürülmesi olduğu, amaca ulaşmak için stratejik planlamanın yapılması gerektiği belirtilmiştir (Murphy, 1998). Stratejik planlama, bir kuruluşun amaç ve hedeflerinin ve bu amaç ve hedeflere ulaşma yöntemlerinin belirlenmesini gerektirir ve stratejik planlamanın en önemli adımlarından biri misyon ve vizyon ifadelerinin formüle edilmesidir (Özdem, 2011). Çünkü stratejik planlamanın başarısı, vizyon ve misyon ifadelerinin doğru belirlenmesine ve formüle edilmesine bağlıdır (Özdem, 2011). Bu nedenle vizyon ve misyon bildirimleri, kuruluşlar için stratejik planlama ve yönetim sürecinin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (Taiwo, Lawal, & Agwu, 2016).

Vizyon, genellikle geleceğin bir resmi olarak görülmekte ve kuruluşun mümkün olan en iyi gelecekte yaratmak istediği bir mükemmellik resmini ifade etmektedir (Papulova, 2014). Başka bir ifadeyle vizyon, kurumun neyi temsil ettiğini, kendisinden ne beklediğini ve kurumun hedeflerinin neler olduğunu tanımlamaktadır (Lipton, 1996). Rutner, Aviles, & Cox (2012) tarafından yapılan bir araştırmada vizyonun, strateji uygulamalarının ve bir kuruluşun izleyeceği yönü belirlemenin önemli bir unsuru olarak görüldüğü belirtilmektedir (Rutner vd., 2012). Dolayısıyla vizyon, kurumsal varlığı yönlendirilmesine ve sürdürülmesine yardımcı olmaktadır (Papulova, 2014). Vizyondan farklı olarak misyon, uzak geleceğe yönelik değildir ve misyonun yerleşik bir zaman boyutuna sahip olmadığı, daha ziyade zamansız bir karaktere sahip olduğu belirtilmektedir (Papulova, 2014). Misyon, bir şirketin amacı ile ilgilidir (Mirvis, Googins, & Kinnicutt, 2010) ve kurumu benzer kurumlardan farklılaştıran özellikleri ve kurumun hedefleri hakkında bilgi sağlamaktadır (Pearce, 1982). Bowen (2018)'e göre misyon, somuttur ve bir kuruluşun rekabet avantajına özgüdür; faaliyetleri önceliklendirmek için kullanılmaktadır (Bowen, 2018). Misyonun amacı, konuyu özünde, kalıcı ve sürdürülebilir varoluş biçiminde sunmaktır (Papulova, 2014).

Tuttle (2005)'e göre silahlı kuvvetlerde strateji planlama ve yönetim açısından önemli bir husus askeri konuşlanmanın sürdürülmesinden sorumlu olan bir örgütsel işleve güvenme yeteneğidir (Davids, Beeres, & van Fenema, 2013). Bu örgütsel işlevin gerçekleştirilmesinde silahlı kuvvetlere lojistik, işçilik ve diğer hizmetleri sağlayan şirketler olarak tanımlanan kontratçı firmaların (Yılmaz, 2015) oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü savunma lojistiğinin görevi, kamu çıkarını ve devletin uzun vadeli güvenliğini korumak ve savunmak olan ordunun etkinliğini ve verimliliğini arttırmaktır (Yoho, Rietjens, & Tatham, 2013) ve dış kaynak kullanımı, kurumun verimliliğinde uzun vadede iyileşmeyi amaçlar (Düzgün, 2016). Savunma lojistiği dış kaynak kullanımı da verimliliğin iyileştirilmesi için birincil aday olarak kabul edilmektedir (Tchokogué vd., 2015). Kontratçı firmaların devletlerin tekelinde yürüttükleri faaliyetleri üstlenerek atıl yapıyı ortadan kaldırıp verimliliği arttırdıkları kabul edilmektedir (Tangör & Yalçınkaya, 2010). Bu ise işbirliğine bağlıdır (Tchokogué vd., 2015). Yani verimliliğin artması için ortak amaçlar ve geleceğe yönelik hedef birliği oldukça önemlidir (Karakurt, 2022). Dolayısıyla silahlı kuvvetler ile kontratçı firmalar açısından ortak amaçların ve geleceğe yönelik hedeflerin uyumlu olması büyük öneme sahiptir. Bunun tespiti ise vizyon ve misyon beyanlarının incelenmesiyle sağlanabilir (Rutner vd., 2012).

3. Yöntem ve Metodoloji

Kontratçı firmalar olarak bilinen ve savunma lojistiği kapsamında faaliyet gösteren işletmelerin vizyon ve misyon ifadelerinde savunma lojistiği vurgusunu ne ölçüde gerçekleştirdiği tespit edilmek istenmektedir. Çalışmada nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan tümevarımcı analiz türü; içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemin amacı görüşme, gözlem, doküman incelemesi gibi yollarla toplanan verileri çeşitli kavramlar ve temalar üzerinde birleştirerek daha anlaşılır hale getirmeyi sağlamaktır. Analizde kullanılacak veriler nitel araştırma veri tiplerinden biri olan araştırma öncesi meydana gelen durumlardan elde edilen veri tipidir (Patton, 1990). Nitel araştırma süreçleri olan; araştırma probleminin belirlenmesi, kurumsal çerçevenin hazırlanması, araştırma sorularının hazırlanması, evren-örneklemin belirlenmesi, veri toplama araçlarının belirlenmesi ve verilerin toplanması tamamlandıktan sonra içerik analizinin 4 aşaması bulunmaktadır. Burada öncelikle veriler kodlanır. İkinci olarak temalar oluşturulur. Daha sonra elde edilen veriler kodlara ve temalara göre düzenlenir. Son olarak ise elde edilen bulgular yorumlanır (Karataş, 2015). Çalışmada içerik analizi gerçekleştirilirken son zamanlarda bu alanda sık kullanılan bilişim programlarından MAXQDA programından faydalanılmıştır.

Çalışmada öncelikle araştırma soruları oluşturulmuştur. Sonrasında ise buna uygun örneklem belirlenmeye çalışılmıştır. Örneklem araştırılırken Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SASAD) derneği tespit edilerek buradaki savunma sanayii üyeleri belirlenmiştir. Derneğe bağlı olarak 242 üye firma faaliyet göstermektedir. Derneğe ait internet sayfasında üyelerin internet adresleri paylaşılmaktadır. Veriler elde edilirken üyelere ait internet sitelerine tek tek gidilerek vizyon ve misyon ifadelerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma Soruları:

- Kontratçı firmalar, stratejik yönetimin en temel konularından olan ve firmalar için önemi vurgulanmış vizyon ve misyon ifadelerine sahip midir?
- Kontratçı firmaların vizyon ve misyon ifadelerinde en sık kullanılan kelime ve kelime grupları nelerdir?
- Kontratçı firmaların vizyon ve misyon ifadelerinde tarihsel kuruluş amacı olan savunma lojistiğine ne kadar vurgu yapılmıştır?
- Kontratçı firmaların vizyon ve misyon ifadelerinde lojistiğin 7 doğrusuna yer verilmiş midir?

Elde edilen veriler daha sonra içerik analizini gerçekleştirmek üzere programa yüklenmiştir. Programda öncelikle kodların belirlenmesi işlemi yapılmaktadır. Kodlar belirlenirken araştırmanın ana odağı olan savunma lojistiği faaliyetleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İşletme lojistiğinin dayandığı ana temellerden birisinin savunma lojistiği olduğu literatürde kabul edilmiş bir durumdur (McGinnis, 1992; Molana, 2009; Erturgut, 2016). Bundan dolayı savunma lojistiğini temsilen işletme lojistiği faaliyetleri kod olarak seçilmiştir. Buna ek olarak lojistik literatüründe sıkça değinilen ve lojistiğin 7 doğrusu olarak bilinen doğru malzemenin, doğru miktarda, doğru durumda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru tüketiciye, doğru fiyat/maliyetle ulaşması (Özdemir & Özgüner, 2018) olarak ifade edilen lojistiğin 7 doğrusunun da kod olarak kullanabileceği düşünülmüştür. Bunun temel nedeni ise savunma lojistiği kontratçı firmalarının askeri güçlere bu 7 doğru kapsamında tedarik sağlamalarıdır (Bury, 2021). Ayrıca 7 doğrunun, lojistiği tanımlarken sıkça yer verilmesinin yanında lojistik faaliyetlerinin etkin, etkili, verimli ve en doğru şekilde yapılabilmesi için dikkat edilmesi gerekenler olarak görülmesidir (Hewitt, 1994; Ballou, 1997; Walton, 1997; Wang, 2016).

Buna göre Tablo 1'deki 13 faaliyet ve 7 doğru kod olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1: Lojistik Faaliyetler ve Lojistiğin 7 Doğrusu

Lojistik Faaliyetler	Lojistiğin 7 Doğrusu
İmalat (Üretim) Yönetimi	Doğru Ürün
Planlama ve Tasarlama	Doğru Tüketici
Müşteri Hizmetleri Yönetimi	Doğru Şartlar
Sipariş ve Talep Yönetimi	Doğru Zaman
Bilgi ve Enformasyon Yönetimi	Doğru Fiyat/Maliyet
Tersine Lojistik	Doğru Yer
Depolama ve Dağıtım Yönetimi	Doğru Miktar
Satınalma Yönetimi	
Ulaştırma Yönetimi	
Elleçleme	
Stok Yönetimi	
Sigortalama ve Gümrük İşlemleri Yönetimi	
Yer Seçimi	

Kaynak: Erturgut, R. (2016), Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi. Nobel Yayıncılık.

Alanla ilgili literatürden lojistik faaliyetler elde edildikten sonra analiz gerçekleştirilerek bulgular yorumlanmıştır (Erturgut, 2016).

4. Bulgular

Kontratçı firmaların misyon ve vizyon ifadelerinde ortaya çıkış noktalarından biri olan savunma lojistiğinin yer alma seviyesini tespit etmeyi amaçlayan çalışmada SASAD'a bağlı 242 firma web sitesi incelenmiştir. Bu firmaların misyon ve vizyon bulundurma durumları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Firmaların Misyon-Vizyon Bulundurma Sayıları ve Oranları

İfadeler	Sayılar	Toplam İçindeki Yüzde
Vizyon olup Misyon Bulunmayan Firma Sayısı	12	% 4.96
Misyon olup Vizyon bulunmayan Firma Sayısı	3	%1.24
Hem Misyon Hem de Vizyon Bulunmayan Firma Sayısı	92	%38.01
Hem Misyon Hem de Vizyon Bulunan Firma Sayısı	135	%55.79
Toplam	242	%100

Tabloya bakıldığında firmaların yaklaşık %56'sı (135 firma) misyon ve vizyon ifadelerinden her ikisini de bulundururken yaklaşık %38'i (92 firma) herhangi birini bulundurmamaktadır. Bu oran misyon belirlemeyip vizyon belirleyen firmalarda yaklaşık %5 (12 firma) ve misyon belirleyip vizyon belirlemeyen firmalarda yaklaşık %1'dir (3 firma). Bu durum daha önce yapılan çalışmalarda da benzer şekildedir (Ay ve Koca, 2012; Karakurt ve Özay, 2022; Ocak vd., 2016; Doğan ve Alkan, 2020). Birçok işletme bu durumun önemini net anlayamamıştır. Misyon ve vizyon ifadelerine sahip firmaların bu ifadelerde sık kullandığı kelimelerle ilgili istatistikler Tablo 3'te ve kelime bulutu Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 1: Misyon ve Vizyon İfadelerinin Kelime Bulutu (Misyon+Vizyon)

Kontratçı firmaların misyon ve vizyon ifadelerinin tamamında yapılan kelime bulutu kelimelerin sıklığını görselleştiren bir durumdur. Şekil 1'e göre en sık kullanılan kelime olan "savunma" merkezde yer almaktadır. Ayrıca sıklığa göre giderek yazı boyutu artmaktadır.

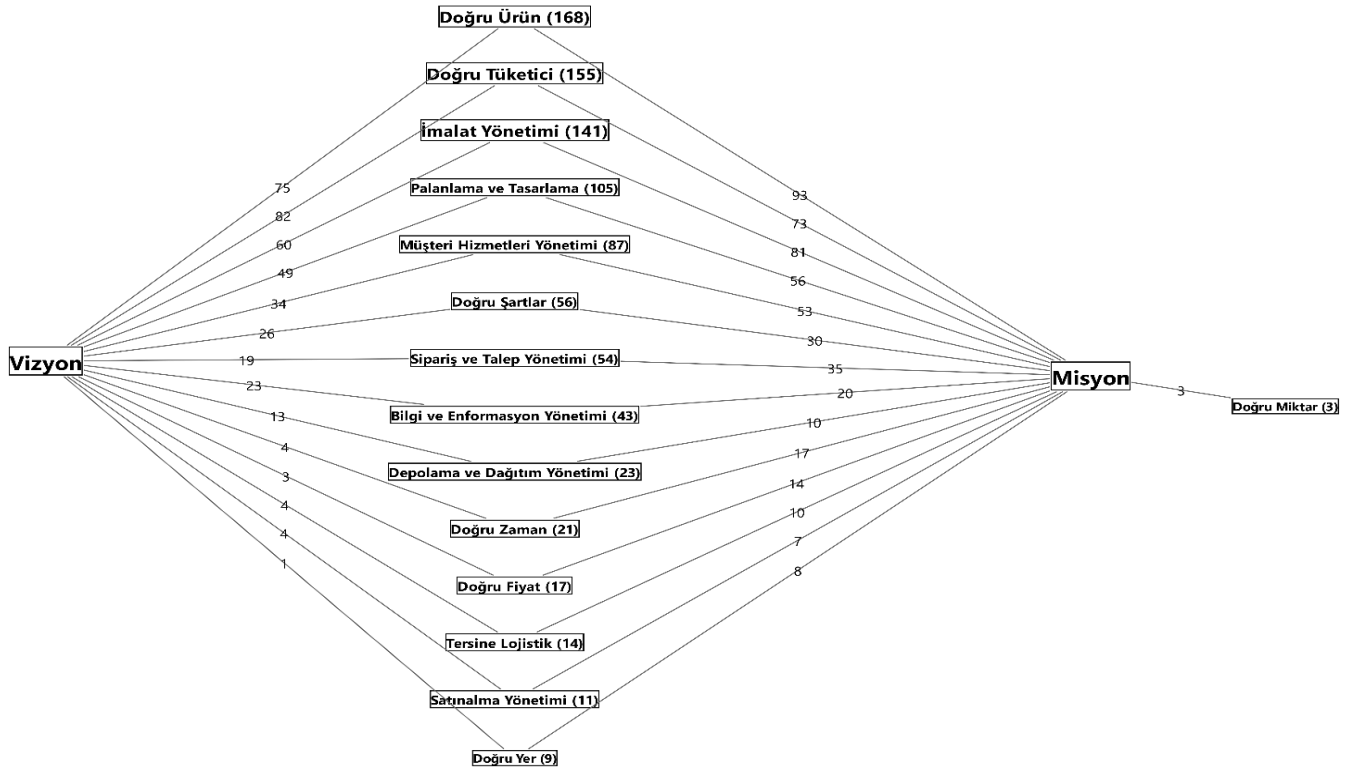
Şekil 3 en sık kullanılan kelime olan “savunma” kelime merkezli oluşturulan kelime ağacını göstermektedir. Burada en fazla dikkat çeken “savunma sanayii” olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise ülkemizin savunma sanayisinin sıkça yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında “sanayii” kelimesinin yazımında sözcük sayısı konusunda tam bir birlik olmadığı görülmektedir.

Tablo 5: Lojistik Faaliyetler ve Lojistiğin 7 Doğrusu Kapsamında İfadelerde Aranan Vurgular

Modlar	Kodlamada Aranan Vurgular
İmalat (Üretim) Yönetimi	Ürün ve hizmetlerin üretimine yönelik lojistik çalışmalarından bahsedilmiş midir?
Planlama ve Tasarlama	Ürün, hizmet ve süreç tasarlama ve planlamadan bahsedilmiş midir?
Müşteri Hizmetleri Yönetimi	Müşteri hizmetleri yönetimi yapıldığı ile ilgili herhangi bir kavrama yer verilmiş midir?
Sipariş ve Talep Yönetimi	Müşteri taleplerini, ihtiyaçlarını tespit etme işlemlerine ilişkin vurgu yapılmış mıdır?
Bilgi ve Enformasyon Yönetimi	Bilgi teknolojileri açısından işletmelere sağladığı fayda var mıdır?
Tersine Lojistik	Satış sonrası destek, geri dönüşüm gibi lojistik operasyonlarından bahsedilmiş midir?
Depolama ve Dağıtım Yönetimi	Ürün ve hizmetlere ilgili bütün süreçlerde depolama veya dağıtımı ile ilgili yapılan faaliyetlerden bahsedilmiş midir?
Satınalma Yönetimi	İhtiyaç olunan ürün ve hizmetlerin tedariki ile ilgili yapılan faaliyetlerden bahsedilmiş midir?
Ulaştırma Yönetimi	Var olan mal ve hizmetlerin bir yerden başka bir yere taşınması- ulaştırılmasından bahsedilmiş midir?
Elleçleme	Herhangi bir elleçleme faaliyeti (konsolidasyon, ambalajlama, montaj vb.) yapıldığına dair bilgi verilmiş midir?
Stok Yönetimi	Ürün süreçlerinde stok seviyelerinden, takibinden, yönlendirilmesinden bahsedilmiş midir?
Sigortalama ve Gümrük İşlemleri Yönetimi	Sigorta ve gümrük işlemleri yapılmakta veya bu konuda hizmet verildiğinden bahsedilmiş midir?
Yer Seçimi	Gerçekleştirilecek faaliyetlere ilişkin yer seçimi yapıldığından bahsedilmiş midir?
Doğru Ürün	Ürettikleri ürünlerin çeşitlerinden (alanından), kalitesinden, şekillerinden bahsedilmiş midir?
Doğru Tüketici	Tüketicilerin kim olduğundan bahsedilmiş midir?
Doğru Şartlar	Ürün, hizmet ve süreçlerle ilgili belirli standart veya şartlardan bahsedilmiş midir?
Doğru Zaman	İhtiyaç olunan zamanda ihtiyaçların giderildiğinden ya da zamanlılıktan bahsedilmiş midir?
Doğru Fiyat/Maliyet	Ürün ve hizmetlerin fiyatından veya maliyetinden bahsedilmiş midir?
Doğru Yer	Faaliyet yaptığı yerden ya da istenilen yerde teslim edilme, bulunmadan bahsedilmiş midir?
Doğru Miktar	İhtiyaç duyulan miktardan bahsedilmiş midir?

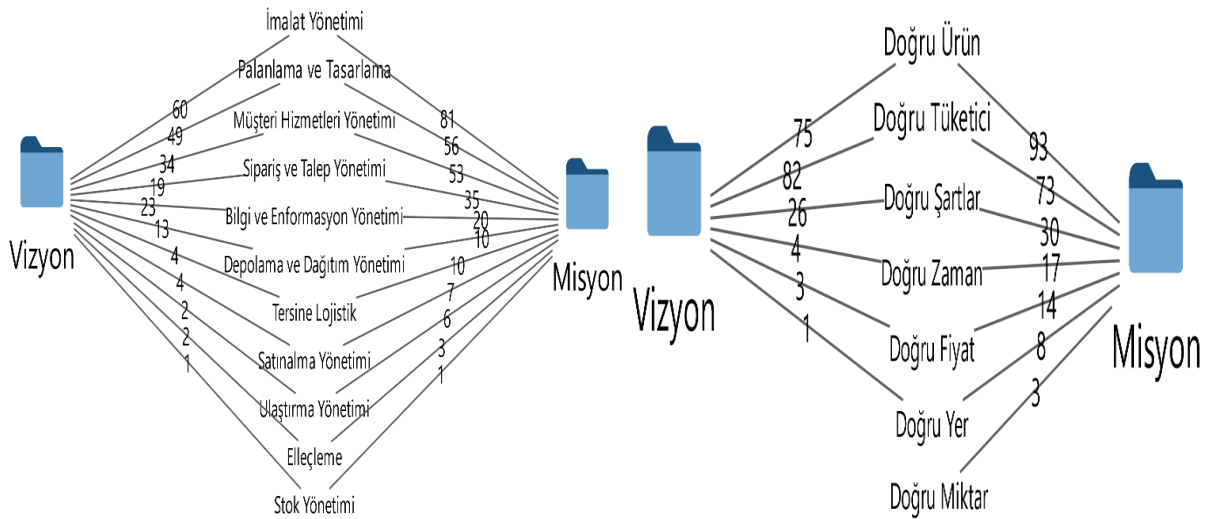
Tablo 5’te misyon ve vizyon ifadelerini lojistik faaliyetler ve lojistiğin 7 doğrusu kapsamında incelerken nelere dikkat edildiği gösterilmektedir. Burada firmaların ifadeleri tek tek incelenerek gerekli vurgular yapıldıysa kodlandığı belirtilmektedir.

Şekil 4: Bütün kodlara ait iki vaka modeli

Şekil 4'te ifadelerine ait iki vaka modelleri verilmiştir. İki vaka modeli belgelerdeki kodların kullanım sıklığını göstermektedir. Buna göre en fazla kullanılan doğru ürün, doğru tüketici, imalat yönetimi olarak devam etmektedir. En az sıklığa sahip kodlar ise doğru miktar ve doğru yerdir. Bunun yanında sigortalama ve gümrük yönetimi ve yer seçimi hiç kodlanmadığı; stok yönetimi ise çok az kodlandığı için iki vaka modelinde yer alamamıştır.

Şekil 5: Lojistik Faaliyetlere ve Lojistiğin 7 Doğrusuna Ait İki Vaka Modeli

İki vaka modellerine faaliyet ve 7 doğru bazında bakılan Şekil 5'te dikkatli baktığımızda üretim yönetiminin ve doğru ürünün öne çıktığı görülmektedir. Buradan varılacak en uygun sonuç işletmelerin daha çok ürünleri üretmek konusuna vurgu yaptığıdır.

Şekil 6: Kod ilişkileri Tarayıcısı

Kod Sistemi	Loji...	Do...	Do...	Do...	Do...	Do...	Do...	Do...	Loji...	Bilg...	Mü...	Sig...	Sip...	Yer...	Pal...	Ters...	Ele...	İma...	Sat...	Sto...	Dep...	Ula...	TOP...
Lojistiğin Yedi Doğrusu																							0
Doğru Fiyat																							138
Doğru Miktar																							26
Doğru Yer																							94
Doğru Tüketici																							902
Doğru Ürün																							1.048
Doğru Zaman																							200
Doğru Şartlar																							404
Lojistik Faaliyetler																							0
Bilgi ve Enformasyon Yönetimi																							300
Müşteri Hizmetleri Yönetimi																							616
Sigortalama ve Gümrük İşleri Yönetimi																							0
Sipariş ve Talep Yönetimi																							440
Yer Seçimi																							0
Planlama ve Tasarlama																							694
Tersine Lojistik																							140
Elleçleme																							74
İmalat Yönetimi																							904
Satınalma Yönetimi																							140
Stok Yönetimi																							8
Depolama ve Dağıtım Yönetimi																							198
Ulaştırma Yönetimi																							58
TOPLAM																							6.384

Şekil 6’da kod ilişkileri matrisinden elde edilen bulgular verilmiştir. Kod ilişkileri matrisi kodların birbirleri ile kullanım durumlarını ortaya koymaktadır. Şekilde bakıldığında en yoğun ilişkiye sahip iki kodun imalat yönetimi ve doğru ürün olduğu görülmektedir. Bunun anlamı imalat yönetimi ve doğru ürün kodları birçok belgede aynı anda kodlanmıştır. Diğer ilişkilere bakıldığında doğru ürün ile doğru tüketicinin de sıkı bir ilişkide olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanında imalat yönetimi ve doğru tüketici; müşteri hizmetleri yönetimi ve doğru ürün; müşteri hizmetleri yönetimi ve doğru tüketici; planlama ve tasarlama ve doğru ürün; planlama ve tasarlama ve doğru tüketici; planlama ve tasarlama ve imalat yönetimi en çok beraber kullanılan kodlar arasında yer almaktadır.

Lojistik faaliyetleri kendi içerisinde değerlendirdiğimizde en sık kullanılan iki kodun imalat yönetimi ve planlama ve tasarlama kodları olduğu görülmektedir. İşletmelerin stratejik ifadelerinde yeni planlar veya yeni ürün tasarımları yaparak üretmeye odaklandıklarını söylemek mümkündür.

Tablo 6: Vizyon ve Misyon Kod İstatistiği

Lojistik Faaliyetler				Lojistiğin 7 Doğrusu			
Kriterler	Belgeler	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Kriterler	Belgeler	Yüzde	Yüzde (geçerli)
İmalat Yönetimi	141	29.13	60.00	Doğru Ürün	168	34.71	68.57
Planlama ve Tasarlama	105	21.69	44.68	Doğru Tüketici	155	32.02	63.27
Müşteri Hizmetleri Yönetimi	87	17.98	37.02	Doğru Şartlar	56	11.57	22.86
Sipariş ve Talep Yönetimi	54	11.16	22.98	Doğru Zaman	21	4.34	8.57
Bilgi ve Enformasyon Yönetimi	43	8.88	18.30	Doğru Fiyat/Maliyet	17	3.51	6.94
Depolama ve Dağıtım Yönetimi	23	4.75	9.79	Doğru Yer	9	1.86	3.67
Tersine Lojistik	14	2.89	5.96	Doğru Miktar	3	0.62	1.22
Satınalma Yönetimi	11	2.27	4.68	Kodlanmış BELGELER	245	50.62	100.00
Ulaştırma Yönetimi	8	1.65	3.40	Kodlanmamış BELGELER	239	49.38	-
Elleçleme	5	1.03	2.13	ANALİZ EDİLEN BELGELER	484	100.00	-
Stok Yönetimi	2	0.41	0.85				
Sigortalama ve Gümrük İşlemleri Yönetimi	0	0.00	0.00				
Yer Seçimi	0	0.00	0.00				
Kodlanmış BELGELER	235	48.55	100.00				
Kodlanmamış BELGELER	249	51.45	-				
ANALİZ EDİLEN BELGELER	484	100.00	-				

Kodların belgelerde kullanım sıklığının verildiği Tablo 6'da görüldüğü üzere toplam 242 belgenin 235'inde lojistik faaliyetlere, 239'unda ise lojistiğin 7 doğrusunda vurgu yapılmıştır. En çok vurgulanan faaliyetin imalat yönetimi, en çok kodlanan doğrunun ise doğru ürün olduğu görülmektedir. Lojistik faaliyetlerden sigortalama ve gümrük işlemleri yönetimi ve yer seçiminin hiç kodlanmadığı, bunun yanında lojistiğin 7 doğrusunun ise tamamının en az bir defa kodlandığı görülmüştür.

Tablo 7: Misyon Kod İstatistiği

Lojistik Faaliyetler				Lojistiğin 7 Doğrusu			
Kriterler	Belgeler	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Kriterler	Belgeler	Yüzde	Yüzde (geçerli)
İmalat Yönetimi	81	33.47	67.50	Doğru Ürün	93	38.43	75.00
Planlama ve Tasarlama	56	23.14	46.67	Doğru Tüketici	73	30.17	58.87
Müşteri Hizmetleri Yönetimi	53	21.90	44.17	Doğru Şartlar	30	12.40	24.19
Sipariş ve Talep Yönetimi	35	14.46	29.17	Doğru Zaman	17	7.02	13.71
Bilgi ve Enformasyon Yönetimi	20	8.26	16.67	Doğru Fiyat/Maliyet	14	5.79	11.29
Tersine Lojistik	10	4.13	8.33	Doğru Yer	8	3.31	6.45
Depolama ve Dağıtım Yönetimi	10	4.13	8.33	Doğru Miktar	3	1.24	2.42
Satınalma Yönetimi	7	2.89	5.83	Kodlanmış BELGELER	124	51.24	100.00
Ulaştırma Yönetimi	6	2.48	5.00	Kodlanmamış BELGELER	118	48.76	-
Elleçleme	3	1.24	2.50	ANALİZ EDİLEN BELGELER	242	100.00	-
Stok Yönetimi	1	0.41	0.83				
Sigortalama ve Gümrük İşlemleri Yönetimi	0	0.00	0.00				
Yer Seçimi	0	0.00	0.00				
Kodlanmış BELGELER	120	49.59	100.00				
Kodlanmamış BELGELER	122	50.41	-				
ANALİZ EDİLEN BELGELER	242	100.00	-				

Misyon ifadelerinde kodların kullanım sıklığının verildiği Tablo 7'de doğru ürünün ve imalat yönetiminin öne çıktığı görülmektedir. Bunun yanında lojistik faaliyetlerden ikisine hiç vurgu yapılamamakla birlikte lojistiğin 7 doğrusunda en az doğru miktara vurgu yapıldığı görülmektedir.

Tablo 8: Vizyon Kod İstatistiği

Lojistik Faaliyetler				Lojistiğin 7 Doğrusu			
Kriterler	Belgeler	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Kriterler	Belgeler	Yüzde	Yüzde (geçerli)
İmalat Yönetimi	60	24.79	52.17	Doğru Tüketici	82	33.88	67.77
Planlama ve Tasarlama	49	20.25	42.61	Doğru Ürün	75	30.99	61.98
Müşteri Hizmetleri Yönetimi	34	14.05	29.57	Doğru Şartlar	26	10.74	21.49
Bilgi ve Enformasyon Yönetimi	23	9.50	20.00	Doğru Zaman	4	1.65	3.31
Sipariş ve Talep Yönetimi	19	7.85	16.52	Doğru Fiyat/Maliyet	3	1.24	2.48
Depolama ve Dağıtım Yönetimi	13	5.37	11.30	Doğru Yer	1	0.41	0.83
Satınalma Yönetimi	4	1.65	3.48	Doğru Miktar	0	0.00	0.00
Tersine Lojistik	4	1.65	3.48	Kodlanmış BELGELER	121	50.00	100.00
Elleçleme	2	0.83	1.74	Kodlanmamış BELGELER	121	50.00	-
Ulaştırma Yönetimi	2	0.83	1.74	ANALİZ EDİLEN BELGELER	242	100.00	-
Stok Yönetimi	1	0.41	0.87				
Sigortalama ve Gümrük İşlemleri Yönetimi	0	0.00	0.00				
Yer Seçimi	0	0.00	0.00				
Kodlanmış BELGELER	115	47.52	100.00				
Kodlanmamış BELGELER	127	52.48	-				
ANALİZ EDİLEN BELGELER	242	100.00	-				

İşletmelerin vizyon kod istatistiği Tablo 8'de verilmiştir. Burada lojistiğin 7 doğrusundan en fazla doğru tüketiciye vurgu yapıldığı görülmektedir. Lojistiğin 7 doğrusundan doğru miktara vizyon ifadelerinde hiç vurgu yapılmadığı da görülmektedir. Toplam belge sayısı 242 iken lojistik faaliyetlere en az bir vurgu yapan firma sayısı 115, lojistiğin 7 doğrusunda ise bu sayı 121 olarak göze çarpmaktadır.

Misyon ve vizyon ifadelerindeki kodlama sıklıklarına bakıldığında lojistik konularına misyonda daha fazla önem verildiği belirlenmektedir. Vizyon ifadelerinde genel olarak sıklık azalırken bilgi ve enformasyon yönetimi ve doğru tüketici kodlamasının arttığı görülmektedir. Firmaların belirtilen misyon ifadelerinde vizyona göre daha çok vurgu yapıldığının en temel nedeni olarak daha kısa süreli hedefleri göstermesi söylenebilir. Buna göre işletmelerin kısa süreli hedeflerinde faaliyet alanları ile ilgili bilgilere daha fazla yer verirken daha uzun hedeflerde tüketicilere yönelik ana noktalara değindiğini ifade etmek mümkündür. Bunun yanında vizyon ifadelerinde bilgi ve enformasyon yönetimi kodlamasının artması gelişen bilgi teknolojilerinin işletmeler açısından önemli görülmesi olarak söylenebilir.

5. Sonuç ve Tartışma

Ülkeler açısından savunma alanı kritik öneme sahip alanlardan biridir. Savunma alanının kritik öneme sahip olmasının en temel nedeni olarak potansiyel savaş riski gösterilebilir. Bütün ülkeler her yıl elde ettiği gelirlerin bir kısmını potansiyel savaşa hazır olmak başta olmak üzere ülke içi huzurun sağlanması gibi farklı konulardan dolayı bu alana yönlendirmektedir. Ayrıca bu alanda üretilen ürün ve hizmetlerden gelir elde eden ülkelerde vardır. Bu denli önemli olan bir alanda uzmanlaşmakta ülkeler için çok önemlidir. Askeri faaliyetlerini etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirmek isteyen ülkeler en temel konularda uzmanlaşmak için bazı lojistik faaliyetlerini dış kaynak kullanımı yoluyla başka kurum ve kuruluşlara yönlendirmişlerdir.

Savunma alanı lojistik ile ilgili literatürde lojistiğin ortaya çıkış noktası olarak sıkça gösterilmektedir. Savunma alanındaki lojistik faaliyetlerde son yüzyılda ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Performansa dayalı lojistik stratejisi askeri alanda gerçekleştirilen ve dış kaynak kullanımı açısından en önemli gelişmelerden

biridir. Bu gelişme ise ortaya kontratçı firmaların çıkmasını sağlamıştır. Kontratçı firmalar ülkelerin savunma lojistiği faaliyetlerinin bazılarını veya büyük bir çoğunluğunu yapan firmalardır. Günümüzde kontratçı firmalar daha çok askeri ekipmanların üretimi ile ilgilenmektedir. Bunun yanında askeri ihtiyaçları belirleyerek bu ihtiyacı gidermeye yönelik planlama ve tasarımlar gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı ülkelerin askeri alanlarının ihtiyaçlarını tespit ederek bu ihtiyaçları gideren kontratçı firmaların önemi yadsınamaz derecede büyüktür (Erturgut, 2016).

Günümüzde firmaların misyon ve vizyonlarının bağlı oldukları sektörde tutunabilmeleri adına firmaları ana hedefine sevk etmesi, çalışanlarını motive etmesi ve yönlendirmesi, rekabet sağlama, örgüt kültürünü şekillendirmek, amaç birliği sağlama gibi daha birçok ciddi katkı yarattığını görmek mümkündür. Bu her sektördeki firma için geçerli bir durumdur (Doğan ve Alkan, 2020). Savunma lojistiği firmaları da misyon ve vizyonlarına önem vererek hem kendi alanında hem de bağlı oldukları savunma lojistiği alanında tutunabilirler. Bu ifadeleri oluştururken bağlı oldukları alana vurgu yapmaları en temel beklenen durumdur (Ocak vd., 2016).

Bu çalışmada kontratçı firmaların çıkış noktası veya bağlı oldukları alan olan savunma lojistiği alanına vizyon ve misyon ifadelerinde yaptığı vurgular incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre birçok firmanın henüz bu ifadelerle hiç sahip olmadığı görülmüştür. Benzer bir çalışma Ocak vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, Türk savunma sanayi firmalarının vizyon ve misyon ifadeleri ile ulusal savunma sanayi yönlendirici dokümanları arasındaki uyum incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre incelenen firmalardan yaklaşık %34'ünün vizyon, %40'ının ise misyon ifadesine sahip olmadığı tespit edilmiştir (Ocak vd., 2016). Dolayısıyla mevcut çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu durum sadece bu sektörün değil her sektörden şirketlerin genel eksikliği olarak da görülmüştür (Ay ve Koca, 2012; Karakurt ve Özay, 2022). Ayrıca bu ifadelerle sahip firmalardan birçoğunun ise savunma lojistiğini temsil ettiği düşünülen lojistik faaliyetlere ve lojistiğin 7 doğrusuna hiç vurgu yapmadığı da belirlenmiştir.

Lojistik faaliyetlere bakıldığında daha çok imalat yönetimi ve planlama ve tasarlama faaliyetlerinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Law & Breznik (2018) tarafından yapılan bir araştırmada, havayolu şirketlerinin misyon beyanlarında yer alan temel değerler ve bu değerlerin stratejileriyle nasıl ilişkilendirildiği incelenmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda, "hizmet", "müşteri" ve "paydaşlara ilgi" içerik boyutlarının, pazar payını güvence altına almak veya nispeten istikrarlı bir konumu korumak amacıyla hedef müşterilerine en iyi hizmet kalitesini sunmayı tercih eden havayolları tarafından benimsendiği tespit edilmiştir (Law & Breznik, 2018). Mevcut çalışma için de benzer şekilde, imalat yönetimi ile planlama ve tasarlama faaliyetlerinin, pazar dinamiklerine göre pozisyon olarak pazar payını güvence altına alıp istikrarlı bir şekilde ordu ihtiyaçlarını karşılamak isteyen kontratçı firmalar tarafından benimsendiği söylenebilir.

Lojistiğin 7 doğrusundan doğru ürün ve doğru tüketici kodlarına daha çok vurgu yapılmıştır. Lin vd. (2018) tarafından, havayolu misyon ve vizyon ifadelerinin incelendiği bir çalışmada, havayolları firmasının tüketiciler arasında güveni sağlamaya çalıştıkça, misyon beyanlarında güvenlikten söz edilmesinin giderek daha belirgin hale geldiği tespit edilmiştir (Lin vd., 2018). Dolayısıyla ordu ile ittifak halinde olan ve lojistik destek sağlayan kontratçı firmaların ürün ve tüketiciye vurgu yaparak doğru ürün ve doğru tüketici kodlarına daha fazla yer verdiği bulgulanmıştır. Ayrıca misyon ifadelerinde savunma lojistiğine daha fazla vurgu yapılırken uzun dönemli stratejik hedefleri belirten vizyon ifadelerinde daha az vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak işletmelere genel olarak bakıldığında imalat firmaları olma özelliklerini daha ön plana çıkarmışlardır. Stratejik hedef ve planlarda işlemenin yaptıklarıyla birlikte hangi alana yönelik çalıştıkları da önemlidir. Savunma sanayii bu işletmeler için bir üretim alanı olsa da savunma sanayiine yönelik çalışan kuruluşların doğuşu ülkelerin askeri faaliyetlere odaklanırken bazı ürün ve faaliyetlerin dış kaynak kullanımı yoluyla bu konuda uzman işletmelerden temin edilmesi olmuştur. Dolayısıyla bu konuya işletmelerin daha fazla önem vermesi gerektiği düşünülmektedir.

Politika Önerileri ve Firmalara Öneriler

- Misyon ve vizyon ifadelerinin önemi açıkça görülmektedir. Bundan dolayı ifadelere sahip olmayan bütün firmaların stratejik hedefleri doğrultusunda çalışmalar yaparak misyon ve vizyon belirlemeleri faydalı olacaktır.
- Ülkelerin savunma sanayiine yönlendirdiği ve elde ettiği gelirler ülke ekonomisi açısından önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı firmaların bağlı buldukları alandaki kurum ve kuruluşların politika yapıcıları firmalara misyon ve vizyon oluşturması konusunda baskı yapmalı ve yardımcı olmalıdırlar.
- Misyon ve vizyon ifadelerine yer veren firmalar bu ifadeleri yeniden gözden geçirerek bağlı oldukları savunma lojistiği alanına ilişkin kavramlara daha fazla önem vermelidirler.
- Firmaların misyon ve vizyon ifadelerinde yaptıkları lojistik faaliyetlere ilişkin kavramlara daha yalın ve net yer vermeleri önem arz etmektedir.
- Misyon ve vizyon ifadelerinin geneline bakıldığında gümrük ve sigortalama yönetimi ile yer seçimi faaliyetine vurgu yapan firma bulunmadığı görülmektedir. Politika yapıcıların bu alanda faaliyet gösteren kontratçı firmalarla çalışmıyorsa yeni bir çalışma başlatarak bu faaliyetler konusunda da dış kaynak kullanımına önem vermeleri, hali hazırda ortaklığa sahipse firmaların misyon ve vizyon ifadelerinde bu faaliyetlere önem vermeleri gerektiğinin belirtilmesi önemli olacaktır.
- Lojistiğin 7 doğrusunun kontratçı firmaların etkin, etkili ve verimli çalışması konusunda önemi büyüktür. Bundan dolayı firmaların lojistiğin 7 doğrusuna misyon ve vizyon ifadelerinde özellikle dikkat etmesi önemlidir. Neredeyse bütün firmaların bu doğrulara ifadelerinde vurgu yapması gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak, vizyon ve misyon beyanlarının sadece yönetim veya liderlik için olduğu anlayışı çalışanlar arasında çok yaygındır. Ancak çalışanların bu ifadelerin bileşenlerini/içeriklerini daha iyi anlamaları sağlanarak çalışanlarda kurumu sahiplenme duygusu uyandırmak yoluyla verimlilik artışı sağlanacağı düşünülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%15), Yazar-3 (%15)

Conceiving the Study: Author-1 (%70), Author-2 (%15), Author-3 (%15)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%50)

Data Collection: Author-1 (%20), Author-2 (%30), Author-3 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%20), Author-2 (%30), Author-3 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%50), Yazar-3 (%30)

Writing Up: Author-1 (%20), Author-2 (%50), Author-3 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%20), Author-2 (%30), Author-3 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Acero, R., Torralba, M., Pérez-Moya, R., ve Pozo, J. A. (2020). Value stream analysis in military logistics: The improvement in order processing procedure. *Applied Sciences (Switzerland)*, 10(1), s.1-17. <https://doi.org/10.3390/app10010106>

Ay, Ü. & Koca, A. İ. (2012). ISO 500 Listesindeki İşletmelerin Misyon, Vizyon ve Değerlerinin İçerik Analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 201-210.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/oybd/issue/16340/171118>

- Ballou, R. H. (1997). Business logistics: importance and some research opportunities. *Gestão & Produção*, 4, s.117-129.
- Bowen, S. A. (2018). Mission and Vision. *The International Encyclopedia of Strategic Communication*, (August), s.1-9. <https://doi.org/10.1002/9781119010722.iesc0111>
- Bury, P. (2021). Conceptualising the quiet revolution: the post-Fordist revolution in western military logistics. *European Security*, 30(1), s.112-136. <https://doi.org/10.1080/09662839.2020.1796650>
- Castillo, L. (2000). Waging War with Civilians. *Aerospace Power Journal*, 14(3), s.26-31.
- Davids, C., Beeres, R., ve van Fenema, P. C. (2013). Operational defense sourcing: Organizing military logistics in Afghanistan. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 43(2), s.116-133. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-11-2011-0198>
- Doğan, S., & Alkan, A. D. (2020). Türkiye'deki Bakanlıkların Misyon ve Vizyon İfadelerinin İçerik Analizi. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 339-349. <https://doi.org/10.18394/iid.664138>
- Domberger, S., Jensen, P. H., ve Stonecash, R. E. (2002). Examining The Magnitude And Sources Of Cost Savings Associated With Outsourcing. *Public Performance & Management Review*, 26(2), s.148-168. <https://doi.org/10.1177/1530957602238260>
- Düzgün, K. (2016). Savunma ve Güvenlik Organizasyonlarında Yürütülen Lojistik ile Özel Sektör Lojistiğinin Entegrasyonu. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), s.120-143.
- Erturgut, R. (2016). Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi. Nobel Yayıncılık.
- Ferris, S. P., ve Keithly, D. M. (2001). Outsourcing the sinews of war: contractor logistics. *Military Review*, 9(2), s.181-199 <https://doi.org/10.1177/017084068800900203>
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), s.181-199.
- Glas, A., Hofmann, E., ve Eßig, M. (2013). Performance-based logistics: A portfolio for contracting military supply. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 43(2), s.97-115. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-12-2011-0229>
- Hewitt, F. (1994). Supply chain redesign. *The International Journal of Logistics Management*, 5(2), s.1-10.
- Karakurt, A. S., & Hikmet, Ö. Z. A. Y. (2022). Türk Denizcilik Firmalarının Misyon ve Vizyon Tanımlamalarının İçerik Analizi. *Journal of Marine and Engineering Technology*, 2(2), 91-100. <https://dergipark.org.tr/en/pub/joinmet/issue/73834/1187732>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), s.62-80.
- Law, K. M. Y., ve Breznik, K. (2018). What do airline mission statements reveal about value and strategy? *Journal of Air Transport Management*, 70(March), s.36-44. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2018.04.015>
- Li, B., ve Ling, D. (2008). Study on paths to value creation oriented military logistics demand chain management. *Proceedings of the IEEE International Conference on Automation and Logistics, ICAL 2008*, (September), s.2152-2156. <https://doi.org/10.1109/ICAL.2008.4636520>
- Li, X., Pu, W., ve Zhao, X. (2021). Towards learning behavior modeling of military logistics agent utilizing profit sharing reinforcement learning algorithm. *Applied Soft Computing*, 112, 107784, s.1-14. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2021>
- Lin, Y. H., Ryan, C., Wise, N., ve Low, L. W. (2018). A content analysis of airline mission statements:

- Changing trends and contemporary components. *Tourism Management Perspectives*, 28(August), s.156–165. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.08.005>
- Lipton, M. (1996). Opinion: Demystifying the development of an Organizational Vision. *Sloan Management Review*, 37(4), s.83-92.
- McGinnis, M. A. (1992). Military logistics: insights for business logistics. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 22(2), s.22-32.
- Mirvis, P., Googins, B., ve Kinnicutt, S. (2010). Vision, mission, values. Guideposts to sustainability. *Organizational Dynamics*, 39(4), s.316–324. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2010.07.006>
- Molana, M. H. (2009). Military Logistics and Supply Chains. *Contributions to Management Science*, s.253–278. https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2156-7_11
- Momme, J. (2002). Framework for outsourcing manufacturing: Strategic and operational implications. *Computers in Industry*, 49(1), s.59–75. [https://doi.org/10.1016/S0166-3615\(02\)00059-3](https://doi.org/10.1016/S0166-3615(02)00059-3)
- Moore, A. (2017). US military logistics outsourcing and the everywhere of war. *Territory, Politics, Governance*, 5(1), s.5–27. <https://doi.org/10.1080/21622671.2016.1160837>
- Murphy, I. I. (1998). The concepts of vision and mission revisited. *SBL Research Review*, 2(1), s.27–33. https://journals.co.za/doi/abs/10.10520/AJA1561896X_216
- Ocak, M., Güler, M., & Basım, H. N. (2016). Türk savunma sanayi firmaları vizyon ve misyon ifadelerinin içerik analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 503-518. <https://doi.org/10.18657/yeccbu.83864>
- Oğultürk, M. C. (2015). Lojistik hizmetlerin özelleştirilmesi kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde dış kaynak kullanımı ve özel askeri şirketler. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), s.167-193.
- Özdem, G. (2011). An analysis of the mission and vision statements on the strategic plans of higher education institutions. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), s.1887–1894.
- Papulova, Z. (2014). The Significance of Vision and Mission Development for Enterprises in Slovak Republic. *Journal of Economics, Business and Management*, 2(1), s.12–16. <https://doi.org/10.7763/joebm.2014.v2.90>
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications, inc.
- Pearce, J. (1982). *The Company Mission as a Strategic Tool*. MIT Sloan Management Review.
- Rutner, S. M., Aviles, M., ve Cox, S. (2012). Logistics evolution: A comparison of military and commercial logistics thought. *International Journal of Logistics Management*, 23(1), s.96–118. <https://doi.org/10.1108/09574091211226948>
- Suman, M. (2007). Outsourcing of defence logistics in the indian armed forces. *Strategic Analysis*, 31(4), s.603–624. <https://doi.org/10.1080/09700160701559276>
- Taiwo, A. A., Lawal, F. A., ve Agwu, E. M. (2016). Vision and Mission in Organization : Myth or Heuristic Device ? *The international journal of business and management*, 4(3), s.127–134.
- Tchokogué, A., Nollet, J., ve Fortin, J. (2015). Outsourcing Canadian Armed Forces logistics in a foreign theatre. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 32(2), s.113–127. <https://doi.org/10.1002/cjas.1315>
- Walton, L. W. (1997). Telephone survey: answering the seven Rs to logistics research. *Journal of Business Logistics*, 18(1), s.217-231.
- Wang, K. (2016, November). Logistics 4.0 solution-new challenges and opportunities. In 6th international workshop of advanced manufacturing and automation s.68-74. Atlantis Press.
- Xiong, B., Fan, R., Wang, S., Li, B., ve Wang, C. (2020). Performance Evaluation and Disruption Recovery for Military Supply Chain Network. *Complexity*, 2020, s.1-10. <https://doi.org/10.1155/2020/9760604>

- Yılmaz, S. (2015). 21'inci Yüzyılda Güvenlik Alanının Yeni Sivil Aktörleri: Özel Askeri Şirketler ve Kontratçı Firmalar. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 3(6), s.43-70.
<http://dergipark.gov.tr/guvenlikstrjtj/issue/7537/99219>
- Yoho, K. D., Rietjens, S., ve Tatham, P. (2013). Defence logistics: An important research field in need of researchers. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 43(2), s.80-96.
<https://doi.org/10.1108/IJPDLM-03-2012-0079>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1907, doi: 10.11616/asbi.1391787

DÜZELTME

Geliş Tarihi (Received): 16.11.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 17.11.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

“OLUMLU VE OLUMSUZ AĞIZDAN AĞIZA YAPILAN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİ: OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE UYGULAMA” başlıklı yayınlanan makalede (BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, Cilt: 19 Sayı: 3, 719 – 741, <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i49542.564241>), sehven dipnot girilmemiştir. İlgili sayıdaki ilgili makalenin ilk sayfasında dipnot açıklaması; “Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Ruziye COP danışmanlığında Hülya ER tarafından yazılan “Müşteri şikâyetleri ve olumsuz ağızdan ağıza iletişim: Otomotiv sektöründe bir uygulama” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir “şeklinde düzeltilmesi gerekmektedir.